Гісторыя МІНСКА

История МИНСКА

Гісторыя
МІНСКА

История
МИНСКА

Гісторыя МІНСКА

История МИНСКА

Мінск
«БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ»
2006

УДК 908 (476–25)
ББК 26.89 (4 Беи)
Г 51

Матэрыялы кнігі падрыхтаваны Мінскім навукова-даследчым інстытутам сацыяльна-эканамічных і палітычных праблем

Пад рэдакцыяй
члена-карэспандэнта Нацыянальнай акадэміі
навук Беларусі *У.А.Бабкова*

Рэцэнзент
доктар гістарычных навук *Я.К.Новік*

Мастакі *У.М.Жук, Г.Г.Паплаўскі*

Выпуск выдання ажыццёўлены па заказу і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь

ISBN 985-11-0344-6

Прадмова

Мінск — сталіца і самы буйны горад Рэспублікі Беларусь, горад, які з'яўляецца афіцыйным месцам знаходжання міждзяржаўных органаў Садружнасці Незалежных Дзяржаў.

Мінск — гэта горад з багатым гістарычным мінулым. Першае ўпамінанне аб ім у старажытнарускім летапісе «Аповесць мінулых гадоў» адносіцца да 3 сакавіка 1067 г.

Амаль кожны горад, побач з навуковай гісторыяй, мае паданне аб сваім паходжанні. У старажытнага Мінска таксама ёсць такое паданне. Згодна з ім, горад заснаваў славуты асілак-знахар па мянушцы Менеск, які ў спрадвечныя часы пасяліўся між Татарскім канцом і Пярэспінскім мастком каля самага Віленскага паштовага шляху (раён сённяшняй Старажоўкі). Ён пабудаваў на рацэ Свіслачы дзівосны каменны млын на сем колаў. Кажуць, што ў яго млыне мука малолася не з жыта, а з вялізных каменных валуноў. Грукат незвычайных жорнаў быў чуваць за многія вёрсты, і вельмі верагодна, што Менеск тым самым застрашваў нядобрых людзей, якіх хапала і ў тыя далёкія часы.

Яшчэ кажуць, што апоўначы Менеск раз'язджаў на сваім млыне па селішчах і збіраў дружыну з смелых і дужых людзей, з якіх пазней утварыўся цэлы народ і пасяліўся побач з млынам. Тут і быў заснаваны горад, названы імем волата — Менск.

Предисловие

Минск—столица и самый крупный город Республики Беларусь, город, который является официальным местом пребывания межгосударственных органов Содружества Независимых Государств.

Минск—это город с богатым историческим прошлым. Первое упоминание о нем в древнерусской летописи «Повесть временных лет» относится к 3 марта 1067 г.

Почти каждый город, вместе с научной историей, имеет предание о своем происхождении. У древнего Минска также есть такое предание. Согласно с ним, город основал славный богатырь-знахарь по прозвищу Менеск, который в стародавние времена поселился между Татарским концом и Переспинским мостиком около самого Виленского тракта (район современной Сторожевки). Он построил на реке Свислочь удивительную каменную мельницу на семь колес. Говорят, что на его мельнице мука мololась не из зерна, а из огромных каменных валунов. Грохот необычных жерновов был слышен за многие версты, и, возможно, что Менеск тем самым устрашал недобрых людей, которых хватало и в те далекие времена.

Еще говорят, что в полночь Менеск разъезжал на своей мельнице по селениям и набирал дружину из смелых и сильных людей, из которых позднее сложился целый народ и поселился рядом с мельницей. Тут и был основан город, названный по имени богатыря—Менск.

Ёсць і іншыя легенды заснавання горада, але гэта лічыцца найбольш верагоднай.

Пачатак трэцяга тысячагоддзя Мінск сустрэў у ліку 273 буйнейшых гарадоў свету з насельніцтвам больш 1 млн. чалавек, займаючы сярод іх па колькасці гараджан 116-е месца. У сталіцы Беларусі пражывае каля 17 % насельніцтва краіны. Мінск адносіцца да ліку тых сталічных гарадоў Еўропы, якія ў другой палове 20 ст. мелі найбольш высокія тэмпы росту насельніцтва. У перыяд з 1959 да 2003 г. колькасць яго жыхароў вырасла амаль у 6 разоў, дасягнуўшы 2 млн. чалавек.

Мінск — горад, які знаходзіцца ў самым цэнтры Еўропы. Праз яго стагоддзямі ішлі вядомыя гандлёвыя шляхі. Адзін, паўночна-ўсходні, праз Лагойск, Барысаў, Оршу і Смаленск на Маскву. Другі, паўднёва-заходні, праз Слуцк і Валынь прыводзіў у Канстанцінопаль. Трэці, заходні, праз Брэст злучаў горад з краінамі Цэнтральнай і Заходняй Еўропы. Чацвёрты, паўночна-заходні, праз Вільню выводзіў да балтыйскіх партоў. Гарадскія ўлады імкнуцца, каб гэтыя гістарычныя шляхі дзейнічалі і ў нашы дні, прычым не толькі тэхнічна, але і як шляхі чалавечых камунікацый.

Для Мінска характэрна выгаднае не толькі геаграфічнае, але і геапалітычнае становішча. Гэта своеасаблівае «культурнае перакрыжаванне», горад, дзе сустракаюцца дзве цывілізацыі — заходняя і ўсходняя культуры. І, што асабліва важна, тут існуе ўстойлівая сацыякультурная і міжканфесіянальная сітуацыя. Мірнае і ўзаемапаважлівае суіснаванне прадстаўнікоў розных нацыянальнасцей і канфесій параджае ўласцівыя мінчанам і беларусам у цэлым талерантнасць, прыязныя і зацікаўленыя адносіны да розных культур, вераванняў і звычаяў. Тым самым ствараецца спрыяльны сацыяльна-псіхалагічны клімат для гасцінных, прыязных і клапатлівых адносін да людзей кожнай нацыі, кожнай рэлігіі, кожнай культуры, кожнай мовы. Усё гэта ўзмац-

Есть и другие легенды основания города. Но эта считается наиболее вероятной.

Начало третьего тысячелетия Минск встретил в числе 273 крупнейших городов мира с населением более 1 млн. человек, занимая среди них по численности горожан 116-е место. В столице Беларуси проживает около 17 % населения страны. Минск относится к числу тех столичных городов Европы, которые во второй половине 20 в. имели наиболее высокие темпы роста населения. В период с 1959 по 2003 г. численность его жителей выросла почти в 6 раз, достигнув 2 млн. человек.

Минск — город, расположенный в самом центре Европы. Через него веками шли известные торговые пути. Один, северо-восточный, через Логойск, Борисов, Оршу и Смоленск на Москву. Другой, юго-восточный, через Слуцк, Волынь приводил в Константинополь. Третий, западный, через Брест соединял город со странами Центральной и Западной Европы. Четвертый, северо-западный, через Вильно выводил к балтийским портам. Городские власти стремятся, чтобы эти исторические пути действовали и в наши дни, причем не только технически, но и как пути человеческих коммуникаций.

Для Минска характерно выгодное не только географическое, но и геополитическое положение. Это своеобразный «культурный перекресток», город, где встречаются две цивилизации — западная и восточная культуры. И, что особенно важно, здесь существует устойчивая социокультурная и межконфессиональная ситуация. Мирное и взаимоуважительное сосуществование представителей разных национальностей и конфессий порождает свойственные минчанам и белорусам в целом толерантность, дружественное и заинтересованное отношение к различным культурам, верованиям и обычаям. Тем самым создается благоприятный социально-психологический климат для гостеприимного, дружественного и заботливого отношения к людям любой нации, любой религии, любой культуры, любого языка. Все это уси-

няе магчымасці абмену найноўшымі навуковымі ідэямі, тэхналогіямі і адукацыйнымі поспехамі.

Гарадскія ўлады беражліва ставяцца да культурных традыцый, гісторыі Мінска, якая налічвае ўжо 938 гадоў. Вядзецца актыўная рэканструкцыя галоўнага гістарычнага цэнтра Мінска — Верхняга горада і Траецкага прадмесця. На сваім ранейшым месцы можна ўбачыць шмат гадоў назад разбураную, а цяпер адбудаваную Мінскую ратушу. Ратуша — прамы напамін пра тое, што ўжо ў 1499 г. наш горад меў магдэбургскае права. Большая частка ратушы аддадзена музею гісторыі Мінска.

Гарадскія ўлады ставяць сваёй галоўнай мэтай павышэнне якасці жыцця мінчан. Пры гэтым яны не хаваюць сваіх амбіцый зрабіць Мінск горадам, зручным для жыхароў і прывабным для яго гасцей. Таму ўжо сёння звяртаецца асаблівая ўвага на тое, каб развіццё горада насіла ўстойлівы і дынамічны характар, гарманічна вырашаліся пытанні развіцця самога горада і эканомікі, мадэрнізацыі камунальнай гаспадаркі, фарміравання здаровага экалагічнага асяроддзя, стварэння эфектыўнай арганізацыйнай структуры кіравання.

Як кажуць многія турысты, Мінск паўстае перад імі наступным чынам:

па-першае, як горад-сталіца, які геаграфічна размешчаны ў самым цэнтры Еўропы і таму ўплывае на дынаміку жыццядзейнасці іншых еўрапейскіх народаў і адчувае іх уплыў на сваім развіцці;

па-другое, Мінск — важны гістарычны, навуковы, культурна-адукацыйны і адміністрацыйна-палітычны горад Еўропы. Таму яго паўнакроўнае функцыянаванне здольна не толькі ўзбагаціць еўрапейскае жыццё, але і зрабіць яго больш устойлівым;

па-трэцяе, Мінск — горад ціхай і строгай красы, талерантных і ветлівых людзей, якія пражываюць на тэрыторыі двухсот пяцідзесяці шасці квадратных кіламетраў. Гэта горад, скіраваны ў будучае.

ливает возможности обмена новейшими научными идеями, технологиями и образовательными успехами.

Городские власти бережно относятся к культурным традициям, истории Минска, которая насчитывает уже 938 лет. Ведется активная реконструкция главного исторического центра Минска — Верхнего города и Троицкого предместья. На своем прежнем месте можно увидеть много лет назад разрушенную, а теперь воссозданную Минскую ратушу. Ратуша — прямое напоминание о том, что уже в 1499 г. наш город имел магдебургское право. Большая часть ратуши отдана музею истории Минска.

Городские власти ставят своей главной целью повышение качества жизни минчан. При этом они не скрывают своих амбиций сделать Минск городом, удобным для жителей и привлекательным для его гостей. Поэтому уже сегодня обращается особое внимание на то, чтобы развитие города носило устойчивый и динамичный характер, гармонично решались вопросы развития самого города и экономики, модернизации коммунального хозяйства, формирования здоровой экологической среды, создания эффективной организационной структуры управления.

Как говорят многие туристы, Минск предстает перед ними следующим образом:

во-первых, как город-столица, расположенный географически в самом центре Европы и потому влияющий на динамику жизнедеятельности других европейских городов и испытывающий их влияние на своем развитии;

во-вторых, Минск — важный исторический, научный, культурно-образовательный и административно-политический центр Европы. И потому его полнокровное функционирование способно не только обогатить европейскую жизнь, но и сделать ее более устойчивой;

в-третьих, Минск — город тихой и строгой красоты толерантных, приветливых людей, проживающих на территории двухсот пятидесяти шести квадратных километров. Это город, устремленный в будущее.

Мінчане ў асноўным згодныя з такімі меркаваннямі. Але кожны з нашых чытачоў можа сфарміраваць і свае ўражанні аб Мінску. Гэта можна зрабіць у працоўныя будні горада, а можна і ў святы. Адным з самых папулярных свят становіцца ў нас Дзень Мінска, які штогод праводзіцца ў другую суботу верасня.

Прыязджайце, прыходзьце, знаёмцеся з горадам, з яго людзьмі, помнікамі і яго сённяшнім днём.

А пакуль пра гісторыю горада вы можаце даведацца з гэтай кнігі.

Минчане в основном согласны с такими мнениями. Но каждый из наших читателей может сформировать и свои впечатления о Минске. Это можно сделать в трудовые будни города, а можно и в праздники. Одним из самых популярных праздников становится у нас День Минска, который ежегодно проводится во вторую субботу сентября.

Приезжайте, приходите, знакомьтесь с городом, его людьми, памятниками и его сегодняшним днем.

А пока историю города вы можете узнать из этой книги.

Мінск — сталіца ўдзельнага княства Полацкай зямлі

Минск — столица удельного княжества Полоцкой земли

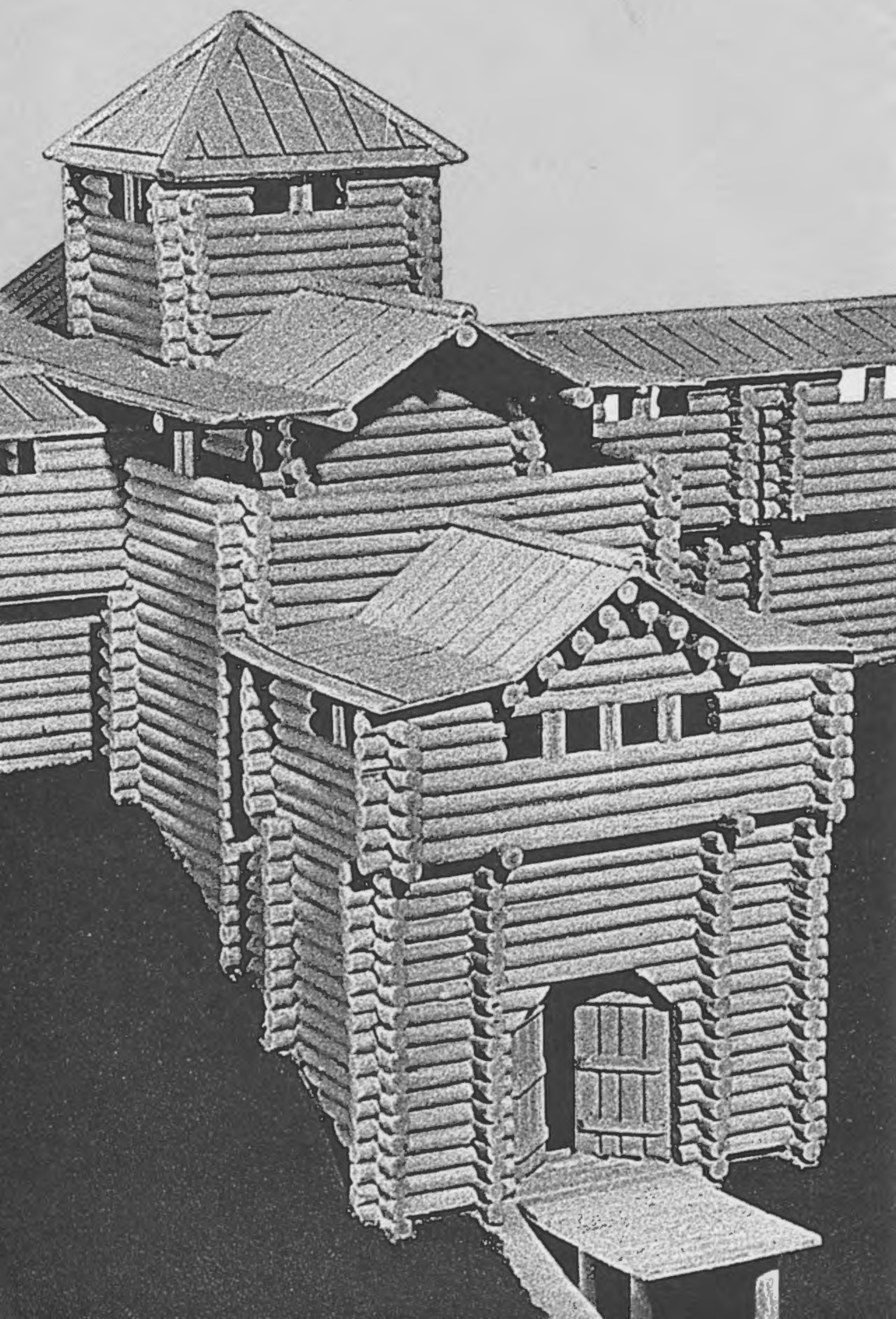

Раздзел I

Мінск — сталіца ўдзельнага княства Полацкай зямлі

*Звыш 1100 гадоў назад ва Усходняй Еўропе ўтварылася дзяржава Русь. Гісторыкі называюць яе Кіеўскай Руссю. Старажытная Русь складалася з розных тэрытарыяльных адзінак. У сярэдневяковых крыніцах гэтыя ўтварэнні вядомы пад назвамі «зямля», «воласць». Даследчыкі называюць іх княствамі, таму што на чале знаходзіліся князі. Полацкая зямля (цяпер паўночная частка Беларусі) адна з першых вылучылася са складу Кіеўскай Русі як незалежнае дзяржаўнае ўтварэнне — зямля-княства. Значным горадам Полацкай зямлі з'яўляўся Менск (так называўся ў старажытнасці Мінск).**

**Заўвага. Да ўтварэння ў 1569 г. Рэчы Паспалітай (федэрацыя Вялікага княства Літоўскага і Польскага каралеўства) назва горада пісалася толькі Менск. Пазней яна змянілася на сучасную Мінск. Таму ў гэтай кнізе пры выкладанні падзей сярэдневяковага перыяду назва горада выкарыстоўваецца як у адным, так і ў другім варыянце. Адпаведна жыхары горада называюцца «меняне», «менчукі», «мінчане».*

Раздел I

Минск — столица удельного княжества Полоцкой земли

*Свыше 1100 лет назад в Восточной Европе образовалось государство Русь. Историки называют его Киевской Русью. Древняя Русь состояла из разных территориальных единиц. В средневековых источниках эти образования известны под названиями «земля», «волость». Исследователи именуют их княжествами, потому что во главе находились князья. Полоцкая земля (теперь северная часть Беларуси) одна из первых выделилась из состава Киевской Руси как независимое государственное образование — земля-княжество. Значительным городом Полоцкой земли являлся Менск (так назывался в средневековье Минск).**

** Примечание. До создания в 1569 г. Речи Посполитой (федерации Великого княжества Литовского и Польского королевства) название города писалось только Менск. Позднее оно изменилось на современное Минск. Поэтому в данной книге при изложении событий средневекового периода название города используется как в одном, так и в другом варианте. Соответственно, жители города называются «меняне», «менчуки», «минчане».*

1. МІНСК У СІСТЭМЕ ГАРАДОЎ І КНЯСТВАЎ ПОЛАЦКАЙ ЗЯМЛІ

Аб чым сведчаць геаграфічныя назвы. Гісторыя раннесярэдневяковага Менска цесна взязана з гісторыяй старажытнейшых усходнеславянскіх гарадоў і ў першую чаргу з Полацкам. Агульнасць гістарычнага лёсу гарадоў прасочваецца ў паходжанні іх назваў. Свае анйменні яны атрымалі ад рэк, на якіх былі заснаваны. «Полтеск» заснаваны на рацэ Палата, правым прытоку Заходняй Дзвіны ў Паўночнай Беларусі. Агульнапрызнана, што назва гораду даддзена па назве ракі.

Старажытнаму звычаю прысваення назвы па рацэ, на якой ён быў размешчаны, падпарадкаваны таксама гарады Полацкай зямлі Віцебск (Видьбеск), Друцк (Друческ). Мінск (летапісны Меньск) па форме назвы таксама адносіцца да гэтай групы гарадоў. Менск — гэта «Менскі горад», «горад на рацэ Мень (Мена)».

Людзі здаўна называлі рэкі і азёры на сваёй мове, выразна і коратка адзначалі іх характэрную, асноўную прыкмету.

Малое гарадзішча на р. Менка.
Малое городище на р. Менка.
A small hill-fort of the ancient settlement on the riverside of Menka.

Рака Менка (Мена).
Река Менка (Мена).
The river Menka (Mena).

1. МИНСК В СИСТЕМЕ ГОРОДОВ И КНЯЖЕСТВ ПОЛОЦКОЙ ЗЕМЛИ

О чем свидетельствуют географические названия. История раннесредневекового Менска тесно связана с историей древнейших восточнославянских городов и в первую очередь с Полоцком. Общность исторических судеб городов прослеживается в происхождении их названий. Свои наименования они получили от рек, на которых были основаны. «Полтеск» основан на реке Полота, правом притоке Западной Двины в Северной Беларуси. Общепризнано, что название городу дано по имени реки.

Древнему обычаю присвоения названия городу по реке, на которой он был расположен, подчинены также города Полоцкой земли Витебск (Видьбеск), Друцк (Друческ). Минск (летописный Меньск) по форме названия тоже относится к данной группе городов. Менск — это «Менский город», «город на реке Мень (Мена)».

Люди издавна называли реки и озера на своем языке, выразительно и кратко отмечали их характериый, основной при-

Найменне ракі Няміга — правага прытока Свіслачы ў гістарычным раёне Мінска — блізкае па значэнні да балцкага слова nemiga — бяссонніца, нядрэмнасць, магчыма, у мінулым — вартавы пост, ахоўваемая лінія.

Выклікае цікавасць паходжанне назвы ракі Мень (Мена). Ад яе паходзіць найменне горада Менск. Геаграфічных назваў з коранем «Мен» (Мень) вядома шмат. Гэта і вёска Вярхмень у Смалявіцкім раёне і возера Мена ва Ушацкім раёне. Ёсць рака Мена і райцэнтр Мена ў Чарнігаўскай вобласці ва Украіне. Дакладна вядома, што Мінск Мазавецкі ў Польшчы атрымаў сваю назву ад наймення ракі Мені.

Існуе меркаванне аб сувязі наймення Менск (Менеск) з дзеясловам мяняць. Адиак, як сцвярджаюць спецыялісты, аддзеяслоўныя назоўнікі з асновай «мяняць» у тапаніміцы наогул не вядомы. Некаторыя даследчыкі дапускаюць, што ў аснове назвы ракі Мень (Мена) ляжыць назва рыбы меня (ментуза). Іншыя гавораць аб балцкім паходжанні наймення ў значэнні малая, невялікая рака.

Папярэднік горада на Менцы. Аб першапачатковым шляху развіцця Менска, як аказваецца, вельмі доўгага, думкі вучоных разыходзяцца. Адна з прычын — сэнс першай згадкі аб Менс-

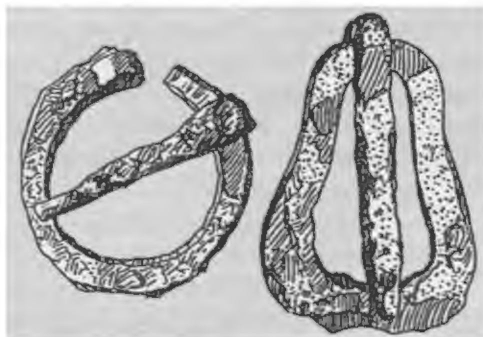

Знаходкі з раскопак гарадзішча на р. Менка.

Находки из раскопок городища на р. Менка.

A rampart of the large ancient settlement on the Menka riverside and a settlement nearby (in the foreground).

Пацерка з егіпецкага фаянсу першых стагоддзяў нашай эры.

Бусина из египетского фаянса первых веков нашей эры.

A bead from the Egyptian delftware of the first centuries A.D.

знак. Наименование реки Немига — правого притока Свислочи в историческом районе Минска — близко по значению к балтскому слову nemiga — бессонница, бодрствование, возможно, в прошлом — сторожевой пост, охраняемая линия.

Вызывает интерес происхождение названия реки Мень (Мена). От него происходит наименование города Менск. Географических названий с корнем «Мен» (Мень) известно много. Это и деревня Верхмень в Смолевичском районе и озеро Мена в Ушачском районе. Есть река Мена и райцентр Мена в Черниговской области в Украине. Достоверно известно, что Минск Мазовецкий в Польше получил свое название по наименованию реки Мени.

Существует предположение о связи наименования Менск (Менеск) с глаголом «менять». Однако, как утверждают специалисты, отглагольные существительные с основой «менять» в топонимике неизвестны. Некоторые исследователи допускают, что в основе наименования реки Мень (Мена) лежит название рыбы меня (бел. названия налима). Другие говорят о балтском происхождении наименования в значении малая, небольшая река.

Предшественник города на Менке. О первоначальном пути развития Менска, как оказывается, весьма длительного,

ку ў летапісе «Аповесць мінулых гадоў», дзе пад 1067 г. апавядаецца пра канфлікт паўднёварускіх князёў Яраславічаў, сыноў Яраслава Мудрага з ваяўнічым полацкім князем Усяславам Брачыславічам, яркім прадстаўніком полацкай княжацкай дынастыі. Летапісец, сучаснік смутнай падзеі, паведамляе, што Яраславічы, узяўшы штурмам Менск, пайшлі да Нямігі. Летапісная фраза «на Немиге» гаворыць пра тое, што бітва адбылася на рацэ. Аб бітве на Нямізе апавядаецца ў «Слове пра паход Ігаравы» («Немизе кровави брезе»). Мусіць, гэта тая самая рака, над былым рэчышчам якой цяпер у Мінску праходзіць вуліца Няміга. Калі б у 1067 г. Мінск стаяў там, дзе ён размешчаны цяпер, то князям Яраславічам не было сэнсу ісці з горада да Нямігі, каб сустрэцца з войскам полацкага князя Усяслава, бо яны і так знаходзіліся б на Няміэе. Значыць Мінск, відаць, раэмяшчаўся ў іншым месцы.

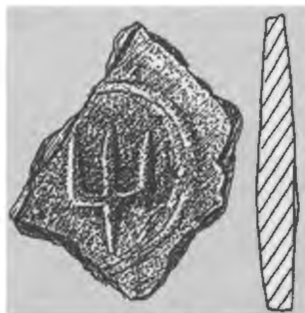

Знак — кляймо ў выглядзе трохзубца.
Знак — клеймо в виде трезубца.
A brand in the form of trident.

У межах сучаснага Мінска няма ракі з коранем «мень». Іншая справа Менка (Мена) — прыток верхняга цячэння Пцічы за 16,7 км на паўднёвы захад ад вусця Нямігі. На Менцы знаходзіцца выдатны комплекс археалагічных помнікаў.

Невялікія раскопкі на Менцы зрабілі ў 1935 г. беларускія археолагі А.М.Ляўдански і А.Дз.Каваленя. Кароткі вынік даследаванняў быў выкладзены ў нататцы, надрукаванай у газеце «Звязда».

мнения ученых расходятся. Одна из причин — смысл первого упоминания о Менске в летописи «Повесть временных лет», где под 1067 г. рассказывается о конфликте южнорусских князей Ярославичей, сыновей Ярослава Мудрого с воинственным полоцким князем Всеславом Брячиславичем, ярким представителем полоцкой княжеской династии. Летописец, современник печального события, сообщает, что Ярославичи, взяв штурмом Менск, пошли к Немиге. Летописная фраза «на Немиге» говорит о том, что битва произошла на реке. О битве на Немиге повествуется в «Слове о полку Игореве» («Немизе кровави брезе»). Вероятно, это та самая река, над бывшим руслом которой сейчас в Минске проходит улица Немига. Если бы в 1067 г. Минск стоял там, где он расположен ныне, то князьям Ярославичам не было смысла идти из города к Немиге, чтобы встретиться с войском полоцкого князя Всеслава, ибо они и так находились бы на Немиге. Значит Минск, по-видимому, располагался в другом месте.

В пределах современного Минска нет названия реки с корнем «мень». Иное дело Менка (Мена) — приток верхнего течения Птичи в 16,7 км на юго-запад от устья Немиги. На Менке находится превосходный комплекс археологических памятников.

Небольшие раскопки на Менке произвели в 1935 г. белорусские археологи А.Н.Лявданский и А.Д.Коваленя. Краткий итог исследований был изложен в заметке, опубликованной в газете «Звязда». Исследователи писали, что первоначально Менск располагался на городище в верховье Птичи, а затем в 11 в. «был перенесен как феодальный центр в более удобное место, туда, где находится современный Минск».

В 1937 г. во втором издании «Малой Советской Энциклопедии» в статье о Мннске сказано: «Минск известен с 11 в. Вначале он находился на реке Менке, в 1066 г. (зима 1066—67 гг.) был разгромлен, сожжен киевским князем Изяславом и перенесен на реку Свислочь». С конца

Даследчыкі пісалі, што першапачаткова Менск размяшчаўся на гарадзішчы ў вярхоўі Пцічы, а затым у 11 ст. «быў перанесены як феадальны цэнтр у больш зручнае месца, туды, дзе знаходзіцца сучасны Мінск».

У 1937 г. ў другім выданні «Малой Савецкай Энцыклапедыі» ў артыкуле аб Мінску сказана: «Минск известен с 11 в. Вначале он находился на реке Менке, в 1066 г. (зима 1066—67 гг.) был разгромлен, сожжен киевским князем Изяславом и перенесен на реку Свислочь». З канца 30-х г. 20 ст. не сціхае спрэчка аб першапачатковым месцы знаходжання Менска.

Найбольш важным аргументам для лакалізацыі першапачатковага Менска ў вярхоўі Пцічы служыць археалагічны комплекс — гарадзішча, селішча, пахавальныя курганы — на рацэ Менцы, цяпер моцна абмялелай. У 50-я — пач. 80-х г. 20 ст. на Менцы праводзіліся значныя (з перапынкамі) археалагічныя раскопкі (А.Р.Мітрафанаў, Э.М.Загарульскі, М.А.Ткачоў, Г.В.Штыхаў).

На правым беразе Менкі на 2 км вышэй яе ўпадзення ў Пціч знаходзяцца два сумежныя гарадзішчы — адно Малое, другое Вялікае. Агульная іх плошча больш за гектар. Гарадзішча абнесена валамі вышынёй звонку да 8 м, якія абкружаюць тры пляцоўкі. У Малое гарадзішча можна прайсці толькі з Вялікага гарадзішча.

Больш старажытнае Малое гарадзішча размешчана на мысе каля зліцця ручая Дунай з Менай (Менкай). Мыс займае пануючае становішча, з яго краю як на далоні бачна навакольная мясцовасць. Жыхары гарадзішча належалі да плямёнаў культуры штрыхаванай керамікі мяжы нашай эры. Выяўлена унікальная знаходка, адзіная ў Беларусі — амулет першых стагоддзяў нашай эры з так званага егіпецкага фаянсу колеру бірузы ў выглядзе плоскай пацеркі авальнай формы з рэльефнай выявай крылатага божаства. Такія знаходкі часта сустракаюцца сярод антыч-

30-х г. 20 в. не затихает спор о первоначальном месте расположения Менска.

Наиболее важным аргументом для локализации первоначального Минска в верховье Птичи служит археологический комплекс — городище, селище, погребальные курганы — на реке Менке, сейчас сильно обмелевшей. В 50-е — нач. 80-х г. 20 в. на Менке производились

Археалагічныя даследаванні на селішчы. 1975 г.
Археологическое исследования на селище. 1975 г.
The archeological investigations on the settlement 1975.

значительные (с перерывами) археологические раскопки (А.Г.Митрофанов, Э.М.Загорульский, М.А.Ткачев, Г.В. Штыхов).

На правом берегу Менки в 2 км выше ее впадения в Птичь находятся два смежных городища — одно Малое, второе Большое. Общая их площадь свыше гектара. Городища обнесены валами высотой снаружи до 8 м, которые окружают три площадки. В Малое городище можно пройти только из Большого городища.

Более древнее Малое городище расположено на мысу у самого слияния ручья Дунай с Меной (Менкой). Мыс занимает господствующее положение, с его оконечности, как на лодони, видна окружающая местность. Обитатели городища

ных пацерак Паўночнага Прычарнамор'я, адкуль яна трапіла ў вярхоўе Пцічы. На мяжы нашай эры на гарадзішчы знаходзіўся патрыярхальны род ці вялікая сям'я, якая налічвала некалькі дзесяткаў чалавек.

Пазней, у 5—7 ст., Малое гарадзішча на Менцы выкарыстоўвалася ў якасці сховішча прадстаўнікамі плямён банцараўскай археалагічнай культуры.

У канцы 9—11 ст. Малое гарадзішча на Менцы выконвала ролю дзядзінца ўсходнеславянскага горада. Разам з вялікай колькасцю тыповай раннекругавой керамікі знойдзены прадметы, звязаныя з ваенным побытам: два наканечнікі ножнаў мяча — вельмі дарагога для тых часоў узбраення, наканечнікі стрэл розных тыпаў, страмёны, цуглі, фрагмент наканечніка рэменя, з дапамогай якога калчан для стрэл замацоўваўся пры верхавой яздзе. Шмат падковападобных фібул — засцежак для плашча. Важныя знаходкі (4 экз.) донцаў пасудзін з княжацкім знакам Рурыкавічаў ранняга варыянта, блізкім да знака Уладзіміра Святаславіча (980—1015). Падобны знак быў таксама ў полацкага князя Ізяслава.

Малое гарадзішча на Менцы ўяўляла сабой адзіную сядзібу, незалежную ад умацаванняў Вялікага гарадзішча. Невялікая плошча Малога гарадзішча (0,12 га) сведчыць аб сядзібе — замку. Тут у 10—11 ст. магла быць рэзідэнцыя прадстаўніка (намесніка) княжацкай улады.

Плошча Вялікага гарадзішча складала каля аднаго гектара. Гэта быў вакольны горад на пакатым схіле правага берага Менкі, які цесна прымыкаў да Малога гарадзішча. Вакольны горад быў шчыльна заселены, пра што сведчыць наяўнасць культурнага напластавання і паўсюдных знаходак раннекругавой керамікі. Жалезныя шлакі і гатовыя жалезныя вырабы сведчаць аб занятку кавальскім рамяством.

Пра гандлёвыя сувязі нагадваюць знойдзеныя пры раскопках фрагменты таўстасценных амфар. Амфары служылі надзейнай тарнай керамікай і ў іх з Паў-

относились к племенам культуры штрихованной керамики рубежа нашей эры. Обнаружена уникальная находка, единственная в Беларуси — амулет первых веков нашей эры из так называемого египетского фаянса цвета бирюзы в виде плоской бусины овальной формы с рельефным изображением крылатого божества. Такие находки часто встречаются среди античных бус Северного Причерноморья, откуда она попала в верховье Птичи. На рубеже нашей эры в городище находился патриархальный род или большая семья, насчитывающая несколько десятков человек.

Позже, в 5—7 вв. Малое городище на Менке использовалось в качестве убежища представителями племен банцеровской археологической культуры.

В конце 9—11 вв. Малое городище на Менке выполняло роль детинца восточнославянского города. Вместе с большим количеством типичной раннекруговой керамики найдены предметы, связанные с военным бытом: два наконечника ножен мечей — очень дорогого по тем временам вооружения, наконечники стрел разных типов, стремена, удила, фрагмент наконечника ремня, с помощью которого колчан для стрел закреплялся при верховой езде. Много подковообразных фибул — застежек для плаща. Важны находки (4 экз.) днищ сосудов с княжеским знаком Рюриковичей раннего варианта, близким к знаку Владимира Святославича (980 — 1015). Подобный знак был также у полоцкого князя Изяслава.

Малое городище на Менке представляло единую усадьбу, независимую от укреплений Большого городища. Небольшая площадь Малого городища (0,12 га) свидетельствует об усадьбе — замке. Здесь в 10—11 вв. могла быть резиденция представителя (наместника) княжеской власти.

Площадь Большого городища составляла около одного гектара. Это был окольный город на пологом склоне правого берега Менки, вплотную примыкавший к Малому городищу. Окольный город был плотно заселен, о чем свидетельствует наличие культурного слоя и

ночнага Прычарнамор'я прывозілі віно і аліўкавы алей.

На беразе Менкі, дзе было паселішча, знойдзены унікальныя свінцовыя пячаткі 11 ст. дыяметрам да 3 см. Пячаткі на шнурках падвешваліся да дакументаў. На Русі карыстацца такімі пячаткамі мелі права толькі прадстаўнікі вышэйшай дзяржаўнай улады ці буйныя царкоўныя іерархі. На адной пячатцы захавалася паясная выява двух святых, на другой — архангела Гаўрыіла ці Міхаіла ў поўны рост.

Для вырашэння пытанняў пра паходжанне горада істотнае значэнне маюць рэзультаты вывучэння яго валоў і іншых абарончых збудаванняў. У 1983 г. археолагі ў ніжняй частцы насыпу вала выявілі зрубы — «гародні» даўжынёй 3,5—4 м, пабудаваныя з дубовых бярвён. Зрубы ставіліся ў два-тры рады адзін да аднаго ўздоўж трасы вала. Яны былі шчыльна забітыя суглінкам і супескам. Узвышаючыся на 4 м, зрубы ўтваралі моцную аснову абарончага збудавання. Шырыня першапачатковага вала — 14 м. На сценцы са зрубаў знаходзіўся верхні ярус наземных драўляных умацаванняў. Ад яго да нас дайшоў магутны пласт пажарышча з шматлікіх праслоек вугалю і попелу, знойдзены археолагамі. Знешнія ўмацаванні загінулі ў моцным пажары неўзабаве пасля іх узвядзення.

Вал Вялікага гарадзішча на вывучаным участку перабудоўваўся і павышаўся не менш як два разы ў першай палове 11 ст. з-за пажараў, якія знішчалі знешнія абарончыя збудаванні на яго грабяні. Агульная вышыня вала звыш 8 м. Вялікае гарадзішча, як і Малое, мела па ўсім перыметры драўляна-земляныя ўмацаванні.

Узнікае пытанне, што ўяўлялі сабой селішчы, якія акружалі ўмацаваны цэнтр літаральна з усіх бакоў, і ці можна лічыць іх пасадам нараджаючагася горада. Прыроднымі ўмовамі мясцовасці селішча падзяляецца на тры часткі. Агульная плошча старажытнага паселішча навакол гарадзішча — не менш як 30 га. Другога такога вялікага раннесяповсеместных находок раннекруговой керамики. Железные шлаки и готовые железные изделия свидетельствуют о занятии кузнечным ремеслом.

О торговых связях напоминают обнаруженные при раскопках фрагменты толстостенных амфор. Амфоры служили надежной тарной керамикой и в них с Северного Причерноморья привозили вино и оливковое масло.

На берегу Менки, где было селище, найдены уникальные свинцовые печати 11 в. диаметром до 3 см. Печати на шнурках подвешивались к документам. На Руси пользоваться такими печатями имели право только представители высшей государственной власти или крупные церковные иерархи. На одной печати сохранилось поясное изображение двух святых, на другой — архангела Гавриила или Михаила в полный рост.

Для решения вопросов о происхождении города существенное значение имеют результаты изучения его валов и других оборонительных сооружений. В 1983 г. археологи в нижней части насыпи вала обнаружили срубы — «городни» длинной 3,5—4 м, построенные из дубовых бревен. Срубы ставились в два-три ряда друг возле друга вдоль трассы вала. Они были плотно забиты суглинком и супесью. Возвышаясь на 4 м, срубы образовывали прочную основу оборонительного сооружения. Ширина первоначального вала — 14 м. На стене из срубов находился верхний ярус наземных деревянных сооружений. От него до нас дошел мощный слой пожарища из многочисленных прослоек угля и золы, обнаруженный археологами. Внешние укрепления погибли в сильном пожаре вскоре после их возведения.

Вал Большого городища на изученном участке перестраивался и повышался не менее двух раз в первой половине 11 в. из-за пожаров, уничтожавших внешние оборонительные сооружения на его гребне. Общая высота вала свыше 8 м. Большое городище, как и Малое, имело по всему периметру дерево-земляные укрепления.

рэдневяковага паселішча ў Беларусі не захавалася.

У 1975 г. Полацка-Мінскі атрад экспедыцыі Інстытута гісторыі Акадэміі навук Беларусі правёў раскопкі (30 х 30 м) на поўдзень ад гарадзішча на раллі каля ручая Дунай. Магутнасць культурнага пласта тут ад 0,4 да 1,2 м, улічваючы ямы ў мацерыку, якіх расчышчана звыш 90. Гэта — ямы гаспадарчага прызначэння. Большасць іх датуецца канцом 10—11 ст., некаторыя больш раннія. Ямы прамавугольныя (плошча 8—9 кв. м), падобныя на паглыбленыя ў цвёрды грунт жытлы (паўзямлянкі). Але ў іх няма прыкмет печаў. Магчыма некаторыя ямы служылі гаспадарчымі падклетамі, вышэй якіх знаходзіліся драўляныя пабудовы.

Адна прамавугольная яма мае памеры 2,5 х 3,5 м. Яна запоўнена культурным пластом цёмнай афарбоўкі, насычаным кавалкамі абпаленай гліны. Тут былі кераміка 11 ст., жалезныя вырабы (дужка ад вядра, два нажы, частка цугляў), а таксама касцяная шахматная фігура каня. Апошні прадмет уяўляе асаблівую цікавасць. Гэта адна з самых ранніх шахматных фігур, знойдзеных на тэрыторыі Кіеўскай Русі. Фігура вышынёй 3 см, мае адзін выступ ад верхняй часткі (галава каня). Выраблена з рога лася, знаходзілася ў доўгім выкарыстанні, ад чаго моцна адпаліравалася.

Выяўлены сляды майстэрні, дзе быў наладжаны выраб праселкаў для верацён з оўруцкага шыфернага сланцу — мяккага каменю ружовага колеру. Тут упершыню на тэрыторыі Беларусі знойдзены адходы вытворчасці праселкаў, сапсаваныя вырабы, нарыхтоўкі шыфернага сланцу. Раней падобныя знаходкі былі вядомы з раёна Оўруча на Валыні, у Кіеве і Суздалі.

У археалагічнай навуцы вядома пра вялікую колькасць курганоў у вярхоўі Пцічы. Шмат курганоў зафіксавана ўсцяж старой «Койданаўскай дарогі», якая праходзіла недалёка ад гарадзішча на Менцы ў напрамку да Нямігі. Курганныя могільнікі адзначаны каля рэчышча

Возникает вопрос, что представляли собой селища, окружавшие укрепленный центр буквально со всех сторон, и можно ли считать их посадом зарождавшегося города. Естественными условиями местности селище разделяется на три части. Общая площадь древнего поселения вокруг городища — не менее 30 га. Другого такого большого раннесредневекового селища в Беларуси не сохранилось.

В 1975 г. Полоцко-Минский отряд экспедиции Института истории Академии наук Беларуси произвел раскопки (30 х 30 м) южнее городища на пашне возле ручья Дунай. Мощность культурного слоя здесь от 0,4 до 1,2 м, учитывая ямы в материке, которых расчищено свыше 90. Это — ямы хозяйственного назначения. Большинство их датируется концом 10—11 вв., иные более ранние. Ямы прямоугольные (площадь 8—9 кв.м), похожие на углубленные в твердый грунт жилища (полуземлянки). Но в них нет признаков печей. Возможно, некоторые ямы служили хозяйственными подклетами, выше которых находились деревянные строения.

Одна прямоугольная яма имеет размеры 2,5 х 3,5 м. Она заполнена культурным слоем темной окраски, насыщенным кусками обожженной глины. Здесь были керамика 11 в., железные изделия (дужка от ведра, два ножа, часть удил), а также костяная шахматная фигура коня. Последний предмет представляет особый интерес. Это одна из самых ранних шахматных фигур, найденных на территории Киевской Руси. Фигура высотой 3 см, имеет один выступ (голова коня) в верхней части. Изготовлена из рога лося, находилась в длительном употреблении, отчего сильно отполировалась.

Выявлены следы мастерской, где было налажено изготовление пряслиц для веретен из овручского шиферного сланца — мягкого камня розового цвета. Здесь впервые на территории Беларуси обнаружены отходы от изготовления пряслиц, брак производства, заготовки шиферного сланца. Ранее подоб-

Лошыцы. На рацэ Лошыца археолагі выявілі 5 паселішчаў 10—13 ст. Шырока даследавалася паселішча каля вёскі Рылаўшчына (цяпер Дружба ў межах г. Мінска). Выяўлены рэшткі жытлаў, дзенцы пасудзін з кляймом у выглядзе княскіх знакаў — трызубцаў, сярэбраная манета, чаканеная ў 10 ст. ў Германіі. Шматлікія даныя даюць падставу меркаваць, што ў 10—11 ст. жыхары паселішча абслугоўвалі волак ад гарадзішча на Менцы, якое тады з'яўлялася цэнтрам усёй воласці, аж да Свіслачы.

У наваколлі вёскі Новы Двор на берагах Пцічы зафіксаваны куст паселішчаў (усяго чатыры) з керамікай 10—13 ст. Плошча аднаго селішча на левым беразе ракі складае 4 га. Тут знойдзены скарб сярэбраных арабскіх дырхемаў і заходнееўрапейскіх дэнарыяў, які трапіў у зямлю каля 1000 г. Другі манетны скарб з арабскіх дырхемаў, чаканеных у перыяд з 816 да 911 г., выяўлены каля вёскі Лецкаўшчына.

Такім чынам, у 10 ст. на Менцы ў шчыльна населенай мясцовасці існаваў ваенны, эканамічны, гандлёва-рамесны цэнтр значнай тэрыторыі (воласці), які дасягнуў росквіту ў першай палове 11 ст. Тут знаходзілася рэзідэнцыя прадстаўнікоў дзяржаўнай (княжацкай) улады, якія кіравалі воласцю і збіралі даніну з насельніцтва. Паселішча набыло функцыі і планіровачную структуру, блізкую да ўсходнеславянскага раннесярэдневяковага горада. Вельмі магчыма, што гэта быў вядомы па летапісе (1067 г.) Менск (Менеск), які ўзнік у зоне крывіцкадрыгавіцкага рассялення, а магчыма, як лічаць некаторыя, на нейтральнай паласе абедзвюх племянных груп. Пагранічча, кантактнасць садзейнічалі не толькі ўзнікненню, але ўсталяванню і ўзвышэнню гарадоў у працэсе іх развіцця, што бачна на прыкладзе Кіева, Смаленска, Масквы, Мінска.

Са з'яўленнем новага цэнтра воласці на р. Свіслач пасяленне на Менцы прыйшло ў заняпад (12—15 ст.), а яго назва Менск перайшла на новы горад. У 14—16 ст. на тэрыторыі паселішча размяные находки были известны из района Овруча на Волыни, в Киеве и Суздале.

В археологической науке известно о скоплении курганов в верховье Птичи. Большое количество курганов зафиксировано вдоль старой «Койдановской дороги», проходившей недалеко от городища на Менке в направлении к Немиге. Курганные могильники отмечены возле русла Лошицы. На реке Лошице археологи выявили 5 поселений 10—13 вв. Широко исследовалось поселение возле деревни Рыловщина (теперь Дружба в черте г. Минска). Выявлены остатки жилищ, днища сосудов с клеймами в виде княжеских знаков — трезубцев, серебряная монета, чеканенная в 10 в. в Германии. Многочисленные данные дают основание полагать, что в 10—11 вв. жители поселения обслуживали волок от городища на Менке, которое тогда являлось центром всей волости, вплоть до Свислочи.

В окрестностях деревни Новый Двор на берегах Птичи зафиксирован куст поселений (всего четыре) с керамикой 10—13 вв. Площадь одного селища на левом берегу реки составляет 4 га. Здесь был найден клад серебряных арабских дирхемов и западноевропейских денариев, который попал в землю около 1000 г. Второй монетный клад из арабских дирхемов, чеканенных в период с 816 по 911 г., обнаружен возле деревни Лецковщина.

Таким образом, в 10 в. на Менке в густонаселенной местности существовал военный, экономический, торговоремесленный центр большой территории (волости), достигший расцвета в первой половине 11 в. Здесь находилась резиденция представителей государственной (княжеской) власти, которые руководили волостью и собирали дань с населения. Поселение приобрело функции и планировочную структуру, близкую к восточнославянскому раннесредневековому городу. Очень вероятно, что это был известный по летописи (1067 г.) Менск (Менеск), возникший в зоне кривичско-дреговичского расселения, а возможно, как считают некоторые, на нейтральной полосе обеих племенных

шчалася невялікае мястэчка і ўмацаваная сядзіба.

Першая згадка Мінска ў летапісе. У канцы 10 — пач. 11 ст. з увядзеннем хрысціянства кіеўскім князем Уладзімірам Святаславічам ва ўсходніх славян з'явілася кніжнасць, значыць, і магчымасць адлюстроўваць у пісьмовым выглядзе гістарычныя падзеі. Дайшоўшыя

Усходнеславянскі летапісец.
Восточнославянский летописец.
An East Slavonic chronicler.

да нас летапісныя спісы часта перадаюць тэкст летапісных твораў з пазнейшымі змяненнямі. Прынята лічыць, што першай працай па пачатковай гісторыі зямель, якія насілі ў той час агульную назву «Русь», з'яўляецца старажытнейшы летапісны звод. Апісанне падзей у ім даведзена да 1037 г. Гэты кіеўскі звод быў працягнуты да 1073 г. Ніканам, буйным царкоўным і палітычным дзеячам.

Нікан падрабязна асвятліў падзеі 60-х г. 11 ст. З таго часу ў летапісе ідуць даволі дакладныя звесткі аб часе апісваемых фактаў, прыводзяцца не толькі год, але і месяц, лічба, дзень тыдня. У летапісе ад-

групп. Пограничье, контактность способствовали не только возникновению, но утверждению и возвышению городов в процессе их развития, что видно на примере Киева, Смоленска, Москвы, Минска.

С появлением нового центра волости на р. Свислочь поселение на Менке пришло в упадок (12—15 вв.), а его название Менск перешло на новый город. В 14—16 вв. на территории поселения располагалось небольшое местечко и укрепленная усадьба.

Первое упоминание Минска в летописи. В конце 10 — нач. 11 вв. с введением христианства киевским князем Владимиром Святославичем у восточных славян появилась книжность, следовательно, и возможность отражать в письменном виде исторические события. Дошедшие до нас летописные списки часто передают текст летописных произведений с позднейшими изменениями. Принято считать, что первым трудом по начальной истории земель, носивших в то время общее название «Русь», является древнейший летописный свод. Описание событий в нем доведено до 1037 г. Этот киевский свод был продолжен до 1073 г. Никоном, крупным церковным и политическим деятелем.

Никон подробно осветил события 60-х г. 11 вв. С этого времени в летописи следуют довольно точные указания о времени описываемых фактов, приводятся не только год, но и месяц, число, день недели. В летописи отражена междоусобная борьба между сыновьями Ярослава Мудрого, а также их столкновения с полоцким князем Всеславом. Именно Никон впервые сообщил о Менске под 1067 г. и описал битву на Немиге по рассказам ее непосредственных участников.

На основе летописного свода 1073 г. был составлен новый свод около 1093 г. В исторической литературе он получил название «Начального». Свод был дополнен другими более поздними сведениями, в результате чего возникла «Повесть временных лет», составленная

люстравана міжусобная барацьба паміж сынамі Яраслава Мудрага, а таксама іх сутыкненні з полацкім князем Усяславам. Менавіта Нікан упершыню паведаміў аб Менску пад 1067 г. і апісаў бітву на Нямізе са слоў яе непасрэдных удзельнікаў.

На аснове летапіснага звода 1073 г. быў складзены новы звод каля 1093 г. У гістарычнай літаратуры ён атрымаў назву «Пачатковага». Звод быў дапоўнены іншымі больш познімі сведчаннямі, у выніку чаго ўзнікла «Аповесць мінулых гадоў», складзеная Нестарам-летапісцам каля 1113 г. ў Кіева-Пячорскім манастыры.

Летапісец звяртаецца да падзей у Полацкай зямлі ў сувязі з княжаннем там Усяслава. Усяслаў быў сынам полацкага князя Брачыслава, аб якім у летапісным зводзе гаворыцца пад 1021 г., калі Брачыслаў напаў на Ноўгарад і быў разбіты кіеўскім князем Яраславам Мудрым. У «Аповесці мінулых гадоў» Полацк названы дзевяць разоў. Менск упомнены чатыры разы. Аўтар летапісу называе гэтыя гарады ў сувязі з канфліктнымі сітуацыямі паміж Кіевам, Ноўгарадам і Полацкам. Прычынай гэтага былі эканамічныя інтарэсы: кантроль на гандлёвых шляхах і волаках, пашырэнне ўладанняў за кошт суседніх тэрыторый.

Прывядзём першае паведамленне аб Менску ў «Аповесці мінулых гадоў» у перакладзе на сучасную беларускую мову: «У год 6575 (1067). Падняў раць у Полацку (пачаў вайну) Усяслаў (Полацкі), сын Брачыслава, і заняў Ноўгарад. Трое ж Яраславічаў, Ізяслаў, Святаслаў, Усевалад, сабраўшы воінаў, пайшлі на Усяслава ў моцны мароз. І падышлі к Менску, і меняне зачыніліся ў горадзе. Браты ж гэтыя ўзялі Менск і перабілі ўсіх мужоў, а жонак і дзяцей захапілі ў палон і пайшлі к Нямізе, і Усяслаў пайшоў супраць іх. І сустрэліся праціўнікі на Нямізе месяца сакавіка ў 3-ці дзень; і быў снег вялікі, і пайшлі адзін на аднаго. І была сеча жорсткая, і многія загінулі ў ёй, і адолелі Ізяслаў, Святаслаў, Усевалад, Усяслаў жа ўцёк».

Нестором-летописцем около 1113 г. в Киево-Печерском монастыре.

Летописец обращается к событиям в Полоцкой земле в связи с княжением там Всеслава. Всеслав был сыном полоцкого князя Брячислава, о котором в летописном своде говорится под 1021 г., когда Брячислав напал на Новгород и был разбит киевским князем Ярославом

Палон жыхароў пасля ўзяцця Менска ў 1067 г. (мініяцюра Радзівілаўскага летапісу).

Пленение жителей после взятия Менска в 1067 г. (миниатюра Радзивилловской летописи).

The captured people after Mensk in 1067 had been taken (a miniature from the Radzivill's chronicle).

Мудрым. В «Повести временных лет» Полоцк назван девять раз. Менск упомянут четыре раза. Автор летописи называет эти города в связи с конфликтными ситуациями между Киевом, Новгородом и Полоцком. Причиной их были экономические интересы, контроль на торговых путях и волоках, расширение владений за счет соседних территорий.

Приведем первое сообщение о Менске в «Повести временных лет» в переводе на современный русский язык: «В год 6575 (1067). Поднял рать в Полоцке (начал войну) Всеслав (Полоцкий), сын Брячислава, и занял Новгород. Трое же Ярославичей, Изяслав, Святослав, Всеволод, собрав воинов, пошли на Всеслава в сильный мороз. И подошли к Менску, и меняне затворились в городе. Братья же эти взяли Менск и перебили всех мужей, а жен и детей захватили в плен и пошли к Немиге, и Все-

Некалькі раней гэтага, у 1065 г., Усяслаў нечакана напаў на Пскоў, узяць яго не змог і вымушаны быў адступіць. Праз год (1066) полацкі князь, добра падрыхтаваўшыся, пайшоў на Ноўгарад, з якім у Полацка былі даўнія спрэчкі. Усяслаў, выйграўшы бой на р. Чарэсе, заняў Ноўгарад, захапіў у палон людзей, з Сафійскага сабора зняў званы і вывез іншыя

Бітва кааліцыі старажытнарускіх князёў з полацкай дружынай Усяслава Брачыславіча 3 сакавіка 1067 г. на р. Няміга (мініяцюра летапісу).

Битва коалиции древнерусских князей с полоцкой дружиной Всеслава Брячиславича 3 марта 1067 г. на р. Немига (миниатюра летописи).

A battle of the Old Russian princes against the Polotsk retinue of Vseslav Bryachislavich on March 3, 1067 by the Nemiga river (a miniature from the chronicle).

царкоўныя прыналежнасці. У адказ на гэта Яраславічы з вялікім войскам з'явіліся пад Менскам. Усяслаў з дружынай спяшаўся на дапамогу асаджанаму гораду, але спазніўся. Менск ужо быў узяты, разрабаваны і разбураны. У бітве на Нямізе паўднёварускія князі не змаглі акружыць і паланіць Усяслава.

Некаторыя даследчыкі мяркуюць, быццам бітва адбылася ў 1067 г. каля горада Няміза, які знаходзіўся побач з Менскам. Адсутнасць пераканаўчых звестак

слав пошел против них. И встретились противники на Немиге месяца марта в 3-й день; и был снег велик, и пошли друг на друга. И была сеча жестокая, и многие пали в ней, и одолели Изяслав, Святослав, Всеволод, Всеслав же бежал».

Несколько ранее этого, в 1065 г., Всеслав неожиданно напал на Псков, взять его не смог и вынужден был отступить. Через год полоцкий князь пошел на Новгород, с которым у Полоцка случались давние споры. Всеслав, выиграв бой на р. Чересе, занял Новгород, захватил в плен людей, с Софийского собора снял колокола и вывез другие церковные принадлежности. В ответ на это Ярославичи с большим войском явились под Менском. Всеслав с дружиной спешил на помощь осажденному городу, но опоздал. Менск уже был взят, разграблен и разрушен. В битве на Немиге южнорусские князья не смогли окружить и пленить Всеслава.

Некоторые исследователи полагают, будто битва произошла в 1067 г. возле города Немиза, который находился рядом с Менском. Отсутствие убедительных сведений о древнем городе Немиза и описание битвы в «Слове о полку Игореве» свидетельствуют о битве на берегах реки, а не возле города Немиза, нигде в летописях не упоминаемого.

Ярославичи пригласили Всеслава для переговоров о мире. Когда полоцкий князь явился в их лагерь возле Орши, они вероломно, нарушив крестоцелование, схватили его вместе с двумя сыновьями, отправили в Киев и посадили «в поруб». Во время восстания 1068 г. Всеслав был освобожден из заключения горожанами и провозглашен великим князем киевским. Всеслав находился на киевском престоле семь месяцев, но вскоре возвратился в свой Полоцк.

Город Полоцкой земли. На Менск неоднократно совершали походы южнорусские князья. В своем «Поучении» Владимир Мономах, при изложении событий, происходивших в 1084 г., когда он был черниговским князем, пишет, как он с черниговским войском и половцами-четеевичами «изъехахом город и

аб старажытным горадзе Няміза і апісанне бітвы ў «Слове пра паход Ігаравы» сведчаць пра бітву на берагах ракі, а не каля горада Няміза, які нідзе ў летапісах не згадваецца.

Яраславічы запрасілі Усяслава для перамоў аб міры. Калі полацкі князь з'явіўся ў іх лагер каля Оршы, яны вераломна, парушыўшы крыжацалаванне, схапілі яго разам з двума сынамі, адправілі ў Кіеў і пасадзілі «у паруб». У час паўстання 1068 г. Усяслаў быў вызвалены са зняволення гараджанамі і абвешчаны вялікім князем кіеўскім. Усяслаў знаходзіўся на кіеўскім прастоле сем месяцаў, але неўзабаве вярнуўся ў свой Полацк.

Горад Полацкай зямлі. На Менск неаднаразова рабілі паходы паўднёва-рускія князі. У сваім «Поучении» Уладзімір Манамах пры выкладанні падзей, што адбываліся ў 1084 г., калі ён быў чарнігаўскім князем, піша, як з чарнігаўскім войскам і полаўцамі-чэціевічамі «изъехахом город и не оставихом у него ни челядина, ни скотины». Пасля такіх падзей, а можа часткова ў выніку іх, новы горад быў пабудаваны ў больш зручным месцы — на р. Свіслач і за ім захавалася былая назва Меньск.

Можна гаварыць аб розных падставах пераносу Менска (карэкціроўка гандлёвых шляхоў, уплыў вынікаў ваеннага разгрому ці эпідэмій, недахоп вады ў маленькай Менцы), але асноўнай прычынай трэба лічыць працэсы, звязаныя з фарміраваннем удзельнага Менскага княства ў канцы 11 ст. Менск, з'яўляючыся цэнтрам бліжэйшай акругі, стаў горадам Полацкай зямлі ці, па тагачаснай тэрміналогіі, «прыгарадам» старшага горада Полацка. У пытаннях узаемаадносін паміж вялікімі княствамі-землямі Менск залежаў ад Полацка, і полацкія князі абавязаны былі прыходзіць на дапамогу «менянам» у час ваенных дзеянняў. Аднак дапамагаць абароне Менска ваеннымі сіламі Полацку было цяжка, адлегласць паміж імі складала 250 км.

не оставихом у него ни челядина, ни скотины». После таких событий, а может быть, частично вследствие их, новый город был построен в более удобном месте — на р. Свислочь и за ним сохранено старое название Меньск.

Можно говорить о различных поводах переноса Менска: корректировка торговых путей, влияние последствий

Полацкі князь Усяслаў (фрагмент мініяцюры Радзівілаўскага летапісу).

Полоцкий князь Всеслав (фрагмент миниатюры Радзивилловской летописи).

Prince of Polotsk Vseslav (a miniature fragment from the Radzivill's chronicle).

военного разгрома или эпидемии, недостаток воды в маленькой Менке, но основной причиной следует считать процессы, связанные с формированием удельного Менского княжества в конце 11 в. Менск, являясь центром ближайшей округи, стал городом Полоцкой земли или, по тогдашней терминологии, «пригородом» старшего города Полоцка. В вопросах взаимоотношений между большими княжествами-землями Менск зависел от Полоцка, и полоцкие князья обязаны были приходить на помощь «менянам» во время военных действий. Однако помогать защите Менска военными силами Полоцку было трудно, ибо расстояние между ними составляло 250 км.

На аснове летапісу дакладна вядома, што з пачатку 12 ст. Менск становіцца цэнтрам асобнага княства і крыніцы называюць тут князя Глеба — сына Усяслава Полацкага. У перыяд феадальнай раздробленасці разлічваць на дапамогу Полацка менскім князям не даводзілася. Трэба было абыходзіцца ўласнымі сіламі. Гэта востра ставіла пытанне аб пашырэнні ўмацаванай часткі Менска і ўзвядзенні новых абарончых збудаванняў.

Размяшчэнне горада ў вярхоўі Пцічы магло быць не падыходзячым у сувязі з фарміраваннем тэрыторыі Менскага княства, якая была значна большай, чым акруга Менска ў вярхоўі Пцічы, якая склала, мяркуючы па размяшчэнні курганных могільнікаў, некалькі дзесяткаў кіламетраў у папярочніку.

Месцазнаходжанне першапачатковага Менска не адпавядала тым функцыям, якія ён павінен быў выконваць як цэнтр удзельнага княства якое фарміравалася. Пры такой сітуацыі патрабаваўся «перанос» Менска на бераг Свіслачы. Гэта мерапрыемства адразу дало аб сабе знаць. Умацаванні Менскага дзядзінца паспяхова вытрымалі наступныя ўдары войска многіх князёў.

2. ПЛАНІРОЎКА І ЗАБУДОВА ГОРАДА

Дзядзінец, абарончы вал, вароты. Умацаваны цэнтр Менска, яго дзядзінец, быў размешчаны ў забалочанай мясцовасці і меў прыродныя рубяжы, зручныя для абароны. Першапачаткова мыс, на якім будаваўся дзядзінец, падымаўся над узроўнем вады ў Свіслачы не больш чым на 2—3 метры. Старажытны вал будаваўся па яго краі.

На планах Мінска 18—19 ст. даволі дакладна паказаны вал няправільнай авальнай формы, які акружаў тэрыторыю Мінскага замчышча. Працягласць замчышча ад берага Свіслачы (з усходу на захад) складае 270 м, з поўначы на поўдзень 100—150 м. Плошча ўмацаванай часткі была каля 3 га. Агульная працягласць вала па перыметры — не менш

На основании летописей достоверно известно, что с начала 12 в. Менск становится центром отдельного княжества, и источники называют здесь князя Глеба — сына Всеслава Полоцкого. В период феодальной раздробленности рассчитывать на помощь Полоцка менским князьям не приходилось. Нужно было обходиться собственными силами. Это остро ставило вопрос о расширении укрепленной части Менска и возведении новых оборонительных сооружений.

Расположение города в верховье Птичи могло оказаться не подходящим в связи с формированием территории Менского княжества, которая была значительно большей, чем округа Менска в верховье Птичи, составлявшая, судя по размещению курганных могильников, несколько десятков километров в поперечнике.

Местонахождение первоначального Менска не соответствовало тем функциям, которые он должен был выполнять как центр формировавшегося удельного княжества. При такой ситуации потребовался «перенос» Менска на берег Свислочи. Это мероприятие сразу дало о себе знать. Укрепления Менского детинца успешно выдерживали последующие удары войска многих князей.

2. ПЛАНИРОВКА И ЗАСТРОЙКА ГОРОДА

Детинец, оборонительный вал, ворота. Укрепленный центр Менска, его детинец, был расположен в заболоченной местности и имел природные рубежи, удобные для обороны. Первоначально мыс, на котором строился детинец, поднимался над уровнем воды в Свислочи не более чем на 2 — 3 метра. Древний вал сооружался по его краю.

На планах Минска 18—19 в. довольно точно показан вал неправильной овальной формы, окружавший территорию Минского замчища. Протяженность замчища от берега Свислочи (с востока на запад) составляет 270 м, с севера на юг 100 — 150 м. Площадь укрепленной части была около 3 га. Общая протяженность вала по периметру — не менее 750 м.

як 750 м. У новы час па краі вала праходзілі вуліцы Падзамкавая і Завальная.

Першапачатковы старажытны вал дакладна супаў з валам у гістарычных планах горада. Значыць, планы Мінска новага часу зафіксавалі цэнтр раннесярэдневяковага горада менавіта на гэтым месцы. Супадзенне старажытнага вала і вала, абазначанага на гістарычных планах горада, пераканаўча пацверджаны археалагічнымі раскопкамі і назіраннямі за землянымі работамі. У сучаснасці тэрыторыя Мінскага замчышча падзяляецца праспектам Пераможцаў на дзве амаль роўныя часткі. З дапамогай прамераў на мясцовасці ўдалося знайсці старажытны ўезд у дзядзінец, размешчаны з яго паўднёва-ўсходняга боку, дзе на планах паказаны разрыў вала. Будова вала і ўязныя вароты былі дэталёва вывучаны ў 1984–1986 гг. у сувязі з ахоўнымі раскопкамі на месцы будаўніцтва станцыі метро «Няміга».

В новое время по краю вала проходили улицы Подзамковая и Завальная.

Первоначальный древний вал точно совпал с валом в исторических планах города. Значит, планы Минска нового времени зафиксировали центр раннесредневекового города именно на этом месте. Тождество древнего вала и вала, обозначенного на исторических планах

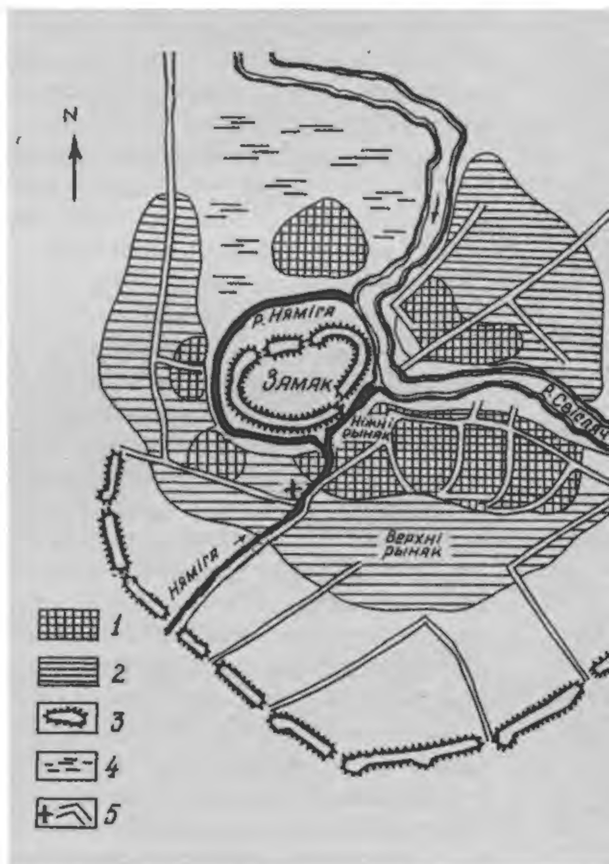

Схема развіцця Менска ў 12–17 ст.: 1 — пасадскія паселішчы 12–13 ст. вакол дзядзінца; 2 — павелічэнне тэрыторыі пасада ў 14–15 ст.; 3 — валы замка ў 12–17 ст. і павелічэнне мяжы горада ў 16–17 ст.; 4 — забалочаная мясцовасць («Татарскія агароды»); 5 — напрамкі вуліц і размяшчэнне Петрапаўлаўскай царквы.

Схема развития Менска в 12–17 вв.: 1 — посадские поселения 12–13 вв. вокруг детинца; 2 — увеличение территории посада в 14–15 вв.; 3 — валы замка в 12–17 вв. и увеличение границы города в 16–17 вв.; 4 — заболоченная местность («Татарские огороды»); 5 — направления улиц и размещение Петропавловской церкви.

Plan of Mensk of the 12th–17th centuries development: 1) trading quarters of the 12th–13th centuries around the castle; 2) the trading quarters of the 14th–15th centuries territories enlargement; 3) the 12th–17th centuries castle ramparts and the expansion of the 16th–17th centuries city boundaries; 4) a swamped district («Tatar vegetable gardens»); 5) the street lines and the place of SS. Pete and Paul's church.

города, убедительно подтверждено археологическими раскопками и наблюдениями за земляными работами. В настоящее время территория Минского замчища разделяется проспектом Победителей на две почти равные части. С помощью промеров на местности удалось обнаружить древний въезд в детинец, расположенный с его юго-восточной стороны, где на планах показан разрыв вала. Устройство вала и въездные ворота были детально изучены в 1984 — 1986 гг. в связи с охранными раскопка-

Абарончы вал дзядзінца будаваўся ў два этапы. Першапачатковы вал дасягаў 15 м у шырыню каля асновы. Ён меў унутрывальную драўляную канструкцыю, якая ўмацоўвала пясчаны насып ад распаўзання і ахоўвала ад падкопаў непрыяцеля ў выпадку аблогі. Праз 15—20 год вал быў значна павялічаны і складаў 25—26 м каля асновы. Яго мяркуемая вышыня 8—9 м. Па грэбені вала праходзіла сцяна з бярвёнаў. Старажытны Менск на Свіслачы меў па таму часу моцныя дрэва-земляныя ўмацаванні.

Асобнае значэнне ў абароне горада надавалася ўязным варотам. Прарыў скрозь іх непрыяцеля вырашаў лёс горада, таму вароты старанна ахоўвалі. Уезд у горад уяўляў сабой у 12 ст. аб'ёмнае збудаванне, якое ў Беларусі называлі брамай. Па сутнасці гэта была вежа памерам 17,4 х 7,1 м, вышынёй не менш як 12 м. Яна нагадвала Залатыя вароты ў Кіеве.

Аснову варот у Менску складалі пустацелыя дубовыя клеці-зрубы, размешчаныя ўздоўж праезда па чатыры з кожнага боку. Шырыня праезду брамы — да 3,4 м, яго даўжыня — 17 м. У ім, можна меркаваць, у трох месцах былі ўстаўлены створкі-дзверы. Прайсці з боем праз такія вароты было няпроста. Калі яны своечасова былі зачынены жыхарамі, крэпасць даводзілася браць аблогай, што ў большасці выпадкаў поспеху не прыносіла. Варотныя ўмацаванні Менска па сваіх фартыфікацыйных якасцях і тэхнічным вырашэнні з'яўляюцца выдатным узорам драўлянага ваеннага дойлідства свайго часу, як даказаў іх даследчык Ю.А.Заяц.

Дзядзінец Менска ў перыяд феадальнай раздробленасці ўяўляў сабой моцную крэпасць на паўднёвых рубяжах Полацкай зямлі. Найбольш верагодным заснавальнікам Менска на беразе Свіслачы можна лічыць полацкага князя Усяслава.

Пасадскія паселішчы, рынак. Паколькі крэпасць размяшчалася сярод нізкай мясцовасці, то выбару пасадскім людзям не заставалася: трэба было асвой-

ми на месте сооружения станции метро «Немига».

Оборонительный вал детинца сооружался в два этапа. Первоначальный вал достигал 15 метров в ширину у основания. Он имел внутривальную деревянную конструкцию, которая укрепляла песчаную насыпь от расползания и предохраняла от подкопов неприятеля в случае осады. Спустя 15—20 лет вал был значительно увеличен и составлял 25—26 м возле основы. Его предположительная высота 8—9 м. По гребню вала проходила бревенчатая стена. Древний Менск на Свислочи имел по тому времени мощные деревоземляные укрепления.

Особое значение в обороне города придавалось въездным воротам. Прорыв сквозь них неприятеля предрешал судьбу города, поэтому ворота тщательно оберегали. Въезд в город в 12 в. представлял собой объемное сооружение, называемое в Беларуси брамой. По существу, это была башня размером 17,4 х 7,1 м, высотой не менее 12 м. Она напоминала собой Золотые ворота в Киеве.

Основу ворот в Менске составляли пустотелые дубовые клети-срубы, расположенные вдоль проезда по четыре с каждой стороны. Ширина проезда брамы — до 3,4 м, его длина — 17 м. В нем, надо думать, в трех местах были установлены створки-двери. Пройти с боем через такие ворота было непросто. Если они своевременно были закрыты жителями, крепость приходилось осаждать, что в большинстве случаев успеха не приносило. Воротные укрепления Менска по своим фортификационным качествам и техническому решению являются выдающимся образцом деревянного военного зодчества своего времени, как это доказал их исследователь Ю.А.Заяц.

Детинец Менска в период феодальной раздробленности представлял собой мощную крепость на южных рубежах Полоцкой земли. Наиболее вероятным основателем Менска на берегу Свислочи можно считать полоцкого князя Всеслава.

Посадские поселения, рынок. Поскольку крепость располагалась среди

ваць тэрыторыю побач з замкавымі сценамі і засяляць суседняе (за Нямігай) узвышша, дзе пазней узнік Верхні горад. Блізкасць забудовы да ракі давала значныя перавагі, асабліва для рамеснікаў, што займаліся рамёствамі, тэхналагічны працэс якіх патрабаваў шмат вады. У выпадку ваеннай небяспекі, што здаралася часта, насельніцтва пасада хавалася за сценамі крэпасці.

Для ўстанаўлення адрознення горада ад сельскага паселішча даследчыкі прапаноўваюць крытэрыі, сярод якіх найбольш важны — фіксацыя ў горадзе дзядзінца (крэпасці) і пасада, плошча якога ў некалькі разоў пераўзыходзіць дзядзінец. На пасадах гарадоў існавала абшчына, нагадваючая тэрытарыяльную, але ў адрозненне ад сельскай яна мела свае спецыфічныя элементы самакіравання. Можна меркаваць, што ў гарадскіх абшчынах у нейкай ступені рэгуляваліся рамесная вытворчасць і гандаль.

Пасад сярэдневяковага Менска археолагі спрабавалі знайсці ў непасрэднай блізкасці ад замчышча. Узнікла пытанне аб вывучэнні тэрыторыі, якая прылягала да Мінскага замчышча з поўначы каля сучаснага Палаца спорту (былыя Татарскія агароды). Лічылася, што яна ніколі не засялялася, бо тут заўсёды было непралазнае балота, абазначанае на ўсіх надрукаваных планах Менска.

Аднак сярод Татарскіх агародаў некалі знаходзіўся крыху ўзвышаны ўчастак. У 1946 г. археолагі зрабілі раскопкі ва ўрочышчы Міколка, за 200—250 м на поўнач ад замчышча. Тут быў невысокі авальны курган з 9 пахаваннямі трупапалажэннем і валападобны насып, дзе іх выяўлена 14. Пад насыпамі прасочаны культурны пласт 12—13 ст. У глiністым грунце адкапана яма паўзямлянкі, у другім месцы рэшткі печы для абпальвання глінянага посуду. Жалезны ключ, знойдзены ў запаўненні паўзямлянкі, мае лопасць з крыжападобнай прораззю, побач былі жалезныя цвікі і акоўка драўлянай рыдлёўкі.

низкой местности, то выбора посадским людям не оставалось: нужно было осваивать территорию рядом с замковыми стенами и заселять соседнюю (за Немигой) возвышенность, где позже возник Верхний город. Близость застройки к реке давала значительные преимущества, особенно для ремесленников, занимавшихся ремеслами, технологический процесс которых требовал много воды. В случае военной опасности, что случалось часто, население посада пряталось за стенами крепости.

Для установления отличия города от сельского поселения исследователи предлагают критерии, среди которых наиболее важный — фиксация в городе детинца (крепости) и посада, площадь которого в несколько раз превосходит детинец. На посадах городов существовала община, напоминавшая территориальную, но в отличие от сельской она имела свои специфические элементы самоуправления. Можно полагать, что в городских общинах в какой-то мере регулировалось ремесленное производство и торговля.

Посад средневекового Менска археологи попытались найти в непосредственной близости от замчища. Возник вопрос об изучении территории, которая прымыкала к Минскому замчищу с севера возле современного Дворца спорта (бывшие Татарские огороды). Считалось, что она никогда не заселялась, ибо здесь всегда было непролазное болото, обозначенное на всех опубликованных планах Минска.

Однако среди Татарских огородов когда-то находился слегка возвышенный участок. В 1946 г. археологи произвели раскопки в урочище Николка, в 200—250 м севернее замчища. Здесь был невысокий овальный курган с 9 погребениями трупоположением и валообразная насыпь, где их выявлено 14. Под насыпями обнаружен культурный слой 12—13 вв. В глинистом грунте вскрыта яма полуземлянки, в другом месте остатки печи для обжига глиняной посуды. Железный ключ, найденный в заполнении полуземлянки, имеет лопасть с крестообразной

На аснове раскопак 1946 г. «на балоце» можна заключыць, што на поўнач ад замчышча знаходзілася паселішча 12—13 ст., а затым тут узнік невялікі могільнік. Месца паступова забалочвалася і стала вядомым як Татарскія агароды. Забалочванне ўчасткаў, дзе раней утварыўся культурны пласт, — з'ява распаўсюджаная. У 1987 г. пры ахоўных раскопках у

Рэшткі драўляных канструкцый у сярэдзіне вала канца 11 ст. (раскопкі 1984 г.).

Остатки деревянных конструкций внутри вала 11 в. (раскопки 1984 г.).

The remains of the wooden constructions in the centre of the 11th century rampart (excavations of 1984).

сувязі з пашырэннем рэчышча Свіслачы быў зафіксаваны культурны пласт таўшчынёй 0,6—0,7 м і зноў знойдзены фрагменты керамікі 11—13 ст.

Перспектыўнай для пошукаў пасада лічыцца мясцовасць на ўсход ад замчышча ўздоўж правага берага Свіслачы. На думку маскоўскага археолага Л.В. Аляксеева, тут мог знаходзіцца вакольны горад (Ніжні Замак) старажытнага Менска. У выніку даследаванняў 1974 г. знойдзены нязначны па магутнасці культурны пласт з керамікай 12—13 ст. Бурнае развіццё гэтай часткі горада адносіцца да 16—18 ст.

Пасад Менска развіваўся ў паўднёва-ўсходнім напрамку. Даследаваннямі

прорезью, рядом были железные гвозди и оковка деревянной лопаты.

На основании раскопок 1946 г. «на болоте» можно заключить, что севернее замчища находилось поселение 12—13 вв., а затем здесь возник небольшой могильник. Место постепенно заболочивалось н стало известно как Татарские огороды. Заболачивание участков, где ранее образовался культурный слой, — явление распространенное. В 1987 г. при охранных раскопках в связи с расширением русла Свислочи был зафиксирован культурный слой толщиной 0,6—0,7 м н снова найдены фрагменты керамики 11—13 вв.

Перспективной для поисков посада считается местность на восток от замчища вдоль правого берега Свислочи. По мнению московского археолога Л.В.Алексеева, здесь мог находиться окольный город (Нижний замок) древнего Менска. В итоге исследований 1974 г. обнаружен незначительный по мощности культурный слой с керамикой 12—13 вв. Бурное развитие этой части города относится к 16—18 вв.

Посад Менска развивался в юго-восточном направлении. Исследованиями на площади Свободы, Музыкального переулка, улиц Кирилла и Мефодия, Герцена установлено, что поселение в конце 11—13 в. существовало на территории Верхнего города. Культурный слой этого времени имел толщину 0,2 — 0,3 м, что свидетельствует о редкой застройке и слабой интенсивности жизни. Наблюдения за строительными работами и охранные раскопки, проведенные на улице Герцена в 1997 г., еще раз это подтвердили. Посадские поселения 12—13 вв. были также на левом берегу Свислочи, напротив детнница. Керамика этого времени найдена во дворах на современных улицах Старовиленской, Коммунально-Набережной, Максима Богдановича и на территории 2-й городской больницы.

Посад Менска в 12—13 вв. располагался в нескольких местах: на правом берегу Свислочи на север и юго-восток от замчища и на левом берегу этой реки, возле Троицкой горы. Общая площадь

на плошчы Свабоды, Музычнага завулка, вуліц Кірыла і Мяфодзія, Герцана ўстаноўлена, што паселішча ў канцы 11—13 ст. існавала на тэрыторыі Верхняга горада. Культурны пласт гэтага часу меў таўшчыню 0,2—0,3 м, што сведчыць пра рэдкую забудову і слабую інтэнсіўнасць жыцця. Назіранні за будаўнічымі работамі і ахоўныя раскопкі, зробленыя на вуліцы Герцэна ў 1997 г., яшчэ раз гэта пацвердзілі.

Пасадскія паселішчы 12—13 ст. былі таксама на левым беразе Свіслачы, насупраць дзядзінца. Кераміка гэтага часу знойдзена ў дварах на сучасных вуліцах Старавіленскай, Камунальна-Набярэжнай, Максіма Багдановіча і на тэрыторыі 2-й гарадской бальніцы.

Пасад Менска ў 12—13 ст. размяшчаўся ў некалькіх месцах: на правым беразе Свіслачы на поўнач і паўднёвы ўсход ад замчышча і на левым беразе гэтай ракі, каля Траецкай гары. Агульная плошча паселішчаў прыкладна 18 га, але яна была рэдка забудавана. Аб сярэдневяковым горадзе гаварылі, што ён «напалову забудаваны, а напалову засеяны». Так магло быць і на пасадскіх паселішчах Менска на Свіслачы.

На правым беразе Нямігі, на другім рукаве ўперадзе паўднёвай сцяны і ўязных варот дзядзінца размяшчаўся рынак — неад'емная прыналежнасць усялякага сярэдневяковага горада. У Менску ён быў вядомы на працягу стагоддзяў пад назвай «Ніжні рынак» (цяпер насупраць уваходу на станцыю метро «Няміга»). Недалёка, каля берага Свіслачы і рынка, знаходзілася прыстань — месца, блізкае да вусця Нямігі і прыстасаванае для прычальвання малых суднаў і лодак-аднадрэвак. Прыстань служыла невялікім портам, дзе рабілася іх пагрузка і разгрузка.

Вуліцы, жыллё, гаспадарчыя будынкі. Найбольш важным археалагічным аб'ектам для даследавання з'яўляюцца культурныя напластаванні на Мінскім замчышчы. Тут выяўлены асноўныя матэрыялы па археалогіі Менска. У адкладах магутнасцю 5—6 м месцамі зафіксавана 20 будаўнічых гарызонтаў

поселений предположительно 18 га, однако она была редко застроена. О средневековом городе говорнли, что он «наполовину застроен, а наполовнну засеян». Так могло быть и на посадских поселениях Менска на Свислочи.

На правом берегу Немнги, ее втором рукаве впередн южной стены и въездных ворот детинца размещался рынок — непременная принадлежность всякого средневекового города. В Менске он был известен на протяжении столетий под названием «Нижний рынок» (теперь напротив входа на станцию метро «Немига»). Невдалеке, у берега Свислочи и рынка, находилась пристань — место близ устья Немиги, приспособленное для причала малых судов и лодок-однодревок. Пристань служила небольшим портом, где производилась нх погрузка и разгрузка.

Насціл вуліцы з рэшткамі вадасцёку на драўляных латках.

Настил улицы с остатками водостока по деревянным лоткам.

The street planking with the remained drainpipe along the wooden shoots.

Улицы, жилища, хозяйственные постройки. Наиболее важным археологическим объектом для исследования являются культурные напластования на Минском замчище. Здесь обнаружены основные материалы по археологии

з рэшткамі насцілаў вуліц, жытлаў, гаспадарчых будынкаў. Стацыянарныя археалагічныя раскопкі на замчышчы пачаліся ў 1945 г. і з перапынкамі працягваліся да 1991 г. Імі кіравалі ў розныя гады В.Р.Тарасенка, Э.М.Загарульскі, Г.В.Штыхаў, В.Е.Собаль. Даследавана каля трох тысяч квадратных метра культурнага пласта. Найбольш старажытныя

Унутраны выгляд старажытнай хаты (рэканструкцыя Э.М.Загарульскага).

Внутренний вид древней избы (реконструкция Э.М.Загорульского).

The interior of the ancient house (reconstruction by E.M.Zagorulsky).

матэрыялы датуюцца ў межах другой паловы 11 — пач. 12 ст.

Аснову планіроўкі ўмацаванага цэнтра Менска складалі вуліцы. Як звычайна — гэта рады жылых пабудоў і прастора паміж імі для праходу і праезду. Вуліцы былі замошчаны драўлянымі насцілами. Адна з галоўных вуліц шырынёй 4 м з поўначы на поўдзень перасякала ўсходнюю частку дзядзінца і вяла да гарадскіх варот. Ад яе адыходзілі зусім вузкія вулачкі (выяўлены чатыры), накіраваныя да сядзіб гараджан.

Захавалася 13 драўляных насцілаў гэтай вуліцы. Папярочныя насцілы ўкладзены з добра падагнаных паміж сабой бярвён. Згнілы ці зношаны насціл не здымаўся, а зверху на яго ўкладваўся

Менска. В отложеннях мощностью 5 — 6 м местами зафнксировано 20 строительных горизонтов с остатками настнлов улнц, жилищ, хозяйственных построек. Стационарные археологические раскопки на замчище начались в 1945 г. и с перерывами продолжались до 1991 г. Ими руководили в разные годы В.Р.Тарасенко, Э.М.Загорульский, Г.В.Штыхов, В.Е.Соболь. Исследовано около трех тысяч квадратных метров культурного слоя. Наиболее древнне материалы датируются в пределах второй половины 11 — нач. 12 в.

Основу планировки укрепленного центра Менска составляли улицы. Как обычно — это два ряда жилых построек и пространство между ними для прохода и проезда. Улицы были замощены деревянными настилами. Одна из главных улиц шнриной 4 м с севера на юг пересекала восточную часть детинца и вела к городским воротам. От нее отходили узкие улочки (обнаружены четыре), направленные к усадьбам горожан.

Сохранилось 13 деревянных настилов этой улицы. Поперечные настилы уложены из хорошо подогнанных между собой бревен. Пришедший в негодность, изношенный настил не снимался, а поверх него укладывался новый. Каждый настил опнрался на лаги, уложенные вдоль направления улицы. Представлялось необходимым прибегать к отводу лишней воды с помощью водоотводных сооружений, что характеризует надлежащий уровень городского благоустройства.

На Минском замчище выявлены остатки 150 деревянных построек 12—13 вв. Часть из них — жилые, площадью 16—25 кв.м. Изба обычно состояла из одного помещения, квадратного в плане. Но были и пятистенки. Основным строительным материалом служила сосна, реже ель, изредка дуб для нижних венцов сруба. Стены рубились в простой угол и проконопачивалнсь мхом. Дверные проемы имели высоту не более 1,6 м. Полотно двери из 2 — 3 досок, скрепленных деревянными планками. Дверь

новы. Кожны насціл абапіраўся на лагі, пакладзеныя ўсцяж напрамку вуліцы. Даводзілася час ад часу адводзіць лішнюю ваду з дапамогай водаадводных збудаванняў, што характарызуе належны ўзровень гарадскога добраўпарадкавання.

На Мінскім замчышчы знойдзены рэшткі 150 драўляных будынкаў 12–13 ст. Частка з іх – жыллё плошчай 16–25 кв. м. Хата, звычайна, з аднаго памяшкання, квадратнага ў плане. Але былі і пяцісценкі. Асноўным будаўнічым матэрыялам служыла драўніна сасны, радзей – елкі, зусім рэдка бярвёны дуба для ніжніх вянцоў зруба. Сцены рубіліся ў просты вугал і канапаціліся мохам. Дзвярныя праёмы мелі вышыню не больш за 1,6 м. Створкі дзвярэй з 2–3 дошак, змацаваных драўлянымі планкамі. Дзверы адчыняліся ўнутр хаты, мелі ўнізе выступ – «пятку», на якой яны паварочваліся. Уваход рабіўся заўсёды з боку двара. Жылыя будынкі стаялі ўздоўж вуліцы і былі навернуты да яе глухімі сценамі.

Падлогу насцілалі з тоўстых дошак, пакладзеных на лагі. Захаваліся рэшткі ганачных лесвіц. Страха была двухсхільнай, накрытай дранкай. Спецыяльна зробленай столі жыллё не мела. Вокны былі вузкія і рабіліся высяканнем куска бервяна ў зрубе.

Прыналежнасцю кожнай хаты з'яўлялася печ. Яна змяшчалася ў вугле справа ці злева ад уваходу. Печы скляпеністай формы рабіліся з гліны і змяшчаліся на невысокай аснове – апечку. Жылыя памяшканні ацяпляліся «пачорнаму» з выхадам дыму праз вусце печы. Вышэй ён мог выходзіць у адтуліну, блізкую да даху.

У вуглу печы ўзвышаўся тоўсты слуп. Ён вядомы па этнаграфічным матэрыяле пад назвай «дзеда», «каня», «канявога стаўба». У беларускіх сялян з гэтым слупам звязаны шэраг паданняў і звычаяў. Слуп быў апорай для палацяў, што наладжваліся побач з печчу, некалькі вышэй за яе. Пад палацямі знаходзіліся нары. І палаці, і нары прызначаліся для сну. Ля

открывалась вовнутрь, имела внизу выступ – «пятку», на которой она поворачивалась. Вход устраивался всегда со стороны двора. Жнлые постройки стояли вдоль улицы и были повернуты к ней глухими стенами.

Пол делали из тесин, уложенных на лагах. Сохранились остатки крылечных лестниц. Крыша была двускатной, тесовой.

Жылы комплекс сядзібы 13 ст. ў Менску (рэканструкцыя П.А.Русава).

Жилой комплекс усадьбы 13 в. в Менске (реконструкция П.А.Русова).

The 13th century manor in Mensk (reconstruction by P.A.Rusov).

Специально устроенного потолка жилища не имели. Окна были узкие и делались путем вырубки куска бревна в срубе.

Принадлежностью каждой избы была печь. Она помещалась в углу справа или слева от входа. Печи сводчатой формы делались из глины и помещались на невысоком основании – «опечке». Жилые помещения отапливались «по-черному» с выходом дыма через устье печи. Выше он мог выходить в отверстие, близкое к крыше.

В углу печи поднимался масснвный столб. Он известен по этнографическим материалам под назваиием «дзеда», «каня», «канявога стаўба». У белорусских крестьян с этим столбом связан ряд поверий и обрядов. Столб служил опорой для полатей, устранваемых рядом с пе-

супрацьлеглай сцяны стаялі нерухомыя лаўкі, на якіх можна было сядзець.

Акрамя аднакамернага жылля, археалагічнымі раскопкамі зафіксавана жыллё больш складанага тыпу. Двухкамерныя жытлы мелі характар зрубаўпяцісценак, перагароджаных на два памяшканні ўнутранай сцяной. Узнікае пытанне пра паверхі зрубных жытлаў раннесярэдневяковага часу. У Менску выяўлены будынкі, у якіх апынуліся рэшткі печаў, што ўпалі зверху. Вельмі магчыма, такія зрубы ўяўлялі сабой падклеты, над якімі размяшчаўся другі, г.зн. жылы паверх. У 1986 г. каля пабудовыпяцісценкі знойдзена лесвіца з аднаго тоўстага бервяна, даўжынёй 3,4 м з шасцю высечанымі ступенямі для падняцця на другі паверх.

Побач з наземнымі зрубнымі жытламі звычайна выяўляецца пласт трэсак, што сведчыць аб будаўніцтве іх тут жа, на месцы. У некаторых выпадках на бярвёнах зрубаў ёсць меткі. Значыць, зруб рыхтавалі дзесьці, а затым перавозілі ў разабраным выглядзе. На Мінскім замчышчы сярод мноства драўляных будынкаў знаходзіліся хлявы, у якіх утрымлівалася жывёла. Выяўлены будынкі слупавой канструкцыі.

У цэлым побытавая забудова сярэдневяковага Менска па матэрыяльнай культуры блізкая да домабудаўнічых традыцый гарадоў лясной паласы Усходняй Еўропы і асабліва беларускіх зямель (Полацк, Віцебск, Слуцк, Берасце і інш.). Але выяўляюцца і некаторыя навацыі сярэдневяковага Менска. У 1986 г. побач з сцяной Дома фізкультуры на беразе Свіслачы зафіксавана незвычайная двухпавярховая пабудова-пяцісценка (5 × 5 м), якая служыла вяндлярняй у 13 ст. У ёй апрацоўваліся прадукты гарачым дымам.

Сядзібы гараджан, колькасць насельніцтва. Несумненным дасягненнем археалагічнага вывучэння Менска з'яўляецца адкрыццё сядзіб, на якіх размяшчаліся жылыя і гаспадарчыя памяшканні. Сядзібную планіроўку мелі

чью, несколько выше ее. Под полатями находились нары. И полати, и нары предназначались для сна. Вдоль другой стены стояли неподвижные лавки для сиденья.

Помимо однокамерных жилищ, археологическими раскопками зафиксированы жилища более сложного типа. Двухкамерные жилища имели характер срубов-пятистенок, перегороженных на два помещения внутренней стеной. Возникает вопрос об этажности срубных жилищ раннесредневекового времени. В Менске обнаружены постройки, в которых были остатки печей, упавших сверху. Очень возможно, подобные срубы представляли собой подклеты, над которыми располагался второй, т.е. жилой этаж. В 1986 г. возле постройки-пятистенки найдена лестница, сделанная из одного массивного бревна, длиной 3, 4 м с шестью высеченными ступенями для подъема на второй этаж.

Рядом с наземными срубными жилищами обычно обнаруживается слой щепы, что свидетельствует о строительстве их здесь же, на месте. В некоторых случаях на бревнах срубов имеются метки. Значит, сруб рубили где-то, а затем перевозили в разобранном виде. На Минском замчище среди массовой деревянной застройки находились хлевы, в которых содержался скот. Обнаружены постройки столбовой конструкции.

В целом бытовая застройка средневекового Менска по материальной культуре близка домостроительным традициям городов лесной полосы Восточной Европы и особенно белорусских земель (Полоцк, Витебск, Слуцк, Берестье и др.). Но выявляются и некоторые новации средневекового Менска. В 1986 г. рядом со стеной Дома физкультуры на берегу Свислочи зафиксирована необычная двухэтажная постройка-пятистенка (5 × 5 м), служившая коптильней в 13 в. В ней обрабатывались продукты горячим дымом.

Усадьбы горожан, численность населения. Несомненным достижением археологического изучения Менска яв-

многія стольныя гарады. У дзядзінцы Менска плошча сядзіб раўнялася 220—225 кв. м. Іх межы адзначаны частаколамі. Адна з іх мае перыметр, утвораны будынкамі, шчыльна пастаўленымі так, што ўсярэдзіне размяшчаўся маленькі дворык. Гэта тыповая гарадская сярэдневяковая сядзіба. Уезд з боку вуліцы праходзіў праз вароты, абазначаныя двума тоўстымі слупамі. На сядзібе былі 2 жылыя будынкі і 5 гаспадарчых. Уваходзілі ў іх з падворку.

Сядзібы размяжоўваліся трывалым плотам. Распаўсюджанай агароджай з'яўляўся частакол. Слупы таўшчынёй 10—15 см укопваліся ў неглыбокую канаву і ставіліся шчыльна адзін да аднаго. Кожны ўладальнік сядзібы мог з гонарам сказаць: «Мая сядзіба — мая крэпасць».

Часта здараліся пажары. Адбудаваныя зноў сядзібы паўтаралі план былой забудовы. І гэтак на працягу многіх дзесяцігоддзяў. Э.М.Загарульскі, які шмат зрабіў для вывучэння планіроўкі і забудовы сярэдневяковага Менска, прыйшоў да высновы, што стабільнасць памераў гарадскіх сядзіб вызначалася прававымі нормамі, размеркаваннем гарадскіх участкаў паміж асобнымі ўладальнікамі, недатыкальнасць уладанняў ахоўвалася дзяржаўнай уладай. Пры адноснай нязменнасці плошчы сядзібы забудова яе з часам станавілася ўсё больш шчыльнай. Гэта тлумачыцца павелічэннем колькасці жыхароў сядзібы, як, верагодна, усяго дзядзінца ўвогуле.

Сучасныя гісторыкі розных краін вызначаюць колькасць жыхароў сярэдневяковых гарадоў паводле колькасці дамоў, калі яна вядомая, зыходзячы з таго, што гаспадарка тады налічвала 5—6 чалавек. У Заходняй Еўропе ў 11 ст. горад з насельніцтвам 2000—3000 жыхароў лічыўся буйным.

У дзядзінцы Менска памер сядзібы складаў крыху менш за адну саракавую частку гектара, пры плошчы дзядзінца — 3 га. Забудова на замчышчы займала 1,8 га. Тут маглі быць прыкладна 80—82 сядзібы, а жыхароў да 500 чала-

ляется открытие усадеб, на которых располагались жилые и хозяйственные помещения. Усадебную планировку имели многие стольные города. В детинце Менска площадь усадеб равнялась 220 — 250 кв. м. Их границы обозначены частоколами. Одна из них имеет периметр, образуемый постройками, плотно поставленными так, что внутри образовался маленький дворик. Это типичная городская средневековая усадьба. Въезд со стороны улицы проходил через ворота, обозначенные парой толстых столбов. На усадьбе изучены 2 жилые постройки и 5 хозяйственных. Входили в них со двора.

Усадьбы разграничивались прочным забором. Изгородью был частокол. Столбы толщиной в 10 — 15 см вкапывались в неглубокую канаву и были поставлены вплотную один к одному. Каждый владелец усадьбы мог с гордостью сказать: «Моя усадьба — моя крепость».

Часто случались пожары. Отстроенные заново усадьбы повторяли план прежней застройки. И так на протяжении многих десятилетий. Э.М.Загорульский, много сделавший для изучения планировки и застройки средневекового Менска, пришел к выводу, что стабильность размеров городских усадеб определялась правовыми нормами, распределением городских участков между отдельными владельцами и неприкосновенность владений охранялась государственной властью. При относительном постоянстве площади усадьбы застройка ее со временем становилась все более плотной. Это объясняется увеличением численности обитателей усадьбы, как, вероятно, всего детинца вообще.

Современные историки разных стран определяют количество жителей средневековых городов по числу домов, если такое известно, исходя из того, что хозяйство тогда насчитывало 5 — 6 человек. В Западной Европе в 11 в. город с населением 2000—3000 жителей считался крупным.

В детинце Менска размер усадьбы составлял немногим менее одной сороковой части гектара, при площади де-

век (некаторыя сядзібы ў дзядзінцы мелі па дзве хаты).

Цяжка сказаць аб рэальнай колькасці насельніцтва на пасадзе Менска. Для пасада Полацка вызначаны каэфіцыент шчыльнасці 80 жыхароў (на 1 га). У Менску агульная плошча пасада магла раўняцца 18 га, а колькасць насельніцтва складаць каля 1400 чалавек. Значыць, агульная колькасць жыхароў Менска ў 12—13 ст., магчыма, дасягала 1900—2000 чалавек. Па плошчы і колькасці жыхароў Менск ва ўмовах лясной паласы Усходняй Еўропы можна лічыць значным горадам.

Такім чынам, Менск меў сярэдневяковую планіроўку — умацаваны цэнтр горада і гандлёва-рамесны пасад пад апекай замкавых сцен і феадальнай улады. У архітэктурна-планіровачным, таксама як і сацыяльна-палітычным сэнсе ў Менску непадзельна панаваў дзядзінец. Ён быў цэнтрам горада, яго архітэктурна-будаўнічай дамінантай у параўнанні з пасадам — рэдка забудаваным, напалову засеяным. Каля дзядзінца размяшчаліся рынак і прыстань.

3. МІНСК – СТАЛІЦА КНЯСТВА

Княжацкія ўсобіцы. Часовае ўзвышэнне Мінска. Усяслаў Брачыславіч быў апошнім і найбольш моцным князем, які валодаў усёй Полацкай зямлёй. Памёр ён ў 1101 г. Пачаўся перыяд удзельнай раздробленасці і няспыннай «хатняй барацьбы», як пісаў беларускі гісторык У.М.Ігнатоўскі. Полацкая зямля стала распадацца на асобныя ўдзельныя княствы — самастойныя тэрытарыяльныя адзінкі. Дакладна невядома, каму з сыноў Усяслава дастаўся Полацк. Мяркуюць, што ім быў Барыс. У 1102 г. ён заснаваў горад Барысаў на Бярэзіне.

Першым з Полацкай зямлі вылучылася Менскае ўдзельнае княства. У ім стаў княжыць сын Усяслава Глеб. Глеб Усяславіч яшчэ ў 1072 г. быў заручаны з нованароджанай дачкой валынскага князя Яраполка Ізяславіча. Стаўшы

тинца — 3 га. Застройка на замчище занимала 1,8 га. Здесь могли быть 80 — 82 усадьбы, а жителей до 500 человек (некоторые усадьбы в детинце имели по два жилых дома).

Трудно говорить о реальном количестве населения на посаде Менска. Для посада Полоцка определен коэффициент плотности 80 жителей (на 1 га). В Менске общая площадь посада могла равняться 18 га, а количество населения составлять около 1400 человек. Значит общее число жителей Менска в 12—13 вв., возможно, достигало 1900 — 2000 человек. По площади и количеству жителей Менск в условиях лесной полосы Восточной Европы можно считать значительным городом.

Таким образом, Менск имел средневековую планировку — укрепленный центр города и торгово-ремесленный посад под опекой замковых стен и феодальной власти. В смысле архитектурно-планировочном, также как и социально-политическом отношении в Менске нераздельно господствовал детинец. Он был центром города, его архитектурно-строительной доминантой по сравнению с посадом — редко застроенным, наполовину засеянным. Возле детинца располагались рынок и пристань.

3. МИНСК – СТОЛИЦА КНЯЖЕСТВА

Княжеские усобицы. Временное возвышение Минска. Всеслав Брячиславич был последним и наиболее сильным князем, который владел всей Полоцкой землей. Умер он в 1101 г. Начался период удельной раздробленности и «домашней борьбы», как писал белорусский историк В.М.Игнатовский. Полоцкая земля стала распадаться на особые удельные княжества — самостоятельные территориальные единицы. Точно неизвестно, кому из сыновей Всеслава достался Полоцк. Полагают, что им был Борис. В 1102 г. он основал город Борисов на Березине.

Первым из Полоцкой земли выделилось Менское удельное княжество. В нем

князем у Менску, Глеб накіраваў усю сваю энергію на пашырэнне граніц належачага яму Менскага княства. У склад гэтага княства ў пачатку 12 ст. ўваходзілі Орша і Копысь. Выказваюцца думкі, што менавіта Глеб пабудаваў у гэтых гарадах умацаванні. У залежнасці ад Глеба знаходзіўся Друцк (цяпер гарадзішча ў Талачынскім раёне).

Паміж сынамі Усяслава (іх было шасцёра) пачалася міжусобная барацьба, у якую ўмешваліся кіеўскія князі. У 1105 г. (у Іпацьеўскім летапісе ў 1004 г.) на Менск напала аб'яднанае войска паўднёварускіх князёў. Кіеўскі князь Святаполк накіраваў супраць Глеба Усяславіча ваяводу Пуцяту, Уладзімір Манамах — свайго сына Яраполка, чарнігава-северскі князь Алег Святаславіч хадзіў сам, «поемше» (взяв) з сабой Давыда Усяславіча. Глеб Усяславіч змог адбіць напад, паход на Менск не меў поспеху.

Узнікае пытанне, чаму ў гэтым паходзе ўдзельнічаў родны брат менскага князя Глеба Давыд Усяславіч. Відаць, Давыд не меў удзельнага княства і разлічваў атрымаць яго з дапамогай паўднёварускіх князёў. У сваю чаргу Глеб Усяславіч імкнуўся павялічыць свае ўладанні. У 1116 г. ён захапіў частку зямлі дрыгавічоў, спаліў іх горад Слуцк і ўзяў людзей у палон. Паводзіны менскага князя турбавалі Уладзіміра Манамаха, які незадоўга да гэтага стаў вялікім князем кіеўскім. Больш таго, Глеб не жадаў прызнаваць сябе ні ў чым вінаватым і абвінавачваў самога Уладзіміра Манамаха.

З трох бакоў на Менскае і Друцкае княствы быў накіраваны ўдар шматлікага войска: сын Манамаха Вячаслаў, які княжыў у Смаленску, заняў Оршу і Копысь; аб'яднанае войска Давыда і пераяслаўскага князя Яраполка ўзяло прыступам Друцк; сам Уладзімір Манамах пайшоў да Менска і аблажыў горад. Двухмесячная асада пе прынесла поспеху. Манамах загадаў будаваць у сваім стане трывалае зімовае жыллё. Глеб Усяславіч, пабачыўшы падрыхтоўку да

стал княжить сын Всеслава Глеб. Глеб Всеславич еще в 1072 г. был обручен с новорожденной дочерью волынского князя Ярополка Изяславича. Став князем в Менске, Глеб направлял всю свою энергию на расширение границ принадлежащего ему Менского княжества. В состав этого княжества в начале 12 в. входили Орша и Копысь. Высказываются

Кіяўляне сякуць сцены турмы («паруба»), каб вызваліць з яе Усяслава Полацкага (мініяцюра летапісу).

Киевляне рубят стены тюрьмы («поруба»), чтобы освободить из нее Всеслава Полоцкого (миниатюра летописи).

The Kievans cut the prison («porub») walls to free Vseslav of Polotsk (a miniature from chronicle).

мнения, что нменно Глеб построил в этих городах укрепления. В зависимости от Глеба находился Друцк (теперь городище в Толочинском районе).

Между сыновьями Всеслава (их было шестеро) началась междоусобная борьба, в которую вмешивались киевские князья. В 1105 г. (в Ипатьевской летописи в 1104 г.) на Менск напало объединенное войско южнорусских князей. Киевский князь Святополк направил против Глеба Всеславича воеводу Путяту, Владимир Мономах — своего сына Ярополка, черниговско-северский князь Олег Святославич ходил сам, «поемше» (взяв) с собой Давида Всеславича. Глеб Всеславич смог отбить нападение, поход на Менск не имел успеха.

працяглай аблогі, накіраваў паслоў да Манамаха, які пагадзіўся на мірныя перамовы. Менскі князь выйшаў з горада са сваімі дзецьмі і дружынай да Манамаха і паабяцаў ва ўсім яго слухацца. Вялікі князь кіеўскі, зрабіўшы настаўленне Глебу Усяславічу, як далей ён павінен паводзіць сябе, вярнуў яму Менск, а сам вярнуўся ў Кіеў.

Менскі князь Глеб Усяславіч.
Менский князь Глеб Всеславич.
Gleb Vseslavich, the prince of Mensk.

Непакорны Глеб нядоўга выконваў павучанне Манамаха. У 1117 г. ён пачаў заваёўваць смаленскія і іншыя землі. Зноў узнік канфлікт з Уладзімірам Манамахам, які паслаў свайго сына Мсціслава ўціхамірваць менскага князя. Войска Мсціслава аблажыла Менск. Глеб Усяславіч трапіў у палон і памёр у Кіеве ў 1119 г. У выніку гэтых падзей Менск апынуўся сярод кіеўскіх уладанняў. Але пасля смерці вялікага князя Мсціслава (1132) Кіеўская Русь распалася на асобныя княствы.

Да сярэдзіны 12 ст. адносіцца новае ўзвышэнне Мінска. Яму адводзілася значная роля ў планах і разліках полацкіх князёў, якія варагавалі паміж сабой і імкнуліся захапіць суседнія землі і прастол у Полацку. Менск стаў галоўным уладаннем унукаў Усяслава Полацкага —

Возникает вопрос, почему в этом походе участвовал родной брат менского князя Глеба Давид Всеславич. Вероятно, Давид не имел удельного княжества и рассчитывал получить его с помощью южнорусских князей. В свою очередь Глеб Всеславич стремился увеличить свои владения. В 1116 г. он захватил часть земли дреговичей, сжег их город Слуцк и взял людей в плен. Поведение менского князя беспокоило Владимира Мономаха, который незадолго до этого стал великим князем киевским. Более того, Глеб не желал признавать себя ни в чем виноватым и обвинял самого Владимира Мономаха.

С трех сторон на Менское и Друцкое княжества был направлен удар многочисленного войска: сын Мономаха Вячеслав, княживший в Смоленске, занял Оршу и Копысь; объединенное войско Давида и переяславского князя Ярополка взяло приступом Друцк; сам Владимир Мономах пошел к Менску и осадил город. Двухмесячная осада не принесла успеха. Мономах приказал строить в своем стане прочное зимнее жилье. Глеб Всеславич, увидев подготовку к продолжительной осаде, направил послов к Мономаху, согласившемуся на мирные переговоры. Менский князь вышел из города со своими детьми и дружиной к Мономаху и пообещал во всем его слушаться. Великий князь киевский, давши наставление Глебу Всеславичу, как впредь он должен вести себя, возвратил ему Менск, а сам вернулся в Киев.

Непокорный Глеб недолго выполнял наказ Мономаха. В 1117 г. он начал завоевывать смоленские и другие земли. Снова возник конфликт с Владимиром Мономахом, который послал своего сына Мстислава утихомирить менского князя. Войско Мстислава осадило Менск. Глеб Всеславич попал в плен и умер в Киеве в 1119 г. В итоге этих событий Менск оказался среди киевских владений. Но после смерти великого князя Мстислава (1132) Киевская Русь распалась на отдельные княжества.

князёў Глебавічаў, якія намерваліся зацвердзіцца ў Полацку. Аднак менскіх князёў Глебавічаў апярэдзілі нашчадкі князя Барыса Усяславіча — князі Барысавічы. Да таго часу ў Полацку павялічыліся значэнне і ўлада веча.

Каля 1146 г. полацкае веча запрасіла сына Барыса Усяславіча — Рагвалода на прастол у Полацк. Такім чынам, друцкі князь стаў вялікім князем полацкім. Праз некаторы час менскаму князю Расціславу і яго прыхільнікам удалося дамовіцца з прадстаўнікамі полацкага веча, каб заняць прастол у Полацку. Рагвалод Барысавіч у 1151 г. быў схоплены, прывезены ў Менск і кінуты ў цямніцу. Расціслаў Глебавіч стаў княжыць у Полацку, а яго сын Глеб — у Друцку.

Менскім князем тады быў брат Расціслава — Валадар. Другі брат — Усевалад атрымаў княжанне ў Заслаўлі. Такім чынам, Расціславу Глебавічу ў 1158 г. (у летапісу 1159 г.) удалося аб'яднаць значную частку Полацкай зямлі, аднак на непрацяглы час. Рагвалод Барысавіч уцёк з Менска. Пры ўдзеле войска северскага князя Святаслава Ольгавіча ён вярнуў сабе Друцк. У Полацку ў Рагвалода Барысавіча таксама былі прыхільнікі. З іх дапамогай ён у 1158 г. «з гонарам вялікім» зноў заняў полацкі прастол. Расціслаў Глебавіч вымушаны быў пайсці ў Менск да брата Валадара. Пачалася новая міжусобная вайна.

Супраць Менска выступіў Рагвалод. Дзесяць дзён ён прастаяў з войскам пад яго сценамі і ні з чым вярнуўся назад. Не спадзеючыся на ўласныя сілы, Рагвалод звярнуўся за дапамогай у Кіеў. Ваенныя дзеянні аднавіліся праз год. Кіеўскі князь прыслаў у дапамогу Рагвалоду 600 качэўнікаў—торкаў. Шэсць тыдняў працягвалася аблога Менска. Рагвалод так і не здолеў узяць горад. Торкі вымушаны былі пяшком вяртацца ў свае паўднёвыя стэпы. Так жа беспаспяхова скончыўся яшчэ адзін паход Рагвалода на Менск у 1160 г.

Менскі князь Валадар Глебавіч у 1161 г. з дапамогай літоўцаў нанёс цяжкае паражэнне полацкаму князю Рагва-

К середине 12 в. относится новое возвышение Минска. Ему отводилась значительная роль в планах и расчетах полоцких князей, которые враждовали между собой и стремились захватить соседние земли и престол в Полоцке. Менск стал главным владением внуков Всеслава Полоцкого — князей Глебовичей, намеревавшихся утвердиться в Полоцке. Однако менских князей Глебовичей опередили наследники князя Бориса Всеславича — князья Борисовичи. К тому времени в Полоцке возросло значение и власть веча.

Около 1146 г. полоцкое вече пригласило сына Бориса Всеславича — Рогволода на престол в Полоцк. Таким образом, друцкий князь стал великим князем полоцким. Спустя некоторое время менскому князю Ростиславу и его сторонникам удалось договориться с представителями полоцкого веча, чтобы занять престол в Полоцке. Рогволод Борисович в 1151 г. был схвачен, привезен в Менск и брошен в темницу. Ростислав Глебович стал княжить в Полоцке, а его сын Глеб — в Друцке.

Менским князем тогда был брат Ростислава — Володарь. Второй брат — Всеволод получил княжение в Заславле. Ростиславу Глебовичу в 1158 г. (в летописи 1159 г.) удалось объединить значительную часть Полоцкой земли, однако на непродолжительное время. Рогволод Борисович бежал из Менска. При участии войска северского князя Святослава Ольговича он вернул себе Друцк. В Полоцке у Рогволода Борисовича также были сторонники. С их помощью он в 1158 г. «с честью великой» снова занял полоцкий престол. Ростислав Глебович вынужден был уйти в Менск к брату Володарю. Началась новая междоусобная война.

Против Менска выступил Рогволод. Десять дней простоял он с войском под его стенами и ни с чем вернулся назад. Не надеясь на собственные силы, Рогволод обратился за помощью в Киев. Военные действия возобновились через год. Киевский князь прислал в помощь Рогволоду 600 кочевников — торков.

лоду пад Гарадцом (дакладнае месцаразмяшчэнне населенага пункта не вызначана). Рагвалод уцёк у сваё былое уладанне Друцк, бо вярнуцца ў Полацк баяўся, таму, што ў бітве палягло шмат палачан. У Полацку са згоды веча стаў княжыць Усяслаў Васількавіч, да гэтага віцебскі князь.

У 1166 г. (у летапісе 1167 г.) менскі князь Валадар Глебавіч выступіў супраць полацкага князя Усяслава Васількавіча. Ён разграміў полацкае войска і, заключыўшы з полацкім вечам «ряд» (пагадненне), стаў княжыць у Полацку. Неўзабаве Валадар Глебавіч накіраваўся з дружынай у Віцебск, куды ўцёк пасля паражэння Усяслаў Васількавіч, аднак, даведаўшыся, што на дапамогу віцяблянам ідзе смаленскі князь Раман, вярнуўся ў свае землі. Гэта паражэнне паклала канец далейшай дзейнасці менскага князя Валадара Глебавіча па аб'яднанні Полацкай зямлі, да чаго ён імкнуўся і ў чым меў часовы поспех. Бясконцыя княжацкія спрэчкі і міжусобіцы, развіццё феадальных адносін прывялі да канчатковага распаду Полацкай зямлі на асобныя ўдзельныя княствы.

Горад і яго воласць. У пачатку 12 ст. Менск стаў сталіцай удзельнага княства. Ён меў сваю даволі значную воласць. Воласцю ў раннім сярэдневякоўі называлася тэрыторыя, якая знаходзілася пад чыёй-небудзь уладай (горада ці князя). Межы воласці вызначаліся, у першую чаргу, распаўсюджаннем даніны і суда прадстаўнікоў дзяржаўнай (княжацкай) улады. Ва ўсходніх славян горад на працягу доўгага часу знаходзіўся ў цеснай сувязі са сваёй воласцю і быў ад яе неаддзельны.

У адміністрацыйных адносінах горад сам з'яўляўся арганічнай часткай воласці. Калі горад пераходзіў у распараджэнне другога князя, то гэта датычыла адначасова яго воласці. Захоп горада азначаў заваяванне і падпарадкаванне ўсёй акругі.

Тэрыторыя, якая «цягнула» да горада, складвалася гістарычна, і яе межы былі даволі ўстойлівыя. Назвы населеных пунктаў Мяжа, Межнік, Рубеж мо-

Шесть недель продолжалась осада Менска. Рогволод так и не смог взять город. Торки вынуждены были пешком возвращаться в свои южные степи. Также безуспешно закончился еще один поход Рогволода на Менск в 1160 г.

Менский князь Володарь Глебович в 1161 г. с помощью литовцев нанес тяжелое поражение полоцкому князю Рогволоду под Городцом (местонахождение населенного пункта не выяснено). Рогволод бежал в свое бывшее владение Друцк, ибо вернуться в Полоцк опасался из-за того, что в битве полегло много полочан. В Полоцке с согласия веча стал княжить Всеслав Василькович, до этого витебский князь.

В 1166 г. (в летописи 1167 г.) менский князь Володарь Глебович выступил против полоцкого князя Всеслава Васильковича. Он разгромил полоцкое войско и, заключив с полоцким вечем «ряд» (соглашение), стал княжить в Полоцке. Вскоре Володарь Глебович направился с дружиной в Витебск, куда бежал после поражения Всеслав Василькович, однако, узнав, что на помощь витеблянам едет смоленский князь Роман, вернулся в свои земли. Это поражение положило конец дальнейшей деятельности менского князя Володаря Глебовича по объединению Полоцкой земли, к чему он стремился и в чем имел временный успех. Бесконечные княжеские споры и междоусобицы, развитие феодальных отношений привели к окончательному распаду Полоцкой земли на особые удельные княжества.

Город и его волость. В начале 12 в. Менск стал столицей удельного княжества. Он имел свою значительную волость. Волостью в раннем средневековье называлась территория, находившаяся под чьей-то властью (города или князя). Рубежи волости определялись, в первую очередь, распространением дани и суда представителей государственной (княжеской) власти. У восточных славян город на протяжении длительного времени находился в тесной связи со своей волостью и был от нее неотделим.

гуць адлюстроўваць сярэдневяковыя граніцы. Даследчыкі вызначаюць памеры Менскай воласці на аснове размяшчэння курганных могільнікаў 10—12 ст., тапанімічных ды іншых дадзеных.

У выніку рассялення ўсходніх славян у верхнім цячэнні Пцічы, а таксама ў вярхоўі прытока Нёмана Усы на правабярэжжы сярэдняга цячэння Свіслачы ўзнікла цесна заселеная тэрыторыя воласці з цэнтрам у гарадзішчы на Менцы. З узнікненнем крэпасці на Свіслачы Менская воласць значна пашырылася. На поўдні яна дасягнула водападзелу Нёмана з ракой Случ, на ўсходзе яе граніцы набліжаліся да Бярэзіны. На паўднёвым усходзе да Менска адышло ўсё ніжняе цячэнне Свіслачы, да яе ўпадзення ў Бярэзіну, дзе ў пачатку 12 ст. быў пабудаваны ўмацаваны пункт Свіслач. На поўдні Менская воласць межавала з Ізяслаўскай і Лагойскай валасцямі.

Арганізацыя ўлады (князь і веча). Асобная роля ў арганізацыі ўлады ў раннесярэдневяковым горадзе і яго воласці належала князю. Яго адсутнасць парушала нармальнае жыццё горада, воласці і ўсяго княства. Першым вядомым у гісторыі князем Менскага княства быў Глеб, сын Усяслава Полацкага.

У 12 ст. полацкая княжацкая дынастыя нашчадкаў Усяслава Брачыславіча падзялілася на тры галіны: Друцкую (дзеці і ўнукі Барыса-Рагвалода Усяславіча — Барысавічы), Менскую (дзеці і ўнукі Глеба Усяславіча — Глебавічы) і Віцебскую (відаць, нашчадкі Васілька Святаславіча, унука Усяслава — Васількавічы).

Паўстае пытанне, па якому прынцыпу перадаваўся княжацкі стол (прастол) у Полацку, Менску, Друцку і іншых гарадах. На працягу 11 ст. княжацкі стол у Полацку, а значыць дзяржаўная ўлада ў Полацкім княстве, пераходзіў да старэйшых у родзе сыноў памерлага князя. Саперніцтва паміж імі не назіралася, нашчадкі ў полацкіх князёў тады былі адзінкавыя. Пасля смерці Ізяслава (сына Рагнеды і Уладзіміра) полацкі

В административном отношении город сам являлся органической частью волости. Если город переходил в распоряжение другого князя, то это касалось одновременно его волости. Захват города означал завоевание и подчинение всей округи.

Территория, которая «тянула» к городу, складывалась исторически, и ее рубежи были довольно устойчивы. Названия населенных пунктов Межа, Межник, Рубеж могут отражать средневековые границы. Исследователи определяют размеры Менской волости на основе расположения курганных могильников 10—12 вв., топонимических и других данных.

В итоге расселения восточных славян в верхнем течении Птичи, а также в верховье притока Немана — Уссы на правобережье среднего течения Свислочи возникла плотно заселенная территория волости с центром в городище на Менке. С возникновением крепости на Свислочи Менская волость значительно расширилась. На юге она достигла водораздела Немана с рекой Случь, на востоке границы приближались к Березине. На юго-востоке к Менску отошло все нижнее течение Свислочи, до ее впадения в Березину, где в начале 12 в. был построен укрепленный пункт Свислочь. На севере Менская волость граничила с Изяславской и Логойской волостями.

Организация власти (князь и вече). Особая роль в организации власти в раннесредневековом городе и его волости принадлежала князю. Его отсутствие нарушало нормальную жизнь города, волости и всего княжества. Первым известным в истории князем Менского княжества был Глеб, сын Всеслава Полоцкого.

В 12 в. полоцкая княжеская династия потомков Всеслава Брячиславича разделилась на три ветви: Друцкую (дети и внуки Бориса-Рогволода Всеславича — Борисовичи), Менскую (дети и внуки Глеба Всеславича — Глебовичи) и Витебскую (вероятно, наследники Василька Святославича, внука Всеслава, — Васильковичи).

стол заняў яго старэйшы сын Усяслаў Ізяславіч. Паколькі апошні памёр у маладым узросце без дзяцей, яго спадчыну атрымаў брат Брачыслаў Ізяславіч (1003—1044). Пасля Брачыслава больш паловы стагоддзя (1044—1101) княжыў адзіны яго сын Усяслаў Брачыславіч.

Пасля праўлення Усяслава пачаўся перыяд удзельнай раздробленасці. У

Адзенне князёў і баяр.
Одежда князей и бояр.
The clothes of princes and boyars.

першай палове 12 ст. на тэрыторыі Полацкай зямлі ўжо існавалі як самастойныя Менскае, Ізяслаўскае (Заслаўскае) княствы. Працэс драблення працягваўся: узніклі Друцкае, Віцебскае, Лагойскае і іншыя княствы. Прынцып размеркавання ўладанняў паміж князямі павінен быў змяніцца. У полацкай дынастыі князёў з'явілася некалькі ўплывовых княжацкіх сем'яў. Старэйшы прадстаўнік кожнай княжацкай сям'і звычайна займаў галоўны цэнтр удзела ці сваёй вотчыны. Малодшыя яго браты і дарослыя сыны атрымлівалі часовыя ўдзелы. Той горад, у якім скончылася жыццё князя, лічыўся вотчынай яго сыноў. І удзелы вылучаліся ўжо толькі з тых гарадоў і валасцей, якія ўваходзілі ў апошні ўдзел іх бацькі. Полацк працягваў лічыцца галоўным («старшым») горадам сярод іншых гарадоў паўночнай часткі тэрыторы

Встает вопрос, по какому принципу передавался княжеский стол (престол) в Полоцке, Менске, Друцке и других городах. На протяжении 11 в. княжеский стол в Полоцке, а значит государственная власть в Полоцком княжестве переходила к старейшим в роде сыновьям умершего князя. Соперничества между ними не наблюдалось, наследники у полоцких князей тогда были единичные. После смерти Изяслава (сына Рогнеды и Владимира) полоцкий стол занял его старший сын Всеслав Изяславич. Поскольку последний умер в молодом возрасте без детей, ему наследовал брат Брячислав Изяславич (1003—1044). Брячиславу наследовал единственный его сын Всеслав Брячиславич, княживший более полувека (1044—1101).

После правления Всеслава наступил период удельной раздробленности. В первой половине 12 в. на территории Полоцкой земли уже существовали как самостоятельные Менское, Изяславское (Заславское) княжества. Процесс дробления продолжался и возникли Друцкое, Витебское, Логойское и другие княжества. Принцип распределения владений между князьями должен был измениться. В полоцкой династии появилось несколько влиятельных княжеских семей. Старший представитель каждой княжеской семьи обычно занимал главный центр удела или своей вотчины. Младшие его братья и взрослые сыновья получали временные уделы. Тот город, в котором окончилась жизнь князя, считался вотчиной его сыновей. Им уделы выделялись уже только с тех городов и волостей, которые входили в последний удел их отца. Полоцк считался главным (старшим) городом среди других городов северной части территории Беларуси. Он стал объектом борьбы между обладателями трех уделов. Право на полоцкий престол оспаривали Рогволод Друцкий и Ростислав Менский, наконец, в Полоцке закрепился сын Василия Витебского — Всеслав.

Менск продолжал оставаться столицей княжества, где правили князья

Беларусі. Ён стаў аб'ектам барацьбы паміж уладальнікамі трох удзелаў. Права на полацкі прастол аспрэчвалі Рагвалод Друцкі і Расціслаў Менскі, нарэшце, у Полацку замацаваўся сын Васіля Віцебскага Усяслаў.

Менск працягваў заставацца сталіцай княства, дзе правілі князі Глевічы. Звестак аб гэтых князях і іх колькасці нямнога, але паведамленне ў Наўгародскім першым летапісе аб тым, што ў 1326 г. ў складзе літоўскіх паслоў у Ноўгарадзе знаходзіўся «Василий, меньский князь», пацвярджае існаванне ў Менску мясцовай княжацкай дынастыі на працягу двух стагоддзяў.

Што ж уяўляла сабой княжацкая ўлада ў старажытным Менску? Абавязкам князя з'яўлялася арганізацыя войска і камандаванне ім. Князь павінен быў клапаціцца аб бяспецы сваёй воласці (княства), ахоўваць яе ад нападу знешняга ворага. Другі абавязак князя — збор даніны і іншых пабораў з насельніцтва для ўтрымання ваеннай дружыннай арганізацыі і дзяржаўных патрэб.

Князь выконваў са сваімі памочнікамі судовыя функцыі. Суд станавіўся прэрагатывай князя і яго прадстаўнікоў. Яны атрымлівалі з вінаватых штраф — «віры» за забойства і крадзеж. З цягам часу судовы разбор ператварыўся ў амаль паўсядзённы занятак князя. Суд звычайна адбываўся на княжацкім двары. Але розныя прычыны, асабліва паходы, вымушалі князя пакінуць сваю рэзідэнцыю. Пагэтаму ён назначаў сабе ў дапамогу цівуна, які быў абавязаны судзіць і караць у адсутнасць князя, зрэдку нават пры ім.

Аднак мала вынесці прыгавор — яго трэба было выканаць. У некаторых выпадках судовы прыгавор выконвалі асобы, якія выйгралі справу: напрыклад, спрэчны прадмет яго ўласнік сам адбіраў у вінаватага. У іншых выпадках пастанова суда прыводзілася ў выкананне прадстаўнікамі ўлады: отракамі, дзецкімі і інш. У Іпацьеўскім летапісе пад 1160 г. (фактычна 1159 г.) змешчана паведамленне аб існаванні ў Менску такіх

Глебовичи. Сведений об этих князях и их числе немного, но сообщение в Новгородской первой летописи о том, что в 1326 г. в составе литовских послов в Новгороде находился «Василий, меньский князь», подтверждает существование в Менске местной княжеской династии на протяжении двух столетий.

Народнае адзенне 12–13 ст. па даных раскопак курганоў.

Народная одежда 12–13 вв. по данным раскопок курганов.

The common people clothes of the 12th–13th centuries according to the tumuli excavations.

Что же представляла собой княжеская власть в древнем Менске? Обязанностью князя являлась организация войска и командование им. Князь должен был заботиться о безопасности своей волости (княжества), охранять ее от нападения внешнего врага. Другая обязанность — сбор дани и других поборов с населения для содержания военной дружинной организации и государственных потребностей.

Князь осуществлял со своими помощниками судебные функции. Суд становился прерогативой князя и его представителей. Они получали с виновных штрафы — «виры» за убийства и хищения. Со временем судебное разбирательство превращалось в почти повседневное

відаў зняволення, як «паруб» (турма) — драўляная пабудова тыпу склепа і «железы» (ланцугі-кайданы).

Князь кіраваў знешняй палітыкай, адносінамі з іншымі княствамі, мог аб'явіць вайну і заключыць мір. Адносіны паміж князямі ў тыя часы засноўваліся на прынцыпе: «ці вайна, ці мір». Ён вынікаў з сярэдневяковага звычаю

Збор даніны.
Сбор дани.
The gathering of the tribute.

ўсе спрэчныя пытанні вырашаць ці сілай зброі, ці дагаворам з іншымі князямі. Дагавор іначай называўся «ряд» і змацоўваўся «крестоцелованием». У сувязі з падзеямі пасля бітвы на Нямізе і вераломным палачненнем Усяслава Полацкага, летапісец у Пачатковым летапісе піша: «Бог же показал силу креста в поучение земле Русской (южнорусским князьям), чтобы не переступали честного креста, целовав его; если же переступали честного креста, целовав его, и впредь преступит кто, то и здесь, на земле, примет казнь и в будущем веке казнь вечную».

Органам дзяржаўнай улады (разам з князем) было веча. У Полацку, як галоўным населеным пункце крывічоў, здаўна існавалі племянныя сходкі. Аднак роля і значэнне веча, яго арганізацыя ў

занятие князя. Суд обычно происходил на княжеском дворе. Разные прнчнны, особенно походы, вынуждали князя оставлять свою резиденцию. Поэтому он назначал себе в помощь тнуна, который был обязан судить н карать в отсутствне князя, ннога даже прн нем.

Однако мало вынестн приговор — его нужно было исполнить. В некоторых случаях судебный приговор исполнялся лицамн, которые выигралн дело. Например, спорный предмет его собственник сам отбирал у виновного. В других случаях постановление суда прнводилось в нсполненне представителями властн: отрокамн, детскнми н др.

В Ипатьевской летописи под 1160 г. (фактически 1159 г.) помещено сообщение о существованнн в Менске таких видов заключения, как «поруб» (тюрьма) — деревянная постройка типа погреба и «железы» (цепи-кандалы).

Князь руководил внешней политикой, отношениями с другими княжествами, мог объявить войну и заключить мир. Отношения между князьями в те времена основывались на принципе: «или война, или мир». Он исходил из средневекового обычая все спорные вопросы решать или силой оружия, или договором с другими князьями. Договор иначе назывался «ряд» и скреплялся «крестоцелованием». В связи с событиями после битвы на Немиге и вероломным пленением Всеслава Полоцкого летописец в Начальной летописи пишет: «Бог же показал силу креста в поучение земле Русской (южнорусским князьям), чтобы не переступали честного креста, целовав его; если же переступали честного креста, целовав его, и впредь преступит кто, то и здесь, на земле, примет казнь и в будущем веке казнь вечную».

Органом государственной власти (вместе с князем) было вече. В Полоцке, как главном населенном пункте кривичей, искони существовали племенные сходки. Однако роль и значение веча, его организация в различные периоды истории Полоцка и других городов Полоцкой земли, в том числе Менска, суще-

розныя перыяды гісторыі Полацка і іншых гарадоў Полацкай зямлі, у тым ліку Менска, істотна змяняліся. Факты сведчаць аб павелічэнні значэння веча ў палітычным жыцці Полацка пачынаючы з канца 20-х г. 12 ст. З гэтага часу князь запрашаўся ў горад вечам, яго ўлада была абмежавана ў функцыях.

Веча існавала і ў іншых гарадах Полацкай зямлі. Расійскі вучоны-юрыст В.І.Сергяевіч у 19 ст. інтэрпрэтаваў паведамленне летапісу пад 1067 г. «меняне затворишася в граде» як паведамленне аб дзейнасці ў Менску веча, не пажадаўшага дапусціць у горад трох чужых князёў Яраславічаў. Менск меў сваё веча, гарадское апалчэнне і, відаць, пасадніка (намесніка), таму што гарады, дзе не было сваіх князёў, кіраваліся полацкім князем праз пасаднікаў. Прадстаўнікі менскай абшчыны мелі права ўдзельнічаць у полацкім вечы, што яны, несумненна, выкарыстоўвалі, калі вырашалася пытанне аб выбары князя ў Полацку, напрыклад, Расціслава Глебавіча.

Усе пытанні на вечавых сходах менскай абшчыны вырашаліся пераважнай большасцю. Пры разыходжанні думак прымалася рашэнне, што выражала волю больш уплывовай часткі прысутных. Яны былі ў стане прымусіць астатніх згадзіцца з іх думкай. Кола пытанняў, якія падлягалі вечавому рашэнню, не было строга вызначана. Найбольш важныя справы: раскладка павіннасцей і падаткаў, выбранне і выгнанне князя, прызначэнне і зняцце вышэйшых службовых асоб, пытанні вайны і міру, арганізацыя апалчэння і абароны горада (воласці), судовыя справы.

Веча ў Менску прыслухоўвалася да рашэнняў вечавых сходаў у Полацку, асабліва калі абмяркоўвалася пытанне аб заняцці князем прастола, вайны і міру. Найбольш важнай асаблівасцю ажыццяўлення прынцыпу выбарнасці князя ў Полацкай зямлі было тое, што гэты выбар абмяжоўваўся вузкім колам прадстаўнікоў мясцовай княжацкай лініі Усяславічаў. Чужародны князь не

ственно изменялись. Факты свидетельствуют об увеличении значения веча в политической жизни Полоцка начиная с конца 20-х г. 12 в. Отныне князь приглашался в город вечем, и его власть была ограничена в функциях.

Вече существовало в других городах Полоцкой земли. Российский ученый-юрист В.И.Сергеевич в 19 в. обоснованно интерпретировал сообщение летописи под 1067 г. «меняне затворишася в граде» как известие о деятельности в Менске веча, не пожелавшего впустить в город трех чужих князей Ярославичей. Менск имел свое вече, городское ополчение и, вероятно, посадника (наместника), потому что города, где не было своих князей, управлялись полоцким князем через посадников. Представители менской общины имели право участвовать в полоцком вече, что они, конечно, использовали, когда решался вопрос о выборе князя в Полоцке, например, Ростислава Глебовича.

Все вопросы на вечевых собраниях менской общины решались преимущественным большинством. При расхождении мнений принималось решение, выражавшее волю более влиятельной части присутствовавших. Они были в состоянии заставить остальных согласиться с их мнением. Круг вопросов, подлежавших вечевому решению, строго не определялся. Наиболее важные дела: раскладка повинностей и податей, избрание или изгнание князя, назначение и снятие высших служебных лиц, вопросы войны и мира, организация ополчения и обороны города (волости), судебные дела.

Вече в Менске прислушивалось к решению вечевых собраний в Полоцке, особенно когда обсуждался вопрос о занятии князем престола, войне и мире. Важнейшей особенностью осуществления принципа выборности князя в Полоцкой земле было то, что этот выбор ограничивался узким кругом представителей местной княжеской линии Всеславичей. Чужеродный князь не мог рассчитывать на то, чтобы удержаться на престоле в Полоцке или в Менске.

мог разлічваць на тое, каб утрымацца ў Полацку або Менску.

Дружыннікі і іх узбраенне. Рэальнай апорай княжацкай улады ў Менску, як і ў іншых княжацкіх гарадах, была дружына. Дружыннікі акружалі князёў, падзялялі іх інтарэсы. З імі князь раіўся па пытаннях абароны горада, арганізацыі паходаў, а таксама суда і адміністрацыйнага кіравання княствам. Так, менскі князь Глеб Усяславіч, згодна паведамленню летапісу, выйшаў з горада «с дружинаю» (верагодна, з часткай старшай дружыны), каб весці перамовы аб міры з кіеўскім князем Уладзімірам Усеваладавічам (Манамахам), які асаджаў Менск з шматлікім войскам. Дружына складалася з прафесійных воінаў, служыла князю і была яму асабіста адданая. Аб гэтым можна меркаваць па апісанні летапісцам падзей у 1158 г.: калі Расціслаў Глебавіч прыняў рашэнне пакінуць Полацк, дружына пайшла за ім. Дружына знаходзілася пры князю на яго ўтрыманні.

Менскія князі іх сем'і мелі дастатковыя сродкі, каб утрымліваць дружыну. Іх багацці ўтвараліся ад даніны з падуладнага насельніцтва, гандлёвых і судовых пошлін, даходаў ад прыналежачых ім зямель, ваеннай здабычы.

Пры археалагічных раскопках Мінскага замчышча знойдзена шмат прадметаў узбраення воіна і амуніцыі баявога каня, што дазваляе сцвярджаць аб наяўнасці ў дзядзінцы значнай колькасці воінаў-дружыннікаў. Асноўнымі відамі зброі блізкага бою ў дружыннікаў былі меч і дзіда. Сярэдневяковы меч — своеасаблівы сімвал феадальнага ладу, неад'емная прыналежнасць старшага дружынніка. Мячы дорага каштавалі. Пры раскопках гарадоў знаходкі цэлага мяча — з'ява вельмі рэдкая. У Менску ўдалося знайсці дэталі ад ручкі мяча — перакрыжаванне і наверша. Важным прадметам узбраення воіна было кап'ё (дзіда). На Мінскім замчышчы знойдзена некалькі жалезных наканечнікаў коп'яў. Наканечнікі маюць канічную ўтулку, якая насаджвалася на дрэўка.

Дружинники и их вооружение. Реальной опорой княжеской власти в Менске, как и в других княжеских городах, была дружина. Дружинники окружали князей, разделяли их интересы. С ними князь советовался по вопросам обороны города, организации походов, а также суда и административного управления княжеством. Так, менский князь Глеб Всеславич, по сообщению летописи, вышел из города «с дружиною» (вероятно, с частью старшей дружины), чтобы вести переговоры о мире с киевским князем Владимиром Всеволодовичем (Мономахом), осаждавшим Менск с многочисленным войском. Дружина состояла из профессиональных воинов, служила князю и была ему лично предана. Об этом можно судить по описанию летописцем событий в 1158 г.: когда Ростислав Глебович принял решение оставить Полоцк, дружина последовала за ним. Дружина находилась при князе на его содержании.

Менские князья и их семьи обладали достаточными средствами, чтобы содержать дружину. Их богатства образовывались от дани с подвластного населения, торговых и судебных пошлин, доходов от принадлежавших им земель, военной добычи.

При археологических раскопках Минского замчища найдено много предметов вооружения воина и снаряжения боевого коня, что позволяет утверждать о наличии в детинце значительного количества воинов-дружинников. Основными видами оружия ближнего боя у дружинников были меч и копье. Средневековый меч — своеобразный символ феодального строя, неотъемлемая принадлежность старшего дружинника. Мечи дорого ценились. При раскопках городов находка целого меча — явление очень редкое. В Минске удалось найти детали от рукояти меча — перекрестье и навершие. Важным предметом вооружения воина было копье. На Менском замчище найдено несколько железных наконечников копий. Наконечники имеют коническую втулку, которая насаживалась на древко.

Да зброі бліжняга бою адносяцца сякеры. Дружыннікі былі ўзброены спецыяльнымі баявымі сякерамі. Народнае апалчэнне выкарыстоўвала звычайныя рабочыя сякеры ў якасці зброі. У Менску знойдзена баявая сякера ранняга тыпу, у яе лязе зроблена круглая невялікая адтуліна для прадзявання раменьчыка, з дапамогай якога сякера падвешвалася да пояса воіна. Выяўлена невялікая сякера разам з драўлянай ручкай, даўжыня якой 62 см. Параўнальна лёгкае лязо і доўгая ручка — прыкмета баявой сякеры. Больш рэдкім відам зброі бліжняга бою быў кісцень. Ён уяўляў сабой металічную ці касцяную гірку, прывязаную да канца раменьчыка. Другі канец доўгага раменьчыка намотваўся на кісць рукі. На Мінскім замчышчы выяўлены фрагмент кісценя, на якім надрапаны два княжацкія знакі. Яны знаходзяць сваё месца ў шэрагу знакаў князёў Рурыкавічаў.

Лук і стрэлы належалі да асноўнага віду зброі далёкага бою. Знойдзена звыш ста экзэмпляраў жалезных наканечнікаў стрэл розных тыпаў. У 13 ст. значна ўзрасла колькасць вузкіх гранёных наканечнікаў, якія прызначаліся для прабівання кальчугі. Стрэлы насілі ў калчанах — спецыяльных футаралах для іх захоўвання. Футаралы мелі цыліндрычную форму і выраблялі́ся з бяросты, дрэва ці скуры. З дапамогай касцяных петляў іх насілі ля пояса. На замчышчы знойдзены тры такія касцяныя пятлі-пласцінкі, а таксама арнаментаваная накладка для калчана.

Дружыннікі хадзілі ў паход на конях. Абавязковай прыналежнасцю конных воінаў была жалезная шпора. Знойдзена 30 шпор, некаторыя пакрытыя тонкім слоем волава (луджэнне), іншыя інкруставаны каляровымі металамі, што сведчыць аб прыналежнасці іх знатным і заможным воінам. З прадметаў амуніцыі конніка ў Менску знойдзены таксама жалезныя страмёны з расплюшчанай шырокай пяткай, зручнай для мяккага абутку, які тады насілі.

К оружию ближнего боя относятся топоры. Дружинники были вооружены специальными боевыми топорами. Народное ополчение использовало обыкновенные рабочие топоры в качестве оружия. В Минске найден боевой топор раннего типа, в его лезвии имеется круглое небольшое отверстие для продевания ремешка, с помощью которого топор подвешивался к поясу воина. Обнаружен небольшой топор вместе с деревянной рукояткой, длина которой — 62 см. Сравнительно легкое лезвие и длинная рукоять — признаки боевого топора. Более редким видом оружия ближнего боя был кистень. Он представлял собой металлическую или костяную гирьку, привязанную к концу ремешка. Второй конец длинного ремешка наматывался на кисть руки. На Менском замчище обнаружен фрагмент кистеня, на котором процарапаны два княжеских знака. Они находят свое место в ряду знаков князей Рюриковичей.

Воіны Полацкай зямлі 12—13 стст.
Воины Полоцкой земли 12—13 вв.
The warriors of the Polotsk land of the 12th—13th centuries.

Лук и стрелы принадлежали к основному виду оружия дальнего боя. Найдено свыше ста экземпляров железных наконечников стрел разных типов. В 13 в. значительно возросло количество уз-

Да ваеннага рыштунку адносяцца даспехі. У сярэднія вякі яны разглядаліся як знак рыцарскай годнасці. Паводле іх можна меркаваць аб узроўні развіцця ваеннай справы, тактыцы вядзення бою. Даспехі былі даступныя нямногім, іх асабліва бераглі. Фрагменты даспехаў прадстаўлены знаходкамі кальчуг і асобнымі пласцінамі. Кальчуга ўяўляла сабой кашулю, састаўленую з металічных кольцаў. Жалезныя пласціны выкарыстоўваліся для стварэння панцыра, калі іх прымацоўвалі на скураны кафтан.

Матэрыялы археалагічных раскопак пацвярджаюць даволі высокі ўзровень ваеннай справы і ўзбраення ў сярэдневяковым Менску. Безнадзейнымі былі спробы князёў у часы сутычак узяць прыступам Менск у 1105, 1116, 1159, 1160, 1161 гг., аб чым паведамляюць летапісы. У 1159 г. полацкі князь Рагвалод з войскам, прысланым яму на дапамогу з Кіева, шэсць тыдняў асаджаў горад і не змог ім авалодаць. Фартыфікацыйныя збудаванні Менскага дзядзінца і ўзбраенне менскіх дружыннікаў добра адпавядалі ўзроўню свайго часу.

4. ЗАНЯТКІ ГАРАДЖАН

Рамёствы, іх віды і тэхналогія. Вызначальнікам часу з'яўлення паселішчаў гарадскога тыпу можа служыць, на думку археолагаў, раннекругавая кераміка ў культурным пласце населенага пункта, бо выкарыстанне ганчарнага круга — прыкмета адасаблення рамяства. Са з'яўленнем ганчарнага круга звязана вылучэнне спецыялістаў — ганчароў. Адасабленне ганчарнага рамяства на Менцы адбылося каля сярэдзіны 10 ст. З другой паловы гэтага стагоддзя інтэнсіўна выкарыстоўваўся ганчарны круг для вырабу кухонных гаршкоў. У параўнанні з вырабам пасудзін у 8—9 ст. спосабам ручной лепкі адбыліся якасныя змены ганчарнай справы, яна вылучылася ў важную галіну рамеснай вытворчасці. Некаторыя гаршкі мелі на донцах рэльефныя клеймы. Ускладанне кляйма сведчыць аб пераемнасці ганчар-

ких граненых наконечников, которые предназначались для пробивания кольчуги. Стрелы носили в колчанах — специальных футлярах для их сохранения. Футляры имели цилиндрическую форму и изготовлялись из бересты, дерева и кожи. С помощью костяных петель их носили возле пояса. На замчище найдены три такие костяные петли — пластинки, а также орнаментированная накладка для колчана.

Дружинники ходили в поход на конях. Обязательной принадлежностью конных воинов была железная шпора. Найдено 30 шпор, некоторые покрыты тонким слоем олова (лужение), другие инкрустированы цветными металлами, что свидетельствует о принадлежности их знатным и состоятельным воинам. Из предметов снаряжения всадника выявлены также железные стремена с расплющенной широкой пяткой, удобной для мягкой обуви, которую тогда носили.

К воинскому снаряжению относятся доспехи. В средние века они рассматривались как знак рыцарского достоинства. По ним можно судить об уровне развития военного дела, тактике ведения боя. Доспехи были доступны немногим, их особо берегли. Фрагменты доспехов представлены находками обрывков кольчуг и отдельными пластинами. Кольчуга представляла собой рубашку, составленную из металлических колец. Железные пластины использовались для изготовления панциря, когда их прикрепляли на кожаный кафтан.

Материалы археологических раскопок подтверждают достаточно высокий уровень военного дела и вооружения в средневековом Менске. Безнадежными оказались попытки князей во времена междоусобий взять приступом Менск в 1105, 1116, 1159, 1160, 1161 гг., о чем сообщают летописи. В 1159 г. полоцкий князь Рогволод с войском, присланным ему в помощь из Киева, шесть недель осаждал город и не смог им овладеть. Фортификационные сооружения Менского детинца и вооружение менских дружинников вполне соответствовали уровню своего времени.

нага рамяства, калі яно пераходзіла ад бацькі да сына.

На тэрыторыі Беларусі паўсюдна распаўсюджаны значныя запасы балотнай ці азёрнай жалезнай руды, з якой мясцовае насельніцтва атрымлівала жалеза ў колькасці, неабходнай для сярэдневяковага жалезаапрацоўчага рамяства. Лічыцца, што гарадскія жалезаапрацоўчыя рамёствы засноўваліся на прывезенай прадукцыі сялян-металургаў. Таварныя нарыхтоўкі жалеза («крыцы») у гарадскіх кавалёў ішлі на дапрацоўку і паўфабрыкаты. Металургічныя шлакі — сведкі жалезаапрацоўчых рамёстваў — знойдзены ў кожным беларускім горадзе і, вядома, у Менску.

Даследаванне жалезных вырабаў з раскопак замчышча паказвае, што гарадскім рамеснікам была вядома тэрмічная апрацоўка сталі, якая павышала яе цвёрдасць і паляпшала іншыя ўласцівасці. Асноўнымі спосабамі прыгатавання вырабаў з жалеза і сталі з'яўляліся кавальская коўка і зварка, рэзка зубілам, абточка на тачыльных кругах, паянне, паліраванне. Разнастайнымі і складанымі былі спосабы вырабу рэжучых і сякучых інструментаў — нажоў, кос, сякер. Як устаноўлена спецыяльнымі металаграфічнымі аналізамі, лязо зварвалася з палос жалеза і сталі, яно было пластычным і даўгавечным. Кавалі рабілі самыя розныя прадметы: абцугі, долаты, свярдзёлкі, нажніцы, замкі, іголкі, цвікі. Метал абточваўся з дапамогай каменных тачыльных кругоў і брускоў (у Мінску іх знойдзена звыш 100). Некаторыя вырабы з жалеза пакрывалі тонкім слоем волава, іншыя інкруставаліся каляровымі металамі, замочныя накладкі арнаментаваліся дробнай пуансоннай чаканкай.

У апрацоўцы каляровых металаў і іх сплаваў вялікае значэнне мела ліцейная справа, якая атрымала распаўсюджанне на тэрыторыі Беларусі, нягледзячы на адсутнасць мясцовай сыравіннай базы. Каляровыя і высакародныя металы дастаўляліся ў выніку гандлёвых сувязей. З дапамогай ліцця

4. ЗАНЯТИЯ ГОРОЖАН

Ремесла, их виды и технология. Определителем времени появления поселений городского типа может служить, по мнению археологов, раннекруговая керамика в культурном слое населенного пункта, ибо употребление гончарного круга — признак обособления

Планіроўка горада, вуліцы сярэдневяковага Менска.

Планировка города, улицы средневекового Менска.

The city and streets planning of mediaeval Mensk.

ремесла. С появлением гончарного круга связано выделение специалистов — гончаров. Обособление гончарного ремесла на Менке произошло около середины 10 в. Со второй половины этого столетия интенсивно использовался гончарный круг для производства кухонных горшков. По сравнению с изготовлением сосудов в 8—9 вв. способом ручной лепки произошло качественное изменение гончарного дела, оно выделилось в важную отрасль ремесленного производства. Некоторые горшки имели на днищах рельефные клейма. Усложнение клейм свидетельствует о наследственности гончарного ремесла, когда оно переходило от отца к сыну.

На территории Беларуси повсеместно распространены значительные запа-

вырабляліся розныя прадметы побыту і ўпрыгожанні.

У Менску выяўлены рэшткі падклета (ніжняга паверха) дома ювеліра пачатку 13 ст. Падклет — гэта невялікі зруб з бярвёнаў. Тут знойдзены дзве створкі ад адной раздымнай каменнай ліцейнай формы для адліўкі гузікаў. Даследчыкі звязваюць іх распаўсюджанне з пераходам ювеліраў ад работы на заказ да работы на рынак. У распараджэнні менскага ювеліра быў набор адлівачных форм. Знойдзены незакончаныя апрацоўкай прамавугольныя накладкі для ўпрыгожвання пояса. Менскія майстры ювелірнай справы валодалі акрамя ліцця прыёмамі апрацоўкі каляровых і высакародных металаў — коўкай, чаканкай, цісненнем, філігранню, зерню. На замчышчы знойдзена шмат ювелірных вырабаў.

У культурным пласце Мінскага замчышча добра захоўваюцца арганічныя рэчывы расліннага і жывёльнага паходжання, дзякуючы чаму атрыманы даныя, якія дазволілі дэталёва вывучыць тэхналогію гарбарнай і шавецкай справы. Выяўлена майстэрня шаўца, дзе знойдзены інструменты і мноства скураных вырабаў. Хіміка-тэхналагічнае вывучэнне скур канца 11—13 ст. паказала, што яны блізкія да скур саматужнага прыгатавання, працэс вырабу якіх вядомы паводле этнаграфічных даных. Тады скуру (апрацаваную) называлі «усмия» Старажытны спосаб яе прыгатавання складаў аснову вырабу трывалай тоўстай скуры — юхты на працягу многіх наступных стагоддзяў. У Менску гарбарна-шавецкая справа існавала як самастойная галіна гарадскога рамяства.

Лясы Беларусі — невычарпальная крыніца высакаякаснай драўніны і сыравіны для будаўніцтва і розных рамёстваў. Цесляры з мясцовых парод дрэва будавалі жыллё і іншыя будынкі, гарадскія сцены і вежы. Асноўным інструментам пры ўзвядзені ўсіх драўляных будынкаў была сякера. Вядома, што ў тыя часы піла ў будаўнічай справе не сы болотной или озерной железной руды, из которой местное население производило железо в количестве, необходимом для средневекового железообрабатывающего ремесла. Считается, что городские железообрабатывающие ремесла основывались на привозной продукции крестьян-металлургов. Товарные заготовки железа («крицы») у городских кузнецов шли на доработку и полуфабрикаты. Металлургические шлаки — свидетели железообрабатывающих ремесел найдены при раскопках в каждом белорусском городе и, конечно, в Менске.

Исследование железных изделий из раскопок замчища показывает, что городским ремесленникам была известна термическая обработка стали, которая повышала ее твердость и улучшала другие свойства. Основными способами изготовления изделий из железа и стали являлись кузнечная ковка и сварка, резка зубилом, обточка на точильных кругах, паяние, полировка. Многообразными и сложными были способы производства режущих и рубящих инструментов — ножей, кос, топоров. Как установлено специальными металлографическими анализами, лезвия сваривались из полос железа и стали, они были пластичны и долговечны. Кузнецы делали самые разнообразные предметы: клещи, долота, сверла, ножницы, замки, иглы, гвозди. Металл обтачивался с помощью каменных точильных кругов и брусков (в Менске их найдено свыше 100). Некоторые изделия из железа покрывались тонким слоем олова, другие инкрустировались цветными металлами, замочные накладки орнаментировались мелкопунсонной чеканкой.

В обработке цветных металлов и их сплавов большое значение имело литейное дело, которое получило распространение на территории Беларуси, несмотря на отсутствие местной сырьевой базы. Известны цветные и благородные металлы, которые доставлялись в результате торговых связей. С помощью литья производились различные предметы быта и украшения.

ўжывалася. Выкарыстоўваўся такарны станок — точаны на ім посуд знойдзены на Мінскім замчышчы. Як і ў іншых гарадах, у Менску мела месца спецыялізацыя рамеснікаў па дрэве: цесляроў, бондараў, токараў.

Тэхніка апрацоўкі косці была блізкая да апрацоўкі дрэва і ўдасканальвалася на аснове старажытнейшых традыцый разьбы. У касцярэзнай справе ў якасці сыравіны выкарыстоўваліся галоўным чынам рогі і трубчастыя косці буйной жывёлы — лася, аленя, казулі, хатніх жывёл. Асноўнымі інструментамі рамесніка-касцярэза з'яўляліся нож, сякера, піла, свярдзёлак. Адным з распаўсюджаных відаў касцяной прадукцыі былі грабяні. Касцяныя ручкі нажоў упрыгожваліся арнаментам.

Такім чынам, матэрыялы археалагічных раскопак сведчаць аб развіцці ў старажытным Менску розных рамёстваў — жалезаапрацоўчага, ювелірнага, ганчарнага, гарбарна-шавецкага, дрэваапрацоўчага, касцярэзнага і іншых. Рамесніку, каб дасягнуць поспеху, неабходна было ведаць сакрэты цяжкага рамяства, валодаць навыкамі майстэрства, мець умелых памочнікаў, якімі былі члены яго сям'і.

Прадзенне і ткацтва. У гаспадарчым жыцці горада пэўнае месца займалі прадзенне і ткацтва. Прадзенне і ткацтва былі заняткам кожнай жанчыны не толькі ў вёсцы, але і ў горадзе. Пралі авечую воўну, лён, пяньку. Як вядома з этнаграфічных даных, настрыжаная воўна разбіралася рукамі і часалася, каб надаць валокнам адзін напрамак. Для часання воўны ў Менску знойдзены вялікі драўляны грэбень 12 ст. Яшчэ больш працаёмкай была падрыхтоўка да прадзення валокнаў лёну і канапель. Звычайна яна ўключала абмалот, мяццё, трапанне, часанне. Атрасанне кастры і грубых часцінак з валакна рабілася трапаннем. Пры раскопках на замчышчы неаднаразова знойдзены драўляныя траплы ў выглядзе малога вясла альбо вялікага нажа. Нажападобныя траплы выкарыстоўваліся ў вёсцы да пачатку 20 ст.

В Менске обнаружены остатки подклета (нижний этаж) дома ювелира начала 13 века. Подклет — это небольшой бревенчатый сруб. Здесь найдены две створки от одной разъемной каменной литейной формы для отливки пуговиц. Исследователи, занимающиеся изучением каменных отливочных форм, связывают их распространение с переходом

Уязныя вароты (брама) Менска 12 ст.
Въездные ворота (брама) Менска 12 в.
The gates (brama) of Mensk 12th century.

ювелиров от работы по заказу к работе на рынок. В распоряжении менского ювелнра был набор отливочных форм. Найдены незаконченные обработкой прямоугольные накладки для украшения пояса. Менские мастера ювелирного дела владели помимо литья другими приемами обработки цветных и благородных металлов — ковкой, чеканкой, тиснением, филигранью, зернью. На замчище обнаружено много ювелирных изделий.

В культурном слое Минского замчища хорошо сохраняются органические вещества растительного и животного происхождения, благодаря чему получены данные, позволившие детально изучить технологию кожевенного и сапожного дела. Обнаружена мастерская сапожника, где оказались инструменты и много кожаных изделий. Химико-техно-

Прадзенне нітак рабілася з дапамогай верацяна — драўлянага стрыжня даўжынёй каля 25 см з патончанымі канцамі. На ніжні канец верацяна надзявалі праселка — гліняны ці каменны грузік з круглай адтулінай у цэнтры, каб павялічыць хуткасць яго кружэння. Верацёны, якія цалкам захаваліся, знойдзены ў культурным пласце Мінскага замчышча. Ніткі з верацяна перамотвалася ў маткі. Для снавання пражы выкарыстоўваліся касцяныя цыліндрыкі з адтулінамі збоку, у побыце называемыя «юркі», таксама знойдзеныя пры раскопках. Састаў культурнага пласта Мінскага замчышча садзейнічае захаванню ў ім дрэва. Знаходкі асобных дэталяў сведчаць аб існаванні ў раннесярэдневяковым горадзе гарызантальнага ткацкага станка (у Беларусі «кросны»). Знойдзены рэшткі тканін палатнянага (у дзве ніткі) і саржавага (чатыры ніткі) перапляцення. Ніткі тканін роўныя і тонкія, што гаворыць аб майстэрстве іх выканаўцаў, жыхароў Менска.

Працаёмкім заняткам — прадзеннем і ткацтвам займаліся выключна жанчыны. Вельмі шмат часу страчвалася на прадзенне. Паводле падлікаў даследчыкаў, на перапрацоўку 16 кілаграмаў кудзелі з лёну неабходна каля 1000 гадзін. Прыкладна 2000 гадзін патрэбна патраціць, каб выткаць тры палатны агульнай даўжынёй 150 метраў. Патрэбы ў тканінах і адзенні ў асноўным забяспечвала хатняя вытворчасць, якая была на плячах жанчын.

Сельскагаспадарчыя заняткі і промыслы. Ва ўсходнеславянскіх (старажытнарускіх) гарадах іх жыхары, уключаючы рамеснікаў, не парывалі з земляробствам і былі звязаны з іншымі відамі сельскай гаспадаркі. Матэрыялы археалагічных раскопак пераканаўча сведчаць аб сувязі жыхароў раннесярэдневяковага Менска з земляробствам, жывёлагадоўляй і рознымі промысламі (паляваннем, рыбалоўствам, збіральніцтвам). Знойдзены дэталі земляробчых прылад, якімі карысталіся «меняне». На логическое изучение кожи 12—13 вв. показало, что она близка к кожам кустарного приготовления, известным по этнографическим данным. Тогда кожу называли «усмие». Древний способ ее изготовления составлял основу выделки прочной толстой кожи — юфти на протяжении многих последующих столетий. В Менске кожевенно-сапожное дело существовало как самостоятельная отрасль городского ремесла.

Леса Беларуси — неисчерпаемый источник высококачественной древесины и сырья для строительства и разных ремесел. Плотники из местных пород дерева строили жилища и другие сооружения, городские стены и ворота. Основным инструментом при возведении всех деревянных построек был топор. Известная в то время пила в строительном деле не употреблялась. Применялся токарный станок — точенная на нем посуда найдена на Минском замчище. Как и в других городах, в Менске имела место специализация ремесленников по дереву: плотников, бондарей, токарей.

Техника обработки кости была близкой к обработке дерева и совершенствовалась на основе древнейших традиций резьбы. В косторезном деле в качестве сырья использовались главным образом рога и трубчатые кости крупных животных — лося, оленя, косули, домашних животных. Основными инструментами ремесленника-костореза являлись нож, топор, пилка, сверло. Одним из распространенных видов костяной продукции были гребни. Костяные ручки ножей украшались орнаментом.

Таким образом, материалы археологических раскопок свидетельствуют о развитии в древнем Менске разных ремесел — железообрабатывающего, ювелирного, гончарного, кожевенно-сапожного, деревообрабатывающего, косторезного и иных. Ремесленнику, чтобы достичь успехов, надо было знать секреты трудного ремесла, владеть навыками мастерства, иметь умелых помощников, которыми являлись члены его семьи.

Малым гарадзішчы ў вярхоўі Пцічы знойдзены тры жалезныя наральнікі 10—11 ст. На Мінскім замчышчы выяўлены чатыры сашнікі 12—13 ст. з прыкметамі іх моцнай спрацаванасці. 24 сярпамі прадстаўлены прылады ўборкі ўраджаю. Па этнаграфічных даных, сярпы прымяняліся не толькі для ўборкі ўраджаю. Імі таксама жалі траву на корм

Жалезныя часткі вупражнай ворнай прылады — рала 11 ст. з паселішча Дворыцкая Слабада.

Железные части упряжного пашенного орудия — рала 11 в. из поселения Дворицкая Слобода.

The iron parts of the old harness plough — «ralo» of the 11th century from the settlement Dvoritskaya Sloboda.

жывёле. Асноўнымі прыладамі сенакашэння былі косы-гарбушы.

У Менску выяўлена значная колькасць зерня пшаніцы, ячменю, аўса, лёну, канапель, проса, а таксама боб і гарох. Значныя запасы збожжа знойдзены на падлозе некаторых згарэлых пабудоў, якія, магчыма, былі свірнамі (клецямі). Прыстасаванні для перапрацоўкі ўраджаю прадстаўлены жорнамі, ручнымі млынамі, драўлянымі

Прядение и ткачество. В хозяйственной жизни города определенное место занимали прядение и ткачество. Прядение и ткачество были занятием каждой женщины не только в деревне, но и в городе. Пряли овечью шерсть, лён, пеньку. Как известно из этнографических даииых, иастрижениая шерсть разбиралась руками и чесалась, чтобы придать волокнам одио направление. Для чесания шерсти в Менске найдеи большой деревянный гребень 12 в. Еще более трудоемкой была подготовка к прядеиию волокон льна и конопли. Обычно она включала обмолот, мятье, трепание, чесание. Отряхивание костры и грубых частиц с волокна производилось трепанием. При раскопках на замчище неоднократно иайдеиы деревянные трепала в виде малого весла или большого ножа. Ножевидные трепала использовались в деревие до начала 20 в.

Прядение нити производилось с помощью веретена — деревянного стержня длиной около 25 см с утонченными концами. На нижний конец веретена надевали пряслице — глиияиый или каменный грузик с круглым отверстием в центре, чтобы увеличить скорость его вращеиия. Целиком сохранившиеся веретена найдены в культурном слое Минского замчища. Нитки с веретена перематывались в мотки. Для снования пряжи применялись полые костяные цилиидрики с отверстиями сбоку, в народе называемые «юрки», тоже обнаруженные при раскопках. Состав культурного слоя Миского замчища содействует сохранению в нем дерева. Находки отдельиых деталей свидетельствуют о существовании в раннесредневековом городе горизонтального ткацкого станка, именуемого в Беларуси «кросны». Найдены остатки тканей полотняного (две нити) и саржевого (в четыре нити) переплетения. Нити тканей ровные и тонкие, что говорит о мастерстве их исполнителей, жителей Менска.

Трудоемким занятием — прядением и ткачеством занимались исключительно женщины. Очень много времени ухо-

нажнымі ступамі. Зерне малолі на ручных жорнах, высечаных з каменю. Акрамя жорнаў знойдзены порхліцы — жалезныя ці драўляныя дэталі, з дапамогай якіх верхні жоран умацоўваўся на вертыкальным штыры.

Абдзіранне зерня на крупы рабілася ў драўляных ступах. У Менску выяўлены дзве нажныя ступы і адна ручная.

План-схема рэчышча Нямігі.
План-схема русла Немиги.
The layout of the river-bed Nemiga.

Нажная ступа знойдзена ў гаспадарчай пабудове 13 ст. амаль у сабраным выглядзе. Рычаг з замацаваным у ім таўкачом прыводзіўся ў рух нагамі працуючага.

Жыхары Менска займаліся земляробствам і агародніцтвам. Яны не страцілі сувязі с сельскай гаспадаркай. Гораду (яго абшчыне) належалі ворныя землі і гароды, якія размяшчаліся недалёка ад дзядзінца. Мяркуючы па археалагічных даных, ворныя землі гараджан былі на адлегласці ад горада не больш чым на 1,5—2 км. Зямельныя ўладанні прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя знаходзіліся на тэрыторыі ўсёй воласці. Пытанне пра землеўладанне гарадскога насельніцтва (мянчан) 11—13 ст. чакае свайго далейшага даследавання.

дило на прядение. По подсчетам исследователей, на прядение 16 килограммов кудели необходимо около 1000 часов. Примерно 2000 часов нужно затратить, чтобы соткать три холста общей длиной в 150 метров. Потребности в тканях и одежде в основном обеспечивало домашнее производство, которое ложилось на плечи женщин.

Сельскохозяйственные занятия и промыслы. В восточнославянских (древнерусских) городах их жители, включая ремесленников, не порывали с земледелием и были связаны с другими видами сельского хозяйства. Материалы археологических раскопок убедительно свидетельствуют о связи жителей раннесредневекового Менска с земледелием, животноводством и различными промыслами (охотой, рыболовством, собирательством). Найдены детали земледельческих орудий, которыми пользовались «меняне». На Малом городище в верховье Птичи обнаружены три железные наральника 10—11 вв. На Минском замчище выявлены четыре сошника 12—13 в. со следами их сильной сработанности. 24 серпами представлены орудия уборки урожая из Минского замчища. По этнографическим данным, серпы применялись не только для уборки урожая. Ими также жали траву на корм скоту. Основными орудиями сенокошения были косы-горбуши.

В Менске выявлено большое количество зерен пшеницы, ячменя, овса, льна, конопли, проса, а также бобы и горох. Значительные запасы зерна найдены на полу некоторых сгоревших построек, возможно, служивших амбарами («клетями»). Приспособления переработки урожая представлены жерновами, ручными мельницами, деревянными ножными ступами. Зерно мололи на ручных жерновах, высеченных из камня. Помимо жерновов обнаружены порхлицы — железные или деревянные детали, с помощью которых верхний жернов укреплялся на вертикальном штыре.

Обдирка зерна на крупу производилась в деревянных ступах. В Менске об-

Важнай галіной сельскагаспадарчай вытворчасці ў Менску з'яўлялася жывёлагадоўля. Характар культурнага слоя на замчышчы пацвярджае, што ў горадзе знаходзілася шмат жывёлы. Уяўленне пра склад статка дае вывучэнне касцей жывёл, знойдзеных пры раскопках. Колькасць асобін свойскай жывёлы складае 87%, дзікіх — 13. Відавы склад свойскай жывёлы ў Менску ўключае буйную рагатую жывёлу (карова, вол), дробную рагатую жывёлу (оўцы, козы), свінню, каня, кошку, сабаку. Конь з'яўляўся цяглавай сілай і служыў у якасці верхавога каня дружынніка.

Палявалі жыхары Менска больш за ўсё на лася, зубра, дзіка, казулю, мядзведзя. Затым ішлі бабёр, барсук, алень, воўк, куніца. Рыбу лавілі на жалезныя кручкі і блешню, восцямі і сеткамі. Выяўлены жалезныя кручкі вялікіх памераў, якія прызначаліся для лоўлі буйной рыбы і датуюцца 12—13 ст. Рака Свіслач была шырэйшая ды глыбейшая, чым цяпер. У яе празрыстай вадзе вадзілася безліч рыбы. Цікавае сведчанне на гэты конт пакінуў П.М.Шпілеўскі, вядомы этнаграфічнымі назіраннямі, які ў сярэдзіне 19 ст. пісаў: «Свіслач багатая рыбай, асабліва самамі, асятрамі, бялугай». Вадзіліся ў ёй таксама бабры. Пра бабровыя гоны на Свіслачы каля Трасцянца гаворыцца ў старадаўніх дакументах. Умовы рыбалоўства і палявання былі для жыхароў Менска спрыяльныя, і яны імі карысталіся.

Частыя знаходкі кавалкаў воску сведчаць аб бортніцве. Людзі навучыліся аберагаць і даглядаць пчол, у знойдзеных дуплах браць мёд. Лясы і лугі ў наваколлі Менска стваралі добрыя ўмовы для пчалярства.

Насельніцтва Менска ў нейкай ступені займалася збіральніцтвам. Гэта пацвярджаюць шматлікія знаходкі шкарлупы лясных арэхаў. Знойдзены плады дзікай грушы. Важна ўлічыць, што ўсе матэрыялы аб сельскагаспадарчых занятках атрыманы з умацаванай часткі горада, яго дзядзінца, дзе жылі дружыннікі, рамеснікі і іншы люд.

наружены две ножные ступы и одна ручная. Ножная ступа выявлена в хозяйственной постройке 13 в. почти в собранном виде. Рычаг с закрепленным на нем пастом (толкачем) приводился в движение ногами работающего.

Жители Менска занимались земледелием и огородничеством. Они не утратили связи с сельским хозяйством. Городу (его общине) принадлежали пашенные земли и огороды. Они располагались недалеко от детинца. Судя по археологическим данным, пахотные земли горожан были удалены от города не более чем на 1,5—2 км. Земельные владения представителей высшего слоя находились на территории всей волости. Вопрос о землевладении городского населения (менчан) 11—13 вв. ждет своего дальнейшего исследования.

Важной отраслью сельскохозяйственного производства в Менске являлось животноводство. В городе находилось много скота. Представление о составе стада дает изучение костей животных, обнаруженных при раскопках. В процентном отношении количество особей домашних животных составляет 87%, диких — 13. Видовой состав домашних животных включает крупный рогатый скот (корова, вол), мелкий рогатый скот (овцы и козы), свинью, лошадь, кошку, собаку. Преобладал крупный рогатый скот и свинья. Лошадь являлась тягловой силой и служила в качестве верхового коня дружинника.

Охотились жители Менска больше всего на лося, зубра, кабана, косулю, медведя. Затем следовали бобр, барсук, олень, волк, куница. Рыбу ловили на железные крючки и блесны, острогами и сетями. Найдены железные крючки больших размеров, которые предназначались для ловли крупной рыбы и датируются 12—13 вв. Река Свислочь была шире и глубже, чем теперь. В ее прозрачной воде водилось множество рыбы. Интересное свидетельство об этом оставил П.М.Шпилевский, известный этнографическими наблюдениями, который в середине 19 в. писал: «Свислочь

Гандаль, прывазныя вырабы, транспарт. Адначасова з аддзяленнем рамяства ад сельскай гаспадаркі, развіваўся гандаль, асвойваліся шляхі зносін. Гарадскія рамеснікі рабілі вырабы на заказ і для продажу на рынку. Горад быў звязаны са сваім наваколлем, адкуль часткова дастаўляліся сельскагаспадарчыя прадукты і сыравіна.

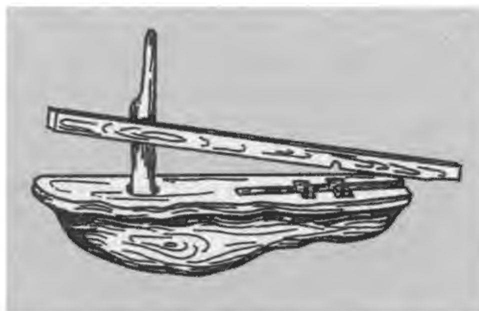

Нажная драўляная ступа 13 ст. з Менска.
Ножная деревянная ступа 13 в. из Менска.
The foot wooden mortar of the 13th century brom Mensk.

Гандлёвыя сувязі існавалі паміж асобнымі землямі і гарадамі Кіеўскай Русі. Гэта пацвярджаюць знаходкі верацённых праселкаў (прасліц), вырабляемых з ружовага шыферу — разнавіднасці сланца. Ружовы шыфер знаходзіцца ў раёне Оўруча на Валыні, дзе ў старажытных майстэрнях выраблялі праселкі. Пры раскопках старажытных гарадоў праселкі знаходзяць у вялікай колькасці. На Мінскім замчышчы іх выяўлена звыш 300 экзэмпляраў у культурных напластаваннях канца 11—13 ст. Гэтыя вырабы сканцэнтраваны галоўным чынам у гарадах і на паселішчах, якія размешчаны каля важных у гандлёвых адносінах водных магістраляў. Праселкі для верацёнаў, вырабленыя ў наваколлі Оўруча, знаходзілі шырокі рынак збыту ў сувязі са значным попытам на іх і дастаўляліся ў розныя раёны купцамі-карабейнікамі.

Значную групу завазных тавараў у Менску складалі шкляныя вырабы. У асноўным гэта жаночыя ўпрыгожанні: бранзалеты, пярсцёнкі, пацеркі. Шкля-

богата рыбой, особенно сомами, осетрами, белугой». Водились в ней также бобры. О бобровых гонах на Свислочи возле Тростенца говорнтся в старых документах. Условия рыболовства и охоты были для жителей Менска благоприятные, и онн ими пользовались.

Частые находки кусков воска свидетельствуют о бортничестве. Люди научились оберегать и досматривать пчел, в найденных дуплах брать мед. Леса и луга в окрестностях Менска создавали хорошие условия для пчеловодства.

Население Менска в какой-то мере занималось собирательством. Это подтверждают многочисленные находки скорлупы лесных орехов. Найдены плоды дикнх груш. Все материалы о сельскохозяйственных занятиях горожан получены с укрепленной части города, его детинца, где проживали дружинники, ремесленники и прочий люд.

Торговля, привозные изделия, транспорт. Одновременно с отделением ремесла от сельского хозяйства развивалась торговля, осваивались пути сообщения. Городские ремесленники производили изделия на заказ и для продажи на рынке. Город был связан со своей округой, откуда частично доставлялись сельскохозяйственные продукты и сырье.

Торговые связи существовали между отдельными землями и городами Киевской Руси. Это подтверждают находки веретенных пряслиц, изготовленных из розового шифера — разновидности сланца. Розовый шифер залегает в районе Овруча на Волыни, где в древних мастерских изготовлялись пряслица. При раскопках древних городов пряслица обнаруживают в больших количествах. На Минском замчище их найдено свыше 300 экземпляров в культурных напластованиях конца 11—13 вв. Эти изделия сосредоточивались главным образом в городах и на поселениях, расположенных близ важных в торговом отношении водных магистралей. Пряслица для веретен, изготовленные в окрестностях Овруча, находили широкий рынок в связи со зна-

ныя бранзалеты былі асабліва папулярным упрыгожаннем гараджанак. Выяўлена звыш 1000 фрагментаў гэтых ломкіх вырабаў. Большасць іх – кіеўскай вытворчасці.

Знойдзеныя на замчышчы таўстасценныя амфары дастаўляліся з візантыйскіх гарадоў паўночнага і заходняга ўзбярэжжаў Чорнага мора, дзе вырablялася тара для перавозкі вадкіх прадуктаў. Са сваім змесцівам (віном, аліўкавым алеем і інш.) амфары імпартаваліся ў цэнтры Русі (у першую чаргу ў Кіеў). У выніку мангола-татарскага нашэсця і разгрому Кіева ў 1240 г. ўвоз амфар у Менск поўнасцю спыніўся.

Пацеркі (шкляныя і сердалікавыя)
10 – 1-й паловы 11 ст. з паселішча на Менцы.

Бусы (стеклянные и сердоликовые)
10 – 1-й половины 11 в. из поселения на Менке.

The beads (glass and cornelian) from the 10th – first half of the 11th centuries settlement on Menka.

Да прадметаў паўднёвага паходжання адносяцца грэцкія арэхі, фрагмент узорыстай візантыйскай тканіны, знойдзенай на Мінскім замчышчы. Выяўлены грабяні, вырабленыя з самшыту, які рос у лясах на паўднёвых схілах Каўказа і на яго Чарнаморскім узбярэжжы, адкуль прывозіўся на Русь волжскім шляхам. Рэчавым доказам гандлёвых сувязей Менска з паўднёвай Прыбалтыкай служаць знаходкі светла-жоўтага бурштыну. Не выключана, што бурштын прывозіўся таксама з іншых месцаў. Прыбалтыйскі імпарт прадстаўлены некаторымі відамі ювелірных упрыгожанняў. Незвычайнай знаходкай з Мінскага замчышча з'яўляецца фрагмент касцяной лыжачкі для прычашчэння ў выглядзе фігуркі свято-

чительным спросом на них и доставлялись в различные районы купцами-коробейниками.

Значительную группу импортных предметов в Менске составляют стеклянные изделия. В основном это женские украшения: браслеты, перстни, бусы. Стеклянные браслеты были особенно популярным украшением горожанок. Выявлено свыше 1000 фрагментов этих хрупких изделий. Большинство их – киевского производства.

Найденные на замчище толстостенные амфоры доставлялись из византийских городов северного и западного побережья Черного моря, где изготовлялась тара для перевозки жидких продуктов. Со своим содержимым (вином, оливковым маслом и пр.) амфоры импортировались в центры Руси (в первую очередь в Киев). В результате монголо-татарского нашествия и разгрома Киева в 1240 г. ввоз амфор в Менск полностью прекратился.

К предметам южного происхождения относятся грецкие орехи, фрагмент узорчатой византийской ткани, найденные на Минском замчище. Обнаружены гребни, изготовленные из самшита, который произрастал в лесах северных склонов Кавказа и на его Черноморском побережье, откуда ввозился на Русь волжским путем. Вещественным доказательством торговых связей Менска с южной Прибалтикой служат находки светло-желтого янтаря. Не исключено, что янтарь привозился также из других мест. Прибалтийский импорт представлен некоторыми видами ювелирных украшений. Необычной находкой с Минского замчища является обломок костяной ложечки для причастия в виде фигурки святого из Франции. Привозными были бусы для ожерелий.

В Менске найдены детали железного безмена. Запас его прочности позволял взвешивать груз в 7–8 пудов. Находка свидетельствует об оптовой торговле крупными партиями, например воском, который ценился в заморских странах.

В торговле особую роль играла Свислочь. Ее верховья близко подходили к

га з Францыі. Прывазнымі былі пацеркі для маністаў.

У Менску знойдзены дэталі жалезнага бязмена. Запас яго трываласці дазваляў важыць груз у 7—8 пудоў. Знаходка сведчыць пра аптовы гандаль буйнымі партыямі, напрыклад воскам, які цаніўся ў заморскіх краінах.

У гандлі асаблівую ролю адыгрывала Свіслач. Яе вярхоўі блізка падыходзяць да Ушы, прытока Віліі. Зусім побач тут яшчэ адзін, правы прыток Нёмана — рэчка Бярэзіна. Дзякуючы гэтаму, з вярхоўяў Свіслачы быў доступ да Нёмана і берагоў Балтыйскага мора. У сваім ніжнім цячэнні Свіслач зліваецца з другой ракой — Бярэзінай, якая ўпадае ў Дняпро. Гэта прамы шлях у Кіеў і далей у Чорнае мора. Размяшчэнне Менска на скрыжаванні водных шляхоў з Балтыйскага ў Чорнае мора аказвала станоўчы ўплыў на развіццё гандлю ў раннім сярэдневякоўі.

У сярэднія вякі асноўнымі транспартнымі сродкамі былі судны, лодкі, калёсныя павозкі, валакушы, сані, лыжы. Знойдзеныя пры раскопках у Менску драўляныя вёслы сведчаць пра выкарыстанне лодак. Распаўсюджаным тыпам лодкі з'яўлялася аднадрэўка, выробленая з ствала дрэва. Рачное суднаходства на аднадрэўках і невялікіх суднах было тыповым для Менска, дзе існавала свая прыстань.

Сухапутны транспарт падзяляўся на колавыя (павозкі) і палазныя (сані) сродкі. Выкарыстоўваліся валакушы — прымітыўнае палазное прыстасаванне ў выглядзе дзвюх змацаваных папярочкамі жардзін для перавозкі грузаў канём. Сухапутныя дарогі былі рэдкія, дрэнныя і неўпарадкаваныя. Сведчанняў выкарыстання колавых павозак у гарадах 12—13 ст. вельмі мала. Але на Мінскім замчышчы знойдзены дзве дубовыя восі і частка кола са спіцамі і ступіцай. Таксама выяўлены палазы ад саней. Яны мелі выгляд загнутых спераду брусоў і адтуліны для стаякоў — капылоў. Асноўнай цяглавай сілай на сухапутных дарогах быў конь.

реке Уше, притоку Вилии. Совсем рядом здесь еще один, правый приток Немана — река Березина. Благодаря этому с верховьев Свислочи был доступ к Неману и берегам Балтийского моря. В своем нижнем течении Свислочь сливается с другой рекой — Березиной, которая впадает в Днепр. Это прямой путь в Киев и далее в Черное море. Расположение Менска на перекрестке водных путей с Балтийского в Черное море оказывало благоприятное воздействие на развитие торговли в раннем средневековье.

В средние века основными транспортными средствами были суда, лодки, колесные повозки, волокуши, сани, лыжи. Найденные при раскопках в Менске деревянные весла свидетельствуют об использовании лодок. Распространенным типом лодки являлась однодревка, сделанная из ствола дерева. Речное судоходство на однодревках и небольших судах было типичным для Менска, где существовала своя пристань.

Сухопутный транспорт разделялся на колесные (повозки) и полозные (сани) средства. Использовались волокуши — примитивное полозное приспособление в виде двух скрепленных поперечками жердей для перевозки грузов лошадью. Сухопутные дороги были редкими, плохими и неустроенными. Свидетельств использования колесных повозок в городах 12—13 вв. очень мало. Однако на Минском замчище найдены две дубовые оси и часть колеса со спицами и ступицей. Также выявлены полозья от саней. Они имели вид загнутых спереди брусьев и отверстия для стояков — копылов. Основной тягловой силой на сухопутных дорогах была лошадь.

Средневековый город невозможно представить без рынка. В Менске первоначально он располагался возле въезда в детинец на правом берегу Свислочи (при впадении в нее Немиги). Очень долгое время это было единственное, ни с чем не сравнимое место, самое известное и самое многолюдное в городе.

Сярэдневяковы горад нельга ўявіць без рынку. У Менску першапачаткова ён размяшчаўся каля ўезду ў дзядзінец на правым беразе Свіслачы (пры ўпадзенні ў яе Нямігі). Вельмі доўгі час гэта было адзінае, ні з чым не параўнальнае месца, самае вядомае і самае мнагалюднае ў горадзе.

Імпарт сярэбраных манет. Грашовае абарачэнне. У заходніх землях, як ва ўсёй Русі, крыніцай задавальнення патрэбнасцей у металічнай сыравіне, у тым ліку ў серабры, з'яўляўся далёкі замежны гандаль. Скарбы арабскіх і заходнееўрапейскіх манет і асобныя манеты, знойдзеныя на тэрыторыі Усходняй Еўропы, адлюстроўваюць заканамернасці паступлення серабра ў Кіеўскую Русь, уключаючы Полацкую зямлю. З'яўленне арабскіх манет — дырхемаў — сведчыла аб пачатку грашовага абарачэння.

На тэрыторыі сярэдневяковай Менскай воласці вядомы скарбы старажытных манет. У вёсцы Лецкаўшчына (Шчомысліцкі с/с Мінскага раёна) у 1894 г. знойдзены скарб, які ўтрымлівае 502 дырхемы, чаканеныя у прамежак з 816 па 911 гг. Ёсць звесткі аб знаходках у розныя гады ў Мінску (на беразе Свіслачы і ў іншых месцах) чатырох экзэмпляраў дырхемаў канца 8 і пач. 11 ст.

Ужо ў перыяд абарачэння дырхема ўстанавіліся эканамічныя сувязі Кіеўскай Русі з Заходняй Еўропай. Са змяншэннем прытоку куфічнага манетнага серабра ўсё больш імпартаваліся заходнееўрапейскія дэнарыі. Самы старажытны скарб з дэнарыямі выяўлены ў вярхоўі Пцічы каля вёскі Новы Двор (Шчомысліцкі с/с Мінскага раёна) у 1871 г. Дата яго захавання 1000 г. Манеты адносяцца да краін: Францыі (8 экз.), Германіі (262 экз.), Даніі (1 экз.), Чэхіі (1 экз.). Ёсць адзін міліярысій (Візантыя).

Са спыненнем прытоку дэнарыя на тэрыторыю Беларусі надыходзіць «безманетны перыяд» 12—13 ст. Ён характарызуецца абарачэннем зліткавага серабра. Атрымалі распаўсюджанне вельмі своеасаблівыя грошы — сярэбраныя

Импорт серебряных монет. Денежное обращение. В западных землях, как во всей Руси, источником удовлетворения потребностей в металлическом сырье, в том числе в серебре, являлась дальняя иноземная торговля. Клады арабских и западноевропейских монет, отдельные их находки, обнаруженные на территории Восточной Европы, от-

Дырхем — сярэбраная манета мусульманскага Усходу ранняга сярэдневякоўя.

Дирхем — серебряная монета мусульманского Востока раннего средневековья.

A dircham, a silver coin from the Muslim East of the early Middle Ages.

ражают закономерности поступления серебра в Киевскую Русь, включая Полоцкую землю. Появление арабских монет — дирхемов — означало начало денежного обращения.

На территории средневековой Менской волости известны находки кладов древних монет. В деревне Лецковщина (Щомыслицкий с/с Минского района) в 1894 г. найден клад, содержавший 502 дирхема, чеканенных в промежуток с 816 по 911 гг. Имеются сведения о находках в разные годы в Менске (на берегу Свислочи и в других местах) четырех экземпляров дирхемов конца 8 в. — начала 11 в.

Уже в период обращения дирхема установились экономические связи Киевской Руси с Западной Европой. С уменьше-

зліткі: «літоўскія» вагой 100—105 г, «кіеўскія» — 163—165 г, «наўгародскія» — 200 г. У пісьмовых крыніцах яны фігуруюць пад рознымі назвамі. Часцей ўсяго гэта «грыўна». Іпацьеўскі летапіс паведамляе аб завяшчанні менскага князя Глеба Усяславіча і яго жонкі Кіева-Пячэрскаму манастыру наступнае: «...представися блаженная княшна Глебовая Всеславича... И положена бысть в Печерском монастыри... Глеб жа вда в животе своем с княгинею 600 гривен серебра а 50 гривен золота». Выплата гэта была зроблена, відаць, у наўгародскіх грыўнях.

Буйны скарб, у якім 24 цэлыя і 7 абламаных сярэбраных грыўняў-зліткаў, выяўлены ў 1902 г. каля вёскі Слабада Дварышчанская (Шчомысліцкі с/с Мінскага раёна). Рэальнай грашовай адзінкай безманетнага перыяду з'яўляліся сярэбраныя зліткі. Існавалі і грыўні, адлітыя з золата, аднак яны выкарыстоўваліся вельмі рэдка. Як жа здзяйсняліся дробныя гандлёвыя здзелкі безманетнага перыяду? Мяркуюць, што ў якасці разменнай манеты выступалі шкуркі пушнога звера. Купля-продаж маглі здзяйсняцца таксама ў выглядзе непасрэднага абмену аднаго тавару на другі.

Развіццё рамяства і гандлю, імпарт манетнага серабра і існаванне грашовага абарачэння не змянялі агульнага характару натуральнай гаспадаркі асобных княстваў і гарадоў усходніх славян. Раннесярэдневяковая гаспадарка мела замкнёны характар. Патрэбнасць у набыцці тавараў была вельмі абмежаванай. Натуральная гаспадарка абцяжарвала горад.

5. ПОБЫТ ГАРАДЖАН

Прадметы хатняга ўжытку. У жытлах і каля іх, на дварах пры раскопках знойдзена шмат розных прадметаў паўсядзённага побыту. Па колькасці знаходак на першае месца трэба паставіць кераміку. Гліняны посуд, якім карысталіся гараджане, паводле спосабу яго выкарыстання падзяляецца на

нием притока арабского монетного серебра все более импортировались западноевропейские денарии. Самый древний клад с денариями обнаружен в верховье Птичи около деревни Новый Двор в 1871 г. Дата его захоронения 1000 г. Монеты относятся к странам: Франции (8 экз.), Германии (262 экз.), Дании (1 экз.), Чехии (1 экз.). Есть один милиарисий (Византия).

С прекращением притока денария на территории Беларуси наступает так называемый «безмонетный период» 12—13 вв. Он характеризуется обращением слиткового серебра. Получили распространение очень своеобразные деньги — серебрянные слитки: «литовские» весом 100 — 105 г, «киевские» — 163 — 165 г, «новгородские» — 200 г. В письменных источниках они фигурируют под разными названиями. Чаще всего это «гривна». Ипатьевская летопись сообщает о завещании менского князя Глеба Всеславича и его жены Киево-Печерскому монастырю следующее: «...представися блаженная княшна Глебовая Всеславича... И положена бысть в Печерском монастыри... Глеб жа вда в животе своем с княгинею 600 гривен серебра а 50 гривен золота». Выплата эта была сделана, вероятно, в новгородских гривнах.

Крупный клад, содержащий 24 целых и 7 обломанных серебряных гривен — слитков, обнаружен в 1902 г. близ деревни Слобода Дворищанская (Щомыслицкий с/с Минского района). Реальной денежной единицей безмонетного периода являлись серебряные слитки. Существовали и гривны, отлитые в золоте, однако они употреблялись очень редко. Как же осуществлялись мелкие торговые сделки безмонетного периода? Полагают, что в качестве разменной монеты выступали шкурки пушного зверя. Купля-продажа могла производиться также в форме непосредственного обмена одного товара на другой.

Развитие ремесла и торговли, импорт монетного серебра и существование денежного обращения не меняли общего характера натурального хозяйства, отдельных княжеств и городов во-

кухонную кераміку (пячныя гаршкі), сталовы посуд (збаны, міскі, сподкі), тарную кераміку (амфары, карчагі). Кераміка Менска прадстаўлена пераважна абломкамі кухонных гаршкоў. Шмат пасудзін са слядамі нагару, што сведчыць пра выкарыстанне іх для прыгатавання ежы.

Найбольш распаўсюджаным быў звычайны для 12—13 ст. ганчарны пячны гаршчок сярэдніх памераў з конусападобным тулавам і шырокім горлам, нярэдка роўным яму па вышыні. Разліковая ёмістасць кухонных гаршкоў роўная двум-тром літрам. У паселішчы на Менцы выяўлены гліняныя патэльні 10—11 ст. Параўнальна невялікая колькасць глінянага сталовага посуду ў Менску тлумачыцца тым, што тут выкарыстоўваліся падобныя вырабы з дрэва.

Універсальным прадметам, які знаходзіў прымяненне ў побыце і ў розных рамёствах быў нож. Нажы 12—13 ст. мелі вузкія клінкі даўжынёй ад 5 да 15 см і касцяныя ці драўляныя ручкі. Прымяняліся нажніцы. Амаль усе яны спружынныя, званыя цяпер «авечымі». У сярэднія вякі іх выкарыстоўвалі не толькі для стрыжкі авечак, але і ў кравецкай справе. Да 13 ст. адносіцца знойдзены ў Менку экзэмпляр шарнірных нажніц. Дзве рэжучыя іх часткі змацаваны цвічком пасярэдзіне, як у сучасных нажніц.

У археалагічнай калекцыі Мінскага замчышча значнае месца займаюць замкі, ключы, скабяныя прыналежнасці. Замкі падзяляюцца на навясныя (здымныя) і нерухомыя (нутраныя). Нерухомыя накладныя замкі прызначаліся для замыкання галоўным чынам куфраў. Знойдзены дэталі замкоў, завесы для вечак куфраў, замочныя накладкі, упрыгожваючыя іх. Дзвярныя ручкі ў жытлах уяўлялі сабой кольца з круглага дроту, мелі прабой, якім яно прыбівалася да дзвярэй. Для здабывання агню служылі крэсівы. Гэта жалезныя пласцінкі са сталёвай бакавой гранню. Ёю пры ўдары аб крэмень высякалі іскру.

сточных славян. Раннесредневековое хозяйство имело замкнутый характер. Необходимость в приобретении товаров была очень ограниченной. Натуральное хозяйство тяготело над городом.

5. БЫТ ГОРОЖАН

Предметы домашнего обихода. В жилищах и возле них, на дворах при раскопках обнаружено множество различных предметов повседневного быта. По количеству находок на первое место должна быть поставлена керамика. Глиняная посуда, которой пользовались горожане, по способу ее употребления делится на кухонную керамику (печные горшки), столовую посуду (кувшины, миски, плошки), тарную керамику (амфоры, корчаги). Керамика Менска представлена преимущественно обломками кухонных горшков. Многочисленны сосуды со следами нагара, свидетельствующего об их использовании для приготовления пищи.

Наиболее распространенным был обычный для 12—13 вв. гончарный печной горшок средних размеров с конусообразным туловом и широким горлом, нередко равным его высоте. Расчетная емкость кухонных горшков равна двумтрем литрам. На поселении на Менке обнаружены глиняные сковородки 10—11 вв. Сравнительно небольшое количество глиняной столовой посуды в Менске объясняется тем, что здесь чаще употреблялись подобные изделия из дерева.

Универсальным предметом, находившим применение в быту и в различных ремеслах, был нож. Ножи 11—13 вв. имели узкие клинки длиной от 5 до 15 см и костяные или деревянные ручки. Применялись ножницы. Почти все они пружинные, называемые теперь «овечьими». В средние века их использовали не только для стрижки овец, но и в портняжном деле. К 13 в. относится найденный в Менске экземпляр шарнирных ножниц. Две режущие их части скреплены гвоздиком посредине, как у современных ножниц.

В археологической коллекции Минского замчища значительное место за-

Галоўным матэрыялам для вырабу прадметаў штодзённага ўжытку было дрэва. У адкладах Мінскага замчышча ад драўлянага посуду захаваліся клёпкі, днішчы і донцы. У набор бандарнага посуду ўваходзілі конаўкі вышынёй 10—14 см, вёдры і кадушкі вышынёй каля 20 см, а таксама больш высокія кадкі. Да разнога драўлянага посуду адносяцца

Драўляны (самшытавы) грэбень 13 ст.
Деревянный (самшитовый) гребень 13 в.
A wooden (box-tree) comb of the 13th century.

чарпакі, апалонікі, каўшы. Незамеиным прадметам была лыжка — прыстасаванне для зачэрпвання вадкай і рассыпістай ежы. Знойдзена лыжка, незакоичаиая апрацоўкай (баклуша). На такарным станку выточваліся міскі, талеркі, келіхі. Формы келіхаў для піцця розныя. Некаторыя мелі акруглыя сценкі, пераходзячыя ў нізкі кальцавы паддои.

Для расчэсвання валасоў служылі грабяні. Яны выраблены з рога лася. У Менску пераважалі цэльиыя двухбаковыя грабяні з частымі зубамі на адным баку і рэдкімі на другім. Карысталіся таксама драўлянымі (самшытавымі) грабянямі. Яны мелі прамавугольную форму і ўпрыгожваліся цыркульным арнаментам. На адным знойдзеным грэбені выява крылатага грыфона — пачвары з галавой арла і тулавам ільва. Жыхары Менска карысталіся ўсемагчымымі вырабамі з гліны, жалеза, дрэва, косці і

нимают замки, ключи, скобяные принадлежности. Замки разделяются на навесные (съемные) и неподвижные (нутряные). Неподвижные накладные замки предназначались для запирания главным образом сундуков. Найдены детали таких замков, петли для крышек сундуков, замочные личины, украшавшие их. Дверные ручки в жилищах представляли собой кольцо из круглой проволоки, имели пробой, которым оно прибивалось к двери. Для добывания огня служили кресала. Это железные пластинки со стальной боковой гранью. Ею при ударе о кремень высекали искру.

Главным материалом для изготовления предметов повседневного обихода было дерево. В отложениях Минского замчища от деревянной посуды сохранились клепки, днища и донца. В набор бондарной посуды входили стаканы высотой 10 — 14 см, ведра и кадушки высотой около 20 см, а также более высокие кадки. К резной деревянной посуде относятся черпаки, уполовники, ковши. Незаменимым предметом была ложка — приспособление для зачерпывания жидкой и рассыпчатой пищи. Найдена ложка, незаконченная обработкой (баклуша). На токариом станке вытачивались миски, тарелки, чаши («келіхі»). Формы чаш для питья различные. Некоторые имели округлые стенки, переходящие в низкий кольцевой поддон.

Для расчесывания волос служили гребни. Они изготовлены из рога лося. В Меиске преобладали цельиые двухсторонние гребни с частым зубом на одном боку и редким — на другом. Пользовались также деревяиными (самшитовыми) гребнями. Они имели прямоугольную форму и украшались циркульным орнаментом. На одном найденном гребне изображен крылатый грифон — чудовище с головой орла и туловищем льва. Жители Менска пользовались всевозможными изделиями из глины, железа, дерева, кости и других материалов. Некоторые привозные, но большинство сделано местными мастерами.

іншых матэрыялаў. Некаторыя прывезеныя, але большасць зроблена мясцовымі майстрамі.

Касцюм, упрыгожанні. Умеранакантынентальны клімат, працяглая зіма і негарачае лета патрабавалі закрытага, цёплага адзення. Тканіны выкарыстоўваліся льняныя і суконныя. Льняныя тканіны былі звычайна белага колеру, суконныя — колеру натуральнай воўны (авечай, казінай) ці афарбоўваліся (часцей у чорны колер). Адзенне баяр і іншай знаці шылася з прывезеных матэрыялаў (шоўк, парча, тафта) розных колераў і адценняў. Аснову мужчынскага гарнітура (касцюма) складалі кашуля з поясам і порткі (штаны), жаночага — кашуля (даўжэйшая за мужчынскую) і паясное адзенне тыпу «панёвы».

Верхнім адзеннем была світка — доўгае расхіннае адзенне з даматканага сукна. Знаць аддавала перавагу плашчам, якія зашпільваліся на медную ці сярэбраную спражку-фібулу каля правага пляча. Мужчыны насілі шапкі з лямцу ці футра, дзяўчаты — вянок у форме круга, замужнія жанчыны — чапец, які закрываў валасы і завязваўся ніжэй падбародка. Кашулі мелі бронзавыя гузікі шарападобнай формы з вушкам. Так можна рэканструяваць сярэдневяковы касцюм жыхароў Менска па дадзеных этнаграфіі і археалогіі.

На Мінскім замчышчы выяўлена пахаванне дзяўчыны мяжы 12—13 ст. На ёй былі рэшткі адзення (сукенка) і такі ж пояс з падковападобнай спражкай-фібулай. Стаячы каўнерык зроблены на цвёрдай аснове з гузікамі па разрэзе. Добра захаваліся валасы, укладзеныя ў дзве касы вакол галавы, і два вянкі — адзін з кветак, другі — з палатна. Зверху ляжала тканіна палатнянага перапляцення. На нагах мяккія скураныя чаравікі, упрагожаныя вышыўкай.

Пра выкарыстанне для аздобы сярэдневяковага касцюма вырабаў з металу сведчаць матэрыялы археалагічных даследаванняў. У Менску знойдзены драцяныя пярсцёнкападобныя кольцы, якія ўпляталіся жанчынамі ў валасы каля

Костюм, украшения. Умеренноконтинентальный климат, продолжительная зима и нежаркое лето требовали закрытой, теплой одежды. Ткани использовались льняные и шерстяные. Льняные ткани были обычно белого цвета, шерстяные — цвета натуральной шерсти (овечьей, козьей) или окрашивались (чаще в черный цвет). Одежда бояр и прочей знати шилась из привозных материалов (шелк, парча, тафта) разных цветов и оттенков. Основу мужского гарнитура (костюма) составляли сорочка с поясом и портки (штаны), женского — сорочка (более длинная, чем мужская) и поясная одежда типа «панёвы».

Верхней одеждой была свита — длинная распашная одежда из домотканого сукна. Знать предпочитала плащи, которые застегивались на медную или серебряную пряжку-фибулу возле правого плеча. Мужчины носили шапки из войлока или меха, девушки — венец в форме круга, замужние женщины — чепец, закрывающий волосы и завязывающийся ниже подбородка. Сорочки имели бронзовые пуговицы шарообразной формы с ушком. Так можно реконструировать средневековый костюм жителей Менска по данным этнографии и археологии.

На Минском замчище обнаружено погребение девушки рубежа 12—13 вв. На ней были остатки ткани от одежды (платья) и такой же пояс с подковообразной пряжкой-фибулой. Стоящий воротник сделан на жесткой основе с пуговицами по разрезу. Хорошо сохранились волосы, уложенные в две косы вокруг головы, и два венца — один из цветов, второй — из полотна. Сверху лежала ткань полотняного переплетения. На ногах мягкие кожаные башмаки, украшенные вышивкой.

Об использовании для украшения средневекового костюма изделий из металла свидетельствуют материалы археологических исследований. В Менске найдены проволочные перстнеобразные кольца, которые вплетались женщинами в волосы около висков или носились на повязке. Отсюда нынешнее название

скроняў ці насіліся на павязцы. Адсюль сучасная назва «скроневыя кольцы». У славянскіх плямён у старажытнасці прылады працы, зброя, прадметы дамашняга ўжытку былі аднолькавыя. Іншая справа жаночыя ўпрыгожанні. На тэрыторыі, дзе, паводле летапісаў, жылі плямёны крывічоў-палачан (паўночная Беларусь), выкарыстоўваліся простыя

Металічная шыйная грыўня (канец 11 ст.) і алавяны колт мяжы 12—13 ст.

Металлическая шейная гривня (конец 11 в.) и оловянный колт рубежа 12—13 вв.

A metallic neck grivna *(end of the 11th century) and a stannic kolt of the end of the 12th — beginning of the 13th centuries.*

скроневыя кольцы з дроту — бранзалетападобныя. У дрыгавічоў на кальцо надзяваліся буйныя медныя пацеркі (да трох). Яны выраблены з дроту і ўпрыгожаны зярненнем — напаянымі на каркас шарыкамі — зерню. Раней іх называлі «пацеркі мінскага тыпу», бо знаходзілі ў пахавальных курганах каля Менска. За імі замацавалася назва — зярнёныя пацеркі дрыгавічоў.

Аднак у курганах каля Заслаўя (у старажытнасці Ізяслаўль) знаходзяць жаночыя пахаванні і з бранзалетападобнымі скроневымі кольцамі, і з кольцамі, на якіх маюцца буйныя зярнёныя пацеркі. Гэта сведчыць, што мяжа паміж крывічамі-палачанамі і дрыгавічамі праходзіла недзе паблізу.

«височные кольца». У славянских племен в древности орудия труда, оружие, предметы домашнего обихода были одинаковыми. Иное дело женские украшения. На территории, где, согласно летописей, жили племена кривичей-полочан (северная Беларусь), употреблялись простые височные кольца из проволоки — браслетообразные. У дреговичей на кольцо надевались крупные медные бусины (до трех). Они сделаны из проволоки и украшены напаянными на каркас шариками — зернью. Раньше их называли «бусы минского типа», ибо находили в погребальных курганах возле Менска. За ними закрепилось название — зерненные бусы дреговичей.

Однако в курганах возле Заславля (в древности Изяславль) находят женские погребения и с браслетообразными височными кольцами, и с кольцами, на которых имеются крупные зерненные бусины. Это свидетельствует, что граница между кривичами-полочанами и дреговичами проходила где-то поблизости.

Среди ювелирных изделий привлекают внимание колты — украшения горожанок. Они подвешивались на цепочках или лентах к головному убору. Внутри колты были полые, в них вкладывалась ткань, смоченная душистыми маслами, распространяющими свой аромат. Колты изготовлялись из ценных металлов — золота и серебра — для высшей городской знати. В подражание им в конце 12 в. стали появляться недорогие изделия, похожие по форме и рисунку, но исполненные в технике литья из олова или свинцово-оловянных сплавов. Они были доступны многим горожанам. На оловянном колте из Менска — фигуры двух птиц, оберегающих «Древо жизни». Птицы в геральдическом противостоянии по сторонам дерева получили широкое распространение в византийском и древнерусском искусстве 10—12 вв. Украшения с узором в виде двух птиц, находящихся по сторонам древа, почитались как обереги, отвращающие зло. Такую роль выполнял и колт, найденный в Менске.

Сярод ювелірных вырабаў прыцягваюць увагу колты — упрыгожанні гараджанак. Яны падвешваліся на ланцужках ці стужках да галаўнога ўбору. Знутры колты былі пустыя, у іх укладвалася тканіна, змочаная духмяным алеем, які распаўсюджваў свой водар. Колты выраблялiся з каштоўных металаў — золата і серабра для вышэйшай гарадской знаці. Як перайменне ім у канцы 12 ст. сталі з'яўляцца танныя вырабы, падобныя па форме і малюнку, але выкананыя ў тэхніцы ліцця з волава ці свінцова-алавяных сплаваў. Яны былі даступныя многім гараджанам. На алавяным кольце з Менска — фігуры дзвюх птушак, якія ахоўваюць «Дрэва жыцця». Птушкі ў геральдычным супроцьстаянні па баках дрэва атрымалі шырокае распаўсюджанне ў візантыйскім і старажытнарускім мастацтве 10—12 ст. Упрыгожанні, з узорам у выглядзе дзвюх птушак, якія знаходзяцца па баках дрэва, шанаваліся як магічныя ахоўнікі. Такую ролю выконваў і колт, знойдзены ў Менску.

У склад жаночага, а зрэдку і мужчынскага ўбрання, уваходзілі шыйныя грыўні — металічныя абручы, якія насілі як упрыгожанне на шыі. Яны былі набыткам толькі мясцовай знаці. У 1981 г. пры ахоўных раскопках амаль у цэнтры Мінскага замчышча ў ніжнім напластаванні была знойдзена шыйная грыўня вагой 155 г, вырабленая з каляровага металу і, відаць, пакрытая серабром. Яна адносіцца да 11 — пач. 12 ст. Грыўня зроблена з трох дратоў, мае пласціністыя вузкія канцы, арнаментаваныя трохвугольнікамі тыпу «воўчыя зубы», і скань з дзвюх нітак.

Распаўсюджаным відам упрыгожанняў з'яўляліся нагрудныя падвескі. Большасць з іх лічыліся амулетамі і з язычніцкіх часоў мелі выявы нябесных свяціл. Раннія тыпы адлюстроўваюць язычніцкую міфалогію славян. Падвескай-амулетам з'яўляецца плоская фігурка каня. Моцна загнуты ўверх хвост утварае колца для падвешвання, што звычайна для гэтай катэгорыі рэчаў.

В состав женского, а иногда и мужского наряда входили шейные гривны — металлические обручи, носившиеся как украшение на шее. Они были достоянием только местной знати. В 1981 г. при охранных раскопках почти в центре Минского замчища найдена в нижнем напластовании шейная гривна весом 155 г, изготовленная из цветного металла, видимо, покрытая серебром, характерная для 11 — начала 12 в. Она свита из трех проволок, имеет пластинчатые узкие концы, орнаментированные треугольниками «волчьи зубы» и скань из двух нитей.

Распространенным видом украшений являлись нагрудные подвески. Многие из них считались амулетами и с языческих времен имели изображения небесных светил. Ранние типы таких подвесок отражают языческую мифологию славян. Подвеской-амулетом служила плоская фигурка коня. Сильно загнутый вверх хвост образует колечко для подвешивания, что обычно для этой категории вещей. Другой бронзовый амулет из Менска имел форму меча.

Металлические нагрудные подвески, составлявшие часть ожерелий, у женщин красиво чередовались со стеклянными и каменными сердоликовыми бусами. Минчанки украшали руки браслетами преимущественно кольцевидной формы. На Минском замчище обнаружено свыше 20 бронзовых и латунных браслетов: пластинчатых, витых, гладких, плетеных, крученых. Это части наряда простых горожан. Среди них — один браслет уникальный и очень дорогой. Сделанный с большим искусством из золота высокой пробы, он весит 75,4 г. Украшение сплетено из нескольких золотых толстых проволок, на обоих его концах изображены стилизованные звериные головки. Оно датируется 12 — началом 13 в., возможно, привезено с острова Готланд, что в Балтийском море (Швеция).

Весьма популярным украшением у городских женщин были стеклянные браслеты, которые различаются между

Другі бронзавы амулет з Менска меў форму мяча.

Металічныя нагрудныя падвескі, што складалі частку маністаў, у жанчын прыгожа чаргаваліся з шклянымі і каменнымі сердалікавымі пацеркамі. Мінчанкі ўпрыгожвалі рукі бранзалетамі пераважна кольцападобнай формы. На Мінскім замчышчы выяўлена звыш 20 бронзавых і латунных бранзалетаў: пласцiністых, вітых, гладкіх, плеценых, скручаных. Гэта часткі ўпрыгажэння простых гараджан. Сярод іх — адзін бранзалет унікальны і вельмі каштоўны. Зроблены з вялікім майстэрствам з золата высокай пробы, ён важыць 75,4 г. Упрыгожанне сплецена з некалькіх залатых тоўстых дратоў, на абодвух яго канцах адлюстраваны стылізаваныя звярыныя галоўкі. Датуецца 12 — пачаткам 13 ст., магчыма, прывезена з вострава Готланд, што ў Балтыйскім моры (Швецыя).

Вельмі папулярным упрыгожаннем гарадскіх жанчын (асабліва на мяжы 12 і 13 ст.) былі шкляныя бранзалеты, якія адрозніваюцца паміж сабой па колеры, форме, таўшчыні, хімічным саставе. У Менску выяўлены шкляныя бранзалеты розных колераў: карычневага, зялёнага, жоўтага, сіняга, бірузовага, фіялетавага. Захаванасць шкла розная. Некаторыя бранзалеты выглядаюць цёмнымі і цяжка вызначыць іх колер, які здаецца чорным. Вывучэнне хімічнага саставу бранзалетаў прывяло да высновы, што асноўным пастаўшчыком шкляных вырабаў у Менск з'яўляўся Кіеў.

Апрача бранзалетаў з металу і шкла выраблялiся пярсцёнкі — упрыгожанні, якія надзяваліся на пальцы рук. Матэрыялам для металічных пярсцёнкаў служыла медзь, бронза, значна радзей серабро. Сярод 22 менскіх пярсцёнкаў ёсць кругладротавыя, пласціністыя, рубчастыя. У невялікай колькасці знойдзены шкляныя пярсцёнкі.

Абутак. Вырабы са скуры. У Менску двойчы знойдзены лапці з лыка. Гэта старажытнейшы від абутку. Лапці з

собой по цвету, форме, толщине, химическому составу. В Менске выявлены стеклянные браслеты разных цветов: коричневого, зеленого, желтого, синего, бирюзового, фиолетового. Сохранность стекла разная. Некоторые браслеты выглядят темными и трудно определить их цвет, который кажется черным. Изучение химического состава браслетов привело к выводу, что основным поставщиком стеклянных изделий в Менск являлся Киев.

Кроме браслетов из металла и стекла изготовлялись перстни — украшения, надеваемые на пальцы рук. Материалом для металлических перстней служила медь, бронза, значительно реже золото. Среди 22 менских перстней имеются круглопроволочные, пластинчатые, рубчатые. В небольшом количестве найдены стеклянные перстни.

Обувь. Изделия из кожи. В Менске дважды найдены лыковые лапти. Это древнейший вид обуви. Лапти из древесной коры или луба — лыка (лозового, липового) были крестьянской обувью. Однако в городе в 11—13 вв. лыковых лаптей уже почти не носили. При раскопках такие находки редкие. Обнаруженные в Менске лапти (похляпни) прямого плетения имели оборы, которыми крепились к ноге.

Распространенным видом обуви в Менске были кожаные постолы. В археологии их называют «поршни». Они не шились, а сгибались из одного куска кожи. Поршни просты в изготовлении и удобны при носке, по внешнему виду напоминают лыковые лапти. По способу изготовления менские поршни-постолы подразделяются на простые, ажурные и составные из двух кусков кожи. У ажурных поршней по краям, загнутым кверху, наносились ряды прорезей. Они делали поршень более нарядным. Кроме того, прорези служили для скрепления головки путем переплетения сыромятных ремешков. Поршни носились с оборами. Относительная дешевизна и прочность объясняет широкое распространение данной обуви среди городского люда.

драўлянай кары ці лубу — лыка (лазовага, ліпавага) былі сялянскім абуткам. Аднак у горадзе ў 11—12 ст. лыкавых лапцей ужо амаль не насілі. Пры раскопках тут такія знаходкі вельмі рэдкія. Знойдзеныя ў Менску лапці (пахлапні) прамога перапляцення мелі аборы, якімі мацаваліся да нагі.

Распаўсюджаным відам абутку ў Менску былі скураныя пасталы. У археалогіі іх называюць «поршні». Яны не сшываліся, а згіналіся з аднаго кавалка скуры. Поршні нростыя ў вырабе і зручныя пры нашэнні, знешнім выглядам нагадваюць лыкавыя лапці. Паводле спосабу вырабу поршні-пасталы падзяляюцца на простыя, ажурныя і састаўныя з двух кавалкаў скуры. У ажурных поршнях па краях, загнутых кверху, наносіліся рады проразяў. Яны рабілі поршаиь больш прыгожым. Акрамя таго, проразі служылі для змацавання галоўкі шляхам перапляцення сырамятных рамеиьчыкаў. Поршні насілі з аборамі. Адносная таннасць і трываласць тлумачаць шырокае распаўсюджанне гэтага абутку сярод гарадскога люду.

Знойдзена некалькі відаў абутку іншага крою. Старажытны кожаны абутак Менска падзяляецца на некалькі тыпаў. Акрамя лапцепадобных поршняў былі яшчэ чаравікі, туфлі, боты. Чаравікі — гэта абутак, які закрывае нагу вышэй шчыкалаткі. У старажытнасці такі абутак называўся «черевик», «черевики», і гэта назва ў беларускай мове існуе і зараз (чаравік, чаравікі).

Верх чаравіка рамеснікі стараліся выкройваць з цэлага кавалка скуры, але калі яго не хапала, часткі крою надшывалі кавалкамі. Дэталі абутку змацоўваліся навошчанымі льнянымі ніткамі, швы двухніткавыя — вываратныя, зрэдку патайныя. Выраб вываратнага абутку патрабаваў вопыту і спрыту. На калене, седзячы, майстар змацоўваў двухніткавым швом верх абутку з падэшвай, затым абутак выварочваўся. Жаночыя чаравікі часта ўпрыгожваліся вышыўкай з каляровых нітак. Прасцейшы ўзор быў з шэрагу ліній, якія ўтва-

Найдено несколько видов обуви иного покроя. Древняя кожаная обувь Менска подразделяется на несколько типов. Кроме лаптеобразных поршней выделяются башмаки, туфли, сапоги. Башмак, или ботиаок — обувь, закрывающая ногу выше щиколотки. В древности такая обувь называлась «черевик», «черевики». Это название сохраннлось в бе-

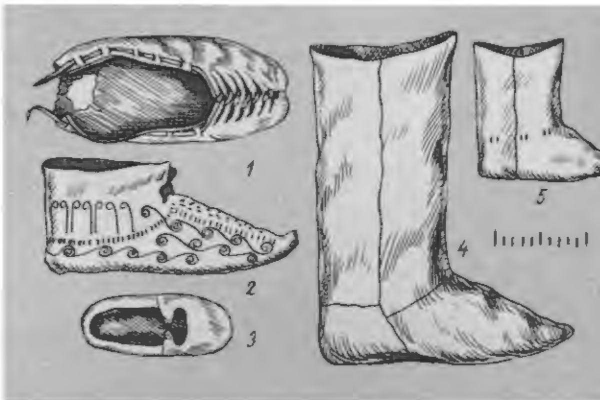

Скураны абутак 12—13 ст. з Менска (поршань, упрыгожаны вышыўкай чаравік, туфель, боты).

Кожаная обувь 12—13 вв. из Менска (поршень, украшенный вышивкой башмак, туфля, сапоги).

The leather shoes from the 12th – 13th centuries Mensk (porshen, a decorated with embroidery shoe, boots).

лорусском языке до настоящего времени (чаравік, чаравікі).

Верх башмака ремесленники старались выкроить из целого куска кожи, но если его не хватало, части кроя надтачивались кусками. Детали обуви скреплялись навощенными льняными нитками, швы двухниточные — выворотные, изредка потайные. Изготовление выворотной обуви требовало опыта и сноровки. На колене, сидя, мастер скреплял двухниточным швом верх обуви с нодошвой, затем обувь выворачивалась. Женские башмаки часто украшались вышивкой из цветных ниток. Простейший узор состоял из ряда линий, образующих прямоугольник, более сложный — сочетание симметрично расположенных завитков. Ниже щиколотки башмаки стягивались ремешком.

Небольшим количеством экземпляров в менской коллекции древней обуви

ралі прамавугольнік, больш складаны — спалучэнне сіметрычна размешчаных завіткоў. Ніжэй шчыкалаткі чаравікі сцягваліся раменьчыкам.

Невялікай колькасцю экзэмпляраў у менскай калекцыі старыжытнага абутку прадстаўлены туфлі. У адрозненне ад чаравікаў яны мелі нізкія борцікі, якія не даходзілі да шчыкалаткі. Падэшва

Пацерка металічная зярнёная (лічыцца дрыгавіцкай) з раскопак Менска.

Бусина металлическая зерненая (считается дреговичской) из раскопок Менска.

A metallic grainy bead (considered as being of the Dregovichi origin) from the Mensk excavations.

сшывалася з верхам абутку двухніткавым вываратным швом. Туфлі змацоўваліся на пад'ёме з дапамогай раменьчыкаў. Менскія туфлі нагадвалі сучасныя тапкі.

Боты — від абутку з халявамі. Сярод знойдзеных на Мінскім замчышчы скураных матэрыялаў ёсць дэталі ботаў з прышыўнымі галоўкамі: халявы, перады, заднікі. Абцасаў боты тады не мелі. Боты былі мяккія, вывернутыя. Менскія боты — розныя па памерах, але ў асноўным прызначаліся для дарослых мужчын. Багатых, упрыгожаных ціснennем ботаў у Менску не знойдзена. Усе яны простыя, самыя звычайныя. Мусіць, гэтак непатрабавальна выглядаў і абутак дружыннікаў. Дзіцячыя боцікі выраблялiся вываратным спосабам і сшываліся з дзвюх палавінак так, што адна з іх у сваёй ніжняй частцы, з'яўляючыся перадам, пераходзіла вышэй у халяву.

представлены туфли. В отличие от башмаков они имели низкие бортики, не доходившие до щиколотки. Подошва скреплялась с верхом обуви двухниточным выворотным швом. Туфли крепились на подъеме посредством ремешков. Менские туфли напоминали современные тапки.

Сапоги — вид обуви с голенищами. Среди найденных на Минском замчище кожевенных материалов есть детали сапог с пришивными головками: голенища, переда, задники. Каблуков у сапог тогда не было. Они были мягкими выворотными. Менские сапоги различные по размерам, но в основном предназначались для взрослых мужчин. Богатых, украшенных тиснением сапог в Менске не найдено. Все они простые, самые обыкновенные. Видимо, так непритязательно выглядела и обувь дружинников. Детские сапожки изготовлялись выворотным способом и сшивались из двух половинок так, что одна из них в своей нижней части, являясь передом, переходила выше в голенище.

Помимо обуви обнаружены кожаные рукавицы, ножны, кошельки, пояса. Рукавицы выкраивались из двух кусков кожи, одинаковых по размерам и форме, и сшивались льняными нитками выворотным швом. Палец делался составным. Кожаные ножны для ножей или кинжалов сшивались из куска кожи, согнутого пополам. К поясу они крепились ремешком. Найдено два кошелька. Один кошелек выкроен из куска кожи вместе с крышкой. Другой — сделан из двух кусков кожи, сшитых наружным швом. Обнаружены кожаные кружки диаметром 7—9 см, которые были деталями небольших мячей для игры. Такие находки сделаны также в Полоцке.

Кожаные изделия принадлежали жителям детинца Менска и являлись продукцией местных ремесленников. Вместе с тем поразительно сходство менских изделий по форме, ассортименту, технологии с кожаной продукцией других городов Полоцкой земли, в культурном слое которых хорошо сохраняются органические вещества — Полоцка, Витеб-

Апрача абутку знойдзены скураныя рукавіцы, ножны, кашалькі, паясы. Рукавіцы выкройваліся з двух кавалкаў скуры, аднолькавых па памерах і форме, і сшываліся льнянымі ніткамі вываратным швом. Палец рабіўся састаўны. Скураныя ножны для нажоў ці кінжалаў сшываліся з кавалка скуры, складзенай папалам. Да пояса яны прымацоўваліся раменьчыкам. Знойдзены два кашалькі. Адзін кашалёк скроены з кавалка скуры разам з вечкам. Другі — зроблены з двух кавалкаў скуры, сшытых вонкавым швом. Знойдзены скураныя кружкі дыяметрам 7—9 см, якія былі дэталямі невялікіх мячоў для гульні. Такія знаходкі зроблены таксама ў Полацку.

Скураныя рэчы належалі жыхарам дзядзінца Менска і з'яўляліся вырабамі мясцовых рамеснікаў. Разам з тым здзіўляе падабенства менскіх вырабаў па форме, асартыменце, тэхналогіі з скураной прадукцыяй іншых гарадоў Полацкай зямлі, у культурным пласце якіх добра захоўваюцца арганічныя рэчывы — Полацка, Віцебска, — што сведчыць пра адзінства матэрыяльнай культуры і побыту насельніцтва.

Харчаванне. Асноўнай ежай у раннім сярэдневякоўі быў хлеб і розныя віды зерня (крупы). У Менску і іншых гарадах Полацкай зямлі археалагічнымі раскопкамі зафіксаваны чатыры асноўныя хлебныя злакі: пшаніца, ячмень, проса, жыта. Зерне малолі ручнымі жорнамі. Атрымлівалі муку, з якой потым пяклі хлеб або варылі зацірку. Хлеб выпякаўся ў звычайных печах. Гэта пацвярджаюць знаходкі хлебапякарскіх лапат, якія маюць шырокую лопасць і кароткую ручку. Хлеб рашчынялі з прымяненнем закваскі. Заможныя гараджане выкарыстоўвалі хлеб з пшанічнай мукі, пяклі аладкі і пірагі.

Прасяныя крупы здаўна служылі неабходнай ежай у славян. У Менску ў ступах атрымлівалі прасяныя крупы. З проса, аўса, пшаніцы, а таксама гароху гатавалі розныя кашы. Каша была і абрадавай ежай. Яна ўваходзіла ў склад вясельнага і пахавальнага абрадаў. Выкараска, — что свидетельствует о единстве материальной культуры и быта населения.

Питание. Основной пищей в раннем средневековье был хлеб и различные виды круп. В Менске и других городах Полоцкой земли археологическими раскопками зафиксированы четыре основных хлебных злака: пшеница, ячмень, просо, рожь. Зерно мололи ручными жерновами. Получали муку, из которой затем пекли хлеб или варили «затирку». Хлеб выпекался в обычных печах. Это подтверждают находки хлебопекарских лопат, имеющих широкую лопасть и короткую рукоять. Хлеб приготовляли с применением закваски. Зажиточные горожане употребляли хлеб из пшеничной муки, выпекали оладьи и пироги.

Вяндлярня (для апрацоўкі рыбы і мяса дымам; рэканструкцыя П.А.Русава).

Коптильня (для обработки рыбы и мяса дымом; реконструкция П.А.Русова).

A smoking shed (to treat the fish and meat with smoke; reconstruction by P.A.Rusov).

Просяные крупы служили необходимой пищей славян. В Менске в ступах получали пшено — толченое просо. Из зерна злаков проса, овса, пшеницы, а также гороха приготовляли различные каши. Каша была и обрядовым кушаньем. Она входила в состав свадебного обеда и погребального обряда. Употреблялся вареный горох, который, вероятно,

рыстоўваўся вараны гарох, які, мусіць, прыпраўляўся алеем. З вотруб'я аўса варылі кісялі.

У ежы гараджан было і мяса свойскай жывёлы. Пра мясную ежу ў Менску можна скласці ўяўленне, мяркуючы па касцяных рэштках жывёл. На замчышчы іх знойдзены дзясяткі тысяч. Косці прысутнічалі ва ўсіх напластаваннях, пачынаючы з самых старажытных. Многія косці расколаты, што дазваляе лічыць іх кухоннымі рэшткамі.

Выкарыстанне славянамі для харчавання каніны было характэрна для больш ранняга часу. У сярэдневяковым Менску яе амаль не спажывалі. Расколатыя конскія косці тут вялікая рэдкасць.

На першым месцы па колькасці выяўленых пры раскопках касцей знаходзіцца карова, на другім — свіння, далей ідзе авечка. Такім чынам, гараджане выкарыстоўвалі ялавічыну, свініну, бараніну. Няма сумнення, што жаданай стравай была свойская птушка, у ежу ўжываліся і курыныя яйкі.

Выкарыстоўвалі жыхары Менска і мяса дзікіх жывёл, якіх здабывалі ў выніку палявання. Аб'ектам палявання, паводле даных палеантолагаў, былі зубр і лось. За імі ішлі дзік, барсук, мядзведзь, бабёр. Мяса бабра лічылася посным і дазвалялася царквой для выкарыстання ў час доўгіх пастоў.

Дапаможным промыслам, даступным для кожнай гаспадаркі, служыла рыбалоўства. Свіслач і іншыя рэкі ў наваколлі Менска былі багатыя рыбай. Рыбу не толькі варылі і сушылі на запас, але і вэндзілі, як мяса, у вяндлярні.

Сваё месца ў харчаванні займаў мёд. У першапачатковым выглядзе ён даваўся дзецям як ласунак і хворым у якасці лекаў. Лёгкім алкагольным напіткам была медавуха. Каб яго атрымаць, мёд разводзілі вадой, дабаўлялі хмель, сок брусніц, затым варылі, залівалі ў бочку, шчыльна закаркоўвалі і вытрымлівалі нейкі час у склепе. Перабрадзіўшы, мёд набываў моц алкагольнага напітку, папулярнага на

приправлялся растительным маслом. Из отрубей овса делали кисели.

В пище горожан было и мясо домашнего скота. О мясной пище в Менске можно составить представление по остаткам костей животных. На замчище их найдены десятки тысяч. Кости присутствовали во всех напластованиях, начиная с самых древних. Многие кости расколоты, что позволяет считать их кухонными остатками.

Употребление славянами для питания мяса лошадей было характерно для более раннего времени. В средневековом Менске конину почти не употребляли. Расколотые конские кости здесь большая редкость.

На первом месте по количеству костей, выявленных при раскопках, находится корова, на втором — свинья, далее следует овца. Таким образом, горожане употребляли говядину, свинину, баранину. Нет сомнения, что желаемым блюдом была домашняя птица, в пищу употреблялись и куриные яйца. Использовали жители Менска и мясо диких животных, которых добывали в результате охоты. Объектами охоты, по данным палеонтологии, были зубр и лось. За ними шли кабан, барсук, медведь, бобр. Мясо бобра считалось постным и разрешалось церковью для употребления во время длительных постов.

Вспомогательным промыслом, доступным для каждого хозяйства, служило рыболовство. Свислочь и другие реки в окрестностях Менска были богаты рыбой. Рыбу не только варили и сушили про запас, но и коптили, так же как мясо, в коптильне.

Свое место в питании занимал мед. В первоначальном виде он давался детям как лакомство и больным в качестве лекарства. Легким алкогольным напитком была медовуха (мед). Чтобы ее получить, мед разводили водой, добавляли хмель, сок брусники. Затем кипятили (варили), заливали в бочку, плотно закрывали и выдерживали некоторое время в подвале. Перебродив, мед приобретал крепость алкогольного напитка, популярного на

княжацкіх застоллях, народных ігрышчах, на памінках.

У сярэдневякоўі характар харчавання і яго абрадавыя функцыі вар'іравалі ў залежнасці ад пары года, каляндарнай даты, уласнага настрою. У культуры харчавання істотнае значэнне меў пост — абмежаванне ежы, устрыманне ад скаромніцы (мясных прадуктаў, малака, яек). У хрысціян налічвалася ўвогуле звыш 200 посных дзён за год.

Пасля доўгага посту святочнае застолле прыносіла асаблівую асалоду і набывала рытуальна-сімвалічны сэнс. Сістэма посту выпрацоўвалася калектыўным вопытам шматлікіх народаў і набыла істотнае значэнне для гігіены харчавання і прафілактыкі захворванняў. Пост гарманічна спалучаўся з народным календаром.

Прадметы хатняга ўжытку, упрыгожанні, адзенне, абутак, ежа жыхароў раннесярэдневяковага Менска сведчаць пра адзінства матэрыяльнай культуры гарадоў беларускіх зямель, этнічнай роднасці іх насельніцтва.

6. ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА

Капішча на беразе Свіслачы. Усходнія славяне ў дахрысціянскіх вераваннях абагаўлялі сонца і месяц, горы і камяні, азёры і рэкі, дрэвы і гаі, а таксама жывёл: каня, быка. Стыхійныя з'явы прыроды часта ўяўляліся ў выглядзе багоў. На першым месцы сярод іх быў Пярун — бог грому і маланкі.

Нябожчыкаў хавалі ў курганах. Гэта невялікія пагоркі, якія насыпалі з зямлі над магіламі. Пасля прыняцця хрысціянства пачынаючы з канца 10 ст. памерлага не спальвалі, як было раней, а клалі на зямлю з рэчамі, якімі ён карыстаўся пры жыцці і якія яму спатрэбяцца на тым свеце, і насыпалі над ім курган. Курганы былі выяўлены ў наваколлі Менска (вёскі Рылаўшчына, Сеніца, Курасоўшчына) і нават у горадзе, на Татарскіх агародах. Збярогся вялікі курган 10—11 ст. у мікрараёне Паўднёвы Захад (каля гасцініцы «Звязда»).

княжеских застольях, народных игрищах, погребальных тризнах.

В средневековье характер питания и его обрядовые функции варьировались в зависимости от поры года, календарной даты, собственного настроения. В культуре питания существенное значение имел пост — ограничение еды, воздержание от скоромной пищи (мясных продуктов, молока, яиц). У христиан насчитывалось в общей сложности свыше 200 дней поста в году.

После долгого поста праздничное застолье приносило особое удовлетворение и приобретало ритуально-символический смысл. Система поста вырабатывалась коллективным опытом многих народов и имела существенное значение для гигиены питания и профилактики заболеваний. Пост гармонически сочетался с народным календарем.

Предметы домашнего обихода, украшения, одежда, обувь, пища жителей раннесредневекового Менска свидетельствуют о единстве материальной культуры городов белорусских земель, этнической родственности их населения.

6. ДУХОВНАЯ КУЛЬТУРА

Капище на берегу Свислочи. Восточные славяне в дохристианских верованиях обожествляли солнце и луну, горы и камни, озера и реки, деревья и рощи, а также животных: коня, быка. Стихийные явления природы часто представлялись в виде богов. На первом месте среди них был Перун — бог грома и молнии.

Умерших хоронили в курганах. Это небольшие холмы, насыпавшиеся из земли над могилами. После принятия христианства начиная с конца 10 ст. умершего не сжигали, как было ранее, а клали на землю с вещами, которыми он пользовался при жизни и которые ему понадобятся на том свете, и насыпали над ним курган. Курганы были выявлены в окрестностях Менска (деревни Рыловщина, Сенница, Курасовщина) и даже в городе на Татарских огородах. Сохранился большой курган 10—11 вв.

Ні ў аднаго славянскага народа не захавалася столькі легенд і паданняў пра камяні-валуны, як у беларусаў. У Беларусі быў шырока распаўсюджаны культ камянёў, пакланенне ім. Некаторыя валуны нават мелі ўласныя імёны: «Кравец», «Змееў камень», «Чортаў ступень». Лічылася, што ўсе яны маюць магічную сілу, лечаць хворых.

Малельня каля каменя (карціна В.П.Сташчанюка).

Молельня возле камня (картина В.П.Стащенюка).

A chapel by a stone (a picture by V.P.Stashchanyuk).

Старажытнае язычніцкае капішча на беразе Свіслачы ў Менску праіснавала аж да пачатку 20 ст. Вучоныя вывучылі і апісалі культавае збудаванне. Размяшчалася яно ў раёне сучаснай Лодачнай вуліцы і станцыі метро «Першамайская». На беразе ракі, у прыхаваным ад чужога вока месцы, ляжаў купалападобны камеиь вышынёй больш за метр. Называлі яго «Дзед» ці «Стары», а само месца — «малельня каля каменя». У тыя часы людзі не ведалі паходжання падобных камянёў. А ў мясцовых жыхароў з пакалення ў пакаление перадаваўся міф.

Некалі ляжаў гэты камень на пагорку. Казалі, хто ім авалодае, той стане багатым і шчаслівым. Асабліва спрачаліся за яго лесавік з суседняга лесу і вадзянік

в микрорайоне Юго-Запад (возле гостиницы «Звезда»).

Ни у одного славянского народа не сохранилось столько легенд и преданий о камнях-валунах, как у белорусов. В Беларуси был широко распространен культ камней, поклонение им. Некоторые валуны даже имели собственные имена: «Кравец» (Портной), «Змеев камень», «Чертова стопа». Считалось, что все они обладают магической силой, лечат больных.

Древнее языческое капище на берегу Свислочи в Менске просуществовало до начала 20 ст. Ученые изучили и описали культовое сооружение. Располагалось оно в районе современной Лодочной улицы и станции метро «Первомайская». На берегу реки, в неприметном для чужого глаза месте лежал куполообразный камень высотой более метра. Называли его «Дед» или «Старый», а само место — «молельня возле камня». В те времена люди не знали происхождения подобных камней. А у местных жителей из поколения в поколение передавался миф.

Когда-то лежал этот камень на горе. Говорили, кто им овладеет, тот станет богатым и счастливым. Особенно спорили за него лесовик из соседнего леса и водяник со Свислочи. Пошли они посоветоваться к старшему. Тот объяснил: «Кто донесет камень до ближайшего перекрестка дорог, тот и станет его хозяином». Бросили жребий, кому первому придется. Пришлось лесовику. Как ни приспосабливался он, как ни старались помочь ему звери, камень даже не шевельнулся. Тогда за дело взялся водяник. Взвалил он камень на плечи и, шатаясь, понес. Испугался лесовик, что счастье достанется не ему, да и подставил подножку. Водяник упал и упустил свою тяжелую ношу на берег. С тех пор лежит здесь камень. Было это так давно, что самые старые люди не помнят, когда.

После тех происшествий, как считали в окрестиости, валун получил чудодейственные свойства. К нему стали отиоситься с уваженнем, даже обожествлять. Правда, некоторые полагали, что

са Свіслачы. Пайшлі яны параіцца да старэйшага. Той растлумачыў: «Хто данясе камень да бліжэйшага скрыжавання дарог, той і стане яго гаспадаром». Кінулі жэрабя, каму першаму выпадзе. Выпала лесавіку. Як ні прыладжваўся ён, як ні стараліся дапамагчы яму звяры, камень нават не зварухнуўся. Тады за працу ўзяўся вадзянік. Узваліў ён камень на плечы і, хістаючыся, панёс. Спалохаўся лесавік, што шчасце дастанецца не яму, дый паставіў падножку. Вадзянік паваліўся і ўпусціў сваю цяжкую ношу на бераг. З тае пары і ляжыць тут камень. Было гэта так даўно, што самыя старыя людзі не памятаюць, калі.

Пасля тых падзей, як лічылі ў наваколлі, валун атрымаў цудадзейныя ўласцівасці. Да яго пачалі ставіцца з павагай, нават абагаўляць. Праўда некаторыя меркавалі, што святым валун быў спрадвеку. Гісторыю з'яўлення каменя на беразе Свіслачы яны чулі ад сваіх дзядоў і бабуль.

Капішча на беразе Свіслачы, акрамя купалападобнага валуна, мела яшчэ тры іншыя славутасці. Побач з ім на невялікай агульнай пляцоўцы панаваў стары дуб у чатыры абхваты. Дрэва называлі Волатам і лічылі свяшчэнным. Справа ад дуба з невялікіх камянёў было выкладзена слупком вогнішча-зніч Жыжа (Агонь). Недалёка ад валуна існавала крынічка, вада з яе лічылася цудадзейнай.

Хоць мясцовыя жыхары вызнавалі хрысціянства, але таксама ўшаноўвалі Менскае капішча яе святое месца. Валуну «Дзеду» ахвяравалі мёд, медавуху, малако, палатно, віно. Жалуды Дуба-Волата лічыліся лекавымі. Яму неслі пераважна ручнікі і стужкі, якія развешвалі на галінах на 33 дні. Жыжу (Агню) прыносілі ў ахвяру жывёл і птушак: авечак, коз, парасят, пеўняў, курэй.

Капішча мела свайго служыцеля. Ён падтрымліваў агонь, прымаў ахвяраванні, наліваў святую ваду з крынічкі. Царскія ўлады неаднаразова спрабавалі закрыць Менскае капішча як апошнюю апору язычніцтва. Канчаткова гэта было зроблена толькі ў пачатку 20 ст. Вогнісвятым валун был извечно. Историю появления камня на берегу Свислочи они слышали от своих дедов и бабушек.

Капище на берегу Свислочи, кроме куполовидного валуна, имело еще три другие достопримечательности. Рядом с ним на небольшой общей площадке господствовал старый дуб в четыре обхвата. Дерево назвали Богатырем и считали священным. Справа от дуба из небольших камней выложено столбиком огнище – знич Жижа (Огонь). Недалеко от валуна был родничок, вода из него считалась чудодейственной.

Хотя местные жители исповедовали христианство, однако чтили Менское капище как святое место. Валуну «Деду» они жертвовали мед, медовуху, молоко, холст, вино. Желуди Дуба-Богатыря считались лечащими. Ему несли преимущественно рушники и ленты, которые развешивали по ветвям на 33 дня. Жижу (Огню) приносили в жертву животных и птиц: овец, коз, поросят, петухов, кур.

Капище имело своего служителя. Он поддерживал огонь, принимал жертвоприношения, наливал святую воду из родничка. Царские власти неоднократно пробовали закрыть Менское капище, как последнюю опору язычества. Окончательно это было сделано только в начале 20 ст. Огнище было потушено и разрушено. Сейчас камень «Дед» сохраняется в Музее валунов в микрорайоне Уручье.

Загадка недостроенного храма. Достоверных сведений о времени принятия христианства в Полоцкой и других белорусских землях нет. На основе косвенных данных историки церкви высказали предположение, что церковная Полоцкая епархия была создана в 992 г. А факт постройки в Полоцке в середине 11 в. на месте сгоревшей деревянной церкви кафедрального Софийского собора только подтверждает это.

Распространение христианства на территории Беларуси имело общие черты с утверждением новой веры в иных землях восточных славян. Вначале оно было принято князьями, дружинниками и боярами, а затем постепенно распрост-

шча было патушана і разбурана. Цяпер камень «Дзед» захоўваецца ў Музеі валуноў, што ў мікраraёне Уручча.

Загадка недабудаванага храма. Дакладных звестак пра час прыняцця хрысціянства ў Полацкай і іншых беларускіх землях няма. На аснове ўскосных даных гісторыкі царквы выказалі думку, што Полацкая епархія была створана ў 992 г. А факт пабудовы ў Полацку ў сярэдзіне 11 ст. на месцы згарэлай драўлянай царквы кафедральнага Сафійскага сабора толькі пацвярджае гэта.

Стэла і контуры плана царквы канца 11 — пачатку 12 ст. на месцы знаходжання яе фундамента каля станцыі метро «Няміга».

Стела и контуры плана церкви конца 11 — начала 12 в. на месте нахождения ее фундамента возле станции метро «Немига».

A stele and the church of the end of the 11th — beginning of the 12th centuries outlines in the place of its foundation near the Nemiga Metro station.

Распаўсюджанне хрысціянства на тэрыторыі Беларусі мела агульныя рысы з зацвярджэннем новай веры ў іншых землях усходніх славян. Спачатку яно было прынята князямі, дружыннікамі і баярамі, а затым пастулова распаўсюджвалася сярод сялян і рамеснікаў, у сялянскім асяроддзі доўга захоўваліся язычніцкія вераванні і абрады.

ранилось среди крестьян и ремесленников. В крестьянской среде долго сохранялись языческие верования и обряды.

Полоцкий князь Всеслав, который построил в Полоцке кафедральный Софийский собор и крепость Менск, имел активные связи с православным духовенством. Объявленные в 1072 г. святыми князья Борис и Глеб являлись родственниками Всеслава. Они были братьями его деда. Не случайно такие имена даны и сыновьям Всеслава (менский князь Глеб, полоцкий и друцкий князь Борис). Канонические имена свидетельствуют о христианизации двора полоцкого князя. Святые Борис и Глеб считались покровителями дружинников. Их почитание рано получило распространение в Полоцкой земле.

Вероятно, одной из первых построек на Минском замчище была деревянная церковь, вскоре сгоревшая вместе с застройкой детинца. Тогда было решено построить на этом месте каменный храм. Его остатки выявил и исследовал в 1949 – 1951 гг. В.Р.Тарасенко. Хорошо сохранились фундаменты и нижние части стен. Предполагалось построить компактный крестово-купольный храм — трехапсидный, четырехстолпный (16 х х 12 м). Без апсид он имел форму квадрата (12 х 12 м), столбы находились в его центре. Стены из отесанных камней на известковом растворе были выведены на высоту более 1 м, толщина стен 1,5 м. Середина стен заполнена специально приготовленным строительным камнем — бутом. На стенах сохранились участки, облицованные плитками из ноздреватого доломита. В монументальном строительстве древней Беларуси такая деталь больше нигде не встречается, однако известна в Польше с 10 в. Профессор Э.М.Загорульский считает, что зодчий был знаком с романской архитектурой соседней страны, и в этом видит истоки своеобразия замковой церкви. Недалеко от храма обнаружены площадка мастерской, где обтёсывали плитки для строительства, и яма для приготовления известкового раствора.

Полацкі князь Усяслаў, які пабудаваў у Полацку кафедральны Сафійскі сабор і крэпасць Менск на Свіслачы, меў актыўныя сувязі з праваслаўным духавенствам. Аб'яўленыя ў 1072 г. святымі князі Барыс і Глеб з'яўляліся сваякамі Усяслава. Яны былі братамі яго дзеда. Невыпадкова такія імёны дадзены і сынам Усяслава (менскі князь Глеб, полацкі і друцкі князь Барыс). Кананічныя імёны сведчаць аб хрысціянізацыі двара полацкага князя. Святыя Барыс і Глеб лічыліся заступнікамі дружыннікаў. Іх шанаванне рана атрымала распаўсюджанне ў Полацкай зямлі.

Мусіць, адным з першых будынкаў на Мінскім замчышчы была драўляная царква, якая праз некаторы час згарэла з забудовай дзядзінца. Тады было вырашана пабудаваць на гэтым месцы мураваны храм. Яго рэшткі выявіў і даследаваў у 1949—1951 гг. В.Р.Тарасенка. Добра захаваліся падмуркі і ніжнія часткі сцен. Меркавалася пабудаваць кампактны крыжова-купальны храм — трохапсідны, чатырохслуповы (16 х 12 м). Без апсід ён меў форму квадрата (12 х 12 м), слупы знаходзіліся ў яго цэнтры. Сцены з абчасаных камянёў на вапнавым растворы былі зроблены на вышыню больш 1 м, таўшчыня сцен 1,5 м. Сярэдзіна муроў запоўнена спецыяльна прыгатаваным будаўнічым каменем — бутам. На сценах захаваліся ўчасткі, абліцаваныя пліткамі з наздраватага даламіту. У манументальным будаўніцтве старажытнай Беларусі такая дэталь больш нідзе не сустракаецца, але вядома ў Польшчы з 10 ст. Прафесар Э.М.Загарульскі лічыць, што дойлід быў знаёмы з раманскай архітэктурай суседняй краіны, і ў гэтым бачыць вытокі своеасаблівасці замкавай царквы. Недалёка ад храма выяўлена пляцоўка майстэрні, дзе абчэсвалі пліткі для будаўніцтва, і яма для прыгатавання вапнавага раствору.

У 1054 г. адбылося канчатковае раздзяленне хрысціянскай царквы на каталіцкую і праваслаўную. Закладка Менскага храма з апсідай, звернутай на

В 1054 г. произошло окончательное разделение христианской церкви на католическую и православную. Закладка Менского храма с апсидой, обращенной на восток, — подтверждение последовательной ориентации ее заказчика на византийскую традицию в христианстве.

Свидетельством связей с Киево-Печерским монастырем представителей полоцкой княжеской династии является пожертвование менским князем Глебом Всеславичем в 1108 г. крупных средств для строительства в нем трапезной. Вдова менского князя Анастасия (умерла в 1158) завещала этому монастырю кроме слитков золота и серебра 5 сёл, много своего имущества и погребена в нем рядом с князем Глебом.

Однако в самом Менске строительство храма было остановлено и более не возобновилось. Загадка недостроенного менского храма интересует исследователей. Некоторые историки ищут причину этого в политических событиях и драматической судьбе менского князя Глеба. Согласно другому объяснению, основанному на определенных археологических наблюдениях, такой причиной могло стать близкое соседство чрезвычайно высокого оборонительного вала, который после увеличения обрушивался и засыпал песком строительную площадку и фундамент. Церковь построили в ином месте в честь Рождества Богородицы, которая считалась покровительницей города. Недостроенный храм в начале 13 ст. был преобразован в городской некрополь, где найдено 21 погребение горожан по христианскому обычаю в саркофагах из сосновых досок на шипах без использования железных гвоздей.

Таким образом, Менск — один из городов Полоцкой земли, где была сделана попытка возвести ранний храм с оригинальными особенностями, но ему не было суждено украсить восточную часть детинца города.

Предметы христианского культа. С распространением новой веры стали появляться произведения прикладного

ўсход — пацвярджэнне паслядоўнай арыентацыі яе заказчыка на візантыйскую традыцыю ў хрысціянстве.

Сведчаннем сувязей з Кіева-Пячэрскім манастыром прадстаўнікоў полацкай княжацкай дынастыі з'яўляецца ахвяраваннем менскім князем Глебам Усяславічам у 1108 г. буйных сродкаў для будаўніцтва ў ім трапезнай. Удава менскага князя Анастасія (памерла ў 1158) завяшчала гэтаму ж манастыру акрамя зліткаў золата і серабра, 5 сёл, шмат сваёй маёмасці і пахавана ў ім побач з князем Глебам.

Аднак у самім Менску будаўніцтва храма было спынена і больш не аднавілася. Загадка недабудаванага менскага храма цікавіць даследчыкаў. Некаторыя гісторыкі шукаюць прычыну гэтага ў палітычных падзеях і драматычным лёсе менскага князя Глеба. Па іншаму тлумачэнню, заснаванаму на пэўных археалагічных назіраннях, такой прычынай магло стацца блізкае суседства высокага абарончага вала, які пасля пашырэння абвальваўся і засыпаў жвірам будаўнічую пляцоўку і фундамент. Царкву пабудавалі ў іншым месцы ў гонар Раства Багародзіцы, якая лічылася апякункай горада.

Недабудаваны храм з пачатку 13 ст. быў ператвораны ў гарадскі некропаль, дзе знойдзена 21 пахаванне гараджан па хрысціянскаму звычаю ў саркафагах з сасновых дошак, па-майстэрску зробленых на шыпах, без выкарыстання жалезных цвікоў.

Такім чынам, Менск — адзін з гарадоў Полацкай зямлі, дзе была зроблена спроба ўзвесці ранні храм з арыгінальнымі асаблівасцямі, але яму не было суджана ўпрыгожыць усходнюю частку дзядзінца горада.

Прадметы хрысціянскага культу. З распаўсюджаннем новай веры пачалі з'яўляцца творы прыкладнога мастацтва, якія адлюстроўвалі хрысціянскі культ. Іх выраблялі лепшыя таленавітыя майстры. Да твораў мастацкага рамяства належаць каменныя абразкі (іконкі), якія насіліся на грудзях, зрэдискусства, отражающие христианский культ. Их делали лучшие талантливые мастера. К произведениям художественного ремесла принадлежат каменные образки (иконки), которые носились на груди, иногда в мешочках. Не всегда имеется возможность выяснить, где изготовлены предметы мелкой пластики 12—13 вв., обнаруженные на Минском замчище. Размежевание византийских и восточнославянских (древнерусских) произведений — сложная и окончательно не решенная проблема.

В Менске обнаружен уникальный двухсторонний образок квадратной формы с выступом сверху и отверстием для шнурка. На одной его стороне — изображение Богоматери. Характерное для ее образа положение рук: они находятся слева. У Богоматери на лице скорбь, выражение глаз печальное. На другой стороне иконы — изображение апостола Петра. Благословляя правой рукой, он держит свиток в левой. Продолговатое лицо, короткие волосы в виде полукруглых завитков. Резьба барельефная, фигуры выступают над поверхностью. По стилевым особенностям и графике славянской надписи иконка датируется рубежом 12—13 вв.

На второй иконке Никола и архидиакон Стефан изображены в полный рост. Над ними — поясное изображение Христа Эммануила, благословляющего их. Никола в епископской одежде с евангелием в левой руке, Стефан с кадилом, в правой. Фигуры с большими головами и несколько уменьшенными туловищами, складки одежд показаны широкими врезанными линиями.

Очень похожей по общей композиционной схеме является иконка святых Козьмы и Дамиана, благословляемых Христом Эммануилом, найденная в верхнем напластовании при раскопках Большого городища на Менке.

К значительной группе изделий медного литья относятся бронзовые складные кресты, так называемые энколпионы. В Менске обнаружено три бронзовых литых энколпиона. Кресты склады-

ку ў мяшэчках. Не заўсёды ёсць магчымасць высветліць, дзе выраблены ўзоры дробнай пластыкі 12—13 ст., знойдзеныя на Мінскім замчышчы. Размежаванне візантыйскіх і ўсходнеславянскіх (старажытнарускіх) твораў — складаная і канчаткова не вырашаная праблема.

У Менску выяўлены унікальны двухбаковы абразок квадратнай формы з вы-

вались из двух частей и помимо своего основного культового назначения они выполняли роль украшений. Их носили поверх одежды. Кресты были изготовлены в Киеве, но некоторые могли быть сделаны местными мастерами по киевским моделям.

Менские ремесленники в 12—13 вв. были знакомы с новейшими течениями,

Абразок двухбаковы пачатку 13 ст. Божая Маці. Апостал Пётр. Камень, разьба.
Иконка двусторонняя начала 13 в. Богоматерь. Апостол Пётр. Камень, резьба.
A small icon, two-sided, beginning of the 13th century. The Blessed Virgin. Apostle Peter (Stone, carving).

ступам зверху і адтулінай для шнурка. На адным яго баку выява Маці Божай. Характэрнае для яе вобраза палажэнне рук: яны знаходзяцца злева. У Багародзіцы на твары журбота, выраз вачэй засмучаны. На другім баку іконкі — выява апостала Пятра. Благаслаўляючы правай рукой, ён трымае скрутак у левай. Прадаўгаваты твар, кароткія валасы ў выглядзе паўкруглых завіткоў. Разьба барэльефная, фігуры выступаюць над паверхняй. Па стылявых асаблівасцях і графіцы славянскага надпісу іконка датуецца мяжой 12—13 ст.

На другой іконцы Мікола і архідыякан Стэфан выкананы ў поўны рост. Над імі — паясная выява Хрыста Эмануіла, які іх благаслаўляе. Мікола ў

характеризующими продукцию мастерских Византии, а также Киева. Оттуда шло воздействие, которое связывало менских мастеров с высокими традициями культуры восточнохристианского мира. В какой-то мере не исключалось влияние искусства Центральной Европы.

«Господи, помози...». Свидетельством письменности являются надписи на изделиях, найденных при археологических исследованиях. На Минском замчище обнаружено несколько предметов с процарапанными на них словами или отдельными буквами. Так, на каменных иконках были написаны имена «Петр», «Никола», «Стефан». Некоторые надписи сделаны профессионально самими мастерами, иные, вероятно, по-

епіскапскім адзенні з Евангеллем у левай руцэ, Стэфан з кадзілам у правай. Фігуры з вялікімі галовамі і некалькі паменшанымі тулавамі. Складкі адзення абазначаны шырокімі ўрэзанымі лініямі.

Вельмі падобнай па агульнай кампазіцыйнай схеме з'яўляецца іконка святых лекараў Казьмы і Даміяна, якіх благаслаўляе Хрыстос Эмануіл. Яна знойдзена ў верхнім напластаванні пры раскопках Вялікага гарадзішча на Менцы.

Да значнай групы вырабаў меднага ліцця належаць бронзавыя складныя крыжы – так званыя энкалпіёны. У Менску выяўлены тры бронзавыя літыя энкалпіёны. Крыжы складаліся з дзвюх частак і апрача свайго асноўнага культавага прызначэння яны выконвалі ролю ўпрыгожанняў. Іх насілі паверх адзення. Крыжы былі зроблены ў Кіеве, але некаторыя маглі быць створаны тутэйшымі майстрамі па кіеўскіх мадэлях.

Менскія рамеснікі ў 12—13 ст. былі знаёмы з найноўшымі плынямі, якія

ставлены теми, кто образками пользовался. Пометки в виде букв, которые, возможно, означают знаки собственности, встречаются на веретенах, пряслицах, изделиях из кости.

В 1981 г. близко к центру Минского замчища в нижнем напластовании, которое относится к 12 в., была найдена часть деревянного изделия, возможно, чаши с надписью, которая начнналась словами «ги помози...» (Господи, помози...). Остальная часть благопожелательной надписи не сохранилась, но ее можно восстановить. На территории Беларуси известны монументальные памятники письменности 12 ст. – Борисовы камни. На больших валунах ледникового происхождения выбиты кресты и надписи: «Господи, помози рабу своему Борису». По мнению большинства исследователей, сделать это велел полоцкий князь Борис (умер в 1129). На печати Евфросинии Полоцкой помещена кириллическая надпись: «Г/оспод/и, помози рабе своеи Ефросини нарецаемой».

Сучасны выгляд тэрыторыі Мінскага замчышча ў раёне станцыі метро «Няміга».
Современный вид территории Минского замчища в районе станции метро «Немига».
A present-day view of the territory of the Minsk castle near the Nemiga Metro station.

характарызавалі прадукцыю майстэрань Візантыі, а таксама Кіева. Адтуль ішоў уплыў, які звязваў менскіх майстроў з высокімі традыцыямі культуры ўсходнехрысціянскага свету. У нейкай ступені не выключаўся ўплыў мастацтва Цэнтральнай Еўропы.

«Господи, помози...». Сведкамі пісьменнасці з'яўляюцца надпісы на прадметах, знойдзеных пры археалагічных даследаваннях. На Мінскім замчышчы выяўлены некалькі прадметаў з прадрапанымі на іх словамі ці асобнымі літарамі. Так, на каменных абразках былі напісаны імёны «Петр», «Никола», «Стефан». Некаторыя надпісы зроблены прафесійна самімі майстрамі, іншыя, мусіць, пастаўлены тымі, хто абразкамі карыстаўся. Паметы ў выглядзе літар, якія, магчыма, азначаюць знакі ўласнасці, сустракаюцца на верацёнах, праселках, вырабах з косці.

У 1981 г. блізка да цэнтра Мінскага замчышча ў ніжнім напластаванні, што адносіцца да 12 ст., была знойдзена частка драўлянага вырабу, магчыма кубка, з надпісам, які пачынаўся словамі «гн номози...» (Господи, помози...). Астатняя частка добразычлівага надпісу не захавалася, але яе можна ўзнавіць. На тэрыторыі Беларусі вядомы манументальныя помнікі пісьменства 12 ст. — Барысавы камяні. На вялізных валунах ледавіковага паходжання высечаны крыжы і надпісы: «Господи, помози рабу своему Борису». На думку большасці даследчыкаў, зрабіць гэта загадаў полацкі князь Барыс (памёр у 1129 г.). На пячатцы Ефрасінні Полацкай змешчаны кірылічны надпіс: «Г/оспод/н, помози рабе своей Ефросини нарецаемой».

Выслоўе «Господи, помози рабу своему» з'яўляецца даслоўным перакладам формулы, якая шырока выкарыстоўвалася ў Візантыі на манетах, пячатках, амулетах, медальёнах. Адтуль формула прашэння дапамогі Божай распаўсюдзілася разам з хрысціянствам сярод усходні славян.

У тыя далёкія часы пісалі пісалам. Пісала — гэта старажытнае «вечнае

Изречение «Господи, помози рабу своему» является дословным переводом формулы, которая широко использовалась в Византии на печатях, амулетах, медальонах. Оттуда формула прошения помощи Божьей распространилась вместе с христианством среди восточных славян.

В те далекие времена писали писалами. Писало — это древнее «вечное перо»,

Фрагмент драўлянай чашы з надпісамі 12 ст.

Фрагмент деревянной чаши с надписями 12 в.

A wooden bowl (a fragment) with inscriptions of the 12th century.

которое представляло собой железный или бронзовый стержень. Один конец его был заострен, второй имел плоскую лопаточку. В Менске найдено 8 писал. Все они имели близкие аналогии писал в древней Греции н Риме. Писала предназначались для письма на дощечках с поверхностью, покрытой тонким слоем воска. Острым концом стержня писали, а лопаточкой «стирали» написанное. Такими дощечками и писалами пользовались при обучении грамоте.

У восточных славян вместе с принятием христианства была введена кириллическая азбука. Ее сложили для старославянского языка в 863 г. братья Кирилл и Мефодий, выходцы из Византии, проповедники христианства. Они перевели с греческого языка на старославянский религиозпые книги. При помощи «кириллицы» писали в Болгарии, Сербии, Киевской Руси и других славянских странах. Этот язык был понятен каждому славянину. На нем написаны

пяро», якое ўяўляла суцэльны жалезны ці бронзавы стрыжань. Адзін канец яго быў завостраны, другі меў плоскую лапатачку. У Менску знойдзена 8 пісалаў. Усе яны — дакладныя аналогіі пісалаў старажытнай Грэцыі і Рыма. Пісалы прызначаліся для пісьма на дошчачках з паверхняй, пакрытай тонкім слоем воску. Вострым канцом стрыжня пісалі, а лапатачкай «сціралі» напісанае. Такімі дошчачкамі і пісаламі карысталіся пры навучанні грамаце.

Ва ўсходніх славян разам з прыняццем хрысціянства была ўведзена кірыліцкая азбука. Яе складалі для стараславянскай мовы ў 863 г. браты Кірыла і Мяфодзій, выхадцы з Візантыі, прапаведнікі хрысціянства. Яны пераклалі з грэчаскай мовы на стараславянскую рэлігійныя кнігі. Пры дапамозе «кірыліцы» пісалі ў Балгарыі, Сербіі, Кіеўскай Русі і ў іншых славянскіх краінах. Гэта мова была зразумелай кожнаму славяніну. Ёю былі напісаны царкоўныя кнігі, што ў значнай колькасці траплялі з Балгарыі і Візантыі на Русь, дзе навучыліся гэтыя кнігі перапісваць на пергаменце — спецыяльна выробленай скуры цялят. Пераплёт кніг аздабляўся металічнымі ўпрыгожаннямі. Каб лісты не камячыліся, вокладкі з тонкіх дошак сцягваліся асобнымі металічнымі засцежкамі.

Засцежкі ад старажытных, відаць, рэлігійных кніг неаднаразова знойдзены ў Менску. А ў Тураве ў 19 ст. было выпадкова выяўлена «Тураўскае евангелле», перапісанае ў 11 ст. Захавалася 20 старонак, напісаных на пергаменце. Пачатковыя загалоўкі намаляваны фарбамі: чырвонай, сіняй, зялёнай.

Кнігі, па якіх вялося набажэнства, выкарыстоўваліся для навучання грамаце. У буйных усходнеславянскіх гарадах пачалі пісаць літаратурныя творы як на стараславянскай, так і на жывой, гутарковай усходнеславянскай (старажытнарускай) мове, якая абагачалася стараславянскай.

На пергаменце пісаліся розныя дакументы — дагаворы, граматы і інш. Важ-

церковные книги, которые в значительном количестве попадали из Болгарии и Византии на Русь, где научились эти книги переписывать на пергаменте — специально изготовленной коже. Переплет книг снабжался металлическими украшениями. Чтобы листы не мялись, обложки из тонких досок стягивались особыми металлическими застежками.

Застежки от древних, видимо, религиозных книг неоднократно найдены в Менске. А в Турове (Гомельская область) в 19 в. было случайно обнаружено «Туровское евангелие», переписанное в 11 ст. Сохранилось 20 страниц, написанных на пергаменте. Начальные заглавия нарисованы красками: красной, синей, зеленой.

Книги, на которых велось богослужение, использовались для обучения грамоте. В крупных восточнославянских городах стали писать литературные произведения как на старославянском, так и на живом, разговорном восточнославянском (древнерусском) языке, который обогащался старославянским. На пергаменте писались разные документы — договоры, грамоты и др. Важные княжеские или церковные документы, предназначенные для отправки определенному адресату конно, скручивались в свиток и к нему привешивалась на шнурке свинцовая печать-пломба. Чтобы прочитать послание, нужно было снять шнурок и прикрепленную (подвешенную) к нему печать. Такую подвесную печать, или пломбу, нашли на Минском замчище. На печати помещено изображение святого князя Глеба, покровителя менского князя, получившего такое же христианское имя.

Можно вспомнить еще о необыкновенных находках, которые имеют отношение к культуре. На поселении на Менке найдена костяная шахматная фигура коня 11 ст. На Минском замчище в пласте начала 13 в. выявлены три деревянные шахматные фигуры. Благодаря археологическим исследованиям установлено, что наши далекие предки уже в 12—13 вв. играли в шахматы.

ныя княжацкія ці царкоўныя дакументы, прызначаныя для адпраўкі пэўнаму адрасату конна, згортваліся ў скрутак, да якога прывешвалася на шнурку свінцовая пячатка — пломба. Каб прачытаць такую грамату, трэба было зняць шнурок і прымацаваную (падвешаную) да яго пячатку. Такую падвесную пячатку, ці пломбу, знайшлі на Менскім замчышчы. На пячатцы змешчана выява святога князя Глеба, апекуна менскага князя, які атрымаў такое ж хрысціянскае імя.

Можна нагадаць яшчэ аб незвычайных прадметах, якія маюць дачыненне да культуры. На паселішчы на Менцы выяўлена касцяная шахматная фігура каня 11 ст. На Мінскім замчышчы ў пласце пачатку 13 ст. знойдзены тры драўляныя шахматныя фігуры. Дзякуючы археалагічным даследаванням устаноўлена, што нашы далёкія продкі ўжо ў 12—13 ст. гулялі ў шахматы.

Помнікі культуры старажытнага Менска сведчаць, што менчукі ў часы ранняга сярэдневякоўя мелі досыць высокую культуру, якая развівалася ў адным рэчышчы з дасягненнямі такіх гарадоў, як Полацк, Кіеў, Ноўгарад. Заўважаецца ўплыў на ўсходнеславянскую (старажытнарускую) культуру хрысціянскай цывілізацыі Візантыі.

У сучаснасці тэрыторыя Менскага замчышча — найбольш важнага археалагічнага помніка сярэдневяковага горада — падзяляецца праспектам Пераможцаў на дзве амаль роўныя часткі. Знешне рэштак валоў нідзе не бачна. Аднак пад асфальтам знаходзяцца яшчэ не даследаваныя культурныя напластаванні магутнасцю да пяці метраў. Як у архіве, захоўваюцца ў іх крыніцы па матэрыяльнай культуры і гісторыі Менска. А побач з станцыяй метро «Няміга» закансерваваны і перакрыты грунтам участак, дзе былі даследаваны, апісаны, сфатаграфаваны рэшткі ўязных варот (брамы) старажытнага горада Менска.

Памятники культуры древнего Менска свидетельствуют о том, что менчуки во времена раннего средневековья имели довольно высокую культуру, которая развивалась в одном русле с достижениями таких городов, как Полоцк, Киев, Новгород. Наблюдается влияние на восточнославянскую (древнерусскую) культуру христианской цивилизации Византии.

Касцяная шахматная фігура каня 11 ст. з раскопак паселішча на Менцы.

Костяная шахматная фигура коня 11 в. из раскопок поселения на Менке.

A stone chess figure of the knight, 11th century, from the excavated settlement on Menka.

В настоящее время территория Минского замчища — наиболее важного археологического памятника средневекового города — разделяется проспектом Победителей на две почти равные части. Внешне остатки валов нигде не прослеживаются. Однако под асфальтом находятся еще не исследованные культурные напластования мощностью до пяти метров. Как в архиве, сохраняются в них источники по материальной культуре и истории Менска. А рядом со станцией метро «Немига» законсервирован и перекрыт грунтом участок, где были исследованы, описаны, сфотографированы остатки въездных ворот (брамы) древнего города Менска.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Алексеев Л.В. Полоцкая земля в IX — XIII вв.: (Очерки истории Северной Белоруссии). М., 1966.

Яго ж. «Меньск» и Минск (к начальной истории белорусской столицы) // Культура славян и Русь. М., 1998.

Яго ж. Княжеское строительство полоцких князей (XI — XII вв.) // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі. Полацк, 1998.

Арлоў У. Таямніцы Полацкай гісторыі. Мн., 2000.

Археалогія Беларусі. Т. 3. Мн., 2000.

Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыкл. Мн., 1993.

Беларускія летапісы і хронікі. Мн., 1997.

Булкин В.А., Седых В.Н. Киев — Минск — Смоленск — Москва: истоки становления столичного центра // Гіст.-археал. зб. Мн., 2002. № 17.

Гісторыя Беларусі: У 6-ці т. Т. 1. Старажытная Беларусь. Мн., 2000.

Друцк і Барысаў: Да юбілеяў стараж. гарадоў. Мн., 2002.

Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і новагародскі перыяды. Мн., 1990.

Жучкевич В.А. Краткий топонимический словарь Белоруссии. Мн., 1974.

Загарульскі Э.М. Заходняя Русь IX — XIII стст. Мн., 1998.

Яго ж. Древний Минск. Мн., 1963.

Яго ж. Возникновение Минска. Мн., 1982.

Заяц Ю.А. Мінская брама XII ст. // Помнікі мастацкай культуры Беларусі: Новыя дасслед. Мн., 1989.

Яго ж. Оборонительные сооружения Менска XI — XIII вв. Мн., 1996.

Яго ж. Новые археологические исследования Верхнего города в Минске // Гістарычна-археалагічны зборнік. Мн., 2001. № 16.

Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі: Мінск. Мн., 1988.

Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Мн., 1991.

Ілюстраваная гісторыя. Краіна Беларусь. Martin, Slovakia, 2003.

Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. М., 1962. Т. 2.

Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. М., 1962. Т. 1.

Літопис Руський. За Іпатським списком переклав Леонід Махновець. Кипв, 1989.

Ляўданскі А., Каваленя А. Дзе знаходзіўся першапачаткова Менск? // Звязда. 1935. 27 мая.

Ляўкоў Э.А. Маўклівыя сведкі мінуўшчыны. Мн., 1992.

Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мінска: У 4 кн. Кн. 1. Мн., 2001.

Повесть временных лет. Ч. 1 — 2. М.; Л., 1950.

Пуцко В. Художественное ремесло Полоцкой земли (находки, явления, нерешенные проблемы) // Гіст.-археал. зб. Мн., 1997. № 12.

Русов П.А. Деревянные сооружения Менска XIII — XVII вв. Мн., 1992.

Сергеевич В. Русские юридические древности. Т. 2. СПб., 1900.

Слова пра паход Ігаравы. Мн., 1986.

Собаль В. Менск старажытны // Бел. мінуўшчына. 1997. № 1.

Соловьев С.М. История России с древнейших времен. Кн. 1. М., 1959.

Тарасаў С.В. Чарадзей сёмага веку Траяна. Усяслаў Полацкі. Мн., 1991.

Тарасенко В.Р. Древний Минск // Материалы по археологии БССР. Мн., 1957. Т. 1.

Фроянов И.Я., Дворниченко А.Ю. Города-государства Древней Руси. Л., 1988.

Чаропка В. Імя ў летапісе. Мн., 1994.

Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и белорусскому краю. Мн., 1992.

Штыхаў Г.В. Абарончыя збудаванні гарадзішча на Менцы: да пытання аб паходжанні Менска // Беларускі горад у часе і прасторы: 500 гадоў Полацкай магдэбургіі: Зб. навук. прац. Наваполацк — Мінск, 2001.

Яго ж. Старажытныя дзяржавы на тэрыторыі Беларусі. Мн., 2002.

Яго ж. Города Полоцкой земли (IX — XIII вв.). Мн., 1978.

Шут К.П. Обувь древнего Минска (по археологическим материалам) // Материалы IX конференции молодых ученых. Вопросы истории. Мн., 1965.

Щеглова В.В. К вопросу о фауне Минского замчища // Белорусские древности. Мн., 1967.

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 5. Мн., 1999.

Свыше 1100 лет назад в Восточной Европе образовалось государство Русь. Историки называют его Киевской Русью. Древняя Русь состояла из разных территориальных единиц, в источниках известных как «земля». Исследователи именуют их княжествами, потому что во главе их находились князья.

Полоцкая земля (ныне северная часть Беларуси) одной из первых выделилась из состава Киевской Руси как независимое государственное образование — земля-княжество. Значительным городом Полоцкой земли был Менск (так назывался в Средневековье Минск).

Минск впервые упомянут в начальной летописи «Повести временных лет» в 1067 г., однако он имеет более древнюю историю. Предшественник города, может быть, и сам Минск возник в другом месте: не на берегу Свислочи, а на удалении 16 км в верховье Птичи, где в нее впадает небольшая речка Мена (Менка), ныне почти пересохшая. От нее, вероятно, и происходит название — Менский город, город на реке Мень, т.е. Меньск.

На такие размышления наводит летописная фраза о том, что войска трех князей Ярославичей в 1067 г. «взяли Менеск ... и пошли к Немиге», т.е. к месту слияния небольшой Немиги со Свислочью, туда, где расположен сейчас исторический центр Минска.

На Менке при впадении в нее ручья Дунай сохранился великолепный археологический комплекс: два городища (Малое и Большое) общей площадью 1,3 га, три неукрепленных поселения (всего 30 га). Археологические исследования показали, что жизнь на берегах Менки от рубежа нашей эры продолжалась на протяжении многих столетий, но самой интенсивной она была в 10—11 вв. Во второй половине 11 в. поселения на Менке приходят в упадок. В это время сооружается новая крепость на Свислочи при впадении в нее Немиги (теперь улица в Минске).

В начале 12 в. Минск становится столицей удельного княжества. Минский князь Глеб (1104 — 1119), сын воинственного Всеслава Полоцкого, стремился расширить границы своего княжества за счет соседних территорий, что приводило к столкновениям с южнорусскими (киевскими) князьями. В 1119 г. киевский князь Владимир Мономах захватил Минск и временно присоединил его к киевским владениям.

В 1140-е гг. княжение Глебовичей в Минске было восстановлено. В середине и второй половине 12 в. минские князья (Ростислав, Володарь) соперничали с полоцкими и друцкими князьями за политическую гегемонию в Полоцкой земле, но имели лишь временный успех.

Реальной опорой княжеской власти в Минске была дружина. Она состояла из профессиональных воинов. При археологических раскопках Минского замчища найдено много предметов вооружения воина и снаряжения боевого коня.

Укрепленный центр (крепость) Минска на Свислочи площадью 3 га был расположен в заболоченной местности, имел земляной вал высотой 8 м, въездные ворота, рубленные из дуба. Вблизи крепости возникали неукрепленные поселения. Они были наполовину застроены, а наполовину засеяны, как обычно в средневековом городе. У ворот находился рынок, а неподалеку — пристань. Застройка города была

исключительно деревянной, что было характерно для восточнославянских городов того времени. Основу планировки крепости составляла улица шириной 4 м. От нее отходили ответвления к усадьбам горожан. Планировка города отличалась стабильностью, а застройка укрепленного центра особой плотностью.

На улицах были мостовые из дерева. Площадь усадеб составляла 220 – 250 кв.м. Они были тесно застроены (одна или две избы и четыре — пять хозяйственных построек). Площадь жилищ 16 — 25 кв.м. Некоторые постройки были двухэтажные. В целом бытовая застройка близка домостроительным традициям городов лесной полосы Восточной Европы.

Материалы археологических раскопок свидетельствуют о развитии в 12—13 вв. разных ремесел — железообрабатывающего, ювелирного, гончарного, кожевенно-сапожного, деревообрабатывающего, косторезного и др. Производились потребительские товары: кожаная обувь, глиняная и деревянная посуда, металлические украшения. В хозяйственной жизни города выделялись прядение и ткачество. Ими занимались исключительно женщины. Ввиду слабого товарообмена между городом и деревней жители городов, включая ремесленников и дружинников, были связаны с земледелием, животноводством и различными промыслами (охотой, рыболовством, собирательством).

Дальняя иноземная торговля удовлетворяла потребности в металлическом сырье. Вместе с тем появление серебряных арабских монет, а затем западноевропейских денариев знаменовало начало денежного обращения. Но в 12—13 вв. наступил безмонетный период. Согласно летописным источникам, в качестве крупных платежей в Минске стали использоваться серебряные и золотые слитки-гривны.

Предметы домашнего обихода, украшения, одежда, обувь, пища жителей раннесредневекового Минска свидетельствуют о единстве материальной культуры городов белорусских земель, этнической родственности их населения.

Недостроенный храм, алтарем обращенный на восток, говорит о византийской традиции.

Археологические источники из древнего Менска 11—13 вв. подтверждают, что жители города имели довольно высокую культуру, которая развивалась в одном русле с достижениями таких городов, как Полоцк, Киев, Новгород. Наблюдается влияние на восточнославянскую (древнерусскую) культуру христианской цивилизации Византии.

Over 1100 years ago the state of Rusr was formed in Eastern Europe. The historians call it Kievan Rus'. Ancient Rus' was composed of different territorial units known in the sources as «lands». The researchers call them principalities, as they were ruled by the princes.

The Polotsk Land (now it is the northern part of Belarus) was one of the first to set up on its own in Kievan Rus' as an independent state entity, being that of the land-principality. Mensk (the mediaeval name of Minsk) was an important city of the Polotsk Land.

Minsk was mentioned in an early chronicle called «The tale of the ancient years» («Povest vremennykh let») for the first time in 1067, yet it has a more ancient history. The city forerunner, possibly Minsk itself, arose in a different place: not on the bank of the river Svisloch but 16 km away, in upper reaches of the Svisloch, where a small river Mena (Menka), which is dry now, flows into it. Probably it has given the name to Mensk city, a city on the river Men, i.e. Men'sk.

This supposition might have been inspired by a phrase from the chronicle that in 1067 the forces of three princes of the Yaroslavichy «took Menesk... and went to the Nemiga», i.e. to the place of a small river Nemiga and Svisloch confluence, the present-day location of the historical centre of Minsk.

There is a wonderful archaeological complex on the river Menka where a stream Dunai flows into it: 2 hill-forts – the Small and Large ones measuring to 1,3 hectares, 3 unfortified settlements (the total area – 30 hectares). Archeological investigations demonstrated that life on the Menka riverside went on for many centuries from the beginning of the new era, but it was most intensive in the 10th–11th centuries. In the second half of the 11th century the settlements on the Menka fell into decay. At that time there has been erected a new fortress on the Svisloch where the Nemiga (now there is a street over it in Minsk) flows into it.

In the beginning of the 12th century Minsk became the capital of the appanage principality. The prince of Minsk Hleb (1104 – 1119), a son of the martial prince Vseslav of Polotsk, tried to expand his principality at the cost of the neighbouring territories, which resulted in the armed conflicts with South-Russian (Kievan) princes. In 1119 the prince of Kiev Vladimir captured Minsk and incorporated it into the Kievan belongings.

In the 1140s the reign of the Hlebovichi in Minsk was restored. In the middle and second half of the 12th century Minsk princes Rostislav and Volodar rivaled the Polotsk and Drutsk princes for the political domination in the Polotsk land, yet they had only a temporary success.

A real support for the prince's reign in Minsk was provided by the retinue, composed of the professional warriors. During the archeological excavations of Minsk ancient settlement there have been found many items of the warrior equipment and war-horse harness.

The fortified centre (fortress) of Minsk on the Svisloch measuring to 3 ha was situated in the swamped place, and had an earthen rampart 8 metres height and gates made of oak. Near the fortress there were based the unfortified settlements. Half of the territory was built up and the rest was used under crops, which was usual of a mediaeval town. By the gate there was a market and not far away – a wharf. The building up was exclusively wooden, that being typical of the Eastern Slavic towns of that time. The core of the fortress layout was a street 4 m wide. The lanes led from it to the townspeople manors. The town planning was peculiar for its stability and the fortified centre – for a high density of its buildings.

The streets were paved in wood. The area of the manors was 220–250 square metres. They were densely built up (one or two houses and four or five outhouse buildings and barns). The usual living space was 16–25 square metres. Some of the buildings were two-storeyed. In general the house-building tradition was like that of the Eastern European towns of the forest zone.

The findings of the archeological excavations testify to different trades development in the 12th–13th centuries, mainly those of iron-manufacturing, jewellery, pottery, leather-processing and shoe-making, woodworking, bone-carving etc. Various customer goods were produced: leather footwear, earthen- and woodenware, metal adornments. In the economic life of the town the priority was given to the spinning and weaving, which was particularly women's occupation. Due to the weak commodity exchanges between towns and a villages, the urban population, including the craftsmen and retinues, was involved in the agriculture, cattle breeding and other lines of business (hunting, fishing, gathering).

The trade with far foreign lands satisfied the requirements in metal raw material. Yet the silver Arabic coins and later the West-European denarii came into use and marked the beginning of the monetary circulation. But in the 12th–13th centuries there was a

non-monetary period. According to the chronicles, in Minsk silver and gold bullion-grivnas there came in use the as a means of large payments.

Household items typical for the Minsk town-dwellers of the early mediaeval period, such as adornments, clothes, shoes, food prove that Belarusian towns had a common urban culture and ethnic kinship of their citizens. The unfinished temple with the altar directed to the East testifies to the Byzantine tradition.

The Minsk archeological sources of the 11th – 13th centuries prove that the townspeople had rather a highly developed culture, identical to that of Polotsk, Kiev and Novgorod. The influence of the Byzantine Christian civilization on the East-Slavonic (old Russian) culture can be observed.

Мінск — ваяводскі цэнтр у Вялікім княстве Літоўскім і Рэчы Паспалітай

Минск — воеводский центр в Великом княжестве Литовском и Речи Посполитой

Раздзел II

Мінск – ваяводскі цэнтр у Вялікім княстве Літоўскім і Рэчы Паспалітай

1. ГОРАД ЯК АДМІНІСТРАЦЫЙНАЯ АДЗІНКА

Уключэнне Мінскай зямлі ў склад Вялікага княства Літоўскага. Пачынаючы з 14 ст. гісторыя Мінска і Мінскай зямлі была цесна звязана з гісторыяй Вялікага княства Літоўскага. Гэта дзяржава ўзнікла ў сярэдзіне 13 ст. і ўключала першапачаткова землі Беларускага і Літоўскага Панямоння. Першым правіцелем, які аб'яднаў іх пад сваёй уладай, быў Міндоўг. Аднак умацаванне ўлады гэтага князя сустрэла зацятае супраціўленне з боку літоўскай знаці, не жадаўшай аслаблення пазіцый мясцовых уладальнікаў. Праціўнікамі Міндоўга з'яўляліся таксама крыжакі, якія імкнуліся да гегемоніі ў Прыбалтыцы, і Галіцка-Валынскае княства, што было моцна спустошана мангола-татарамі, але супраціўлялася аслабленню свайго ўплыву. У барацьбе з праціўнікамі Міндоўгу ўдалося дасягнуць пэўных поспехаў. Як паведамляе Густынскі летапіс, у 1253 г. ў Навагрудку (сучас-

Раздел II

Минск – воеводский центр в Великом княжестве Литовском и Речи Посполитой

1. ГОРОД КАК АДМИНИСТРАТИВНАЯ ЕДИНИЦА

Включение Минской земли в состав Великого княжества Литовского. Начиная с 14 в. история Минска и Минской земли была тесно связана з историей Великого княжества Литовского. Это государство возникло в середине 13 в. и включало первоначально земли Белорусского и Литовского Понеманья. Первым правителем, объединившим их под своей властью, был Миндовг. Однако укрепление власти этого князя встретило яростное сопротивление со стороны литовской знати, не желавшей ослабления позиций местных властителей. Противниками Миндовга являлись также крестоносцы, стремившиеся к гегемонии в Прибалтике, и Галицко-Волынское княжество, сильно опустошенное монголо-татарами, но сопротнвлявшееся ослаблению своего влияния. В борьбе с противниками Миндовгу удалось достичь определенных успехов. Как сообщает Густинская летопись, в 1253 г. в Новогрудке (со-

ны раённы цэнтр Гродзенскай вобласці) ён быў каранаваны каронай, прысланай папам Інакенціем IV. Аднак утрымаць пад сваёй уладай гэты горад ён не змог. Толькі пераемнікам Міндоўга ўдалося канчаткова ўмацавацца на землях Беларускага Панямоння.

С самага пачатку свайго існавання Вялікае княства Літоўскае з'яўлялася балта-славянскай дзяржавай. У далейшым, імкнучыся ахаваць сябе ад пагрозы з боку татараў і крыжакоў, да яго далучаюцца ўсё новыя землі Русі. Ужо ў 13 ст. на княжацкіх сталах шэрагу гарадоў зацвердзіліся літоўскія правіцелі. Сярод гэтых гарадоў знаходзіўся Полацк, у сферу ўплыву якога ўваходзіла калісьці Мінская зямля. Магчыма, тады ж уплыў літоўскіх князёў распаўсюдзіўся і на Мінск.

Першая палова 14 ст. – час актыўнага ўключэння ў склад Вялікага княства Літоўскага славянскіх зямель. У 1307 г. да гэтай дзяржавы канчаткова далучаецца Полацк, а ў 1325 г. ў складзе літоўскага пасольства ў Ноўгарад знаходзіўся мінскі князь Васіль, што непасрэдна сведчыць пра яго васальную залежнасць ад вялікага князя Гедзіміна. Да пачатку 40-х г. 14 ст. ўлада мясцовай княжацкай дынастыі ліквідуецца. Пасля падзелу дзяржавы на сферы ўплыву паміж Альгердам і Кейстутам Менск пераходзіць непасрэдна ў рукі Альгерда. Прыналежнасць Менска да «рускай стараны» Вялікага княства пацвярджае і грамата Уладзіслава Ягайлы за 1387 г., выдадзеная ім неўзабаве пасля заключэння Крэўскай уніі 1385 г. і прыняцця польскай кароны. У ёй «кароль польскі, літоўскі, рускі і іншых зямель гаспадар» перадаваў Менск «з усімі людзьмі, зямлёй, з пошлінай і прыбыткамі» свайму брату і намесніку Скіргайлу. У 1392 г. пасля ўкняжання ў дзяржаве Вітаўта горад пераходзіць у яго рукі.

У 1413 г. Мінск увайшоў у склад Віленскага ваяводства, утворанага ў адпаведнасці з Гарадзельскім прывілеем. Яго межы ў цэлым супадалі з землямі, што знаходзіліся калісьці ў непасрэд-

временный районный центр Гродненской области) он был коронован короной, присланной папой Иннокентием IV. Однако удержать под своей властью этот город он не смог. Только преемникам Миндовга удалось окончательно укрепиться на землях Белорусского Понеманья.

С самого начала своего существования Великое княжества Литовское являлось балто-славянским государством. В дальнейшем, стремясь обезопасить себя от угрозы со стороны татар и крестоносцев, к нему присоединяются всё новые земли Руси. Уже в 13 в. на княжеских престолах ряда городов утвердились литовские правители. В ряду этих городов находился Полоцк, в сферу влияния которого входила когда-то Минская земля. Возможно, тогда же влияние литовских князей распространяется и на Минск.

Первая половина 14 в. — время активного включения в состав Великого княжества Литовского славянских земель. В 1307 г. к этому государству окончательно присоединяется Полоцк, а в 1325 г. в составе литовского посольства в Новгород находился менский князь Василий, что прямо свидетельствует о его вассальной зависимости от великого князя литовского Гедимина. К началу 40-х г. 14 в. власть местной княжеской династии ликвидируется. После раздела государства между Ольгердом и Кейстутом на сферы влияния Минск переходит непосредственно в руки Ольгерда. Принадлежность Минска к «русской стороне» Великого княжества подтверждает и грамота Владислава Ягайлы за 1387 г., выданная им вскоре после заключения Кревской унии 1385 г. и принятия польской короны. В ней «король польский, литовский, русский и иных земель господарь» передавал Минск «со всеми людьми, землей, с пошлиной и прибытками» своему брату и наместнику Скиргайле. В 1392 г. после вокняжения в государстве Витовта город переходит в его руки.

В 1413 г. Минск вошел в состав Виленского воеводства, образованного в соответствии с Городельским привилеем. Его границы в целом совпадали с землями, находящимися когда-то в непосред-

ным падпарадкаванні ў Альгерда. «Спадчына» Кейстута ўвайшла ў склад Троцкага ваяводства. Пасля смерці Вітаўта ў 1430 г. і адхілення ў 1432 г. ад улады яго пераемніка Свідрыгайлы ўспыхнула грамадзянская вайна. У выніку расколу Вялікага княства Менская зямля прызнала ўладу праціўніка Свідрыгайлы, Жыгімонта Кейстутавіча. У 1433 ці 1434 г. па загаду Свідрыгайлы які вяртаўся з паходу на Літву, Менск быў захоплены і спалены, а многія жыхары былі выведзены ў палон.

Пасля паражэння Свідрыгайлы дзве часткі дзяржавы зноў аб'ядналіся пад уладай аднаго манарха. У другой палове 15 ст. горад робіцца цэнтрам Менскага павета, які па-ранейшаму ўваходзіў у склад Віленскага ваяводства. Павет быў утвораны на аснове былых княстваў – Менскага, Заслаўскага і Лагойскага. Да іх быў далучаны шэраг замкаў і сёл іншых зямель. У Менску сталі кіраваць велікакняжацкія намеснікі, якія называліся таксама старастамі. У іх руках знаходзілася адміністрацыйна-гаспадарчая, фінансавая, судовая і ваенная ўлада. Рэзідэнцыяй намеснікаў з'яўляўся Менскі замак. Тут жа размяшчаўся гарнізон, склады правіянту і арсенал. У 1473 г. на пасадзе менскага намесніка знаходзіўся князь Іван Заслаўскі, затым – прадстаўнік друцкіх князёў Іван Красны, Мікалай Ільініч і Багдан Заслаўскі. Апошні выконваў функцыі старасты амаль да моманту прыняцця першага Статута Вялікага княства Літоўскага 1529 г.

У 15 ст. адбываецца рост значэння Менска як важнага адміністрацыйнага і гаспадарчага цэнтра Вялікага княства Літоўскага. Ужо ў 1444 г. каралеўская грамата называе яго ў ліку пятнаццаці найбольш развітых гарадоў дзяржавы. Пра ўзрастанне ролі і значэння Менска ў жыцці Вялікага княства Літоўскага сведчыць наданне яму ў 1499 г. самакіравання на магдэбургскім праве.

Пачатак 16 ст. азнаменаваўся для Менска трывожнымі падзеямі. У 1506 г. ўвесь горад, за выключэннем замка, быў

ственном подчинении у Ольгерда. «Наследство» Кейстута вошло в состав Трокского воеводства. После смерти Витовта в 1430 г. и свержения в 1432 г. его преемника Свидригайлы вспыхнула гражданская война. В результате раскола Великого княжества Минская земля признала власть противника Свидригайлы Сигизмунда (Жигимонта) Кейстутовича. В 1433 или 1434 г. по приказу Свидригайлы, возвращавшегося из похода на Литву, Минск был захвачен и сожжен, а многие жители уведены в плен.

После поражения Свидригайлы две части государства вновь объединились под властью одного монарха. Во второй половине 15 в. город становится центром Минского повета, по-прежнему входившего в состав Виленского воеводства. Повет был образован на основе бывших княжеств — Минского, Заславского и Логойского. К ним был присоединен ряд замков и сел других земель. В Минске стали править великокняжеские наместники, называемые также старостами. В их руках находилась административно-хозяйственная, финансовая, судебная и военная власть. Резиденцией наместников являлся Минский замок. Здесь же размещался гарнизон, склады провианта и арсенал. В 1473 г. на должности минского наместника находился князь Иван Заславский, затем — представитель друцких князей Иван Красный, Николай Ильинич и Богдан Заславский. Последний исполнял функции старосты почти до времени принятия первого Статута Великого княжества Литовского 1529 г.

В 15 в. происходит рост значения Минска как важного административного и хозяйственного центра Великого княжества Литовскаго. Уже в 1444 г. королевская грамота называет его в числе пятнадцати наиболее развитых городов государства. О возрастании роли и значения Минска в жизни Великого княжества свидетельствует предоставление ему в 1499 г. самоуправления на магдебургском праве.

Начало 16 ст. ознаменовалось для Минска тревожными событиями. В 1506

выпалены татарамі перакопскага хана Магамет Гірэя, які стаў паблізу абозам і выслаў атрады на Вільню, Друцк, Віцебск, Полацк, Навагрудак, Слуцк. У 1508 г. Менску зноў давялося вытрымліваць двухтыднёвую аблогу. На гэты раз горад спрабаваў захапіць князь Міхал Глінскі, які трапіў у няміласць да караля Жыгімонта Старога. Падняўшы мяцеж, апальны князь пры падтрымцы маскоўскага войска на чале з Васілём Шамяцічам спрабаваў адваяваць сабе «вотчыну». Аднак, даведаўшыся пра набліжэнне караля Жыгімонта з выбраным войскам, Глінскі мусіў адступіць. Няўдача пад Менскам шмат у чым абумовіла паражэнне Глінскага, вымушанага з'ехаць у Маскву. Але і ў далейшым Мінск, дзякуючы свайму важнаму геаграфічнаму размяшчэнню, з'яўляўся важным стратэгічным пунктам на шляху да сталіцы Вялікага княства Літоўскага – Вільні. У 1519 г. сюды падыходзілі войскі маскоўскіх ваявод В.Шуйскага, М.Гарбатага, С.Курбскага, у 1534 г. – М.Гарбатага і Н.Абаленскага.

Утварэнне Мінскага ваяводства і яго структура. Пачатак 15 ст. азнаменаваўся значнымі зменамі ў адміністрацыйным падзеле Вялікага княства Літоўскага. У адпаведнасці з Гарадзельскім прывілеем 1413 г. ўводзіліся новыя адміністрацыйныя адзінкі – ваяводствы. Першапачаткова на аснове былых княстваў утвараліся два ваяводствы — Віленскае і Троцкае. У 1504 г. ў адпаведнае ваяводства была ператворана Полацкая зямля. У 1507 г. ўтварылася Навагрудскае ваяводства, у 1508 г. — Смаленскае, у 1513 г. — Падляшскае ваяводства. Першапачаткова Менск, а пазней і Менскі павет уваходзілі ў склад Віленскага ваяводства. Аднак у 60-х г. 16 ст. адбыліся падзеі, якія ўнеслі істотныя змены ў адміністрацыйную карціну Вялікага княства Літоўскага і месца ў ёй будучай беларускай сталіцы. У 1558 г. ўспыхнуў ваенны канфлікт у Лівоніі — на землях сучасных Латвіі і Эстоніі. Цар Іван Грозны, імкнучыся да пашырэння Маскоўскай дзяржавы, нанёс шэраг па-

г. весь город, за исключением замка, был выжжен татарами перекопского хана Магомет Гирея, который стал поблизости обозом и выслал отряды на Вильно, Друцк, Витебск, Полоцк, Новогрудок, Слуцк. В 1508 г. Минску опять пришлось выдерживать двухнедельную осаду. На этот раз город пытался захватить князь Михаил Глинский, попавший в немилость у короля Сигизмунда (Жигимонта) Старого. Подняв мятеж, опальный князь при поддержке московского войска во главе с Василием Шемятичем пытался отвоевать себе «отчину». Однако узнав о приближении короля Сигизмунда с отборным войском, Глинский был вынужден отступить. Неудача под Минском во многом обусловила поражение Глинского, вынужденного выехать в Москву. Но и в дальнейшем Минск, благодаря своему важному географическому положению, являлся важным стратегическим пунктом на пути к столице Великого княжества Литовского — Вильно. В 1519 г. сюда подходили войска московских воевод В.Шуйского, М.Горбатого, С.Курбского, в 1534 г. — М.Горбатого и Н.Оболенского.

Образование Минского воеводства и его структура. Начало 15 в. ознаменовалось значительными изменениями в административном делении Великого княжества Литовского. В соответствии с Городельским привилеем 1413 г. вводились новые административные единицы – воеводства. Первоначально на основе бывших княжеств образовалось два воеводства — Виленское и Трокское. В 1504 г. в соответствующее воеводство была преобразована Полоцкая земля. В 1507 г. образовалось Новогрудское воеводство, в 1508 г. — Смоленское, в 1513 г. — Подляшское воеводство. Первоначально Минск, а позднее и Минский повет входили в состав Виленского воеводства. Однако в 60-х г. 16 в. произошли события, внесшие существенные изменения в административную картину Великого княжества Литовского и место в ней будущей белорусской столицы. В 1558 г. вспыхнул военный конфликт

ражэнняў Лівонскаму ордэну, які знаходзіўся на мяжы распаду. Па просьбе апошняга ордэнскага магістра Готгарда Кетлера ў канфлікт умяшалася Вялікае княства Літоўскае. Аднак яго ўступленне ў вайну не прынесла чакаемых вынікаў. Быў страчаны Полацк, а зацяжны канфлікт пагражаў вычарпаннем фінансавых і людскіх рэсурсаў краіны. У гэтых умовах у асяроддзі шляхты ўзмацнілася імкненне да зближэння з Польшчай, якая бачылася ў якасці ваеннага саюзніка.

У рамках падрыхтоўкі новай уніі быў праведзены шэраг рэформ, накіраваных на збліжэнне ўнутранага ўпарадкавання абедзвюх дзяржаў. Важнае месца сярод гэтых мерапрыемстваў займалі адміністрацыйна-тэрытарыяльная і судовая рэформы 1564—1566 гг. У 1565 г. уся тэрыторыя дзяржавы была падзелена на 30 паветаў, прычым межы ўжо існаваўшых паветаў удакладняліся. У 1566 г. ўтварыўся шэраг новых ваяводстваў, у тым ліку за кошт іх выдзялення са складу старых. У выніку налічвалася 13 ваяводстваў — Берасцейскае, Брацлаўскае, Віленскае, Віцебскае, Валынскае, Кіеўскае, Менскае, Мсціслаўскае, Навагрудскае, Троцкае, Падляшскае, Полацкае і Смаленскае.

Менскае ваяводства ўтварылася шляхам вычлянення яго са складу Віленскага ваяводства. Першапачаткова яно ўключала два паветы — Менскі і Рэчыцкі. Дастаткова вялікія па памерах, яны былі параўнальна слаба заселены. У 1567 г. Менскі павет змог выставіць у войска Вялікага княства Літоўскага 221 кавалерыста і 45 пешых воінаў («драбаў»), а Рэчыцкі павет — усяго 44 вершнікаў і 5 «драбаў». Меншая колькасць воінаў была прадстаўлена ў гэтым годзе толькі Віцебскім і Кіеўскім паветамі. Напярэдадні заключэння Люблінскай уніі 1569 г. адбылося ўзбуйненне ваяводства. Да яго быў далучаны Мазырскі павет, які першапачаткова (з 1565 г.) уваходзіў у склад Кіеўскага ваяводства. У выніку тэрыторыя ваяводства павялічылася да 55 500 кв. км. Аднак па

в Ливонии — на землях современных Латвии и Эстонии. Царь Иван Грозный, стремясь к расширению Московского государства, нанёс ряд поражений Ливонскому ордену, находящемуся на грани распада. По просьбе последнего орденского магистра Готгарда Кетлера в конфликт вмешалось Великое княжество Литовское. Однако его вступление в войну не принесло ожидаемых успехов. Был утерян Полоцк, а затяжной конфликт грозил истощением финансовых и людских ресурсов страны. В этих условиях в среде шляхты усилилось стремление к сближению с Польшей, которая виделась в качестве военного союзника.

В рамках подготовки новой унии был проведен ряд реформ, нацеленных на сближение внутреннего устройства обоих государств. Важное место среди этих мероприятий занимали административно-территориальная и судебная реформы 1564—1566 гг. В 1565 г. вся территория государства была разделена на 30 поветов, причем границы уже существовавших поветов уточнялись. В 1566 г. образовался ряд новых воеводств, в том числе и за счет их выделения из состава старых. В результате насчитывалось 13 воеводств — Берестейское, Брацлавское, Виленское, Витебское, Волынское, Киевское, Минское, Мстиславльское, Новогрудское, Трокское, Подляшское, Полоцкое и Смоленское.

Минское воеводство образовалось путем вычленения его из состава Виленского воеводства. Первоначально оно включало два повета — Минский и Речицкий. Достаточно обширные по размерам, они были сравнительно слабо заселены. В 1567 г. Минский повет смог выставить в войско Великого княжества Литовского 221 кавалериста и 45 пеших воинов («драбов»), а Речицкий повет — всего 44 всадников и 5 «драбов». Меньшее количество воинов было представлено в этом году только Витебским и Киевским поветами. Накануне заключения Люблинской унии 1569 г. произошло укрупнение воеводства. К нему был

шчыльнасці гарадскіх пасяленняў яно знаходзілася ў першай палове 17 ст. на перадапошнім месцы, апярэдзіўшы ў гэтым сэнсе толькі Мсціслаўскае ваяводства.

Органы кіравання, судовая сістэма. Набыццё Менскам статуса ваяводскага цэнтра азначала павышэнне ролі горада і ператварэнне яго ў значны адміністрацыйны цэнтр дзяржавы. Кіраўніком выканаўчай улады ў ваяводстве быў ваявода, пасада якога была пажыццёвай. Ён зацвярджаўся з ліку буйных феадалаў каралём і вялікім князем сумесна з панамі-радай. З моманту ўтварэння Менскага ваяводства і да скасавання гэтай структуры пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай у 1793 г. пасаду менскага ваяводы займалі 29 чалавек. У іх ліку былі прадстаўнікі такіх вядомых родаў Вялікага княства, як Радзівілы, Сапегі, Тышкевічы, Пацы, Агінскія, Завішы і інш.

Ваявода ўваходзіў у склад рады Вялікага княства Літоўскага і сенат Рэчы Паспалітай. Ён узначальваў феадальнае апалчэнне («паспалітае рушэнне») ваяводства, клапаціўся пра стан замкаў на падуладнай тэрыторыі. Яму належала адміністрацыйная ўлада ў ваяводстве, ён прадстаўляў тут кіраўніцтва дзяржавы і дбаў пра яе інтарэсы, у тым ліку эканамічныя. На ваяводу ўскладаліся абавязкі па кантролі за станам велікакняжацкіх маёнткаў, за своечасовай выплатай усялякіх падаткаў на карысць дзяржавы. Ён сачыў за дзейнасцю ніжэйшых органаў улады, кантраляваў выкананне распараджэнняў цэнтральных органаў улады і ўзначальваў гродскі, альбо замкавы, суд. Гэты суд займаўся разглядам спраў шляхты, мяшчан і сялян, злоўленых на месцы здзяйснення найбольш цяжкіх крымінальных злачынстваў. Замкавы суд таксама разглядаў просьбы аб вяртанні залежных сялян, выконваў натарыяльныя функцыі – сведчыў здзелкі, завяраў копіі дакументаў, выконваў прысуды і рашэнні іншых судоў.

Замкавы суд складаўся з вышэйшага і ніжэйшага судоў. У склад вышэйша-

присоединен Мозырский повет, первоначально (с 1565 г.) входивший с состав Киевского воеводства. В результате территория воеводства увеличилась до 55 500 кв. км. Однако по плотности городских поселений оно находилось в первой половине 17 в. на предпоследнем месте, опережая в этом смысле только Мстиславльское воеводство.

Органы управления, судебная система. Приобретение Минском статуса воеводского центра означало повышение роли города и превращение его в значительный административный центр государства. Главой исполнительной власти воеводства был воевода, должность которого являлась пожизненной. Он утверждался из числа крупных феодалов королем и великим князем вместе с панами-радой. С момента образования Минского воеводства и до упразднения этой структуры после второго раздела Речи Посполитой в 1793 г. должность минского воеводы занимало 29 человек. В их числе были представители таких известных родов Великого княжества, как Радзивиллы, Сапеги, Тышкевичи, Пацы, Огинские, Завиши и др.

Воевода входил в состав рады Великого княжества Литовского и сенат Речи Посполитой. Компетенция воеводы простиралась достаточно далеко. Он возглавлял феодальное ополчение («посполитое рушение») воеводства, заботился о состоянии замков на подвластной территории. Ему принадлежала административная власть в воеводстве, он представлял здесь верховную власть и заботился о ее интересах, в том числе экономических. На воеводу возлагались обязанности по контролю за состоянием великокняжеских имений, за своевременной выплатой всякого рода податей в пользу государства. Он следил за деятельностью нижестоящих должностных лиц, контролировал исполнение решений центральных органов власти и возглавлял гродский, или замковый, суд. Этот суд занимался рассмотрением дел шляхты, мещан и крестьян, пойманных с поличным на месте совершения

га суда акрамя ваяводы ўваходзілі гараднічы (камендант замка) і прадстаўнікі феадалаў. Вышэйшы суд з'яўляўся апеляцыйнай інстанцыяй. Тут можна было абскардзіць рашэнні ніжэйшага замкавага суда, які разглядаў бягучыя справы. Ніжэйшы суд узначальваўся падваяводам і ўключаў таксама суддзю і пісара.

Акрамя падваяводы, які не толькі стаяў на чале ніжэйшага замкавага суда, але і замяшчаў ваяводу па ўсіх справах падчас яго адсутнасці, у лік галоўных службовых асоб ваяводства ўваходзілі кашталян, гараднічы, ключнік і канюшы. Кашталян кіраваў гарнізонам галоўнага замка ваяводства і прыпісаным да яго апалчэннем. Гараднічы ажыццяўляў непасрэдны кантроль за рамонтам і ўтрыманнем замка, а ў адсутнасць кашталяна загадваў замкавым гарнізонам. Канюшы адказваў за стан стайняў і ўтрыманне коней.

З'яўляючыся цэнтрам Менскага павета, Менск меў таксама адпаведную павятовую адміністрацыю. Яе кіраўнік – стараста – карыстаўся паўнамоцтвамі, якія ў асноўным паўтаралі паўнамоцтвы ваяводы, але ў адміністрацыйных межах павета. Аднак ваяводскі статус горада трохі адсоўваў значэнне старасты на задні план. Назіраліся выпадкі сумяшчэння пасады менскага старасты з іншымі, у тым ліку больш высокімі пасадамі. Так, Васіль Тышкевіч сумяшчаў пасады менскага старасты (з 1544) і падляшскага ваяводы (з 1588), а Габрыэль Гарнастай з'яўляўся адначасова менскім старастам і берасцейскім ваяводам. Часта староства разглядалася феадаламі толькі як дадатковая крыніца прыбыткаў, а рэальнае выкананне неабходных функцый ускладалася на падстарасту. Сярод павятовых пасад, меўшых першачарговае значэнне, вылучаліся пасады харунжага і маршалка. На харунжага, які з'яўляўся сцяганосцам, ускладаліся таксама функцыі па зборы феадальнага апалчэння павета. Непасрэднае камандаванне апалчэннем падчас баявых дзеянняў ускладалася на маршалка, які ў

наиболее тяжких уголовных преступлений. Замковый суд также рассматривал прошения о возвращении зависимых крестьян, исполнял нотариальные функции — свидетельствовал сделки, заверял копии документов, исполнял приговоры и решения других судов.

Замковый суд состоял из высшего и низшего судов. В состав высшего суда, кроме воеводы, входили городничий (комендант замка) и представители феодалов. Высший суд являлся апелляционной инстанцией. Здесь можно было обжаловать решения низшего замкового суда, рассматривавшего текущие дела. Низший суд возглавлялся подвоеводой и включал также судью и писаря.

Кроме подвоеводы, который не только стоял во главе низшего замкового суда, но и замещал воеводу по всем делам во время его отсутствия, в число главных должностных лиц воеводства входили каштелян, городничий, ключник и конюший. Каштелян руководил гарнизоном главного замка воеводства и приписанным к нему ополчением. Городничий осуществлял непосредственный контроль за ремонтом и содержанием замка, а в отсутствие каштеляна заведовал замковым гарнизоном. Конюший заведовал состоянием конюшен и содержанием лошадей.

Являясь центром повета, Минск располагал также соответствующей поветовой администрацией. Ее глава — староста — пользовался полномочиями, в основном повторявшими полномочия воеводы, но в административных границах повета. Однако воеводский статус города несколько отодвигал значение старосты на задний план. Наблюдались случаи совмещения должности менского старосты с другими, в том числе более высокими должностями. Так, Василий Тышкевич совмещал должности минского старосты (с 1544 г.) и подляшского воеводы (с 1558 г.), а Габриель Горностай являлся одновременно минским старостой и берестейским воеводой. Часто староство рассматривалось феодалами лишь как дополнительный источник

мірны час кіраваў работай павятовага сойміка.

Як павятовы цэнтр, Менск з'яўляўся таксама месцам пасяджэнняў падкаморскага суда, які займаўся разглядам тэрытарыяльна-межавых спрэчак паміж феадаламі. Стварэнне ў 1565 г. падкаморскіх судоў з'яўлялася часткай судовай рэформы ў Вялікім княстве Літоўскім і зацвярджалася Статутам 1566 г. Справы, якія накіроўваліся ў падкаморскі суд земскім альбо гродскім судом, разглядаліся непасрэдна на месцы спецыяльнай службовай асобай — падкаморым. Яму падпарадкоўваліся каморнікі і пісар. Рашэнне падкаморыя перадавалася ў земскі ці гродскі суд.

Важным сведчаннем агульнадзяржаўнай значнасці Менска ўжо ў 16 ст. з'явілася зацвярджэнне яго ў якасці аднаго з месцаў пасяджэнняў вышэйшай апеляцыйнай інстанцыі Вялікага княства Літоўскага. Так званы Трыбунал, ці Галоўны Літоўскі Трыбунал, быў утвораны ў 1581 г. і пачаў свае пасяджэнні з 1582 г. Спачатку яны праходзілі ў Вільні, Троках, Навагрудку і Менску, а з 1588 па 1755 г. — штогод у Вільні і праз год па чарзе ў Менску і Навагрудку. У Трыбунал уваходзілі па два суддзі ад кожнага павета, якія выбіраліся на мясцовых сойміках. Да кандыдата прад'яўляліся пэўныя патрабаванні — ён павінен быў з'яўляцца ўраджэнцам Вялікага княства, валодаць маёнткам, ведаць права і мясцовыя звычаі. Пасяджэнні суда ў поўным складзе праходзілі толькі ў асабліва важных выпадках. Звычайна ж для разгляду справы было дастаткова калегіі з 2—7 чалавек. У якасці пісара выступаў пісар мясцовага земскага суда. Кіраваў работай Трыбунала маршалак, які выбіраўся суддзямі.

Пасяджэнні Галоўнага Трыбунала праходзілі ў Менскім замку. Аднак па меры росту самаўпраўства феадалаў і наступлення іх на правы мяшчан у другой палове 17—18 ст. гэтая традыцыя парушалася і Трыбунал засядаў у ратушы.

У кампетэнцыю суда ўваходзіў разгляд скаргаў на рашэнні земскіх, гродоходов, а реальное исполнение необходимых функций возлагалось на подстаросту. Среди поветовых должностей, имевших первостепенное значение, выделялись должности хорунжего и маршалка. На хорунжего, являвшегося знаменосцем, возлагались также функции по сбору феодального ополчения повета. Непосредственное командование ополчением во время боевых действий возлагалось на маршалка, который в мирное время руководил работой поветового сеймика.

Как поветовый центр, Минск являлся также местом заседания подкоморского суда, занимавшегося рассмотрением территориально-межевых споров между феодалами. Создание в 1565 г. подкоморских судов являлось частью судебной реформы в Великом княжестве Литовском и утверждалось Статутом 1566 г. Дела, направлявшиеся в подкоморский суд земским либо гродским судом, рассматривались непосредственно на месте специальным должностным лицом — подкоморием. Ему подчинялись каморники и писарь. Решение подкомория передавалось в земский или гродский суд.

Важным свидетельством общегосударственного значения Минска уже в 16 в. явилось утверждение его в качестве одного из мест заседания высшей апелляционной инстанции Великого княжества Литовского. Так называемый Трибунал, или Главный Литовский Трибунал был образован в 1581 г. и начал свои заседания с 1582 г. Вначале они проходили в Вильно, Троках, Новогрудке и Минске, а с 1588 по 1755 г. — ежегодно в Вильно и через год попеременно в Минске и Новогрудке. В Трибунал входило по два судьи от каждого повета, избиравшихся на местных сеймиках. К кандидату предъявлялись определенные требования — он должен был являться уроженцем Великого княжества, владеть имением, знать право и местные обычаи. Заседания суда в полном составе проходили только в особо важных случаях. Обычно же для рассмотрения

скіх, падкаморскіх судоў, а таксама панскіх судоў у адносінах да служылай шляхты, абвінавачанай у здзяйсненні цяжкіх злачынстваў. Трыбунал разглядаў і скаргі на незаконныя дзеянні службовых асоб. Акрамя таго, ён выконваў натарыяльныя функцыі – завяраў дакументы гаспадарчага характару, тастаменты, акты куплі-продажу і г.д.

Важным органам мясцовага самакіравання, надзеленым пэўнымі заканадаўчымі функцыямі, былі павятовыя соймікі. Галоўнай функцыяй соймікаў з'яўляўся выбар у сойм па два дэпутаты ад павета. На сойміках таксама выпрацоўваліся інструкцыі дэпутатам. Для гэтага соймікі павінны былі праводзіцца не пазней чым за шэсць тыдняў да пачатку сойма. Статут ВКЛ 1588 г. скараціў гэты тэрмін да чатырох тыдняў. Для інфармавання шляхты аб пытаннях, што выносіліся на разгляд сойма, рассылаліся спецыяльныя велікакняжацкія легаты, якія перадавалі паведамленні (соймавыя лісты) у замкавы суд. Стараста апавяшчаў шляхту праз спецыяльных асоб — возных альбо на таргах, у цэрквах і касцёлах. Па заканчэнні працы сойма яго рашэнні і справаздачы дэпутатаў таксама заслухоўваліся на сойміках. Акрамя таго, соймікам належала права выбрання шэрагу службовых асоб павета і суддзяў Трыбунала.

Статус ваяводскага і павятовага цэнтра, які абумоўліваў прысутнасць у горадзе службовых асоб высокага рангу, прыносіў гараджанам не толькі выгады. Узаемаадносіны паміж адміністрацыяй ваяводства і павета, з аднаго боку, і мяшчанамі — з другога, былі часам далёка не ідылічныя. У 1595 г. каралю Жыгімонту III паступіла скарга на супрацьпраўныя дзеянні менскага старосты Андрэя Станкевіча. Ён неаднаразова арыштоўваў і збіваў мяшчан, змушаў іх да выканання незаконных работ, адмаўляўся прымаць да аплаты рахункі з корчмаў, выкарыстоўваў ва ўласных мэтах гарадскі млын і дапускаў іншыя злоўжыванні.

У 1618 г. менскія мяшчане скардзіліся на ваяводу, які самавольна абкладела было достаточно коллегии в 2—7 человек. В качестве писаря выступал писарь местного земского суда. Руководил работой Трибунала выбираемый судьями маршалок.

Заседания Главного Трибунала происходило в Минском замке. Однако по мере роста самоуправства феодалов и наступления их на права мещан во второй половине 17—18 в. эта традиция нарушалась и Трибунал заседал в ратуше.

В компетенцию суда входило рассмотрение жалоб на решения земских, гродских, подкаморских судов, а также панских судов по отношению к служилой шляхте, обвиненной в совершении тяжелых преступлений. Трибунал рассматривал и жалобы на незаконные действия должностных лиц. Кроме того, он исполнял нотариальные функции — заверял документы хозяйственного характера, завещания, акты купли-продажи и т.д.

Важным органом местного самоуправления, наделённым определенными законодательными функциями, были поветовые сеймики. Главной функцией сеймиков являлся выбор в сейм по два депутата от повета. На сеймиках также вырабатывались инструкции депутатам. Для этого сеймики должны были проводиться не позже чем за шесть недель до начала сейма. Статут ВКЛ 1588 г. сократил этот срок до четырех недель. Для информирования шляхты о вопросах, выносимых на рассмотрение сейма, рассылались специальные великокняжеские легаты, передававшие уведомления (сеймовые листы) в замковый суд. Староста оповещал шляхту через специальных лиц — возных либо на торгах, в церквях и костелах. По окончании работы сейма его решения и отчеты депутатов также заслушивались на сеймиках. Кроме того, сеймикам принадлежало право избрания ряда должностных лиц повета и судей Трибунала.

Статус воеводского и поветового центра, что обуславливало присутствие в городе служебных лиц высокого ранга, приносил горожанам не только выгоды. Взаимоотношения между админи-

даў прыезджых купцоў паборамі, што стрымлівала развіццё гарадскога гандлю. Ваявода таксама незаконна трымаў мяшчан у замкавай вязніцы, канфіскоўваў размешчаныя на замкавай тэрыторыі мяшчанскія дамы, зачыняў гарадскія бровары. У той жа час ён усяляк перашкаджаў расследаванню нанесенай крыўды, забараняў прымаць скаргі і г.д.

Адносіны гараджан з каралеўскай адміністрацыяй абвастрыліся ў другой палове 17— сярэдзіне 18 ст. У гэты час правы мяшчан сістэматычна парушаліся. Жыхары горада абкладаліся незаконнымі паборамі, прыцягваліся да разнастайных работ, абцяжарваліся пастоямі, змушаліся да давання хабару. Маёмасць гарадскіх абшчын прыбіралася да рук феадаламі і каралеўскімі чыноўнікамі, якія, акрамя таго, яшчэ і ўмешваліся ў справы магістрата. Падобная з'ява расцэньвалася мяшчанамі як парушэнне гарадской юрысдыкцыі. 22 кастрычніка 1744 г. кароль і вялікі князь Аўгуст III выдаў жыхарам Менска спецыяльны рэскрыпт, дзе разам з пацвярджэннем ранейшых прывілеяў горада і перасцярогамі службовых асоб ад злоўжыванняў патрабавалася не дапускаць пасяджэнняў Галоўнага Трыбунала ў ратушы, а толькі ў замку.

Вялікі рэзананс атрымаў канфлікт, які адбыўся паміж менскім старастам і мяшчанамі ў сярэдзіне 18 ст. Стараста абвінавачваўся гараджанамі ў шэрагу парушэнняў, у тым ліку ў будаўніцтве млына на спрэчных землях. Справа дайшла да ўзброенага выступлення. 27 красавіка 1751 г. каля 1000 мяшчан «з вялікім шумам», барабанамі, коп'ямі, стрэльбамі і іншай зброяй напалі на землі намесніка старасты і пачалі разбураць мост і млын, «страляць і шумець». Калі ж намеснік і жаўнеры паспрабавалі аказаць супраціўленне, то гараджане забілі некалькіх жаўнераў, іншых паранілі ці пабілі камянямі, пасля чаго вярнуліся ў горад.

Скардзіўся намеснік і на нежаданне мяшчан уносіць плату («капшчызну») за замкавыя корчмы, адмову ад справаздачстрацией воеводства и повета, с одной стороны, и мещанами, с другой, были иногда далеко не безоблачными. В 1595 г. королю Жигимонту III поступила жалоба на противоправные действия минского старосты Андрея Станкевича. Он неоднократно арестовывал и избивал мещан, принуждал их к незаконным работам, отказывался принимать к оплате счета из корчем, использовал в корыстных целях городскую мельницу и допускал другие злоупотребления.

В 1618 г. минские мещане жаловались на воеводу, самовольно облагавшего приезжих купцов поборами, сдерживавшими развитие городской торговли. Воевода также незаконно держал мещан в замковой тюрьме, конфисковывал находящиеся на замковой территории мещанские дома, закрывал городские пивоварни. В то же время он всячески препятствовал расследованию нанесенных обид, запрещал принимать жалобы и т.д.

Отношения горожан с королевской администрацией обострились во второй половине 17 — середине 18 в. В это время права мещан систематически нарушались. Жители города облагались незаконными поборами, притягивались к разного рода работам, обременялись постоями, принуждались к даче взяток. Имущество городских общин прибиралось к рукам феодалами и королевскими чиновниками, которые, кроме того, еще и вмешивались в дела магистрата. Подобное явление расценивалось мещанами как ущемление городской юрисдикции. 22 октября 1744 г. король и великий князь Август III издал жителям Минска специальный рескрипт, где наряду с подтверждением прежних привилегий города и предостережениями служебных лиц от злоупотреблений требовалось не допускать заседаний Главного Трибунала в ратуше, а только в замке.

Большой резонанс получил конфликт, имевший место между минским старостой и мещанами в середине 18 в. Староста обвинялся горожанами в ряде нарушений, в том числе строительстве мельницы на спорных землях. Дело

насці аб даходах горада і ад правядзення ў горадзе рамонтных работ. Па словах намесніка, гараджане супрацьзаконна збіралі гандлёвыя пошліны са шляхты, якая была ад іх вызвалена, не прымалі прапанаваныя намеснікам эталоны меры і вагі, заблытвалі размяшчэнне памяшканняў для суддзяў Трыбунала і г.д. Акрамя таго, некаторыя мяшчане быццам бы ў красавіку 1750 г. беспрычынна збілі палкамі жаўнераў менскага гарнізона, напаўшы на іх на Старым рынку. У 1776 г. цэхмістры цэха кавалёў Караль Лазарэвіч і Юзаф Маслоўскі сумесна з цэхмістрамі цэха гарбароў Янам Сцепатай і Вікенціем Шчытніковічам падбівалі членаў сваіх цэхаў да адмовы ад выплаты павіннасцей на карысць брыгады войска Рэчы Паспалітай, якая знаходзілася ў той час у Менску. Такім чынам, незадаволенасць асобнымі прадстаўнікамі каралеўскай адміністрацыі набывала часамі характар антыфеадальных і антыўрадавых выступленняў.

У складзе Рэчы Паспалітай. На Люблінскім сойме 1569 г. была заключана унія паміж Вялікім княствам Літоўскім і Каралеўствам Польскім. У выніку ўтварылася новая дзяржава — Рэч Паспалітая, у дзяржаўным ладзе якой спалучаліся федэратыўныя і канфедэратыўныя рысы. Фармальна захоўваліся назвы, атрыбутыка і шэраг дзяржаўных інстытутаў двух суб'ектаў уніі. Таму Менск лічыўся ваяводскім цэнтрам і «дзяржавы абодвух народаў», як яшчэ называлася Рэч Паспалітая, і Вялікага княства Літоўскага.

Заключэнне уніі моцна павялічыла ваенны патэнцыял краіны, таксама як і знешнепалітычныя амбіцыі каралёў польскіх і вялікіх князёў літоўскіх (так гучаў тытул манархаў Рэчы Паспалітай). У часы праўлення Стафана Баторыя (1576—1586) дзяржава завяршыла Лівонскую вайну. Кароль імкнуўся да прасоўвання на ўсход, але смерць перашкодзіла рэалізацыі яго шырокамаштабных планаў.

Яшчэ больш грандыёзныя праекты выношваліся пераемнікам Баторыя

дошло до вооруженного выступления. 27 апреля 1751 г. около 1000 мещан «с большим шумом», барабанами, копьями, ружьями и другим оружием напали на земли наместника старосты и начали разрушать мост и мельницу, «стрелять и шуметь». Когда же наместник и солдаты попробовали оказать сопротивление, то горожане убили несколько солдат, других ранили или побили камнями, после чего вернулись в город.

Жаловался наместник и на нежелание мещан вносить плату («капщизну») за замковые корчмы, отказ от отчетности о доходах города и от проведения в Минске ремонтных работ. По словам наместника, горожане противозаконно собирали торговые пошлины со шляхты, которая была от них освобождена, не принимали предложенные наместником эталоны меры и веса, запутывали распределение помещений для судей Трибунала и т.п. Кроме того, некоторые мещане будто бы в апреле 1750 г. беспричинно избили палками солдат минского гарнизона, напав на них на Старом рынке. В 1776 г. цехмистры цеха кузнецов Карл Лазаревич и Иосиф Масловский совместно с цехмистрами цеха кожевенников Яном Степатой и Викентием Щитниковичем подбивали членов своих цехов к отказу от выплаты повинностей в пользу бригады войска Речи Посполитой, находящейся в то время в Минске. Таким образом, недовольство отдельными представителями королевской администрации приобретало временами характер антифеодальных и антиправительственных выступлений.

В составе Речи Посполитой. На Люблинском сейме 1569 г. была заключена уния между Великим княжеством Литовским и Королевством Польским. В результате образовалось новое государство — Речь Посполитая, в государственном строе которого проявились унитарные и федеративные черты. Формально сохранялись названия, атрибутика и ряд государственных институтов двух субъектов унии. Поэтому Минск считался воеводским центром и «державы обоих наро-

Жыгімонтам III (у Вялікім княстве — Жыгімонт IV). Як прадстаўнік кіруючай шведскай дынастыі Ваза і прамы нашчадак шведскага трона, Жыгімонт імкнуўся да далучэння Швецыі да сваіх уладанняў. Гэта ўцягнула Рэч Паспалітую ў зацяжны ваенны канфлікт у Прыбалтыцы, які вычэрпваў сілы дзяржавы. Неўзабаве Жыгімонт III прыступіў да рэалізацыі яшчэ адной авантуры. Карыстаючыся крызіснай сітуацыяй у Маскоўскай дзяржаве, вядомай як «смута», ён імкнуўся ўзвесці на царскі прастол свайго стаўленіка. Працяглая барацьба, адным з этапаў якой было нават часовае заняцце Масквы, скончылася безвынікова, калі не лічыць вяртання Смаленска, страчанага яшчэ ў пачатку 16 ст.

У ходзе ваенных дзеянняў тэрыторыя Беларусі з'явілася арэнай перамяшчэння войск Рэчы Паспалітай, якія не грэбавалі рэквізіцыямі і прамым марадзёрствам. Акрамя таго, на жыхароў Менска ўскладаліся цяжкія ваенныя пабора і павіннасці, абавязкі па прадстаўленні жаўнерам пастояў, прадуктаў харчавання і фуражу. У 1602 г. праз Менск праходзілі запарожскія казакі, якія трымалі шлях у Лівонію. Пазней сюды прыходзілі ўзброеныя атрады шляхецкіх канфедэрацый. Няшчасці дапаўняліся голадам і эпідэміяй чумы, якія лютавалі ў Менску ў пачатку 17 ст. У гэты ж час па горадзе, у аснове сваёй драўляным, прайшліся языкі пажару.

Няпроста складалася ў гэты час і ўнутранае жыццё горада. Узыходжанне на трон Жыгімонта III азнаменавалася пацвярджэннем Менску яго прывілеяў, выдачай у 1592 г. дазволу на валоданне навакольнымі зямельнымі ўчасткамі, пабудову двух млыноў,васкабойні і папяровага прадпрыемства. Аднак з канца 16 ст. Менск, як і іншыя значныя цэнтры пражывання праваслаўнага насельніцтва, быў уцягнуты ў барацьбу вакол Берасцейскай царкоўнай уніі 1596 г. У 1612 г. мяшчане, не жадаўшыя прымаць унію, збудавалі царкву Раства Дзевы Марыі, перавёўшы сюды манахаў з віленскага манастыра Св. Духа. У на-

дов», как еще называлась Речь Посполитая, и Великого княжества Литовского.

Заключение унии сильно увеличило военный потенциал страны, равно как и внешнеполитические амбиции королей польских и великих князей литовских (так звучал титул монархов Речи Посполитой). Во время правления Стефана Батория (1576—1586) государство завершило Ливонскую войну. Король стремился к продвижению на восток, но смерть помешала реализации его честолюбивых планов.

Еще более грандиозные проекты вынашивались преемником Батория Жигимонтом III (в Великом княжестве — Жигимонт IV). Будучи представителем правящей шведской династии Ваза и прямым наследником шведского трона, он стремился к присоединению Швеции к своим владениям. Это ввергло Речь Посполитую в затяжной военный конфликт в Прибалтике, истощавший силы государства. Вскоре Жигимонт III приступил к реализации еще одной авантюры. Пользуясь кризисной ситуацией в Московском государстве, известной как «смута», он стремился возвести на царский престол своего ставленника. Длительная борьба, одним из этапов которой было даже временное занятие Москвы, окончилась безрезультатно, если не считать возвращения Смоленска, утерянного еще в начале 16 в.

В ходе военных действий территория Беларуси явилась ареной перемещения войск Речи Посполитой, не гнушавшихся реквизиций и прямого мародерства. Кроме того, на жителей Минска ложились тяжелые военные поборы и повинности, обязанность по предоставлению солдатам постоев, продуктов питания и фуража. В 1602 г. через Минск проходили запорожские казаки, державшие путь в Ливонию. Позднее сюда приходили вооруженные отряды шляхетских конфедераций. Несчастья дополнялись голодом и эпидемией чумы, свирепствовавшими в Минске в начале 17 в. В это же время по городу, в основе своей деревянному, прошлись языки пожара.

ступным годзе шляхтай быў узведзены манастыр і царква Пятра і Паўла, якія сталі цэнтрам супрацьдзеяння уніі ў горадзе. Узаемнае супрацьстаянне прыводзіла да сутыкненняў. Так, у 1617 г. уніяцкія манахі-базыльяне Дзяніс Хмяльніцкі і Мікалай Новак на чале шкаляроў напалі на сваіх апанентаў і прымусілі іх да ўцёкаў. Хваляванні на рэлігійнай глебе мелі месца ў 1620 г. і пазней, прычым прымалі ў іх удзел і прадстаўнікі іншых канфесій. У 1629 г. менскія яўрэі, абураныя пераходам у праваслаўе свайго суайчынніка Пінсаховіча, падчас літургіі атакавалі царкву і манастыр св. Пятра і Паўла, але былі выгнаны з храма.

Не змог да канца ўтаймаваць рэлігійныя канфлікты і абраны наступным манархам сын Жыгімонта III Уладзіслаў IV Ваза, які вызначаўся намнога большай талерантнасцю. У 1635 г. падчас знаходжання ў Менску уніяцкага мітрапаліта Іосіфа Руцкага і праваслаўнага мітрапаліта Пятра Магілы адзін з манахаў манастыра св. Пятра і Паўла разам з узброеным натоўпам мяшчан уварваўся ў базыльянскі кляштар і разрабаваў кватэру каталіцкага ксяндза.

Абвастрэнне сацыяльных і рэлігійных супярэчнасцей вылілася ў 1648—1651 гг. у адкрытую вайну, якая атрымала ў літаратуры назву антыфеадальнай. Непасрэдным штуршком да яе паслужыла паўстанне пад кіраўніцтвам Багдана Хмяльніцкага на Украіне. Прычынай гэтага паўстання з'явіліся не толькі сацыяльныя і нацыянальна-рэлігійныя супярэчнасці, але і нарастаючы ваенны патэнцыял запарожскага казацтва, не да канца запатрабаваны ў знешніх войнах. Паўстанне перакінулася на Беларусь ужо ў 1648 г., калі паўстанцы сумесна з казакамі захапілі шэраг важных гарадоў на поўдні Беларусі. 30 снежня яны разбілі пад Ігуменам (Чэрвенем) атрад Вялікага княства Літоўскага, які ўзначальваўся харунжым Янам Пацам. Была зроблена спроба ўзяць Менск, але поспеху яна не мела, бо горад быў умацаваны гарнізонам.

Непросто складывалась в это время и внутренняя жизнь города. Восшествие на трон Жигимонта III ознаменовалось подтверждением Минску его привилегий, выдачей в 1592 г. разрешения на владение окрестными земельными угодьями, постройку двух мельниц, воскобойни и бумагоделательного предприятия. Однако с конца 16 в. Минск, как и другие значительные центры проживания православного населения, был втянут в борьбу вокруг Брестской церковной унии 1596 г. В 1612 г. мещане, не желавшие принять унию, возвели церковь Рождества Девы Марии, переведя сюда монахов из виленского монастыря Св. Духа. В следующем году шляхтой были возведены монастырь и церковь Петра и Павла, которые стали центром противодействия унии в городе. Взаимное противостояние приводило к столкновениям. Так, в 1617 г. униатские монахи-базилиане Денис Хмельницкий и Николай Новак во главе школяров напали на своих оппонентов и обратили их в бегство. Волнения на религиозной почве имели место в 1620 г. и позднее, причем прини-

Кароль польскі і вялікі князь літоўскі Жыгімонт III Ваза.

Король польский и великий князь литовский Жигимонт III Ваза.

The King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Žigimont III Vasa.

Аднак неўзабаве мяшчане, апасаючыся самаўпраўства наёмнікаў, трымалі абарону ўжо ад жаўнераў на чале з немцам Данаваем. Былы барысаўскі арандатар, з пачаткам вайны ён наняў у Рызе і іншых месцах 600 чалавек і «ваяваў» каля Менска і Навагрудка. Сярод яго баявых «подзвігаў» – разарэнне Смалявіч, якія не жадалі прадаставіць яму

Кароль польскі і вялікі князь літоўскі Уладзіслаў IV.

Король польский и великий князь литовский Владислав IV.

The King of Poland and the Grand Duke of Lithuania Vladislav IV.

правіянт. Аднак у сутыкненні з паўстанцамі яго атрад быў разбіты, а сам ён ледзь уратаваўся, паведамленне аб чым хутка «ўчынілася ў Менску».

У 1654 г. ўспыхнуў новы, яшчэ больш крывавы канфлікт, удзельнікамі якога сталі Рэч Паспалітая, з аднаго боку, і Расія, падтрымаўшая запарожскае казацтва, — з другога. Яму наканавана было стаць адным з самых спусташальных у гісторыі Беларусі, на землях якой разгарнуліся асноўныя ваенныя дзеянні. Менск з'яўляўся базай войск Рэчы Паспалітай да лета 1655 г., пакуль у ходзе наступлення маскоўскай арміі ён не быў захоплены. Кепскі стан гарадскіх умацаванняў прымусіў войска Рэчы Паспалітай прыняць бой на адкрытай мясцо-

мали в них участие и представители других конфессий. В 1629 г. минские евреи, возмущенные переходом в православие своего соотечественника Пинсаховича, во время литургии атаковали церковь и монастырь св. Петра и Павла, но были выдворены из храма.

Не смог до конца унять религиозные конфликты и пришедший к власти сын Жигимонт III Владислав IV Ваза, отличавшийся значительно большей толерантностью. В 1635 г. во время нахождения в Минске униатского митрополита Иосифа Руцкого и православного митрополита Петра Могилы один из монахов монастыря св. Петра и Павла вместе с вооруженной толпой мещан ворвался в базилианский монастырь и разграбил квартиру католического ксендза.

Обострение социальных и религиозных противоречий вылилось в 1648—1651 гг. в открытую войну, получившую в литературе название антифеодальной. Непосредственным толчком к ней послужило восстание под руководством Богдана Хмельницкого на Украине. Причиной этого восстания явились не только социальные и национально-религиозные противоречия, но и возросший военный потенциал запорожского казачества, не до конца востребованный во внешних войнах. Восстание перекинулось на Беларусь уже в 1648 г., когда повстанцы совместно с казаками захватили ряд важных городов на юге Беларуси. 30 декабря они разбили под Игуменом (Червенем) отряд Великого княжества Литовского, возглавляемый хорунжим Яном Пацем. Была предпринята попытка взять Минск, но успеха она не имела, так как город был укреплен гарнизоном.

Однако вскоре мещане, опасаясь бесчинства наёмников, держали оборону теперь уже от солдат, возглавляемых немцем Доноваем. Бывший борисовский арендатор, с началом войны он нанял в Риге и других местах 600 человек и «воевал» возле Минска и Новогрудка. Среди его ратных «успехов» — разорение Смолевичей, не желавших предо-

васці, пасля чаго яно адступіла і здало Менск.

Уступленне ў вайну Швецыі прыпыніла актыўныя ваенныя дзеянні, аднак тэрыторыя Менскага павета працягвала заставацца ў сферы дзеянняў як рускіх войск, так і атрадаў Рэчы Паспалітай. Прашведскую палітыку праводзілі запарожскія казакі, што ўзялі павет пад свой кантроль. Змяненне адносін запарожскіх казакаў, якія дзейнічалі на Беларусі, да расійскіх войск асабліва выразна праявілася ў 1656 г., калі іх узначаліў І.Нячай. Гэта стымулявала антыцарскія настроі сярод мясцовага насельніцтва, многія прадстаўнікі якога «запісаліся ў запарожскія казакі і ходзяць у Менскім павеце з тымі запарожскімі казакамі, шляхту і жонак іх і дзяцей б'юць і рабуюць, стрэльбы і сукні, і ўсялякія жываты, і коней, і жывацїну, і ўсякі хлеб паімалі, тваіх гасударавых сялян і шляхецкіх сялян б'юць».

Акрамя іншых бедстваў, на насельніцтва павета і самога Менска абрынуліся спусташальныя эпідэміі. Запусценне і нашэсце мышэй, якія знішчылі хлебныя запасы, узмацнілі голад. Гарадское насельніцтва змяншалася таксама ў выніку вывазу ў Расійскую дзяржаву жыхароў, пераважна кваліфікаваных рамеснікаў. У выніку пасля вайны, якая завяршылася падпісаннем Андросаўскага перамір'я 1667 г., насельніцтва Менскага павета скарацілася амаль на 62%.

Новыя бедствы прынесла Менску Паўночная вайна. Беларускія землі сталі арэнай сутыкнення шведскіх, расійскіх і саксонскіх войск, дзейнасці шляхецкіх атрадаў Рэчы Паспалітай. Імкнучыся адхіліць ад улады караля польскага і вялікага князя літоўскага Аўгуста II, кароль Швецыі Карл XII арганізаваў выбары на трон караля Рэчы Паспалітай Станіслава Ляшчынскага. Такім чынам пэўная частка шляхты, пераважна прыналежная да партыі Сапегаў, падтрымлівала Швецыю, тады як афіцыйна Вялікае княства Літоўскае знаходзілася ў саюзе з Расіяй. Ваенныя дзеянні суправаджаліся неўраджаямі,

ставить ему провиант. Однако в столкновении с повстанцами его отряд был разбит, а сам он едва спасся, весть о чем вскоре «учинилась в Минску».

В 1654 г. вспыхнул новый, еще более кровопролитный конфликт, участниками которого стали Речь Посполитая, с одной стороны, и Россия, поддержавшая запорожское казачество, — с другой.

Кароль польскі і вялікі князь літоўскі Аўгуст II.

Король польский и великий князь литовский Август II.

The King of Poland and the Grand Duke of Lithuania August II.

Ему суждено было стать одним из самых опустошительных в истории Беларуси, на землях которой развернулись основные военные действия. Минск являлся базой войск Речи Посполитой до лета 1655 г., пока в ходе наступления московской армии он не был захвачен. Плохое состояние городских укреплений принудило войско Речи Посполитой принять бой на открытой местности, после чего оно отступило и сдало Минск.

Вступление в войну Швеции приостановило активные военные действия, однако территория минского повета продолжала оставаться в сфере действий как русских войск, так и отрядов Речи Посполитой. Прошведскую политику проводили запорожские казаки, взявшие повет под свой контроль. Из-

голадам і эпідэміямі, што ўскладняла і без таго цяжкое становішча ў краіне.

У 1706 г. ў Менск уступіла расійская армія на чале з Пятром І. У 1707 г. горад захапілі шведы, абклаўшы яго жыхароў цяжкой кантрыбуцыяй. Аднак сітуацыя ў гэты час стала складацца не на карысць Швецыі. 9 кастрычніка 1708 г. каля беларускай вёскі Лясная быў разбіты корпус

Пётр I.
Петр I.
Peter I.

Левенгаўпта, а 8 ліпеня 1709 г. адбылася Палтаўская бітва, якая канчаткова схіліла фартуну на бок антышведскай кааліцыі. У 1710 г. Менск зноў перайшоў у рукі расіян. Улада Аўгуста II была адноўлена. Але пасля смерці гэтага манарха ў 1733 г. Станіслаў Ляшчынскі зноў прад'явіў прэтэнзіі на трон Рэчы Паспалітай. Гэта абумовіла чарговае ўступленне на тэрыторыю Беларусі расійскіх войск, шлях якіх ляжаў праз Менск. У падтрымку Ляшчынскага была створана шляхецкая канфедэрацыя, якая пацярпела паражэнне. Ад Менскага ваяводства ў канфедэрацыі ўдзельнічалі дзве харугвы – конная і пешая.

Фармальна Рэч Паспалітая выйшла пераможцам у Паўночнай вайне. Аднак рэальных выгад яна не атрымала, а яе залежнасць ад суседніх дзяржаў рэзка ўзрасла. Не ў апошнюю чаргу падобная

менение отношения действовавших в Беларуси запорожских казаков к российским войскам особеиио отчетливо проявилось в 1656 г., когда их возглавил И.Нечай. Это стимулировало антицарские настроения среди местного населения, многие представители которого «записались в запорожские казаки и ходят в Минском повете с теми запорожскими казаками, шляхту и жен их и детей бьют и грабят, ружей и платья и всякие животы, и лошади, и животину, и всякой хлеб поимали, твоих государевых крестьян и шляхецких крестьян бьют».

Кроме других бед, на население повета и самого Минска обрушились опустошительные эпидемии. Запустение и нашествие мышей, уничтоживших хлебные запасы, усилили голод. Городское население уменьшалось также в результате вывоза в Российское государство жителей, преимущественно квалифицированных ремесленников. В результате после войны, завершившейся подписанием Андрусовского перемирия 1667 г., население Минского повета сократилось почти на 62%.

Новые бедствня прннесла Минску Северная война. Белорусские земли стали ареной столкновения шведских, российских и саксонских войск, деятельности шляхетских отрядов Речи Посполитой. Стремясь отстранить от власти короля польского и великого князя литовского Августа II, король Швеции Карл XII организовал выборы на трон короля Речи Посполитой Станислава Лещинского. Таким образом, определённая часть шляхты, преимущественно принадлежащей к партии Сапег, поддерживала Швецию, тогда как официально Великое княжество Литовское находилось в союзе с Россией. Военные действия сопровождались неурожаями, голодом и эпидемиями, что усложняло и без того тяжелое положение в стране.

В 1706 г. в Минск вступила российская армия во главе с Петром I. В 1707 г. город захватили шведы, обложив его жителей тяжелой контрибуцией. Однако ситуация в это время стала склады-

сітуацыя стымулявалася барацьбой магнацкіх груповак, якія не цураліся падтрымкі зацікаўленых сіл за межамі дзяржавы.

З 60-х г. 18 ст. Рэч Паспалітая пачала праводзіць рэфарматарскую дзейнасць, накіраваную на ўмацаванне дзяржавы. Яна была звязана з праўленнем Станіслава Аўгуста Панятоўскага (1764—1795), выбранага каралём пасля смерці Аўгуста III. Яго прыход да ўлады быў падтрыманы расійскай імператрыцай Кацярынай II. Аднак у далейшым імкненне караля да рэформ выклікала незадавальненне не толькі Расіі і іншых суседніх дзяржаў, але і магнатаў, якія імкнуліся да неабмежаванай улады. У 1772 г. адбыўся першы падзел Рэчы Паспалітай, у выніку якога ўсходнія землі Беларусі адышлі да Расійскай імперыі.

Першы падзел Рэчы Паспалітай паскорыў працэс рэформ у дзяржаве. 3 мая 1791 г. так званы Чатырохгадовы сойм прыняў канстытуцыю, якая выклікала крайняе незадавальненне часткі шляхты і суседніх дзяржаў. Пад эгідай Кацярыны II была створана канфедэрацыя, якая перайшла разам з расійскім войскам межы Рэчы Паспалітай для абароны «шляхецкіх вольнасцяў». У студзені 1793 г. адбыўся другі падзел паміж Расіяй і Прусіяй. Да Расіі адышлі цэнтральныя землі Беларусі па лініі Друя—Пінск. На гэтых тэрыторыях была ўтворана Мінская губерня.

Другі падзел Рэчы Паспалітай прывёў у 1794 г. да паўстання пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі. Для распаўсюджання паўстання на тэрыторыю Меншчыны сюды быў накіраваны атрад паўстанцаў пад кіраўніцтвам С.Грабоўскага. Каля мястэчка Любань атрад Грабоўскага быў разбіты, а сам ён узяты ў палон і аддадзены пад суд. Неўзабаве былі разгромлены і асноўныя сілы паўстанцаў у Вялікім княстве Літоўскім і Польшчы. Паражэнне паўстання прывяло да трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай, у выніку якога уся тэрыторыя Беларусі ўвайшла ў склад Расійскай імперыі.

ваться не в пользу Швеции. 9 октября 1708 г. около белорусской деревни Лесная был разбит корпус Левенгаупта, а 8 июля 1709 г. произошла Полтавская битва, окончательно склонившая чашу весов на сторону антишведской коалиции. В 1710 г. Минск опять перешел в руки россиян. Власть Августа II была восстановлена. Но после смерти этого

Станіслаў Ляшчынскі.
Станислав Лещинский.
Stanislav Leshchinsky.

монарха в 1733 г. Станислав Лещинский вновь выдвинул претензии на трон Речи Посполитой. Это обусловило очередное вступление на территорию Беларуси российских войск, путь которых лежал через Минск. В поддержку Лещинского была образована шляхетская конфедерация, потерпевшая поражение. От Минского воеводства в конфедерации участвовали две хоругви — конная и пешая.

Формально Речь Посполитая вышла победителем в Северной войне. Однако реальных выгод она не получила, а ее зависимость от соседних государств резко возросла. Не в последнюю очередь подобная ситуация стимулировалась борьбой магнатских группировок, не гнушавшихся поддержкой заинтересованных сил за пределами государства.

2. ГОРАД МАЙСТРОЎ

Рамесніцкая вытворчасць. Існаванне Мінска як гарадскога паселішча перш за ўсё вызначалася такімі яго функцыямі, як рамесніцкая вытворчасць і забеспячэнне гандлёвага абмену. Першапачаткова рамеснікі і гандляры не выдзяляліся з агульнай масы сельскага насельніцтва, а рамесніцкія і гандлёвыя заняткі мелі ў іх дзейнасці другараднае значэнне, насілі характар хатніх промыслаў. Асабліва гэта ўласціва для перыяду да 15 ст., у часы панавання натуральнай гаспадаркі, калі забеспячэнне ўсіх ці амаль усіх патрэб адбывалася за кошт уласнай вытворчасці. Аднак нават у гэты час у старажытных «гродах» пражывала значная колькасць заможных людзей, у тым ліку прадстаўнікоў княжацкай адміністрацыі, дружыны князя і г.д., якія самі не займаліся вытворчасцю і забяспечыць сябе не маглі. Затое яны мелі значную патрэбу не толькі ў прадуктах штодзённага спажывання, але і ў рэчах, якія прынята лічыць прадметамі раскошы і, што вельмі важна, яны валодалі сродкамі, за якія гэтыя прадметы можна было набыць. Таму ўжо на раннім этапе знаходжання

Кацярына II.
Екатерина II.
Katherine II.

С 60-х г. 18 в. Речь Посполитая начала проводить реформаторскую деятельность, направленную на укрепление государства. Она была связана с правлением Станислава Августа Понятовского (1764—1795), избранного королем после смерти Августа III. Его приход к власти был поддержан российской императрицей Екатериной II. Но в дальнейшем стремление короля к реформам вызвало недовольство не только России и других соседних держав, но и магнатов, стремившихся к неограниченной власти. В 1772 г. произошел первый раздел Речи Посполитой, в результате которого восточные земли Беларуси перешли к Российской империи.

Первый раздел Речи Посполитой ускорил процесс реформ в государстве. 3 мая 1791 г. так называемый Четырехлетний сейм принял конституцию, вызвавшую крайнее недовольство части шляхты и соседних государств. Под эгидой Екатерины II была создана конфедерация, перешедшая вместе с российским войском границы Речи Посполитой для защиты «шляхетских свобод». В январе 1793 г. произошел второй раздел между Россией и Пруссией. К России отошли центральные земли Беларуси по линии Друя — Пинск. На этих территориях была образована Минская губерния.

Второй раздел Речи Посполитой привел в 1794 г. к восстанию под руководством Тадеуша Костюшко. Для распространения восстания на территорию Минщины сюда был направлен отряд повстанцев под руководством С.Грабовского. Около местечка Любань отряд Грабовского был разбит, а сам он пленен и отдан под суд. Вскоре были разгромлены и основные силы повстанцев в Великом княжестве Литовском и Польше. Поражение восстания привело к третьему разделу Речи Посполитой, в результате которого вся территория Беларуси вошла в состав Российской империи.

2.ГОРОД МАСТЕРОВ

Ремесленное производство. Существование Минска как городского посе-

Мінска ў складзе Вялікага княства Літоўскага, таксама як і ў старажытны перыяд, у горадзе канцэнтравалася значная колькасць рамеснага люду, які працаваў пераважна на заказ.

14—15 ст. характарызуюцца пэўным заняпадам гаспадарчай дзейнасці Мінска, як і іншых беларускіх гарадоў. Гэта тлумачыцца многімі прычынамі. Сярод іх — і вынікі татарскага нашэсця, якія, праўда, не былі для Беларусі вельмі адчувальнымі, і магчымыя наступствы вынішчальных эпідэмій. Найбольш страшнай стала эпідэмія чумы, якая спусташальнай віхурай прайшла па ўсёй Еўропе, дзе атрымала красамоўную назву «чорная смерць». Не ў апошнюю чаргу на змяншэнне гаспадарчай значнасці былых буйных цэнтраў паўплывалі працэсы феадалізацыі — заснаванне новых замкаў, ці «гродаў». Для іх абслугоўвання таксама патрабаваўся рамесны люд, які сцякаўся сюды ў тым ліку з ужо існуючых гарадоў і для прыцягнення якога феадалы прыкладалі значныя намаганні.

Аднак і ў гэты час рамесніцкая вытворчасць у Мінску заставалася на высокім узроўні, пра што сведчаць вырабы, выяўленыя ў ходзе археалагічных раскопак. На падставе археалагічных матэрыялаў і асобных пісьмовых крыніц можна меркаваць, што ў 14—15 ст. у горадзе пражывалі ганчары, краўцы, шаўцы, гарбары, кушняры, цесляры, сталяры, бондары, разьбяры па дрэве і косьці, майстры залатых і сярэбраных спраў, слесары, збройнікі. У 15 ст. ў Мінску налічвалася больш за 20 рамесніцкіх спецыяльнасцей, прычым галоўная роля належала рамёствам, звязаным з апрацоўкай металаў. Частка рамеснікаў знаходзілася ў асабістай залежнасці ад свецкіх ці духоўных феадалаў, забяспечваючы іх сваімі вырабамі ў рамках выканання феадальных павіннасцей. Іншыя былі асабіста свабодныя. Большасць рамеснікаў працягвала працаваць на заказ, аднак па меры распаўсюджання ў 15 ст. таварна-грашовых адносін усё большая колькасць вытворцаў пераарыления прежде всего определялось такими его функциями, как ремесленное производство и обеспечение торгового обмена. Первоначально ремесленники и торговцы не выделялись из общей массы сельского населения, а ремесленные и торговые занятия имели в их деятельности второстепенное значение, носили характер домашних промыслов. Особенно это характерно для периода до 15 в., во времена господства натурального хозяйства, когда обеспечение всех или почти всех потребностей осуществлялось за счет собственного производства. Однако даже в это время в древнерусских «гродах» проживало значительное число зажиточных людей, в том числе представителей княжеской администрации, дружины князя и т.д., которые сами не занимались производством и обеспечить себя не могли. Зато они имели значительную потребность не только в продуктах ежедневного потребления, но и в вещах, которые принято считать предметами роскоши и, что очень важно, они владели средствами, за которые эти предметы можно было приобрести. Поэтому уже на раннем этапе нахождения Минска в составе Великого княжества Литовского так же, как и в древний период, в городе концентрировалось значительное количество ремесленного люда, трудившегося преимущественно на заказ.

14—15 вв. характеризуются определенным упадком хозяйственной деятельности Минска, как и других белорусских городов. Это объясняется многими причинами. Среди них — и последствия татарского нашествия, которые, правда, не были для Беларуси очень ощутимыми, и возможные итоги опустошительных эпидемий. Наиболее страшной стала эпидемия чумы, смертельным вихрем промчавшаяся по всей Европе, где она получила красноречивое название «Черная смерть». Не в последнюю очередь на уменьшение хозяйственного значения бывших крупных центров повлияли процессы феодализации — основание новых замков или «гродов». Для их обслужи-

ентоўвалася на працу на рынак. Асобную катэгорыю складалі асобы, занятыя ў сферы паслуг і абслугоўванні камунікацыйнага руху. Ужо ў 15 ст. ў Мінску функцыянавала значная колькасць корчмаў, якія спецыялізаваліся на прадастаўленні праезджым харчавання, продажы моцных напояў, а часам таксама на забеспячэнні начлегу. У 1499 г. гораду

Кароль Станіслаў Радзівіл Пане Каханку.
Кароль Станислав Радзивилл Пане Каханку.
Karol Stanislav Radzivill «Pane Kokhanku» (Mr. Darling).

быў дадзены дазвол на пабудову грамадскай лазні, якая абслугоўвалася лазеншчыкамі. Функцыянаванне таргоў патрабавала наяўнасці такіх рамеснікаў, як рэзнікі і г.д.

З канца 15 ст. ў развіцці гарадоў Беларусі пачынаецца новы этап. Ён характарызуецца павелічэннем колькасці новых гарадскіх пасяленняў, ростам насельніцтва ўжо існуючых гарадоў, развіццём рамяства і гандлю. Закранўў гэты працэс і Мінск, дзе да сярэдзіны 16 ст. налічвалася ўжо не менш за 36 рамесніцкіх прафесій. Па-ранейшаму найбольшае развіццё атрымлівалі ў 16 ст. спецыяльнасці, звязаныя з апрацоўкай металаў (кавалі, катляры, слесары, пабрайцары — спецыялісты па вырабе конскага рыштунку, пушкары, мечнікі, на-

вания также требовался ремесленный люд, который стекался сюда в том числе из уже существовавших городов, и для привлечения которого феодалы прилагали значительные усилия.

Однако и в это время ремесленное производство в Минске оставалось на высоком уровне, о чем свидетельствуют изделия, обнаруженные в ходе археологических раскопок. На основе археологических материалов и отдельных письменных источников можно судить, что в 14—15 вв. в городе проживали гончары, портные, сапожники, кожевники, скорняки, плотники, столяры, бондари, резчики по дереву и кости, мастера золотых и серебряных дел, слесари, оружейники. В 15 в. в Минске насчитывалось более 20 ремесленных специальностей, причем главная роль принадлежала ремеслам, связанным с обработкой металлов. Часть ремесленников находилось в личной зависимости от светских и духовных феодалов, обеспечивая их своими изделиями в рамках несения феодальных повинностей. Другие были лично свободными. Большинство ремесленников продолжало работать на заказ, однако по мере распространения в 15 в. товарно-денежных отношений все большее число производителей переориентировалось на работу на рынок. Отдельную категорию составляли лица, занятые в сфере услуг и обслуживании коммуникационного движения. Уже в 15 в. в Минске функционировало значительное количество корчем, специализировавшихся на предоставлении проезжим питания, продаже крепких напитков, а также иногда на обеспечении ночлегом. В 1499 г. городу было выдано разрешение на постройку общественной бани, обслуживавшейся банщиками. Функционирование торгов требовало наличия таких ремесленников, как мясники и т.д.

С конца 15 в. в развитии городов Беларуси начинается новый этап. Он характеризуется увеличением количества новых городских поселений, ростом населения уже существовавших городов, разви-

жоўнікі, злотнікі), а таксама краўцы (разам з панчошнікамі, суконнікамі і ткачамі), якія раней за ўсіх аб'ядналіся ў прафесійныя карпарацыі. Пералік спецыяльнасцей сведчыць, што ўжо ў гэты час рамесніцкая спецыялізацыя дасягнула значных памераў, асабліва ў металаапрацоўцы.

У далейшым колькасць рамесніцкіх спецыяльнасцей няўхільна павялічвалася. У першай палове 17 ст. да ўжо існуючых прафесій дадаліся муляры, балтушнікі (дубільшчыкі), кушняры, цесляры, шабельнікі, алавянікі, латуншчыкі, меднікі, загармайстры (майстры па гадзінніках), шапнікі, цырульнікі, шыхцеры, рымары (выраблялі конскую збрую і экіпажы) і асобна седляры, альстэрнікі (выраблялі чахлы і ольстры — кабуры для зброі), паснікі (выраблялі паясы), гафтары (займаліся залатым шыццём) і г.д., прычым такія спецыяльнасці, як пабрайцары і альстэрнікі ў іншых беларускіх гарадах прадстаўлены не былі. На думку даследчыкаў, да сярэдзіны 17 ст. ў Мінску працавала каля 750 рамеснікаў, якія маглі прадстаўляць больш чым 60 відаў рамяства. Некаторыя прафесіі былі прадстаўлены, у сваю чаргу, больш вузкімі спецыялістамі. Так, напрыклад, шаўцы былі прадстаўлены майстрамі чорнага абутку, гусарскага, влоскага (італьянскага) і спецыялістамі па саф'яне.

16 ст. азнаменавалася ў эканамічным развіцці Мінска не толькі колькасным прыростам рамеснікаў і рамесніцкіх спецыяльнасцей, але таксама выхадам на новы тэхналагічны ўзровень. Калі тэхналогія мясцовага рамяства ў 14 — пачатку 16 ст. заставалася на ўзроўні перыяду Полацкага княства, то з другой паловы 16 ст. майстры пачалі выкарыстоўваць новыя прыёмы, вытворчыя збудаванні і прылады працы, што станоўча адбілася на павышэнні асартыменту вырабаў і паляпшэнні іх якасці. У гэты час мінскія ганчары актыўна ўжывалі хуткаснае ганчарнае кола, якое рухалася нагамі, а таксама лашчыла, штампік. Пры вырабе керамічнага посуду выкарыстоўваліся такія тэхналагічныя пры-

тием ремесла и торговли. Затронул этот процесс и Минск, где к середине 16 в. насчитывалось уже не менее 36 ремесленных профессий. По-прежнему наибольшее развитие получали специальности, связанные с обработкой металлов (кузнецы, котельщики, слесари, побрайцеры — специалисты по изготовлению конского снаряжения, пушкари, мечники, ножов-

Багдан Хмяльніцкі.
Богдан Хмельницкий.
Bogdan Khmelnitsky.

щики, злотники), а также портные (вместе с чулочниками, суконниками и ткачами), которые раньше всех объединились в профессиональные корпорации. Перечень специальностей свидетельствует, что уже в это время ремесленная специализация достигла значительных размеров, особенно в металлообработке.

В дальнейшем количество ремесленных специальностей неуклонно увеличивалось. В первой половине 17 в. к уже существовавшим профессиям добавились каменщики, болтушники (дубильщики), скорняки, плотники, сабельники, оловяники, латунщики, медники, часовщики, шапники, цирюльники, позументщики, шорники (изготавливали конскую упряжь и экипажи) и отдельно седельники, ольстерники (изготавливали чехлы и ольстры — кобуры для ору-

ёмы, як дымленне, лашчэнне, паліва. Пры вырабе каробчастай кафлі, упрыгожанай арнаментам, выкарыстоўваліся прэс-формы. Для абпальвання ўжываліся круглыя двухкамерныя горны, тэмпература абпалу павялічылася з 800—900 да 1000—1100 градусаў. Акрамя акісляльнага выкарыстоўваўся аднаўляльны абпал. У шкларобстве распаўсюдзілася выдзіманне ў форму і свабодная фармоўка. Высокага ўзроўню дасягнулі мінскія майстры гарбарнай справы. Як паказваюць хімічныя і фізіка-механічныя даследаванні мясцовых скураных вырабаў 15—18 ст., мінская юхта (юфць) па шэрагу якасцей адпавядала сучасным патрабаванням.

Тадэвуш Касцюшка.
Тадеуш Костюшко.
Tadeus Kostyushko.

Ліхалецці сярэдзіны 17 — пачатку 18 ст. негатыўна адбіліся на стане рамесніцкай вытворчасці ў Мінску. Скарацілася колькасць рамеснікаў і рамесніцкіх спецыяльнасцей. Значная колькасць вытворцаў выехала ў Маскоўскую дзяржаву. Ужо ў 1656 г. і 1657 г. ў Мінску праводзілася вярбоўка «оружейного дела мастеров». У 1660 г. ў Маскве працавалі менскія майстры сярэбранай справы, у тым ліку разьбяры, чаканшчыкі і інш. Аднаўленне вытворчасці ў горадзе рас-

жия), пасники (изготавливали пояса), гафтеры (занимались золотым шитьем) и т.д., причем такие специальности, как побрайцеры и ольстерники, в других белорусских городах представлены не были. По мнению исследователей, к середине 17 в. в Менске работало около 750 ремесленников, которые могли представлять более чем 60 видов ремесла. Некоторые профессии были представлены, в свою очередь, более узкими специалистами. Так, например, сапожники были представлены мастерами черной обуви, гусарской, «влоской» (итальянской) и специалистами по сафьяну.

16 в. в экономической жизни Минска ознаменовался не только количественным приростом ремесленников и ремесленных специальностей, но также выходом на новый технологический уровень. Если технология местного ремесла в 14 – начале 16 в. оставалась на уровне периода Полоцкого княжества, то со второй половины 16 в. мастера начали использовать новые приёмы, производственные сооружения и орудия труда, что положительно отразилось на повышении ассортимента изделий и улучшении их качества. В это время минские гончары активно применяли скоростной гончарный круг, вращаемый ногами, а также лощило, штампик. При изготовлении керамической посуды использовались такие технологические приемы, как дымление, лощение, глазурь. При изготовлении коробчатых изразцов, украшенных орнаментом, использовались пресс-формы. Для обжига керамической посуды употреблялись круглые двухкамерные горны, температура обжига увеличилась с 800–900 до 1000—1100 градусов. Кроме окислительного использовался восстановительный обжиг. В стеклоделии распространились выдувка в форму и свободная формовка. Высокого уровня достигли минские мастера кожевенного дела. Как показывают химические и физико-механические исследования местных кожаных изделий 15—18 вв., менская

пачалося толькі ў сярэдзіне 18 ст. Узрастала колькасць рамеснага люду і прафесій, якія ён прадстаўляў. Аднаўляўся працэс заснавання новых прафесійных аб'яднанняў, перапынены ў сярэдзіне 17 ст. Аднак нармалізацыя рамесніцкай вытворчасці ў горадзе суправаджалася пэўнымі структурнымі змяненнямі. Аднначасова з развіццём ужо існуючых рамёстваў, некаторыя прыходзілі ў заняпад і знікалі, але ў той жа час з'яўляліся новыя спецыяльнасці, раней у горадзе не прадстаўленыя. У цэлым у другой палове 18 ст. ў Мінску налічвалася каля 50 прафесій, што было менш за паказчыкі сярэдзіны 17 ст.

Па-ранейшаму галоўную ролю адыгрывалі спецыяльнасці, звязаныя з апрацоўкай метала (катляры, слесары, бляхары, злотнікі і ювеліры, алоўнікі, кавалі, пазументшчыкі). У 1800 г. яны складалі 32% усіх рамеснікаў горада. Другую па значнасці групу складалі прафесіі, звязаныя з будаўніцтвам і апрацоўкай дрэва (муляры, цесляры, аконшчыкі, бондары, цагельнікі, сталяры, рэзчыкі). За імі ішлі рамеснікі, што спецыялізаваліся на апрацоўцы скуры (гарбары, шаўцы, шорнікі, седляры, рымары), на вырабе адзення (краўцы, ткачы, рукавічнікі, суконшчыкі) і прадуктаў харчавання (пекары і хлебнікі, піваvары, цукерачнікі). Меншай колькасцю рамеснікаў былі прадстаўлены майстры па гадзінніках, музыканты, мастакі, друкары, наборшчыкі і пераплётчыкі. Не згадваюцца ў 1800 г. не толькі такія даўнія спецыяльнасці, як пушкары, мечнікі, шабельнікі, альстэрнікі і інш., але і, напрыклад, стэльмахі, якія незадоўга перад тым (у 1787 г.) утварылі разам са сталярамі і цеслярамі самастойны цэх.

Цэхі і іх структура. Развіццё гандлю і рост рамесніцкай спецыялізацыі абумовілі тэндэнцыю да стварэння прафесійных карпаратыўных аб'яднанняў. На думку некаторых даследчыкаў, такія аб'яднанні ў Мінску і іншых беларускіх гарадах маглі існаваць ужо ў 14—15 ст. Аднак цэхі як неабходная форма арганізацыі рамяства ў Мінску згадваюцца

юфть по ряду параметров соответствовала современным требованиям.

Лихолетья середины 17 — начала 18 в. негативно отразились на состоянии ремесленного производства в Минске. Сократилось число ремесленников и ремесленных специальностей. Значительное количество производителей выехало в Московское государство. Уже в 1656 и 1657 гг. в Минске проводилась вербовка «оружейного дела мастеров». В 1660 г. в Москве работали минские мастера серебряного дела, в том числе резчики, чеканщики и др. Восстановление производства в городе началось только в середине 18 в. Возрастало количество ремесленного люда и профессий, которые он представлял. Возобновлялся процесс основания новых профессиональных объединений, приостановленный в середине 17 в. Однако нормализация ремесленного производства в городе сопровождалась определенными структурными изменениями. Одновременно с развитием уже существовавших ремесел некоторые приходили в упадок и исчезали, но в то же время появлялись новые специальности, ранее в городе не представленные. В целом во второй половине 18 в. в Минске насчитывалось около 50 профессий, что было меньше показателя середины 17 в.

По-прежнему главную роль играли специальности, связанные с обработкой металлов (котляры, слесари, жестянщики, злотники и ювелиры, оловники, кузнецы, позументщики). В 1800 г. они составляли 32% всех ремесленников города. Вторую по значимости группу составляли профессии, связанные со строительством и обработкой дерева (каменщики, плотники, оконщики, бондари, кирпичники, столяры, резчики). За ними шли ремесленники, специализировавшиеся на обработке кожи (кожевники, сапожники, шорники, седельники), на изготовлении одежды (портные, ткачи, рукавичники, суконщики) и продуктов питания (пекари и хлебники, пивовары, конфетники). Меньшим числом ремесленников были представлены часовщи-

толькі ў прывілеі ад 16 ліпеня 1569 г., які пацвярджаў наданне гораду магдэбургскага права. «Таксама войт і бурмістры места нашага тамашняга, – гаварылася ў прывілеі, – на кожнае рамяство стараст абраўшы, усталяваці маюць, каб кожны ў месце тамашнім пражываючы ад гэтага часу ўсялякае рамяство ў цэх запісаўшыся рабіў, а хто б смеў рамяство рабіць і яго ўжываць не запісаўшыся ў цэх, такое рамяство войтамі і бурмістрамі на ратушы забірацца быць мае». Гэты дакумент можа лічыцца пунктам адліку існавання ў Мінску цэхаў, заснаваных на класічных еўрапейскіх прынцыпах.

Слова «цэх» паходзіць ад нямецкага «zeche», «zeichen», што перакладаецца як «знак» ці «сцяг». Цэхі выступалі як аб'яднанні рамеснікаў па прафесійным прынцыпе з мэтай рэгулявання працэсу вытворчасці і збыту прадукцыі. У цэхі арганізоўваліся рамеснікі адной ці некалькіх сумежных спецыяльнасцей. Функцыянаванне цэхаў рэгулявалася цэхавымі статутамі. Першымі мінскімі цэхамі з зацверджанымі ў канцы 16 ст. статутамі былі цэхі металістаў і краўцоў. Статут цэха металістаў, альбо «васьмі рамёстваў», быў зацверджаны 2 снежня 1591 г. У цэх уваходзілі кавалі, катляры, слесары, пабрайцары, пушкары, мечнікі, нажоўшчыкі і злотнікі. Амаль адначасова — 10 снежня 1591 г. «на врадзе ратушу мескага» быў зацверджаны статут цэха краўцоў, замацаваны прывілеем караля Жыгімонта III Вазы ад 20 лістапада 1592 г. У кравецкі цэх увайшлі таксама нешматлікія прадстаўнікі сумежных спецыяльнасцей — панчошнікі, суконнікі і ткачы.

Досыць актыўна ішло зацвярджэнне цэхавых статутаў Мінска ў першай палове 17 ст.: 20 лютага 1609 г. быў зацверджаны цэх шаўцоў, 31 мая 1615 г. — асобны цэх злотнікаў, 21 мая 1622 г. — рымарскі цэх, 27 лютага 1635 г. — цэх цырульнікаў, 21 красавіка 1636 г. – аб'яднаны цэх ганчароў, муляраў і цесляроў, 14 ліпеня 1636 г. — рэзніцкі цэх, 5 верасня 1647 г. — аб'яднаны цэх кушняроў, шапнікаў і балтушнікаў. У працэсе

ки, музыканты, художники, печатники, наборщики и переплетчики. Не упоминаются в 1800 г. не только такие давние специальности, как пушкари, мечники, сабельники, ольстерники и др., но и, например, стельмахи (каретники), которые незадолго перед тем (в 1787 г.) образовывали совместно со столярами и плотниками самостоятельный цех.

Цехи и их структура. Развитие торговли и рост ремесленной специализации обусловили тенденцию к образованию профессиональных корпоративных объединений. По мнению некоторых исследователей, такие объединения в Минске и других белорусских городах могли существовать уже в 14—15 вв. Однако цехи как необходимая форма организации ремесла в Минске упоминаются только в привилее от 16 июля 1569 г., подтверждавшем предоставление городу магдебургского права. «Также войт и бурмистры города нашего тамошнего, — говорилось в привилее, — на каждое ремесло старост выбравши, установить должны, чтобы каждый в городе тамошнем проживающий от сего времени всякое ремесло в цех записавшись делал, а кто б смел ремесло делать и его употреблять не записавшись в цех, такое ремесло войтам и бурмистрам на ратуше забираться быть должно». Этот документ может считаться точкой отсчета существования в Минске цехов, основанных на классических европейских принципах.

Слово «цех» происходит от немецкого «zeche», «zeichen», что переводится как «знак» или «стяг». Цехи выступали как объединения ремесленников по профессиональному принципу с целью регулирования процесса производства и сбыта продукции. В цехи организовывались ремесленники одной или нескольких смежных специальностей. Функционирование цехов регулировалось цеховыми уставами. Первыми менскими цехами с утвержденными в конце 16 в. уставами были цехи металлистов в портных. Устав цеха металлистов, или «восьми ремесел», был утвержден 2 декабря

распаўсюджання цэхавай арганізацыі на рамесную вытворчасць Мінска выявіліся дзве тэндэнцыі – выдзяленне з аб'яднаных цэхаў самастойных арганізацый і далучэнне да цэхаў прадстаўнікоў новых прафесій. Першая тэндэнцыя была звязана з павелічэннем колькасці спецыялістаў да лічбы, дастатковай для стварэння ўласнага цэха. Другая была абумоўлена з'яўленнем у горадзе новых спецыяльнасцей, прадстаўленых першапачаткова нязначнай колькасцю рамеснікаў.

Бітва пры Лясной.
Битва при Лесной.
A battle near Lesnaya.

Усе мінскія цэхі мелі падобную структуру, функцыі і атрыбуты. Цэхам дазвалялася мець сваю пячатку, герб, харугву, бубен, а таксама ўзбраенне для аховы горада ў выпадку ваеннай небяспекі. На гербе і харугве змяшчаліся найчасцей атрыбуты цэхавага рамяства і выявы святых. Напрыклад, на гербе і пячатцы цэха шаўцоў былі паказаны прылады шавецкай працы — амбус, капыл і нож, на гербе мулярскага і ганчарнага цэха — кельма, малаток, збанок і гарнец, на пячатцы цэха кушняроў, шапнікаў і балтушнікаў — выявы св. апосталаў Пятра і Паўла. На харугве цэха краўцоў размяшчаліся выявы св.Казь-

1591 г. В цех входили кузнецы, котляры, слесари, побрайцеры, пушкари, мечники, ножевники и злотники». Почти одновременно — 10 декабря 1591 г. «на вряде ратуши городской» был утвержден устав цеха портных, закрепленный привилеем короля Жигимонта III Вазы от 20 ноября 1592 г. В портняжный цех вошли также немногочисленные представители смежных специальностей — чулочники, суконники и ткачи.

Шведская пяхота на маршы.
Шведская пехота на марше.
The Swedish infantry marching.

Достаточно активно шло утверждение цеховых уставов Минска в первой половине 17 в.: 20 февраля 1609 г. был утвержден цех сапожников, 31 мая 1615 г. — отдельный цех злотников, 21 мая 1622 г. — шорницкий цех, 27 февраля 1635 г. — цех цирюльников, 21 апреля 1636 г. — объединенный цех гончаров, каменщиков и плотников, 14 июля 1636 г. — мясницкий цех, 5 сентября 1647 г. — объединенный цех скорняков, шапников и болтушников. В процессе распространения цеховой организации на ремесленное производство Минска выделилось две тенденции — выделение из объединенных цехов самостоятельных организаций и присоединение к цехам представителей новых профессий. Первая тен-

мы і Дзям'яна, патронаў цэха, а таксама кравецкія нажніцы. Харугвы выносіліся падчас правядзення свецкіх і рэлігійных урачыстасцей, працэсій, пахаванняў членаў цэха, прыезду ў горад караля і іншых важных персон. У момант ваеннай небяспекі харугва выстаўлялася на тым участку ўмацаванняў, які баранілі члены цэха.

Тытульны ліст «Трыбунала Вялікага княства Літоўскага».

Титульный лист «Трибунала Великого княжества Литовского».

A title of the «Tribunal of the Grand Duchy of Lithuania».

Цэхам дазвалялася мець свой дом, у якім захоўваліся цэхавыя атрыбуты, скарбонка, дакументы і праводзіліся сходкі. Цэхавыя дамы вызваляліся ад пастояў жаўнераў і кватаравання службовых асоб. У некаторых цэхах (шавецкі цэх) пасяджэнні маглі праходзіць у дамах аднаго са старшынь.

У якасці асобнага прывілея цэхам выдаваўся дазвол на беспадатковы выраб моцных напіткаў, прыўрочаны да важнейшых рэлігійных свят, а таксама правядзенне ў гэты час цэхавых застолляў. Так, менскаму цэху металістаў дазвол на такія акцыі, якія маглі праводзіцца на Вялікдзень і Каляды, быў выдадзены каралём Уладзіславам IV у 1637 г.

денция была связана с увеличением количества специалистов до числа, достаточного для создания собственного цеха. Другая была обусловлена появлением в городе новых специальностей, представленных первоначально незначительным количеством ремесленников.

Все минские цехи имели похожую структуру, функции и атрибуты. Цехам позволялось иметь свою печать, герб, хоругвь, барабан, а также вооружение для защиты города в случае военной опасности. На гербе и хоругви помещались чаще всего атрибуты цехового ремесла и изображения святых. Например, на гербе и печати цеха сапожников были показаны орудия сапожницкого труда — амбус, копыл (колодка) и нож, на гербе цеха каменщиков и гончаров — мастерок, молоток, кувшин и горшок, на печатке цеха скорняков, шапочников и болтушников — изображения св. апостолов Петра и Павла. На хоругви цеха портных размещались изображения св. Козьмы и Демьяна, патронов цеха, а также портняжные ножницы. Хоругви выносились во время проведения светских и религиозных торжеств, процессий, похорон членов цеха, приезда в город короля и других важных персон. В момент военной опасности хоругвь выставлялась на том участке укреплений, который защищали члены цеха.

Цехам позволялось иметь свой дом, в котором хранились цеховые атрибуты, казна, документы и проводились собрания. Цеховые дома освобождались от постоев солдат и служебных лиц. В некоторых цехах (сапожницкий цех) заседания могли проходить в домах одного из старшин.

В качестве отдельного привилея цехам выдавалось разрешение на беспошлинное изготовление крепких напитков, приуроченное к важнейшим религиозным праздникам, а также проведение в это время цеховых застолий. Так, минскому меху металлистов разрешение на такие акции, которые могли проводиться на Пасху и Рождество, было выдано королем Владиславом в 1637 г.

На чале цэхаў стаялі цэхмістры (старасты, старшыні). У аб'яднаных цэхах рамеснікі асобных спецыяльнасцей выбіралі дадатковых старшынь. У абавязкі цэхмістраў уваходзіла захаванне цэхавай скарбонкі, правядзенне сходак, кантроль за захаваннем членамі цэха статута. Цэхмістр валодаў пэўнымі судовымі функцыямі. Ён разглядаў справы, звязаныя з парушэннем вытворчага працэсу ці з унутраным высвятленнем адносін. У ажыццяўленні судовых разбораў яму дапамагалі некалькі аўтарытэтных майстроў.

Важнае месца адводзілася цэхавым сходкам, якія праводзіліся раз на год (выбарчыя), раз на квартал, штомесяц і па меры неабходнасці. Сходкі пачыналіся з урачыстага ўнясення ў пакой і адчынення цэхавай скрынкі. На сходках зачытвалі статут і прывілеі цэха (каб парушальнікі статута не маглі спаслацца на сваю недасведчанасць), абмяркоўвалі бягучыя справы, разглядалі скаргі і прэтэнзіі цэхавых майстроў. Ігнараванне сходак каралася грашовым штрафам. У цэху краўцоў, напрыклад, за ігнараванне сходак выплачвалася 15 грошаў, у цэху ганчароў, муляраў і цесляроў — 4 грошы, у цэху злотнікаў — 3 грошы (за паўторную няяўку — 6). Сходкі праводзіліся ў адпаведнасці са строгай рэгламентацыяй. Удзельнікі павінны былі займаць толькі свае месцы, захоўваць цішыню, гаварыць толькі пасля прадастаўлення ім слова. Ніхто не меў права прыходзіць на сходкі ўзброены, п'яны альбо са спазненнем. Парушальнікі выдаляліся са сходкі і караліся грашовым штрафам. Да таго ж аб іх даносілі гарадскім уладам, што цягнула за сабой дадатковыя штрафы ў гарадскі скарб. Асабліва злосныя парушальнікі статута маглі карацца сядзеннем у гарадской турме (цэх шаўцоў).

Раз на год на сходках выбіраліся цэхмістры і іншыя кіруючыя асобы цэхаў. Да іх маглі належаць шафары, якія збіралі складкі (кравецкі цэх), пісары, часам інстыгатары, што сачылі за захаваннем вытворчых рэгламентацый, ста-

Во главе цехов стояли цехмистры (старосты, старшины). В объединенных цехах ремесленники отдельных специальностей выбирали дополнительных старшин. В обязанности цехмистров входило сохранение цеховой казны, проведение собраний, контроль за соблюдением членами цеха устава. Цехмистр располагал определенными судебными

Януш Радзівіл.
Януш Радзивилл.
Janush Radzivill.

функциями. Он рассматривал дела, связанные з нарушением производственного процесса или с внутренним выяснением отношений. В осуществлении судебных разбирательств ему помогали несколько авторитетных мастеров.

Важное место отводилось цеховым сходкам, проводимым раз в году (избирательные), раз в квартал, ежемесячно и по мере надобности. Сходки начинались с торжественного внесения в помещение и открытия цеховой шкатулки. На сходках зачитывались устав и привилеи цеха (чтобы нарушители устава не могли сослаться на свою неосведомленность), обсуждались текущие дела, рассматривались жалобы и претензии цеховых мастеров. Игнорирование сходок каралось денежным штрафом. В цехе портных, например, за игнорирова-

ловыя (старшыні сходак). У 80-х г. 17 ст. згадваецца харунжы мінскага слясарнага цэха. Існавалі часовыя абмежаванні па займанні вышэйшымі службовымі асобамі цэха сваіх пасад. У цэху краўцоў забаранялася займаць такія пасады запар два і больш разоў. Праўда, здараліся выключэнні. Так у 1768 г. мінскія ўлады выдалі нейкаму Стэфану

Шаўцы. Мініяцюра пачатку 16 ст.

Сапожники. Миниатюра начала 16 в.

The shoe-makers. A miniature of the beginning of the 16th century.

Дзякевічу дакумент на пажыццёвае права займаць пасаду цэхмістра слясарнага цэха. Гэта рабілася «са згодай і даняседнем братоў цэху... каб праз здольных цэхмістраў прывілеі і артыкулы пільна захоўваліся».

Паўнапраўнымі членамі цэха лічыліся кваліфікаваныя рамеснікі — майстры. Галоўным патрабаванпем да майстра была ягоная спрактыкаванасць у сваім рамястве. Акрамя таго, прад'яўляліся патрабаванні да маральных якасцей майстра, ягонага паходжання (ён павінен быць законнанароджаны), «аседласці» ў горадзе і сямейнага становішча (майстрамі станавіліся толькі жанатыя рамеснікі). Майстры павінны былі падпарадкоўвацца гарадскім абшчынам. Існаваў і своеасаблівы маёмасны цэнз. Ён выяўляўся ў патрабаванні пры

ние сходок выплачивалось 15 грошей, в цехе гончаров, каменщиков и плотников — 4 гроша, в цехе злотников — 3 гроша (за повторную неявку — 6). Сходки проводились в соответствии со строгой регламентацией. Участники должны были занимать только свои места, сохранять тишину, говорить только после предоставления им слова. Никто не имел права приходить на сходки вооруженным, пьяным или с опозданием. Нарушители удалялись со сходки и карались денежным штрафом. К тому же о них доносили городским властям, что влекло за собой дополнительные штрафы в городскую казну. Особо злостные нарушители устава могли караться тюремным заключением (цех сапожников).

Раз в году на сходках избирались цехмистры и другие руководящие лица цехов. К ним могли принадлежать шафары, собиравшие взносы (портняжный цех), писари, иногда инстигаторы, следившие за соблюдением производственных регламентаций, столовые (председатели сходок). В 80-е г. 17 в. упоминается хорунжий минского слесарного цеха. Существовали временные ограничения на занятие высшими служебными лицами цеха своих должностей. В цехе портпых запрещалось занимать такие должности подряд два и более раз. Правда, случались исключения. Так, в 1768 г. минские власти выдали некоему Стефану Дзякевичу документ на пожизненное право занимать должность цехмистра слесарного цеха. Это делалось «с согласием и донесением братьев цеха... чтобы посредством способных цехмистров привилеи и артикулы тщательно соблюдались».

Полноправными членами цеха считались квалифицированные ремесленники — мастера. Главным требованием к мастеру была его искусность в своем мастерстве. Кроме того, предъявлялись требования к моральным качествам мастера, его происхождению (он должен быть законнорожденным), «оседлости» в городе и семейному положению (мастерами становились только женатые

уступленні ў цэх грашовага ўзносу. У некаторых цэхах існавалі рэлігійныя абмежаванні пры прыёме ў цэх. Так, у адпаведнасці са статутам кравецкага цэха, ягонымі членамі маглі быць толькі католікі і праваслаўныя. У той жа час шавецкі цэх пад канец 17 ст. аб'ядноўваў майстроў хрысціянскага і мусульманскага веравызнанняў, а ў 1762 г. было падпісана пагадненне аб далучэнні да слясарска-кавальскага цэха яўрэяў.

Акрамя майстроў у цэх уваходзілі чаляднікі і вучні. Вучні знаходзіліся на ніжняй прыступцы цэхавай іерархіі. Нягледзячы на тое, што вучні праходзілі навучанне ў канкрэтных майстроў, аб іх прыёме інфармаваліся ўсе члены цэха, і яны ў абавязковым парадку ўпісваліся ў цэхавы рэестр. Цэхі сачылі за працэсам навучання, прадухіляючы злоўжыванні з боку майстра. Так, у 1790 г. за збіццё вучня быў аштрафаваны каваль Рыгор Чамяндоўскі, які да таго ж быў папярэджаны, што пры паўторным аналагічным здарэнні вучань будзе ад яго забраны, а сам ён будзе аштрафаваны зноў. У выпадку смерці майстра ягоныя вучні размяркоўваліся паміж іншымі майстрамі, каб мець магчымасць завяршыць навучанне. Майстрам забаранялася браць грошы за ўтрыманне вучняў і навуку. Аднак вучням, у сваю чаргу, забараняўся самавольны пераход да іншага майстра, а майстрам – прыём такіх «парушальнікаў працоўнай дысцыпліны». Калі вучань усё ж не жадаў вучыцца ў майстра, то ён мусіў заплаціць яму за тэрмін навучання.

Да кандыдатаў у вучні таксама прад'яўляліся пэўныя патрабаванні — яны павінны былі быць законнанароджаныя і за іх павінны былі паручыцца бацькі, апекуны ці нехта са сваякоў. У асобных цэхах маглі існаваць прыватныя патрабаванні. Статуты злотнікаў і цырульнікаў забаранялі прыём у цэхі дзяцей прыгонных, млынароў, лазеншчыкаў, цэкляроў (асоб, якія займаліся крымінальным вышукам) і яўрэяў, статут рымараў — дзяцей прыгонных і лютэран.

ремесленники). Мастера должны были подчиняться городским общинам. Существовал и определенный имущественный ценз. Он выражался в требовании при вступлении в цех денежного взноса. В некоторых случаях существовали религиозные ограничения при вступлении в цех. Так, в соответствии с уставом портняжного цеха, его членами

Гарбар. Мініяцюра пачатку 16 ст.

Кожевенник. Миниатюра начала 16 в.

A leather-dresser. A miniature of the beginning of the 16th century.

могли быть только католики и православные. В то же время сапожницкий цех в конце 17 в. объединял мастеров христианского и мусульманского вероисповеданий, а в 1762 г. было достигнуто соглашение о присоединении к слесарско-кузнечному цеху евреев.

Кроме мастеров, в цех входили подмастерья и ученики. Ученикн находились на низшей ступени цеховой иерархии. Несмотря на то, что ученики проходили обучение у конкретных мастеров, об их приеме информировались все члены цеха, и они в обязательном порядке вписывались в цеховой реестр. Цехи следили за процессом обучения, предотвращая злоупотребления со стороны мастера. Так, за избиение ученика был оштрафован кузнец Григорий Чемендовский, который к тому же был предуп-

Колькасць вучняў у майстра агаворвалася для кожнай канкрэтнай спецыяльнасці. Кавалям, катлярам, слесарам дазвалялася мець не больш за трох вучняў, мечнікам, рымарам — двух, шаўцам — аднаго.

Адрозніваўся і тэрмін вучнёўства. У цэху металістаў ён вагаўся ад трох да пяці гадоў, ганчароў — ад чатырох да шасці гадоў, рэзнікаў — ад трох да шасці гадоў, рымараў — чатыры гады, у цэхах краўцоў, шаўцоў, цырульнікаў — тры гады. Акрамя праходжання навучання, вучні дапамагалі майстру ў працы, прычым грошай за гэта яны, як правіла, не атрымлівалі, што ператварала іх у своеасаблівую бясплатную рабочую сілу. Аднак бывалі і выключэнні. Вучні цэха цырульнікаў атрымлівалі ад майстра не толькі жыллё і харчаванне, але і чацьвёртую частку платы з тых хворых, якіх яны дапамагалі лячыць, а ад першага самастойнага лячэння — палову ўсяго ганарару.

Пяхота Рэчы Паспалітай.
Пехота Речи Посполитой.
The infantry of Rech Pospolitaya.

Пасля заканчэння тэрміну навучання былы вучань мог падняцца на прыступку вышэй і перайсці ў чаляднікі. У шэрагу цэхаў для гэтага ён быў абавязаны прайсці стажыроўку ў іншых гарадах

режден, что при повторном аналогичном происшествии ученик будет у него забран, а сам он будет оштрафован снова. В случае смерти мастера его ученики распределялись между другими мастерами, чтобы иметь возможность завершить обучение. Мастерам запрещалось брать деньги за содержание учеников и «науку». Однако ученикам, в свою очередь, запрещался самовольный переход к другому мастеру, а мастерам — прием таких «нарушителей трудовой дисциплины». Если же ученик все же не желал учиться у мастера, то он должен был заплатнть ему за срок обучения.

К кандидатам в ученики также предъявлялись определенные требования — они должны были быть законнорожденными и за них должны были поручиться родители, опекуны или кто-то из родственников. В отдельных цехах могли существовать частные требования. Уставы злотников и цирюльников запрещали прием в цехи детей крепостных, мельников, банщиков, цекляров (лиц, занимавшихся уголовным розыском) и евреев, устав шорников — детей крепостных и лютеран.

Количество учеников у мастера оговаривалось для каждой конкретной специальности. Кузнецам, котлярам, слесарям разрешалось иметь не более трех учеников, мечникам, шорникам — двух, сапожникам — одного.

Отличались и сроки обучения. В цехе металлистов они колебались от трех до пяти лет, гончаров — от четырех до шести лет, мясников — от трех до шести лет, шорников — четыре года, в цехах портных, сапожников, цирюльников — три года. Кроме прохождения обучения, ученики помогали мастеру в работе, причем денег за это они, как правило, не получали, что превращало их в своеобразную бесплатную рабочую силу. Однако были и исключения. Ученики цеха цирюльников получали от мастера не только жилье и питание, но и четвертую часть платы с тех больных, которых они помогали лечить, а от пер-

ці ўнесці грашовы ўзнос. Падмайстар, альбо «таварыш», з'яўляўся падручным майстра і за сваю работу атрымліваў плату. Тым не менш, ён не з'яўляўся наёмным рабочым майстра, бо ўмовы найму, памеры аплаты і шэраг іншых момантаў агаворваліся цэхавым статутам. Статуты агаворвалі колькасць таварышаў у майстра, максімальную стаўку аплаты. Майстры цэха злотнікаў маглі мець па 2 таварышы, цырульнікаў — 1 таварыша і 1 паўтаварыша. Аплата падмайстра кравецкага цэха раўнялася аднаму злотаму на тыдзень, шавецкага – тры грошы. Спецыфічная сістэма аплаты практыкавалася ў цэху цырульнікаў. Фіксаваную аплату ў 6 грошаў на тыдзень атрымлівалі толькі так званыя «паўтаварышы» — пераходнае звяно ад вучняў да падмайстраў. Апошнія ж, пры ўмове сумеснай практыкі з майстрамі, атрымлівалі трэць заробленай сумы.

У шэрагу выпадкаў статутамі агаворваліся такія моманты, як працягласць працоўнага дня таварышаў. Так, працоўны дзень падмайстраў цэха металістаў пачынаўся ў пяць гадзін раніцы і з двухгадзінным перапынкам на абед працягваўся да васьмі вечара. Таварышы не мелі права выканання патаемнай работы без ведама майстра. Падмайстар павінен быў старанна выконваць распараджэнні майстра, быць пачцівым да яго, ягонай жонкі і дзяцей. Таварышу забаранялася самавольна пераходзіць ад аднаго майстра да другога. Патрабаванні прад'яўляліся і да ягоных маральных якасцей. Ён павінен быў рэгулярна наведваць царкву ці касцёл, цэхавыя сходкі і г.д. У той жа час таварышы, як больш прывілеяваныя, чым вучні, члены цэха, мелі права і на ўласныя сходкі — «гасподы», якія адбываліся з дазволу і ў прысутнасці майстроў.

Падмайстар — прэтэндэнт на званне майстра павінен быў засведчыць сваю кваліфікацыю шляхам вырабу ўзорнай рэчы, якая ў беларускіх цэхах называлася «штука» (шэдэўр). Так, паводле статута цэха металістаў мечніцкая штука ўяўляла сабой меч з похвамі, які трэ-

вого самостоятельного лечения — половину всего гонорара.

После окончания срока обучения бывший ученик мог подняться на ступеньку выше и перейти в подмастерья. В ряде цехов для этого он был обязан пройти стажировку в других городах или внести денежный взнос. Подмастерье, или «товарищ», являлся подруч-

Шведскі драгун.
Шведский драгун.
A Swedish dragoon.

ным мастера и за свою работу получал плату. Тем не менее, он не являлся наемным рабочим мастера, так как условия найма, размеры оплаты и ряд других моментов оговаривались цеховым уставом. Уставы оговаривали количество товарищей у мастера, максимальную ставку оплаты. Мастера цеха злотников могли иметь по два товарища, цирюльников — 1 товарища и 1 полутоварища. Оплата подмастерья портняжного цеха равнялась одному злотому в неделю, сапожницкого — трем грошам. Специфическая система оплаты практиковалась в цехе цирюльников. Фиксированную оплату в 6 грошей в неделю получали только так называемые «полутоварищи» — переходное звено от учеников к подмастерьям. Последние же, при условии совместной

ба было вырабіць за 12 тыдняў. Першапачаткова выкоўваўся клінок, шырокі ля дзяржання і звужаны да штыха. Ад дзяржання і да палавіны клінок мусіў мець канаўкі (долы), а далей — рабро. Меч вастрыўся ў прысутнасці двух майстроў, пасля чаго адбывалася «мечаванне» (загартоўка, паліраванне і вараненне); у выніку як сам клінок, так і дзяржанне мусілі бліщчэць як люстэрка. Пасля гэтага насаджвалася крыжавіна, насечаная латунню, а на яе канцах насякаліся шчыты з выявамі гарадскога і каралеўскага гербаў. Навершша рабілася пляскатым і круглым; на ім таксама насякаліся шчыты з гербамі. На дзяржанне надзявалася паліраваиая латуиевая трубка з «акенцам», праз якое можна было бачыць якасць вырабу дзяржання. Паверх трубкі змяшчалася драўляная рукаяць, таксама «з акенцам», зробленым такім чынам, што былі відаць і дзяржанне, і трубка. Рукаяць, у сваю чаргу, апляталася дротам, завязаным спецыяльнымі «рыцарскімі вузламі» так, каб не рухаліся ні трубка, ні рукаяць. Меч павінен быў мець таксама «ташку» са скуры, на якой зноў жа выразаліся гербы караля і горада. Для

Павадыр вучонага мядзведзя.
Поводырь ученого медведя.
A leader of a trained bear.

практики с мастерами, получали треть заработанной суммы.

В ряде случаев уставамн оговаривались такие моменты, как продолжительность рабочего дня товарищей. Так, рабочий день подмастерьев цеха металлистов начинался в пять часов утра и с двухчасовым перерывом на обед продолжался до восьми вечера. Товарищи не имели права исполнения тайной работы без ведома мастера. Подмастерье должен был старательно исполнять распоряжения мастера, быть учтнвым к нему, его жене и детям. Товарищу запрещалось самовольно переходить от одного мастера к другому. Требования предъявлялись и к его моральным качествам. Он должен был регулярно посещать церковь или костел, цеховые сходки и т.д. В то же время товарищи, как более привнлегированные, чем ученики, члены цеха, имели право и на собственные сходки — «господы», проходившие с разрешения и в присутствии мастеров.

Подмастерье — претендент на звание мастера должен был засвидетельствовать свою квалификацию путем изготовления образцовой вещи, которая в белорусских цехах изазывалась «штука» (шедевр). Так, по уставу цеха металлистов, мечницкая штука представляла собой меч с ножнами, который нужно было изготовить за 12 недель. Первоначально выковывался клинок, широкий возле черенка и суженный к острию. От черенка и до половины клинок должен был иметь канавки (долы), а дальше — ребро. Меч точился в присутствии двух мастеров, после чего происходило «мечевание» (закалка, полирование и воронение); в результате как сам клинок, так и черенок должны были блестеть как зеркало. После этого насаживалась крестовина, насеченная латунью, а на ее концах насекались щиты с изображениями городского и королевского гербов. Навершие изготавливалось плоским и круглым; на нем также насекались щиты с гербами. На черенок надевалась полированная латунная трубка с «окошком», через которое можно было видеть качество изготовления череика.

іншых прадстаўнікоў цэха металістаў штукі былі наступныя: для кавалёў — падкова, сякера і тапор, для катляроў — піўны кацёл, прыстасаванне для перагону гарэлкі і конаўка, для слесараў — замкі для склепу і скрынкі, для пабрайцараў — цуглі і шпоры, для пушкароў — гармата, для нажоўнікаў — цясак і 13 нажоў. Для набыцця звання майстра шаўцы мусілі вырабіць некалькі пар абутку, злотнікі — келіх, пячатку і пярсцёнак, ганчары — гарнец, збан, дайніцу, рынку і міску. Акрамя таго, практыкавалася сістэма абавязковых вандровак, падчас якіх з мэтай набыцця неабходнага вопыту прэтэндэнт праходзіў стажыроўку ў іншых гарадах Вялікага княства Літоўскага і замежжа. Вынікам вандроўкі павінна была стаць станоўчая рэкамендацыя. Тыя, хто па нейкіх прычынах не мог прайсці вандроўку, абмяжоўваўся выплатай у цэхавы скарб пэўнай грашовай сумы. У кравецкім цэху яна складала 30 злотых і, незалежна ад таго, праходзіў кандыдат вандроўку ці не, ён у абавязковым парадку выплачваў цэху яшчэ сто злотых. У цэху шаўцоў грашовы ўзнос памерам у 7 коп грошай мог замяніць выраб штукі. Пасля паспяховага праходжання іспытаў кандыдат наладжваў майстрам пачастунак («калляцыю») і станавіўся майстрам. У некаторых цэхах ён нейкі час знаходзіўся на правах малодшага майстра.

Вытворчасць цэхавых рамеснікаў і іх грамадскае жыццё былі строга рэгламентаваны. Перш за ўсё рэгламентаваліся аб'ёмы вытворчасці, крыніцы і якасць набываемай сыравіны, а таксама парадак збыту гатовай прадукцыі. Для прадухілення маёмаснай дыферэнцыяцыі майстрам цэху металістаў дазвалялася мець толькі адну майстэрню і адну краму для продажу гатовай прадукцыі. Майстрам цэху ганчароў, муляраў і цесляроў забаранялася мець адначасова больш за дзве работы, а калі ж ён узяў больш заказаў і не падзяліўся з калегамі, яго чакаў штраф. У статуце шавецкага цэха майстрам спецыяльна забаранялася перашкаджаць адзін аднаму ў закупе

Сверху трубки помещалась деревянная рукоять, также с «окошком», сделанным таким образом, что были видны и черенок, и трубка. Рукоять, в свою очередь, оплеталась проволокой, завязанной специальными «рыцарскими узлами» так, чтобы не двигались ни трубка, ни рукоять. Меч должен был иметь также «ташку» из кожи, на которой опять же вырезались гербы короля и города. Для других представителей цеха металлистов «штуки» были следующие: для кузнецов — подкова, секира и топор, для котельщиков — пивной котел, приспособление для перегонки водки и кружка, для слесарей – замки для склепа и сундука, для побрайцеров — удила и шпоры, для пушкарей — пушка, для ножовщиков — тесак и 13 ножей. Для приобретения звания мастера сапожники должны были изготовить несколько пар обуви, злотники – чашу, печать и перстень, гончары — горшок, жбан, дойницу, рынку (сковородку на трех ножках) и миску. Кроме того, практиковалась система обязательных «вандровок» (путешествий), во время которых с целью приобретения необходимого опыта претендент проходил стажировку в других городах Великого княжества Литовского и за границей. Итогом «вандровки» должна была стать положительная рекомендация. Те, кто по каким-то причинам не смог пройти «вандровку», ограничивался выплатой в цеховую казну определенной суммы. В портняжном цехе она составляла 30 злотых и, независимо от того, проходил кандидат стажировку или нет, он в обязательном порядке выплачивал цеху еще сто злотых. В цехе портных денежный взнос размером в 7 коп грошей мог заменить изготовление «штуки». После успешного прохождения экзаменов кандидат налаживал мастерам угощение («колляцию») и становился мастером. В некоторых цехах он определенное время находился на правах младшего мастера.

Производство цеховых ремесленников и их общественная жизнь были строго регламентированы. Прежде всего регламентировались объемы произ-

сыравіны. Злотнікам не дазвалялася скупляць металы, паходжанне якіх выклікала падазрэнне, а таксама згубленыя ці крадзеныя рэчы.

Прадметам пільнай увагі менскіх цэхаў была якасць прадукцыі. У адпаведнасці са статутам металістаў у выпадку скаргі на якасць выкананай работы вінаваты, пасля цэхавага разбору, мусіў кампенсаваць шкоду пацярпеламу і заплаціць штраф на карысць цэха. Статут шавецкага цэха прадугледжваў канфіскацыю прадукцыі, выкананай недастаткова старанна альбо прададзенай па завышаным кошце.

Кіраўніцтва цэха строга сачыла, каб майстры выконвалі работу выключна па сваёй спецыяльнасці. Так, кавалям катэгарычна забаранялася рабіць стальмахаўскую работу. Толькі слесарам дазвалялася адмыкаць замкі ў выпадку, калі хто-небудзь губляў ці ламаў ключы. Краўцы не павінны былі шыць шапкі і падшываць іх футрам, бо гэтая праца належала да кампетэнцыі кушняроў і шапнікаў.

Адначасова цэхі раўніва сачылі за тым, каб не дапусціць канкурэнцыі з боку пазацэхавых рамеснікаў, апелюючы пры гэтым да самых высокіх інстанцый. У 1619 г. кароль Жыгімонт III спецыяльна пісаў мінскаму ваяводу Васілю Тышкевічу па пытанні «вымывання» асобных злотнікаў з цэха, абавязваючы яго спыніць гэты працэс і прымусіць усіх рамеснікаў вярнуцца ў цэх пад пагрозай канфіскацыі майстэрні. У 1636 г. Уладзіслаў IV выдаў дакумент, які забараняў нячленам цэха краўцоў нават продаж кравецкай прадукцыі. Асабліва адчувальныя пакаранні чакалі парушальнікаў манаполіі цэха цырульнікаў. За незаконную медыцынскую практыку парушальнік падвяргаўся штрафу ў 100 злотых.

Агаворваўся і парадак збыту прадукцыі. Мінскім кавалям, напрыклад, дазвалялася прадаваць сваю прадукцыю толькі ў сваіх крамах ці працаваць на канкрэтнага заказчыка. Забаранялася выкарыстоўваць купецкую сыравіну ўзамен пастаўляемай гатовай прадукводства, источники и качество приобретаемого сырья, а также порядок сбыта готовой продукции. Для предотвращения имущественной дифференциации мастерам цеха металлистов позволялось иметь только одну мастерскую и одну лавку для продажи готовой продукции. Мастерам цеха гончаров, каменщиков и плотников запрещалось иметь больше двух работ, а взявшего больше заказов и не поделившегося с коллегами ожидал штраф. В уставе сапожницкого цеха мастерам специально запрещалось препятствовать друг другу в закупке сырья. Злотникам не разрешалось скупать металлы, происхождение которых вызывало подозрение, а также потерянные и украденные вещи.

Предметом пристального внимания минских цехов было качество продукции. В соответствии с уставом металлистов, в случае жалобы на качество исполненной работы виновник, после цехового разбора, должен был компенсировать ущерб потерпевшему и заплатить штраф в пользу цеха. Устав сапожницкого цеха предусматривал конфискацию продукции, изготовленной недостаточно старательно или продаваемой по завышенным ценам.

Руководство цеха строго следило, чтобы мастера исполняли работу исключительно по своей специальности. Так, кузнецам категорически запрещалось делать работу колесника. Только слесарям позволялось открывать замки в случае, если кто-нибудь терял или ломал ключи. Портные не должны были шить шапки и подшивать их мехом, так как эта работа относилась к компетенции скорняков и шапочников.

Одновременно цехи ревниво следили за тем, чтобы не допустить конкуренции со стороны нецеховых ремесленников, апеллируя при этом к самым высоким инстанциям. В 1619 г. король Сигизмунд III специально писал минскому воеводе Василию Тышкевичу по вопросу выхода отдельных злотников из цеха, обязывая его остановить этот процесс и заставить всех ремесленников вернуть-

цыі. Шаўцам і іншым рамеснікам не дазвалялася займацца скупкай у сваіх калег гатовай прадукцыі з мэтай перапродажу. Парушэнне гэтага прадпісання цягнула за сабой канфіскацыю тавару. Рэзнікі павінны былі прадаваць мясныя прадукты толькі ў пэўных месцах і не мелі права продажу ў посныя дні. Да таго ж на іх ускладалася задача па кантролю за якасцю мяса, якое прывозілі з ваколіц Мінска.

У шэрагу выпадкаў цэхавыя майстры валодалі манаполіяй не толькі на выраб, але і на продаж прадукцыі свайго рамяства. Так, у 1637 г. цэху металістаў было выдадзена права манапольнай скупкі прадукцыі іншагародніх рамеснікаў. Толькі ў выпадку нявыплаты за прапанаваныя тавары заезджыя госці маглі вольна прадаваць свой тавар на рынку Мінска. Манапольным правам на гандаль у Мінску золатам і серабром валодалі члены цэха злотнікаў.

Прадметам клопату цэхаў было таксама пазавытворчае жыццё членаў цэха. Яны сачылі за маральнасцю майстроў, чаляднікаў і вучняў, займаліся дабрачыннасцю, апекаваліся над убогімі, нямоглымі сабраццямі і іх сваякамі, рабілі ахвяраванні на царкоўныя і касцельныя патрэбы. Аднак стасункі членаў цэхаў з цэхавым кіраўніцтвам былі не заўсёды бесканфліктнымі. У 1785 г. майстры слясарскага і кавальскага цэхаў Мінска Мікалай Парафіяновіч, Юрый Зелядзей і Мікалай Савіцкі «паднялі адкрыты мяцеж і аказалі непавагу» цэхмістру Юзафу Папацкаму, «пагражалі яму і пастаянна пярэчылі пад час цэхавых сходаў».

Крызіс сярэдзіны 17 — пач. 18 ст. не абмінуў і развіццё цэхавай вытворчасці. Працэс стварэння цэхаў у гэты час запаволіўся, хоць канчаткова не спыніўся. На складаны перыяд сярэдзіны 17 ст. прыпадае вылучэнне цесляроў з аб'яднанага цэху ганчароў, муляраў і цесляроў. У 80-я г. адбылося часовае вылучэнне з цэха металістаў самастойнага слясарнага цэха. Новы этап у развіцці цэхавай вытворчасці прыпадае на сярэ-

ся в цех под угрозой конфискации мастерской. В 1636 г. Владислав IV выдал документ, запрещавший не членам цеха портных даже продажу портняжной продукции. Особенно ощутимые наказания ожидали нарушителей монополии цеха цирюльников, за незаконную медицинскую практику нарушитель подвергался штрафу в 100 злотых.

Оговаривался и порядок сбыта продукции. Минским кузнецам, например, разрешалось продавать свою продукцию только в своих лавках или работать на конкретного заказчика. Запрещалось использовать купеческое сырье взамен поставляемой готовой продукции. Сапожникам и другим ремесленникам не позволялось заниматься скупкой у своих коллег готовой продукции с целью перепродажи. Нарушение этого предписания влекло за собой конфискацию товара. Мясники должны были продавать мясные продукты только в определенных местах и не имели права продажи в постные дни. К тому же на них возлагалась задача по контролю за качеством мяса, привозимого из окрестностей Минска.

В ряде случаев цеховые мастера владели монополией не только на изготовление, но и на продажу продукции своего ремесла. Так в 1637 г. цеху металлистов было выдано право монопольной скупки продукции иногородних ремесленников. Только в случае невыплаты за предложенные товары заезжие купцы могли свободно продавать свой товар на рынке Минска. Монопольным правом на торговлю в Минске золотом и серебром владели члены цеха злотников.

Предметом заботы цехов была также внепроизводственная жизнь членов цеха. Они следили за нравственностью мастеров, подмастерьев и учеников, занимались благотворительностью, опекали убогих, дряхлых собратьев и их родственников, делали пожертвования на церковные и костёльные нужды. Однако отношения членов цехов с цеховым руководством были не всегда бесконфликтными. В 1785 г. мастера слесарско-

дзіну — другую палову 18 ст. У 1740 г. быў зацверджаны цэх ткачоў, у 1744 г. – цэх піўвараў, у 1787 г. — сталяроў, стэльмахаў і цесляроў. У імкненні да закладвання новых цэхаў не абыходзілася без злоўжыванняў. У 1776 г., напрыклад, частка майстроў мінскага цэха муляраў утварыла асобны цэх і, больш таго, не дапусціла астатніх членаў цэха да цэхавай скрынкі.

Аднак у развіцці цэхавай вытворчасці ў гэты час пазначыліся рысы крызісу. Яны выявіліся як ў змяншэнні колькасці цэхаў у параўнанні з сярэдзінай 17 ст., так і з ростам пазацэхавых майстроў. Паводле тапаграфічнага апісання Мінскай губерніі за 1800 г., у Мінску налічвалася 1219 цэхавых і 121 няцэхавы рамеснік. Не ўваходзілі ў цэхі суконшчыкі, ювеліры, музыканты, цырульнікі, мастакі, піўвары, цукерачнікі, хлебнікі, булачнікі, а таксама наборшчыкі, пераплётчыкі, прычым некаторыя пералічаныя спецыяльнасці былі прадстаўлены значнай колькасцю рамеснікаў ў 17 — першай палове 18 ст. і ўваходзілі ў самастойныя ці аб'яднаныя цэхі. Лічба цэхавых арганізацый скарацілася ў параўнанні з першай паловай 17 ст. з 11 да 9, шэраг з якіх быў прадстаўлены значнай колькасцю прафесій. У слясарскі і кавальскі цэхі ўваходзілі рамеснікі 11 спецыяльнасцей, у сталярскі — 5, у шавецкі — 4, у кравецкі — 4, у мулярскі — 2, у гарбарны — 2, у рымарскі — 2 спецыяльнасцей.

Першыя прамысловыя прадпрыемствы. У другой палове 18 ст. пазначылася тэндэнцыя да ўзрастання вагі прадпрыемстваў прамысловага характару. Самыя раннія прамысловыя прадпрыемствы ўзніклі ў Мінску яшчэ ў 16 ст. У гэты час былі закладзены мукамольны млын на прытоку Свіслачы Пярэспе, два папяровыя млыны на р. Крупіца, пастрыгальня сукна, тапільня і васкабойня, у якіх плавіўся і клеймаваўся воск, прызначаны на продаж вялікімі партыямі. Буйныя для свайго часу прадпрыемствы былі асяродкамі пракапіталістычных тэндэнцый у вытворчасці і сферай выка-

го и кузнечного цеха Минска Николай Парафионович, Юрий Зелезей и Николай Савицкий «подняли открытый мятеж и оказали неуважение» цехмистру Юзефу Папацкому, «угрожали ему и постоянно прекословили во время цеховых собраний».

Кризис середины 17 — нач. 18 в. не обошел и развитие цехового производства. Процесс создания цехов в это время замедлился, хотя окончательно не прекратился. На сложный период середины 17 в. приходится выделение плотников из объединенного цеха гончаров, каменщиков и плотников. В 80-е г. произошло временное выделение из цеха металлистов самостоятельного слесарского цеха. Новый этап в развитии цехового производства приходится на середину — вторую половину 18 в. В 1740 г. был утвержден цех ткачей, в 1744 г. — цех пивоваров, в 1787 г. — столяров, колесников и плотников. В стремлении к образованию новых цехов не обходилось без злоупотреблений. В 1776 г., например, часть мастеров минского цеха каменщиков образовала отдельный цех и, более того, не допустила остальных членов к цеховой казне.

Однако в развитии цехового производства в это время обозначились черты кризиса. Они проявились как в уменьшении количества цехов по сравнению с серединой 17 в., так и в росте значения внецеховых мастеров. Согласно топографического описания Минской губернии за 1800 г., в Минске насчитывалось 1219 цеховых и 121 нецеховой ремесленник. Не входили в цехи суконщики, ювелиры, музыканты, цирюльники, художники, пивовары, конфетники, хлебники, булочники, а также наборщики, переплетчики и др., причем некоторые перечисленные специальности были представлены значительным количеством ремесленников и в 17 — первой половине 18 в. входили в самостоятельные или объединенные цехи. Число цеховых организаций сократилось по сравнению с первой половиной 17 в. с 11 до 9, ряд которых был представлен значительным количеством про-

рыстання наёмнай працы. Паралельна ў 16—17 ст. назіраліся і іншыя праявы пракапіталістычных рыс, у прыватнасці існаванне пасрэдніка паміж вытворцам і спажыўцом. У сувязі з гэтым пастановы па абмежаванні права продажу купцамі-перакупшчыкамі прадукцыі мінскага рамяства сустракалі іх моцнае супраціўленне. Апроч таго, нягледзячы на шматлікія абмежаванні, мела месца скупка майстрамі прадукцыі сваіх калег з мэтай перапродажу, прычым апошнія ў такім выпадку маглі апынуцца ў становішчы скрытых наёмных работнікаў.

У другой палове 17 ст. колькасць прамысловых прадпрыемстваў у Мінску ўзрастае. У 1796 г. тут працавалі 4 капялюшныя, суконнае, 4 мыльныя і 3 гарбарныя прадпрыемствы. Апроч таго, каля горада дзейнічалі 3 цагельныя заводы. Для большасці мінскіх прадпрыемстваў былі характэрны нязначныя аб'ёмы вырабу прадукцыі і традыцыйны характар вытворчасці, што набліжала іх да рамесніцкіх майстэрняў. Так, капялюшныя мануфактуры выпускалі каля 200 капелюшоў за год, а вырабам прадукцыі займаўся тут сам уладальнік з адным памочнікам — падмайстрам ці наёмным рабочым. Гарбарныя мінскія прадпрыемствы выраблялі да 100 скур за год, мыльныя — да 30 пудоў мыла, а суконнае — 200 і больш аршынаў сукна за год. Вялікія аб'ёмы прадукцыі былі характэрны толькі для цагельняў, якія выраблялі за год каля 100 000 штук цэглы. Да таго ж тут шырэй выкарыстоўваўся наём рабочай сілы і правядзенне сумежных работ. Так, мінскі купец Андрэй Макарэвіч, які валодаў у 1796 г. адным з мясцовых цагельных заводаў, таксама браў падрады на будаўніча-рамонтныя работы «са сваім матэрыялам і раменікамі».

***Прадукцыя мінскіх майстроў*.** Высокі ўзровень развіцця рамяства ў Мінску ў 16—18 ст. дазваляў забяспечыць густы самага патрабавальнага спажыўца. Як сведчаць даныя археалогіі, большая частка прадукцыі, ужыванай у гэты час у горадзе, была выраблена мясцовымі рамеснікамі.

фессий. В слесарский и кузнечный цех входили ремесленники 11 специальностей, в столярский — 5, в сапожницкий — 4, в портняжный — 4, в каменщицкий — 2, в кожевенный — 2, в шорницкий — 2 специальностей.

Первые промышленные предприятия. Во второй половине 18 в. обозначилась тенденция к возрастанию веса предприятий промыслового характера. Самые ранние промысловые предприятия возникли в Минске еще в 16 в. В это время были заложены мукомольная мельница на притоке Свислочи Переспе, две бумажные мельницы на р. Крупица, постригальня сукна, топильня и воскобойня, в которых плавился и клеймился воск, предназначенный для продажи большими партиями. Крупные для своего времени предприятия были центрами прокапиталистических тенденций в производстве и сферой использования наемного труда. Параллельно в 16—17 вв. наблюдались и другие проявления капиталистических черт, в частности существование посредника между производителем и потребителем. В связи с этим постановления по ограничению права продажи купцами-перекупщиками продукции минского ремесла встречали их сильное сопротивление. Кроме того, несмотря на многочисленные ограничения, имела место скупка мастерами продукции своих коллег с целью перепродажи, причем последние в таком случае могли очутиться в положении скрытых наемных работников.

Во второй половине 17 в. количество промысловых предприятий в Минске возрастает. В 1796 г. здесь работали 4 шляпные, суконное, 4 мыльные и 3 кожевенные предприятия. Кроме того, около города действовали 3 кирпичных «завода». Для большинства минских предприятий были характерны незначительные объемы выпуска продукции и традиционный характер производства, что приближало их к ремесленным мастерским. Так, шляпные мануфактуры выпускали около 200 шляп в год, а изготовлением продукции занимался здесь сам

цовымі майстрамі. Скласці няпоўнае ўяўленне пра асартымент прадастаўляемых мінскімі майстрамі паслуг можна на падставе цэхавых статутаў. Так, кавалям дазвалялася падкоўваць коней і акоўваць вазы, вырабляць сякеры, крукі, шлемы, ланцугі і рабіць іншую «чорную работу». Седляры рабілі сёдлы французскія, гусарскія, крытыя нямецкія, усходнія кульбакі, шаўцы — абутак гусарскі, італьянскі, «чорны» (просты) і г.д.

Шляхта Рэчы Паспалітай 17 ст.
Шляхта Речи Посполитой 17 в.
The gentry of Rech Pospolitaya. 17th century.

Каштоўную інфармацыю пра асартымент і якасць прадукцыі мінскіх майстроў прыносяць даныя археалогіі. Найбольш шматлікую групу ў археалагічным матэрыяле складае кераміка, прадстаўленая посудам, прадметамі дробнай пластыкі, будаўнічай керамікай. Самым пашыраным відам посуду з'яўляліся гаршкі, якіх у Мінску налічвалася 9 тыпаў. Выраблялiся таксама макотры, прызначаныя для расцірання прадуктаў (4 тыпы), рынкі — патэльні на ножках і з ручкай (2 тыпы), друшлякі. Значнай разнастайнасцю вызначаўся сталовы посуд. Мінскія рамеснікі выраблялі міскі 4 тыпаў, талеркі 3 тыпаў, сподачкі, кубкі 2 тыпаў, чаркі, сальніцы. Для захоўвання вадкіх і сыпучых прадуктаў выкарыстоўваліся збаны, глякі, флягі, здвоеныя гаршкі-спарышы.

владелец с одним помощником — подмастерьем либо наемным рабочим. Кожевенные минские предприятия выделывали до 100 кож в год, мыльные — до 30 пудов мыла, а суконное — 200 и более аршин сукна в год. Большие объемы производства были характерны только для кирпичных предприятий, которые изготавливали в год около 100 000 штук кирпича. К тому же здесь шире использовался найм рабочей силы и проведение смежных работ. Так, минский купец Андрей Макаревич, владевший в 1796 г. одним из местных кирпичных «заводов», также тому же брал подряды на строительно-ремонтные работы «со своим материалом и ремесленниками».

Продукция минских мастеров. Высокий уровень развития ремесла в Менске в 14—18 вв. позволял удовлетворить запросы самого требовательного потребителя. Как свидетельствуют данные археологии, большая часть продукции, потребляемой в это время в городе, была изготовлена местными мастерами. Составить неполное представление об ассортименте предоставляемых минскими мастерами услуг можно на основе цеховых уставов. Так, кузнецам разрешалось подковывать коней и оковывать возы, изготавливать топоры, крюки, шлемы, цепи и делать другую «черную работу». Седельники изготавливали седла французские, гусарские, крытые немецкие, восточные «кульбаки», сапожники – обувь гусарскую, итальянскую, «черную» (простую) и т.д.

Ценную информацию об ассортименте и качестве продукции минских мастеров несут данные археологии. Наиболее многочисленную группу в археологическом материале составляет керамика, представленная посудой, предметами мелкой пластики, строительной керамикой. Самым распространенным видом посуды являлись горшки, которых в Минске насчитывалось 9 типов. Изготавливались также макотеры, предназначенные для растирания продуктов (4 типа), рынки — сковородки на ножках и с ручкой (2 типа), дуршлаги. Значительным

Асаблівага развіцця ганчарная справа дасягнула ў 16—18 ст. Гэты час характарызуецца пашырэннем асартыменту, паляпшэннем якасці прадукцыі, узбагачэннем відаў арнаменту і апрацоўкі паверхні. Выкарыстоўваецца паліва, распаўсюджваецца мораны посуд, пакрыты цёмнымі плямамі, а таксама шэры дымлёны посуд, паверхня якога часам упрыгожвалася лашчэннем. У другой палове 18 ст. ў ганчарнай справе назіраюцца элементы стандартызацыі. Гэта выявілася ў спрашчэнні формы вырабаў і іх арнаментацыі.

Дастаткова шырокім быў асартымент прадметаў дробнай пластыкі, вырабляемы мінскімі ганчарамі. Ён быў прадстаўлены люлькамі, цацкамі, скарбонкамі, падсвечнікамі, аптэчным посудам. Важным атрыбутам ганчарнай справы 16—18 ст. з'яўлялася пячная кафля, якая служыла для даўжэйшага захавання цяпла. Вырабам кафлі маглі займацца як ганчары, так і спецыяльныя майстры. Да 16 ст. кафля мела выгляд гаршка ці міскі з вусцем круглай, квадратнай ці разеткападобнай формы. З 16 ст. распаўсюджваецца так званая «каробчатая» кафля, блізкая па форме да сучаснай. Найбольшага росквіту кафлярская справа дасягнула ў другой палове 16—18 ст. Мінскія майстры ўпрыгожвалі кафлю рэльефным раслінным і геаметрычным арнаментам, па жаданні заказчыка змяшчалі на ёй геральдычныя ці партрэтныя выявы. Паверхня вырабу магла пакрывацца палівай. У другой палове 17 ст. на кафлі пераважае «дывановы» арнамент, які дазваляў ствараць на печы суцэльны ўзор, а да канца 18 ст. арнамент на кафлі знікае зусім.

Важнае значэнне для гараджан меў выраб будаўнічай керамікі. Прадукцыя мінскіх майстроў прадстаўлена цэглай, пліткамі падлогі і дахоўкай 17—18 ст.

Значным асартыментам прадстаўлены металічныя вырабы мінскіх рамеснікаў. Яны выраблялі прылады працы, зброю і рыштунак для каня, хатнія рэчы, інвентар і інш. Сярод прылад працы, знойдзеных падчас раскопак Мінска, —

разнообразием характеризовалась столовая посуда. Минские ремесленники изготавливали миски 4 типов, тарелки 3 типов, блюдца, кубки 2 типов, чарки, солонки. Для хранения жидких и сыпучих продуктов использовались жбаны, кувшины, фляги, сдвоенные горшки-двойчатки.

Особого развития гончарное дело достигло в 16—18 вв. Это время характеризуется расширением ассортимента, улучшением качества продукции, обогащением видов орнамента и обработки поверхности. Используется глазурь, распространяется мореная посуда, покрытая темными пятнами, а также серая дымленая посуда, поверхность которой иногда украшалась лощением. Во второй половине 18 в. в гончарном деле наблюдаются элементы стандартизации. Это выразилось в упрощении формы изделий и их орнаментации.

Достаточно широким был ассортимент предметов мелкой пластики, изготавливаемых минскими мастерами. Он был представлен курительными трубками, игрушками, копилками, подсвечниками, аптечной посудой. Важным атрибутом гончарного дела 14—18 вв. являлись печные изразцы, служившие для более долгого сохранения тепла. Изготовлением изразцов могли заниматься как гончары, так и специальные мастера. До 16 в. изразцы имели вид горшка или миски с устьем круглой, квадратной или розетковидной формы. С 16 в. распространяются так называемые «коробчатые» изразцы, близкие по форме к современным. Наибольшего расцвета изразцовое дело достигло во второй половине 16—18 вв. Минские мастера украшали изразцы рельефным растительным и геометрическим орнаментом, по желанию заказчика помещали на них геральдические или портретные изображения. Поверхность изделия могла покрываться глазурью. Во второй половине 17 в. на изразцах преобладает «ковровый» орнамент, позволявший создать на печи цельный узор, а к концу 18 в. орнамент на изразцах исчезает совсем.

нажы, косы, сярпы, сашнікі, шылы, паяльнікі. Хатнія рэчы прадстаўлены дзвярнымі петлямі, дужкамі вёдзер, чапёламі, нажніцамі, падсвечнікамі, відэльцамі, замкамі, ключамі і г.д.

Шматлікую групу знаходак складаюць шкляныя вырабы. У 14—15 ст. іх асартымент абмяжоўваўся бранзалетамі, пацеркамі, аптэчнымі флаконамі,

Будынак 17 ст. на былой Юр'еўскай вуліцы.

Здание 17 в. на бывшей Юрьевской улице.

A building of the 17th century in the former Yurievskaya street.

кубкамі. З 16 ст. значэнне прадметаў са шкла ўзрастае. Нашы продкі карысталіся посудам для захоўвання вадкасцей (бутэлькі, бутлі, кварты, збаны, графіны), посудам для піцця (шкляніцамі, стопкамі, келіхамі і кілішкамі), аптэчным посудам (колбамі, флаконамі, бутэлечкамі і слоічкамі), аконным шклом.

Высокага ўзроўню дасягнуў у Мінску выраб прадметаў са скуры. Мясцовыя майстры выраблялі дзягі, похвы, рукавіцы, пугі, кашалькі, збрую і інш. Асобнае месца займала вытворчасць абутку. Да 16 ст. выраблўся мяккі абутак, без цвёрдай падэшвы і абцаса, прадстаўлены поршнямі, чаравікамі, туфлямі і ботамі. У 14—15 ст. мінскі абутак меў завостраныя гатычныя насы. Ужываўся мяккі абутак і пазней, аднак з другой паловы 16 ст. распаўсюджваюцца таксама боты, чаравікі, туфлі і поршні-

Важное значение для горожан имело изготовление строительной керамики. Продукция минских мастеров представлена кирпичами, плиткой пола и черепицей 17—18 вв.

Значительным ассортиментом представлены металлические изделия минских ремесленников. Они изготавливали орудия труда, оружие и снаряжение коня, бытовые вещи, инвентарь и др. Среди орудий труда, найденных во время раскопок Минска, — ножи, косы, серпы, сошники, шилья, паяльники. Бытовые вещи представлены дверными петлями, дужками ведер, ухватами, ножницами, подсвечниками, вилками, замками, ключами и т.д.

Многочисленную группу находок составляют стеклянные изделия. В 14—15 вв. их ассортимент ограничивался браслетами, бусами, аптечными флаконами, кубками. С 16 в. значение предметов из стекла возрастает. Наши предки пользовались посудой для хранения жидкостей (бутылки, бутыли, кварты, жбаны, графины), посудой для питья (скляницы, стопки, бокалы и рюмки), аптечной посудой (колбы, флаконы, бутылочкми и баночки), оконным стеклом.

Высокого уровня достигло в Минске изготовление предметов из кожи. Местные мастера изготавливали ремни, ножны, рукавицы, кнуты, кошельки, сбрую и др. Особое место занимало производство обуви. До 16 в. изготавливалась мягкая обувь без твердой подошвы и каблука, представленная поршнями, башмаками, туфлями и сапогами. В 14—15 вв. минская обувь имела заостренные готические носы. Со второй половины 16 в. распространяются также сапоги, башмаки, туфли и поршни-«ходоки» на твердой подошве. В 15 в. появилась обувь на каблуках.

Была представлена в Минске и обработка дерева, о чем свидетельствуют находки деревянных лопат, веретён, скалок, посуды, гребней и т.д. Костяные изделия представлены рукоятями ножей, проколками и др.

«хадакі» на цвёрдай падэшве. У 15 ст. з'явіўся абутак на абцасах.

Была прадстаўлена ў Мінску і апрацоўка дрэва, пра што сведчаць знаходкі драўляных рыдлёвак, верацёнаў, пранікаў, посуду, грэбняў і г.д. Касцяныя вырабы прадстаўлены рукаяцямі нажоў, праколкамі і інш.

Унутраны і знешні гандаль. Развіццё ў Мінску рамесніцкай вытворчасці спрыяла росту значэння горада як гаспадарчага цэнтра. Рамеснікі мелі магчымасць збыту сваёй прадукцыі праз уласныя крамы, дзе можна было набыць таксама прывазныя рэчы. У горадзе існавалі «крамніцы», «клеткі» мясныя, хлебныя і г.д. «Клеткі мяшчанскія» згадваюцца ўжо на пачатку 16 ст. Акрамя крамнага гандлю, ажыццяўленне гандлёвых аперацый адбывалася ў форме штотыднёвых таргоў і кірмашоў, якія праводзіліся раз ці некалькі разоў на год. У Мінску таргі праводзіліся ў нядзелю, сераду і пятніцу. На таргах, галоўным чынам, адбываўся продаж сельскагаспадарчай прадукцыі навакольнымі сялянамі, якія маглі таксама набыць тут неабходныя ў гаспадарцы рэчы. Цэнтрам ажыццяўлення гандлёвых аперацый з'яўлялася Рынкавая плошча.

Надрэгіянальнае значэнне мела такая форма арганізацыі гандлю, як кірмашы, якая прыцягвала купцоў з аддаленых месцаў. Прывілей 1571 г. даваў Мінску права на правядзенне двух кірмашоў. Першы прымяркоўваўся да свята св. Ілы, другі — да свята Трох Каралёў. Аднак буйны купецкі гандаль існаваў і раней. Нават першы прывілей Мінску на магдэбургскае права агаворваў умовы такога гандлю. Усім «гасцям», акрамя віленскіх купцоў, забаранялася весці рознічны гандаль і рабіць закупкі ў вёсках. Заезджыя купцы прымушаліся да аптовага гандлю, прычым агаворваліся мінімальныя аб'ёмы прадаваемага тавару. Падобныя ж патрабаванні паўтараліся і ў пазнейшых пацвярджэннях магдэбургскага права ў 1552 і 1569 гг. У 1569 г. быў дадзены дазвол на пабудову ў горадзе гасцінага двара.

Внутренняя и внешняя торговля. Развитие в Минске ремесленного производства способствовало росту значения города как хозяйственного центра. Ремесленники имели возможность сбыта своей продукции через собственные лавки, где можно было приобрести также привозные вещи. В городе существовали «крамницы», «клетки» мясные, хлебные и т.д. «Клетки мещанские» упоминаются уже в нач. 16 в. Кроме лавочной торговли, осуществление торговых операций проходило в форме еженедельных торгов и ярмарок, которые проводились один или несколько раз в году. В Минске торги проводились в воскресенье, среду и пятницу. На торгах главным образом осуществлялась продажа сельскохозяйственной продукции окрестными селянами, которые могли также приобрести здесь необходимые в хозяйстве вещи. Центром осуществления торговых операций являлась Рыночная площадь.

Важное значение имела такая форма организации торговли, как ярмарки, притягивавшие купцов из отдаленных мест. Привилей 1571 г. предоставлял Минску право на проведение двух ярмарок. Первая приурочивалась к празднику св. Ильи, вторая – к празднику Трех Королей. Однако крупная купеческая торговля существовала и ранее. Уже первый привилей Минску на магдебургское право оговаривал условия такой торговли. Всем «гостям», кроме виленских купцов, запрещалось проводить розничную торговлю и делать закупки по селам. Заезжие купцы принуждались к оптовой торговле, причем оговаривались минимальные объемы продаваемого товара. Подобные же требования повторялись и в позднейших подтверждениях магдебургского права в 1552 и 1569 гг. В 1569 г. было выдано разрешение на постройку в городе гостиного двора.

Большое внимание уделялось в Минске ярмарочной торговле и позже. В конце 18 в. тут существовали 2 ярмарки, наиболее крупная из которых начиналась 9 марта и тянулась 10 и более дней. На нее съезжались представители

Вялікая ўвага аддавалася ў Мінску кірмашоваму гандлю і пазней. У канцы 18 ст. тут існавала 2 кірмашы, найбольш буйны з якіх пачынаўся 9 сакавіка і цягнуўся 10 і больш дзён. На яго з'язджаліся прадстаўнікі «з усяго мясцовага краю Літоўскай губерні, Беларусі і Украіны шляхетнага грамадства для заключэння дамоў аб куплі, продажу, арэндзе і закладання нерухомай маёмасці», а таксама купцы з Вільні, Варшавы, Гродна, прускіх і расійскіх гарадоў з замежнымі таварамі. Другі кірмаш быў аднадзённы і праводзіўся ў дзесятую пятніцу пасля Вялікадня. Ён меў лакальнае значэнне і збіраў жыхароў бліжэйшых гарадоў і вёсак, пераважна сялян са скацінай, хлебам, вясковым сукном, палатном, гліняным і драўляным посудам; найбольш актыўна гандлявалі на гэтым кірмашы коньмі.

Значную актыўнасць праяўлялі і мінскія купцы, якія наведвалі рынкі іншых гарадоў Вялікага княства Літоўскага і замежжа. Адным з прыярытэтных кірункаў дзейнасці купцоў Мінска ў 18 ст. была закупка на местачковых рынках сельскагаспадарчай прадукцыі і сплаў яе па рэках Нёмане і Віліі. Яны набывалі ў мястэчках ільняное і канаплянае семя, масла, сыры, пяньку, лён, воск, мёд, шчаціну, сырыя і выробленыя скуры, футра разнастайных звяроў, асабліва заячыя і лісіныя, якія дастаўляліся да прыстаней у Вілейцы і Стоўбцах і сплаўляліся да Вільні, Гродна і прускіх гарадоў, а часам дастаўляліся ў Гданьск і Каралявец сухім шляхам. Узамен прададзеных тавараў прывозілася галандскае палатно, селядцы, сукно, тканіны, цукар, кава, вінаградныя віны, брусковае і палоснае жалеза, а з Караляўца таксама соль. Частка тавараў паступала ў Мінск, адкуль завозілася на местачковыя рынкі, частка ж прадавалася з саміх прыстаняў «гуртом і па дробязі».

Пра значную гандлёвую актыўнасць шэрагу беларускіх гарадоў у другой палове 18 ст. сведчыць і вялікая колькасць гандляроў, якія пражывалі тут. Паводле тапаграфічнага апісання Мінскай гу-

«со всего местного края Литовской губернии, Беларуси и Украины благородного общества для заключения договоров о купле, продаже, аренде и заложении недвижимого имущества», а также купцы из Вильни, Варшавы, Гродно, прусских и российских городов с иноземными товарами. Вторая ярмарка была однодневной и проводилась в десятую пятницу после Пасхи. Она имела локальное значение и собирала жителей ближайших городов и сел, преимущественно крестьян со скотом, хлебом, деревенским сукном, холстом, глиняной и деревянной посудой; наиболее активно торговали на этой ярмарке лошадьми.

Значительную активность проявляли и минские купцы, посещавшие рынки других городов Великого княжества Литовского и зарубежья. Одним из приоритетных направлений деятельности купцов Минска в 18 в. была закупка на местечковых рынках сельскохозяйственной продукции и сплав ее по рекам Неману и Вилии. Они приобретали в местечках льняное и конопляное семя, масло, сыры, пеньку, лен, воск, мед, щетину, сырые и выделанные кожи, меха разных зверей, особенно заячьи и лисьи, которые доставлялись к пристаням в Вилейке и Столбцах и сплавлялись до Вильно, Гродно и прусских городов, а иногда доставлялись в Гданьск и Крулевец (Кенигсберг) сухим путем. Взамен проданных товаров привозилось голландское полотно, сельдь, сукно, ткани, сахар, кофе, виноградные вина, брусковое и полосное железо, а из Крулевца также соль. Часть товаров поступала в Минск, откуда завозилась на местечковые рынки, часть же продавалась с самих пристаней «оптом и в розницу».

О значительной торговой активности ряда белорусских городов во второй половине 18 в. свидетельствует и большое количество торговцев, проживавших здесь. Согласно топографическому описанию Минской губернии за 1800 г., в Минске насчитывалось 181 лицо мужского и женского пола, обозначенное как «купцы».

берніі за 1800 г., у Мінску налічвалася 181 асоба мужчынскага і жаночага полу, пазначаная як «купцы».

Існавала і такая форма гандлю, як утрыманне корчмаў. Падобны занятак з'яўляўся надзвычай прыбытковым, пра што сведчыць ліст вялікага князя Аляксандра Ягелона да мінскага намесніка Мікалая Ільініча ад 11.7.1494 г. Там гаворыцца аб продажы 10 менскіх корчмаў у арэнду па 60 коп грошай за год. Для прадухілення канкурэнцыі патрабавалася, каб іншых корчмаў у горадзе не было.

У гаспадарчым жыцці сярэдневяковага Мінска знайшло адлюстраванне чаргаванне перыядаў росквіту і заняпаду, характэрнае і для беларускіх зямель у цэлым. На змену пэўнаму затуханню гаспадарчай дзейнасці Мінска ў 14—15 ст. зноў прыйшоў перыяд узлёту, які дасягнуў свайго апагея ў першай палове 17 ст. Трагічныя падзеі сярэдзіны 17 — пач. 18 ст. прывялі горад да цяжкога эканамічнага крызісу, які быў пераадолены намаганнямі мінчан толькі ў другой палове 18 ст. Аднак нягледзячы на цяжкасці, якія назіраліся ў росце эканамічнай значнасці горада, ён здолеў захаваць статус буйнога гаспадарчага цэнтра, які ў далейшым абумовіў выхад Мінска на вядучае месца сярод гарадоў беларускай зямлі.

3. МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА

Прывілеі на самакіраванне. Гісторыя беларускіх гарадоў налічвае больш за тысячу гадоў. Важнай вяхой у гэтай гісторыі з'явілася атрыманне імі самакіравання паводле магдэбургскага права. Гэтае права з'яўляецца адной са шматлікіх мадэлей так званага «гарадскога права», характэрнага для Еўропы.

Магдэбургскае права ўяўляла сабой сукупнасць юрыдычных норм, што вызначалі саслоўна-прававое становішча гараджан ва ўмовах феадальнага грамадства. Склалася яно ў канцы 12—13 ст. у г. Магдэбургу ў Германіі. Паводле магдэбургскага права гараджане вызваляліся ад феадальнай залежнасці і павіннасцей, ім гарантаваліся свабодныя за-

Существовала и такая форма торговли, как содержание корчем. Подобное занятие являлось чрезвычайно прибыльным, о чем свидетельствует письмо великого князя Александра Ягеллона минскому наместнику Николаю Ильиничу за 11.7.1494 г. Там говорится о продаже 10 минских корчем в аренду по 60 коп грошей в год. Для предотвращения конкуренции требовалось, чтобы других корчем в городе не было.

В хозяйственной жизни средневекового Минска нашло отражение чередование периодов расцвета и упадка, характерное и для белорусских земель в целом. На смену определенному угасанию хозяйственной деятельности Минска в 14—15 вв. опять пришел период взлета, достигнувший своего апогея в первой половине 17 в. Трагические события середины 17 — нач. 18 в. ввергли город в пучину экономического кризиса, который был преодолен стараниями минчан только во второй половине 18 в. Однако несмотря на трудности, которые наблюдались в росте экономического значения города, он смог сохранить статус крупного хозяйственного центра, который в дальнейшем обусловил выход Минска на ведущее место среди городов белорусской земли.

3. МАГДЕБУРГСКОЕ ПРАВО

Грамоты на самоуправление. История белорусских городов насчитывает более тысячи лет. Важной вехой в этой истории явилось получение ими самоуправления по магдебургскому праву. Это право является одной из многочисленных моделей так называемого «городского права», характерного для Европы.

Магдебургское право представляло собой совокупность юридических норм, определявших сословно-правовое положение горожан в условиях феодального общества. Сложилось оно в конце 12—13 вв. в г. Магдебурге в Германии. По магдебургскому праву горожане освобождались от феодальной зависимости и повинностей, им гарантировались свободные занятия ремеслом, торговлей, земле-

няткі рамяством, гандлем, земляробствам, дазвалялася выбіраць свой орган улады — магістрат, суд, ствараць рамесныя аб'яднанні — цэхі.

Самакіраванне для еўрапейскіх сярэдневяковых гарадоў мела надзвычай важнае значэнне. Нездарма ў шэрагу краёў Еўропы ўзнікненне горада як адметнай сацыяльна-палітычнай з'явы звязваецца менавіта з атрыманнем жыхарамі тых ці іншых населеных пунктаў гарадскіх правоў і свабод, якіх не мела насельніцтва сельскіх рэгіёнаў. Гэта спрыяла ліквідацыі ў гарадскіх пасяленнях феадальнай эксплуатацыі, эканамічнаму ўзмацненню цэнтраў гандлёва-рамесніцкай дзейнасці, умацаванню і згуртаванню гарадскіх абшчын, што, у сваю чаргу, паскарала працэс фарміравання мяшчанскага саслоўя. Мяшчанскае саслоўе, зацікаўленае ў моцнай цэнтральнай уладзе, якая б абмежавала феадальнае сваавольства і абараніла муніцыпальныя свабоды, з'яўлялася апорай манархаў у іх цэнтралізатарскай палітыцы, што садзейнічала прагрэсу еўрапейскіх краін у цэлым.

У сілу спецыфікі развіцця беларускіх зямель гарады тут атрымлівалі магдэбургскае права досыць позна — з канца 14 ст. Увядзенне гарадскога самакіравання супала з шэрагам з'яў, якія мелі месца ў Вялікім княстве Літоўскім у 14—16 ст. Разгром Тэўтонскага ордэна пад Грунвальдам у 1410 г. дазволіў дасягнуць адноснага знешнепалітычнага спакою, што станоўча адбілася на эканоміцы краіны. У 15 ст. пашыраліся таварна-грашовыя адносіны. Гэта спрыяла росту гарадоў як эканамічных цэнтраў пэўных тэрыторый. Велікакняжацкая ўлада і асобныя феадалы, зацікаўленыя ў павелічэнні гарадскога насельніцтва, былі вымушаны даваць гарадам прывілеі, якія б прыцягвалі сюды новых жыхароў, у тым ліку і кваліфікаваных рамеснікаў з-за мяжы.

Найбольш прывабным для апошніх з'яўлялася магдэбургскае права, тым больш што гараджане бліжэйшых заходніх суседзяў Вялікага княства, най-

делием, разрешалось выбирать свой орган власти — магистрат, суд, создавать ремесленные объединения — цехи.

Самоуправление для европейских средневековых городов имело чрезвычайно важное значение. Не зря в ряде краев Европы возникновение города как самобытного социально-политического явления связывается именно с получением жителями тех или иных населенных пунктов городских прав и свобод, которых не имело население сельских регионов. Это способствовало ликвидации в городских поселениях феодальной эксплуатации, экономическому усилению центров торгово-ремесленной деятельности, укреплению и сплочению городских общин, что, в свою очередь, ускоряло процесс формирования мещанского сословия. Мещанское сословие, заинтересованное в сильной центральной власти, которая бы ограничивала феодальный произвол и защищала муниципальные свободы, являлось опорой монархов в их централизаторской политике, что способствовало прогрессу европейских стран в целом.

В силу специфики развития белорусских земель города здесь получали магдебургское право достаточно поздно — с конца 14 в. Введение городского самоуправления совпало с рядом явлений, имевших место в Великом княжестве Литовском в 14—16 вв. Разгром Тевтонского ордена под Грюнвальдом в 1410 г. позволил достичь относительного внешнеполитического покоя, что положительно отразилось на экономике страны. В 15 в. распространялись товарно-денежные отношения. Это способствовало росту городов как экономических центров определенных территорий. Великокняжеская власть и отдельные феодалы, заинтересованные в увеличении городского населения, были вынуждены предоставлять городам привилегии, которые притягивали бы сюда новых жителей, в том числе и квалифицированных ремесленников из-за границы.

Наиболее притягательным для последних являлось магдебургское право,

перш саюзнай Польшчы, былі з ім ужо задобра знаёмыя. У 1390 г. магдэбургскае права атрымаў Брэст, у 1391 г. няпоўнае права было дадзена Гродна. Праз 50 гадоў, у 1451 г. самакіраваннем паводле магдэбургскага права пачаў карыстацца Слуцк, у 1498 г. — Полацк, у 1499 г. — Мінск. Поўнае права атрымала у 1496 г. Гродна. У 16 ст. самакіраванне атрымалі

Высокі рынак з ратушай. Канец 18 – пачатак 19 ст.
Высокий рынок с ратушей. Конец 18 – начало 19 в.
The High Market and the Ratusha (Guildhall). The end of the 18th – beginning of the 19th centuries.

амаль усе беларускія гарады і многія мястэчкі. Наданне магдэбургскага права гарадскім пасяленням Беларусі працягвалася і надалей. Але яно не было механічна перанесена з Цэнтральнай Еўропы ў беларускія гарады. Запазычаныя нормы права былі прыстасаваны на беларускіх землях да канкрэтных мясцовых умоў. Грамату на права карыстацца магдэбургскім правам выдавала вярхоўная ўлада альбо ўладальнік горада. У абодвух выпадках яна выконвала ролю прававога статута на самакіраванне гарадоў, спрыяла, як і ў іншых краінах Еўропы, саслоўнай кансалідацыі гараджан, вызваляла іх ад феадальнай залежнасці. Даравальныя граматы, дадзеныя гарадам, пашыралі дзеянне магдэбургскага права на прадмесці і сёлы, што належалі мяшчанам.

тем более что горожане ближайших западных соседей Великого княжества, прежде всего союзной Польши, были с ним уже хорошо знакомы. В 1390 г. магдебургское право получил Брест, в 1391 г. неполное право было предоставлено Гродно. Через 50 лет, в 1451 г. самоуправлением по магдебургскому праву начал пользоваться Слуцк, в 1498 г. — Полоцк, в 1499 г. — Минск. Полное право получило в 1496 г. Гродно. В 16 в. самоуправление получили почти все белорусские города и многие местечки. Предоставление магдебургского права городским поселениям Беларуси продолжалось и в дальнейшем. Но оно не было механически перенесено из Центральной Европы в белорусские города. Заимствованные нормы права были приспособлены на белорусских землях к конкретным местным условиям. Грамоту на право пользоваться магдебургским правом выдавала верховная власть либо владелец города. Жалованные грамоты, данные городам, расширяли действие магдебургского права на предместья и села, принадлежавшие мещанам.

Привилей на магдебургское право был выдан Минску 14 марта 1499 г. от

Прывілей на магдэбургскае права быў выдадзены Мінску 14 сакавіка 1499 г. ад імя вялікага князя літоўскага Аляксандра Ягелона (1492—1505), які падпісаў гэты дакумент у Вільні. У прывілейнай грамаце гаварылася: «Наш горад Мінск з права літоўскага і рускага, якое спачатку там было ўстаноўлена, на права нямецкае, так званае Магдэбургскае, пераводзім на вечныя часы. Пастанаўляем і даём ім магчымасць паводле гэтага Магдэбургскага права чыніць поўнае кіраванне і ўсе законы, ліквідуючы ў гэтым горадзе ўсе ранейшыя правы, законы і звычаі, якія Магдэбургскае права стрымліваюць, уціскаюць або яму перашкаджаюць». У грамаце падкрэслівалася, што ўлады пайшлі на ўвядзенне самакіравання, «жадаючы памножыць усеагульнае дабро і палепшыць становішча нашага горада Мінска, каб нашыя людзі, якія там жывуць, дзякуючы добраму і справядліваму ладу, былі заахвочаны» да пражывання ў горадзе.

Кіраўніцтва горада пераходзіла да магістрата — выбарнага адміністрацыйнага і судовага органа. На чале магістрата стаяў войт, якога прызначаў вялікі князь звычайна з буйных феадалаў. Гараджане выбіралі членаў рады — райцаў, іх у Мінску было спачатку 12. Яны разам з войтам выбіралі на год двух бурмістраў, «якія сумесна з войтам будуць кіраваць гараджанамі». У той жа час мяшчане вызваляліся ад улады феадалаў, ваяводскай і павятовай адміністрацыі. У дакуменце гаварылася: «усіх тых людзей аддаляем ад гродскага і замкавага права і навечна вызваляем іх ад суда і ўлады ўсіх ваяводаў, паноў і старостаў, намеснікаў, суддзяў і ўсіх начальнікаў усяго Вялікага княства Літоўскага такім чынам, што калі па якой-небудзь справе (мяняне) будуць выкліканы (апошнімі), яны маюць права не з'яўляцца і не адказваць ім».

Прывілей прадастаўляў мяшчанам шэраг падатковых і маёмасных ільгот. Яны вызваляліся ад падводнай павіннасці, «што звычайна перад тым давалі»,

имени великого князя литовского Александра Ягеллона (1492—1505), подписавшего этот документ в Вильно. В привилейной грамоте говорилось: «Наш город Минск из права литовского и русского, которое сначала там было установлено, на право немецкое, так называемое Магдебургское, переводим на вечные времена. Постановляем и даем им возможность по этому Магдебургскому праву осуществлять полное управление и все законы, ликвидируя в этом городе все прежние права, законы и обычаи, которые Магдебургское право сдерживают, притесняют или ему мешают». В грамоте подчеркивалось, что власти пошли на введение самоуправления, «желая умножить всеобщее добро и улучшить положение нашего города Минска, чтобы наши люди, живущие там, благодаря доброму и справедливому ладу, были поощряемы» к проживанию в городе.

Руководство города переходило к магистрату — выборному административному и судебному органу. Во главе магистрата стоял войт, назначаемый великим князем обычно из крупных феодалов. Горожане избирали членов рады — райцев, их в Минске было сначала 12. Они вместе с войтом выбирали на год двух бурмистров, «которые совместно с войтом будут управлять горожанами». В то же время мещане освобождались от власти феодалов, воеводской и поветовой администрации. В документе говорилось «всех тех людей отдаляем от гродского и замкового права и навечно освобождаем их от суда и власти всех воевод, панов и старост, наместников, судей и всех начальников всего Великого княжества Литовского таким образом, что если по какому-нибудь делу (минчане) будут вызваны в суд (последними), они имеют право не являться и не отвечать им».

Привилей предоставлял мещанам ряд податных и имущественных льгот. Они освобождались от подводной повинности, «которую обычно перед тем давали», кроме великокняжеских земских (воен-

акрамя велікакняжацкіх земскіх (вайсковых) патрэб. Вызваляліся мяшчане і ад варты, акрамя той, якая выконвалася на патрэбу вялікага князя. Шматлікія паборы і выплаты замяняліся падаткам у шэсцьдзесят коп грошай з усяго горада штогод, які павінен быў выплачвацца на Вялікдзень «без усякага адмаўлення». Выплачваўся таксама «чынш карчомны» і «сярэбшчына» — падатак на вайсковыя патрэбы.

Прывілей 1499 г. рэгуляваў рамесніцкую і гандлёвую дзейнасць. Купцы ўсіх іншых гарадоў, акрамя Вільні, пазбауляліся права дробнага гандлю ў Мінску. Мінімальныя партыі куплі і продажу такімі купцамі воску складалі 5 пудоў, футра сабалёў, куніц і тхароў — 40 штук, вавёрак, гарнастаяў, ласак і норак — 250, попелу і смалы — 2 тоны і г.д. Прыезджым купцам забараняўся таксама гандаль у сельскай мясцовасці, па-за межамі мінскага рынку, каб не падрываць пазіцыі мясцовых гандляроў. Мінскія купцы вывозілі лесаматэрыялы, смалу, воск, попел, футра. Мясцовыя і прыезджыя купцы прывозілі металы і вырабы з іх, шматлікія дарагія прыправы, фінікі, віны, нямецкае піва і іншае «пітво замежнае».

Прывілей 1499 г. прадугледжваў і рост гарадской тэрыторыі. Для гэтага войту і бурмістрам даручалася ўсе пустыя месцы ў горадзе, а таксама яго ваколіцах скарыстаць для засялення людзьмі. Важнае значэнне мела для гараджан пацвярджэнне іх даўняга права свабодна карыстацца яснымі рэсурсамі для будаўніцтва і нарыхтоўкі дроў на паліва, а таксама выганамі. Дазвалялася мець у горадзе грамадскую важніцу і капніцу, прычым вытаплены там воск патрабавалася «на агульнае дабро выкарыстаць».

Прывілей дазваляў «у зручным месцы паставіць ратушу, пад якою мець могуць таварную краму, хлебныя клеці, цырульню». У ратушы павінны былі захоўвацца меры вагі, аб'ёмаў, прынятыя ў горадзе, а таксама герб горада. Абавязаны былі мінчане пабудаваць таксама ных) нужд. Освобождались мещане и от сторожи, кроме той, которая исполнялась в пользу великого князя. Многочисленные поборы и выплаты заменялись податью в шестьдесят коп грошей со всего города ежегодно, выплачиваемой на Пасху «безо всякого отказа». Выплачивался также «чинш корчемный» и «серебщизна» — налог на военные нужды.

Привилей 1499 г. регулировал ремесленную и торговую деятельность. Купцы всех других городов, кроме Вильно, лишались права розничной торговли в Минске. Минимальные партии купли и продажи такими купцами воска составляли 5 пудов, меха соболей, куниц и хорьков — 40 штук, белок, горностаев, ласок и норок — 250, золы и смолы — 2 тонны и т.д. Приезжим купцам запрещалась также торговля в сельской местности, вне границ минского рынка, чтобы не подрывать позиции местных торговцев. Минские купцы вывозили лесоматериалы, смолу, воск, золу, меха. Местные и приезжие купцы привозили металлы и изделия из них, многочисленные дорогие приправы, финики, вина, немецкое пиво и другое «питьё заграничное».

Привилей 1499 г. предусматривал и рост городской территории. Для этого войту и бурмистрам поручалось все пустые места в городе, а также его околицах, использовать для заселения людьми. Важное значение имело для горожан подтверждение их давнего права свободно пользоваться лесными ресурсами для строительства и заготовки дров на топливо, а также выгонами. Разрешалось иметь в городе общественную «важницу» и «капницу», причем вытопленный там воск требовалось «на общее добро использовать».

Привилей позволял «в удобном месте поставить ратушу, под которой иметь могут товарную лавку, хлебные клети, цирюльню». В ратуше должны были храниться меры веса, объема, принятые в городе, а также герб города. Обязаны были минчане построить также общественную баню «для общего пользования там, где выберут подходящее место».

грамадскую лазню «для агульнага карыстання там, дзе выберуць прыдатнае месца».

Прывілей 1499 г. не ўтрымліваў поўнай рэгламентацыі гарадскога жыцця, і ў той жа час не ўсе ягоныя палажэнні былі рэалізаваны на практыцы. Па гэтай прычыне, а таксама з-за частых пажараў, у агні якіх гінулі граматы, мінчукі ў далейшым неаднаразова звярталіся да вялікага князя з просьбай аб пацвярджэнні магдэбургскіх прывілеяў. Манарх задавальняў іх просьбы, пры неабходнасці дапаўняючы старыя нормы новымі палажэннямі. Так, па прычыне гібелі граматы 1499 г. падчас пажару ў Мінскім замку яна была пацверджана ў 1552 г., а затым у 1569 г., прычым у тэкст апошняга прывілея былі ўнесены дазвол на будаванне гасцінага двара, дзе павінны былі размяшчацца прыезджыя купцы, а таксама патрабаванне стварэння рамесніцкіх цэхаў.

Важным звяном у набыцці Мінскам усіх неабходных атрыбутаў гарадскога самакіравання стаў прывілей ад 12 студзеня 1591 г. З яго тэксту, таксама як і з тэкстаў папярэдніх прывілеяў, вынікае, што не ўсе агавораныя ў іх моманты былі рэалізаваны на практыцы. Так, у Мінску дагэтуль не была збудавана ратуша, а ўсе гарадскія дакументы захоўваліся, як можна меркаваць, у замку. Таму ў 1591 г. была акцэнтавана ўвага на дазволе гараджанам мець ратушу, «якую яны цяпер збудаваць хочуць».

Звычайна разам з граматай на самакіраванне гораду даваўся герб. Напэўна, у 1499 г. Мінск таксама яго атрымаў. Прынамсі, самі мінчане сцвярджалі, што «з даўніх часоў мелі яны герб на пячатку гарадскую, таму гораду Мінску дадзены і ў першым прывілеі пры наданні права Майдэборскага выказаны, але ж потым пры пажары замку Мінскага і той першы прывілей іх, у якім герб гарадскі апісаны і намаляваны быў, згарэў, таму яны прасілі нас, гаспадара, каб ім, растлумачыўшы і ў парадак прывёўшы, герб іх на пячатку гарадскую надалі». У грамаце 1591 г. гэтая просьба

Привилей 1499 г. не содержал полной регламентации городской жизни, и в то же время не все его положения были реализованы на практике. По этой причине, а также из-за частых пожаров, в огне которых гибли грамоты, минчане в дальнейшем неоднократно обращались к великому князю с просьбой о подтверждении магдебургских привилеев. Монарх удовлетворял их просьбы, при необходимости дополняя старые нормы новыми положениями. Так, по причине гибели грамоты 1499 г. во время пожара Минского замка, она была подтверждена в 1552 г., а затем в 1569 г., причем в текст последнего привилея были внесены разрешение на постройку гостиного двора, где должны были размещаться приезжие купцы, а также требование создания ремесленных цехов.

Важным звеном в приобретении Минском всех необходимых атрибутов городского самоуправления стал привилей от 12 января 1591 г. Из его текста, также как и из текстов предыдущих привилеев, вытекает, что не все оговоренные в них моменты были реализованы на практике. Так, в Минске все еще не была построена ратуша, а все городские документы хранились, как можно судить, в замке. Поэтому в 1591 г. было акцентировано внимание на разрешении горожанам иметь ратушу, «которую они теперь построить хотят».

Обычно вместе с грамотой на самоуправление городу давался герб. Вероятно, в 1499 г. Минск также его получил. По крайней мере, сами минчане утверждали, что «с давних времен имели они ... герб на печать городскую, тому городу Минску данный и в первом привилее при пожаловании права Майдэборгского оговоренный, но после же при пожаре замка Минского и тот первый привилей их, в котором герб описан и нарисован был, сгорел, поэтому они ... просили нас, господаря, чтобы им, разъяснив и в порядок приведя, герб их на печать городскую пожаловали». В грамоте 1591 г. эта просьба горожан была удовлетворена. «Выражая им в том ласку нашу господар-

гараджан была задаволена. «Выказваючы ім у тым ласку нашу гаспадарскую, да аздобы і пачціваму захаванню таго горада нашага Мінска», вялікі князь Жыгімонт III надаў мінчанам «на герб да пячаткі гарадской на ратушу фігуру Унебаўзяцця Панны Марыі». З гэтага часу выява герба змяшчалася на будынках, якія належалі магістрату, на гарадской пячатцы, на сцягах горада. Кляймом з выявай герба мецілі тавары, што вывозіліся з Мінска.

У якасці наступнага этапу па ўдасканаленні норм гарадскога самакіравання ў Мінску можна разглядаць прывілей Жыгімонта III 1613 г., у якім удакладняліся паўнамоцтвы членаў магістрата, а таксама парадак іх выбрання і справаздачнасць. Важнае месца ў прававым станаўленні мінскай абшчыны займалі прыватныя прывілеі, якія выдаваліся вярхоўнай уладай па канкрэтных пытаннях. Так, у 1571 г. гораду быў дадзены прывілей на два кірмашы ў год, у 1586 г. — грамата, якая рэгулявала парадак выдзялення менчукамі падвод для патрэб вялікакняжацкай дыпламатычнай службы. У 1592 г. Мінск атрымаў дазвол на заснаванне праваслаўнага царкоўнага брацтва. Надзвычай важнае значэнне для гаспадарчай дзейнасці горада меў прывілей 1616 г., які рэгуляваў ажыццяўленне гарадскога гандлю. Цэлы шэраг грамат тычыўся пражывання ў горадзе яўрэйскага насельніцтва і г.д.

Магдэбургскае права мела вялікае значэнне для жыцця Мінска. Але частка гарадскіх зямель заставалася ўласнасцю феадалаў. На іх утвараліся так званыя юрыдыкі: адміністрацыйна абасобленыя часткі горада пад уладай шляхты, духавенства, манастыроў, цэркваў, жыхары якіх не падпарадкоўваліся гарадскому самакіраванню. Уласныя юрыдыкі мелі ў Мінску князі Радзівілы, Саламярэцкія, Друцкія-Горскія, буйныя феадалы Корсакі. Пашырэнне юрыдык узмацняла ўплыў феадалаў на жыццё горада, і гараджане вялі супраць іх барацьбу. Значная роля адводзілася ў гэтым велікакняжацкім прывілеям, якія

скую, к украшению и учтивому сохранению того города нашего Минска», великий князь Жигимонт III пожаловал минчанам «на герб к печати городской на ратушу фигуру вознесения на небо Девы Марии». С этого времени изображение герба помещалось на зданиях, принадлежащих магистрату, на городской печати, на знаменах города. Клеймом с изображением герба помечали товары, вывозимые из Минска.

Алегорыя на падзелы Рэчы Паспалітай.
Аллегория на разделы Речи Посполитой.
An allegory considering the Rech Pospolitaya partitions.

В качестве следующего этапа по усовершенствованию норм городского самоуправления в Минске можно рассматривать привилей Жигимонта III 1613 г., в котором уточнялись полномочия членов магистрата, а также порядок их избрания и отчетность. Важное место в правовом становлении минской общины занимали частные привилеи, выдаваемые верховной властью по конкретным вопросам. Так, в 1571 г. городу был выдан привилей на две ярмарки в году, в 1586 г. — грамота, регулировав-

былі перашкодай для злоўжыванняў з боку феадалаў, ваяводскай і павятовай адміністрацыі. Таму мяшчане клапаціліся аб перыядычным пацвярджэнні прывілеяў чарговымі манархамі.

Органы гарадскога самакіравання. Галоўным прынцыпам, адлюстраваным у прывілеях на магдэбургскае права, было стварэнне органаў гарадскога самакіравання. У Мінску яны фарміраваліся па ўзору іншых гарадоў Вялікага княства Літоўскага, якія да таго часу карысталіся магдэбургскім правам, а тыя ў сваю чаргу запазычылі яго ў польскіх гарадоў.

Ключавыя пазіцыі ў гарадскім «урадзе» належалі войту (ад ням. «фогт»). Ён валодаў судовымі функцыямі, а таксама вярхоўнай адміністрацыйнай уладай у горадзе. Войт прызначаўся вялікім князем з асяроддзя шляхты ці багатых мяшчан. У гэтым сэнсе войт з'яўляўся злучальным звяном паміж гарадской адміністрацыяй і гаспадаром. Пасада войта была вельмі прыбытковай. Яшчэ прывілей 1499 г. прадугледжваў выплату войтам «трэці пенязь ад усіх судоў і судовых плацяжоў». Акрамя таго, войтам перадавалася «дзве крамы мясныя з іх прыбыткамі, а з іншых крам плата павінна ісці на ратушу, на карысць горада; а яшчэ перадаем у распараджэнне войта дзве свабодныя карчмы з чатырма капамі грошай грашовага падатку». У далейшым для вырашэння бягучых спраў менскі войт прызначаў сабе памочніка — лентвойта, пасада якога ў першапачатковым прывілеі не згадваецца. Прывілей Жыгімонта III ад 25 мая 1613 г., выдадзены ў адказ на просьбу мінскіх мяшчан удакладніць парадак выбарнасці і справаздачнасці гарадскіх улад, утрымлівае патрабаванне, «каб лентвойт, які замест войта ў тым горадзе Мінску на судах засядаць будзе, прысягнуўшым быў». Такім чынам планавалася паставіць лентвойтаў пад большы кантроль з боку мяшчанства.

Да выбарных органаў самакіравання належалі рада і лава, якія складалі магістрат. Акрамя таго, у Мінску існавалі

шая порядок выделения мещанами подвод для нужд великокняжеской дипломатической службы. В 1592 г. Минск получил разрешение на основание православного церковного братства. Чрезвычайно важное значение для хозяйственной деятельности города имел привилей 1616 г., регулировавший осуществление городской торговли. Целый ряд грамот касался проживания в городе еврейского населения и т.д.

Магдебургское право имело большое значение для жизни Минска. Но часть городских земель оставалась собственностью феодалов. На них создавались так называемые юридики — административно обособленные части города под властью шляхты, духовенства, монастырей, церквей, жители которых не подчинялись городскому самоуправлению. Собственные юридики имели в Минске князья Радзивиллы, Соломерецкие, Друцкие-Горские, крупные феодалы Корсаки. Распространение юридик усиливало влияние феодалов на жизнь города, и горожане вели против них борьбу. Значительная роль отводилась в этом великокняжеским привилеям, которые были препятствием для злоупотреблений со стороны феодалов, воеводской и поветовой администрации. Поэтому мещане заботились о периодическом подтверждении привилеев очередными монархами.

Органы городского самоуправления. Главным принципом, отраженным в привилеях на магдебургское право, было создание органов городского самоуправления. В Минске они формировались по образцу других городов Великого княжества Литовского, пользовавшихся к тому времени магдебургским правом, а те в свою очередь заимствовали его у польских городов.

Ключевые позиции в городском «уряде» принадлежали войту (от нем. «фогт»). Он владел судебными функциями, а также верховной административной властью в городе. Войт назначался великим князем со среды шляхты или богатых мещан. В этом смысле войт являлся соединительным звеном между городской

пасады пісара і шафараў, якія займаліся зборам падаткаў. Найбольш уплывовым калектыўным органам самакіравання з'яўлялася рада. У раду, у адпаведнасці з прывілеем 1499 г., уваходзіла дванаццаць радцаў (райцаў), якія, як правіла, выбіраліся штогод агульным сходам мяшчан. На чале рады стаялі два бурмістры, якія, у адпаведнасці з граматай 1499 г., выбіраліся радцамі і войтам тэрмінам на адзін год.

Граматы на магдэбургскае права акрэслівалі працэдуру выбараў толькі ў самых агульных рысах. Гэта, па ўсёй верагоднасці, стварала глебу для розных парушэнняў, таму па просьбе мяшчан парадак выбараў быў удакладнены ў прывілеі 1613 г. У ім патрабавалася, «каб абранне бурмістраў, радцаў, лаўнікаў, пісара праводзілася ранейшым урадам, бурмістрамі і райцамі, і ўсім паспольствам, сумесна з войтам. А элекцыя (выбары) тых ураднікаў новых каб адбывалася ў прысутнасці большасці як ураду, так і паспольства, а не толькі ў прысутнасці аднаго толькі войта, каторым ніякая асоба, таксама як і меншасць, пярэчыць не маглі».

Рада выступала ў якасці гарадскога ўрада; яна не толькі вызначала агульны напрамак развіцця гарадской гаспадаркі, але і кантралявала розныя аспекты дзейнасці гарадоў — назірала за ажыццяўленнем гандлю, вырабам і продажам харчовых прадуктаў, ажыццяўляла збор падаткаў, арганізацыю выбараў і справаздачнасць органаў самакіравання, загадвала гарадской маёмасцю, усталёўвала нормы і правілы ўнутрыгарадскога жыцця. У кампетэнцыю рады ўваходзілі і пытанні, звязаныя з рэгуляваннем рамесніцкай і гандлёвай дзейнасці мяшчан. Важны бок дзейнасці рады складалі крокі па забеспячэнні добраўпарадкавання горада і бяспекі яго жыхароў. Гэты пункт з'яўляўся прадметам асаблівага клопату рады, якая жорстка карала ўсіх парушальнікаў гарадской бяспекі. Вінаваты ў падпале, напрыклад, сам падлягаў спаленню. Клапацілася рада і аб боегатоўнасці горада на выпа-

администрацией и господарем. Должность войта была очень прибыльной. Уже привилей 1499 г. предусматривал выплату войтам «третий пенязь от всех судов и судебных платежей». Кроме того, войтам передавались «две лавки мясные с их доходами, а с других лавок плата должна идти на ратушу, в пользу города; а еще передаем в распоряжение войта две свободные корчмы с четырьмя копами грошей денежной подати». В дальнейшем для решения текущих дел войт назначал себе помощника — лендвойта, должность которого в первоначальном привилее не упоминается. Привилей Жигимонта III от 25 мая 1613 г., выданный в ответ на просьбу минских мещан уточнить порядок выборности и отчетности городских властей, содержит требование, «чтобы лендвойт, который вместо войта в том городе Минске на судах заседать будет, присягнувшим был». Таким образом планировалось поставить лендвойтов под больший контроль со стороны мещанства.

К выборным органам самоуправления относились рада и лава, составлявшие магистрат. Кроме того, в Минске существовали должности писаря и шафаров, занимавшихся сбором налогов. Наиболее влиятельным коллективным органом самоуправления являлась рада. В раду, в соответствии с привилеем 1499 г., входило двенадцать радцев (райцев), которые, как правило, выбирались ежегодно общим сходом мещан. Во главе рады стояли два бурмистра, выбираемые, в соответствии с грамотой 1499 г., радцами и войтом сроком на один год.

Грамоты на магдебургское право очерчивали процедуру выборов только в самых общих чертах. Это, по всей вероятности, создавало почву для разных нарушений, поэтому по просьбе мещан порядок выборов был уточнен в привилее 1613 г. В нем требовалось, «чтобы выборы бурмистров, радцев, лавников, писаря проводилось прежним урядом, бурмистром и райцами, и всем народом, совместно с войтом. А элекция (выборы) тех урядников новых чтобы прохо-

дак ваеннай небяспекі, у яе падпарадкаванні знаходзіліся «мескія» ўмацаванні і арсеналы.

У адстойванні гарадскіх інтарэсаў рада не спынялася перад супраціўленнем феадальнаму самаўладдзю. Разам з тым гэтыя інтарэсы разумеліся пераважна як інтарэсы заможных мяшчан, таму дзейнасць рады насіла ярка выражаны класавы і групавы характар. Мелі месца і фінансавыя маніпуляцыі службовых асоб, што абумовіла імкненне мяшчан да ўзмацнення кантролю над магістратам. Для гэтага ў 1613 г. мяшчане дабіліся ад Жыгімонта III увядзення спецыяльнага кантралюючага органа. Перад заканчэннем паўнамоцтваў чарговых бурмістраў і радцаў і перадачай імі пасад сваім пераемнікам мяшчане павінны былі выбіраць «паміж сабой дванаццаць мужоў, людзей добрых, годных і аселых, а тыя ж дванаццаць ад сябе вылучалі для гэтага шэсць асоб, ні ў чым не падазроных, якія б шэсць асоб павінны былі, сабраўшыся на дзень новага года штогод, у бурмістраў, і радцаў, і шафараў гарадскіх, якія складалі ўладу за мінулы год, за ўсе прыходы, расходы, пажыткі, размёты і складкі за гэты год рахунак у дастатковай лічбе атрымаць». Пасля гэтага вышэй названыя шэсць асоб самі мусілі скласці справаздачу ў ратушы перад новаабраным магістратам.

Важнае месца ў кампетэнцыі органаў гарадскога самакіравання належала судовым функцыям. Ужо ў грамаце 1499 г. асаблівы акцэнт рабіўся на вызваленні менскіх мяшчан ад юрысдыкцыі феадалаў, ваяводскай і павятовай адміністрацыі. «А калі хто ў чым будзе вінаваты, павінен па справядлівасці прадстаць перад войтам, бурмістрам і радцамі». Магдэбургскае права прадугледжвала існаванне двух судоў — бурмістраўска-радзецкага і войтаўска-лаўніцкага. Радзе належалі функцыі суда па маёмасных і грамадзянскіх справах. Бурмістраўска-радзецкія суды разглядалі справы рамеснікаў і рамесніцкіх карпарацый, гандлёва-крэдытныя пытанні і

дила в присутствии большинства как уряда, так и народа, а не только в присутствии одного только войта, которым никакая особа, также как и меньшинство, возражать не могли».

Рада выступала в качестве городского руководящего органа: она не только определяла общее направление развития городского хозяйства, но и контролировала различные аспекты деятельности городов — следила за осуществлением торговли, изготовлением и продажей продуктов питания, производила сбор налогов, заведовала городским имуществом, устанавливала нормы и правила внутригородской жизни. В компетенцию рады входили и вопросы, связанные с регулированием ремесленной и торговой деятельности мещан. Важную сторону деятельности рады составляли шаги по обеспечению благоустройства города и безопасности его жителей. Этот пункт являлся предметом особой заботы рады, жестоко каравшей всех нарушителей городской безопасности. Виновный в поджоге, например, сам подвергался сожжению. Заботилась рада и о боеготовности города на случай военной опасности, в ее подчинении находились «меские» укрепления и арсеналы.

В отстаивании городских интересов рада не останавливалась перед сопротивлением феодальному самоуправству. Вместе с тем эти интересы понимались преимущественно как интересы зажиточных мещан, поэтому деятельность рады носила ярко выраженный классовый и групповой характер. Имели место и финансовые манипуляции должностных лиц, что обусловило стремление мещан к укреплению контроля над магистратом. Для этого в 1613 г. мещане добились от Жигимонта III введения специального контролирующего органа. Перед окончанием полномочий очередных бурмистров и радцев и передачей ими должностей своим переемникам мещане должны были выбирать «меж собой двенадцать мужей, людей добрых, достойных и оседлых, а те же двенадцать от себя выделяли для этого шестерых лиц, ни в

спрэчкі па іх, справы, звязаныя з сямейнымі адносінамі і маральнасцю. Кампетэнцыі рады звычайна падлягалі таксама справы, звязаныя з абвінавачваннем у чарадзействе.

У кампетэнцыю бурмістраўска-радзецкага суда не ўваходзіў разгляд спраў па крымінальных пытаннях. Гэтыя функцыі адводзіліся войту, які ажыццяўляў правасуддзе сумесна з «лавай», члены якой, альбо лаўнікі (прысяжнікі) выбіраліся магістратам ці прызначаліся войтам з ліку найбольш карысных для горада мяшчан хрысціянскага веравызнання. У рэальнасці ж войтаўска-лаўніцкі суд у беларускіх гарадах нярэдка займаўся таксама справамі, у якіх адзін з бакоў не падлягаў юрысдыкцыі магістрата, і выступаў у якасці апеляцыйнай інстанцыі на рашэнні бурмістраўска-радзецкага суда.

Практыкаваліся таксама сумесныя пасяджэнні для вырашэння спраў, якія тычыліся горада ў цэлым, альбо ў тых выпадках, калі кампетэнцыі аднаго з судоў не хапала для вынясення пастановы. На сумесных судах разбіраліся выпадкі выступленняў супраць магістрата, хваляванні гарадскіх нізоў, непаразуменні на рэлігійнай глебе. Абодва органы збіраліся і для выбару службовых асоб, што займаліся непасрэдна бягучымі справамі. Вышэйшай апеляцыйнай інстанцыяй на рашэнні бурмістраўска-радзецкага і войтаўска-лаўніцкага судоў з'яўляўся гаспадарскі суд. «Калі ж войт або бурмістры вырашаць несправядліва, — гаварылася ў грамаце 1499 г., — тады па той справе будуць выкліканы да саміх нас і нам вырашаць, каго якім правам судзіць». Падобныя ж палажэнні паўтараліся і ў граматах за 1552, 1561 і 1591 гг. Аднак на практыцы мелі месца спробы абысці гэтыя нормы. У 1613 г. па просьбе мяшчан кароль зноў мусіў пісьмова пацвярджаць, «каб бурмістры і рада гарадская Мінска паводле прывілеяў, ім наданых, з урадаў сваіх да нас і суду нашага пакліканы бывалі, а не куды яшчэ, толькі перад намі і судом нашым адказваць былі павінны».

чем не подозреваемых, которые б шестеро лиц должны были, собравшись на день нового года ежегодно, у бурмистров, и радцев, и шафаров городских, которые слагали власть за прошедший год, за все приходы, расходы, пожитки, разметы и взносы за этот год счета в достаточном числе получить». После этого вышеназванные шестеро лиц сами должны были составить отчет в ратуше перед новоизбранным магистратом.

Важное место в компетенции органов городского самоуправления принадлежало судебным функциям. Уже в грамоте 1499 г. особый акцент делался на освобождении минских мещан от юрисдикции феодалов, воеводской и поветовой администрации. «А если кто в чем будет виновен, должен по справедливости предстать перед войтом, бурмистром и радцами». Магдебургское право предусматривало существование двух судов — бурмистровско-радецкого и войтовско-лавницкого. Раде принадлежали функции суда по имущественным и гражданским делам. Бурмистровско-радецкие суды рассматривали дела ремесленников и ремесленных корпораций, торгово-кредитные вопросы и споры по ним, дела, связанные с семейными отношениями и нравственностью. Компетенция рады обычно распространялась также на дела, связанные с обвинениями в колдовстве.

В компетенцию бурмистровско-радецкого суда не входило рассмотрение дел по уголовным вопросам. Эти функции отводились войту, который осуществлял правосудие вместе с «лавой», члены которой, или лавники (присяжные) избирались магистратом либо назначались войтом из числа наиболее полезных для города мещан христианского вероисповедания. В реальности же войтовско-лавницкий суд в белорусских городах нередко занимался также делами, в которых одна из сторон не подлежала юрисдикции магистрата, и выступал в качестве апелляционной инстанции на решения бурмистровско-радецкого суда.

Узаемаадносіны магістрата з гараджанамі. Клопат мяшчанства аб захаванні судовай юрысдыкцыі меў пад сабой сур'ёзныя падставы. Гэта не толькі засцерагала іх ад феадальнага свавольства, але ў шэрагу выпадкаў прадухіляла узурпацыю гарадскіх пасадаў. Так, у 1595 г. меў месца судовы разбор паміж Марцінам Тышкевічам з ад-

Дом гродскага суда на Замчышчы.
Дом гродского суда на Замчище.
The house of the grodsky court on the hill-fort (Zamchishche).

нага боку і мінскімі мяшчанамі і мясцовым войтам Рыгорам Тарлецкім — з другога. Годам раней Мінскі земскі суд прысудзіў войтаўства Тышкевічу, але «мяшчане мінскія яму, Марціну Тышкевічу, як войту свайму, паслухмянымі быць не жадаючы, супраціўленне яму аказалі і да вялікіх шкодаў і стратаў, а слуг яго — да зранення прывялі». Слушнасць Тышкевіча прызнаў вярхоўны суд Вялікага княства Літоўскага — Трыбунал, але судовы вердыкт быў апратэставаны ўпаўнаважаным мяшчан Матыяшам Концкім. Ён заявіў, што мінчане паводле магдэбургскіх норм не падлягаюць ні замкаваму, ні нават трыбунальскаму суду. У сваю чаргу Рыгор Тарлецкі прад'явіў прывілей на войтаўства, выдадзены самім манархам. У

Практиковались также совместные заседания для решения дел, которые касались города в целом, либо в тех случаях, когда компетенции одного из судов не хватало для вынесения постановления. На совместных судах разбирались случаи выступления против магистрата, волнения городских низов, недоразумения на религиозной почве. Оба органа собирались и для избрания должностных лиц, занимавшихся непосредственно текущими делами. Высшей апелляционной инстанцией на решения бурмистровско-радецкого и войтовско-лавницкого судов являлся великокняжеский суд. «Если же войт или бурмистры решат несправедливо, — говорилось в грамоте 1499 г., — тогда по тому делу будут вызваны к самим нам и нам решать, кого каким правом судить». Подобные же положения повторялись и в грамотах за 1552, 1561 и 1591 гг. Однако на практике имели место попытки обойти эти нормы. В 1613 г. по просьбе мещан король опять был вынужден письменно подтверждать, «чтобы бурмистры и рада городская Минска в соответствии с привилеями, им пожалованными, с урядов своих к нам и суду нашему позваны бывали, а не еще куда, только перед нами и судом нашим отвечать были должны».

Взаимоотношения магистрата с горожанами. Забота мещанства о сохранении судебной юрисдикции имела под собой серьёзную почву. Это не только защищало их от феодального самоуправства, но и в ряде случаев предотвращало узурпацию городских должностей. Так, в 1595 г. имело место судебное разбирательство между Мартином Тышкевичем с одной стороны и минскими мещанами и местным войтом Григорием Тарлецким — с другой. Годом ранее Минский земский суд присудил войтовство Тышкевичу, но «мещане минские ему, Мартину Тышкевичу, как войту своему, послушными быть не желая, сопротивление ему оказали и к великому ущербу и потерям, а слуг его — к ранению привели». Правоту Тышкевича признал верховный суд Великого кня-

выніку мінскія мяшчане бліскуча выйгралі справу.

Узаемны давер і павага паміж «мескімі» ўладамі і шырокімі коламі мяшчанства з'яўляліся важнай умовай захавання стабільнасці ў горадзе. Таму, не абмяжоўваючыся павышэннем патрабаванняў да працэдуры выбараў і справаздачнасці службовых асобаў, мяшчане надавалі вялікае значэнне юрыдычнаму падтрыманню «ідылічных» адносін паміж кіраўніцтвам і простым людам. Так, у 1590 г. агульны сход мінчан патрабаваў ад рады «быць вернымі паспольству горада, вяршыць справядлівасць усім роўна — як багатаму, так і беднаму... ліквідаваць несправядлівасць, захоўваць і прымнажаць прывілеі і агульны набытак горада». У той жа час улада, згодна з пастановай мяшчан, павінна была акружацца павагай і пашанай з боку жахароў горада. Указвалася, што «кожны просты чалавек павінен прынесці радзе прысягу, што будзе ёй ва ўсім паслухмяны». Мяшчане абавязваліся абараняць бурмістраў, радцаў, лаўнікаў у выпадку нападу на іх «у доме, на рынку, на вуліцы ці дзе б тое ні было», не дапускаць абразы магістрата і г.д.

На органы самакіравання ўскладаліся асноўныя абавязкі па ахове мяшчанскіх вольнасцей ад пасягання на іх з боку як феадалаў, так і любых асоб, на якіх не распаўсюджвалася ўлада магістрата. Клапоцячыся пра павелічэнне гарадской абшчыны, мінскі магістрат адмаўляўся выдаваць сялян-уцекачоў іх былым уладальнікам, супраціўляўся закладанню і пашырэнню феадальных і духоўных юрыдык. Пры гэтым бурмістраў і радцаў не спыняла нават тое, што ў падобных справах маглі быць замешаны, у абыход прывілеяў, магутныя прадстаўнікі каралеўскай адміністрацыі і іх калегі — войты. Так, у 1724 г. кароль польскі і вялікі князь літоўскі Аўгуст II, спасылаючыся на неаднаразовыя скаргі бурмістра, райцаў і лаўнікаў, абвінавачваў старасту і войта мінскага Ігната Завішу ў тым, што ён забіраў мяшчанскія дамы і пляцы, «ламаў» прывілеі, надажества Литовского — Трибунал, но судебный вердикт был опротестован уполномоченным мещан Матиасом Контским. Он заявил, что минчане, по магдебургским нормам, не подлежат ни замковому, ни даже трибунальскому суду. В свою очередь Григорий Тарлецкий предъявил привилей на войтовство, выданный самим монархом. В результате минские мещане блестяще выиграли дело.

Взаимное доверие и уважение между «мескими» властями и широкими кругами мещанства являлись важным условием сохранения стабильности в городе. Поэтому, не ограничиваясь повышением требований к процедуре выборов и отчетности должностных лиц, мещане придавали большое значение юридической поддержке «идиллических» отношений между руководством и простым народом. Так, в 1590 г. общее собрание минчан потребовало от рады «быть верным широким народным массам города, вершить справедливость всем равно – как богатому, так и бедному... ликвидировать несправедливость, сохранять и умножать привилегии и общее достояние города». В то же время власти, согласно с постановлением мещан, должны были окружаться уважением и почтением са стороны жителей города. Указывалось, что «каждый простой человек должен принести раде присягу, что будет ей во всем послушным». Мещане обязывались защищать бурмистров, радцев, лавников в случае нападения на них «в доме, на рынке, на улице или где бы то ни было», не допускать оскорбления магистрата и т.д.

На органы самоуправления возлагались основные обязанности по защите мещанских вольностей от посягательств на них со стороны как феодалов, так и любых лиц, на которых не распространялась власть магистрата. Заботясь об увеличении городской общины, минский магистрат отказывался выдавать крестьян-беглецов их бывшим владельцам, сопротивлялся основанию и распространению феодальных и духовных юридик. При этом бурмистров и радцев

ныя Мінску, пераводзіў мяшчан пад юрысдыкцыю прыватных асоб і вызваляў іх ад падаткаў на карысць горада.

Імкнучыся захаваць хаця б адносную заможнасць усіх членаў гарадской абшчыны, што гарантавала б іх здольнасць да выплаты гарадскіх падаткаў і стабільнасць у горадзе, магістрат Мінска час ад часу рабіў захады па прадухіленню перакладання падатковага цяжару на плечы пэўнай часткі мяшчан. Так, напрыклад, у 1773 г. мінскі магістрат спецыяльнай пастановай патрабаваў «выконваць роўнасць усіх без выключэння жыхароў, абцяжараных падаткамі, у цяперашні цяжкі час і спыніць былую практыку, пры якой незаможныя пакутавалі і пакутуюць ад большых уціскаў, а багацейшыя рознымі шляхамі вызваляліся ад абкладання». У выніку была прынята пастанова размяркоўваць падаткі прапарцыянальна маёмасці плацельшчыкаў.

Важным клопатам магістрата было захаванне інтарэсаў мяшчан у сферы рамяства і гандлю. Для гэтага магістрат сачыў за тым, каб не дапускаць на гарадскі рынак пазацэхавых рамеснікаў («партачоў»), а таксама прыезджых гандляроў і жыхароў юрыдык. Напружаныя адносіны складаліся ў мяшчан і з яўрэйскім насельніцтвам горада, што знайшло адлюстраванне ў шматлікіх судовых справах і прывілеях, выдаваемых вярхоўнай уладай то аднаму, то другому з варагуючых бакоў. Так, у 1579 г. войт, бурмістры і радцы забаранілі Іцку Машэвічу, Мошку Лазаровічу, Іцхаку Ілічу і іншым яўрэям гандляваць і мець крамы ў Мінску. Падобныя крокі прадпрымаліся мінскім магістратам рэгулярна і набылі характар скрытай эканамічнай вайны. У сваю чаргу гарадскія улады, матывуючы паслядоўнасць сваёй пазіцыі, прад'яўлялі яўрэйскай абшчыне сур'ёзныя прэтэнзіі, якія знайшлі адлюстраванне, напрыклад, у скарзе, накіраванай каралю ў 1633 г. Там гаварылася, што яўрэі, у абыход правоў, набываюць у горадзе дамы, пашыраюць сваю маёмасць за кошт гарадской тэрыторыі і ў той жа час не жадаюць плаціць па-

не останавливало даже то, что в подобных делах могли быть замешаны, в обход привилеев, могущественные представители королевской администрации и их коллеги — войты. Так, в 1724 г. король польский и великий князь литовский Август II, ссылаясь на неоднократные жалобы бурмистра, райцев и лавников, обвинял старосту и войта минского Игната Завишу в том, что он забирал мещанские дома и участки, «ломал» привилеи, пожалованные Минску, переводил мещан под юрисдикцию частных лиц и освобождал их от податей в пользу города.

Стремясь сохранить хотя бы относительную зажиточность всех членов городской общины, что гарантировало бы их способность выплачивать городские налоги и стабильность в городе, магистрат Минска время от времени предпринимал попытки по предотвращению переложения налогового бремени на плечи определенной части горожан. Так, например, в 1773 г. минский магистрат специальным постановлением требовал «исполнять равенство всех без исключения жителей, обремененных податями, в теперешнее трудное время и прекратить бывшую практику, при которой неимущие страдали и страдают от больших притеснений, а богатейшие разными путями освобождались от обложения». В результате было принято постановление распределять подати пропорционально имуществу плательщиков.

Важной заботой магистрата было соблюдение интересов мещан в сфере ремесла и торговли. Для этого магистрат следил за тем, чтобы не допускать на городской рынок внецеховых ремесленников («портачей»), а также приезжих торговцев и жителей юридик. Напряженные отношения сложились у мещан и с еврейским населением города, что нашло отражение в многочисленных судебных делах и привилеях, выдаваемых верховной властью то одной, то другой из враждующих сторон. Так, в 1579 г. войт, бурмистры и радцы запретили Ицку Машевичу, Мошку Лазаро-

даткі гораду, за даўгі забіраюць у мяшчан жылыя пляцы і крамы. Акрамя таго, адзначалася, што мясцовыя яўрэі, змовіўшыся са сваімі пазнанскімі і кракаўскімі аднаверцамі, выцясняюць мінскіх мяшчан з гандлёвай сферы. Указвалася таксама на тое, што набыўшы на гарадскіх землях і паблізу царквы св. Юр'я участак, яўрэі заклалі там могілкі і г.д.

Аднак, адстойваючы інтарэсы гарадской абшчыны ад феадальнага свавольства і пазацэхавага насельніцтва, члены магістрата і самі нярэдка выклікалі абурэнне простага мяшчанства як сваім маральным аблiччам, так і імкненнем паправіць уласны фінансавы стан за чужы кошт. Так, у 1615 г. мінскі войт абвінавачваў бурмістраў, радцаў і лаўнікаў Андрэя Маслянку, Рамана і Івана Бабрукоў, Санка, Міхала і Юзафа Філіповічаў, Лукаша Багушэвіча, Паўла Пашкевіча, а таксама пісара Васіля Маслянку ў прысваенні гарадскіх зямель, дзе яны стваралі фальваркі, будавалі млыны і ў той жа час не плацілі падаткаў. Больш таго, згаданыя асобы абкладалі падаткамі гараджан, а сабраныя сумы пакідалі сабе, не робячы за іх ніякіх справаздач. Такія ж самыя абвінавачанні ў адрас магістрата гучалі з боку войта і ў 1642 г. А ў 1724 г. кароль Аўгуст II у сваім лісце ўказваў войту Ігнату Завішы, бурмістрам, радцам і лаўнікам на тое, што па іх віне парушаюцца прывілеі цэха рэзнікаў і «да новых экстраардынарных і ніколі не практыкаваных рэзнікі прыцягваюцца падаткаў».

Імкненне да прымнажэння матэрыяльнага прыбытку прыводзіла часам да таго, што вышэйшыя магістрацкія чыны самі ж парушалі цэхавую манаполію на рамесніцкую вытворчасць, абарона якой была адной з найбольш важных задач магістрата. Вялікае абурэнне выклікала ў 1791 г. парушэнне прывілея цэха рымараў бурмістрам Феліцыянам Каліноўскім. Бурмістр быў абвінавачаны цэхмістрамі Антоніем Таранкевічам, Адамам Званскім, Андрэем Камоцкім і іншымі майстрамі-рымарамі ў тым, што

вичу, Ицхаку Иличу и другим евреям торговать и иметь лавки в Минске. Подобные шаги предпринимались минским магистратом регулярно и приобрели характер скрытой экономической войны. В свою очередь городские власти, мотивируя последовательность своей позиции, предъявляли еврейской общине серьезные претензии, нашедшие отражение, например, в жалобе, направленной королю в 1633 г. Там говорилось, что евреи, в обход прав, приобретают в городе дома, расширяют свое имущество за счет городской территории и в то же время не желают платить налоги городу, за долги забирают у мещан жилые дома и участки. Кроме того, отмечалось, что местные евреи, сговорившись со своими познаньскими и краковскими единоверцами, вытесняют минских мещан из торговой сферы. Указывалось также на то, что приобретя на городских землях и вблизи церкви св. Юрия участок, евреи заложили там кладбище и т.д.

Однако, отстаивая интересы городской общины перед лицом феодального самоуправства и нецехового населения, члены магистрата и сами нередко вызывали возмущение простого мещанства как своим моральным обликом, так и стремлением поправить финансы за чужой счет. Так, в 1615 г. минский войт обвинял бурмистров, радцев и лавников Андрея Маслянку, Романа и Ивана Бобруков, Санка, Михаила и Юзефа Филиповичей, Лукаша Богушевича, Павла Пашкевича, а также писаря Василия Маслянку в присвоении городских земель, где они создавали фольварки, строили мельницы и в то же время не платили налогов. Более того, упомянутые лица облагали податями горожан, а собранные суммы оставляли себе, не делая за них никаких отчетов. Такие же самые обвинения в адрес магистрата звучали со стороны войта и в 1642 г. А в 1724 г. король Август II в своем письме указывал войту Игнату Завише, бурмистрам, радцам и лавникам на то, что по их вине попираются привилегии цеха

ён лічыўся купцом, але, тым не менш, займаўся рымарскай справай, трымаў падмайстраў, хаця не прайшоў неабходных прыступак цэхавай іерархіі, не рабіў «штуку», не плаціў цэхавых падаткаў і, такім чынам, не мог лічыцца майстрам.

Не вызначаліся павагай да цэхавага кіраўніцтва і некаторыя іншыя менскія бурмістры. Бурмістр Ігнат Таранковіч, напрыклад, быў абскарджаны ў 1773 г. цэхмістрам кравецкага цэха Антоніем Казлоўскім. Апошні сцвярджаў, што Таранковіч прылюдна, у ратушы, падчас нарады суддзяў пагражаў яму, гаворачы: «мала таго, што я ўжо раз цябе збіў і загадаў пасадзіць у турму. Ты зноў будзеш у турме, і я загадаю надзець табе на ногі кайданы, і ты ў кайданах будзеш перада мной трымаць адказ». У наступны ж раз бурмістр пагражаў пазбавіць Казлоўскага пасады цэхмістра.

Аднак мелі месца і выпадкі, калі ўжо цэхавыя майстры незаконна ігнаравалі нормы магдэбургскага права. У 1744 г. ў Мінску разбіралася справа аб непадпарадкаванні магістрату слясарнага цэха, якое выявілася ў нявыплаце падаткаў у гарадскі скарб, выбары службовых асоб цэха без ведама магістрата і без прынясення яму прысягі. У 1776 г. праявілі «непаслушэнства» пры збіранні магістратам падаткаў члены кавальскага і гарбарскага цэхаў.

Здараліся таксама выпадкі некарэктных паводзін службовых асоб у дачыненні да сваіх калег. У 1619 г., напрыклад, Жыгімонт III атрымаў скаргу ад мінскіх бурмістраў, радцаў, лаўнікаў і ўсіх мяшчан на войта Самуэля Друцкага-Горскага. Гэты войт рабіў «розныя крыўды, уціскі і бяспраўі», а падчас суда паводзіў сябе цынічна — «калег сваіх бурмістраў, радцаў, лаўнікаў і пісара» зневажаў словамі, падымаў на іх рукі да такой ступені, што яны, «не будучы бяспечнымі за сваё здароўе», мусілі жаліцца каралю. Прычым гэта была ўжо не першая скарга. Манарх мусіў зрабіць войту суровую вымову.

Такім чынам, узаемаадносіны паміж магістратам і простымі мяшчанамі далё-

мясников и «к новым экстраординарным и никогда не практикованным мясники привлекаются податям».

Стремление к приумножению материальной прибыли приводило иногда к тому, что высшие магистратские чины сами же нарушали цеховую монополию на ремесленное производство, защита которой была одной из наиболее важных задач магистрата. Большое возмущение вызвало в 1791 г. нарушение привилея цеха шорников бурмистром Фелицианом Калиновским. Бурмистр был обвинен цехмистрами Антонием Таранкевичем, Адамом Званским, Андреем Камоцким и другими мастерами-шорниками в том, что он считался купцом, но, тем не менее, занимался шорницким делом, держал подмастерьев, хотя не прошел необходимых ступеней цеховой иерархии, не делал «штуку», не платил цеховых податей и, таким образом, не мог считаться мастером.

Не выделялись уважением к цеховому руководству и некоторые другие минские бурмистры. Бурмистр Игнат Таранкович, например, был обвинен в 1773 г. цехмистром портняжного цеха Антонием Козловским. Последний утверждал, что Таранкович прилюдно в ратуше во время совещания судей угрожал ему, говоря: «мало того, что я уже раз тебя избил и приказал посадить в тюрьму. Ты снова будешь в тюрьме, и я велю надеть тебе на ноги кандалы, и ты в кандалах будешь передо мной держать ответ». В следующий раз бурмистр угрожал лишить Козловского должности цехмистра.

Однако имели место и случаи, когда уже цеховые мастера незаконно игнорировали нормы магдебургского права. В 1744 г. в Минске разбиралось дело о неподчинении магистрату слесарного цеха, выявившемся в невыплате подати в городскую казну, избрании должностных лиц цеха без ведома магистрата и без принесения ему присяги. В 1776 г. проявили «непослушание» при сборе магистратом налогов члены кузнечного и кожевенного цехов.

ка не заўсёды былі ідылічнымі. Магдэбургскае права не аблегчыла ўмовы жыцця гарадскіх нізоў, аднак агульны прагрэс быў відавочны. Прывілеі на гэта права стваралі ў беларускіх гарадах новы стымул для ўладкавання грамадскага жыцця, пашырэння гандлю, развіцця рамяства. Выкліканае неабходнасцю росту горада, магдэбургскае права спрыяла універсалізацыі прынцыпаў гарадскога ладу.

4. ТЭРЫТАРЫЯЛЬНЫ РОСТ І ЗАБУДОВА

Гарадская тэрыторыя. Перыяд 14—18 ст. характарызаваўся значным ростам тэрыторыі Мінска, ускладненнем планіровачнай структуры і актыўнай забудовай горада. Рост тэрыторыі завяршыўся да сярэдзіны 17 ст., пасля чаго яна практычна не павялічвалася. Пашырэнне гарадской тэрыторыі адбывалася пераважна ў паўднёвым і ўсходнім напрамках. У 14—15 ст. аснову планіровачнай структуры складалі замак (былы дзядзінец) і Ніжні рынак (відаць, былы пасад). У гэты час плошча дзядзінца, якая першапачаткова складала каля 3 га, скарацілася на 0,4—0,5 га і дасягнула ранейшых памераў толькі ў другой палове 16 – пачатку 17 ст. Замак, забяспечаны высокімі валамі, меў і выдатнае геаграфічнае размяшчэнне – з поўдня яго ахоўвала р. Няміга. Яе воды напаўнялі роў, што дугой агінаў замчышча з поўначы.

У 14—15 ст. актыўна асвойвалася тэрыторыя Ніжняга рынку, альбо Старога горада (зараз — раён станцыі метро «Няміга» і часткова праспекта Пераможцаў), якая прылягала да Замка з поўдня. Засяленне гэтай тэрыторыі працягвалася і ў 17 ст. Яна была забудавана сядзібамі заможных гараджан, якія займаліся рамяством і гандлем.

Развіццё горада ў паўночным напрамку стрымлівалася забалочанасцю мясцовасці. У той жа час у 15 ст. ішло актыўнае засяленне Пятніцкага канца (з 16 ст. Татарскі канец, ці Татарская слабада), размешчанага на паўночны захад

Случались также случаи некорректного поведения должностных лиц в отношении своих коллег. В 1619 г., например, Жигимонт III получил жалобу от минских бурмистров, радцев, лавников и всех мещан на войта Самуэля Друцкого-Горского. Этот войт совершал «разные обиды, притеснения и бесправье», а во время суда вел себя цинично — «коллег своих бурмистров, радцев, лавников и писаря» оскорблял словами, поднимал на них руку до такой степени, что они, «не будучи безопасными за свое здоровье», вынуждены были жаловаться королю. Причем это была уже не первая жалоба. Монарх должен был сделать войту суровый выговор.

Таким образом, взаимоотношения между магистратом и простыми мещанами далеко не всегда были идиллическими. Магдебургское право не облегчило жизни городских низов, но общий прогресс был очевиден. Привилеи на это право создавали в белорусских городах новый стимул для налаживания нормальной жизни, распространения торговли, развития ремесла. Вызванное необходимостью роста города, магдебургское право способствовало универсализации принципов городского строя.

4. ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ РОСТ И ЗАСТРОЙКА

Городская территория. Период 14—18 вв. характеризовался значительным ростом территории Минска, усложнением планировочной структуры и активной застройкой города. Рост территории завершился к середине 17 в., после чего она практически не увеличивалась. Расширение городской территории происходило преимущественно в южном и восточным направлениях. В 14—15 вв. основу планировочной структуры составляли замок (бывший детинец) и Нижний рынок (вероятно, бывший посад). В это время площадь детинца, первоначально составлявшая около 3 га, сократилась на 0,4—0,5 га и достигла прежних размеров только во второй половине 16 — нач. 17 в. Замок, обеспе-

ад Замка, Траецкага і Ракаўскага прадмесцяў. У 16 ст. ў Мінску адбыліся істотныя горадабудаўнічыя пераўтварэнні, выкліканыя спаленнем горада татарамі ў 1505 г., пажарамі 1547, 1552 і 1569 гг., якія знішчылі амаль усю драўляную забудову. У выніку гэтых катаклізмаў цэнтр забудовы Мінска быў перанесены на поўдзень ад Ніжняга рынку. Тут быў

Кафедральны касцёл і будынкі езуітаў.
Кафедральный костел и здания иезуитов.
The cathedral church and the Jesuits house.

сфарміраваны Верхні рынак, які разам з сеткай прылеглых да яго вуліц утвараў так званы Верхні горад, што вызначаў планіровачнае аблічча Мінска да канца 18 ст. Сюды пераносіцца цэнтр гарадскога жыцця, тады як замак як структурная дамінанта, паступова адступае на другі план, што было характэрнай рысай планіровачнага развіцця беларускіх гарадоў гэтага часу.

Планіроўка. Страціўшы функцыі асноўнай планіровачнай дамінанты, Замчышча фактычна ператварылася ў адзін з раёнаў горада. Паводле плана Мінска 1797 г., забудова тут канцэнтравалася ўздоўж Замкавай вуліцы — адной са старэйшых у горадзе — і вуліцы Падзамкавай, якія праходзілі з захаду на ўсход. Ад іх адыходзілі вузкія завулкі. Аднак захаванасць валоў па-ранейшаму

ченный высокими валами, имел выгодное географическое размещение — с юга его защищала р. Немига. Ее воды наполняли ров, дугой огибавший замчище с севера.

В 14—15 вв. активно осваивалась территория Нижнего рынка, или Старого города (ныне район станции метро «Немига» и частично проспекта Победителей), прилегавшая к Замку с юга. Заселение этой территории продолжалось и в 16 в. Она была застроена усадьбами зажиточных горожан, занимавшихся ремеслом и торговлей.

Развитие города в северном направлении сдерживалось заболоченностью местности. В то же время в 15 в. шло активное заселение Пятницкого конца (с 16 в. Татарский конец, или Татарская слобода), размещенного на северо-запад от Замка, Троицкого и Раковского предместий. В 16 в. в Минске произошли существенные градостроительные преобразования, вызванные сожжением города татарами в 1505 г., пожарами 1547, 1552 и 1569 гг., уничтожившими почти всю деревянную застройку. В результате этих катаклизмов центр застройки Минска был перенесен на юг от Нижнего рынка. Здесь был сформирован Верхний рынок, который вместе с сетью прилегающих к нему улиц образовывал так называемый Верхний город, определявший планировочный облик Минска до конца 18 в. Сюда переносится центр городской жизни, тогда как замок как структурная доминанта постепенно отступает на второй план, что было характерной чертой планировочного развития белорусских городов этого времени.

Планировка. Утратив функции основной планировочной доминанты, Замчище, фактически, превратилось в один из районов города. По плану Минска 1797 г., застройка здесь концентрировалась вдоль Замковой улицы — одной из старейших в городе — и улицы Подзамковой, проходивших с запада на восток. От них отходили узкие переулки. Однако сохранность валов по-пре-

дазваляла выкарыстоўваць замак у абарончых мэтах, у тым ліку для прыкрыцця горада з поўначы. Дадатковую натуральную перашкоду тут ствараў таксама маладаступны балоцісты характар мясцовасці. З поўдня і паўднёвага захаду тэрыторыя Мінска была абгароджана дугой новых умацаванняў у выглядзе земляных валоў з равелінамі. Умацаванні вакол «места» згадваюцца ўжо ў дакументах сярэдзіны 17 ст. Лінія гарадскіх умацаванняў уключала дзве брамы і дзевяць бастыёнаў.

У 17—18 ст. архітэктурна-планіровачнае аблічча Мінска вызначаў размешчаны на ўзвышшы Высокі рынак з прылеглымі да яго вуліцамі (Верхні горад). Рынак меў форму, блізкую да чатырохвугольніка. Ад яго заходняга і паўднёвага вуглоў у паўднёва-заходнім напрамку адыходзілі вуліцы Койданаўская (выводзіла да дарогі на Койданава) і Зборавая. Зараз на іх месцы размяшчаюцца вуліцы Рэвалюцыйная і Інтэрнацыянальная. На паўднёвы ўсход ад Рынкавай плошчы (адпаведна ад паўднёвага і ўсходняга вуглоў) адыходзілі вуліцы Францысканская і Дамініканская. У нашы дні гэта вуліцы Леніна і Энгельса.

Шэраг вуліц звязваў Высокі рынак з іншымі раёнамі горада. Галоўнай вуліцай Мінска з 16 ст. становіцца Нямігская. Калі р.Свіслач дзяліла гарадскую тэрыторыю на асноўную і зарэчную (Траецкую) часткі, то асноўная частка ў сваю чаргу разразалася вуліцай Нямігскай. Гэтая вуліца адыходзіла ад узбярэжжа Свіслачы ў раёне замка, дзе да яе прымыкаў Ніжні рынак, а на захадзе дасягала «мескіх» валоў. Высокі рынак злучаўся з Нямігай кароткімі вулачкамі Школьнай і Казьмадзям'янаўскай.

Па правым беразе Свіслачы праходзіла досыць значная па сваіх памерах вуліца Зыбіцкая (цяпер Гандлёвая). Яна выходзіла сваім заходнім канцом да Нямігі і агінала Верхні горад з паўночнага ўсходу. Высокі рынак злучаўся з ёй вуліцамі Вялікай Бернардзінскай (Кірылы і Мяфодзія), Зазыбіцкай (Герцэ-

жнему позволяла использовать замок в оборонительных целях, в том числе для прикрытия города с севера. Дополнительное естественное препятствие здесь создавал также малодоступный болотистый характер местности. С юга и юго-запада территория Минска была ограждена дугой новых укреплений в виде земляных валов с равелинами. Укрепления вокруг «места» упоминаются уже в документах середины 17 в. Линия городских укреплений включала двое ворот и девять бастионов.

В 17—18 вв. архитектурно-планировочный облик Минска определял размещенный на возвышенности Высокий рынок с прилегающими к нему улицами (Верхний город). Рынок имел форму, близкую к четырехугольнику. От его западного и южного углов в юго-западном направлении отходили улицы Койдановская (выводила к дороге на Койданово) и Сборовая. Сейчас на их месте размещаются улицы Революционная и Интернациональная. На юго-восток от Рыночной площади (соответственно от южного и восточного углов) отходили улицы Францисканская и Доминиканская. В наши дни это улицы Ленина и Энгельса.

Ряд улиц связывал Высокий рынок с другими районами города. Главной улицей Минска с 16 в. становится Немигская. Если р.Свислочь делила городскую территорию на основную и заречную (Троицкую) части, то основная часть в свою очередь разрезалась улицей Немигской. Эта улица отходила от набережной Свислочи в районе замка, где к ней примыкал Нижний рынок, а на западе достигала «меских» валов. Высокий рынок соединялся с Немигой короткими улочками Школьной и Козьмодемьяновской.

На правом берегу Свислочи проходила достаточно значительная по своим размерам улица Зыбицкая (теперь Торговая). Она выходила своим задним концом к Немиге и огибала Верхний город с северо-востока. Высокий рынок соединялся с ней улицами Большой

на), Манастырскім завулкам (Музычны завулак), Валоцкай (зараз усходняя частка вуліцы Інтэрнацыянальнай).

Праз раку Свіслач ад Верхняга горада, у яе ізлучыне размяшчалася Траецкае прадмесце. Аснову яго планіровачнай структуры складала плошча трохвугольнай формы, закладзеная на Траецкай гары (на месцы сучаснага галоўнага корпуса 2-й бальніцы), а таксама галоўная Траецкая вуліца, выцягнутая ў напрамку з паўднёвага захаду на паўночны ўсход. Ужо ў дакументах 1605 г. тут згадваюцца таксама вуліцы Глебабарысаўская і Ляўкоўская.

Далейшае планіровачнае развіццё назіралася ў Ракаўскім прадмесці, дзе ў канцы 16 — пач. 17 ст. меліся вуліцы Юраўская і Ракаўская (зараз Ракаўская), Нямігская і Замкавая. У другой палове 17 ст. тут вядома таксама вуліца Васкрасенская (Вызвалення) і Ракаўскі завулак (Віцебская). Аснову вулічнай сеткі Татарскай слабады складалі вуліцы Вялікая Татарская і Татарска-Людаманцкая (адпаведна вуліца Дзімітрава і праспект Пераможцаў паміж гасцініцамі «Юбілейная» і «Планета»).

Важнейшыя архітэктурныя дамінанты. Значэнне Высокага рынку як вядучай планіровачнай дамінанты Мінска абумовіла тое, што ў другой палове 16—18 ст. ён з'яўляўся прыярытэтным месцам узвядзення найважнейшых пабудоў агульнагарадскога значэння. Менавіта тут знаходзіўся будынак, у якім адбываліся пасяджэнні магістрата, — ратуша. Сімвалічнае значэнне ратушы, што была ўвасабленнем самакіравання Мінска і ягоных гарадскіх свабод, падкрэслівалася ганаровым размяшчэннем гэтага будынка ў цэнтры плошчы. Да сярэдзіны 17 ст. ратуша была драўляная, аднак, відаць пасля пажару 1640 г., яна была адноўлена ў мураваным варыянце. Ужо ў 1656 г. пра яе гаварылася, што яна «добре велика каменная». Чэшскі вандроўнік Бернгард Танер у 1678 г. адзначаў, што «галоўнае ўпрыгожанне плошчы — ратуша, што стаіць у цэнтры, акружаная мноствам крам». Наступная рэ-

Бернардинской (Кирилла и Мефодия), Зазыбицкой (Герцена), Монастырским переулком (Музыкальный переулок), Волоцкой (сейчас восточная часть улицы Интернациональной).

Через реку Свислочь от Верхнего города, в ее излучине размещалось Троицкое предместье. Основу его планировочной структуры составляла площадь треугольной формы, заложенная на Троицкой горе (на месте современного главного корпуса 2-й больницы), а также главная Троицкая улица, вытянутая в направлении с юго-запада на северо-восток. Уже в документах 1605 г. здесь упоминаются также улицы Глебоборисовская и Левковская.

Дальнейшее планировочное развитие наблюдалось в Раковском предместье, где в конце 16 — нач. 17 в. имелись улицы Юровская и Раковская (теперь Раковская), Немигская и Замковая. Во второй половине 17 в. здесь известна также улица Воскресенская (Освобождения) и Раковский переулок (Витебская). Основу уличной сети Татарской слободы составляли Большая Татарская и Татарско-Людамантская (соответственно улица Димитрова и проспект Победителей между гостиницами «Юбилейная» и «Планета»).

Важнейшие архитектурные доминанты. Значение Высокого рынка как ведущей планировочной доминанты Минска обусловило то, что во второй половине 16—18 вв. он являлся приоритетным местом возведения важнейших построек общегородского значения. Именно здесь находилось здание, в котором происходили заседания магистрата, — ратуша. Символическое значение ратуши, являвшейся воплощением самоуправления Минска и его городских свобод, подчеркивалось почетным размещением этого здания в центре площади. До середины 17 в. ратуша была деревянной, но, вероятно после пожара 1640 г., она была восстановлена в каменном варианте. Уже в 1656 г. о ней говорилось, что она «добре велика каменная». Чешский путешественник Берн-

канструкцыя ратушы была праведзена ў 1744 г.

Другое па значнасці і рэпрэзэнтатыўнасці месца сярод грамадскіх пабудоў Мінска займаў гасціны двор. Дазвол на яго будаўніцтва выдадзены прывілеем 1569 г. У 18 ст. быў збудаваны будынак, які дайшоў да нашых дзён. У канцы 18 ст. ён быў рэканструяваны ў стылі класіцызму архітэктарам Ф.Крамерам.

У афармленні забудовы Высокага рынку ў адзіны архітэктурны ансамбль важнае месца належала манументальным збудаванням культавага характару. Паколькі гэты працэс найбольш актыўна праходзіў у 17—18 ст., у перыяд контррэфармацыі і наступлення каталіцызму, на рынку дамінавалі каталіцкія і уніяцкія касцёлы і кляштары — бернардзінаў, бернардзінак, базыльянаў, базыльянак і езуітаў.

Найбольшай манументальнасцю вызначаўся комплекс езуітаў, закладзены ў 1654 г. на месцы першага каталіцкага касцёла, фундаванага ў 1390 г. каралём польскім і вялікім князем літоўскім Ягайлам у гонар Святой Тройцы і Унебаўзяцця Панны Марыі. Першапачаткова езуіцкі комплекс складаўся з мураванага двухпавярховага дома і драўлянага касцёла, замененага ў пач. 18 ст. на мураваны ў барочным стылі. Да канца 18 ст. яны былі дапоўнены будынкамі школы, калегіума, аптэкі і гаспадарчымі пабудовамі.

Велічнасцю і адметнасцю вызначаліся і іншыя культавыя збудаванні Высокага рынку. Унікальнай з'яўлялася не захаваная да нашых дзён уніяцкая царква Святога Духа. Узведзеная ў першай палове 17 ст., яна захоўвала элементы готыкі, аднак у цэлым для яе была характэрна рэнесансавая стылістыка.

Важнае месца ў фарміраванні архітэктурнага аблічча Верхняга горада і Мінска ў цэлым займаў кляштар дамініканцаў, які прымыкаў да рынку і размяшчаўся на рагу вуліц Дамініканскай і Валоцкай. Велічны дамініканскі касцёл, збудаваны ў першай палове 17 ст. ў стылі ранняга барока, адыгрываў такса-

гард Танер в 1678 г. отмечал, что «главное украшение площади — ратуша, стоящая в центре, окруженная множеством лавок». Следующая реконструкция ратуши была проведена в 1744 г.

Второе по значительности и репрезентативности место среди общественных построек Минска занимал гостиный двор. Разрешение на его возведение было выдано привилеем 1569 г. В 18 в. было построено здание, дошедшее до наших дней. В конце 18 в. оно было реконструировано в стиле классицизма архитектором Ф.Крамером.

В оформлении застройки Высокого рынка в единый архитектурный ансамбль важное место принадлежало монументальным строениям культового характера. Поскольку этот процесс наиболее активно проходил в 17—18 вв., в период контрреформации и наступления католицизма, на рынке доминировали католические и униатские костелы и монастыри — бернардинцев, бернардинок, базилиан и иезуитов.

Наибольшей монументальностью выделялся комплекс иезуитов, заложенный в 1654 г. на месте первого католического костела, основанного в 1390 г. королем польским и великим князем литовским Ягайло в честь Святой Троицы и Вознесения Девы Марии. Первоначально иезуитский комплекс состоял из каменного двухэтажного дома и деревянного костела, замененного в начале 18 в. на каменный в барочном стиле. К концу 18 в. они были дополнены зданиями школы, коллегиума, аптеки и хозяйственными постройками.

Величественностью и своеобразием характеризовались и другие культовые строения Высокого рынка. По-своему уникальной являлась не сохранившаяся до наших дней униатская церковь Святого Духа. Возведенная в первой половине 17 в., она сохраняла элементы готики, однако в целом для нее была характерна ренессансная стилистика.

Важное место в формировании архитектурного облика Верхнего города и Минска в целом занимал монастырь

ма ролю аднаго з важных абарончых фарпостаў горада. Касцёл дапаўняўся кляштарным корпусам. На працягу 18 ст. комплекс зазнаў шэраг рэканструкцый. Яшчэ адной значнай архітэктурнай дамінантай, размешчанай непадалёк ад Высокага рынку — на вуліцы Зборавай, з'яўляўся жаночы кляштар бенедыкцінак з двухвежавым касцёлам, збудаваным у сярэдзіне 17 ст.

У раёне Нізкага рынку і вуліцы Нямігскай колькасць архітэктурных дамінант была значна меншай. Сярод іх варта выдзеліць так званую Халодную сінагогу, збудаваную ў 1570 г., і праваслаўны Свята-Петрапаўлаўскі манастыр, заснаваны ў 1613 г. У вызначэнні архітэктурнага аблічча Татарскага канца важнае месца займалі размешчаныя паблізу адна ад адной праваслаўная Васкрасенская царква і мусульманская мячэць. Істотную ролю ў фарміраванні архітэктурнага аблічча горада адыгрывалі і іншыя культавыя будынкі, існаваўшыя ў Мінску ў розныя часы на працягу 14—18 ст.

Радавая (жылая) забудова. Да канца 18 ст. жылая забудова Мінска была ў большасці сваёй драўляная. Тым не менш, ужо ў 16—17 ст. у горадзе меліся мураваныя дамы заможных гараджан. Стольнік расійскага цара Пятра І П.А. Талстой, які наведаў Мінск у 1697 г., адзначаў: «горад Мінск меншы Магілёва многім: будынкаў мураваных у Мінску нямала... У Мінску ёсць шмат дамоў мураваных, і ў радах, дзе гандлююць, крамы мураваныя». У 1790 г. ў Мінску налічвалася 980 будынкаў і пражывала каля 7 тыс. чалавек. Забудова горада праводзілася па ўчастках — «пляцах», памер якіх быў у 17 ст. прыблізна аднолькавы — каля 250 кв. м.

Пабудовы 14—15 ст. у Мінску археалагічна не выяўлены, таму складаны іх дакладнае ўяўленне цяжка. Не выключана, што ў гэты час атрымала працяг будаўнічая практыка папярэдняга часу. Для яго былі характэрны аднакамерныя чатырохсценныя зрубы, а таксама двухкамерныя пяцісценкі і зрубы

доминиканцев, примыкавший к рынку и размещавшийся на углу улиц Доминиканской и Волоцкой. Величественный доминиканский костел, построенный в первой половине 17 в. в стиле раннего барокко, играл также роль одного из важных оборонительных форпостов города. Костел дополнялся монастырским комплексом. На протяжении 18 в. комплекс пережил ряд реконструкций. Еще одной значительной архитектурной доминантой, размещенной неподалеку от Высокого рынка – на улице Сборовой, являлся женский монастырь бенедиктинок с двухбашенным костелом, построенным в середине 17 в.

В районе Нижнего рынка и улицы Немигской число архитектурных доминант было меньшим. Среди них стоит выделить так называемую Холодную синагогу, построенную в 1570 г., и православный Свято-Петропавловский монастырь, основанный в 1613 г. В определении архитектурного облика Татарского конца важное место занимали размещенные вблизи одна от другой православная Воскресенская церковь и мусульманская мечеть. Существенную роль в формировании архитектурного облика города играли и другие культовые постройки, существовавшие в Минске в разное время на протяжении 14—18 вв.

Рядовая (жилая) застройка. До конца 18 в. жилая застройка Минска была в большинстве своем деревянной. Тем не менее, уже в 16—17 вв. в городе имелись каменные дома зажиточных горожан. Стольник российского царя Петра I П.А.Толстой, посетивший Минск в 1697 г., отмечал: «город Минск менее Могилева многим: зданий каменных в Минске немало... В Минске есть много домов каменных, и в рядах, где торгуют, лавки каменные». В 1790 г. в Минске насчитывалось 980 зданий и проживало около 7 тыс. человек. Застройка города проводилась по участкам – «пляцам», размер которых был в 17 в. приблизительно одинаковым – около 250 кв.м.

Постройки 14—15 в. в Минске археологически не выявлены, поэтому соста-

ў двух узроўнях, калі жылое памяшканне размяшчалася над так званым падклетам, які служыў для гаспадарчых мэт.

Свой працяг практыка ўзвядзення драўляных пабудоў атрымала ў 16—17 ст. Па-ранейшаму ў драўляных жытлах адсутнічаў падмурак (фундамент) у сучасным разуменні гэтага слова, які атрымаў шырокае распаўсюджанне толькі ў мураваным будаўніцтве. Ролю падмурка ў драўляных пабудовах выконвалі больш тоўстыя бярвенні першых вянкоў зруба. Аднак у нізінных месцах, дзе надзённа стаяла задача засцярогі ад вільгаці, пад ніжнімі вянкамі размяшчаліся ўкапаныя ўпрытык адно да аднаго бярвенні, што ўтваралі суцэльную апору.

Вялікая ўвага пры ўзвядзенні драўляных збудаванняў надавалася злучэнню вуглоў зруба. У 16—18 ст. практыкавалася злучэнне канцоў бярвенняў у замок, пры дапамозе высякання ў вуглах. Для надання большай трываласці зрубу бярвёны маглі злучацца пры дапамозе вертыкальных штыроў, што ўганяліся ў спецыяльна высвідраваныя адтуліны. Удасканальвалася канструкцыя дахаў. Да 17 ст. іх круцізна павялічылася, што павінна было спрыяць большай трываласці. У франтонах праразаліся вокны, якія першапачаткова служылі для выдалення дыму, які выдзяляўся падчас палення печаў «па-чорнаму». З 17 ст., па меры выцяснення «чорнай» сістэмы ацяплення печамі з комінам, такія вокны выкарыстоўваюцца для асвятлення гарышча.

Драўляныя падлогі ў жылых памяшканнях Мінска былі вядомы яшчэ са старажытнарускага часу. Драўляны насціл змяшчаўся непасрэдна на грунт ці на спецыяльныя лагі. Выкарыстанне лагаў мела тую перавагу, што ставарала дадатковую ахову ад сырасці, што было вельмі актуальным для сярэдневяковых гарадоў. Для змяншэння гніення дошак падлогі пад іх дадаткова закладаліся пласты бяросты. Выяўлены таксама выпадкі брукавання падлогі.

вить о них точное представление трудно. Не исключено, что в это время получила продолжение строительная практика предшествующего времени. Для него были характерны однокамерные четырехстенные срубы, а также двухкамерные пятистенки и срубы в двух уровнях, когда жилое помещение размещалось над так называемым подклетом, служившим для хозяйственных целей.

Свое продолжение практика возведения деревянных построек получила в 16—17 вв. По-прежнему в деревянных жилищах отсутствовал фундамент в современном понимании этого слова, получивший широкое распространение только в каменном строительстве. Роль фундамента в деревянных постройках исполняли более толстые бревна первых венцов сруба. Однако в низинных местах, где насущно стояла задача предохранения от сырости, под нижними венцами размещались вкопанные впритык друг к другу бревна, образовывавшие сплошную опору.

Большое внимание при возведении деревянных строений придавалось соединению углов сруба. В 16—18 вв. практиковалось соединение концов бревен в замок, при помощи вырубания в углах. Для придания большей прочности срубу бревна могли соединяться при помощи вертикальных штырей, вогнанных в специальное высверленные отверстия. Усовершенствовалась конструкция крыш. К 17 в. их крутизна увеличилась, что должно было способствовать большей прочности. В фронтонах прорезались окна, первоначально служившие для удаления дыма, выделявшегося при топке печей «по-черному». С 17 в. по мере вытеснения «черной» системы отопления печами с трубами такие окна используются для освещения чердаков.

Деревянные полы в жилых помещениях Минска были известны еще с древнерусского времени. Деревянный настил размещался непосредственно на грунт либо на специальные лаги. Использование лаг имело то преимущество, что создавало дополнительную за-

Стабільнасцю вызначалася форма вокнаў. У асноўиым гэта былі прорэзі паміж двума бярвёнамі, якія закрываліся дошкамі. У 16—17 ст. распаўсюджваюцца шкляныя шыбы, упраўленыя ў свінцовыя абкладкі. Форма элементаў шыбы магла быць рознай. У Мінску археалагічна выяўлены рэшткі зялёнага аконнага шкла рознага адцення ў выглядзе прамавугольніка, квадрата, паралелепіпеда і круга.

«Халодная» сінагога на Школьным двары.
«Холодная» синагога на Школьном дворе.
A «cold» synagogue in the School Yard.

Жыхары старога Мінска стараліся ўпрыгожыць сваё жыллё пры дапамозе разьбы і па-мастацку аформленых канструкцыйных дэталей. Гэта тэндэнцыя прасочваецца са старажытнарускіх часоў і знаходзіць свой працяг у перыяд 14—18 ст. Асаблівае поле для фантазіі ў гэтым напрамку існавала пры пабудове ганкаў, навесаў, галерэй і г.д.

Важнае месца ў забудове Мінска займалі гаспадарчыя будынкі. Характэрнай асаблівасцю сярэдневяковай планіроўкі было тое, што яны размяшчаліся на невялікай плошчы, побач з жылымі памяшканнямі. Выключэнне рабілася для пажаранебяспечных вытворчых будынкаў — кузняў, ганчарных, печаў для абпальвання ці нагрэву і інш. Такія збуда-

щиту от сырости, что было очень актуальным для средневековых городов. Для уменьшения гниения досок пола под них дополнительно закладывались пласты бересты. Выявлены также случаи вымостки пола из булыжника.

Стабильностью определялась форма окон. В основном это были прорези между двумя бревнами, которые закрывались досками. В 16—17 вв. распространяются оконные стекла, оправленные в свинцовые обкладки. Форма элементов стекол могла быть разной. В Минске археологически выявлены остатки зеленого оконного стекла разных оттенков в виде прямоугольника, квадрата, параллелепипеда и круга.

Жители старого Минска старались украсить свое жилье при помощи резьбы и художественно оформленных конструктивных деталей. Эта тенденция прослеживается с древнерусских времен и находит свое продолжеиие в период 14—18 вв. Особенное поле для фантазии в этом направлении существовало при постройке крылец, навесов, галерей и т.д.

Важное место в застройке Минска занимали хозяйственные строеиия. Характерной особенностью средневековой планировки было то, что они размещались на небольшой площади, рядом с жилыми помещениями. Исключение делалось для пожароопасных производственных построек — кузниц, гончарных, обжигательных или нагревательных печей и др. Такие строения выносились подальше от жилья, например в глубь усадьбы или отдельно от нее. В то же время мастерские, обслуживающие горожан и служившие одновременно лавками, как правило размещались вдоль улиц. Это служило естественной рекламой производителю и притягивало потребителя.

Хозяева усадеб стремились отгородиться от чужого глаза, а возможно и от недоброжелателей. Принцип «мой дом — моя крепость» широко действовал и в древнем Минске. Естественную ограду создавало размещение построек усадьбы в виде замкиутого подворья. К

ванні выносіліся далей ад жылля, напрыклад у глыб сядзібы ці асобна. У той жа час майстэрні, якія абслугоўвалі гараджан і служылі адначасова крамамі, як правіла, размяшчаліся ўздоўж вуліц. Гэта служыла натуральнай рэкламай вытворцу і прываблівала спажыўца.

Гаспадары сядзіб імкнуліся адгарадзіцца ад чужых вачэй, а можа, і ад нядобразычліўцаў. Прынцып «мой дом — мая крэпасць» шырока дзейнічаў і ў старажытным Мінску. Натуральную агароджу ствярала размяшчэнне будынкаў сядзібы ў выглядзе замкнёнага падворка. Існавалі і розныя віды спецыяльных агароджаў. Першапачаткова найбольшае распаўсюджанне атрымалі частакол і тын (пляцень). У 16—17 ст. часцей ужываліся паркаы – укапаныя ў зямлю слупы, паміж якімі гарызантальна закладаліся бярвенні. З цягам часу паверхня зямлі нарастала і паркан «урастаў» у грунт. З улікам гэтага вертыкальныя слупы рабіліся вышэйшымі, і па меры неабходнасці гаспадар закладаў паміж імі новае бярвенне так, каб вышыня плоту заўсёды перавышала рост чалавека.

Колькасць збудаванняў на падворках і іх «капітальнасць» залежалі ад фінансавых магчымасцей кожнага канкрэтнага гаспадара. Сядзібы заможных гараджан уключалі жылыя і гаспадарчыя будынкі, скляпы, сады і агароды. Некаторыя гаспадары маглі мець мураваныя дамы, трымаць стайні. Большасць мураваных дамоў, якія належалі свецкім і духоўным феадалам, канцэнтравалася ў раёне Верхняга рынку.

Скласці ўражанне пра ўзоры мураванай жылой забудовы 16 ст. дапамагае знаходка сядзібы заможнага гараджаніна на месцы, дзе ў далейшым быў збудаваны уніяцкі базыльянскі кляштар. Дом быў збудаваны з цэглы з дадаткам невялікіх камянёў і атынкаваны знутры. Значная таўшчыня сцен (0,5—0,6 м) сведчыць, што дом мог мець два паверхі. На першым паверсе размяшчаліся два вялікія па тых часах пакоі, адзін з якіх меў памеры 3,40 x 3,25 м. Сядзіба мела

тому же существовали и разные виды специальных ограждений. Первоначально наибольшее распространение получили частокол и тын (плетень). В 16—17 в. чаще употреблялись парканы — вкопанные в землю столбы, между которыми горизонтально закладывались бревна. С течением времени поверхность земли нарастала и паркан «врастал» в грунт. С учетом этого вертикальные столбы делались более высокими, и по мере необходимости хозяин закладывал между ними новые бревна так, чтобы высота забора всегда превышала рост человека.

Количество построек на подворьях и их «капитальность» зависели от финансовых возможностей конкретных хозяев. Усадьбы зажиточных горожан включали жилые и хозяйственные здания, склепы, сады и огороды. Некоторые хозяева могли иметь каменные дома, держать конюшни. Большинство каменных домов, принадлежавших светским и духовным феодалам, концентрировалось в районе Верхнего рынка.

Составить впечатление об образцах каменной жилой застройки 16 в. помогает находка усадьбы зажиточного горожанина на месте, где в дальнейшем был возведен униатский базилианский монастырь. Дом был построен из кирпича с добавлением небольших камней и оштукатурен внутри. Значительная толщина стен (0,5—0,6 м) свидетельствует, что дом мог иметь два этажа. На первом этаже размещались два больших по тем временам помещения, одно из которых имело размеры 3,40 x 3,25 м. Усадьба имела каменную ограду — кирпичную со стороны улицы и смешанную (кирпично-каменную) со стороны соседних усадеб. Дворище дополнялось хозяйственной постройкой, сделанной из дерева.

Достаточно богатым по тем временам был и интерьер дома. Пол был деревянный. Печи сложены из дорогих полихромных изразцов с гербами. Хозяин усадьбы употреблял расписную керамическую и стеклянную посуду, пользовался собственной печатью с гер-

мураваную агароджу — цагляную з боку вуліцы і змешаную (цагляна-каменную) з боку суседніх сядзіб. Дварышча дапаўнялася гаспадарчай пабудовай, зробленай з дрэва.

Досыць багатым па тых часах быў і інтэр'ер дома. Падлога была драўляная. Печы складзены з дарагой паліхромнай кафлі з гербамі. Гаспадар сядзібы ўжываў размаляваны керамічны і шкляны посуд, карыстаўся ўласнай пячаткай з гербам, на кухні меў значную колькасць разнастайнага кухоннага і сталовага начыння.

Яшчэ больш багатай была, паводле інвентарнага вопісу 17 ст., сядзіба мешчаніна Ягора Гегера, таксама размешчаная на тэрыторыі Верхняга горада. Яна налічвала восем пабудоў, сярод якіх былі «ізба», піўніца, піўніца на бэльках, старая «ізба», «ізба» кухонная з каморай, стайня, бровар і, нарэшце, муравань жылы дом. Усе будынкі размяшчаліся, відаць, па баках двара, які меў характар замкнёнага падворка. Плошча сядзібы Гегера павінна была складаць не менш за 540 кв. м, г. зн. займаць больш чым два стандартныя пляцы.

Добраўпарадкаванне горада. Значнае месца пры забудове Мінска адводзілася збудаванням агульнага карыстання, якія рабілі жыццё ў горадзе больш камфортным. У пэўнай ступені да такіх збудаванняў можна аднесці лазні, корчмы, складскія памяшканні. Яны былі звязаны з такімі заняткамі жыхароў, як рамяство, гандаль і сфера паслуг. У той жа час існавала сетка збудаванняў, якая не насіла камерцыйнага характару, але была незаменнай для жыхароў сярэдневяковага Мінска.

Пры добраўпарадкаванні горада найбольшая ўвага аддавалася вуліцам. Вуліцы займалі вядучае месца ў планіроўцы. Ва ўмовах досыць шчыльнай забудовы яны не толькі вызначалі асноўныя напрамкі перамяшчэння, але і служылі восямі, уздоўж якіх гэтая забудова адбывалася. Акрамя таго, вуліцы часта пазначалі межы паміж участкамі забудовы, лакалізуючы іх. Грамадскі харак-

бом, на кухне имел значительное количество разнообразной кухонной и столовой утвари.

Еще более богатой была, по инвентарной описи 17 в., усадьба мещанина Егора Гегера, также размещенная на территории Верхнего города. Она насчитывала восемь построек, среди которых были «изба», пивница, пивница на балках, старая «изба», «изба» кухонная с «коморой», конюшня, пивоварня и, наконец, каменный жилой дом. Все строения размещались, вероятно, по сторонам двора, имевшего характер замкнутого подворья. Площадь усадьбы Гегера должна была составлять не менее 540 кв. м, это значит занимать более чем два стандартных участка.

Благоустройство города. Значительное место при застройке Минска отводилось сооружениям общего пользования, которые делали жизнь в городе более комфортной. В определенной степени к таким сооружениям можно причислить бани, корчмы, складские помещения. Они были связаны с такими занятиями жителей, как ремесло, торговля и сфера услуг. В то же время существовала сеть сооружений, не носивших коммерческого характера, но бывших незаменимыми для жителей средневекового Минска.

При благоустройстве города наибольшее внимание уделялось улицам. Улицы занимали ведущее место в планировке. В условиях достаточно плотной застройки они не только определяли основные направления передвижения, но и служили осями, вдоль которых эта застройка происходила. Кроме того, улицы часто обозначали границы между участками застройки, локализуя их. Общественный характер пользования улицами обуславливал то, что они считались собственностью всей общины. Однако поддержание улиц в надлежащем состоянии возлагалось на хозяина усадьбы, напротив которой проходил определенный участок улицы.

Мощения, в современном понимании этого слова, улицы Минска не име-

тар карыстання вуліцамі абумоўліваў тое, што яны лічыліся ўласнасцю ўсёй абшчыны. Аднак падтрыманне вуліц у належным стане ўскладалася на гаспадара сядзібы, насупраць якой праходзіў пэўны ўчастак вуліцы.

Брукоўкі, у сучасным разуменні гэтага слова, вуліцы Мінска не мелі да 16 ст., ды і пазней яна ўжывалася фрагментарна. Яшчэ ў сярэдзіне 19 ст., паводле звестак У.Сыракомлі, было забрукавана менш за палову мінскіх вуліц. Стварэнне цвёрдага пакрыцця, неабходнага для свабоднага перамяшчэння пешаходаў і транспарту ў дажджлівае надвор'е, дасягалася таксама пры дапамозе драўляных насцілаў, вядомых са старажытнарускага перыяду. З цягам часу яны рабіліся непрыгоднымі і тады зверху іх клаліся новыя, тым больш што існавала тэндэнцыя да стабільнасці сеткі вуліц. У выніку раскопак Мінска выяўлена, што ў мэтах эканоміі для рамонту вуліц выкарыстоўвалася не толькі новая драўніна, але часам і рэшткі ранейшых пабудоў. Шырыня вуліц горада моцна вагалася і ў шэрагу выпадкаў магла перавышаць 9 м.

У 16—17 ст. былі вядомыя маставыя з дошак. Аснову іх складалі ўбітыя ў зямлю палі, злучаныя папарна з папярэчнымі лагамі. На папярочныя лагі клалася некалькі падоўжных, а зверху насцілалі дошкі маставой. Для большай трываласці дошкі маглі мацавацца да грунту драўлянымі цвікамі.

Важным сведчаннем добраўпарадкаванасці старажытнага Мінска з'яўляюцца вадаправоды, дрэнажныя і каналізацыйныя сістэмы. Звесткі аб іх утрымліваюцца ўжо ў дакументах 16—17 ст. Рэшткі такіх збудаванняў выяўлены таксама ў выніку археалагічных раскопак. Яны, таксама як і маставыя, вырабляліся з дрэва і даволі дакладна адпавядалі назве, пад якой былі вядомы сярод менчукоў — «рура» (труба). Вадаадводы маглі збівацца з дошак альбо быць выдзеўбанымі са ствалоў дрэў. Яны размяшчаліся пад нахілам, які дасягаў 60 градусаў. Патокі прапускаемай імі вады

ли до 16 в., да и позже оно использовалось фрагментарно. Еще в середине 19 в., по свидетельству В.Сырокомли, были мощеными менее половины минских улиц. Создание твердого покрытия, необходимого для свободного передвижения пешеходов и транспорта в дождливую погоду, достигалось также при помощи деревянных настилов, известных с древнерусского периода. С течением времени они приходили в негодность, и тогда поверх них ложились новые, тем более что существовала тенденция к стабильности уличной сети. В результате раскопок Минска выявлено, что в целях экономии для ремонта улиц использовалась не только новая древесина, но иногда и остатки прежних построек. Ширина улиц города сильно колебалась и в ряде случаев могла превышать 9 м.

В 16—17 вв. были известны мостовые из досок. Основу их составляли вбитые в землю сваи, соединенные попарно с поперечными лагами. Поверх поперечных лаг ложилось несколько продольных, а сверху настилались доски мостовой. Для большей прочности доски могли крепиться к грунту деревянными гвоздями.

Важным свидетельством благоустроенности древнего Минска являются водопроводы, дренажные и канализационные системы. Информация о них содержится уже в документах 16—17 вв. Остатки таких сооружений обнаружены также в результате археологических раскопок. Они, также как и мостовые, изготавливались из дерева и вполне точно соответствовали названию, под которым были известны среди минчан, — «рура» (труба»). Водоотводы могли сколачиваться из досок либо выдалбливаться из стволов деревьев. Они размещались под наклоном, достигавшим 60 градусов. Потоки пропускаемой ими воды могли быть достаточно значительными. Обнаружены остатки водоотводов с внутренней шириной 60 см и высотой 40 см. Отвод воды осуществлялся в низины и к рекам. Так, например, сток вод с территории Старого города и

маглі быць досыць значнымі. Выяўлены рэшткі вадаадводаў з унутранай шырынёй 60 см і вышынёй 40 см. Адвод вады ажыццяўляўся ў нізіны і да рэк. Так, напрыклад, сцёк вод з тэрыторыі Старога горада і Ніжняга рынку праходзіў у раёне р. Нямігі.

Такім чынам, планіроўка і забудова Мінска ў перыяд яго знаходжання ў складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай адчулі істотныя змены. Вырасла тэрыторыя горада, ускладнілася яго планіровачная структура. Першапачаткова выключна драўляная забудова паступова дапаўнялася муранымі капітальнымі збудаваннямі. Апошнія, канцэнтруючыся пераважна ў раёне Верхняга горада, стварылі унікальны архітэктурны ансамбль, які стаў планіровачнай дамінантай Мінска. Змяненне знешняга выгляду будучай беларускай сталіцы з'яўлялася яшчэ адным сведчаннем узрастання значэння Мінска сярод гарадоў беларускай зямлі на працягу 16—18 ст.

5. ПОБЫТ І КУЛЬТУРА МІНЧАН

Побыт і норавы. Вядомы краязнаўца 19 ст. У.Сыракомля, малюючы, па яго выразу, «фізіяномію» Мінска 17 ст., так апісваў наш горад. «Шырока размешчаны на вялікай прасторы ўздоўж ракі Свіслач па абодвух яе берагах, красуецца ён старым замкам, які ўжо страціў сваё абарончае значэнне, але яшчэ годна ўзносіць галаву над драўляным, не густа забудаваным местам, у цэнтры якога дзе-нідзе бялеюць муры камяніцаў. Некалькі грэчаскіх цэркваў прыгожа ўздымаюць да неба зялёныя купалы сваіх вежаў і абуджаюць наваколле магутнымі званамі. Крыху далей страляюць увысь гатычныя вежы каталіцкага касцёла. У адным баку муруюць, у другім абчэсваюць драўляныя сцены новых святыняў і кляштараў. Бурчаць гарадскія млыны і сукнавальні, густа расстаўленыя ўздоўж ракі; шляхецкія і духоўныя дворыкі зелянеюць вянкамі сваіх сквераў. У крамах бачыш важныя постаці багатых мяшчан, якія прадаюць

Нижнего рынка происходил в районе р. Немиги.

Таким образом, планировка и застройка Минска в период его нахождения в составе Великого княжества Литовского и Речи Посполитой претерпели существенные изменения. Выросла территория города, усложнилась его планировочная структура. Первоначально исключительно деревянная застройка постепенно дополнялась каменными капитальными постройками. Последние, концентрируясь преимущественно в районе Верхнего города, создали уникальный архитектурный ансамбль, ставший планировочной доминантой Минска. Изменение внешнего вида будущей белорусской столицы являлось еще одним свидетельством возрастания значения Минска среди городов белорусской земли на протяжении 16—18 вв.

5. БЫТ И КУЛЬТУРА МИНЧАН

Быт и нравы. Известный краевед 19 в. В.Сырокомля, рисуя, по его выражению, «физиономию» Минска 17 в., так описывал наш город. «Широко размещенный на большом пространстве вдоль реки Свислочь по двум ее берегам, красуется он старым замком, который уже потерял свое оборонительное значение, но еще с достоинством возносит голову над деревянным, не густо застроенным городом, в центре которого кое-где белеют стены каменных зданий. Несколько греческих церквей красиво возносят к небу зеленые купола своих башен и пробуждают окрестности могучими колоколами. Чуть далее стреляют вверх готические башни католического костела. В одной стороне ложат кладку, в другой очесывают деревянные стены новых святынь и монастырей. Урчат городские мельницы и сукновальни, густо расставленные вдоль реки; шляхетские и духовные дворики зеленеют венками своих скверов. В лавках видишь важные осанки богатых мещан, продающих шелковые вещи, сукно, мохер, полотно, кожаный товар либо напитки в шинках. Здесь часто встретишь ловкого израиль-

шаўковыя рэчы, сукно, махер, палатно, скураны тавар або напоі ў шынках. Тут часта сустрэнеш спрытнага ізраільцяніна, які ўсё больш уціскаецца ў забаронены яму гандаль. За варштатамі бачым раменікаў, якіх у Мінску ўжо нямала, а таксама ёсць тут злотнікі, краўцы, шапачнікі, гарбары, ткачы...

Снуюць вазкі паноў, што прыбылі на трыбунал, важна праходзяць шляхціцы з палашамі, чыноўнікі з торбамі папераў, упэўнена крочаць слаўныя лаўнікі і бургамістры. Бяднейшыя мяшчане здымаюць шапкі перад сваёю паважнаю магістратураю. Там, бачым, ваяводская ахова вядзе ў замак вязня, які самавольна ўцёк адтуль; народ схіляецца з дарогі, баючыся гвалту і зачэпкі з боку дзяржаўных служак. А там, далей, уваходзіць у горад выпраўленая на вайну харугва панцырнай ці, мо, гусарскай кавалерыі. Коні смаляць па бруку падкаванымі капытамі, жаўнерства гарцуе, рассыпаецца па вуліцах, напаўняе гасподы, вымагае пабораў, падводаў і аброку, галасуе, страляе... Схіляецца перад ёю пакорны мясцовы люд: і сівабароды чарнец, і дамінікан у белай адзежы, і хлапчук у чорнай сярмязе, што на малым коніку прывёз прадаць які карэц збожжа або пару пален дроў, і жыд, якога ўсюду поўна.

А там, на бакавой вуліцы, б'ецца паміж сабою кіямі некалькі дзесяткаў школьнай малечы, кідае каменьмі ў сцены і ў вокны чужых манастыроў, старэйшыя падбухторваюць малых да бойкі або здалёк сочаць за ёю: гармідар кіпіць, раненыя падаюць на вуліцы. Пан возны, выкліканы для расследавання справы, скрупулёзна лічыць раны ў целе, пабітыя шыбы і сляды ад палашоў на варотах».

Так праходзіла жыццё жыхароў старога Мінска, трохі рамантызаванае пяром вядомага даследчыка і пісьменніка. Штодзённы побыт звычайнага мінчаніна — раменіка ці гандляра — вызначаўся ягонай працай і жытлом, сям'ёй, зносінамі з калегамі, пакупнікамі ці заказчыкамі. У вольныя ад працы дні ён пэўны час праводзіў у грамадскіх месцах

тянина, который все более втискивается в запрещенную ему торговлю. За станками видим ремесленников, которых в Минске уже немало, а также есть здесь ювелиры, портные, шапочники, кожевенники, ткачи...

Снуют возки панов, прибывших на трибунал, важно проходят шляхтичи с палашами, чиновники с мешками бумаг, уверенно шагают славные лавники и бургомистры. Беднейшие мещане снимают шапки перед своей солидной магистратурой. Там, видим, воеводская охрана ведет в замок узника, самовольно удравшего оттуда; народ уклоняется с дороги, боясь насилия и зацепки со стороны государственных служак. А там, далее, входит в город высланная на войну хоругвь панцирной или, может, гусарской кавалерии. Кони цокают по мостовой подкованными копытами, жолнерство гарцует, рассыпается по улицам, наполняет дворы, вымогает поборов, подвод и оброка, голосует, стреляет... Склоняется перед ней покорный местный люд: и седобородый чернец, и доминиканин в белой одежде, и хлопчик в черной сермяге, привезший на малой лошадке продать какой-то корец зерна или пару поленьев дров, и еврей, которого везде полно.

А там, на боковой улице, дерется между собой палками несколько десятков школьной мелюзги, бросает камни в стены и окна чужих монастырей, старшие подбивают младших на драку или издали следят за ней: столпотворение кипит, раненые падают на улице. Пан возный, вызванный для рассмотрения дела, скрупулезно считает раны на теле, разбитые окна и следы палашей на воротах».

Так проходила жизнь жителей старого Минска, немного романтизированная пером известного исследователя и писателя. Каждодневный быт обычного минчанина — ремесленника или торговца — определялся его работой и жильем, семьей, отношениями с коллегами, покупателями или заказчиками. В свободные от работы дни он определенное время проводил в общественных местах (церковь или костел, братский дом, ры-

(царква ці касцёл, брацкі дом, рынак, карчма). Сярод падзей, якія ўносілі разнастайнасць у жыццё горада, былі кірмашы, трыбуналы і соймікі, наведванне горада высокапастаўленымі асобамі, рэлігійныя і іншыя святы. Першынство сярод месцаў, дзе адбываліся гарадскія ўрачыстасці, належала Замкавай плошчы і Верхняму рынку. Тут адбываліся як карпаратыўныя, так і агульнагарадскія святы, у якіх прымалі ўдзел па-святочнаму апранутыя братчыкі і цэхавыя майстры са сваімі харугвамі, музыкамі і зброяй. Тут жа ў гандлёвыя і кірмашовыя дні выступалі скамарохі і павадыры вучоных мядзведзяў.

Музычная капэла.
Музыкальная капелла.
A music choiral.

Вялікай пышнасцю вызначаўся побыт шляхты і магнатаў. Значны час яны праводзілі на банкетах і балях, важнай часткай якіх былі танцы. Асаблівай пышнасцю вызначаліся мерапрыемствы вяльмож, такіх як Завішы, Сапегі і інш., якія збіралі значную колькасць гасцей. Яны суправаджаліся «салютамі» вайскоўцаў, што сцякаліся сюды ў вялікай колькасці, гукамі вайсковых музычных інструментаў. Наплыў высокіх гасцей у Мінск быў асабліва вялікім падчас пасяджэнняў трыбунала ці мясцовых

нок, корчма). Среди событий, вносивших разнообразие в жизнь города, были ярмарки, трибуналы и сеймики, посещение города высокопоставленными лицами, религиозные и иные праздники. Первенство среди мест, где происходили городские торжества, принадлежало Замковой площади и Верхнему рынку. Здесь происходили как корпоративные, так и общегородские праздники, в которых принимали участие по-праздничному одетые братчики и цеховые мастера со своими хоругвями, музыкантами и оружием. Тут же в торговые и ярмарочные дни выступали скоморохи и поводыри ученых медведей.

Большой пышностью выделялся быт шляхты н магнатов. Значительное время они проводили на банкетах и балах, важной частью которых были танцы. Особенной пышностью характеризовались мероприятия вельмож, таких как Завиши, Сапеги и др., притягивавшие значительное количество гостей. Они сопровождались «салютами» военных, стекавшихся сюда в большом количестве, звуками военных музыкальных инструментов. Наплыв высоких гостей в Минск был особенно велик во время заседания трибуналов или местных сеймиков. «А на каждом таком трибунале, — отмечал В. Сырокомля, — была уйма шляхты и магнатов! А сколько шумных обедов! Сколько щедро окропленных ужинов! Что за движение и жизнь в вечернее время в постоялых дворах! И хотя иногда разгоряченная шляхта и нападала на неверных жидов и славных мещан, между тем большой наплыв народа, что проедал и пропивал добро своих сел и застенков, города не обременял».

В такие дни не обходилось не только без гуляний, но и без выяснения отношений между «вельможными панами». Так, в 1755 г. маршалок трибунала Кароль Радзивилл, войдя с людьми в помещение, где гуляли депутаты, начал стрельбу, от которой развалилась печь, а его военные музыканты сопровождали «забаву» своеобразным «концер-

соймікаў. «А на кожным такім трыбунале, — адзначаў У. Сыракомля, — была процьма шляхты і магнатаў! А колькі шумных абедаў! Колькі шчодра акропленых вячэраў! Што за рух і жыццё ў вячэрні час у гаспода́х! I хоць часам падгарачаная шляхта і нападала на няверных жыдоў і слаўных мяшчан, між тым вялікі наплыў народу, што праядаў і прапіваў дабро сваіх вёсак і засценкаў, горада не абцяжарваў».

У такія дні не абыходзілася не толькі без гулянняў, але і без высвятлення адносін паміж «вяльможнымі панамі». Так, у 1755 г. маршалак трыбунала Кароль Радзівіл, увайшоўшы з людзьмі ў пакой, дзе гулялі дэпутаты, распачаў страляніну, ад якой развалілася печ, а яго вайсковыя музыкі суправаджалі «забаву» своеасаблівым «канцэртам». Успыхнула бойка, кропку ў якой паставіў залп радзівілаўскіх драгунаў. У канцы «вясёлы» князь загадаў пагрузіць сваіх апанентаў у карэту і так напалохаў коней, што ў рэшце рэшт дэпутаты апынуліся вывернутымі на зямлю.

Значнае месца ў побыце менскай шляхты займала паляванне. На паляванні выкарыстоўваліся лукі, стрэльбы, рагаціны. Значная роля адводзілася паляўнічым жывёлам — сокалам і сабакам. Упаляваная дзічына служыла экзатычным дапаўненнем да стала ўдачлівага паляўнічага альбо як знак яго прыхільнасці пасылалася іншым асобам.

Скучанасць і пераважна драўляны характар забудовы старадаўняга Мінска абумоўлівалі вялікую небяспеку пажараў, якія толькі ў 16 ст. некалькі разоў знішчалі горад. Шчыльнасць забудовы і значная канцэнтрацыя насельніцтва спрыялі таксама распаўсюджанню эпідэмій, асабліва ў часы ваенных ліхалеццяў, калі ў горад сцякаліся бежанцы, а ўлады не паспявалі сачыць за нормамі гігіены. Аднак, нягледзячы на эпідэміі і ў цэлым яшчэ не дасканалае медыцынскае абслугоўванне, мелі месца выпадкі доўгажыхарства. Так, у 1776 г. ва ўзросце 113 гадоў памерла жыхарка Мінска Роза Твароўская. За сваё доўгае жыццё

том». Вспыхнула драка, точку в которой поставил залп радзивилловских драгун. В завершение «веселый» князь приказал погрузить своих оппонентов в карету и так напугал коней, что в конце концов депутаты оказались вывернутыми на землю.

Значительное место в быту минской шляхты занимала охота. На охоте использовались луки, ружья, рогатины. Значительная роль отводилась охотничьим животным — соколам и собакам. Добытая дичь служила экзотическим дополнением к столу удачливого охотника либо в качестве знака его расположения посылалась другим лицам.

Скученность и преимущественно деревянный характер застройки древнего Минска обуславливали большую опасность пожаров, только в 16 в. несколько раз уничтожавших город. Плотность застройки и значительная концентрация населения способствовали также распространению эпидемий, особенно во время военных лихолетий, когда в город стекались беженцы, а власти не успевали следить за нормами гигиены. Однако, несмотря на эпидемии и в целом еще не совершенное медицинское обслуживание, имели место случаи долгожительства. Так, в 1776 г. в возрасте 113 лет умерла жительница Минска Роза Тваровская. За свою долгую жизнь она пережила несколько опустошительных войн, эпидемии, голод, но до смерти сохранила хорошее зрение, слух и аппетит.

В зависимости от эпидемиологической ситуации в городе и общего состояния здоровья жителям старого Минска приходилось — реже или чаще — обращаться в учреждения, связанные с охраной здоровья. При религиозных братствах и монастырях существовали госпитали. Их функцией было предоставление приюта, медицинской помощи и присмотра больным и калекам, проживавшим там постоянно. Содержание госпиталей осуществлялось за счет благотворительности — братских взносов, пожертвований, а также прибылей с

яна перажыла некалькі спусташальных войнаў, эпідэміі, голад, але да смерці захавала добры зрок, слых і апетыт.

У залежнасці ад эпідэміялагічнай сітуацыі ў горадзе і агульнага стану здароўя жыхарам старога Мінска даводзілася — радзей ці часцей — звяртацца ва ўстановы, звязаныя з аховай здароўя. Пры рэлігійных брацтвах і манастырах існавалі шпіталі. Іх функцыяй было прадастаўленне прытулку, медыцынскай дапамогі і догляду хворым і калекам, якія пражывалі там пастаянна. Утрыманне шпіталяў ажыццяўлялася за кошт дабрачыннасці — брацкіх складак, ахвяраванняў, а таксама прыбыткаў з манастыроў і інш. Догляд хворых у шпіталях ажыццяўлялі асобы, якія атрымлівалі тут прытулак. Іх колькасць рэдка перавышала 20 чалавек.

Шпіталі вядомы ў Мінску з 16 ст. У 1513 г. месца ў замку на заснаванне шпітальнага дома атрымаў архімандрыт Узнясенскага манастыра Сергій. У 1592 г. пры Раждзественскай царкве было заснавана «Бярэзскае брацтва», якое прасіла караля дазволіць трымаць пры ім шпіталь, а ў 1599 г. згадваецца шпіталь пры Васкрасенскім брацтве. У 17 ст. ў Мінску налічвалася шэсць шпіталяў, а ў наступным стагоддзі іх колькасць скарацілася да чатырох. Гэта былі шпіталі праваслаўных Петрапаўлаўскага і Раждзественскага брацтваў, а таксама каталіцкіх ордэнаў баніфратаў і рахітаў. У 1791 г. да іх дадаўся ваенны шпіталь войска Вялікага княства Літоўскага.

Бягучую медыцынскую дапамогу жыхарам Мінска аказвалі цырульнікі, якія складалі «эліту» цэхавых майстроў горада. Адначасова цырульнікі выконвалі работы, звязаныя з асабістай гігіенай, — стрыглі і галілі кліентаў. У той жа час і лазеншчыкі, для якіх гігіена жыхароў Мінска з'яўлялася прадметам найбольшага клопату, маглі выконваць некаторыя элементарныя медыцынскія паслугі. Гэта сведчыць пра тое, што сувязь паміж аховай здароўя і чысцінёй выразна ўсведамлялася нашымі продкамі ўжо даўно. Апроч грамадскіх існа-

монастырей и др. Уход за больными осуществляли лица, получившие здесь приют. Их количество редко превышало 20 человек.

Госпитали известны в Минске с 16 в. В 1513 г. место в замке на основание госпитального дома получил архимандрит Вознесенского монастыря Сергий. В 1592 г. при Рождественской церкви было основано «Березское братство», просившее короля позволить держать при нем госпиталь, а в 1599 г. упоминается госпиталь при Воскресенском братстве. В 17 в. в Минске насчитывалось шесть госпиталей, а в следующем веке их количество сократилось до четырех. Это были госпитали православных Петропавловского и Рождественского братств, а также католических орденов бонифратов и рахитов. В 1791 г. к ним прибавился военный госпиталь войска Великого княжества Литовского.

Текущую медицинскую помощь жителям Минска оказывали цирюльники, составлявшие «элиту» цеховых мастеров города. Одновременно цирюльники исполняли работы, связанные с личной гигиеной, — стригли и брили клиентов. В то же время и банщики, для которых гигиена жителей Минска являлась предметом наибольшей заботы, могли предоставлять некоторые элементарные медицинские услуги. Это свидетельствует о том, что связь между охраной здоровья и чистотой отчетливо осознавалась нашими предками уже давно. Кроме общественных существовали частные бани на дворовых участках. Источником воды минчанам служила река Свислочь, а также колодцы, особенно если речь шла о питьевой воде.

Стремление к повышению качества охраны здоровья обусловило появление в Минске аптек, первая из которых упоминается здесь в середине 17 в., но просуществовала недолго. Следующая попытка основания аптеки, на этот раз более успешная, была предпринята в 1748 г. Яном Давидом Шейбой. Кроме

валі прыватныя лазні на дваровых участках. Крыніцай вады менчукам служыла рака Свіслач, а таксама студні, асабліва калі гаворка ішла пра пітную ваду.

Імкненне да павышэння якасці аховы здароўя абумовіла з'яўленне ў Мінску аптэк, першая з якіх згадваецца тут у сярэдзіне 17 ст., але праіснавала нядоўга. Наступная спроба закладання аптэкі, на гэты раз больш паспяховая, была зроблена ў 1748 г. Янам Давыдам Шэйбам. Акрамя манапольнага права займацца аптэчнай дзейнасцю ён атрымаў вызваленне ад усіх павіннасцей. Доўгі час у горадзе налічвалася усяго адна падобная ўстанова і толькі ў 1782 г. яшчэ адна аптэка была адкрыта мінскім мешчанінам Андрэем Станкевічам.

Сацыяльны і нацыянальны склад гараджан. Насельніцтва Мінска складалася з прадстаўнікоў розных сацыяльных груп і нацыянальнасцей. Яго аснову складалі асабіста свабодныя домаўладальнікі хрысціянскага веравызнання, у пераважнай большасці беларусы, якія займаліся ў асноўным рамяством і гандлем. Яны падпарадкоўваліся юрысдыкцыі магістрата і складалі гарадскую абшчыну. Менавіта такія асобы прадстаўлялі ў Мінску мяшчанскае саслоўе ў вузкім значэнні гэтага слова. З увядзеннем магдэбургскага права адбылося не толькі прававое, але і падатковае адмежаванне мяшчан ад жыхароў воласці. Феадальныя павіннасці ў горадзе адмяняліся, а замест іх гараджане павінны былі плаціць у скарб 60 коп грошай штогод. У выпадку ваеннай пагрозы гараджане павінны былі плаціць падаткі на ўтрыманне войска. Да таго ж мяшчане выплачвалі спецыяльныя «прафесійныя» падаткі – карчомны чынш, гандлёвыя зборы і г.д. На членаў гарадской абшчыны ўскладаліся таксама выплаты ў гарадскі скарб, клопаты па добраўпарадкаванні горада і яго абароне. У залежнасці ад карпаратыўнай прыналежнасці мяшчане выплочвалі цэхавыя, брацкія і іншыя складкі.

Апроч мяшчан у горадзе пражывалі і іншыя групы насельніцтва, найбольш

монопольного права заниматься аптечной деятельностью он получил освобождение от всех повинностей. Длительное время в городе насчитывалось всего одно подобное учреждение и только в 1782 г. еще одна аптека была открыта минским мещанином Андреем Станкевичем.

Социальный и национальный состав горожан. Население Минска состояло из представителей разных социальных групп и национальностей. Его основу составляли лично свободные домовладельцы христианского вероисповедания, в подавляющем большинстве белорусы, занимавшиеся преимущественно ремеслом и торговлей. Они подчинялись юрисдикции магистрата и составляли городскую общину. Именно такие лица представляли в Минске мещанское сословие в узком смысле этого слова. С введением магдебургского права произошло не только правовое, но и податное отмежевание мещан от жителей волости. Феодальные повинности в городе отменялись, а вместо них горожане должны были платить в казну 60 коп грошей ежегодно. В случае военной угрозы горожане должны были платить налоги на содержание войска. К тому же мещане выплачивали специальные «профессиональные» подати — корчемный чинш, торговые сборы и т.д. На членов городской общины возлагались также выплаты в городскую казну, заботы по благоустройству города и его обороне. В зависимости от корпоративной принадлежности мещане выплачивали цеховые, братские и иные взносы.

Кроме мещан в городе проживали и другие группы населения, наиболее влиятельными из которых являлись светские и духовные феодалы. Они не входили в городскую общину и не подлежали магистратской юрисдикции. Зато, по нормам Статута Великого княжества Литовского 1588 г., феодалам под угрозой потери шляхетства запрещалось заниматься ремеслом и торговлей. Казалось бы, эта норма делала проживание

уплывовымі з якіх з'яўляліся свецкія і духоўныя феадалы. Яны не ўваходзілі ў гарадскую абшчыну і не падлягалі магістрацкай юрысдыкцыі. Затое, паводле норм Статута Вялікага княства Літоўскага 1588 г., феадалам пад пагрозай страты шляхецтва забаранялася займацца рамяством і гандлем. Здавалася б, гэтая норма рабіла пражыванне шляхты ў горадзе бессэнсоўным. Аднак шляхта сяліла на купленых у горадзе пляцах сваіх падданых, якія займаліся рамяством і гандлем, не плацячы, як і іх гаспадары, гарадскіх падаткаў і не падпарадкоўваючыся магістрату.

Значную праслойку насельніцтва Мінска складалі сацыяльныя нізы — «лёзныя», «гульцяі». Яны, як правіла, не мелі «аселасці», г.зн. пастаяннага месца жыхарства і сталых заняткаў і таму не маглі лічыцца паўнавартымі членамі гарадской абшчыны. Адсутнасць стабільнага прыбытку і слабая падкантрольнасць з боку гарадскіх улад ператварала іх у фактар нестабільнасці ў горадзе.

Магістрацкай юрысдыкцыі не падпарадкоўваліся і некаторыя этнічныя групоўкі, што жылі ў Мінску, у прыватнасці татары і яўрэі. Татары з'явіліся ў горадзе, як можна меркаваць, у 16 ст. і засялілі слабаду, якая атрымала назву «Татарская». У канцы 16 ст. імі была збудавана драўляная мячэць.

Значны працэнт жыхароў у Мінску, як і ў іншых беларускіх гарадах таго часу, складалі яўрэі. У дакументах яны згадваюцца тут з пачатку 16 ст. У 1570 г. на вуліцы Нямігскай была збудавана самая старажытная Вялікая (Халодная) сінагога. Да 17 ст. яўрэі не мелі ў горадзе крам і не праводзілі буйнамаштабнага гандлю. Аднак паступова, на працягу 17 ст., яўрэйская абшчына ўмацавала свае эканамічныя пазіцыі, што выклікала незадавальненне хрысціянскай часткі мінчан. Асаблівы рост яўрэйскага насельніцтва ў Мінску распачаўся з другой паловы 17 ст. — пасля змяншэння колькасці карэнных жыхароў у выніку крывавых войнаў.

Яўрэйскае насельніцтва не падпарадкоўвалася гарадскому магістрату. Яно шляхты в городе бессмысленным. Однако шляхта селила на купленных у города участках своих подданных, занимавшихся ремеслом и торговлей, не платя, как и их хозяева, городских налогов и не подчиняясь магистрату.

Значительную прослойку населения Минска составляли социальные низы – «лёзные», «гультяи». Они, как правило, не имели «оседлости», это значит постоянного места жительства и стабильных занятий и поэтому не могли считаться полноправными членами городской общины. Отсутствие стабильного дохода и слабая подконтрольность со стороны городских властей превращала их в фактор нестабильности в городе.

Магистратской юрисдикции не подчинялись и некоторые этнические группировки, жившие в Минске, в частности татары и евреи. Татары появились в городе, как можно полагать, в 16 в. и заселили слободу, получившую название «Татарская». В конце 16 в. ими была построена деревянная мечеть.

Значительный процент жителей в Минске, как и в других городах того времени, составляли евреи. В документах они упоминаются здесь с начала 16 в. В 1570 г. на улице Немигской была возведена древнейшая Великая (Холодная) синагога. До 17 в. евреи не имели в городе лавок и не проводили крупномасштабной торговли. Однако постепенно, на протяжении 17 в., еврейская община укрепляла свои экономические позиции, что вызывало недовольство христианской части мещан. Особенный рост еврейского населения в Минске начался со второй половины 17 в. — после уменьшения количества коренных жителей в результате кровавых войн.

Еврейское население не подчинялось городскому магистрату. Оно организовывалось в кагалы — общины со специфичной формой самоуправления. Во главе кагалов стояло несколько старшин, приносящих присягу на верность королю и Речи Посполитой.

арганізоўвалася ў кагалы — абшчыны са спецыфічнай формай самакіравання. На чале кагалаў стаяла некалькі старшын, якія прыносілі прысягу на вернасць каралю і Рэчы Паспалітай.

Адукацыя. Да канца 18 ст. адукацыя ў Мінску насіла канфесіянальны характар і канцэнтравалася пры храмах тых ці іншых рэлігійных плыняў. Пры манастырах і кляштарах праваслаўных і каталіцкіх манаскіх ордэнаў функцыянавалі школы для хлопчыкаў і дзяўчат. Асобае месца ў сістэме праваслаўнай адукацыі ў Мінску займалі брацкія школы, якія сталі адказам на рост прэстыжу пратэстанцкіх і каталіцкіх навучальных устаноў. У 1592 г. была заснавана брацкая школа пры саборнай царкве Мінска, аднак ужо ў першай палове 17 ст. яна прыйшла ў заняпад. У 1613 г. былі заснаваны брацтва і школа пры царкве святых апосталаў Пятра і Паўла, зацверджаныя каралём Уладзіславам IV у 1633 г.

Навучанне ў брацкіх школах адбывалася ў адпаведнасці з догматамі праваслаўя. Акцэнт рабіўся на вывучэнне Святога пісання. Адначасова у брацкіх школах выкладаліся грэчаская, лацінская, славянская, старабеларуская і польская мовы, граматыка і паэзія, рыторыка, дыялектыка, арыфметыка, геаграфія і г.д., прычым пазначылася тэндэнцыя да павелічэння курсаў выкладаемых навук. У 17 ст. ў Мінску налічвалася сем праваслаўных брацтваў, у тым ліку Саборнае бальнічнае пры замкавай царкве Нараджэння Багародзіцы, Уваскрасенскае, Крыжаноснае, Святога Міхаіла, Святога Мікалая, Святога Яна Хрысціцеля, Святой Ганны.

З разгортваннем Рэфармацыі наспела патрэба ў пратэстанцкай адукацыі. У 60-х г. 16 ст. ў Мінску пры кальвіністкім зборы была закладзена школа, дзе выкладаліся лацінская і старабеларуская мовы, рэлігія, матэматыка, гісторыя, геаграфія, прыродазнаўства. Аднак контррэфармацыя і знішчальныя войны абумовілі выцясненне пратэстантызму і заняпад пратэстанцкай школьнай адукацыі. З цягам часу склалася сітуацыя, калі

Образование. До конца 18 в. образование в Минске носило конфессиональный характер и концентрировалось при храмах тех или иных религиозных течений. При монастырях православных и католических монашеских орденов функционировали школы для мальчиков и девочек. Особое место в системе православного образования в Минске занимали братские школы, ставшие ответом на рост престижности протестантских и католических учебных заведений. В 1592 г. была основана братская школа при соборной церкви Минска, однако уже в первой половине 17 в. она пришла в упадок. В 1613 г. были основаны братство и школа при церкви Святых апостолов Петра и Павла, утвержденные королем Владиславом IV в 1633 г.

Обучение в братских школах происходило в соответствии с догматами православия. Акцент делался на изучении Святого писания. Одновременно в братских школах преподавались греческий, латинский, славянский, старобелорусский и польский языки, грамматика и поэзия, риторика, диалектика, арифметика, география и т.д., причем наметилась тенденция к увеличению курса преподаваемых наук. В 17 в. в Минске насчитывалось семь православных братств, в том числе Соборное больничное при замковой церкви Рождества Богородицы, Воскресенское, Крестоносное, Святого Михаила, Святого Николая, Святого Иоанна Крестителя, Святой Анны.

С развертыванием Реформации назрела потребность в протестантском образовании. В 60-х г. 16 в. в Минске при кальвинистском сборе была заложена школа, где преподавались латинский и старобелорусский языки, религия, математика, история, география, природоведение. Однако контрреформация и разрушительные войны обусловили вытеснение протестантизма и упадок протестантского школьного образования. С течением времени сложилась ситуация, когда даже представите-

нават прадстаўнікі вядомых кальвіністкіх шляхецкіх родаў мусілі аддаваць сваіх дзяцей вучыцца да езуітаў.

Прадстаўнікі каталіцкага ордэна езуітаў з'явіліся ў Мінску ў сярэдзіне 17 ст. Неўзабаве яны здолелі заняць тут вядучае месца ў галіне адукацыі. У 1713 г. езуіцкай рэзідэнцыі ў Мінску быў нададзены статус калегіума. Калегіум прадугледжваў дзве ступені адукацыі. Ніжэйшая – гімназія – складалася з 5 класаў і з'яўлялася поўнай сярэдняй школай. У яе прымалі дзяцей, якія ўжо ўмелі чытаць і пісаць. У гімназіі выкладаліся лацінская і грэчаская мовы, гісторыя і культура антычнасці, матэматыка, геаграфія, прыродазнаўства, замежныя мовы, гісторыя і г.д. Вышэйшая ступень калегіума давала адукацыю на ўзроўні гуманітарнага універсітэта. Навучанне ў ёй доўжылася 7 гадоў, прычым 3 гады адводзілася на філасофію, а 4 — на тэалогію. На чале калегіума стаяў рэктар, якому падпарадкоўваўся прэфект, што займаўся школьнымі справамі. Выкладчыкі падзяляліся на магістраў, якія выкладалі ў малодшых класах, і прафесараў.

Акрамя калегіума ў Мінску існавалі езуіцкія школы. Школы і бібліятэкі таксама меліся пры кляштарах іншых каталіцкіх ордэнаў — бенедыкцінцаў і бенедыкцінак, бернардзінцаў, дамініканцаў і г.д., хаця яны і не карысталіся такой папулярнасцю, як езуіцкія.

Пасля ліквідацыі ордэна езуітаў, рэфарміравання сістэмы навучання ў Рэчы Паспалітай і стварэння Адукацыйнай камісіі езуіцкі калегіум у 1773 г. быў пераўтвораны ў шасцікласную школу. Яна з'яўлялася сярэдняй навучальнай установай выключна свецкага характару. Выкладанне багаслоўскіх дысцыплін у ёй забаранялася. Навучэнцы атрымлівалі веды па замежных мовах, логіцы, матэматыцы, фізіцы, геаграфіі, прыродазнаўстве. Навучанне праводзілася на польскай мове і ў адрозненне ад езуіцкіх школ і калегіумаў у школу прымаліся толькі дзеці шляхты.

Грамадскае жыццё. Штодзённае жыццё насельнікаў Мінска праходзіла ў

ли известных католических родов были вынуждены отдавать своих детей учиться к иезуитам.

Представители католического ордена иезуитов появились в Минске в середине 17 в. Вскоре они смогли занять здесь ведущее место в области образования. В 1713 г. иезуитской резиденции в Минске был придан статус коллегиума. Коллегиум предусматривал две ступени образования. Низшая — гимназия состояла из 5 классов и являлась полной средней школой. В нее принимали детей, умевших читать и писать. В гимназии преподавались латинский и греческий языки, история и культура античности, математика, география, природоведение, иностранные языки, история и т.д. Высшая ступень коллегиума давала образование на уровне гуманитарного университета. Обучение в ней проходило 7 лет, причем 3 года отводилось на философию, а 4 — на теологию. Во главе коллегиума стоял ректор, которому подчинялся префект, занимавшийся школьными делами. Преподаватели делились на магистров, преподававших в младших классах, и профессоров.

Кроме коллегиума, в Минске существовали и иезуитские школы. Имелись школы и библиотеки также при монастырях других католических орденов — бенедиктинцев и бенедиктинок, бернардинцев, доминиканцев и т.д., хотя они и не пользовались такой популярностью, как иезуитские.

После ликвидации ордена иезуитов, реформирования системы обучения в Речи Посполитой и создания Эдукационной комиссии иезуитский коллегиум был в 1773 г. превращен в шестиклассную школу. Она являлась средним учебным заведением исключительно светского характера. Преподавание богословских дисциплин в ней запрещалось. Учащиеся получали знания по иностранным языкам, логике, математике, физике, географии, природоведению. Обучение проводилось на польском языке и в отличие от иезуитских школ и коллеги-

строгай адпаведнасці з іх прыналежнасцю да тых ці іншых карпаратыўных арганізацый — цэхаў, купецкіх гільдый, брацтваў, царкоўных ці касцельных парафій. Кожная з гэтых арганізацый стварала для мешчаніна своеасаблівую жыццёвую прастору, у якой ён адчуваў сябе адносна камфортна, давала пэўныя гарантыі на будучае, клапацілася пра яго і яго сям'ю. Аднак узамен ад яго патрабавалася жыць інтарэсамі карпарацыі, прытрымлівацца яе парадкаў і праяўляць клопат пра сваіх калег. Адсюль вынікаюць характэрныя для сярэдневяковага горада карпаратыўная атрыбутыка, законы, грашовыя складкі, агульныя для членаў карпарацыі мерапрыемствы і карпаратыўная дабрачыннасць. Яна знаходзіла свае праявы ва ўтрыманні шпіталяў, цэркваў і касцёлаў, наладжванні адукацыі. Найбольшыя ахвяраванні рабіліся прадстаўнікамі феадальнага саслоўя, аднак мела месца і мяшчанская дабрачыннасць. Так, менавіта дабраахвотныя ахвяраванні далі пачатак стварэнню ў Мінску евангельскай абшчыны, якая існавала з 1583 г. Сярод ахвяравальнікаў былі не толькі феадалы, але і багатыя мяшчане, напрыклад купец Артымовіч Шышка і ювелір Каспар Шышка. У першай палове 17 ст. вельмі надзённа стала пытанне падтрымкі праваслаўнай царквы. Аднак у канцы 17—18 ст. на першае месца ў плане атрымліваемых ахвяраванняў выходзіць каталіцкі ордэн езуітаў.

Карпаратыўнасць гарадскога жыцця спараджала непаразуменні і нават сутыкненні паміж прадстаўнікамі розных карпарацый. Асабліва выразна гэта праявілася ў міжканфесіянальным супрацьстаянні, што разгарнулася пасля заключэння Брэсцкай царкоўнай уніі 1596 г. У Мінску яно не набыло такой вастрыні, як у некаторых іншых гарадах, але аказвала значны ўплыў на грамадскае жыццё горада. Распаўсюджанне уніі адразу ж сустрэла непрыманне з боку мяшчан і магістрата, перасяліўшых у 1612 г. ў Мінск праваслаўных манахаў віленскага манастыра Св. Духа і збудаваўшых для іх царкву Нараджэння Дзевы Ма-

умов в школу принимались только дети шляхты.

Общественная жизнь. Каждодневная жизнь населения Минска проходила в строгом соответствии с его принадлежностью к тем или иным корпоративным организациям — цехам, купеческим гильдиям, братствам, церковным или костельным приходам. Каждая из этих организаций создавала для мещан своеобразное жизненное пространство, в котором они чувствовали себя относительно комфортно, предоставляла определенные гарантии на будущее, заботилась о них и их семьях. Однако взамен от них требовалось жить интересами корпорации, придерживаться ее порядков и проявлять заботу о своих коллегах. Отсюда вытекают характерные для средневекового города корпоративная атрибутика, законы, денежные взносы, общие для членов корпорации мероприятия и корпоративная благотворительность. Она находила свои проявления в содержании госпиталей, церквей и костелов, налаживании образования. Наибольшие пожертвования делались представителями феодального сословия, однако имела место и мещанская благотворительность. Так, именно добровольные пожертвования дали начало созданию в Минске евангельской общины, существовавшей с 1583 г. Среди жертвователей были не только феодалы, но и богатые мещане, например купец Артымович Шишка и ювелир Каспар Шишка. В первой половине 17 в. насущно встал вопрос поддержки православной церкви. Однако в конце 17—18 вв. на первое место в плане получаемых пожертвований выходит католический орден иезуитов.

Корпоративность городской жизни порождала недоразумения и даже столкновения между представителями различных корпораций. Особенно выразительно это проявилось в межконфессиональном противостоянии, которое развернулось после заключения Брестской церковной унии 1596 г. В Минске оно

рыі. Справа даходзіла да народных хваляванняў і нападаў на прадстаўнікоў уніяцкага духавенства. Пратэстацыі уніяцкіх святароў вынікаў не мелі — бурмістры і лаўнікі холадна адказалі, «што яны, гарадская рада, апроч царквы маюць шмат усялякага іншага клопату». А пасля прад'яўлення каралеўскіх лістоў у падтрымку уніі адзін з мяшчан Хведар Залятыла дзёрзка зазначыў: «Дробязь гэтыя каралеўскія лісты: я, дадаўшы пару чырвоных залатых, што хочаш у караля выпрашу».

У 1613 г. па-антыуніяцку настроенай шляхтай былі закладзены яшчэ адна праваслаўная царква і манастыр св. Пятра і Паўла. У далейшым на гэтую царкву рабіліся значныя ахвяраванні, што сведчыла пра значны імпэт прыхільнікаў праваслаўя. У 1619 г. апякунамі манастыра былі прызначаны прадстаўнікі магутных пратэстанцкіх родаў, якія былі вядомы як зацятыя праціўнікі каталіцкага касцёла.

Супрацьстаянні паміж варагуючымі бакамі выліваліся і ў непасрэдныя сутыкненні. Яны мелі месца ў 1617 г., калі уніяцкія шкаляры напалі на сваіх праціўнікаў і прымусілі іх уцякаць, у 1629, 1630 гг. і г.д. Паказальна, што калі уніяты карысталіся падтрымкай каралеўскай улады, то магістрат Мінска неаднаразова станавіўся на бок «дэзунітаў». У 1631 г. ён адмовіў уніятам у карыстанні магдэбургскім правам і ўсклаў на іх большыя падаткі.

Пасля ўмацавання ў Мінску ў другой палове 17 ст. ордэна езуітаў узрасла іх актыўнасць у плане выцяснення прадстаўнікоў іншых канфесій. Верагодна, імі былі спалены капліца кальвіністаў і дом пастара. Неўзабаве кальвініскі святар, які прыязджаў з Койданава, нават у прыватным доме адпраўляў набажэнствы з цяжкасцю.

У 18 ст., па меры падзення ўплыву праваслаўя і пратэстантызму, ваяўнічыя прыхільнікі езуітаў знаходзілі сабе апанентаў у асобе сваіх аднаверцаў – членаў іншых брацтваў. Спрэчкі ўзнікалі на глебе перацягвання адзін у аднаго вучняў і

не приобрело такой остроты, как в некоторых других городах, но оказывало значительное влияние на общественную жизнь города. Распространение унии сразу же встретило непонимание со стороны мещан и магистрата, переселивших в 1612 г. в Минск православных монахов виленского монастыря Св. Духа и построивших для них церковь Рождества Девы Марии. Дело доходило до народных волнений и нападений на представителей униатского духовенства. Протестации униатских священников последствий не имели – бурмистры и лавники холодно ответили, «что они, городская рада, кроме церкви имеют много всяких иных забот». А после предъявления королевских листов в поддержку унии один из мещан Федор Залятыла дерзко заметил: «Мелочь эти королевские листы: я, прибавив пару золотых червонных, что хочешь у короля выпрошу».

В 1613 г. антиуниатски настроенной шляхтой были заложены еще одна православная церковь и монастырь св. Петра и Павла. В дальнейшем на эту церковь делались значительные пожертвования, что свидетельствовало о значительной религиозной пылкости приверженцев православия. В 1619 г. опекунами монастыря были назначены представители могущественных протестантских родов, которые были известны как упорные противники католического костела.

Противостояния между враждующими сторонами выливались и в непосредственные столкновения. Они имели место в 1617 г., когда униатские школяры напали на своих противников и обратили их в бегство, в 1629, 1630 гг. и т.д. Показательно, что если униаты пользовались поддержкой королевской власти, то магистрат Минска неоднократно становился на сторону «дезунитов». В 1631 г. он отказал униатам в пользовании магдебургским правом и возложил на них большие налоги.

После укрепления в Минске во второй половине 17 в. ордена иезуитов

фундушаў. Так, у 1727 г. некалькі езуіцкіх вучняў уцякло да дамініканцаў. Пасля няўдалых спроб уладзіць справу мірным шляхам было вырашана адабраць іх сілай. Аднак дзякуючы ўмяшанню гараджан, прыхільных да дамініканцаў, напад на апошніх скончыўся безвынікова. Пасля доўгіх разбораў і ўзаемных уступак шкаляры ўсё ж вярнуліся да езуітаў.

Езуіты не скупіліся на пышныя відовішчы, якія кожны раз былі значнай падзеяй у жыцці горада. Пасля канані-зацыі ў 1728 г. святых Станіслава Косткі і Алоіза Ганзагі ў Мінску пад гукі музыкі і стрэлы гармат былі наладжаны ўрачыстасці, галоўнай часткай якіх былі імша і казанне ў парафіяльным касцёле. Пасля гэтага статуі святых былі пастаўлены на павозку і праз увесь горад адпраўлены да езуітаў. За імі рухалася працэсія, упрыгожаная жывымі агнямі. Яна складалася з коннай і пешай школьнай моладзі з паходнямі, за якой ішлі духавенства на чале з віленскім біскупам, трыбунальская рота, сенатары, саноўнікі, чыноўнікі і мясцовая шляхта, а таксама натоўп простага люду, які з цяжкасцю ўмяшчалі гарадскія вуліцы. Урачыстасці цягнуліся тры дні і складаліся з казанняў і працэсій з раніцы і пасля абеду. «Усе гэтыя тры дні касцёл быў ярка асветлены і ўпрыгожаны, а на рынку ўвесь час грымелі гарматы і ручная зброя без аніякай шкоды для горада і без небяспекі пажару».

Аднак здараліся выпадкі, калі карпаратыўнасць грамадскага жыцця Мінска парушалася падзеямі агульнагарадскога характару. Да такіх падзей належалі, напрыклад, пасяджэнні Трыбунала і соймікаў, візіты важных персон. Сярод высокіх гасцей, якіх у розныя часы віталі мінчане, былі і каранаваныя асобы. У 1495 г. дачка маскоўскага князя Івана III, едучы з Масквы да свайго будучага мужа Аляксандра Ягелона, вялікага князя літоўскага, спынілася ў Мінску і малілася ва Увазнясенскай царкве. Наведвала яна гэты горад і ў далейшым, а ў 1502 г. яго наведаў сам Аляксандр. Падчас мяцежу Глінскага ў Мінск уступіў разам з

возросла их активность в плане вытеснения представителей других конфессий. Вероятно, ими были сожжены часовня кальвинистов и дом пастыря. Вскоре кальвинистский священник, приезжавший из Койданово, даже в частном доме отправлял богослужения с трудом.

В 18 в., по мере падения влияния православия и протестантизма, воинствующие приверженцы иезуитов находили себе оппонентов в лице своих единоверцев — членов других братств. Споры возникали на почве перетягивания друг у друга учеников и пожертвований. Так, в 1727 г. несколько иезуитских учеников сбежало к доминиканцам. После неудачных попыток уладить дело мирным путем, было решено отобрать их силой. Однако благодаря вмешательству горожан, лояльных доминиканцам, нападение на последних окончилось безрезультатно. После долгих разбирательств и взаимных уступок школяры все же вернулись к иезуитам.

Иезуиты не скупились на пышные зрелища, каждый раз бывшие значительным событием в жизни города. После канонизации в 1728 г. святых Станислава Костки и Алоиза Гонзаги в Минске под звуки музыки и пушечные выстрелы были налажены торжества, главной частью которых были месса и проповедь в приходском костеле. После этого статуи святых были поставлены на повозку и через весь город отправлены к иезуитам. За ними следовала процессия, украшенная живыми огнями. Она состояла из конной и пешей школьной молодежи с факелами, за которой шли духовенство во главе с виленским епископом, трибунальская рота, сенаторы, сановники, чиновники и местная шляхта, а также толпа простого народа, который с трудом вмещали городские улицы. Торжества длились три дня и состояли из проповедей и процессий с утра и после обеда. «Все эти три дня костел был ярко освещен, а на рынке все время гремели орудия и ручное оружие без малей-

войскам вялікі князь літоўскі і кароль польскі Жыгімонт І. У наступны раз ён з'явіўся тут у 1514 г. Амаль праз сто гадоў праз Мінск праходзіў з войскам Жыгімонт III Ваза, які рушыў на Смаленск. У гады вайны з Маскоўскай дзяржавай 1654—1667 гг. Мінск неаднаразова наведваў кароль Рэчы Паспалітай Ян Казімір.

Танец смерці. Алегорыя на жахлівыя вынікі вайны.

Танец смерти. Аллегория на ужасающие итоги войны.

A dance of death. An allegory on the horrible war effects.

У 1706 г. падчас Паўночнай вайны ў Мінску спыняўся расійскі цар Пётр І, які гасцяваў у езуітаў і пакінуў у іх добрае ўражанне аб сабе. Асабліва пахвальна адзываліся езуіты пра казацкага гетмана Мазепу, які знаходзіўся ў світе цара і «з цветам казацкай моладзі бываў у іхнім касцёле на казаннях і набажэнствах, прымаў ад іх публічнае прывітанне і не хацеў анічога есці, апроч таго, што гатавалася на езуіцкай кухні».

Глыбокі палітычны крызіс, у якім апынулася Рэч Паспалітая ў 18 ст., прывёў да яе падзелаў і далучэння беларускіх зямель да Расійскай імперыі. Мінск увайшоў у яе склад паводле другога падзелу 1793 г. На момант далучэння гэта быў тыповы ваяводскі горад ус-шего вреда для города и без опасности пожара».

Однако бывали случаи, когда корпоративность городской жизни Минска нарушалась событиями общегородского характера. К таким событиям принадлежали, например, заседания трибунала и сеймиков, визиты важных персон. Среди высоких гостей, которых в разное время приветствовали минчане, были и коронованные особы. В 1495 г. дочь московского князя Ивана III, направляясь из Москвы к своему будущему мужу Александру Ягеллону, великому князю литовскому, остановилась в Минске и молилась в Вознесенской церкви. Посещала она этот город и в дальнейшем, а в 1502 г. его посетил сам Александр. Во время мятежа Глинского в Минск вступил вместе с войском великий князь литовский и король польский Жигнмонт I. В следующий раз он появился здесь в 1514 г. Почти сто лет спустя через Минск проходил с войском Жигнмонт III Ваза, двигавшийся на Смоленск. В годы войны с Московским государством 1654—1667 гг. Минск неоднократно посещал король Речи Посполитой Ян Казимир.

В 1706 г. во время Северной войны в Минске останавливался российский царь Петр I, гостивший у иезуитов и оставивший у них хорошее впечатление о себе. Особенно похвально отзывались иезуиты о казацком гетмане Мазепе, который находился в свите царя и «с цветом казацкой молодежи бывал в их костеле на проповедях и богослужениях, принимал от них публичное при ветствие и не хотел ничего есть, кроме того, что готовилось на иезуитской кухне».

Глубокий политический кризис, в котором очутилась Речь Посполитая в 18 в., привел к её разделам и присоединению белорусских земель к Российской империи. Минск вошел в ее состав по другому разделу 1793 г. На момент присоединения это был типичный воеводский город восточных территорий Речи Поспо-

ходніх тэрыторый Рэчы Паспалітай. За пяць стагоддзяў знаходжання ў складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай Мінск набыў шэраг атрыбутаў еўрапейскага горада – самакіраванне па магдэбургскім праве, цэхавую арганізацыю рамяства, развітую планіровачную структуру з мураванай забудовай цэнтра, цэрквамі і касцёламі, збудаванымі пераважна ў барочным стылі.

Сярод гарадоў ВКЛ Мінск выглядаў дастаткова значным гаспадарчым і адміністрацыйным цэнтрам.

литой. За пять столетий нахождения в составе Великого княжества Литовского и Речи Посполитой Минск приобрел ряд атрибутов европейского города — самоуправление по магдебургскому праву, цеховую организацию ремесла, развитую планировочную структуру с каменной застройкой центра, церквями и костелами, возведенными преимущественно в барочном стиле.

Среди городов ВКЛ Минск выглядел достаточно значимым хозяйственным и административным центром.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Археалогія Беларусі. Т.4. Мн., 2001.

Археалогія і нумізматыка Беларусі: Энцыкл. Мн., 1993.

Беларускі Архіў. Т.3: Менскія акты XV–XVIII стст. Мн., 1930.

Белоруссия в эпоху феодализма. Т.2. Мн., 1960.

Белоруссия в эпоху феодализма. Т.3. Мн., 1961.

Заяц Ю.А. Оборонительные сооружения Менска XI–XIII вв. Мн., 1996.

Игнатенко А.П. Ремесленное производство в городах Белоруссии в XVII–XVIII вв. Мн., 1963.

История Белорусской ССР. Т.1. Мн., 1961.

История Минска. Мн., 1957.

Карпачоў А.М. Самакіраванне гарадоў Беларусі па «Магдэбургскаму праву» ў другой палавіне XVII–XVIII ст. // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1969. № 2.

Копысский З.Ю. Социально-политическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в. Мн., 1975.

Яго ж. Экономическое развитие городов Белоруссии в XVI — первой половине XVII в. Мн., 1966.

Любавский М.К. Литовско-Русский сейм: Опыт по истории учреждения в связи с внутренним строем и внешнею жизнью государства. М., 1900.

Яго ж. Областное деление и местное самоуправление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского Статута. М., 1892.

Яго ж. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. М., 1915.

Матэрыялы да гісторыі мануфактуры Беларусі ў часы распаду феадалізму. Т.1. Мн., 1934.

Насевич В.Л. Пачаткі Вялікага княства Літоўскага: Падзеі і асобы. Мн., 1993.

Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мінска: У 4 кн. Кн. 1. Мн., 2001.

Русов П.А. Деревянные сооружения Менска XIII–XVII вв.: (Опыт архитектурно-археол. реконструкции). Мн., 1992.

Соболь В.Е. Минск XIV–XVIII вв. (по материалам археологического изучения): Автореф. ... дис. канд. ист. наук. Л., 1988.

Сыракомля У. Мінск: Беглы агляд сучасн. стану Мінска. Мн., 1992.

Цітоў А.К. Менск – места майстроў: Рамес. цэхі XVI–XVIII стст. Мн., 2002.

Чантурия В.А. История архитектуры Белоруссии. Т.1. Мн., 1985.

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.5. Мн., 1999.

Юхо Я.А. Кароткі нарыс гісторыі дзяржавы і права Беларусі. Мн., 1992.

Alexandrowicz St. Geneza i rozwój sieci miasteczek Białorusi i Litwy do połowy XVII w. // Acta Baltico-Sławica. Bialystok, 1970. №7.

Начиная с 14 в. история Минска связана с историей Великого княжества Литовского, возникшего в середине 13 в. К началу 40-х г. 14 в. власть местной княжеской династии была ликвидирована.

В 1413 г. Минск вошел в Виленское воеводство. В его составе во второй половине 15 в. город стал центром Минского повета. Повет был образован на основе бывших княжеств — Минского, Заславского и Логойского. К ним был присоединен ряд замков и сел других земель. В Минске стали править великокняжеские наместники, называемые старостами. В их руках находилась административно-хозяйственная, финансовая, судебная и военная власть. Резиденцией наместников стал Минский замок. В 1444 г. королевская грамота называет город в числе пятнадцати наиболее развитых городов государства.

В 1566 г. было образовано самостоятельное Минское воеводство, первоначально включавшее два повета — Минский и Речицкий. Спустя три года к нему был присоединен Мозырский повет. Приобретение Минском статуса воеводского центра означало повышение значения города и его превращение в значительный административный центр государства.

Об общегосударственном значении Минска свидетельствовало то, что в 16 в. он был утвержден в качестве одного из мест заседания высшей апелляционной инстанции Великого княжества Литовского – так называемого Трибунала или Главного Литовского Трибунала. Последствием войны России с Речью Посполитой 1654—1667 гг. и Северной войны стало ослабление Речи Посполитой и три ее раздела между Австрией, Пруссией и Россией. Минск отошел к России в результате второго раздела в 1793 г.

Развитие Минска как городского поселения определялось ремесленным производством и торговым обменом. В 15 в. в городе насчитывалось более 20, а к середине 16 в. — не менее 36 ремесленных специальностей. В дальнейшем их количество неуклонно возрастало. К середине 17 в. здесь работало около 750 ремесленников более 60 специальностей.

Развитие торговли и рост ремесленной специализации обусловили создание профессиональных корпоративных объединений. Цехи как обязательная форма организации ремесла в Минске упоминаются в 1569 г. Все минские цехи имели схожую структуру, функции и атрибуты. Цехам разрешалось иметь свою печать, герб, хоругвь, барабан, вооружение для защиты города в случае военной опасности. Цехи могли иметь свой дом, где хранились казна, документы и где проводились собрания. Во главе цехов стояли цехмистры. Важное место отводилось цеховым собраниям. Полноправными членами цеха считались квалифицированные ремесленники — мастера. Кроме мастеров в цех входили подмастерья и ученики.

Активизации хозяйственной деятельности Минска способствовало получение им в конце 15 в. городского самоуправления. Привилей на магдебургское право был выдан городу 14 марта 1499 г. Он освобождал мещан от власти феодалов, воеводской и поветовой администрации, предоставлял им ряд налоговых и имущественных льгот, регулировал ремесленную и торговую деятельность. Купцы всех других городов, кроме Вильно, лишались права мелкой торговли в Минске, чтобы не подрывать позиций местных торговцев.

Привилей 1499 г. в дальнейшем неоднократно подтверждался и дополнялся новыми положениями. Согласно магдебургскому праву создавались органы город-

ского самоуправления. Ключевые позиции в них принадлежали войту, владевшему судебными функциями и верховной административной властью в городе. К выборным органам самоуправления относились рада и лава. Во главе рады стояли два бурмистра, ежегодно выбираемые райцами и войтом. Кроме того, в Минске существовали должности писаря и шафаров, ведавших сбором податей.

Магдебургское право предусматривало наличие двух судов — бурмистровско-радецкого и войтовско-лавницкого. Рада рассматривала имущественные и общественные дела. Войт рассмотривал уголовные дела и творил суд совместно с лавой, выбираемой магистратом или назначаемой им из числа наиболее полезных для города мещан христианского вероисповедания.

Вместе с тем часть городских земель оставалась в руках феодалов. На них создавались так называемые «юридики» — административно обособленные части города под властью шляхты и духовенства, жители которых не подчинялись магистрату.

Период 14—18 вв. характеризовался значительным ростом территории Минска, усложнением планировочной структуры и активной застройкой города. Рост городской территории шел преимущественно в южном и восточном направлениях и завершился в основном к середине 17 в. В 14—15 вв. основу планировочной структуры составляли Замок (бывший детинец) и Нижний рынок (вероятно, бывший посад). В этот период активно осваивалась территория Нижнего рынка, или Старого города, примыкавшая к Замку с юга. В то же время в 15 в. активно осваивался Пятницкий конец (с 16 в. Татарский конец, или Татарская слобода), размещенный на северо-запад от Замка, Троицкого и Раковского предместий.

В 16 в. произошли существенные градостроительные преобразования, вызванные сожжением Минска татарами в 1505 г. и пожарами 1547, 1552 и 1569 гг., уничтожившими почти всю деревянную застройку. Центр застройки был перенесен на юг от Нижнего рынка. Здесь был сформирован Верхний рынок, который вместе с прилегавшими к нему улицами образовывал так называемый Верхний город. Он определял планировочный облик Минска до конца 18 в.

Высокий рынок как ведущая планировочная доминанта Минска во второй половине 16—18 в. концентрировал важнейшие постройки общегородского значения. Именно здесь находилось здание, где происходили заседания магистрата, — ратуша. Второе по значимости и репрезентативности место среди общественных построек Минска занимал гостиный двор. В оформлении застройки Высокого рынка в единый архитектурный ансамбль важное место принадлежало монументальным постройкам культового характера.

До конца 18 в. жилая застройка Минска была в основном деревянная, хотя уже в 16—17 вв. в городе стали появляться каменные дома зажиточных горожан. Город благоустраивался: проводились дренажные работы, улицы мостились камнем либо покрывались деревянными мостовыми.

Население Минска представляли различные социальные группы и народности. Его основу составляли свободные домовладельцы христианского вероисповедания, занимавшиеся преимущественно ремеслом и торговлей. Они подчинялись юрисдикции магистрата и входили в городскую общину. Кроме мещан в городе проживали и другие группы населения. Наиболее влиятельными из них были светские и духовные феодалы. Они не входили в городскую общину и не подлежали магистратской юрисдикции. Значительную прослойку населения Минска составляли социальные низы. Они, как правило, не имели постоянного места жительства и определенных занятий, поэтому не могли считаться полноценными членами городской общины. Магистратской юрисдикции не подчинялись и некоторые этнические группировки, в частности татары и евреи.

Повседневный быт обычного минчанина — ремесленника или торговца — определялся его работой, отношениями с коллегами, покупателями либо заказчиками, а также жильем, семьей. В свободные от работы дни он проводил время в общественных местах (церковь, братский дом, рынок, корчма). Разнообразие в жизнь города вносили ярмарки, трибуналы, посещение города высокопоставленными лицами, религиозные и другие праздники. Общегородские и корпоративные праздники проводились на Замковой площади и Верхнем рынке. Большой пышностью выделялся быт шляхты и магнатов. Значительная часть их досуга проходила на банкетах и балах.

Важное место в жизни Минска занимали учреждения, связанные с охраной здоровья. В 16 в. при религиозных братствах и монастырях начали действовать госпитали. Текущую медицинскую помощь горожанам оказывали цирюльники. Одновременно они выполняли работы, связанные с личной гигиеной, — стригли и брили клиентов. В середине 17 в. в Минске появляются аптеки.

До конца 18 в. образование в Минске концентрировалось при храмах тех или иных религиозных течений. Особое место в системе православного образования занимали братские школы, которые стали ответом на рост престижа протестантских и католических учебных заведений. В 1773 г. в городе появилось первое среднее учебное заведение светского характера.

Минск становился достаточно значительным хозяйственным и административным центром.

Beginning with the 14th century the history of Minsk is related to the history of the Grand Duchy of Lithuania established in the middle of the 13th century. By the end of the 1340s the reign of the local prince's dynasty was abolished.

In 1413 Minsk was incorporated into the Vilna province and in the second half of the 15th century became the centre of Minsk district *(povet)* which was composed of the three former principalities — those of Minsk, Zaslavl' and Logoisk. A number of castles and villages from the other lands were also annexed here. The governors of the Grand Duke, the so-called starostas came to rule in Minsk. They held the administrative and economic, financial, judicial and military power. The Minsk castle became their residence. In 1444 the city was mentioned in the king's charter among the other 15 mostly developed cities of the state.

In 1566 there was established the independent Minsk province (voevodstvo) which initially was formed of two districts (povets) — those of Minsk and Rechitsa. Three years later the Mozyr povet was joined to it. Minsk, acquiring the status of a province centre, has raised its significance and turned into an important administrative centre of the state.

Minsk, becoming the city of the national significance, is proved by the fact that in the 16th century it came to be one of the venues of the supreme appellation instance of the Grand Duchy of Lithuania, the so-called Tribunal or the Chief Lithuanian Tribunal. The war between Russia and Rech Pospolitaya of 1654 – 1667 and the Northern War resulted in the weakening of Rech Pospolitaya and its eventual three partitions by Austria, Prussia and Russia. Minsk was annexed by Russia as a result of the second partition in 1793.

The development of Minsk as an urban settlement was defined by crafts and trade exchange. In the 15th century there were more than 20 and by the end of the 16th century – no less than 36 handicrafts developed in the city. Later their number continued to grow. By the end of the 17th century there were about 750 craftsmen of more than 60 specialties.

The trade development and further artisan specialization determined the professional corporate unions formation. The guilds as an indispensable form of the crafts organization in Minsk were mentioned for the first time in 1569. All the guilds in Minsk were of similar structure, functions and attributes. They were allowed to have a seal, a coat of arms, a gonfalon, a drum, and armament to be used to defend the city in case of military danger. The guilds could have a house of their own to keep the treasury, documents and hold the meetings. The guilds were headed by a guild-leaders (tsekhmistr). An important role was assigned to the meetings of the guildsmen. The skilled artisans – the masters – were full members of the guild. Beside the masters, a guild included the journeymen and apprentices.

The Minsk city self-government, gained at the end of the 15th century, stimulated the economic activity. The Magdeburg privilege was granted to the city on March 14, 1499. According to it, the petty bourgeoisie were freed from the feudal lords, voevodstvo and povet administration power, they had some tax and property exemptions, the trade and craft activities were regulated. The merchants from other cities, except Vilna, were denied the right of small-scale retailing in Minsk and the countryside not to undermine the local merchants' business.

The Privilige of 1499 was later confirmed and supplemented with new provisions several times. In accordance with the Magdeburg privilege, there were organized municipal administrative bodies. The key positions were held by voit (town head) who executed the judicial and administrative power in the city. The elected self-government bodies were composed of the rada (city council) and the lava (jury). The rada was led by two burmistrs (town councilors), who were elected annually by the rada members and the voit. Besides, in Minsk there were offices held by a clerk and shafars, who collected taxes.

According to the Magdeburg privilege, there were two courts, the first, that of the burmistr and rada, and the second – of the voit and lava. The rada considered property and public disputes. The voit considered criminal cases and held court together with the lava, which was elected or appointed by the city council from the city bourgeoisie of the Christian confession who could be helpful in) the city affairs.

At the same time, a certain part of the urban lands was still kept by the feudal lords. On these territories the so-called «yuridiki» (jurisdictions) were formed, i.e. the administratively separated parts of the city, administered by the shlyakhta (gentry) and clergymen. Their inhabitants didn't submit to the city council.

In the 14th–18th centuries the territory of Minsk was considerably increased, the layout became more complicated and the building up of the city — more active. The city territory was expanded mostly to the South and to the East and this process was completed by the middle of the 17th century. In the 14th — 15th centuries the core of the layout structure was the Castle (the former dedinets) and the Lower Market (probably, the former posad). During this period the territory of the Lower Market or the Old City, adjoining the Castle in the South, was being actively built up. At the same time in the 15th century the part of the city, named as Pyatnitsky konets (konets — a blind alley) was actively developed. Beginning from the 16th century it was known as Tatarsky konets or Tatatrskaya sloboda, situated to the North-East of the Castle, Troitskoe and Rakovskoe predmestiya.

In the 16th century the important town-planning reforms took place as a result of Minsk having been burnt by the Tatars in 1505 and of some conflagrations of 1547, 1552 and 1569 which destroyed practically all wooden buildings. The centre of the building up was shifted to the south of the Lower Market. Here the Upper Market area was organized and, together with the adjacent streets, it has formed the so-called Upper Town. It was defining the layout appearance of Minsk till the end of the 18th century.

The Upper Town being a principal planning dominant of Minsk in the second half of the 16th – 18th centuries included the most significant buildings of the city. Here, the Ratusha, a special building where Magistrat (city council) sittings took place, was situated. The Gostiny Dvor (the trade hall) ranked second in significance and representation functions among the public buildings of Minsk. The monumental buildings of worship played an important role in the Upper Town, completing it as a single architectural ensemble.

Up to the end of the 18th century the Minsk housing was chiefly built of wood, yet in the 16th – 17th centuries the stone-made houses of the well-to-do citizens began to appear. The city was being improved: the drainage works were carried out and the streets were cobbled or paved in wood.

The Minsk population was composed of different social strata and nationalities. Its core was represented by free house-owners of the Christian confession who were chiefly occupied with trade and crafts. They submitted to the Magistrat jurisdiction and belonged to the city community. Besides the small bourgeoisie (meshchane), the city was inhabited by some other groups of the population. The most influential among them were the secular and clerical feudal lords. They didn't belong to the city community and were not subject to the Magistrat jurisdiction. The lower classes constituted a considerable stratum of the Minsk population. Usually they did not have permanent residence and employment and so couldn't be considered the full-fledged members of the city community. Some ethnic groups, the Tatars and Jews in particular, did not submit to the Magistrat jurisdiction.

The everyday life of a usual Minsk citizen, either an artisan or a merchant, was determined by his work, relations to the colleagues, customers or clients, as well as his home and family. His leisure time was spent in public places (the church, fraternity house, market, tavern). The fairs, tribunals, the high officials visits to the city, religious and other festivals provided the diversity of the city life. The city and corporate festivals were held in the Zamkovaya (Castle) square and the Upper Town. The life of shlyakhta and magnates was characterized by a great pomp. They spent a considerable part of their free time attending the banquets and balls.

Medical care institutions were of primary importance for the Minsk citizens. In the 16th century there came into being the hospitals established by the fraternities and cloisters. The ordinary medical care was provided to the townspeople by the barbers. Simultaneously they performed the jobs related to the personal hygiene, i.e. they cut the clients' hair and shaved them. In the middle of the 17th century the chemist's shops appeared in Minsk.

Up to the end of the 18th century the temples of different confessions were the educational centres of Minsk. The particular place in the system of Orthodox education was occupied by the fraternity schools, as a response to the Protestant and Catholic educational establishments, acquiring the greater prestige. In 1773 the first secular secondary school appeared in the city.

Minsk was becoming quite a significant economic and administrative centre.

Мінск у складзе Расійскай імперыі

Минск в составе Российской империи

Раздзел III

Мінск у складзе Расійскай імперыі

1. ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЁ

Арыентацыя грамадства. Ідэйныя плыні. У складзе Расійскай імперыі Мінск атрымаў магчымасць незаўважна, але няўхільна ўваходзіць у ролю беларускай сталіцы. Гэты працэс расцягнуўся больш чым на стагоддзе.

Насельніцтва Мінска трымалася старых традыцый. Вярхі грамадства былі гатовы падтрымаць паўстанне Т.Касцюшкі, аднак рэйд на Мінск у жніўні–верасні 1794 г. паўстанцкага атрада на чале з С.Грабоўскім не ўдаўся. У 1802 г. грамадская эліта Мінска прымала з візітам Аляксандра І. Узнікла надзея атрымаць аўтаномію краю ў межах Расіі з дапамогай асветнага цара. У канцы 1811 г. гэтае пытанне вядомыя прадстаўнікі мясцовай арыстакратыі на чале з М.Агінскім абмяркоўвалі на сваім з'ездзе ў Мінску.

10 чэрвеня 1812 г. пачалася вайна паміж Расіяй і Францыяй, а ўжо 26 чэрвеня Мінск заняў французскі корпус маршала Даву. Мінск стаў цэнтрам дэпартамента адноўленага Напалеонам Вялікага княства Літоўскага. Адміністрацыйны савет дэпартамента, што скла-

Раздел III

Минск в составе Российской империи

1. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ

Ориентация общества. Идейные течения. В составе Российской империи Минск получил возможность незаметно, но неуклонно входить в роль белорусской столицы. Этот процесс растянулся более чем на столетие.

Население Минска держалось старых традиций. Верхи общества были готовы поддержать восстание Т.Костюшко, но рейд на Минск в августе–сентябре 1794 г. повстанческого отряда во главе с С.Грабовским не удался. В 1802 г. общественная элита Минска принимала с визитом Александра I. Возникла надежда получить автономию для края в границах России с помощью просвещенного царя. В конце 1811 г. этот вопрос известные представители местной аристократии во главе с М.Огинским обсуждали на своем съезде в Минске.

10 июня 1812 г. началась война между Россией и Францией, а уже 26 июня Минск занял французский корпус маршала Даву. Минск стал центром департамента воссозданного Наполеоном Великого княжества Литовского. Административный совет департамента, состо-

Планъ
Губернскаго Города Минска

Въ масштабѣ $\frac{1}{8400}$ - 100 саженямъ въ Англійскомъ дюймѣ

Татарская слобода

Городской Садъ

Рѣка Свислочь

Дв. Ляховка

Слб. Ляховка

Перевозъ

Уменьшенная копия плана Минска середины 19в.

Изъясненіе

Городъ раздѣляется на 2 части рѣкою Свислочью, $1^{я}$ часть лежитъ по правому берегу, $2^{я}$ по лѣвому. Къ $1^{й}$ части принадлежитъ мѣльница и дворъ Ляховка, слобода Ляховка и Татарская слобода. Къ $2^{й}$ части принадлежитъ слобода Комаровка при почтовомъ трактѣ въ Г. Борисовъ и слобода Переспа при почтовомъ трактѣ въ Г. Вильно

Монастыри и Церкви

a. Соборная Греко-Россійская Церковь
в. Приходская Греко-Россійская Церковь Св. Екатерины.
c. Кафедральный Костелъ

Монастыри:
d. Доминиканскій мужескій
e. Бернардинскій мужескій
f. Францишканскій мужескій
g. Бонифратерскій мужескій
h. Бенедиктинскій мужескій
i. Бенедиктинскій женскій
k. Бернардинскій женскій
l. Базильянскій женскій

m. Лютеранская Кирка
n. Дом Архіерея и Церковь
o. Католическая Семинарія
p. Уніатская Церковь

Строения Казенныя и Городскія

q. Присудственныя мѣста
r. Домъ Губернатора
s. Домъ Вице-Губернатора
t. Почтовая Контора
u. Конная Почта
v. Ратуша
w. Гоубвахта
x. Губернская Гимназія
y. Провіантскій магазейнъ
z. Деревянныя казармы, занимаемыя нынѣ Военнымъ Гошпиталемъ
a' Городской Лазаретъ
A. Домъ Благотворительного общества
B. Каменныя строенія, в коихъ находятся лавки.
C. Острогъ.
D. Жандармскія конюшни.

E. Русское кладбище назыв. Строжувка.
F. Католическое кладбище назыв. Злота Гурка.
G. Еврейское кладбище.
H. Татарская Мечеть.
I. Еврейская Школа.

Площади улицы и сады.

K. Высокой рынокъ и парадное мѣсто.
L. Низкій рынокъ.
M. Новый рынокъ или Нове-място.
N. Троецкая гора.

Улицы:
1. Александровская.
2. Захаровская.
3. Францишканская.
4. Зборова.
5. Юревская.
6. Воложская.
7. Койдановская.
8. Романовская.
9. Доминиканская.
10. Воложская.
11. Зыбицкая.
12. Полицейская.
13. Реліціанская.
14. Рѣзницкая.
15. Раковская.
16. Александровская.
17. Виленская-Набережная.
18. Троецкая.
19. Плебанская.

20, 21 Солдатская слобода.
22, 23 Старостинская слобода.

Улицы:
24. Зыбицкая малая.
25. Слесарьская и Замковая.
26. Воскресенская.
27. Юревская.
28. Нимейхъ.
29. Романовскій. } Переулки
30. Зыбицкій. } Переулки
31. Немигская.
32. Улица Новаго рынка.

33. Бульваръ.

даўся з мясцовай арыстакратыі, забяспечваў парадак у горадзе, але вымушаны быў больш клапаціцца аб забеспячэнні арміі Напалеона рэкрутамі, харчаваннем і фуражом. Мінск стаў цэнтральным правіянцкім складам і буйнейшым эвакуацыйным пунктам для параненых у тыле французскай арміі. Жыхары Мінска пакутавалі не толькі ад пастаянных пабораў і падаткаў, але і ад марадзёрства, якое набыло велізарныя маштабы. 17 лістапада 1812 г. ў Мінск увайшло расійскае войска, і горад зноў стаў губернскім цэнтрам Расійскай імперыі.

Плошча Высокага рынку. Акварэль Г.Герасімовіча. 1-я палова 19 ст.

Площадь Высокого рынка. Акварель Г.Герасимовича. 1-я половина 19 в.

High Market Square. A water-colour by G.Gerasimovich. 1st half of the 19th century.

Пасля царскай амністыі (снежань 1812 г.) у горад вярталіся тыя, хто ваяваў на баку французаў. Грамадскае жыццё ажывілася. Мясцовыя інтэлектуалы гуртаваліся ў модныя тады нелегальныя масонскія ложы. У горадзе з 1816 г. дзейнічала ложа «Паўночная паходня», а з 1821 г. – «Гара Табар». Гэтыя аб'яднанні, хутчэй за ўсё, мелі сувязь з Патрыятычным саюзам Варшавы, які рыхтаваўся да ўзброенага ўз'яднання падзеленай Рэчы Паспалітай. Важным асяродкам грамадскага жыцця была мінская гімназія. Яе

явший из местной аристократии, обеспечивал порядок в городе, но вынужден был больше заботиться об обеспечении армии Наполеона рекрутами, продовольствием и фуражом. Минск стал центральным провиантским складом и крупнейшнм эвакуационным пунктом для раненых в тылу французской армии. Жители Минска страдали не только от постоянных поборов и налогов, но и от мародерства, которое приобрело огромные масштабы. 17 ноября 1812 г. в Минск вступило российское войско, и город снова стал губернским центром Росснйской империи.

После царской амнистии (декабрь 1812 г.) в город возвращались те, кто воевал на стороне французов. Общественная жизнь оживилась. Местные интеллектуалы группировались в модные тогда нелегальные масонские ложи. В городе с 1816 г. действовала ложа «Северный факел», а с 1821 г. – «Гора Табор». Эти объединения, вероятней всего, поддерживали связь с Патриотическим союзом Варшавы, который готовился к вооруженному воссоединению разделенной Речи Посполитой. Центром общественной жизни была минская гимназия. Ее преподаватели посещали масонские ложи, а среди гимназистов созревали идеи филаретизма (борьба с отсталыми взглядами в разных слоях общества), которые потом расцвелн в стенах Виленского университета (Т.Зан и др.). В 1815 г. в городе жил будущий декабрист К.Рылеев, в 1821–1822 гг. – руководитель Северного общества Н.Муравьев, член этого общества А.Бестужев. Все они имели тесную связь с местной масонской ителлигенцией. Не случайно первый вариант конституцин для новой России Н.Муравьев написал в Минске. В 1828 г. минские масонские ложи были закрыты, остатки сохранялись в глубоком подполье до 1839 г. В Музыкальном переулке, за музеем Валентия Ваньковича, и сейчас можно увидеть бывший Дом масонов.

Восстание 1830–1831 гг. затронуло жизнь минчан. Некоторые горожане вы-

выкладчыкі наведвалі масонскія ложы, а сярод гімназістаў выспявалі ідэі філарэтызму (барацьба з адсталымі поглядамі ў розных пластах грамадства), якія потым квітнелі ў сценах Віленскага універсітэта (Т.Зан і іншыя). У 1815 г. ў горадзе жыў будучы дзекабрыст К.Рылееў, у 1821–1822 гг. – кіраўнік Паўночнага таварыства М.Мураўёў, член гэтага таварыства А.Бястужаў. Усе яны мелі цесную сувязь з мясцовай масонскай інтэлігенцыяй. Невыпадкова першы варыянт канстытуцыі для новай Расіі М.Мураўёў напісаў у Мінску. У 1828 г. мінскія масонскія ложы былі зачынены, рэшткі хаваліся ў глыбокім падполлі да 1839 г. У Музычным завулку, за музеем Валенція Ваньковіча, і зараз можна пабачыць былы Дом масонаў.

Паўстанне 1830–1831 гг. закранула жыццё мінчан. Некаторыя гараджане выязджалі на захад Беларусі, каб далучыцца да паўстанцкіх атрадаў. Аднак Мінск не стаў месцам адкрытых выступленняў паўстанцаў. Апазіцыйныя настроі практычна не выходзілі за межы гарадскіх касцёлаў і патаемных масонскіх лож. Правінцыяльны губернскі цэнтр стаў месцам высылкі нядобранадзейных з іншых гарадоў Расіі, якія жылі тут пад наглядам паліцыі. Тым не менш, і ў Мінску ўводзілася ваеннае становішча. У горадзе размясціўся амаль двухтысячны вайсковы гарнізон. Зачыняліся кляштары: дамініканскі (1832), баніфратаў (1838), базыльянак і базыльян (1839).

Упартае супраціўленне далучэнню да праваслаўных распачалі ў 1839 г. прадстаўнікі мінскіх уніятаў (манашкі базыльянскага ордэна) і працягвалі яго некалькі гадоў. Імя адной з манашак Макрыны Мечыслаўскай, якой удалося ўратавацца і дабрацца да папы рымскага, набыло еўрапейскую вядомасць як пакутніцы за веру.

Палітычная актыўнасць гараджан нарастала. Вялікі рэзананс мелі Галіцыйскае паўстанне 1846 г. і рэвалюцыйныя падзеі ў Еўропе ў 1848 г. Мінскія гімназісты рыхтавалі паўстанне. У

езжали на запад Беларуси, чтобы присоединиться к повстанческим отрядам. Но Минск не стал местом открытых выступлений повстанцев. Оппозиционные настроения практически не выходили за стены городских костелов и таинственных масонских лож. Провинциальный губернский центр стал местом высылки неблагонадежных из других городов Рос-

Будынак, у якім размяшчалася Мінская гімназія з 1844 да 1917 г.

Здание, в котором размещалась Минская гимназия с 1844 по 1917 г.

The Minsk gymnasia building, 1844 – 1917.

сии, которые жили здесь под присмотром полиции. Тем не менее, и в Минске вводилось военное положение. В городе разместился почти двухтысячный военный гарнизон. Закрывались монастыри: доминиканский (1832), бонифратов (1838), базилианок и базилиан (1839).

Упорное сопротивление присоединению к православным начали в 1839 г. представители минских униатов (монахини базилианского ордена) и продолжали его на протяжении нескольких лет. Имя одной из монахинь Мокрины Мечиславской, которой удалось спастись и добраться до папы римского, приобрело европейскую известность как мученицы за веру.

Политическая активность горожан нарастала. Большой резонанс имело

фальварку Бараўляны, што пад Мінскам, была наладжана вытворчасць патронаў і зброі. Прапаганда вялася сярод салдат мінскага гарнізоннага батальёна. Моладзь натхнялі ідэі рэвалюцыйныя. Змоўшчыкі планавалі адцягнуць вайсковыя сілы Расіі ад падаўлення венгерскай рэвалюцыі і пратрымацца да прыходу ў Беларусь венгерскага рэвалюцыйнага войска на чале з польскім генералам Г.Дэмбінскім. Адным з лідэраў палітычнага руху быў гімназіст У.Борзабагаты, будучы ўрач, удзельнік паўстання 1863–1864 гг. і Парыжскай камуны. Паліцыі ўдалося высветліць сувязь мінскай апазіцыі з віленскай тайнай арганізацыяй «Саюз вольных братоў» (інакш «Братні саюз літоўскай моладзі»). У 1849 г. дваіх навучэнцаў асудзілі на высылку, больш за 60 пакаралі розгамі ў прысутнасці мінскага губернатара А.Сямёнава і вучняў малодшых класаў гімназіі. У тым жа годзе ў Мінску адбыўся судовы працэс па справе капітана А.Гусева і 13 яго таварышаў, якія адмовіліся адправіцца на падаўленне венгерскай рэвалюцыі.

Восенню 1858 г. мінчане сустракалі рускага цара Аляксандра II, але ўжо не так цёпла, як у свой час Аляксандра I. Мінская гімназія ператварылася ў гарадскі цэнтр распаўсюджання рэвалюцыйна-дэмакратычных ідэй. У ноч на 4 чэрвеня 1862 г. этап палітычных арыштантаў, які вялі праз Мінск, на выездзе з горада каля Барысаўскай заставы (плошча Перамогі) пачалі суправаджаць сотні мінчан. За Залатагорскімі могілкамі на Камароўцы (плошча Я.Коласа) нехта паспрабаваў перадаць арыштантам лекі і ежу, аднак ахоўнікі-казакі не дазволілі. Завязалася сутычка, у ход пайшлі палкі і каменне. Сярод затрыманых той ноччу былі 43 гімназісты. Пра мінскія падзеі ў 1862 г. паведамляў герцэнаўскі «Колокол».

У 1861–1862 гг. у Мінску ўзнікла падпольная рэвалюцыйная арганізацыя на чале з маладым афіцэрам Я.Козелам, які потым стаў бліжэйшым паплечнікам К.Каліноўскага. Сярод лідэраў арганіза-

восстание в Галиции в 1848 г. Минские гимназисты готовили восстание. В фольварке Боровляны, что под Минском, было налажено производство патронов и оружия. Пропаганда велась среди солдат минского гарнизонного батальона. Молодежь вдохновляли идеи революционные. Заговорщики планировали оттянуть военные силы России от подавления венгерской революции и продержаться до прихода в Беларусь венгерского революционного войска во главе с польским генералом Г.Дембинским. Одним из лидеров политического движения был гимназист В.Борзобогатый, будущий врач, участник восстания 1863–1864 гг. и Парижской коммуны. Полиции удалось выявить связь минской оппозиции с виленской тайной организацией «Союз вольных братьев» (иначе «Братский союз литовской молодежи»). В 1849 г. двоих учащихся осудили на высылку, более 60 наказали розгами в присутствии минского губернатора А.Семенова и учащихся младших классов гимназии. В том же году в Минске состоялся судебный процесс по делу капитана А.Гусева и 13 его товарищей, которые отказались отправиться на подавление венгерской революции.

Осенью 1858 г. минчане встречали русского царя Александра II, но уже не так тепло, как в свое время Александра I. Минская гимназия превратилась в городской центр распространения революционно-демократических идей. В ночь на 4 июня 1862 г. этап политических арестантов, который вели через Минск, на выезде из города у Борисовской заставы (площадь Победы) начали сопровождать сотни минчан. За Золотогорским кладбищем на Комаровке (площадь Я.Коласа) кто-то попробовал передать арестантам лекарства и еду, чего охранники-казаки не позволили. Завязалась стычка, в ход пошли палки и камни. Среди задержанных той ночью были 43 гимназиста. О минских событиях в 1862 г. сообщал герценовский «Колокол».

цыі былі студэнт Маскоўскага універсітэта А.Трусаў, які разгульваў па Мінску ў простанародным адзенні, дэманструючы тым сваё перакананне аб роўнасці ўсіх людзей, выхаванец Горы-Горацкага земляробчага інстытута К.Станкевіч, доктар П.Чакатоўскі, дачка беларускага пісьменніка В.Дуніна-Марцінкевіча – Каміла. Члены арганізацыі прапагандавалі ідэі паўстання, арганізоўвалі спяванне рэвалюцыйных гімнаў у касцёлах, збіралі сродкі і зброю для будучага паўстання, дапамагалі палітычным вязням і ссыльным. Амаль усе ўдзельнікі мінскай арганізацыі належалі да плыні «чырвоных» і ставілі перад паўстаннем задачы больш радыкальныя, чым «белыя». Так, «чырвоныя» абвяшчалі пра роўнасць беларусаў, літоўцаў і палякаў у новай Рэчы Паспалітай, у той час як «белыя» разглядалі будучую дзяржаву выключна польскай. Прыкладам мужнасці для мінчан была Каміла. Улады абвясцілі дзяўчыну ненармальнай і пасадзілі ў дом для вар'ятаў, але пасля вымушаны былі выпусціць, бо каля месца яе зняволення ўвесь час збіраліся людзі і кідалі да агароджы кветкі. Пазней Камілу пасадзілі ў турму і саслалі ў Сібір, адкуль яна вярнулася на Радзіму толькі ў 1880 г.

Весткі аб паўстанні 1863–1864 гг. хутка дакаціліся да Мінска. Пачатак адкрытых баявых дзеянняў быў запланаваны на 19 красавіка (1 мая) 1863 г. На Барысаўскім тракце, за Камароўкай, сфарміраваўся атрад пад кіраўніцтвам А.Трусава, каля Прылук, на Койданаўскім тракце, – атрад Я.Пілечкі. Аднак у хуткім часе абодва фарміраванні былі разбіты рэгулярнымі войскамі. У самім горадзе справа да паўстання не дайшла.

Пасля паўстання грамадска-палітычнае жыццё ў горадзе замерла. Пачаліся арышты. Трапіў у турму і пісьменнік В.Дунін-Марцінкевіч. Яго абвінавачвалі ў распаўсюджванні сярод сялян шкодных ідэй і ў тым, што выхоўваў сваю сям'ю не ў духу адданасці ўраду. Прапаршчыка М.Цюндзявіцкага, арыштаванага за рэвалюцыйную агітацыю сярод ся-

В 1861–1862 гг. в Минске возникла подпольная революционная организация во главе с молодым офицером Я.Козелом, который потом стал ближайшим соратником К.Калиновского. Среди лидеров организации были студент Московского университета А.Трусов, который разгуливал по Минску в простонародной одежде, демонстрируя тем свое

Ян Козел – кіраўнік паўстанцкай арганізацыі ў Мінску.

Ян Козел – руководитель повстанческой организации в Минске.

Yan Kozel, a leader of the insurgent group in Minsk.

убеждение о равенстве всех людей, воспитанник Горы-Горецкого земледельческого института К.Станкевич, доктор П.Чекатовский, дочь белорусского писателя В.Дунина-Марцинкевича – Камилла. Члены организации пропагандировали идеи восстания, организовывали пение революционных гимнов в костелах, собирали средства и оружие для будущего восстания, помогали политическим узникам и ссыльным. Почти все участники минской организации принадлежали к течению «красных» и ставили перед восстанием задачи более ра-

лян і распаўсюджванне «Мужыцкай праўды», расстралялі 22 мая 1863 г. на ростанях Ігуменскага і Койданаўскага трактаў (раён Паштамта), падпаручніка А.Алендскага 30 сакавіка 1864 г. – за правіянцкімі магазінамі (вуліца Ленінградская). Маўклівы пратэст гараджан выявіўся ў нашэнні жалобы па загінуўшых: жанчыны хадзілі ў чорным уб-

Каміла – дачка В.Дуніна-Марцінкевіча.
Камилла – дочь В.Дунина-Марцинкевича.
Kamilla, a daughter of Dunin-Martsinkevich.

ранні, мужчыны – з чорнымі павязкамі на рукавах.

Касцёл і кляштар бернардзінцаў былі ператвораны ў казарму і архіў губерні, касцёл і кляштар бернардзінак – у праваслаўную царкву і манастыр (1865). Перастаў існаваць кляштар бенедыкцінак. Мінская каталіцкая дыяцэзія (біскупства) далучалася да Віленскай (1868). Царскі ўказ ад 12 лютага 1870 г. дазваляў богаслужэнне ў касцёлах на рускай мове. Мінскі каталіцкі дэкан Ф.Сенчыкоўскі прыкладаў максімум намаганняў, каб гэты дазвол стаў абавязковы для ўсіх ксяндзоў губерні. За залішнюю стараннасць мясцовыя ўлады вымушаны былі перавесці яго ў Томск.

Пераарыентацыя на Расію. У 1870-х г. барацьба супраць царызму зноў

дикальные, чем «белые». Так, «красные» провозглашали равенство белорусов, литовцев и поляков в новой Речи Посполитой, в то время как «белые» видели будущее государство исключительно польским. Примером мужества для минчан была Камилла. Власти объявили девушку ненормальной и поместили в дом для сумасшедших, но вынуждены были после выпустить, потому что около места ее заключения все время собирались люди и бросали к ограде цветы. Позже Камиллу посадили в тюрьму и выслали в Сибирь, откуда она вернулась на Родину только в 1880 г.

Вести о восстании 1863–1864 гг. быстро дошли до Минска. Начало открытых боевых действий было запланировано на 19 апреля (1 мая) 1863 г. На Борисовском тракте, за Комаровкой, сформировался отряд под руководством А. Трусова, около Прилук, на Койдановском тракте, – отряд Я.Пилечко. Но в скором времени оба формирования были разбиты регулярными войсками. В самом городе дело до восстания не дошло.

После восстания общественно-политическая жизнь в городе замерла. В городе начались аресты. Попал в тюрьму и писатель В.Дунин-Марцинкевич. Его обвинили в распространении среди крестьян вредных идей и в том, что воспитывал свою семью не в духе преданности правительству. Прапорщика М.Цюндевицкого, арестованного за революционную агитацию среди крестьян и распространение «Мужицкой правды», расстреляли 22 мая 1863 г. на развилке Игуменского и Койдановского трактов (район Почтамта), подпоручика А.Алендского 30 марта 1864 г. – за провиантскими магазинами (улица Ленинградская). Молчаливый протест горожан проявился в ношении траура по погибшим: женщины ходили в черных одеждах, мужчины – с черными повязками на рукавах.

Костел и монастырь бернардинцев были превращены в казарму и архив губернии, костел и монастырь бернарди-

набірала размах, на гэты раз пад уплывам народніцтва – руху расійскай разначыннай інтэлігенцыі ў абарону сялянства. Расчараванне так званымі польскімі паўстаннямі, устанаўленне надзейнай чыгуначнай сувязі з расійскімі гарадамі спрыялі палітычнай пераарыентацыі мінскіх рэвалюцыянераў з Захаду на Усход. Асабліва плённа працаваў

нок – в православную церковь и монастырь (1865). Перестал существовать монастырь бенеднктинок. Минская католическая диацезия (бискупство) присоеднннялась к Внленской (1868). Царский указ от 12 февраля 1870 г. разрешал богослужения в костеле на русском языке. Минский католическнй декан Ф.Сенчиковский прилагал максимум уснлий,

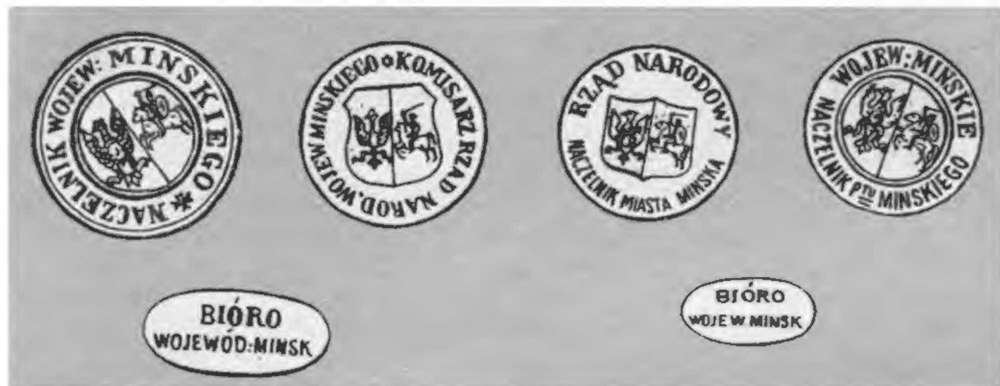

Камплект пячатак Мінскай арганізацыі паўстанцаў 1863–1864 гг.

Комплект печатей Минской организации повстанцев 1863–1864 гг.

A set of seals of Minsk insurgent organization, 1863–1864.

мінскі народніцкі гурток Я.Хургіна. Актыўную прапаганду вяла Г.Корба-Прыбылёва. Для расійскіх народнікаў зручна размешчаны і зацішны Мінск стаў важнай базай нелегальнай барацьбы. Сюды двойчы (1879 і 1880) прыязджаў Г.Пляханаў, прадстаўнік народніцкай арганізацыі «Чорны перадзел». А неўзабаве, восенню 1881 г., у Мінску пачала працаваць падпольная друкарня «Чорнага перадзелу», якая пратрымалася да канца 1882 г. Яе выданні распаўсюджваліся па ўсёй Расіі. У пачатку 1880-х г. у Мінску існаваў афіцэрскі гурток, які падпарадкоўваўся Ваенна-рэвалюцыйнаму цэнтру другой народніцкай арганізацыі – «Народнай волі».

У 1899–1900 гг. у Мінску і яго ваколіцах дзейнічала Рабочая партыя палітычнага вызвалення Расіі (РППВР) неанародніцкага кірунку. Крыху пазней, у 1904 г., у горадзе на Свіслачы сфарміравалася рэгіянальная Паўночна-заходняя арганізацыя агульнарасійскай Партыі сацыялістаў-рэвалюцыянераў (ПСР –

чтобы это разрешение стало обязательным для всех ксендзов губернии. За излишнее рвение местные власти вынуждены были перевести его в Томск.

Переориентация на Россию. В 1870-х г. борьба против царизма снова набирала размах, на этот раз под влиянием народничества – движения российской разночинной интеллигенции в защиту крестьяиства. Разочароваиие так называемыми польскими восстаниями, установление надежной железнодорожной связи с российскими городами способствовали политической переориентации минских революционеров с Запада иа Восток. Особенно плодотворно работал минский народнический кружок Я.Хургина. Активную пропагаиду вела А.Корба-Прибылева. Для российских народников удобно расположениый и тихий Минск стал важной базой иелегальной борьбы. Сюда дважды (1879 и 1880 гг.) приезжал Г.Плехаиов, представитель народнической организации «Черный передел». А вскоре,

ПЛАН города МИНСКА 1793 г.

Старый замок

слобода Ляховка

① Минское замчище

② Троицкое предместье

③ Татарская слобода

④ Нижний рынок

⑤ Верхний рынок

Оборонительные валы и бастионы города

Мельницы

Цифрами обозначены:

6. Ратуша
7. Петропавловская (Екатерининская) церковь
8. Католический кафедральный собор
9. Иезуитский коллегиум

Монастыри

10. бонифратов
11. бернардинок
12. бернардинцев
13. мужской базилианский
14. женский базилианский
15. доминиканский
16. францисканцев
17. бенедиктинок
18. бенедиктинцев
19. кармелитов
20. женский Троицкий
21.22.23. Униатские церкви
24. Магометанская мечеть
25. Синагога

Мельницы

26. городская
27. мужского базилианского монастыря
28. городской парафии

эсэраў). Значную матэрыяльную падтрымку яна мела з боку ўладальніка маёнтка Блонь А.Бонч-Асмалоўскага.

У 1870-х г. зараджаўся рабочы рух. У красавіку 1876 г. першую буйную эканамічную забастоўку правялі рабочыя мінскіх майстэрняў Маскоўска-Брэсцкай чыгункі. У 1880–1890-х г. актыўна баставалі рабочыя дробнай прамысловасці. Мінскія слесары ў час двухмесячнай забастоўкі 1886 г. стварылі першую ў Беларусі і Літве стачачную касу. З сярэдзіны 1880-х г. сотні рабочых Мінска наведвалі марксісцкія асветныя гурткі. Вядомая сацыял-дэмакратка Я.Гурвіч зрабіла ў Мінску другі пасля Г.Лапаціна пераклад «Капітала» К.Маркса, які ў 1899 г. ўпершыню быў легальна надрукаваны ў Расіі. У 1895 г. мінскія рабочыя ўпершыню адзначылі Першамайскае свята.

З канца 1880-х г. з'явіліся палітычныя лістоўкі і брашуры на яўрэйскай мове ідыш. Створаная ў 1897 г. ў Вільні сацыял-дэмакратычная арганізацыя яўрэйскіх рабочых Бунд мела вялікі ўплыў у Мінску. Першы з'езд Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (РСДРП) адбыўся ў Мінску ў 1898 г. Бунд выконваў ролю тэхнічнага арганізатара з'езда. Утвораны ў 1896 г. па ініцыятыве С.Трусевіча Рабочы саюз Літвы пайшоў на аб'яднанне з сацыял-дэмакратамі Каралеўства Польскага. У студзені 1900 г. на мінскім аб'яднаўчым з'ездзе была створана новая партыя – Сацыял-дэмакратыя Каралеўства Польскага і Літвы. Яе партыйнымі лідэрамі сталі С.Трусевіч і Ф.Дзяржынскі.

Беларуская інтэлігенцыя ўжо ў пачатку 1890-х г. пачала гуртавацца вакол «Минского листка». У канцы 1890-х г. сярод навучэнцаў Мінскай гімназіі па ініцыятыве братоў Івана і Антона Луцкевічаў утварыўся беларускі гурток для абмеркавання нацыянальных праблем. Побач з Вільняй і Пецярбургам Мінск стаў месцам зараджэння ў 1902–1904 гг. беларускага палітычнага руху. Пад уплывам братоў Луцкевічаў гімназічны гурток перарос у Мінскую арганізацыю

осенью 1881 г., в Минске начала работать подпольная типография «Черного передела», которая продержалась до конца 1882 г. Ее издания распространялись по всей России. В начале 1880-х г. в Минске существовал офицерский кружок, подчинявшийся Военно-революционному центру второй народнической организации – «Народной воли».

В 1899–1900 гг. в Минске и его окрестностях действовала «Рабочая партия политического освобождения России» (РППОР) неонароднического направления. Чуть позднее, в 1904 г., в городе на Свислочи сформировалась региональная Северо-западная организация общероссийской Партии социалистов-революционеров (ПСР – эсеров). Значительную материальную поддержку ей оказывал владелец имения Блонь А.Бонч-Осмоловский.

В 1870-х г. зарождалось рабочее движение. В апреле 1876 г. первую крупную экономическую забастовку провели рабочие минских мастерских Московско-Брестской железной дороги. В 1880–1890-х г. активно бастовали рабочие мелкой промышленности. Минские слесари во время двухмесячной забастовки 1886 г. создали первую в Беларуси и Литве стачечную кассу. С середины 1880-х г. сотни рабочих Минска посещали марксистские просветительские кружки. Известная социал-демократка Е.Гурвич сделала в Минске второй после Г.Лопатина перевод «Капитала» К.Маркса, который в 1899 г. впервые был легально напечатан в России. В 1895 г. минские рабочие впервые отметили Первомайский праздник.

С конца 1880-х г. появились политические листовки и брошюры на еврейском языке идиш. Созданная в 1897 г. в Вильно социал-демократическая организация еврейских рабочих Бунд имела большое влияние в Минске. Первый съезд Российской социал-демократической рабочей партии (РСДРП) состоялся в Минске в 1898 г. Бунд исполнял роль технического организатора съезда. Созданный в 1896 г. по инициативе

Беларускай сацыялістычнай грамады (БСГ) – першай нацыянальнай партыі беларусаў, якая ўвабрала ў сябе як неанародніцкія, так і сацыял-дэмакратычныя ідэі.

Размах у горадзе сацыял-дэмакратычнага руху звярнуў на сябе ўвагу царскай «ахранкі». Пад яе апекай у 1902 г. ў Мінску сацыял-дэмакратка М.Вільбушэвіч стварыла Яўрэйскую незалежную рабочую партыю, якая грунтавалася на ідэях дзяржаўнага сацыялізму. Яе аддзяленні ўзніклі ў Вільні і Адэсе. У партыі было больш рабочых, чым у Бундзе. Але паставіць яўрэйскі рабочы рух пад кантроль дзяржаве не ўдалося. Яўрэйская інтэлігенцыя звязвала інтарэсы рабочых з сіянізмам, ідэалогіяй нацыянальна-вызваленчай барацьбы яўрэйскага народа. Пасля Усерасійскага з'езда сіяністаў у Мінску (верасень 1902 г.) утварылася партыя рабочых-сіяністаў – Паалей-цыён. Дэмакратычную фракцыю иа мінскім з'еэдзе ўзначальваў Х.Вейцман, які пазней стаў першым прэзідэнтам Ізраіля. Яўрэйская незалежная рабочая партыя ў 1903 г. распалася.

А.Луцкевіч.
А.Луцкевич.
Anton Lutskevich.

У рэчышчы агульнарасійскага палітычнага руху. У гады рэвалюцыі

С.Трусевича Рабочий союз Литвы пошел на объедннение с социал-демократами Королевства Польского. В январе 1900 г. на минском объединительном съезде была создана новая партия – Социал-демократия Королевства Польского и Литвы. Ее партийными лидерами стали С.Трусевич и Ф.Дзержинский.

Белорусская интеллигенция уже в начале 1890-х г. начала группироваться вокруг «Мннского листка». В конце 1890-х г. среди учащихся минской гимназии по инициативе братьев Ивана и Антона Луцкевичей образовался кружок для обсуждения национальных проблем. Рядом с Вильно и Петербургом Минск стал местом зарождения в 1902–1904 гг. белорусского полнтического движения. Под влиянием братьев Луцкевичей гимназический кружок перерос в Минскую организацию Белорусской социалистической громады (БСГ), первой национальной партии белорусов, которая вобрала в себя как неонароднические, так и социал-демократические идеи.

Размах в городе социал-демократического движения обратил на себя внимание царской «охранки». Под ее опекой в 1902 г. в Минске социал-демократка М.Вильбушевич создала Еврейскую независимую рабочую партию, которая базировалась на идеях государственного социализма. Ее отделения возникли в Вильно и Одессе. В партии было больше рабочих, чем в Бунде. Но поставить еврейское рабочее движение под контроль государству не удалось. Еврейская интеллигенция связывала интересы рабочих с сионизмом, идеологией национально-освободительной борьбы еврейского народа. После Всероссийского съезда сионистов в Минске (сентябрь, 1902) образовалась партия рабочих-сионистов – Поалей-цион. Демократическую фракцию на минском съезде возглавлял Х.Вейцман, который позже стал первым президентом Израиля. Еврейская независимая рабочая партия в 1903 г. распалась.

В русле общероссийского политического движения. В годы революции 1905–1907 гг. Минск вошел в ряд важ-

1905–1907 гг. Мінск выйшаў у шэраг важных цэнтраў рэвалюцыйнай барацьбы. Свае партыйныя структуры тут упершыню стварылі агульнарасійскія партыі – манархісты, акцябрысты, кадэты. Але па свайму ўплыву яны істотна саступалі левым партыйным арганізацыям. Найбольшую колькасць прыхільнікаў мела РСДРП. У жніўні 1905 г. партыя правяла ў Мінску Першую абласную канферэнцыю арганізацый РСДРП Паўночна-Заходняга краю, а ў канцы верасня і пачатку кастрычніка – канферэнцыю сваіх прапагандыстаў таго ж рэгіёна. Вылучалася актыўнасцю і Беларуская сацыялістычная грамада. У сакавіку 1905 г. грамадоўцы сумесна з эсэрамі сабралі ў Мінску сялянскі з'езд, а ў канцы года арганізавалі сваю друкарню. II з'езд БСГ таксама прайшоў у Мінску ў канцы 1905 – пачатку 1906 г. У прыгарадным Камароўскім лесе (зараз парк Чэлюскінцаў) партыя эсэраў заснавала ўсерасійскую базу падрыхтоўкі тэрарыстаў, якой кіраваў мінскі ўрач Р.Гершуні. Тут, пад Мінскам, рыхтаваліся замахі на П.Сталыпіна і екацярынаслаўскага губернатара Жаўтаноўскага.

На другі дзень пасля абвяшчэння царскага «Маніфеста» аб свабодах, 18 кастрычніка, у Мінску па загаду губернатара П.Курлова на Прывакзальнай плошчы салдаты расстралялі ўдзельнікаў 20-тысячнага мітынгу. Да 100 чалавек было забіта і каля 300 паранена. У знак помсты мінскія эсэры І.Пуліхаў і А.Ізмайловіч 14 студзеня 1906 г. арганізавалі няўдалы замах на П.Курлова і мінскага паліцмайстра Д.Норава. У час Снежаньскага ўзброенага паўстання ў Маскве мінскія працоўныя далучыліся да ўсерасійскай стачкі, становішча ў горадзе было блізкае да паўстання.

У выніку паслярэвалюцыйных рэпрэсій дзейнасць апазіцыйных партый у Мінску, як і ва ўсёй Беларусі, фактычна зусім спынілася і была адноўлена толькі ў 1917 г. Іх у нейкай ступені замянілі легалізаваныя ў 1906 г. прафсаюзы, якія ўзнікалі на аснове былых стачачных кас.

ных центров революционной борьбы. Свои партийные структуры здесь впервые создали общероссийские партии – монархисты, октябристы, кадеты. Но по своему влиянию они существенно уступали левым партийным организациям. Наибольшее количество приверженцев было у РСДРП. В августе 1905 г. партия провела в Минске Первую областную конференцию организаций РСДРП Северо-западного края, а в конце сентября и начале октября – конференцию своих пропагандистов того же региона. Выделялась активностью и Белорусская социалистическая громада. В марте 1905 г. громадовцы совместно с эсерами собрали в Минске крестьянский съезд, а в конце года организовали свою типографию. II съезд БСГ также прошел в Минске в конце 1905 – начале 1906 г. В пригородном Комаровском лесу (сейчас парк Челюскинцев) партия эсеров основала всероссийскую базу подготовки террористов, которой руководил минский врач Г.Гершуни. Тут, под Минском готовились покушения на П.Столыпина и екатеринославского губернатора Жолтановского.

На второй день после провозглашения царского «Манифеста» о свободах, 18 октября, в Минске по приказу губернатора П.Курлова на Привокзальной площади солдаты расстреляли участников 20-тысячного митинга. До 100 человек было убито и около 300 ранено. В знак мести минские эсеры И.Пулихов и А.Измайлович 14 января 1906 г. организовали неудачное покушение на П.Курлова и минского полицмейстера Д.Норова. Во время Декабрьского вооруженного восстания в Москве минские трудящиеся присоединились к всероссийской стачке, положение в городе было близким к восстанию.

В результате послереволюционных репрессий деятельность оппозиционных партий в Минске, как и во всей Беларуси, фактически совсем прекратилась и была восстановлена только в 1917 г. Их в некоторой степени заменили легализованные в 1906 г. профсою-

ПЛАН ГУБЕРНСКОГО ГОРОДА МИНСКА
(1903г.)

Исправления и дополнения на основе планов г. Минска 1898г. и 1903г. внесены И. И. Сацукевичем

Лібералізацыя рэлігійнай палітыкі царскага ўрада з 1890 г. і прынящце 17 красавіка 1905 г. закона аб свабодзе веравызнання выклікала незадавальненне мясцовых праваслаўных колаў. У жніўні 1908 г. ў Мінску адбыўся з'езд прадстаўнікоў заходнярускіх праваслаўных брацтваў, які скардзіўся цару, што верацярпімасць вядзе да паланізацыі Заходняга краю. Мінск прызнаваўся важным цэнтрам праваслаўя на захадзе імперыі.

З пачаткам першай сусветнай вайны была ўтворана Мінская ваенная акруга замест скасаванай Віленскай. Пасля спынення наступлення немцаў у кастрычніку 1915 г. на лініі Дзвінск–Браслаў–Паставы–Смаргонь–Баранавічы–Пінск Мінск ператварыўся ў прыфрантавы горад. Штаб Паўночнага фронту знаходзіўся ў Дзвінску, а штаб Заходняга – у Мінску. Ваеннае становішча абумовіла панаванне ў горадзе органаў палітычнай бяспекі і ваеннай контрразведкі. Дзейнасць палітычных партый стала немагчымай. Тым не менш, у гады першай сусветнай вайны Мінск, як і Вільня, стаў цэнтрам беларускага нацыянальнага руху. Бежанцы павялічылі ўдзельную вагу беларусаў сярод мінчан і жыхароў іншых гарадоў Беларусі. Летам 1915 г. ў Мінску адчынілася гарадское аддзяленне створанага ў Вільні Беларускага таварыства па аказанні дапамогі пацярпелым ад вайны, якое аб'ядноўвала 50 чалавек. Яно арганізоўвала для бежанцаў начлежныя прытулкі, платныя і бясплатныя сталоўкі, дапамагала ў працаўладкаванні.

Пасля звяржэння царызму. Як толькі вестка пра перамогу Лютаўскай рэвалюцыі дасягнула Мінска, у ноч з 3 на 4 сакавіка ў горадзе быў створаны Камітэт грамадзянскай бяспекі, які ўзначалілі Б.Самойленка і С.Хржанстоўскі. Часовы орган улады дзейнічаў да моманту перавыбрання гарадской думы (30 ліпеня). Заснаваны 4–8 сакавіка гарадскі Савет рабочых і салдацкіх дэпутатаў на чале з Б.Позернам абараняў інтарэсы працоўных і вайскоўцаў. Рэальная ўлада ў горадзе належала гу-

зы, которые возникали на основе бывших стачечных касс.

Либерализация религиозной политики царского правительства (с 1890 г.) и принятие закона о свободе вероисповедания (17 апреля 1905 г.) вызвали недовольство местных православных кругов. В августе 1908 г. в Минске состоялся съезд представителей западнорусских православных братств, который жаловался царю, что веротерпимость ведет к полонизации Западного края. Минск признавался важным центром православия на западе империи.

С началом первой мировой войны был образован Минский военный округ вместо упраздненного Виленского. После остановки наступления немцев в октябре 1915 г. на линии Двинск–Браслав–Поставы–Сморгонь–Барановичи–Пинск Минск превратился в прифронтовой город. Штаб Северного фронта находился в Двинске, а штаб Западного – в Минске. Военное положение обусловило господство в городе органов политической безопасности и военной контрразведки. Деятельность политических партий стала невозможной. Тем не менее, в годы первой мировой войны Минск, как и Вильно, стал центром белорусского национального движения. Беженцы увеличили удельный вес белорусов среди минчан, да и жителей других городов Беларуси. Летом 1915 г. в Минске открылось городское отделение созданного в Вильно Белорусского товарищества по оказанию помощи потерпевшим от войны, которое объединяло 50 человек. Оно организовывало для беженцев ночлежные приюты, платные и бесплатные столовые, помогало в трудоустройстве.

После свержения царизма. Как только известие о победе Февральской революции достигло Минска, в ночь с 3 на 4 марта в городе был создан Комитет гражданской безопасности во главе с Б.Самойленко и С.Хржонстовским. Временный орган власти действовал до момента переизбрания городской думы (30 июля). Основанный 4–8 марта го-

бернскаму камісару і каменданту Мінска Б.Самойленку, а таксама гарадскому камісару С.Хржанстоўскаму.

Лютаўская рэвалюцыя дазволіла розным палітычным партыям і грамадскім арганізацыям легальна ажыццяўляць сваю дзейнасць. Мінск ператварыўся ў вядучы палітычны цэнтр Беларусі. Істотнай асаблівасцю яго развіцця стала супрацоўніцтва большасці палітычных сіл у справе падтрымкі Часовага ўрада і забеспячэння правапарадку ў горадзе. Вялікі ўплыў меў абраны на І з'ездзе дэлегатаў войск і тылу Заходняга фронту 7–17 красавіка ў Мінску Франтавы камітэт, які працаваў у будынку на плошчы Свабоды, 4.

Аднавіла сваю дзейнасць БСГ. Яе мінская арганізацыя побач з петраградскай вылучалася сваімі памерамі і ўплывам. Пры падтрымцы грамадскасці горада яна арганізавала ў Мінску 25–26 сакавіка правядзенне І з'езда прадстаўнікоў беларускіх арганізацый і партый. Абраны на з'ездзе Беларускі нацыянальны камітэт (Белнацком, БНК) набыў ролю вышэйшай краёвай установы. Беларускія арганізацыі і партыі, нягледзячы на рознагалоссі, стараліся мець сувязь з Белнацкомам, прызнавалі Мінск цэнтрам Беларусі.

Палітычная ініцыятыва ў горадзе і краі належала арганізацыям агульнарасійскіх палітычных партый – у першую чаргу эсэрам і меншавікам, якія панавалі ва ўсіх уладных структурах горада і краю.

Правал летняга наступлення расійскай арміі 1917 г. выклікаў у грамадскасці Мінска выбух незадаволенасці. Каб падтрымаць Часовы ўрад, у Мінску 15 ліпеня быў створаны Камітэт рэвалюцыйных арганізацый з прадстаўнікоў Саветаў, Франтавога камітэта, Камітэта грамадскай бяспекі, сацыялістычных партый і інш. Мінскія бальшавікі стварылі ў горадзе ўласную арганізацыю і пачалі выдаваць газету «Звязда», але не здолелі істотна паўплываць на пашырэнне сярод мінчан антыўрадавых настрояў. Пазней, 24 жніўня, гарадскія ўла-

родской Совет рабочих и солдатских депутатов во главе с Б.Позерном защищал интересы трудящихся и военных. Реальная власть в городе принадлежала губернскому комиссару и коменданту Минска Б.Самойленко, а также городскому комиссару С.Хржонстовскому.

Февральская революция позволила разным политическим партиям и общественным организациям легально осуществлять свою деятельность. Минск превратился в ведущий политический центр Беларуси. Существенной особенностью его развития стало сотрудничество большинства политических сил в деле поддержки Временного правительства и обеспечения правопорядка в городе. Большое влияние имел избранный на I съезде делегатов войск и тыла Западного фронта 7–17 апреля в Минске Фронтовой комитет, который работал в здании на площади Свободы, 4.

Возобновила свою деятельность БСГ. Ее минская организация наряду с петроградской выделялась своими размерами и влиянием. При поддержке общественности города она организовала в Минске 25–26 марта проведение I съезда представителей белорусских организаций и партий. Избранный на съезде Белорусский национальный комитет (Белнацком, БНК) приобрел роль высшего краевого учреждения. Белорусские организации и партии, несмотря на разногласия, старались поддерживать связь с Белнацкомом, признавали Минск центром Беларуси.

Политическая инициатива в городе и крае принадлежала организациям общероссийских политических партий – в первую очередь эсерам и меньшевикам, которые господствовали во всех властных структурах города и края.

Провал летнего наступления российской армии 1917 г. вызвал у общественности Минска взрыв недовольства. Чтобы поддержать Временное правительство, в Минске 15 июля был создан Комитет революционных организаций из представителей Советов, Фронтового комитета, Комитета общественной безопасности, социалистических партий и др. Минские

ды закрылі бальшавіцкую газету за антыўрадавую прапаганду.

Абвастрэнне палітычнай сітуацыі ў краіне абумовіла скліканне 8–12 ліпеня ў Мінску II з'езда прадстаўнікоў беларускіх партый. З вялікай цяжкасцю дэлегатам удалося паразумецца на платформе неабходнасці адзінага нацыянальнага фронту і абраць замест Беларускага нацыянальнага камітэта Цэнтральную раду беларускіх арганізацый і партый на чале з Я.Лёсікам. Новая ўстанова дзейнічала пераважна як нацыянальна-культурная арганізацыя і зусім мала ўвагі аддавала пытанню аб уладзе.

Калі 27 жніўня – 1 верасня вярхоўны галоўнакамандуючы Расіі Л.Карнілаў спрабаваў ажыццявіць у краіне пераварот, Мінск выступіў у падтрымку Часовага ўрада. Створаны на аснове лаяльных да ўлады структур Часовы рэвалюцыйны камітэт змог захаваць у горадзе грамадскі парадак.

У Мінску і Беларусі барацьбу за ўладу вялі два асноўныя блокі палітычных сіл – ліберальна-буржуазны і рэвалюцыйна-радыкальны (бальшавікі). Польскія палітычныя сілы не выключалі далучэння Мінска ў склад адноўленай польскай дзяржавы. Яўрэйскія партыі дзейнічалі ў рэчышчы агульнарасійскай палітычнай плыні.

15–24 кастрычніка 1917 г. ў Мінску праходзіла пасяджэнне Цэнтральнай рады беларускіх партый і арганізацый. У першы дзень працы пры ўдзеле дэлегатаў з'езда вайскоўцаў-беларусаў Заходняга фронту гэтай арганізацыі быў нададзены характар палітычнага цэнтра Беларусі і яна атрымала назву Вялікая беларуская рада (ВБР). Старшынёй выканкома стаў В.Адамовіч, яго намеснікамі – беларускі паэт Алесь Гарун (А.Прушынскі) і А.Смоліч.

18–24 кастрычніка 1917 г. ў Мінску працаваў з'езд беларусаў-вайскоўцаў Заходняга фронту. Прыехалі прадстаўнікі беларускіх арганізацый Балтыйскага флоту, Румынскага і Паўночнага франтоў. Дэлегаты выказалі гатоўнасць бараніць беларускія землі і ра-

большевики, хотя и создали в городе собственную организацию и начали издавать газету «Звезда», не смогли существенно повлиять на распространение среди минчан антиправительственных настроений. Позднее, 24 августа, городские власти закрыли большевистскую газету за антиправительственную пропаганду.

Обострение политической ситуации в стране обусловило созыв 8–12 июля в Минске II съезда представителей белорусских партий. С большими трудностями делегатам удалось договориться на платформе необходимости единого национального фронта и выбрать вместо Белорусского национального комитета Центральную раду белорусских организаций и партий во главе с И.Лёсиком. Новое учреждение действовало в основном как национально-культурная организация и совсем мало внимания уделяло вопросу о власти.

Когда 27 августа – 1 сентября верховный главнокомандующий России Л.Корнилов пробовал осуществить в стране переворот, Минск выступил в поддержку Временного правительства. Созданный на основе лояльных власти структур Временный революционный комитет смог сохранить в городе общественный порядок. В Минске и Беларуси борьбу за власть вели два основных блока политических сил – либерально-буржуазный и революционно-радикальный (большевики). Польские политические силы не исключали присоединения Минска к восстановленному польскому государству. Еврейские партии действовали в русле общероссийского политического течения.

15–24 октября 1917 г. в Минске проходило заседание Центральной рады белорусских партий и организаций. В первый день работы при участии делегатов съезда военных-белорусов Западного фронта этой организации был придан характер политического центра Беларуси, и она получила название Большая белорусская рада (ББР). Председателем исполкома стал В.Адамович, его заместителями – белорус-

сійскую дэмакратыю, прынялі рэзалюцыю аб пашырэнні беларускіх вайсковых арганізацый і абралі Цэнтральную беларускую вайсковую раду (ЦБВР). Старшынёй яе выканаўчага камітэта стаў С.Рак-Міхайлоўскі. Вялікія надзеі ўскладаліся на Устаноўчы сход, да выбараў якога рыхтавалася ўся краіна.

Працягвалі сваю дзейнасць бальшавікі. Першая паўночна-заходняя абласная канферэнцыя РСДРП(б), што праходзіла ў сярэдзіне верасня, абмеркавала пытанне аб узброеным паўстанні (рашэнне аб яго падрыхтоўцы прыняў VI з'езд партыі бальшавікоў у Петраградзе) і абрала Паўночна-заходні абласны камітэт партыі пад старшынствам А.Мяснікова.

2. СТАНАЎЛЕННЕ КАПІТАЛІСТЫЧНАЙ ЭКАНОМІКІ

Гандаль. Транспартнае становішча Мінска не вельмі спрыяла яго эканамічнаму развіццю. Рака Свіслач, на якой размяшчаўся горад, не мела ў пачатку 19 ст. вялікага значэння для гандлю. Перавозкі ажыццяўляліся гужавым транспартам. Сітуацыя змянілася пасля правядзення ў 1871 г. праз Мінск Маскоўска-Брэсцкай чыгункі і асабліва пасля таго, як у 1874 г. яе ў межах мінскага прыгарада перасекла другая магістраль – Лібава-Роменская. Мінск апынуўся на перакрыжаванні дзвюх чыгуначных магістралей і атрымаў надзейную сувязь з Маскоўскім, Польскім і Паўднёвым прамысловымі раёнамі, са збожжавымі украінскімі губернямі і з партамі Балтыйскага мора.

Да 1830-х г. у Мінску праходзілі два веснавыя кірмашы – кантрактны (сакавік) і дзесятуха (на дзесяты дзень пасля Вялікадня, адсюль і назва). Паэней дзелавая актыўнасць зменшылася і ў горадзе застаўся адзін кантрактны кірмаш, які праводзіўся з 25 мая да 25 чэрвеня. На мінскія кірмашы прыязджалі купцы з Варшавы, Кёнігсберга, Данцыга, усіх вялікіх гарадоў Расіі. Яны прадавалі знакамітыя турэцкія шалі, ліёнскі шоўк, сярэбраныя вырабы пе-

ский поэт Алесь Гарун (А.Прушинский) и А.Смолич.

18–24 октября 1917 г. в Минске работал съезд белорусов-военных Западного фронта. Приехали представители белорусских организаций Балтийского флота, Румынского и Северного фронтов. Делегаты высказали готовность защищать белорусские земли и российс-

Брэсцкі вакзал. Пабудаваны ў 1871 г. Зараз на гэтым месцы пустка каля прыпынку «Інстытут культуры».

Брестский вокзал. Построен в 1871 г. Сейчас на этом месте пустырь возле остановки «Институт культуры».

Brest station. At present there is a vacant lot near the Institute of Culture stop.

кую демократию, приняли резолюцию о расширении белорусских военных организаций и избрали Центральную белорусскую военную раду (ЦБВР). Председателем ее исполнительного комитета стал С.Рак-Михайловский. Большие надежды возлагались на Учредительное собрание, к выборам которого готовилась вся страна.

Продолжали свою деятельность большевики. Первая северо-западная конференция РСДРП(б), которая проходила в середине сентября, обсудила вопрос о вооруженном восстании (решение о его подготовке принял VI съезд партии большевиков в Петрограде) и

цярбургскіх майстроў, харкаўскую галантарэю. Мясцовыя купцы дастаўлялі з Масквы, Ніжняга Ноўгарада, Варшавы і Рыгі розныя тканіны, віно, селядцы, вострыя прыправы, металічныя вырабы. Акрамя таго, мінскае купецтва займалася буйным пасрэдніцкім гандлем збожжам, якое дастаўлялася з Украіны, а таксама соллю, што ішла з Крыма. Немалы прыбытак давала скупка ў навакольных маёнтках і вёсках сельскагаспадарчых тавараў для іх адпраўкі за мяжу. У горадзе знаходзіліся буйныя склады пянькі, лёну, воску, мёду, сырых і выробленых скур, шчаціння, канаплянага і льнянога семя, масла, сала, іншых тавараў. Гандлёвыя абароты мінскіх кірмашоў дасягалі ў 30–40-х г. 19 ст. 300–500 тыс. рублёў, аднак былі меншыя ў параўнанні з кірмашовымі абаротамі гарадоў, якія месціліся на паўнаводных рэках.

Мясныя рады на Нізкім рынку. 1888 г.
Мясные ряды на Низком рынке. 1888 г.
Rows of butcher's stalls in the Low Market. 1888.

У 50-х г. 19 ст. кірмашны гандаль у Мінску згортваўся, саступаючы месца стацыянарнаму. Колькасць крам у горадзе вырасла ў 1800–1861 гг. са 124 да 594. У рознічным гандлі сярэдзіны 19 ст. было занята да $^1/_3$ гараджан. Выбар тавараў, праўда, не вызначаўся разнастай-

избрала Северо-западный областной комитет партии под председательством А.Мясникова.

2. СТАНОВЛЕНИЕ КАПИТАЛИСТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Торговля. Транспортное положение Минска не очень благоприятствовало его экономическому развитию. Река Свислочь, на которой располагался город, не имела в начале 19 в. большого значения в торговле. Перевозки осуществлялись гужевым транспортом. Ситуация изменилась после проведения в 1871 г. через Минск Московско-Брестской железной дороги и особенно пасле того, как в 1874 г. ее в границах минского пригорода пересекла другая магистраль – Либаво-Роменская. Минск оказался на пересечении двух железнодорожных магистралей и получил надежную связь с Московским, Польским и Южным промышленными районами, с хлебными украинскими губерниями и с портами Балтийского моря.

До 1830-х г. в Минске проходили две весенние ярмарки – контрактная (март) и десятуха (на десятый день после Пасхи, отсюда и название). Позднее деловая активность уменьшилась и в городе осталась одна контрактная ярмарка, которая проводилась с 25 мая до 25 июня. На минские ярмарки приезжали купцы из Варшавы, Кенигсберга, Данцига, всех больших городов России. Они продавали знаменитые турецкие шарфы, лионский шелк, серебряные изделия петербургских мастеров, харьковскую галантерею. Местные купцы доставляли из Москвы, Нижнего Новгорода, Варшавы и Риги разные ткани, вино, сельдь, пряности, металлические изделия. Кроме того, минское купечество занималось крупной посреднической торговлей зерном, которое доставлялось из Украины, а также солью, шедшей из Крыма. Немалый доход давала скупка в окрестных имениях и деревнях сельскохозяйственных товаров для их отправки за границу. В городе находились крупные скла-

насцю і вытанчанасцю. У большасці крам гандлявалі прадуктамі харчавання і спіртнымі напіткамі. Гандляры базараў, утрымальнікі заезных двароў арыентаваліся на абслугоўванне простага люду. І таму, калі ў Мінск з усёй губерні з'язджаліся шляхецкія сем'і на сеймікі для абрання органаў саслоўнага самакіравання, то з сабой везлі шматлікую службу, кухню і харчовыя запасы. Рознічны гандаль канцэнтраваўся на Высокім рынку (цяпер плошча Свободы). Лепшыя з гандлёвых крам месціліся ў двухпавярховым каменным Гасціным двары, што стаяў сярод плошчы (стаіць і зараз пасля рэстаўрацыі). Да 1840-х г. штотыднёва і ў перыяд кірмашу таргі праводзіліся на плошчы Новага рынку (цяпер Цэнтральны сквер). Харчовы гандаль вёўся на Ніжнім рынку (цяпер раён вуліцы Нямігі), дзе знаходзіліся мясныя і рыбныя рады і так званыя сундукі, або часовыя крамы. Буйны сельскагаспадарчы базар ладзіўся на рынычнай плошчы Траецкай гары (цяпер раён опернага тэатра).

Да канца 19 ст. Мінск ператварыўся ў важнейшы гандлёвы цэнтр Беларусі. Сярод чыгуначных станцый беларускага рэгіёна ён меў самы значны грузаабарот – 9,3 млн. пудоў у 1899 г. і 20,3 млн. пудоў у 1913 г. Мінск стаў буйнейшым цэнтрам транзітнага гандлю лесам, збожжам і тэкстылем. Горад выконваў функцыі буйнога размеркавальніка тавараў у Мінскай, Магілёўскай і часткова Віцебскай губернях. З-за межаў Беларускага краю па чыгунцы сюды прывозілі хлеб, соль, цукар, чай, селядцы, вінаграднае віно, каменны вугаль, газу, метал, машыны і абсталяванне. Важная роля ў прывозе належала так званым мануфактурным таварам. Паркаль, палатно, напаўшарсцяныя тканіны, хусткі карысталіся тады ў Беларусі ўстойлівым і шырокім попытам. Праз горад у вялікай колькасці ішлі тавары, што выраблялiся ў мясцовым рэгіёне і прызначаліся на ўсерасійскі рынак: прадукты жывёлагадоўлі, агародніна, яблыкі, рыба, канапляны алей, дровы, лес і леды пеньки, льна, воска, меда, сырых и обработанных шкур, щетины, конопляного и льняного семян, масла, сала, других товаров. Торговые обороты минских ярмарок достигали в 30–40-х г. 19 в. 300–500 тыс. рублей, однако были меньше по сравнению с ярмарочными оборотами городов, которые располагались на полноводных реках.

Паўночны банк (былы гарадскі тэатр) на Саборнай (Свабоды) плошчы. Пачатак 20 ст.

Северный банк (бывший городской театр) на Соборной (Свободы) площади. Начало 20 в.

The North bank (the former city theatre) in the Cathedral Square (Liberty Square). The beginning of the 20th century.

В 50-х г. 19 в. ярмарочная торговля в Минске свертывалась, уступая место стационарной. Количество лавок в городе возросло в 1800–1861 гг. со 124 до 594. В розничной торговле середины 19 в. было занято до $^1/_3$ горожан. Выбор товаров, правда, не отличался разнообразием и изысканностью. В большинстве лавок торговали продуктами питания и спиртными напитками. Торговцы ярмарок, содержатели постоялых дворов ориентировались на обслуживание простого люда. И поэтому, когда в Минск со всей губернии съезжались шляхетские семьи на сеймики для избрания ор-

саматэрыялы, запалкі. Адсюль адпраўляліся і тавары, вытворчасць якіх была наладжана непасрэдна ў горадзе.

З канца 19 ст. даволі інтэнсіўна развіваўся гандаль унутры горада. У 1890 г. ў Мінску былі 583 гандлёвыя ўстановы, гадавы тавараабарот якіх складаў 3,6 млн. рублёў. У 1913 г. колькасць усіх гандлёвых прадпрыемстваў

Гасцініца «Еўропа». Пачатак 20 ст. Зараз адбудоўваецца занава.

Гостиница «Европа». Начало 20 в. Сейчас отстраивается заново.

Hotel «Europe». The beginning of the 20th century. In its place there is a boulevard at the corner of Lenin street and Liberty Square.

дасягнула 1333, а іх тавараабарот павялічыўся да 27,2 млн. рублёў. У пачатку 20 ст. галоўнае месца ў гандлі займалі прамысловыя тавары. На іх долю прыпадала каля палавіны гарадскога тавараабароту. Другое месца належала бакалейным таварам. Затым ішлі сельскагаспадарчыя прадукты, лес і лесаматэрыялы, алкагольныя напіткі, спажыванне якіх вырасла ў Мінску з 1900 да 1913 г. амаль удвая. Горад вылучаўся празмерна густой сеткай пунктаў рознічнага гандлю. Дробныя гандляры з ахвотай збывалі свае тавары жыхарам прылеглых да Мінска сельскіх паселішчаў.

ганов сословного самоуправления, то с собой везли многочисленную службу, кухню и продовольственные запасы. Розничная торговля концентрировалась на Высоком рынке (сейчас площадь Свободы). Лучшие из торговых лавок располагались в двухэтажном каменном Гостином дворе, стоявшем посреди площади (стоит и теперь после реставрации). До 1840-х г. еженедельно и в период ярмарки торги проводились на площади Нового рынка (сейчас Центральный сквер). Торговля продуктами питания велась на Низком рынке (теперь район улицы Немиги), где находились мясные и рыбные ряды и так называемые сундуки или временные лавки. Крупный сельскохозяйственный базар устраивался на рыночной площади Троицкой горы (теперь район оперного театра).

До конца 19 в. Минск превратился в важнейший торговый центр Беларуси. Среди железнодорожных станций белорусского региона он имел самый значительный грузооборот — 9,3 млн. пудов в 1899 г. и 20,3 млн. пудов в 1913 г. Минск стал крупнейшим центром транзитной торговли лесом, зерном и текстилем. Город исполнял функции крупного распределителя товаров в Минской, Могилевской и частично Витебской губерниях. Из-за границ Белорусского края по железной дороге сюда привозили хлеб, соль, сахар, чай, сельдь, виноградное вино, каменный уголь, керосин, металл, машины и оборудование. Важная роль в привозе принадлежала так называемым мануфактурным товарам. Ситец, полотно, полушерстяные ткани, платки пользовались тогда в Беларуси устойчивым спросом. Через город в большом количестве шли товары, которые производились в местном регионе и предназначались для всероссийского рынка: продукты животноводства, овощи, яблоки, рыба, конопляное масло, дрова, лес и лесоматериалы, спички. Отсюда отправлялись и товары, производство которых было налажено непосредственно в городе.

С конца 19 в. довольно интенсивно развивалась торговля внутри города. В

Рэпутацыя Мінска як значнага гандлёвага цэнтра садзейнічала таму, што горад прыцягваў да сябе ўвагу іншагародніх фірм. У сярэдзіне 90-х г. 19 ст. тут мелі агенцтвы і склады 5 акцыянерных таварыстваў (4 маскоўскія і віленскае), а ў 1913 г. – каля 20, у тым ліку 7 з праўленнем у Пецярбургу, 6 – у Маскве, 3 – у Варшаве, 2 – у Вільні і па аднаму з праўленнем у Харкаве і Архангельску. Агульнарасійскія манапалістычныя аб'яднанні кантралявалі ў Мінску продаж металаў і нафтапрадуктаў («Прадамет», «Бр. Нобель», «Мазут»), пецярбургскія акцыянерныя таварыствы – рэалізацыю швейных машын («Кампанія Зінгер») і гумавых вырабаў («Трохвугольнік»), маскоўскія – продаж тканін, парфумы, чаю і часткова гатовага адзення, лесу. Два акцыянерныя таварыствы, што ўзніклі ў металаапрацоўчай прамысловасці Варшавы, пастаўлялі ў Мінск асобныя віды металічных вырабаў і машын. Віленскія акцыянерныя таварыствы кантралявалі кнігагандаль («Лектар») і продаж піва. Важную ролю ў аптовым гандлі (і асабліва ў мануфактурна-галантарэйным) адыгрывалі мясцовыя гандлёвыя дамы. У 1913 г. іх у Мінску было 39. Гандлёвы дом «П. і І. Данішэўскія» меў агенцтва ў Лондане.

З 1906 г. ў горадзе працавала Лясная біржа. Праз два гады пры ёй пачаў ладзіцца лясны кірмаш, які атрымаў назву «Калядны». У 1912 г. мінскія прадпрымальнікі дамагліся пераўтварэння Лясной біржы ў агульнатаварную. Штодзённы гандаль сельскагаспадарчымі таварамі працягваўся на двух буйнейшых рынках – Нізкім і Траецкім. Горад займеў новыя рынкі: Малочны (раён рэстарана «Журавінка») і Конскі (паміж плошчай Я.Коласа і вуліцай Варвашэні). Сельскагаспадарчыя базары і базарчыкі збіраліся на Юбілейнай ці Татарскай плошчы, Ляхаўцы, Ігуменскім тракце, Каломенскай і Маскоўскай вуліцах.

Першая сусветная вайна парушыла гандлёвае жыццё Мінска. Наплыў бе-

1890 г. в Минске были 583 торговых учреждения, годовой товарооборот которых составлял 3,6 млн. рублей. В 1913 г. количество всех торговых предприятий достигло 1333, а их товарооборот увеличился до 27,2 млн. руб. В начале 20 в. главное место в торговле занимали промышленные товары. На их долю приходилось около половины городского товарооборота. Второе место принадлежало бакалейным товарам. Потом шли сельскохозяйственные продукты, лес и лесоматериалы, алкогольные напитки, употребление которых возросло в Минске с 1900 до 1913 г. почти вдвое. Город выделялся густой сеткой точек розничной торговли. Мелкие торговцы охотно сбывали свои товары жителям прилегающих к Минску сельских поселений.

Репутация Минска как значительного торгового центра способствовала тому, что город привлекал к себе внимание иногородних фирм. В середине 90-х г. 19 в. здесь имели агентства и склады 5 акционерных обществ (4 московских и виленское), а в 1913 г. – уже около 20, в том числе 7 с правлением в Петербурге, 6 – в Москве, 3 – в Варшаве, 2 – в Вильно и по одному с правлением в Харькове и Архангельске. Общероссийские монополистические объединения контролировали в Минске продажу металлов и нефтепродуктов («Продамет», «Бр. Нобель», «Мазут»), петербургские акционерные общества – реализацию швейных машин («Компания Зингер») и резиновых изделий («Треугольник»), московские – продажу тканей, парфюмерии, чая и частично готовой одежды, леса. Два акционерных общества, возникших в металлообрабатывающей промышленности Варшавы, поставляли в Минск отдельные виды металлических изделий и машин. Виленские акционерные общества контролировали книготорговлю («Лектор») и продажу пива. Важную роль в оптовой торговле (и особенно в мануфактурно-галантерейной) играли местные торговые дома. В 1913 г. их было в Минске

жанцаў і вайскоўцаў быў настолькі вялікі, што горад не спраўляўся з назапашваннем неабходных прадуктаў харчавання. Становішча ўскладнялася занядадам сельскай гаспадаркі, разваламтранспарту, безадказнасцю царскай адміністрацыі.

Прамысловасць. У 1800 г. больш за $^1/_3$ амаль сямітысячнага гарадскога насельніцтва займалася рамесніцтвам. Да 1890 г. захоўвалася цэхавая арганізацыя. Асноўную масу рамеснікаў складалі шаўцы і краўцы. Славіліся сваімі вырабамі капялюшнікі. Пасля адмены прыгону ў 1861 г. эканамічнае жыццё ў горадзе ажывілася, але росквіту прамысловасць не дасягнула. Амаль да канца 19 ст. Мінск заставаўся пераважна рамесным горадам з асобнымі больш-менш буйнымі мануфактурамі, дзе выраблялася палатно, апрацаваныя скуры (занятак татар), свечкі, тытунь. Існавала некалькі піваварняў, медаварняў, пякарняў, цагельняў, лесапільняў.

Індустрыялізацыя Мінска пачалася ў канцы 19 – пачатку 20 ст. У 1895 г. ў горадзе налічвалася 18 фабрык і заводаў і столькі ж мануфактур. У 1913 г. тут дзейнічала ўжо 77 фабрык і заводаў, 27 мануфактур. Фабрычныя і мануфактурныя прадпрыемствы складалі адносна буйную прамысловасць Мінска. Калі ў 1895 г. на іх было занята 1,4 тыс. рабочых і выраблялася прадукцыі на 1,9 млн. рублёў, то ў 1913 г. – адпаведна 5,1 тыс. рабочых і 11,5 млн. рублёў. Да пачатку першай сусветнай вайны Мінск ператварыўся ў буйнейшы для таго часу прамысловы цэнтр Беларусі.

Прамысловая вытворчасць спецыялізавалася на перапрацоўцы мясцовай сыравіны: сельскагаспадарчых прадуктаў, мінеральных выкапняў, драўніны. Напярэдадні першай сусветнай вайны нароўні з харчовай шырокае развіццё атрымалі абутковая і шпалерная прамысловасць, вытворчасць будаўнічых матэрыялаў і шкла. Прадукцыя мінскіх гарбарных, абутковых, мылаварных заводаў знайшла рынак збыту на Украіне, Каўказе, у Паволжы, Сібіры, Турке-

39. Торговый дом «П. и И. Данишевские» имел агентство в Лондоне.

С 1906 г. в городе работала Лесная биржа. Через два года при ней начала действовать лесная ярмарка, которая получила название «Колядная». В 1912 г минские предприниматели добились преобразования Лесной биржи в общетоварную. Ежедневная торговля сельскохозяйственными товарами продолжалась на двух крупнейших рынках – Низком и Троицком. Город приобрел новые рынки: Молочный (район ресторана «Журавинка») и Конский (между площадью Я.Коласа и улицей Варвашени). Сельскохозяйственные базары и базарчики собирались на Юбилейной или Татарской плошади, Ляховке, по Игуменскому тракту, Коломенской и Московской улицам.

Война нарушила торговую жизнь Минска. Наплыв беженцев и военных был настолько велик, что город не справлялся с накоплением необходимых продуктов питания. Положение усложнялось упадком сельского хозяйства, развалом транспорта, безответственностью царской администрации.

Промышленность. В 1800 г. более $^1/_3$ почти семитысячного городского населения занималось ремесленичеством. До 1890 г. сохранялась цеховая организация. Основную массу ремесленников составляли портные и сапожники. Славились своими изделиями шапочники. После отмены крепостного права в 1861 г. экономическая жизнь в городе оживилась, но расцвета промышленности не наступило. Почти до конца 19 в. Минск оставался преимущественно ремесленным городом с отдельными более-менее крупными мануфактурами, где изготавливалось полотно, обработанные шкуры (занятие главным образом татар), свечи, табак. Существовало несколько пивоваренных, медоваренных, кирпичных заводов, пекарен, лесопилок.

Индустриализация Минска началась в конце 19 – начале 20 в. В 1895 г. в городе насчитывалось 18 фабрик и заводов и столько же мануфактур. В 1913 г.

станскім краі, часткова – у Маскве і Варшаве, вырабы мінскіх шклозаводаў даставляліся ў Палтаву, Вільню, Маскву, дрожджы – у Польшчу.

Хутка рос попыт на сельскагаспадарчыя прылады, металічныя вырабы бытавога прызначэння, на абсталяванне для фабрык і заводаў, што прывяло да арганізацыі ў канцы 19 – пачатку 20 ст. чыгуналіцейнай, машынабудаўнічай і металаапрацоўчай вытворчасці. Буйнейшыя заводы (Кашарскі, Вакзальны) належалі таварыству «Якабсон, Ліфшыц і К°». Працавалі чыгуначныя майстэрні. Металаапрацоўчая галіна стала вядучай у гарадской прамысловасці. Разам з Пінскам, Гомелем і Віцебскам Мінск з'яўляўся адным з цэнтраў металаапрацоўчай прамысловасці Беларусі. У ім сканцэнтраваліся 21,8% рабочыхметалістаў. Дзякуючы развіццю машынабудаўнічай вытворчасці горад актыўна ўплываў на распаўсюджванне фабрычных форм прамысловасці ў сельскай мясцовасці. Практычна пры ўсіх 5 машынабудаўнічых заводах Мінска працавалі тэхнічныя бюро і канторы. Выконваючы заказы прадпрымальнікаў, яны забяспечвалі будаўніцтва і рамонт млыноў, лесапілак, маслабойных, крухмаль-

Фірменны бланк таварыства «Якабсон, Ліфшыц і К°».
Фирменный бланк товарищества «Якобсон, Лифшиц и К°».
A letterhead of the company «Yakobson, Lifshits & C°».

здесь действовало уже 77 фабрик и заводов, 27 мануфактур. Фабричные и мануфактурные предприятия составляли относительно крупную промышленность Минска. Если в 1895 г. на них было занято 1,4 тыс. рабочих и изготовлялось продукции на 1,9 млн. рублей, то в 1913 г. – соответственно 5,1 тыс. рабочих и 11,5 млн. рублей. К началу первой мировой войны Минск превратился в крупнейший для того времени промышленный центр Беларуси.

Промышленное производство специализировалось на переработке местного сырья: сельскохозяйственных продуктов, минеральных ископаемых, древесины. Накануне первой мировой войны наряду с пищевой широкое развитие получила обувная и обойная промышленность, производство стройматериалов и стекла. Продукция минских кожевенных, обувных, мыловаренных заводов нашла рынок сбыта на Украине, Кавказе, в Поволжье, Сибири, Туркестанском крае, частично – в Москве и Варшаве, изделия минских стеклозаводов доставлялись в Полтаву, Вильно, Москву, дрожжи – в Польшу.

Быстро увеличивавшийся спрос на сельскохозяйственные орудия труда,

ных, вінакурных заводаў, мантаж на прамысловых прадпрыемствах рухавікоў, помпаў, іншых тэхнічных прыстасаванняў, устаноўку электраасвятлення.

Дробная вытворчасць развівалася пераважна за кошт пашырэння сферы паслуг. У 1895 г. ў Мінску працавала 5 тыс. рамеснікаў, у 1913 г. – 7,2 тыс. Шаўцы, краўцы, мадысткі, капялюшнікі, пальчатнікі складалі 40,6% ад усіх занятых рамяством (1895). Рамесніцкія вырабы часта паспяхова канкуравалі з фабрычнымі, бо былі больш танныя, і карысталіся шырокім попытам у сялян.

Вуліца Казьмадзям'янаўская – адзіная вуліца Мінска 19 ст., забудаваная выключна камяніцамі. Зараз тэрыторыя паміж Свята-Духаўскім саборам і ўваходам у станцыю метро «Няміга». Фота 1930 г.

Улица Козьмодемьяновская – единственная улица Минска 19 в., застроенная исключительно каменными домами. Сейчас территория между Свято-Духовским собором и входом на станцию метро «Немига». Фото 1930 г.

Kozmodemianovskaya street, the only street of 19th century Minsk which is built up exclusively with the stone buildings. At present there is a territory between the Holy Ghost Cathedral and the Nemiga metro station entrance. Photo of 1930.

З пачаткам вайны прамысловыя прадпрыемствы згортвалі вытворчасць з-за недахопу рабочай сілы, сыравіны і цяжкасцей збыту. Колькасць рамеснікаў

металлические изделия бытового назначения, на оборудование для фабрик и заводов вызвал появление в конце 19 – начале 20 в. чугунолитейного, машиностроительного производства и металлообработки. Крупнейшие заводы (Кошарский, Вокзальный) принадлежали товариществу «Якобсон, Лифшиц и К°». Работали железнодорожные мастерские. Металлообрабатывающая отрасль стала ведущей в городской промышленности. Минск наряду с Пинском, Гомелем и Витебском являлся одним из центров металлообрабатывающей промышленности Беларуси. В нем сосредоточивалось 21,8% рабочих-металлистов. Благодаря развитию машиностроения город активно влиял на распространение фабричных форм промышленности в сельской местности. Практически при всех 5 машиностроительных заводах Минска работали технические бюро и конторы. Выполняя заказы предпринимателей, они обеспечивали строительство и ремонт мельниц, лесопилок, маслобойных, крахмальных, винокуренных заводов, монтаж на промышленных предприятиях двигателей, насосов и других технических приспособлений, устройство электроосвещения.

Мелкое производство развивалось главным образом за счет расширения сферы услуг. В 1895 г. в Минске работало 5 тыс. ремесленников, в 1913 г. – 7,2 тыс. Сапожники, портные, модистки, шляпники, перчаточники составляли 40,6% всех занятых ремеслом (1895 г.). Ремесленные изделия часто успешно конкурировали с фабричными, так как были более дешевыми и пользовались широким спросом у крестьян.

С началом войны промышленные предприятия свертывали производство из-за недостатка рабочей силы, сырья и трудностей реализации. Количество ремесленников резко сократилось. Приближение фронта вызвало вывоз промышленного оборудования в глубь России. До конца 1915 г. из Минска было эвакуировано 11 крупнейших предприятий. Стабилизация линии фронта при-

рэзка скарацілася. Набліжэнне фронту выклікала вываз прамысловага абсталявання ў глыб Расіі. Да канца 1915 г. з Мінска было эвакуіравана 11 буйнейшых прадпрыемстваў. Стабілізацыя лініі фронту спыніла эвакуацыю. Узмацніўся перавод мясцовай прамысловасці на вытворчасць тавараў для патрэб вайны. У Мінску разгортваліся шматлікія тылавыя службы, артылерыйскія, аўтамабільныя, чыгуначныя і авіяцыйныя майстэрні. Салдаты-франтавікі добра ведалі выраблeныя ў Мінску маскі-акуляры і сухары.

Крэдыт. Гаспадарамі становішча на мясцовым крэдытным рынку ў пачатку 19 ст. выступалі ліхвяры, якія бралі да 60% гадавых. Па меры развіцця гандлёвых абаротаў ліхвяры прыступалі да ўліку гандлёвых вэксаляў і называлі сябе дыскантэрамі (прыватныя асобы, якія займаліся ўлікам вэксальных абавязацельстваў). Некаторыя станавіліся ўладальнікамі банкірскіх кантор. Развіццё крэдытных кааператываў паступова падрывала дыскантэрны промысел.

У 1870-х г. на беларускім рынку былі назапашаны значныя вольныя грашовыя сродкі, сканцэнтраваныя галоўным чынам у Мінску. У 1873 г. адкрыўся Мінскі камерцыйны банк – першы ў Беларусі, а ў 1880-х г. у горадзе пачалі дзейнічаць аддзяленні агульнарасійскіх банкаў. Да канца 19 ст. быў створаны шэраг крэдытных таварыстваў і ашчадных кас. Мінск з'яўляўся тады буйнейшым крэдытным цэнтрам так званага Паўночна-Заходняга краю (Беларусь і Літва). Такога становішча ён дасягнуў таму, што забяспечваў грашовымі сродкамі фактычна ўвесь лясны гандаль Беларусі з Украінай і часткова з Германіяй і Англіяй, на фінансаванне якога ў мінскія аддзяленні банкаў сцякаліся капіталы з усёй краіны. Акрамя таго, буйны банкаўскі капітал выяўляў вялікую зацікаўленасць продажам зямлі. Вялікае пашырэнне атрымаў іпатэчны крэдыт.

Банкаўскай пазыкай маглі карыстацца толькі буйныя прадпрымальнікі, дыскантэры, банкірскія канторы, а так-

остановила эвакуацию. Усилился перевод местной промышленности на производство товаров для нужд войны. В Минске развертывались многочисленные тыловые службы, артиллерийские, автомобильные, железнодорожные и авиационные мастерские. Солдаты-фронтовики хорошо знали изготовленные в Минске маски-очки и сухари.

Кредит. Хозяевами положения на местном кредитном рынке в начале 19 в. выступали ростовщики, взимавшие до 60% годовых. По мере развития торговых оборотов ростовщики приступали к учету торговых векселей и называли себя дисконтерами (частные лица, занимавшиеся учетом вексельных обязательств). Некоторые становились владельцами банкирских контор. Развитие кредитных кооперативов постепенно подрывало дисконтерный промысел.

В 1870-х г. на белорусском рынке были накоплены значительные свободные денежные средства, сконцентрированные главным образом в Минске. В 1873 г. открылся Минский коммерческий банк – первый в Беларуси, а в 1880-х г. в городе начали действовать отделения общероссийских банков. До конца 19 в. был создан ряд кредитных товариществ и сберкасс. Минск являлся тогда крупнейшим кредитным центром так называемого Северо-Западного края (Беларусь и Литва). Такого положения он достиг потому, что обеспечивал денежными средствами фактически всю лесную торговлю Беларуси с Украиной и частично с Германией и Англией, на финансирование которой в минские отделения банков стекались капиталы со всей страны. Кроме того, крупный банковский капитал обнаруживал большую заинтересованность продажами земли. Большое распространение получил ипотечный кредит.

Банковским кредитом могли пользоваться только крупные предприниматели, дисконтеры, банкирские конторы, а также общества взаимного кредита, служившие посредниками между банками и мелким производством, между банка-

сама таварыствы ўзаемнай пазыкі, якія служылі пасрэднікамі паміж банкамі і дробнай вытворчасцю, паміж банкамі і рознічным гандлем. У 1913 г. ў Мінску налічваліся 4 таварыствы ўзаемнай пазыкі, 11 дыскантэраў і ўладальнікаў банкірскіх кантор. У 1913 г. абароты 9 таварыстваў узаемнай пазыкі Віцебска, Пінска, Магілёва, Бабруйска, Гомеля

Жылы дом канца 18 ст. на Валоцкай (Інтэрнацыянальнай) вуліцы. Знаходзіўся насупраць сядзібы Ваньковічаў. Фота 1933 г.

Жилой дом конца 18 в. на Волоцкой (Интернациональной) улице. Находился напротив усадьбы Ваньковичей. Фото 1933 г.

A dwelling house of the end of the 18th century in Volotskaya (Internatsionalnaya) street. It was situated opposite the Vankoviches' mansion. Photo of 1933.

складалі 127,6 млн. рублёў, у той час як абароты толькі 2 мінскіх таварыстваў – 112,8 млн. Захоўвалася прастора і для дзейнасці ліхвяроў. Яны фінансавалі лясны гандаль, удзельнічалі ў спекулятыўных здзелках вакол продажу размешчаных пераважна ў Мінскай губерні зямельных уладанняў княгіні Гагенлоэ, гандлявалі грашыма па ўсёй Расіі, але ў асабліва моцнай залежнасці ад сябе трымалі дробных прадпрымальнікаў горада.

У сувязі з пераарыентацыяй ляснога гандлю з украінскага на заходні ры-

ми и розничной торговлей. В 1913 г. в Минске насчитывались 4 общества взаимного кредита, 11 дисконтеров и владельцев банкирских контор. В 1913 г. обороты 9 обществ взаимного кредита Витебска, Пинска, Могилева, Бобруйска, Гомеля составляли 127,6 млн. рублей, в то время как обороты только 2 минских обществ – 112,8 млн. Сохранялось пространство и для деятельности ростовщиков. Они финансировали лесную торговлю, участвовали в спекулятивных сделках вокруг продажи расположенных преимущественно в Минской губернии земельных владений княгини Гогенлоэ, торговали деньгами по всей России, но в особенно крепкой зависимости от себя держали мелких предпринимателей города.

В связи с переориентацией лесной торговли с украинского на западный рынок банковский кредит в Минске все более направлялся в промышленность и сельское хозяйство. Так, минской банкирской конторе Поляка и Вейсбрема принадлежали фанерный и 2 лесопильных завода в Старых Дорогах. В июне 1905 г. при минском отделении Северного банка был создан «Комитет спичечных фабрикантов Западного края». Реализация белорусских спичек оказалась в руках объединения банковских магнатов с крупными владельцами спичечных фабрик. Это позволило им установить монопольные цены и вытеснить из местного рынка, а также рынка некоторых других районов Российской империи фабрикантов внутренних губерний России. Тогда же в Москве образовалось аналогичное объединение, которое через два года слилось с минским комитетом спичечных фабрикантов в общероссийское под названием «Русское общество спичечной торговли».

В качестве важного кредитного центра Минск привлекал к себе внимание разных общероссийских монополий. Здесь, в частности, находилось представительство крупного монополистического объединения «П. и И. Данишевские», контролировавшего в России смо-

нак банкаўская пазыка ў Мінску ўсё больш накіроўвалася ў прамысловасць і сельскую гаспадарку. Так, мінскай банкірскай канторы Поляка і Вейсбрэма належалі фанерны і два лесапільныя заводы ў Старых Дарогах. У чэрвені 1905 г. пры мінскім аддзяленні Паўночнага банка быў створаны «Камітэт запалкавых фабрыкантаў Заходняга краю». Рэалізацыя беларускіх запалак апынулася ў руках аб'яднання банкаўскіх магнатаў з буйнымі ўладальнікамі запалкавых фабрык. Гэта дазволіла ім устанавіць манапольныя цэны і выцесніць з мясцовага рынку, а таксама з рынку некаторых іншых раёнаў Расійскай імперыі, фабрыкантаў унутраных губерняў Расіі. Тады ж у Маскве ўзнікла аналагічнае аб'яднанне, якое праз два гады злілося з мінскім камітэтам запалкавых фабрыкантаў у агульнарасійскае пад назвай «Рускае таварыства запалкавага гандлю».

У якасці важнага пазыковага цэнтра Мінск прыцягваў да сябе ўвагу розных агульнарасійскіх манаполій. Тут, у прыватнасці, знаходзіліся прадстаўніцтва буйнога манапалістычнага аб'яднання «П. і І. Данішэўскія», якое кантралявала ў Расіі смалакурную вытворчасць, і праўленне фірмы «Прадакон», якому падначальваліся віленскія, брэсцкія і адэскія гаспадары фабрык па вырабе канвертаў.

Гарадская гаспадарка. У першай палове 19 ст. асноўнай крыніцай даходаў гарадскога бюджэту былі паступленні ад арэнднай платы за карыстанне муніцыпальнымі землямі. Гарадскія сродкі траціліся на арганізацыю ваенных пастояў, утрыманне царскай адміністрацыі і органаў гарадскога самакіравання. Невялікая рэшта заставалася на добраўпарадкаванне горада – пераважна рамонт вуліц, іх газавае асвятленне.

Рынкавыя адносіны пашыраліся ў гарадской гаспадарцы вельмі марудна. Да сярэдзіны 19 ст. гарадская дума ўсё больш звярталася да паслуг падрадчыкаў, але любое рашэнне гарадскога кіравання мог прыпыніць губернатар. Ён жа

локуренное производство, и правление фирмы «Продакон», которому подчинялись виленские, брестские и одесские владельцы конвертных фабрик.

Городское хозяйство. В первой половине 19 в. основным источником доходов городского бюджета были поступления от арендной платы за пользование муниципальными землями. Городские средства тратились на организацию военных постоев, содержание царской администрации и органов городского самоуправления. Небольшой остаток предназначался на благоустройство города – преимущественно на ремонт улиц, их керосиновое освещение.

Так выглядала галоўная вуліца Мінска Захар'еўская ў 1914 г. Яе шырыня – 22 м. Цяпер праспект Незалежнасці (шырыня 48 м) каля кнігарні «Цэнтральная».

Так выглядела главная улица Минска Захарьевская в 1914 г. Ее ширина – 22 м. Ныне проспект Независимости (ширина 48 м) возле книжного магазина «Центральный».

The view of the main street in Minsk, Zakharievskaya, in 1914. Its width was 22 m. Now it is Independence Avenue (its width is 48 m) near the bookshop «Central».

Рыночные отношения распространялись в городском хозяйстве очень медленно. К середине 19 в. городская дума все более обращалась к услугам подрядчиков, но любое решение городского управления мог приостановить губерна-

зацвярджаў каштарысы даходаў і расходаў горада. Пасля далучэння Мінска да агульнарасійскай чыгуначнай сеткі капіталізацыя гарадской гаспадаркі паскорылася. У 1873 г. горад займеў уласны водаправод. У перыяд 1890–1914 гг., які французы назвалі «цудоўнай эпохай», здабыткі гарадской цывілізацыі даволі хутка даходзілі і да мінчан: веласіпед

Перон Віленскага вакзала. Цяпер станцыя Мінск-Пасажырскі. Пачатак 20 ст.

Перрон Виленского вокзала. Ныне станция Минск-Пассажирский. Начало 20 в.

Vilnia station platform. Now it is Minsk – Passenger station. The beginning of the 20th century.

(1890), конна-чыгуначная дарога (1892), электраасвятление (1895), тэлефон (1896), першы аўтамабіль (1906), матацыклы і заасфальтаваныя вуліцы (1910). У 1890-х г. і ў пачатку 20 ст. назіраўся будаўнічы ўздым. Назапашаныя ў лясным гандлі капіталы ўкладваліся ў нерухомую маёмасць. Будаваліся шматпавярховыя камяніцы. У самай высокай з іх – шасціпавярховым атэлі «Еўропа» – быў устаноўлены ліфт (1908).

Мінск меў буйнейшы ў Беларусі гарадскі бюджэт. Гарадская гаспадарка і паступленні ад падаткаў давалі яму ў 1890–1892 гг. 343 тыс. рублёў прыбытку, а ў 1911–1912 гг. – 1079 тыс. рублёў. Больш як палова гэтых сум ішла на

тор. Он же утверждал сметы доходов и расходов города. После включения Минска в общероссийскую железнодорожную сеть, капитализация городского хозяйства ускорилась. В 1873 г. город получил собственный водопровод. В период 1890–1914 гг., названный французами «чудесной эпохой», достижения городской цивилизации довольно быстро доходнли и до минчан: велосипед (1890), конно-железная дорога (1892), электроосвещение (1895), телефон (1896), первый автомобиль (1906), мотоциклы и заасфальтированные улицы (1910). В 1890-х г. и в начале 20 ст. наблюдался строительный бум. Накопленные в лесной торговле капиталы вкладывались в иедвижимую собственность. Строились многоэтажные каменные дома. В самом высоком – шестиэтажиой гостинице «Европа» – был установлен лифт (1908).

Минск имел крупнейший в Беларуси городской бюджет. Городское хозяйство и поступления от налогов давали ему в 1890–1892 гг. 343 тыс. рублей прибыли, а в 1911–1912 г. – 1079 тыс. рублей. Более половины этих сумм шло на содержание правительственых учреждений, войск, полиции, городского управлеиия, на погашение кредита и уплату государственных налогов. Перечисленные расходы являлись обязательными. Город мог иаправить свои средства на благоустройство, образование, медицинскую помощь, благотворительность, на содержание городского имущества и предприятий только после исполнения обязательиых расходов. Поэтому Минск постоянно ощущал финансовые трудности. Долг его частным банкам увеличился со 146 тыс. рублей в 1890 г. до 2 млн. рублей в 1914 г.

3. ГОРОДСКОЙ ПЕЙЗАЖ: ТЕРРИТОРИЯ И ЗАСТРОЙКА

Площадь города. Период с конца 18 до начала 20 в. характерен значительным ростом территории города. Если в 1800 г. площадь Минска в пределах городской черты составляла около 600 га,

ўтрыманне ўрадавых устаноў, войск, паліцыі, гарадскога кіравання, на пагашэнне пазыкі і выплату дзяржаўных падаткаў. Пералічаныя выдаткі з'яўляліся абавязковымі. Горад мог накіроўваць свае сродкі на добраўпарадкаванне, адукацыю, медыцынскую дапамогу, дабрачыннасць, на ўтрыманне гарадской маёмасці і прадпрыемстваў толькі пасля выканання абавязковых выдаткаў. Таму Мінск пастаянна адчуваў фінансавыя цяжкасці. Доўг яго прыватным банкам павялічыўся з 146 тыс. рублёў у 1890 г. да 2 млн. рублёў у 1914 г.

3. ГАРАДСКІ ПЕЙЗАЖ: ТЭРЫТОРЫЯ І ЗАБУДОВА

Плошча горада. Перыяд з канца 18 да пачатку 20 ст. адметны значным ростам тэрыторыі горада. Калі ў 1800 г. плошча Мінска ў гарадскіх межах складала каля 600 га, то ў 1891 г. – 1858 га, а ў 1913 г. – ужо 5921 га. Пад забудовай у 1800 г. было толькі 305 га, пад лесам – 460 га, а астатняя тэрыторыя служыла для агародніцтва і земляробства. У межах горада сеялі бульбу, жыта, авёс, іншыя збожжавыя культуры. Гарадская забудова пашыралася, але павольней, чым агульная плошча горада. У 1845 г. гарадскія кварталы займалі 400 га, у 1873 г. – 493 га.

Значнае павелічэнне плошчы Мінска на працягу 19 ст., і асабліва ў пачатку 20 ст., было выклікана, з аднаго боку, эканамічнай неабходнасцю будаўніцтва новых жылых кварталаў, а з другога – жаданнем гарадскіх улад уключыць у гарадскую мяжу муніцыпальныя землі, размешчаныя звонку (у павеце), каб павялічыць іх вартасць пры здачы ў арэнду. Вялікую зацікаўленасць у пашырэнні гарадской плошчы выяўлялі як яўрэйскае насельніцтва, якое не мела права сяліцца і набываць землі па-за гарадской мяжой, так і асобы каталіцкай веры, якія таксама да 1905 г. абмяжоўваліся ў набыцці сельскагаспадарчых угоддзяў, а таму ахвотна набывалі гарадскія пляцы. Хуткае змяненне і неакрэсленасць дакладных межаў горада спараджала шмат

то в 1891 г. – 1858 га, а в 1913 г. – уже 5921 га. Под застройкой в 1800 г. было только 305 га, под лесом 460 га, а остальная территория служила для огородничества и земледелия. В пределах города сеяли картошку, рожь, овес, другие зерновые культуры. Городская застройка расширялась, но медленней, чем общая

Гарадскі тэатр, пабудаваны ў 1890 г. Сёння – Нацыянальны тэатр імя Янкі Купалы.

Городской театр, построенный в 1890 г. Сегодня – Национальный театр имени Янки Купалы.

The municipal theatre, built in 1890. At present it is the National Yanka Kupala theatre.

площадь города. В 1845 г. городские кварталы занимали 400 га, в 1873 г. – 493 га.

Значительное увелнчение площади Минска на протяжении 19 в. и особенно в начале 20 в. было вызвано, с одной стороны, экономической необходимостью строительства новых жилых кварталов, а с другой — желанием городских властей включнть в городскую черту муниципальные земли, расположенные вне города (в повете), чтобы увеличить их ценность при сдаче в аренду. Большую заинтересованность в расширении городской площади проявляли как еврейское население, которое не имело права селиться и приобретать земли вне городской черты, так и лица католичес-

спрэчных спраў паміж гарадскімі ўладамі і жыхарамі прыгарадаў.

Для зручнасці работы паліцыі ўся тэрыторыя горада падзялялася на паліцэйскія часткі, што можна параўнаць з сучасным падзелам на адміністрацыйныя раёны. Да 1864 г. існавалі дзве паліцэйскія часткі, у 2-й палове 1860-х г. была заснавана трэцяя, а ў выніку пашырэння тэрыторыі Мінска ў 1881 і 1899 гг. – адпаведна чацвёртая і пятая.

Планіровачная структура. У канцы 18 – пачатку 19 ст. ў Мінску захоўвалася планіровачная структура 16–17 ст.: радыяльна-веерная вулічная сістэма, калі вуліцы адыходзілі ад цэнтра ў напрамку выездаў з горада. Асаблівасцю гэтай планіровачнай сістэмы ў Мінску было існаванне тут дзвюх цэнтральных плошчаў: Нізкага рынку (плошча 8 Сакавіка) і Высокага рынку (плошча Свабоды). Асноўную транзітную нагрузку несла плошча Нізкага рынку: на ёй сыходзіліся дарогі з Барысава, Вільні, Койданава, Магілёва, Ракава. Да плошчы Высокага рынку вяла дарога з Ігумена і адгалінаванне ад дарогі з Койданава. Галоўны дыяметр Мінска, які перасякаў горад з захаду на ўсход, складаўся з Нямігскай вуліцы, Школьна-Нямігскай (Няміга ад Петрапаўлаўскай царквы да моста цераз Свіслач), плошчы Нізкага рынку і вуліцы Траецкай (пачатак вуліцы Багдановіча). Таксама важнай для горада была вуліца Юр'еўская (Ракаўская), якая пераходзіла за горадам у Ракаўскую дарогу, а таксама Зыбіцкая (Гандлёвая), што ішла ад Нізкага рынку ўздоўж Свіслачы. Вуліца Школьная (эстакада праспекта Пераможцаў) і Казьмадзям'янаўская (пешаходная сцежка ад станцыі метро «Няміга» да Кафедральнага сабора) злучалі дзве галоўныя плошчы Мінска. Некалькі вуліц промнямі разыходзіліся ад плошчы Высокага рынку: Койданаўская (Рэвалюцыйная), Зборавая і Валоцкая (заходні і ўсходні адрэзкі Інтэрнацыянальнай), Францысканская (Леніна), Дамініканская (Энгельса), Бернардынская (Кірылы і Мяфодзія).

кого вероисповедания, которые также до 1905 г. ограничивались в купле сельскохозяйственных угодий, а потому охотно приобретали городские участки. Быстрое изменение и неопределенность точных границ города порождали много спорных дел между городскими властями и жителями пригородов.

Для удобства работы полиции вся территория города делилась на полицейские части, что можно сравнить с современным делением на административные районы. До 1864 г. существовали две полицейские части, во 2-й половине 1860-х г. была основана третья, а в результате увеличения территории Минска в 1881 и 1899 гг. – соответственно четвертая и пятая.

Планировочная структура. В конце 18 – начале 19 в. в Минске сохранялась планировочная структура 16–17 вв.: радиально-веерная уличная система, когда улицы отходили от центра в направлении выездов из города. Особенностью этой планировочной структуры в Минске было существование здесь двух центральных площадей: Низкого рынка (площадь 8 марта) и Высокого рынка (площадь Свободы). Основную транзитную нагрузку несла площадь Низкого рынка: на ней сходились дороги из Борисова, Вильно, Койданово, Могилева, Ракова. К площади Высокого рынка вела дорога из Игумена и ответвление от дороги из Койданово. Главный диаметр Минска, который пересекал город с запада на восток, состоял из Немигской улицы, Школьно-Немигской (Немига от Петропавловской церкви до моста через Свислочь), площади Низкого рынка и улицы Троицкой (начало улицы Богдановича). Также важной для города была улица Юрьевская (Раковская), которая переходила за городом в Раковскую дорогу, а также Зыбицкая (Торговая), что шла от Низкого рынка вдоль Свислочи. Улица Школьная (эстакада проспекта Победителей) и Козьмодемьяновская (пешеходная дорожка от станции метро «Немига» до Кафедрального собора) соединяли две глав-

Адразу пасля ўваходжання Мінска ў склад Расійскай імперыі пры актыўным удзеле мінскага губернскага архітэктара Ф.Крамера быў распрацаваны і ў 1800 г. прыняты першы праектны план развіцця горада. Рэгулярныя планы таксама распрацоўваліся ў 1809, 1817, 1858, 1873, 1890 і 1896 гг. Кожны новы план фіксаваў здзейсненыя змены і прадугледжваў далейшае развіццё і ўпарадкаванне горада.

Удасканальванне планіровачнай структуры, згодна з планам 1800 г., распачалося са знішчэння рэштак земляных умацаванняў, што абкружалі Мінск з захаду, поўдня і ўсходу, выпраўлення і прывядзення да геаметрычна выразнай сістэмы старой вулічнай сеткі. Новая жылая забудова размяшчалася за мяжой былых умацаванняў у паўднёвым напрамку ўздоўж Свіслачы (па цячэнні). Такі напрамак росту гарадской забудовы быў выбраны з-за таго, што, па-першае, у гэтым напрамку знаходзіўся вялікі ўзгорак, зручны для жылога будаўніцтва па санітарных прычынах, і па-другое, тут, у лукавіне Свіслачы, было выбрана месца будаўніцтва казармаў для пастаяннага размяшчэння ў Мінску Растоўскага мушкецёрскага палка Смаленскай дывізіі. Жылыя кварталы гэтага раёна мелі прамавугольную форму і выразную геаметрычную сетку вуліц, якая была створана за кошт працягу ў паўднёвым напрамку вуліц Дамініканскай, Францысканскай і Феліцыянаўскай (Камсамольская), траса якой была выпрамлена з некалькіх крывых завулкаў. Паралельна была пракладзена Кашарская вуліца (Чырвонаармейская), якая злучыла вайсковыя казармы (па польску – кашары) з новазапраектаванай плошчай – Новым рынкам, што стала больш вядома пад назвай «Новамейская» (плошча Новага горада; сёння – Тэатральны сквер каля Купалаўскага тэатра). Перпендыкулярна гэтым вуліцам былі праведзены 3 новыя: Магазінная (Кірава ад Свярдлова да Купалы), якая атрымала назву ад размешчаных непадалёк новых правіянцкіх магазінаў-ные площади Минска. Несколько улиц лучами расходились от площади Высокого рынка: Койдановская (Революционная), Сборовая и Волоцкая (западный и восточный отрезки Интернациональной), Францисканская (Ленина), Доминиканская (Энгельса), Бернардинская (Кирилла и Мефодия).

Сразу после вхождения Минска в состав Российской империи при активном участии минского губернского архитектора Ф.Крамера был разработан и в 1800 г. принят первый проектный план развития города. Регулярные планы также разрабатывались в 1809, 1817, 1858, 1873, 1890 и 1896 гг. Каждый новый план фиксировал осуществленные изменения и предусматривал дальнейшее развитие и благоустройство города.

Усовершенствование планировочной структуры, согласно с планом 1800 г., началось с ликвидации остатков земляных укреплений, что окружали Минск с запада, юга и востока, исправления и приведения к геометрически выразительной системе старой уличной сети. Новая жилая застройка размещалась за пределами бывших укреплений в южном направлении вдоль Свислочи (по течению). Такое направление роста городской застройки было выбрано потому, что, во-первых, в этом направлении находился большой холм, удобный для жилого строительства по санитарным причинам, и, во-вторых, здесь, в излучине Свислочи было выбрано место строительства казарм для постоянного размещения в Минске Ростовского мушкетерского полка Смоленской дивизии. Жилые кварталы этого района имели прямоугольную форму и выразительную геометрическую сеть улиц, которая была создана за счет продолжения в южном направлении улиц Доминиканской, Францисканской и Фелициановской (Комсомольская), трасса которой была выпрямлена из нескольких кривых переулков. Параллельно была проложена Кошарская улица (Красноармейская), которая соединила военные

складоў, Лошыцкая (К.Маркса) і Захараўская (праспект Незалежнасці ад Камсамольскай да цырка). Апошняя стала галоўным дыяметрам Мінска, бо злучыла новыя трасы Барысаўскай і Койданаўскай дарог і фактычна стала шашой Масква – Варшава. Вуліца атрымала па тым часе значныя габарыты – 18–22 м. Намаганнямі першага грама-

Татарская мячэць. Пачатак 20 ст. Зараз на гэтым месцы рэстаран гасцініцы «Юбілейная».

Татарская мечеть. Начало 20 в. Ныне на этом месте ресторан гостиницы «Юбилейная».

The Tatar mosque. The beginning of the 20th century. Now it is the hotel «Yubileynaya» restraunt.

дзянскага губернатара Мінскай губерні Захара Карнеева ў 1800 г. на Захараўскай (вуліца названа, відавочна, у гонар губернатара) быў закладзены Гарадскі сад, у пачатку 20 ст. таксама вядомы як Губернатарскі (парк імя Горкага).

У 1817 г. быў распрацаваны новы праектны план, па якім асноўнай горадабудаўнічай воссю з'яўлялася рака Свіслач, а гарадская забудова размяшчалася шырокай паласой па яе абодвух берагах. Пасля пажару 1809 г., які знішчыў усю левабярэжиую частку горада, пачалося ўрэгуляванне планіровачиай структуры гэтай часткі Мінска

казармы (по-польски – кошары) с запроектированной площадью – Новым рынком, что стала более известной под названием «Новомейская» (площадь Нового города; сегодня – Театральный сквер около Купаловского театра). Перпендикулярно этим улицам были проведены 3 новые: Магазинная (Кирова от Свердлова до Купалы), которая получила название от расположенных неподалеку новых провиантских магазинов-складов, Лошицкая (К.Маркса) и Захаровская (проспект Независимости от Комсомольской до цирка). Последняя стала главным диаметром Минска, ибо соединила новые трассы Борисовской и Койдановской дорог и фактически стала шоссе Москва–Варшава. Улица получила по тем временам значительные габариты – 18–22 м. Усилиями первого гражданского губернатора Минской губернии Захара Корнеева в 1800 г. на Захаровской (улица названа явно в честь губернатора) был заложен Городской сад, в начале 20 ст. также известный как Губернаторский (парк имени Горького).

В 1817 г. был разработан новый проектный план, по которому основной градостроительной осью являлась река Свислочь, а городская застройка размещалась широкой полосой по ее обоим берегам. После пожара 1809 г., который уничтожил всю левобережную часть города, началось урегулироваиие планировочной структуры этой части Минска согласно с планами 1809 и 1817 гг. Центром левобережного Минска стала новая площадь, которая получила название в честь предместья, где была запроектирована, — Троицкая (площадь Парижской коммуны возле оперного театра). Главиой улицей оставалась Троицкая (с середины 19 – Александровская). Была создана прямоугольная сеть новых улиц: Егоровская (Купалы), Старовиленская, Николаевская (Кропоткина), Плебанская (Куйбышева), Старостинская слобода (с 1866 г. Старослободская, сейчас – Сторожевская), Сторожевская (Киселева).

згодна з планамі 1809 і 1817 гг. Цэнтрам левабярэжнага Мінска стала новая плошча, якая атрымала назву ў гонар прадмесця, дзе была запраектавана, – Траецкая (плошча Парыжскай камуны каля опернага тэатра). Галоўнай вуліцай засталася Траецкая (з сярэдзіны 19 ст. – Аляксандраўская). Была створана прамавугольная сетка новых вуліц: Ягораўская (Купалы), Старавіленская, Мікалаеўская (Крапоткіна), Плябанская (Куйбышава), Старосцінская слабада (з 1866 г. Старaслабодская, зараз – Старажоўская), Старажоўская (Кісялёва).

У 40-я г. 19 ст. гандаль з Новамейскай плошчы быў перанесены на іншае месца (квартал паміж сучаснымі вуліцамі Валадарскага, К.Маркса, Камсамольскай і Кірава), а замест закрытых яўрэйскіх могілак (стадыён «Дынама») улады прапанавалі закласці новыя на ўскраіне горада (паміж сучаснай вуліцай Ленінградскай і плошчай Незалежнасці). Чарговы праектны план 1858 г. зафіксаваў гэтыя змены, аднак у астатнім мала чым адрозніваўся ад папярэдняга.

Будаўніцтва праз Мінск Маскоўска-Брэсцкай (1871 г.) і Лібава-Роменскай (1873 г.) чыгунак унесла ў горадабудаўніцтва значныя карэктывы, што прывяло да прыняцця новага праектнага плана (1873 г.). Яўрэйскія могілкі і базар апынуліся якраз паміж двума вакзаламі і горадам, а таму іх хутка закрылі. На іх месцы былі запраектаваны некалькі вуліц (цяпер – Бабруйская, Ленінградская, Свярдлова), а новыя могілкі для пахавання яўрэяў зноў прыйшлося пераносіць ў больш аддаленае месца (сёння сквер на вуліцы Сухой). Горад пачаў імкліва расці ў паўднёва-заходнім напрамку. Улады не паспявалі сачыць за праўядзеннем новых вуліц і ўзвядзеннем пабудоў, а потым доўга і часта безвынікова судзіліся з парушальнікамі.

Новы праектны план Мінска (1890 г.) прадугледжваў доўгатэрміновую перспектыву – у ім акрамя ўжо існуючай забудовы былі запраектаваны дзесяткі новых вуліц на ўскраінах. Аднак шмат-

В 40-е г. 19 в. торговля с Новомейской площади была перенесена на другое место (квартал между современными улицами Володарского, К.Маркса, Комсомольской и Кирова), а вместо закрытого еврейского кладбища (стадион «Динамо») власти предложили заложить новое на окраине города (между современной улицей Ленинградской и

Мост у Гарадскім садзе (парк імя М.Горкага). Пачатак 20 ст.

Мост в Городском саду (парк имени М.Горького). Начало 20 в.

A bridge in the city garden (The Gorky park). The beginning of the 20th century.

площадью Независимости). Очередной проектный план 1858 г. зафиксировал эти изменения, но в остальном мало чем отличался от предыдущего.

Строительство через Минск Московско-Брестской (1871 г.) и Либаво-Роменской (1873 г.) железных дорог внесло в градостроительство значительные коррективы, что привело к принятию нового проектного плана (1873 г.). Еврейское кладбище и рынок оказались как раз между двумя вокзалами и городом, а потому их вскоре закрыли. На их месте было запроектировано несколько улиц (теперь – Бобруйская, Ленинградская, Свердлова), а новое еврейское

лікія памылкі прымусілі гарадскіх улад прыступіць да стварэння новага плана, які быў завершаны ў 1896 г. Гэтым планам карысталіся пры правядзенні новых вуліц на працягу наступных 20 гадоў, хоць і ў ім хапала памылак і недарэчнасцей.

Архітэктура. Адміністрацыйным цэнтрам Мінска з'ўлялася плошча Высокага рынку. Яна ўяўляла сабой вялікі прамавугольнік, па перыметры якога размяшчаліся культавыя будынкі і дамы заможных гараджан, а ў цэнтры – ратуша і вялікі гасціны двор. У будынку былой езуіцкай школы (цяпер у гэтым пераробленым да непазнавальнасці будынку – музычны ліцэй) размясцілася рэзідэнцыя губернатара. Побач, у сценах былога езуіцкага калегіума, знаходзіліся Прысутныя месцы – «офісы» губернскіх чыноўнікаў, а ў памяшканнях ратушы – гарадская ўправа і паліцыя. У перабудаваным у стылі класіцызму будынку мужчынскага базільянскага манастыра (Дом прафсаюзаў Мінскай вобласці) месцілася дваранская школа, якая ў 1803 г. набыла статус губернскай гімназіі.

У канцы 18 – першай палове 19 ст. ў архітэктуры Мінска панаваў класіцызм. Па праектах губернскага архітэктара Ф.Крамера ў гэтым стылі былі перабудаваны для імперскіх патрэб будынкі ратушы, вялікага гасцінага двара, базыльянскага манастыра, узведзены малы гасціны двор. Новы губернскі архітэктар М.Чахоўскі працягваў традыцыю свайго папярэдніка. Пры ім на плошчы Высокага рынку замест драўляных былі пабудаваны каменныя гандлёвыя рады «Віленчукі», ці Пабернардзінскія крамы. Сапраўднай вяхой у архітэктуры горада было знаходжанне на пасадзе губернскага архітэктара К.Хрышчановіча. Па яго праектах, вытрыманых у «класічным» стылі, у сярэдзіне стагоддзя былі ўзведзены вайсковы шпіталь (зараз – корпус Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі), духоўная семінарыя (цяпер – Сувораўскае вучылішча), губернская гімназія. Гімназія на Высокім рынку была перабудавана пад

кладбище пришлось перенести в более отдаленное место (сегодня сквер на улице Сухой). Город начал стремительно расти в юго-западном направлении. Власти не успевали следить за проведением новых улиц и возведением построек, а потом долго и часто безрезультатно судились с нарушителями.

Новый проектный план Минска (1890 г.) предусматривал долговременную перспективу – в нем кроме уже существовавшей застройки были запроектированы десятки новых улиц на окраинах. Однако многочисленные ошибки заставили городские власти приступить к созданию нового плана, который был завершен в 1896 г. Этим планом пользовались при проведении новых улиц на протяжении следующих 20 лет, хотя и в нем хватало ошибок и несуразностей.

Архитектура. Административным центром Минска являлась площадь Высокого рынка. Она представляла собой большой прямоугольник, по периметру которого размещались культовые здания и дома зажиточных горожан, а в центре – ратуша и большой гостиный двор. В здании бывшей иезуитской школы (теперь в этом перестроенном до неузнаваемости здании – музыкальный лицей) разместилась резиденция губернатора. Рядом, в стенах бывшего иезуитского коллегиума, находились Присутственные места – «офисы» губернских чиновников, а в помещениях ратуши – городская управа и полиция. В перестроенном в стиле классицизма здании мужского базилианского монастыря (Дом профсоюзов Минской области) помещалась дворянская школа, которая в 1803 г. получила статус губернской гимназии.

В конце 18 – первой половине 19 в. в архитектуре Минска господствовал классицизм. По проектам губернского архитектора Ф.Крамера в этом стиле были перестроены для имперских нужд здания ратуши, большого гостиного двора, базилианского монастыря, возведен малый гостиный двор. Новый губернский архитектор М.Чеховский продол-

прысутныя месцы, а Траецкі уніяцкі манастыр – пад губернскую бальніцу.

У 1800 г. ў Мінску было толькі 39 «камяніц» і 993 драўляныя жылыя дамы. Пасля пажару 1835 г., калі быў знішчаны амаль увесь Мінск, гарадскія ўлады прынялі рашэнне драўляныя дамы болей не будаваць у цэнтральнай частцы горада. У 1917 г. ў Мінску налічвалася больш за 3000 мураваных будынкаў, з якіх на сёння захавалася менш за 200.

У цэнтры горада другой паловы 19 ст. пераважалі 2–3-павярховыя мураваныя будынкі, якія прыносілі сваім гаспадарам даход у выглядзе кватэрплаты. Шмат «даходных дамоў» было пабудавана ў самым папулярным у канцы 19 – пачатку 20 ст. стылі мадэрн. Некаторыя з іх захаваліся: два дамы на плошчы Незалежнасці, на вуліцы К.Маркса, 30 і інш. На сучаснай вуліцы Кірава знаходзіцца даходны дом Кастравіцкай (насупраць касы стадыёна «Дынама»), у якім на першым паверсе размяшчалася ўпраўленне Лібава-Роменскай чыгункі. На ўскраінах Мінска будаваліся драўляныя хаты, у якіх можна было зняць кватэру за меншую плату.

На былой Навамейскай плошчы ў 1872 г. быў адкрыты Аляксандраўскі (Тэатральны) сквер, а крыху пазней, у 1874 г. там у гонар пабудовы водаправода зрабілі першы фантан – «Амур з лебедзем». Побач са скверам знаходзілася лютэранская кірха (1846) і Архірэйскае падвор'е, а ў самім скверы ў 1890 г. быў пабудаваны Гарадскі тэатр (цяпер Нацыянальны тэатр Я.Купалы).

Характэрнай адметнасцю архітэктуры Мінска 19 ст. стала будаўніцтва праваслаўных цэркваў у рэтраспектыўнарускім стылі, што не было раней тыпова для беларускіх земляў. Шмат мясцовых храмаў перабудоўвалася. Напрыклад, Свята-Духаўскую уніяцкую царкву на працягу аднаго стагоддзя перабудавалі ажно двойчы. Над праваслаўнай Петрапаўлаўскай царквой надбудавалі званіцу ў псеўдарускім стылі. У 1857 г. была знесена мінская ратуша, побач з

жал традицию своего предшественника. При нем на площади Высокого рынка вместо деревянных были построены каменные торговые ряды «Виленчуки», или Побернардинские лавки. Настоящей вехой в архитектуре города было нахождение на должности губернского архитектора К.Хрищеновича. По его проектам, выдержанным в «классическом» стиле, в середине столетия были возведены военный госпиталь (ныне – корпус Национального музея истории и культуры Беларуси), духовная семинария (ныне – Суворовское училище), губернская гимназия. Гимназия на Высоком рынке была перестроена под присутственные места, а Троицкий униатский монастырь – под губернскую больницу.

В 1800 г. в Минске было только 39 каменных и 993 деревянных жилых дома. После пожара 1835 г., когда был уничтожен почти весь Минск, городские власти приняли решение деревянные дома больше не строить в центральной части города. В 1917 г. в Минске насчитывалось более 3000 каменных зданий, из которых на сегодня сохранилось менее 200.

В центре города второй половины 19 в. преобладали 2–3-этажные каменные здания, которые приносили своим хозяевам доход в виде квартплаты. Много «доходных домов» было построено в самом популярном в конце 19 – начале 20 ст. стиле модерн. Некоторые из них сохранились: два дома на площади Независимости, на улице К.Маркса, 30 и др. На современной улице Кирова находится доходный дом Костровицкой (напротив кассы стадиона «Динамо»), в котором на первом этаже размещалось управление Либаво-Роменской железной дороги. На окраинах Минска строились деревянные хаты, в которых можно было снять квартиру за меньшую плату.

На бывшей Новомейской площади в 1872 г. был открыт Александровский (Театральный) сквер, а чуть позже, в 1874 г., там в честь постройки водопровода возвели первый фонтан – «Амур с

якой быў высечаны і сквер з пірамідальных таполяў. Праўда, сквер у канцы стагоддзя аднавілі і паставілі там у 1900 г. помнік Аляксандру II. Палітыка распаўсюджвання ў архітэктуры рускага стылю асабліва ўзмацнілася пасля паўстання 1863–1864 гг. Пасля падаўлення паўстання жаночы бернардзінскі манастыр перадалі праваслаўным (цяпер тут Кафедральны сабор), а мужчынскі перарабілі пад гаўптвахту і архіў.

Касцёл св. Сымона і Алены. Пабудаваны ў 1910 г. Выгляд з вуліцы Базарнай (пешаходны праход ад вуліцы Ленінградскай да плошчы Незалежнасці).

Костел св. Симеона и Елены. Построен в 1910 г. Вид с улицы Базарной (пешеходный проход от улицы Ленинградской до площади Независимости).

The Catholic church of SS. Simeon and Helena. Built in 1910. A view from Bazarnaya street (a footpath from Leningradskaya street to Independence Square).

Вуліцы і іх назвы. У 1866 г. «Минские губернские ведомости» паведамілі, што 17 вуліц і завулкаў Мінска змянілі свае назвы. Гэта была спроба абмежавання каталіцкага, «польскага» ўплыву. Францысканская (Леніна) стала Губернатарскай, напэўна таму, што на ёй знаходзіўся дом губернатара, Феліцыянаўская (Камсамольская) – Багадзельнай, бо там месцілася гарадская багадзельня, Зборавая (заходняя частка Інтэрнацыянальнай) – Турэмнай, таму што злучала

лебедем». Рядом со сквером находилась лютеранская кирха (1846) и Архиерейское подворье, а в самом сквере в 1890 г. был построен Городской театр (ныне Национальный театр имени Я.Купалы).

Характерным отличием архитектуры Минска 19 ст. стало строительство православных церквей в ретроспективно-русском стиле, что не было ранее типично для белорусских земель. Многие местные храмы перестраивались. Например, Свято-Духовскую униатскую церковь на протяжении одного столетия перестраивали дважды. Над православной Петропавловской церковью надстроили звонницу в псевдорусском стиле. В 1857 г. была снесена минская ратуша, рядом с которой был вырублен и сквер из пирамидальных тополей. Правда, сквер в конце столетия восстановили и поставили там в 1900 г. памятник Александру II. Политика распространения в архитектуре русского стиля особенно усилилась после восстания 1863–1864 гг. После подавления восстания женский бернардинский монастырь передали православным (ныне здесь Кафедральный собор), а мужской переделали под гауптвахту и архив.

Улицы и их названия. В 1866 г. «Минские губернские ведомости» сообщили, что 17 улиц и переулков Минска сменили свои названия, что было попыткой ограничить католическое, «польское» влияние. Францисканская (Ленина) стала Губернаторской, наверное, потому, что на ней находился дом губернатора, Фелициановская (Комсомольская) – Богодельной, ибо там находилась городская богадельня, Сборовая (западная часть Интернациональной) – Тюремной, потому что соединяла город с тюремным замком. В народе этот замок называли Пищаловским, потому что построил его помещик Пищалло по проекту М.Чеховского в предместье Романово в 1825 г. Старые названия Минска медленно, но неуклонно уступали место новым, хотя еще в конце 19 ст. сами чиновники путались в названиях улиц – что тут говорить о простых жителях.

горад з турэмным замкам. У народзе гэты замак называлі Пішчалаўскім, бо пабудаваў яго памешчык Пішчала па праекце М.Чахоўскага ў прадмесці Раманава ў 1825 г. Старыя назвы Мінска павольна, але няўхільна саступалі месца новым, хоць яшчэ ў канцы 19 ст. самі чыноўнікі блыталіся ў назвах вуліц – што тут казаць пра простых жыхароў.

Некаторыя з вуліц мелі па некалькі назваў: Ракаўскую называлі і Юр'еўскай і Новафранцысканскай, Траецкую (Багдановіча) – Новааляксандраўскай, Шпітальнай, а з сярэдзіны 19 ст. Аляксандраўскай. Некаторыя вуліцы за кароткі тэрмін «здолелі» паслядоўна змяніць шэраг найменняў: Лошыцкая (К.Маркса) з 1866 г. стала Базарнай, а з 1870-х г., калі базар перанеслі на іншае месца, атрымала назву Падгорнай. Сучасная вуліца Берсана, якая забудоўвалася з 80-х г. 19 ст. драўлянымі хаткамі, першапачаткова звалася Затурэмным завулкам, бо знаходзілася за турмой. У канцы 19 – пачатку 20 ст. – гэта ўжо Трубная вуліца. Тэрмін «труба» раней азначаў рэчышча невялікай рэчкі. І тут (цяпер вуліца Берсана), відаць, некалі працякаў ручай, які ўпадаў у Нямігу. Старую Койданаўскую дарогу (вуліца Мяснікова) у першай палове 19 ст. называлі таксама «Каралеўскім шляхам», пазней – вуліцай Раманаўскай, Койданава-Раманаўскай, Маскоўскай, а з канца 19 ст. – Нова-Маскоўскай.

З 1852 г. да 1911 г. колькасць вуліц і завулкаў вырасла ад 42 да 305. Новыя вуліцы часта атрымлівалі найменні па назвах тых мясцін, куды яны скіроўваліся, – Брылеўская (цяпер на месцы фальварка Брылевічы вуліца Дружба), Даўгабродская (Казлова), Ігуменскі тракт (Маякоўскага); па найменнях прадмесцяў, у якіх пралягалі, – Залатагорская (Чырвоназоркавая), Пляшчанская (Р.Люксембург), Верхне- і Ніжне-Ляхаўская (Беларуская і Кастрычніцкая); па назвах прафесій іх жыхароў – Бондараўская (Гікалы), Шорная. Часта вуліцы называліся па аб'ектах, якія на іх знаходзіліся, – Вакзальная, Шпі-

Некоторые из улиц имели по несколько названий: Раковскую называли и Юрьевской и Новофранцисканской, Троицкую (Богдановича) – Новоалександровской, Госпитальной, а с середины 19 в. Александровской. Некоторые улицы за короткое время «сумели» последовательно сменить ряд имен: Лошицкая (К.Маркса) с 1866 г. стала Базарной, а с 1870-х г., когда рынок перенесли на другое место, получила название Подгорной. Современная улица Берсона, которая застраивалась с 80-х г. 19 в. деревянными домиками, первоначально называлась Затюремным переулком, ибо находилась за тюрьмой. В конце 19 – начале 20 в. – это уже Трубная улица. Термин «труба» ранее означал русло небольшой речки. И здесь (теперь улица Берсона), видимо, когда-то протекал ручей, впадавший в Немигу. Старую Койдановскую дорогу (улица Мясникова) в первой половине 19 в. называли также «Королевским шляхом», позже – улицей Романовской, Койданово-Романовской, Московской, а с конца века – Ново-Московской.

С 1852 г. до 1911 г. количество улиц и переулков выросло с 42 до 305. Новые улицы часто получали наименования тех местностей, куда они вели, – Брилевская (ныне на месте фольварка Брилевичи улица Дружба), Долгобродская (Козлова), Игуменский тракт (Маяковского); по наименованиям предместий, в которых находились, – Золотогорская (Краснозвездная), Плещанская (Р.Люксембург), Верхне- и Нижне-Ляховская (Белорусская и Октябрьская); по названиям профессий их жителей – Бондаревская (Гикало), Шорная. Нередко улицы назывались по объектам, которые на них находились, – Вокзальная, Госпитальная (Фрунзе). Во времена Российской империи улицы Минска только дважды назывались в честь конкретных личностей. В 1882 г. городские власти переименовали улицу Батальонную (до 1866 – Кошарская, сейчас – Красноармейская) в Скобелевскую в честь героя русско-турецкой войны генерала Скобелева, а в начале 20

тальная (Фрунзе). У часы Расійскай імперыі вуліцы Мінска толькі двойчы называліся ў гонар канкрэтных асоб. У 1882 г. гарадскія ўлады перайменавалі вуліцу Батальённую (да 1866 – Кашарская, зараз – Чырвонаармейская) у Скобелеўскую ў гонар героя руска-турэцкай вайны генерала Скобелева, а ў пачатку 20 ст. новую вуліцу чыгуначнага раёна назвалі Пушкінскай (цяпер Фізкультурная).

Новых вуліц было шмат, бо горад хутка рос. Таму непазбежна з'яўляліся дзесяткі аднатыповых, недарэчных назваў, такіх як Андрэеўская, Вяземская, Іванаўская, Загарадная, Самарская, Сяргееўская, Уфімская. У служачых гарадской управы часам не хапала фантазіі. У 1911 г. былі 2 Безымянныя вуліцы і ажно 19 Безымянных завулкаў! Сістэма нумарацыі будынкаў прыжывалася цяжка. Звычайна людзі паведамлялі хатні адрас наступным чынам: «Жыву ў Добрых Мыслях, на Маскоўскай вуліцы ў доме (прозвішча ўладальніка)». Шыльды на мінскіх вуліцах з'явіліся толькі ў пач. 20 ст., таму, шукаючы патрэбны дом дзесьці ва Уборках, можна было праблукаць не адзін дзень.

Прадмесці. Традыцыйнымі арыенцірамі для гараджан выступалі назвы гарадскіх прадмесцяў. Лавы – так называлі гандлёвае прадмесце паміж вуліцай Зыбіцкай (з 1866 г. – Балотная, зараз Гандлёвая) і Свіслаччу, дзе канцэнтраваўся гандаль малочнымі вырабамі. Тут жа быў Лаўскі мост (насупраць выставачнага павільёна «Белэкспа»), на якім збіралася гарадская бяднота ў пошуках якой-небудзь працы. Гэты раён Мінска найбольш пакутаваў падчас вясновых разліваў Свіслачы і маленькай, схаванай ад вачэй пад драўляным насцілам вуліцы, легендарнай Нямігі. Ускладнялі становішча кожную вясну Плябанскія млыны, якія знаходзіліся на Свіслачы там, дзе сёння сквер Я.Купалы. У 1893 г. гарадскія ўлады прынялі рашэнне аб зносе плаціны, але ўладальнікі млыноў гэтаму перашкодзілі.

На поўнач ад Замчышча (пачатак праспекта Пераможцаў) знаходзілася

в. новую улицу железнодорожного поселка назвали Пушкинской (теперь Физкультурная).

Новых улиц было много, потому что город быстро рос. По этой причине неизбежно появлялись десятки однотипных, бессмысленных названий, таких как Андреевская, Вяземская, Ивановская, Загородная, Самарская, Сергеевская, Уфимская. У служащих городской управы иногда не хватало фантазии. В 1911 г. были 2 Безымянные улицы и даже 19 Безымянных переулков! Система нумерации домов приживалась тяжело. Обычно люди сообщали домашний адрес следующим образом: «Живу в Добрых Мыслях, на Московской улице в доме (фамилия владельца)». Таблички на минских улицах появились только в начале 20 в., поэтому в поисках нужного дома где-нибудь в Уборках можно было проблуждать не один день.

Предместья. Традиционными ориентирами для горожан выступали названия городских предместий. Лавы – так называли торговое предместье между улицей Зыбицкой (с 1866 – Болотная; ныне Торговая) и Свислочью, где концентрировалась торговля молочными продуктами. Здесь же был Лавский мост (напротив выставочного павильона «Белэкспо»), на котором собиралась городская беднота в поисках какой-нибудь работы. Этот район Минска более всего страдал во время весенних разливов Свислочи и маленькой, спрятанной от глаз под деревянным настилом улицы, легендарной Немиги. Усложняли положение каждую весну Плебанские мельницы, которые находились на Свислочи там, где сегодня сквер Я.Купалы. В 1893 г. городские власти приняли решение о сносе плотины, но владельцы мельниц этому воспрепятствовали.

На север от Замчища (начало проспекта Победителей) находилась Татарская слобода. Ее жители – татары – занимались огородничеством и хлеборобством. На фоне почти полностью деревянной и одноэтажной застройки этой части города выделялась каменная ме-

Татарская слабада. Яе жыхары – татары – займаліся агародніцтвам, хлебаробствам, скураным промыслам. На фоне амаль поўнасцю драўлянай і аднапавярховай забудовы гэтай часткі горада вылучалася каменная мячэць (пабудавана ў 1902 г., знесена ў 1962 г.). Паводле даных за 1869 г., у Татарскай слабадзе існавалі Уваскрасенская вуліца (зараз вуліца Вызвалення), 2-я Татарская Балотная, ці Вялікая, вуліца (вуліца Дзімітрава), Татарская Глухая вуліца (частка вуліцы Мельнікайте каля праспекта Пераможцаў), Татарская Людамонцкая (сення на месцы колішняй вуліцы – праспект Пераможцаў ад Палаца спорту да вуліцы Дразда) і Татарскі Замячэтны завулак. Тэрыторыю балоцістай нізіны паміж слабадой і Свіслаччу займалі татарскія агароды, з якіх садавіна і гародніна паступала на гарадскія рынкі. Гэтая мясцовасць так і называлася – Татарскія агароды.

Траецкай гарой называлі вялікую па плошчы мясцовасць на левым беразе Свіслачы, абмежаваную сучаснымі вуліцамі Старавіленскай і Камуністычнай. Назва прадмесця паходзіць ад царквы Св. Тройцы, якая калісьці там існавала. На Траецкай гары знаходзілася самая вялікая гандлёвая плошча горада, куды сяляне з навакольных вёсак прывозілі на продаж сельскагаспадарчую прадукцыю. Побач, у будынках былога Траецкага Узнясенскага манастыра, знаходзілася губернская бальніца – сучасная 2-я гарадская. У 1844 г. паводле праекта архітэктара К.Хрышчановіча быў узведзены будынак духоўнай семінарыі, у якім сёння знаходзіцца Сувораўскае вучылішча. А жаночае епархіяльнае вучылішча стаяла якраз на месцы будынка Міністэрства абароны Рэспублікі Беларусь, што на вуліцы Куйбышава (старадаўняй Плябанскай).

Староcцінская слабада знаходзілася за Траецкай гарой, паміж Свіслаччу і вуліцай Міхайлаўскай (Камуністычнай). Хутчэй за ўсё гэтая мясціна яшчэ раней была дзяржаўным маёнткам, які складаў кармленне службовай асобы

четь (построена в 1902, снесена в 1962). По данным 1869 г., в Татарской слободе существовали Воскресенская улица (ныне улица Освобождения), 2-я Татарская Болотная, или Большая, улица (Димитрова), Татарская Глухая улица (часть улицы Мельникайте возле проспекта Победителей), Татарская Людамонтская (ныне на месте прежней улицы – проспект Победителей от Дворца спорта до улицы Дрозда) и Татарский Замечетный переулок. Территорию болотистой низины между слободой и Свислочью занимали татарские огороды, откуда овощи и фрукты поступали на городские рынки. Эта местность так и называлась – Татарские огороды.

Троицкой горой называли большую по площади местность на левом берегу Свислочи, ограниченную современными улицами Старовиленской и Коммунистической. Название предместья происходит от церкви Св. Троицы, которая когда-то там существовала. На Троицкой горе находилась самая большая в городе торговая площадь, куда крестьяне из близлежащих деревень привозили на продажу сельскохозяйственную продукцию. Рядом, в зданиях бывшего Троицкого Вознесенского монастыря, находилась губернская больница – современная 2-я городская. В 1844 г. по проекту К.Хрищеновича было возведено здание духовной семинарии, в котором сегодня находится Суворовское училище. А женское епархиальное училище стояло как раз на месте здания Министерства обороны Республики Беларусь, что на улице Куйбышева (старинной Плебанской).

Старостинская слобода находилась за Троицкой горой, между Свислочью и улицей Михайловской (Коммунистической). Скорее всего, эта местность ранее была государственным поместьем, которое составляло кормление служебного лица ВКЛ, минского старосты, который возглавлял минский замковый суд. Эта версия происхождения названия подтверждается тем, что Старостинская слобода была в списке минских

ВКЛ, мінскага старасты, што ўначальваў мясцовы замкавы суд. Гэта версія паходжання назвы пацвярджаецца тым, што Старосцінская слабада была ў ліку мінскіх вуліц з «польскімі» назвамі, якія ўлады ў 1866 г. перайменавалі. Старосцінская слабада атрымала назву Старой слабады, але старая назва яшчэ доўга не саступала месца наватвору, часта сустракалася нават у афіцыйных дакументах і канчаткова сыйшла ў небыццё толькі ў пачатку 20 ст. Вуліца Стараслабадская праіснавала да сярэдзіны 80-х г. 20 ст., калі на яе месцы пабудавалі вялізны белы гмах з магазінам «Панарама», а ў 1999 г. адкрылі помнік А.Пушкіну.

На поўнач ад Старосцінскай слабады знаходзілася прадмесце Пярэспа. Назва паходзіць ад рэчкі Пярэспы, што выцякала з Камароўскага балота і ўлучалася ў Свіслач паміж сучасным спорткомплексам «Дынама» і мастом цераз раку на вуліцы Ерусалімскай. Менавіта там, у вусці Пярэспы, паводле падання, магутны волат Менеск пабудаваў калісьці вадзяны млын. Слова «пярэспа» азначае перасып — насып, які зрабілі каля мастка праз рэчку Пярэспу (зараз – рог вуліц Варвашэні і Даўмана) на шляху Старавіленскага тракту. У дакументах 17–18 ст. згадваецца фальварак Пярэспа, а ў сярэдзіне 19 ст. пад гэтай назвай разумелі тэрыторыю на поўнач ад вуліцы Міхайлаўскай (Камуністычнай), паміж вуліцай Мікалаеўскай (Крапоткіна) і Свіслаччу. У 1797 г. на Пярэспе адкрылі праваслаўныя могілкі, пазней пабудавалі царкву Марыі Магдаліны (1847).

Недалёка ад Пярэспаўскіх могілак на ўскрайку тагачаснага горада знаходзілася вартаўнічая застава (яна месцілася на рагу вуліц Багдановіча і Кісялёва), ад якой пачынаўся Старавіленскі тракт. Паступова гарадская забудова наблізілася да заставы (тут ужо ў 1863 г. стаяў драўляны дом А.Кандратовіча), а сама мясцовасць была пазначана як Старажоўка. Праз некалькі год узнік Старажоўскі завулак, пазней – Старажоў-

улиц с «польскими» наименованиями, которые власти в 1866 г. переименовали. Старостинская слобода получила название Старой слободы, но старое имя еще долго не уступало место новому, часто встречалось даже в официальных документах и окончательно ушло в небытие только в начале 20 ст. Улица Старослободская просуществовала до середины 80-х г. 20 ст., когда на ее месте построили громадную белую высотку с магазином «Панорама», а в 1999 г. открыли памятник А.Пушкину.

На север от Старостинской слободы находилось предместье Переспа. Название происходит от речки Переспы, которая вытекала из Комаровского болота и впадала в Свислочь между современным спорткомплексом «Динамо» и мостом через реку на улице Иерусалимской. Именно там, в устье Переспы, по легенде, могущественный силач Менеск построил когда-то водяную мельницу. Слово «переспа» означает пересыпь, насыпь, которую сделали около мостика через речку Переспу (сейчас – угол улиц Варвашени и Даумана) на пути Старовиленского тракта. В документах 17–18 вв. упоминается фольварк Переспа, а в середине 19 ст. под этим названием подразумевали территорию на север от улицы Михайловской (Коммунистической), между улицей Николаевской (Кропоткина) и Свислочью. В 1797 г. на Переспе открыли православное кладбище, позже построили церковь Марии Магдалины (1847).

Недалеко от Переспенского кладбища на окраине тогдашнего города находилась сторожевая застава (она находилась на углу улиц Богдановича и Киселева), от которой начинался Старовиленский тракт. Постепенно городская застройка приближалась к заставе (тут уже в 1863 г. стоял деревянный дом А.Кондратовича), а сама местность была обозначена как Сторожевка. Через несколько лет возник Сторожевский переулок, позже – Сторожевская улица (Киселева). В том районе, на углу улиц Александровской и Сторожевской в се-

ская вуліца (Кісялёва). У тым раёне, на рагу Аляксандраўскай і Старажоўскай у сярэдзіне 60-х г. 19 ст. А.Фрумкіным быў пабудаваны бровар, вядомы сёння пад назвай «Аліварыя».

У 1812 г. на ростанях Барысаўскага і Лагойскага трактаў, там, дзе сёння стаіць помнік Я.Коласу, была вёска Камароўка. Яна атрымала назву ад суседняга балота (тэрыторыя, абмежаваная вуліцамі Харужай, Гая, Някрасава і Куйбышава) і Камароўскага лесу, які прасціраўся ва ўсходнім напрамку ад Мінска. Батанічны сад і Парк Чэлюскінцаў – гэта ўсё, што засталося ад некалі вялікага Камароўскага лесу, які належаў сям'і Ваньковічаў. Горад наступаў: драўляныя хаткі спачатку ўзніклі ўздоўж Барысаўскага тракту (праспект Незалежнасці), затым побач з Камароўскім балотам – і нарадзілася прадмесце Камароўка. Часта ў пачатку 20 ст. мяшчане адрознівалі Старую Камароўку (плошча Я.Коласа, бульвар Луначарскага, вуліца Красная) ад Новай Камароўкі (паміж вуліцамі Варвашэні і Харужай).

Не так далёка ад Камароўкі знаходзіўся самы вялікі ўзгорак у акрузе – Залатая Горка (рог вуліцы Казлова і праспекта Незалежнасці). Існуюць цікавыя версіі паходжання гэтай назвы. Па адной з іх, такую назву горка атрымала з-за кляновага гаю, што рос на ёй. Увосень усё лісце станавілася залатым і горку было відаць здалёк, яна вабіла вока і стала месцам адпачынку гараджан, якія і назвалі яе Залатой Горкай. Другая версія тлумачыць паходжанне назвы тым, што быццам бы ў гэтай мясціне знаходзілі шмат залатых скарбаў. Паводле іншай легенды, аднойчы ў горад прыйшоў мор, забраўшы не адну сотню чалавечых жыццяў. Пасля адпявання памерлых святар зняў сваю рызу, паклаў на зямлю і кінуў на яе залатую манетку. Кожны, хто застаўся жывы, падыходзіў і таксама кідаў манету. Хутка вырасла сапраўдная залатая горка, якая дазволіла пабудаваць тут касцёл. У 1790 г. тут былі адкрыты каталіцкія могілкі, пабудавана драўляная капліца, а ў 1864 г.

редине 60-х г. 19 ст. А.Фрумкиным была построена пивоварня, известная сегодня под названием «Аливария».

В 1812 г. на развилке Борисовского и Логойского трактов, там, где сегодня стоит памятник Я.Коласу, размещалась деревня Комаровка. Она получила название от соседнего болота (территория, ограниченная улицами Хоружей, Гая,

Адзін з дамкоў канца 19 – пачатку 20 ст. ў прадмесці Грушаўка. 2003 г.

Один из домиков конца 19 – начала 20 в. в предместье Грушевка. 2003 г.

A cottage of the end of the 19th – beginning of the 20th century in the suburb Hrushevka. 2003.

Некрасова и Куйбышева) и Комаровского леса, который простирался в восточном направлении от Минска. Ботанический сад и Парк Челюскинцев – это все, что осталось от некогда большого Комаровского леса, который принадлежал семье Ваньковичей. Город наступал: деревянные хатки вначале возникли вдоль Борисовского тракта (проспект Независимости), затем рядом с Комаровским болотом – и родилось предместье Комаровка. Нередко в начале 20 ст. мещане отличали Старую Комаровку (площадь Я.Коласа, бульвар Луначарского, улица Красная) от Новой Комаровки (между улицами Варвашени и Хоружей).

Не так далеко от Комаровки находился самый большой холм в округе –

ўзведзены мураваны касцёл св.Роха – абаронцы людзей і жывёл ад эпідэмічных захворванняў, які лічыўся заступнікам горада.

Доўгі Брод – прадмесце, узнікшае на старажытным Магілёўскім шляху. Сама назва падказвае, што ў гэтай мясцовасці існаваў брод цераз раку Слепню. У 18–19 ст. у Магілёў вандроўнічалі па Ігуменскім тракце, а старая дарога цераз р. Слепню выкарыстоўвалася для праезду ў навакольныя вёскі і сядзібы. Пасля ўзнікнення ў пачатку 20 ст. урочышча Доўгі Брод (скрыжаванне вуліц Батанічнай і Казлова), людзі пачалі сяліцца ўздоўж старой Магілёўскай дарогі. Так стварылася прадмесце і вуліца Даўгабродская (Казлова). У 1848 г. гарадскія ўлады набылі ў Ваньковічаў зямлю, на якой былі адкрыты праваслаўныя могілкі, дзе хавалі памерлых з вайсковага шпіталя, а ў 1898 г. на могілках пабудавалі царкву Аляксандра Неўскага.

Значная тэрыторыя на паўднёвы захад ад горада ў сярэдзіне 19 ст. належала праваслаўнай царкве – Мінскаму архірэйскаму двару. На поўдзень ад Гарадскога, ці Губернатарскага, саду (адкрыты ў 1800 г., цяпер парк Горкага) на зямлі Архірэйскага двара знаходзілася Архірэйская слабада (раён вуліц Пуліхава і Захарава). Там былі сканцэнтраваны важныя вайсковыя аб'екты расійскай арміі ў Мінску: пабудаваны ў 1844 г. паводле праекта губернскага архітэктара Хрышчановіча вайсковы шпіталь (будынак захаваўся на рагу вуліц Фрунзе і Першамайскай), хлебапякарня і новыя казармы. На архірэйскай зямлі знаходзіліся таксама ўрочышчы Круты бераг і Антонаўка. Круты бераг месціўся на спадзістым схіле Свіслачы каля Гарадскога саду (пачатак вуліцы Пуліхава), а прыкладнае месцазнаходжанне Антонаўкі можна вызначыць скрыжаваннем Маскоўска-Брэсцкай чыгункі і рэчкі Слепні. Там, на правым беразе Слепні, мінскі архіепіскап Антоній Зубко стварыў фальварак узорнай гаспадаркі. Дагэтуль захавалася дарога на былы фальварак з горада – вуліца Антонаўская. І яшчэ адно

Золотая Горка (угол улицы Козлова и проспекта Независимости). Существуют интересные версии происхождения этого названия. По одной из них, такое имя горка получила из-за кленовой рощицы, что росла на ней. Осенью вся листва становилась золотой, и холм был виден издалека, ласкал взор и стал местом отдыха горожан, которые и назвали его Золотой Горкой. Вторая версия объясняет происхождение названия тем, что будто бы здесь находили много золотых кладов. Согласно третьей легенде, однажды в городе был мор, забравший не одну сотню человеческих жизней. После отпевания умерших священник снял свою ризу, положил на землю и бросил на нее золотую монетку. Каждый, кто остался в живых, подходил и также бросал монету. Быстро выросла настоящая золотая горка, которая позволила построить здесь костел. В 1790 г. тут было открыто католическое кладбище, построена деревянная часовня, а в 1864 г. возведен каменный костел св. Роха – защитника людей и животных от эпидемических заболеваний, который считался покровителем города.

Долгий Брод – предместье, возникшее на старинной Могилевской дороге. Само название подсказывает, что в этой местности существовал брод через реку Слепню. В 18–19 ст. в Могилев путешествовали по Игуменскому тракту, а старая дорога через р. Слепню использовалась для проезда в близлежащие деревни и усадьбы. После возникновения в начале 19 в. урочища Долгий Брод (перекресток улиц Ботанической и Козлова), люди начали селиться вдоль старой Могилевской дороги. Так возникло предместье и улица Долгобродская (Козлова). В 1848 г. городские власти купили у Ваньковичей землю, на которой было открыто православное кладбище, где хоронили умерших из военного госпиталя, а в 1898 г. на кладбище построили церковь Александра Невского.

Значительная территория на юго-запад от города в середине 19 в. принадлежала православной церкви – Минс-

ўрочышча — Тры карчмы — знаходзілася на ростанях дарог з Ляхаўкі, Архірэйскай слабады і Антонаўкі (Партызанскі праспект у раёне кінатэатра «Ракета»). Калісьці там сапраўды існавалі тры карчмы, ад якіх пайшла назва той мясціны.

Мінскае прадмесце Кашары з трох бакоў было абкружана Свіслаччу, а з поўначы яго мяжой служыла вуліца Вясёлая (Першамайская). Там знаходзіліся старыя казармы мінскага гарнізона, што існавалі з канца 18 ст., а таксама Кашарская плошча, на якой мінскі губернатар прымаў вайсковыя парады. Пасля будаўніцтва новых казарм старыя памяшканні аддалі пад гаспадарчыя патрэбы, а ў пачатку 20 ст. на іх месцы пабудавалі некалькі фабрык і заводаў.

На захад ад Кашар размяшчалася Ляхаўка – адно з самых вялікіх і населеных прадмесцяў дасавецкага Мінска (раён вуліц Свярдлова, Ульянаўскай і Кастрычніцкай). Назва мае, відавочна, этнічнае паходжанне – калісьці тут пасяліліся «ляхі», палякі. На плане 1797 г. ў гэтым раёне пазначана слабада Ляхаўка. У пачатку 19 ст. да яе пачала хутка набліжацца гарадская забудова. Узнікаюць Верхняя Ляхаўка (трохвугольнік вуліц Ульянаўскай, Свярдлова і Беларускай), Ніжняя Ляхаўка (вялікі раён на ўсход і паўночны ўсход ад вуліцы Кастрычніцкай, а таксама прырэчная частка вуліцы Ульянаўскай), Ляхаўская слабодка (некалі гістарычная Ляхаўка, што месцілася на правым беразе Свіслачы, дзе сёння размяшчаецца вуліца Лодачная). На беразе ракі, дзе зараз знаходзіцца рэстаран «Старое рэчышча», да пачатку 20 ст. існавала старажытнае язычніцкае капішча. На месцы стадыёна «Дынама» знаходзіліся вялізарныя яўрэйскія могілкі, а каля іх – яўрэйская бальніца (сёння – 3-я гарадская). У канцы 19 ст. Ляхаўка становіцца важным фабрычным раёнам дасавецкага горада.

Мясцовасць, на якой збудавалі вакзал Лібава-Роменскай чыгункі (Мінск-Пасажырскі), называлася Уборкі. Для пракладкі чыгункі было неабходна высекчы навакольны лес. А высякалі, між

кому архиерейскому двору. На юг от Городского, или Губернаторского, сада (открыт в 1800 г., ныне парк Горького) на земле Архиерейского двора находилась Архиерейская слобода (район улиц Пулихова и Захарова). Там были сконцентрированы важные военные объекты российской армии в Минске: построенный в 1844 г. по проекту губернского архитектора К.Хрищеновича военный госпиталь (здание сохранилось на углу улиц Фрунзе и Первомайской), хлебопекарня и новые казармы. На архиерейской земле находились также урочища Крутой берег и Антоновка. Крутой берег размещался на отлогом склоне Свислочи возле Городского сада (начало улицы Пулихова), а примерное местоположение Антоновки можно определить пересечением Московско-Брестской железной дороги и речки Слепни. Там, на правом берегу Слепни, минский архиепископ Антоний Зубко создал фольварк образцового хозяйства. До сих пор сохранилась дорога на бывший фольварк из города – улица Антоновская. И еще одно урочище — Три корчмы — находилось на развилке дорог из Ляховки, Архиерейской слободы и Антоновки (Партизанский проспект в районе кинотеатра «Ракета»). Когда-то там на самом деле существовали три корчмы, от которых и произошло название местности.

Минское предместье Кошары с трех сторон было окружено Свислочью, а с севера его границей служила улица Веселая (Первомайская). Там находились старые казармы минского гарнизона, существовавшие с конца 18 в., а также Кошарская площадь, на которой минский губернатор принимал военные парады. После строительства новых казарм старые помещения отдали под хозяйственные нужды, а в начале 20 ст. на их месте построили несколько новых фабрик и заводов.

На запад от Кошар размещалась Ляховка – одно из самых больших и населенных предместий досоветского Минска (район улиц Свердлова, Ульяновс-

іншым, адзін з самых вялікіх і прыгожых навакольных лясоў – Немаршанскі гай. Зразумела, чаму ўрочышча назвалі «Боркі», «Уборкі» – што значыць каля бору, лесу. У пачатку 20 ст. раён сучаснага вакзала, вуліц Талстога, Вакзальнай, Магілёўскай аказаўся настолькі шчыльна забудаваны драўлянымі дамамі, што па некаторых вуліцах не было ніякага праезду. Прадмесце так хутка забудоўвалася, што гарадскія ўлады не паспявалі правяраць адпаведнасць новых будынкаў і вулачак праектнаму плану Мінска. Архітэктурнай дамінантай Уборак з'яўляўся касцёл св. Сымона і Алены і Прывакзальная царква (стаяла на плошчы Мяснікова).

Побач з Уборкамі знаходзілася прадмесце Добрыя Мыслі. Яно ахоплівала тэрыторыю ўздоўж вуліц Маскоўскай, Брылеўскай і Койданаўскага тракту (Чкалава). Койданаўскі тракт – гэта даўняя галоўная транспартная артэрыя горада ў бок Брэста, Варшавы, Берліна. Таму не дзіўна, што тут здаўна існавала не адна карчма, а на месцы сучаснай плошчы каля Палаца чыгуначнікаў узнікла Кавальская слабада, дзе месціліся майстэрні кавалёў. Там, дзе зараз знаходзяцца выхады са станцыі метро «Інстытут культуры», каля будынка Універсітэта культуры, раней было невялікае Францысканскае балота, з якога брала пачатак знакамітая Няміга. Назву прадмесце атрымала ад вёскі Добрая Мысль, якая тут знаходзілася. У 1872 г. ў Добрых Мыслях быў пабудаваны вакзал Маскоўска-Брэсцкай чыгункі (стаяў насупраць старой аўтастанцыі «Таварная»), дэпо і чыгуначныя майстэрні. У пачатку 20 ст. было закладзена некалькі шкляных фабрык (каля Дома культуры «Юнацтва» і сёння існуе Шкляны завулак). Непадалёк знаходзіўся фальварак Сенажаны памешчыкаў Немаршанскіх (цяпер тут мікрараён Чкалаўскі).

Былая Серабранка знаходзілася зусім не на тым месцы, пра якое мы звычайна ўзгадваем, пачуўшы гэтую назву. У сярэдзіне 19 ст. вёска Серабранка знакой и Октябрьской). Название имеет, очевидно, этническое происхождение – когда-то здесь поселились «ляхи», поляки. На плане 1797 г. в этом районе обозначена слобода Ляховка. В начале 19 в. к ней начала быстро приближаться городская застройка. Возникают Верхняя Ляховка (треугольник улиц Ульяновской, Свердлова и Белорусской), Нижняя Ляховка (большой район на восток и северо-восток от улицы Октябрьской, а также прибрежная часть улицы Ульяновской), Ляховская слободка (некогда историческая Ляховка, что находилась на правом берегу Свислочи, где сегодня размещается улица Лодочная). На берегу реки, где сейчас находится ресторан «Старое русло», до начала 20 ст. существовало старинное языческое капище. На месте стадиона «Динамо» находилось крупное еврейское кладбище, а возле него – еврейская больница (сегодня – 3-я городская). В конце 19 в. Ляховка становится важным фабричным районом досоветского города.

Местность, на которой построили вокзал Либаво-Роменской железной дороги (Минск-Пассажирский), называлась Уборки. Для прокладки рельсов было необходимо вырубить окружающий лес. А вырубали, между прочим, один из самых больших и красивых лесов – Неморшанскую рощу. Понятно, почему урочище получило название «Борки», «Уборки» – что значит у бора, леса. В начале 20 в. район современного вокзала, улиц Толстого, Вокзальной, Могилевской оказался настолько плотно застроен деревянными домами, что по некоторым улицам невозможно было проехать. Предместье так быстро застраивалось, что городские власти не успевали проверять соответствие новых строений и переулков проектному плану Минска. Архитектурной доминантой Уборок являлся костел св. Сымона и Елены и Привокзальная церковь (стояла на площади Мясникова).

Рядом с Уборками находилось предместье Добрые Мысли. Оно охватывало территорию вдоль улиц Московской,

ходзілася на правым беразе Свіслачы насупраць сучаснага Чэрвеньскага рынку. Пазней, калі побач узнік Чыгуначны пасёлак, назва «Серабранка» пашырылася на тэрыторыю новабудоўлі (уздоўж вуліцы Маякоўскага ад Аранскай да Дзянісаўскай). Паходжанне такой назвы па адной легендзе тлумачыцца тым, што ў гэтым раёне спыняліся на начлег у карчме «сярэбраныя» купцы і гандляры, у якіх не хапала грошай на прыпынак ў цэнтры горада, у адрозненне ад «залатых», якія ехалі далей, у цэнтр. Больш абгрунтаваным выглядае падмацаванае дакументамі 16 ст. тлумачэнне назвы ад існаваўшых тут раней рэчкі Серабранкі і Сярэбранага логу. Паўднёвая частка пасёлка чыгуначнікаў (паміж вуліцай Маякоўскага і чыгункай ад Сямёнава да камвольнага камбіната) атрымала назву «Козырава» – у гонар кіраўніка Лібава-Роменскай чыгункі Козырава, які стаў ініцыятарам пабудовы пасёлка і школы для дзяцей чыгуначнікаў.

Фальваркі і ўрочышчы. У другой палове 19 ст. ў гарадскую мяжу былі ўключаны гарадскія землі, якія знаходзіліся па-за Мінскам. Звычайна іх бралі ў арэнду тыя мінчане, якія зараблялі на жыццё земляробствам. За Татарскай слабадой, там, дзе сёння знаходзіцца парк Перамогі, абмежаваны Свіслаччу і праспектам Пераможцаў, ужо ў канцы 18 ст. існаваў фальварак Людамонт. Фальварак, які складаўся з сядзібы, гаспадарчых пабудоў, ворнай зямлі і сенажаці, належаў гораду і здаваўся ў арэнду, прыносячы немалы прыбытак. У канцы 19 ст. гарадская забудова падступіла да зямлі фальварка, узніклі новыя вуліцы: Людамонцкая, Парахавая (на тэрыторыі фальварка былі пабудаваны парахавыя склады).

Каля Людамонта існаваў фальварак Бейсалаўка (знаходзіўся насупраць завода «Атлант» на правым беразе Свіслачы), вядомы па крыніцах з 18 ст. Няма сумненняў, што яго назва паходзіць ад татарскага прозвішча. Нездарма мінскія чыноўнікі называлі фальварак штораз па-рознаму: Бейсалаўка, Басалаўка, Ба-

Брилевской и Койдановского тракта (Чкалова). Койдановский тракт – это давняя главная транспортная артерия города в сторону Бреста, Варшавы, Берлина. Потому не удивительно, что тут издревле существовала не одна корчма, а на месте современной площади возле Дворца железнодорожников возникла Кузнечная слобода, где находились мастерские кузнецов. Там, где сейчас находятся выходы со станции метро «Институт культуры», возле здания университета культуры, раньше было небольшое Францисканское болото, из которого брала начало знаменитая Немига. Название предместье получило от деревни Добрая Мысль, которая тут находилась. В 1872 г. в Добрых Мыслях был построен вокзал Московско-Брестской железной дороги (стоял напротив старой автостанции «Товарная»), депо и железнодорожные мастерские. В начале 20 в. было заложено несколько стекольных фабрик (возле Дома культуры «Юность» и сегодня существует Стекольный переулок). Невдалеке находился фольварк Сеножаны помещиков Неморшанских (ныне здесь – микрорайон Чкаловский).

Бывшая Серебрянка находилась совсем не на том месте, о котором мы обычно вспоминаем, услышав это название. В середине 19 в. деревня Серебрянка находилась на правом берегу Свислочи напротив современного Червенского рынка. Позже, когда рядом возник Железнодорожный поселок, название «Серебрянка» распространилось на территорию новостройки (вдоль улицы Маяковского от Оранской до Денисовской). Происхождение названия, по одной легенде, объясняется тем, что в этом районе останавливались на ночлег в корчме «серебряные» купцы и торговцы, у которых не хватало денег на остановку в центре города, в отличие от «золотых», которые ехали дальше, в центр. Более обоснованным выглядит подкрепленное документами 16 ст. объяснение названия от существовавших тут ранее речки Серебрянки и Серебряного

сіялаўка, Бесіялаўка. Яны проста не разумелі сэнсу назвы татарскага паходжання. Але пазней гэтую мясцовасць пачалі называць Весялоўкай. Побач месціўся фальварак Кальварышкі, што значыць «маленькая Кальварыя» (зараз – парк адпачынку «Зямля мары»).

У 19 ст. ва ўрочышчы Пляшчанка былі адкрыты лютэранскія ці, як казалі

Шавец саматужнік-адзіночка. 1914 г.

Сапожник кустарь-одиночка. 1914 г.

A shoemaker, a handicraftsman working by himself. 1914.

ў народзе, нямецкія могілкі (сквер на рагу вуліц К.Лібкнехта і Купрыянава). Дарогу на могілкі з цягам часу пачалі называць Мала-Лютэранскай ці Нямецкай вуліцай, а Пляшчанку (Музычны тэатр, вуліцы К.Лібкнехта, Р.Люксембург, К.Цэткін) досыць часта называлі Лютэранскім прадмесцем. Сёння ў мінчан ёсць магчымасць naзіраць Пляшчанку такой, якой яна была сто гадоў назад, калі яны трапляюць на Паўночны завулак, дзе за высокім узгоркам схаваліся драўляныя дамкі канца 19 – пачатку 20 ст.

Побач з Пляшчанкай знаходзілася ўрочышча Тучынка (вуліца Харкаўская да кінатэатра «Сучаснік»). Назва гаворыць пра тое, што ў гэтай мясцовасці шмат невялікіх азёраў і сажалак. Мінская Тучынка была знакамітая не толькі сваімі сажалкамі, але і вялікай колькас-

лога. Южная часть поселка железнодорожников (между улицей Маяковского и железной дорогой от Семенова до камвольного комбината) получила название «Козырево» – в честь управляющего Лнбаво-Роменской железной дороги Козырева, который стал инициатором постройкн поселка и школы для детей железнодорожников.

Фольварки и урочища. Во второй половине 19 в. в городскую черту были включены городские земли, которые находились вне границ Минска. Обычно их брали в аренду те минчане, которые зарабатывали на жизнь земледелием. За Татарской слободой, там, где сегодня находится парк Победы, ограниченный Свислочью и проспектом Победителей, уже в конце 18 в. существовал фольварк Людамонт. Фольварк, который состоял из усадьбы, хозяйственных построек, пахотной и сенокосной земли, принадлежал городу и сдавался в аренду, принося немалую прибыль. В конце 19 в. городская застройка подступила к землям фольварка, возникли новые улицы: Людамонтская, Пороховая (на территории фольварка были построены пороховые склады).

Возле Людамонта находился фольварк Бейсаловка (располагался напротив завода «Атлант» на правом берегу Свислочи), известный по источникам с 18 в. Несомненно, что название происходит от татарской фамилии. Недаром минские чиновники называли фольварк по-разному: Бейсаловка, Басаловка, Басиаловка, Бесиаловка. Они просто не понимали смысла названия татрского происхождения. Но позднее эту местность начали называть Веселовкой. Рядом размещался фольварк Кальваришки, что значит «маленькая Кальвария» (ныне – парк отдыха «Земля мечты»).

В 19 в. в урочище Плещанка было открыто лютеранское или, как говорили в народе, немецкое кладбище (сквер на углу улиц К.Либкнехта и Куприянова). Дорогу на кладбище с течением времени начали называть Мало-Лютеранской или Немецкой улицей а Плещанку (Музыкальный театр, улицы К.Либк-

цю маленькіх цагельных заводзікаў. Нездарма Тучынку часта яшчэ называлі Цагельняй. І сёння ў гэтай мясцовасці знаходзіцца цагельны завод.

За Тучынкай пачыналася Мядзведжына ці, як гаварылі даўней, Нядзведжына (вуліца Харкаўская за «Сучасцікам»). Адразу некалькі вёсак і фальваркаў насілі тут гэтую назву: Малое Мядзведжына (сквер каля вуліцы Волаха), Мядзвежына (рог вуліцы Харкаўскай і праспекта Пушкіна), Вялікае Мядзведжына (вёска захавалася каля вуліцы Панамарэнкі). Часта Мядзведжына і Тучынку блыталі, бо яны знаходзіліся побач і ў абедзвюх былі цагельні.

На поўдзень ад Мядзведжына размяшчалася ўрочышча Грушаўка (вуліцы Чыгуначная, Дзекабрыстаў, Аўтадораўская, Пуцейская, Грушаўская), якое вырасла побач з вагонарамонтнымі майстэрнямі Маскоўска-Брэсцкай чыгункі. Зразумела, што там сяліліся рабочыя-чыгуначнікі. У пачатку 20 ст. тут была пабудавана чыгуначная бальніца з водонапорнай вежай з чырвонай цэглы, якую і сёння можна назіраць, едучы па мосце праспекта Жукава.

Кальварыя – гэта каталіцкія могілкі, што ўзніклі ў канцы 18 ст. У перакладзе з лацінскай мовы гэта значыць чэрап, лысая гара, што ў хрысціян разумеецца як Галгофа. І сапраўды, Кальварыя знаходзіцца на ўзвышшы, з-за чаго здалёк добра бачна не толькі ўваходная брама (1830), але і велічны неагатычны касцёл (1839), у якім пахаваны знакаміты беларускі мастак Ян Дамель. Назва «Кальварыя» спачатку тычылася толькі могілак, а потым, калі горад падступіў да іх, так назвалі і ўзнікшае прадмесце.

За Кальварыяй знаходзіліся землі фальварка Цівалі (станцыя метро «Пушкінская»), які з сярэдзіны 19 ст. належаў немцу па паходжанні Т.Гольцбергу. Прадпрымальны гаспадар ператварыў звычайны фальварак у культурны куток губернскага Мінска, пабудаваўшы там сядзібу, летні тэатр «Цівалі» і рэстаран. На ўзвышшы знаходзіўся адзіны ў ваколіцах горада ветраны млын. Фальванехта, Р.Люксембург, К.Цеткин) часто называли Лютеранским предместьем. Сегодня у минчан есть возможность наблюдать Плещанку такой, какой она была сто лет назад, когда они попадают в Северный переулок, где за высоким холмом спрятались деревянные дома конца 19 – начала 20 в.

Рядом с Плещанкой находилось урочище Тучинка (улица Харьковская до кинотеатра «Современник»). Название говорит о том, что в этой местности много небольших озер и прудов. Минская Тучинка была знаменита не только своими прудами, но и большим количеством маленьких кирпичных заводов. Недаром Тучинку часто еще называли Цагельней. И сегодня в этой местности находится кирпичный завод.

За Тучинкой начиналось Медвежино, или, как говорили раньше, Недвежино (улица Харьковская за «Современником»). Сразу несколько деревень и фольварков носили тут это название: Малое Медвежино (сквер около улицы Волоха), Медвежино (угол улицы Харьковской и проспекта Пушкина), Большое Медвежино (деревня сохранилась возле улицы Пономаренко). Часто Медвежино и Тучинку путали, потому что они находились рядом и в обоих были небольшие кирпичные заводы.

Южнее Медвежина размещалось урочище Грушевка (улицы Железнодорожная, Декабристов, Автодоровская, Путейская, Грушевская), которое выросло рядом с вагоноремонтными мастерскими Московско-Брестской железной дороги. Понятно, что там селились рабочие-железнодорожники. В начале 20 в. здесь была построена железнодорожная больница с водонапорной башней из красного кирпича, которую и сегодня можно наблюдать, проезжая по мосту проспекта Жукова.

Кальвария – это католическое кладбище, которое возникло в конце 18 в. В переводе с латинского языка это значит череп, лысая гора, что у христиан понимается как Голгофа. И вправду, Кальвария находится на возвышении, из-за

рак невыпадкова быў названы гаспадаром «Цівалі»: у 1844 г. ў Капенгагене знакаміты дацкі вандроўнік Г.Карстэнсен адкрыў першы ў Еўропе парк актыўнага адпачынку «Цівалі», які стаў настолькі папулярным, што ў многіх еўрапейскіх гарадах праз некаторы час узніклі свае «цівалі».

За Цівалямі, на землях урочышча Шырокае балота, узнікла вёска Пагулянка (рог вуліц Глебкі і Прытыцкага). Назва падказвае, што вёска знаходзіцца побач з месцам, дзе любілі «пагуляць», г. зн. з фальваркам Цівалі. Жыхары урочышчаў Падгрушава (парк 60-годдзя ўтварэння СССР, вуліца Сердзіча), Міхалянка (мясцовасць абапал чыгункі каля праспекта Пушкіна і вуліцы Ціміразева), Альшова (рог вуліц Альшэўскага і Бірузова) у пачатку 20 ст. займаліся выключна земляробствам.

4. НАСЕЛЬНІЦТВА І ПОБЫТ

Колькасць насельніцтва і яго склад. У канцы 18 ст. ў горадзе пражывала больш за 5 тыс. чалавек. У 1811 г. ўжо налічвалася 11 200 жыхароў. Павелічэнне колькасці насельніцтва адбылося ў асноўным за кошт перасялення ў Мінск яўрэяў, якім, згодна з законам аб мяжы яўрэйскай аселасці, было забаронена пражываць па-за гарадамі і мястэчкамі. У выніку ваенных дзеянняў 1812 г., рэкруцкіх набораў, голаду і хвароб колькасць мінчан скарацілася да 3,5 тыс. Але статус губернскага горада дазволіў даволі хутка аднавіць страты. Ужо ў 1825 г. ў Мінску пражывала 15 600 чалавек. У наступныя дзесяцігоддзі гарадское насельніцтва павялічвалася пераважна за кошт натуральнага прыросту і дасягнула ў пачатку 1840-х г. больш за 20 000 чалавек, а ў 1860 г. – 27 000 чалавек. Віцебск і Магілёў мелі большую колькасць жыхароў – каля 30 000.

Дэмаграфічная сітуацыя рэзка змянілася пасля адмены прыгоннага права (1861) і будаўніцтва Маскоўска-Брэсцкай (1871) і Лібава-Роменскай (1873) чыгунак. Мінск даў працу тысячам перасяленцаў з беларускіх мястэчак і вё-

чего издалека хорошо видны не только въездные ворота (1830), но и величественный неоготический костел (1839), в котором похоронен знаменитый белорусский художник Ян Дамель. Название «Кальвария» сначала относилось только к кладбищу, а потом, когда город подступил к нему, так назвали и возникшее предместье.

За Кальварией находились земли фольварка Тиволи (станция метро «Пушкинская»), который с середины 19 в. принадлежал немцу по происхождению Т.Гольцбергу. Предприимчивый хозяин превратил обычный фольварк в культурный уголок губернского Минска, построив там усадьбу, летний театр «Тиволи» и ресторан. На возвышении находилась единственная в окрестностях города ветряная мельница. Фольварк неслучайно был назван владельцем «Тиволи»: в 1844 г. в Копенгагене знаменитый датский путешественник Г.Карстенсен открыл первый в Европе парк активного отдыха «Тиволи», который стал настолько популярен, что во многих европейских городах через некоторое время возникли свои «тиволи».

За Тиволями, на землях урочища Широкое болото, возникла деревня Погулянка (угол улиц Глебки и Притыцкого). Название подсказывает, что деревня возникла рядом с местом, где любили «погулять» – с фольварком Тиволи. Жители урочищ Подгрушево (парк 60-летия создания СССР, улица Сердича), Михалянка (местность по обе стороны железной дороги около проспекта Пушкина и улицы Тимирязева), Ольшево (угол улиц Ольшевского и Бирюзова) в начале 20 ст. занимались исключительно земледелием.

4. НАСЕЛЕНИЕ И БЫТ

Численность населения и его состав. В конце 18 в. в городе проживало более 5 тыс. человек. В 1811 г. уже насчитывалось 11 200 жителей. Увеличение численности населения произошло в основном за счет переселения в Минск евреев, которым, согласно закону о черте

сак. З 1890-х г. будучая сталіца стала буйнейшым горадам у межах сучаснай Беларусі; паводле Першага ўсерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г., у горадзе на Свіслачы налічвалася 90,9 тыс. чалавек. За 37 гадоў колькасць яго насельніцтва павялічылася больш чым у 3 разы. На мяжы стагоддзяў механічны прыток насельніцтва значна зменшыўся, што было выклікана эканамічным крызісам і ростам беспрацоўя ў Мінску. Тым не менш, да 1913 г. колькасць мінчан павялічылася і склала 106 673 чалавекі.

У першую сусветную вайну колькасць насельніцтва Мінска рэзка вырасла за кошт вайскоўцаў і бежанцаў. Гэта абвастрыла праблемы забеспячэння жыхароў горада прадуктамі, жыллём, палівам, медыцынскім абслугоўваннем. Толькі за апошнія чатыры месяцы 1915 г. санітары мінскага чыгуначнага вузла пахавалі 1 893 памёрлых бежанцаў. Для ўдасканальвання сістэмы нарміраванага забеспячэння ў Мінску 27–30 верасня 1917 г. быў праведзены перапіс насельніцтва, паводле якога жыхарамі горада лічылі сябе 134,5 тыс. чалавек. Акрамя таго, у горадзе і вакол яго дыслацыравалася больш за 150 тыс. вайскоўцаў. Па ўзроўні населенасці Мінск яшчэ больш адарваўся ад іншых беларускіх гарадоў.

Самую вялікую частку насельніцтва горада складалі яўрэі. У 1800 г. сярод усіх жыхароў Мінска (6656) іх было каля 50% (3182). Прыкладна такі ж працэнт яўрэяў ад усяго гарадскога насельніцтва захоўваўся на працягу ўсяго перыяду знаходжання Мінска ў складзе Расійскай імперыі. Паводле матэрыялаў усерасійскага перапісу насельніцтва 1897 г., у Мінску пражывала 8,2 тыс. беларусаў (9% гараджан), тады як у Пецярбургу – 66,5 тыс., у Адэсе – каля 17 тыс., у Маскве – каля 16 тыс. Працэс выцяснення палякаў рускімі значна паскорыўся пасля падаўлення паўстання 1863–1864 гг., калі ў Мінску пачалі размяшчацца рускія вайскоўцы і чыноўнікі, якія замянялі на адміністрацыйных па-

еврейской оседлости, было запрещено проживать вне городов и местечек. В результате военных действий 1812 г., рекрутских наборов, голода и болезней число минчан сократилось до 3,5 тыс. Но статус губернского города позволил достаточно быстро восстановить потери. Уже в 1825 г. в Минске проживало 15 600 человек. В следующие десятилетия городское население увеличивалось преимущественно за счет естественного прироста и достигло в начале 1840-х г. более 20 000 человек, а в 1860 г. – 27 000 человек. Витебск и Могилев имели большее число жителей – около 30 000.

Демографическая ситуация резко изменилась после отмены крепостного права (1861) и строительства Московско-Брестской (1871) и Либаво-Роменской (1873) железных дорог. Минск дал работу тысячам переселенцев из белорусских местечек и деревень. С 1890-х г. будущая столица стала крупнейшим городом в пределах современной Беларуси; согласно Первой всероссийской переписи населения 1897 г., в городе на Свислочи насчитывалось 90,9 тыс. человек. За 37 лет численность его населения увеличилась более чем в 3 раза. На рубеже столетий механический приток населения значительно уменьшился, что было вызвано экономическим кризисом и ростом безработицы в Минске. Тем не менее, до 1913 г. число минчан увеличилось и составило 106 673 человека.

В первую мировую войну численность населения Минска резко возросла за счет военных и беженцев. Это обострило проблемы обеспечения жителей города продуктами, жильем, топливом, медицинским обслуживанием. Только за последние четыре месяца 1915 г. санитары минского железнодорожного узла похоронили 1893 умерших беженцев. Для усовершенствования системы нормированного обеспечения в Минске 27–30 сентября 1917 г. была проведена перепись населения, согласно которой жителями города считали себя 134,5 тыс. человек. Кроме того, в городе и вокруг него дислоцировалось более 150 тыс.

садах мясцовае польскае і паланізаванае беларускае насельніцтва. У Мінску стала пражывала иевялікая група татар, якая кампактна размяшчалася ў паўночна-заходняй частцы горада – Татарскай слабадзе і Людамонце. У пачатку 19 ст. татар у Мінску было 120—130 чалавек, у сярэдзіне – каля 300, у пачатку 20 ст. – больш за тысячу. Прыкладна столькі ж

Мінская тэлефаністка. Пачатак 20 ст.
Минская телефонистка. Начало 20 в.
A Minsk telephone girl. The beginning of the 20th century.

налічвалася і немцаў. У 1909 г. па нацыянальным складзе гарадское насельніцтва размяркоўвалася наступным чынам: яўрэі – 43,3 %, рускія – 34,8 %, палякі – 11,4 %, беларусы – 8,2 %, татары – 1,3 %, немцы – 0,9 %. Бежанцы першай сусветнай вайны адразу ж павялічылі ўдзельную вагу беларусаў сярод мінчан.

Да канца першай паловы 19 ст. Мінск з'яўляўся тыповым купецка-мяшчанскім горадам. Асноўную масу насельніцтва складаў рамесніцка-гандлёвы люд. У 1800 г. ў дакументах сустракаецца толькі 6 катэгорый пастаянных жыхароў горада – шляхта, духавенства, купцы, мяшчане, цэхавыя рамеснікі, сяляне. Самую вялікую частку насельніцтва ў сярэдзіне 19 ст. складалі мяшчане (40%). Далей ішлі цэхавыя рамеснікі (іх такса-

военных. По уровню населенности Минск еще более оторвался от других белорусских городов.

Самую большую часть населения города составляли евреи. В 1800 г. среди всех жителей Минска (6656) их было около 50% (3182). Примерно такой же процент евреев от всего городского населения сохранялся на протяжении всего периода нахождения Минска в составе Российской империи. Согласно матерналам всероссийской переписи населения 1897 г., в Минске проживало 8,2 тыс. белорусов (9% горожан), тогда как в Петербурге – 66,5 тыс., в Одессе – около 17 тыс., в Москве – около 16 тыс. Процесс вытеснения поляков русскими значительно ускорился после подавления восстания 1863–1864 гг., когда в Минске начали размещаться русские военные и чиновники, которые заменяли на административных должностях местное польское и полоннзированное белорусское население. В Минске постоянно проживала небольшая группа татар, которая компактно расселялась в северо-западной части города – Татарской слободе и Людамонте. В начале 19 в. татар в Минске было 120–130 человек, в середине – около 300, в начале 20 в. – более тысячи. Примерно столько же насчитывалось и немцев. В 1909 г. по национальному составу городское население распределялось следующим образом: евреи – 43,3%, русские – 34,8%, поляки – 11,4%, белорусы – 8,2%, татары – 1,3%, немцы – 0,9%. Беженцы первой мировой войны сразу же увеличили удельный вес белорусов среди минчан.

До конца первой половины 19 в. Минск являлся типичным купеческо-мещанским городом. Основную массу населения составляли ремесленники и торговцы. В 1800 г. в документах встречаются только 6 категорий постоянных жителей города – шляхта, духовенство, купцы, мещане, цеховые ремесленники, крестьяне. Самую большую часть населения в середине 19 ст. составляли мещане (40%). Далее шли цеховые ремесленники (их также считали мещанами –

ма лічылі мяшчанамі – 36%), шляхта (14%), купцы (3%), духавенства (3%), сяляне (2%) і інш. Але сацыяльны склад гарадскога насельніцтва паступова ўскладняўся. Няўхільна расла колькасць чыноўніцтва. Калі ў 1827 г. ў горадзе налічвалася 460 чыноўнікаў, то ў 1848 – 1395. Значную частку насельніцтва складалі вайскоўцы і іх сем'і.

У сувязі з развіццём капіталістычных адносін у другой палове 19 ст. ў Мінску будуюцца фабрыкі і заводы, узнікае новая сацыяльная група – рабочыя. Працаўнікамі новых прадпрыемстваў звычайна станавіліся былыя сяляне і мяшчане. У 1895 г. у Мінску налічвалася 4,6 тыс. рабочых, што складала 4,8 % ад агульнай колькасці гараджан, а ў 1913 – 9,9 тыс. чалавек (9,3 %). Пакрысе фарміраваўся і клас прадпрымальнікаў. У канцы 19 – пачатку 20 ст. буйная буржуазія складала каля 10% мінчан, а дробная і сярэдняя – каля 40%. Да заможных грамадзян і багацеяў горада належалі службовыя асобы, што знаходзіліся на кіруючых пасадах у адміністрацыйным апараце, вышэйшыя афіцэрскія чыны мінскага гарнізона, вышэйшае духавенства, банкіры, буйныя гандляры і фабрыканты. Большасць камерсантаў паходзіла з купецтва. Сярод 185 буйных гандляроў Мінска ў 1905 г. толькі двое мелі сялянскія карані. Большую частку мінскай буржуазіі складалі яўрэі, рускія, палякі і прадстаўнікі паланізаваных беларускіх шляхецкіх родаў (Ваньковічы, Ельскія, Кастравіцкія, Друцкія-Любецкія, Любанскія і інш.).

Заробкі гараджан. У 1909 г. гадавое жалаванне гарадскога галавы складала 5000 рублёў, а члена ўправы – 2400. Сярэдні заробак доктара ў 1897 г. таксама складаў 2400 рублёў за год. Больш сціплымі былі даходы фельчара (420–600), акушэрак (420), медсясцёр (180 руб.). Сярод настаўнікаў найбольшы заробак атрымлівалі выкладчыкі сярэдняй школы – гімназій і рэальных вучылішчаў. Выхадцы галоўным чынам з дваранскіх альбо заможных буржуазных пластоў, яны мелі вышэйшую адукацыю,

36%), шляхта (14%), купцы (3%), духовенство (3%), крестьяне (2%) и др. Но социальный состав городского населения постепенно усложнялся. Неуклонно росло число чиновничества. Если в 1827 г. в городе насчитывалось 460 чиновников, то в 1848 – 1395. Значительную часть населения составляли военные и их семьи.

Жонка доктара П.Замаха Праскоўя. Канец 19 ст.

Жена доктора П.Замаха Прасковья. Конец 19 в.

Doctor P.Zamakh's wife Praskovia. The end of the 19th century.

В связи с развитием капиталистических отношений во второй половине 19 в. в Минске строятся фабрики и заводы, возникает новая социальная группа – рабочие. Работниками новых предприятий обычно становились бывшие крестьяне и мещане. В 1895 г. в Минске насчитывалось 4,6 тыс. рабочих, что составляло 4,8% от общего числа горожан, а в 1913 – 9,9 тыс. человек (9,3%). Понемногу формировался и класс предпринимателей. В конце 19 – начале 20 в. крупная буржуазия составляла около 10% минчан, а мелкая и средняя – около 40%. К зажиточным горожанам и богачам города относились служебные лица, находящиеся на руководящих должностях административного аппара-

што давала ім права на добрыя аклады. Напрыклад, настаўніку Мінскай духоўнай семінарыі Тавараву ў 1895 г. выплацілі 823 рублі. Значна меней атрымлівалі народныя настаўнікі, якія не мелі вышэйшай адукацыі: у 1893 г. настаўнік атрымліваў 300 рублёў за год, настаўніца – 185. Паводле закона ад 7 ліпеня 1913 г., народны настаўнік заслугоўваў

У мінскім доме Манюшкаў. Мастак Ч.Манюшка. 1830-я г.

В Минском доме Монюшко. Художник Ч.Монюшко. 1830-е г.

At Monyushkos' house in Minsk. A painter Ch.Monyushko. 1830s.

права на дзяржаўную пенсію, а яго штогадовы заробак мог дасягаць 600 рублёў. Большасць дзяржаўных служачых атрымлівалі 25–30 рублёў у месяц. Невысокім было гадавое грашовае жалаванне гарадавога – 156 рублёў. Пасля сямігадовай службы ў паліцыі да гэтай сумы дадавалася 50 рублёў, пасля дванаццацігадовай – яшчэ 50. Праз 30 гадоў службы радавы паліцэйскі меў права на пажыццёвую пенсію ў памеры 96 рублёў.

Прэстыжнай у канцы 19 – пачатку 20 ст. з'яўлялася праца служачых-чыгуначнікаў: тэлеграфістаў, касіраў, рахункаводаў, канторшчыкаў. Сярэднямесячны заробак іх складаў 96 рублёў. Вылучаліся сярод іншых рабочых сваім за-

та, высшие офицерские чины минского гарнизона, высшее духовенство, банкиры, крупные торговцы и фабриканты. Большинство коммерсантов происходило из купечества. Среди 185 крупных торговцев Минска в 1905 г. только двое имели крестьянские корни. Большую часть минской буржуазии составляли евреи, русские, поляки и представители ополяченных белорусских дворянских родов (Ваньковичи, Ельские, Кастровицкие, Друцкие-Любецкие, Любанские и др.).

Заработки горожан. В 1909 г. годовое жалование городского головы составляло 5000 рублей, а члена управы – 2400. Средний заработок доктора в 1897 г. также составлял 2400 рублей в год. Более скромными были доходы фельдшера (420–600), акушерок (420), медсестер (180 руб.). Среди учителей наибольший заработок получали преподаватели средней школы – гимназий и реальных училищ. Выходцы главным образом из дворянских либо зажиточных буржуазных пластов, они имели высшее образование, что давало им право на хорошие оклады. Например, учителю Минской духовной семинарии Товарову в 1895 г. выплатили 823 рубля. Значительно меньше получали народные учителя, которые не имели высшего образования: в 1893 г. учитель получал 300 рублей в год, учительница – 185. Согласно закону от 7 июля 1913 г. народный учитель заслуживал право на государственную пенсию, а его ежегодный заработок мог достигать 600 рублей. Большинство государственных служащих получали 25–30 рублей в месяц. Невысоким было годовое денежное жалование городового – 156 рублей. После семилетней службы в полиции к этой сумме добавлялись 50 рублей; после двенадцатилетней – еще 50. Через 30 лет службы рядовой полицейский имел право на пожизненную пенсию в размере 96 рублей.

Престижной в конце 19 – начале 20 в. являлась работа служащих-железнодорожников – телеграфистов, кассиров, счетоводов, конторщиков. Среднеме-

робкам і рабочыя-чыгуначнікі. Іх месячны заробак у 1911 г. складаў не менш за 32 рублі, тады як мінскі заводскі рабочы атрымліваў у сярэднім 15,2 рубля. Узровень кваліфікацыі рабочага істотна ўплываў на велічыню заработнай платы. У 1901 г. на адным з прадпрыемстваў Мінска машыніст атрымліваў 70 рублёў у месяц, яго памочнік – 50, качагар – 17–30, а вартаўнік – 12 рублёў. Толькі той рабочы, які ў 1911–1912 гг. меў не менш як 30 рублёў штомесяц, мог забяспечваць сям'ю. Заробак чорнарабочых звычайна быў значна меншы. Калі ў 1891 г. ім плацілі 60 капеек у дзень, то у 1913 г. – 75 капеек. Цэны на харчовыя прадукты раслі хутчэй за заробкі рабочых. За 1893 – 1913 гг. кошт фунта мяса падняўся з 9 да 15 капеек, фунта масла – з 28 да 38 капеек, дзесятка яек – з 15 да 30 капеек.

Жыллё. Для першай паловы 19 ст. было ўласціва будаўніцтва драўляных аднапавярховых дамоў як для ўладальнікаў сярэдняга дастатку, так і для заможных гараджан. Дагэтуль захавалася сядзіба Ваньковічаў на вуліцы Інтэрнацыянальнай: драўляны аднапавярховы дом гаспадароў і двухпавярховы мураваны флігель для прыслугі. Нават новыя цэнтральныя кварталы горада забудоўваліся пераважна драўлянымі будынкамі, у 1863 г. на Лошыцкай вуліцы (К.Маркса) налічвалася 23 драўляныя будынкі і не было аніводнай камяніцы. На Паліцэйскай (Я.Купалы) некалькі гарадскіх чыноўнікаў пабудавалі сабе драўляныя дамы, і жыхары Мінска называлі гэтую мясціну Стацкай слабадой. Але знішчальныя пажары і новыя будаўнічыя тэхналогіі змянілі «моду». Пасля вялікага пажару 1882 г. заможныя мінчане ўзводзілі толькі пажарабяспечныя каменныя будынкі. Драўлянымі заставаліся новыя ўскраіны горада: Серабранка, Ляхаўка, Пляшчанка, Грушаўка, Уборкі, Добрыя Мыслі, якія забудоўвалі ў канцы 19 ст. гараджане з больш сціплым дастаткам.

У сувязі са значным ростам насельніцтва ў канцы 19 ст. ўзнік вялікі попыт

сячный заработок их составлял 96 рублей. Выделялись среди других рабочих своим заработком и рабочие-железнодорожники. Их месячный заработок в 1911 г. составлял не менее 32 рублей, тогда как минский заводской рабочий получал в среднем 15,2 рубля. Уровень квалификации рабочего существенно влиял на величину заработной платы. В 1901 г. на одном из предприятий Минска машинист получал 70 рублей в месяц, его помощник – 50, кочегар – 17–30, а сторож – 12 рублей. Только тот рабочий, который в 1911–1912 гг. имел не менее 30 рублей ежемесячно, мог обеспечивать семью. Заработок чернорабочих обычно был значительно меньше. Если в 1891 г. им платили 60 копеек в день, то в 1913 г. – 75. Цены на продовольственные продукты росли быстрее заработков рабочих. За 1893 – 1913 гг. стоимость фунта мяса поднялась с 9 до 15 копеек, фунта масла – с 28 до 38 копеек, десятка яиц – с 15 до 30.

Жилье. Для первой половины 19 в. было характерно строительство деревянных одноэтажных домов как для владельцев среднего достатка, так и для зажиточных горожан. До сих пор сохранилась усадьба Ваньковичей на улице Интернациональной – деревянный одноэтажный дом хозяев и двухэтажный каменный флигель для прислуги. Даже новые центральные кварталы города застраивались преимущественно деревянными зданиями, в 1863 г. на Лошицкой улице (К.Маркса) насчитывалось 23 деревянных дома и ни одного каменного. На Полицейской (Я.Купалы) несколько городских чиновников построили себе деревянные дома, и жители Минска назвали эту местность Статской слободой. Но уничтожающие пожары и новые строительные технологии сменили «моду». После большого пожара 1882 г. зажиточные минчане возводили только пожаробезопасные каменные здания. Деревянными оставались новые окраины города: Серебрянка, Ляховка, Плещанка, Грушевка, Уборки, Добрые Мысли, которые застраивались в конце 19 в.

на жыллё. Калі ў 1896 г. тут здавалася ў наймы 11,6 тыс. кватэр, то ў 1911 г. гэта колькасць павялічылася ўдвая. Дамы былі перанаселены, асабліва ў гандлёвай частцы Мінска. Кватэры падзяляліся на цесныя, маленькія пакойчыкі. Малазабяспечаная сям'я з некалькіх чалавек пражывала, як правіла, у адным пакоі. Кватрплата пастаянна расла. Так, сярэднегадавы кошт адна-, трохпакаёвых кватэр у 1893 г. складаў 200 рублёў, а ў 1911 г. – ужо 500. Працоўныя не маглі сяліцца ў цэнтры, дзе за адзін пакойчык у 1897 г. належала плаціць 125 рублёў за год. «Минские врачебные известия» адзначалі ў 1911 г.: «Жыллёвая праблема ў Мінску... гэткая ж вялікая, як і ў самых буйных цэнтрах. Цэны на кватэры тут не ніжэй, чым у Берліне ці ў Парыжы...» Заплаціць 150 рублёў у месяц за кватэру ў цэнтры Мінска маглі толькі вельмі заможныя сем'і. Яны, звычайна, займалі цэлыя паверхі тагачасных не вельмі вялікіх камяніц. Іх кватэры мелі цэнтральнае вадзяное ацяпленне, электраасвятленне, ванну, тэлефон. Пакоі ўпрыгожвалі дарагія дываны, адмысловая мэбля, старадаўнія гадзіннікі на сценах. У побыт заможных гараджан ўсё часцей уваходзілі піяніна, грамафоны, веласіпеды. Мінскі губернатар Эрдэлі займаў трохпавярховую камяніцу на Саборнай плошчы (музычны ліцэй). Губернатарская сям'я з чатырох чалавек мела ў распараджэнні 13 пакояў. Яна карысталася 15 печамі, 8 водаправоднымі кранамі, дзвюма ваннымі, дзвюма прыбіральнямі.

Медыцынскае абслугоўванне. Скучанасць забудовы Мінска, адсутнасць каналізацыі, забруджанасць пітной вады, цяжкія жыллёвыя ўмовы садзейнічалі распаўсюджванню сярод гараджан эпідэмічных захворванняў, якім найперш падвяргалася гарадская беднята, аслабленая хранічным недаяданнем ці спажываннем нізкаякасных прадуктаў харчавання. Сумна вядомая эпідэмія халеры 1830 г. забрала жыцці сотняў жыхароў горада. За 1890–1913 гг. у Мінску афіцыйная статыстыка зарэгіст-

горожанами с более скромным достатком.

В связи со значительным ростом населения в конце 19 в. возник большой спрос на жилье. Если в 1896 г. тут сдавалось в наем 11,6 тыс. квартир, то в 1911 г. это количество увеличилось вдвое. Дома были перенаселены, особенно в торговой части Минска. Квартиры разделялись на тесные, маленькие комнатки. Малообеспеченная семья из нескольких человек проживала, как правило, в одной комнате. Квартплата постоянно росла. Так, среднегодовая стоимость одно-, трехкомнатных квартир в 1893 г. составляла 200 рублей, а в 1911 г. – уже 500. Трудящиеся не могли селиться в центре, где за одну комнатку в 1897 г. приходилось платить 125 рублей в год. «Минские врачебные известия» отмечали в 1911 г.: «Жилищная проблема в Минске... такая же большая, как и в самых крупных центрах. Цены на квартиры тут не меньше, чем в Берлине или Париже...» Заплатить 150 рублей в месяц за квартиру в центре Минска могли только очень зажиточные семьи. Они обычно занимали целые этажи не очень больших каменных зданий. Их квартиры имели центральное водяное отопление, электроосвещение, ванну, телефон. Комнаты украшали дорогие ковры, особая мебель, старинные часы на стенах. В быт зажиточных горожан все чаще входили пианино, граммофон, велосипед. Минский губернатор Эрдели занимал трехэтажный дом на Соборной площади (музыкальный лицей). Губернаторская семья из четырех человек имела в распоряжении 13 комнат. Она пользовалась 15 печами, 8 водопроводными кранами, двумя ванными, двумя уборными.

Медицинское обслуживание. Скученность застройки Минска, отсутствие канализации, загрязненность питьевой воды, тяжелые жилищные условия содействовали распространению среди горожан эпидемических заболеваний, которым наиболее подвергалась городская беднота, ослабленная хроническим

равала 240 тыс. выпадкаў эпідэмічных захворванняў: больш за ўсё людзі хварэлі на грып, страўнікава-кішэчныя хваробы і сухоты.

У пачатку 19 ст. медыцынскае абслугоўванне знаходзілася на нізкім узроўні. Заможныя людзі маглі сябе дазволіць наведванне лекара. Для тых, каму гэта было не па кішэні, існавалі дабрачынныя ўстановы – «шпіталі», размешчаныя на ахвяраванні побач з рэлігійнымі ўстановамі, дзе ролю медперсаналу звычайна выконвалі манахі. З 1796 г. праблемамі аховы здароўя займаўся Прыказ грамадскага апякунства. На наступны год узнікла ўрачэбная губернская ўправа, якая прымала меры для аказання медыцынскай дапамогі насельніцтву, а ў 1799 г. ў драўляным будынку (зараз на тым месцы цырк) адкрылася бальніца Прыказа грамадскага апякунства на 25 ложкаў. У 1839 г. яе перавялі ў Свята-Траецкі жаночы уніяцкі манастыр і пашырылі да 40 ложкаў, а ў 1875 г. іх колькасць была даведзена да 100. Пры бальніцы знаходзіўся дом для псіхічна хворых, багадзельня і адзяленне для састарэлых жанчын. У 1904 г. гэтую лячэбную ўстанову рэарганізавалі ў Мінскую губернскую земскую бальніцу (сёння – 2-я гарадская). Яна мела найноўшае для таго часу абсталяванне – першы ў Мінску рэнтгенаўскі апарат і дэзінфекцыйную камеру. Пазней быў пабудаваны корпус для хірургічнага аддзялення і амбулаторыя, што дазволіла ў 1911 г. давесці колькасць ложкаў у губернскай бальніцы да 380. Тут працавалі 8 урачоў, 6 фельчараў, акушэрка, 11 сясцёр міласэрнасці.

Сярод іншых лячэбных устаноў вядомы бясплатная бальніца яўрэйскага дабрачыннага таварыства (зараз – 3-я гарадская), трохі пазней (1848) быў пабудаваны вайсковы лазарэт, заразная бальніца (1913; зараз – інфекцыйная), чыгуначная бальніца (будынак бальніцы і воданапорная вежа каля яго захаваліся). У канцы 19 – пачатку 20 ст. колькасць бальніц расла пераважна за кошт прыватных. Аднак далёка не кож-

недоеданием или употреблением низкокачественных продуктов питания. Печально известная эпидемия холеры 1830 г., унесла жизни сотен жителей города. За 1890–1913 гг. в Минске официальная статистика зарегистрировала 240 тыс. случаев эпидемических заболеваний, чаще всего люди болели гриппом, желудочно-кишечными болезнями и туберкулезом.

В начале 19 в. медицинское обслуживание находилось на низком уровне. Зажиточные люди могли себе позволить посещение врача. Для тех, кому это было не по карману, существовали благотворительные заведения – «госпитали», содержащиеся на пожертвования рядом с религиозными учреждениями, где роль медперсонала обычно исполняли монахи. С 1796 г. проблемами здравоохранения занимался Приказ общественного опекунства. На следующий год возникла врачебная губернская управа, которая принимала меры по оказанию медицинской помощи населению, а в 1799 г. в деревянном здании (сейчас на этом месте цирк) открылась больница Приказа общественного опекунства на 25 коек. В 1839 г. ее перевели в Свято-Троицкий женский униатский монастырь и расширили до 40 мест, а в 1875 г. их количество было доведено до 100. При больнице находился дом для психически больных, богадельня и отделение для престарелых женщин. В 1904 г. это лечебное заведение реорганизовали в Минскую губернскую земскую больницу (сегодня – 2-я городская). Она имела новейшее для того времени оборудование – первый в Минске рентгеновский аппарат и дезинфекционную камеру. Позже был построен корпус для хирургического отделения и амбулатория, что позволило в 1911 г. довести количество коек в губернской больнице до 380. Тут работали 8 врачей, 6 фельдшеров, акушерка, 11 сестер милосердия.

Среди других лечебных учреждений известна бесплатная больница еврейского благотворительного общества (сейчас – 3-я городская), немного позже (в

ны мог дазволіць сабе карыстацца прыватнымі лячэбніцамі, бо плата за медыцынскую дапамогу там складала ад 2 да 10 рублёў за суткі. Больш даступнай шырокім колам была амбулаторная дапамога. У амбулаторыях земскай і яўрэйскай бальніц, а таксама ў дзвюх гарадскіх вёўся бясплатны прыём па самых пашыраных захворваннях. Але там заўсёды збіраліся вялікія чэргі. Лекі прадаваліся ў аптэках па высокіх цэнах. Крыху танней яны каштавалі ў аптэкарскіх магазінах, але былі горшай якасці.

Рост медыцынскай дапамогі адставаў ад росту мясцовага насельніцтва і яго запатрабаванняў. Калі ў 1890 г. адзін урач прыпадаў на 1173 жыхароў, то ў 1904 – на 1644. За той жа прамежак часу колькасць бальнічных ложкаў павялічылася на 30%, а колькасць хворых, якія лячыліся ў стацыянарах, – на 70%. На II з'ездзе ўрачоў Мінскай губерні адзначалася, што ў губернскую земскую бальніцу з-за недахопу месцаў «трапіць гэтак жа цяжка, як у царства нябеснае».

Тагачасны ўзровень медыцынскага абслугоўвання ў Мінску яскрава характарызавала высокая смяротнасць жыхароў. У 1904 г. колькасць памерлых на 1000 чалавек складала 26,7. Асабліва высокая смяротнасць назіралася сярод дзяцей.

Адпачынак. Якасць і від адпачынку мінчан залежалі не толькі ад таўшчыні іх кашалька, але і ад саслоўнага паходжання. Так, улюбёнай забавай вышэйшых саслоўяў першай паловы 19 ст. з'яўляліся балі. Падчас наведвання Мінска імператарам Аляксандрам І у 1802 г. адбыўся шыкоўны баль у доме Гайдукевіча.

Некаторыя заможныя гараджане любілі праводзіць хатнія вечарыны, на якіх гучала музыка, спевы, госці бавілі час гульнёй у карты, размовамі каля каміна. Вельмі часта праводзіліся падобныя сустрэчы ў доме Манюшкаў, Ваньковічаў. Нярэдка такія вечарыны дэманстравалі палітычныя сімпатыі мінскага грамадства. Калі, напрыклад, да губер-

1848) был построен военный лазарет, заразная больница (1913; сейчас – инфекционная), железнодорожная больница (здание больницы и водонапорная башня возле него сохранились). В конце 19 – начале 20 вв. число больниц росло преимущественно за счет частных. Но далеко не каждый мог позволить себе пользоваться частными лечебницами, потому что плата за медицинскую помощь там составляла от 2 до 10 рублей в сутки. Более доступной широким слоям была амбулаторная помощь. В амбулаториях земской и еврейской больниц, а также в двух городских велся бесплатный прием по самым распространенным заболеваниям. Но там всегда собирались большие очереди. Лекарства продавались в аптеках по высоким ценам. Чуть дешевле они стоили в аптекарских магазинах, но были худшего качества.

Рост медицинской помощи отставал от роста местного населения и его запросов. Если в 1890 г. один врач приходился на 1173 жителей, то в 1904 – на 1644. За тот же промежуток времени количество больничных мест увеличилось на 30%, а число больных, которые лечились в стационарах, – на 70%. На II съезде врачей Минской губернии отмечалось, что в губернскую земскую больницу из-за недостатка мест «попасть так же тяжело, как в царство небесное».

Тогдашний уровень медицинского обслуживания в Минске ярко характеризовала высокая смертность жителей. В 1904 г. число умерших на 1000 человек составляло 26,7 человека. Особенно высокая смертность наблюдалась среди детей.

Отдых. Качество и вид отдыха минчан зависели не только от толщины их кошелька, но и от сословного происхождения. Так, излюбленным развлечением высших сословий первой половины 19 в. являлись балы. Во время посещения Минска императором Александром I в 1802 г. был дан шикарный бал в доме Гайдукевича.

Некоторые зажиточные горожане любили проводить домашние вечера,

натара і ягонай жонкі збіраліся вышэйшыя чыноўнікі, афіцэры вайсковага гарнізона, праваслаўнае духавенства, то ў доме Манюшкаў – мясцовая каталіцкая шляхта, паэты, музыкі, мастакі.

Гарадскі тэатр таксама наведвалі зусім не бедныя мінчане. Квіткі на спектаклі каштавалі даволі дорага – да 2,5 рубля за месца ў партэры. Але амаль кожная новая пастаноўка, музычны канцэрт, прыезд на гастролі тэатральных трупаў выклікалі цікавасць і нават ажытаж. Існаваўшыя ў 70–90-я г. 19 ст. летні тэатр у Гарадскім садзе і тэатр «Цівалі» у аднайменным урочышчы за горадам (станцыя метро Пушкінская – вуліца Прытыцкага) прываблівалі сваімі даволі даступнымі цэнамі больш шырокую публіку. Распаўсюджанай з'явай у канцы 19 ст. былі сямейныя і аматарскія тэатры, якіх налічвалася да 150.

Папулярнымі сярод простага люду былі цыркавыя прадстаўленні на базарных плошчах. Тут узводзіліся часовыя балаганы, дзе за невялікую плату можна было паглядзець эстрадна-цыркавую праграму. Вакол балаганаў размяшчаліся розныя атракцыёны, паказвалі сваё майстэрства фокуснікі, вулічныя акрабаты, жанглёры, назойліва прапаноўвалі паслугі гадалкі. Пастаянны будынак цырка з'явіўся ў Мінску толькі на пачатку 20 ст. на рагу вуліц Каломенскай і Пецярбургскай (сёння тут Міхайлаўскі сквер).

Значнае месца ў жыцці мінчан займалі кірмашы, некаторыя з якіх былі звязаны з так званымі «кантрактамі» – штогадовым (19 сакавіка) заключэннем дагавароў паміж памешчыкамі і дробнымі шляхціцамі, якія наймаліся на службу. Існавала там і свая культурная праграма – «рэсурсы» або «касіны» – танцавальныя вечары, иа якіх найбольш папулярнымі танцамі былі полькі, кракавякі, кадрыля і мазуркі. Тут жа працавалі шынкі, каруселі, гандлявалі абаранкамі, пернікамі, цукеркамі і іншымі прысмакамі.

Па нядзелях і святах касцёл ці царкву наведвалі практычна ўсе дарослыя

где звучала музыка, песни, гости коротали время за игрой в карты, беседами у камина. Очень часто проводнлнсь подобные встречи в доме Монюшко, Ваньковичей. Зачастую такие вечера демонстрировали политическне симпатии минского общества. Еслн, напрнмер, у губернатора и его жены собирались высшие чиновникн, офнцеры во-

Аўтамабільная вандроўка ў Камароўскі лес. Жнівень 1916 г.

Автомобильная прогулка в Комаровский лес. Август 1916 г.

A drive to the Komarovsky forest. August 1916.

енного гарннзона, православное духовенство, то в доме Монюшко – местная католическая шляхта, поэты, музыканты, художники.

Городской театр также посещали отнюдь не бедные минчане. Билеты на спектакли стоили довольно дорого – до 2,5 рублей за место в партере. Но почти каждая новая постановка, музыкальный концерт, приезд на гастроли театральных трупп вызывали интерес и даже ажиотаж. Существовавшие в 70–90-е г. 19 в. летний театр в Городском саду и театр «Тиволи» в одноименном урочище за городом (теперь станция метро Пушкинская – улица Притыцкого) привлекали своими довольно доступными ценами более широкую публику. Рас-

мінчане. Царква з'яўлялася не толькі месцам выканання рэлігійнага культу, але і своеасаблівым «клубам» – месцам сустрэч, знаёмстваў, гутарак, абмену навінамі, спаборніцтва прыгажунь, выбару нявест і жаніхоў. У час царкоўных свят праводзіліся масавыя гулянні. На Калядыы дзеці хадзілі па вуліцах услаўляць Хрыста, а моладзь вечарамі – ад дома да дома з віншаваннямі. Святкаваліся Вадохрышча, Вялікдзень, Масленіца, Сёмуха. Пачынаючы з 1884 г. два разы на год ажыццяўляліся хрэсныя ходы ад Архірэйскага падвор'я (існавала на месцы Дома афіцэраў) да Свята-Пакроўскай царквы ў вёсцы Крупцы, дзе знаходзіўся цудатворны абраз Крупецкай іконы Божай Маці, які, паводле падання, з'явіўся на мясцовай крыніцы ў 1612 г.

Летнімі вечарамі хлопцы і дзяўчаты гулялі па вуліцах або збіраліся на выгане, лавачцы каля дома, дзе пад гармонік спявалі, расказвалі забаўкі. У хатах, дзе былі дзяўчаты на выданні, моладзь збіралася на вечарынкі: запрашалі гарманіста або скрыпача, спявалі песні і танцавалі. Дзеці каля роднага дома гулялі ў гарадкі, лапту, квача і іншыя вулічныя гульні.

Матэрыяльна забяспечаныя гараджане ў канцы 19 – пачатку 20 ст. маглі сабе дазволіць адпачынак у рэстаране, дзе можна было не толькі паесці і добра выпіць, але і згуляць у карты, лато ці більярд, паслухаць музыку, атрымаць задавальненне ад эстраднай праграмы. У каго ж грошай было менш, ішлі ў кавярні, шынкі – своеасаблівыя клубы простага люду. А ў прыдарожных корчмах, шынках, пітных дварах ды і пасярод смецця апошнюю капейку прапівала гарадская беднота.

Спорт стаў актыўна пашырацца ў Мінску ў канцы 19 ст. Ім займаліся ў асноўным заможныя і сярэднія пласты насельніцтва, бо дазволіць сабе набыць неабходны інвентар мог не кожны гараджанін. Тым не менш спартыўныя спаборніцтвы, якія праводзіліся на пабудаваным у Гарадскім садзе велатрэку, збіралі шмат гледачоў. А ў чэрвені 1913

пространенным явлением в конце 19 в. были семейные и любительские театры, которых насчитывалось до 150.

Популярными среди простого народа были цирковые представления на базарных площадях. Тут возводились временные балаганы, где за небольшую плату можно было посмотреть эстрадно-цирковую программу. Вокруг балаганов размещались разные аттракционы, показывали свое мастерство фокусники, уличные акробаты, жонглеры, назойливо предлагали услуги гадалки. Постоянное здание цирка появилось в Минске только в начале 20 ст. на углу улиц Коломенской и Петербургской (сегодня здесь Михайловский сквер).

Значительное место в жизни минчан занимали ярмарки, некоторые из которых были связаны с так называемыми «контрактами» – ежегодным (19 марта) заключением договоров между помещиками и мелкими шляхтичами, которые нанимались на службу. Существовала там и своя культурная программа – «ресурсы» или «косины» – танцевальные вечера, на которых наиболее популярными танцами были польки, краковяки, кадрили и мазурки. Тут же работали шинки, карусели, торговали бубликами, пряниками, конфетами и другими лакомствами.

По воскресеньям и праздникам костел или церковь посещали почти все взрослые минчане. Церковь являлась не только местом отправления религиозного культа, но и своеобразным «клубом» – местом встреч, знакомств, бесед, обмена новостями, соревнования красавиц, выбора невест и женихов. Во время церковных праздников проводились массовые гулянья. На Рождество дети ходили по улицам вославлять Христа, а молодежь вечерами – от дома к дому с поздравлениями. Праздновались Крещение, Пасха, Масленица, Троица. Начиная с 1884 г. два раза в год осуществлялись крестные ходы от Архиерейского подворья (существовало на месте Дома офицеров) до Свято-Покровской церкви в деревне Крупцы, где находилась

г. на Кашарскай плошчы (квартал на рагу Чырвонаармейскай і Першамайскай вуліц) адбыўся першы футбольны матч паміж гімназічнай камандай «Алімп» і камандай гандлёва-прамысловых служачых «Макабі». Гімназісты перамаглі з лікам 3:0.

З'яўленне кінематографа адразу ж надало яму папулярнасці сярод мінчан. У 1907 – 1914 гг. адкрыліся ажно 5 кінатэатраў: «Ілюзіён», «Мадэрн», «Эдэн», «Гігант» і «Люкс». Кінематограф за кароткі тэрмін стаў самым масавым відовішчам. Гэтаму спрыялі даволі дэмакратычныя кошты квіткоў: самы танны каштаваў 12 капеек, а самы дарагі – 75.

У канцы 19 – пачатку 20 ст. сярод забяспечаных мінчан набылі папулярнасць летнікі. У самыя прывабныя дачныя мясціны – Ратамку, Курасоўшчыну пачалі курсіраваць спецыяльныя цягнікі. Пад летнікі здаваў зямлю ў арэнду прадпрымальны жыхар Мінска доктар Здановіч (сёння – Ждановічы). Мінчане з больш сціплым даходам імкнуліся зняць пакоі на летні перыяд у Камароўцы, Козыраве, Серабранцы, побач з якімі знаходзіўся лес. Частку Ігуменскага тракту ў Козыраве (вуліца Маякоўскага) з гэтай нагоды пачалі называць Дачным праспектам.

Да паслуг стомленых ад гарадской мітусні былі Сцяпанаўскі сад (сквер на рагу Кісялёва і Старавіленскай), Тэатральны сквер і Гарадскі сад (Цэнтральны дзіцячы парк). Там гараджане маглі набыць марожанае, салодкую ваду, газеты. У зону адпачынку мінчан уваходзілі таксама прыгожыя прыгарадныя сасновыя лясы – Антонаўскі, Архірэйскі, Камароўскі, Ляхаўскі і Немаршанскі.

5. ГАРАДСКОЕ САМАКІРАВАННЕ

Фарміраванне гарадскога самакіравання. Кацярына II скасавала магдэбургскае права і ўвяла ў губернскіх гарадах Беларусі побач з пакінутымі фармальна магістратамі гарадскія «шасцігалосныя» думы ў адпаведнасці з «Даравальнай граматай гарадам» 1785 г. Мінская дума і мінскі магістрат у

чудотворная икона Крупецкой Богоматери, которая, согласно легенде, появилась в местном источнике в 1612 г.

Летними вечерами парни и девушки гуляли по улицам, либо собирались на выгоне, скамейках около домов, где под гармонь пели, рассказывали забавы. В домах, где были девушки на выданье, молодежь собиралась на вечеринки: приглашали гармониста либо скрипача, пели песни и танцевали. Дети около родного дома играли в городки, лапту, салки и другие подвижные игры.

Материально обеспеченные горожане в конце 19 – начале 20 в. могли себе позволить отдых в ресторане, где можно было не только поесть и хорошо выпить, но и сыграть в карты, лото или бильярд, послушать музыку, получить удовольствие от эстрадной программы. У кого же денег было меньше, шли в кафе, трактиры – своеобразные клубы простого народа. А в придорожных корчмах, трактирах, питейных дворах, посреди грязи последнюю копейку пропивала городская беднота.

Спорт стал активно распространяться в Минске в конце 19 в. Им занимались в основном зажиточные и средние горожане, так как позволить себе приобрести необходимый инвентарь мог не каждый. Тем не менее, спортивные соревнования, которые проводились на построенном в Городском саду велотреке, собирали много зрителей. А в июне 1913 г. на Кошарской площади (квартал на углу Красноармейской и Первомайской улиц) состоялся первый футбольный матч между гимназической командой «Олимп» и командой торгово-промышленных служащих «Маккаби». Гимназисты выиграли со счетом 3:0.

Появившийся кинематограф сразу же стал очень популярным среди минчан. В 1907–1914 гг. открылось 5 кинотеатров: «Иллюзион», «Модерн», «Эден», «Гигант» и «Люкс». Кинематограф в кратчайший срок стал самым массовым зрелищем. Этому способствовали довольно демократичные цены на билеты:

складзе 2 бурмістраў і 4 радцаў пачалі дзейнічаць з 2 кастрычніка 1795 г. Гораду быў пакінуты стары герб, які царскі ўрад зацвердзіў 22 студзеня 1796 г.

Думы на чале з гарадскім галавой выбіраліся на 3 гады і займаліся добраўпарадкаваннем гарадоў, збіралі дзяржаўныя падаткі, вырашалі іншыя агульнагарадскія праблемы, аднак падпарадкоўваліся губернатарам, а таму служылі надзейным рычагом адміністрацыйнага кіравання гараджанамі з боку царскай улады. «Нерэгулярныя грамадзяне» (рабочыя, слугі і г. д.) ад выбараў адхіляліся. Склад думцаў папаўняўся не толькі прадстаўнікамі ад 6 саслоўяў (адсюль і назва думы), але і звычайнымі чыноўнікамі паводле загаду губернатара. У Мінску ў 1806–1831 гг. гарадская дума не выбіралася, а замест яе пры магістраце дзейнічала гарадская камісія, якая складалася з прызначаных губернатарам чыноўнікаў. Таму мінскія губернатары

Будынак Грамадскага сходу на рагу вуліц Кашарскай (Чырвонаармейская) і Падгорнай (К.Маркса).

Здание Общественного собрания на углу улиц Кошарской (Красноармейская) и Подгорной (К.Маркса).

The building of the Social Assembly at the intersection of Kosharskaya (Krasnoarmeiskaya) and Podgornaya (Marx) streets.

самый дешевый стоил 12 копеек, а самый дорогой – 75.

В конце 19 – начале 20 в. среди обеспеченных минчан приобрели популярность дачи. В самые привлекательные дачные места – Ратомку, Курасовщину – начали курсировать специальные поезда. Под дачи сдавал землю в аренду предприимчивый житель Минска доктор Зданович (сегодня – Ждановичи). Минчане с более скромным доходом стремились снять комнаты на летний период в Комаровке, Козырево, Серебрянке, рядом с которыми находился лес. Часть Игуменского тракта в Козырево (улица Маяковского) по этому поводу начали называть Дачным проспектом.

К услугам уставших от городской суеты были Степановский сад (сквер на углу Киселева и Старовиленской), Театральный сквер и Городской сад (Центральный детский сад). Там горожане могли купить мороженое, сладкую воду, газеты. В зону отдыха минчан входили также красивые пригородные леса – Антоновский, Архиерейский, Комаровский, Ляховский и Неморшанский.

5. ГОРОДСКОЕ САМОУПРАВЛЕНИЕ

Формирование городского самоуправления. Екатерина II упразднила магдебургское право и ввела в губернских городах Беларуси рядом с оставленными формально магистратами городские «шестиглавые» думы в соответствии с «Жалованной грамотой городам» 1785 г. Минская дума и минский магистрат в составе 2 бурмистров и 4 радцев начали действовать со 2 октября 1795 г. Городу был оставлен старый герб, который царское правительство утвердило 22 января 1796 г.

Думы во главе с городским головой избирались на 3 года и занимались благоустройством городов, собирали государственные налоги, решали другие общегородские проблемы, однако подчинялись губернаторам, а поэтому служили надежным рычагом административного руководства горожанами со сторо-

мелі ў той перыяд істотны ўплыў на гарадскія справы. Гэтую пасаду займалі: Г. фон-Родзін (1806–1812), П.Дабрынскі (1812–1817), В.Гецэвіч (1817–1831). У 1812 г. ў Мінску была створана мэрыя, але фактычная ўлада знаходзілася ў руках прызначанага французамі мінскага генерал-інтэнданта М.Бранікоўскага, генерала польскага войска. Справамі іудзейскай абшчыны да роспуску ў 1844 г. кіраваў кагал.

У 1836–1839 гг. гарадскім галавой Мінска быў Л.Дэльпацэ, мясцовы купец італьянскага паходжання (г. Верона) і рымска-каталіцкай веры. Пры ім горад займеў пажарную каманду. Мінчан гарадскі галава ўразіў тым, што на свае ўласныя сродкі добраўпарадкаваў плошчу Новага рынку (цяпер Цэнтральны сквер). Пазней, у 1851–1854 гг., пасля перавыбрання Дэльпацэ зноў узначальваў гарадскую ўправу, бо карыстаўся вялікай павагай сярод жыхароў Мінска за дэмакратызм і сумленныя адносіны да абавязкаў. У пачатку 1860-х г. пасаду гарадскога галавы займаў купец 2-й гільдыі Д.П.Крывашэін.

Пасля 1864 г. і да ўвядзення Гарадавога палажэння 1870 г. гарадское самакіраванне ў Беларусі па сутнасці замяняў дзяржаўны апарат, які праводзіў у жыццё ўрадавыя распараджэнні. Ваеннае становішча ў Мінску, уведзенае ў 1863 г., было адменена толькі ў 1870 г. Гарадскімі справамі фактычна кіравалі мінскія губернатары: А.Кажэўнікаў (1862–1864), П.Шалгуноў (1864–1868), Я.Касінаў (1868–1869), У.Токараў (1869–1875).

Губернатарскі дыктат добрых вынікаў не даваў. У пачатку 70-х г. 19 ст. ў беларускіх гарадахназіраўся заняпад гаспадаркі. Віленскі генерал-губернатар звязваў гэта з палітычнымі пертурбацыямі і вайсковымі пастоямі. У гарадскім кіраванні панаваў хаос, бязладдзе, злоўжыванні, адбываўся самавольны захоп гарадскіх земляў.

Гарадавое палажэнне 1870 г. Гарадавым палажэннем 1870 г. прадугледжвалася стварэнне ўсесаслоўных органаў

ны царской власти. «Нерегулярные граждане» (рабочие, слуги и т. д.) от выборов отстранялись. Состав думцев пополнялся не только представителями от 6 сословий (отсюда и название думы), но и обычными чиновниками по приказу губернатора. В Минске в 1806–1831 гг. городская дума не избиралась, а вместо нее при магистрате действовала городская комиссия, состоявшая из назначенных губернатором чиновников. Поэтому минские губернаторы имели в тот период существенное влияние на городские дела. Эту должность занимали: Г. фон-Родин (1806–1812), П. Добринский (1812–1817), В.Гецевич (1817–1831). В 1812 г. в Минске была создана мэрия, но фактическая власть находилась в руках назначенного французами минского генерал-интенданта М.Браниковского, генерала польской армии. Делами иудейской общины до роспуска в 1844 г. руководил кагал.

В 1836–1839 гг. городским головой Минска был Л.Дельпаце, местный купец итальянского происхождения (г. Верона) и римско-католической веры. При нем в городе была организована пожарная команда. Минчан городской голова поразил тем, что на свои собственные средства благоустроил площадь Нового рынка (теперь Центральный сквер). Позднее, в 1851–1854 гг., после переизбрания Дельпаце снова возглавлял городскую управу, так как пользовался большим уважением среди жителей Минска за демократизм и честное отношение к обязанностям. В начале 1860-х г. должность городского головы занимал купец 2-й гильдии Д.П.Кривошеин.

После 1864 г. и до введения Городового положения 1870 г. городское самоуправление в Беларуси по существу заменял государственный аппарат, проводивший в жизнь правительственные распоряжения. Военное положение в Минске, введенное в 1863 г., было отменено только в 1870 г. Городскими делами фактически руководили минские губернаторы: А.Кожевников (1862–1864),

кіравання. На аснове буржуазнага маёмасна-падатковага цэизу выбіраліся дума (распарадчы орган) і ўправа (выканаўчы орган), якія атрымлівалі магчымасць займацца гарадской гаспадаркай. Каб карыстацца муніцыпальнымі правамі (грамадзянскімі правамі гараджан), дастаткова было жыць у горадзе, мець 25 гадоў узросту і плаціць падаткі за нерухомую маёмасць. Царскі ўрад рабіў рашучы крок у бок еўрапеізацыі муніцыпалітэтаў, але ад заходнееўрапейскіх іх адрознівалі даволі істотныя абмежаванні: усе пастановы і рашэнні гарадской думы і ўправы зацвярджаліся губернатарам і маглі быць ім адменены; муніцыпальныя правы не распаўсюджваліся на кватарантаў, гэта значыць на інтэлігенцкую частку гараджан; гарады не атрымалі права на муніцыпальную паліцыю; гарадское права не станавілася універсальным для ўсёй Расіі. Гарадскія галовы заходніх губерняў зацвярджаліся не губернатарам, а, як і раней (з 1864 г.), міністрам унутраных спраў.

Увядзенне Гарадавога палажэння 1870 г. ў Беларусі зацягнулася на доўгі

35-гадовы юбілей Вольнага пажарнага таварыства. 1911 г. Будынак таварыства захаваўся на вуліцы Гарадскі Вал.

35-летний юбилей Вольного пожарного общества. 1911 г. Здание общества сохранилось на улице Городской Вал.

The 35th anniversary of the Free Fire Society. 1911. The building is kept safe in the street Gorodskoy Val.

П.Шелгунов (1864–1868), Е.Касинов (1868–1869), В.Токарев (1869–1875).

Губернаторский диктат хороших результатов ие давал. В начале 70-х г. 19 в. в белорусских городах наблюдался упадок хозяйства. Виленский генерал-губернатор связывал это с политическими перетурбациями и военными постоями. В городском управлении господствовали хаос, неразбериха, злоупотребления, происходил самовольный захват городских земель.

Городовое положение 1870 г. Городовым положением 1870 г. предусматривалось создание всесословных органов управления. На основе буржуазного имущественно-налогового ценза избирались дума (распорядительный орган) и управа (исполнительный орган), которые получали возможность заниматься городским хозяйством. Чтобы пользоваться муниципальными правами (общественными правами горожан), достаточно было жить в городе, иметь 25-летний возраст и платить налоги за недвижимое имущество. Царское правительство делало решительный

час. Напачатку яно ўводзілася ў губернскіх гарадах. У Мінску гарадскія дума і ўправа пачалі працаваць з 26 жніўня 1876 г. У адпаведнасці з Гарадавым палажэннем 1870 г. 13 лістапада 1975 г. было створана губернская па гарадскіх справах установа. Гэтая дзяржаўная ўстанова складала выбарчыя спісы, якія публікаваліся, а затым стварала 3 разрады (сходы) выбаршчыкаў для абрання галосных (членаў думы) і гарадскога галавы. Галосныя выбіраліся на 4 гады. У 1876 г. з 3142 выбаршчыкаў у выбарах удзельнічалі толькі 413 або 19%.

Разам з новым Гарадавым палажэннем беларускія гарады атрымалі і новыя гербы, камбінiраваныя з гербам Расійскай імперыі. Мінскі герб быў зацверджаны 5 ліпеня 1878 г.

Пасля выбараў гарадской думы і ўправы ў Мінску ў 1876 г. была створана самастойная мяшчанская ўправа па Правілах 29 красавіка 1975 г. Мяшчане прылеглых мястэчак ужо не прыпісваліся да горада, а стваралі самастойныя мяшчанскія ўправы. Практычна ў мяшчанскія ўправы ператвараліся былыя магістраты.

У 1876 г. выбарчае права атрымалі толькі 4,2% мінчан, у 1888 г. – 5,2%. Аднак да гарадскога кіравання былі дапушчаны новыя людзі: маладыя і адукаваныя гараджане (у большасці яўрэі). І ў гарадской гаспадарцы Мінска ў 1877 г., па звестках губернатара В.Чарыкава (1875–1879), назіраліся некаторыя перамены да лепшага: гарадское самакіраванне ўзяло на ўлік гарадскія землі, пабудавала водаправод, стварыла камісіі па добраўпарадкаванні маставых і па газавым асвятленні горада. Органам гарадскога самакіравання дазваляўся кантроль за гарадской забудовай – і ў Мінску з'явіўся свой архітэктар-тэхнік В.Аляксееў. З іншых гарадоў Мінскай губерні паляпшэнні адбываліся толькі ў гандлёвым Пінску.

Пераемнікам Л.Дэльпацэ ў пашырэнні наваўвядзенняў у гарадской гаспадарцы Мінска стаў М.Галіневіч, які шаг в сторону европеизации муниципалитетов, но от западноевропейских их отличали довольно существенные ограничения: все постановления и решения городской думы и управы утверждались губернатором и могли быть им отменены; муниципальные права не распространялись на квартирантов, это значит на интеллигентскую часть горожан; города не получили права на муниципальную полицию; городское право не становилось универсальным для всей России. Городские головы западных губерний утверждались не губернатором, а, как и раньше (с 1864), министром внутренних дел.

Введение Городового положения 1870 г. в Беларуси затянулось на долгое время. Вначале оно вводилось в губернских городах. В Минске городские дума и управа начали работать с 26 августа 1876 г. В соответствии с Городовым положением 1870 г. 13 ноября 1975 г. было создано губернское по городским делам присутствие. Это государственное учреждение составляло избирательные списки, которые публиковались, а затем создавало 3 разряда (собрания) выборщиков для избрания гласных (членов думы) и городского головы. Гласные избирались на 4 года. В 1876 г. из 3142 выборщиков в выборах участвовало только 413, или 19% .

Вместе с новым Городовым положением белорусские города получали и новые гербы, комбинированные с гербом Российской империи. Минский герб был утвержден 5 июля 1878 г.

После выборов городской думы и управы в Минске в 1876 г. была создана самостоятельная мещанская управа по Правилам 29 октября 1975 г. Мещане смежных местечек уже не приписывались к городу, а создавали самостоятельные мещанские управы. Практически в мещанские управы превращались бывшие магистраты.

В 1876 г. избирательное право получили только 4,2% минчан, в 1888 г. – 5,2%. Однако к городскому руководству были допущены новые люди: молодые

заступіў на пасаду мінскага гарадскога галавы ў 1880 г. і выконваў абавязкі муніцыпальнага лідэра да сваёй смерці ў 1889 г. Прафесійны расійскі чыноўнік, прадстаўнік праваслаўнага дваранства Мінскай губерні, ён карыстаўся вялікай падтрымкай і даверам з боку тутэйшага губернатара А.Пятрова (1879–1886). Ужо ў 1886 г. Мінск меў буйнейшую ся-

Харальная (галоўная) сінагога. Цяпер у будынку месціцца Нацыянальны драматычны тэатр імя М.Горкага. Пачатак 20 ст.

Хоральная (главная) синагога. Теперь в здании находится Национальный драматический театр имени М.Горького. Начало 20 в.

The choral (main) synagogue. Now it is a building of the National M.Gorky drama theatre. The beginning of the 20th century.

род губерискіх гарадоў Беларускага краю даходную частку бюджэту. Віцебск, Магілёў, Гродна адставалі ад яго. Даход Мінска з 20,7 тыс. рублёў у 1862 г. ўзрос да 135,6 тыс. рублёў у 1886 г.

Гарадавое палажэнне 1892 г. Гарадавое палажэнне 1892 г. было ўведзена ў Мінску ў 1893 г., а перад гэтым, з 3 кастрычніка 1892 г., пачала дзейнічаць Мінская губернская па гарадскіх справах установа (аддзел губернскай адміністрацыі). Праца новых муніцыпальных органаў рэгламентавалася мінскім губернатарам асабліва строга ў сувязі з перавагай у горадзе схільных да апазі-

и образованные горожане (в большинстве евреи). И в городском хозяйстве Минска в 1877 г., по сведениям губернатора В.Чарикова (1875–1879), наблюдались некоторые перемены к лучшему: городское самоуправление взяло на учет городские земли, построило водопровод, создало комиссии по благоустройству мостовых и по освещению города керосиновыми фонарями. Органам городского самоуправления разрешался контроль за городской застройкой, в Минске появился свой архитектор-техник В.Алексеев. Среди других городов Минской губернии улучшения произошли только в торговом Пинске.

Преемником Л.Дельпаце в распространении нововведений в городском хозяйстве Минска стал М.Галиневич, заступивший на должность минского городского головы в 1880 г. и выполнявший обязанности муниципального лидера до своей смерти в 1889 г. Профессиональный российский чиновник, представитель православного дворянства Минской губернии, он пользовался большой поддержкой и доверием со стороны местного губернатора А.Петрова (1879–1886). Уже в 1886 г. Минск имел крупнейшую среди губернских городов Белорусского края доходную часть бюджета. Витебск, Могилев, Гродно отставали от него. Доход Минска с 20,7 тыс. рублей в 1862 г. возрос до 135,6 тыс. рублей в 1886 г.

Городовое положение 1892 г. Городовое положение 1892 г. было введено в Минске в 1893 г., а перед этим, с 3 октября 1892 г., начало действовать Минское губериское по городским делам присутствие (отдел губернской администрации). Работа новых муниципальных органов регламеитировалась минским губернатором особенно строго в связи с преобладанием в городе склонных к оппозиционности горожан еврейской и польской национальностей. Число выборщиков городской думы Минска сократилось в 1893 г. по сравнению с 1890 г. с 3545 до 248 человек или в 14 раз. Это достигалось путем повышения имуще-

цыйнасці гараджан яўрэйскай і польскай нацыянальнасцей. Колькасць выбаршчыкаў гарадской думы Мінска скарацілася ў 1893 г. ў параўнанні з 1890 г. з 3545 да 248, або ў 14 разоў. Гэта дасягалася шляхам павышэння маёмаснага цэнзу і адхілення ад выбараў яўрэйскіх уласнікаў, 2–4 прадстаўнікі якіх прызначаліся ў склад гарадскога самакіравання губернатарам. Таму кола выбаршчыкаў Мінска, размешчанага ў мяжы яўрэйскай аселасці, было намнога вузейшае (0,4% жыхароў горада), чым у цэлым па гарадах Расіі (каля 1%).

Царскаму ўраду ўдалося такім чынам знізіць колькасць яўрэяў у органах гарадскога самакіраваиня ў гарадах заходніх губерняў. Цяжэй было знізіць іх насычанасць «польскім элементам». Розныя маніпуляцыі не дапамагалі пазбегнуць гэтага, хоць выбары па новым Гарадавым палажэнні ў беларускіх гарадах доўжыліся з 1893 г. да канца 1895 г. Атрымалася так, што Гарадавое палажэнне 1892 г. царскі ўрад нібы спецыяльна прыняў на карысць мясцовай каталіцкай зямельнай арыстакратыі. Яна мела тут, у тым ліку і ў Мінску, якраз той неабходна высокі маёмасны цэнз, які дазваляў займаць крэслы ў органах гарадскога самакіравання. Справа ў тым, што пасля паўстання 1863–1864 гг. мясцовыя памешчыкі каталіцкай веры ўзмоцнена набывалі ў гарадскіх паселішчах зямельную ўласнасць, таму што ў сельскай мясцовасці магчымасць такую страцілі па законе 1865 г.

Недахопы Гарадавога палажэння 1870 г. дапаўняліся ў Гарадавым палажэнні 1892 г. ўзмацненнем дыскрымінацыі гараджан як па сацыяльнай, так і па нацыянальнай прыкметах. Але антыдэмакратычная скіраванасць Гарадавога палажэння 1892 г. карэкціравалася мясцовай сітуацыяй. Лібералізацыя дасягалася значным удзелам у муніцыпальным жыцці тутэйшай аграрнай эліты, якая займалася прадпрымальніцтвам, і маёмасна забяспечанай інтэлігенцыі. Яскравым прыкладам таму

ственного ценза и отстранения от выборов собствеиников-евреев, 2–4 представителя которых назначались в состав городского самоуправления губернатором. Поэтому круг избирателей Минска, расположенного в черте еврейской оседлости, был более узким (0,4 % жителей города), чем в целом по городам Россин (около 1%).

Гарадскі галава Мінска ў 1890–1901 гг. граф К.Чапскі.

Городской голова Минска в 1890–1901 гг. граф К.Чапский.

The mayor of Minsk in 1890–1901 the count Karol Chapsky.

Царскому правительству удалось таким образом снизить число евреев в органах городского самоуправления в городах западных губерний. Труднее было снизить их насыщенность «польским элементом». Разные манипуляции не помогали избежать этого, хотя выборы по новому Городовому положению в белорусских городах продолжались с 1893 г. до конца 1895 г. Получилось так, что Городовое положение 1892 г. царское правительство как будто специально приняло в пользу местной католической земельной аристократии. Она имела здесь, в том числе и в Минске, как раз необходимо высокий имущественный ценз, позволявший занимать кресла в

можа служыць дзейнасць на пасадзе мінскага гарадскога галавы буйнога памешчыка графа К.Чапскага (1890–1901). У 1894 г. граф адмовіўся ад дзяржаўнага жалавання і працаваў надалей на горад бясплатна. З яго праўленнем звязана пашырэнне на Мінск асноўных дасягненняў гарадской цывілізацыі (электраасвятлення, тэлефона, даступнага медыцынскага абслугоўвання). У 1898 г. мінская гарадская дума на чале з Чапскім нават падрыхтавала праект усеагульнага абавязковага навучання ў горадзе дзяцей ад 7 да 12 гадоў, які цар Мікалай II проста высмеяў. Мінск на 10 гадоў апярэдзіў падзеі, звязаныя з такой жа ініцыятывай расійскага земства ў 1908 г. Пераемнік Чапскага на пасадзе гарадскога галавы М.Райкевіч (1901–1904) не вылучаўся ініцыятыўнасцю. Не спрыяў яго дзейнасці і агульны эканамічны крызіс у краіне.

Больш паловы галосных мінскай гарадской думы мелі ў пачатку 20 ст. вышэйшую адукацыю. У рэвалюцыйным 1905 г. менавіта мінскі муніцыпалітэт на

органах городского самоуправления. Дело в том, что после восстания 1863–1864 гг. местные помещикн-католики усиленно приобретали в городских поселениях земельную собственность, потому что в сельской местности возможность такую потеряли по закону 1865 г.

Недостатки Городового положения 1870 г. пополнились в Городовом положении 1892 г. усилением дискриминации горожан как по социальному, так и по национальному признаку. Но антидемократическая направленность Городового положения 1892 г. корректировалась местной ситуацией. Либерализация достигалась значительным участием в муниципальной жизни местной аграрной элиты, занимавшейся предпринимательством, и имущественно обеспеченной интеллигенции. Ярким примером этого может служить деятельность на посту минского городского головы крупного помещика графа К.Чапского (1890–1901). В 1894 г. граф отказался от государственного жалования и работал далее на город бесплатно. С его

Будынак Гарадской думы. Да перабудовы там размяшчаўся францысканскі кляштар. Сёння – бульвар вуліцы Леніна каля плошчы Свабоды. Канец 19 ст.

Здание Городской думы. До перестройки там размещался францисканский монастырь. Сегодня – бульвар улицы Ленина возле площади Свободы. Конец 19 в.

The city council house. Prior to the reconstruction there was Franciscan monastery. Now there is a boulevard of Lenin street near the Liberty Square. The end of the 19th century.

чале з гарадскім галавой М.Валовічам (1905–1906) дэманстраваў рашучую апазіцыйнасць царскаму ўраду. Дэлегацыя гарадской думы на чале з Валовічам даходзіла да міністра ўнутраных спраў П.Дурнаво і расійскага прэм'ер-міністра С.Вітэ з патрабаваннем адхіліць ад пасады губернатара П.Курлова, які 18 кастрычніка 1905 г. загадаў расстраляць мірную дэманстрацыю на Прывакзальнай плошчы. Дурнаво вымушаны быў перавесці Курлова на службу з Мінска ў сталіцу, але страціў пасаду і гарадскі галава.

Новы гарадскі галава С.Стафановіч (1906–1909) імкнуўся ладзіць з губернскай адміністрацыяй і асноўную ўвагу скіроўваў на развіццё камунальнай гаспадаркі. Тым больш, што ў гэтым яму дапамагаў асабісты вопыт працы ва ўласным маёнтку. Яшчэ больш паслядоўны курс на развіццё гарадской гаспадаркі трымаў С.Хржанстоўскі, прадстаўнік новай генерацыі мясцовых прадпрымальнікаў, звязаных з акцыянерным капіталам. Таму не выпадкова яго знаходжанне на пасадзе гарадскога галавы было такім працяглым (1909–1917).

У адрозненне ад агульнарасійскіх паказчыкаў бюджэт Мінска характарызаваўся ў пачатку 20 ст. больш нізкімі выдаткамі на сацыяльна-культурнае абслугоўванне жыхароў горада і больш высокімі расходамі на ўтрыманне адміністрацыйнага і ваенна-паліцэйскага апарата. Аднак напярэдадні першай сусветнай вайны Мінск валодаў буйнейшай у Беларусі камунальнай гаспадаркай.

Горад і земства. У сакавіку 1911 г. ў шасці заходніх губернях, у тым ліку і ў Мінскай, было ўведзена земства. Каб умацаваць уплыў рускіх памешчыкаў і чыноўнікаў, выбары тут ажыццяўляліся ў адрозненне ад агульнарасійскага земскага палажэння 1890 г. па нацыянальных курыях (разрадах выбаршчыкаў). Мінск вылучаўся ў асобную земскую адзінку на правах павятовага земства. Функцыя кіравання земскай гаспадаркай (шляхі зносін, школы, бальніцы) ускладвалася на гарадскі муніцыпалітэт.

правлением связано распространение на Минск основных достижений городской цивилизации (электроосвещения, телефона, доступного медицинского обслуживания). В 1898 г. Минская городская дума во главе с Чапским даже подготовила проект всеобщего обязательного обучения в городе детей от 7 до 12 лет, который царь Николай II просто высмеял. Минск на 10 лет опередил события, связанные с такой же инициативой российского земства в 1908 г. Преемник Чапского на должности городского головы М.Райкевич (1901–1904) не отличался инициативностью. Не содействовал его деятельности и общий экономический кризис в стране.

Более половины гласных минской городской думы имели в начале 20 в. высшее образование. В революционном 1905 г. именно Минский муниципалитет во главе с городским головой М.Воловичем (1905–1906) демонстрировал решительную оппозиционность царскому правительству. Делегация городской думы, возглавляемая Воловичем, доходила до министра внутренних дел П.Дурново и российского премьер-министра С.Витте с требованием отстранить от должности губернатора П.Курлова, который 18 октября 1905 г. приказал расстрелять мирную демонстрацию на Привокзальной площади. Дурново вынужден был перевести Курлова на службу из Минска в столицу, но потерял должность и городской голова.

Новый городской голова С.Стефанович (1906–1909) стремился ладить с губернской администрацией и основное внимание направлял на развитие коммунального хозяйства. Тем более, что в этом ему помогал личный опыт работы в собственном имении. Еще более последовательный курс на развитие городского хозяйства держал С.Хржонстовский – представитель новой генерации местных предпринимателей, связанных с акционерным капиталом. Поэтому не случайно его нахождение на должности городского головы было таким продолжительным (1909–1917).

На пераломе эпох. Пасля звяржэння расійскага самаўладдзя гарадскімі справамі кіраваў Мінскі камітэт грамадскай бяспекі, абраны 16–17 сакавіка 1917 г. Яго выканаўчы орган (гарадскі савет) узначальваў С.Хржанстоўскі. Ствараліся ўмовы для правядзення дэмакратычных гарадскіх выбараў (май–ліпень 1917 г.). Муніцыпальная ўлада

Крыжовая (Пакроўская) царква з домам архірэя. Справа відаць будынак Земскага сельскагаспадарчага музея.
З выкарыстаннем падмуркаў дома пазней пабудавалі Дом афіцэраў.

Крестовая (Покровская) церковь с домом архиерея. Справа видно здание Земского сельскохозяйственного музея.
С использованием фундамента и стен церкви и архиерейского дома позже построили Дом офицеров.

The Holy Cross (Protection) church and the Bishop's house. On the right there is a regional agricultural museum building. Having made use of the church foundation and walls and the Bishop's house later there was built the Military Club.

апынулася ў руках левацэнтрысцкай большасці на чале са старшынёй думы А.Вайнштэйнам і гарадскім галавой П.Кашчанкам. Пасля кастрычніцкіх падзей 1917 г. ў Петраградзе мінская гарадская дума пайшла на аб'яднанне з мясцовымі арганізацыямі эсэраў, меншавікоў, беларускіх і яўрэйскіх палітычных партый, а таксама прафсаюзаў. Утварыўся Камітэт выратавання рэвалюцыі, каб не дапусціць да ўлады бальшавікоў. Аднак мэт сваіх ён не дасягнуў.

В отличие от общероссийских показателей, бюджет Минска характеризовался в начале 20 ст. более низкими издержками на социально-культурное обслуживание жителей города и более высокими расходами на содержание административного и военно-полицейского аппарата. Однако накануне первой мировой войны Минск обладал крупнейшим в Беларуси коммунальным хозяйством.

Город и земство. В марте 1911 г. в шести западных губерниях, в том числе и в Минской, было введено земство. Чтобы укрепить влияние русских помещиков и чиновников, выборы здесь осуществлялись в отличие от общероссийского земского положения 1890 г., по национальным куриям (разрядам выборщиков). Минск выделялся в отдельную земскую единицу на правах уездного земства. Функции руководства земским хозяйством (пути сообщения, школы, больницы) возлагались на городской муниципалитет.

На переломе эпох. После свержения российского самодержавия городскими делами руководил Минский комитет общественной безопасности, избранный 16–17 марта 1917 г. Его исполнительный орган (городской совет) возглавлял С.Хржонстовский. Создавались условия для проведения демократических городских выборов (май–июль 1917 г.). Муниципальная власть оказалась в руках левоцентристского большинства во главе с председателем думы А.Вайнштейном и городским головой П.Кащенко. После Октябрьской революции 1917 г. в Петрограде минская городская дума пошла на объединение с местными организациями эсеров, меньшевиков, белорусских и еврейских националистов, а также профсоюзов. Образовался Комитет спасения революции, чтобы не допустить к власти большевиков. Однако целей своих он не достиг.

6. РАЗВИТИЕ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Условия развития. Минск считался наиболее развитым после Вильно го-

6. РАЗВІЦЦЁ ГАРАДСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Умовы развіцця. Мінск лічыўся лепшым пасля Вільні горадам беларуска-літоўскага краю. У шмат якіх сем'ях горада ў канцы 18 – пачатку 19 ст. размаўлялі па-французку і па-нямецку. Культурнае жыццё Мінска асабліва ажыўлялася ў часы веснавых кантрактаў і выбараў дваранскага самакіравання, калі амаль штодня праходзілі балі, званыя абеды, канцэрты, тэатральныя прадстаўленні.

У горадзе адчуваўся ўплыў польскай культуры і мовы. Пасля паўстання 1830–1831 гг. узмацніўся ўплыў рускай культуры. А пасля паўстання 1863–1864 гг. Пецярбург рабіў стаўку на ператварэнне Мінска ў цэнтр рускай культуры і праваслаўя ў краі. Пры Архірэйскім доме наладжваліся рэлігійна-народныя чытанні. Пераважна вернападданніцкі характар мела культурна-асветная дзейнасць папячыцельства аб народнай цвярозасці, Мінскага рускага грамадскага сходу, утворанага ў 1908 г., Рускага жаночага гуртка (1906–1917), Мінскага праваслаўнага народнага брацтва (1907–1917).

Руская культура дэмакратычнага кірунку распаўсюджвалася праз грамадскія формы культурнай дзейнасці інтэлігенцыі Мінска. Новы кірунак культурнай працы пачаў разгортвацца ў горадзе ва ўтвораным у 1876 г. Мінскім таварыстве ўзаемадапамогі навучэнцам і ў Мінскім дабрачынным таварыстве, якое дзейнічала з 1882 г. Наладжваліся аматарскія спектаклі, канцэрты, вечарыны, балі. Вялікім поспехам карысталася дзейнасць Мінскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў (1898–1906) у складзе літаратурнай, драматычнай, музычнай і мастацкай секцый. Пазней, у 1906–1908 гг., у Мінску працавала Літаратурна-артыстычнае таварыства, створанае сябрамі зачыненага Таварыства аматараў прыгожых мастацтваў. Яно мела музычнае, драматычнае і мастацкае аддзяленні. Культурнай дзейнасродом белорусско-литовского края. Во многих семьях города в конце 18 – начале 19 в. разговаривали по-французски и по-немецки. Культурная жизнь Минска особенно оживлялась во время весенних контрактов и выборов дворянского самоуправления, когда почти ежедневно проходили балы, званые обеды, концерты, театральные представления.

В городе чувствовалось влияние польской культуры и языка. После восстания 1830–1831 гг. усилилось влияние русской культуры. А после восстания 1863–1864 гг. Петербург делал ставку на превращение Минска в центр русской культуры и православия в крае. При Архиерейском доме устраивались религиозно-народные чтения. Преимущественно верноподданнический характер имела культурно-просветительная деятельность попечительства о народной трезвости, Минского русского общественного собрания, созданного в 1908 г., Русского женского кружка (1906–1917), Минского православного народного братства (1907–1917).

Русская культура демократического направления распространялась через общественные формы культурной деятельности интеллигенции Минска. Новое направление культурной работы начало развертываться в городе в созданном в 1876 г. Минском обществе взаимопомощи учащимся и в Минском благотворительном обществе, действовавшем с 1882 г. Устраивались любительские спектакли, концерты, вечера, балы. Большим успехом пользовалась деятельность Минского общества любителей изящных искусств (1898–1906) в составе литературной, драматической, музыкальной и художественной секций. Позднее, в 1906–1908 гг., в Минске действовало Литературно-артистическое общество, созданное членами закрытого Общества любителей изящных искусств. Оно имело музыкальное, драматическое и художественное отделения. Культурной деятельностью занималось Общество охраны женщин (1901).

цю займалася Таварыства аховы жанчын (1901).

Культурна-асветную дзейнасць праводзілі ў горадзе і польскія таварыствы «Агніска» (1906–1914, 1916–1920), «Асвета» (1907–1909), «Сокол» (1907–1914, 1916–1920).

З верасня 1915 г. Мінск стаў прыфрантавым горадам. Культурныя каштоўнасці эвакуіраваліся ў глыб Расіі. Памяшканні грамадска-культурных устаноў забіраліся пад шпіталі і іншыя вайсковыя службы. І ўсё ж культурны працэс не прыпыняўся. Прыфрантавы Мінск прыцягваў артыстаў з рускіх губерняў. Сярод вайскоўцаў Мінска сталі модным эстрада, розныя відовішчы.

У Мінску пасля заняцця Вільні германскімі войскамі і асабліва пасля звяржэння царызму пачалі канцэнтравацца польскія палітычныя і культурныя сілы. Тут дзейнічалі Цэнтральны грамадскі камітэт палякаў (з 1914), Мінскі аддзел Польскага таварыства дапамогі ахвярам вайны (з 1915), Польская рада Мінскай зямлі (неафіцыйны польскі парламент, з 1917), Таварыства апекі над помнікамі мастацтва і культуры (з 1916), Таварыства польскіх літаратараў і журналістаў (з 1917), Польская айчынная школа Мінскай зямлі (з 1917), Кола палячак (з 1917), Таварыства прыяцеляў польскіх салдат (з 1917).

Беларускую культурную дзейнасць у Мінску (літаратурныя вечарыны, канцэрты, спектаклі) праводзіла мясцовая творчая інтэлігенцыя, якая гуртавалася вакол «Беларускай хаткі». Так называлі сталоўку для бежанцаў мінскага аддзялення Беларускага таварыства дапамогі пацярпелым ад вайны.

Адукацыя і навука. Узровень адукацыі ў Мінску ў пачатку 19 ст. быў вышэйшым, чым у шмат якіх губернскіх гарадах Расіі. Мінск быў адным з першых далучаных да Расіі гарадоў, дзе ў 1803 г. на базе езуіцкай школы адчынілася дзяржаўная мужчынская гімназія, якая стала важным культурным асяродкам горада.

Культурно-просветительную деятельность проводили в городе и польские общества «Огниско» (1906–1914, 1916–1920), «Просвещение» (1907–1909), «Сокол» (1907–1914, 1916–1920).

С сентября 1915 г. Минск стал прифронтовым городом. Культурные ценности эвакуировались в глубь России. Помещения общественно-культурных учреждений переоборудовались под госпитали и другие армейские службы. И все же культурный процесс не приостанавливался. Прифронтовой Минск привлекал артистов из русских губерний. Среди военных в Минске становились модными эстрада, разные зрелища.

В Минске после занятия Вильно германскими войсками и особенно после свержения царизма начали концентрироваться польские политические и культурные силы. Здесь действовали Центральный общественный комитет поляков (с 1914), Минский отдел Польского общества помощи жертвам войны (с 1915), Польская рада Минской земли (неофициальный польский парламент, с 1917), Общество опеки памятников искусства и культуры (с 1916), Общество польских литераторов и журналистов (с 1917), Польская отечественная школа Минской земли (с 1917), Коло (кружок) полек (с 1917), Общество друзей польских солдат (с 1917).

Белорусскую культурную деятельность в Минске (литературные вечера, концерты, спектакли) проводила местная творческая интеллигенция, группировавшаяся вокруг «Белорусской хатки». Так называли столовую для беженцев минского отделения Белорусского общества помощи потерпевшим от войны.

Образование и наука. Уровень образования населения Минска в начале 19 в. был более высоким, чем во многих губернских городах России. Минск был одним из первых присоединенных к России городов, где в 1803 г. на базе иезуитской школы открылась государственная мужская гимназия, ставшая важным культурным центром города.

Даступнасць для мінчан адукацыі павялічылася толькі пасля таго, як з 80-х г. 19 ст. пачалі адчыняцца гарадскія вучылішчы. У пачатку 20 ст. па колькасці сярэдніх школ і вучняў у іх Мінск займаў другое пасля Вільні месца ў краі. Тут было 6 сярэдніх навучальных устаноў: 3 гімназіі (мужчынская з 1803, жаночыя з 1864 і 1899), праваслаўная семінарыя (з 1840), 2 вучылішчы (рэальнае з 1880 і камерцыйнае з 1901). Сярэднія навучальныя ўстановы абслугоўвалі ўсю Мінскую губерню, а таксама суседнія. Выпускнікамі мінскай мужчынскай гімназіі былі Ф.Чапялінскі, Т.Зан, Т.Корзан, С.Манюшка, Я.Неслухоўскі, З.Свянціцкі, М.Здзяхоўскі, Ю. і А. Патоцкія, В.Газдава-Гадлеўскі, Б.Адамовіч, М.Паўлікоўскі, Ф.Рушчыц, Б.Загорскі.

У пачатку 20 ст. Мінск дамагаўся займець вышэйшую навучальную ўстанову. Але цар не ўдастоіў такога гонару ні Мінск, ні Вільню, ні Віцебск, ні Магілёў. У 1914 г. ў Мінску адчыніўся педагагічны інстытут, праграма якога не перавышала ўзровень сярэдняй школы. Справа аб адкрыцці другой мужчынскай гімназіі цягнулася з 1909 г. да 1913 г. Урад доўга не мог знайсці грошай.

У гады першай сусветнай вайны навучальны працэс у горадзе не прыпыняўся. З 1915 г. адчыняліся польскія школы (сярод іх 2 гімназіі), пачаў дзейнічаць Польскі народны універсітэт. Першыя беларускія школы ў Мінску заснаваны ў 1917 г.

Навуковая дзейнасць стала фіксавацца ў Мінску ў другой палове 19 ст. Піянерам ў гэтай справе выступіла Таварыства мінскіх урачоў. Адчыненае ў 1863 г., яно амаль адразу ж было забаронена, але ў 1867 г. аднавілася і працягвала сваю дзейнасць да 1919 г. У 1910–1915 гг. таварыства выдавала «Минские врачебные известия», правяло 3 з'езды ўрачоў Мінскай губерні (1908, 1911, 1914). Навуковыя даследаванні праводзіліся Мінскім таварыствам сельскай гаспадаркі (1876–1917), Таварыствам аматараў прыродазнаўства, этнаграфіі і археалогіі (1912–1915). Створаны ў

Доступность для минчан образования возросла после того, как в 80-х г. 19 в. начали открываться городские училища. В начале 20 в. по количеству средних школ и учеников в них Минск занимал второе после Вильно место в крае. Здесь было 6 средних учебных заведений: 3 гимназии (мужская с 1803, женская с 1864 и 1899), православная

Міністэрская жаночая гімназія. Месцілася на пляцы з боку радзільнага дома на вуліцы Валадарскага.

Министерская женская гимназия. Находилась на участке со стороны родильного дома на улице Володарского.

A ministerial girls' gymnasium. It was situated in the square near the maternity hospital in Volodarsky street.

семинария (с 1840), 2 училища (реальное с 1880 и коммерческое с 1901). Средние учебные заведения обслуживали всю Минскую губернию, а также соседние. Выпускниками минской мужской гимназии были Ф.Чепелинский, Т.Зан, Т.Корзон, С.Монюшко, И.Неслуховский, З.Свенцицкий, М.Здеховский, Ю. и А. Потоцкие, В.Гоздава-Годлевский, Б.Адамович, М.Павликовский, Ф.Рущиц, Б.Загорский.

В начале 20 в. Минск добивался разрешения на основание высшего учебного заведения. Но царь не удостоил такой чести ни Минск, ни Вильно, ни Ви-

1908 г. Мінскі царкоўны гісторыка-археалагічны камітэт выдаў у 1909–1913 гг. 4 выпускі зборніка дакументаў пад назвай «Минская старина».

З газетай «Минский листок» быў звязаны пачатак навукова-асветнай дзейнасці выдатнага беларускага гісторыка М.Доўнар-Запольскага. Яго навуковыя погляды фарміраваліся пад уплывам вядомых украінскіх асветнікаў М.Драгаманава, М.Кастамарава і А.Грушэўскага. Пра гісторыю, этнаграфію, фальклор (беларускія песні), мову і культуру Беларусі на старонках «Минского листка» пісалі А.Слупскі, М.Янчук, Я.Ляцкі, У.Завітневіч.

З 1911 г. дзейнічала Мінская балотная станцыя, першая і адзіная дзяржаўная навуковая ўстанова ў межах сучаснай Беларусі. Супрацоўнікі станцыі выдавалі першы ў Расіі часопіс па культуры балот пад назвай «Болотоведение» (№ 1–2, 1913–1914, з 1915 – у Маскве).

Кнігавыдавецкая справа. На працягу 19 ст. ў Мінску выдадзена больш за 900 найменняў кніг і брашур, з іх на рускай мове – каля 90. У 1901–1917 гг. на рускай мове было надрукавана ўжо амаль 1500 назваў кніг. У пачатку 20 ст. у горадзе дзейнічалі беларускія выдавецтвы «Мінчук» (1906–1907) і «Саха» (1914–1915). У 1910 г. ў Мінску налічвалася каля 22 друкарняў і літаграфій. Такой колькасці выдавецкіх устаноў не меў ніводзін горад Беларусі ў яе сучасных межах. У 1820-х г. на кантрактныя ярмаркі горада віленскія гандляры прывозілі польскія, рускія, нямецкія, французскія кнігі.

Пры мінскай гімназіі, адразу ж пасля яе адкрыцця ў 1803 г., была закладзена бібліятэка, куды звозіліся старадрукі касцельных збораў. Неўзабаве яна стала буйнейшай у горадзе. У час савецка-польскай вайны 1919–1920 гг. бібліятэка была вывезена ў Польшчу. Спробы заснаваць у горадзе ў 1836 і 1869 гг. рускую публічную біблятэку сутыкаліся з цяжкасцямі. Яна не мела дзяржаўнага фінансавання і фактычна самаліквідоўвалася. Пласт рускіх служачых у Мінску быў яшчэ нетебск, ни Могилев. В 1914 г. в Минске открылся педагогический институт, программа которого не превышала уровень средней школы. Дело об открытии второй мужской гимназии тянулось с 1909 г. до 1913 г. – правительство долго не могло найти денег.

В годы первой мировой войны учебный процесс в городе не приостановился. С 1915 г. открывались польские школы (среди них 2 гимназии), начал действовать Польский народный университет. Первые белорусские школы в Минске основаны в 1917 г.

Научная деятельность стала фиксироваться в Минске во второй половине 19 в. Пионером в этом деле выступило Общество минских врачей. Открытое в 1863 г., оно почти сразу же было запрещено, но в 1867 г. возобновилось и продолжало свою деятельность до 1919 г. В 1910–1915 гг. общество издавало «Минские врачебные известия», провело 3 съезда врачей Минской губернии (1908, 1911, 1914). Научные исследования проводились Минским обществом сельского хозяйства (1876–1917), Обществом любителей природоведения, этнографии и археологии (1912–1915). Созданный в 1908 г. Минский церковный историко-археологический комитет издал в 1909–1913 гг. 4 выпуска сборника документов под названием «Минская старина».

С газетой «Минский листок» было связано начало научно-просветительской деятельности выдающегося белорусского историка М.Довнар-Запольского. Его научные взгляды формировались под влиянием известных украинских просветителей М.Драгоманова, Н.Костомарова и А.Грушевского. Об истории, этнографии, фольклоре (белорусские песни), языке и культуре Беларуси на страницах «Минского листка» писали А.Слупский, Н.Янчук, Е.Ляцкий, В.Завитневич.

С 1911 г. действовала Минская болотная станция – первое и единственное государственное научное учреждение в пределах современной Беларуси. Сотрудники станции издавали первый

дастаткова шырокі, каб утрымліваць рускую бібліятэку на грамадскія складкі. Мінчане чыталі пераважна польскія або яўрэйскія кнігі. Набыць іх не было праблем. У горадзе існаваў шэраг прыватных бібліятэк і кнігарняў. Прадаваліся рускія, польскія, яўрэйскія і замежныя кнігі.

Пасля рэвалюцыі 1905 г. адкрыццё прыватных і грамадскіх бібліятэк стала тыповай з'явай. У 1910 г. па колькасці бібліятэк Мінск прапускаў наперад толькі Вільню. У 1912 г. ў горадзе налічваліся тры публічныя бібліятэкі (імя А.Пушкіна, імя Л.Талстога і ў гонар перамогі ў Айчыннай вайне 1812 г.). Прыватныя бібліятэкі дзейнічалі пры кнігарнях, розных ведамствах, грамадскіх таварыствах, сярэдніх навучальных установах. Усяго ў пачатку 20 ст. іх налічвалася каля 20.

Адчыненая 25 снежня 1900 г. Пушкінская бібліятэка была адной з самых буйных у Беларусі (больш за 17 тыс. кніг у 1908 г.). Яна мела польскі і яўрэйскі аддзелы. У яе пакоях збіраліся навучэнцы і інтэлектуалы горада. У нейкай ступені бібліятэка замяняла тут універсітэт і магла стаць базай для яго адкрыцця. Талстоўская бібліятэка, якая працавала з 1911 г. і будынак якой захаваўся дагэтуль (вуліца Маскоўская, 12), мела ў сваіх фондах кніжкі з аўтографам, падараваныя вялікім рускім пісьменнікам.

Перыядычныя выданні. У 1812 г. ў час напалеонаўскай акупацыі Адміністрацыйны савет Мінскага дэпартамента арганізаваў выпуск польскамоўнай газеты «Tymczasowa gazeta Mińska» (выдавец настаўнік І.Брадоўскі). Мінск стаў другім пасля Вільні горадам краю з уласнай прэсай. Ён быў у ліку першых беларускіх гарадоў, дзе ўслед за Вільняй пачала выходзіць недзяржаўная рускамоўная газета «Минский листок» (1886–1902), якая мела дэмакратычны кірунак. Тых жа пазіцый прытрымлівалася і мінская газета «Северо-западный край» (1902–1905). У ёй змяшчаліся ўзоры беларускага фальклору, быў надрукаваны першы верш на беларускай мове Янкі Купалы «Мужык» (28.5.1905 г.). З 1906 в России журнал по культуре болот под названием «Болотоведение» (№ 1–2, 1913–1914, с 1915 – в Москве).

Книгоиздательское дело. На протяжении 19 в. в Минске издано более 900 наименований книг и брошюр, из них на русском языке – около 90. В 1901–1917 гг. на русском языке было напечатано уже почти 1500 названий книг. В начале 20 в. в городе действовали белорусские издательства «Мінчук» (1906–1907) и «Саха» (1914–1915). В 1910 г. в Минске насчитывалось около 22 типографий и литографий. Такого количества издательских учреждений не имел ни один город Беларуси в ее современных границах. В 1820-х г. на контрактные ярмарки города виленские торговцы привозили польские, русские, немецкие, французские книги.

При минской гимназии, сразу же после ее открытия в 1803 г. была заложена библиотека, куда свозились старопечатные книги из костельных собраний. Вскоре она стала крупнейшей в городе. Во время советско-польской войны 1919–1920 гг. библиотека была вывезена в Польшу. Попытки основать в городе в 1836 г. и 1869 г. русскую публичную библиотеку наталкивались на трудности. Она не имела государственного финансирования и фактически самоликвидировалась. Слой русских служащих в Минске был еще не достаточно широким, чтобы содержать русскую библиотеку на общественные средства. Минчане читали преимущественно польские или еврейские книги. В приобретении их не было проблем. В городе существовал ряд частных библиотек и книжных магазинов. Продавались русские, польские, еврейские и зарубежные книги.

После революции 1905 г. открытие частных и общественных библиотек стало типичным явлением. В 1910 г. по количеству библиотек Минск пропускал вперед лишь Вильно. В 1912 г. в городе имелись 3 публичные библиотеки (имени А.Пушкина, имени Л.Толстого и в честь победы в Отечественной войне

г. ў Мінск пастаянна паступала віленская беларускамоўная газета «Наша ніва» (1906–1915 г.). Віленскія газеты даходзілі да Мінска амаль за дзень. Тут без асаблівых цяжкасцей можна было набыць маскоўскія і пецярбургскія газеты.

У 1914–1917 гг. па колькасці штогадовых рускіх перыядычных выданняў

В.Дунін-Марцінкевіч.
В.Дунин-Марцинкевич.
Vincent Dunin-Martsinkevich.

Мінск пачаў апярэджваць Вільню. У 1914–1915 гг. Мінск меў 24 перыядычныя выданні. І толькі з улікам польскіх газет і часопісаў Вільня па-ранейшаму была наперадзе. У 1910 г. на кожнае выданне ў ёй прыпадала каля 4 тыс. жыхароў, тады як у Мінску – каля 20 тыс. Аднак ніякі іншы горад Беларускага краю па колькасці перыядычных выданняў не мог паспрачацца з Мінскам.

Да 1905 г. ў горадзе выходзілі толькі рускія выданні. За друкаванне папольску спаганяўся штраф да 100 руб. Патрэбы прыхільнікаў польскай мовы задавальняла пераважна віленская прэса. Газеты «Kurier Litewski» і «Goniec Wileński» мелі ў Мінску сваіх уласных карэспандэнтаў. З Пецярбурга прыходзілі «Kraj» і «Dziennik Peterburski», які спрабаваў выдаваць у горадзе свой

1812 г.). Частные библиотеки действовали при книжных магазинах, разных ведомствах, общественных объединениях, средних учебных заведениях. Всего в начале 20 в. их насчитывалось около 20.

Открытая 25 декабря 1900 г. Пушкинская библиотека была одной из самых крупных в Беларуси (более 17 тыс. книг в 1908 г.). Она имела польский и еврейский отделы. В ее комнатах собирались учащиеся и интеллектуалы города. В некоторой степени библиотека заменяла здесь университет и могла стать базой для его открытия. Толстовская библиотека, которая работала с 1911 г. и здание которой сохранилось до сих пор (улица Московская, 12), имела в своих фондах книги с автографом, падаренные великим русским писателем.

Периодические издания. В 1812 г. во время наполеоновской оккупации Административный совет Минского департамента организовал выпуск польскоязычной газеты «Tymczasowa gazeta Mińska» (издатель – учитель И.Брадовский). Минск стал вторым после Вильно городом края с собственной прессой. Он был в числе первых белорусских городов, где вслед за Вильно начала выходить негосударственная русскоязычная газета «Минский листок» (1886–1902 г.), имевшая демократическое направление. Тех же позиций придерживалась и минская газета «Северо-западный край» (1902–1905). В ней помещались образцы белорусского фольклора, было напечатано первое стихотворение на белорусском языке Янки Купалы «Мужик» (28.5.1905 г.). С 1906 г. в Минск постоянно поступала виленская белорусскоязычная газета «Наша ніва» (1906–1915). Виленские газеты доходили до Минска почти за день. Здесь без особого труда можно было приобрести московские и петербургские газеты.

В 1914–1917 гг. по количеству ежегодных русских периодических изданий Минск начал опережать Вильно. В 1914–1915 гг. в Минске выходили 24 периодические издания. И только с уче-

дадатак «Głos Miński» (1911). З Варшавы дастаўляліся часопісы «Swiat», «Tygodnik ilustrowany». У 1911 г. ўлады выдалі дазвол на выданне яўрэйскай газеты «Der minsker Tog», а ў 1912 г. – газеты «Minsker Tagenblat».

У гады першай сусветнай вайны рускую прэсу ў горадзе пацяснілі польскія перыядычныя выданні. У 1915–1917 гг. у Мінску выдавалася 11 польскіх газет: «Pogoń» (1915–1916), «Nowy Kurier Litewski» (1915–1917), «Dziennik Miński» (1917–1918) і інш.

Першая беларуская газета «Вольная Беларусь» з'явілася ў Мінску ў чэрвені 1917 г. і выдавалася да лістапада 1918 г.

Літаратурная дзейнасць. Традыцыйнай формай літаратурнага жыцця Мінска ў першай палове 19 ст. былі літаратурныя вечары. На іх у 1840–1850-х г. выявіўся талент пісьменніка В.Дуніна-Марцінкевіча. Усе яго літаратурныя творы былі напісаны ў Мінску, дзе ён служыў, ці у невялічкім фальварку Люцынка, што належаў пісьменніку. Дзякуючы кнігам В.Дуніна-Марцінкевіча інтэлігенцыя Беларусі, і асабліва моладзь, пачынала чытаць па-беларуску. У яго доме збіралася мінская інтэлігенцыя, прыязджалі паэт У.Сыракомля і кампазітар С.Манюшка з Вільні, А.Плуг – з Варшавы, А.Вярыга-Дарэўскі – з Віцебшчыны, А.Ельскі – з Ігуменшчыны. У.Сыракомля надрукаваў у першым і другім нумарах часопіса «Teka Wileńska» («Віленскі зборнік») гісторыка-краязнаўчы нарыс «Мінск», дзе прызнаваўся ў закаханасці гораду і яго жанчынам, найпрыгажэйшым у краі. Паэт бачыў у знешнім абліччы Мінска нават больш еўрапейскасці, чым у Вільні.

Мясцовыя літаратары збіраліся таксама ў кнігарні свайго калегі Аляксандра Валіцкага, які пісаў па-польску і па-беларуску. У Мінску ў 1859–1860 гг. друкаваліся паэты І.Гольц-Мілер, Л.Вечар (Л.Шчарбовіч), публіцыст Ф.Чапялінскі, пісьменнік М.Лойка. Настаўнік літаратуры ў мінскай гімназіі І.Легатовіч быў вядомым аўтарам эпіграм і гумарыстычных вершаў, некатором польских газет и журналов Вильно по-прежнему был впереди. В 1910 г. на каждое издание в нем приходилось около 4 тыс. жителей, тогда как в Минске – около 20 тысяч. Однако никакой другой город Белорусского края по количеству периодических изданий не мог соперничать с Минском.

До 1905 г. в городе выходили только русские издания. За печатание на польском языке взимался штраф до 100 руб. Потребности сторонников польского языка удовлетворяла преимущественно виленская пресса. Газеты «Kurier Litewski» и «Goniec Wileński» имели в Минске своих собственных корреспондентов. Из Петербурга приходили «Kraj» и «Dziennik Peterburski», который пробовал издавать в городе свое приложение «Głos Miński» (1911). Из Варшавы доставлялись журналы «Swiat», «Tygodnik ilustrowany». В 1911 г. власти выдали разрешение на издание еврейской газеты «Der minsker Tog», а в 1912 г. – газеты «Minsker Tagenblat».

В годы первой мировой войны русскую прессу в городе потеснили польские периодические издания. В 1915–1917 гг. в Минске издавалось 11 польских газет: «Pogoń» (1915–1916), «Nowy Kurier Litewski» (1915–1917), «Dziennik Miński» (1917–1918) и др.

Первая белорусская газета «Вольная Беларусь» появилась в Минске в июне 1917 г. и издавалась до ноября 1918 г.

Литературная деятельность. Традиционной формой литературной жизни Минска в первой половине 19 в. были литературные вечера. На них в 1840–1850-х гг. проявился талант писателя В.Дунина-Марцинкевича. Все его литературные произведения были написаны в Минске, где он служил, или в небольшом фольварке Люцынка, принадлежавшем писателю. Благодаря книгам В.Дунина-Марцинкевича интеллигенция Беларуси, и особенно молодежь, начинала читать по-белорусски. В его доме собиралась минская интеллигенция, приезжали поэт В.Сырокомля и композитор С.Монюшко из Вильно, А.Плуг –

рыя з якіх пісаў па-беларуску. У сакавіку 1861 г. на літаратурных вечарах у Мінску пабываў сын А.Міцкевіча – Уладзіслаў. Мінск станавіўся адным з вядучых цэнтраў фарміравання новай беларускай літаратуры.

Прабівала сабе дарогу да мінскага чытача і руская літаратура. У Мінску жылі рускія пісьменнікі К.Рылееў (1815),

Янка Лучына (Іван Неслухоўскі).
Янка Лучина (Иван Неслуховский).
Yanka Luchina (Ivan Neslukhovsky).

А.Бястужаў-Румін (1820), М.Мураўёў (1821). Горад наведваў А.Грыбаедаў. У 1839 і 1840 гг. у Мінск прыязджаў М.Гогаль, а ў пачатку 1857 г. – Л. Талстой.

Новы ўздым літаратурнай дзейнасці пачаўся ў Мінску ў пачатку 1890-х г. Тады пачаў квітнець паэтычны талент І. Неслухоўскага (Я.Лучыны), які пісаў вершы на беларускай, рускай і польскай мовах. Прыхільнікі беларускага літаратурнага слова гуртаваліся вакол газеты «Минский листок». У ёй друкаваліся Я.Лучына і К.Каганец (К.Кастравіцкі), публіцыст і перакладчык з польскай мовы Д.Бохан, іншыя літаратары з Мінска і Беларусі. У якасці дадатку газета выпускала штогоднік «Северо-западный край»: 1888, 1892 і 1893 гг. пад рэдакцыяй А.Слупскага і 1889, 1890 гг. пад рэдакцыяй М.Доўнар-Запольскага.

из Варшавы, А.Верига-Даревский – с Витебщины, А.Ельский – с Игуменщины. В.Сырокомля напечатал в первом и втором номерах журнала «Teka Wileńska» («Виленский сборник») историко-краеведческий очерк «Минск», где признавался во влюбленности в город и в его жеищин, красивейших в крае. Поэт видел во внешнем облике Минска даже более европейскости, чем в Вильно.

Местные литераторы собирались также в книжном магазине своего коллеги А.Валицкого, писавшего по-польски и по-белорусски. В Минске в 1859–1860 гг. печатались поэты И.Гольц-Миллер, Л.Вечер (Л.Щербович), публицист Ф.Чепелинский, писатель М.Лойко. Учитель литературы в мииской гимназии И.Легатович был известным автором эпиграмм и юмористических стихотворений, некоторые из них были написаны по-белорусски. В марте 1861 г. на литературных вечерах в Минске побывал сын А.Мицкевича – Владислав. Минск становился одним из ведущих центров формирования новой белорусской литературы.

Пробивала себе дорогу к минскому читателю и русская литература. В Минске жили русские писатели К.Рылеев (1815), А.Бестужев-Рюмин (1820), Н.Муравьев (1821). Город посещал А.Грибоедов. В 1839 и 1840 гг. в Минск приезжал Н.Гоголь, а в начале 1857 г. – Л.Толстой.

Новый подъем литературной деятельности начался в Минске с 1890-х г. Тогда расцвел поэтический талаит И. Неслуховского (Я.Лучины), писавшего стихи на белорусском, русском и польском языках. Любители белорусского литературного слова группировались вокруг газеты «Минский листок». В ней печатались Я.Лучина и К.Каганец (К.Кастровицкий), публицист и переводчик с польского языка Д.Бохан, другие литераторы из Минска и Беларуси. В качестве приложения газета выпускала ежегодник «Северо-западный край»: 1888, 1892 и 1893 гг. под редакцией А. Слупского и 1889, 1890 гг. под редакцией М.Довнар-Запольского. Под видом

Пад выглядам «Календара» фактычна з'явіўся літаратурны альманах, прысвечаны Беларусі.

Напярэдадні першай сусветнай вайны Мінск усё больш прыцягваў да сябе беларускіх інтэлектуалаў. Свой знакаміты твор – паэму «Новая зямля» Якуб Колас пачаў пісаць за кратамі мінскага Пішчалаўскага турэмнага замка, куды песняра кінулі на тры гады (1908–1910) за рэвалюцыйную дзейнасць у 1906 г. У канцы 1913 г. ў Мінск пераехала Цётка (А.Пашкевіч) для рэдагавання беларускага часопіса для моладзі «Лучынка» (у 1914 г. выйшла 6 нумароў). У Мінску часопіс стаў значнай з'явай беларускай культуры. У ім друкаваліся Янка Купала, Якуб Колас, Цётка, Янка Журба, Цішка Гартны, Алесь Гурло, Змітрок Бядуля, А.Паўловіч, У.Галубок, М.Крапіўка. У 1913 г. з Вільні ў Мінск перабралася выдавецтва беларускага сельскагаспадарчага часопіса «Саха» (выходзіў да 1915 г.).

У перыяд 1890–1914 гг. у Мінску жылі і працавалі літаратары, якія пісалі на польскай мове: Б.Адамовіч, І.Вяржбіцкі, В.Газдава-Гадлеўскі, Г.Чапрыньская, якая складала вершы і па-літоўску, і па-беларуску. У верасні 1908 г. ў Мінску праездам пабывала Э.Ажэшка, а пазней – паэт і драматург з Кракава М.Шукевіч, народжаны ў Мінску прафесар Ягелонскага універсітэта (Кракаў) М.Здзяхоўскі.

Расла папулярнасць твораў рускіх пісьменнікаў. У 1895–1902 гг. у Мінску жыў і працаваў вядомы рускі пісьменнік Я.Чырыкаў. У Мінск прыязджалі С.Венгераў (1902), К.Чукоўскі (1908, 1913), Ф.Салагуб, І.Севяранін, В.Верасаеў (1913), У.Маякоўскі (1914). Пабывалі тут Леся Украінка (1900, 1901) і Шолам-Алейхем (1905, 1908, 1914).

Вайна сабрала ў Мінску значныя беларускія літаратурныя сілы. Беларускія пісьменнікі М.Багдановіч, Змітрок Бядуля, Зоська Верас (Л.А.Сівіцкая), І.Фарботка, Ф.Шантыр, У.Галубок (В.Голуб), А.Зязюля (А.Астрамовіч) групаваліся вакол «Беларускай хаткі»,

«Календаря» фактически появился литературный альманах, посвященный Беларуси.

Накануне первой мировой войны Минск все более притягивал к себе белорусских интеллектуалов. Свое знаменитое произведение – поэму «Новая земля» Якуб Колас начал писать за решеткой минского Пищаловского тюремного замка, куда песняра бросили на 3 года (1908–1910) за революционную деятельность в 1906 г. В конце 1913 г. в Минск переехала Тетка (А.Пашкевич) для редактирования белорусского журнала для молодежи «Лучынка» (в 1914 г. вышло 6 номеров). В Минске журнал стал значительным явлением белорусской культуры. В нем печатались Янка Купала, Якуб Колас, Тетка, Янка Журба, Тншка Гартный, Алесь Гурло, Змитрок Бядуля, А.Павлович, В.Голубок, М.Крапивка. В 1913 г. из Вильно в Минск переместилось издательство белорусского сельскохозяйственного журнала «Саха» (выходил здесь до 1915)

К.Каганец.
К.Каганец.
Karus' Kahanets.

В период 1890–1914 гг. в Минске жили и работали литераторы, писавшие на польском языке: Б.Адамович, И.Вержбицкий, В.Гоздава-Годлевский, Г.Чеп-

якая працавала з 1915 г. (вуліца Захар'еўская, цяпер плошча Незалежнасці – насупраць Чырвонага касцёла). Шмат рабіў для пашырэння ў горадзе беларускай культуры пісьменнік Ядвігін Ш., які ў 1914–1917 гг. стала жыў у Мінску. У беларускай газеце «Вольная Беларусь» (1917–1918) друкаваліся творы Якуба Коласа, М. Багдановіча,

У гэтым будынку знаходзілася тэатральная зала «Парыж», у якой 25 чэрвеня 1911 г. адбыўся спектакль па п'есе К.Каганца «Модны шляхцюк».

В этом здании находился театральный зал «Париж», в котором 25 июня 1911 г. состоялся спектакль по пьесе К.Каганца «Модный шляхтюк».

In this building there was situated a theatre hall «Paris» where on June 25, 1911 the K.Kahanets' play «A gentleman of fashion» was performed.

Змітрака Бядулі, А.Паўловіча, Янкі Журбы, Зоські Верас, У. Галубка, К. Каганца, М.Гарэцкага.

Тэатр. Прафесійныя тэатральныя калектывы пачалі выступаць у Мінску з канца 18 ст. У 1802–1805 гг. опернадраматычнай трупай у Мінску кіраваў М.Кажынскі. Пазней вядомы антрэпрэнёр узначаліў віленскі тэатр, а яго калектыў гастраліраваў нават у Маскве (1805) і Пецярбургу (1807). У далейшым тэа-

ринськая, которая сочиняла стихотворения и по-литовски, и по-белорусски. В сентябре 1908 г. в Минске проездом побывала Э.Ожешко, а позже – поэт и драматург из Кракова М.Шукевич, родившийся в Минске профессор Ягеллонского университета (Краков) М.Здеховский.

Росла популярность произведений русских писателей. В 1895–1902 гг. в Минске жил и работал известный русский писатель Е.Чириков. В Минск приезжали С.Венгеров (1902), К.Чуковский (1908, 1913), Ф.Сологуб, И.Северянин, В.Вересаев (1913), В.Маяковский (1914). Побывали здесь Леся Украинка (1900, 1901) и Шолом-Алейхем (1905, 1908, 1914),

Война собрала в Минске значительные белорусские литературные силы. Белорусские писатели М.Богданович, Змитрок Бядуля, Зоська Верас (Л.А.Сивицкая), И.Фарботко, Ф.Шантыр, В.Голубок (В.Голуб), А.Зязюля (А.Остромович) группировались вокруг «Беларускай хаткі», работавшей с 1915 г. (улица Захарьевская, сейчас площадь Независимости – напротив Красного костела). Много делал для распространения в городе белорусской культуры писатель Ядвигин Ш., постоянно живший в 1914–1917 гг. в Минске. В белорусской газете «Вольная Беларусь» (1917–1918) печатались произведения Якуба Коласа, М.Богдановича, Змитрока Бядули, А.Павловича, Янки Журбы, Зоськи Верас, В.Голубка, К. Каганца, М.Горецкого.

Театр. Профессиональные театральные коллективы начали выступать в Минске с конца 18 в. В 1802–1805 гг. оперно-драматической труппой в Минске руководил М.Кожинский. Позже известный антрепренер возглавил виленский театр, а его коллектив гастролировал даже в Москве (1805) и Петербурге (1807). В дальнейшем театральную жизнь города определяли гастрольные театральные труппы. До 1815 г. театральные представления проходили в зале городской гимназии, а с 1825 г. – в специально отреставрированном частном здании на Высоком рынке (сейчас

тральнае жыццё горада вызначалі гастрольныя тэатральныя трупы. Да 1815 г. тэатральныя прадстаўленні праходзілі ў зале гарадской гімназіі, а з 1825 г. – у спецыяльна адрэстаўрыраваным прыватным будынку на Высокім рынку (цяпер плошча Свабоды). На мінскай сцэне ставіліся выключна польскамоўныя п'есы. Рэпертуар фарміраваўся пад уплывам тэатра Польшчы. Мясцовыя антрэпрэнёры звярталіся да лепшых твораў заходнееўрапейскай драматургіі.

З канца 1830-х г. з'явіліся рускамоўныя прадстаўленні, якія даваліся побач з польскамоўнымі. У 1844–1851 гг. спектаклі на польскай, рускай і ўкраінскай мовах ставіліся ў будынку ратушы, які быў перароблены ў Ратушны тэатр. У 1846 г. ў горадзе была створана трупа сталага рускага тэатра. На яе патрэбы гарадское ўпраўленне адпускала па 3 тыс. руб. штогод. Мінчане змаглі пабачыць знакамітыя камедыі М.Гогаля «Рэвізор» і «Жаніцьба», камедыю А.Грыбаедава «Гора ад розуму». Не забываўся і мясцовы лірнік У.Сыракомля. У 1858 і 1859 гг. мінскі тэатр паставіў яго драмы «Каспер Карлінскі, або Абарона Ольштына» і «Соф'я, княжна Слуцкая».

У канцы 1860-х г. мінскі тэатр працаваў у наёмным памяшканні: будынку дваранскага сходу (1864–1878), пазней – у прыватным доме на Саборнай плошчы, пакуль гэты дом не згарэў (1884). У 1890 г. гораду ўдалося пабудаваць будынак тэатра (сёння Нацыянальны тэатр імя Я.Купалы). Ахвяраванні паступалі з усёй губерні, у тым ліку і ад каталіцкіх землеўладальнікаў.

У 1890–1914 гг. у Мінску гастралíравалі маскоўскі Малы тэатр, Александрынскі тэатр, пецярбургскі Тэатр драмы пад кіраўніцтвам У.Меерхольда, пецярбургскі тэатр П.Гайдэбурава, маскоўскі тэатр Ф.Корша. Тут выступалі ўкраінскія трупы М.Старыцкага, М.Крапіўніцкага, О.Суслава, П.Саксаганскага, Ю.Сагайдачнага; польскія трупы А.Баляслаўскага, Н.Младзіеўскай, М.Пршыбалка-Патоцкай, Ю.Славацка-

площадь Свободы). На минской сцене ставились исключительно польскоязычные пьесы. Репертуар формировался под влиянием театра Польши. Местные антрепренеры обращались к лучшим произведениям западноевропейской драматургии.

С конца 1830-х г. появились русскоязычные представления, дававшиеся рядом с польскоязычными. В 1844–1851 гг. спектакли на польском, русском и украинском языках ставились в здании ратуши, перестроенной в Ратушный театр. В 1846 г. в городе была создана труппа постоянного русского театра. На ее нужды городское управление отпускало по 3 тыс. руб. ежегодно. Минчане смогли увидеть знаменитые комедии Н.Гоголя «Ревизор» и «Женитьба», комедию А.Грибоедова «Горе от ума». Не забывался и местный лирник В.Сырокомля. В 1858 и 1859 гг. минский театр поставил его драмы «Каспер Карлинский, или Оборона Ольштына» и «Софья, княжна Слуцкая».

В конце 1860-х г. минский театр работал в наемном помещении здания дворянского собрания (1864–1878), позже – в частном доме на Соборной площади, пока этот дом не сгорел (1884). В 1890 г. городу удалось построить здание театра (сегодня Национальный театр имени Я.Купалы). Пожертвования поступали со всей губернии, в том числе и от католических землевладельцев.

В 1890–1914 гг. в Минске гастролировали московский Малый театр, Александринский театр, петербургский Театр драмы под руководством В.Мейерхольда, петербургский театр П.Гайдебурова, московский театр Ф.Корша. Здесь выступали украинские труппы М.Старицкого, М.Крапивницкого, О.Суслова, П.Саксаганского, Ю.Сагайдачного; польские труппы А.Болеславского, Н.Млодиевской, М.Пршибалко-Потоцкой, Ю.Словацкого, Ю.Поплавского; еврейские труппы Л.Михтермана («Интимный театр»), М.Генфера, Ю.Сем-Адлера, З.Гордона, Гиршбейна, М.Мейерсона.

га, Ю.Паплаўскага; яўрэйскія трупы Л.Міхтэрмана («Інтымны тэатр»), М. Генфера, Ю.Сем-Адлера, З.Гардона, Гіршбейна, М.Меерсона.

Мінск разам з Вільняй быў тым асяродкам, дзе фарміравалася беларускае тэатральнае мастацтва. Гэта было магчымым толькі ў форме аматарскіх спектакляў, традыцыя якіх захоўвалася ў горадзе на працягу ўсяго 19 ст. У 1906 г. адбыўся спектакль на беларускай мове ў маёнтку Пятроўшчына пад Мінскам у пастаноўцы А.Бурбіса. У пачатку 1907 г. ў садзе польскага таварыства «Сокал» Фальскі паказаў канцэртную праграму «Беларускі кірмаш». У 1911 г. ў Мінску выступаў першы беларускі тэатр І.Буйніцкага. Крыху пазней (1913) быў арганізаваны беларускі тэатральны гурток. Стараннямі А.Уласава ў жніўні 1914 г. ў Мінску з'явіліся першыя тэатральныя аб'явы на беларускай мове.

Станіслаў Манюшка за дырыжорскім пультам.
Станислав Монюшко за дирижерским пультом.
Stanislav Monyushko at a conductor's stand.

Спроба У.Фальскага легалізаваць напярэдадні першай сусветнай вайны дзейнасць у Мінску «Першага беларускага таварыства драмы і камедыі» не знайшла падтрымкі. Толькі ў красавіку

Минск вместе с Вильно был той средой, где формировалось белорусское театральное искусство. Это было возможно только в форме любительских спектаклей, традиция которых сохранялась в городе на протяжении всего 19 в. В 1906 г. прошел спектакль на белорусском языке в имении Петровщина под Минском в постановке А.Бурбиса. В начале 1907 г. в саду польского общества «Сокол» В.Фальский показал концертную программу «Беларускі кірмаш». В 1911 г. в Минске выступал первый белорусский театр И.Буйницкого. Немного позже (1913) был организован белорусский театральный кружок. Стараниями А.Власова в августе 1914 г. в Минске появились первые театральные объявления на белорусском языке.

Попытка В.Фальского легализировать накануне первой мировой войны деятельность в Минске «Первого белорусского общества драмы и комедии» не нашла поддержки. Только в апреле 1917 г., после свержения царизма, деятельность общества стала возможной. Возглавил его Ф.Жданович. Тогда же, в 1917 г., возник драматический кружок во главе с Ядвигиным Ш. Февральская революция 1917 г. дала возможность создать в Минске постоянный польский театр.

По интенсивности театральной жизни Минск уступал Витебску, но в городе на Двине это преимущество держалось за счет повышенной гастрольной деятельности артистов Москвы, Петербурга и других городов.

Музыкальная жизнь. Минск славился своими музыкальными традициями. Почти в каждой зажиточной семье имелся какой-либо музыкальный инструмент (преимущественно фортепьяно). Музыка преподавалась в школах. Ноты выписывались из Варшавы и Парижа. На концерты частного оркестра предводителя дворянства Минской губернии Л.Ракицкого в Минск съезжалась вся губерния.

В 1803 г. минское муниципальное руководство организовало городской оркестр, выступавший с публичными кон-

1917 г., пасля звяржэння царызму, дзейнасць таварыства стала магчымай. Узначальваў яго Ф.Ждановіч. Тады ж, у 1917 г., узнік драматычны гурток на чале з Ядвігіным Ш. Лютаўская рэвалюцыя 1917 г. дала магчымасць стварыць у Мінску сталы польскі тэатр.

Па інтэнсіўнасці тэатральнага жыцця Мінск саступаў Віцебску, але ў горадзе на Дзвіне гэта перавага трымалася коштам павышанай гастрольнай дзейнасці артыстаў Масквы, Пецярбурга і іншых гарадоў.

Музычнае жыццё. Мінск славіўся сваімі музычнымі традыцыямі. Амаль у кожнай заможнай сям'і меўся нейкі музычны інструмент (пераважна фартэпіана). Музыка выкладалася ў школах. Ноты выпісваліся з Варшавы і Парыжа. На канцэрты прыватнага аркестра прадвадзіцеля дваранства Мінскай губерні Л.Ракіцкага ў Мінск з'язджалася ўся губерня.

У 1803 г. мінскае муніцыпальнае кіраўніцтва арганізавала гарадскі аркестр, які выступаў з публічнымі канцэртамі ў гарадскім парку, а па святочных днях – на галерэі ратушы, што месцілася на плошчы Высокага рынку. Пры аркестры існавала музычная школа. У арганізацыі музычнага жыцця і адукацыі першай палавіны 19 ст. вядучая роля належала братам Дамініку і Вінцэнту Стафановічам. На працягу некалькіх дзесяцігоддзяў яны былі дырыжорамі гарадского духавога аркестра, давалі ўрокі музыкі. Дамінік з 1856 г. праводзіў сімфанічныя канцэрты. Яго вучнямі былі С.Манюшка і Ф.Міладоўскі.

У межах аматарскай музычнай дзейнасці закладваліся асновы беларускага нацыянальнага музычнага тэатра. Вядучая роля ў гэтым належала пісьменніку В.Дуніну-Марцінкевічу. Па яго ініцыятыве была створана невялікая аматарская трупа, якая ў 1843–1853 гг. ставіла оперы С.Манюшкі. У 1852 г. мінскія аматары сыгралі першую беларускую оперу «Ідылія» («Сялянка»). Лібрэта яе напісаў В.Дунін-Марцінкевіч, а музыцертами в городском парке, а по праздничным дням – на галерее ратуши, располагавшейся на площади Высокого рынка. При оркестре существовала музыкальная школа. В организации музыкальной жизни и образования первой половины 19 в. ведущая роль принадлежала братьям Доминику и Винценту Стефановичам. На протяжении нескольких десятилетий они были дирижерами городского духового оркестра, давали уроки музыки. Доминик с 1856 г. проводил симфонические концерты. Его учениками были С.Монюшко и Ф.Милодовский.

В пределах любительской музыкальной деятельности закладывались основы белорусского национального музыкального театра. Ведущая роль в этом принадлежала писателю В.Дунину-Марцинкевичу. По его инициативе была создана небольшая любительская труппа, которая в 1843–1853 гг. ставила оперы С.Монюшко. В 1852 г. минские любители сыграли первую белорусскую оперу «Идиллия» («Селянка»). Либретто ее написал В.Дунин-Марцинкевич, а музыку – С.Монюшко и К.Кжижановский. Со сцены звучали белорусский язык и белорусские народные мелодии.

Город посещали знаменитые музыканты из Испании, Бельгии, Польши. Устраивались концерты и силами местных профессиональных музыкантов (певицы Скибинская, Реут, известный пианист и композитор Ф.Милодовский, композитор и скрипач М.Ельский, а также его учитель – скрипач и композитор К.Кжижановский). В 1861 г. в Минске ставилась оперетта Ф.Милодовского «Конкуренты», написанная для актрисы М.Дроздовской.

В 1871–1897 гг. в Минске действовало государственное музыкальное училище органистов, единственное в Беларуси. В 1880 г. местный композитор П.Карафа-Корбут выступил одним из инициаторов создания Минского музыкального общества. Дирижировал оркестром общества А.Соколов. Звучала музыка преимущественно русских композиторов. Знаменитая опера С.Монюшко «Галька» ставилась

ку – С.Манюшка і К.Кжыжаноўскі. Са сцэны гучалі беларуская мова і беларускія народныя мелодыі.

Горад наведвалі славутыя музыканты з Іспаніі, Бельгіі, Польшчы. Наладжваліся канцэрты і сіламі мясцовых прафесійных музыкантаў (спявачкі Скібінская, Рэут, вядомы піяніст і кампазітар Ф.Міладоўскі, кампазітар і скрыпач М.Ельскі, а таксама яго настаўнік – скрыпач і кампазітар К.Кжыжаноўскі). У 1861 г. ў Мінску ладзілася пастаноўка аперэты Ф.Міладоўскага «Канкурэнты», напісанай для актрысы М.Драздоўскай.

У 1871–1897 гг. у Мінску дзейнічала дзяржаўнае музычнае вучылішча арганістаў, адзінае ў Беларусі. У 1880 г. мясцовы кампазітар П.Карафа-Корбут выступіў адным з ініцыятараў стварэння Мінскага музычнага таварыства. Дырыжыраваў аркестрам таварыства А.Сокалаў. Гучала музыка пераважна рускіх кампазітараў. Знакамітая опера С.Манюшкі «Галька» ставілася ў 1893 і 1894 гг. у летнім тэатры Мінска, пабудаваным у 1879 г.

У 1907–1915 гг. цэнтрам музычнага жыцця горада стала музычнае вучылішча купецкага сына Н.Рубінштэйна, які меў дыплом Пецярбургскай кансерваторыі. Пры вучылішчы быў створаны сімфанічны аркестр, працавала бібліятэка-чытальня Мінскага таварыства сяброў музыкі (1912–1917).

Пасля адкрыцця гарадскога тэатра (1890) і да першай сусветнай вайны ў Мінску гастраліравалі выдатныя музыканты Л.Аўэр, М.Батыстыні, Г. і Ю. Вяняўскія, І.Гофман, А.Зілоці, С.Рахманінаў, А.Скрабін, Т.Туа, Я.Кубелік, П.Сарасатэ, Б.Губерман. На мінскую сцэну выходзілі знакамітыя рускія спевакі Ф.Шаляпін, Л.Собінаў, паўночны шведскі салавей А.Форстрэм, выканаўца цыганскіх песен Н.Вяльцава, выканаўца рускіх народных песен Н.Плявіцкая, польская спявачка Я.Каралевіч. Сярод знакамітасцей былі і ўраджэнцы Мінска: спявачка венскай оперы М.Гольмар, спявачка міланскай оперы С.Кроль,

в 1893 и 1894 гг. в летнем театре Минска, построенном в 1879 г.

В 1907–1915 гг. центром музыкальной жизни города стало музыкальное училище купеческого сына Н.Рубинштейна, имевшего диплом Петербургской консерватории. При училище был создан симфонический оркестр, работала библиотека-читальня Минского общества любителей музыки (1912–1917).

После открытия городского театра (1890) и до первой мировой войны в Минске гастролировали первоклассные музыканты Л.Ауэр, М.Батистини, Г. и Ю. Венявские, И.Гофман, А.Зилоти, С.Рахманинов, А.Скрябин, Т.Туа, Я.Кубелик, П.Сарасате, Б.Губерман. На минскую сцену выходили знаменитые русские певцы Ф.Шаляпин, Л.Собинов, северный шведский соловей А.Форстрем, исполнительница цыганских песен А.Вяльцева, исполнительница русских народных песен Н.Плевицкая, польская певица Я.Каролевич. Среди знаменитостей были и уроженки Минска: певица венской оперы М.Гольмар, певица миланской оперы С.Кроль, оперная певица Г.Мейчик, которая пела в Милане («Ла Скала») и Лиссабоне. Широкой популярностью пользовались минские канторы (исполнители иудейских песен). Их выступления, устраиваемые в местных синагогах, привлекали не только евреев.

После Февральской революции 1917 г. оживилось белорусское музыкальное творчество. Образовался белорусский хор под руководством В.Фальского и А.Смолича. Вместе с белорусскими театральными коллективами выступали организованный в 1914 г. белорусский народный хор В.Теравского, танцевальный ансамбль Ч.Родзевича, народный оркестр Д.Захара.

Изобразительное искусство. В первой половине 19 в. в Минске действовали художественные мастерские, создававшие для церквей иконы и иконостасы. Около 10 минчан получили художественное образование в Виленском университете. Многие из них потом преподавали в минской гимназии, совершенствовали мастерство за границей

оперная спявачка Г.Мейчык, якая пела ў Мілане («Ла Скала») і Лісабоне. Шырокай папулярнасцю карысталіся мінскія кантары (выканаўцы іудзейскіх песен). Іх выступленні, што ладзіліся ў мясцовых сінагогах, прываблівалі не толькі яўрэяў.

Пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. ажывілася беларуская музычная творчасць. Стварыўся беларускі хор пад кіраўніцтвам У.Фальскага і А.Смоліча. Разам з беларускімі тэатральнымі калектывамі выступалі арганізаваны ў 1914 г. беларускі народны хор У.Тэраўскага, танцавальны ансамль Ч.Родзевіча, народны аркестр Д.Захара.

Выяўленчае мастацтва. У першай палове 19 ст. ў Мінску дзейнічалі мастацкія майстэрні, якія стваралі для цэркваў абразы і іканастасы. Каля 10 мінчан атрымалі мастацкую адукацыю ў Віленскім універсітэце. Многія з іх потым выкладалі ў мінскай гімназіі, удасканальвалі майстэрства за мяжой (К.Бароўскі, М.Падалінскі і інш.). У пачатку 19 ст. ў Мінску жыў і працаваў кракаўскі мастак Ю.Пешка, які знайшоў прытулак у губернскага сакратара Ю.Кабыліискага. Вядомы мецэнат актыўна дапамагаў таксама вельмі талеиавітаму мінскаму мастаку Я.Дамелю. Пэўны час у Мінску працаваў І.Хруцкі. З Мінскам цесна звязана жыццё і творчасць В.Ваньковіча, самай яркай постаці выяўленчага мастацтва Беларусі першай паловы 19 ст. Яго мінская гарадская сядзіба ў 2000 г. пасля рэстаўрацыі ператворана ў філіял Нацыянальнага мастацкага музея Беларусі.

У другой палове 19 ст. творы жывапісу можна было ўсё часцей бачыць у дамах разбагацелых гараджан і ў гарадскіх сядзібах прыгарадных землеўладальнікаў. Заказчыкамі мастакоў выступалі таксама храмы і тэатральныя калектывы. Тэатральныя дэкарацыі на мінскай сцэне афармлялі А. Главацкі, Я.Кураткевіч, вядомы мастак і гісторык мастацтва А.Шэмеш. У мінскім езуіцкім касцёле знаходзіліся творы Я.Дамеля і І.Аляшкевіча. Я.Дамель упрыгожваў касцёл на Кальварыйскіх

(К.Боровский, М.Подолинский и др.). В начале 19 в. в Минске жил и работал краковский художник И.Пешко, нашедший пристанище у губернского секретаря И.Кобылинского. Известный меценат активно помогал талантливому минскому художнику Я.Дамелю. Определенное время в Минске работал И.Хруцкий. С Минском тесно связаны жизнь

Валенцій Ваньковіч. Аўтапартрэт. Да 1840 г.
Валентий Ванькович. Автопортрет. До 1840 г.
Valenty Vankovich. A self-portrait. Before 1840.

и творчество В.Ваньковича – самой яркой личности изобразительного искусства Беларуси первой половины 19 в. Его минская городская усадьба в 2000 г. после реставрации превращена в филиал Национального художественного музея Беларуси.

Во второй половине 19 в. произведения живописи можно было все чаще видеть в домах разбогатевших горожан и в городских усадьбах пригородных землевладельцев. Заказчиками художников выступали также храмы и театральные коллективы. Театральные декорации на минской сцене оформляли А.Гловацкий, Е.Кураткевич, известный художник и историк искусства А.Шемеш. В минском иезуитском костеле находились произведения Я.Дамеля и И.Олешкевича. Я.Дамель украшал костел на Кальварийском

могілках. У сярэдзіне 19 ст. Петра-Паўлаўскі сабор (да 1798 г. Свята-Духаўская царква) аздаблялі рускі мастак Ф.Бруні і яго выхаванцы І.Ксенафонтаў і М.Сарокін.

У 1891 г. губернскі архітэктар і мастак В.Маас арганізаваў першую ў Мінску выстаўку мастацкіх карцін. У 1890-я г. ў Мінск прыехалі жыць прафесійныя мастакі Э.Сукоўскі, А. Папоў, а пазней – Я.Кругер, Л.Альпяровіч. Мастак-баталіст А.Папоў узначальваў мастацкую секцыю Мінскага таварыства аматараў прыгожых мастацтваў, а ў 1899 г. заснаваў пры гэтым таварыстве рысавальную школу. З 1906 г. ў горадзе дзейнічала рысавальная школа Я.Кругера, якая карысталася папулярнасцю не меншай, чым рысавальная 77школа Ю.Пэна ў Віцебску.

Важнай падзеяй у культурным жыцці горада стала выстаўка перасоўнікаў (21–30 снежня 1899 г.). Мінчане змаглі паглядзець карціны І.Рэпіна, Р.Мясаедава, М.Касаткіна, У. і К. Макоўскіх, А.Архіпава.

У пачатку 20 ст. мастацкія выстаўкі набылі рэгулярны характар. Арганізатарамі выступалі грамадскія культурна-асветныя ўстановы. Экспанаваліся творы І.Хруцкага, І.Трутнева, Ф.Рушчыца, Я.Дамеля, мінскіх мастакоў І.Баклеўскага, Я.Кругера, Г.Пінуса, І.Яроменкі, Л.Альпяровіча, члена Таварыства перасоўных мастацкіх выставак І.Пахітонава, які ў 1900–1910 гг. жыў на Міншчыне.

У 1911 г. намаганнямі Ф.Рушчыца, аўтара карціны «Мінск зімой», гарадская выстаўка ў памяшканні польскага таварыства «Агніска» набыла міжнародны характар. У ёй удзельнічалі беларускія, літоўскія, польскія і рускія мастакі: Л.Альпяровіч, Г.Вейсенгоф, Я.Кругер, Ф.Рушчыц, М.Чурлёніс, І.Айвазоўскі і інш. Усяго было выстаўлена 166 работ.

У сакавіку 1915 г. мясцовыя мастакі правялі выстаўку для вайскоўцаў. У лістападзе 1916 г. майстры пэндзля ладзілі даволі значную рэтраспектыў-

кладбище. В середине 19 в. Петропавловский собор (до 1798 г. Свято-Духовская церковь) оформляли русские художники Ф.Бруни и его воспитанники И.Ксенофонтов и М.Сорокин.

В 1891 г. губернский архитектор и художник В.Маас организовал первую в Минске выставку художественных полотен. В 1890-е г. в Минск приехали на жительство профессиональные художники Э.Суковский, А.Попов, а позднее – Я. Кругер, Л.Альперович. Художник-баталист А.Попов возглавлял художественную секцию Минского общества любителей изящных искусств, а в 1899 г. основал при этом обществе рисовальную школу. С 1906 г. в городе действовала рисовальная школа Я.Кругера, пользовавшаяся не меньшей популярностью, чем рисовальная школа Ю.Пэна в Витебске.

Важным событием в культурной жизни города стала выставка передвижников (21–30 декабря 1899 г.). Минчане смогли посмотреть картины И.Репина, Г.Мясоедова, Н.Касаткина, В. и К. Маковских, А.Архипова.

В начале 20 в. художественные выставки приобрели регулярный характер. Организаторами выступали общественные культурно-просветительные учреждения. Экспонировались произведения И.Хруцкого, И.Трутнева, Ф.Рущица, Я.Дамеля, минских художников И.Боклевского, Я.Кругера, Г.Пинуса, И.Яременко, Л.Альперовича, члена Общества передвижных художественных выставок И.Похитонова, который в 1900–1910 гг. жил на Минщине.

В 1911 г. усилиями Ф.Рущица, автора картины «Минск зимой», городская выставка в помещении польского общества «Огниско» приобрела международный характер. В ней участвовали белорусские, литовские, польские и русские художники: Л.Альперович, Г.Вейсенгоф, Я.Кругер, Ф.Рущиц, Н.Чюрленис, И.Айвазовский и др. Всего было выставлено 166 работ.

В марте 1915 г. местные художники провели выставку для армейцев. В ноябре 1916 г. мастера кисти устраивали доволь-

ную выстаўку мастацтва. На ёй было прадстаўлена каля 250 твораў мастацтва.

Музеі, масавая культура. Шырокую вядомасць у пачатку 19 ст. меў мінскі «музей» Ю.Кабылінскага. Гаспадар сабраў вялікую калекцыю рукапісаў на пергаменце, старадрукаў, розных прадметаў гісторыі, этнаграфіі і мастацкіх карцін. Паслядоўнікам Ю.Кабылінскага стаў М.Гаўсман. Яго зборы мастацкіх карцін, археалагічных і этнаграфічных матэрыялаў, як і зборы Ю.Кабылінскага, былі даступнымі для наведвальнікаў. Да канца 19 ст. беларускі гісторык, археолаг і калекцыянер Г.Татур стварыў у Мінску багаты прыватны музей беларускай матэрыяльнай культуры, а таксама выключна каштоўную бібліятэку рукапісаў і старадрукаў (6,5 тыс. тамоў). Ніводны іншы губернскі горад у межах сучаснай Беларусі не меў такога унікальнага збору. На жаль, скарбы Г.Татура пасля яго смерці былі прададзены, многія вывезены за мяжу.

Граф Э.Чапскі пераправіў у 1894–1895 гг. свае зборы каштоўнасцей з маёнтка Станькава, што каля Мінска, у Кракаў. У 1872 г. пры губернскім статыстычным камітэце ўзнік невялічкі музей тутэйшай даўніны, які праіснаваў да канца 19 ст. Мінскі царкоўны гісторыка-археалагічны камітэт адкрыў у 1908 г. Мінскі царкоўны гісторыка-археалагічны музей. Гарадская ўправа прычынілася да заснавання Мінскага гарадскога музея (1912–1915). У 1913 г. ў горадзе пачаў працаваць Земскі сельскагаспадарчы музей. Музейныя калекцыі меліся пры буйнейшых навучальных і пры некаторых дзяржаўных установах горада.

Пачалося распаўсюджванне масавай культуры. З 1880-х г. у горад рэгулярна прыязджалі цыркавыя артысты. Быў узведзены будынак цырка (у 1884–1886 гг. – драўляны, у 1907 г. – мураваны), з'явіўся кінематограф (1906). У 1907 г. тут быў паказаны першы айчынны фільм: «Пажар у Мінску

но значительную ретроспективную выставку живописи. На ней было представлено около 250 произведений искусства.

Музеи, массовая культура. Широкую известность в начале 19 в. имел минский «музей» И.Кобылинского. Хозяин собрал большую коллекцию рукописей на пергаменте, старопечатных книг, разных предметов истории, этнографии и художественных картин. Последователем И.Кобылинского стал М.Гаусман. Его собрания художественных картин, археологических и этнографических материалов, как и собрания И.Кобылинского, были доступными для посетителей. До конца 19 в. белорусский историк, археолог и коллекционер Г.Татур создал в Минске богатый частный музей белорусской материальной культуры, а также исключительно ценную библиотеку рукописей и старопечатных книг (6,5 тыс. томов). Никакой другой губернский город в границах современной Беларуси не имел такого уникального собрания. К сожалению, сокровища Г.Татура после его смерти были проданы, многие вывезены за границу.

Граф Э.Чапский переправил в 1894–1895 гг. свои собрания ценностей из имения Станьково, что около Минска, в Краков. В 1872 г. при губернском статистическом комитете возник маленький музей местной старины, просуществовавший до конца 19 в. Минский церковный историко-археологический комитет открыл в 1908 г. Минский церковный историко-археологический музей. Городская управа приняла участие в основании Минского городского музея (1912–1915). В 1913 г. в городе начал работать Земский сельскохозяйственный музей. Музейные коллекции имелись при крупнейших научных и при некоторых государственных учреждениях города.

Началось распространение массовой культуры. С 1880-х г. в город регулярно приезжали цирковые артисты. Было возведено здание цирка (в 1884–1886 гг. – деревянное, в 1907 г. – каменное), появился кинематограф (1906). В 1907 г. здесь был показан первый отечественный фильм

на Паліцэйскай вуліцы». У гады першай сусветнай вайны ў прыфрантавым Мінску вялікую папулярнасць набыло эстраднае мастацтва.

«Пожар в Минске на Полицейской улице». В годы первой мировой войны в прифронтовом Минске большую популярность приобрело эстрадное искусство.

ЛІТАРАТУРА

ЛИТЕРАТУРА

Анішчанка Я.К. Беларусь у гады Кацярыны II (1772–1796). Мн., 1998.

Архітэктура Беларусі. Энцыкл. давед. Мн., 1993.

Атрушкевіч М. Гарадское кіраванне на Беларусі ў канцы XVIII – пачатку XX стст. // Бел. гіст. часоп. 1999. № 3.

Баравы Р. Ціхія мінскія ўскраіны // Добры вечар. 1991. 30 снеж.

Біч М.В. Беларускае адраджэнне ў XIX – пачатку XX ст.: Гіст. асаблівасці, узаемаадносіны з інш. народамі. Мн., 1993.

Бич М.О. Развитие социал-демократического движения в Белоруссии в 1883—1903 гг. Мн., 1973.

Боровой Р. Историческая топография древнего Минска: Обзор источников и современное состояние проблемы // Гіст.-археал. зб. Мн., 1997. № 12.

Восстание в Литве и Белоруссии 1863 г.: Док. и материалы. Мн., 1965.

Голос провинции. 1906. 30 нояб.

Горад и гады: Апавяданні. Вершы. Нарысы. Замалёўкі. Артыкулы. Успаміны. Мн., 1967.

Города России в 1904 г. СПб., 1906.

Города России в 1910 г. СПб., 1914.

Гісторыя Мінска. Мн., 1967.

Гуд П.А., Гуд Н.І. Беларускі кірмаш. Мн., 1996.

Дакументы і матэрыялы па гісторыі Беларусі (1772–1903). Т. 2. Мн., 1940.

Дзянісаў У. Плошча Свабоды ў Мінску. Мн.,1985.

Документы и материалы по истории Белоруссии (1900–1917). Т. 3. Мн., 1953.

Документы и материалы по истории Белоруссии. Т. 4. Мн., 1954.

Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. М., 1968.

Захаревич И. О городском самоуправлении. Чериков, 1908.

История Минска. Мн., 1957.

Калинин В.Д. Из истории городского самоуправления в России (XVII – начало XX вв.). М., 1994.

Карповіч Т.А. Культурнае жыццё Мінска 1-й паловы XIX ст. Мн., 2000.

Кісялёў Г. Пачынальнікі. Мн., 1977.

Кнорин В.Г. Избр. статьи и речи. Мн., 1990.

Конан У.М., Шахматаў Б.М. З гісторыі перыядычнага друку ў Мінску // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1967. № 3.

Кравцов А.И. Педагогическое образование в Белоруссии в дооктябрьский период // Уч. зап. Минского пед. ин-та иностр. языков. Мн., 1958. Вып. 1.

Марцынкевіч Н., Шыбека З. Перапіс нерухомай маёмасці Мінска 1910 г. //Спадчына. 2001. № 3.

Материалы, относящиеся до нового общественного устройства в городах империи (Городовое положение 16 июня 1870 г.). Т. 2. СПб., 1877.

Минск: Энцикл. справ. Мн., 1983.

Минский листок. 1900. 23 янв., 6 февр., 14 мая; 1901. 17 июня; 1910. 14 дек.; 1911. 23 янв.

Михайловский А.С. Реформы городского самоуправления в России. М., 1908.

Нардова В.Н. Городское самоуправление в России в 60-х – начале 90-х гг. XIX в. Правительственная политика. Л., 1984.

Нарысы гісторыі Беларусі. Т. 1–2. Мн., 1994–95.

Отчет о состоянии Минского еврейского ремесленного училища за 1911 и 1912 гг. Мн., 1913.

Отчет о состоянии Минской мужской гимназии за 1897–98 учебный год. Мн., 1898.

Памятники Минска / Авт.-сост. В.П.Шамов. Мн., 1991.

Памяць: Гіст.-дакум. хроніка Мінска: У 4-х кн. Кн. 1–2. Мн., 2001–02.

Перыядычны друк Беларусі 1817–1916 гг.: Бібліягр. паказ. Мн., 1960.

Плавский К. Минск, его прошлое и настоящее: Очерк // Минские губ. ведомости. 1891. № 110, 113.

Предварительный список периодических изданий России 1901–1916 гг. Л., 1949.

Рудовіч С. Час выбару: Праблема самавызначэння Беларусі ў 1917 г. Мн., 2001.

Савицкий Э.М. Революционное движение в Белоруссии. Мн., 1981.

Самбук С.М. Политика царизма в Белоруссии во второй половине XIX в. Мн., 1980.

Сборник сведений о настоящем состоянии городского хозяйства в главнейших городах России. Самара, 1889.

Скир А. Еврейская духовная культура в Беларуси: Ист.-лит. очерк. Мн., 1995.

Содаль У. Вінцэнт Якуб Дунін-Марцінкевіч. Мн., 1997.

Справочный адресный указатель с планом Минска и календарем на 1904 г. Мн., 1904.

Сыракомля У. Мінск: Беглы агляд сучас. стану Мінска. Мн., 1992.

Сяменчык М.Я. Грамадска-палітычнае жыццё на Беларусі ў перыяд Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый (сакавік 1917 – сакавік 1918 гг.).Ч. 1–2. Мн., 2001–02.

Труды съезда представителей западнорусских православных братств. Мн., 1908.

1863 год на Меншчыне. Менск, 1927.

Турук Ф. Белорусское движение: Очерк истории нац. и революц. движения белорусов. М., 1921.

Тучапский П.Л. Из пережитого: Девяностые годы. Одесса, 1923.

Цьвікевіч А. «Западно-руссизм»: Нарысы з гісторыі грамадз. мысьлі на Беларусі ў XIX і пач. XX в. 2 выд. Мн., 1993.

Чернявская В., Петросова Е. Памятники архитектуры Минска XVII – начала XX вв. Мн., 1984.

Шибеко З.В. Минск в конце XIX – начале XX в.: Очерк социально-экон. развития. Мн., 1985.

Яго ж. Гарады Беларусі: (60-я гг. XIX – пач. XX стст.). Мн., 1997.

Шпилевский П.М. Путешествие по Полесью и белорусскому краю. Мн., 1992.

Мінск // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1999. Т. 5.

Шыбека З.В., Шыбека С.Ф. Мінск: Старонкі жыцця дарэв. горада: Пер. з рус. Мн., 1994.

Ягораў Ю. Да пытання аб горадабудаўнічай гісторыі Мінска ў XVII– першай палове XIX ст. // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1955. № 3.

Iwaszkiewicz Jan. Minsk // Co tojest polska? Poznań, 1925.

Kowalewska Z. Obrazki mińskie. Wilno, 1912.

Zienkiewicz T. Polskie zycie literackie w Minsku w XIX i na poczatku XX wieku (do roku 1921). Olstyn, 1997.

В период нахождения в составе Российской империи город постепенно превращался из провинциального губернского центра в крупнейший город Беларуси.

Политическому лидерству Минска в крае способствовало выгодное географическое положение города, а также стремление Российской империи превратить его в свою опорную базу.

В первой половине 19 в. общественно-политическая жизнь города ориентировалась на Польшу, что было связано с полонизированностью высших слоев минского общества. Во время войны 1812 г. Минск был крупнейшей тыловой базой французских войск.

В 40–50-е г. 19 в. центром политической жизни города становится минская гимназия. Минская повстанческая организация была создана накануне восстания 1863–1864 гг. и состояла в основном из гимназистов и студентов. Ее лидерами были Я.Козел, А.Трусов, дочь известного белорусского писателя В.Дунина-Марцинкевича Камилла. Выступления повстанцев были подавлены царскими властями.

В 1870-е г. развивается народническое движение. В Минске работали подпольные народнические кружки, типография. В 1904 г. сформировалась региональная организация общероссийской партии социалистов-революционеров.

На 1870-е г. пришлось зарождение рабочего движения: проводились стачки, забастовки, появились марксистские кружки. В 1895 г. минские рабочие впервые отметили Первомай. В 1898 г. в Минске состоялся первый съезд Российской социал-демократической рабочей партии (РСДРП). В 1902–1904 гг. Минск стал местом зарождения белорусского политического движения – Белорусской Социалистической Громады.

В годы революции 1905–1907 гг. город являлся одним из центров революционной борьбы. 18 октября 1905 г. в городе состоялся 20-тысячный митинг, который по приказу губернатора П.Курлова был расстрелян (погибло до 100 человек). После революции деятельность политических партий в Минске фактически полностью прекратилась.

В начале первой мировой войны был создан Минский военный округ, а с октября 1915 г. Минск превратился в прифронтовой город. Февральская революция 1917 г. позволила разным политическим партиям и общественным организациям легально осуществлять свою деятельность. Минск стал ведущим политическим центром Беларуси.

В начале 19 в. Минск был провинциальным городом, расположенным в самой глубинке белорусских земель, вдали от морских портов, полноводных рек и больших городов. Строительство железных дорог (начало 1870-х гг.) создавало благоприятные условия не только для роста города, но и для формирования белорусского национального рынка.

В конце 19 – начале 20 в. по уровню экономического развития Минск превратился в ведущий город Беларуси. В этот период изменился архитектурный облик города. Произошел полный разрыв со средневековой традицией. Минск впервые начал застраиваться по подготовленным проектным планам по образцу Санкт-Петербурга с его главной улицей и прямоугольными кварталами. Тогда была проведена новая главная трасса города – улица Захарьевская (современный проспект Независимости). Господствующее положение в архитектуре Минска 19 в. занимал классицизм. Произошли изменения в культовой архитектуре города, в названиях улиц. Однако новые власти сохранили древнюю радиально-веерную планировочную структуру центра города, а русские архитектурно-строительные каноны придали образу Минска еще большее разнообразие. Царский город сосуществовал с городом великих князей литовских и городом Рюриковичей, каменная архитектура – с деревянной.

В отличие от других городских поселений Беларуси Минск формировался как полицентрический город (Низкий рынок, Высокий рынок, Новое место). На окраинах возникали новые предместья: Грушевка, Добрые Мысли, Долгий Брод, Золотая Горка, Комаровка, Ляховка, Переспа, Плещанка, Серебрянка, Сторожевка, Уборки.

В конце 19 – начале 20 в. Минск отличался высокими темпами прироста городского населения и стремительным расширением городской территории.

Население Минска увеличилось с 5 000 человек в 1800 г. до 27 тыс. человек в 1860 г. и до 106,7 тыс. человек в 1913 г. Быстрый рост населения Минска вызвал спрос на жилье, выросли цены на квартиры, заселялись окраины города. Постепенно рос уровень медицинского обслуживания населения. Город становился и культурным центром. Центрами отдыха и развлечений минчан разных социальных категорий были театр, цирк, ярмарки, широко отмечались церковные праздники, организовывались балы, праздничные шествия, массовые игры. В конце 19 – начале 20 в. появились и сразу же приобрели большую популярность кинематограф, спортивные мероприятия.

Императрица Екатерина II упразднила магдебургское право и ввела в губернских городах Беларуси наряду с магистратами городские думы, которые хотя и оставались выборными, но находились в полной зависимости от губернских властей. После восстания 1863–1864 гг. городское самоуправление еще более попало под контроль царской администрации. Принятым в 1870 г. Городовым положением (в Минске начало действовать в 1876 г.) предусматривалось создание всесословных органов управления. На основе имущественного ценза выбирались дума (распорядительный орган) и управа (исполнительный орган). Очередное Городовое положение 1892 г. было введено в Минске в 1893 г. На должности городского головы наиболее заметный след оставил граф К.Чапский (1890–1901), при котором в Минске появилось электричество, телефон, конка. После свержения российского самодержавия городскими делами управлял Минский комитет общественной безопасности, избранный 16 –17 марта 1917 г.

Научной деятельностью в городе занимались Общество минских врачей (с 1863), Минское общество сельского хозяйства (с 1876), Общество любителей природоведения, этнографии и археологии (с 1912). В 1900 г. была открыта первая публичная библиотека имени А.Пушкина.

Минск становился одним из центров формирования новой белорусской литературы. В городе в разное время писали и печатались В.Дунин-Марцинкевич, А.Валицкий, Я.Лучина, К.Каганец, Я.Колас, Я.Купала, Тётка (А.Пашкевич) и др.

Профессиональные театральные коллективы начали выступать в Минске с конца 18 в. Театр размещался в зданиях, не приспособленных для выступлений, и только в 1890 г. было построено отвечающее всем требованиям здание театра. Город славился своими музыкальными традициями. Здесь преподавали музыку братья Доминик и Винцент Стефановичи. Их учениками были С.Монюшко и Ф.Миловский. В 1852 г. минские любители сыграли первую белорусскую оперу «Идиллия» («Селянка»), либретто к которой написал В.Дунин-Марцинкевич, а музыку – С.Монюшко и К.Кжижановский. В Минске жили и работали известные художники: Ю.Пешка, Я.Дамель, И.Хруцкий, В.Ванькович, А.Шемеш и др.

Минск был значительным центром русской культурной жизни. Определенная часть русской интеллигенции города была связана с местной культурной традицией. В городе преобладала русская культура демократического направления. После

1905 г. эта культура приобретала белорусский национальный колорит и начала работать на будущее Беларуси.

В масштабах России Минск стал по существу наряду с Вильно центром белорусской культуры. А как город поликультурный, воспринимался своим, родным не только белорусами, но и русскими, поляками, евреями, что во многом определило выбор Минска в качестве белорусской столицы.

During the period of the Russian Empire (1793–1917) the city was gradually changing from a provincial centre into the largest city of Belarus. Its favourable geographical position, as well as the Russian Empire's intention to turn it into a stronghold of its dominance in the Lithuanian – Belarusian territories, contributed greatly to Minsk, acquiring its political leadership in the region.

In the first half of the 19th the city's socio-political life was mainly oriented towards Poland, due to a high degree of polonization of the upper strata of the population. During the war of 1812 Minsk was an important rear base of the French army.

In the 40s and 50s of the 19th century the city's political life was centered in Minsk gymnasia. The Minsk insurgent organization was formed before the revolt of 1863–1864 and included mainly the students. It was led by Ya. Kozel, A. Trusov and the daughter of the famous Belarusian writer V. Dunin-Martsinkevich – Kamila. The uprising was suppressed by the tsarist authorities.

In 1870s the struggle against the tsarism became more fierce. In Minsk there functioned underground cells of the Narodnaya Volya organization and a printing-house. In 1904 there was formed a regional branch of the All-Russian social-democratic party.

The 1870s was a period of the working class movement rise, which was marked by a number of strikes and the appearance of the Marxist groups. In 1895 Minsk workers celebrated for the first time the May Day. In 1898 the 1st congress of the Russian social democratic working party was held in Minsk. In 1902–1904 Minsk became the birthplace of the Belarusian political movement known as the Belarusian Socialist Hramada.

During the revolution of 1905–1907 the city became one of the revolutionary struggle centres. On the October 18, 1905 20,000 people took the streets in a march of protest. By the order of the governor P. Kurlov troops opened fire and nearly 100 people were killed. After the revolution the political parties' activity in Minsk was actually stopped.

At the beginning of the World War I Minsk military district was formed and in October 1915 Minsk turned into a battle-front city. The February revolution of 1917 legalized various political parties and social organizations thus turning the city into the leading political centre of Belarus.

In the early 19th century Minsk was a provincial town situated in the remote place of the Belarusian land – far from the seaports, full-flowing rivers and major cities. The construction of the railways (early 1870s) created favourable conditions not only for the city development, but also for the Belarusian national market formation.

By the end of the 19th – beginning of the 20th centuries Minsk had become the most economically developed Belarusian city. On that period its architectural landscape

was changed dramatically, having completely deviated from the mediaeval tradition. For the first time in the city's history, Minsk was build up according to the architectural design, similar to that of St.-Petersburg with its main avenue and rectangular blocks of buildings. Zakharievskaya street (now Independence avenue), laid at that time, became the city's main thoroughfare. The leading line in Minsk architecture of the 19th century was that of classicism. There took place a certain changes in the cult architecture of the city and in the street names. Nevertheless, the new authorities preserved the old radial and fan-shaped planning structure of the city's centre, so that the Russian architectural canons and traditions only contributed to the architectural diversity of Minsk. The tsarist city existed side by side with the city of the Grand Dukes of Lithuania and the city of Ryurikovichy, and its stone architecture – with the wooden one.

Unlike the other urban settlements of Belarus, Minsk was developing as a polycentric city (Lower Market, Upper Market, New Place). On the outskirts of the city there appeared the new suburbs: Hrushevka, Dobrye Mysli, Dolgiy Brod, Zolotaya Gorka, Komarovka, Lyakhovka, Perespa, Pleshchanka, Serebryanka, Storozhevka, Uborki.

The end of the 19th and the beginning of the 20th centuries Minsk saw a considerable growth of the city's population and dynamic expansion of it's territory.

The population increased from 5,000 people in 1800 to 27,000 people in 1860 and 106,700 people in 1913. The rapid population growth created a demand for the housing, therefore the rent increased and the city outskirts were gradually populated. The level of the medical service was also improving. The city was becoming also a cultural centre. The Minsk town-dwellers of different social strata spent their leisure time at the balls, theatre and circus, participated in the religious holidays and processions, different outdoor games. By the end of the 19th – beginning of the 20th centuries there appeared and immediately became popular the cinematograph and sports.

The empress Katherine II abolished the Magdeburg privilege and introduced in the provincial Belarussian cities along with magistrats the municipal councils known as the city dumas. Being elected body, dumas were, nevertheless, totally dependent on the provincial authorities. After the uprising of 1863–1864 the municipal self-government was brought under even more strict control of the tsarist administration. According to the Municipal regulations of the 1870 (in Minsk it came into force in 1876), there had to be formed the administrative bodies including the representatives of all social classes. On the basis of the property qualification the duma (a managing body) and uprava (executive body) were elected. The following Municipal regulations of 1892 were introduced in Minsk in 1893. The most prominent mayor was count K.Chapsky (1890–1901) who promoted the electricity, telephone, horse-drawn tram appearing in Minsk. After the Russian autocracy was overthrown, the municipal affairs were managed by the Minsk public security committee, elected on March 16 –17, 1917.

The research work in the city was carried out by the «Minsk medical association» (since 1863), «Minsk agricultural association» (since 1876), «The amateurs of natural history, ethnography and archeology association» (since 1912). In 1900 the first public library named after A.S. Pushkin was opened.

Minsk was becoming one of the centers of the new Belarusian literature. In the city at different times wrote and were published such outstanding writers as V. Dunin-Martsinkevich, A. Valitsky, Ya. Luchina, K. Kahanets, Ya. Kolas, Ya. Kupala, A. Pashkevich and others.

The professional theatre groups appeared in Minsk at the end of the 18th century, though for a long time they had no buildings of their own. The theatre building meeting all the necessary requirements was constructed only in 1890. The city was also famous for its musical traditions. The brothers Dominik and Vincent Stefanovich taught the music here and among their students there were such famous musicians as S. Monyushko and F. Milodovsky. In 1852 an amateur group performed the first Belarusian opera «The idyll» («A peasant woman»), its libretto was written by V. Dunin-Martsinkevich and the music – by S. Monyushko and K. Krzhizhanovsky. In Minsk there lived and worked the famous painters Yu. Peshka, Ya. Damel, I. Khrutsky, V. Vankovich, A. Shemesh and others.

Minsk had been a significant centre of Russian culture, as the majority of the Russian city intellectuals were closely connected to their native cultural tradition. In the city there dominated the Russian democratic culture. After the events of 1905 this culture acquired the Belarusian national colouring, and was aimed at the future perspectives of Belarus.

Minsk became a Belarusian cultural centre along with Vilnya. Being of polycultural nature, it was perceived as a native city not only by the Belarusians, but the Russians, Polish and Jews as well, which was a decisive factor of making it the capital.

У першыя дзесяцігоддзі савецкай улады

В первые десятилетия советской власти

Раздзел IV

У першыя дзесяцігоддзі савецкай улады

1. МІНСК У КАСТРЫЧНІКУ 1917–1920 ГГ.

Барацьба за ўсталяванне ў горадзе савецкай улады. Паведамленне аб узброеным паўстанні ў Петраградзе і звяржэнні Часовага ўрада было атрымана ў Мінску даволі хутка. Ужо 25 кастрычніка (7 лістапада) ад імя Мінскага савета бальшавікі абвясцілі загад № 1 «Да насельніцтва горада Мінска і яго наваколляў». У ім было заяўлена, што ўлада ў горадзе пераходзіць у рукі савета рабочых і салдацкіх дэпутатаў, устанаўліваецца рэвалюцыйная цэнзура над усімі газетамі, якія выходзяць у Мінску.

Ад імя Мінскага савета з гарадской турмы выпусцілі зняволеных, якія былі арыштаваны мясцовымі прадстаўнікамі Часовага ўрада ў сувязі з ліпеньскімі падзеямі 1917 г. ў Петраградзе, калі там была расстраляна дэманстрацыя. Выпушчаным зняволеным бальшавікі раздалі зброю і стварылі 1-ы імя Мінскага савета рэвалюцыйны полк. Ён уключаў тры батальёны, кулямётную і сувязную каманды, разведку і лазарэт. Для ўзбраення палка з гарадскіх артылерыйскіх

Раздел IV

В первые десятилетия советской власти

1. МИНСК В ОКТЯБРЕ 1917–1920 ГГ.

Борьба за установление в городе советской власти. Сообщение о вооруженном восстании в Петрограде и свержении Временного правительства было получено в Минске достаточно быстро. Уже 25 октября (7 ноября) от имени Минского совета большевики провозгласили приказ № 1 «К населению города Минска и его пригородов». В нем было заявлено, что власть в городе переходит в руки совета рабочих и солдатских депутатов, устанавливается революционная цензура над всеми газетами, которые выходят в Минске.

От имени Минского совета из городской тюрьмы выпустили заключенных, которые были арестованы местными представителями Временного правительства в связи с июльскими событиями 1917 г. в Петрограде, когда там была расстреляна демонстрация. Выпущенным заключенным раздали оружие и создали 1-й имени Минского совета революционный полк. Он включал три батальона, пулеметную и связную ко-

складоў было ўзята 1,5 тыс. вінтовак, 30 кулямётаў, шмат патронаў і іншы ваенны рыштунак.

Аднак гэтыя дзеянні мінскіх бальшавікоў выклікалі супраціўленне іншых палітычных сіл горада. На пасяджэнні выканаўчага камітэта Мінскага савета, якое адбылося 26 кастрычніка, прадстаўнікі фракцый меншавікоў, эсэраў і бундаўцаў выказалі ад імя савета пратэст супраць узяцця ўлады бальшавікамі і запатрабавалі вярнуць яе гарадской думе. На наступны дзень мінская гарадская дума прыняла рэзалюцыю, дзе выступленне бальшавікоў у Петраградзе было расцэнена як захоп улады. У процівагу таму, што адбывалася, дума палічыла неабходным стварыць «часовы ўрад з нетраў дэмакратыі».

Беручы прыклад з Петраграда, дзе быў створаны Камітэт выратавання радзімы і рэвалюцыі, у Мінску 27 кастрычніка быў арганізаваны Камітэт выратавання рэвалюцыі на чале з меншавіком Т.Калатухіным. Камітэт падтрымалі розныя палітычныя сілы, у тым ліку беларускія нацыянальна-дэмакратычныя. У сваіх дзеяннях камітэт абапіраўся на некаторыя ваенныя фарміраванні і ўжо ў дзень свайго стварэння прад'явіў Мінскаму савету ультыматум з патрабаваннем перадаць яму ўладу ў горадзе. Бальшавіцкае кіраўніцтва савета пайшло на часовае пагадненне з камітэтам і накіравала туды сваіх прадстаўнікоў — І.Алібегава і Я.Пярно.

Гэта была тактыка, скіраваная на тое, каб выйграць час і мець магчымасць абаперціся на больш значныя ваенныя фарміраванні. З Заходняга фронту ў распараджэнне Мінскага савета былі накіраваны бліндзіраваны цягнік, бронемашыны і некалькі пяхотных палкоў. Шэраг ваенных фарміраванняў, якія размяшчаліся ў раёне станцыі Аляхновічы, увайшлі ў склад 1-га імя Мінскага савета рэвалюцыйнага палка і падтрымалі бальшавікоў. Усё гэта стварыла перавагу ваенных сіл на іх карысць.

Аднак у пачатку лістапада (па старым стылі) у горадзе працягвала існа-

манды, разведку и лазарет. Для вооружения полка из городских артиллерийских складов было взято 1,5 тыс. винтовок, 30 пулеметов, множество патронов и другое военное снаряжение.

Однако эти действия минских большевиков вызвали сопротивление других политических сил города. На заседании исполнительного комитета Минского совета, которое прошло 26 октября, представители фракций меньшевиков, эсеров и бундовцев выразили от имени совета протест против взятия власти большевиками и потребовали вернуть ее городской думе. На следующий день минская городская дума приняла резолюцию, в которой выступление большевиков в Петрограде было расценено как захват власти. В противовес тому, что происходило, дума посчитала необходимым создать «временное правительство из недр демократии».

Беря пример с Петрограда, где был создан Комитет спасения родины и революции, в Минске 27 октября был организован Комитет спасения революции во главе с меньшевиком Т.Колотухиным. Комитет поддержали различные политические силы, в том числе белорусские национально-демократические. В своих действиях комитет опирался на некоторые военные формирования и уже в день своего создания предъявил Минскому совету ультиматум, чтобы тот передал ему власть в городе. Большевистское руководство совета пошло на временное соглашение с комитетом и направило туда своих представителей — И.Алибегова и Я.Пярно.

Это была тактика, направленная на то, чтобы выиграть время и иметь возможность опереться на более значительные военные формирования. С Западного фронта в распоряжение Минского совета были направлены бронированный поезд, бронемашины и несколько пехотных полков. Ряд военных формирований, которые размещались в районе станции Олехновичи, вошли в состав 1-го имени Минского совета революционного полка и поддержали большеви-

ваць своеасаблівае двоеўладдзе. 2 лістапада 1917 г. ў гарадскім тэатры (цяпер — Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я.Купалы) адбыўся сход Мінскага савета сумесна з прадстаўнікамі рабочых і салдат. На гэтым пасяджэнні з дакладам аб становішчы ў Мінску выступіў старшыня Паўночна-Заходняга абласнога камітэта РСДРП(б) А.Мяснікоў. Ён заклікаў «пакончыць са здрадніцкім камітэтам выратавання», які працягваў выдаваць свае загады. Але рэальна ініцыятыва ў кантролі над становішчам у горадзе пераходзіла да створанага 27 кастрычніка 1917 г. бальшавіцкага ваенна-рэвалюцыйнага камітэта Заходняга фронту на чале з К.Ландарам. 4 лістапада ВРК забараніў вулічныя сходы і мітынгі. 6 лістапада ВРК у чарговым загадзе аб'явіў Камітэт выратавання рэвалюцыі распушчаным; тут жа паведамлялася аб арышце яго старшыні Т.Калатухіна. Прыкметнага супрацьдзеяння ВРК не змагла аказаць і гарадская дума.

У Мінску праходзілі мерапрыемствы, звязаныя з арганізацыяй палітычных сіл, што падтрымлівалі савецкую ўладу. На працягу 19—25 лістапада 1917 г. ў горадзе адбыліся: абласны з'езд саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў Заходняй вобласці, другі з'езд саветаў салдацкіх дэпутатаў армій Заходняга фронту і трэці з'езд саветаў сялянскіх дэпутатаў Мінскай і Віленскай губерняў.

Гэтыя з'езды выказаліся за стварэнне на беларускіх землях абласнога органа савецкай улады. Тыя выканаўчыя камітэты, якія абралі на з'ездах, аб'ядналіся, і на іх аснове 26 лістапада (9 снежня) 1917 г. быў утвораны Абласны выканаўчы камітэт саветаў рабочых, салдацкіх і сялянскіх дэпутатаў Заходняй вобласці і фронту (Аблвыкамзах) на чале з М.Рагазінскім. У гэты ж дзень быў створаны Савет Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту. Яго ўзначаліў К.Ландар.

У канцы 1917 г. для Мінска было характэрна супрацьстаянне бальшавіцкіх органаў, якім належала ўлада, і беларускіх нацыянальных арганізацый, у

ков. Все это создало перевес военных сил в их пользу.

Однако в начале ноября (по новому стилю) в городе продолжало существовать своеобразное двоевластие. 2 ноября 1917 г. в городском театре (ныне — Национальный академический театр имени Я.Купалы) прошло собрание Минского совета совместно с представителями рабочих и солдат. На этом заседании с докладом о положении в Минске выступил председатель Северо-Западного областного комитета РСДРП(б) А.Мясников. Он призвал «покончить с предательским комитетом спасения», который продолжал издавать свои приказы. Но реально инициатива в контроле над ситуацией в городе переходила к созданному 27 октября большевистскому Военно-революционному комитету Западного фронта во главе с К.Ландером. 4 ноября ВРК запретил уличные собрания и митинги. 6 ноября ВРК в очередном приказе объявил Комитет спасения революции распущенным; тут же сообщалось об аресте его председателя Т.Колотухина. Заметного противодействия ВРК не смогла оказать и городская дума.

В Минске проходили мероприятия, связанные с организацией политических сил, которые поддерживали советскую власть. На протяжении 19—25 ноября 1917 г. в городе прошли: областной съезд советов рабочих и солдатских депутатов Западной области, второй съезд советов солдатских депутатов армий Западного фронта и третий съезд советов крестьянских депутатов Минской и Виленской губерний.

Эти съезды высказались за создание на белорусских землях областного органа советской власти. Те исполнительные комитеты, которые были избраны на съездах, объединились, и на их основе 26 ноября (9 декабря) 1917 г. был создан Областной исполнительный комитет советов рабочих, солдатских и крестьянских депутатов Западной области и фронта (Облискомзап) во главе с М.Рогозинским. В этот же день был образован Совет Народных Комиссаров За-

першую чаргу Вялікай беларускай рады і Беларускага абласнога камітэта. Гэтыя арганізацыі лічылі, што савецкая ўлада ў горадзе ўсталявана не насельніцтвам, а прадстаўнікамі фронту. Яны рабілі захады да аб'яднання беларускіх сіл.

Важнейшым сярод іх з'явілася падрыхтоўка і правядзенне Усебеларускага з'езда, які праходзіў у Мінску 5—18(18—31) снежня 1917 г. На ім прысутнічалі 1872 дэлегаты, з якіх 1167 мелі права рашаючага голасу. Склад з'езда быў такім, што па сваіх грамадска-палітычных поглядах дэлегаты падзяляліся амаль на дзве роўныя часткі. Адна з іх падтрымлівала намер Вялікай беларускай рады дабівацца абвяшчэння незалежнай Беларускай Рэспублікі, другая частка дэлегатаў стаяла на пазіцыі Беларускага абласнога камітэта, якая прытрымлівалалася арыентацыі на Расію і выступала за ўтварэнне абласной аўтаноміі Беларусі ў яе складзе.

Аднак праекты рэзалюцый, якія былі ўнесены і ВБР, і БАК, не былі прынятыя з'ездам. Ім было ўхвалена кампраміснае рашэнне аб стварэнні Усебеларускага савета сялянскіх, салдацкіх і рабочых дэпутатаў. Ён меркаваўся як часовы вышэйшы орган улады, што павінен быў замяніць у Беларусі і на Заходнім фронце рэвалюцыйныя савецкія органы, створаныя пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі, а таксама падрыхтаваць і склікаць Устаноўчы сход, які вызначыў бы дзяржаўны статус Беларусі.

Але закончыць работу з'езд не змог. 18 снежня 1917 г. СНК Заходняй вобласці і фронту прыняў рашэнне спыніць пасяджэнні з'езда, а яго прэзідыуму прапанаваў пакінуць тэрыторыю Мінска, Заходняй вобласці і фронту. Выконвалі гэтае рашэнне прадстаўнікі СНК Заходняй вобласці і фронту Л.Рэзаўскі і М.Крывашэін (апошні — начальнік Мінскага гарнізона). Яны ўзначальвалі атрад салдат 1-га рэвалюцыйнага палка імя Мінскага савета, які прымусіў дэлегатаў Усебеларускага з'езда пакінуць памяшканне. Быў арыштаваны прэзідыум з'езда і некаторыя дэлегаты. В.Кнорин сменил А.Мясникова на посту председателя Западной области и фронта. Его возглавил К.Ландер.

В конце 1917 г. для Минска было характерно противостояние большевистских органов, которым принадлежала власть, и белорусских национальных организаций, в первую очередь Великой белорусской рады и Белорусского областного комитета. Эти организации считали, что советская власть в городе установлена не населением, а представителями фронта. Они предпринимали шаги к объединению белорусских сил.

Важнейшим из них стала подготовка и проведение Всебелорусского съезда, который проходил в Минске 5—18(18—31) декабря 1917 г. На нем присутствовали 1872 делегата, из которых 1167 имели право решающего голоса. Состав съезда был таким, что по своим общественно-политическим взглядам делегаты разделились почти на две равные части. Одна из них поддерживала намерение Великой белорусской рады добиваться провозглашения независимой Белорусской республики, другая часть депутатов стояла на позиции Белорусского областного комитета, которая придерживалась ориентации на Россию и выступала за создание областной автономии Беларуси в ее составе.

Однако проекты резолюций, которые были внесены и ВБР, и БОК, не были приняты съездом. Им было одобрено компромиссное решение о создании Всебелорусского совета крестьянских, солдатских и рабочих депутатов. Он рассматривался как временный высший орган власти, который должен был заменить в Беларуси и на Западном фронте революционные советские органы, созданные после Октябрьской революции, а также подготовить и созвать Учредительное собрание, которое определило бы государственный статус Беларуси.

Но закончить работу съезд не смог. 18 декабря 1917 г. СНК Западной области и фронта принял решение прекратить заседания съезда, а его президиуму предложил покинуть территорию Минска, Западной области и фронта.

рын у рабоце «З нататкаў да гісторыі дыктатуры пралетарыята ў Беларусі (Да дзесяцігоддзя абвяшчэння БССР)» адзначыў, што бальшавіцкая партыя «павінна была паставіць пытанне аб разгоне Беларускага Устаноўчага сходу, разагнаць яго тым жа чынам, як потым быў разагнаны Усерасійскі Устаноўчы сход».

Пачатак 1918 г. ў Мінску быў трывожны. На працягу першых двух тыдняў у горадзе двойчы ўводзілася ваеннае становішча. Наглядалася супрацьстаянне бальшавіцкіх улад не толькі беларускім рэвалюцыйна-дэмакратычным арганізацыям, але і Галоўнаму польскаму вайсковаму камітэту, які размяшчаўся ў Мінску і ўзначальваў тут польскія ваенныя фарміраванні. На становішча ў горадзе аказвалі ўплыў прысутнасць і ваенныя дзеянні на тэрыторыі Беларусі 1-га Польскага корпуса Ю.Доўбар-Мусніцкага, штаб якога спачатку знаходзіўся ў Мінску.

У сувязі са зрывам савецка-германскіх перагавораў у Брэсце, набліжэннем да Мінска германскіх войск і эвакуацыяй з горада 19 лютага 1918 г. ўстаноў савецкай улады створаныя на аснове рашэнняў Усебеларускага з'езда палітычныя структуры рабілі спробы ўстанавіць кантроль над Мінскам і яго ваколіцамі. З гэтай мэтай Народным сакратарыятам быў нават прызначаны камендант горада К.Езавітаў. Аднак 21 лютага 1918 г. ў горад уступілі германскія войскі.

У час германскай і польскай акупацый. Улада ў горадзе перайшла да нямецкага ваеннага каменданта. Неўзабаве была адноўлена дзейнасць Мінскай гарадской думы. Яе існаванне ўзаконілі загадам нямецкага камандавання. Аднак, калі дума стала не пагаджацца з дзеяннямі акупацыйных улад, пратэставаць супраць масавых арыштаў гараджан і адпраўкі іх у Германію, яна была распушчана.

У горадзе працягваліся шматлікія арышты. Арыштаваных змяшчалі ў лагеры. Адзін з іх знаходзіўся на месцы цяперашняй Таварнай станцыі, дзе тады

Выполняли данное решение представители СНК Западной области и фронта Л.Резаусский и Н.Кривошеин (последний — начальник Минского гарнизона). Они возглавляли отряд солдат 1-го революционного полка имени Минского совета, который заставил делегатов Всебелорусского съезда покинуть помещение. Был арестован президиум съезда и некоторые депутаты. В.Кнорин в работе «Заметки по истории пролетариата в Беларуси (К десятилетию провозглашения БССР)» отметил, что большевистская партия «должна была поставить вопрос о разгоне Белорусского Учредительного собрания, разогнать его так же, как потом было разогнано Всероссийское Учредительное собрание».

Начало 1918 г. в Минске было тревожным. На протяжении первых двух недель в городе дважды вводилось военное положение. Наблюдалось противостояние большевистских властей не только с белорусскими национальными организациями, но и с Главным польским военным комитетом, который размещался в Минске и возглавлял тут польские военные формирования. На положение в городе оказывало влияние присутствие и военные действия на территории Беларуси 1-го Польского корпуса Ю.Довбор-Мусницкого, штаб которого поначалу находился в Минске.

В связи со срывом советско-германских переговоров в Бресте, приближением к Минску немецких войск и эвакуацией из города 19 февраля 1918 г. учреждений советской власти созданные на основе решений Всебелорусского съезда политические структуры делали попытки установить контроль над Минском и его пригородами. С этой целью Народным секретариатом был даже назначен комендант города К.Езовитов. Однако 21 февраля 1918 г. в город вступили германские войска.

Во время германской и польской оккупаций. Власть в городе перешла к немецкому военному коменданту. Вскоре была возобновлена деятельность минской городской думы. Ее существование узако-

быў Аляксандраўскі вакзал. Сюды было сагнана да 3 тыс. чалавек. Другі лагер быў у раёне Старажоўкі, у ім знаходзілася каля 600 затрыманых мінчукоў. Па распараджэнні нямецкага каменданта Мінска палкоўніка фон Франкенберга гэтыя людзі былі адпраўлены на прымусовыя работы ў Германію. Праз такія лагеры і так званае «добраахвотнае» вербаванне на працягу вясны 1918 г. з Мінска было вывезена ў Германію да 15 тыс. чалавек.

У горадзе мелі дазвол працаваць толькі тыя прадпрыемствы, дзе выраблялася прадукцыя, што магла быць выкарыстана акупантамі, у першую чаргу харчовая. У Мінску разгортваўся забастовачны рух. Калі ў сакавіку 1918 г. ўладальнікі дрожджавінакурных заводаў паспрабавалі звольніць частку рабочых, то пачалася забастоўка. Баставалі таксама гарбары, рабочыя пякарняў, іншых прадпрыемстваў горада. Частка патрабаванняў працуючых была задаволена. У выніку бальшавіцкай агітацыі 1 мая 1918 г. ў некаторых месцах былі вывешаны чырвоныя сцягі, прайшлі мітынг і дэманстрацыя. Гэта прывяло да таго, што 17 мая 1918 г. акупацыйнымі ўладамі былі забаронены дзейнасць прафсаюзаў, правядзенне сходаў і мітынгаў.

У сувязі з лістападаўскай (1918) рэвалюцыяй у Германіі,ануляваннем СНК РСФСР 13 лістапада гэтага ж года Брэсцкага мірнага дагавора і адыходам германскіх войск паўстала пытанне аб уладзе ў горадзе. Прадстаўнікамі земскай управы, гарадской думы, некаторых палітычных партый быў створаны савет дэмакратычных арганізацый і яго выканаўчы камітэт. Аднак у сувязі з уступленнем у горад 10 снежня 1918 г. фарміраванняў Чырвонай Арміі ўлада перайшла да Мінскага савета, які выступіў як орган савецкай улады.

Час для мірнага развіцця аказаўся надзвычай кароткім. Ужо ў лютым 1919 г. войскі Польшчы ўступілі ў Брэст. Стварылася пагроза захопу Мінска. У сувязі з гэтым у пачатку мая 1919 г. ў

нили приказом немецкого командования. Однако, когда дума стала не соглашаться с действиями оккупационных властей, протестовать против массовых арестов граждан и отправки их в Германию, она была распущена.

В городе продолжались многочисленные аресты. Арестованных помещали в лагеря. Один их них находился на месте нынешней Товарной станции, где тогда был Александровский вокзал. Сюда было согнано до 3 тыс. человек. Второй лагерь был в районе Сторожевки, в котором находилось около 600 задержанных минчан. По распоряжению немецкого коменданта Минска полковника фон Франкенберга эти люди были отправлены на принудительные работы в Германию. Через такие лагеря и так называемую «добровольную» вербовку на протяжении весны 1918 г. из Минска было вывезено в Германию до 15 тыс. человек.

В городе имели разрешение работать только те предприятия, где вырабатывалась продукция, которая могла быть использована оккупантами, в первую очередь пищевая. В Минске ширилось забастовочное движение. Когда в марте 1918 г. владельцы дрожжевинокуренных заводов попробовали уволить часть рабочих, началась забастовка. Бастовали также кожевники, рабочие пекарен, других предприятий города. Часть требований работающих была удовлетворена. В результате большевистской агитации 1 мая 1918 г. в некоторых местах были вывешены красные флаги, прошли митинг и демонстрация. Это привело к тому, что 17 мая оккупационными властями были запрещены деятельность профсоюзов, проведение собраний и митингов.

В связи с ноябрьской (1918) революцией в Германии, аннулированием СНК РСФСР 13 ноября этого же года Брестского мирного договора и отступлением германских войск встал вопрос о власти в городе. Представителями земского управления, городской думы, некоторых политических партий был создан совет демократических организаций и

горадзе быў створаны Камітэт рабочай абароны, арганізаваны першы Мінскі рабочы полк.

Пагрозлівае становішча на Заходнім фронце прымушала кіраўніцтва савецкай Расіі надаваць яму значную ўвагу. У мэтах мабілізацыі сіл Беларусь наведаў старшыня ВЦВК М.Калінін. 20 чэрвеня 1919 г. ён быў у Мінску, прыняў парад вайсковых часцей горада. Вечарам таго ж дня ў будынку Мінскага гарадскога тэатра адбылося аб'яднанае пасяджэнне ЦВК Літвы і Беларусі, Мінскага савета, савета і праўленняў прафсаюзаў, на якім было заслухана яго выступленне.

Прымаліся меры для арганізацыі адпору нашэсцю польскіх войск. На незанятай тэрыторыі Беларусі ўлада была перададзена Мінскаму губрэўкому. Тым не менш 8 жніўня 1919 г. польскія войскі занялі Мінск, хаця яго абарона доўжылася на бліжэйшых і больш далёкіх подступах каля 40 дзён.

У горадзе зноў быў устаноўлены акупацыйны рэжым. Прадстаўнік польскай адміністрацыі намеснік генеральнага камісара ўсходніх зямель і Мінскай акругі В.Радкевіч адмяніў усе дэкрэты і распараджэнні савецкай улады і ў поўным аб'ёме аднавіў права прыватнай уласнасці. Вярхоўныя польскія кіраўнікі надавалі важнае значэнне ўмацаванню сваёй прысутнасці на беларускіх тэрыторыях і ў першую чаргу ў Мінску. 18—19 верасня 1919 г. горад наведаў кіраўнік Польскай дзяржавы Ю.Пілсудскі. На мітынгу ён звярнуўся да прысутных з прамовай.

Польскія войскі ўстанавілі акупацыйны рэжым на беларускіх землях, у тым ліку ў Мінску. Яны рабавалі прадпрыемствы, крамы. У выніку моцна ўзняліся цэны на тавары першай неабходнасці. Узмацнялася барацьба жыхароў горада з акупантамі. У адным з напаўразбураных дамоў на Мала-Татарскай вуліцы была створана падпольная друкарня. Пашыраліся іншыя формы барацьбы. У пачатку мая 1920 г. польскімі жандарамі была арыштавана група мінскіх падпольшчыкаў і партызан. Ся-

его исполнительный комитет. Однако в связи со вступлением в город 10 декабря 1918 г. формирований Красной Армии власть перешла к Минскому совету, который выступил как орган большевистской власти.

Время для мирного развития оказалось чрезвычайно коротким. Уже в феврале 1919 г. войска Польши вступили в Брест. Создалась угроза захвата Минска. В связи с этим в начале мая в городе был создан Комитет рабочей обороны, организован первый Минский рабочий полк.

Угрожающее положение на Западном фронте вынуждало руководство советской России придавать ему значительное внимание. В целях мобилизации сил Беларусь посетил председатель ВЦИК М.Калинин. 20 июня 1919 г. он был в Минске, принял парад военных частей города. Вечером того же дня в здании Минского городского театра состоялось объединенное заседание ЦИК Литвы и Беларуси, Минского совета, совета и правлений профсоюзов, на котором было заслушано его выступление.

Принимались меры для организации отпора нашествию польских войск. На незанятой территории Беларуси власть была передана Минскому губревкому. Тем не менее 8 августа 1919 г. польские войска заняли Минск, хотя его оборона длилась на ближних и более далеких подступах около 40 дней.

В городе снова был установлен оккупационный режим. Представитель польской администрации, заместитель генерального комиссара восточных земель и Минского округа В.Радкевич отменил все декреты и распоряжения советской власти и в полном объеме восстановил право частной собственности. Верховные польские руководители придавали важное значение укреплению своего присутствия на белорусских территориях и в первую очередь в Минске. 18—19 сентября 1919 г. город посетил начальник Польского государства Ю.Пилсудский. На митинге он обратился к присутствующим с речью.

род расстраляных былі В.Васілеўскі, В.Пагірэйчык, Л.Путырскі і інш.

11 ліпеня 1920 г. Чырвоная Армія зноў заняла горад. Адступаючы, польскія войскі спалілі чыгуначныя збудаванні, гарадскую электрастанцыю, абутковую фабрыку «Арол», шмат жылых дамоў, больш за дзве трэці магазінаў і крам.

Жыццё мінчан. У першыя гады савецкай улады, у час рэвалюцыйных падзей, германскай і польскай акупацый быт, умовы пражывання, харчаванне жыхароў горада Мінска значна пагоршыліся. Пэўным чынам садзейнічалі паляпшэнню становішча мерапрыемствы, якія праводзіліся бальшавікамі: увядзенне васьмігадзіннага рабочага дня, усталяванне рабочага кантролю над вытворчасцю і размеркаваннем, стварэнне пры Мінскім савеце біржы працы ў мэтах барацьбы з беспрацоўем.

З прыходам германскіх акупантаў жыхарам горада дазвалялася мець толькі мізэрны запас прадуктаў, астатнія забіраліся. Хто не выконваў загаду, таго штрафавалі. Многія прадпрыемствы – лесапільныя, цагельныя і інш. – не працавалі. Колькасць беспрацоўных у Мінску дасягала 10 тыс. чалавек. У канцы мая 1918 г. ў горадзе былі ўстаноўлены нормы выдачы прадуктаў — 1,4 кг хлеба і 0,25 кг мяса на едака ў тыдзень. Праз месяц мясны паёк быў скасаваны, а хлебны паменшаны да 1,2 кг. Рэзка ўзрос кошт тавараў на свабодным рынку. У сувязі з дрэнным харчаваннем і ўзмацненнем антысанітарыі ў горадзе пашыраліся эпідэміі.

У пачатку 1919 г. ў Мінску, як і ў цэлым у Беларусі, савецкая ўлада прыняла пэўныя захады для паляпшэння становішча працоўных. У сакавіку гэтага года з Украіны ў Мінск было адпраўлена 270 вагонаў хлеба, 21 вагон круп, іншыя прадукты харчавання і тавары першай неабходнасці. У выніку хлебны паёк для рабочых быў павялічаны з чвэрці да паўфунта ў дзень на аднаго чалавека.

У час польскай акупацыі становішча мінчан таксама было складаным.

Польские власти установили оккупационный режим на белорусских землях, в том числе в Минске. Они грабили предприятия, лавки. В результате сильно поднялись цены на товары первой необходимости. Усиливалась борьба жителей города с оккупантами. В одном из полуразрушенных домов на Мало-Татарской улице была создана подпольная типография. Ширились и другие формы борьбы. В начале мая 1920 г. польскими жандармами была арестована группа минских подпольщиков и партизан. Среди расстрелянных были В.Василевский, В.Погирейчик, Л.Путырский и др.

11 июля 1920 г. Красная Армия заняла город. Отступая, польские власти сожгли железнодорожные постройки, городскую электростанцию, обувную фабрику «Орел», много жилых домов, более двух третей магазинов и лавок.

Жизнь минчан. В первые годы советской власти, во время революционных событий, германской и польской оккупаций быт, условия жизни, питание жителей Минска значительно ухудшились. Определенным образом содействовали улучшению положения мероприятия, которые проводились большевиками: введение восьмичасового рабочего дня, установление рабочего контроля над производством и распределением, создание при Минском совете биржи труда в целях борьбы с безработицей.

С приходом германских оккупантов жителям города разрешалось иметь только мизерный запас продуктов, остальные забирались. Кто не выполнял приказа, того штрафовали. Многие предприятия — лесопильные, кирпичные и др. — не работали. Число безработных в Минске достигало 10 тыс. человек. В конце мая 1918 г. были установлены нормы выдачи продуктов — 1,4 кг хлеба и 0,25 кг мяса на едока в неделю. Через месяц мясной паек был отменен, а хлебный уменьшен до 1,2 кг. Резко возросла цена товаров на свободном рынке. В связи с плохим питанием и усилением антисанитарии в городе ширились эпидемии.

Толькі са жніўня па снежань 1919 г. цэны на хлеб у горадзе выраслі ў два разы. Фунт хлеба каштаваў больш за сутачны заробак рабочага ці служачага. Вельмі дарагімі былі дровы, газа, адзенне, абутак. Матэрыяльныя нястачы дапаўняліся рэпрэсіямі акупантаў. У першыя дні польскай акупацыі ў Мінску было арыштавана больш за тысячу жыхароў, з іх 100 расстраляна паводле прыгавораў ваенна-палявога суда.

З вызваленнем Мінска ад польскай акупацыі пачыналася праца па яго аднаўленні. Аднак асноўная частка прадпрыемстваў была разбурана ці патрабавала капітальнага рамонту. Патачныя, крухмальныя, мылаварныя, тытунёвыя фабрыкі з-за адсутнасці сыравіны бяздзейнічалі. Значная частка рабочых вымушана была саматужнічаць. У сувязі з масавым беспрацоўем і нястачай харчавання многія жыхары горада з'язджалі ў вёску. У выніку гэтага насельніцтва Мінска скарацілася ў 1920 г. да 70 тыс. чалавек (у 1914 г. яно складала 115 тыс.).

Уладамі прымаліся пэўныя захады па аднаўленні працы прамысловых прадпрыемстваў. Паступова наладжвалася медыцынскае абслугоўванне. Гарадскім аддзелам аховы здароўя былі адкрыты 7 бальніц, у якіх мелася каля тысячы ложкаў, а таксама 5 амбулаторый. Органамі савецкай улады ў другой палове 1920 г. было закрыта каля 400 прыватных крам, а іх тавары перададзены кааператывам.

Значная ўвага аддавалася культурна-асветнай працы. Пад канец 1920 г. ў Мінску дзейнічалі 15 клубаў. Яшчэ раней, у 1919 г., быў створаны Мінскі абласны музей. Базай для яго сталі нацыяналізаваныя савецкай уладай прыватныя калекцыі карцін і царкоўна-археалагічны музей. У горадзе былі створаны дзесяткі школ для пераадолення непісьменнасці насельніцтва. Пашыралася школьнае навучанне. Пры школах арганізоўвалася грамадскае харчаванне.

Усё гэта з'яўлялася пачаткам паступовага паляпшэння матэрыяльных умоў жыцця і задавальнення духоўных патрэб жыхароў Мінска.

В начале 1919 г. в Минске, как и в целом в Беларуси, советская власть предприняла определенные шаги для улучшения положения трудящихся. В марте этого года с Украины в Минск было отправлено 270 вагонов хлеба, 21 вагон круп, другие продукты питания и товары первой необходимости. В результате хлебный паек для рабочих был увеличен с четверти до полуфунта в день на одного человека.

Во время польской оккупации положение минчан также было сложным. Только с августа по декабрь 1919 г. цены на хлеб в городе выросли в два раза. Фунт хлеба стоил больше суточного заработка рабочего или служащего. Очень дорогими были дрова, керосин, одежда, обувь. Материальные проблемы дополнялись репрессиями оккупантов. В первые дни польской оккупации в Минске было арестовано более тысячи жителей, из них 100 расстреляны по приговорам военно-полевого суда.

С освобождением Минска от польской оккупации начиналась работа по его восстановлению. Однако основная часть предприятий была разрушена или требовала капитального ремонта. Паточные, крахмальные, мыловаренные, табачные фабрики из-за отсутствия сырья бездействовали. Значительная часть рабочих была вынуждена кустарничать. В связи с массовой безработицей и недостатком питания многие жители города уезжали в деревню. В результате этого население Минска сократилось в 1920 г. до 70 тыс. человек (в 1914 г. оно составляло 115 тыс.).

Властями предпринимались определенные шаги для восстановления работы промышленных предприятий. Понемногу налаживалось медицинское обслуживание. Городским отделом здравоохранения были открыты 7 больниц, в которых имелось около тысячи коек, а также 5 амбулаторий. Органами советской власти во второй половине 1920 г. было закрыто около 400 частных лавок, а их товары переданы кооперативам.

2. МІНСК – ЦЭНТР НАЦЫЯНАЛЬНА-ДЗЯРЖАЎНАГА БУДАЎНІЦТВА

На шляху да сталічнага горада. Ужо ў канцы 19 — пачатку 20 ст. Мінск выгадна адрозніваўся ад іншых губернскіх гарадоў, што знаходзіліся на беларускіх землях. Гэтаму спрыяла геапалітычнае становішча, разгалінаваная сетка чыгунак, значны эканамічны патэнцыял прамысловых прадпрыемстваў. Аднак па-сапраўднаму істотнае павышэнне статуса Мінска адбылося пасля Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый 1917 г., якія далі моцны штуршок працэсу будаўніцтва нацыянальнай дзяржаўнасці на Беларусі. Мінску выпала стаць цэнтрам гэтай працы.

Фасад 1-га Беларускага дзяржаўнага тэатра (цяпер Нацыянальны тэатр імя Янкі Купалы) і помнік Карлу Марксу. 1924—1927.

Фасад 1-го Белорусского драматического театра (ныне Национальный театр имени Янки Купалы) и памятник Карлу Марксу. 1924—1927.

The facade of the 1st Belarusian State theatre (now National Yanka Kupala Theatre) and the Karl Marx statue. 1924—1927.

Праўда, у той час лідэрства Мінска сярод іншых гарадоў Беларусі не было такім ужо бясспрэчным. Адразу ж пасля Лютаўскай рэвалюцыі 1917 г. на ролю цэнтра грамадска-палітычнага жыцця

Значительное внимание уделялось культурно-просветительной работе. Уже к концу 1920 г. в Минске действовали 15 клубов. Еще раньше, в 1919 г., был создан Минский областной музей. Базой для него послужили национализированные советской властью частные коллекции картин и церковно-археологический музей. В городе были созданы десятки школ для преодоления неграмотности населения. Расширялось школьное обучение. При школах организовывалось общественное питание.

Все это явилось началом постепенной нормализации материальных условий жизни и удовлетворения духовных потребностей жителей Минска.

2. МИНСК – ЦЕНТР НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОГО СТРОИТЕЛЬСТВА

На пути к столичному городу. Уже в конце 19 — начале 20 в. Минск выгодно отличался от других губернских городов, которые находились на белорусских землях. Этому благоприятствовали выгодное геополитическое положение, разветвленная сетка железных дорог, значительный экономический потенциал промышленных предприятий. Однако по-настоящему существенное повышение статуса Минска произошло после Февральской и Октябрьской революций 1917 г., которые дали сильный толчок процессу строительства национальной государственности на Беларуси. Минску выпало стать центром этой работы.

Правда, в то время лидерство Минска среди других городов Беларуси не было таким уж бесспорным. Сразу же после Февральской революции 1917 г. на роль центра общественно-политической жизни края претендовал Витебск. Город стремился стать центром Западной области — новой административно-территориальной единицы в составе России, которая образовывалась в июне 1917 г. Тем не менее Минск смог перехватить инициативу.

краю прэтэндаваў Віцебск. Горад імкнуўся стаць цэнтрам Заходняй вобласці — новай адміністрацыйна-тэрытарыяльнай адзінкі ў складзе Расіі, якая была ўтворана ў чэрвені 1917 г. Тым не менш Мінск здолеў перахапіць ініцыятыву.

Многія беларускія нацыяльныя дзеячы разглядалі таксама ў якасці гістарычнага цэнтра беларускіх зямель Вільню, выступаючы за канфедэрацыю Беларусі і Літвы. Аднак з прычыны вялікіх амбіцый кіраўніцтва Літоўскай дзяржавы, якое прад'яўляла неабгрунтаваныя прэтэнзіі на беларускія землі, гэта ідэя не была рэалізавана.

Палітычная сітуацыя ў паслярэвалюцыйнай краіне мянялася вельмі хутка, а мірны дагавор, заключаны савецкай Расіяй з Германіяй, аказаўся недаўгавечным. Зрыў савецкай дэлегацыяй пад кіраўніцтвам Л.Троцкага перагавораў у Брэсце прывёў да аднаўлення ваенных дзеянняў на беларускіх землях. 18 лютага 1918 г. германскія войскі пачалі імклівае наступленне па ўсім фронце. Ужо на наступны дзень бальшавіцкае кіраўніцтва Заходняй вобласці эвакуіравалася з Мінска ў Смаленск.

Дзеячы беларускага нацыянальнага руху паспрабавалі выкарыстаць сітуацыю безуладдзя. Вызваленыя з турмы члены Цэнтральнай беларускай вайсковай рады ўзялі пад кантроль становішча ў горадзе. Адначасова аднавіў дзейнасць Выканаўчы камітэт Рады Усебеларускага з'езда, разагнанага бальшавікамі ў снежні 1917 г. 20 лютага 1918 г. члены Выканаўчага камітэта правялі ў Мінску пасяджэнне, вынікам якога стала абвяшчэнне 21 лютага 1-й Устаўнай граматы да народаў Беларусі і ўтварэнне Народнага сакратарыята, які прэтэндаваў на ролю ўрада Беларусі.

Ратыфікацыя бальшавіцкім урадам РСФСР Брэсцкага мірнага дагавора і вырашэнне лёсу беларускіх зямель без удзелу прадстаўнікоў Беларусі падштурхнула Выканком Рады да абвяшчэння 2-й Устаўнай граматы. У гэтай грамаце, прынятай 9 сакавіка 1918 г., Выканком

Многие белорусские национальные деятели рассматривали в качестве исторического центра белорусских земель Вильно, выступая за конфедерацию Беларуси и Литвы. Однако по причине больших амбиций руководства Литовского государства, которое предъявляло необоснованные претензии на белорусские земли, эта идея не была реализована.

Политическая ситуация в послереволюционной стране менялась очень быстро, а мирный договор, заключенный советской Россией с Германией, оказался недолговечным. Срыв советской делегацией под руководством Л.Троцкого переговоров в Бресте привел к возобновлению военных действий на белорусских землях. 18 февраля 1918 г. германские войска начали стремительное наступление по всему фронту. Уже на следующий день большевистское руководство Западной области эвакуировалось из Минска в Смоленск.

Деятели белорусского национального движения попробовали использовать ситуацию безвластия. Освобожденные из тюрьмы члены Центральной белорусской военной рады взяли под контроль положение в городе. Одновременно возобновил деятельность Исполнительный комитет Рады Всебелорусского съезда, разогнанного большевиками в декабре 1917 г. 20 февраля 1918 г. члены Исполнительного комитета провели в Минске заседание, результатом которого стало оглашение 21 февраля 1-й Уставной грамоты к народам Беларуси и создание Народного секретариата, претендовавшего на роль правительства Беларуси.

Ратификация большевистским правительством РСФСР Брестского мирного договора и решение судьбы белорусских земель без участия представителей Беларуси подтолкнуло Исполком Рады к провозглашению 2-й Уставной грамоты. В этой грамоте, принятой 9 марта 1918 г., Исполком Рады провозгласил Белорусскую Народную Республику. 25 марта 1918 г. была издана 3-я Уставная

Рады абвясціў Беларускую Народную Рэспубліку. 25 сакавіка 1918 г. была выдадзена 3-я Устаўная грамата, у якой Беларусь абвяшчалася незалежнай дзяржавай. Месцам знаходжання палітычных структур БНР стаў Мінск. У горадзе размяшчаліся Рада і Выканаўчы сакратарыят Беларускай Народнай Рэспублікі. З Мінска дзеячы БНР імкнуліся арганізаваць работу ў правінцыі, дамагаліся прызнання БНР на міжнародным узроўні.

Лістападаўская 1918 г. рэвалюцыя ў Германіі дала савецкаму ўраду магчымасцьануляваць умовы ганебнага Брэсцкага міру. Германскія войскі вярталіся ў Германію. Разам з імі пакінула Мінск і большасць членаў Прэзідыума Рады БНР.

У снежні 1918 г. ЦК РКП(б) прыняў рашэнне пра ўтварэнне БССР. 30—31 снежня 1918 г. ў Смаленску адбылася VI Паўночна-Заходняя абласная канферэнцыя РКП(б), якая абвясціла сябе I з'ездам Кампартыі Беларусі. Дэлегаты з'езда прынялі рэзалюцыю аб абвяшчэнні «самастойнай Савецкай Рэспублікі Беларусі». Вызначэннем тэрыторыі рэспублікі (як меркавалася, са сталіцай у Мінску) на з'ездзе займалася спецыяльная камісія. Па прапанове яе членаў дэлегаты з'езда пастанавілі лічыць беларускімі Мінскую, Магілёўскую, Віцебскую, Гродзенскую, Смаленскую губерні, а таксама асобныя паветы і валасці прылеглых губерняў. Тэрыторыя БССР у гэтых памерах у асноўным ахоплівала ўсю этнаграфічную тэрыторыю Беларусі і па прыблізных падліках складала больш за 300 тыс. кв. км з насельніцтвам каля 10 млн. чалавек.

Статус Мінска як сталіцы ў пастанове I з'езда КП(б)Б спецыяльна адзначаны не быў. Адзіным ускосным сведчаннем першынства Мінска сярод іншых гарадоў можа служыць той факт, што ў пераліку сямі раённых цэнтраў, якія вызначаліся ў адпаведнасці з новым адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзелам, Мінск ішоў першым. У склад Мінскага раёна тэрытарыяльная камісія

грамота, в которой Беларусь провозглашалась независимым государством. Местом размещения политических структур БНР стал Минск. В городе находились Рада и Исполнительный секретариат Белорусской Народной Республики. Из Минска деятели БНР пытались организовать работу в провинции, добивались признания БНР на международном уровне.

Ноябрьская революция 1918 г. в Германии дала советскому правительству возможность аннулировать условия позорного Брестского мира. Германские войска возвращались в Германию. Вместе с ними покинуло Минск и большинство членов Президиума Рады БНР.

В декабре 1918 г. ЦК РКП(б) принял решение о создании БССР. 30—31 декабря в Смоленске состоялась VI Северо-Западная областная конференция РКП(б), провозгласившая себя I съездом Компартии Беларуси. Делегаты съезда приняли резолюцию о провозглашении «самостоятельной Советской Республики Беларуси». Определением территории республики (как предполагалось, со столицей в Минске) на съезде занималась специальная комиссия. По предложению ее членов делегаты постановили считать белорусскими Минскую, Могилевскую, Витебскую, Гродненскую, Смоленскую губернии, а также отдельные уезды и волости прилегающих губерний. В этих границах БССР в основном охватывала всю этнографическую территорию Беларуси. По приблизительным подсчетам, площадь республики превышала 300 тыс. кв. км, на которой проживало около 10 млн. человек.

Статус Минска как столицы в постановлении I съезда КП(б)Б специально отмечен не был. Единственным косвенным свидетельством первенства Минска среди других городов может служить тот факт, что в перечислении семи районных центров, которые определялись в соответствии с новым территориально-административным делением, Минск шел первым. В состав Минского района

аднесла Мінскі, Барысаўскі, Вілейскі, Свянцянскі, Ашмянскі, Ігуменскі, Бабруйскі і Слуцкі падраёны.

I з'езд КП(б)Б абраў Цэнтральнае Бюро КП(б)Б, на пасяджэнні якога 31 снежня 1918 г. быў сфарміраваны Часовы рабоча-сялянскі савецкі ўрад БССР. На наступны дзень члены ўрада зацвердзілі Маніфест аб абвяшчэнні БССР. Дакумент падпісалі З.Жылуновіч (старшыня ўрада), А.Мяснікоў, С.Іваноў, А.Чарвякоў, І.Рэйнгольд. У ноч з 1 на 2 студзеня 1919 г. Маніфест быў апублікаваны ў газетах. З гэтага моманту пачаўся адлік гісторыі Беларускай савецкай дзяржавы.

Толькі праз тыдзень, 8 студзеня 1919 г., Часовы рабоча-сялянскі ўрад Беларусі і ЦБ КП(б)Б змаглі пераехаць у Мінск, які афіцыйна стаў лічыцца сталіцай БССР. Кіраўніцтва рэспублікі распачало актыўную дзейнасць па фарміраванні цэнтральных і мясцовых органаў улады. Перад савецкімі, партыйнымі, гаспадарчымі органамі рэспублікі востра стаялі пытанні забеспячэння насельніцтва харчаваннем, жыллём, палівам, лекамі і г.д.

Статус сталіцы абавязваў Мінск быць наперадзе рэвалюцыйных пераўтварэнняў. Так, адной з першых пастаноў Камісарыята фінансаў БССР стала спагнанне з мінскай буржуазіі надзвычайнага рэвалюцыйнага падатку і накладанне на яе прадстаўнікоў працоўнай павіннасці.

8 студзеня 1919 г. на сваім першым пасяджэнні ў Мінску ўрад БССР прыняў пастанову аб скліканні I Усебеларускага з'езда Саветаў. Яго дэлегаты павінны былі абраць новы ўрад і прыняць Канстытуцыю савецкай Беларусі. Аднак цэнтральныя савецкія органы Расіі ўнеслі карэктывы ў планы беларускіх улад. 16 студзеня 1919 г. кіраўніцтва РКП(б) у Маскве прыняла рашэнне істотна абмежаваць тэрыторыю рэспублікі, пакінуўшы ў яе складзе толькі дзве губерні — Мінскую і Гродзенскую. Сваё рашэнне вышэйшы партыйны орган тлумачыў нарастаючай ваеннай пагрозай з боку Польшчы і жаданнем

территориальная комиссия отнесла Минский, Борисовский, Вилейский, Свентянский, Ошмянский, Игуменский, Бобруйский и Слуцкий подрайоны.

I съезд КП(б)Б выбрал Центральное Бюро КП(б)Б, на заседании которого 31 декабря 1918 г. было сформировано Временное рабоче-крестьянское правительство БССР. На следующий день члены

Беларуская дзяржаўная бібліятэка імя У.І.Леніна. Новы будынак здадзены ў эксплуатацыю ў лістападзе 1931 г.

Белорусская государственная библиотека имени В.И.Ленина. Новое здание сдано в эксплуатацию в ноябре 1931 г.

V.I.Lenin Belarusian State Library. The building was built in November 1931.

правительства утвердили Манифест о провозглашении БССР. Документ подписали Д.Жилунович (председатель правительства), А.Мясников, С.Иванов, А.Червяков, И. Рейнгольд. В ночь с 1 на 2 января 1919 г. Манифест был опубликован в газетах. С этого момента начался отсчет истории Белорусского советского государства.

Только через неделю, 8 января 1919 г., Временное рабоче-крестьянское правительство Беларуси и ЦБ КП(б)Б смогли переехать в Минск, который официально стал считаться столицей БССР. Руководство республики развернуло активную деятельность по формированию

засцерагчы рэспубліку ад «нацыяналістычна-шавіністычных памкненняў». ЦК РКП(б) вырашыў таксама аб'яднаць Беларускую ССР і Літоўскую ССР у адну савецкую рэспубліку.

2—3 лютага 1919 г. ў Мінску адбыўся І Усебеларускі з'езд Саветаў, які падтрымаў ідэю федэрацыі з РСФСР і прыняў першую Канстытуцыю БССР. З'езд таксама пагадзіўся з выдзяленнем Магілёўскай, Віцебскай і Смаленскай губерняў, перадачай іх у склад РСФСР і прызнаў неабходным аб'яднанне Літоўскай і Беларускай рэспублік. Адпаведнае рашэнне было праведзена і на І з'ездзе саветаў Літвы. З'езд адбыўся 17—21 лютага 1919 г. ў горадзе Вільні, які стаў месцам знаходжання ўрада Літоўска-Беларускай ССР і сталіцай новаўтворанай рэспублікі. Мінск, такім чынам, страчваў свой сталічны статус і ператвараўся ў звычайны губернскі горад у складзе аб'яднанай Літоўска-Беларускай рэспублікі.

Яшчэ да афармлення Літоўска-Беларускай ССР Польшча пачала захоп тэрыторыі рэспублікі. 8 красавіка ўрад ЛітБел быў вымушаны ўвесці ваеннае становішча. Тым не менш польскія войскі прасоўваліся даволі хутка. Ужо 28 красавіка, пасля страты Вільні, Савет народнай гаспадаркі ЛітБел пераехаў у Мінск. Аднак у пачатку чэрвеня небяспечная сітуацыя склалася і вакол яго. Па рашэнні ЦК КП(б)ЛіБ Мінскі камітэт партыі мабілізаваў у армію дзве трэці складу гарадской арганізацыі. Усяго з Мінскай губерні Чырвоная Армія атрымала каля 35 тыс. салдат. Але, каб спыніць моцнага і добра ўзброенага праціўніка, гэтага аказалася недастаткова, і ў пачатку жніўня 1919 г. польскія часці занялі Мінск.

Толькі праз год, летам 1920 г., склалася сітуацыя, якая дазволіла ўзняць пытанне аб аднаўленні беларускай дзяржаўнасці на савецкай аснове. У пачатку ліпеня 1920 г. Чырвоная Армія распачала наступленне на Заходнім фронце і вызваліла Мінск. Створаны Мінскі губернскі рэвалюцыйны камітэт узначаліў

центральных и местных органов власти. Перед советскими, партийными, хозяйственными органами республики остро стояли вопросы обеспечения населения продовольствием, жильем, топливом, лекарствами и т.д.

Статус столицы обязывал Минск быть впереди революционных преобразований. Так, одним из первых постановлений Комиссариата финансов БССР стал сбор с минской буржуазии чрезвычайного революционного налога и наложение на ее представителей трудовой повинности.

8 января 1919 г. на своем первом заседании в Минске правительство БССР приняло постановление о созыве Всебелорусского съезда Советов. Его делегаты должны были избрать новое правительство и принять Конституцию советской Беларуси. Однако центральные советские органы России внесли коррективы в планы белорусских властей. 16 января 1919 г. руководство РКП(б) в Москве приняло решение существенно ограничить территорию республики, покинув в ее составе только две губернии — Минскую и Гродненскую. Свое решение высший партийный орган объяснил растущей военной угрозой со стороны Польши и желанием предостеречь республику от «националистически-шовинистических устремлений». ЦК РКП(б) решил также объединить Белорусскую ССР и Литовскую ССР в одну советскую республику.

2—3 февраля 1919 г. в Минске прошел І Всебелорусский съезд Советов, который поддержал идею федерации с РСФСР и принял первую Конституцию БССР. Съезд также согласился с выделением Могилевской, Витебской и Смоленской губерний, передачей их в состав РСФСР и признал необходимым объединение Литовской и Белорусской республик. Соответствующее решение было проведено и на І съезде советов Литвы. Съезд прошел 17—21 февраля 1919 г. в городе Вильно, который стал местом размещения правительства Литовско-Белорусской ССР и столицей

А.Чарвякоў. Члены камітэта настойліва дамагаліся ад кіраўніцтва кампартыі аднаўлення рэспублікі. У многім дзякуючы іх мэтанакіраванай дзейнасці ЦК РКП(б) прыняў рашэнне аб паўторным абвяшчэнні БССР. На гэты раз урачыстая падзея адбылася ў Мінску. 31 ліпеня 1920 г. Ваенрэўкам Беларускай рэспублікі, у склад якога ўвайшлі прадстаўнікі кампартыі, Беларускай камуністычнай арганізацыі, Бунда і Цэнтральнага бюро прафсаюзаў Мінска, прыняў «Дэкларацыю аб абвяшчэнні незалежнасці Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусь». Пытанне аб сталіцы рэспублікі, таксама як і аб яе адміністрацыйна-тэрытарыяльным падзеле, у дакуменце не згадвалася.

Паўторнае абвяшчэнне Беларускай ССР не прынесла хуткага спакою ні самой рэспубліцы, ні яе сталіцы. Восенню 1920 г. ў ходзе працягваючайся польска-савецкай вайны польскія войскі распачалі контрнаступленне. 15 кастрычніка 1920 г. яны на адзін дзень нават захапілі Мінск, аднак не змаглі замацавацца ў горадзе і былі выбіты.

Першая сусветная і грамадзянская войны неслі эканоміцы Беларусі велізарныя страты. Толькі ў Мінску, па падліку экспертаў, яны перавышалі 5 млн. залатых рублёў. Перад кіраўніцтвам рэспублікі і жыхарамі горада стаяла складаная задача аднаўлення гарадской гаспадаркі. Адразу ж пасля вызвалення горада пры ЦБ КП(б)Б быў створаны Мінскі гарадскі сакратарыят, які ўзначаліў партыйную работу ў сталіцы. Гарадскія ўлады працяглы час мелі даволі абмежаваныя паўнамоцтвы. Так, Мінскі гарадскі выканаўчы камітэт у 1922 г. складаўся толькі з трох аддзелаў: камунальнага, аховы здароўя і народнай адукацыі. Астатнія палітычна больш важныя пытанні гарадскога жыцця знаходзіліся пад непасрэдным кантролем ЦБ КП(б)Б і ўрада БССР, прадстаўнікі якога ўваходзілі ў склад Прэзідыума Мінскага гарвыканкома.

Узбуйненне БССР і паглыбленне сталічных функцый Мінска. У першай

новообразованной республики. Минск, таким образом, терял свой столичный статус и превращался в обычный губернский город в составе объединенной Литовско-Белорусской республики.

Еще до оформления Литовско-Белорусской ССР Польша начала захват территории республики. 8 апреля правительство ЛитБел было вынуждено ввести военное положение. Польские войска продвигались достаточно быстро. Уже 28 апреля, после потери Вильно, Совет народного хозяйства ЛитБел переехал в Минск. Однако в начале июня опасная ситуация сложилась и вокруг него. По решению ЦК КП(б)ЛиБ Минский комитет партии мобилизовал в армию две трети состава городской организации. Всего из Минской губернии Красная Армия получила около 35 тыс. солдат. Но чтобы остановить сильного и хорошо вооруженного противника, этого оказалось недостаточно, и в начале августа 1919 г. польские части заняли Минск.

Только через год, летом 1920 г., сложилась ситуация, позволившая поднять вопрос о восстановлении белорусской государственности на советской основе. В начале июля 1920 г. Красная Армия начала наступление на Западном фронте и освободила Минск. Созданный Минский губернский революционный комитет возглавил А.Червяков. Члены комитета настойчиво добивались от руководства компартии восстановления республики. Во многом благодаря их целенаправленной деятельности ЦК РКП(б) принял решение о повторном провозглашении БССР. На этот раз торжественное событие произошло в Минске. 31 июля 1920 г. Военревком Белорусской Республики, в состав которого вошли представители компартии, Белорусской коммунистической организации, Бунда и Центрального бюро профсоюзов Минска принял «Декларацию о провозглашении независимости Советской Социалистической Республики Беларусь». Вопрос о столице так же, как и об административно-территориаль-

палове 1920-х г. развіццё БССР і Мінска як сталіцы рэспублікі ў вялікай ступені стрымлівалася тым, што значная частка беларускіх зямель знаходзілася па-за межамі Беларускай дзяржавы. У 1920 г. тэрыторыя БССР ахоплівала толькі 6 няпоўных паветаў былой Мінскай губерні (Барысаўскі, Бабруйскі, Ігуменскі, Мазырскі, частку Мінскага і Слуцкага)

Стаянка службовых аўтамабіляў кіраўнікоў БССР на плошчы Леніна каля Дома ўрада. 1935 г.

Стоянка служебных автомобилей руководителей БССР на площади Ленина возле Дома правительства. 1935 г.

The BSSR officials' cars parking in the Lenin Square near the Government House. 1935.

і складала 52,4 тыс. кв. км з насельніцтвам 1 540 868 чалавек. Нягледзячы на тое, што вайна скончылася, Віцебская і Гомельская губерні па-ранейшаму заставаліся ў складзе РСФСР. Што датычыць заходняй мяжы Беларускай рэспублікі, то ў адпаведнасці з Рыжскім мірным дагаворам граніца паміж Польшчай і Беларуссю праходзіла ўсяго ў некалькіх дзесятках кіламетраў на захад ад Мінска.

Урад БССР імкнуўся аб'яднаць беларускія землі вакол Мінска. Утварэнне ў канцы 1922 г. Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік дала новы штуршок захадам урада БССР у гэтым кірунку. Сярод меркаванняў, якімі беларускі ўрад

ном делении республики, в документе не упоминался.

Повторное провозглашение Белорусской ССР не принесло долгожданного спокойствия ни самой республике, ни ее столице. Осенью 1920 г. в ходе продолжающейся польско-советской войны польские войска начали контрнаступление. 15 октября 1920 г. они на один день даже захватили Минск, однако не смогли удержаться в городе и были выбиты.

Первая мировая и гражданская войны принесли экономике Беларуси огромные потери. Только в Минске, по подсчетам экспертов, они превышали 5 млн. золотых рублей. Перед руководством республики и жителями города стояла сложная задача восстановления городского хозяйства. Сразу же после освобождения города при ЦБ КП(б)Б был создан Минский городской секретариат, который возглавил партийную работу в столице. Городские власти долгое время имели достаточно ограниченные полномочия. Так, Минский городской исполнительный комитет в 1922 г. состоял только из трех отделов: коммунального, охраны здоровья и народного просвещения. Остальные политически более важные вопросы находились под непосредственным контролем ЦБ КП(б)Б и правительства БССР, представители которого входили в состав Президиума Минского горисполкома.

Укрупнение БССР и углубление столичных функций Минска. В первой половине 1920-х г. развитие БССР и Минска как столицы республики в большой степени сдерживалось тем, что значительная часть белорусских земель находилась за пределами Белорусского государства. В 1920 г. территория БССР охватывала только 6 неполных уездов бывшей Минской губернии (Борисовский, Бобруйский, Игуменский, Мозырский, часть Минского и Слуцкого) и составляла 52,4 тыс. кв. км с населением 1 540 868 человек. Несмотря на то, что война закончилась, Витебская и Гомель-

абгрунтоўваў неабходнасць вяртання ўсходніх тэрыторый, адным з галоўных быў знешнепалітычны фактар. Пашырэнне тэрыторыі БССР адпавядала нацыянальным памкненням беларускага народа і павінна было стаць моцным прапагандысцкім актам, разлічаным у першую чаргу на насельніцтва Заходняй Беларусі.

Мэтанакіраваная дзейнасць ЦБ КП(б)Б і беларускага ўрада прынесла плён. У выніку першага (1924) і другога (1926) этапаў узбуйнення тэрыторыя Беларускай ССР павялічылася больш чым у два разы. На пачатку 1927 г. тэрыторыя рэспублікі скаладала 125,6 тыс. кв. км з насельніцтвам каля 5 млн. чалавек.

З расшырэннем граніц рэспублікі павялічылася і палітычная вага савецкай Беларусі ў свеце. У кастрычніку 1925 г. ў Берліне адбылася II Беларуская канферэнцыя нацыянальных арганізацый. Іх прадстаўнікі, што знаходзіліся ў эміграцыі, прызналі эканамічныя, палітычныя, культурныя дасягненні БССР, пастанавілі спыніць існаванне ўрада БНР і прызналі Мінск адзіным цэнтрам нацыянальна-дзяржаўнага адраджэння Беларусі.

З узбуйненнем БССР адбылося паглыбленне і пашырэнне сталічнага статуса Мінска. Горад стаў сапраўдным цэнтрам нацыянальна-культурнага адраджэння. Істотна павялічыўся аб'ём працы і адказнасць усіх дзяржаўных органаў, узраслі штаты ўрадавых і партыйных устаноў. У Мінску знаходзіліся ЦК КП(б)Б, Савет Народных Камісараў БССР, Цэнтральны Выканаўчы Камітэт БССР, наркаматы, трэсты, іншыя ўстановы. Сталіца традыцыйна з'яўлялася месцам правядзення партыйных з'ездаў, сесій Вярхоўнага Савета БССР. Горад пастаўляў кіруючыя кадры для ўсёй рэспублікі. У Мінску рыхтаваліся партыйныя работнікі, ваенныя спецыялісты, эканамісты, юрысты, камсамольскі і прафсаюзны актыў.

Мінск — сталіца аб'яднанай Беларусі. Дзяржаўная граніца Беларускай ССР з Польшчай — краінай з іншым грамадскім ладам ... ская губернии по-прежнему оставались в составе РСФСР. Что касается западной границы Белорусской ССР, то в соответствии с Рижским мирным договором граница между Польшей и БССР проходила всего в нескольких десятках километров на запад от Минска.

Правительство БССР стремилось объединить белорусские земли вокруг Минска. Создание в конце 1922 г. Союза Советских Социалистических Республик дало новый толчок действиям правительства БССР в этом направлении. Среди доводов, которыми белорусское правительство обосновывало необходимость возвращения восточных территорий, одним из главных являлся внешнеполитический фактор. Расширение территории БССР отвечало национальным устремлениям белорусского народа и должно было стать мощным пропагандистским актом, рассчитанным в первую очередь на население Западной Беларуси.

Целенаправленная деятельность ЦБ КП(б)Б и белорусского правительства дала результат. Итогом первого (1924) и второго (1926) этапов укрупнения стало увеличение территории Белорусской ССР более чем в два раза. К началу 1927 г. территория республики составляла 125,6 тыс. кв. км, с населением около 5 млн. человек.

С расширением границ республики увеличился и политический вес советской Беларуси в мире. В октябре 1925 г. в Берлине состоялась II Белорусская конференция национальных организаций. Их представители, находившиеся в эмиграции, признали экономические, политические, культурные достижения БССР, постановили прекратить существование правительства БНР и признали Минск единственным центром национально-государственного возрождения Беларуси.

С укрупнением БССР произошло углубление и расширение столичного статуса Минска. Город стал настоящим центром национально-культурного возрождения. Существенно увеличился

мадска-палітычным ладам — праходзіла ў непасрэднай блізкасці ад сталіцы БССР. Часопіс «Чырвоная Беларусь» у 1932 г. так апісваў месцазнаходжанне горада: «Менск стаіць на краі новага свету. Там, за Тучынкай, за тры дзесяткі кіламетраў ад горада пачынаецца капіталістычная Эўропа. Менск стаіць на рубяжы двух светаў, двух сістэм». З ваеннага, ды і з гаспадарчага пункту гледжання такое размяшчэнне сталіцы нельга было назваць нармальным. Асабліва геапалітычнае становішча Мінска пагоршылася ў другой палове 1930-х г. Звязана гэта было з агрэсіўнымі планамі гітлераўскай Германіі. У выпадку акупацыі Польшчы нямецкімі войскамі беларуская сталіца магла апынуцца на самай мяжы не са слабай у ваенных адносінах Польшчай, а моцнай Германіяй.

Зыходзячы з гэтых меркаванняў, у 1938 г. вышэйшае партыйнае кіраўніцтва ў Маскве прызнала мэтазгодным план пераносу сталіцы БССР з Мінска ў іншы горад. Выбар быў зроблены на карысць Магілёва. Перад беларускімі ўладамі была пастаўлена задача ў максімальна сціслы тэрмін перавесці ў гэты

Панарама універсітэцкага гарадка. 1930-я г.
Панорама университетского городка. 1930-е г.
The University campus panorama. 1930s.

масштаб деятельности и ответственность всех государственных органов, возросли штаты правительственных и партийных органов. В Минске находились ЦК КП(б)Б, Совет Народных Комиссаров БССР, Центральный Исполнительный Комитет БССР, наркоматы, тресты, другие учреждения. Столица традиционно являлась местом проведения партийных съездов, сессий Верховного Совета БССР. Город поставлял руководящие кадры для всей республики. В Минске готовились партийные работники, военные специалисты, экономисты, юристы, комсомольский и профсоюзный актив.

Минск — столица объединенной Беларуси. Государственная граница Белорусской ССР с Польшей — государством с иным общественно-политическим строем — проходила в непосредственной близости от столицы БССР. Журнал «Красная Беларусь» в 1932 г. так описывал местоположение города: «Минск стоит на краю нового мира. Там, за Тучинкой, за три десятка километров от города начинается капиталистическая Европа. Минск стоит на ру-

горад галоўныя партыйныя, урадавыя і адміністрацыйныя ўстановы. Хутка Магілёў ператварыўся ў будаўнічую пляцоўку. Ход будоўлі Дома ўрада, іншых урадавых будынкаў знаходзіўся пад пільным кантролем ЦК КП(б)Б. На будаўніцтва выдаткоўваліся значныя матэрыяльныя і фінансавыя сродкі. Тэмпы фарсіраваліся. 26 красавіка 1939 г. на спецыяльнай нарадзе з удзелам усіх зацікаўленых бакоў сакратар ЦК КП(б)Б П.Панамарэнка назваў крайні тэрмін пераезду ў Магілёў — лістапад 1939 г.

Аднак знешнепалітычныя абставіны на працягу 1939 г. мяняліся вельмі хутка. 17 верасня 1939 г. Чырвоная Армія распачала вызваленчы паход у Заходнюю Беларусь і Заходнюю Украіну. Жыхары Мінска, як і ўсёй рэспублікі, шчыра віталі вызваленне Заходняй Беларусі. У дзень, калі злучэнні Чырвонай Арміі перайшлі дзяржаўную мяжу, у сталіцы адбыўся шматтысячны мітынг працоўных, прайшлі сходы партыйнага і камсамольскага актыву. 12 кастрычніка 1939 г. адбылося пасяджэнне Мінскага гаркома партыі і сход партыйнага актыву. У заходнія вобласці Беларусі сталіца накіравала 1200 партыйных і камсамольскіх работнікаў, настаўнікаў, урачоў, спецыялістаў іншых прафесій.

Пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР тэрыторыя рэспублікі павялічылася на 100 тыс. кв. км, а насельніцтва – на 4800 тыс. чалавек. Напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны плошча БССР складала 223 тыс. кв. км з насельніцтвам 10,2 млн. чалавек.

Дзяржаўная мяжа Беларускай ССР была адсунута далёка на захад ад Мінска, у сувязі з чым неабходнасць пераносу сталіцы ў Магілёў адпала. Істотна ўзмацніўся аўтарытэт Мінска. На развіццё горада, будаўніцтва новых будынкаў для ўрадавых і партыйных органаў БССР, штат якіх і сфера кампетэнцыі значна павялічыліся, выдаткоўваліся значныя сродкі. Мінск усё больш набываў выгляд, адпаведны яго сталічнаму

беже двух миров, двух систем». С военной, да и хозяйственной точки зрения такое размещение столицы нельзя было назвать нормальным. Особенно геополитическое положение Минска ухудшилось во второй половине 1930-х г. Связано это было с агрессивными планами гитлеровской Германии. В случае оккупации Польши немецкими войсками белорусская столица могла оказаться на самой границе не со слабой в военном отношении Польшей, а сильной Германией.

Исходя из этих соображений, в 1938 г. высшее партийное руководство в Москве признало целесообразным план переноса столицы БССР из Минска в другой город. Выбор был сделан в пользу Могилева. Перед белорусскими властями была поставлена задача перевести в этот город главные партийные, правительственные и административные учреждения. Очень быстро Могилев превратился в строительную площадку. Ход строительства Дома правительства, других правительственных зданий находился под тщательным контролем ЦК КП(б)Б. На строительство направлялись значительные материальные и финансовые средства. Темпы форсировались. 26 апреля 1939 г. на специальном совещании с участием всех заинтересованных сторон секретарь ЦК КП(б)Б П.Пономаренко назвал крайний срок переезда в Могилев — ноябрь 1939 г.

Однако внешнеполитические обстоятельства на протяжении 1939 г. менялись очень быстро. 17 сентября 1939 г. Красная Армия начала освободительный поход в Западную Белоруссию и Западную Украину. Жители Минска, как и всей республики, искренне приветствовали освобождение Западной Белоруссии. В день, когда соединения Красной Армии перешли государственную границу, в столице прошел многотысячный митинг трудящихся, собрания партийного и комсомольского актива. 12 октября 1939 г. состоялось заседание Минского горкома партии и собрание партийного актива. В

статусу, ператвараўся ў сапраўдны палітычны, эканамічны, адміністрацыйны, культурны цэнтр беларускіх зямель.

3. НА ШЛЯХУ ДА ГОРАДА ІНДУСТРЫЯЛЬНАГА

Аднаўленне і развіццё прамысловасці. У выніку першай сусветнай вайны, рэвалюцый, замежных ваенных інтэрвенцый Мінску быў нанесены велізарны ўрон. Агульны яго памер ацэньваўся ў 5,3 млн. руб. золатам. Шмат якія прадпрыемствы былі разбураны, а тыя, што засталіся, амаль не працавалі з-за адсутнасці паліва і сыравіны. У пачатку 1920-х г. яны забяспечваліся палівам толькі на чвэрць.

Быў і шэраг іншых неспрыяльных абставін. Барацьба з савецкай уладай заможнага сялянства і іншых пластоў насельніцтва, напружанае становішча на савецка-польскай граніцы сталі прычынамі ўвядзення ў чэрвені 1921 г. ў Мінску, як і ва ўсёй Беларускай ССР, ваеннага становішча. Яно захоўвалася да 1 ліпеня 1922 г. і накладвала адбітак на ўсё жыццё горада.

Але пастунова жыццё наладжвалася. На аснове новай эканамічнай палітыкі ў Мінску аднаўлялася прыватная вытворчасць. Паводле звестак на чэрвень 1922 г., тут было 540 прыватных прадпрыемстваў. Да канца года іх колькасць наблізілася да 1000. На іх працавала каля 2 тыс. чалавек. Гэта былі дробныя майстэрні, на якіх выраблялі прадметы шырокага попыту. Практыкавалася і такая форма аднаўлення прамысловасці, як здача некаторых вытворчых аб'ектаў у арэнду. У кастрычніку 1921 г. ў горадзе было 9 такіх прадпрыемстваў, дзе працавала каля 200 чалавек.

Значнае месца ў Мінску займала саматужна-рамесніцкая вытворчасць. У 1926 г. ў горадзе налічвалася 2440 саматужна-прамысловых прадпрыемстваў. На іх было занята каля 4,4 тыс. чалавек.

На аснове нэпа аднаўлялася дзяржаўная прамысловая вытворчасць. Аднаўленне прамысловасці Мінска адбывалася шляхам аднаўлення працы ра-

западные области Беларуси столица направила 1200 партийных и комсомольских работников, врачей, специалистов других профессий.

После воссоединения Западной Белоруссии с БССР территория республики увеличилась на 100 тыс. кв. км, а население — на 4800 тыс. человек. Накануне Великой Отечественной войны площадь БССР составляла 223 тыс. кв. км с населением 10,2 млн. человек.

Государственная граница Белорусской ССР была отодвинута далеко на запад от Минска, в связи с чем необходимость переноса столицы в Могилев отпала. Существенно возрос авторитет Минска. На развитие города, строительство новых зданий для правительственных и партийных органов БССР, штат которых и сфера компетенции увеличились, выделялись значительные средства. Минск все больше приобретал вид, соответствующий его столичному статусу, превращался в настоящий политический, экономический, административный, культурный центр белорусских земель.

3. НА ПУТИ К ГОРОДУ ИНДУСТРИАЛЬНОМУ

Восстановление и развитие промышленности. В результате первой мировой войны, революций, иностранных военных интервенций Минску был нанесен огромный урон. Общий его размер оценивался в 5,3 млн. руб. золотом. Многие предприятия были разрушены, а те, что остались, почти не работали из-за отсутствия топлива и сырья. В начале 1920-х г. они обеспечивались топливом только на четверть.

Был и ряд других неблагоприятных обстоятельств. Борьба с советской властью зажиточного крестьянства и других слоев населения, напряженная ситуация на советско-польской границе стали причинами введения в июне 1921 г. в Минске, как и во всей Белорусской ССР, военного положения. Оно сохранялось до 1 июля 1922 г. и накладывало отпечаток на всю жизнь города.

нейшых прадпрыемстваў, аб'яднання найбольш дробных і аднародных. Так, у выніку зліцця невялікіх заводаў «Метал», «Усход» і сельскагаспадарчых майстэрняў быў утвораны машынабудаўнічы завод «Камунар» (цяпер — станкабудаўнічы завод імя Кірава). Некаторыя прадпрыемствы падвяргаліся рэканструкцыі. У прыватнасці, на шклозаводзе «Пралетарый» былі ўведзены ў дзеянне дзве новыя ванныя печы. Завод значна вырас. Калі ў 1923/24 гаспадарчым годзе на ім працавала 40 чалавек, то ў 1927 г. – больш за 500.

Згодна з рашэннем Прэзідыума Савета Народнай Гаспадаркі БССР, прынятым 11 ліпеня 1921 г., усе друкарні Мінска былі аб'яднаны ў тры дзяржаўныя прадпрыемствы. На іх сталі працаваць больш за 400 чалавек. У горадзе таксама былі закрыты дробныя гарбарныя заводы, а іх абсталяванне і сыравіна перададзены 1-му і 2-му гарбарным заводам.

Аднак у аднаўленчым працэсе меліся і вялікія цяжкасці. У першую чаргу яны былі звязаны з вострым дэфіцытам электрычнай энергіі. Яе вельмі не хапала не толькі для наладжвання прамысловай вытворчасці, але і для выкарыстання ў паўсядзённым побыце. Становішча палепшылася, калі ў 1932 г. ў горадзе была ўведзена ў дзеянне ЦЭЦ № 1.

У сталіцы паступова нарасталі тэмпы прамысловага будаўніцтва, адкрываліся новыя прадпрыемствы. Так, у 1931 г. пачала дзейнічаць кандытарская фабрыка «Камунарка». Яна размяшчалася на ўскраіне горада, якая тады мела назву «Тры карчмы» (там, дзе цяпер пачынаецца Партызанскі праспект).

Ужо з пачатку аднаўленчага перыяду найбольш кваліфікаваная частка рабочых Мінска была занятая ў дзяржаўным сектары. Паводле даных на 1 лістапада 1922 г. з 6,8 тыс. прамысловых рабочых амаль 4,2 тыс. працавалі на 58 дзяржаўных прадпрыемствах. Сярод іх вылучаўся машынабудаўнічы і чыгуналіцейны завод «Энергія» (цяпер станкабудаўнічае вытворчае аб'яднанне імя

Но постепенно жизнь налаживалась. На основе новой экономической политики в Минске восстанавливалось частное производство. Согласно сведениям на июнь 1922 г., тут было 540 частных предприятий. До конца года их число приблизилось к 1000. На них работало около 2 тыс. человек. Это были мелкие мастерские, на которых изготавливались предметы широкого спроса. Практиковалась и такая форма восстановления промышленности, как сдача некоторых производственных объектов в аренду. В октябре 1921 г. в городе было 9 таких предприятий, где работало около 200 человек.

Значительное место в Минске занимало кустарно-ремесленное производство. В 1926 г. в городе насчитывалось 2440 кустарно-промышленных предприятий. На них было занято около 4,4 тыс. человек.

На основе нэпа восстанавливалось государственное промышленное производство. Восстановление промышленности Минска происходило путем возобновления работы прежних предприятий, объединения наиболее мелких и однородных. Так, в результате слияния небольших заводов «Металл» и «Восток» и сельскохозяйственных мастерских был создан машиностроительный завод «Коммунар» (теперь станкостроительный завод имени Кирова). Некоторые предприятия подвергались реконструкции. В частности, на стеклозаводе «Пролетарий» были введены в действие две новые ванные печи. Завод значительно вырос. Если в 1923/24 хозяйственном году на нем работало 40 человек, то в 1927 г. — более 500.

Согласно решению Президиума Совета Народного Хозяйства БССР, принятого 11 июля 1921 г., все типографии Минска были объединены в три государственных предприятия. На них стали работать более 400 человек. В городе также были закрыты мелкие кожевенные заводы, а их оборудование и сырье переданы 1-му и 2-му кожевенным заводам.

Кастрычніцкай рэвалюцыі). У той час завод вырабляў сячкарні, плугі, рознае ліццё. Аднымі з першых у горадзе пачалі працу такія прадпрыемствы, як лесапільны завод і мэблевая майстэрня «Дрэваапрацоўшчык», абутковая фабрыка, запалкавае прадпрыемства «Вулкан», шэраг дрожджавінакурных заводаў, сельскагаспадарчыя, сталярныя і слясарныя майстэрні, цагельныя заводы і інш.

Будынак Беларускага дзяржаўнага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі. Пабудаваны ў 1925 г. (зараз – рэктарат БДУ).

Здание Белорусского государственного института сельского и лесного хозяйства. Построено в 1925 г. (ныне – ректорат БГУ).

The Belarusian State Institute of Agriculture and Forestry building. Built in 1925; now it is the University administration.

У аднаўленні прамысловасці горада было надзвычай шмат цяжкасцей. Акрамя «паліўнага крызісу», недахопу сыравіны і інш. узнікалі канфлікты паміж рабочымі і адміністрацыяй. Так, у снежні 1921 г. з-за цяжкага матэрыяльнага становішча вымушаны былі аб'явіць забастоўку рабочыя Мінскага завода «Энергія».

На працягу 1920-х г. у прамысловай вытворчасці горада суседнічалі дзяржаўны і саматужна-прыватны сектары. Згодна з афіцыйнай палітыкай перавага аддавалася дзяржаўнай форме выт-

Однако в восстановительном процессе имелись и большие трудности. В первую очередь они были связаны с острым дефицитом электроэнергии. Ее очень не хватало не только для налаживания промышленного производства, но и для использования в ежедневном быту. Положение улучшилось, когда в 1932 г. в число действующих в городе была введена ТЭЦ № 1.

В столице постепенно нарастали темпы промышленного строительства, открывались новые предприятия. Так, в 1931 г. начала действовать кондитерская фабрика «Коммунарка». Она размещалась на окраине города, которая тогда имела название «Три корчмы» (там, где теперь начинается Партизанский проспект).

Уже с начала восстановительного периода наиболее квалифицированная часть рабочих Миска была занята в государственном секторе. По данным на 1 ноября 1922 г. из 6,8 тыс. промышленных рабочих почти 4,2 тыс. работали на 58 государственных предприятиях. Среди них выделялся машиностроительный и чугунолитейный завод «Энергия» (ныне станкостроительное производственное объединение имени Октябрьской революции). В то время завод выпускал соломорезки, плуги, различное литье. Одними из первых в городе начали работать такие предприятия, как лесопильный завод, мебельная мастерская «Деревообработчик», обувная фабрика, спичечное предприятие «Вулкан», ряд дрожжевинокуренных заводов, сельскохозяйственные, столярные и слесарные мастерские, кирпичные заводы и др.

При восстановлении промышленности города было чрезвычайно много трудностей. Кроме топливного кризиса, недостатка сырья и др. возникали конфликты между рабочими и администрацией. Так, в декабре 1921 г. из-за тяжелого материального положения вынуждены были объявить забастовку рабочие Минского завода «Энергия».

На протяжении 1920-х г. в промышленном производстве города соседство-

ворчасці, якая і заняла дамінуючае становішча. Узрастала колькасць і ўдзельная вага ў вытворчасці буйных прадпрыемстваў. У 1932 г. ў Мінску налічвалася 13 прамысловых прадпрыемстваў, колькасць рабочых на кожным з якіх перавышала 500 чалавек. На 19 прадпрыемствах былі заняты ад 200 да 500 рабочых, на 24 – ад 100 да 200. У дзяржаўным сектары мелася таксама каля 90 дробных прадпрыемстваў. У гэты час горад выпускаў каля чвэрці ўсёй прамысловай прадукцыі БССР. Буйнейшым прадпрыемствам сталіцы пэўны час з'яўлялася швейная фабрыка «Кастрычнік», на якой працавала больш за 1400 чалавек.

У сувязі з правядзеннем індустрыялізацыі ў Мінску на працягу 1933–1937 гг. было пабудавана каля 30 новых прадпрыемстваў. Сярод іх цеплаэлектрастанцыя магутнасцю 6,4 тыс. кілават. У 1940 г. ў горадзе налічвалася 332 прамысловыя прадпрыемствы, на якіх працавала каля 24 тыс. чалавек. Прамысловасць Мінска ў першую чаргу вызначалі металаапрацоўка, станкабудаванне, лёгкая і харчовая галіны.

Павышалася роля прамысловага патэнцыялу горада ў агульнарэспубліканскіх паказчыках. У 1940 г. ўдзельная вага Мінска ў вытворчасці станкоў у БССР складала 50%, вырабаў швейнай прамысловасці – амаль 51%, гарбарнаабутковай – 48%, харчовай – каля 19%, металаапрацоўчай – амаль 17%.

Аднак нарошчванне прамысловага патэнцыялу горада праходзіла з вялікімі цяжкасцямі. Як і ўся індустрыялізацыя ў СССР, прамысловае будаўніцтва ў Мінску вялося ў першую чаргу за кошт прыцягнення матэрыяльных рэсурсаў вёскі. Да таго ж у самім працэсе індустрыялізацыі было нямала цяжкавырашальных праблем. Адной з іх заставалася энергазабеспячэнне як прамысловага развіцця, так і бытавых патрэб насельніцтва. Хаця ў 1940 г. электрастанцыі Мінска выпрацавалі 82,4 млн. кілават-гадзін электраэнергіі, што было амаль у 12 разоў болей, чым у 1927 г., тым не

вали государственный и кустарно-частный сектора. Согласно официальной политике приоритет отдавался государственной форме производства, которая и заняла доминирующее положение. Возрастало количество и удельный вес в производстве крупных предприятий. В 1932 г. в Минске насчитывалось 13 промышленных предприятий, число рабочих на каждом из которых превышало 500 человек. На 19 предприятиях были заняты от 200 до 500 рабочих, на 24 – от 100 до 200. В государственном секторе имелось также около 90 мелких предприятий. В это время город выпускал почти четверть всей промышленной продукции БССР. Крупнейшим предприятием столицы определенное время являлась швейная фабрика «Октябрь», на которой работало более 1400 человек.

В связи с проведением индустриализации в Минске на протяжении 1933–1937 гг. было построено около 30 новых предприятий. Среди них теплоэлектростанция мощностью 6,4 тыс. киловатт. В 1940 г. в городе насчитывалось 332 промышленных предприятия, на которых работало около 24 тыс. человек. Промышленность Минска в первую очередь определяли металлообработка, станкостроение, легкая и пищевая отрасли.

Повышалась роль промышленного потенциала города в общереспубликанских показателях. В 1940 г. удельный вес Минска в производстве станков в БССР составлял 50%, изделий швейной промышленности – почти 51%, кожевенно-обувной – 48%, пищевой – около 19%, металлообрабатывающей – почти 17%.

Однако наращивание промышленного потенциала города происходило с большими трудностями. Как и вся индустриализация в СССР, промышленное строительство в Минске велось в первую очередь за счет привлечения материальных ресурсов деревни. К тому же в самом процессе индустриализации было немало трудноразрешимых проблем. Одной из них оставалось энергоснабжение как промышленного развития, так и бытовых потребностей насе-

менш напружанне з электразабеспячэннем горада пастаянна захоўвалася. Архіўныя матэрыялы сведчаць, што патрэбы жыхароў сталіцы ў электраэнергіі ў перадваенны час задавальняліся толькі на 25—40%.

Значнай цяжкасцю ў дзяржаўным сектары прамысловага будаўніцтва было ўмацаванне працоўнай дысцыпліны. Вялікая ўвага аддавалася развіццю руху перадавікоў, асабліва ўдарнікаў і стаханаўцаў. У 1928 г. за працоўныя дасягненні Прэзідыум ЦВК БССР прысвоіў званне «Герой Працы» вялікай групе перадавых рабочых. Сярод іх былі мінчане — майстар дэпо станцыі Мінск Ф.Грыгор'еў, майстар тэлефоннай станцыі А.Кахно і інш.

Толькі на прадпрыемствах харчовай прамысловасці горада колькасць ударнікаў павялічылася з 712 у 1929 г. да 1026 у 1930 г. Укараняліся такія формы спаборніцтва, як гаспадарча-разліковыя брыгады, брыгадна-зменнае, ці сустрэчнае, планаванне і інш.

Актыўна пашыраўся на прадпрыемствах горада стаханаўскі рух. Ужо ў студзені 1936 г., паводле звестак па 50 прадпрыемствах Мінска, на іх працавала каля 5 тыс. стаханаўцаў. У горадзе былі шырока выдомыя імёны многіх з іх — рабочага завода «Бальшавік» С.Запольскага, рабочых завода імя Кастрычніцкай рэвалюцыі І.Голубева, У.Тумаоўскага і інш. Рух перадавікоў, нягледзячы на нярэдкі фармалізм у яго развіцці, адыграў значную ролю ў станаўленні прамысловага патэнцыялу горада.

Пераадоленне беспрацоўя. У 1920-х г. у Мінску значнае распаўсюджанне атрымала беспрацоўе. У сакавіку 1925 г. на ўліку на гарадской біржы працы было больш за 4,1 тыс. чалавек. Нягледзячы на паспяховы аднаўленчы працэс, беспрацоўе ў сталіцы працягвала нарастаць. У 1929 г. тут налічвалася каля 7 тыс. чалавек, якія не мелі працы. Асноўную іх частку складалі некваліфікаваныя рабочыя.

Гарадскія ўлады імкнуліся зменшыць удзельную вагу беспрацоўных ся-

ления. Хотя в 1940 г. электростанции Минска выработали 82,4 млн. киловатт-часов электроэнергии, что было почти в 12 раз больше, чем в 1927 г., тем не менее напряжение с энергообеспечением города постоянно сохранялось. Архивные материалы свидетельствуют, что потребности жителей столицы в электроэнергии в предвоенное время удовлетворялись только на 25—40%.

Значительной трудностью в государственном секторе промышленного строительства было укрепление трудовой дисциплины. Большое внимание уделялось развитию движения передовиков, особенно ударников и стахановцев. В 1928 г. за трудовые достижения Президиум ЦИК БССР присвоил звание «Герой Труда» большой группе передовых рабочих. Среди них были минчане — мастер депо станции Минск Ф.Григорьев, мастер телефонной станции А.Кахно и др.

Только на предприятиях пищевой промышленности города число ударников увеличилось с 712 в 1929 г. до 1026 в 1930 г. Укоренялись такие формы соревнования, как хозяйственно-расчетные бригады, бригадно-сменное, или встречное, планирование и др.

Активно расширялось на предприятиях города стахановское движение. Уже в январе 1936 г., согласно сведениям по 50 предприятиям Минска, на них работало около 5 тыс. стахановцев. В городе были широко известны имена многих из них — рабочего завода «Большевик» С.Запольского, рабочих завода имени Октябрьской революции И.Голубева, В.Тумановского и др. Движение передовиков, несмотря на нередкий формализм в его развитии, сыграло значительную роль в становлении промышленного потенциала города.

Преодоление безработицы. В 1920-х г. в Минске получила значительное распространение безработица. В марте 1925 г. на учете в городской бирже труда было более 4,1 тыс. человек. Несмотря на успешный восстановительный процесс, безработица в столице продолжала нара-

род жыхароў горада шляхам уладкавання іх на тую ці іншую работу. Аднак гэта далёка не заўсёды ўдавалася зрабіць. Таму ў горадзе нярэдка ўзнікала сацыяльная напружанасць, якая часам вылівалася ў супрацьстаянне паміж беспрацоўнымі і ўладамі. Аб гэтым, у прыватнасці, сведчаць сакрэтныя штомесячныя «Агляды палітычнага становішча СССР», якія рыхтаваліся для вышэйшага партыйна-дзяржаўнага кіраўніцтва Саюза ССР. Так, у «Аглядзе палітычнага становішча СССР за красавік 1925 г.» адзначана, што 21 красавіка гэтага года беспрацоўныя секцыі чорнарабочых на Мінскай біржы працы ў колькасці каля 200 чалавек узбунтаваліся і адмовіліся пакінуць біржу. Выкліканае падраздзяленне міліцыі доўгі час не магло вызваліць ад іх памяшканне. У наступныя дні такое становішча паўтарылася. Беспрацоўныя патрабавалі ажыццявіць у якасці мер павышэння занятасці насельніцтва змяншэнне службовых акладаў некаторым катэгорыям насельніцтва, пашырэнне грамадскіх работ, скарачэнне са службы асоб, у якіх у сям'і працавала некалькі чалавек і г. д. Такое абвостранае становішча гарадскім уладам Мінска ўдалося ўрэгуляваць не адразу.

На аснове прамысловага будаўніцтва, ажыццяўлення палітыкі індустрыялізацыі беспрацоўе паступова перадольвалася. У Беларускай ССР, горадзе Мінску, як і ва ўсім Савецкім Саюзе, яно было ў асноўным ліквідавана пад канец 1930 г. Гэта з'явілася адметным фактарам у стабілізацыі сацыяльнага становішча ў Мінску, важнай мерай у паляпшэнні жыццёвага ўзроўню гараджан.

Рост гарадскога насельніцтва. Развіццё прамысловасці, адукацыі, навукі, культуры, пашырэнне і паглыбленне функцый Мінска як сталіцы Беларускай ССР, асабліва ў сувязі з ростам тэрыторыі і насельніцтва рэспублікі, садзейнічалі павелічэнню колькасці гарадскіх жыхароў. У першыя дзесяцігоддзі савецкай улады іх змяншэнне назіралася толькі ў пачатку 1920-х г. Калі ў 1917 г. горад налічваў 134,5 тыс. жыхарів... стать. В 1929 г. тут насчитывалось около 7 тыс. человек, которые не имели работы. Основную их часть составляли неквалифицированные рабочие.

Городские власти стремились уменьшить удельный вес безработных среди жителей города путем устройства их на ту или иную работу. Однако это далеко не всегда удавалось сделать. Поэтому в городе нередко возникало социальное напряжение, которое временами выливалось в противостояние между безработными и властями. Об этом, в частности, свидетельствуют секретные ежемесячные «Обзоры политического положения СССР», которые подготавливались для высшего партийно-государственного руководства Союза ССР. Так, в «Обзоре политического положения СССР за апрель 1925 г.» отмечено, что 21 апреля этого года безработные секции чернорабочих на Минской бирже труда в количестве 200 человек взбунтовались и отказались покинуть биржу. Вызванное подразделение милиции долгое время не могло освободить от них помещение. В следующие дни такая ситуация повторилась. Безработные требовали осуществить в качестве мер повышения занятости населения уменьшение служебных окладов некоторым категориям населения, расширение общественных работ, сокращение со службы людей, у которых в семье работали несколько человек, и т.д. Такое обостренное положение городским властям Минска удавалось урегулировать не сразу.

На основе промышленного строительства, осуществления политики индустриализации безработица постепенно преодолевалась. В Белорусской ССР, городе Минске, как и во всем Советском Союзе, она была в основном ликвидирована к концу 1930 г. Это стало заметным фактором в стабилизации социального положения в Минске, важной мерой в улучшении жизненного уровня горожан.

Рост городского населения. Развитие промышленности, образования, науки, культуры, расширение и углубление

хароў, то ў 1922 г. – 102,4 тыс. Аднак да 1935 г. іх колькасць дасягнула амаль 200 тыс. У значнай ступені рост адбываўся за кошт павелічэння колькасці рабочых. У пачатку 1933 г. іх налічвалася 20,7 тыс. супраць 5 тыс. у 1928 г. Адначасова з ростам насельніцтва мяняўся яго нацыянальны склад. У 1926 г. сярод гарадскіх жыхароў беларусы складалі 42,4%, яўрэі — 40,8%.

Для 1920-х г. было характэрна павелічэнне той часткі працаздольнага насельніцтва горада, якая была занятая ў дзяржаўнай вытворчасці. У 1928 г. ў цэнзавай прамысловасці Мінска працавала каля 6,4 тыс. чалавек, на будаўнічых работах — 5,4 тыс., на чыгуначным транспарце — амаль 3 тыс. чалавек. Што датычыць дробных прадпрыемстваў, якія былі пераважна прыватнымі, то на іх у гэты час таксама была занята значная колькасць гарадскіх жыхароў. У 1926 г. яна дасягала 15,5 тыс. чалавек.

У сувязі з правядзеннем індустрыялізацыі колькасць рабочых і служачых Мінска, занятых у дзяржаўным сектары, яшчэ больш узрасла. Паводле даных на 1 студзеня 1934 г. іх налічвалася 66,3 тыс. Найбольшая частка — амаль 20,8 тыс. — працавала на фабрыках і заводах, каля 9,8 тыс. былі занятыя на будаўнічых работах, больш за 7,4 тыс. задзейнічаны на чыгуначным транспарце. Вялікая ўдзельная вага рабочых-чыгуначнікаў у агульнай колькасці прамысловых рабочых сталіцы тлумачыцца тым, што Мінск, з'яўляючыся самым буйным чыгуначным вузлом Беларусі, асабліва актыўна нарошчваў свой транспартны патэнцыял. Гэта было звязана і з яго прыгранічным становішчам.

Напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны ў сталіцы Беларускай ССР пражывала больш за 250 тыс. чалавек. Паводле даных за верасень 1940 г., у розных гаспадарчых сферах горада было занята 123,3 тыс. рабочых і служачых. Больш за ўсё працуючых было на фабрыках і заводах — 37,5 тыс. На чыгуначным, унутрыгарадскім і міжгарадскім транспарце было задзейнічана 23,3 тыс. чала-

функций Минска как столицы Белорусской ССР, особенно в связи с ростом территории и населения республики, содействовали увеличению численности городских жителей. В первые десятилетия советской власти их уменьшение наблюдалось только в начале 1920-х г. Если в 1917 г. город насчитывал 134,5 тыс. жителей, то в 1922 г. — 102,4 тыс. Однако до 1935 г. их число достигло почти 200 тыс. В значительной степени рост происходил за счет увеличения количества рабочих. В начале 1933 г. их насчитывалось 20,7 тыс. против 5 тыс. в 1928 г. Одновременно с ростом населения менялся его национальный состав. В 1926 г. среди городских жителей белорусы составляли 42,4%, евреи — 40,8%.

Для 1920-х г. было характерно увеличение той части трудоспособного населения города, которая была занята в государственном производстве. В 1928 г. в цензовой промышленности Минска работало около 6,4 тыс. человек, на строительных работах — 5,4 тыс., на железнодорожном транспорте — почти 3 тыс. человек. Что касается мелких предприятий, которые были преимущественно частными, то на них в это время также было занято значительное число городских жителей. В 1926 г. оно достигало 15,5 тыс. человек.

В связи с проведением индустриализации количество рабочих и служащих Минска, занятых в государственном секторе, еще больше выросло. Согласно данным на 1 января 1934 г., их насчитывалось в городе 66,3 тыс. Наибольшая часть — почти 20,8 тыс., работали на фабриках и заводах, около 9,8 тыс. были заняты на строительных работах, более 7,4 тыс. задействованы на железнодорожном транспорте. Большой удельный вес рабочих-железнодорожников в общем числе промышленных рабочих столицы объясняется тем, что Минск, являясь самым крупным железнодорожным центром Беларуси, особенно активно наращивал свой транспортный потенциал. Это было связано и с его приграничным положением.

век, на будаўнічых работах — 10,7 тыс., на прадпрыемствах сувязі — 3,1 тыс. Значная колькасць мінчан працавала ў гандлі і грамадскім харчаванні: іх налічвалася ў гэты час 12,2 тыс. чалавек. У сферы аховы здароўя было занята каля 6 тыс. чалавек, ва ўстановах асветы — амаль 7 тыс. Значная колькасць жыхароў сталіцы працавала ў апараце органаў партыйнага, дзяржаўнага і гаспадарчага кіравання. Такіх налічвалася 9,7 тыс. чалавек.

Структура занятасці насельніцтва Мінска сведчыць, што ў перадваенны час ён уяўляў сабою не толькі буйны прамысловы і транспартны вузел, будаўнічы комплекс, але і асноўны цэнтр дзяржаўнага кіравання, асветы, аховы здароўя рэспублікі. Мінск выходзіў у лік найбольш дынамічна растучых гарадоў Савецкага Саюза.

4. ЗМЕНЫ Ў АБЛІЧЧЫ МІНСКА

Рэканструкцыі горада. Новабудоўлі. Фарміраванне сталічнага выгляду. Атрымаўшы статус сталіцы, узмацніўшы яго пасля ўзбуйнення БССР у 1924 і 1926 гг., Мінск паступова набываў выгляд сталічнага горада. Аднак для гэтага неабходны былі яго рэканструкцыі. Першая з іх распрацавана ў 1926 г. Згодна з ёю прадугледжвалася пераўтварэнне прамавугольнай сістэмы планавання горада, якая склалася гістарычна, у радыяльна-кальцавую. Паводле такой схемы ствараўся гарадскі цэнтр, які ўключаў раён вакзала і Савецкай вуліцы. Меркавалася, што цэнтральныя кварталы горада зойме капітальнае будаўніцтва. Згодна з планам, у горадзе ўстанаўліваліся два ўзаемаперасякальныя напрамкі. Першы з іх складалі вуліцы Маскоўская, Савецкая, Пушкінская (апошняя мела напрамак цяперашняга праспекта Незалежнасці). Другі напрамак уключаў Магілёўскую шашу, Даўгабродскую вуліцу і Даўгінаўскі тракт.

Такая схема рэканструкцыі горада з'явілася асновай далейшых планіровак гарадской забудовы. Адпаведна з ёю праводзілася будаўніцтва гарадка Бела-

Накануне Великой Отечественной войны в столице Белорусской ССР проживало более 250 тыс. человек. По данным за сентябрь 1940 г., в различных хозяйственных сферах города было занято 123,3 тыс. рабочих и служащих. Больше всего работающих было на фабриках и заводах — 37,5 тыс. На железнодорожном, внутригородском и междугородном транспорте было задействовано 23,3 тыс. человек, на строительных работах — 10,7 тыс., в связи — 3,1 тыс. Значительное число минчан работало в торговле и общественном питании: их насчитывалось в это время 12,2 тыс. человек. В сфере здравоохранения было занято около 6 тыс. человек, в учреждениях образования — почти 7 тыс. Значительное число жителей столицы работало в аппарате органов партийного, государственного и хозяйственного управления. Таких насчитывалось 9,7 тыс. человек.

Структура занятости населения Минска свидетельствует, что в предвоенное время он представлял собой не только крупный промышленный и транспортный узел, строительный комплекс, но и основной центр государственного управления, образования, охраны здоровья республики. Минск входил в число наиболее динамично растущих городов Советского Союза.

4. ИЗМЕНЕНИЯ В ОБЛИКЕ МИНСКА

Реконструкции города. Новостройки. Формирование столичного облика. Получив статус столицы, усилив его после укрупнения БССР в 1924 и 1926 гг., Минск постепенно приобретал облик столичного города. Однако для этого необходимы были его реконструкции. Первая из них разработана в 1926 г. В соответствии с ней предусматривалось преобразование прямоугольной системы планирования города, которая сложилась исторически, в радиально-кольцевую. Согласно такой схеме создавался городской центр, который включал район вокзала и Советской улицы. Планировалось, что централь-

рускага дзяржаўнага універсітэта, клінічнага комплексу, іншых аб'ектаў у раёне Вакзальнай плошчы, Савецкай і Пушкінскай вуліц.

Аднак развіццё прамысловасці, гарадской гаспадаркі, рост насельніцтва патрабавалі далейшага ўдасканалення работ па рэканструкцыі горада. 7 жніўня 1933 г. Прэзідыум ЦВК СССР прыняў пастанову аб рабоце Мінскага гарадскога савета, у якой адзначыў, што развіццё камунальнай гаспадаркі і жыллёвага будаўніцтва адстае ад тэмпаў росту насельніцтва і культурна-бытавых запатрабаванняў гараджан. Гарадскому савету было даручана арганізаваць работу па падрыхтоўцы новага праекта планіроўкі горада. Яго распрацоўкай заняўся Ленінградскі філіял «Дзіпрагора». Першыя варыянты гэтага плана прадугледжвалі ўдасканаленне планіроўкі забудоў у раёне Савецкай і Пушкінскай вуліц.

На аснове планаў рэканструкцыі Мінска ў горадзе былі пабудаваны гасцініца «Беларусь» (пазней яна атрымала назву «Свіслач»), Палац піянераў,

Пракладка трамвайных ліній па вуліцы Валадарскага ў Мінску. 1933 г.

Прокладка трамвайных линий по улице Володарского в Минске. 1933 г.

The laying of the tramways along the Volodarsky street in Minsk. 1933.

ные кварталы города займет капитальное строительство. Согласно плану в городе устанавливались два пересекающиеся направления. Первое из них составляли улицы Московская, Советская, Пушкинская (последняя имела направление нынешнего проспекта Независимости). Второе направление включало Могилевское шоссе, Долгобродскую улицу и Долгиновский тракт.

Данная схема реконструкции города стала основой дальнейших планировок городской застройки. Согласно ей проводилось строительство городка Белорусского государственного университета, клинического комплекса, других объектов в районе Вокзальной площади, Советской и Пушкинской улиц.

Однако развитие промышленности, городского хозяйства, рост населения требовали дальнейшего усовершенствования работ по реконструкции города. 7 августа 1933 г. Президиум ЦИК СССР принял постановление о работе Минского городского совета, в котором отметил, что развитие коммунального хозяйства и жилищного строительства отстает от темпов роста населения и культурно-бытовых потребностей горожан. Городскому совету было поручено организовать работу по подготовке нового проекта планировки города. Его разработкой занялся Ленинградский филиал «Гипрогора». Первые варианты этого плана предусматривали усовершенствование планировки строений в районе Советской и Пушкинской улиц.

На основе планов реконструкции Минска в городе были построены гостиница «Беларусь» (позднее она получила название «Свислочь»), Дворец пионеров, Дом печати. Значительным достижением явилась разработка проекта и строительство в 1933—1934 гг. Дома правительства (архитектор И.Лангбард). По его проектам были возведены другие монументальные здания белорусской столицы: окружной Дом офицеров (построен в 1934—1939 гг.), Белорусский театр оперы и балета (строительство велось на протяжении 1935—

Дом друку. Значным дасягненнем з'явілася распрацоўка праекта і будаўніцтва ў 1933—1934 гг. Дома ўрада (архітэктар І.Лангбард). Па яго праектах былі ўзведзены іншыя манументальныя будынкі беларускай сталіцы: акруговы Дом афіцэраў (пабудаваны ў 1934—1939 гг.), Беларускі тэатр оперы і балета (будаўніцтва вялося на працягу 1935—1938 гг.), галоўны корпус Акадэміі навук (узведзены ў 1935—1939 гг.). Гэтыя будынкі ў многім фарміравалі і вызначалі сталічнае аблічча горада.

Паляпшэнню знешняга выгляду Мінска садзейнічала асфальтаванне вуліц, якое пачалося ў 1934 г. Спачатку былі пакрыты асфальтам Прывакзальная плошча, вуліцы Савецкая, Леніна, Свярдлова, 11 Ліпеня (цяпер — заходняя частка вуліцы Кірава) і шэраг іншых. Цераз раку Свіслач каля парку імя М.Горкага быў пабудаваны новы жалезабетонны мост.

Работы па рэканструкцыі цэнтра горада дапаўняліся новым, пераважна індывідуальным будаўніцтвам на яго ўскраінах, што патрабавала павелічэння гарадской плошчы. З гэтай мэтай вялося асушэнне забалочаных месцаў, у першую чаргу Камароўскага і Сляпянскага балот. Ужо з 1923 г., паводле рашэння другой сесіі Цэнтральнага Выканаўчага Камітэта Беларускай ССР, была ўстаноўлена новая мяжа Мінска, у выніку чаго яго плошча павялічылася больш як у два разы. Аднак гэтага было недастаткова, і ў студзені 1931 г. ЦВК і СНК БССР прынялі пастанову «Аб пашырэнні гарадской мяжы горада Мінска». На вызначанай плошчы горад забудоўваўся на працягу 1930-х г.

Важным напрамкам работ стала выпрамленне Пушкінскай вуліцы, будаўніцтва радыёзавода і абсерваторыі, узвядзенне вучэбнага комплексу політэхнічнага інстытута. Працягвалася рэканструкцыя Прывакзальнай плошчы і плошчы Леніна, пачыналася забудова Круглай плошчы (сёння плошча Перамогі). У перадваенны час у гарадскія межы былі ўключаны Камароўка, Гру-

1938 гг.), главный корпус Академии наук (возведен в 1935—1939 гг.). Эти здания во многом формировали и определяли столичный облик города.

Улучшению внешнего вида Минска содействовало асфальтирование улиц, которое началось в 1934 г. Сначала были покрыты асфальтом Привокзальная площадь, улицы Советская, Ленина, Свердлова, 11-го июля (теперь — западная часть улицы Кирова) и ряд других. Через реку Свислочь возле парка имени М.Горького был построен новый железобетонный мост.

Работы по реконструкции центра города дополнялись новым, преимущественно индивидуальным строительством на его окраинах, что требовало увеличения городской площади. С этой целью велось осушение заболоченных мест, в первую очередь Комаровского и Слепянского болот. Уже с 1923 г. по решению второй сессии Центрального Исполнительного Комитета Белорусской ССР была установлена новая черта Минска, в результате чего его площадь увеличилась более чем в два раза. Однако этого было недостаточно и в январе 1931 г. ЦИК и СНК БССР приняли постановление «О расширении городской черты города Минска». На определяемой площади город застраивался на протяжении 1930-х г.

Важным направлением работ стало выпрямление Пушкинской улицы, строительство радиозавода и обсерватории, возведение учебного комплекса политехнического института. Продолжалась реконструкция Привокзальной площади и площади Ленина, начиналась застройка Круглой площади (ныне — площадь Победы). В предвоенное время в городскую черту были включены Комаровка, Грушевский поселок и некоторые другие окраины.

К концу 1940 г. территория города достигла 65,8 кв. км. Из всей этой площади 31,8 кв. км приходилось непосредственно на городские постройки, а 34 кв. км занимали земли, где горожане получали места под огороды и выращивали

шаўскі пасёлак і некаторыя іншыя ўскраіны.

Да канца 1940 г. тэрыторыя горада дасягнула 65,8 кв. км. З усёй гэтай плошчы 31,8 кв. км прыпадала на непасрэдна гарадскія забудовы, а 34 кв. км займалі землі, дзе гараджане атрымлівалі месцы пад агароды і вырошчвалі сельскагаспадарчую прадукцыю. У гэты час у Мінску налічвалася 470 вуліц, якія мелі даўжыню амаль 200 км. Рэканструкцыя горада арганічна дапаўнялася новабудоўлямі, пашырэннем гарадской тэрыторыі, садзейнічала фарміраванню сталічнага выгляду Мінска. Ён павінен быў удасканальвацца паводле новага генеральнага плана, распрацоўка якога была закончана ў 1940 г.

Развіццё камунальнай гаспадаркі. У выніку ваенных, рэвалюцыйных падзей, дзейнасці акупацыйных рэжымаў камунальная гаспадарка Мінска знаходзілася ў надзвычай цяжкім стане. Жыхары горада пакутавалі ад антысанітарных умоў. Студні доўгі час не рамантаваліся. Водаправодная сетка была моцна пашкоджана. У горадзе не хапала каналізацыйных збудаванняў, таму гарадскі бруд сцякаў у рэкі Нямігу і Свіслач. Брукаваных каменем вуліц было зусім няшмат. Такі стан гарадской гаспадаркі зусім не адпавядаў сталічнаму гораду.

З пачатку 1920-х г. гарадскія ўлады прынялі шэраг мер для паляпшэння ўмоў жыцця мінчан. Значная ўвага аддавалася паляпшэнню забеспячэння вадой. У 1925 г. даўжыня вулічнай сеткі водаправода дасягнула 45 км. У гэты час ім карысталася 3/5 гарадскога насельніцтва. На працягу 1926—1928 гг. магчымасці водаправода павялічыліся на 20%, аднак задавальненне патрэб насельніцтва ў вадзе было недастатковым. У сувязі з гэтым на працягу 1931—1933 гг. зроблена рэканструкцыя водаправоднай сеткі. Яе працягласць узрасла да 60 км, што дазволіла падаваць ваду і на некаторыя гарадскія ўскраіны.

Вялося будаўніцтва каналізацыйнай сеткі. У 1930 г. яна была здадзена ў эксплуатацыю. Ее протяженность составила 30 км. Использование канализации имело принципиальное значение для улучшения санитарного состояния города.

сельскохозяйственную продукцию. В это время в Минске насчитывалось 470 улиц, которые имели длину почти 200 км. Реконструкция города органично дополнялась новостройками, расширением городской территории, содействовала формированию столичного вида Минска. Он должен был усовершенствоваться по новому генеральному плану, разработка которого была завершена в 1940 г.

Развитие коммунального хозяйства. В результате военных, революционных событий, деятельности оккупационных режимов коммунальное хозяйство Минска находилось в чрезвычайно тяжелом положении. Жители города страдали от антисанитарных условий. Колодцы долгое время не ремонтировались. Водопроводная сеть была сильно повреждена. В городе не хватало канализационных сооружений, поэтому городская грязь стекала в реки Немигу и Свислочь. Вымощенных камнем улиц было совсем немного. Такое положение городского хозяйства совсем не соответствовало столичному городу.

С начала 1920-х г. городские власти предприняли ряд мер по улучшению условий жизни минчан. Значительное внимание уделялось улучшению обеспечения водой. В 1925 г. длина уличной сети водопровода достигла 45 км. В это время им пользовались 3/5 городского населения. На протяжении 1926—1928 гг. возможности водопровода увеличились на 20%, однако удовлетворение потребностей населения в воде было недостаточным. В связи с этим на протяжении 1931—1933 гг. производилась реконструкция водопроводной сети. Ее протяженность возросла до 60 км, что позволило подавать воду и на некоторые городские окраины.

Велось строительство канализационной сети. В 1930 г. она была сдана в эксплуатацию. Ее протяженность составила 30 км. Использование канализации имело принципиальное значение для улучшения санитарного состояния города.

сплуатацыю. Яе працягласць складала 30 км. Выкарыстанне каналізацыі мела прынцыповае значэнне для паляпшэння санітарнага стану горада.

На працягу 1926—1927 гг. моцна забруджаная рака Няміга была ўзята ў жалезабетонную трубу-калектар. У горадзе таксама будаваліся лазні, пральні, пашыралася азеляненне. У 1933 г. быў адкрыты гарадскі парк культуры і адпачынку (цяпер — парк Чэлюскінцаў). Яго стварылі на месцы, дзе раней знаходзіўся Камароўскі лес (лес Ваньковіча).

У вялікай ступені стан камунальнай гаспадаркі Мінска вызначаў унутрыгарадскі транспарт. У пачатку 1920-х г. ён быў прадстаўлены толькі конкай. Тым не менш перавозка пасажыраў павялічылася з 653 тыс. у 1922 г. да амаль 1,4 млн. у 1925 г. Аднак гэтага было зусім недастаткова. Таму прымаліся меры да выкарыстання машын на ўнутрыгарадскіх перавозках пасажыраў. У 1924 г. пачаўся рух аўтобусаў, якія злучылі з цэнтрам горада рабочыя ўскраіны — Камароўку, Ляхаўку, Старажоўку. У 1925 г. аўтобусамі было перавезена амаль 1,2 млн. мінчан. Але на працягу 1920-х г. конская цяга адыгрывала важную ролю ў перавозцы як пасажыраў, так і грузаў.

У мэтах паляпшэння гарадской гаспадаркі ўсё больш настойліва паўставала пытанне аб развіцці ў горадзе электратранспарту. У сувязі з гэтым у пачатку 1928 г. СНК Беларускай ССР прыняў пастанову «Аб будаўніцтве трамвая ў Мінску». Ужо ў кастрычніку наступнага года першая чарга трамвайнай лініі была здадзена ў эксплуатацыю. Дапамога ў гэтай важнай справе была аказана Масквой і іншымі гарадамі краіны. Трамвай злучыў Таварную станцыю з Камароўкай. Ён карыстаўся вялікім попытам у мінчан і гасцей сталіцы. За 1929/1930 гаспадарчы год ім было перавезена амаль 11 млн. пасажыраў.

Выкарыстанне трамвая ў Мінску ў наступны час удасканальвалася і пашыралася. На працягу 1931—1937 гг. даўжыня трамвайнага пуці павялічылася амаль удвая з 18 да 35 км. Пры гэтым

На протяжении 1926—1927 гг. сильно загрязненная река Немига была заключена в железобетонную трубу-коллектор. В городе также строились бани, прачечные, расширялось озеленение. В 1933 г. был открыт городской парк культуры и отдыха (ныне — парк Челюскинцев). Его создали на месте, где прежде находился Комаровский лес (лес Ваньковича).

В большой степени состояние коммунального хозяйства Минска определял внутригородской транспорт. В начале 1920-х г. он был представлен только конкой. Тем не менее перевозка пассажиров возросла с 653 тыс. в 1922 г. до почти 1,4 млн. в 1925 г. Однако этого было совершенно недостаточно. Поэтому принимались меры к использованию машин для внутригородских перевозок пассажиров. В 1924 г. началось движение автобусов, которые соединили с центром города рабочие окраины — Комаровку, Ляховку, Сторожевку. В 1925 г. автобусами было перевезено почти 1,2 млн. минчан. Однако на протяжении 1920-х г. конная тяга играла важную роль в перевозке как пассажиров, так и грузов.

С целью улучшения городского хозяйства все более настойчиво вставал вопрос о развитии в городе электротранспорта. В связи с этим в начале 1928 г. СНК Белорусской ССР принял постановление «О строительстве трамвая в Минске». Уже в октябре следующего года первая очередь трамвайной линии была сдана в эксплуатацию. Помощь в этом важном деле была оказана Москвой и другими городами страны. Трамвай соединил Товарную станцию с Комаровкой. Он пользовался большим спросом у минчан и гостей столицы. За 1929/30 хозяйственный год им было перевезено почти 11 млн. пассажиров.

Использование трамвая в Минске в дальнейшем улучшалось и расширялось. На протяжении 1931—1937 гг. длина трамвайного пути увеличилась почти вдвое — с 18 до 35 км. При этом количество перевезенных на протяжении года пассажиров возросло с 17 до 40 млн. человек. Расширялся трамвайный парк: в

колькасць перавезеных на працягу года пасажыраў вырасла з 17 да 40 млн. чалавек. Пашыраўся трамвайны парк: у 1939 г. ён налічваў 43 вагоны і меў пэўную рамонтную базу. Будаўніцтва і пашырэнне выкарыстання трамвая ў асноўным забяспечвала на пэўных напрамках патрэбы жыхароў горада ва ўнутрыгарадскім транспарце.

Мінскі завод «Пралетарый».
Минский завод «Пролетарий».
The Minsk works «A Proletarian».

У цэлым камунальная гаспадарка Мінска ў 1920–1930-х г. зрабіла значны крок наперад. Яна ў асноўным адпавядала тагачасным патрабаванням.

Быт і матэрыяльнае становішча мінчан. Важную, а магчыма, асноўную ролю ў жыцці чалавека, у тым ліку жыхара горада, адыгрывае жыллё. У пачатку 1920-х г. у Мінску жыллёвыя ўмовы былі надзвычай складаныя. Гэта звязана з вынікамі ваенна-палітычных падзей 1914—1920 гг.

Адбывалася значнае пераразмеркаванне жылля, якое рабілі органы савецкай улады. Гарадскі жыллёвы аддзел не толькі праводзіў нацыяналізацыю дамоў у заможных грамадзян, але атрымаў права канфіскоўваць у дробных уласнікаў да 30% жыллёвай плошчы. Яна раз-

1939 г. он насчитывал 43 вагона и имел определенную ремонтную базу. Строительство и расширение использования трамвая в основном обеспечивало на определенных направлениях потребности жителей города во внутригородском транспорте.

В целом коммунальное хозяйство Минска в 1920—1930-х г. сделало значительный шаг вперед. Оно в основном соответствовало требованиям времени.

Быт и материальное положение минчан. Важную, а возможно, основную роль в жизни человека, в том числе жителя города, играет жильё. В начале 1920-х г. в Минске жилищные условия были чрезвычайно сложными. Это было связано с последствиями военно-политических событий 1914—1920 гг.

Происходило значительное перераспределение жилья, которое производили органы советской власти. Городской жилищный отдел не только проводил национализацию домов у зажиточных граждан, но получил право конфисковывать у мелких собственников до 30% жилищной площади. Она распределялась среди тех, на кого в первую очередь опиралась советская власть. Только за 1923 г. в городе было сделано 2,6 тыс. таких перераспределений жилья.

В связи с укрупнением БССР в середине 1920-х г., значительным увеличением территории и населения республики, расширением в связи с этим функций столичного города в Минск прибывали на работу сотрудники различных учреждений. Их размещение являлось для городских властей сложной проблемой. Положение несколько улучшилось, когда в 1925 г. возобновила деятельность знаменитая прежде гостиница «Европа». В значительной степени она выполняла функции комфортабельного отеля для высокопоставленных государственных лиц.

Однако общее положение с обеспечением жилой площадью жителей Минска оставалось сложным. Достаточно сказать, что в 1926 г. на одного его жителя приходилось только 4,4 кв. м жи-

маркоўвалася сярод тых, на каго ў першую чаргу абапіралася савецкая ўлада. Толькі за 1923 г. у горадзе было зроблена 2,6 тыс. такіх пераразмеркаванняў жылля.

У сувязі з узбуйненнем БССР у сярэдзіне 1920-х г., значным павелічэннем тэрыторыі і насельніцтва рэспублікі, пашырэннем у сувязі з гэтым функцый сталічнага горада ў Мінск прыбывалі на працу работнікі розных устаноў. Іх размяшчэнне з'яўлялася для гарадскіх улад складанай праблемай. Становішча некалькі палепшылася, калі ў 1925 г. аднавіла дзейнасць знакамітая раней гасцініца «Еўропа». У значнай ступені яна выконвала функцыі камфартабельнага атэля для высокапастаўленых дзяржаўных асоб.

Аднак агульнае становішча з забеспячэннем жыллёвай плошчай жыхароў Мінска заставалася складаным. Дастаткова сказаць, што ў 1926 г. на аднаго яго жыхара прыпадала толькі 4,4 кв. м жылой плошчы. У наступным годзе сярэдняя жылая плошча на аднаго жыхара горада складала толькі 70% ад мінімальнай санітарнай нормы. У выніку ажыццяўлення некаторага дзяржаўнага і пераважна прыватнага домабудавання становішча паступова паляпшалася. Ужо ў 1930 г. агульны памер жылой плошчы, якая прыпадала на аднаго мінчаніна, дасягнуў 5,7 кв. м.

У 1930-я г. ў горадзе павялічыліся не толькі тэмпы жыллёвага будаўніцтва, але і прыток новых жыхароў. Таму вастрыня жыллёвай праблемы заставалася. Пры гэтым павялічвалася колькасць жылля, якое з'яўлялася дзяржаўным. Да яго належала больш за 70% агульнага жыллёвага фонду горада. Па стане на 1 студзеня 1940 г. на аднаго мінчаніна, які пражываў у камунальных кватэрах, у сярэднім прыпадала 6 кв. м жылой плошчы.

Прынцыпова важным з'яўлялася пытанне падачы ў кватэры электрычнай энергіі. Нягледзячы на яе хранічны дэфіцыт, ужо ў 1922 г. ёю былі забяспечаны 4 тыс. кватэр супраць 1,4 тыс. у 1914 г. У наступны час праца па электрыфі-

лой площади. В следующем году средняя жилая площадь, на одного жителя города составляла только 70% от минимальной санитарной нормы. В результате осуществления некоторого государственного и преимущественно частного домостроительства положение постепенно улучшалось. Уже в 1930 г. общий размер жилой площади, которая

В.М.Дубоўская — стаханаўка расфасовачнага цэха мінскай фабрыкі «Камунарка» за афармленнем першамайскіх дзіцячых падарункаў. 1938 г.

О.Н.Дубовская — стахановка расфасовочного цеха минской фабрики «Коммунарка» за оформлением первомайских детских подарков. 1938 г.

O.N.Dubovskaya — the worker of the packing department of the Minsk factory «Komunarka» at the designing children's presents for the 1th of May. 1938.

приходилась на одного минчанина, достигла 5,7 кв. м.

В 1930-е г. в городе увеличились не только темпы жилищного строительства, но и приток новых жителей. Поэтому острота жилищной проблемы оставалась. При этом возрастало количество жилья, которое являлось государственным. К нему относилось более 70% общего жилищного фонда города. По положению на 1 января 1940 г. на одного минчанина, проживавшего в коммунальной квартире, в среднем приходилось 6 кв. м жилой площади.

кацыі кватэр, як і службовых памяшканняў, працягвалася.

Побач з жыллёвымі ўмовамі надзвычай важна было забяспечыць паляпшэнне матэрыяльнага становішча жыхароў горада, у першую чаргу іх харчаванне. Гарадскія органы савецкай улады практыкавалі бясплатную выдачу прадуктаў і прадметаў першай неабходнасці некаторым бяднейшым пластам насельніцтва. Найперш гэта датычылася рабочых і служачых, занятых на дзяржаўных прадпрыемствах і ў савецкіх установах. Паводле даных за студзень 1921 г., у Мінску бясплатнымі пайкамі карысталіся 16 тыс. чалавек. Аднак асноўная частка насельніцтва горада мела вялікія праблемы з набыццём прадуктаў харчавання. Да таго ж каштавалі вельмі дарага.

У новым цэху па вырабе вялікіх ланцугоў для камбайнаў Мінскага завода імя Чкалава. 1939—1940 гг.

В новом цехе по производству больших цепей для комбайнов Минского завода имени Чкалова. 1939—1940 гг.

In a new workshop of the combine large chains production (Minsk Chkalov works). 1939—1940.

У 1923 г. ў горадзе пачало дзейнічаць аддзяленне дзяржаўнага акцыянернага таварыства «Хлебапрадукт». Выпечка хлеба павялічылася да 1000 пудоў за дзень. Гэта было істотнай з'явай у паляпшэнні становішча. З пэўным выкарыс-

Принципиально важным являлся вопрос подачи в квартиры электрической энергии. Несмотря на ее хронический дефицит, уже в 1922 г. ею были обеспечены 4 тыс. квартир против 1,4 тыс. в 1914 г. В дальнейшем работа по электрификации квартир, как и служебных помещений, продолжалась.

Вместе с жилищными условиями чрезвычайно важно было обеспечить улучшение материального положения жителей города, в первую очередь их питание. Городские органы советской власти практиковали бесплатную выдачу продуктов и предметов первой необходимости некоторым беднейшим слоям населения. Прежде всего это касалось рабочих и служащих, занятых на государственных предприятиях и в советских учреждениях. По данным за январь 1921 г., в Минске бесплатными пайками пользовались 16 тыс. человек. Однако основная часть населения города имела большие проблемы с приобретением продуктов питания. К тому же стоили они очень дорого.

В 1923 г. в городе начало действовать отделение государственного акционерного общества «Хлебопродукт». Выпечка хлеба увеличилась до 1000 пудов в день. Это было существенным явлением в улучшении положения. С определенным использованием частного сектора в середине 1920-х г. удавалось лучше обеспечивать горожан продуктами питания.

Однако положение ухудшилось в конце 1920-х г. в связи с хлебозаготовительными трудностями в стране. В 1932—1933 гг., когда многие хлебные регионы были охвачены голодом, обеспечение питанием минчан было напряженным. Оно стало лучше после отмены в 1934—1935 гг. карточной системы на продукты питания и товары первой необходимости. В этих условиях городские власти наделяли минчан землей под индивидуальные огороды. Достаточно сказать, что в 1934 г. 3,2 тыс. рабочих предприятий Минска получили земельные участки для ведения индиви-

таннем прыватнага сектара ў сярэдзіне 1920-х г. удавалася лепш забяспечваць гараджан прадуктамі харчавання.

Аднак становішча пагоршылася пад канец 1920-х г. у сувязі з хлебанарыхтоўчымі цяжкасцямі ў краіне. У 1932—1933 гг., калі многія збожжавыя рэгіёны СССР былі ахоплены голадам, забеспячэнне харчаваннем мінчан было напружаным. Яно стала лепшым пасля адмены ў 1934—1935 гг. картачнай сістэмы на прадукты харчавання і тавары першай неабходнасці. У гэтых умовах гарадскія ўлады надзялялі мінчан зямлёй пад індывідуальныя агароды. Дастаткова сказаць, што ў 1934 г. 3,2 тыс. рабочых прадпрыемстваў Мінска атрымалі зямельныя ўчасткі для вядзення індывідуальнага агародніцтва. У 1940 г. з гэтай мэтай гарадскімі ўладамі было выдзелена амаль 1,9 тыс. га зямлі. Агароды дапамагалі гарадскім сем'ям мець пэўны мінімум неабходных прадуктаў.

На працягу 1920—1930-х г. гарадскія органы ўлады імкнуліся правесці ў жыццё агульнадзяржаўную ўстаноўку на тое, каб «вызваліць жанчын ад хатняга рабства». З гэтай мэтай у горадзе адкрываліся «паказальныя сталоўкі», дзе можна было харчавацца ўсёй сям'ёй. У канцы 1934 г. прыняла першых наведвальнікаў фабрыка-кухня — флагман грамадскага харчавання Мінска. У ёй на працягу дня за адпаведную плату маглі харчавацца некалькі тысяч чалавек. У 1939 г. па вуліцы Савецкай, у доме № 50, адкрыўся першы ў Беларускай ССР кафетэрый.

Заработная плата жыхароў Мінска ў міжваенны перыяд, як ва ўсёй рэспубліцы і дзяржаве, была нізкая. Згодна з сацыялістычнай мадэллю арганізацыі жыцця ў практыку паступова ўваходзілі грамадскія фонды спажывання. Яны выкарыстоўваліся для аплаты некаторых выдаткаў, у тым ліку пры набыцці пуцёвак на турбазы, у дамы адпачынку, санаторыі.

У паляпшэнні побыту гарадскога насельніцтва, асабліва рабочых і служачых, важнае значэнне мела ўвядзенне ў

дуального огородничества. В 1940 г. с этой целью городскими властями было выделено почти 1,9 тыс. га земли. Огороды помогали городским семьям иметь определенный минимум необходимых продуктов.

На протяжении 1920-х — 1930-х г. городские органы власти стремились провести в жизнь общегосударственную

Лепшая стаханаўка 1-га цэха мінскай швейнай фабрыкі «Кастрычнік» Я.І.Дружко. 1939—1940 гг.

Лучшая стахановка 1-го цеха минской швейной фабрики «Октябрь» Е.И.Дружко. 1939—1940 гг.

The best Stakhanovite of the 1st workshop of the Minsk sewing factory «October» E.I.Druzhko. 1939—1940.

установку на то, чтобы «освободить женщин от домашнего рабства». С этой целью в городе открывались «показательные столовые», где можно было питаться всей семьей. В конце 1934 г. приняла первых посетителей фабрика-кухня — флагман общественного питания Минска. В ней на протяжении дня за определенную плату могли питаться несколько тысяч человек. В 1939 г. по улице Советской в доме № 50 открылся первый в Белорусской ССР кафетерий.

Заработная плата жителей Минска в межвоенный период, как во всей республике и государстве, была низкой. Согласно социалистической модели организации жизни в практику постепенно

кастрычніку 1927 г. (напярэдадні 10-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі) у Савецкім Саюзе сямігадзіннага рабочага дня. Пераход на яго прадпрыемствамі Мінска быў завершаны ў пачатку 1930-х г. Гэта спрыяла паляпшэнню арганізацыі быту і адпачынку гараджан.

На аснове новай эканамічнай палітыкі значнае развіццё ў горадзе атрымаў гандаль. Ужо ў другой палове 1921 г. тут дзейнічалі 620 прыватных гандлёвых прадпрыемстваў. У адпаведнасці з афіцыйнай палітыкай дзяржавы ўжо ў сярэдзіне 1920-х г. гарадскія ўлады імкнуліся абмежаваць гандляроў-прыватнікаў. Гэтая лінія настойліва рэалізоўвалася. У 1926 г. ў Мінску засталося 98 прыватных гандлёвых кропак, а ў 1928 г. — толькі 25. У гэты час у горадзе працавалі 843 дзяржаўныя магазіны і ларкі. Хутка прыватнік быў поўнасцю выцеснены з гандлёвай сеткі.

З сярэдзіны 1930-х г. вядучае месца ў гандлі горада стала належаць Мінскаму ГУМу, які адкрыўся ў 1934 г. Тады ён размяшчаўся праз адзін квартал ад цяперашняга — на стыку вуліц Савецкай і Камсамольскай. Універсальны магазін меў два філіялы: дзіцячых і тэкстыльных вырабаў.

Важнае месца ў жыцці гараджан займала медыцынскае абслугоўванне. Яно паступова паляпшалася – адкрываліся новыя лячэбныя ўстановы, павялічваліся іх магчымасці ў лячэнні пацыентаў. Як і паўсюдна, у медыцынскай сферы асноўная роля хутка стала належаць дзяржаве. На працягу 1934—1940 гг. колькасць бальнічных устаноў у Мінску павялічылася з 12 да 20, а бальнічных ложкаў у іх з 1,7 тыс. да 3,4 тыс. У канцы 1940 г. ў горадзе працавалі 13 жаночых і дзіцячых кансультацый. Аддавалася ўвага самым маленькім мінчанам. У гэты час горад меў 47 ясляў на 2,8 тыс. месцаў.

Пашыраліся магчымасці для развіцця ў горадзе фізкультуры і спорту. З гэтай мэтай узводзіліся спартыўныя збудаванні. У 1933 г. ў раёне вуліцы Інтэрнацыянальнай пачаў працаваць Цэнтральны дом фізкультуры. Значнай

входили общественные фонды потребления. Они использовались для оплаты некоторых расходов, в том числе при приобретении путевок на турбазы, в дома отдыха, санатории.

В улучшении быта городского населения, особенно рабочих и служащих, важное значение имело введение в октябре 1927 г. (в канун 10-й годовщины Октябрьской революции) в Советском Союзе семичасового рабочего дня. Переход на него предприятиями Минска был завершен в начале 1930-х г. Это способствовало улучшению организации быта и отдыха горожан.

На основе новой экономической политики значительное развитие в городе получила торговля. Уже во второй половине 1921 г. здесь действовало 620 частных торговых предприятий. В соответствии с официальной политикой государства уже в середине 1920-х г. городские власти стремились ограничить торговцев-частников. Эта линия настойчиво реализовывалась. В 1926 г. в Минске осталось 98 частных торговых точек, а в 1928 г. — только 25. В это время в городе работали 843 государственных магазина и ларька. Вскоре частник был полностью вытеснен из торговой сети.

С середины 1930-х г. ведущее место в торговле города стало принадлежать Минскому ГУМу, который открылся в 1934 г. Тогда он располагался через квартал от современного здания — на стыке улиц Советской и Комсомольской. Универсальный магазин имел два филиала — детских и текстильных изделий.

Важное место в жизни горожан занимало медицинское обслуживание. Оно постепенно улучшалось – открывались новые лечебные учреждения, увеличивались их возможности в лечении пациентов. Как и повсеместно, в медицинской сфере основная роль быстро стала принадлежать государству. На протяжении 1934—1940 гг. число больничных учреждений в Минске увеличилось с 12 до 20, а больничных коек в них с более чем 1,7 тыс. до 3,4 тыс. В конце

падзеяй з'явілася адкрыццё ў 1934 г. стадыёна «Дынама», які тады мог умясціць да 10 тыс. чалавек.

У жыццё і побыт мінчан перыядычна ўносіла карэктывы рака Свіслач, якая вясною нярэдка значна выходзіла з берагоў. Так, у сярэдзіне сакавіка 1936 г. ўзровень вады на некалькі метраў перавысіў звычайны. У выніку пад вадой апынулася прыбярэжная частка парку імя М.Горкага, падыходы да Пуліхаўскай Слабады, шматлікія агароды і нават стадыён. Яшчэ большы ўзровень вады адзначаўся ў сярэдзіне красавіка 1941 г., калі былі затоплены дзесяткі прылеглых вуліц. Разлівы ракі можна было рэгуляваць пасля таго, як 18 чэрвеня 1941 г. пачалося запаўненне яе водамі Камсамольскага возера.

У паляпшэнні ўмоў жыцця і быту мінчан важная роля належала гарадскім уладам. У цэлым яны імкнуліся зрабіць сталіцу Беларускай ССР як мага лепшай для жыцця яе жыхароў. Сярод многіх кіраўнікоў, што працавалі ў 1920-я—1930-я г., нельга не назваць старшыню Мінскага гарадскога савета У.Ванеева. На гэтай пасадзе ён знаходзіўся з кастрычніка 1937 г. да пачатку Вялікай Айчыннай вайны і акупацыі горада нямецка-фашысцкімі захопнікамі. Затым быў на фронце, дзе і загінуў. Адна з вуліц Мінска названа яго імем.

Такім чынам, у міжваенны перыяд дзякуючы рэканструкцыям, новабудоўлям, развіццю камунальнай гаспадаркі, асфальтаванню і азеляненню вуліц горад Мінск пасгупова набываў сталічны выгляд. Паляпшаліся ўмовы працы і жыцця гараджан. Насуперак цяжкасцям, матэрыяльным нястачам, складанасцям грамадска-палітычнага жыцця горад выконваў сталічныя функцыі, з'яўляючыся аб'ядноўваючым цэнтрам беларускай нацыі і ўсяго беларускага народа.

5. МІНСК – ЦЭНТР КУЛЬТУРНАГА І ГРАМАДСКАГА ЖЫЦЦЯ БССР

Развіццё асветы, навукі, культуры. Мінск міжваенных дзесяцігоддзяў —

1940 г. в городе работали 13 женских и детских консультаций. Уделялось внимание самым маленьким минчанам. В это время город имел 47 яслей на 2,8 тыс. мест.

Расширялись возможности для развития в городе физкультуры и спорта. С этой целью возводились спортивные сооружения. В 1933 г. в районе улицы Интернациональной начал работать Центральный дом физкультуры. Значительным событием стало открытие в 1934 г. стадиона «Динамо», который тогда мог вместить до 10 тыс. человек.

В жизнь и быт минчан периодически вносила коррективы река Свислочь, которая весной нередко значительно выходила из берегов. Так, в середине марта 1936 г. уровень воды на несколько метров превысил обычный. В результате под водой оказалась прибрежная часть парка имени М.Горького, подходы к Пулиховской Слободе, многочисленные огороды и даже стадион. Еще более высокий уровень воды отмечался в середине апреля 1941 г., когда были затоплены десятки прилегающих улиц. Разливы реки можно было регулировать после того, как 18 июня 1941 г. началось заполнение ее водами Комсомольского озера.

В улучшении условий жизни и быта минчан важная роль принадлежала городским властям. В целом они стремились сделать столицу Белорусской ССР как можно лучшей для жизни ее жителей. Среди многих руководителей, которые работали в 1920—1930-е г., нельзя не упомянуть председателя Минского городского совета В.Ванеева. На этом посту он находился с октября 1937 г. до начала Великой Отечественной войны и оккупации города немецко-фашистскими захватчиками. Затем был на фронте, где и погиб. Одна из улиц Минска названа его именем.

Таким образом, в межвоенный период благодаря реконструкциям, новостройкам, развитию коммунального хозяйства, асфальтированию и озеленению улиц, город Минск постепенно приобретал столичный вид. Улучшались

адзін з савецкіх гарадоў, які найбольш дынамічна развіваўся і да канца 1920-х г. ператварыўся ў значны цэнтр навуковага і культурнага жыцця. Аднак працэс гэты быў складаны і супярэчлівы.

Новая культурная прастора стваралася пры дапамозе значнага спектра мерапрыемстваў. Сярод іх — фарміраванне новага культурнага асяроддзя

Сярэдняя школа №4. 1930-я г.
Средняя школа №4. 1930-е г.
The secondary school N 4. 1930s.

шляхам шматлікіх перайменаванняў. Першыя перайменаванні ў Мінску праходзілі ў 1919, 1922 гг. У гэты час вуліцы атрымалі імёны К.Маркса, Ф.Энгельса, К.Лібкнехта, Р.Люксембург, Я. Свярдлова, В.Валадарскага, М.Урыцкага, з'явілася плошча Парыжскай камуны, Губернатарскі парк стаў садам «Прафінтэрн». У 1930-я г. яшчэ шэраг вуліц атрымаў імёны рэвалюцыянераў і камуністычных дзеячаў: С.Кірава, В.Куйбышава, А.Мяснікова, К.Цэткін, В.Чапаева, М.Шчорса і інш. Узніклі вуліцы Савецкая, Народная, Чырвонаармейская, Камуністычная і г.д. Рэвалюцыйныя назвы даваліся прадпрыемствам, навучальным установам.

Старыя гербы і эмблемы саступалі месца савецкай сімволіцы, руйнаваліся амаль усе помнікі Расійскай імперыі, условия труда и жизни горожан. Наперекор трудностям, материальным проблемам, сложностям общественно-политической жизни город выполнял столичные функции, являясь объединяющим центром белорусской нации и всего белорусского народа.

5. МИНСК – ЦЕНТР КУЛЬТУРНОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ БССР

Развитие просвещения, науки, культуры. Минск межвоенных десятилетий — один из наиболее динамично развивающихся советских городов, который к концу 1920-х г. превратился в значительный центр научной и культурной жизни. Однако процесс этот был сложным и противоречивым.

Новое культурное пространство создавалось при помощи значительного спектра мероприятий. Среди них — формирование новой культурной среды путем многочисленных переименований. Первые переименования в Минске происходили в 1919, 1922 гг. В это время улицы получили имена К.Маркса, Ф.Энгельса, К.Либкнехта, Р.Люксембург, Я.Свердлова, В.Володарского, М.Урицкого, появилась площадь Парижской коммуны, Губернаторский парк стал садом «Профинтерн». В 1930-е г. еще ряд улиц получил имена революционеров и коммунистических деятелей: С.Кирова, В.Куйбышева, А.Мясникова, К.Цеткин, В.Чапаева, Н.Щорса и др. Появились улицы Советская, Народная, Красноармейская, Коммунистическая и т.д. Революционные названия давались предприятиям, учебным заведениям.

Старые гербы и эмблемы уступали место советской символике, демонтировались почти все памятники Российской империи, новые памятники открывались в честь революционеров и лиц, отнесенных к прогрессивным деятелям. В Минске началом реализации этого плана стали памятник солдату-революционеру (1917 г., скульптор А.Краснопольский) и временный бюст-памятник К.Марксу

новыя помнікі адкрываліся ў памяць рэвалюцыянераў і асоб, аднесеных да прагрэсіўных дзеячаў. У Мінску пачаткам рэалізацыі гэтага сталі помнік салдату-рэвалюцыянеру (1917 г., скульптар А.Краснапольскі) і часовы бюст-помнік К.Марксу (1920 г., скульптар К.Елісееў). Новабудуемыя ўрадавыя ўстановы шырока аздабляліся барэльефамі і тэматычнымі пано, скульптурнымі кампазіцыямі на тэмы рэвалюцыйнай барацьбы і сацыялістычнага будаўніцтва. Так, пры ўзвядзенні Дома ўрада была створана галерэя скульптурных партрэтаў: К.Маркса і Ф.Энгельса (скульптар М.Керзін), Г.Бабёфа, Ф.Дзяржынскага, А.Мяснікова (скульптар З.Азгур), М.Чарнышэўскага (скульптар А.Арлоў), К.Лібкнехта (скульптар Г.Ізмайлаў), цэнтрам скульптурна-архітэктурнай кампазіцыі стаў помнік У.Леніну (скульптар М.Манізер). Скульптурным аздабленнем суправаджалася будаўніцтва Дома афіцэраў, Палаца піянераў і іншых будынкаў.

Беларуская інтэлігенцыя паступова далучалася да пераўтварэнняў. У Мінск на пастаяннае месца жыхарства прыехалі Я.Купала, Я.Колас, М.Гарэцкі, Ц.Гартны, А.Гурло, Я.Журба, М.Чарот, іншыя дзеячы культуры.

Менавіта Мінск разглядаўся ў якасці фактычна адзінага месца для адкрыцця універсітэта. У 1921 г. для працы ў Беларускім дзяржаўным універсітэце ў Мінск прыехаў яго першы рэктар У.І. Пічэта, а таксама М.А.Прыляжаеў, М.М.Нікольскі, іншыя вядомыя вучоныя. З лістапада 1921 г. пачалі працу 3 факультэты універсітэта: грамадскіх навук, медыцынскі і рабфак, на якіх навучалася 1250 студэнтаў, працавала 14 прафесараў, 40 выкладчыкаў, 10 асістэнтаў, 9 лектараў.

Яшчэ адным цэнтрам, які прыцягнуў да сябе найбольшую колькасць вядомых навукоўцаў, стаў створаны на базе Навукова-тэрміналагічнай камісіі Наркамасветы ў 1922 г. Інстытут беларускай культуры, рэарганізаваны ў 1929 г. ў Беларускую акадэмію навук. Абвяшчэн-

(1920 г., скульптор К.Елисеев). Строящиеся правительственные учреждения широко украшались барельефами и тематическими панно, скульптурными композициями на темы революционной борьбы и социалистического строительства. Так, при возведении Дома правительства была создана галерея скульптурных портретов: К.Маркса и Ф.Энгельса (скульптор М.Керзин), Г.Бабёфа, Ф.Дзержинского, А.Мясникова (скульптор З.Азгур), Н.Чернышевского (скульптор А.Орлов), К.Либкнехта (скульптор Г.Измайлов), центром скульптурно-архитектурной композиции стал памятник В.Ленину (скульптор М.Манизер). Скульптурным украшением сопровождалось строительство Дома офицеров, Дворца пионеров и других зданий.

Выступленне фізкультурнікаў на стадыёне «Дынама» пасля парада ў гонар 20-й гадавіны ВЛКСМ. 1938 г.

Выступление физкультурников на стадионе «Динамо» после парада в честь 20-й годовщины ВЛКСМ. 1938 г.

The gymnasts performance in the stadium «Dynamo» in honour of the 20th anniversary of VLKSM (The All-Union Lenin Young Communist League). 1938.

Белорусская интеллигенция постепенно присоеднннлась к преобразованиям. В Минск на постоянное место жительства приехали Я. Купала, Я.Колас, М.Горецкнй, Т.Гартный, А. Гурло,

не ўладамі амністыі ўдзельнікам нацыянальных антысавецкіх аб'яднанняў і прызнанне БССР некаторымі дзеячамі БНР адзіным цэнтрам кансалідацыі беларускага народа і адраджэння яго самабытнай культуры, а Мінска — цэнтрам гэтага адраджэння дазволілі вярнуцца на Бацькаўшчыну ўжо да канца 1925 г. больш чым 40 беларускім грамадска-палітычным і культурным дзеячам. Адначасова рабіліся захады па прыцягненні ў Інбелкульт вядучых вучоных з іншых рэспублік. У 1925 г. ў Мінск з Ленінграда прыехаў прафесар Б.Эпімах-Шыпіла, з Баку — гісторык М.Доўнар-Запольскі і інш.

Від на Савецкую вуліцу ў Мінску. 1938 г.
Вид на Советскую улицу в Минске. 1938 г.
The view of the Soviet street in Minsk. 1938.

Мінскі інстытут народнай адукацыі стаў базай для стварэння педагагічнага тэхнікума і педагагічнага факультэта БДУ. Беларускі політэхнічны інстытут у канцы 1922 г. быў рэарганізаваны ў Беларускі дзяржаўны інстытут сельскай і лясной гаспадаркі (у 1925 г. зліты з аналагічнага профілю Горацкім інстытутам). Для падрыхтоўкі кадраў партыйных і савецкіх работнікаў дзейнічала Мінская савецка-партыйная школа, з 1923 г. — Цэнтральная саўпартшкола БССР, з 1925 г. — Камуністычны універ-

Я.Журба, М.Чарот и другие деятели культуры.

Именно Минск рассматривался в качестве фактически единственного места открытия университета. В 1921 г. для работы в Белорусском государственном университете в Минск приехал его первый ректор В.И.Пичета, а также Н.А. Прилежаев, Н.М.Никольский, другие известные ученые. С ноября 1921 г. начали работу 3 факультета университета: общественных наук, медицинский и рабфак, на которых обучались 1250 студентов, работали 14 профессоров, 40 преподавателей, 10 ассистентов, 9 лекторов.

Еще одним центром, которому удалось собрать значительное число известных ученых, стал созданный на базе Научно-терминологической комиссии Наркомпроса в 1922 г. Институт белорусской культуры, реорганизованный в 1929 г. в Белорусскую академию наук. Объявление властями амнистии участникам национальных антисоветских объединений и признание БССР некоторыми деятелями БНР единственным центром консолидации белорусского народа и возрождения его самобытной культуры, а Минска — центром этого возрождения позволили вернуться на Родину уже к концу 1925 г. более чем 40 белорусским общественно-политическим и культурным деятелям. Одновременно предпринимались усилия по привлечению в Инбелкульт ведущих ученых из других республик. В 1925 г. в Минск из Ленинграда приехал профессор Б.Эпимах-Шипила, из Баку — историк М. Довнар-Запольский и др.

Минский институт народного образования стал базой для создания педагогического техникума и педагогического факультета БГУ. Белорусский политехнический институт в конце 1922 г. был реорганизован в Белорусский государственный институт сельского и лесного хозяйства (в 1925 г. слит с аналогичного профиля Горецким институтом). Для подготовки кадров партийных и советских работников действовала

сітэт імя Леніна, які ў 1932 г. быў пераўтвораны ў Вышэйшую камуністычную сельскагаспадарчую школу. У пачатку 1930-х г. на базе факультэтаў БДУ былі створаны педагагічны, медыцынскі, юрыдычны, планава-эканамічны, фінансава-эканамічны і кааператыўны інстытуты. У 1933 г. тры апошнія аб'яднаны ў інстытут народнай гаспадаркі, а ВНУ тэхнічнага профілю — у політэхнічны інстытут, на 8 факультэтах і аддзяленнях якога ў 1937 г. навучалася каля 1700 студэнтаў. Пачаў працу Камуністычны інстытут журналістыкі. У 1936 г. быў адкрыты настаўніцкі інстытут, у 1937— інстытут фізкультуры. У Мінску размяшчалася абсалютная большасць ВНУ рэспублікі, якія вялі падрыхтоўку спецыялістаў практычна па ўсіх галінах народнай гаспадаркі і культуры.

У сталіцы пашыралася сетка прафесійных навучальных устаноў і агульнаадукацыйных школ. Для тых, хто не змог у свой час атрымаць адукацыю, ствараліся школы ліквідацыі непісьменнасці (у 1921 г. ў Мінску іх працавала 108). Адначасова вялася праца па ўвядзенні ўсеагульнага навучання, спачатку за курс пачатковай (чатырохгадовай), а з 1932 г. — няпоўнай сярэдняй (сямігадовай) школы.

У 1921 г. ў Мінску пачала працу Беларуская дзяржаўная бібліятэка. На пачатку 1940-х г. яе кніжны фонд налічваў 1 млн. 800 тыс. адзінак. Кожны дзень у сярэднім бібліятэку наведвала да 1800 чалавек. Акрамя яе найбольш буйнымі бібліятэкамі Мінска і краіны з'яўляліся Урадавая бібліятэка і бібліятэка Акадэміі навук. З 1919 г. на аснове ацалелых пасля вайны калекцый дарэвалюцыйных музеяў пачаў працу музей у г. Мінску (з 1923 г. — Беларускі дзяржаўны музей). У 1925 г. былі адкрыты Дом-музей I з'езда РСДРП і музей рэвалюцыі.

Буйнейшай выдавецкай установай рэспублікі з'яўлялася размешчанае ў сталіцы Дзяржаўнае выдавецтва БССР. У Мінску дзейнічалі таксама кааператыўныя выдавецтвы «Вперед» і «Адраджэнне» («Савецкая Беларусь»), выдавецтва Інбелкульта, навукова-тэхнічнае,

Минская советско-партийная школа, с 1923 г. — Центральная совпартшкола БССР, с 1925 г. — Коммунистический университет имени Ленина, который в 1932 г. был преобразован в Высшую коммунистическую сельскохозяйственную школу. В начале 1930-х г. на базе факультетов БГУ были созданы педагогический, медицинский, юридический,

Дэсантныя часці БВА на парадзе ў гонар 20-й гадавіны Кастрычніка. 7 лістапада 1937 г.

Десантные части БВО на параде в честь 20-й годовщины Октября. 7 ноября 1937 г.

The airborne assault troops of the Belarusian Military District during the parade in honour of the 20th anniversary of the October revolution. 07.11.1937.

планово-экономический, финансово-экономический и кооперативный институты. В 1933 г. три последних объединены в институт народного хозяйства, а вузы технического профиля — в политехнический институт, на 8 факультетах и отделениях которого в 1937 г. обучалось около 1700 студентов. Начал работу Коммунистический институт журналистики. В 1936 г. был открыт учительский институт, в 1937 г. — институт физкультуры. В Минске располагалось абсолютное большинство вузов республики, которые вели подготовку специалистов практически по всем отраслям народного хозяйства и культуры.

ваеннае, партыйнае, шэраг ведамасных выдавецтваў. У сталіцы выдаваліся агульнарэспубліканскія і акруговыя выданні: газета «Звезда» [орган ЦК КП(б)Б] і дадатак да яе — масавая сялянская газета «Белорусская деревня»[з 1924 г. самастойная газета, орган Мінскага акруговага камітэта КП(б)Б і Мінскага акрвыканкома, з 1931 г. —

Святкаванне 20-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Мінску. 7 лістапада 1937 г.

Празднование 20-й годовщины Октябрьской революции в Минске. 7 ноября 1937 г.

The celebration of the 20th anniversary of the October revolution in Minsk. 07.11.1937.

«Калгаснік Беларусі»], «Советская Белоруссия» (орган ЦВК Саветаў Беларусі); а таксама юнацкія, дзіцячыя, прафсаюзныя, ваенныя і іншыя выданні.

З Мінскам звязана станаўленне беларускага прафесійнага тэатра, ля вытокаў якога стаялі Ф.Ждановіч, І.Буйніцкі, У.Фальскі, У.Галубок, Ф.Аляхновіч. Тут дзейнічалі Першае беларускае таварыства драмы і камедыі (1917—1920), тэатр Галубка пры Мінскім рабочым клубе (з 1926 г. — Беларускі дзяржаўны вандроўны тэатр, з 1932 г. — БДТ-3 з базай у Гомелі), трупа «Беларускі народны тэатр», Тэатр рэвалюцыйнай сатыры, Беларускі пралетарскі тэатр. 14 верасня 1920 г. ў Мінску адбылося ўрачыстае адкрыццё Белару-

В столице расширялась сеть профессиональных учебных учреждений и общеобразовательных школ. Для тех, кто не смог своевременно получить образование, создавались школы ликвидации неграмотности (в 1921 г. в Минске их работало 108). Одновременно велась работа по введению всеобщего обучения, сначала за курс начальной (четырехлетней), а с 1932 г. — неполной средней (семилетней) школы.

В 1921 г. в Минске начала работу Белорусская государственная библиотека. В начале 1940-х г. ее книжный фонд насчитывал 1 млн. 800 тыс. единиц. Каждый день в среднем библиотеку посещало до 1800 человек. Кроме нее наиболее крупными библиотеками Минска и страны являлись правительственная библиотека и библиотека Академии наук. С 1919 г. на основе уцелевших после войны коллекций дореволюционных музеев начал работу музей в г. Минске (с 1923 г. — Белорусский государственный музей). В 1925 г. были открыты Дом-музей I съезда РСДРП и музей революции.

Крупнейшим издательским учреждением республики являлось расположенное в столице Государственное издательство БССР. В Минске действовали также кооперативные издательства «Вперед» и «Адраджэнне» («Савецкая Беларусь»), издательство Инбелкульта, научно-техническое, военное, партийное, ряд ведомственных издательств. В столице издавались общереспубликанские и окружные издания: газета «Звезда» [орган ЦК КП(б)Б] и приложение к ней — массовая крестьянская газета «Белорусская деревня» [с 1924 г. самостоятельная газета, орган Минского окружного комитета КП(б)Б и Минского окрисполкома, с 1931 г. — «Калгаснік Беларусі»], «Советская Белоруссия» (орган ЦИК Советов Белоруссии); а также юношеские, детские, профсоюзные, военные и другие издания.

С Минском связано становление белорусского профессионального театра, у истоков которого стояли Ф.Жданович, И.Буйницкий, В.Фальский, В.Голубок,

скага дзяржаўнага тэатра (з 1926 г. — Першы Беларускі дзяржаўны тэатр). У сталіцы працавалі Беларускі тэатр юнага гледача, Дзяржаўны яўрэйскі тэатр, Дзяржаўны тэатр оперы і балета, беларускі і яўрэйскі тэатры рабочай моладзі (былі аб'яднаны ў адзіны Дзяржаўны ТРАМ). Сваю базу ў Мінску меў і польскі вандроўны тэатр. У 1938—1941 гг. працавала тэатральнае вучылішча.

З мэтай папулярызацыі мастацтва, садзейнічання таму, каб музыка стала здабыткам народа, з першых гадоў савецкай улады ствараліся народныя кансерваторыі (у Мінску — у 1919 г.), адкрываліся музычныя школы. У сталіцы плённа працавалі кампазітары М.Аладаў, У. Тэраўскі, Я.Цікоцкі, А.Туранкоў, А.Багатыроў і інш. У развіцці нацыянальнага музычнага мастацтва вялікую ролю адыграў Беларускі музычны тэхнікум, адкрыты ў Мінску ў 1924 г. Яго класы, студыі, творчыя калектывы сталі базай для арганізацыі буйных музычных устаноў. У 1932 г. ў сталіцы пачала дзейнасць Беларуская кансерваторыя, у 1937 г. — Беларуская дзяржаўная філармонія, якая аб'яднала сімфанічны аркестр, аркестр народных інструментаў, Дзяржаўны смыковы квартэт, хор і ансамбль беларускай песні і танца.

Першыя радыёперадачы ў Мінску і ў БССР увогуле пачаліся ў 1925 г. і вяліся ў асноўным у форме радыёгазеты. Аддзел «Хроніка Мінска» расказваў пра будні горада, перадавікоў вытворчасці і інш. Беларуская кінастудыя да 1939 г. працавала ў Ленінградзе, але першыя яе здымкі былі зроблены 1 мая 1925 г. ў Мінску. У 1935 г. была створана Мінская студыя кінахронікі. У гэты час у горадзе працавала пяць кінатэатраў, некаторыя з іх існавалі яшчэ да рэвалюцыі, напрыклад «Гігант», пазней «Чырвоная зорка» (першы гукавы ў Беларусі, з 1930 г.). У 1936 г. жыхары сталіцы мелі магчымасць далучыцца да шэдэўраў сусветнага кінематографа, у гэты час тут дэманстраваліся фільмы з удзелам Ч.Чапліна «Новыя часы», «Агні вялікага горада».

Ф.Алехнович. Здесь действовали Первое белорусское товарищество драмы и комедии (1917—1920), театр Голубка при Минском рабочем клубе (с 1926 г. — Белорусский государственный передвижной театр, с 1932 г. — БГТ-3 с базой в Гомеле), труппа «Белорусский народный театр», Театр революционной сатиры, Белорусский пролетарский те-

Святкаванне 20-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Мінску. 7 лістапада 1937 г.

Празднование 20-й годовщины Октябрьской революции в Минске. 7 ноября 1937 г.

The celebration of the 20th anniversary of the October revolution in Minsk. 07.11.1937.

атр. 14 сентября 1920 г. в Минске состоялось торжественное открытие Белорусского государственного театра (с 1926 г. — Первый Белорусский государственный театр). В столице работали Белорусский театр юного зрителя, Государственный еврейский театр, театр оперы и балета, белорусский и еврейский театры рабочей молодежи (были объединены в единый Государственный ТРАМ). Свою базу в Минске имел и польский передвижной театр. В 1938—1941 гг. работало театральное училище.

С целью популяризации искусства, содействия тому, чтобы музыка стала достоянием народа, с первых лет советской властн создавались народные кон-

Са сталіцай звязаны жыццё і творчасць многіх беларускіх мастакоў. Некаторыя з іх увекавечылі горад свайго часу ў палотнах («Будаўніцтва універсітэцкага гарадка» М.Станюты, «Уступленне Чырвонай Арміі ў Мінск у 1920 годзе» Я. Зайцава, «Выступленне М.І.Калініна перад працоўнымі Мінска ў 1919 г.» М.Манасзона). У Мінску праходзілі гарадскія і рэспубліканскія мастацкія выстаўкі, а ў 1939 г. тут была адкрыта Дзяржаўная карцінная галерэя (з 1957 г. — Дзяржаўны мастацкі музей), якая сабрала вялікія мастацкія каштоўнасці, у 1941 г. яе фонд складаў больш за 4 тыс. экспанатаў. Мастакі Мінска актыўна ўдзельнічалі ў афармленні плошчаў і вуліц напярэдадні рэвалюцыйных свят.

Першамайская дэманстрацыя працоўных у Мінску. 1937 г. Выступленне дзяцей каля ўрадавай трыбуны.

Первомайская демонстрация трудящихся в Минске. 1937 г. Выступление детей у правительственной трибуны.

The 1st of May working people demonstration in Minsk. 1937. The children perbormance in front of the government rostrum.

Жыццё горада мянялася даволі хутка. У 1940/41 навуч. годзе ў горадзе працавалі 69 агульнаадукацыйных школ усіх тыпаў (37,3 тыс. вучняў), 10 ВНУ (9,8 тыс. студэнтаў), 17 тэхнікумаў (5,1 тыс. вучняў), 30 навуковых устаноў, 81 бібліятэка, 78 дамоў культуры і клубаў,

серватории (в Минске — в 1919 г.), открывались музыкальные школы. В столице плодотворно работали композиторы Н.Аладов, В.Теравский, Е.Тикоцкий, А.Туренков, А.Богатырев и др. В развитин национального музыкального искусства большую роль сыграл Белорусский музыкальный техникум, открытый в Минске в 1924 г. Его классы, студии, творческие коллективы стали базой для организации крупных музыкальных учреждений. В 1932 г. в столице начала действовать Белорусская консерватория, в 1937 г. — Белорусская государственная филармония, которая объединила симфонический оркестр, оркестр народиых инструментов, Государственный смычковый квартет, хор и ансамбль белорусской песни и танца.

Первые радиопередачи в Минске и в БССР вообще начались в 1925 г. и велись в основном в форме радиогазеты. Отдел «Хроника Минска» рассказывал о буднях города, передовиках производства и др. Белорусская киностудия до 1939 г. работала в Ленинграде, но первые ее съемки были проведены 1 мая 1925 г. в Минске. В 1935 г. была создана Минская студия кинохроники. В это время в городе работало пять кинотеатров, некоторые из них существовали еще до революции, например, «Гигант», позже «Чырвоная зорка» (первый звуковой в Беларуси, с 1930). В 1936 г. жители столицы имели возможность приобщиться к шедеврам мирового кинематографа, в это время здесь демонстрировались фильмы с участием Ч.Чаплина «Новые времена», «Огни большого города».

Со столицей связаны жизнь и творчество многих белорусских художников. Некоторые из них увековечили город своего времени в полотнах («Строительство университетского городка» М.Станюты, «Вступление Красной Армии в Минск в 1920 году» Е.Зайцева, «Выступление М.И.Калинина перед трудящимися Минска в 1919 г.» М.Манасзона). В Минске проходили городские и республиканские художественные

5 тэатраў, 4 музеі, 5 кінатэатраў, 80 дзіцячых дашкольных устаноў.

Беларусізацыя. З 1924 г. вызначальнай рысай культурнага і грамадска-палітычнага развіцця БССР і яе сталіцы стала палітыка беларусізацыі. Побач з вывучэннем гісторыі, культуры, нацыянальных і эканамічных асаблівасцей Беларусі ажыццяўляўся перавод працы навучальна-выхаваўчых, навуковых і адміністрацыйных устаноў на беларускую мову. Адным з цэнтральных кірункаў беларусізацыі з'яўлялася каранізацыя, у адпаведнасці з якой на партыйную, савецкую і грамадскую работу вылучаліся прадстаўнікі карэннага насельніцтва.

Статус дзяржаўных мелі чатыры мовы: беларуская, руская, польская і яўрэйская. З сярэдзіны 1920-х г. пачаўся даволі паспяховы перавод навучання ва ўсіх тыпах устаноў на родныя мовы навучэнцаў. Для падрыхтоўкі настаўнікаў-беларусазнаўцаў з 1923 г. ў Мінску былі адкрыты Вышэйшыя курсы. Кваліфікаваныя кадры з ліку палякаў і яўрэяў, якія пражывалі ў БССР, праходзілі падрыхтоўку ў польскім і яўрэйскім педагагічных тэхнікумах, на двухгадовых яўрэйскіх педкурсах, што працавалі ў Мінску. Яўрэйскае аддзяленне мелася пры Мінскім рабфаку; пры педагагічным факультэце БДУ дзейнічалі яўрэйская і польская секцыі. Мову і літаратуру, культуру, побыт адпаведных нацыянальных меншасцей Беларусі вывучалі нацыянальныя яўрэйскі і польскі аддзелы, літоўская і латышская кафедры пры Інбелкульце, а пазней пры Акадэміі навук. Нацыянальныя секцыі меліся і ў складзе Беларускай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў. Выдавалася значная колькасць нацыянальна арыентаванай навуковай і мастацкай літаратуры, падручнікаў. Выходзіла літаратура, газеты і часопісы на мовах нацыянальных меншасцей Беларусі.

Значнай падзеяй у гісторыі краіны і яе сталіцы стала Акадэмічная канферэнцыя па рэформе беларускага правапісу (14—21 лістапада 1926 г.), для ўдзелу ў выставки, а в 1939 г. здесь была открыта Государственная картинная галерея (с 1957 г. — Государственный художественный музей), которая собрала большие художественные ценности, в 1941 г. ее фонд составлял более 4 тыс. экспонатов. Художники Минска активно участвовали в оформлении площадей и улиц в канун революционных праздников.

Жизнь города менялась очень быстро. В 1940/41 учебном году в городе работало 69 общеобразовательных школ всех типов (37,3 тыс. учащихся), 10 вузов (9,8 тыс. студентов), 17 техникумов (5,1 тыс. учащихся), 30 научных учреждений, 81 библиотека, 78 домов культуры и клубов, 5 театров, 4 музея, 5 кинотеатров, 80 детских дошкольных учреждений.

Белорусизация. С 1924 г. определяющей чертой культурного и общественно-политического развития БССР и ее столицы стала политика белорусизации. Наряду с изучением истории, культуры, национальных и экономических особенностей Беларуси осуществлялся перевод работы учебно-воспитательных, научных и административных учреждений на белорусский язык. Одним из центральных направлений белорусизации являлась коренизация, в соответствии с которой на партийную, советскую и общественную работу выдвигались представители коренного населения.

Статус государственных имели четыре языка: белорусский, русский, польский и еврейский. С середины 1920-х г. начался довольно успешный перевод обучения во всех типах учреждений на родные языки учащихся. Для подготовки учителей-белорусоведов с 1923 г. в Минске были открыты Высшие курсы. Квалифицированные кадры из числа поляков и евреев, проживающих в БССР, проходили подготовку в польском и еврейском педагогических техникумах, на двухлетних еврейских педкурсах, которые работали в Минске. Еврейское отделение имелось при Минском рабфаке; при педагогическом факультете БГУ действовали еврейская и польская сек-

якой у Мінск з'ехаліся вучоныя Літвы, Латвіі, Германіі, Польшчы, Украіны, Pacii. Сюды ж прыбылі вядомыя прадстаўнікі беларускай культуры, якія знаходзіліся за межамі рэспублікі. Некаторыя з іх таксама прызналі Мінск адзіным цэнтрам нацыянальна-культурнага развіцця Беларусі і засталіся тут працаваць.

Клуб чыгуначнікаў у будынку былой прывакзальнай Свята-Казанскай царквы ў Мінску ў час святкавання 15-й гадавіны Кастрычніцкай рэвалюцыі. 1932 г.

Клуб железнодорожников в здании бывшей привокзальной Свято-Казанской церкви в Минске во время празднования 15-й годовщины Октябрьской революции. 1932 г.

The railway men club-house located in the former Station Kazan church in Minsk (November 1932) during the celebration of the 15th anniversary of the October revolution.

Каиферэнцыя была першым міжнародным навуковым мерапрыемствам па беларусазиаўстве. Сталіца БССР у дзень адкрыцця канферэнцыі выглядала пасвяточнаму: былі вывешаны сцягі, курсіравалі агітацыйныя машыны з плакатамі, прысвечаиымі дасягнеиням беларусізацыі. На прадпрыемствах і ва ўстановах праходзілі ўрачыстыя мітыигі і сходы, иа якія запрашаліся ўдзельнікі канферэнцыі. Для замежных гасцей была падрыхтавана вялікая культурная праграмы, выдзяляліся сродкі ...

ции. Язык и литературу, культуру, быт соответствующих национальных меньшинств Беларуси изучали национальные еврейский и польский отделы, литовская и латышская кафедры при Инбелкульте, а позже при Академии иаук. Национальные секции имелись и в составе Белорусской ассоциации пролетарских писателей. Выходила литература, газеты и журналы на языках национальных меньшинств Беларуси.

Значительным событием в истории страны и ее столицы стала Академическая коиферeиция по реформе белорусского правописания (14—21 ноября 1926 г.), для участия в которой в Минск съехались ученые Литвы, Латвии, Германии, Польши, Украины, России. Сюда же прибыли известные представители белорусской культуры, находившиеся за пределами республики. Некоторые из них также признали Минск единственным центром национально-культурного развития Беларуси и остались здесь работать.

Конференция была первым международным научным мероприятием по белорусоведению. Столица БССР в день открытия конференции выглядела празднично: были развешены флаги, курсировали агитационные машины с плакатами, посвященными достижениям белорусизации. На предприятиях и в учреждениях проходили торжественные митинги и собрания, на которые приглашались участники конференции. Для зарубежных гостей была подготовлена большая культурная программа, выделялись средства на организацию встреч, банкетов и др. Газеты помещали информацию о работе конференции, ее участниках. В последний день работы конференции в клубе имени К.Маркса состоялся концерт белорусской музыки, в начале которого оркестр после «Интернационала» исполнил «белорусскую марсельезу» — «Ад веку мы спалі...», которую пели все присутствующие в зале.

С середины 1920-х г. политика партии по отношению к интеллигенции, разделявшей идеи белорусского нацио-

рама, выдаткоўваліся сродкі на арганізацыю сустрэч, банкетаў і інш. Газеты змяшчалі інфармацыю аб рабоце канферэнцыі, яе ўдзельніках. У апошні дзень працы канферэнцыі ў клубе імя К.Маркса адбыўся канцэрт беларускай музыкі, у пачатку якога аркестр пасля «Інтэрнацыянала» выканаў «беларускую марсэльезу» — «Ад веку мы спалі...», якую спявалі ўсе прысутныя ў зале.

З сярэдзіны 1920-х г. палітыка партыі ў адносінах да інтэлігенцыі, якая падзяляла ідэі беларускага нацыянал-дэмакратызму, пачала мяняцца. Дыскусіі навуковых работнікаў і работнікаў асветы на тэмы «Аб шляхах беларускай інтэлігенцыі», «Інтэлігенцыя пры дыктатуры пралетарыяту», якія праходзілі ў мінскіх клубах у снежні 1925 – лютым 1926 г. пры ўдзеле членаў бюро ЦК КП(б)Б, вылучаліся выразным правядзеннем лініі партыі. У 1926 г. з прычыны наяўнасці элементаў нацыянал-дэмакратызму з рэпертуару Беларускага дзяржаўнага тэатра, які працаваў у Мінску, была знята п'еса Я.Купалы «Тутэйшыя». Арганізатары і ўдзельнікі акадэмічнай канферэнцыі па рэформе беларускага правапісу былі абвінавачаны ў нацыяналістычным змесце мерапрыемства, у недастатковым правядзенні лініі партыі. У цэнтры ўвагі партыйных органаў, а па іх ініцыятыве і грамадскасці, апынулася надрукаваная ў 1929 г. паэма У.Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы», у якой аўтар выступіў за свабоду мастацкай творчасці. Дыскусія праходзіла ў адной з мінскіх залаў, якая не змагла змясціць усіх жадаючых. Мерапрыемства насіла характар рэзкай крытыкі. Адзіна магчымым метадам творчасці літаратараў станавіўся метад сацыялістычнага рэалізму.

Сфера ўжывання беларускай мовы паступова звузілася. Са згортваннем беларусізацыі нацыянальныя дзеячы былі абвінавачаны ў нацыянал-дэмакратызме, у правядзенні дзейнасці, якая сваім зместам супрацьстаяла палітыцы бальшавіцкай партыі. Паколькі значная частка інтэлектуальнай эліты жыла і

нал-демократизма, стала изменяться. Дискуссии научных работников и работников просвещения на темы «О путях белорусской интеллнгенции», «Интеллигенция при диктатуре пролетариата», проходившие в минских клубах в декабре 1925– феврале 1926 гг. прн участии членов бюро ЦК КП(б)Б, отличались четким проведением линии пар-

Будаўніцтва Дома ўрада ў Мінску. 1932 г.

Строительство Дома правительства в Минске. 1932 г.

The Government house construction in Minsk. 1932.

тии. В 1926 г. по причине наличия элементов национал-демократизма из репертуара Белорусского государственного театра, который работал в Минске, была снята пьеса Я. Купалы «Тутэйшыя». Организаторы и участники конференции по реформе белорусского правописания были обвинены в националистическом содержании мероприятия, в недостаточном проведении линии партии. В центре внимания партийных органов, а по их инициативе и общественности, оказалась опубликованная в 1929 г. поэма В.Дубовки «І пурпуровых ветразей узвівы», в которой автор выступил за свободу художественного творчества. Дискуссия проходила в одном из минских залов, который не смог вместить всех желающих. Мероприятие но-

працавала ў сталіцы, то і рэпрэсіі супраць інтэлігенцыі ў большай ступені тычыліся Мінска. У 1929 г. спецорганамі асобныя беларускія дзеячы навукі і культуры былі прылічаны да так званага «Саюза вызвалення Беларусі». Былі арыштаваны В.Ластоўскі, Я.Лёсік, С.Некрашэвіч, У.Пічэта, М.Гарэцкі, А.Дубах, М.Азбукін, І.Бялькевіч, І.Савіцкі і інш.,

Агульны выгляд Ленінскай вуліцы (ад плошчы Свабоды) у Мінску. 1930 г.

Общий вид Ленинской улицы (от площади Свободы) в Минске. 1930 г.

The view of the Lenin street (near the Liberty square) in Minsk. 1930.

усяго — 108 чалавек. У 1933 г. праследаваліся прадстаўнікі інтэлігенцыі, якія былі аднесены да так званых арганізацый «Беларуская народная грамада» і «Беларускі нацыянальны цэнтр». Нязгодных з лініяй партыі знаходзілі сярод супрацоўнікаў розных наркаматаў і ведамстваў, перш за ўсё ў наркаматах асветы, аховы здароўя, а таксама — Беларускай акадэміі навук, Саюзе пісьменнікаў БССР. Значная колькасць з рэпрэсіраваных у розны час прыехала ў Мінск як у цэнтр культурнага адраджэння Беларусі.

Масавая хваля арыштаў сярод інтэлігенцыі, рабочых, служачых, іншых катэгорый мінчан прыйшлася на 1937 г.

сило характер резкой критики. Единственно возможным методом творчества литераторов становится метод социалистического реализма.

Сфера употребления белорусского языка постепенно сузилась. Со свертыванием белорусизации национальные деятели были обвинены в национал-демократизме, в проведении деятельности, которая своим содержанием противостояла политике большевистской партии. Поскольку значительная часть интеллектуальной элиты жила и работала в столице, то и репрессии против интеллигенции в большей степени касались Минска. В 1929 г. спецорганами отдельные белорусские деятели науки и культуры были причислены к так называемому «Союзу освобождения Беларуси». Были арестованы В.Ластовский, Я.Лёсик, С.Некрашевич, В.Пичета, М.Горецкий, А.Дубах, Н.Азбукин, И.Белькевич, И.Савицкий и др., всего — 108 человек. В 1933 г. преследовались представители интеллигенции, которые были отнесены к так называемым организациям «Белорусская народная громада» и «Белорусский национальный центр». Несогласных с линией партни находилн среди сотрудников различных наркоматов и ведомств, прежде всего в наркоматах просвещения, здравоохранения, а также — Белорусской академии наук, Союзе писателей БССР. Значительное число из репрессированных в разное время приехали в Минск как в центр культурного возрождения Беларуси.

Массовая волна арестов среди интеллигенции, рабочих, служащих, других категорий минчан пришлась на 1937 г.

Общественная жизнь. В условиях новой экономической политики, которая допускала некоторый идеологический плюрализм, в Минске стали появляться различные культурно-просветительные общества и объединения, целями которых было изучение белорусской истории и культуры. Появились общественные объединения научного, творческого, профессионального направле-

Грамадскае жыццё. Ва ўмовах новай эканамічнай палітыкі, якая дапускала некаторы ідэалагічны плюралізм, у Мінску сталі з'яўляцца розныя культурна-асветныя таварыствы і суполкі, мэтамі якіх было вывучэнне беларускай гісторыі і культуры. Узнікалі грамадскія аб'яднанні навуковага, творчага, прафесійнага кірунку, ініцыятарамі стварэння якіх выступалі навукоўцы, творчыя работнікі, проста аматары. На пачатку 1920-х г. у горадзе дзейнічалі таварыствы: вольна-эканамічнае, гісторыі і старажытнасцей, бібліяфілаў, навукова-медыцынскае, навукова-педагагічнае. Свае прафесійныя аб'яднанні мелі юрысты, музычныя працаўнікі, мастакі, зубныя ўрачы і г.д., працавалі рэлігійныя абшчыны. Мінск з'яўляўся цэнтрам літаратурных аб'яднанняў. Тут знаходзіліся кіруючыя органы пісьменніцкіх арганізацый «Маладняк», «Узвышша», «Полымя», Беларуская асацыяцыя пралетарскіх пісьменнікаў.

Згодна з партыйнымі і ўрадавымі пастановамі, усе грамадскія аб'яднанні былі пастаўлены пад жорсткі ідэа-

Рог вуліц Энгельса і Савецкай. 1930-я г.
Сёння на гэтым месцы знаходзяцца Кастрычніцкая плошча і Палац Рэспублікі.

Угол улиц Энгельса и Советской. 1930-е г.
Сегодня на этом месте находятся Октябрьская площадь и Дворец Республики.

The corner of the Engels and Sovetskaya streets. 1930s.
At present in this place there is October Square with the Palace of the Republic.

ний, инициаторами создания которых выступали ученые, творческие работники, просто любители. В начале 1920-х г. в Минске действовали общества: вольно-экономическое, истории и древностей, библиофилов, научно-медицинское, научно-педагогическое. Свои профессиональные объединения имели юристы, музыкальные работники, художники, зубные врачи и т.д., работали религиозные общины. Минск являлся центром литературных объединений. Здесь находились руководящие органы писательских организаций «Маладняк», «Узвышша», «Полымя», Белорусской ассоциации пролетарских писателей.

Согласно партийным и правительственным постановлениям, все общественные объединения были поставлены под жесткий идеологических контроль. Разрешение на существование получали только те из них, которые ставили себе целью участие в социалистическом строительстве. В конце 1920-х г. в Минске, как и вообще в БССР, действовали в основном только массовые общественные

лагічны кантроль. Дазвол на існаванне атрымлівалі толькі тыя з іх, якія ставілі сабе за мэту ўдзел у сацыялістычным будаўніцтве. У канцы 1920-х г. у Мінску, як і ўвогуле па БССР, дзейнічалі ў асноўным толькі грамадскія арганізацыі «Прыхільнік дзяцей», «Прэч непісьменнасць», Асаавіяхім, «Аўтадор», МОПР, шэфскія аб'яднанні

Вуліца Леніна. Від з вуліцы К.Маркса. Пачатак 1930-х г.

Улица Ленина. Вид с улицы К.Маркса. Начало 1930-х г.

Lenin street, a view from K.Marx street, beginning of the 1930s.

(у 1927 г. ў іх удзельнічала 15 тыс. мінчан), спартыўныя таварыствы («Дынама» з 1923 г.; «Спартак» з 1935 г.). Найбольш буйныя з іх узначальваліся вядомымі партыйнымі і дзяржаўнымі дзеячамі.

Пастановы ўрада пачатку 1930-х г. яшчэ больш абмежавалі грамадскую ініцыятыву, адбывалася цэнтралізацыя грамадскіх аб'яднанняў ва ўсесаюзным маштабе. Ствараліся ўсесаюзныя саюзы пісьменнікаў, мастакоў, кампазітараў, архітэктараў; настаўнікі станавіліся членамі ўсесаюзнага таварыства педагогаў-марксістаў. 50 навуковых і педагагічных работнікаў ВНУ і НДІ Мінска з'яўляліся членамі Таварыства гісторыкаў-марксістаў.

органнзации «Друг детей», «Долой неграмотность», Осоавиахим, «Автодор», МОПР, шефские объединения (формально в 1927 г. в них участвовало 15 тыс. минчан), спортивные общества («Динамо» с 1923 г.; «Спартак» с 1935 г.). Наиболее крупные из них возглавлялись известными партийными и государственными деятелями.

Постановления правительства начала 1930-х г. еще более ограничили общественную инициативу, происходила централизация общественных объединений во всесоюзном масштабе. Создавалнсь союзы писателей, художников, композиторов, архитекторов, учителя становились членами всесоюзного общества педагогов-марксистов. 50 научных и педагогических работников вузов н НИИ Миаска являлнсь членами Товарищества историков-марксистов.

1920—1930-е г. были временем проведения многочисленных съездов, конференций, слетов и др. Основным местом их работы избиралась столица. Здесь проходили краеведческие съезды и конференции, конференции архивных и совещания музейных работников, съезды исследователей белорусской археологии и археографии, литераторов, изобретателей, художников, а также съезды колхозников-ударников, комсомола, профсоюзов, советов.

Основными культурно-просветнтельными и воспитательными учреждениями в городах, в том числе и Минске, в 1920-е г. становились клубы, которые осуществляли свои функции посредством организации лекций, докладов, бесед на политические, экономические, природоведческие темы, постановки концертов и спектаклей, демонстрации кинофильмов. В столице публичные лекции читались в партийном клубе имени К.Маркса, центральном рабочем клубе «Красный Профинтерн» и др. Была шнроко развернута сеть партийного просвещения, в 1934 г. в Мннске ею было охвачено около 15 тыс. человек, действовало 547 партшкол и марксистско-ленинских кружков. Средством вос-

1920—1930-я г. былі часам правядзення шматлікіх з'ездаў, канферэнцый, злётаў і інш. Асноўным месцам іх працы абіралася сталіца. Тут праходзілі краязнаўчыя з'езды і канферэнцыі, канферэнцыі архіўных і нарады музейных работнікаў, з'езды даследчыкаў беларускай археалогіі і археаграфіі, літаратараў, вынаходнікаў, мастакоў, а таксама з'езды калгаснікаў-ударнікаў, камсамола, прафсаюзаў, саветаў.

Асноўнымі культурна-асветнымі і выхаваўчымі ўстановамі ў гарадах, у тым ліку Мінску, у 1920-я г. станавіліся клубы, якія ажыццяўлялі свае функцыі шляхам арганізацыі лекцый, дакладаў, гутарак на палітычныя, эканамічныя, прыродазнаўчыя тэмы, пастаноўкі канцэртаў і спектакляў, дэманстрацыі кінафільмаў. У сталіцы публічныя лекцыі чыталіся ў партыйным клубе імя К.Маркса, цэнтральным рабочым клубе «Чырвоны Прафінтэрн» і інш. Была шырока разгорнута сетка партыйнай асветы, у 1934 г. ў горадзе ёю было ахоплена каля 15 тыс. чалавек, дзейнічала 547 партшкол і марксісцка-ленінскіх гурткоў. Сродкам выхавання новага чалавека былі агітацыя і прапаганда, якімі напаўнялася ўсё навокал: ад літаратуры і кінафільмаў да назваў вуліц і культурнага адпачынку працоўных.

Фактычна з першых дзён савецкай улады арганізоўвалася і праводзілася вялікая колькасць урачыстасцей, састаўной часткай якіх станавіліся шматтысячныя дэманстрацыі, парады, мітынгі. Да ранейшых рэлігійных, паступова выцясняючы іх, дадаліся шматлікія новыя святы і памятныя даты: 1 Мая, гадавіны Лютаўскай і Кастрычніцкай рэвалюцый, Парыжскай камуны, дэманстрацыі ў падтрымку савецкай улады і бягучых рэвалюцыйных падзей у свеце.

Сіламі мастацкай самадзейнасці горада ў 1921 г. ў садзе «Прафінтэрн» было праведзена масавае тэатралізаванае дзеянне «Праца і капітал». Шмат увагі ўлады аддавалі прапагандзе спорту. З мэтай яго папулярызацыі праводзіліся фіз-

питания нового человека были агитация и пропаганда, которыми наполнялось все вокруг: от литературы и кинофильмов до названий улиц и культурного отдыха трудящихся.

Фактически с первых дней советской власти организовывалось и проводилось большое количество торжеств, составной частью которых становились многоты-

Праходная станкабудаўнічага завода імя Кірава. 1930-я г.

Проходная станкостроительного завода имени Кирова. 1930-е г.

The checkpoint of the Kirov machine-tool works. 1930s.

сячные демонстрации, парады, митинги. К прежним религиозным, постепенно вытесняя их, добавились многочисленные новые праздники и памятные даты: 1 Мая, годовщины Февральской и Октябрьской революций, Парижской коммуны, демонстрации в поддержку советской власти и текущих революционных событий в Европе.

Силами художественной самодеятельности города в 1921 г. в саду «Профинтерн» было проведено массовое театрализованное действие «Труд и капитал». Много внимания власти уделяли пропаганде спорта, с целью его популяризации проводились большие физкультурные праздники, первый из них

культурныя святы, першае з іх рэспубліканскага маштабу адбылося ў Мінску ў 1924 г. Масавай акцыяй сталіцы была перадача самалёта «Савецкая Беларусь» (пабудаваны на ахвяраванні працоўных) Чырвонай Арміі 25 ліпеня 1923 г.

У Мінск прыязджалі афіцыйныя асобы і госці, знакамітыя людзі таго часу. У 1925 і 1927 гг. пры перапоўненых залах тут выступаў У.Маякоўскі. У 1928 і 1929 гг. Мінск наведаў М.Горкі. Сюды ж у 1920-я г. прыязджалі латышскі паэт Я.Райніс, дэлегацыі рускіх (Э.Багрыцкі, Г.Шторм і інш.), украінскіх (П.Тычына, П.Паніч, В.Сасюра і інш.) пісьменнікаў, прафесар Пражскага універсітэта акадэмік З.Нееллы, японскі літаратар Удзяку. У 1936 г. ў Мінску з нагоды заканчэння манеўраў часцей Беларускай вайсковай акругі гасцявалі нарком абароны СССР К.Варашылаў, маршалы С.Будзённы, М.Тухачэўскі, а таксама дэлегацыі армій Вялікабрытаніі, Францыі, Чэхаславакіі, якія прысутнічалі на манеўрах. На Мінскім аэрадроме быў праведзены парад.

Дошка гонару калгасаў у скверы на рагу вуліц Ленінградскай і Свярдлова. 1940 г.

Доска почета колхозов в сквере на углу улиц Ленинградской и Свердлова. 1940 г.

The board of honour of kolkhozes in the park at the intersection of Leningradskaya and Sverdlov streets, 1940.

республиканского масштаба был проведен в Минске в 1924 г. Массовой акцией столицы была передача самолета «Советская Беларусь» (построен на пожертвования трудящихся) Красной Армии 25 июля 1923 г.

В Минск приезжали официальные лица и гости, знаменитые люди того времени. В 1925 и 1927 гг. при переполненных залах здесь выступал В.Маяковский. В 1928 и 1929 гг. Минск посетил М.Горький. Сюда же в 1920-е г. приезжали латышский поэт Я.Райнис, делегации русских (Э.Багрицкий, Г.Шторм и др.) и украинских (П.Тычина, П.Панич, В.Сосюра и др.) писателей, профессор Пражского университета академик З.Неедлы, японский писатель Удяку. В 1936 г. в Минске в честь окончания маневров частей Белорусского военного округа гостили нарком обороны СССР К.Ворошилов, маршалы С.Буденный, М.Тухачевский, а также делегации армий Великобритании, Франции и Чехословакии, которые присутствовали на маневрах. На Минском аэродроме был проведен парад.

Размахом отличалась подготовка и проведение различных политических кампаний и акций. Так, в канун отчетной кампании Минского горсовета 1934 г. по инициативе комсомола было организовано факельное шествие по городу. Непосредственно во время проведения перевыборов широко проходили собрания трудящихся, жен рабочих, работниц, митинги, практиковался так называемый «Живой показ достижений горсовета», среди мероприятий которого были экскурсии, беседы, посещение квартир рабочих, чаепития, коллективные чтения и т.д. 75 рабочих завода имени Молотова были ознакомлены с достижениями горсовета путем автомобильной экскурсии на 3 машинах по городу. Расчет делался на то, что эти рабочие станут хорошими агитаторами в цехах. Были организованы массовые демонстрации. Рабочие и служащие под музыку и песни несли плакаты, лозунги, впереди колонн на машинах ехали

Размахам вылучалася падрыхтоўка і правядзенне розных палітычных кампаній і акцый. Так, напярэдадні справаздачнай кампаніі Мінскага гарсавета 1934 г. па ініцыятыве камсамола было арганізавана факельнае шэсце па горадзе. Непасрэдна падчас перавыбарчай кампаніі шырока праводзіліся сходы працоўных, жонак рабочых, работніц, мітынгі, практыкаваўся так званы «Жывы паказ дасягненняў гарсавета», сярод мерапрыемстваў якога былі экскурсіі, размовы, наведванне кватэр рабочых, чаяванні, калектыўныя чытанні і г.д. 75 рабочых завода імя Молатава былі азнаёмлены з дасягненнямі гарсавета шляхам аўтамабільнай экскурсіі на трох машынах па горадзе. Разлік рабіўся на тое, што гэтыя рабочыя стануць добрымі агітатарамі ў цэхах. Былі арганізаваны масавыя дэманстрацыі. Рабочыя і служачыя пад музыку і песні неслі плакаты, лозунгі, наперадзе калон на машынах ехалі знатныя рабочыя-ўдарнікі. Фабрыкі, заводы, цэхі і горад былі ілюмінаваны і ўпрыгожаны лозунгамі і плакатамі. Гарком партыі выпусціў і распаўсюдзіў па горадзе больш за 100 тыс. адозваў на 4 мовах. Амаль на ўсіх буйных прадпрыемствах горада (фабрыках «Кастрычнік», «Камунарка», заводах «Бальшавік», імя Молатава, імя Варашылава і інш.) былі выдадзены спецыяльныя выпускі шматтыражак.

З нагоды падрыхтоўкі да выбараў у Вярхоўны Савет у Мінску ў кастрычніку 1937 г. быў праведзены масавы агульнагарадскі мітынг, у якім па афіцыйных звестках, удзельнічала каля 70 тыс. чалавек, у мітынгу равеснікаў Кастрычніка і маладых выбаршчыкаў — каля 40 тыс. чалавек. Непасрэдна падчас выбараў у Вярхоўны Савет у гарадскім мітынгу, як паведамлялася ЦК КП(б)Б, удзельнічала ўжо 150 тыс. чалавек. Усе гэта мела адпаведнае эмацыянальнае ўздзеянне.

Часткай грамадска-палітычнага жыцця сталіцы 1930-х г. сталі паказальныя працэсы над «ворагамі наро-

знатные рабочие-ударники. Фабрики, заводы, цеха и город были иллюминированы и украшены лозунгами и плакатами. Горком партии выпустил и распространил по городу более 100 тыс. воззваний на 4 языках. Почти на всех крупных предприятиях города (фабриках «Октябрь», «Коммунарка», заводах «Большевик», имени Молотова, имени Ворошилова и др.) были изданы специальные многотиражки.

Святочная дэманстрацыя на скрыжаванні вуліц Ленінскай і К.Маркса. 1939 г.

Праздничная демонстрация на перекрестке улиц Ленинской и К.Маркса. 1939 г.

The festive demonstration at the intersection of Lenin and K.Marx streets. 1939.

Накануне выборов в Верховный Совет в Минске в октябре 1937 г. был проведен массовый общегородской митинг, в котором по официальным данным участвовало около 70 тыс. человек, в митинге ровесников Октября и молодых избирателей — около 40 тыс. человек. Непосредственно во время выборов в Верховный Совет в городском митинге, как сообщалось ЦК КП(б)Б, участвовало уже 150 тыс. человек. Все это имело соответствующее эмоциональное воздействие.

Частью общественно-политической жизни столицы 1930-х г. стали показательные процессы над «врагами народа», на которых списывались причины

да», на якіх спісваліся прычыны эканамічных цяжкасцей. Падчас праверкі партдакументаў у Міскую гарадскую партыйную арганізацыю на 15 верасня 1935 г. паступіла каля 700 заяў выкрывальнага характару. Удзельнікі шматтысячных мітынгаў сталіцы патрабавалі жорсткай кары для «ворагаў народа».

Стадыён у парку Горкага. 1938 г.
Стадион в парке Горького. 1938 г.
The Gorky park. Stadium 1938.

Значнае месца ў грамадскім і культурным жыцці займала барацьба з рэлігіяй, распаўсюджванне атэізму. Сакральныя пабудовы закрываліся, перабудоўваліся ці разбураліся, у іх размяшчаліся культурна-асветныя ўстановы. Так, у касцёле св. Сымона і Алены месціўся Дзяржаўны польскі тэатр, а пасля — кінастудыя. Клубам стаў перабудаваны кляштар бенедыкцінак (17 ст.), а Мінская кірха (сярэдзіна 19 ст.) — дзіцячым кінатэатрам. У Свята-Петра-Паўлаўскім кафедральным саборы (першая палова 17 ст., царква Святога Духа) быў рыбны склад, у Свята-Марыі-Магдаленаўскай царкве (на Старажоўскіх могілках) — з 1937 г. сталярная майстэрня, у мячэці на Вялікай Татарскай вуліцы (1902) — прадуктовая база.

экономических трудностей. Во время проверки партдокументов в Минскую городскую партийную организацию на 15 сентября 1935 г. поступило около 700 заявлений разоблачительного характера. Участники многотысячных митингов столицы требовали сурового наказания для «врагов народа».

Значнтельное место в общественной и культурной жизни занимала борьба с религией, распространение атеизма. Сакральные здания закрывались, перестраивались или разрушались, в них размещались культурно-просветительные учреждения. Так, в костеле св. Симона и Елены размещался Государственный польский театр, а затем — киностудия. Клубом стал перестроенный монастырь бенедиктинок (17 в.), а Минская кирха (середина 19 в.) — детским кинотеатром. В Свято-Петро-Павловском кафедральном соборе (первая половина 17 в., церковь Святого Духа) был рыбный склад, в Свято-Марии-Магдалиновской церквн (на Сторожевском кладбище) — с 1937 г. столярная мастерская, в мечети на Большой Татарской улице (1902 г.) — продуктовая база.

Свято-Петро-Павловский кафедральный собор в 1936 г. был взорван. На месте разрушенного Свято-Казанского (привокзального) каменного храма возникла площадь имени Мясникова; на месте церкви при училище слепых (начало 20 в.) — Дом правительства, на месте Свято-Покровской (Успенской) церкви Архиерейского дома — Дом офицеров. В 1929 г. была разрушена Свято-Александро-Невская часовня, которая располагалась при входе в Александровский сквер.

Среди минского духовенства и верующих не было сторонников обновления церкви. Так, в 1923 г. верующие города не позволили вестн службу в Свято-Петро-Павловском кафедральном соборе присланному сюда обновленческому епископу. Однако в первой половине 1930-х г. других православных церквей, кроме обновленческих, в городе не было, поэтому православные Минска отдавали предпочтение Козыревской прнгородной

Свята-Петра-Паўлаўскі кафедральны сабор у 1936 г. быў узарваны. На месцы разбуранага Свята-Казанскага (прывакзальнага) каменнага храма ўзнікла плошча імя Мяснікова; на месцы царквы пры вучылішчы сляпых (пачатак 20 ст.) — Дом урада, на месцы Свята-Пакроўскай (Успенскай) царквы Архірэйскага дома — Дом афіцэраў. У 1929 г. была разбурана Свята-Аляксандра-Неўская капліца, якая размяшчалася пры ўваходзе ў Аляксандраўскі сквер.

Сярод мінскага духавенства і вернікаў не было прыхільнікаў абнаўлення царквы. Так, у 1923 г. веруючыя горада не дазволілі весці богаслужэнні ў Свята-Петра-Паўлаўскім кафедральным саборы прысланаму сюды абнаўленчаму епіскапу. Аднак у першай палове 1930-х г. іншых праваслаўных цэркваў акрамя абнаўленчых у горадзе не было, таму праваслаўныя Мінска аддавалі перавагу Козыраўскай прыгараднай царкве. У 1934 г. веруючым была вернута Свята-Марыі-Магдаленаўская царква, якая набыла значнасць кафедральнага сабора. Аднак у 1937 г. храм зноў быў зачынены. У тым жа 1937 г. ў Мінску дзейнічаў толькі адзін касцёл, але ён не меў ксяндза. Абнаўленцы вялі набажэнствы ў Аляксандра-Неўскай царкве да 1938 г. З 83 сінагог Мінска на 1917 г. да пачатку другой сусветнай вайны не засталося ніводнай.

Выхаваць у народа матэрыялістычны светапогляд павінна была шырока-разгорнутая праграма атэістычнага выхавання. У горадзе працавалі курсы падрыхтоўкі агітатараў-атэістаў, лектарскія групы. У 1940 г. былі створаны лектарская група цэнтральнага савета Саюза ваяўнічых бязбожнікаў і група па навуковым даследаванні праблем атэізму, куды ўвайшлі вучоныя і выкладчыкі ВНУ горада. Мінчане ўдзельнічалі ў працы суполак Саюза ваяўнічых бязбожнікаў, наведвалі вялікую колькасць атэістычных гутарак і лекцый.

У 1920—1930-я г. найбольшыя магчымасці для рэалізацыі адукацыйных і культурных запатрабаванняў насель-

церкви. В 1934 г. верующим была возвращена Свято-Марии-Магдаленовская церковь, которая приобрела значение кафедрального собора. Однако в 1937 г. храм снова был закрыт. В том же 1937 г. в Минске действовал только один костел, но он не имел ксендза. Обновленцы вели богослужения в Александро-Невской церкви до 1938 г. Из 83 синагог Минска

Стадыён «Дынама» (адкрыўся 12 чэрвеня 1934 г.). Уваход.

Стадион «Динамо» (открылся 12 июня 1934 г.). Вход.

The Dynamo stadium, the entrance (opened on June 12, 1934).

на 1917 г. к началу второй мировой войны не осталось ни одной.

Воспитать у народа материалистическое мировоззрение должна была широко развернутая программа атеистического воспитания. В городе работали курсы подготовки агитаторов-атеистов, лекторские группы. В 1940 г. были создны лекторская группа центрального совета Союза воинствующих безбожников и группа по научному исследованию проблем атеизма, куда вошли ученые и преподаватели вузов города. Минчане участвовали в работе ячеек Союза воинствующих безбожников, посещали большое количество атеистических бесед и лекций.

В 1920—1930-е г. самые большие возможности для реализации образовательных и культурных потребностей населения предоставляли крупные го-

ніцтва давалі буйныя гарады, а ў БССР перш за ўсё — Мінск. У ім, сталіцы адной з саюзных рэспублік, як у фокусе адбіваліся набыткі і праблемы грамадскага і культурнага жыцця савецкай краіны міжваеннага перыяду.

рода, а в БССР прежде всего — Минск. В нем, столице одной из союзных республик, как в фокусе отражались приобретения и проблемы общественной и культурной жизни советской страны межвоенного периода.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 4, воп. 21, спр. 490, 642, 680, 884, 892, 913, 983, 1019, 1099, 1271, 1551, 1589, 1921, 2097; воп. 3, спр. 13, 21, 875; воп.27, спр. 917; ф.702, воп.1, спр. 83.

Гісторыя Беларускай ССР. Т. 3. Мн., 1973.

Гісторыя Мінска. 2 выд. Мн., 1967.

Гнеўка В.Р. Да гісторыі развіцця народнай гаспадаркі і культуры Мінска ў гады першай пяцігодкі (1928/29—1932/33 гг.) // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1956. №4.

Дзянісаў У. Касцёл Св. Сымона і Св. Алены. Мн., 1996.

История Беларуси в документах и материалах. Мн., 2000.

История рабочего класса Белорусской ССР. Т. 2. Рабочий класс БССР в годы ВОСР и построения социализма (1917—1937). Мн., 1985.

Канфесіі на Беларусі (к. XVIII—XX ст.). Мн., 1998.

Кулагін А.М. Каталіцкія храмы на Беларусі: Энцыкл. давед. Мн., 2000.

Яго ж. Праваслаўныя храмы на Беларусі: Энцыкл. давед. Мн., 2001.

Леановіч І.А. Жыллё рабочых горада Мінска ў даваенны перыяд (1917—1941 гг.) // Весці АН БССР. Сер. грамад. навук. 1974. №1.

Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. Мн., 1996.

Минск: Ист. очерк. Мн., 1994.

Минск: Краткая хроника (ноябрь 1917—1966). Мн., 1967.

Мінск незнаёмы: 1920—1940 / Аўт.-уклад. І.Куркоў. Мн., 2002.

Мінск учора і сёння. Мн., 1989.

Минск: Энцикл. справ. Мн., 1980.

Минск: Энцикл. справ. 2 изд. Мн., 1983.

Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 2. Мн., 1995.

Платонаў Р. Беларусь у міжваенны перыяд: Старонкі паліт. гісторыі ў святле архіўных крыніц. Мн., 2001.

Скалабан В. Усебеларускі з'езд 1917 г.: Сведчанне сучасніка // Бел. гіст. часоп. 1993. №4.

«Совершенно секретно»: Лубянка—Сталину о положении в стране (1922—1934 гг.). Т. 3. 1925 г., ч.1. М., 2002.

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т.1—6. Мн., 1993—2001.

В связи с победой 25 октября (7 ноября) 1917 г. вооруженного восстания в Петрограде наибольшую активность в Минске проявили большевики. Ими было объявлено о взятии власти в городе. Однако это вызвало противодействие других политических сил — меньшевиков, эсеров, бундовцев и белорусских национальных организаций. Почти десять дней понадобилось большевикам, чтобы сломить их противостояние и укрепить в городе советскую власть.

Наступление кайзеровских войск началось 19 февраля 1918 г., а 21 февраля в Минск вступили германские части. Власть в городе перешла к немецкому военному коменданту. Однако в связи с ноябрьской революцией в Германии, аннулирова-

нием Брестского мирного договора германские оккупационные войска оставили город, и 10 декабря 1918 г. в него вступила Красная Армия. В результате наступления войск Польши 8 августа 1919 г. Минск был занят польскими частями, и в городе снова был установлен новый оккупационный режим. Он длился до 11 июля 1920 г., когда Красная Армия в очередной раз вступила в Минск. Эти годы стали временем больших лишений для минчан. Городу был нанесен серьезный ущерб.

Решение о провозглашении Социалистической Советской Республики Беларуси принял первый съезд КП(б)Б 31 декабря 1918 г. в Смоленске. Столицей Советской Беларуси должен был стать Минск. Такой же точки зрения придерживалось большинство политических партий и движений, несмотря на различия во взглядах на характер будущего государственного устройства Беларуси. Однако в феврале 1919 г. по решению центральных органов в Москве была создана Литовско-Белорусская Республика. Город на некоторое время утратил свое лидирующее положение, поскольку столицей нового образования стало Вильно.

История Минска в 1920—1930-е г. во многом связана с развитием белорусской государственности.

Повторное провозглашение ССРБ состоялось в июле 1920 г., после чего Минску был возвращен столичный статус. В соответствии с Рижским мирным договором граница между Польшей и Беларусью проходила в нескольких десятках километров западнее Минска.

После укрупнения БССР в 1924 и 1926 гг. за счет восточнобелорусских земель и воссоединения Западной Белоруссии с БССР произошло расширение и углубление столичного статуса Минска, возросли его возможности.

Введение новой экономической политики в городе позволило, в первую очередь, восстановить частное производство. Был преодолен топливный кризис. Произошло объединение однородных мелких и средних предприятий. В экономике и торговле соседствовали частный и государственный секторы.

На основе политики индустриализации в конце 1920-х г. началось строительство новых фабрик и заводов. На протяжении 1933—1937 гг. в городе было построено около 30 новых предприятий. Значительное внимание уделялось преодолению безработицы. В 1929 г. в городе насчитывалось почти 7 тыс. безработных. Однако в начале 1930-х г. они в основном были трудоустроены, безработица была ликвидирована.

В столице располагалось абсолютное большинство вузов республики. Была создана широкая сеть общеобразовательных и профессиональных учебных заведений, работали крупнейшие научно-исследовательские учреждения. Среди них Институт белорусской культуры, который в 1929 г. был реорганизован в Белорусскую академию наук. Здесь же создавались крупнейшие музеи, библиотеки, издательства. С Минском связано становление белорусского профессионального театра.

На базе развития промышленности, расширения начального, среднего и высшего образования, управленческих, научных, культурно-просветительных учреждений наблюдался постепенный рост числа жителей. К 1935 г. их число достигло почти 200 тыс. против 70 тыс. в 1920 г. В конце 1940-х г. город насчитывал уже почти 250 тыс. человек. Население города пополнялось за счет жителей деревень.

Столичный статус Минска требовал формирования соответствующего внешнего вида города. В 1926 г. был разработан первый план его реконструкции. Реконструкция предусматривала превращение прямоугольной системы планирования города, которая сложилась исторически, в радиально-кольцевую. В 1930-е г. в Минске были воздвигнуты здания, во многом определившие его облик, — Дом правительства, Белорусский театр оперы и балета, главный корпус Академии наук и

др. Реконструкция центральной части города дополнялась преимущественно индивидуальным строительством на его окраинах.

Постепенно улучшался быт минчан. В 1924 г. появилось внутригородское автобусное сообщение, в 1929 г. был пущен первый трамвай. В 1934 г. в городе начались асфальтирование улиц, реконструкция водопроводной сети. Велось строительство канализации. К концу 1940-х г. в городе насчитывалось 470 улиц.

Однако жилищные условия минчан были сложными. В 1926 г. на одного жителя приходилось 4,4 кв. м жилой площади, в 1940 г. — около 6 кв. м.

Новое культурное пространство конструировалось при помощи значительного спектра мероприятий, в том числе путем переименований улиц, парков, площадей, фабрик, заводов и т.д. Гербы и старые эмблемы уступали место советской символике, снимались все монархические памятники, открывались новые монументы в память революционеров.

Основным средством воспитания нового человека были агитация и пропаганда. Проводилось большое количество торжеств: многотысячные демонстрации, митинги, парады. Их подготовка и проведение отличались большой заорганизованностью.

Столица становилась центром осуществления политики белорусизации, т.е. использования народом своего языка, углубленного изучения культуры, исторического прошлого. Именно здесь принимались важнейшие решения, велась планомерная работа по исследованию особенностей национальностей, проживающих в БССР, готовились кадры для национальных учреждений, издавалось значительное количество национально ориентированной литературы.

В условиях новой экономической политики, которая допускала некоторый идеологический плюрализм, в Минске возникло значительное количество различных обществ и объединений культурно-просветительного, научного, творческого, профессионального, религиозного направлений. В конце 1920-х г. общественные объединения были поставлены под контроль советской власти.

В эти же годы началось свертывание политики белорусизации. Многие деятели были обвинены в проведении работы, которая не соответствовала политике большевистской партии. Значительная часть интеллектуальной элиты жила и работала в Минске, город был центром общереспубликанских организаций, поэтому репрессии против интеллигенции, рабочих, служащих в значительной степени касались Минска.

В Минске, как в фокусе, отражались достижения и проблемы экономической, социальной, общественной и культурной жизни Белорусской ССР межвоенного периода.

Due to the victory of the armed revolt of October 25 (November 7) 1917 in Petrograd, the Bolsheviks displayed the greatest political activity in Minsk and declared taking power in the city. However, it evoked the opposition of the other political forces, those of the Mensheviks, Socialist Revolutionary Party, Bund and other national organizations. It took the Bolsheviks nearly ten days to break down their resistance and consolidate their power in the city.

After the Kaiser army's offensive attack on February 19, 1918, the Bolsheviks withdrew from the city, and on February 21 the German troops replaced them. The power was transferred to the German military commandant. But owing to the November revolution in Germany and the Brest peace agreement cancellation, the German occupation forces left the city, and on December 10, 1918 the Red Army marched into it. As a result of the Polish troops attack on August 8, 1919, Minsk was occupied by the

Polish army, which led to establishing of another occupation regime. It continued up to the July 11, 1920, when the Red Army recaptured the city again. Those were the years of great privations for the Minsk population, and the city itself was severely damaged.

The decision to announce the Soviet Socialist Republic of Belarus was proclaimed by the 1st congress of the Communist Party of Belarus on December 31, 1918 in Smolensk. Minsk had to become the capital of Soviet Belarus. This point of view was supported by the majority of the political parties and movements, despite their different opinions on the system of the government of the newly-born state. But in February of 1919, according to the decision made in Moscow, there was established the Lithuanian-Belarusian Republic. The city has lost its leading positions for some time, as the capital of the new entity was moved to Vilna.

The history of Minsk in the 1920 – 1930s was closely connected to the Belarusian statehood development. In July 1920, the SSRB was proclaimed for the second time and Minsk regained its capital status. According to the Riga Peace Treaty, the Polish-Belarusian border was set a few dozen kilometers to the West of Minsk.

In 1924 and 1926 the territory of the Republic was expanded by rejoining the West-Belarusian lands, which, together with the unification of the East and West Belarus extended the capital status of Minsk and raised its opportunities.

The so-called new economic policy made it possible to restore the private industry and to overcome the fuel crisis. The similar small and medium-sized enterprises were amalgamated. Both private and public sectors successfully coexisted in the field of trade and economy.

The industrialization policy launched at the end of 20s, started the construction of new plants and factories. In the period of 1933 –1937, 30 new enterprises were built in Minsk. The great importance was attached to unemployment reducing. In 1929 the city had about 7,000 unemployed, but in the beginning of the 1930s the overwhelming majority of them managed to get a job.

Minsk became the leading educational centre where most of the Belarusian higher educational establishments were situated. There was created a wide system of the secondary and vocational training schools, functioned the major research institutions. The Belarusian Culture Institute, which in 1929 was reorganized into the Belarusian Academy of Sciences, should be mentioned here. There appeared major museums, libraries, publishing houses. The Belarusian professional theatre also owes its origin to Minsk.

Due to the development of the industry, primary, secondary and higher educational system, science, culture and education management, there was observed the gradual population growth. By 1935 the population figure had reached 200,000 (as compared to 70,000 in 1920). At the end of the 1940s there were 250,000 inhabitants in Minsk. The urban population was increased by means of the rural residents migration.

The capital status of Minsk supposed the corresponding appearance, so in 1926 there was developed the first plan of reconstruction, according to which the historically established rectangular pattern of the city was transformed into a radial-circular one. In the 1930s there were erected the buildings, which greatly defined the city's appearance, those of the Government house, Belarusian opera and ballet theatre, the central Academy of Sciences building and others. The individual building up in the suburbs supplemented the reconstruction of the city centre.

The life of the residents was also gradually improving. In 1924 the city bus communication appeared in Minsk and in 1929 the first tram was set going. In 1934 they started to lay the city streets with asphalt, to reconstruct the water supply and to build the sewerage system. By the end of the 1940s the city numbered 470 streets.

Yet the living conditions of the city residents were rather heavy. The housing problem still remained. In 1924 there was 4.4 square metres of housing per one person, and in 1940 – about 6 square metres.

A new cultural space was created by the Bolsheviks with the help of various arrangements, i.e. by means of giving the new names to the streets, parks, squares, factories, plants, etc. The former coats of arms and old emblems gave a way to the Soviet symbols, all the monarchical monuments were removed, and new ones were erected, commemorating the revolutionaries.

The principal means of molding a new personality were an agitation and communist propaganda. A great deal of the official ceremonies, such as the mass demonstrations, meetings and parades were arranged. They were thoroughly prepared and characterized by the excessive organization.

The capital was becoming the centre of Belarusization policy, i.e. the people thoroughly learning their native language, culture and history. It was the place where the most important decisions were made, the national minorities' peculiarities were studied, national managerial staff was trained and a considerable amount of national literature was published.

Under the new economic policy, which implied a certain ideological pluralism, in Minsk there appeared different societies and associations of the cultural, educative, scientific, professional and religious orientation. At the end of the 1920s all of them were put under the rigid control of the Soviet power. The Belarusization policy also came to be abrogated.

Many public figures were accused of the activity, opposing the Bolshevist party policy. The major part of the intellectual elite of the Republic lived and worked in Minsk as the city was the centre of the nation-wide organizations. For that reason the repressions against the intellectuals, workers and employees were mostly related to Minsk.

Thus, in Minsk there were focused the economic, social, political and cultural achievements, as well as the problems, of the inter-war period.

Мінск у гады другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў (1939-1945 гг.)

Минск в годы второй мировой и Великой Отечественной войн (1939-1945 гг.)

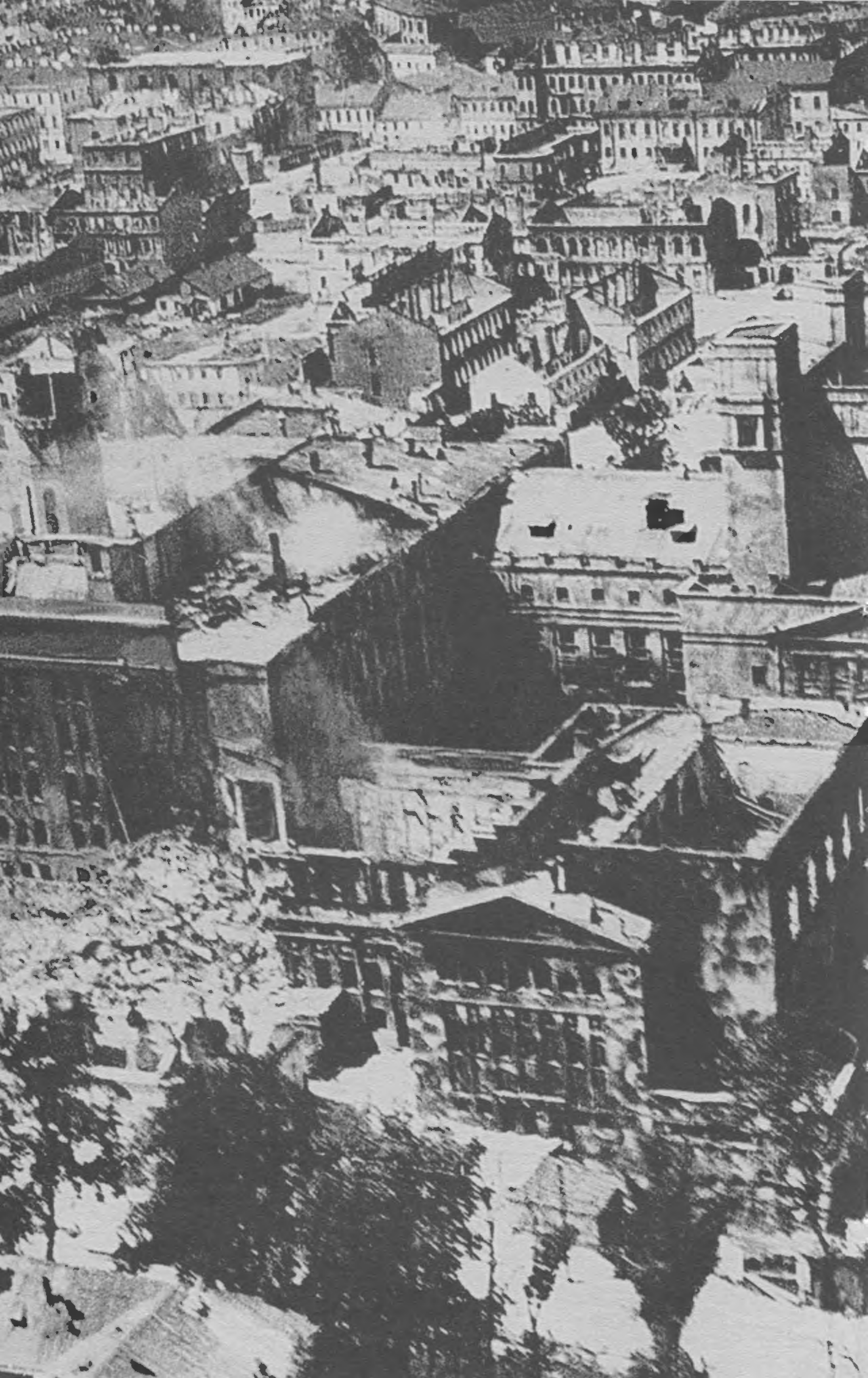

Раздзел V

Мінск у гады другой сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў (1939–1945 гг.)

1. ЗАХОДНІ ФАРПОСТ

На развіццё Мінска ў 1930-я г. вялікі ўплыў рабіла яго прыгранічнае становішча. Тым не менш, у гэтыя гады былі ўзведзены будынкі, якія і сёння ўпрыгожваюць горад. Так, у 1931—1932 гг. па праектах архітэктара Г.Лаўрова пабудаваны будынкі клінічнага гарадка (сучасная 1-я гарадская клінічная бальніца), навучальныя карпусы і інтэрнаты політэхнічнага інстытута (сучасны Беларускі нацыянальны тэхнічны універсітэт), бібліятэкі імя Леніна. Па праектах вядомага савецкага архітэктара І.Лангбарда былі ўзведзены будынкі Дома ўрада (1933—1934), Дома Чырвонай Арміі (сучасны Дом афіцэраў, 1934—1939), Дзяржаўнага тэатра оперы і балета (1933—1937), будынак галоўнага корпуса АН Беларусі (1939). Па праектах архітэктара А. Воінава ў 1937 г. пабудаваны будынкі гасцініцы «Беларусь» (з 1987 г. «Свіслач») і Палаца піянераў і школьнікаў. Да 1941 г. амаль завяршылася ўзвядзенне будынка ЦК КП(б)Б (архітэктары А.Воінаў і В.Вараксін).

Раздел V

Минск в годы второй мировой и Великой Отечественной войн (1939–1945 гг.)

1. ЗАПАДНЫЙ ФОРПОСТ

На развитие Минска в 1930-е г. большое влияние оказывало его приграничное положение. Тем не менее, в эти годы были построены здания, которые н сегодня украшают город. Так, в 1931–1932 гг. по проектам архитектора Г.Лаврова построены здания клинического городка (современная 1-я городская клиническая больница), учебные корпуса и общежития политехнического института (современный Белорусский национальный технический университет), библиотеки имени Ленина. По проектам видного советского архитектора И.Лангбарда были возведены здания Дома правительства (1933–1934), Дома Красной Армии (современный Дом офицеров, 1934–1939), Государственного театра оперы и балета (1933–1937), здание главного корпуса АН Беларуси (1939). По проектам архитектора А.Воинова в 1937 г. построены здания гостиницы «Беларусь»(с 1987 г. «Свислочь») и Дворца пионеров и школьников. К 1941 г. почти завершилось строительство

Генеральны план сацыялістычнай рэканструкцыі Мінска. У 1933–1936 гг. Ленінградскім аддзяленнем Дзіпрагора РСФСР быў распрацаваны Генеральны план сацыялістычнай рэканструкцыі і развіцця г. Мінска. Змены ў перспектывах развіцця горада прывялі да карэкціроўкі плана ў 1939–1940 гг. Канчатковы варыянт Генеральнага плана рэканструкцыі Мінска быў прыняты 17.1. 1941 г. на сесіі Мінскага гарадскога савета дэпутатаў. У ім былі адлюстраваны перспектывы новага архітэктурнага, эканамічнага і сацыяльна-культурнага развіцця горада, скарэкціраваныя на развіццё прыбора- і станкабудавання, замену драўлянага фонду мураванымі шматпавярховымі будынкамі, будаўніцтва новых зон адпачынку, стварэнне групы плошчаў, якія ідуць ад Дома ўрада да Цэнтральнага парку культуры і адпачынку. Развіццё горада прадугледжвалася ў два этапы: у бліжэйшыя 5 гадоў і на пятнаццацігадовы перыяд у цэлым (1940–1955). Насельніцтва горада да 1955 г. павінна было дасягнуць 450 тыс. чалавек. Планавалася стварэнне на Свіслачы каскада водапад'ёмных плацін, утварэнне вакол Мінска зоны адпачынку са штучным вадасховішчам, увод 3 новых цеплаэлектрастанцый, якія б у 6 разоў перавышалі магутнасці ўжо існуючых. Норма жыллёвай плошчы на аднаго чалавека павялічвалася да 6 кв. м. За гэтым стаяў рост жыллёвага фонду амаль у 2,5 раза.

Планам прадугледжвалася значнае пашырэнне горада з поўным развіццём усіх відаў добраўпарадкавання: водазабеспячэння, каналізацыі, вулічнай сеткі, рэгулявання р. Свіслач, азелянення і г.д. Адначасова вяліся работы па праектах рэканструкцыі асобных горадаўтваральных вузлоў: плошчаў Леніна, Свабоды, Круглай (сучасная плошча Перамогі), Парыжскай камуны, Камароўскай (сучасная плошча Я.Коласа), Прывакзальнай. Горад будаваўся ў паўднёвым і паўночна-ўсходнім напрамках – уздоўж Магілёўскай і Маскоўскай шашы і Лагойскага тракту. Аднак іх выкананню перашкодзіла вайна. З запланаваных работ здания ЦК КПБ(б)Б (архитекторы А.Воинов и В.Вараксин).

Генеральный план социалистической реконструкции Минска. В 1933–1936 гг. Ленинградским отделением Гипрогора РСФСР был разработан Генеральный план социалистической реконструкции и развития г. Минска. Изменения в перспективах развития города привели к его корректировке в 1939–1940 гг. Окончательный вариант Генерального плана реконструкции Минска был принят 17.1. 1941 г. на сессии Минского городского совета депутатов. В нем получили отражение перспективы нового архитектурного, экономического и социально-культурного развития города, скорректированные на развитие приборо- и станкостроения, замену деревянного фонда кирпичными многоэтажными зданиями, строительство новых зон отдыха, создание группы площадей, идущих от Дома правительства до Центрального парка культуры и отдыха. Развитие города предусматривалось в два этапа: в ближайшие 5 лет и на пятнадцатилетний период в целом (1940–1955). Население города к 1955 г. должно было достичь 450 тыс. человек. Планировалось создание на Свислочи каскада водоподъемных плотин, образование вокруг Минска зоны отдыха с искусственным водохранилищем, ввод 3 новых теплоэлектростанций, которые в 6 раз превышали бы мощности прежних. Норма жилищной площади на одного человека увеличивалась до 6 кв. м. За этим стоял рост жилищного фонда почти в 2,5 раза.

Планом предусматривалось значительное расширение города с полным развитием всех видов благоустройства: водоснабжения, канализации, уличной сети, регулирования р. Свислочь, озеленения и т.д. Одновременно велись работы по проектам реконструкции отдельных градообразующих узлов: площадей Ленина, Свободы, Круглой (современная площадь Победы), Парижской коммуны, Комаровской (современная площадь Я.Коласа), Привокзальной. Город застраивался в южном и северо-восточном

па добраўпарадкаванні набярэжнай р. Свіслач і арганізацыі зялёнай паласы ўздоўж яе поймы было створана толькі Камсамольскае возера і часткова рэканструяваны парк Прафінтэрна (сучасны Цэнтральны дзіцячы парк імя М.Горкага). Агульная тэрыторыя горада ў канцы 1930-х г. складала 7,3 тыс. га. У сувязі з уз'яднаннем тэрыторыі Заходняй Беларусі з БССР адбыліся змены ў перспектывах развіцця горада, што прывяло да некаторай карэкціроўкі плана.

Газета «Звязда» 2.4.1940 г. паведамляла, што ў выніку ажыццяўлення плана рэканструкцыі на паўночным усходзе ў гарадскую мяжу ўключана вёска Сляпянка, а на захадзе мяжа падыдзе да вёсак Тучынка, Мядзведжына і далей да вёскі Лошыца. Будзе адкрыта 10 школ на 880 вучняў кожная, 11 дзіцячых садкоў, 8 ясляў, бальніца, 3 радзільныя дамы, туберкулёзны дыспансер, паліклініка і г.д. Праектавалася будаўніцтва новага драматычнага тэатра на 1200 месцаў, мураванага будынка цырка, дзвюх гасцініц. Дзесяткі вуліц павінны былі пакрыцца асфальтам і брусчаткай. Амаль цалкам падлягалі рэканструяванню вуліцы Савецкая, Пушкінская і інш. Працягласць трамвайных ліній за першыя пяць гадоў павінна была вырасці з 16 да 26 км і да канца рэканструкцыі дасягнуць 42 км.

Насельніцтва. Стан народнай гаспадаркі горада. На 17.1.1939 г. ў Мінску пражывала 238,8 тыс. жыхароў, а на 1.1.1941 г. 270,4 тыс. чалавек. Прыбаўленне адбылося галоўным чынам за кошт перасяленцаў з заходніх раёнаў, павелічэння кантынгенту ваеннаслужачых і іх сем'яў. Перад вайной у горадзе налічвалася больш чым 11 тыс. розных будынкаў. З іх драўляных – 74,7%, мураваных – 12,6%, змешаных – 12,7%. З ліку мураваных будынкаў аднапавярховыя складалі 30%, двухпавярховыя – 52%, трохпавярховыя – 15%, чатырох- і вышэй – 3%. Пераважную колькасць драўляных дамоў складалі аднапавярховыя. Асноўны жылфонд быў сканцэнтраваны ў цэнтральнай частцы горада (60,6%). Калі ў

направлениях – вдоль Могилевского и Московского шоссе и Логойского тракта. Однако их выполнению помешала война. Из запланированных работ по благоустройству набережной р. Свислочь и организации зеленой полосы вдоль ее поймы было создано только Комсомольское озеро и частично реконструирован парк Профинтерна (современный Центральный детский парк имени М.Горького). Общая территория города в конце 1930-х г. составляла 7,3 тыс. га. В связи с воссоединением территории Западной Белоруссии с БССР произошли изменения в перспективах развития города, что привело к некоторой корректировке плана.

Газета «Звязда» 2.4.1940 г. сообщала, что в результате осуществления плана реконструкции на северо-востоке городская черта включит в себя деревню Слепянка, а на западе подойдет к деревням Тучинка, Медвежино и дальше до деревни Лошица. Будет открыто 10 школ на 880 учеников каждая, 11 детских садов, 8 яслей, больница, 3 родильных дома, туберкулезный диспансер, поликлиника и т.д. Проектировалось строительство нового драматического театра на 1200 мест, каменного здания цирка, двух гостиниц. Десятки улиц должны были покрыться асфальтом и брусчаткой. Почти полностью подлежали реконструированию улицы Советская, Пушкинская и др. Протяженность трамвайных линий за первые пять лет должна была возрасти с 16 до 26 км и к концу реконструкции достигнуть 42 км.

Население. Состояние народного хозяйства города. На 17.1.1939 г. в Минске проживало 238,8 тыс. жителей, а на 1.1.1941 г. 270,4 тыс. человек. Прибавление произошло главным образом за счет переселенцев из западных районов, увеличения контингента военнослужащих и их семей. Перед войной в городе насчитывалось более 11 тыс. различных строений. Из них деревянных – 74,7%, каменных – 12,6%, смешанных – 12,7%. Из числа каменных зданий одноэтажные составляли 30%, двухэтажные – 52%,

1920—1930-я г. ў Мінску назіралася не вельмі інтэнсіўнае развіццё прамысловасці, то ў пачатку 1940-х г. сітуацыя змянілася. У 1940 г. Мінскія гарком і гарвыканкам, правёўшы аналіз работы 11 буйнейшых прамысловых аб'ектаў, канстатавалі, што найбольш развітымі галінамі прамысловасці ў горадзе з'яўляюцца швейная, якая дае 30,9% прадукцыі ўсходніх абласцей Беларусі, гарбарнаабутковая – 48%, харчовая – 18,7%, металаапрацоўчая – 16,8%. Гарбарны завод «Бальшавік» у 1940 г. вырабляў 4,6% хрому ад усесаюзнай вытворчасці, сутачны выпуск абутковых фабрык імя Кагановіча і Тэльмана складаў 14 тыс. пар абутку. Упершыню было адзначана, што прадукцыя гарадской станкабудаўнічай прамысловасці склала 50% ад выраблямай у Беларускай ССР у цэлым. Сярод буйных прадпрыемстваў вылучаюцца: 1-ы, 2, 3 і 4-ы цагельныя заводы (532 чалавекі па спісачным складзе), радыёзавод (289), хімфармзавод (159), вагонарамонтны завод імя Мяснікова (442), станкабудаўнічы завод імя Варашылава (584), станкабудаўнічы завод імя Кірава (606), швейная фабрыка «Октябрь» (1764), швейная фабрыка імя Крупскай (673), хромавы завод «Бальшавік» (633), гарбарны завод (120), абутковая фабрыка імя Кагановіча (1370), кожгалантарэйная фабрыка імя Куйбышава (662), мясакамбінат (326), хлебазавод (233), фабрыка «Камунарка» (629), піўзавод (160), друкарня імя Сталіна (656), мясакамбінат (326 чалавек). Усяго ў горадзе працавала больш як 330 дзяржаўных і кааператыўных прадпрыемстваў. Агульная колькасць занятых тут рабочых складала каля 30 тыс. чалавек, што раўнялася прыкладна 10% ад усіх пражываючых у горадзе. Прамысловая прадукцыя ў параўнанні з 1913 г. вырасла ў 40 разоў. Павышалася роля Мінска ў выпуску прадукцыі ваеннага значэння. У 1940 г. працягвалася будаўніцтва Мінскага радыёзавода. 1.6. 1940 г. П.К.Панамарэнка ў пісьме ў ЦК ВКП(б) адзначаў, што Мінскі радыёзавод па сваёй тэхналогіі належыць да еўрапейскага тыпу і гэтым

трехэтажные – 15%, четырех- и выше – 3%. Преобладающее число деревянных домов составляли одноэтажные. Основной жилфонд был сосредоточен в центральной части города (60,6%). Если в 1920–1930-е г. в Минске наблюдалось не слишком интенсивное развитие промышленности, то к началу 1940-х г. ситуация изменилась. В 1940 г. минские горком и горисполком, проведя анализ работы 11 крупнейших промышленных объектов, констатировали, что наиболее развитыми отраслями промышленности в городе являются швейная, производящая 30,9% продукции восточных областей Беларуси, кожевенно-обувная – 48%. пищевкусовая – 18,7%, металлообрабатывающая – 16,8%. Кожзавод «Большевик» в 1940 г. производил 4,6% хрома от всесоюзного производства, суточный выпуск обувных фабрик имени Кагановича и Тельмана составлял 14 тыс. пар обуви. Впервые было отмечено, что продукция городской станкостроительной промышленности составила 50% от производимой в Белорусской ССР в целом. Среди крупных предприятий выделились: 1-й, 2, 3, 4-й кирпичные заводы (532 человека по списочному составу), радиозавод (289), химфармзавод (159), вагоноремонтный завод имени Мясникова (442), станкостроительный завод имени Ворошилова (584), станкостроительный завод имени Кирова (606), швейная фабрика «Октябрь» (1764), швейная фабрика имени Крупской (673), хромовый завод «Большевик» (633), кожзавод (120), обувная фабрика имени Кагановича (1370), кожгалантерейная фабрика имени Куйбышева (662), мясокомбинат (326), хлебозавод (233), фабрика «Коммунарка» (629), пивзавод (160), типография имени Сталина (656), мясокомбинат (326 человек). Всего в городе работало более 330 государственных и кооперативных предприятий. Общее число занятых здесь рабочих составляло около 30 тыс. человек, что равнялось приблизительно 10% от всех проживавших в городе. Объем промышленной продукция по сравнению с 1913 г. вырос в 40

уносіць у радыётэхнічную прамысловасць СССР новыя ўзоры прадукцыі і метады яе атрымання.

У 1940 г. ў Мінску дзейнічала 46 агульнаадукацыйных школ, з іх 25 беларускіх (18 сярэдніх, 5 няпоўных сярэдніх, 2 пачатковыя), 16 рускіх (14 сярэдніх, 1 няпоўная сярэдняя, 1 пачатковая), 1 руска-беларуская і 4 чыгуначныя (2 рускія і 2 беларускія). На 12.1.1941 г. ў іх навучалася 29 188 чалавек. У 10 ВНУ Мінска навучалася 9800 студэнтаў, а ў 17 тэхнікумах набывалі спецыяльнасць 5000 юнакоў і дзяўчат. Колькасць выкладчыкаў ВНУ горада перавышала тысячу чалавек. Найбольш вядомымі вышэйшымі навучальнымі ўстановамі былі Беларускі дзяржаўны універсітэт (1267 студэнтаў і 151 выкладчык), політэхнічны інстытут (адпаведна 1824 і 204), інстытут народнай гаспадаркі (719 і 67), медыцынскі інстытут (2393 і 225), фізкультурны інстытут (273 і 48), Беларуская дзяржаўная кансерваторыя (151 і 43), юрыдычны інстытут (373 і 38) і інш. На 1.1.1941 г. ў Акадэміі навук БССР працавалі 437 навуковых і навукова-тэхнічных супрацоўнікаў. Сярод іх 60 акадэмікаў, членаў-карэспандэнтаў, дактароў і прафесараў. Тэатральнае жыццё Мінска прадстаўлялі Дзяржаўны Вялікі тэатр оперы і балета, Першы Беларускі дзяржаўны ордэна Працоўнага Чырвонага сцяга драматычны тэатр, дзяржаўныя польскі і яўрэйскі тэатры. Сярод музеяў беларускай сталіцы ў 1941 г. значыліся: гістарычны, рэвалюцыі і карцінная галерэя.

Раянаванне. Органы кіравання. З 1938 г. горад падзяляўся на 3 адміністрацыйныя раёны: Сталінскі (69 523 чалавекі), Варашылаўскі (104 248) і Кагановіцкі (70 546). У 1940 г. ў беларускай сталіцы адбыліся сесіі мінскіх гарадскога і абласнога саветаў дэпутатаў працоўных, справаздачныя канферэнцыі мінскіх гаркома і абкома КП(б)Б, на якіх мелі месца значныя змены кадравага складу гэтых органаў улады. Мінскі гарадскі савет узначаліў К.І.Бударын, абласны — А.І.Цёмкін, мінскія гарком і абком КП(б)Б — А.П.Мацвееў.

раз. Повышалась роль Минска в выпуске продукции военного значения. В 1940 г. продолжалось строительство Минского радиозавода. 1.6.1940 г. П.К.Пономаренко в письме ЦК ВКП(б) отмечал, что Минский радиозавод по своей технологии принадлежит к европейскому типу и этим вносит в радиотехническую промышленность СССР новые образцы и методы получения продукции.

В 1940 г. в Минске имелось 46 общеобразовательных школ, из них 25 белорусских (18 средних, 5 неполных средних, 2 начальные), 16 русских (14 средних, 1 неполная средняя, 1 начальная), одна русско-белорусская и 4 железнодорожные (2 русские и 2 белорусские). На 12.1.1941 г. в них обучалось 29 188 человек. В 10 вузах Минска обучалось 9800 студентов, а в 17 техникумах приобретали специальность 5000 юношей и девушек. Число преподавателей вузов города превышало тысячу человек. Наиболее известными высшими учебными заведениями являлись Белорусский государственный университет (1267 студентов и 151 преподаватель), политехнический институт (соответственно 1824 и 204), институт народного хозяйства (719 и 67), медицинский институт (2393 и 225), физкультурный институт (273 и 48), Белорусская государственная консерватория (151 и 43), юридический институт (373 и 38) и др. На 1.1.1941 г. в Академии наук БССР работало 437 научных и научно-технических сотрудников. Среди них 60 академиков, членов-корреспондентов, докторов и профессоров. Театральную жизнь Минска представляли Государственный Большой театр оперы и балета, Первый Белорусский государственный ордена Трудового Красного Знамени драматический театр, государственные польский и еврейский театры. Среди музеев белорусской столицы в 1941 г. значились: исторический, революции и картинная галерея.

Районирование. Органы управления. С 1938 г. город делился на 3 административных района: Сталинский (69 523 человека), Ворошиловский (104 248) и Ка-

Мінск застаецца сталіцай. Мінск жыў мірным жыццём, але дыханне блізкай вайны ў канцы 1930-х г. адчувалася ўсё мацней. У непасрэднай блізкасці ад горада пачалося інтэнсіўнае будаўніцтва самага магутнага па насычанасці фартыфікацыйнымі збудаваннямі і агнявымі сродкамі Мінскага ўмацаванага раёна. Работы тут вяліся з 1928 па 1937 гг. па фронце да 150 км. У яго стварэнні акрамя часцей Беларускай ваеннай акругі і мясцовага насельніцтва прымалі ўдзел калектывы многіх прадпрыемстваў краіны і Мінска.

Нападзенне Германіі на Польшчу 1 верасня 1939 г. стала пачаткам другой сусветнай вайны. Пасля ўз'яднання Заходняй Беларусі з БССР гарадскія ўлады Мінска аказалі вялікую дапамогу мясцовым органам улады Заходняй Беларусі ў стварэнні новага адміністрацыйна-тэрытарыяльнага ладу, накіравалі на работу ў розныя раёны гэтай часткі Беларусі больш як 1200 спецыялістаў розных узроўняў і галін эканомікі, прынялі на пражыванне сотні сем'яў з розных гарадоў Заходняй Беларусі. Адчувальнай была дапамога Баранавічам, Вілейцы, Слоніму, Пружанам і іншым гарадам у забеспячэнні іх жыхароў прамысловымі таварамі, прадуктамі харчавання, будаўнічымі матэрыяламі, аўтатранспартам. Мінчане правялі шэраг суботнікаў, сродкі ад якіх пайшлі на аказанне дапамогі школам Заходняй Беларусі.

З уз'яднаннем Заходняй Беларусі з БССР і СССР у адзінай дзяржаве Мінск перастаў быць прыгранічным горадам. Ён не толькі заняў цэнтральнае месца ў геаграфічных адносінах, але яшчэ больш павялічыў сваю ролю магутнага палітычнага, эканамічнага і культурнага цэнтра аб'яднанай Беларусі. Гэту думку газета «Звязда» 29.3.1940 г. выказала наступным чынам: «З гэтага моманту Мінск – гэта сталіца рэспублікі, якая аб'ядноўвае 10 буйных абласцей і 195 раёнаў з 11 млн. насельніцтва».

Актывізацыя абаронна-масавай работы. 5 сакавіка 1940 г. ў вялікай зале Дома партыйнага актыву праходзіла IV

гановичский (70 546). В 1940 г. в белорусской столице прошли сессии минских городского и областного советов депутатов трудящихся, отчетные конференции минских горкома и обкома КП(б)Б, на которых претерпел значительные изменения кадровый состав этих органов власти. Минский городской совет возглавил К.И.Бударин, областной – А.И.Тёмкин, минские горком и обком КП(б)Б – А.П. Матвеев.

Минск остается столицей. Минск жил мирной жизнью, но дыхание приближавшейся войны в конце 1930-х г. стало ощущаться все сильнее. В непосредственной близости от города началось интенсивное строительство самого мощного по насыщенности фортификационными сооружениями и огневыми средствами Минского укрепленного района. Работы здесь велись с 1928 по 1937 гг. по фронту до 150 км. В его создании кроме частей Белорусского военного округа и местного населения принимали участие коллективы многих предприятий страны и Минска.

Нападение Германии на Польшу 1 сентября 1939 г. положило начало второй мировой войне. После воссоединения Западной Белоруссии с БССР городские власти Минска оказали большую помощь местным органам власти Западной Белоруссии в создании нового административно-территориального устройства, направили на работу в различные районы этой части Белоруссии более 1200 специалистов разных уровней и отраслей экономики, приняли на проживание сотни семей из различных городов Западной Белоруссии. Ощутимой была помощь Барановичам, Вилейке, Слониму, Пружанам и другим городам в обеспечении их жителей промышленными товарами, продовольствием, строительными материалами, автотранспортом. Минчане провели ряд субботников, средства от которых пошли на оказание помощи школам Западной Белоруссии.

С воссоединением Западной Белоруссии с БССР и СССР в едином государстве Минск перестал быть приграничч-

Мінская партыйная канферэнцыя, на якой з дакладам выступіў 1-ы сакратар мінскіх гарадскога і абласнога камітэтаў КП(б)Б А.П.Мацвееў. Мінская партыйная арганізацыя да таго часу налічвала 6598 членаў партыі і 2992 кандыдаты, г.зн. усяго – 9590 чалавек, у тым ліку па Сталінскім раёне – 2079 членаў партыі і 973 кандыдаты, па Варашылаўскім раёне – адпаведна 2335 і 1065, па Кагановіцкім раёне – 2184 і 954. Удзельная вага маладых камуністаў разам з кандыдатамі партыі, прынятымі ў 1939 г., складала 44% ад агульнай колькасці членаў партыйнай арганізацыі. 1200 членаў Мінскай гарадской партыйнай арганізацыі прыехалі на працу з заходніх абласцей Беларусі.

У канцы 1930 – пачатку 1940-х г. узмацнялася ваенна-стратэгічнае значэнне Мінска. У беларускую сталіцу са Смаленска перадыслацыраваны штаб Беларускай асобай ваеннай акругі. У ліпені 1940 г. яна была перайменавана ў Заходнюю асобую ваенную акругу. У 1940 г. акругу ўзначаліў удзельнік вайны ў Іспаніі Герой Савецкага Саюза (1937) генерал арміі Дз.Р.Паўлаў. З яго імем звязана фундаментальная інспектарская праверка стану абароннай і ваенна-мабілізацыйнай работы ў Беларусі ў цэлым і ў Мінску ў прыватнасці. На яе падставе з'явіўся аргументаваны дакумент, адрасаваны 1-му сакратару ЦК КП(б)Б П.К.Панамарэнку і старшыні Савета Народных Камісараў БССР І.С. Былінскаму, у якім змяшчаліся канкрэтныя прапановы па паляпшэнні дзейнасці ваенна-паветраных сіл, удасканаленні сеткі шашэйных дарог і чыгунак, больш грунтоўнаму павароту да патрэб ваеннаслужачых і грамадзянскага насельніцтва ва ўмовах вайны, развіццю прафілактыкі заразных захворванняў, паляпшэнню святломаскіроўкі, стварэнню запасаў паліва для авіяцыі, танкавых часцей і г. д.

29.4.1941 г. Бюро ЦК КП(б)Б прыняло пастанову аб стварэнні ў Мінску падземных сховішчаў з драўляным мацаваннем. Адказнасць за яе ажыццяўленне была ўскладзена на сакратара Мінскага гаркома КП(б)Б Панцырава і старшыню

ным городом. Он не только занял центральное место в географическом отношении, но еще больше повысил свою роль мощного политического, экономического и культурного центра объединенной Беларуси. Эту мысль газета «Звязда» 29.3.1940 г. выразила следующим образом: «С этого момента Минск – это столица республики, которая объединяет 10 крупных областей и 195 районов с 11 млн. населения».

Активизация оборонно-массовой работы. 5 марта 1940 г. в большом зале Дома партийного актива проходила VI Минская партийная конференция, на которой с докладом выступил 1-й секретарь минских городского и областного комитетов КП(б)Б А.П.Матвеев. Минская партийная организация к этому времени насчитывала 6598 членов партии и 2992 кандидата, т.е. всего – 9590 человек, в том числе по Сталинскому району – 2079 членов партии и 973 кандидата, по Ворошиловскому району – соответственно 2335 и 1065, по Кагановичскому району – 2184 и 954. Удельный вес молодых коммунистов вместе с кандидатами партии, принятыми в 1939 г., составлял 44% от общего числа членов партийной организации. 1200 членов Минской городской партийной организации приехали на работу из западных областей Беларуси.

В конце 1930 – начале 1940-х г. усиливалось военно-стратегическое значение Минска. В белорусскую столицу из Смоленска передислоцировался штаб Белорусского особого военного округа. В июле 1940 г. он был переименован в Западный особый военный округ. В 1940 г. округ возглавил участник войны в Испании, Герой Советского Союза (1937 г.) генерал армии Д.Г.Павлов. С его именем связана фундаментальная инспекторская проверка состояния оборонной и военно-мобилизационной работы в Белоруссии в целом и в Минске в особенности. На ее основе появился аргументированный документ, адресованный 1-му секретарю ЦК КП(б)Б П.К.Пономаренко и председателю Совета Народных Комис-

Мінскага гарвыканкома К.І.Бударына. Такія сховішчы меркавалася стварыць на стадыёне «Дынама», у парку імя Горкага, на вуліцы Мяснікова, у раёне фабрыкі-кухні, фабрык «Камунаркі» і імя Крупскай, на Юбілейнай плошчы, на рынку, на вуліцах Кірава, Леніна і ў іншых месцах. Усяго планавалася пабудаваць 60 сховішчаў на 15 тыс. чалавек. Але ажыццявіць гэта не дазволіў як дэфіцыт мірнага часу, так і няхватка матэрыяльных, фінансавых і чалавечых рэсурсаў.

Падрыхтоўка да вайны непазбежна параджала шэраг праблем. Адной з іх была недапастаўка чыгуначных вагонаў, што прыводзіла да несвоечасовай адпраўкі тавараў і сыравіны, штучнага затаварвання прамысловых прадпрыемстваў. Востра паўстала пытанне з забеспячэннем горада электраэнергіяй. З-за аварыйнага стану электрастанцый штодзень адключаліся дзесяткі прадпрыемстваў і ўстаноў. З 1 студзеня 1939 г. ў Мінску была ўведзена талонная сістэма продажу дроў насельніцтву, установам і прадпрыемствам.

Насельніцтва пад уздзеяннем розных чутак скупляла газу, соль, мыла, іншыя рэчы першай неабходнасці. Каля ашчадных кас выстройваліся чэргі ўкладчыкаў за зберажэннямі. Сталі ўзнікаць праблемы з забеспячэннем гарадскога насельніцтва хлебам.

Мінск у першыя дні Вялікай Айчыннай вайны. Вялікая Айчынная вайна пачалася 22 чэрвеня 1941 г. ўварваннем нямецкіх армій груп «Поўнач», «Цэнтр» і «Поўдзень» па трох галоўных стратэгічных напрамках, нацэленых на Ленінград, Маскву, Кіеў, з задачай за адну кампанію рассячы, акружыць і знішчыць войскі савецкіх прыгранічных акруг і выйсці на лінію Архангельск—Волга—Астрахань. Галоўнай ударнай сілай Германіі, як і пры нападзе на краіны Заходняй Еўропы, служылі 4 магутныя бранятанкавыя групы. Дзве з іх – 2-я і 3-я — былі ўключаны ў склад групы армій «Цэнтр», прызванай быць галоўным наступальным фронтам, і па адной – у склад груп армій «Поўнач» і «Поўдзень». На вастрыі галоўнага ўдару

саров БССР И.С.Былинскому, в котором содержались конкретные предписания по улучшению деятельности военно-воздушных сил, совершенствованию сети шоссейных и железных дорог, более основательному повороту к нуждам военнослужащих и гражданского населения в условиях войны, развитию профилактики заразных заболеваний, улучшению светомаскировки, созданию запасов топлива для авиации, танковых частей и т.д.

29.4.1941 г. Бюро ЦК КП(б)Б приняло постановление о создании в Минске подземных убежищ с деревянным креплением. Ответственность за его выполнение была возложена на секретаря Минского горкома КП(б)Б Панцирева и председателя Минского горисполкома К.И. Бударина. Такие убежища предполагалось создать на стадионе «Динамо», в парке имени Горького, на улице Мясникова, в районе фабрики-кухни, фабрик «Коммунарка» и имени Крупской, на Юбилейной площади, на рынке, на улицах Кирова, Ленина и в других местах. Всего планировалось построить 60 убежищ на 15 тыс. человек. Но осуществить это не позволил как дефицит мирного времени, так и нехватка материальных, финансовых и человеческих ресурсов.

Подготовка к войне неизбежно порождала ряд проблем. Одной из них была недопоставка железнодорожных вагонов, что приводило к несвоевременной отправке товаров и сырья, искусственному затовариванию промышленных предприятий. Остро встал вопрос с обеспечением города электроэнергией. Из-за аварийного состояния электростанций ежедневно отключались десятки предприятий и учреждений. С 1 января 1939 г. в Минске была введена талонная система на продажу дров населению, учреждениям и предприятиям.

Население под воздействием различных слухов скупало керосин, соль, мыло, другие товары первой необходимости. У сберегательных касс выстраивались очереди вкладчиков за сбережениями. Стали возникать проблемы со снабжением городского населения хлебом.

дзеянні бранятанкавых груп падтрымліваліся магутнасцю 4-й і 9-й палявых армій, а з паветра авіяцыяй 2-га паветранага флоту. Усяго група армій «Цэнтр» (камандуючы генерал-фельдмаршал Ф. фон Бок) налічвала 820 тыс. чалавек, 1800 танкаў, 14 300 гармат і мінамётаў, 1680 баявых самалётаў.

Гэтым сілам процістаялі войскі Заходняй асобай ваеннай акругі (з 22 чэрвеня 1941г. – Заходні фронт) пад камандаваннем генерала арміі Дз.Р.Паўлава, якія мелі ў сваім складзе тры арміі: 3-ю, 4, 10 і 13-ю, якая фарміравалася ў тыле, агульнай колькасцю 672 тыс. чалавек, 2202 танкі, 10 087 гармат і мінамётаў, 1789 баявых самалётаў, якія прыкрывалі дзяржаўную граніцу працягласцю 470 км.

Гітлераўскія войскі ўсімі сіламі накінуліся на прыгранічныя заставы, магутнымі бранятанкавымі клінамі прарвалі лінію абароны і да 28 чэрвеня, нягледзячы на мужнае супраціўленне асобных часцей і злучэнняў Чырвонай Арміі, замкнулі акружэнне на ўсход ад Мінска. У гіганцкім «катле» на захад ад Мінска акружанымі апынуліся больш чым 300 тыс. савецкіх салдат і афіцэраў, вялізная колькасць баявой тэхнікі, танкаў, склады боепрыпасаў, гаручазмазачных матэрыялаў, прадуктаў, рэчавай маёмасці і г. д.

Вестка пра пачатак вайны, нібы гром сярод яснага неба, уварвалася ў жыццё горада Мінска. Яна не пакінула абыякавым нікога. Людскія патокі рушылі на прадпрыемствы і ўстановы, дзе адбыліся шматлюдныя сходы, мітынгі. Мітынгі прайшлі на буйнейшых прамысловых прадпрыемствах горада: станкабудаўнічым заводзе імя Кірава, вагонарамонтным імя Мяснікова, машынабудаўнічым імя Варашылава, радыёзаводзе, чыгуначных станцыях, многіх іншых фабрыках і заводах.

У 14 гадзін 22 чэрвеня гарадскі партыйны актыў, які сабраўся ў будынку драматычнага тэатра, абмеркаваў пытанне «Аб задачах партыйных арганізацый у сувязі з пачаткам вайны». 23 чэрвеня 1941 г. мінскія абком і гарком КП(б)Б пры падтрымцы ваенкаматаў пачалі ства-

Минск в первые дни Великой Отечественной войны. Великая Отечественная война началась 22 июня 1941 г. вторжением немецких армий групп «Север», «Центр» и «Юг» по трем главным стратегическим направлениям, нацеленным на Ленинград, Москву, Киев с задачей за одну кампанию рассечь, окружить и уничтожить войска советских приграничных округов и выйти на линию Архангельск–Волга–Астрахань. Главной ударной силой Германии, как и при нападении на страны Западной Европы, служили мощные бронетанковые группы. Две из них – 2-я и 3-я — были включены в состав группы армий «Центр», призванной быть главным наступательным фронтом, и по одной – в состав групп армий «Север» и «Юг». На острие главного удара действия бронетанковых групп поддерживались мощью 4-й и 9-й полевых армий, а с воздуха авиацией 2-го воздушного флота. Всего группа армий «Центр» (командующий генерал-фельдмаршал Ф. фон Бок) насчитывала 820 тыс. человек, 1800 танков, 14 300 орудий и минометов, 1680 боевых самолетов.

Этим силам противостояли войска Западного особого военного округа (с 22 июня 1941г. – Западный фронт) под командованием генерала армии Д.Г.Павлова, имевшие в своем составе три армии: 3-ю, 4, 10-ю и формировавшуюся в тылу 13-ю армию, общей численностью 672 тыс. человек, 2202 танка, 10 087 орудий и минометов, 1789 боевых самолетов, которые прикрывали государственную границу протяженностью 470 км.

Гитлеровские войска всеми силами обрушились на приграничные заставы, мощными бронетанковыми клиньями прорвали линию обороны и к 28 июня, несмотря на мужественное сопротивление отдельных частей и соединений Красной Армии, замкнули кольцо окружения восточнее Минска. В гигантском котле западнее Минска в окружении оказалось более 300 тыс. советских солдат и офицеров, огромное количество боевой техники, танков, склады боеприпасов, горючесмазочных материалов, продовольствия, вещевого имущества и т.д.

рацъ атрады па аказанні дапамогі ваеннаслужачым, выратаванні раненых, абароне ад налётаў авіяцыі, барацьбе з варожым дэсантам. У горадзе не было панікі, выпадкаў крадзяжоў, марадзёрства.

24 чэрвеня варожая авіяцыя нанесла масіраваныя ўдары па прамысловых аб'ектах, камунікацыях, установах, жылых кварталах горада. Раніцай 25 чэрвеня налёты авіяцыі паўтарыліся. Больш за ўсё пацярпеў цэнтр горада, вуліца Савецкая, дзе знаходзіліся ўрадавыя ўстановы, станкабудаўнічы завод імя Кірава, швейныя фабрыкі імя 8 Сакавіка, «Октябрь», іншыя прамысловыя прадпрыемствы. Паводле ўспамінаў відавочцаў, у налётах удзельнічалі да 130 самалётаў праціўніка. З'явілася шмат параненых, забітых, на вакзал пачалі прыбываць эшалоны эвакуіраваных з заходніх абласцей рэспублікі, пацягнуліся патокі бежанцаў. Мінск абараняў спецыяльны авіяцыйны полк, на ўзбраенні якога знаходзілася прыкладна 50 самалётаў. Аднак да канца дня 23 чэрвеня 1941 г. большасць іх была збіта ў паветраных баях. Апошняй згарэла на зямлі штабная машына «Дуглас». Такім чынам, горад напярэдадні вырашальных баёў застаўся без авіяцыйнага прыкрыцця.

Мабілізацыя. Гарадскі і раённыя камітэты партыі 22 чэрвеня 1941 г. атрымалі ўказанне ад ЦК КП(б)Б аб неадкладным наладжванні цеснай сувязі з вайсковымі часцямі, аб мабілізацыі ваеннаабавязаных, фарміраванні ўзброеных дружын і атрадаў. Рабочыя, служачыя ўступалі ў рады Чырвонай Арміі. Усюды панаваў патрыятычны ўздым. У партыйныя і савецкія органы, у ваенкаматы сталіцы сталі паступаць у масавым парадку заявы з просьбай добраахвотна залічыць у рады ўзброеных абаронцаў Радзімы. Толькі 23 чэрвеня, у першы дзень прызыву, было пададзена 1315 такіх заяў. За кошт мабілізаваных ваенкаматам Кагановіцкага раёна байцоў на станцыі Калодзішчы быў сфарміраваны 1-ы Мінскі запасны полк агульнай колькасцю каля 10 тыс. чалавек. Ён прыняў непасрэдны ўдзел у баях па абароне гора-

Известие о начале войны, подобно грому среди ясного неба, ворвалось в жизнь города Минска. Оно не оставило равнодушным никого. Людские потоки устремились на предприятия и учреждения, где состоялись многолюдные собрания, митинги. Митинги прошли на крупнейших промышленных предприятиях города: станкостроительном заводе имени Кирова, вагоноремонтном имени Мясникова, машиностроительном имени Ворошилова, радиозаводе, железнодорожных станциях, многих других фабриках и заводах.

В 14 часов 22 июня городской партийный актив, состоявшийся в здании драматического театра, обсудил вопрос «О задачах партийных организаций в связи с началом войны». 23 июня 1941 г. минские обком и горком КП(б)Б при поддержке военкоматов начали создавать отряды по оказанию помощи военнослужащим, спасению раненых, защите от налетов авиации, борьбе с вражеским десантом. В городе не было паники, случаев грабежей, мародерства.

24 июня вражеская авиация нанесла массированные удары по промышленным объектам, коммуникациям, учреждениям, жилым кварталам города. На рассвете 25 июня налеты авиации повторились. Больше всего пострадал центр города, улица Советская, где находились правительственные учреждения, станкостроительный завод имени Кирова, швейные фабрики имени 8 Марта, «Октябрь», другие промышленные предприятия. По воспоминаниям очевидцев, в налетах участвовало до 130 самолетов противника. Появилось много раненых, убитых, на вокзал стали прибывать эшелоны эвакуированных из западных областей республики, потянулись потоки беженцев. Минск защищал специальный авиационный полк, на вооружении которого находилось приблизительно 50 самолетов. Однако к концу дня 23 июня 1941 г. большинство их было сбито в воздушных боях. Последней сгорела на земле штабная машина «Дуглас». Таким образом, город нака-

да. Зменлівая абстаноўка, набліжэнне фронту не дазволілі вырашыць усе пытанні, звязаныя з абмундзіраваннем і ўзбраеннем асабовага складу. Частка байцоў была накіравана на папаўненне вайсковых злучэнняў 2-га і 44-га стралковых карпусоў, у 64-ю і 100-ю стралковыя дывізіі, якія змагаліся ў тыя дні пад Мінскам. Буйныя атрады ваеннаабавязаных былі накіраваны паходнымі калонамі на камплектаванне часцей праз Магілёў у Ялец, Арол, на станцыю Рада Тамбоўскай вобласці.

24 чэрвеня Мінскі абласны, гарадскі, Варашылаўскі і Сталінскі раённыя ваенкаматы выйшлі за межы горада. Са зборных пунктаў Мінска ва ўсходнія раёны краіны было накіравана больш як 32 тыс. чалавек. З іх сфарміраваны некалькі вайсковых часцей. Астатнія ў складзе маршавых падраздзяленняў з ліку мабілізаваных у іншых раёнах Беларусі былі накіраваны ў Бранск, Карачаў, Казельск, Унечу і іншыя гарады РСФСР.

Фарміраваннем новых часцей займаўся таксама і штаб 100-й стралковай дывізіі. На дывізіённы зборны пункт без павестак прыбывалі камандзіры запасу і ваеннаабавязаныя. Яны загадзя ведалі свае месцы ў роце, батальёне, хутка і без мітусні займалі іх, явачна ствараючы новыя часці. Многія ваеннаслужачыя ішлі не ў камендатуру і ваенкаматы, а на зборны пункт дывізіі. Толькі 25 чэрвеня, туды прыбылі 1500 камандзіраў.

Такім чынам, з Мінска ў склад узброеных сіл краіны за кароткі тэрмін былі накіраваны каля 42 тыс. чалавек радавога і камандна-палітычнага складу. Акрамя таго, з горада паступіла ў воінскія часці больш чым 700 аўтамашын і трактароў, амаль 20 тыс. абозных коней і іншыя рэсурсы.

Важнае значэнне надавалася выкананню дырэктывы ЦК КП(б)Б ад 23 чэрвеня аб арганізацыі кругласутачнай аховы ўсіх важнейшых народнагаспадарчых аб'ектаў ад дзеянняў варожых дыверсантаў, якія закідваліся ў савецкі тыл. Да вечара 23 чэрвеня былі сфарміраваны баявыя дружыны пры Мінскім гаркоме партыі, у нуне решающих боев оказался без авиационного прикрытия.

Мобилизация. Городской и районные комитеты партии 22 июня 1941 г. получили указание от ЦК КП(б)Б о немедленном установлении тесной связи с воинскими частями, о мобилизации военнообязанных, формировании вооруженных дружин и отрядов. Рабочие, служащие вступали в ряды Красной Армии. Повсюду царил патриотический подъем. В партийные и советские органы, в военкоматы столицы стали поступать в массовом порядке заявления с просьбой добровольно зачислить в ряды вооруженных защитников Родины. Только 23 июня, в первый день призыва, было подано 1315 таких заявлений. За счет мобилизованных военкоматом Кагановичского района бойцов на станции Колодищи был сформирован 1-й Минский запасной полк общей численностью около 10 тыс. человек. Он принял непосредственное участие в боях по защите города. Быстро изменяющаяся обстановка, приближение фронта не позволили решить все вопросы, связанные с обмундированием и вооружением личного состава. Часть бойцов была направлена на пополнение воинских соединений 2-го и 44-го стрелковых корпусов, в 64-ю и 100-ю стрелковые дивизии, сражавшиеся в те дни под Минском. Крупные отряды военнообязанных были направлены походными колоннами на комплектование частей через Могилев в Елец, Орел, на станцию Рада Тамбовской области.

24 июня Минский областной, городской, Ворошиловский и Сталинский районные военкоматы вышли за черту города. Со сборных пунктов Минска в восточные районы страны было направлено свыше 32 тыс. человек. Из них сформировано несколько воинских частей. Остальные в составе маршевых подразделений из числа мобилизованных в других районах Белоруссии были направлены в Брянск, Карачев, Козельск, Унечу и другие города РСФСР.

Формированием новых частей занимался также штаб 100-й стрелковой ди-

Сталінскім, Варашылаўскім і Кагановіцкім раёнах горада. У іх увайшлі рабочыя, служачыя, выкладчыкі і студэнты ВНУ. Групы самаабароны з актывістаў былі створаны амаль на ўсіх прадпрыемствах, ва ўстановах, пры домакіраўніцтвах. Атрады неслі кругласутачную патрульную службу па ахове заводаў і фабрык, аднаўлялі чыгуначныя пуці, дапамагалі пацярпелым ад бамбардзіровак варожай авіяцыі. Калі фронт наблізіўся да сталіцы, мінскія ўзброеныя рабочыя дружыны ўліліся ў знішчальныя атрады, якія непасрэдна ўдзельнічалі ў баях па абароне сталіцы рэспублікі. Патрульную службу на вуліцах горада неслі таксама байцы маладзёжнага знішчальнага атрада сталічнага чыгуначнага вузла, якім камандаваў Л.Я.Гарачаў. У яго складзе было больш як 160 чалавек. Пры Мінскім гаркоме ЛКСМБ дзейнічалі 4 сандружыны, у склад якіх уваходзілі 120 чалавек.

Эвакуацыя. У адпаведнасці з рашэннем ЦК КП(б)Б ад 23 чэрвеня партыйныя і савецкія органы Мінска тэрмінова прынялі меры па эвакуацыі прамыславага абсталявання, матэрыяльных каштоўнасцей і насельніцтва горада ва ўсходнія раёны краіны. Створаную 25 чэрвеня 1941 г. Цэнтральную эвакуацыйную камісію БССР узначаліў старшыня СНК БССР І.С.Былінскі. Камісія кіравалася дырэктыўнымі ўказаннямі Старшыні СНК СССР І.В.Сталіна, пастановамі Савета па эвакуацыі СНК СССР.

Эвакуацыя з Мінска вялася ва ўмовах шматлікіх паветраных налётаў варожай авіяцыі, разбурэння многіх пад'язных шляхоў чыгуначнага вузла. Тым не менш транспартнікі здолелі адправіць у тыл рухомы састаў, абсталяванне станцыі Мінск-Таварны, вучняў ФЗО, частку спецыялістаў вагонарамонтнага завода імя Мяснікова, радыёзавода і інш. Усяго ў савецкі тыл са сталіцы рэспублікі адпраўлена больш як 10 саставаў з насельніцтвам і матэрыяльнымі каштоўнасцямі. У першыя дні вайны былі эвакуіраваны ў тыл дзіцячыя дамы і яслі, піянерскія лагеры.

визии. На дивизионный сборный пункт без повесток прибывали командиры запаса и военнообязанные. Они заранее знали свои места в роте, батальоне, быстро и без суеты занимали их, явочно образуя новые части. Многие военнослужащие шли не в комендатуру и военкоматы, а на сборный пункт дивизии. Только 25 июня туда прибыло 1500 командиров.

Таким образом, из Минска в состав вооруженных сил страны в короткие сроки было направлено до 42 тыс. человек рядового и командно-политического состава. Кроме того, из города поступило в воинские части свыше 700 автомашин и тракторов, почти 20 тыс. обозных лошадей и другие ресурсы.

Важное значение уделялось выполнению директивы ЦК КП(б)Б от 23 июня об организации круглосуточной охраны всех важнейших народнохозяйственных объектов от действия вражеских диверсантов, забрасываемых в советский тыл. К вечеру 23 июня были сформированы боевые дружины при Минском горкоме партии, в Сталинском, Ворошиловском и Кагановичском районах города. В их состав вошли рабочие, служащие, преподаватели и студенты вузов. Группы самообороны из числа активистов были созданы почти на всех предприятиях, в учреждениях, при домоуправлениях. Отряды несли круглосуточную патрульную службу по охране заводов и фабрик, восстанавливали железнодорожные пути, помогали пострадавшим от бомбардировок вражеской авиации. Когда фронт приблизился к столице, минские вооруженные рабочие дружины влились в истребительные отряды, которые непосредственно участвовали в боях по защите столицы республики. Патрульную службу на улицах города несли также бойцы молодежного истребительного отряда столичного железнодорожного узла, которым командовал Л.Я.Горячев. В его составе было свыше 160 человек. При Минском горкоме ЛКСМБ действовали 4 сандружины, в состав которых входило 120 человек.

Аднак паскоранае прасоўванне праціўніка, масіраваныя ўдары варожай авіяцыі, перахоп камунікацый не дазволілі ажыццявіць эвакуацыю ўсяго прамысловага абсталявання і насельніцтва горада. Эвакуацыйныя мерапрыемствы ахапілі ў асноўным Віцебскую, Магілёўскую, Гомельскую, Палескую вобласці БССР.

Абарончыя баі пад Мінскам. Абарончыя баі за сталіцу Беларусі мелі скарацечны, але вельмі жорсткі характар. Яны разгарнуліся на далёкіх подступах да горада. На Вільнюскім напрамку, у раёне Ліды ў бой з наступаўшымі часцямі 9-й палявой арміі генерала Штрауса (12 пяхотных дывізій) і калонамі 3-й танкавай групы генерал-палкоўніка фон Гота (4 танкавыя і 3 матарызаваныя дывізіі) уступілі злучэнні 21-га стралковага корпуса 13-й арміі. У раёне вёскі Трабы (50 км на паўночны ўсход ад Ліды) стойка абаранялася на занятым рубяжы 21-я стралковая дывізія (камандзір – генерал-маёр К.М.Галіцкі). У ходзе жорсткіх баёў савецкія воіны падбілі і спалілі нямала варожых танкаў і бронетранспарцёраў. Асабліва мужна змагаліся байцы 8-й асобнай артылерыйскай процітанкавай брыгады. На мяжы р. Дзітва яны падбілі каля 60 машын 12-й танкавай дывізіі праціўніка і ўтрымлівалі свае пазіцыі да 28 чэрвеня. З паўднёвага захаду да сталіцы Беларусі рваліся дывізіі 4-й палявой арміі генерал-фельдмаршала фон Клюге (19 пяхотных дывізій) і 2-й танкавай групы генерал-палкоўніка Гудэрыяна (5 танкавых, 2 матарызаваныя дывізіі, кавалерыйская дывізія СС «Рэйх», матарызаваны полк СС «Вялікая Германія»).

Абарона Мінскага ўмацаванага раёна ўскладвалася на 44-ы стралковы корпус (генерал-маёр В.А.Юшкевіч). Шырыня фронту абароны корпуса складала 80—84 км. Суседа справа не было. Злева стык паміж Мінскім і Слуцкім умацаванымі раёнамі прыкрываў толькі што сфарміраваны 20-ы механізаваны корпус (генерал-маёр А.Г.Нікіцін). Атрымаўшы загад, часці неадкладна пачалі стварэнне абарончай паласы. Тысячы мясцовых жыхароў дапамагалі воінам ствараць абарон-

Эвакуация. В соответствии с решением ЦК КП(б)Б от 23 июня партийные и советские органы Минска срочно приняли меры по эвакуации промышленного оборудования, материальных ценностей и населения города в восточные районы страны. Созданную 25 июня 1941 г. Центральную эвакуационную комиссию БССР возглавил председатель СНК БССР И.С.Былинский. Комиссия руководствовалась директивными указаниями Председателя СНК СССР И.В.Сталина, постановлениями Совета по эвакуации СНК СССР.

Эвакуация из Минска проводилась в условиях многочисленных воздушных налетов вражеской авиации, разрушения многих подъездных путей железнодорожного узла. Тем не менее транспортники сумели отправить в тыл подвижной состав, оборудование станции Минск-Товарная, учащихся ФЗО, часть специалистов вагоноремонтного завода имени Мясникова, радиозавода и др. Всего в советский тыл из столицы республики отправлено свыше 10 составов с населением и материальными ценностям. В первые дни войны были эвакуированы в тыл детские дома и ясли, пионерские лагеря.

Однако ускоренное продвижение противника, массированные удары вражеской авиации, перехват коммуникаций не позволили осуществить эвакуацию всего промышленного оборудования и населения города. Эвакуационные мероприятия охватили в основном Витебскую, Могилевскую, Гомельскую и Полесскую области БССР.

Оборонительные бои под Минском. Оборонительные бои за столицу Белоруссии носили скоротечный, но весьма ожесточенный характер. Они развернулись на дальних подступах к городу. На Вильнюсском направлении, в районе Лиды, в бой с наступавшими частями 9-й полевой армии генерала Штрауса (12 пехотных дивизий) и колоннами 3-й танковой группы генерал-полковника фон Гота (4 танковые и 3 моторизованные дивизии) вступили соединения 21-го

чыя рубяжы. На жаль, Мінскі ўмацаваны раён, на будаўніцтва якога ў свой час было затрачана шмат сродкаў і сіл, не змог у гэтых абставінах выканаць тыя функцыі і задачы, для якіх ён прызначаўся. Галоўнай прычынай было тое, што пасля верасня 1939 г. гэтай абарончай лініі не надавалі значэння, умацаванні ў многіх выпадках дэманціравалі.

стрелкового корпуса 13-й армии. В районе деревни Трабы (50 км северо-восточнее Лиды) стойко оборонялась на занятом рубеже 21-я стрелковая дивизия (командир – генерал-майор К.Н.Галицкий). В ходе ожесточенных боев советские воины подбили и сожгли немало вражеских танков и бронетранспортеров. Особенно мужественно сражались

Панарама разбуранага Мінска. 1941 г.
Панорама разрушенного Минска. 1941 г.
Minsk destroyed. 1941.

Буйныя ўдарныя сілы гітлераўцаў наступалі па дарогах Негарэлае—Мінск, Маладзечна—Мінск, Рубяжэвічы—Дзяржынск, Ракаў—Мінск. Абарона подступаў да сталіцы будавалася асобнымі вузламі супраціўлення на найбольш імаверных і танканебяспечных напрамках наступлення праціўніка.

Абарончыя баі за сталіцу Беларусі на ўсёй працягласці занятых савецкімі войскамі пазіцый пачаліся 25 чэрвеня. Буйныя сілы перадавых варожых атрадаў з 3-й танкавай групы рваліся да Мінска з боку Маладзечна. Першымі ўступілі ў бой воіны 288-га (палкоўнік Г.П. Кучмісты) і 30-га стралковых палкоў. Апошнім камандаваў ветэран грамадзянскай вайны, палкоўнік А.І.Яфрэмаў. Гарматы 163-га артылерыйскага палка падтрымлівалі сваім агнём бітву з пераў-

бойцы 8-й отдельной артиллерийской противотанковой бригады. На рубеже р. Дитва они подбили около 60 машин 12-й танковой дивизии противника и удерживали свои позиции до 28 июня. С юго-запада к столице Белоруссии рвались дивизии 4-й полевой армии генерал-фельдмаршала фон Клюге (19 пехотных дивизий) и 2-й танковой группы генерал-полковника Гудериана (5 танковых, 2 моторизованные дивизии, кавалерийская дивизия СС «Рейх», моторизованный полк СС «Великая Германия»).

Оборона Минского укрепленного района возлагалась на 44-й стрелковый корпус (генерал-майор В.А.Юшкевич). Ширина фронта обороны корпуса составляла 80–84 км. Соседа справа не было. Слева стык между Минским и Слуцким укрепленными районами при-

зыходзячымі сіламі праціўніка. Гарачыя баі з удзелам мінчан разгарэліся ў раёне вёскі Рогава. Стойкасць абаронцаў процістаяла масіраваным ударам варожых сіл і авіяцыі. Побач з байцамі роты старшага лейтэнанта Афанасьева мужна змагаліся жыхары вёскі і вучні старэйшых класаў. Імі кіраваў дырэктар Рогаўскай сярэдняй школы камуніст М.Ф.Собалеў. Патрыёты напаўнялі гаручай сумессю бутэлькі, дастаўлялі на пазіцыю ваду і ежу, разам з воінамі хадзілі ў контратакі, дзе праявілі мужнасць і адвагу.

Начальнік Генштаба нямецкіх войск генерал-палкоўнік Ф.Гальдэр запісаў у сваім дзённіку: «Упартае супраціўленне рускіх прымушае нас весці бой па ўсіх правілах нашых баявых статутаў. У Польшчы і на Захадзе мы маглі дазволіць сабе вядомыя вольнасці і адступленні ад статутных прынцыпаў, цяпер гэта ўжо недапушчальна».

Падзеі на фронце развіваліся імкліва. Перадавыя атрады 2-й і 3-й нямецкіх танкавых груп 26 чэрвеня прарваліся на подступы да Мінска і ўступілі ў бой са злучэннямі 2-га і 44-га стралковых карпусоў. 26 чэрвеня ў раён чыгуначнай платформы Ждановічы выйшаў штаб 13-й арміі на чале з камандуючым генерал-лейтэнантам П.М.Філатавым, які падпарадкаваў сабе 2-і і 44-ы стралковыя карпусы, усе воінскія часці, якія змагаліся пад Мінскам, і ўзначаліў абарону сталіцы Беларусі.

У вёсцы Мацкі меліся 2 доты. Трохамбразурны кулямётны дот кантраляваў паўднёвую дарогу, дот № 06 – дзве паўночныя. Гэта было вялікае двухпавярховае жалезабетоннае збудаванне, абсталяванае глыбока ў зямлі. Дот уяўляў сабой чатырохгарматную батарэю 76-міліметровых гармат. У яго гарнізон уваходзілі 22 чалавекі: камандзіры ўзводаў, удзельнікі фінскай кампаніі малодшы лейтэнанты Петрачук (з Карэліі) і Рошчын (з Ленінграда), іх жонкі, камандзіры аддзяленняў сяржанты Бутраменка, Васільеў, старшы сяржант Ляхаў, байцы Алфёрчык, Дзергачоў, Байкоў (беларусы), малодшы сяржант Жэнжэра, радавыя Мышак, Луцэнка (украінцы), Сініцын,

крывал только что сформированный 20-й механизированный корпус (генерал-майор А.Г.Никитин). Получив приказ, части немедленно приступили к созданию оборонительной полосы. Тысячи местных жителей помогали воинам создавать оборонительные рубежи. К сожалению, Минский укрепрайон, на строительство которого в свое время было затрачено много средств и сил, не смог в сложившейся обстановке выполнить те функции и задачи, для которых он предназначался. Главной причиной было то, что после сентября 1939 г. этой оборонительной линии не придавали значения, вооружение во многих случаях демонтировали.

Крупные ударные силы гитлеровцев наступали по дорогам Негорелое–Минск, Молодечно–Минск, Рубежевичи–Дзержинск, Раков–Минск. Защита подступов к столице строилась отдельными узлами сопротивления на наиболее вероятных и танкоопасных направлениях наступления противника.

Оборонительные бои за столицу Беларуси на всем протяжении занятых советскими войсками позиций начались 25 июня. Крупные силы передовых вражеских отрядов из 3-й танковой группы рвались к Минску со стороны Молодечно. Первыми вступили в бой воины 288-го (полковник Г.П.Кучмистый) и 30-го стрелковых полков. Последним командовал ветеран гражданской войны полковник А.И.Ефремов. Орудия 163-го артиллерийского полка поддержали своим огнем сражение с превосходящими силами противника. Жаркие бои с участием минчан разгорелись в районе деревни Рогово. Стойкость защитников противостояла массированным ударам вражеских сил и авиации. Рядом с бойцами роты старшего лейтенанта Афанасьева героически сражались жители деревни и ученики старших классов. Ими руководил директор Роговской средней школы коммунист М.Ф.Соболев. Патриоты наполняли горючей смесью бутылки, доставляли на позицию воду и пищу, вместе с воинами ходили в контратаки, где проявили мужество и отвагу.

Юраў, Фёдараў (рускія), Газіф Зайнутдзінаў (татарын) і інш.

Пасля артылерыйскага абстрэлу фашысты спрабавалі атакаваць абаронцаў дота, але былі адкінуты з вялікімі стратамі. На дот абрынулася авіяцыя. Артылерысты-сяржанты Васільеў і Бутраменка з першых стрэлаў падбілі некалькі танкаў. Аднак неўзабаве снарады пачалі трап-

Гітлераўскія акупанты ў Мінску (вул. Камсамольская). 1941 г.

Гитлеровские оккупанты в Минске (ул. Комсомольская). 1941 г.

The Hitler invaders in Minsk (Komsomolskaya street). 1941.

ляць у разбураныя часткі дота. У выніку выбуху пашкодзіла гармату, былі паранены чатыры байцы і малодшы лейтэнант Петрачук. Вораг некалькі разоў спрабаваў блакіраваць артылерыйскі дот, праводзіў артпадрыхтоўку, а потым кідаў на штурм да роты аўтаматчыкаў. Доты сталі непахісна. Становішча абаронцаў жалезабетоннай крэпасці станавілася ўсё больш цяжкім, скончылася вада. Кожны раз пасля чарговага налёту бамбардзіроўшчыкаў дот ажываў, змагаўся. І толькі 29 чэрвеня, зрасходаваўшы ўсе снарады, мужныя абаронцы знялі гарматныя замкі, вывелі са строю ўсё абсталяванне і позна ноччу пакінулі дот.

26 чэрвеня ў раёне Радашковіч выдатны подзвіг здзейснілі экіпажы капітанаў

Начальник Генштаба немецких войск генерал-полковник Ф.Гальдер записал в своем дневнике: «Упорное сопротивление русских заставляет нас вести бой по всем правилам наших боевых уставов. В Польше и на Западе мы могли позволить себе известные вольности и отступления от уставных принципов, теперь это уже недопустимо».

События на фронте развивались стремительно. Передовые отряды 2-й и 3-й немецких танковых групп 26 июня прорвались на подступы к Минску и вступили в бой с соединениями 2-го и 44-го стрелковых корпусов. 26 июня в район железнодорожной платформы Ждановичи вышел штаб 13-й армии во главе с командующим генерал-лейтенантом П.М.Филатовым, который подчинил себе 2-й и 44-й стрелковые корпуса, все воинские части, сражавшиеся под Минском, и возглавил оборону столицы Белоруссии.

У деревни Мацки имелись 2 дота. Трехамбразурный пулеметный дот контролировал южную дорогу, дот № 06 – две северные. Это было большое двухэтажное железобетонное сооружение, оборудованное глубоко в земле. Дот представлял собой четырехпушечную батарею 76-миллиметровых орудий. В его гарнизон входили 22 человека: командиры взводов, участники финской кампании младшие лейтенанты Петрочук (из Карелии) и Рощин (из Ленинграда), их жены, командиры отделений сержанты Бутроменко, Васильев, старший сержант Ляхов, бойцы Алферчик, Дергачев, Бойков (белорусы), младший сержант Женжеро, рядовые Мышак, Луценко (украинцы), Синицын, Юров, Федоров (русские), Газиф Зайнутдинов (татарин) и др.

После артиллерийского обстрела фашисты пытались атаковать защитников дота, но были отброшены с крупными потерями. На дот обрушилась авиация. Артиллеристы-сержанты Васильев и Бутроменко с первых выстрелов подбили несколько танков. Однако вскоре снаряды стали попадать в разрушенные части дота. Взрывом повредило орудие, ра-

М.Ф.Гастэлы і А.С.Маслава, якія накіравалі свае падбітыя самалёты на вялікую колькасць варожых танкаў і тэхнікі.

25 чэрвеня для ўзмацнення абароны Мінска быў створаны 2-і стралковы корпус (генерал-маёр А.М.Ермакоў) у складзе 100-й (генерал-маёр І.М.Русіянаў) і 161-й (палкоўнік А.І.Міхайлаў) дывізій. Тры дні вяла цяжкія баі з праціўнікам дывізія Русіянава, якая знаходзілася паміж Астрашыцкім гарадком і вёскай Карасі. Яе байцамі ўпершыню былі выкарыстаны для знішчэння танкаў бутэлькі з гаручай сумессю. Аддалі жыццё за Радзіму на подступах да Мінска камандзір 3-га батальёна 85-га стралковага палка, беларус, ураджэнец г. Орша Ф.Ф.Каўрыжка (14 падбітых танкаў), капітан Тыртычны (10 танкаў), малодшы лейтэнант А.С. Ральчанка, малодшы лейтэнант І.Калядэнка, старшы лейтэнант М.І.Піліпенка і інш. У баях за Мінск 100-я стралковая дывізія разграміла 82-і пяхотны полк 31-й пяхотнай дывізіі, 25-ы танкавы полк 7-й танкавай дывізіі праціўніка.

20-ы механізаваны корпус (генерал-маёр танкавых войскаў А.Г.Нікіцін) пачаў фарміравацца ў пачатку вайны. Яго штаб размяшчаўся ў Чырвоным Урочышчы. Асабовы склад прыбываў па мабілізацыі, а танкаў не было. Батальёнам сярэдніх танкаў 2-га танкавага палка 26-й танкавай дывізіі камандаваў капітан І.І.Якубоўскі. У сваіх успамінах Маршал Савецкага Саюза І.І.Якубоўскі піша пра тое, што на ўзбраенні ў палку былі толькі 45- і 76-міліметровыя гарматы, кулямёты, вінтоўкі і некалькі лёгкіх танкаў Т-26, што баі на блізкіх подступах да сталіцы Беларусі пачаліся 26 чэрвеня. «Вораг кінуў у Мінск дэсант. У гэты дзень мне давялося ўпершыню ўступіць у схватку з фашыстамі. Наш полк вёў бой па знішчэнні варожых падраздзяленняў, закінутых у горад. У маё распараджэнне было выдзелена сем танкаў Т-26. Пасля папярэдняй разведкі я прыбыў у раён завода імя Варашылава. Гітлераўцы яшчэ не паспелі пранікнуць сюды... Мы імчым у накірунку плошчы Свабоды, дзе, паводле даных разведчыкаў, выяўлены дывер-

нены были четверо бойцов и младший лейтенант Петрочук. Враг несколько раз пытался блокировать артиллерийский дот, проводил артподготовку, а затем бросал на штурм до роты автоматчиков. Доты стояли непоколебимо. Положение защитников железобетонной крепости становилось все тяжелее, кончилась вода. Каждый раз после очередного налета бомбардировщиков дот оживал, сражался. И только 29 июня, израсходовав все снаряды, мужественные защитники вынули орудийные замки, привели в негодность все оборудование и поздно ночью оставили дот.

26 июня в районе Радошковичей выдающийся подвиг совершили экипажи капитанов Н.Ф.Гастелло и А.С.Маслова, направившие свои подбитые самолеты на скопление вражеских танков и техники.

25 июня для усиления обороны Минска был создан 2-й стрелковый корпус (генерал-майор А.Н.Ермаков) в составе 100-й (генерал-майор И.Н.Руссиянов) и 161-й (полковник А.И.Михайлов) дивизий. Три дня вела тяжелые бои с противником дивизия Руссиянова, расположившись между Острошицким городком и деревней Караси. Ее бойцами были впервые использованы для уничтожения танков бутылки с горючей смесью. Отдали жизнь за Родину на подступах к Минску командир 3-го батальона 85-го стрелкового полка, белорус, уроженец г. Орши Ф.Ф.Коврижко (14 подбитых танков), капитан В.Тыртычный (10 танков), младший лейтенант А.С.Ральченко, младший лейтенант И.Н.Коляденко, старший лейтенант М.И.Пилипенко и др. В боях за Минск 100-я стрелковая дивизия разгромила 82-й пехотный полк 31-й пехотной дивизии, 25-й танковый полк 7-й танковой дивизии противника.

20-й механизированный корпус (генерал-майор танковых войск А.Г.Никитин) начал формироваться в начале войны. Его штаб располагался в Красном Урочище. Личный состав прибывал по мобилизации, а танков не было. Батальоном средних танков 2-го танкового пол-

сійны фашысцкі атрад. Вораг дзейнічаў нахабна, імкнуўся пасеяць паніку, дэмаралізаваць насельніцтва і гарнізон Мінска. І наша задача заключалася ў тым, каб як мага хутчэй знішчыць гэты атрад, даць магчымасць нашым войскам і жыхарам горада аказаць арганізаванае супраціўленне галоўным сілам ворага, якія рваліся да Мінска з захаду.

Рэйхсфюрэр СС Г.Гімлер (справа) у час наведвання аднаго з лагераў для савецкіх ваеннапалонных.

Рейхсфюрер СС Г.Гиммлер (справа) во время посещения одного из лагерей для советских военнопленных.

The SS Reichsleader H.Himmler visiting one of the Soviet prisoners of war camp.

Каля скрыжавання вуліцы Леніна і аднаго вузкага завулка иаш галаўиы атрад наладзіў засаду. Калоиа нямецкіх матацыклістаў, якая праходзіла па вуліцы, была абстраляна намі і знішчаиа. Ацалелыя гітлераўцы, напалоханыя дзёрзкім агнявым ударам, разбегліся па бліжэйшых пад'ездах, кінуўшы каля пятнаццаці матацыклаў. Нашы танкісты закончылі справу, расціснуўшы гусеніцамі частку пакінутай ворагам тэхнікі... Працягваем прасоўвацца да плошчы Свабоды. Ацаніўшы на хаду абстаноўку, прымаю рашэиие атакаваць сканцэнтраваны там дывер-

ка 26-й танковой дивизии командовал капитан И.И.Якубовский. В своих воспоминаниях Маршал Советского Союза И.И.Якубовский пишет о том, что на вооружении в полку были только 45-, 76-миллиметровые пушки, пулеметы, винтовки и несколько легких танков Т-26, что бои на ближних подступах к столице Белоруссии начались 26 июня. «Враг бросил в Минск десанты. В этот деиь мне пришлось впервые вступить в схватку с фашистами. Наш полк вел бой по уничтожению вражеских подразделений, заброшенных в город. В мое распоряжение было выделеио семь танков Т-26. После предварительной разведки я прибыл в район завода имени Ворошилова. Гитлеровцы еще не успели просочиться сюда... Мы мчимся по направлению к площади Свободы, где, по даиным разведчиков, обнаружен диверсионный фашистский отряд. Враг действовал нагло, стремился посеять панику, деморализовать иаселение и гарнизон Минска. И наша задача состояла в том, чтобы как можно быстрее уничтожить этот отряд, дать возможность нашим войскам и жителям города оказать оргаиизованное сопротивлеиие главным силам врага, рвавшимся к Минску с запада.

У перекрестка улицы Ленина и одного узкого переулка наш головной отряд устроил засаду. Проходившая по улице колонна немецких мотоциклистов была обстреляна нами и рассеяна. Уцелевшие гитлеровцы, напуганные дерзким огневым ударом, разбежались по ближайшим подъездам, бросив около пятнадцати мотоциклов. Наши танкисты довершили дело, раздавив гусеницами часть оставленной врагом техники... Продолжаем продвигаться к площади Свободы. Оценив на ходу обстановку, принимаю решение атаковать сосредоточенный там диверсионный отряд с нескольких направлений. Ничего, что у иас мало танков. Неожиданиость удара ошеломит гитлеровцев. Приказываю командиру роты Ковалеву двумя боевыми машинами ворваться на площадь со стороны церкви. Два танка посылаю в обход противо-

сійны атрад з некалькіх напрамкаў. Нічога, што ў нас мала танкаў. Нечаканасць удару збянтэжыць гітлераўцаў. Загадваю камандзіру роты Кавалёву дзвюма баявымі машынамі ўварвацца на плошчу з боку царквы. Два танкі пасылаю ў абыход процілеглага квартала... Тры Т-26 атакуюць, пераразаючы сквер з цэнтра плошчы. Разлік на раптоўнасць апраўдаўся. Але спатрэбілася яшчэ каля трох гадзін, перш чым апошні фашыст спыніў супраціўленне».

Пры абароне Мінска мужна змагаліся і артылерысты-зенітчыкі. Але вечарам 28 чэрвеня фашысцкія танкі і мотапяхота ўварваліся ў Мінск з паўночнага захаду, з боку Балотнай станцыі. Да паўднёва-заходняй ускраіны горада з боку Дзяржынска падышлі перадавыя часці 2-й танкавай групы генерал-палкоўніка Гудэрыяна.

На наступны дзень, 29 чэрвеня, фашысцкія сілы злучыліся на ўсход ад сталіцы Беларусі і, пасля двухдзённых баёў на подступах да Мінска, замкнулі знешняе кальцо акружэння. Яны адрэзалі шляхі адыходу адступаючым групам 11 дывізій 3-й, 4, 10 і 13-й армій. Акружаныя часці працягвалі ўпарта весці баі, скаваўшы 25 варожых дывізій, якія складалі амаль палову групы армій «Цэнтр». Акружаныя савецкія воіны, якія не здолелі прарвацца, вымушаны былі перайсці да партызанскіх метадаў барацьбы. Стойкасць і жыццядзейнасць часцей Чырвонай Арміі, якія абараняліся, прызнавала і гітлераўскае камандаванне, уносячы карэкцівы ў свае планы.

Баі на подступах і ў Мінску затрымалі буйныя сілы ворага на чацвёра сутак, прыкаваўшы да сябе значную частку групоўкі «Цэнтр», чым садзейнічалі арганізацыі абароны на рубяжах рэк Бярэзіна і Днепр, спрыялі зрыву плана маланкавай вайны.

2. ПАД ФАШЫСЦКАЙ АКУПАЦЫЯЙ

Ваенная адміністрацыя. 28 чэрвеня 1941 г. з боку Балотнай станцыі ў горад уступілі механізаваныя часці 3-й танка-

лежащего квартала... Три Т-26 атакуют, перерезая сквер с центра площади. Расчет на внезапность оправдался. Но потребовалось еще около трех часов, прежде чем последний фашист прекратил сопротивление».

При обороне Минска мужественно сражались и артиллеристы-зенитчики. Но вечером 28 июня фашистские танки и мотопехота ворвались в Минск с северо-запада, со стороны Болотной станции. К юго-западной окраине города со стороны Дзержинска подошли передовые части 2-й танковой группы генерал-полковника Гудериана.

На следующий день, 29 июня, фашистские силы соединились восточнее столицы Белоруссии и, после двухдневных боев на подступах к Минску, замкнули внешнее кольцо окружения. Они отрезали пути отхода отступающим группам 11 дивизий 3-й, 4, 10 и 13-й армий. Окруженные части продолжали упорно вести бои, сковав 25 вражеских дивизий, что представляло почти половину состава группы армий «Центр». Окруженные советские воины, не сумевшие прорваться, вынуждены были перейти к партизанским методам борьбы. Стойкость и жизнедеятельность обороняющихся частей Красной Армии признавало и гитлеровское командование, внося коррективы в свои планы.

Бои на подступах и в Минске задержали крупные силы врага на четверо суток, приковав к себе значительную часть группировки «Центр», чем содействовали организации обороны на рубежах рек Березина и Днепр, способствовали срыву плана молниеносной войны.

2. ПОД ФАШИСТСКОЙ ОККУПАЦИЕЙ

Военная администрация. 28 июня 1941 г. со стороны Болотной станции в город вступили механизированные части 3-й танковой группы генерал-полковника К. фон Гота. К вечеру они заняли северо-западную часть города. Утром 29 июня по городу разъезжали в открытых машинах немецкие офицеры и фотогра-

вай групы генерал-палкоўніка Г. фон Гота. Да вечара яны занялі паўночна-заходнюю частку горада. Раніцай 29 чэрвеня па горадзе раз'язджалі ў адкрытых машынах нямецкія афіцэры і фатаграфавалі ўсё тое, што засталося ад бомбаў і агню, а па галоўных вуліцах бесперапынна рухаліся на ўсход войскі 4-й арміі генерал-фельдмаршала Г. фон Клюге. Да 9 ліпеня горад адносіўся непасрэдна да вобласці баявых дзеянняў, а затым да 19 ліпеня быў армейскім тылам, пасля чаго перададзены ў падпарадкаванне камандуючага тылам групы армій «Цэнтр» генерала ад інфантэрыі М. фон Шэнкендорфа. Перыяд ваенна-каменданцкага праўлення працягваўся да 1 верасня 1941 г., а затым улада была перададзена нямецкай цывільнай адміністрацыі.

Да прыезду цывільнай адміністрацыі ўсе функцыі ўлады ў Мінску ажыццяўляліся 184-й палявой камендатурай (фельдкамендатурай) 87-й пяхотнай дывізіі і 812-й палявой камендатурай, якая была прызначана 286-й ахоўнай дывізіяй камендатурай для Мінска і Мінскай вобласці. Са справаздачы ваенна-адміністрацыйнай групы 812-й палявой камендатуры за перыяд з 6 па 20 ліпеня 1941 г. відаць, што яе галоўнай задачай было стварэнне адміністрацыйна-кіраўнічай структуры і ўвод у дзеянне асноўных прадпрыемстваў забеспячэння.

Нягледзячы на перадачу ўлады цывільнай акупацыйнай адміністрацыі, у горадзе і генеральнай акрузе паралельна дзейнічаў вялізны ваенны і паліцэйскі апарат. Акупацыйныя войскі, размешчаныя на тэрыторыі генеральнай акругі, падпарадкоўваліся камандуючаму войскамі вермахта. Ён жа быў галоўным камендантам палявой камендатуры № 392, якая размяшчалася ў Мінску і з'яўлялася вышэйшым ваенна-адміністрацыйным органам акругі. Яму падпарадкоўваліся таксама мясцовыя — ортскамендатуры. У кампетэнцыі камендатуры было выкананне задач па ахове камунікацый і ваенных аб'ектаў, лагераў ваеннапалонных, а таксама садзейнічанне ў барацьбе з партызанамі, правядзенне разведвальнай

фировали все то, что осталось от бомб и огня, а по главным улицам непрерывным потоком двигались на восток войска 4-й армии генерал-фельдмаршала Г. фон Клюге. До 9 июля город относился непосредственно к области боевых действий, а затем до 19 июля был армейским тылом, после чего передан в подчинение командующего тылом группы армий «Центр» генерала от инфантерии М. фон Шенкендорфа. Период военно-комендантского правления длился до 1 сентября 1941 г., а затем власть была передана немецкой гражданской администрации.

До приезда гражданской администрации все функции власти в Минске осуществлялись 184-й полевой комендатурой (фельдкомендатурой) 87-й пехотной дивизии и 812-й полевой комендатурой, которая была назначена 286-й охранной дивизией комендатурой для Минска и Минской области. Из сохранившегося отчета военно-административной группы 812-й полевой комендатуры за период с 6 по 20 июля 1941 г. видно, что ее главной задачей было создание административно-управленческой структуры и введение в строй основных предприятий снабжения.

Несмотря на передачу власти гражданской оккупационной администрации, в городе и генеральном округе параллельно действовал огромный военный и полицейский аппарат. Оккупационные войска, расположенные на территории генерального округа, подчинялись командующему войсками вермахта. Он же был главным комендантом полевой комендатуры № 392, которая размещалась в Минске и являлась высшим военно-административным органом округа. Ему подчинялись также местные – ортскомендатуры. В компетенции комендатуры было выполнение задач по охране коммуникаций и военных объектов, лагерей военнопленных, а также содействие в борьбе с партизанами, проведение разведывательной и контрразведывательной деятельности, пропаганды и др. На территории генерального округа «Беларусь»

і контрразведвальнай дзейнасці, прапаганды і інш. На тэрыторыі генеральнай акругі «Беларусь» дзейнічала таксама жандармерыя, якая першапачаткова падпарадкоўвалася палявым і мясцовым камендатурам, а затым – камісарыятам.

Пастаянны ваенны гарнізон у Мінску налічваў да 5 тыс. салдат і афіцэраў. У яго ваколіцах былі сканцэнтраваны буйныя армейскія резервы, папаўняліся і пераформіроўваліся патрапаныя ў баях франтавыя часці, колькасць якіх даходзіла да 50—60 тыс. чалавек.

У адпаведнасці з загадзя распрацаваным планам уся захопленая савецкая тэрыторыя падзялялася акупантамі на 2 часткі. Першая — вобласць ваеннага камандавання — уключала зоны ваенных дзеянняў сухапутных войск і тылавыя раёны асобных армій і груп армій. Уся паўната ўлады ў ёй знаходзілася ў руках камандуючых войскамі вермахта. Тэрыторыя Віцебскай, Магілёўскай, значная частка Гомельскай, усход Мінскай і некаторыя раёны Палескай абласцей былі аднесены да вобласці армейскага тылу групы армій «Цэнтр». Уся паўната ўлады тут знаходзілася ў руках камандуючага тылам групы армій «Цэнтр».

Другая – вобласць цывільнага кіравання (адміністрацыі) — уся астатняя акупіраваная савецкая тэрыторыя, дзе ўстанаўлівалася нямецкая грамадзянская ўлада. Паўднёвыя раёны Гомельскай і Брэсцкай, амаль поўнасцю Палеская, большасць тэрыторыі Пінскай абласцей разам з гарадамі Брэст, Мазыр, Пінск былі далучаны да рэйхскамісарыята «Украіна», мяжа якога праходзіла прыкладна за 20 км на поўнач ад чыгуначнай лініі Брэст—Гомель. Беластоцкая вобласць і частка тэрыторыі паўночных раёнаў Брэсцкай вобласці былі ўключаны ў склад Усходняй Прусіі, паўночны захад Вілейскай вобласці — у генеральную акругу «Літва».

Горад Мінск, паўночна-заходнія раёны Мінскай, Баранавіцкая, паўночныя раёны Пінскай і некаторыя раёны Вілейскай, Брэсцкай і Палескай абласцей увайшлі ў генеральную акругу «Беладействовала также жандармерия, которая первоначально подчинялась полевым и местным комендатурам, а затем – комиссариатам.

Постоянный военный гарнизон в Минске насчитывал до 5 тыс. солдат и офицеров. В его пригородах были сосредоточены крупные армейские резервы, пополнялись и переформировывались

Генеральны камісар Беларусі В.Кубэ на плошчы Свабоды ў Мінску.

Генеральный комиссар Беларуси В.Кубе на площади Свободы в Минске.

The general commissar of Belarus W.Kube in the Liberty Square in Minsk.

потрепанные в боях фронтовые части, численность которых доходила до 50 – 60 тыс. человек.

В соответствии с заранее разработанным планом вся захваченная советская территория делилась оккупантами на 2 части. Первая – область военного командования, включала в себя зоны военных действий сухопутных войск и тыловые районы отдельных армий и групп армий. Вся полнота власти в ней находилась в руках командующих войсками вермахта. Территория Витебской, Могилевской, значительная часть Гомельской, восток Минской и некоторые районы Полесской областей была отнесена к области армейского тыла группы армий «Центр». Вся полнота власти здесь нахо-

русь». Цэнтрам яе быў г. Мінск. Генеральная акруга «Беларусь», разам з генеральнымі акругамі «Латвія», «Літва», «Эстонія», была ўключана ў склад рэйхскамісарыята «Остланд». Рэйхскамісарам «Остланда» быў прызначаны гаўляйтэр Г.Лозе з рэзідэнцыяй у г. Рыга. Рэйхскамісарыят «Остланд», як і рэйхскамісарыят «Украіна», падпарадкоўваўся міністэрству акупіраваных усходніх тэрыторый на чале з рэйхсміністрам А.Розенбергам з рэзідэнцыяй у Берліне.

Вышэйшым органам грамадзянскай акупацыйнай адміністрацыі ў генеральнай акрузе «Беларусь» з'яўляўся генеральны камісарыят. У адпаведнасці з указам Гітлера ад 17.7.1941 г. на чале яго быў пастаўлены адзін са старых членаў нацысцкай партыі, былы обер-прэзідэнт Берліна і Брандэнбурга гаўляйтэр В.Кубэ. Ён прыступіў да выканання сваіх абавязкаў 1.9.1941 г., калі і была афіцыйна перададзена ўлада грамадзянскай адміністрацыі. На тэрыторыі генеральнай акругі было створана 10 абласных акруг (гебітаў) — Баранавічы, Барысаў, Вілейка, Ганцавічы, Глыбокае, Ліда, Навагрудак, Слонім, Слуцк, Мінск. На чале акруг сталі гебітскамісарыяты, якія ўзначальвалі гебітскамісары, што непасрэдна падпарадкоўваліся генеральнаму камісару.

У Мінску размяшчаліся таксама Мінскі абласны і Мінскі гарадскі камісарыяты. З 1 верасня 1941 г. Мінскі гебітскамісарыят узначальваў Б.Кайзер, які адначасова з'яўляўся і гарадскім камісарам. Аднак хутка было прынята рашэнне аб раздзяленні паўнамоцтваў. Камісарам Мінскага гебіта застаўся Кайзер, а на пасаду гарадскога камісара, у кампетэнцыі якога знаходзіліся ўсе пытанні ваенна-паліцэйскага і адміністрацыйна-гаспадарчага кіравання горадам, паводле прапановы В.Кубэ быў прызначаны В.Янецке, які прыступіў да сваіх абавязкаў 10 лістапада 1941 г. Янецке заставаўся гарадскім камісарам да 30 верасня 1943 г., яго змяніў Ё.Бекер. Мінскі гарадскі камісарыят меў статус абласнога. Рэзідэнцыя абласнога камісарыята знаходзілася ў корпусе гістарычнага факультэта БДУ ва

дилась в руках командующего тылом группы армий «Центр».

Вторая – область гражданского управления (администрации) – вся остальная оккупированная советская территория, где устанавливалась немецкая гражданская власть. Южные районы Гомельской и Брестской, почти полностью Полесская, большая часть территории Пинской областей, вместе с городами Брест, Мозырь, Пинск были присоединены к рейхскомиссариату «Украина», граница которого проходила примерно за 20 км севернее железнодорожной линии Брест – Гомель. Белостокская область и часть территории северных районов Брестской области были включены в состав Восточной Пруссии, северо-запад Вилейской области – в генеральный округ «Литва».

Город Минск, северо-западные районы Минской, Барановичская, северные районы Пинской и некоторые районы Вилейской, Брестской и Полесской областей вошли в генеральный округ «Беларусь». Центром его был г. Минск. Генеральный округ «Беларусь», наряду с генеральными округами «Латвия», «Литва», «Эстония», был включен в состав рейхскомиссариата «Остланд». Рейхскомиссаром «Остланда» был назначен гауляйтер Г.Лозе с резиденцией в г. Рига. Рейхскомиссариат «Остланд», как и рейхскомиссариат «Украина», подчинялся министерству оккупированных восточных территорий во главе с рейхсминистром А.Розенбергом с резиденцией в Берлине.

Высшим органом гражданской оккупационной администрации в генеральном округе «Беларусь» являлся генеральный комиссариат. В соответствии с указом Гитлера от 17.7.1941 г. во главе его был поставлен один из старых членов нацистской партии, бывший обер-президент Берлина и Бранденбурга гауляйтер В.Кубе. Он приступил к исполнению своих обязанностей 1 сентября 1941 г., когда и была официально передана власть гражданской администрации. На территории генерального округа было создано 10 областных округов (гебитов) – Барано-

універсітэцкім гарадку, гарадского — у Доме Наркамлеса, на 3-м паверсе.

Паліцэйскі апарат. 2 ліпеня ў Мінск прыбылі супрацоўнікі зондэркаманд 7а і 7б айнзатцгрупы (аператыўнай) «Б». Аператыўныя групы і зондэркаманды складаліся са служачых паліцыі бяспекі, якія падпарадкоўваліся непасрэдна галоўнаму ўпраўленню службы бяспекі (РСХА) рэйхсфюрэра СС Г.Гімлера. На іх ускладаліся спецыяльныя задачы па знішчэнні пэўных груп арыштаваных і зняволеных і перш за ўсё захоп, селекцыя і знішчэнне яўрэйскага насельніцтва. З 5 ліпеня Мінск два тыдні з'яўляўся галоўнай кватэрай аператыўнай групы «Б» пад камандаваннем брыгадэнфюрэра А.Небе. 15 жніўня 1941 г. горад наведаў Гімлер, якому Небе паказваў расстрэл 100 яўрэяў у Мінску.

Згодна з указам Гітлера ад 17.7.1941 г. аб паліцэйскай дзейнасці на ўсходзе СС і паліцыя былі «непасрэдна і асабіста» падпарадкаваны адпаведным камісарам рэйхскамісарыята і генеральных акруг, а паліцэйскія функцыі ніжэйшых ступеняў – гебітскамісарам. Гэтым жа ўказам устанаўлівалася, што справа паліцэйскага забеспячэння акупіраваных усходніх тэрыторый знаходзіцца ў кампетэнцыі рэйхсфюрэра СС і шэфа нямецкай паліцыі Гімлера.

У сістэме акупацыйнай адміністрацыі асобае месца належала паліцыі бяспекі і службе бяспекі СД. Яны з'яўляліся ініцыятарамі і выканаўцамі самых жудасных злачынстваў, зробленых на беларускай зямлі. У красавіку 1942 г. камандзір тайнай паліцыі і СС Э.Штраўх узяў пад сваё кіраўніцтва маёнтак Трасцянец, тэрыторыю былога калгаса за 10—12 км па шашы Мінск—Магілёў. Гэтая ўстанова, вядомая ўсім як мінскае СД, была створана ў снежні 1941 г.

Мінскае СД мела ў сваім складзе 5 аддзелаў: кіравання, кадраў, СД, гестапа і крымінальнай паліцыі. У студзені 1943 г. колькасць служачых перавышала тысячу чалавек. Мінскаму СД падпарадкоўваліся рота латышоў (да кастрычніка 1943 г.) і беларускі паліцэйскі батальён, створаны

вичи, Борисов, Вилейка, Ганцевичи, Глубокое, Лида, Новогрудок, Слоним, Слуцк, Минск. Во главе округов стояли гебитскомиссариаты, возглавляемые гебитскомиссарами, которые непосредственно подчинялись генеральному комиссару.

В Минске размещались также Минский областной и Минский городской комиссариаты. С 1 сентября 1941 г. Минский гебитскомиссариат возглавлял Б.Кайзер, который одновременно являлся и городским комиссаром. Однако вскоре было принято решение о разделении полномочий. Комиссаром Минского гебита остался Кайзер, а на должность городского комиссара, в ведении которого находились все вопросы военно-полицейского и административно-хозяйственного управления городом, по предложению В.Кубе был назначен В.Янецке, приступивший к своим обязанностям 10 ноября 1941 г. Янецке оставался городским комиссаром до 30 сентября 1943 г., его сменил И.Беккер. Минский городской комиссариат имел статус областного. Резиденция областного комиссариата находилась в корпусе исторического факультета БГУ в университетском городке, городского – в Доме Наркомлеса, на 3-м этаже.

Полицейский аппарат. 2 июля в Минск прибыли сотрудники зондеркоманд 7а и 7б айнзатцгруппы «Б». Оперативные группы и зондеркоманды состояли из служащих полиции безопасности, которые подчинялись непосредственно главному управлению службы безопасности (РСХА) рейхсфюрера СС Г.Гиммлера. На них возлагались специальные задачи по уничтожению определенных групп арестованных и заключенных и прежде всего захват, селекция и уничтожение еврейского населения. С 5 июля Минск две недели являлся главной квартирой оперативной группы «Б» под командованием бригаденфюрера А.Небе. 15 августа 1941 г. город посетил Гиммлер, которому Небе показывал расстрел 100 евреев в Минске.

Согласно указу Гитлера от 17.7.1941 г. о полицейской деятельности на восто-

летам 1943 г. (вядомы як 13-ы батальён СД), а таксама рота войск СС. Філіялы СД з аналагічнай структурай дзейнічалі ў 8 гарадах: Баранавічах, Ганцавічах, Глыбокім, Вілейцы, Лідзе, Слоніме, Слуцку, Навагрудку.

Яшчэ адной акрамя паліцэйскай незалежнай ад цывільнай адміністрацыі сістэмай кіравання была інстанцыя ўпаўнаважанага па чатырохгадовым плане, прадстаўнікі якой (ландвіртшафтфюрэры, зондэрфюрэры) уваходзілі ў склад акруговага і абласных камісарыятаў. Іх задачы вызначаў рэйхсфюрэр Г.Герынг, а В.Кубэ і падначалены яму апарат забяспечваў на месцах іх рэалізацыю. Акрамя генеральнага, акруговага і гарадскога камісарыятаў у Мінску знаходзілася галоўная дырэкцыя імперскіх шляхоў зносін, якая, як і пошта, не была ў кампетэнцыі цывільных улад. Акрамя таго, у горадзе размяшчалася біржа працы, рэдакцыі акупацыйных перыядычных выданняў, радыёстанцыя, установы цэнтральнага гандлёвага таварыства «Остланд», ваенна-будаўнічыя арганізацыі «Тодта», філіялы нямецкіх прамысловых і гаспадарчых фірм «Борман», «Трыбец», «Шляхтхоф» і іншыя акупацыйныя ўстановы.

Мясцовая калабарацыя. Для выканання ўласных задач акупанты стваралі мясцовыя адміністрацыйныя структуры валаснога і раённага звяна, якія павінны былі служыць мэтам каланізацыі і адпавядаць задачам палітычнай і асведамляльнай інфармацыі і максімальнай эксплуатацыі сыравінных, вытворчых і людскіх рэсурсаў у інтарэсах Германіі. Пры стварэнні іх было вырашана выкарыстоўваць беларускіх эмігрантаў, якія жывуць у Германіі і на акупіраваных ёю тэрыторыях. Яшчэ да нападу на СССР па лініі службы бяспекі было адабрана каля 50 чалавек, па 2—3 чалавекі на горад, для стварэння дапаможнага адміністрацыйнага апарата і паліцыі. 30 чалавек з іх было пакінута ў Мінску.

У пачатку ліпеня 1941 г. распараджэннем ваенна-палявога каменданта для выканання загадаў нямецкай адміністрацыі

ке СС и полиция были «непосредственно и лично» подчинены соответствующим комиссарам рейхскомиссариата и генеральных округов, а полицейские функции низших ступеней – гебитскомиссарам. Этим же указом устанавливалось, что дело полицейского обеспечения оккупированных восточных территорий находится в ведении рейхсфюрера СС и шефа немецкой полиции Гиммлера.

В системе оккупационной администрации особое место принадлежало полиции безопасности и службе безопасности СД. Они являлись инициаторами и исполнителями самых ужасных злодеяний, содеянных на белорусской земле. В апреле 1942 г. командир тайной полиции и СС Э.Штраух взял под свое управление имение Тростенец, территорию бывшего колхоза в 10 – 12 км по шоссе Минск – Могилев. Это учреждение, известное всем как минское СД, было создано в декабре 1941 г.

Минское СД имело в своем составе 5 отделов: управления, кадров, СД, гестапо и криминальной полиции. В феврале 1943 г. число служащих превышало тысячу человек. Минскому СД подчинялась рота латышей (до октября 1943 г.) и белорусский полицейский батальон, созданный летом 1943 г. (известный как 13-й батальон СД), а также рота войск СС. Филиалы СД с аналогичной структурой действовали в 8 городах: Барановичах, Ганцевичах, Глубоком, Вилейке, Лиде, Слониме, Слуцке, Новогрудке.

Еще одной помимо полицейской независимой от гражданской администрации системой управления была инстанция уполномоченного по четырехлетнему плану, представители которой (ландвиртшафтфюреры, зондерфюреры) входили в состав окружного и областных комиссариатов. Их задачи определял рейхсфюрер Г.Геринг, а В.Кубе и подчиненный ему аппарат обеспечивали на местах их реализацию. Кроме генерального, окружного и городского комиссариатов в Минске находилась главная дирекция имперских путей сообщения, которая, как и почта, не была в ком-

створана Мінская гарадская ўправа — дапаможны орган акупацыйнай адміністрацыі, якую першапачаткова ўзначальваў В.Тумаш, а з 17 лістапада 1941 г. В.Іваноўскі. З часам гарадская ўправа перайшла пад крыло гарадскога камісарыята на правах Беларускага кіраўнічага сектара, які працягваў узначальваць В.Іваноўскі. Пасля яго пакарання смерцю партызанамі 6 снежня 1943 г. пост бургамістра Мінска заняў А.Камар. Структура гарадской управы на працягу трох гадоў акупацыі мянялася. Яна складалася з аддзелаў: агульнага, прамысловасці, гаспадарчага, жыллёвага, аховы здароўя, папячыцельства, асветы і культуры і інш. У яе кампетэнцыі знаходзіліся пытанні адміністрацыйна-гаспадарчага і культурнага кіравання горадам. Камендантам гарадской дапаможнай паліцыі першапачаткова быў прызначаны Д.Касмовіч, а пазней Ю.Саковіч.

У гэты ж час па ініцыятыве беларускага эмігранта Р.Астроўскага з дазволу ваеннага камандавання быў створаны дапаможны орган акупацыйнай адміністрацыі для Мінскай акругі – намесніцтва Мінскай акругі. У яго складзе былі арганізаваны адпаведныя аддзелы: харчавання, паліцыі, школьны, навуковы, інжынерна-дарожны, планавы, статыстыкі, аховы здароўя, ветэрынарны і інш. Як і В.Тумаш, Р.Астроўскі разлічваў, што гітлераўцы дадуць дазвол на стварэнне беларускага ўрада, ён узначаліць яго, а створаная ім адміністрацыйная структура будзе яго асновай. Аднак генеральны камісар В.Кубэ інакш вызначыў функцыі гэтага органа, ператварыўшы яго ў дапаможнае бюро, якое выконвала дарадчую функцыю па пытаннях, якія цікавілі службы генеральнага камісарыята.

Адначасова з гарадской управай у пачатку ліпеня 1941 г. ў Мінску часовай ваеннай акупацыйнай адміністрацыяй быў створаны яўрэйскі савет, ці камітэт (юдэнрат), як орган яўрэйскага самакіравання. У гаспадарчых адносінах юдэнрат непасрэдна падпарадкоўваўся спецыяльнаму пададдзелу гарадскога камісарыята, які ў дакументах мае назву, «аддзел яўрэйскіх спраў», а ў палітычпетенции гражданских властей. Кроме того, в городе размещались биржа труда, редакции оккупационных периодических изданий, радиостанция, учреждения центрального торгового общества «Остланд», военно-строительные организации «Тодта», филиалы немецких промышленных и хозяйственных фирм «Борман», «Трибец», «Шляхтхоф» и другие оккупационные учреждения.

Местная коллаборация. Для выполнения стоящих перед ними задач оккупанты создавали местные административные структуры волостного и районного звена, которые должны были служить целям колонизации и отвечать задачам политической и осведомительной информации и максимальной эксплуатации сырьевых, производственных и людских ресурсов в интересах Германии. При создании их было решено использовать белорусских эмигрантов, проживающих в Германии и на оккупированных ею территориях. Еще до нападения на СССР по линии службы безопасности было отобрано около 50 человек, по 2–3 человека на город, для создания вспомогательного административного аппарата и полиции. 30 человек из них были оставлены в Минске.

В начале июля 1941 г. распоряжением военно-полевого коменданта для выполнения приказов немецкой администрации была создана Минская городская управа – вспомогательный орган оккупационной администрации, которую первоначально возглавлял В.Тумаш, а с 17 ноября 1941 г. В.Ивановский. Со временем городская управа перешла под крыло городского комиссариата на правах Белорусского управленческого сектора, который продолжал возглавлять В.Ивановский. После его казни партизанами 6 декабря 1943 г. пост бургомистра Минска занял А.Комар. Структура городской управы на протяжении трех лет оккупации менялась. Она состояла из отделов: общего, промышленности, хозяйственного, жилищного, здравоохранения, опеки, просвещения и культуры и др. В ее ведении находились вопросы администра-

ным – СС. У структуры гарадскога камісарыята гэтае падраздзяленне працягвала існаваць і пасля знішчэння Мінскага гета восенню 1943 г.

Узначальвалі юдэнрат І.Мушкін (да красавіка 1942 г.), Е.Іофэ (да канца ліпеня 1942 г.) і Н.Эпштейн (да кастрычніка 1943 г.). Як і ў гарадской управе, у юдэнраце меліся таксама аддзелы працы, папячыцельства, жыллёвы, здароўя, пашпартны, аховы парадку і інш. Размяшчаўся юдэнрат у памяшканні былога аддзялення міліцыі на рагу вуліц Ратамскай і Крымскай. Для падтрымання парадку ў створаным гета была арганізавана яўрэйская служба парадку, падначаленая юдэнрату для выканання ўказанняў і распараджэнняў нямецкіх устаноў і гарадскога кіравання.

Беларуская народная самапомач. У кастрычніку 1941 г. ў Мінск прыбыў з Прагі І.Ермачэнка, прызначаны А.Розенбергам на пасаду кіраўніка «Беларускай народнай самапомачы» (БНС), пра стварэнне якой афіцыйна было аб'яўлена 22 кастрычніка. Склад членаў цэнтральнага савета БНС, яго структуру, мэты і задачы вызначыў генеральны камісар В.Кубэ. У статуце БНС гаварылася, што яна ствараецца як «дабрачынная», цалкам «народная» арганізацыя, якая павінна «адрадзіць беларускую культуру» і аказваць усялякую «дапамогу» пацярпеламу падчас вайны насельніцтву. У склад цэнтральнага савета БНС увайшлі І.Ермачэнка, В.Гадлеўскі, В.Іваноўскі, У.Казлоўскі, Ф.Кушаль, С.Станкевіч, Ч.Найдзюк, архіепіскап Філафей (Нарко) і інш. БНС імкнулася атрымаць адміністрацыйныя і палітычныя функцыі, стварыць Беларускую самаабарону (БСА). У чэрвені 1943 г. БНС пераўтворана ў Беларускую самапомач (БСП).

22 чэрвеня 1943 г. была створана маладзёжная арганізацыя «Саюз беларускай моладзі» (СБМ) з мэтай аб'яднання беларускай моладзі на антысавецкай платформе, выхавання яе ў духу Германіі. Ствараючы СБМ, фашысты спадзяваліся з яе дапамогай забяспечыць мабілізацыю моладзі на працу ў Германію, адцяг-

тивно-хозяйственного и культурного управления городом. Комендантом городской вспомогательной полиции первоначально был назначен Д.Касмович, а после его отъезда Ю.Сакович.

В это же время по инициативе белорусского эмигранта Р.Островского с разрешения военного командования был создан вспомогательный орган оккупационной администрации для Минского округа – наместничество Минского округа. В его составе были организованы соответствующие отделы: продовольствия, полиции, школьный, научный, инженерно-дорожный, плановый, статистики, охраны здоровья, ветеринарный и др. Как и В.Тумаш, Р.Островский рассчитывал, что гитлеровцы дадут разрешение на создание белорусского правительства, он возглавит его, а созданная им административная структура будет его основой. Однако генеральный комиссар В.Кубе иначе определил функции этого органа, превратив его во вспомогательное бюро, которое выполняло совещательные функции по вопросам, интересовавшим службы генерального комиссариата.

Одновременно с городской управой в начале июля 1941 г. в Минске временной военной оккупационной администрацией был создан еврейский совет, или комитет (юденрат), как орган еврейского самоуправления. В хозяйственном отношении юденрат непосредственно подчинялся специальному подотделу городского комиссариата, именуемого в документах отделом еврейских дел, а в политическом – СС. В структуре городского комиссариата это подразделение продолжало существовать и после уничтожения Минского гетто осенью 1943 г.

Возглавляли юденрат И.Мушкин (до апреля 1942 г.), Е.Иоффе (до конца июля 1942 г.) и Н.Эпштейн (до октября 1943 г.). Как и в городской управе, в юденрате имелись отделы труда, опеки, жилищный, здоровья, паспортный, охраны порядка и др. Находился юденрат в помещении бывшего отделения милиции на углу улиц Ратомской и Крымской. Для поддержания порядка в созданном гетто

нуць яе ад удзелу ў антыфашысцкай барацьбе, падрыхтаваць кадры для прагерманскай адміністрацыі. Кіруючы штаб СБМ, які складаўся з шэрагу аддзелаў (школ, прапаганды, культуры, здароўя, фізічнага выхавання і інш.), на чале з М.Ганько і Н.Абрамавай знаходзіўся ў Мінску.

Пад уплывам падзей на франтах, развіцця магутнага партызанскага руху пераемнік В.Кубэ на пасадзе генеральнага камісара генерал-лейтэнант паліцыі К. фон Готберг у снежні 1943 г. дазволіў стварэнне Беларускай цэнтральнай рады (БЦР) — дапаможнага дарадчага органа беларускай краёвай адміністрацыі на чале з Р.Астроўскім. Згодна з абвешчаным статусам, БЦР з'яўлялася прадстаўніком беларускага народа, а яе асноўнай задачай павінна была стаць барацьба з бальшавізмам. Вясной 1944 г. БЦР правяла мабілізацыю ў Беларускую краёвую абарону (БКА), якую яна абвясціла беларускім войскам. У канцы сакавіка 1944 г. ў шэрагах БКА знаходзілася каля 25 тыс. чалавек. З іх да сярэдзіны красавіка было сфарміравана 39 батальёнаў пяхоты і 6 батальёнаў сапёраў. У Мінску знаходзіўся штаб БКА на чале з Ф.Кушалем і 4 батальёны БКА.

Мінск – адно з буйнейшых месцаў знішчэння людзей. Першым масавым мерапрыемствам, праведзеным новай уладай, быў вельмі дакладны, некалькі разоў прадубліраваны ўлік насельніцтва. Пасля ён неаднаразова паўтараўся акупацыйнымі ўладамі. Асаблівая ўвага аддавалася мужчынскаму насельніцтву прызыўнога ўзросту з мэтай яго ізаляцыі, а таксама выяўлення і падаўлення магчымых крыніц супраціўлення.

Мужчынам ад 18 да 45 гадоў было загадана з'явіцца 30 чэрвеня 1941 г. да опернага тэатра на плошчу Парыжскай камуны, маючы пры сабе пашпарт і ваенны білет. Мужчыны ад 16 да 18 і старэй 45 гадоў павінны былі зарэгістравацца ў казарме на вуліцы Фрунзе. Акружэнцаў і ваеннапалонных збіралі ў казармах па Лагойскім тракце, у раёне сельскагаспадарчай выстаўкі (цяпер бульвар Талбухіна), была организована еврейская служба порядка, подчиненная юденрату для выполнения указаний и распоряжений немецких учреждений и городского управления.

Белорусская народная самопомощь. В октябре 1941 г. в Минск прибыл из Праги И.Ермаченко, назначенный А.Розенбергом на должность руководителя «Белорусской народной самопомощи» (БНС), о создании которой официально было объявлено 22 октября. Состав членов центрального совета БНС, его структуру, цели и задачи определил генеральный комиссар В.Кубе. В уставе БНС говорилось, что она создается как «благотворительная», подлинно «народная» организация, призванная «возродить белорусскую культуру» и оказать всяческую «помощь» населению, пострадавшему во время войны. В состав центрального совета БНС вошли И.Ермаченко, В.Гадлевский, В.Ивановский, В.Козловский, Ф.Кушель, С.Станкевич, Я.Найдюк, архиепископ Филофей (Нарко) и др. БНС пыталась получить административные и политические функции, создать Белорусскую самооборону (БСО). В июне 1943 г. БНС преобразована в Белорусскую самопомощь (БСП).

22 июня 1943 г. была создана молодежная организация «Союз белорусской молодежи» (СБМ) с целью объединения белорусской молодежи на антисоветской платформе, воспитания ее в духе Германии. Создавая СБМ, фашисты надеялись с ее помощью обеспечить мобилизацию молодежи на работу в Германию, отвлечь ее от участия в антифашистской борьбе, подготовить кадры для прогерманской администрации. Руководящий штаб СБМ, состоявший из ряда отделов (школ, пропаганды, культуры, здоровья, физического воспитания и др.), возглавляемый М.Ганько и Н.Абрамовой, находился в Минске.

Под влиянием событий на фронтах, развития мощного партизанского движения преемник В.Кубе на посту генерального комиссара генерал-лейтенант полиции К. фон Готтберг в декабре 1943 г. раз-

на тэрыторыі політэхнічнага і фізкультурнага інстытутаў, клінічнага гарадка, 1-й і 2-й гарадскіх бальніц. «Усе, хто ўхіліўся ад яўкі, будуць расстраляныя», — адзначалася ў загадзе ваеннага каменданта.

Лагер на Старажоўскіх могілках і ў вёсцы Дразды. Сабраных каля тэатра пастроілі па 10 чалавек і прывялі на Старажоўскія могілкі, абнесеныя калючым дротам з кулямётнымі вышкамі па вуглах. Сюды ж даставілі і прыйшоўшых для рэгістрацыі акружэнцаў і ваеннапалонных. Пра абстаноўку ў гэтым лагеры захаваліся сведчанні відавочцаў. Сярод зняволеных у лагеры апынуўся і 1-ы сакратар Воранаўскага райкома КП(б)Б Я.Д.Гапееў. Яму ўдалося выжыць і, выйшаўшы пазней у савецкі тыл, ён пісаў: «Першыя тры дні нас трымалі на могілках, набіўшы як селядцоў у бочцы, на спёцы, без вады і ежы. А калі прывозілі бочку вады на тысячы людзей і людзі, паміраўшыя ад смагі, рваліся да бочкі схапіць хоць глыток вады, дык канвойныя стралялі па націскаўшых і па 15—20 чалавек штодня забівалі... З ліпеня ў галодны на-

Пакаранне смерцю мінскіх падпольшчыкаў У.І.Шчарбацэвіча і нявядомай. 26 кастрычніка 1941 г.

Казнь минских подпольщиков В.И.Щербацевича и неизвестной. 26 октября 1941 г.

The Minsk underground group members execution. 26.10.1941.

решил создание Белорусской центральной рады (БЦР) – вспомогательного совещательного органа белорусской краевой администрации во главе с Р.Островским. Согласно объявленному статусу, БЦР являлась представительством белорусского народа, а ее основной задачей должна была стать борьба с большевизмом. Весной 1944 г. БЦР провела мобилизацию в Белорусскую краевую оборону (БКО), которую она объявила белорусским войском. В конце марта 1944 г. в рядах БКО находилось около 25 тыс. человек. Из них к середине апреля было сформировано 39 батальонов пехоты и 6 батальонов саперов. В Минске находился штаб БКО во главе с Ф.Кушелем и 4 батальона БКО.

Минск – одно из крупнейших мест уничтожения людей. Первым массовым мероприятием, проведенным новой властью, был тщательный, несколько раз продублированный учет населения. Впоследствии он неоднократно повторялся оккупационными властями. Особое внимание уделялось мужскому населению призывного возраста с целью его изоляции, а также выявления и подавления возможных источников сопротивления.

Мужчинам от 18 до 45 лет было приказано явиться 30 июня 1941 г. к оперному театру на площадь Парижской коммуны, имея при себе паспорт и военный билет. Мужчины от 16 до 18 и старше 45 лет должны были зарегистрироваться у казарм на улице Фрунзе. Окруженцев и военнопленных сосредоточивали в казармах по Логойскому тракту, в районе сельскохозяйственной выставки (ныне бульвар Толбухина), на территории политехнического и физкультурного институтов, в клиническом городке, 1-й и 2-й городских больницах. «Все уклонившиеся от явки будут расстреляны», – отмечалось в приказе военного коменданта.

Лагерь на Сторожевском кладбище и в деревне Дрозды. Собравшихся у театра построили по 10 человек в ряд и привели на Сторожевское кладбище, обнесенное колючей проволокой с пулемет-

тоўп накіравалі машыну з сухарамі. Тысячы людзей, імкнучыся схапіць сухар, лезлі на едучую машыну. А ён, немец, ганарліва ўзвышаючыся на ёй, кідаў сухары. Людзі на зямлі б'юцца за іх, немцы зверху б'юць іх палкамі і адначасова з машыны фатаграфуюць». Тых, хто знаходзіўся ля казарм, пасля двухгадзіннага стамляльнага чакання адпусцілі па хатах. 4 ліпеня 1941 г. зняволеных Старажоўскага лагера перавялі ў лагер у раён урочышча Дразды на тэрыторыі саўгаса імя Крупскай.

Аб умовах утрымання тут людзей стала вядома з дакладной запіскі міністэрыяльнага саветніка К.Дорша рейхсміністру А.Розенбергу, датаванай 10 ліпеня 1941 г. Ён пісаў, што «ў лагеры ваеннапалонных у Мінску, размешчаным на тэрыторыі памерам з Вільгельмплац, знаходзіцца прыблізна 100 тыс. ваеннапалонных і 40 тыс. грамадзянскіх асоб. Зняволеныя, загнаныя ў гэтую цесную прастору, ледзь могуць рухацца і вымушаны спраўляць свае натуральныя патрэбы там, дзе стаяць... Ваеннапалонныя, праблема харчавання якіх наўрад ці вырашаемая, жывуць па 5—8 дзён без ежы, у стане жывёльнай апатыі, выкліканай голадам...»

7—8 ліпеня 1941 г. лагер ва ўрочышчы Дразды быў падзелены канатамі на часткі. Спачатку аддзялілі ваеннапалонных ад цывільных. Затым грамадзянская частка лагера таксама была падзелена канатамі. Яўрэям загадалі аддзяліцца ад астатніх зняволеных. У лагеры была праведзена так званая «фільтрацыя». Паводле звестак на 13 ліпеня 1941 г., «было ліквідавана 1050 яўрэяў». Да 20 ліпеня асноўная маса мясцовых жыхароў была адпушчана. Пад выглядам мінчан удалося выйсці многім ваеннапалонным, якіх гараджане выдавалі за сваіх сваякоў і мужоў. Частку ваеннапалонных і цывільнага насельніцтва розных спецыяльнасцей накіравалі на будаўніцтва і рамонт дарог. Ваеннапалонных перавялі ў лагер № 352 у Масюкоўшчыне, а ўцалелых яўрэяў — у мінскую турму. Іх узялі як заложнікаў да ўнясення юдэнратам кантрыбуцыі ў памеры 30 тыс. чырвонцаў. Як зборны, лагерь с вышками на углах...

ными вышками на углах. Сюда же доставили и пришедших для регистрации окруженцев и военнопленных. Об обстановке в этом лагере сохранились свидетельства очевидцев. Среди узников лагеря оказался и 1-й секретарь Вороновского райкома КП(б)Б Е.Д.Гапеев. Ему удалось уцелеть и, выйдя позже в советский тыл, он писал: «Первые три дня нас держали на кладбище, набивши как сельдей в бочке, морили на жаре без воды и еды. А когда привозили бочку воды на тысячи людей и люди, погибавшие от жажды, рвались к бочке схватить хоть глоток воды, то конвойные стреляли по нажимавшим и по 15 – 20 человек ежедневно убивали. 3 июля в голодную толпу направили машину с сухарями. Тысячи людей, стараясь схватить сухарь, лезли на идущую машину. А он, немец, гордо возвышаясь на ней, бросал сухари. Люди на земле дерутся за них, немцы сверху бьют их палками и одновременно с машины фотографируют». Тех, кто находился у казарм, после двухчасового томительного ожидания распустили по домам. 4 июля 1941 г. узников Сторожевского лагеря перевели в лагерь в район урочища Дрозды на территории совхоза имени Крупской.

Об условиях содержания здесь советских людей в Берлине стало известно из докладной записки министериального советника К.Дорша рейхсминистру А.Розенбергу, датированной 10 июля 1941 г. Он писал, что «в лагере военнопленных в Минске, расположенном на территории размером с Вильгельмплац, находится приблизительно 100 тыс. военнопленных и 40 тыс. гражданских лиц. Пленные, загнанные в это тесное пространство, едва могут шевелиться и вынуждены отправлять свои естественные нужды там, где стоят...Военнопленные, проблема питания которых едва ли разрешима, живут по 5 – 8 дней без пищи, в состоянии животной апатии, вызванной голодом...»

7–8 июля 1941 г. лагерь в урочище Дрозды был разделен канатами на части. Сначала отделили военнопленных от штатских. Затем гражданская часть лаге-

гер працягваў існаваць і далей. Сюды прыганялі ўсё новыя і новыя партыі людзей, схопленых немцамі ў ваколіцах горада і іншых месцах. Усяго ў лагеры ва ўрочышчы Дразды было знішчана больш за 10 тыс. чалавек.

Шталаг № 352 Масюкоўшчына. Буйны стацыянарны лагер быў створаны за 5 км на паўночны захад ад Мінска каля

Будынак юдэнрата ў мінскім гета (плошча Юбілейная).

Здание юденрата в минском гетто (площадь Юбилейная).

The building of Jewish council (Judenrat) in Minsk ghetto (Jubilee Square).

вёскі Масюкоўшчына. Лагер меў 22 філіялы ў горадзе. Тэрыторыя лагера была абнесена ў некалькі радоў калючым дротам, замацаваным на бетонных слупах 3-метровай вышыні. У начны час па дроце пускалі электрычны ток. Па вуглах лагера былі пастаўлены ахоўныя вышкі з пражэктарамі. Уздоўж агароджы расстаўляліся каравульныя пасты. Ваеннапалонныя ўтрымліваліся ў драўляных бараках, стайнях, напаўразбураных хлявах, а часта пад адкрытым небам. Лагер функцыянаваў на працягу трох гадоў.

Вось што расказваў былы зняволены «Шталага № 352» Г.А.Воранаў 17 ліпеня 1944 г. Надзвычайнай дзяржаўнай камісіі па расследаванні фашысцкіх злачынстваў: «У канцы кастрычніка 1941 г. нас, ваенна-

ря тоже была разделена канатами. Евреям приказали отделиться от остальных узников. В лагере была проведена так называемая «фильтрация». По данным на 13 июля 1941 г., «было ликвидировано 1050 евреев». К 20 июля основная масса местных жителей была отпущена. Под видом минчан удалось выйти многим военнопленным, которых горожане выдавали за своих родственников и мужей. Часть военнопленных и гражданского населения, имевших разные специальности, направили на строительство и ремонт дорог. Военнопленных перевели в лагерь № 352 в Масюковщине, а уцелевших евреев – в минскую тюрьму. Их взяли в качестве заложников до внесения юденратом контрибуции в размере 30 тыс. червонцев. Как сборный, лагерь продолжал существовать и далее. Сюда пригоняли все новые и новые партии людей, схваченных немцами в окрестностях города и других местах. Всего в лагере в урочище Дрозды было уничтожено более 10 тыс. человек.

Шталаг № 352 Масюковщина. Крупный стационарный лагерь был создан в 5 км северо-западнее Минска возле деревни Масюковщина. Лагерь имел 22 филиала в городе. Территория лагеря была обнесена в несколько рядов колючей проволокой, укрепленной на бетонных столбах 3-метровой высоты. В ночное время по проволоке пропускался электрический ток. На углах лагеря были поставлены сторожевые вышки с прожекторами. Вдоль ограды расставлялись караульные посты. Военнопленные содержались в дощатых бараках, конюшнях, полуразрушенных сараях, а часто под открытым небом. Лагерь функционировал на протяжении трех лет.

Вот что рассказал бывший узник «Шталага № 352» Г.А.Воронов 17 июля 1944 г. Чрезвычайной государственной комиссии по расследованию фашистских злодеяний: «В конце октября 1941 г. нас, военнопленных, в количестве 6700–6800 человек, пригнали из г. Минска в так называемый «Лесной лагерь № 352» вблизи Масюковщины. Разме-

палонных, у колькасці 6700—6800 чалавек прыгналі з г. Мінска ў так званы «Лясны лагер № 352» каля Масюкоўшчыны. Размясцілі ў двух напаўразбураных хлявах, называных баракамі. У хлявы ўрываўся страшэнны холад. У якасці харчавання давалі на суткі хлеба 80—100 г і 2 кубкі пярловага супу з гнілой мерзлай варанай бульбы. Кожную раніцу з хлявоў выцягвалі 100—150 трупаў, якія звальвалі ў штабелі, як дровы». У лагеры была прыдумана цэлая сістэма бязлітасных катаванняў і пакаранняў. У ім былі расстраляны ці памерлі ад голаду і інфекцыйных хвароб дзесяткі тысяч савецкіх воінаў, якія трапілі ў палон. Як было ўстаноўлена пасля вайны судова-медыцынскай экспертызай, у 197 магілах і пахаваннях лагера пахавана звыш 80 тыс. савецкіх ваеннапалонных. Больш за 30 тыс. чалавек загінулі ў лагеры ваеннапалонных ва Уруччы.

Трагедыя Мінскага гета. Усяго ў ліпені 1941 г. ў Мінску апынулася каля 80 тыс. яўрэяў, а крыху пазней, да верасня—кастрычніка 1941 г., іх было каля 100 тыс. чалавек. 19 ліпеня 1941 г. ў Мінску адбылася нарада камандуючага тылам групы армій «Цэнтр» М.Шэнкендорфа і вышэйшага начальніка СС і паліцыі генеральнай акругі «Беларусь» К.Цэнера. Абмяркоўваліся пытанні ўзаемадзеяння і задачы знішчэння яўрэяў. У гэты ж дзень, 19 ліпеня 1941 г., выйшла распараджэнне каменданта палявой камендатуры № 812 К.Шлегельхофера аб стварэнні гета ў Мінску. У пяцідзённы тэрмін яўрэям прадпісвалася перасяліцца ў адведзены для іх раён (гета), памеры якога складалі 2 кв. км. Усім неяўрэям было прадпісана выселіцца з гэтага раёна.

Спачатку пры перасяленні адбываўся абмен паміж жыхарамі. Пазней, прыспешваемыя паліцыяй і жандармерыяй, яўрэі былі вымушаны кідаць свае хаты і перасяляцца ў раён гета незалежна ад наяўнасці жылплошчы, таму што знаходжанне па-за гета было забаронена пад страхам смерці. Межы гета праходзілі па Калгасным завулку, р. Свіслач, вуліцах Астроўскага, Рэспубліканскай, Шорнай,

стили в двух полуразрушенных сараях, именуемых бараками. В сараи врывался страшный холод. В качестве питания давали в сутки хлеба 80–100 г и 2 кружки перлового супа с гнилой мерзлой вареной картошкой. Каждое утро из сараев вытаскивали 100–150 трупов, которые сваливали в штабеля, как дрова». В лагере была придумана целая система изуверских пыток и наказаний. В нем были расстреляны или умерли от голода и инфекционных болезней десятки тысяч советских воинов, попавших в плен. Как было установлено после войны судебно-медицинской экспертизой, в 197 могилах и захоронениях лагеря покоится свыше 80 тыс. советских военнопленных. Более 30 тыс. человек погибло в лагере военнопленных в Уручье.

Трагедия Минского гетто. Всего в июле 1941 г. в Минске оказалось около 80 тыс. евреев, а несколько позже, к сентябрю – октябрю 1941 г., их было около 100 тыс. человек. 19 июля 1941 г. в Минске состоялось совещание командующего тылом группы армий «Центр» М.Шенкендорфа и высшего начальника СС и полиции генерального округа Беларусь К.Ценнера. Обсуждались вопросы взаимодействия и задачи уничтожения евреев. В этот же день, 19 июля 1941 г., вышло распоряжение коменданта полевой комендатуры № 812 К.Шлегельхофера о создании гетто в Минске. В пятидневный срок евреям предписывалось переселиться в отведенный для них район (гетто), размеры которого составляли 2 кв. км. Всем неевреям было приказано выселиться из этого района.

Вначале при переселении производился обмен между жильцами. Позже, подгоняемые полицией и жандармерией, евреи были вынуждены бросать свои жилища и переселяться в район гетто независимо от наличия жилплощади, потому что пребывание вне гетто было запрещено под страхом смерти. Границы гетто проходили по Колхозному переулку, р. Свислочь, улицам Островского, Республиканской, Шорной, Коллекторной, Мебельному переулку, улице Низо-

Калектарнай, Мебельным завулку, вуліцы Нізавой, яўрэйскіх могілках, Абутковай вуліцы, 2-м Апанскім завулку і Заслаўскай вуліцы. Усяго пад гета было выдзелена 40 вуліц і завулкаў, забудаваных галоўным чынам адна- і двухпавярховымі драўлянымі дамамі. Пяці дзён для перасялення дзесяткаў тысяч чалавек не хапіла, і тэрмін прадоўжылі да 1 жніўня.

Раён яўрэйскага гета за калючым дротам у Мінску.

Район еврейского гетто за колючей проволокой в Минске.

The Jewish ghetto behind the barbed wire i Minsk.

За перасяленне і рассяленне яўрэяў у гета адказваў юдэнрат, а рассяленнем неяўрэяў займалася гарадское ўпраўленне. З мінімальным скарбам, з чамаданамі, клункамі, з цялежкамі і дзіцячымі каляскамі цягнуліся гужам людзі ў двух напрамках. Не ўсе адразу атрымалі кут, частка людзей у чаканні чаргі на засяленне канцэнтравалася ў раёне Рэвалюцыйнай вуліцы і плошчы Свабоды. У гета складвалася неймаверная мітусня. У адной кватэры, часам у адным пакоі, жыло па некалькі сем'яў. Уваход і выхад з гета ажыццяўляўся праз прахадныя на вуліцах Апанскага і Астроўскага.

Было абнародавана распараджэнне аб знаках адрознення на адзенні і рэжыме паводзінаў яўрэйскага насельніцтва. Усе

вой, еврейскому кладбищу, Обувной улице, 2-му Опанскому переулку и Заславской улице. Всего под гетто было выделено 40 улиц и переулков, застроенных главным образом одно- и двухэтажными деревянными домами. Пяти дней для переселения десятков тысяч человек не хватило, и его срок продлили до 1 августа.

За переселение и расселение евреев в гетто отвечал юденрат, а расселением неевреев занималось городское управление. С минимальным имуществом, с чемоданами, узлами, с тележками и детскими колясками, тянулись вереницы людей в двух направлениях. Не все сразу получали угол, часть людей в ожидании очереди на заселение концентрировалась в районе Революционной улицы и площади Свободы. В гетто складывалась неимоверная скученность. В одной квартире, порой в одной комнате, проживало по нескольку семей. Вход и выход из гетто осуществлялся через проходные на улицах Опанского и Островского.

Было обнародовано распоряжеие об отличительных знаках на одежде и режиме поведеиия еврейского населения. Все евреи должны были носить на спине и иа груди отличительные желтые знаки. С созданием гетто была введена нумерация домов по возрастающей, независимо от улицы, начиная с дома № 1 на углу улиц Республиканской и Шорной. В связи с этим вводилась дополнительная нашивка из белой ткани в виде прямоугольника с номером дома проживания. К октябрю 1942 г. территория гетто была разделена на 5 жилых частей, которые вместе охватывали 273 дома. Распоряжением полевого коменданта от 19 июля 1941 г. запрещалось пребывание евреев вне гетто. Выходить из гетто могли только включенные в состав трудовых колонн. «Рабочие колонны покидают еврейский район только по специальным направлениям к месту работы, выдаваемым Минской городской управой. За нарушение иастоящего распоряжения – расстрел».

Евреи как рабочая сила использовались в учреждениях вермахта, немецкого

яўрэі павінны былі насіць на спіне і на грудзях жоўтыя знакі адрознення. Са стварэннем гета была ўведзена нумарацыя дамоў па нарастаючай незалежна ад вуліцы, пачынаючы з дома № 1 на рагу вуліц Рэспубліканскай і Шорнай. У сувязі з гэтым уводзілася дадатковая нашыўка з белай тканіны ў выглядзе прамавугольніка з нумарам дома пражывання. Да кастрычніка 1942 г. тэрыторыя гета была падзелена на 5 жылых частак, якія разам ахоплівалі 273 дамы. Распараджэннем палявога каменданта ад 19 ліпеня 1941 г. забаранялася знаходжанне яўрэяў па-за гета. Выходзіць з гета маглі толькі ўключаныя ў склад працоўных калон. «Працоўныя калоны пакідаюць яўрэйскі раён толькі па спецыяльных накіраваннях да месца працы, якія выдаюцца Мінскай гарадской управай. За парушэнне гэтага распараджэння – расстрэл».

Яўрэі як працоўная сіла выкарыстоўваліся ва ўстановах вермахта, нямецкага цывільнага ўпраўлення і на вытворчасці. Акрамя гэтага, адміністрацыя гета магла ствараць на яго тэрыторыі швейныя, сталярныя, слясарныя і іншыя майстэрні. У першую чаргу яны выконвалі заказы вермахта, а потым нямецкіх устаноў. Усе даходы ад працы майстэрняў, таксама як і даходы ад выкарыстання наёмнай працы яўрэяў, павінны былі паступаць у бюджэт рэйхскамісара.

Акупацыйная адміністрацыя, у сувязі са значнай колькасцю яўрэйскіх спецыялістаў на прадпрыемствах Мінска, апынулася перад дылемай. З аднаго боку, неабходна было забяспечваць заказы вермахта, а з другога – неабходна было дакладна праводзіць «канчатковае вырашэнне», г. зн. ліквідаваць яўрэйскае насельніцтва. Для таго, каб замяніць яўрэяў неяўрэямі, неабходны быў час. Мінская гарадская ўправа арганізавала вучэбны камбінат для падрыхтоўкі спецыялістаў. Інструкцыя ад 30 лістапада 1942 г. рэкамендавала перадачу цэлых груп яўрэяў прамысловым прадпрыемствам, якія, са свайго боку, унутры прадпрыемства абсталююць уласныя гета для гэтых яўрэяў. «Распыленне на дробныя

гражданского управления и на промышленном производстве. Помимо этого администрация гетто могла создавать на его территории пошивочные, сапожные, столярные, слесарные и другие мастерские. В первую очередь они выполняли заказы вермахта, а затем немецких учреждений. Все доходы от работы мастерских, так же как и доходы от использования наемного труда евреев, должны были поступать в бюджет рейхскомиссара.

Оккупационная администрация, в связи со значительным количеством еврейских специалистов на предприятиях Минска, оказалась перед дилеммой. С одной стороны, необходимо было обеспечивать заказы вермахта, а с другой стороны – необходимо было неукоснительно проводить «окончательное решение», т.е. ликвидировать еврейское население. Для того, чтобы заменить евреев неевреями, необходимо было время. Минская городская управа организовала учебный комбинат для подготовки специалистов. Инструкция от 30 ноября 1942 г. рекомендовала передачу целых групп евреев промышленным предприятиям, которые, со своей стороны, внутри предприятия оборудуют собственные гетто для этих евреев. «Распыление на мелкие гетто, – отмечалось в инструкции, – конечно, не является идеальным решением вопроса, но в то же время связывает евреев с предприятием и предупреждает пустое шатание евреев по улицам». В связи с использованием еврейских рабочих между владельцами предприятий, с одной стороны, и полицейскими службами, с другой, начались трения. Ведомство Гиммлера настаивало на немедленном «решении» проблемы, хозяева тормозили, объективно ссылаясь на интересы фронта. В апреле 1943 г. на совещании окружных комиссаров, руководителей отделов и отделений генерального комиссариата в г. Минске начальник полиции безопасности и СД оберштурмбанфюрер Э. Штраух, начальник СС и полиции генерального округа бригаденфюрер СС К. фон Готберг потребовали увольнения евреев.

гета, — адзначалася ў інструкцыі, — канешне, не з'яўляецца ідэальным рашэннем пытання, але ў той жа час звязвае яўрэяў з прадпрыемствам і прадухіляе пустое бадзянне яўрэяў па вуліцах». У сувязі з выкарыстаннем яўрэйскіх рабочых паміж уласнікамі прадпрыемстваў, з аднаго боку, і паліцэйскімі службамі, з другога, пачаліся непаразуменні. Ведамства Гімлера настойвала на неадкладным «рашэнні» праблемы, гаспадары тармазілі, аб'ектыўна спасылаючыся на інтарэсы фронту. У красавіку 1943 г. на нарадзе акруговых камісараў, кіраўнікоў аддзелаў і аддзяленняў генеральнага камісарыята ў горадзе Мінску начальнік паліцыі бяспекі і СД оберштурмбанфюрэр Э.Штраўх, начальнік СС і паліцыі генеральнай акругі брыгадэнфюрэр СС К. фон Готберг запатрабавалі звальнення яўрэяў.

Па звестках генеральнага камісарыята, у Мінску да канца сакавіка 1942 г. было зарэгістравана 20 000 працаздольных яўрэяў. Да канца верасня 1942 г. ў горадзе працавала 55 000 мясцовых рабочых, 10 000 яўрэяў і 2000 ваеннапалонных, г. зн. колькасць працуючых яўрэяў скарацілася напалову.

Зондэргета № 1. У лістападзе 1941 г. частка гета па вуліцах Рэспубліканскай, Апанскага, Абутковай і Шорнай была аддзелена калючым дротам. Гэтая тэрыторыя стала называцца зондэргета №1. Паміж вуліцамі Кустарнай, Дзімітрава, Шпалернай, Астроўскага і Нямігай каля васьмі месяцаў (20 лістапада 1941г.—28 ліпеня 1942г.) існавала зондэргета № 2. Тут былі паселены дэпартаваныя з рэйха яўрэі. З пазначаных да дэпартацыі з рэйха 50 тыс. яўрэяў 25 тыс. планавалася даставіць у Мінск. Першы транспарт з яўрэямі выехаў з Гамбурга 8 лістапада і прыбыў у Мінск 10 лістапада 1941 г. Усяго ў лістападзе 1941 г. ў мінскае гета даставілі з Гамбурга, Дзюсельдорфа, Франкфурта-на-Майне, Берліна, Брэмена, Вены і Брно 6962 чалавек.

Дастаўленых 10 лістапада яўрэяў пад канвоем прывялі ў гета, дзе напярэдадні адбыўся пагром. Эсэсавец Мюлер распарадзіўся, каб прыбылыя прывялі жытло

По сведениям генерального комиссариата, в Минске к концу марта 1942 г. было зарегистрировано 20 000 работоспособных евреев. К концу сентября 1942 г. в городе работало 55 000 местных рабочих, 10 000 евреев и 2000 военнопленных, то есть число работающих евреев сократилось наполовину.

Зондергетто № 1. В ноябре 1941 г. часть гетто по улицам Республиканской, Опанского, Обувной и Шорной была отделена колючей проволокой. Эта территория стала называться зондергетто №1. Между улицами Кустарной, Димитрова, Шпалерной, Островского и Немигой около восьми месяцев (20 ноября 1941г. – 28 июля 1942г.) существовало зондергетто № 2. Здесь были поселены депортированные из рейха евреи. Из намеченных к депортации из рейха 50 тыс. евреев 25 тыс. планировалось доставить в Минск. Первый транспорт с евреями выехал из Гамбурга 8 ноября и прибыл в Минск 10 ноября 1941 г. Всего в ноябре 1941 г. в минское гетто доставили из Гамбурга, Дюссельдорфа, Франкфурта-на-Майне, Берлина, Бремена, Вены и Брно 6962 человека.

Доставленных 10 ноября евреев под конвоем привели в гетто, где накануне состоялся погром. Эсэсовец Мюллер распорядился, чтобы прибывшие привели жилье в порядок и очистили место для следующих за ними переселенцев. Депортированный из Гамбурга Х.Розенберг, которого доставили в минское гетто 10 ноября 1941 г., вспоминал: «Сотни трупов покрывали землю. Повсюду была кровь, и на печах, и на столах еще стояла еда. Во всех помещениях царил полнейший беспорядок. Нельзя было найти ни единой живой души. В помещениях не было ни света, ни воды, ни стекол в окнах, ни обогрева, отсутствовали стулья, столы, кровати».

Эшелоны продолжали прибывать. Управление зондергетто осуществлялось через отдельный еврейский совет. Его возглавляли доктор Франк из Гамбурга и Э.Харф из Бремена, которые имели прямые контакты с В.Кубе. Распределе-

ў парадак і ачысцілі месца для наступных перасяленцаў. Дэпартаваны з Гамбурга Х.Розенберг, якога даставілі ў мінскае гета 10 лістапада 1941 г., прыгадваў: «Сотні трупаў пакрывалі зямлю. Паўсюль была кроў, і на печах, і на сталах яшчэ стаяла ежа. Ва ўсіх памяшканнях панаваў суцэльны беспарадак. Нельга было знайсці ніводнай жывой душы. У памяшканнях не было ні святла, ні вады, ні шкла ў вокнах, ні абагрэву, адсутнічалі крэслы, сталы, ложкі».

Эшалоны працягвалі прыбываць. Кіраванне зондэргета ажыццяўлялася праз асобны яўрэйскі савет. Яго ўзначальвалі доктар Франк з Гамбурга і Э.Харф з Брэмена, якія мелі прамыя кантакты з В.Кубэ. Размеркаваннем жылля ў гета займаўся жыллёвы аддзел.

Вядома, што В.Кубэ супраціўляўся накіраванню ў генеральную акругу новых эшалонаў з яўрэямі. Аднак гэтыя эшалоны прыходзілі па раскладзе. З 28 лістапада 1941 г. па 5 кастрычніка 1942 г. былі дастаўлены 23 904 чалавекі. Дакладная колькасць яўрэяў, прывезеных у Мінск з краін Заходняй Еўропы на працягу 1941—1943 гг., не вызначана. У розных крыніцах прыводзяцца лічбы ад 25 да 80 тысяч.

Скучанасць і голад у гета прыводзілі да хвароб. Нарастаючая колькасць інфекцыйных захворванняў у горадзе і заразныя хваробы ў гета маглі прывесці да эпідэміі. Каб не давесці да гэтага, летам 1941 г. немцы дазволілі адкрыць у гета 2 бальніцы, якія былі ўкамплектаваны яўрэямі, звольненымі з гарадскіх бальніц. Частка з іх стала працаваць у дзіцячым і інвалідным дамах у гета. Яўрэйскаму савету ўдалося арганізаваць для сірот дзіцячы дом на Заслаўскай вуліцы, ля самай мяжы гета. У красавіку 1943 г. ён быў знішчаны.

Дзеці былі самым вострым болем жыхароў гета. Імкнучыся ўратаваць дзяцей, бацькі аддавалі іх знаёмым і нават незнаёмым людзям па-за гета. Рызыкуючы жыццём, многія мінчане шчыра імкнуліся дапамагчы выратаваць дзяцей. У справаздачы за кастрычнік—лістапад 1942 г. гарадскі камісар запісаў: «Упер-

нием жилья в гетто занимался жилищный отдел.

Известно, что В.Кубе сопротивлялся направлению в генеральный округ новых эшелонов с евреями. Однако эти эшелоны следовали по расписанию. С 28 ноября 1941 г. по 5 октября 1942 г. были доставлены 23 904 человека. Точное число евреев, привезенных в Минск из стран Западной Европы на протяжении 1941 – 1943 гг., не установлено. В разных источниках приводятся цифры от 25 до 80 тысяч.

Скученность и голод в гетто приводили к болезням. Растущее количество инфекционных заболеваний в городе могло сомкнуться с заразными болезнями в гетто и привести к эпидемии. Чтобы не допустить этого, летом 1941 г. немцы разрешили открыть в гетто 2 больницы, которые были укомплектованы евреями, уволенными из городских больниц. Часть из них стала работать в детском и инвалидном домах в гетто. Еврейскому совету удалось организовать для сирот детский дом на Заславской улице у самой границы гетто. В апреле 1943 г. он был уничтожен.

Дети были самой острой болью обитателей гетто. Стараясь спасти ребятишек, родители отдавали их знакомым и даже незнакомым людям вне гетто. Рискуя жизнью, многие минчане искренне стремились помочь спасти детей. В отчете за октябрь – ноябрь 1942 г. городской комиссар записал: «Впервые в гетто не отмечено ни одного рождения». К этому времени в гетто насчитывалось 2127 детей, или 22,5% жителей. В Минске вне гетто 15 июня 1942 г. насчитывалось 102 139 человек, в их числе до 18 лет – 44 892, или 44%. В процентном отношении детей в гетто было вдвое меньше. Гонимые голодом, они часто пробирались в «русский район», где нищенствовали и добывали продукты. В феврале 1942 г. была устроена облава на еврейских детей. На грузовике их вывезли на еврейское кладбище и там расстреляли.

В годы оккупации в Минске работало несколько школ. Распоряжением ко-

шыню ў гета не адзначана ніводнага нараджэння». Да гэтага часу ў гета налічвалася 2127 дзяцей, ці 22,5% жыхароў. У Мінску па-за гета 15 чэрвеня 1942 г. налічвалася 102 139 чалавек, у тым ліку да 18 гадоў 44 892, ці 44%. У працэнтных суадносінах дзяцей у гета было ўдвая менш. Гнаныя голадам, яны часта прабіраліся ў «рускі раён», дзе жабравалі і здабывалі прадукты. У лютым 1942 г. была зроблена аблава на яўрэйскіх дзяцей. На грузавіку іх вывезлі на яўрэйскія могілкі і там расстралялі.

У гады акупацыі ў Мінску працавала некалькі школ. Распараджэннем камісара г. Мінска Кайзера ад 17 кастрычніка 1941 г. яўрэйскім дзецям наведванне школ было забаронена.

Хроніка гібелі гета. Не выклікае сумнення, што з самага пачатку мінскае гета стваралася для зручнай ліквідацыі людзей. Акупанты правялі дакладны перапіс яўрэйскага насельніцтва, затым маркіравалі яго жоўтымі знакамі адрознення і ізалявалі ў гета. Ізаляцыя была неабходная, каб схаваць масавае знішчэнне ад астатніх жыхароў. Знікалі тысячы людзей, а пра маштабы трагедыі не падазравалі нават жыхары горада. Вязні гета ў сваіх успамінах называюць буйнымі пагромы 7 лістапада, 20 лістапада 1941 г., 2 сакавіка, 28—31 ліпеня 1942 г. і кастрычніцкі 1943 г., у выніку якіх гета было ліквідавана. У прамежках паміж пагромамі ні на дзень у гета не спыняліся аблавы, арышты, расстрэлы.

У зводцы паліцыі бяспекі і СД ад 9 сакавіка 1942 г. пазначана: «Падчас антыяўрэйскай акцыі 2.3 і 3.3 у Мінску было расстраляна 3412 яўрэяў, у Вілейцы — 302 чал., у Баранавічах — 2007 чал. Усяго быў падвергнуты экзекуцыі 5721 яўрэй...» У справаздачы паліцыі бяспекі і СД у Берлін, датаванай 8 мая 1942 г., паведамляецца аб раскрыцці сеткі камуністычнага падполля ў горадзе, падкрэсліваецца, што фінансаванне супраціўлення ажыццяўлялася ў асноўным за кошт ахвяраванняў з гета. І далей: «Следства ў гэтым накірунку далей не праводзілася, бо прадугледжана ліквідацыя гета».

миссара г. Минска Кайзера от 17 октября 1941 г. еврейским детям посещение школ было запрещено.

Хроника гибели гетто. Не вызывает сомнения, что с самого начала минское гетто создавалось для удобства ликвидации людей. Оккупанты провели тщательную перепись еврейского населения, затем маркировали его желтыми знаками отличия и изолировали в гетто. Изоляция была необходима, чтобы скрыть массовое уничтожение от остальных жителей. Исчезали тысячи людей, а о масштабах трагедии не подозревали даже жители города. Узники гетто в своих воспоминаниях называют крупными погромы 7 ноября, 20 ноября 1941 г., 2 марта, 28 – 31 июля 1942 г. и октябрьский 1943 г., в результате которых гетто было ликвидировано. В промежутках между погромами ни на день в гетто не прекращались облавы, аресты, расстрелы.

В сводке полиции безопасности и СД от 9 марта 1942 г. значится: «Во время антиеврейской акции 2.3 и 3.3 в Минске было расстреляно 3412 евреев, в Вилейке – 302 человека, в Барановичах – 2007 человек. Всего был подвергнут экзекуции 5721 еврей...» В отчете полиции безопасности и СД в Берлин, датированном 8 мая 1942 г., сообщается о разоблачении сети коммунистического подполья в городе и подчеркивается, что финансирование сопротивления осуществлялось в основном за счет пожертвований из гетто. И далее: «Следствие в этом направлении дальше не проводилось, так как предусмотрена ликвидация гетто».

Четвертый погром начался 28 июля 1942 г. и продолжался 4 дня. Людей убивали на территории гетто, а также вывозили в «душегубках» и крытых грузовых машинах в Тростенец к заранее подготовленным могилам. Примерно 30 грузовиков и 4 «душегубки» совершали по 5 – 6 рейсов туда и обратно на протяжении четырех дней. Июльский погром охватил и особое гетто (зондергетто). В.Кубе написал о гибели «в самом Минске» 10 000 человек. По сведениям минской биржи труда, на 9 апреля 1943

Чацвёрты пагром пачаўся 28 ліпеня 1942 г. і працягваўся 4 дні. Людзей забівалі на тэрыторыі гета, а таксама вывозілі ў «душагубках» і крытых грузавых машынах у Трасцянец да загадзя падрыхтаваных магіл. Прыкладна 30 грузавікоў і 4 «душагубкі» рабілі па 5—6 рэйсаў туды і назад на працягу чатырох дзён. Ліпеньскі пагром закрануў і асобае гета (зондэргета). В.Кубэ паведаміў аб гібелі «ў самім Мінску» 10 000 чалавек. Па звестках мінскай біржы працы, на 9 красавіка 1943 г. ў гета засталося 8500 працаздольных мясцовых яўрэяў.

21 чэрвеня 1943 г. прыйшоў загад рэйхсфюрэра СС аб ліквідацыі ўсіх гета на тэрыторыі Остланда. З 1 жніўня 1943 г. працаздольным яўрэям забаранялася працаваць па-за канцэнтрацыйнымі лагерамі.

Ліквідацыю гета ў кастрычніку 1943 г. праводзіла мінскае СД з дапамогай служачых 26-га паліцэйскага палка, якія прыбылі з Беластока, і 13-га батальёна СД, задача якога была ў ачапленні гета. Ахоўнікі стаялі ў 30 метрах адзін ад аднаго і неслі службу з 6 гадзін раніцы да 10 гадзін вечара на працягу шасці тыдняў. За гэты час усіх яўрэяў вывезлі ў Трасцянец ці забілі на месцы. Асноўная маса насельніцтва гета загінула ці памерла ад голаду, хвароб, частка выйшла ў партызанскія зоны, невялікая колькасць уратавалася ў міні-гета на прадпрыемствах, некалькі чалавек – у падзямеллях гета.

Лагер смерці Трасцянец. Трасцянецкі лагер смерці быў арганізаваны нацыстамі ў верасні 1941 г. за 10 км ад Мінска для масавага знішчэння грамадзянскага насельніцтва і савецкіх ваеннапалонных. Па колькасці знішчаных вязняў ён з'яўляецца самым буйным на тэрыторыі былога СССР і чацвёртым у Еўропе ў сістэме нацысцкіх лагераў смерці пасля Асвенціма, Майданака і Трэблінкі. Масавыя расстрэлы праводзіліся ва ўрочышчах Благоўшчына. З верасня 1941 г. па кастрычнік 1943 г. тут было забіта 150 тыс. чалавек. Затым нацысты спынілі экзекуцыі і перанеслі іх ва ўрочышча Шашкоўка каля вёскі Малы Трасцянец, дзе з кастрычніка 1943 г. па чэрвень 1944 г. было знішчана больш за 50 тыс. чалавек. З Мінска ў гэты лагер пастаянна ажыццяўлялі свае рэйсы машыны-«душагубкі». У лагеры Трасцянец з поўнай нагрузкай працавала крэмацыйная печ, у якой спальвалі трупы расстраляных і задушаных газамі ахвяр. Попел з крэмацыйнай печы раскідваўся ў якасці ўгнаення на палях размешчанай у раёне лагера падсобна-

г. в гетто осталось 8500 трудоспособных местных евреев.

21 июня 1943 г. последовал приказ рейхсфюрера СС о ликвидации всех гетто на территории Остланда. С 1 августа 1943 г. трудоспособным евреям запрещалось работать вне концентрационных лагерей.

Ликвидацию гетто в октябре 1943 г. проводило минское СД с помощью служащих 26-го полицейского полка, прибывших из Белостока, и 13-го белорусского батальона СД, задача которого состояла в оцеплении гетто. Охранники стояли в 30 метрах друг от друга и несли службу с 6 часов утра до 10 часов вечера на протяжении шести недель. За это время всех евреев вывезли в Тростенец или убили на месте. Основная масса населения гетто погибла или умерла от голода, болезней, часть вышла в партизанские зоны, небольшое число уцелело в минигетто на предприятиях, несколько человек – в подземельях гетто.

Лагерь смерти Тростенец. Тростенецкий лагерь смерти был организован нацистами в сентябре 1941 г. в 10 км от Минска для массового уничтожения гражданского населения и советских военнопленных. По числу уничтоженных жертв он является самым крупным на территории бывшего СССР и четвертым в Европе в системе нацистских лагерей смерти после Освенцима, Майданека и Треблинки. Массовые расстрелы проводились в урочище Благовщина. С сентября 1941 г. по октябрь 1943 г. здесь было убито 150 тыс. человек. Затем нацисты прекратили экзекуции и перенесли их в урочище Шашковка около деревни Малый Тростенец, где с октября 1943 г. по июнь 1944 г. было уничтожено более 50 тыс. человек. Из Минска в этот лагерь постоянно совершали свои рейсы машины-«душегубки». В лагере Тростенец с полной нагрузкой работала кремационная печь, в которой сжигали трупы расстрелянных и удушенных газами жертв. Пепел из кремационной печи разбрасывался в качестве удобрения на полях расположенного в районе лагеря подсобно-

трычніка 1943 г. па чэрвень 1944 г. было знішчана больш за 50 тыс. чалавек. З Мінска ў гэты лагер пастаянна рабілі свае рэйсы спецыяльна абсталяваныя машыны-«душагубкі». У лагеры Трасцянец з поўнай нагрузкай працавала крэмацыйная печ, у якой палілі трупы расстраляных і задушаных газамі ахвяр. Попел з крэмацыйнай печы раскідваўся ў якасці ўгнаення на палі размешчанай у раёне лагера падсобнай гаспадаркі, якая належала ўпраўленню паліцыі бяспекі і СД. Усяго, паводле афіцыйных звестак, тут загінула 206 500 чалавек. У Трасцянцы былі знішчаны дзесяткі тысяч яўрэяў з Беларусі, Германіі і іншых краін Еўропы. Транспарты з яўрэямі з Аўстрыі, Галандыі, Германіі, Венгрыі, Польшчы, Францыі і Чэхаславакіі для адпраўкі сюды фарміраваліся ў Берліне, Гановеры, Дортмундзе, Мюнстэры, Дзюсельдорфе, Кёльне, Франкфурце-на-Майне, Каселі, Штутгарце, Нюрнбергу, Мюнхене, Вене, Брэслаў, Празе і Брно. У звароце мінчан да Сталіна ў жніўні 1944 г. гаварылася аб 40 тыс. замежных яўрэяў, якія загінулі ў гета Мінска і яго ваколіц.

Лагер па вуліцы Шырокай. У цэнтры Мінска на вуліцы Шырокай (цяпер Куйбышава) знаходзіўся перасыльны лагер для грамадзянскага насельніцтва. Тут утрымліваліся зняволеныя з Мінска, Бабруйска, Вілейкі, Барысава і іншых гарадоў Беларусі. У верасні 1943 г. сюды перавезлі і зняволеных са Смаленскай турмы ў сувязі з набліжэннем да горада наступаючых савецкіх войск. Агульная колькасць вязняў у гэтым лагеры даходзіла да 2500 чалавек. Зняволеныя ўтрымліваліся ў жахлівых умовах. Яны атрымлівалі ў суткі 200—250 грамаў аўсянага хлеба з драўняным пілавіннем і кубак «баланды». Адсюль частку людзей адпраўлялі ў лагеры Германіі, а астатніх у «душагубках» адвозілі ў крэматорый Трасцянца.

Эканамічнае і сацыяльна-культурнае жыццё. Эканамічнае жыццё г. Мінска ў першую чаргу было звязана з функцыянаваннем уцалелых прамысловых і іншых гаспадарчых прадпрыемстваў і уста-

го хозяйства, принадлежавшего управлению полиции безопасности и СД. Всего, по официальным данным, здесь погибло 206 500 человек. В Тростенце были уничтожены десятки тысяч евреев из Беларуси, Германии и других стран Европы. Транспорты с евреями из Австрии, Голландии, Германии, Венгрии, Польши, Франции и Чехословакии для отправки сюда формировались в Берлине, Ганновере, Дортмунде, Мюнстере, Дюссельдорфе, Кёльне, Франкфурте-на-Майне, Касселе, Штутгарте, Нюрнберге, Мюнхене, Вене, Бреслау, Праге и Брно. В обращении минчан к Сталину в августе 1944 г. говорилось о 40 тыс. иностранных евреев, погибших в гетто Минска и его окрестностях.

Лагерь по улице Широкой. В центре Минска на улице Широкой (ныне Куйбышева) находился пересыльный лагерь для гражданского населения. Здесь содержались заключенные из Минска, Бобруйска, Вилейки, Борисова и других городов Белоруссии. В сентябре 1943 г. сюда перевезли и заключенных из Смоленской тюрьмы в связи с приближением к городу наступавших советских войск. Общее число узников в этом лагере доходило до 2500 человек. Заключенные содержались в ужасных условиях. Они получали в сутки 200–250 граммов овсяного хлеба с древесными опилками и кружку «баланды». Отсюда часть людей отправляли партиями в лагеря Германии, а остальных специально оборудованные машины-«душегубки» отвозили в крематорий Тростенца.

Экономическая и социально-культурная жизнь. Экономическая жизнь г. Минска в первую очередь была связана с функционированием сохранившихся промышленных и других хозяйственных предприятий и учреждений. Оккупанты в связи с провалом «блицкрига» вынуждены были уделять значительное внимание восстановлению и деятельности производственных предприятий Минска, чтобы поставить их на службу Германии. По данным на декабрь 1941 г., в городе функционировали 73 промыш-

ноў. Акупанты ў сувязі з правалам «бліцкрыга» вымушаны былі аддаваць значную ўвагу аднаўленню і дзейнасці вытворчых прадпрыемстваў Мінска, каб паставіць іх на службу Германіі. Паводле даных на снежань 1941 г., у горадзе функцыянавалі 73 прамысловыя прадпрыемствы. Былі аднoўлены бровар, дражджавы завод, хлебазавод «Аўтамат», заводы «Металіст», вагонарамонтны, імя Варашылава, абутковая фабрыка і інш. За 6 месяцаў акупацыі была аднoўлена работа ў 56 з 60 магазінаў. На красавік 1943 г. ў Мінску працавалі 150 прадпрыемстваў, з іх 14 тэкстыльных, 20 металургічных, 41 будаўнічае, 13 харчовай прамысловасці, 108 грамадзянскіх і вайсковых устаноў. Як правіла, кіраванне прадпрыемствам узначальваў дырэктар пад кіраўніцтвам шэфа-немца. Служачыя і рабочыя камплектаваліся з ліку мясцовых працаўнікоў.

Асаблівасцю гітлераўскай акупацыйнай эканамічнай палітыкі з'яўлялася падтрымка прыватнага прадпрымальніцтва, якое рэгламентавалася распараджэннямі генеральнага камісара. Так, згодна з распараджэннем ад 26 лістапада 1942 г., кожны чалавек мог займацца рамяством, для чаго неабходна было атрымаць дазвол, які выдаваўся на пэўны тэрмін з правам далейшага прадаўжэння. Рамеснікі маглі аб'ядноўвацца ў цэхі па прафесіі. Дазвалялася таксама набываць патэнты на арэнду дробных прадпрыемстваў, у асноўным бытавога абслугоўвання: шавецкіх, швейных, клямарных, кушнерных, цырульняў і г. д. Быў вызначаны спіс рамёстваў для дробнага прадпрымальніцтва. Усе рамёствы падзяляліся на некалькі катэгорый: будаўнічыя (муляры, цесляры, тынкоўшчыкі, маляры, печнікі, камінары, будаўнікі дарог, рэзчыкі каменю, ганчары, шкляры); металічныя (кавалі, слесары, машынабудаўнікі, токары, рамеснікі, бляхары, электрыкі, механікі); тэкстыльныя і гарбарныя (шаўцы, ткачы, краўцы, вышывальшчыкі, гарбары, прадзільшчыкі, вяровачнікі); харчовыя (пекары, кандытары, мяснікі); іншыя рамёствы (друкары, пераплётчыкі, майстры музычных інструментаў, цырульнікі, фарба-

ленных предприятия. Были восстановлены пивоваренный, дрожжевой заводы, хлебозавод «Автомат», заводы «Металлист», вагоноремонтный, имени Ворошилова, обувная фабрика и др. За 6 месяцев оккупации была восстановлена работа 56 из 60 магазинов. На апрель 1943 г. в Минске работали 150 предприятий, из них 14 текстильных, 20 металлургических, 41 строительное, 13 пищевой промышленности, 108 гражданских и военных учреждений. Как правило, руководство предприятием осуществлял директор под руководством шефа-немца. Служащие и рабочие комплектовались из числа местных работников.

Особенностью гитлеровский оккупационной экономической политики являлась поддержка частного предпринимательства, которое регламентировалось распоряжениями генерального комиссара. Так, согласно распоряжению от 26 ноября 1942 г., каждый человек мог заниматься ремеслом, для чего необходимо было получить разрешение, которое выдавалось на определенный срок с правом дальнейшего продления. Ремесленники могли объединяться в цехи по профессиям. Разрешалось также приобретать патенты на аренду мелких предприятий. Был определен список ремесел для мелкого предпринимательства. Все ремесла разделялись на несколько категорий: строительные (каменщики, плотники, штукатуры, маляры, печники, трубочисты, строители дорог, резчики камня, гончары, стекольщики); металлические (кузнецы, слесари, машиностроители, токари, ремесленники, жестянщики, электрики, механики); текстильные и кожевенные (сапожники, ткачи, портные, вышивальщики, кожевенники, прядильщики, веревочники); продуктовые (пекари, кондитеры, мясники); иные ремесла (печатники, переплетчики, мастера музыкальных инструментов, парикмахеры, красильщики, фотографы, прачки). «Беларуская газэта» в номере от 10 мая 1942 г. сообщала, что в Минске насчитывалось 505 частных предприятий, в том числе 260 швей-

вальшчыкі, фатографы, прачкі). «Беларуская газэта» ў нумары ад 10 мая 1942 г. паведамляла, што ў Мінску налічвалася 505 прыватных прадпрыемстваў, у тым ліку: 260 швейных, 73 кравецкія, 51 слясарная, 20 гадзіннікавых, 3 гарбарныя, 6 бляшаных, 8 музычных.

Усе прадпрыемствы абавязаны былі весці строгую справаздачнасць і дакладна плаціць падаткі. Працягласць працоўнага тыдня складала 6 дзён, адпачынкаў не было. На прадпрыемствах працоўны дзень доўжыўся 10 гадзін, ва ўстановах — 8 гадзін. Акрамя выхаднога, прызнаваліся рэлігійныя святы: Каляды, Вадохрышча, Васілле (Новы год па старым стылі), Грамніцы, Вербніца, Вялікдзень, Ушэсце, Тройца, Благавешчанне, Юр'я, Св. Мікалая (вясенні), Іаана Хрысціцеля, Пятра і Паўла, Прарока Ільі, Спас, Прачыстая, Нараджэнне Дзевы Марыі, Святога Крыжа, Святога Мікалая (зімовага), а таксама Новы год і інш.

Заробак рэгуляваўся спецыяльным распараджэннем ад 2 снежня 1941 г. Крытэрыем для яго налічэння былі савецкія тарыфы, якія дзейнічалі на 20 чэрвеня 1941 г. Усе работнікі прадпрыемстваў падзяляліся на 5 катэгорый: чорнарабочыя (0,80 руб. за гадзіну), неабучаныя работнікі, ці рабочыя-памочнікі, старэйшыя за 18 гадоў (1,00 руб), маладзейшыя за 18 гадоў (0,80 руб.), маладзейшыя за 16 гадоў (0,50 руб.); абучаныя работнікі (1,35 руб.); работнікі-спецыялісты (1,70 руб.); майстры (2,50 руб.); неабучаныя жанчыны для тыпова жаночай працы (0,80 руб.), маладзей за 18 гадоў (0,60 руб.)

Заробак настаўніка быў меншы, чым заробак кваліфікаванага рабочага, ён складаў 300—400 руб. Вышэй былі заробкі на прадпрыемствах, якія з'яўляліся прадстаўніцтвамі нямецкіх фірм. Заробак не мог забяспечыць спажывецкі мінімум насельніцтва з-за надзвычайна высокіх коштаў на прадукты харчавання. Высілкі адміністрацыі горада, якая ўказамі спрабавала рэгуляваць цэны на прадукты, поспеху не мелі. Так, кілаграм хлеба па норме павінен быў каштаваць 1

ных, 73 портняжных, 51 слесарное, 20 часовых, 3 кожевенных, 6 жестяницких, 8 музыкальных.

Все предприятия обязаны были вести строгую отчетность и исправно платить налоги. Продолжительность рабочей недели составляла 6 дней, отпуска не предоставлялись. На предприятиях рабочий день длился 10 часов, в учреждениях – 8 часов. Кроме выходного, признавались религиозные праздники: Рождество, Крещение, Василье (Новый год по старому стилю), Громницы, Вербница, Пасха, Вознесение, Троица, Благовещение, Юрия, Св. Николая (весенний), Иоанна Крестителя, Петра и Павла, Пророка Ильи, Спас, Успение Богородицы, Рождество Богородицы, Святого Креста, Святого Николая (зимнего), а также Новый год и др.

Заработная плата регулировалась специальным распоряжением от 2 декабря 1941 г. Критерием для ее начисления были советские тарифы, действовавшие на 20 июня 1941 г. Все работники предприятий делились на 5 категорий: чернорабочие (0,80 руб. в час), необученные работники, или рабочие-помощники старше 18 лет (1,00 руб.), моложе 18 лет (0,80 руб.), моложе 16 лет (0,50 руб.); обученные работники (1,35 руб.); работники-специалисты (1,70 руб.); мастера (2,50 руб.); необученные женщины для типично женской работы (0,80 руб.), моложе 18 лет (0, 60 руб.).

Зарплата учителя была меньше, чем зарплата квалифицированного рабочего, она составляла 300 – 400 руб. Выше были заработки на предприятиях, которые являлись представительствами немецких фирм. Зарплата не могла обеспечить прожиточный минимум населения из-за чрезвычайно высоких цен на продукты питания. Усилия администрации города, которая указами пыталась регулировать цены на продукты, успеха не имели. Так, килограмм хлеба по норме должен был стоить 1 руб. 20 коп., но в лавках его не было, а на черном рынке он стоил 35 руб.

Даже квалифицированному рабочему не хватало зарплаты на удовлетворение

руб. 20 кап., але ў крамах яго не было, а на чорным рынку ён каштаваў 35 руб.

Нават кваліфікаванаму рабочаму не хапала заробку на задавальненне самых простых патрэб, таму рабочы, каб пракарміць сям'ю, быў вымушаны жыць са свайго агарода. Асабліва востра ў гады акупацыі стаяла жыллёвая праблема. Камунальныя паслугі ў Мінску ў сярэднім каштавалі 50—70 руб. штомесяц, што складала 15—25% ад заробку галавы сям'і.

У горадзе дзейнічала каменданцкая гадзіна. Зімой з 19 да 7 гадзін раніцы, летам з 21 да 5 гадзін раніцы. Грамадзянскія асобы, затрыманыя ў забаронены час без дазвольных дакументаў, арыштоўваліся.

Важнае значэнне ў гады вайны набыло медыцынскае абслугоўванне. Першапачаткова акупанты гэтаму пытанню не надавалі ніякага значэння, але пасля, з-за страху масавых эпідэмій і страты патэнцыяльнай працоўнай сілы, яны памянялі свае адносіны.

Такім чынам, сацыяльна-эканамічнае жыццё ў Мінску рэгулявалася нямецкай адміністрацыяй, якая стварала ўмовы для функцыянавання прадпрыемстваў і ўстаноў Мінска дзеля патрэб Германіі.

3. МІНСКАЕ АНТЫФАШЫСЦКАЕ ПАДПОЛЛЕ

Функцыянаванне ў Мінску ў гады нямецка-фашысцкай акупацыі органаў ваеннага і адміністрацыйнага кіравання залежала не толькі ад сітуацыі на фронце, але і ад адносін да новых парадкаў гараджан. Многія з іх сталі ўдзельнікамі антыфашысцкага падполля, якое дзейнічала ў беларускай сталіцы з ліпеня 1941 г. па ліпень 1944 г. Аснову патрыятычнага руху склалі карэнныя мінчане, былыя савецкія ваеннаслужачыя, бежанцы з заходніх раёнаў Беларусі, вязні гета, ваеннапалонныя. Арганізуючая роля ў вызваленчай барацьбе жыхароў горада належала членам Камуністычнай партыі Беларусі. Мінскае супраціўленне заняло дастойнае месца ў гісторыі Вялікай Айчыннай і другой сусветнай войнаў.

самых простых потребностей, поэтому рабочий, чтобы прокормить семью, вынужден был жить с собственного огорода. Особенно остро в годы оккупации стояла жилищная проблема. Коммунальные услуги в Минске в среднем стоили 50 – 70 руб. в месяц, что составляло 15–25% от зарплаты главы семьи.

В городе действовал комендантский час. Зимой с 19 до 7 часов утра, летом с 21 до 5 часов утра. Гражданские лица, задержанные в запрещенное время без разрешающих документов, подвергались аресту.

Важное значение в годы войны приобретало медицинское обслуживание. Первоначально оккупанты этому вопросу внимания не уделяли, но впоследствии из-за боязни массовых эпидемий и потери потенциальной рабочей силы они изменили свое отношение.

Таким образом, социально-экономическая жизнь в Минске регулировалась немецкой администрацией, которая создавала условия для функционирования предприятий и учреждений Минска для нужд Германии.

3. МИНСКОЕ АНТИФАШИСТСКОЕ ПОДПОЛЬЕ

Функционирование в Минске в годы немецко-фашистской оккупации органов военного и административного управления зависело не только от ситуации на фронте, но и от отношения к новым порядкам горожан. Многие из них стали участниками антифашистского подполья, действовавшего в белорусской столице с июля 1941г. по июль 1944 г. Основу патриотического движения составили коренные минчане, бывшие советские военнослужащие, беженцы из западных районов Белоруссии, узники гетто, военнопленные. Организующая роль в освободительной борьбе жителей города принадлежала членам Коммунистической партии Белоруссии. Минское сопротивление заняло достойное место в истории Великой Отечественной и второй мировой войн.

Зарождение. Становление патриотического движения в Минске происходи-

Зараджэнне. Станаўленне патрыятычнага руху ў Мінску адбывалася на фоне адступлення часцей Чырвонай Арміі, якое працягвалася да снежаньскай 1941 г. бітвы пад Масквой. Стыхійны характар зараджэння падполля ўзмацняўся непадрыхтаванасцю ў пачатку вайны дзяржаўных і палітычных органаў улады да вядзення вайны ва ўмовах акупацыі.

Дом №34 па вул. Лугавая ў Мінску, дзе ў снежні 1941 г. адбылося пасяджэнне падпольнага гаркома КП(б)Б.

Дом №34 по ул. Луговая в Минске, где в декабре 1941 г. состоялось заседание подпольного горкома КП(б)Б.

Building N 34 in Lugovaya street in Minsk, where the first meeting of the Communist Party of Belarus underground city committee took place.

Карэнныя змены адбыліся пасля выхаду 29 чэрвеня 1941 г. дырэктывы СНК СССР і ЦК ВКП(б) партыйным і савецкім арганізацыям прыфрантавых абласцей аб мабілізацыі ўсіх сіл на барацьбу з германскім фашызмам, якая давала ўказанне на распальванне ў акупіраваных ворагам раёнах партызанскай вайны і падпольнага супраціўлення.

Выданне 13 ліпеня 1941 г. палявым камендантам Мінска загада аб роспуску арганізацый Камуністычнай партыі Беларусі прымусіла яе членаў прыняць меры да ўтойвання сваёй партыйнай прыналежнасці, пераходу на нелегальнае становішча.

...ло на фоне отступления частей Красной Армии, продолжавшегося до декабрьского 1941 г. сражения под Москвой. Стихийный характер зарождения подполья усугублялся неподготовленностью в начале войны государственных и политических органов власти к ведению борьбы в условиях оккупации. Коренные изменения произошли после выхода 29 июня 1941 г. директивы СНК СССР и ЦК ВКП(б) партийным и советским организациям прифронтовых областей о мобилизации всех сил на борьбу с германским фашизмом, дававшей указание на разжигание в оккупированных врагом районах партизанской войны и подпольного сопротивления.

Издание 13 июля 1941 г. полевым комендантом Минска приказа о роспуске организаций Коммунистической партии Белоруссии заставило ее членов принять меры к сокрытию своей партийной принадлежности, переходу на нелегальное положение.

Одними из первых в тайную войну с врагом вступили медицинские работники белорусской столицы. Руководствуясь гуманистическими принципами, под влиянием сложившейся ситуации, они принимали участие в подготовке и осуществлении побегов советских военнопленных из больниц, лазаретов, амбулаторий, в снабжении их необходимыми документами, одеждой, адресами явочных квартир. Сотрудники медицинских учреждений – коммунисты и беспартийные оказывали также необходимую помощь командирам и воинам Советской Армии, вышедшим из окружения и скрывавшимся от немцев на квартирах горожан.

В число участников стихийно зарождавшегося патриотического движения входили сотрудники 1-й больницы – доцент В.Анисимов, профессор Е.В.Клумов, врачи В.М.Гуринович, В.В.Плавинская, профессор И.А.Ветохин, медсестра В.Ф.Рубец; 2-й больницы – врач Л.Н.Козлова; 3-й больницы – доцент С.А.Прилуцкий; 2-й амбулатории – доктор М.И.Изох; Комаровской амбулатории – доктор В.К.Шикавко, 2-й аптеки –

Аднымі з першых у сакрэтную вайну з ворагам уступілі медыцынскія работнікі беларускай сталіцы. Кіруючыся гуманістычнымі прынцыпамі, пад уплывам узнікшай сітуацыі, яны прымалі ўдзел у падрыхтоўцы і ажыццяўленні ўцёкаў савецкіх ваеннапалонных з бальніц, лазарэтаў, амбулаторый, у забеспячэнні іх неабходнымі дакументамі, адзеннем, адрасамі явачных кватэр. Супрацоўнікі медыцынскіх устаноў камуністы і беспартыйныя аказвалі таксама неабходную дапамогу камандзірам і воінам Чырвонай Арміі, якія выйшлі з акружэння і хаваліся ад немцаў на кватэрах гараджан.

У лік удзельнікаў патрыятычнага руху, які зараджаўся стыхійна, уваходзілі супрацоўнікі 1-й бальніцы – дацэнт У.Анісімаў, прафесар Я.У.Клумаў, урачы В.М. Гурыновіч, В.У.Плавінская, прафесар І.А.Вятохін, медсястра В.Ф.Рубец; 2-й бальніцы – урач Л.М.Казлова; 3-й бальніцы – дацэнт С.А. Прылуцкі; 2-й амбулаторыі – доктар М.І.Ізох; Камароўскай амбулаторыі – доктар В.К.Шыкаўка; 2-й аптэкі – фармацэўт Л.Ф.Густарнік. Медыкі не пакідалі без увагі і цывільных асоб, сярод якіх знаходзілася нямала параненых, дзяцей, састарэлых людзей.

Акупанты рабілі ўсё магчымае для ўсталявання кантролю над насельніцтвам, якое засталося ў горадзе. У загадзе, які з'явіўся з гэтай нагоды, гаварылася пра неабходнасць усім грамадзянам паўторна прапісацца па месцы жыхарства, а ў выпадку страты пашпарта – атрымаць нямецкі. Л.Д.Драгун-Пастрэвіч і В.М.Салаўянчык, якія працавалі ў заявачным бюро гарадской управы, рызыкуючы, змаглі, выкарыстоўваючы бланкі, іншыя дакументы выдаць пашпарты і прапісаць у горадзе многіх будучых арганізатараў і кіраўнікоў антыфашысцкага супраціўлення. Разам з імі дапамагалі пераадольваць рэгістрацыйныя цяжкасці Я.Ф.Сарычава-Серафімава, З.З. Гало, І.А.Адамовіч і інш. Для хавання ў горадзе былых партыйных і савецкіх работнікаў даводзілася падроблівацъ даведкі, пасведчанні асобы, пашпарты.

фармацевт Л.Ф.Густарник. Медики не оставляли без внимания и гражданских лиц, среди которых находилось немало раненых, детей, пожилых людей.

Оккупанты делали все возможное для установления контроля над оставшимся в городе населением. В появившемся по этому поводу приказе говорилось о необходимости всем горожанам вторично прописаться по месту жительства, а в случае утери паспорта – получить немецкий. Работавшие в заявочном бюро городской управы Л.Д.Драгун-Пастревич и В.Н.Соловьянчик, с большим риском смогли, используя бланки и другие документы, выдать паспорта и прописать в городе многих будущих организаторов и руководителей антифашистского сопротивления. Вместе с ними помогали преодолевать регистрационные трудности Я.Ф.Саричева-Серафимова, З.З.Гало, И.А.Адамович и др. Для укрытия в городе бывших партийных и советских работников приходилось подделывать справки, удостоверения личности, паспорта.

Летом – осенью 1941 г. возникают зачатки организованного сопротивления. Растерянность, деморализация, разочарования первых дней войны постепенно отступали. Люди постоянно видели кровавые зверства оккупантов, из уст в уста передавали рассказы о ночных поджогах и террористических актах таинственных народных мстителей, о призывах Сталина ко всенародной борьбе. В городе от разных лиц, в том числе и от немецких антифашистов, становилось известным об ожесточенных боях в Брестской крепости, сражениях под Борисовом, о героической обороне Могилева, Гомеля и других белорусских городов. Так постепенно складывалась морально-психологическая основа для возникновения подпольных групп и организаций.

В Октябрьском районе Минска центром зарождения подпольного сопротивления стала плодоовощная база Минского горисполкома. На предприятии собралось немало бывших сотрудников городских учреждений, хорошо знавших друг

Разгубленасць, дэмаралізацыя, расчараванне першых дзён вайны паступова адступалі. Людзі ўвесь час бачылі крывавыя зверствы акупантаў, з вуснаў у вусны перадавалі звесткі пра начныя падпалы і тэракты таямнічых народных мсціўцаў, пра заклікі Сталіна да ўсенароднай барацьбы. У горадзе ад розных асоб, у тым ліку і ад нямецкіх антыфашыстаў, станавілася вядома пра жорсткія баі ў Брэсцкай крэпасці, бітвы пад Барысавам, пра гераічную абарону Магілёва, Гомеля і іншых беларускіх гарадоў. Так паступова стваралася маральна-псіхалагічная аснова для ўзнікнення падпольных груп і арганізацый.

У Кастрычніцкім раёне Мінска цэнтрам зараджэння падпольнага супраціўлення стала плодаагароднінная база Мінскага гарвыканкома. На прадпрыемстве сабралася нямала былых супрацоўнікаў гарадскіх устаноў, якія добра ведалі адзін аднаго па даваенным часе. Адным з першых арганізатараў патрыятычнага руху стаў былы намеснік дырэктара плодаагароднінная базы У.С.Шыловіч. Па яго прапанове ўжо ў ліпені 1941 г. ў доме Ф.В.Бранда (Паўночны завулак) прайшоў арганізацыйны сход, які паклаў пачатак існаванню на плодаагароднінная базе №1 падпольнай групы. У яе ўвайшлі У.С.Шыловіч (кіраўнік), І.К.Юрлевіч, А.Ф.Арнт, М.Кузьмінскі, М.П.Дрозд, Ф.В.Бранд і інш. Група Шыловіча дзякуючы пашырэнню вытворчай дзейнасці базы пастаянна папаўняла свае рады не толькі з ліку пражываўшых ў Кастрычніцкім раёне, але і ў іншых частках горада. Ужо летам—восенню 1941 г. ў полі зроку Шыловіча апынуліся вядомыя ў будучым арганізатары і кіраўнікі гарадскога падпольнага руху М.К.Каржанеўскі, К.І.Хмялеўскі і інш. Першыя арганізацыйныя мерапрыемствы падпольнай групы датычыліся галоўным чынам абмену інфармацыяй аб становішчы на фронце, сітуацыі ў Мінску, звестак аб заставшыхся ў горадзе членах партыі.

Амаль па такім жа сцэнарыі пачыналася падпольная дзейнасць на чыгуначным вузле. Складальнымі часткамі гэтага

друга по довоенному времени. Одним из первых организаторов патриотического движения стал бывший заместитель директора плодоовощной базы В.С.Шилович. По его предложению уже в июле 1941 г. в доме Ф.В.Бранда (Северный переулок) прошло организационное собрание, положившее начало существованию на плодоовощной базе № 1 подпольной группы. В нее вошли В.С.Шилович (руководитель), И.К.Юрлевич, А.Ф. Арндт, М.Кузьминский, Н.П.Дрозд, Ф.В.Бранд и др. Группа Шиловича благодаря расширению производственной деятельности базы постоянно пополняла свои ряды не только из числа проживавших в Октябрьском районе, но и в других частях города. Уже летом – осенью 1941 г. в поле зрения Шиловича оказались известные в будущем организаторы и руководители городского подпольного движения в Минске Н.К.Корженевский, К.И.Хмелевский и др. Первые организационные мероприятия подпольной группы касались главным образом обмена информацией о положении на фронте, ситуации в Минске, сведений об оставшихся в городе членах партии.

Почти по такому же сценарию начиналась подпольная деятельность на железнодорожном узле. Составными частями этого мощного транспортного центра не только Белоруссии, но и всей западной части бывшего СССР, являлись паровозное депо, вагоноремонтный завод имени Мясникова, железнодорожные товарная и пассажирская станции. В середине июля 1941 г. на квартире машиниста К.А.Павлечко прошло собрание представителей основных служб транспортного узла, которое выделило организационное ядро для образования подпольных групп и организаций. В него вошли (должности по довоенному времени) начальник железнодорожного депо Ф.С.Кузнецов, машинист железнодорожного узла К.А.Павлечко, начальник отдела кадров А.Л.Котиков, начальник вагоноремонтного пункта станции Минск-Товарный А.А.Вадковский, начальник станции Минск-Товарный

га магутнага транспартнага цэнтра не толькі Беларусі, але і ўсёй заходняй часткі былога СССР з'яўляліся паравознае дэпо, вагонарамонтны завод імя Мяснікова, таварная і пасажырская станцыі. У сярэдзіне ліпеня 1941 г. на кватэры машыніста К.А.Паўлечкі прайшоў сход прадстаўнікоў асноўных службаў транспартнага вузла, які вылучыў арганізацыйнае ядро для ўтварэння падпольных груп і арганізацый. У яго ўвайшлі (пасады па даваенным часе) начальнік чыгуначнага дэпо Ф.С.Кузняцоў, машыніст чыгуначнага вузла К.А.Паўлечка, начальнік аддзела кадраў А.Л.Коцікаў, начальнік вагонарамонтнага пункта станцыі Мінск-Таварны А.А.Вадкоўскі, начальнік станцыі Мінск-Таварны Г.М.Гамаліцкі, старшы вагонны майстар вагонарамонтнага пункта Б.А.Івашкевіч і інш. Так утварыўся цэнтр падпольнай дзейнасці, які ўзначальваў станаўленне і развіццё патрыятычнай работы ва ўсіх падраздзяленнях чыгуначнага вузла.

Падпольныя групы пад кіраўніцтвам гэтага цэнтра ўзніклі на вагонарамонтным заводзе імя Мяснікова (кіраўнікі – К.І.Трусаў, В.Ф.Шчарбацэвіч, Г.М.Красніцкі), у паравозным дэпо (Ф.С.Кузняцоў, К.А.Паўлечка, А.А.Даўгалёў, В.Д. Шацько), на станцыях Мінск-Таварны (А.А.Вадкоўскі, І.В.Юховіч) і Мінск-Пасажырскі (А.І.Плавінская, П.І.Чыркун), чыгуначным вузле (Ф.К.Жавалёў, У.І. Сянько, Г.М.Гамаліцкі, Дз.І.Бязмен). Падпольшчыкі-чыгуначнікі, нягледзячы на жорсткі нямецкі кантроль, засылку агентурных супрацоўнікаў, шмат зрабілі па распаўсюджванні ў працоўных калектывах і ў горадзе ў цэлым лістовак, устанаўленні сувязей з былымі савецкімі ваеннаслужачымі, аказанні матэрыяльнай дапамогі сем'ям пацярпелых аднадумцаў, устанаўленні кантактаў з першымі партызанскімі атрадамі, нелегальнымі групамі ў блізкіх населеных пунктах.

Сваё месца сярод першых мінскіх падпольшчыкаў занялі кадравыя рабочыя і служачыя цагельных заводаў. Арганізацыйны сход яны правялі ў канцы ліпеня 1941 г. ў школе цагельнага завода № 3.

Г.Н.Гомолицкий, старший вагонный мастер вагоноремонтного пункта Б.А.Ивашкевич и др. Так образовался центр подпольной деятельности, возглавивший становление и развитие патриотической работы во всех частях железнодорожного узла.

Подпольные группы под руководством этого центра возникли на вагоноремонтном заводе имени Мясникова (руководители – К.И.Трусов, О.Ф.Щербацевич, Г.Н.Красницкий), в паровозном депо (Ф.С.Кузнецов, К.А.Павлечко, А.А.Долгалев, В.Д.Шатько), на станции Минск-Товарный (А.А.Вадковский, И.В.Юхович), на станции Минск-Пассажирский (А.И.Плавинская, П.И.Чиркун), железнодорожном узле (Ф.К.Жевалев, В.И.Сенько, Г.Н.Гомолицкий, Д.И.Безмен). Подпольщики-железнодорожники, несмотря на жесткий немецкий контроль, засылку агентурных сотрудников, сделали многое по распространению

Вул. Надзеждзінская, д. 14а, кв. 1 у Мінску – канспіратыўная кватэра падпольшчыкаў і партызанскіх сувязных. Гаспадыня Л.Д.Драгун-Пастрэвіч.

Ул. Надеждинская, д. 14а, кв. 1 в Минске – конспиративная квартира подпольщиков и партизанских связных. Хозяйка Л.Д.Драгун-Пастревич.

16 Nadezhdinskaya street in Minsk, a secret apartment (the VSPD headquarters). Its hostess L.D. Dragun-Pastrevich.

Першыя падпольныя групы на гэтых прадпрыемствах узначалілі былы дырэктар цагельнага завода Г.Ф.Валынец і галоўны інжынер трэста М.І.Зехаў. Падпольшчыкі распаўсюджвалі сярод рабочых заводаў, жыхароў горада, ваеннапалонных лагера, размешчанага на заводзе № 1, зводкі Саўінфармбюро, устанаўлівалі сувязі з патрыятычна настроенымі асобамі іншых працоўных калектываў.

Уключэнне ў нелегальную дзейнасць работнікаў старэйшага прадпрыемства Мінска — дрожджапатачнага завода «Чырвоная Зара» – звязана з імёнамі майстра-кандытара М.Р.Іваноўскай, інжынера Л.Дз.Казючыц, студэнта Мінскага педінстытута П.Ф.Карпекі, інжынера Б.І.Чырко. М.Р.Іваноўская ў даваенныя гады была дэпутатам Сталінскага раённага і Мінскага гарадскога саветаў дэпутатаў працоўных. Створаная тут падпольная арганізацыя аказвала матэрыяльную дапамогу сем'ям франтавікоў, вяла работу сярод ваеннапалонных, падтрымлівала цесныя сувязі з медыцынскімі работнікамі.

Не так хутка, як у іншых месцах, але мэтанакіравана і ўмела з ліку праверaных і надзейных людзей стваралася падполле на старэйшым прадпрыемстве горада – піўзаводзе «Беларусь». Арганізацыйны сход, які паклаў пачатак патрыятычнаму фарміраванню, праходзіў на кватэры члена партыі В.П.Сіневіча (вуліца Старажоўская, 26). Узначаліў работу падпольнай арганізацыі Н.Р.Зікуненка. Яе касцяк склалі даваенныя жыхары Мінска, кадравыя рабочыя, аўтарытэтныя інжынерна-тэхнічныя работнікі У.К.Будай, К.І.Будай, В.П.Сіневіч, П.М.Цвяткоў, Н.Ц.Цвяткова, К.Ц.Тоўсцік, А.А.Папкоўскі і інш. Падпольшчыкі піўзавода рыхтавалі і распаўсюджвалі лістоўкі, збіралі зброю, медыкаменты, арганізоўвалі явачныя кватэры. Ужо ў 1941 г. яны мелі сувязь з антыфашысцкай арганізацыяй у г.п. Узда Мінскай вобласці.

Асаблівае месца ў гісторыі зараджэння Мінскага падполля займае ўзнікненне патрыятычных груп і арганізацый на заводзе імя Варашылава, хлебазаводзе в трудовых коллективах и в городе в целом листовок, установлению связей с бывшими советскими военнослужащими, оказанию материальной помощи семьям пострадавших единомышленников, установлению контактов с первыми партизанскими отрядами, нелегальными группами в близлежащих населенных пунктах.

Свое место среди первых минских подпольщиков заняли кадровые рабочие и служащие кирпичных заводов. Организационное собрание они провели в конце июля 1941 г. в школе кирпичного завода № 3. Первые подпольные группы на этих предприятиях возглавили бывший директор кирпичного завода Г.Ф.Волынец и главный инженер треста Н.И.Зехов. Члены подпольных формирований распространяли среди рабочих заводов, жителей города, военнопленных лагеря, расположенного на заводе № 1, сводки Совинформбюро, устанавливали связи с патриотически настроенными лицами других трудовых коллективов.

Включение в нелегальную деятельность работников старейшего предприятия Минска – дрожжепаточного завода «Красная Заря» – связано с именами мастера-кондитера М.Р.Ивановской, инженера Л.Д.Казючиц, студента Минского пединститута П.Ф.Карпеко, инженера Б.И.Чирко. М.Р.Ивановская в довоенные годы была депутатом Сталинского районного и Минского городского советов депутатов трудящихся. Созданная здесь подпольная организация оказывала материальную помощь семьям фронтовиков, вела патриотическую работу среди военнопленных, поддерживала тесные связи с медицинскими работниками.

Не столь быстро, как в других местах, но целенаправленно и умело из числа проверенных и надежных людей создавалось подполье на старейшем предприятии города – пивзаводе «Беларусь». Организационное собрание, положившее начало рождению патриотического формирования, проходило на квартире члена партии В.П.Синевича (улица Сторо-

«Аўтамат», радыёзаводзе. Кантроль за людзьмі, якія працавалі тут, быў асабліва жорсткі і шматбаковы. Прадукцыя гэтых прадпрыемстваў ішла на патрэбы вермахта, генеральнага камісарыята Беларусі.

Ля вытокаў падпольнай работы на заводзе імя Варашылава стаялі ветэран гэтага прадпрыемства І.Г.Матусевіч, былыя бухгалтар Белхімснаба В.Ф.Дэрыба, настаўніца беларускай мовы і літаратуры сярэдняй школы №20 В.С.Дуброўская. Важную ролю ў стварэнні нелегальных груп адыгралі сустрэчы рабочых і інжынерна-тэхнічных работнікаў на кватэры В.Ф.Дэрыба. Галоўным дасягненнем першага этапу дзейнасці падпольшчыкаў з'явілася ўстанаўленне імі даверных адносін з ваеннапалоннымі, з дапамогай якіх яны здабывалі зброю, боепрыпасы, арганізоўвалі тайнікі для захоўвання выбуховых рэчываў. Гэта работа актывізавалася пасля пераходу завода на рамонт нямецкай баявой тэхнікі, галоўным чынам танкаў.

Шмат цяжкасцей давялося пераадолець патрыятычнаму руху на хлебазаводзе «Аўтамат». Любы падазроны крок мог скончыцца арыштам. Першыя арганізацыйныя мерапрыемствы супраціўленчага характару былі ажыццёўлены будучымі кіраўнікамі падпольных груп М.Н. Паўлавым, М.П.Тужыкавым, М.Ф.Хаткоўскім, М.М.Зубковым. Важнымі акцыямі палітычнай дзейнасці на хлебазаводзе стала распаўсюджванне лістовак, зводак Саўінфармбюро, зваротаў да жыхароў горада Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б. У зараджэнні падпольнага руху ўдзельнічалі як кадравыя рабочыя, так і ваеннапалонныя, якія працавалі на гэтым прадпрыемстве.

Восенню 1941 г. арганізацыі супраціўлення ўзніклі і на Мінскім радыёзаводзе. Тут першымі кіраўнікамі падпольных груп сталі У.М.Елін і Н.К.Ісачэнка. Дваццацігадовыя патрыёты, нягледзячы на нямецкі татальны кантроль, сабралі вакол сябе аднадумцаў як унутры завода, так і за яго межамі. Каштоўнасць дзейнасці падпольных груп тут у многім вызначалася іх здольнасцю

жевская, 26). Возглавил работу подпольной организации Н.Г.Зикуненко. Ее костяк составили довоенные жители Минска, кадровые рабочие, авторитетные инженерно-технические работники В.К. Будай, К.И.Будай, В.П.Синевич, П.М. Цветков, Н.Т.Цветкова, К.Т.Толстик, А.А.Попковский и др. Подпольщики пивзавода готовили и распространяли листовки, собирали оружие, медикаменты, организовывали явочные квартиры. Уже в 1941 г. они имели связь с антифашистской организацией в г.п. Узда Минской области.

Особое место в истории зарождения минского подполья занимает возникновение патриотических групп и организаций на заводе имени Ворошилова, хлебозаводе «Автомат», радиозаводе. Контроль за работавшими здесь людьми был особенно жестким и многосторонним. Продукция этих предприятий шла на нужды вермахта, генерального комиссариата Беларуси.

У истоков подпольной работы на заводе имени Ворошилова стояли ветеран этого предприятия И.Г.Матусевич, бывшие бухгалтер Белхимснаба О.Ф.Дерибо, учительница белорусского языка и литературы средней школы №20 О.С. Дубровская. Важную роль в создании нелегальных групп сыграли тайные встречи рабочих и инженерно-технических работников на квартире О.Ф.Дерибо. Главным достижением первого этапа деятельности подпольщиков явилось установление ими доверительных отношений с военнопленными, с помощью которых они добывали оружие, боеприпасы, организовывали тайники для хранения взрывчатых веществ. Эта работа активизировалась после перехода завода на ремонт немецкой боевой техники, главным образом танков.

Немало трудностей пришлось преодолеть патриотическому движению на хлебозаводе «Автомат». Любой подозрительный шаг мог окончиться арестом. Первые организационные мероприятия сопротивленческого характера были осуществлены будущими руководителями

вынесці авіяцыйную радыёапаратуру, у якой мелі патрэбу ўдзельнікі мінскага антыфашысцкага супраціўлення.

Няпроста складваўся лёс падпольнага руху на ЦЭЦ-2. Не адразу давер і ўзаемаразуменне ўсталяваліся паміж рабочымі і інжынерна-тэхнічнымі работнікамі. Пераход да дыверсійнай работы тут стрымліваўся ўронам, які мог быць нанесены не толькі акупантам, але і мірнаму насельніцтву. Групы пачалі складацца перш за ўсё на аснове маральна-псіхалагічнага непрымання акупацыйнага рэжыму. Першую падпольную групу з ліку былых савецкіх ваеннаслужачых узначаліў даваенны начальнік аддзела забеспячэння Мінскай ЦЭЦ-2 М.І. Яраслаўцаў. Праз некаторы час кіраўнікамі іншых падпольных груп сталі Дз.Р.Гняўко, Н.Г.Коўшык, У.Г.Вяльчынскі, М.А.Ярашэвіч, М.А.Яловік. Важную ролю ў станаўленні падполля на ЦЭЦ-2 адыграў вядомы ў будучым актыўны ўдзельнік мінскага антыфашысцкага супраціўлення У.С.Амельянюк.

Адметная асаблівасць мінскага антыфашысцкага руху – яго масавы характар. У тым жа 1941 г. ўзніклі і іншыя падпольныя групы. Іх кіраўнікамі былі Л.Ф.Мацюшка (Балотная станцыя г. Мінска), В.М.Бачароў (Старажоўская хлебапякарня), І.С.Руткоўскі (арганізацыя ў раёне Грушаўскага пасёлка і на мэблевай фабрыцы), М.Ф.Мацюшка (арганізацыя на цвіковым заводзе), А.Ф.Апацкі (вуліца Стараслабодская), В.С.Ждановіч-Рабава (Дом урада), М.П.Зайцаў (раён вуліц Саўгаснай, Калгаснай, Маладзечанскай і Старавіленскай), П.К.Кобля (склад бухгалтарскіх бланкаў па вуліцы Камсамольскай), Ч.Б.Чараповіч (арганізацыя ў раёне вуліц Р.Люксембург і К.Лібкнехта), Л.Ф.Густарнік-Ларына (медыцынскія работнікі), М.Х.Валатоўская (малочны завод), В.П.Александроўская (група настаўнікаў).

Адчуванне небяспекі прымушала падпольшчыкаў шукаць аператыўную прастору для адступлення на выпадак пагрозы арышту. Так узніклі сувязі мінчан з патрыётамі чыгуначнай станцыі Калоподпольных групп М.Н.Павловым, Н.П.Тужиковым, М.Ф.Хатковским, М.Н.Зубковым. Важными акциями политической деятельности на хлебозаводе стало распространение листовок, информации Совинформбюро, воззваний к минчанам Минского подпольного городского комитета КП(б)Б. В зарождении подпольного движения участвовали как кадровые рабочие, так и трудившиеся на этом предприятии военнопленные.

Осенью 1941 г. организации сопротивления возникли и на Минском радиозаводе. Тут первыми руководителями подпольных групп стали В.М.Елин, Н.К.Исаченко. Двадцатилетние патриоты, несмотря на немецкий тотальный контроль, собрали вокруг себя своих единомышленников как внутри завода, так и за его пределами. Ценность деятельности подпольных групп здесь во многом определялась их способностью вынести авиационную радиоаппаратуру, в которой нуждались участники минского антифашистского сопротивления.

Непросто складывалась судьба подпольного движения на ТЭЦ-2. Не сразу доверительное взаимопонимание установилось здесь между рабочими и инженерно-техническими работниками. Переход к диверсионной работе здесь сдерживался ущербом, который мог быть нанесен не только оккупантам, но и мирному населению. Группы начали складываться прежде всего на основе морально-психологического невосприятия оккупационного режима. Первую подпольную группу из числа бывших советских военнослужащих возглавил довоенный начальник отдела снабжения Минской ТЭЦ-2 Н.И. Ярославцев. Через некоторое время руководителями других подпольных групп стали Д.Г.Гневко, Н.Г.Ковшик, В.Г.Вельчинский, М.А.Ярошевич, М.А.Яловик. Важную роль в становлении подполья на ТЭЦ-2 сыграл известный в будущем активный участник минского антифашистского сопротивления В.С.Омельянюк.

Примечательная особенность минского антифашистского движения – его массовый характер. В том же 1941 г. воз-

дзішчы (кіраўнік групы М.Ф.Малаковіч), вёсак Прылепы (кіраўнік групы П.І.Санковіч), Ліпкі і ваеннага гарадка Сцяпянка (кіраўнікі групы Я.М.Савіцкая, М.Л.Кізіневіч, М.Ф.Шпілеўскі).

Была створана падпольная арганізацыя Мінскага гета. Як і ў іншых буйных калектывах, зараджэнне тут супраціўлення пачалося са сходу, які адбыўся ў жніўні 1941 г. (вуліца Астроўскага) і які ўтварыў першую падпольную групу на чале з даваенным работнікам Беластоцкага гаркома партыі Я.Кіркаешта. Першым крокам падпольшчыкаў гета стала выпрацоўка праграмы, у якую ўвайшлі наступныя кірункі дзейнасці: ліквідацыя ўпадніцкага настрою сярод жыхароў гета, выкліканага чалавеканенавісніцкай, паклёпніцкай нямецкай прапагандай, устанаўленне цесных даверных адносін з іншымі падпольнымі групамі і арганізацыямі, фарміраванне ўсемагчымых нелегальных каналаў для выхаду ў горад і ў партызанскія атрады, якія ўтвараліся вакол яго, прыняцце мер па выратаванні яўрэйскіх дзяцей. Рэалізацыя праграмы з самага пачатку праходзіла адначасова з устанаўленнем цесных кантактаў вязняў гета з гарадскім супраціўленнем.

У.С.Амельянюк.
В.С.Омельянюк.
V.S.Omelyanuk.

І.К.Кавалёў.
И.К.Ковалев.
I.K.Kovalev.

никли и другие подпольные группы. Их руководителями были Л.Ф.Матюшко (Болотная станция г. Минска), В.М.Бочаров (Сторожевская хлебопекария), И.С.Рутковский (организация в районе Грушевского поселка и на мебельной фабрике), Н.Ф.Матюшко (организация на гвоздильном заводе), А.Ф.Опацкий (улица Старослободская), В.С.Жданович-Рябова (Дом правительства), М.П.Зайцев (район улиц Совхозной, Колхозной, Молодечненской и Старовиленской), Ф.К.Кобля (склад бухгалтерских бланков по улице Комсомольской), Ч.Б.Черепович (организация в районе улиц Р.Люксембург и К.Либкнехта), Л.Ф.Густарник-Ларина (медицинские работники), М.Х.Волотовская (молочный завод), В.П.Александровская (группа учителей).

Ощущение опасности заставляло подпольщиков искать оперативный простор для отступления на случай угрозы ареста. Так возникли связи минчан с патриотами железнодорожной станции Колодищи (руководитель группы М.Ф.Молокович), деревень Прилепы (руководитель группы П.И.Санкович), Липки и военного городка Степянка (руководители группы

Вынікі арганізацыйнага станаўлення разгалінаванага антыфашысцкага падполля не прамінулі адбіцца. Са жніўня па снежань 1941 г. членамі падпольных груп цагельных заводаў, чыгуначнага вузла, хлебазавода «Аўтамат», радыёзавода, завода імя Варашылава, медыцынскіх работнікаў было выведзена з Мінска ў бліжэйшыя населеныя пункты больш як 50 савецкіх ваеннапалонных, арганізаваны буйны сабатаж на вагонарамонтным пункце завода імя Мяснікова, падпалены бензасклад у ваенным гарадку ў Чырвоным Урочышчы, больш як 25 разоў пераразаліся тэлефонна-тэлеграфныя лініі мясцовых вайсковых часцей, узарвана ваенная казарма па вуліцы Куйбышава, ажыццёўлена дыверсія на заводзе імя Чкалава, неаднаразова адключаліся лініі на ЦЭЦ-2, якія забяспечвалі энергіяй мясцовыя вайсковыя часці. У дні снежаньскай бітвы пад Масквой падпольшчыкі-чыгуначнікі М.Ю.Буры-Бурымскі, Ф.К.Жавалёў і інш. вывелі са строю 2 вадакачкі і воданапорную сетку. Чыгуначны вузел, які не працаваў на працягу дзесяці дзён, знізіў праход воінскіх эшалонаў праз Мінск з 90 да 5—6 за суткі.

Мінскае антыфашысцкае падполле перажыло ў 1941 г. і нямала трагічных падзей. 26 кастрычніка 1941 г. ў цэнтры Мінска павешаны кіраўнікі першай аб'яднанай падпольнай групы з ліку медыкаў і рабочых чыгуначнага вузла К.І.Трус і В.Ф.Шчарбацэвіч. Разам з імі ў той дзень былі пакараны У.І.Шчарбацэвіч, Н.Ф.Янушкевіч, П.Ф.Янушкевіч, А.Астроўская, Л.Зорын, М.Кузняцоў. У 1941 г. апынуліся ў фашысцкіх засценках і былі расстраляны У.С.Шыловіч, А.А.Вадкоўскі, Я.Кіркаешта. Ваеннае і адміністрацыйнае нямецка-фашысцкае кіраўніцтва спрабавала суровымі мерамі падавіць волю гараджан да супрацiўлення. Але жахлівыя рэпрэсіі толькі сведчылі аб прызнанні Мінска гарачай кропкай на захопленай ворагам тэрыторыі.

Фарміраванне агульнагарадскога падпольнага цэнтра. Патрыятычную дзейнасць мінчан узначальваў агульнагарадскі падпольны цэнтр, якім з'яў-

Я.М.Савицкая, М.Л.Зиневич, М.Ф.Шпилевский).

Была создана подпольная организация Минского гетто. Как и в других крупных коллективах, зарождение здесь сопротивления началось с совещания, состоявшегося в августе 1941 г. (улица Островского) и образовавшего первую подпольную группу во главе с довоенным работником Белостокского горкома партии Я.Киркаешто. Первым шагом подпольщиков гетто была выработка программы, в которую вошли следующие направления деятельности: ликвидация упаднического настроения среди жителей гетто, вызванного человеконенавистнической, клеветнической немецкой пропагандой; установление тесных доверительных отношений с другими подпольными группами и организациями; формирование всевозможных нелегальных каналов для выхода в город и в образующиеся вокруг него партизанские отряды; принятие мер для спасения еврейских детей. Реализация программы с самого начала проходила одновременно с установлением тесных контактов узников гетто с городским сопротивлением.

Результаты организационного становления разветвленного антифашистского подполья не преминули сказаться. С августа по декабрь 1941 г. членами подпольных групп кирпичных заводов, железнодорожного узла, хлебозавода «Автомат», радиозавода, завода имени Ворошилова, медицинских работников было выведено из Минска в близлежащие населенные пункты более 50 советских военнопленных, организован крупный саботаж на вагоноремонтном пункте завода имени Мясникова, подожжен бензосклад в военном городке в Красном Урочище, более 25 раз перерезались телефонно-телеграфные линии местных воинских частей, взорвана вражеская казарма по улице Куйбышева, осуществлена диверсия на заводе имени Чкалова, неоднократно отключались линии на ТЭЦ-2, обеспечивавшие энергией немецкие воинские части. В дни декабрьского сражения под Москвой подпольщики-железнодорож-

ляўся Мінскі гарком КП(б)Б. З першых дзён вайны кіраўніцтва Мінскам перайшло ў рукі ЦК Кампартыі Беларусі, Савета Народных Камісараў БССР. Ужо з 22–23 чэрвеня 1941 г. такія важнейшыя пытанні становішча ў Мінску, як эвакуацыя насельніцтва, дзяцей, лёс зняволеных у турмах, арганізацыя паветранай абароны горада, работа чыгуначнага транспарту, рэжым функцыянавання прамысловых прадпрыемстваў і інш. неадкладна, амаль аўтаматычна, перайшлі ў поле зроку органаў рэспубліканскай улады. Гаркому партыі, гарвыканкому заставаліся задачы стварэння знішчальных атрадаў па барацьбе з авіяцыйным дэсантам праціўніка, санітарных дружын, каманд па разборы завалаў будынкаў, мабілізацыя жыхароў у армію праз сістэму гарадскога і раённых ваенкаматаў, забеспячэнне святломаскіроўкі горада, наладжванне работы бамбасховішчаў, устанаўленне начных дзяжурстваў і інш.

Ні рэспубліканская, ні гарадская ўлады не пакінулі ў Мінску каго-небудзь для арганізацыі падполля. Растлумачыць гэта можна раптоўнасцю фашысцкага нападу, адсутнасцю адпаведнага ўказання зверху. Сваю ролю адыграла і існаванне ў даваенны час дактрыны аб тым, што ў выпадку вайны Савецкі Саюз будзе ваяваць толькі на зямлі агрэсара.

Аднак пэўная работа па пытаннях арганізацыі нелегальнай барацьбы на захопленай тэрыторыі была праведзена. Гэта адбылося ўжо пасля акупацыі Мінска. Бюро ЦК КП(б)Б, кіруючыся дырэктывай СНК СССР і ЦК ВКП(б) ад 29 чэрвеня 1941 г., прыняло свае аналагічныя дакументы: «Аб пераходзе на падпольную работу партарганізацый раёнаў, занятых ворагам» (30 чэрвеня 1941г.), «Партыйным, савецкім і камсамольскім арганізацыям аб разгортванні партызанскай вайны ў тыле ворага» (1 ліпеня 1941г.).

Яны сталі праграмай арганізатарскай, ваенна-аператыўнай і ідэалагічнай дзейнасці падпольных арганізацый у тыле нямецка-фашысцкіх войск. 4 ліпеня 1941 г. ў г.п. Лёзна Віцебскай вобласці адбыўся

ники М.Ю.Бури-Буримский, Ф.К.Жевалев и др. вывели из строя две водокачки и водонапорную сеть. Не работавший в течение десяти дней железнодорожный узел снизил проход воинских эшелонов через Минск с 90 до 5–6 в сутки.

Минское антифашистское подполье пережило в 1941 г. и немало трагических событий. 26 октября 1941 г. в центре Минска были повешены руководители первой объединенной подпольной группы из числа медиков и рабочих железнодорожного узла К.И.Трус, О.Ф.Щербацевич. Вместе с ними в тот день были казнены В.И.Щербацевич, Н.Ф.Янушкевич, П.Ф.Янушкевич, Е.Островская, Л.Зорин, Н.Кузнецов. В 1941 г. оказались в фашистских застенках и были расстреляны В.С.Шилович, А.А.Вадковский, Я.Киркаешто.

Военное и административное немецко-фашистское руководство пыталось суровыми мерами подавить волю горожан к сопротивлению. Но устрашающие репрессии лишь свидетельствовали о признании Минска горячей точкой на захваченной врагом территории.

Формирование общегородского подпольного центра. Патриотическую деятельность минчан возглавлял общегородской подпольный центр, которым являлся Минский горком КП(б)Б. С первых дней войны руководство Минском перешло в руки ЦК Компартии Белоруссии, Совета Народных Комиссаров БССР. Уже с 22–23 июня 1941 г. такие важнейшие вопросы положения в Минске, как эвакуация населения, детей, судьба заключенных в тюрьмах, организация воздушной обороны города, работа железнодорожного транспорта, режим функционирования промышленных предприятий и другие незамедлительно, почти автоматически, перешли в поле зрения органов республиканской власти. Горкому партии, горисполкому оставались задачи создания истребительных отрядов по борьбе с воздушным десантом противника, санитарных дружин, команд по разбору завалов зданий, мобилизации жителей в армию через систему

семінар раённых кіраўнікоў. Яго ўдзельнікі атрымалі статус упаўнаважаных ЦК КП(б)Б для вядзення падпольнай работы на акупіраванай тэрыторыі. Сярод іх апынуўся і былы сакратар Заслаўскага райкома КП(б)Б І.К.Кавалёў. Кіраўнікі семінара сакратары ЦК КП(б)Б П.К.Панамарэнка, У.Г.Ванееў (першы вусна, а другі пісьмова) далі яму заданне адправіцца ў тыл і стаць арганізатарам разгалінаванага антыфашысцкага падполля. Гэты чалавек і ўвайшоў у гісторыю Беларусі ваеннага часу як стваральнік і кіраўнік Мінскага падполля.

І.К.Кабушкін.
И.К.Кабушкин.
I.K.Kabushkin.

З.З.Гала.
З.З.Гало.
Z.Z.Galo.

І.К.Кавалёў нарадзіўся 12 чэрвеня 1906 г. ў вёсцы Бабічы Свяцілавіцкага (сёння Чачэрскага) раёна Гомельскай вобласці ў сялянскай сям'і. З 1924 па 1928 гг. працаваў шахцёрам-забойшчыкам у Данбасе (Украіна). На канец 1920-х г. прыпадае яго першае грунтоўнае знаёмства з Мінскам. Тут ён служыў у Чырвонай Арміі, у артылерыйскім палку, уступіў у члены партыі, скончыў Вышэйшую камуністычную рэспубліканскую сельскагаспадарчую школу імя Леніна. Пасля сканчэння яе ў 1938 г. быў накіраваны на работу ў г. Заслаўе (Мінскі раён), дзе працаваў намеснікам дырэктара, ды-

городского и районных военкоматов, обеспечения светомаскировки города, налаживания работы бомбоубежищ, установления ночных дежурств и др.

Ни республиканская, ни городская власти не оставили в Минске кого-либо для организации подполья. Объяснить это можно внезапностью фашистского нападения, отсутствием соответствующего указания сверху. Свою роль сыграло и существование в довоенное время доктрины о том, что в случае войны Советский Союз будет воевать только на земле агрессора.

Однако определенная работа по вопросам организации нелегальной войны на захваченной территории была проведена. Это произошло уже после оккупации Минска. Бюро ЦК КП(б)Б, базируясь на директиве СНК СССР и ЦК ВКП(б) от 29 июня 1941 г., приняло свои аналогичные документы: «О переходе на подпольную работу парторганизаций районов, занятых врагом» (30 июня 1941г.), «Партийным, советским и комсомольским организациям о развертывании партизанской войны в тылу врага» (1 июля 1941г.).

Они стали программой организаторской, военно-оперативной и идеологи-

рэктарам мясцовай МТС, пасля сакратаром Заслаўскага райкома КП(б)Б.

У адпаведнасці з дырэктывай ЦК КП(б)Б ад 30 чэрвеня 1941 г. па пытаннях арганізацыі падпольных партыйных органаў ён павінен быў ствараць нелегальныя камітэты па месцы сваёй ранейшай работы – у Заслаўі. Але вырашыўшы, што там, маючы вялікую колькасць знаёмых,

І.П.Казінец.
И.П.Казинец.
I.P.Kasinets.

ён будзе хутка арыштаваны, змяніў вектар сваіх намаганняў на Мінск.

У Мінску Кавалёў з'явіўся ў канцы жніўня – пачатку верасня 1941 г. У яго быў пашпарт, у якім у графе «прафесія» ўказвалася: «Аграном». Ён звязаўся перш за ўсё са знаёмымі па Заслаўі: С.В.Сержановічам, І.Я.Ганчарэнка, І.Дз.Будаевым, І.А.Багданавым, Дз.А.Караткевічам, В.А.Крастоўскай і інш. Вольга Крастоўская звяла яго з былымі афіцэрамі Заслаўскага пагранатрада Паўлам Суравягіным і Яфімам Горыцам, якія пазнаёмілі Кавалёва з чыгуначнікамі – Ф.С.Кузняцовым, А.Л.Коцікавым, І.Г.Сцяпурам і інш. І.Дз.Будаеў пазнаёміў Кавалёва з М.А.Шугаевым, былым работнікам апарата ЦК КП(б)Б. Апошні звязаў упаўнаважанага ЦК з С.І.Зайцам (Зайцавым), С.К. і У.С. Амельянюкамі, І.М.Цімчуком,

ческой работы подпольных организаций в тылу немецко-фашистских войск. 4 июля 1941 г. в г.п. Лиозно Витебской области состоялся семинар районных руководителей. Его участники получили статус уполномоченных ЦК КП(б)Б для ведения подпольной работы на оккупированной территории. Среди них оказался и бывший секретарь Заслав-

Дз.А.Караткевіч.
Д.А.Короткевич.
D.A.Korotkevich.

ского райкома КП(б)Б И.К.Ковалев. Руководители семинара секретари ЦК КП(б)Б П.К.Пономаренко, В.Г.Ванеев (первый устно, а второй письменно) дали ему задание отправиться в тыл и стать организатором разветвленного антифашистского подполья. Этот человек и вошел в историю Беларуси военного времени как создатель и руководитель Минского подполья.

И.К.Ковалев родился 12 июня 1906 г. в деревне Бабичи Светиловичского (ныне Чечерского) района Гомельской области в крестьянской семье. С 1924 по 1928 гг. работал шахтером-забойщиком в Донбассе (Украина). На конец 1920-х г. приходится его первое обстоятельное знакомство с Минском. Здесь он служил в Красной Армии, в артиллерийском полку, вступил в члены партии, окончил

А.В.Каліноўскім і іншымі патрыётамі, якія ў верасні—кастрычніку 1941 г. з'яўляліся найбольш актыўнымі арганізатарамі ў Мінску нелегальнага руху. Дакументы для пражывання І.К.Кавалёву аформіла супрацоўніца гарадской управы Л.Д.Драгун-Пастрэвіч. Іван Кірылавіч жыў у Л.Я.Адзінцова (вуліца Савецкая, 4), С.В.Сержановіча (Асаавіяхімаўская, д. 8, кв. 2), І.Дз.Будаева (Беламорская, 146), Н.Ц.Цвятковай (вуліца Беламорская, д. 19, кв. 2). Дзейнасць Кавалёва ў Мінску ўжо ў верасні—кастрычніку 1941 г. зафіксавана мноствам дакументаў, якія доўгі час ігнараваліся, а сам Кавалёў не прызнаваўся кіраўніком падполля. Зараз устаноўлена, што Кавалёў ужо восенню 1941 г. падчас сустрэч з блізкімі яму людзьмі рабіў заявы ад імя Мінскага падпольнага гаркома партыі. Актыўны мінскі падпольшчык, удзельнік партызанскага руху М.П.Гурыновіч піша, што ў верасні – кастрычніку 1941 г. атрымліваў ад Кавалёва антыфашысцкія лістоўкі, падрыхтаваныя ад імя Мінскага падпольнага гаркома партыі. Устаноўлена, што Мінскі падпольны гарком КП (б)Б які ўзначальваў І.К.Кавалёў, пачаў сваю дзейнасць у кастрычніку 1941 г.

М.К.Каржанеўскі.
Н.К.Корженевский.
N.K.Korzhenevsky.

М.А.Кедышка.
Н.А.Кедышко.
N.A.Kedyshka.

Высшую коммуннстическую республиканскую сельскохозяйственную школу имени Ленина. По окончании ее в 1938 г. был направлен в Заславль, где работал заместителем директора, директором местной МТС, а затем секретарем Заславского райкома КП(б)Б.

В соответствии с директивой ЦК КП(б)Б от 30 июня 1941 г. об организации подпольных партийных органов он должен был создавать нелегальные комитеты по месту своей прежней работы – в Заславле. Но решив, что там, имея большое число знакомых, он будет в течение короткого времени арестован, поменял вектор своих усилий на Минск.

В Минске Ковалев появился в конце августа – начале сентября 1941 г. У него был паспорт, в котором в графе «профессия» значилось: «Агроном». Он связался прежде всего со знакомыми по Заславлю: С.В.Сержановичем, И.Е.Гончаренко, И.Д. Будаевым, И.А.Богдановым, Д.А.Короткевичем, О.А.Крестовской и др. Ольга Крестовская свела его с бывшими офицерами Заславского погранотряда Павлом Суровягиным и Ефимом Горицей, которые познакомили Ковалева с железнодорожниками – Ф.С.Кузнецовым, А.Л.Ко-

Дакументы сведчаць аб тым, што І.К.Кавалёў пастаянна адчуваў неабходнасць далейшага ўмацавання Мінскага падпольнага гаркома партыі як агульнагарадскога цэнтра нелегальнай дзейнасці мінчан. Гэтаму пытанню прысвечаны сход падпольшчыкаў, які адбыўся ў лістападзе 1941 г. на канспіратыўнай кватэры Г.М.Сямёнава (вуліца Лугавая, 5). У ім

Я.У.Клумаў.
Е.В.Клумов.
E.V.Klumov.

удзельнічалі каля 20 чалавек. Яны прадстаўлялі існаваўшыя ў той час цэнтры падпольнага руху, якімі з'яўляліся: Камароўская група (сям'я Амельянюкоў, С.І.Заяц, І.М.Цімчук, А.В.Каліноўскі, П.М.Хмялеўскі і інш.); група чыгуначнікаў (Ф.С.Кузняцоў, А.Л.Коцікаў, І.Г.Сцяпура, І.І.Івашчанок, А.Дз.Балашоў, К.А. Паўлечка і інш.); група плодаагароднінnай базы (М.К.Каржаиеўскі, К.І.Хмялеўскі і інш.); група так званых «нафтавікоў» (К.Дз.Грыгор'еў, І.П.Казінец, А.Л.Зубкоўскі). Гэта быў актыў падпольшчыкаў, які ахопліваў каля 30 прамысловых прадпрыемстваў. Нарада разгледзела задачы арганізацыі вакол горада партызанскіх атрадаў і брыгад, устанаўлення сувязі падпольнага Мінска з Вялікай зямлёй. Стварэние на гэтай сустрэчы пашыранага падпольнага гаркома замацавала сувязь

тиковым, И.Д.Степурой и др. И.Д.Будаев познакомил Ковалева с Н.А.Шугаевым, бывшим работником аппарата ЦК КП(б)Б, который связал уполномоченного ЦК с С.И.Зайцем (Зайцевым), С.К. и В.С. Омельянюками, И.М.Тимчуком, А.В.Калиновским и др., являвшимися в сентябре–октябре 1941 г. наиболее активными организаторами в Минске нелегаль-

С.К.Ляшчэня.
С.К.Лещеня.
S.K.Leshchenya.

ного движения. Документы для проживания И.К.Ковалеву оформила работница городской управы Л.Д.Драгун-Пастревич. Иван Кириллович проживал у Л.Е. Одинцова (улица Советская, 4), С.В.Сержановича (Осоавиахимовская, 8, кв. 2), И.Д.Будаева (Беломорская, 146), Н.Т. Цветковой (Беломорская, 19, кв. 2).

Деятельность Ковалева в Минске уже в сентябре–октябре 1941 г. зафиксирована множеством документов, которые долгое время игнорировались, а сам Ковалев ие признавался руководителем подполья. Сейчас установлено, что Ковалев уже осенью 1941 г. во время встреч с близкими ему людьми делал заявления от имени Минского подпольного горкома партии. Активный минский подпольщик, участиик партизанского движения М.П.Гуринович пишет, что в сентяб-

паміж членамі гаркома КП(б)Б і кіраўнікамі падпольных груп і арганізацый. Падпольшчыкі адобрылі праграму дзеяняў, прадстаўленую І.К.Кавалёвым і атрыманую ім ад П.К.Панамарэнкі, У.Г.Ванеева, М.Я.Аўхімовіча, П.З.Калініна і І.А Стулава.

У 1941 г. ў склад гаркома, які ўзначальваў І.К.Кавалёў, уваходзілі К.Дз. Грыгор'еў, В.С.Жудро, С.І.Заяц, І.П.Казінец, А.Л.Коцікаў, В.К.Нікіфараў, І.І.Рогаў і Г.М.Сямёнаў. Пры выбранні І.К.Кавалёва сакратаром быў улічаны яго статус упаўнаважанага ЦК па пытаннях падполля. Явачнымі кватэрамі Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б у 1941—1942 гг. з'яўляліся: вуліца Савецкая, 4 [сям'я Лявонція Яфімавіча (загінуў) і Марыі Цімафееўны Адзінцовых]; вуліца Асаавіяхімаўская, д. 8, кв. 2 [сям'я Сцяпана Васілевіча (загінуў) і Марыі Адамаўны Сержановічаў]; вуліца Беламорская, 146 (І.Дз. Будаеў); вуліца Дабралюбава, д. 1, кв. 1 (В.Ф. Мацюшка); вуліца Чарнышэўскага, д. 11, кв. 2 (С.К. Амельянюк, загінуў); вуліца Беламорская, д. 19, кв. 2 [сям'я Пятра Міхайлавіча (загінуў) і Надзеі Цімафееўны Цвятковых]; вуліца Някрасава, д. 4а, кв. 2 (В.П. Барсук) і інш.

В.К.Нікіфараў.
В.К.Никифоров.
V.K.Nikiforov.

В.Ф.Рубец.
В.Ф.Рубец.
V.F.Rubets.

ре – октябре 1941 г. получал от Ковалева антифашистские листовки, подготовленные от имени Минского подпольного горкома партии. Установлено, что Минский подпольный горком КП(б)Б, возглавляемый И.К.Ковалевым, начал свою деятельность в октябре 1941 г.

Документы говорят о том, что Ковалев постоянно чувствовал необходимость дальнейшего укрепления Минского подпольного горкома партии как общегородского центра нелегальной деятельности минчан. Этому вопросу посвящено собрание подпольщиков , которое состоялось в ноябре 1941 г. на конспиративной квартире Г.М.Семенова (улица Луговая, 5). В нем участвовало около 20 человек. Они представляли существовавшие в то время центры подпольного движения, которыми являлись: Комаровская группа (семья Омельянюков, С.И.Заяц, И.М. Тимчук, А.В.Калиновский, П.Н.Хмелевский и др.); группа железнодорожников (Ф.С.Кузнецов, А.Л.Котиков, И.Г. Степуро, И.И.Иващенок, А.Д.Балашов, К.А.Павлечко и др.); группа плодоовощной базы (Н.К. Корженевский, К.И.Хмелевский и др.); группа так называемых «нефтяников» (К.Д.Григорьев, И.П.Казинец, А.Л.

Стварэнне Мінскага падпольнага гаркома супала з арганізацыйным аб'яднаннем падпольшчыкаў – былых савецкіх ваеннаслужачых. Гэта былі акружэнцы, якія легалізаваліся ў Мінску і служылі да гэтага ў часцях і злучэннях Беларускай ваеннай акругі, галоўным чынам у 10-й і 13-й арміях, пагранвойсках НКУС. З першых дзён акупацыі з іх ліку ствара-

К.І.Хмялеўскі. Малюнак С.Раманава.
К.И.Хмелевский. Рисунок С.Романова.
K.I.Khmelevsky. A picture of S.Romanov.

ліся невялікія групы аднадумцаў, гатовых аказаць дапамогу мінскім падпольшчыкам, уліцца ў рады партызан, займацца дыверсіямі, зборам разведвальных даных. У верасні 1941 г. яны аб'ядналіся ў адзіную цэнтралізаваную арганізацыю – Ваенны савет партызанскага руху (ВСПР). У яго кіраўніцтва ўваходзілі старшыня, яго намеснікі і начальнік штаба. Старшынёй быў выбраны інтэндант 3-га рангу, былы начальнік аддзялення рамонту і эвакуацыі артылерыйскага палка 10-й арміі І.І.Рогаў. У Мінску жыў пад псеўданімам Сцяпан Іванавіч Буйкевіч. Яго намеснікам стаў П.І.Антохін, былы камандзір батальёна 7-га танкавага палка 4-й танкавай дывізіі. Жыў пад прозвішчам Сяргея Іванавіча Сакалова. Начальнікам штаба быў выбраны былы начальнік штаба артылерыі 13-й стралковай дывізіі

Зубковский). Это был актив подпольщиков, охватывавший около 30 промышленных предприятий. Совещание рассмотрело задачи организации вокруг города партизанских отрядов и бригад, установления связи подпольного Минска с Большой землей. Создание на этой встрече расширенного подпольного горкома закрепило связь между членами горкома КП(б)Б и руководителями подпольных групп и организаций. Подпольщики одобрили программу действий, представленную И.К.Ковалевым и полученную им от П.К.Пономаренко, В.Г.Ванеева, Н.Е.Авхимовича, П.З.Калинина и И.А.Стулова. В 1941 г. в состав горкома, возглавляемого И.К.Ковалевым, входили К.Д.Григорьев, В.С.Жудро, С.И.Заяц, И.П.Казинец, А.Л.Котиков, В.К.Никифоров, И.И.Рогов и Г.М.Семенов. При избрании И.К.Ковалева секретарем был учтен его статус уполномоченного ЦК по вопросам подполья. Явочными квартирами Минского подпольного горкома КП(б)Б в 1941 – 1942 гг. являлись: улица Советская, дом 4 [семья Леонтия Ефимовича (погиб) и Марии Тимофеевны Одинцовых]; улица Осоавиахимовская, дом 8, кв. 2 [семья Степана Васильевича (погиб) и Марии Адамовны Сержановичей]; улица Беломорская, дом 146 (И.Д. Будаев); улица Добролюбова, дом 1, кв. 1 (В.Ф.Матюшко); улица Чернышевского, дом 11, кв. 2 (С.К.Омельянюк, погиб); улица Беломорская, 19, кв. 2 [семья Петра Михайловича (погиб) и Надежы Тимофеевны Цветковых]; улица Некрасова, дом 4а, кв. 2 (О.П.Барсук) и др.

Создание Минского подпольного горкома совпало с организационным объединением подпольщиков – бывших советских военнослужащих. Это были окруженцы, легализовавшиеся в Минске и служившие до этого в частях и соединениях Белорусского военного округа, главным образом 10-й и 13-й армий, погранвойск НКВД. С первых дней оккупации из их числа создавались небольшие группы единомышленников, готовых оказать помощь минским подпольщикам, влиться в ряды партизан, заниматься дивер-

І.М.Бялоў. У Мінску хаваўся пад прозвішчам Тараканаў.

Ваенны савет партызанскага руху будаваўся па армейскім прынцыпе і меў аддзелы: гаспадарчы, фінансавы, агітацыі і прапаганды, палітычны, аператыўны, інфармацыйны, кадравы, разведвальны, загадаў, санітарны і сувязі. Паміж ВСПР і Мінскім падпольным гаркомам КП(б)Б існавала цесная сувязь, бо ў стварэнні падпольнага органа ваеннаслужачых актыўны ўдзел прымаў І.К.Кавалёў як упаўнаважаны ЦК і сакратар Мінскага падпольнага гаркома партыі. Да снежня 1941 г. кіраўнік ВСПР І.І.Рогаў увайшоў у склад падпольнага гаркома, а І.К. Кавалёў – у Ваенны савет.

ВСПР удзяляў вялікую ўвагу наладжванню сувязей з партызанскімі атрадамі, укамплектаванню іх вопытнымі ў ваенных адносінах кадрамі, аказанню дапамогі народным мсціўцам узбраеннем, боепрыпасамі, медыкаментамі. Загадам Ваеннага савета №003 ад 14 кастрычніка 1941 г. 16 савецкіх ваеннаслужачых былі накіраваны на кіруючыя пасады ў партызанскія атрады, што фарміраваліся вакол Мінска.

Месца ВСПР у гісторыі барацьбы з нямецка-фашысцкімі захопнікамі вызначаецца яго статусам як ваеннай арганізацыі Мінскага падпольнага гаркома партыі. У такой якасці ён браў удзел у стварэнні партызанскіх атрадаў «Бальшавік», «Штурм», імя Сталіна, імя Будзённага, імя Чапаева, імя Суворава, імя Лазо, № 208, імя Варашылава, капітанаў Асташонка, Нікіціна і інш. Пад яго кіраўніцтвам у самім Мінску вялі актыўную падпольную барацьбу з ворагам амаль 300 чалавек.

Сярод явачных кватэр Ваеннага савета былі: вуліца Аранжарэйная, д. 7, кв. 2 (П.С.Алейчык, загінуў); вуліца Надзеждзінская, 16 (В.А.Салаўянчык); вуліца Фабрыцыуса, 12 (І.І.Фамлюк); вуліца Чкалава, д. 34, кв. 3 (У.І.Адынец, загінуў) і інш.

Праграма дзейнасці Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б і ўсяго падполля выпрацоўвалася пад уплывам рэальных абставін. На першае месца ставіліся

сиями, сбором разведывательных данных. В сентябре 1941 г. они объединились в единую централизованную организацию – Военный совет партизанского движения (ВСПД). В его руководство входили председатель, его заместитель и начальник штаба. Председателем был избран интендант 3-го ранга, бывший начальник отделения ремонта и эвакуации артиллерийского полка 10-й армии И.И.Рогов. В Минске он жил под псевдонимом Степан Иванович Буйкевич. Его заместителем стал П.И.Антохин, бывший командир батальона 7-го танкового полка 4-й танковой дивизии. Жил под фамилией Сергея Ивановича Соколова. Начальником штаба был избран бывший начальник штаба артиллерии 13-й стрелковой дивизии И.Н.Белов. В Минске скрывался под фамилией Тараканов.

Военный совет партизанского движения строился по армейскому принципу и делился на отделы: хозяйственный, финансовый, агитации и пропаганды, политический, оперативный, информационный, кадровый, разведывательный, приказов, санитарный и связи. Между ним и Минским подпольным горкомом КП(б)Б существовала тесная связь, ибо в создании подпольного органа военнослужащих активное участие принимал И.К.Ковалев как уполномоченный ЦК и секретарь Минского подпольного горкома партии. К декабрю 1941 г. руководитель ВСПД И.И.Рогов вошел в состав подпольного горкома, а И.К.Ковалев – в Военный совет.

ВСПД уделял большое внимание установлению связей с партизанскими отрядами, укомплектованию их опытными в военном отношении кадрами, оказанию помощи народным мстителям вооружением, боеприпасами, медикаментами. Приказом Военного совета №003 от 14 октября 1941 г. 16 советских военнослужащих были направлены на руководящие должности в партизанские отряды, формируемые вокруг Минска.

Место ВСПД в истории борьбы с немецко-фашистскими захватчиками оп-

пытанні выжывання, стварэння з гэтай мэтай пэўнай матэрыяльнай, фінансавай, вытворчай базы. Большасць падпольшчыкаў з'яўляліся членамі працоўных калектываў, многія з якіх выконвалі ваенныя заказы. Таму на парадку дня многіх пасяджэиняў гаркома былі пытанні ўліку членаў партыі, якія працавалі на прамысловых прадпрыемствах і ў адміністрацыйных установах акупіраванага горада, устанаўлення з імі сувязей, вывучэння іх настрою, арганізацыя фінансавай, харчовай, маральнай дапамогі тым, хто пацярпеў ад рук нямецка-фашысцкіх захопнікаў.

В.Д.Шацько.
В.Д.Шатько.
V.D.Shatko.

Аб дзейнасці ў Мінску арганізаванага падполля першымі паведамілі на Вялікую зямлю, у цэнтры партызанскага і падпольнага руху разведгрупы, пасланыя ў Мінск на пачатку 1942 г. Адна з іх, якая дзейнічала ў беларускай сталіцы па лініі Галоўнага разведвальнага ўпраўлення Генштаба Чырвонай Арміі (камандзір С.К.Вішнеўскі), адправіла ў Маскву наступныя шыфраграмы: «...23.5 – Мінская партарганізацыя просіць сувязі»; «26.5 – Пасля таго як немцы ў Мінску павесілі і расстралялі савецкіх людзей, там з'явілася лістоўка з подпісам «Гарком». Гарком

ределяется его статусом как военной организации Минского подпольного горкома партии. В качестве таковой он принимал участие в создании партизанских отрядов «Большевик», «Штурм», имени Сталина, имени Буденного, имени Чапаева, имени Суворова, имени Лазо, № 208, имени Ворошилова, капитанов Асташонка, Никитина и др. Под его руководством в Минске вели активную подпольную борьбу с врагом почти 300 человек.

Среди явочных квартир Военного совета были: улица Ораижерейная, дом 7, кв. 2 (П.С.Алейчик, погиб); улица Надеждинская, дом 16 (В.А.Соловьянчик); улица Фабрициуса, дом 12 (И.И.Фамлюк); улица Чкалова, дом 34, кв. 3 (В.И. Одынец, погиб) и др.

Программа деятельности Минского подпольного горкома партии и всего подполья вырабатывалась под влиянием реальных событий. На первое место ставились вопросы выживания, создания с этой целью определенной материальной, финансовой, производственной базы. Большинство подпольщиков являлись членами трудовых коллективов, многие из которых выполняли военные заказы. Поэтому в повестке дня многих заседаний горкома значились вопросы учета членов партии, работавших на промышленных предприятиях и в административных учреждениях оккупированного города, установления с ними связей, изучения их настроения, организация финансовой, продовольственной, моральной помощи тем, кто пострадал от рук немецко-фашистских захватчиков.

О деятельности в Минске организованного подполья первыми сообщили на Большую землю, в центры партизанского и подпольного движения разведгруппы, посланные в Минск в начале 1942 г. Одна из них, работавшая в белорусской столице по линии Главного разведывательного управления Генштаба Красной Армии (командир С.К.Вишневский), отправила в Москву следующие шифрограммы: «...23.5 – Минская парторганизация просит связи; 26.5 – После того как немцы в Минске повесили и расстре-

партыі ў Мінску перадае праз нашу крыніцу просьбу аб дапамозе, аб прысылцы лістовак і зброі». Аб шыфраграмах стала вядома ў ЦК КП(б)Б і ў Цэнтральным штабе партызанскага руху (ЦШПР).

Мінскі падпольны гарком КП(б)Б заяўляў аб сабе і сам. Яго прадстаўнік, член падпольнага гаркома А.Л.Коцікаў 23 жніўня 1942 г. адправіў праз партызанскую брыгаду «Стары» на імя сакратара ЦК КП(б)Б П.К.Панамарэнкі справаздачу аб дзейнасці Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б з кастрычніка 1941 г. па жнівень 1942 г. У ім прыводзяцца канкрэтныя даныя пра Кавалёва як сакратара гаркома, змяшчаецца просьба даслаць у Мінск радыёперадатчык, валюту, прапагандысцкую літаратуру. Камандзір брыгады В.С.Пыжыкаў дадаў да справаздачы запіску: «Паважаны Панцеляймон Кандратавіч, даводжу да Вашага ведама, што мне ўдалося звязацца з Мінскім падпольным цэнтрам, які пра сваю дзейнасць піша вам кароткую інфармацыю. Накіроўваю Вам гэту інфармацыю сувязным і пераканаўча прашу Вас паскорыць камандзіраванне кіруючай тройкі цэнтра і тройкі для кіраўніцтва Мінскай вобласці. Умовы для работы ім будуць створаны». Абодва дакументы сакратар Мінскага легальнага (у савецкім тыле) абкома КП(б)Б І.Ф.Клімаў 14 верасня 1942 г. накіраваў у ЦК КП(б)Б. 5 кастрычніка 1942 г. яны паступілі ў ЦК. Акрамя П.К.Панамарэнкі з імі азнаёміліся сакратары ЦК КП(б)Б Г.Б.Эйдзінаў, М.Я.Аўхімовіч, Ц.С.Гарбуноў, загадчык арганізацыйна-інструктарскага аддзела ЦК У.І.Закурдаеў.

Адначасова падпольны гарком усталяваў сувязь з Мінскім падпольным абкомам КП(б)Б, які ўзначальваў В.І.Казлоў. 11 верасня 1942 г. ў абласны камітэт партыі з пісьмом сакратара Мінскага гаркома І.К.Кавалёва прыбылі ўдзельнікі Мінскага падполля Г.А.Язубчык і Х.М.Прусліна. У той жа дзень В.І.Казлоў радзіраваў у Маскву: «Маланка. Цэнтральны штаб партызанскага руху, т. Панамарэнку. Сёння прыйшлі да нас на сувязь з Мінскага падпольнага гаркома

ляли советских людей, там появилась листовка с подписью «Горком». Горком партии в Минске передает через нашего источника просьбу о помощи, о присылке листовок и оружия». О шифрограммах стало известно в ЦК КП(б)Б и в Центральном штабе партизанского движения (ЦШПД).

Минский подпольный горком КП(б)Б заявлял о себе и сам. Его представитель, член подпольного горкома А.Л.Котиков 23 августа 1942 г. отправил через партизанскую бригаду «Старик» на имя секретаря ЦК КП(б)Б П.К.Пономаренко отчет о деятельности Минского подпольного горкома КП(б)Б с октября 1941 по август 1942 гг. В нем приводятся конкретные данные о Ковалеве как секретаре горкома, содержится просьба прислать в Минск радиопередатчик, валюту, пропагандистскую литературу. Командир бригады В.С.Пыжиков приложил к отчету записку: «Уважаемый Пантелеймон Кондратьевич, довожу до вашего сведения, что мне удалось связаться с Минским подпольным центром, который о своей деятельности пишет вам короткую информацию. Направляю вам эту информацию связным и убедительно прошу вас ускорить командирование руководящей тройки центра и тройки для руководства Минской области. Условия для работы им будут созданы». Оба документа секретарь Минского легального (в советском тылу) обкома КП(б)Б И.Ф.Климов 14 сентября 1942 г. направил в ЦК КП(б)Б. 5 октября 1942 г. они поступили в ЦК. Кроме П.К.Пономаренко с ними ознакомились секретари ЦК КП(б)Б Г.Б.Эйдинов, Н.Е. Авхимович, Т.С.Горбунов, заведующий организационно-инструкторским отделом ЦК В.И.Закурдаев.

Одновременно подпольный горком установил связь с Минским подпольным обкомом партии, который возглавлял В.И.Козлов. 11 сентября 1942 г. в областной комитет партии с письмом секретаря минского горкома И.К.Ковалева прибыли участники Минского подполья А.А.Езубчик и Х.М.Пруслина. В тот же день В.И.Козлов радировал в Москву:

партыі тт. Язубчык і Прусліна. Накіраваны яны сакратаром падпольнага гаркома т. Кавалёвым, які раней працаваў сакратаром Заслаўскага райкома партыі. Падрабязней аб становішчы ў Мінску, аб рабоце партарганізацыі інфармуем дадаткова. Прашу вашых далейшых указанняў. В.Казлоў. 11.9.1942 г.»

У 1941—1942 гг. пра І.К. Кавалёва як пра арганізатара і кіраўніка Мінскага падполля, грунтуючыся на дакументальных даных, былі праінфармаваны Цэнтральны штаб партызанскага руху і ЦК КП(б)Б (П.К.Панамарэнка), Беларускі штаб партызанскага руху (П.З.Калінін), Мінскі падпольны абком КП(б)Б (В.І.Казлоў), Мінскі абком КП(б)Б на базе штаба Заходняга фронту (І.Ф.Клімаў), асобы аддзел НКУС штаба Заходняга фронту (Л.Ф.Цанава) і інш.

Пашырэнне дзейнасці падполля, павышэнне ролі ў нябачнай вайне агульнагарадскога падпольнага цэнтра праходзілі ў складаных палітычных і маральна-псіхалагічных абставінах. Акупацыйны рэжым, яго служба бяспекі і СД, ахоўныя атрады СС, шырокая агентурная сетка, установы абвера з першых дзён нямецкай акупацыі рабілі ўсё магчымае для фізічнага, ідэалагічнага і маральнага падаўлення супраціўлення мінчан. Першы знішчальны ўдар быў нанесены аб'яднанымі намаганнямі акупантаў па Ваенным савеце партызанскага руху. У сакавіку—красавіку 1942 г. з-за парушэнняў правілаў канспірацыі ў фашысцкіх засценках апынуліся і загінулі кіраўнік ВСПР І.І.Рогаў, яго намеснік П.І.Антохін, начальнікі аддзелаў штаба П.Суравягін, А.Чыжык, М.І.Талкачоў, І.М.Вярбіцкі, Я.К.Горыца, Н.Юшакоў, М.І.Іваноў і інш. І.М.Бялова незаконна па падазрэнні ў здрадзе расстраляла кіраўніцтва партызанскага атрада «Мсцівец».

Арыштам падверглася і частка членаў Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б. 27 сакавіка член камітэта І.П.Казінец пры спробе пайсці ў партызанскі атрад быў схоплены супрацоўнікамі СД на адной з явачных кватэр ля Заходняга моста. Разам з ім у фашысцкіх засценках апынулі-

«Молния. Центральный штаб партизанского движения, т. Пономаренко. Сегодня пришли к нам на связь из Минского подпольного горкома партии тт. Езубчик и Пруслина. Направлены они секретарем подпольного горкома т. Ковалевым, ранее работавшим секретарем Заславского райкома партии. Подробнее о положении в Минске, о работе парторганизации информируем дополнительно. Прошу ваших дальнейших указаний. В.Козлов. 11.9.1942 г.».

В 1941–1942 гг. о И.К.Ковалеве как об организаторе и руководителе Минского подполья, основываясь на документальных данных, были осведомлены: Центральный штаб партизанского движения и ЦК КП(б)Б (П.К.Пономаренко), Белорусский штаб партизанского движения (П.З.Калинин), Минский подпольный обком КП(б)Б (В.И.Козлов), Минский обком КП(б)Б на базе штаба Западного фронта (И.Ф.Климов), особый отдел НКВД штаба Западного фронта (Л.Ф.Цанава) и др.

Расширение деятельности подполья, повышение роли в невидимой войне общегородского подпольного центра проходили в сложной политической и морально-психологической обстановке. Оккупационный режим, его служба безопасности и СД, охранные отряды СС, широкая агентурная сеть, учреждения абвера с первых дней немецкой оккупации делали все возможное для физического, идеологического и морального подавления сопротивления минчан. Первый сокрушительный удар был нанесен объединенными усилиями оккупантов по Военному совету партизанского движения. В марте – апреле 1942 г. из-за нарушений правил конспирации в фашистских застенках оказались и погибли руководитель ВСПД И.И.Рогов, его заместитель П.И.Антохин, начальники отделов штаба П.Суровягин, А.Чижик, Н.И.Толкачев, И.М.Вербицкий, Е.К.Горица, Н.Юшаков, Н.И.Иванов и др. И.Н-.Белов незаконно, по подозрению в измене, расстрелян руководством партизанского отряда «Мститель».

ся і загінулі члены камітэта Г.М.Сямёнаў, С.І.Заяц, актыўныя падпольшчыкі А.Ф. Арнт, Г.В.Глухаў, А.Л.Зубкоўскі, С.І.Кавалеўскі, В.С.Купрыянава і інш. Падводзячы вынікі гэтай акцыі, нямецкія крымінальныя структуры г. Мінска паведамілі 8 мая 1942 г. ў Берлін наступнае: «У выніку праведзеных расследаванняў былі арыштаваны 404 чалавекі, уключаючы і арганізацыю партызан у гета. З іх ужо расстраляны 212 чалавек. Была знойдзена вялікая колькасць зброі і боепрыпасаў».

Панесеныя страты на нейкі час затрымалі далейшае развіццё падпольнай дзейнасці. Частка кіраўнікоў падпольнага гаркома КП(б)Б (Кавалёў, Будаеў, Шугаеў, Коцікаў і інш.), ратуючыся ад арыштаў, пайшлі ў партызанскія атрады. Пасля іх вяртання ў Мінск на першым пасяджэнні гаркома, якое адбылося ў пачатку мая 1942 г. на кватэры М.П.Дразда, былі разгледжаны пытанні ўзмацнення канспірацыі, прадаўжэння пошуку сувязі з Вялікай зямлёй, удасканальвання арганізацыйных асноў дзейнасці Мінскага падполля, выбараў новых членаў камітэта замест загінуўшых, пашырэння разведвальнай, дыверсійнай і палітыка-масавай работы. Удзельнікі пасяджэння зацвердзілі палажэнне «Арганізацыйныя прынцыпы і структура падпольнай партарганізацыі». Летам 1942 г. ў структуры Мінскага падполля з'явіліся гарадскія раённыя падпольныя камітэты КП(б)Б: Сталінскі (сакратар Н.Я.Герасіменка), Кастрычніцкі (К.І.Хмялеўскі, з верасня 1942 г. — М.К.Каржанеўскі), Варашылаўскі (М.А.Шугаеў), Чыгуначны (А.Л.Коцікаў, з верасня 1942 г. – І.І.Матусевіч), гета (сакратар М.Л.Гебелеў).

У той час у 1942 г. ў складзе Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б існавалі 4 аддзелы (агітацыі і прапаганды, ваенны, разведкі, арганізацыі дыверсій), якімі кіравалі члены гаркома. Гарком па-ранейшаму ўзначальваў І.К.Кавалёў. Членамі гаркома з'яўляліся Дз.А.Караткевіч, В.К.Нікіфараў, К.І.Хмялеўскі і А.Л.Коцікаў. 26 мая 1942 г. ў цэнтры Мінска загінў член гаркома, першы рэдактар падпольнай газеты «Звязда» У.С.Амелья-

Арестам подверглась и часть членов Минского подпольного горкома КП(б)Б. 27 марта член комитета И.П.Казинец при попытке уйти в партизанский отряд был схвачен сотрудниками СД на одной из явочных квартир у Западного моста. Вместе с ним в фашистских застенках оказались и погибли члены комитета Г.М.Семенов, С.И.Заяц, активные подпольщики А.Ф.Арндт, Г.В.Глухов, А.Л. Зубковский, С.И.Ковалевский, О.С. Куприянова и другие. Подводя итоги этой акции, немецкие криминальные структуры города Минска сообщили 8 мая 1942 г. в Берлин следующее: «В результате проведенных расследований было арестовано 404 человека, включая и организацию партизан в гетто. Из них уже расстреляно 212 человек. Было обнаружено большое количество оружия и боеприпасов».

Понесенные потери на некоторое время задержали дальнейшее развитие подпольной деятельности. Часть руководителей подпольного горкома КП(б)Б (Ковалев, Будаев, Шугаев, Котиков и др.), спасаясь от арестов, ушли в партизанские отряды. По их возвращению в Минск на первом заседании ГК, состоявшемся в начале мая 1942 г. на квартире Н.П.Дрозда, были рассмотрены вопросы усиления конспирации, продолжения поиска связи с Большой землей, совершенствования организационных основ деятельности Минского подполья, выборы новых членов комитета вместо погибших, расширение разведывательной, диверсионной и политико-массовой работы. Участники заседания утвердили положение «Организационные принципы и структура подпольной парторганизации». Летом 1942 г. в структуре Минского подполья появились городские районные подпольные комитеты КП(б)Б: Сталинский (секретарь Н.Е.Герасименко), Октябрьский (К.И.Хмелевский, с сентября 1942 г. – Н.К.Корженевский), Ворошиловский (Н.А.Шугаев), Железнодорожный (А.Л.Котиков, с сентября 1942 г. – И.И.Матусевич), гетто (секретарь М.Л.Гебелев).

нюк. У тым жа месяцы адышоў ад актыўнай падпольнай дзейнасці член гаркома К.Дз.Грыгор'еў.

Падпольны друк. Чырвонай ніткай праз усю гісторыю Мінскага патрыятычнага падполля праходзіць стварэнне і распаўсюджванне антыфашысцкага друку. Выданне ў Мінску падпольнай газеты «Звязда» прадэманстравала смеласць і вынаходлівасць яе бясстрашных творцаў, сведчыла аб наяўнасці ў акупіраваным горадзе цэлай сістэмы падпольных выданняў – ад простай рукапіснай лістоўкі да газеты, выкананай друкарскім спосабам.

Факты з'яўлення нелегальных друкаваных выданняў зарэгістраваны яшчэ да разгрому немцаў пад Масквой. У барацьбу з ворагам уступілі прадстаўнікі інтэлігенцыі, сярод якіх асабліва месца займалі прафесіянальныя журналісты, навуковыя работнікі, супрацоўнікі ўстаноў органаў мясцовага самакіравання. Іх працай у розных месцах горада былі створаны апорныя пункты (явачныя кватэры, месцы для выдавецкай дзейнасці, збору і захоўвання інфармацыі, падпольнай літаратуры) для падрыхтоўкі і абнародавання патрыятычнага друку.

Першыя лістоўкі з'явіліся ў Мінску ў ліпені–жніўні 1941 г. У 1941–1942 гг. актыўны ўдзел у падрыхтоўцы і распаўсюджванні лістовак прымалі падпольшчыкі І.К.Кавалёў, М.Б.Осіпава, М.П.Гурыновіч, У.С.Амельянюк, В.К.Нікіфараў, М.М.Воранаў, яго бацька М.П.Воранаў, У.С.Казачонак, Я.М.Савіцкая, Х.М. Александровіч і многія іншыя. Лістоўкі мелі дзесяткі назваў, размнажаліся ў сотнях экзэмпляраў і ў розных формах: ад рукі, на пішучых машынках, шапірографах, друкарскім спосабам. Падпольныя выданні распаўсюджваліся не толькі ў горадзе, але і ў населеных пунктах Дзяржынскага, Заслаўскага, Смалявіцкага, Лагойскага, Чэрвеньскага, Рудзенскага, Пухавіцкага і іншых раёнаў Мінскай вобласці.

Утварэнне агульнагарадскога падпольнага цэнтра садзейнічала больш шырокаму разгортванню масава-палі-

В то время в 1942 г. в составе Минского подпольного горкома КП(б)Б имелись 4 отдела (агитации и пропаганды, военный, разведки, организации диверсий), руководство которыми осуществляли члены горкома. Горком по-прежнему возглавлял И.К.Ковалев. Членами горкома являлись Д.А.Короткевич, В.К.Никифоров, К.И.Хмелевский и А.Л.Котиков. 26 мая 1942 г. в центре Минска погиб член горкома, первый редактор подпольной газеты «Звязда» В.С.Омельянюк. В том же месяце отошел от активной подпольной деятельности член горкома К.Д.Григорьев.

Подпольная печать. Красной нитью через всю историю Минского патриотического подполья проходит создание и распространение антифашистской печати. Издание в Минске подпольной газеты «Звязда» продемонстрировало смелость и находчивость ее бесстрашных творцов, свидетельствовало о наличии в оккупированном городе целой системы подпольных изданий – от простой рукописной листовки до газеты, выполненной типографским способом.

Факты появления нелегальных печатных изданий зарегистрированы еще до разгрома немцев под Москвой. В борьбу с врагом вступили представители интеллигенции, среди которых особое место занимали профессиональные журналисты, научные работники, сотрудники учреждений органов местного самоуправления. Их трудом в разных местах города были созданы опорные пункты (явочные квартиры, места для издательской деятельности, сбора и хранения информации, подпольной литературы) для подготовки и обнародования патриотической печати.

Первые листовки появились в Минске в июле–августе 1941 г. В 1941–1942 гг. активное участие в подготовке и распространении листовок принимали подпольщики И.К.Ковалев, М.Б.Осипова, М.П.Гуринович, В.С.Омельянюк, В.К. Никифоров, М.М.Воронов, его отец М.П.Воронов, В.С.Казаченок, Я.М.Савицкая, Х.М.Александрович и многие

тычнай работы. Пад кіраўніцтвам гаркома ў студзені 1942 г. закончылася стварэнне на вуліцы Астроўскага на кватэры Захарэвічаў падпольнай друкарні. Адказным за яе Мінскім гаркомам КП(б)Б быў назначаны былы тэхнічны дырэктар Дома друку М.Б.Чыпчын. У выходзіўшых тут лістоўках «Веснік Радзімы» змяшчаліся звесткі пра дзеянні Чырвонай Арміі, партызанскую вайну ў тыле ворага, адступленне нямецкіх войск пасля снежаньскай бітвы 1941 г. пад Масквой, радыёмітынг 18 снежня 1942 г. ў Маскве дзеячаў беларускай культуры і літаратуры. У падпольнай друкарні ад імя камандавання 208-га партызанскага атрада быў надрукаваны «Зварот да грамадзян і грамадзянак часова акупіраваных нямецка-фашысцкімі захопнікамі тэрыторый», які выкрываў паведамленні варожых сродкаў масавай інфармацыі аб становішчы на фронце. Работа друкарні забяспечвалася радыёпрыёмнікамі, устаноўленымі па вуліцах Берсана, 12а, Лугавой, 34, Праваднрй, 24 і ў іншых месцах. Падпольшчыкі М.І.Іванаў, І.С.Удод, К.Х.Трошын і М.С.Паланейчык сістэматычна дастаўлялі ў друкарню неабходнае абсталяванне, шрыф-

Сям'я Дразда (злева направа): Мікалай Пракопавіч, Алена Адамаўна, Рэгіна Мікалаеўна.

Семья Дрозда (слева направо): Николай Прокопьевич, Елена Адамовна, Регина Николаевна.

The Drosdes' family: Nikolai Prokofievich, Elena Adamovna, Regina Nikolaevna.

другие. Листовки имели десятки названий, размножались в сотнях экземпляров и в различных формах: от руки, на пишущих машннках, шапирографах, типографским способом. Подпольные издания распространялись не только по городу, но и в населенных пунктах Дзержинского, Заславского, Смолевичского, Логойского, Червенского, Руденского, Пуховичского и других районов Минской области.

Образование общегородского подпольного центра способствовало более широкому развертыванию массово-политической работы. Под руководством горкома в январе 1942 г. завершилось создание на улице Островского на квартире Захаревичей подпольной типографии. Ответственным за нее Минским горкомом КП(б)Б был назначен бывший технический директор Дома печати М.Б.Чипчин. В выходивших здесь листовках «Вестник Родины» содержались сведения о действиях Красной Армии, о партизанской войне в тылу врага, об отступлении немецких войск после декабрьского сраження под Москвой, о радиомитинге 18 января 1942 г. в Москве деятелей белорусской культуры и литературы. В подпольной типографии от имени командования 208-го партизанского отряда была отпечатано «Обращение к гражданам и гражданкам временно оккупированных немецко-фашистскими захватчиками территорий», разоблачавшее сообщения вражеских средств массовой информации о положении на фронте. Работа типографии обеспечивалась радиоприемниками, установленными по улицам Берсона, 12а, Луговой, 34, Проводной, 24 и в другнх местах. Подпольщики Н.И.Иванов, И.С.Удод, К.Х. Трошин и М.С.Полонейчик систематически доставляли в типографию необходимое оборудование, шрифты, кассы, выносившиеся ими из тнпографии «Прорыв», где они работали как военнопленные.

Важную массово-политическую работу проводила подпольная группа А.А.Маркевича, которая с сентября 1941

ты, касы, якія выносілі з друкарні «Прарыў», дзе працавалі як ваеннапалонныя.

Важную масава-палітычную работу праводзіла падпольная група А.А.Маркевіча, якая з верасня 1941 г. стала называць сябе «падпольным камітэтам горада Мінска і навакольных вёсак». У яе справаздачы за 10 жніўня 1944 г. адзначаецца, у прыватнасці, наступнае: «У перыяд жнівень—снежань 1941 г. членамі камітэта Маркевічам, Івановым, Флэйшар і Ананьевай напісаны ад рукі друкаванымі літарамі зварот са зводак Саўінфармбюро больш як 50 экзэмпляраў, якія, акрамя распаўсюджвання простым шляхам, праз знаёмых, расклейваліся на дзвярах магазінаў на Камароўскім базары, на вітрынах на Лагойскім тракце, на Базарнай вуліцы, у скверы па вуліцы Энгельса, па Савецкай і іншых месцах. Да дня 24-й гадавіны Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі ў 1941 г. пісалі звароты з заклікам арганізоўвацца для барацьбы з нямецкімі захопнікамі, займацца шкодніцтвам і дыверсіямі ўсюды, дзе толькі хто і як можа. Акрамя гэтага на заводах — вагонарамонтным, радыёзаводзе, Варашылава, абутковай фабрыцы імя Кагановіча — былі вуглямі і каляровымі алоўкамі на сценах напісаны лозунгі «Няхай жыве ВКП(б)», «Няхай жыве тав. Сталін», «Няхай жыве Чырвоная Армія», «Смерць гаду-людаеду Гітлеру», «Смерць фашыстам-немцам». Выконвалася гэта членамі камітэта. У снежні 1941 г. прапрацоўвалі даклад і прамову тав. Сталіна ў сувязі з 24-й гадавінай Кастрычніка ў горадзе Маскве 6—7 лістапада 1941 г., якія перадавалі для чытання многім сотням савецкіх патрыётаў горада Мінска, і даклад так зацерлі, што нельга было прачытаць. Часта трапляліся нам «Весткі» з Савецкай зямлі, якія выпускаліся палітупраўленнем РККА і скідваліся з самалётаў. Мы размнажалі і распаўсюджвалі іх у Мінску і навакольных вёсках».

Члены групы А.А.Маркевіча, стварыўшы прымітыўны шапірограф, выдавалі ў 1942 г. падпольную газету-лістоўку «Патрыёт Радзімы». Захаваліся нумары за 22 г. стала именовать себя «подпольным комитетом города Минска и окружающих деревень». В ее отчете за 10 августа 1944 г. отмечается, в частности, следующее: «В период август — декабрь месяц 1941 г. членами комитета Маркевичем, Ивановым, Флейшер и Ананьевой, написано от рукн печатными буквами обращение из сводок Совинформбюро, более 50 экземпляров, которые, кроме распространения простым путем, через знакомых, расклеивались на дверях магазинов на Комаровском базаре, на витринах на Логойском тракте, на Базарной улице, в сквере по улице Энгельса, по Советской и других местах. Ко дню 24-й годовщины Великой Октябрьской революции в 1941 г. писали воззвания с призывом организовываться для борьбы с немецкими захватчиками, заниматься вредительством и диверсиями везде, где только кто и как может. Кроме этого на заводах — вагоноремонтном, радиозаводе, Ворошилова, обувной фабрике имени Кагановича — были углями и цветными карандашами на стенах написаны лозунги «Да здравствует ВКП(б)», «Да здравствует тов. Сталин», «Да здравствует Красная Армия», «Смерть гаду-людоеду Гитлеру»,

Сям'я Герасіменкі: Назар Яўстратавіч, Тацццяна Данілаўна і іх дачка Людміла.

Семья Герасименко: Назарий Евстратович, Татьяна Даниловна и их дочь Людмила.

The Gerasimenkos' family: Nazary Evstratovich, Tatiana Danilovna and their daughter Lyudmila.

чэрвеня, 5 ліпеня і 9 жніўня 1942 г. Яе тыраж даходзіў да 150 экзэмпляраў. Асноўны змест газеты-лістоўкі складалі весткі з фронту, выкрыццё акупацыйнай прапаганды.

Вяршыняй нелегальнай друкаванай дзейнасці стаў выхад падпольнай «Звязды» — органа Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б. Да яе з'яўлення нямецкія спецслужбы пісалі пра станоўчае ўспрыманне беларусамі «парадкаў новай Еўропы пад пратэктаратам Германіі». «Выхад жа антыакупацыйнай газеты, — пісала ў жніўні 1944 г. ў сваіх успамінах адна з рэдактараў «Звязды» Ядвіга Савіцкая, — выклікаў у свядомасці мясцовага нямецкага начальства ўражанне выбухнуўшай бомбы, якая прывяла яго ў неапісальную лютасць».

Першы нумар «Звязды», падрыхтаваны і адрэдагаваны У.С.Амельянюком, быў набраны нелегальна ў друкарні імя Сталіна М.І.Свірыдавым і Б.Пупко. Потым па частках яго даставілі (С.А.Благаразумаў, Б.Б.Гофман, М.М.Воранаў) на кватэру М.П.Воранава (вуліца Шорная, 9) і 21 мая 1942 г. надрукавалі ў абсталяванай тут падпольнай друкарні. Наступныя 2-і, 3-і і 4-ы нумары газеты «Звязда» выйшлі ў жніўні і верасні таго ж года. Набіраў газету Х.М.Александровіч у падпольнай друкарні, перабазіраванай на кватэру падпольшчыцы Т.Я.Якавенка (вуліца Выдавецкая, 10). Набор 4-га нумара ў сувязі з пагрозай правалу быў перанесены на кватэру П.К.Хадасевіча (вуліца 3-я лінія, 26) і там надрукаваны. 2-і, 3-і 4-ы нумары «Звязды» рэдагавала Я.М.Савіцкая.

Выданнем падпольнай «Звязды» непасрэдна кіраваў Мінскі падпольны гаркома КП(б)Б, асабіста І.К.Кавалёў. Вялізную долю працы ўнёс у выданне нелегальнага органа В.К.Нікіфараў. Акрамя Савіцкай газету таксама рэдагавалі У.С. Казачонак, А.А.Карпусенка і інш. Газета шырока распаўсюджвалася не толькі ў горадзе, але і за яго межамі — у партызанскіх атрадах, у гарадах Баранавічы, Барысаў, Маладзечна, Орша і г.д.

Найбольш актыўны ўдзел у распаўсюджванні падпольнага друку і літарату«Смерть фашистам-немцам». Выполнялось это членами комитета. В декабре 1941 г. прорабатывали доклад и речь тов. Сталина в связи с 24-й годовщиной Октября в городе Москве 6—7 ноября 1941 г., которые передавали для чтения многим сотням советских патриотов города Минска, и доклад так затерли, что нельзя ничего прочесть. Часто попадались нам «Вести» с Советской земли, выпускаемые политуправлением РККА, сбрасываемые с самолетов, которые мы размножали и распространяли в Минске и окружающих деревнях.»

Члены группы А.А.Маркевича, создав примитивный шапирограф, издавали в 1942 г. подпольную газету-листовку «Патриот Родины». Сохранились номера за 22 июня, 5 июля и 9 августа 1942 г. Ее тираж доходил до 150 экземпляров. Основное содержание газеты-листовки составляли сведения с фронта, разоблачения оккупационной пропаганды.

Вершиной нелегальной печатной деятельности явился выход подпольной «Звязды» — органа Минского подпольного горкома КП(б)Б. До ее появления немецкие спецслужбы писали о некоем положительном восприятии белорусами «порядков новой Европы под протекторатом Германии». «Выход же антиоккупационной газеты, — писала в августе 1944 г. в своих воспоминаниях один из редакторов «Звязды» Ядвига Савицкая, — произвел в сознании местного немецкого начальства впечатление разорвавшейся бомбы, приведшей его в неописуемую ярость».

Первый номер «Звязды», подготовленный и отредактированный В.С.Омельянюком, был набран нелегально в типографии имени Сталина М.И.Свиридовым и Б.Пупко. Затем по частям его доставили (С.А.Благоразумов, Б.Б.Гофман, М.М.Воронов) на квартиру М.П.Воронова (улица Шорная, 9) и 21 мая 1942 г. отпечатали в оборудованной здесь подпольной типографии. Последующие 2, 3 и 4-й номера газеты «Звязда» вышли в августе и сентябре этого года. Набирал газеты Х.М.Александрович в подпольной типографии, перебазированной на квар-

ры прымалі М.І.Батурына, С.А.Благаразумаў, Г.В.Будай, А.Ф.Верамейчык, З.З.Гала, А.С.Грышын, Г.А.Язубчык, А.А.Маркевіч, Х.М.Пруслiна, М.Б.Осiпава, М.П.Рынкевіч, В.Ф.Рубец, В.І.Сайчык, П.М.Цвяткоў, Н.Ц.Цвяткова, П.М. Хмялеўскі, С.В.Сержановіч, М.А.Сержановіч. Падпольшчыкі-чыгуначнікі І.І. Івашчанок, Ю.Ю.Крыжавец, А.І.Астравухаў, А.А.Астроўскі, М.Ф.Шкляроўскі і інш. дастаўлялі газеты і лістоўкі ў Оршу, Барысаў, Баранавічы, Маладзечна і інш. гарады Беларусі, перадавалі іх мясцовым падпольным групам і арганізацыям.

«Звязда» выходзіла на беларускай мове. Галоўнае месца ў ёй адведзена партызанскай вайне. Тэма Мінскага падполля амаль не прысутнічае з-за сакрэтнасці гэтага ўчастка дзейнасці нябачнага фронту. Выключэнне складае 3-і нумар, дзе апублікаваны зварот да партызан і падпольшчыкаў былога кіраўніка групы падпольшчыкаў чыгуначнага вузла Ф.С. Кузняцова. У ім гаворыцца: «Таварышы рабочыя, не працуйце на ворага. Не дапамагайце яму весці вайну супраць нашай Радзімы і забіваць вашых братоў, сыноў і дачок, якія на франтах і ў тыле ворага праліваюць дарагую нам кроў за нашу лепшую будучыню, за шчасце нашых дзяцей. Кідайце працу! Ідзіце ў партызанскія атрады, выводзьце са строю паравозны парк, вадакачкі, абсталяванне дэпо. Гэтым самым вы паскорыце гібель ворага...» Дата звароту — 3 верасня 1942 г. У «Звяздзе» публікаваліся рэпартажы аб зверствах нямецка-фашысцкіх акупантаў, баявых дзеяннях партызанскіх атрадаў і брыгад, паведамлялася аб заснаванні ў СССР новай баявой узнагароды — ордэна Айчыннай вайны, аб падзеях міжнароднага жыцця.

Мінскае падполле, яго кіруючы цэнтр — Мінскі падпольны гарком КП(б)Б у 1941—42 гг. асаблівую ўвагу аддавалі правядзенню палітыка-масавай работы ў партызанскіх фарміраваннях. З гэтай мэтай гарком камандзіраваў на пасады камісараў-палітрукоў у 1942 г. больш як 15 чалавек. Кіраўнікі гаркома Кавалёў, Нікіфараў, Коцікаў, актыўны падпольтиру подпольщицы Т.Е.Яковенко (улица Издательская, 10). Набор 4-го номера в связи с угрозой провала был перенесен на квартиру П.К.Ходасевича (улица 3-я линия, 26) и там отпечатан. 2, 3 и 4-й номера «Звязды» редактировала Я.М.Савицкая.

Изданием подпольной «Звязды» непосредственно руководил Минский подпольный горком КП(б)Б и лично И.К. Ковалев. Огромную долю труда внес в издание нелегального органа В.К.Никифоров. Кроме Савицкой газету редактировали В.С.Казаченок, А.А.Корпусенко и др. Газета широко распространялась не только в городе, но и за его пределами — в партизанских отрядах, в городах Барановичи, Борисов, Молодечно, Орша и т.д.

Наиболее активное участие в распространении подпольной печати и литературы принимали М.И.Батурина, С.А. Благоразумов, Г.В.Будай, А.Ф.Веремейчик, З.З.Гало, А.С.Гришин, А.А.Езубчик, А.А.Маркевич, Х.М.Пруслина, М.Б.Осипова, М.П.Рынкевич, В.Ф.Рубец, В.И. Сайчик, П.М.Цветков, Н.Т.Цветкова, П.Н.Хмелевский, С.В.Сержанович, М.А.Сержанович. Подпольщики-железнодорожники И.И.Иващенок, Ю.Ю. Крыжевец, А.И.Остроухов, А.А.Островский, Н.Ф.Шкляровский и другие доставляли газеты и листовки в Оршу, Борисов, Барановичи, Молодечно и другие города Беларуси, передавали их местным подпольным группам и организациям.

«Звязда» выходила на белорусском языке. Главное место в ней отведено партизанской войне. Тема минского подполья почти не присутствует из-за секретности этого участка деятельности невидимого фронта. Исключение составляет 3-й номер, где опубликовано обращение к партизанам и подпольщикам бывшего руководителя группы подпольщиков железнодорожного узла Ф.С.Кузнецова. В нем говорится: «Товарищи рабочие, не работайте на врага. Не помогайте ему вести войну против нашей Родины и убивать ваших братьев, сыновей и дочерей, которые на фронтах и в тылу врага проливают дорогую нам кровь за

шчык І.Дз.Будаеў амаль сістэматычна бывалі ў партызанскіх атрадах, дзе дамаўляліся пра сумеснае правядзенне палітычных, ідэалагічных і прапагандысцкіх мерапрыемстваў.

Актывізацыя арганізатарскай, у тым ліку і масава-палітычнай, работы была адной з умоў з'яўлення ў 1942 г. новых падпольных груп: А.В.Чарненка (вуліца Р.Люксембург), Дз.А. Малаша (пасёлак Малая Серабранка), М.П.Ананьіна (фабрыка імя Крупскай), І.І.Яцэвіча (плодаагароднінная база № 2), Л.П.Мамата, А.Р.Фаловіча, Я.Ф.Раманава (хлебазавод «Аўтамат»), М.Т.Раманоўскага (плодаагароднінная база № 1), І.В.Кухто (завод імя Мяснікова), М.Г.Гаўрылава (чыгуначная станцыя Мінск—Пасажырскі), В.Ф.Барысава (чыгуначны вузел), С.Я. Крывічаніна (раён вуліц Саўгасная, Калгасная, Маладзечанская, Старавіленская), К.І.Мурашка, З.М.Васілеўскай (аэрадром).

Мінскія падпольшчыкі, рызыкуючы жыццём, выкарыстоўваючы асабістыя сродкі, даставалі і адпраўлялі ў партызанскія атрады зброю, боепрыпасы, медыкаменты. З ліпеня 1942 г. І.А.Бранкоўскі па заданні Мінскага падпольнага камітэта перадаў у партызанскі атрад імя Фрунзе 2 кулямёты, 15 вінтовак, 2 аўтаматы, 25 гранат і больш як 5000 патронаў. Ад В.А.Осіпчык праз А.М.Ляўкова (Толік Малы) паступілі ў атрад імя Суворава брыгады імя Сталіна 2 аўтаматы, 3 пісталеты, 1200 патронаў, тол. Ф.М.Малахаў даставіў у партызанскі атрад «Мсцівец» 7 вінтовак, 1 ручны кулямёт, медыкаменты. У атрад «За Радзіму» брыгады імя Фрунзе Р.П. Духоўнікава, А.М. Кастко, М.Д. Саўчык, М.Ф. Шпілеўскі, М.П. Шэйбак, А.І. Янкоўскі даставілі 98 вінтовак і карабінаў, 11 кулямётаў, 2 аўтаматы, 9 пісталетаў, 3 лямпавыя радыёпрыёмнікі, медыкаменты. Нярэдка ўсё гэта куплялася ў нямецкіх салдат за прадукты, асабістыя грашовыя зберажэнні.

У выніку прапагандысцкай дзейнасці падпольшчыкаў 357 чалавек з ліку ваеннаслужачых украінскіх ахоўных батальёнаў, больш як 150 салдат-антыфашы-

наше лучшее будущее, за счастье наших детей. Бросайте работу! Идите в партизанские отряды, выводите из строя паровозный парк, водокачки, оборудование, депо. Этим самым вы ускорите гибель врага...» Дата обращения — 3 сентября 1942 г. В «Звязде» публиковались репортажи о зверствах немецко-фашистских оккупантов, о боевых действиях партизанских отрядов и бригад, сообщалось об учреждении в СССР новой боевой награды — ордена Отечественной войны, о событиях международной жизни.

Минское подполье, его руководящий центр — Минский подпольный горком КП(б)Б в 1941—1942 гг. уделяли особое внимание проведению политико-массовой работы в партизанских формированиях С этой целью горком командировал на должности комиссаров-политруков в 1942 г. более 15 человек. Руководители горкома Ковалев, Никифоров, Котиков, активный подпольщик И.Д.Будаев почти систематически бывали в партизанских отрядах, где договаривались о совместном проведении политических, идеологических и пропагандистских мероприятий.

Активизация организаторской, в том числе и массово-политической, работы явилась одним из условий появления в 1942 г. новых подпольных групп: А.В.Черненко (улица Р. Люксембург), Д.А.Малаша (поселок Малая Серебрянка), М.П.Ананьина (фабрика имени Крупской), И.И.Яцевича (плодоовощная база № 2), Л.П.Мамата, А.Г.Фаловича, Я.Ф. Романова (хлебозавод «Автомат»), Н.Т.Романовского (плодоовощная база № 1), И.В. Кухто (завод имени Мясникова), Н.Г.Гаврилова (железнодорожная станция Минск-Пассажирский), В.Ф. Борисова (железнодорожный узел), С.Я.Кривичанина (район улиц Совхозной, Колхозной, Молодечненской, Старовиленской), К.И.Мурашко, З.Н.Василевской (аэродром).

Минские подпольщики, рискуя жизнью, используя личные средства, доставали и отправляли в партизанские отряды оружие, боеприпасы, медикаменты. С

стаў (бельгійцаў, немцаў, палякаў, сербаў, славакаў) выйшлі з горада і ўліліся ў партызанскія фарміраванні.

Восенню 1942 г. ў Мінскім падполлі з-за парушэнняў правіл канспірацыі і ў выніку пранікнення ў яго рады варожай агентуры адбыўся правал. Арышты падпольшчыкаў працягваліся з 25 верасня па 20 кастрычніка 1942 г. Падобнае мела месца і раней. Але тое, што здарылася, вызначалася асаблівымі маштабамі, цяжкасцю трагічных наступстваў. На нейкі час прыпынілася функцыянаванне старой сістэмы арганізацыі нелегальнай работы, у якую ўваходзілі гарадскі цэнтр па кіраванні рухам супраціўлення, явачныя кватэры, нізавыя падпольныя арганізацыі, сувязныя. Ва ўзаемаадносінах паміж членамі супраціўлення з'явіліся недавер, неапраўданая падазронасць. Хто каго выдаў, хто што ведае пра свайго таварыша, што можна, а што нельга гаварыць следчаму на допытах — пытанні, якія больш за ўсё турбавалі арыштаваных. Для паспяховай барацьбы з ворагам у новай сітуацыі ў большасці не хапала спецыяльнай падрыхтоўкі, неабходных практычных навыкаў. Гэта пацвярджаюць шматлікія матэрыялы, дзе трагічнае і гераічнае пераплятаюцца ў адно цэлае.

Асобна стаіць справаздача аб рабоце Мінскага падпольнага камітэта з моманту яго ўзнікнення, падпісаная ў Маскве 24 лістапада 1942 г. удзельнікамі падполля А.Л.Коцікавым, У.С.Казачонкам, В.І.Сайчыкам пазбеглі вераснёўскіх арыштаў. На адной з яе старонак упершыню робіцца спроба сфальсіфікаваць гісторыю: пад націскам органаў НКУС, Цэнтральнага штаба партызанскага руху выкрэсліваецца імя І.К. Кавалёва як арганізатара і кіраўніка Мінскага падполля, Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б. Больш таго, у іншым месцы гаворыцца пра яго (хаця і не прыводзіцца пацвярджальных даных) як пра віноўніка восеньскага правалу. Усё гэта было заснавана на чутках, якія распаўсюджваліся фашысцкай агентурай для таго, каб адсекчы мінскіх падпольшчыкаў ад партызанскіх фарміраванняў, пасеяць недавер да пад-

июля 1942 г. И.А.Бранковский по заданию Минского подпольного комитета передал в партизанский отряд имени Фрунзе 2 пулемета, 15 винтовок, 2 автомата, 25 гранат и свыше 5000 патронов. От О.А.Осипчик через А.М.Левкова (Толик Малый) поступили в отряд имени Суворова бригады имени Сталина 2 автомата, 3 пистолета, 1200 патронов, тол. Ф.Н.Малахов доставил в партизанский отряд «Мститель» 7 винтовок, 1 ручной пулемет, медикаменты. В отряд «За Родину» бригады имени Фрунзе Р.П.Духовникова, А.М. Костко, Н.Д.Савчик, М.Ф.Шпилевский, М.П.Шейбак, А.И.Янковский доставили 98 винтовок и карабинов, 11 пулеметов, 2 автомата, 9 пистолетов, 3 ламповых радиоприемника, медикаменты. Нередко все это покупалось у немецких солдат за продукты, личные денежные сбережения.

В результате пропагандистской деятельности подпольщиков 357 человек из числа военнослужащих украинских охранных батальонов, более 150 солдат-антифашистов (бельгийцев, немцев, поляков, сербов, словаков) вышли из города и влились в партизанские формирования.

Осенью 1942 г. в Минском подполье из-за нарушений правил конспирации и в результате проникновения в его ряды вражеской агентуры произошел провал. Аресты подпольщиков продолжались с 25 сентября по 20 октября 1942 г. Подобное имело место и раньше. Но случившееся отличалось особыми масштабами, тяжестью трагических последствий. На какое-то время перестала функционировать старая система организации нелегальной работы, в которую входили городской центр по руководству движением сопротивления, явочные квартиры, низовые подпольные организации, связные. Во взаимоотношениях между членами сопротивления появились недоверие, неоправданная подозрительность. Кто кого выдал, кто что знает о своем товарище, что можно, а что нельзя говорить следователю на допросах — вопросы, которые больше всего терзали арестованных. Для успешной борьбы с врагом в новой ситуации у большинства не хватало

полля ў цэнтрах партызанскага і падпольнага руху ў Маскве.

Восенню 1942 г. было арыштавана амаль усё кіраўніцтва падпольнага гаркома (А.Л.Коцікаў уцёк з-пад арышту), сакратары гарадскіх райкомаў. Паказаннямі родных і блізкіх, знаёмых, навуковымі даследаваннямі ўстаноўлена гібель у пачатку 1943 г. сакратара Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б І.К.Кавалёва, членаў гаркома В.К.Нікіфарава, Дз.А.Караткевіча, К.І.Хмялеўскага. У той жа перыяд пакараны смерцю ў нямецкіх засценках М.А.Шугаеў, С.В.Сержановіч, М.Л.Гебелеў, М.В.Сіневіч, В.Ф.Рубец, М.М.Воранаў, М.П.Воранаў, сям'я Герасіменка (Назар Яўстратавіч, Таццяна Данілаўна і іх дачка Люся), М.П.Цвяткоў, П.І.Чыркун, Я.М.Баранаў, І.А.Багданаў, С.М.Гапоненка, І.Я.Ганчарэнка, Ф.К.Жавалеў, М.І.Зехаў, Н.Р.Зікуненка, А.А.Каранькоў, М.К.Каржанеўскі, І.І.Матусевіч, Л.Я.Адзінцоў, М.І. Свірыдаў, сям'я Хадасевічаў і многія іншыя гераічныя ўдзельнікі падполля.

У адказ на арышт і гібель сваіх таварышаў падпольшчыкі, якія засталіся ў жывых, распаўсюдзілі ў Мінску лістоўку, датаваную 18 кастрычніка 1942г., якая заклікала жыхароў горада адказаць на крывавы тэрор акупантаў узмацненнем антыфашысцкай падпольнай барацьбы.

Баявая дзейнасць. У гісторыі Мінскага антыфашысцкага падполля асаблівае месца належыць дыверсійнай і разведвальнай дзейнасці яго ўдзельнікаў. Яна была цесна звязана з партызанамі, Вялікай зямлёй, падпольнымі партыйнымі органамі, размешчанымі за межамі горада. Мінскія нелегалы рыхтавалі і ажыццяўлялі ваенна-патрыятычныя мерапрыемствы з улікам падзей на савецка-германскім фронце.

Адно з першых месцаў сярод розных форм барацьбы займаў сабатаж, які набыў найбольш актыўны характар на чыгуначным вузле, цагельных заводах, плодаагародніннай базе, на ЦЭЦ-2. Рабочыя, інжынерна-тэхнічныя работнікі псавалі абсталяванне, зацягвалі выкананне планавых работ, рабілі непрыгоднай выпус-

специальной подготовки, необходимых практических навыков. Это подтверждают многочисленные материалы, где трагическое и героическое переплетаются в одно целое.

Особняком стоит отчет о работе Минского подпольного комитета с момента его возникновения, подписанный в Москве 24 ноября 1942 г. избежавшими сентябрьских арестов участниками подполья А.Л.Котиковым, В.С.Казаченком, В.И.Сайчиком. На одной из его страниц впервые делается попытка сфальсифицировать историю: под давлением органов НКВД, Центрального штаба партизанского движения вычеркивается имя И.К.Ковалева как организатора и руководителя Минского подполья, Минского подпольного горкома КП(б)Б. Более того, в другом месте говорится о нем (хотя и не приводится подтверждающих данных) как о виновнике осеннего провала. Все это было основано на слухах, распространявшихся немецкой агентурой для того, чтобы отсечь минских подпольщиков от партизанских формирований, посеять недоверие к подполью в центрах партизанского и подпольного движения в Москве.

Осенью 1942 г. было арестовано почти все руководство подпольного горкома (А.Л.Котиков бежал из-под ареста), секретари городских райкомов. Свидетельскими показаниями родных и близких, знакомых, научными исследованиями установлена гибель в начале 1943 г. секретаря Минского подпольного горкома партии И.К.Ковалева, членов горкома В.К.Никифорова, Д.А.Короткевича, К.И.Хмелевского. В тот же период казнены в немецких застенках Н.А.Шугаев, С.В.Сержанович, М.Л.Гебелев, М.В. Синевич, В.Ф.Рубец, М.М.Воронов, М.П.Воронов, семья Герасименко (Назар Евстратович, Татьяна Даниловна и их дочь Люся), М.П.Цветков, П.И.Чиркун, Е.М.Баранов, И.А.Богданов, С.М.Гапоненко, И.Е.Гончаренко, Ф.К.Жевалев, Н.И.Зехов, Н.Г.Зикуненко, А.А.Кореньков, Н.К.Корженевский, И.И.Матусевич, Л.Е.Одинцов, М.И.Свиридов, семья

каемую прадукцыю. У снежні 1941 г. машыніст таварнай станцыі Ю.Ю. Крыжавец наўмысна накіраваў у тупік паравоз, які зваліўся ў катлаван. У той жа час у іншым месцы чыгуначнага вузла рабочыя зламалі вугальны кран. Чыгуначнікі сыпалі пясок у падбіўкі бухтаў паравозаў і тэндараў, замарожвалі цыліндры, падпальвалі столі паравозных катлоў і г.д. Падобныя дыверсіі працягваліся і ў іншыя гады. У студзені 1942 г. на ЦЭЦ-2 выбухам была знішчана вадапомпавая станцыя і выведзены са строю адзін з яе катлоў, спалены 9 матораў і пілярама на лесапільным заводзе, неаднаразова ўзнікалі пажары на абутковай і лямцавай фабрыках. Дыверсіі мелі месца на гарбарным і дражджавым заводах, хлебазаводзе «Аўтамат», на іншых прадпрыемствах Мінска.

Мінчане адыгралі важную ролю ва ўладкаванні ў беларускай сталіцы групы дэсантнікаў Галоўнага разведвальнага ўпраўлення Генштаба РККА пад камандаваннем С.К. Вішнеўскага. Яна дэсантавалася ў раёне Мінска ў пачатку 1942 г. У яе склад уваходзілі радыст Я.Ф. Мельнікаў, а з ліпеня 1942 г. — кур'ер ЦК КП(б)Б М.М. Бортнік. Праз актыўнага ўдзельніка мінскага антыфашысцкага супраціўлення П.Р.Ляхоўскага і яго жонку дэсантнікі былі звязаны з Мінскім гаркомам КП(б)Б. Гараджане забяспечылі іх кватэрамі, падробнымі дакументамі, харчовымі карткамі, сілкаваннем да рацыі. Яны дапамагалі збіраць звесткі аб праціўніку, якія перадаваліся па рацыі ў Маскву. У канцы 1942 г. група Вішнеўскага і мясцовыя жыхары, што ўліліся ў яе склад, былі выведзены ў партызанскую брыгаду «Штурмавая».

Падполле супрацоўнічала і з групай разведчыкаў Наркамата дзяржбяспекі СССР пад камандаваннем А.М. Гвоздзева. Разведчыкам была аказана матэрыяльная дапамога, выдзелены члены падпольных груп для збору неабходных ваенна-стратэгічных звестак. У пачатку красавіка 1942 г. А.М. Гвоздзеў быў арыштаваны органамі СД. Але яму ўдалося ўцячы і стаць адным з кіраўнікоў партызанскага руху на Міншчыне.

Ходасевичей и многие другие героические участники подполья.

В ответ на арест и гибель своих товарищей оставшиеся в живых подпольщики распространили в Минске листовку, датированную 18 октября 1942 г., которая призывала жителей города ответить на кровавый террор оккупантов усилением антифашистской подпольной борьбы.

Боевая деятельность. В истории Минского антифашистского подполья особое место принадлежит диверсионной и разведывательной деятельности участников этого патриотического движения. Она была тесно связана с партизанами, Большой землей, подпольными партийными органами, расположенными за пределами города. Минские нелегалы готовили и осуществляли военно-патриотические мероприятия с учетом событий на советско-германском фронте.

Одно из первых мест среди разных форм борьбы занимал саботаж, который приобрел наиболее активный характер на железнодорожном узле, кирпичных заводах, плодоовощной базе, на ТЭЦ-2. Рабочие, инженерно-технические работники портили оборудование, затягивали выполнение плановых работ, приводили в негодность выпускаемую продукцию. В декабре 1941 г. машинист товарной станции Ю.Ю.Крыжевец умышленно направил в тупик паровоз, который свалился в котлован. В то же время в другом месте железнодорожного узла рабочие вывели из строя угольный кран. Железнодорожники сыпали песок в подбивки бухт паровозов и тендеров, замораживали цилиндры, поджигали потолки паровозных котлов и т.д. Подобные диверсии продолжались и в другие годы. В январе 1942 г. на ТЭЦ-2 взрывом была уничтожена водонасосная станция и выведен из строя один из ее котлов, сожжены 9 моторов и пилорама на лесопильном заводе, неоднократно возникали пожары на обувной и войлочной фабриках. Диверсии имели место на кожевенном и дрожжевом заводах, хлебозаводе «Автомат», на других предприятиях Минска.

Минчане сыграли важную роль в устройстве в белорусской столице группы

Супраціўленне ворагу аслаблялася недастатковай колькасцю ўзрыўчаткі, адсутнасцю цеснай двухбаковай сувязі Мінскага гаркома КП(б)Б з Мінскім падпольным абкомам КП(б)Б, Цэнтральным і Беларускім штабамі партызанскага руху. Перыяд з восені 1942 г. па восень 1943 г. ўвайшоў у гісторыю як час, калі Мінскае падполле засталося фактычна без свайго кіруючага агульнагарадскога цэнтра. Прычына гэтага – арышт І.К. Кавалёва і яго бліжэйшых памочнікаў Дз.А.Караткевіча, В.К.Нікіфарава, К.І. Хмялеўскага.

Камандаванне партызанскіх атрадаў і брыгад, не жадаючы страчваць сувязі з Мінскім падполлем, стала выходзіць на падпольныя групы і арганізацыі на прамую праз сваіх сувязных. З гэтай мэтай толькі атрады Слуцкай зоны стварылі 14 агентурна-аператыўных груп на станкабудаўнічым, вагонарамонтным заводах, радыёзаводзе, мясакамбінаце, біржы працы. У дапамогу падпольнаму Мінску вясной 1943 г. з-пад Віцебска прыбыла спецгрупа С.І.Казанцава, якая правяла шэраг агентурна-аператыўных мерапрыемстваў, звязаных з падрыхтоўкай замаху на генеральнага камісара Беларусі В.Кубэ. У 1943 г. актывізавалася дзейнасць разведгруп «Журналіст», «Огнеў», «Пікус», «Спартак». У красавіку 1943 г. гітлераўскі акупацыйны рэжым правёў у Мінску карную аперацыю «Чароўная флейта», у адказ на якую падпольшчыкі арганізавалі дыверсіі на вулканізацыйнай фабрыцы, электрастанцыях, хлебазаводзе, двойчы выводзілі са строю абсталяванне на вагонарамонтным заводзе. А ў дні Курскай бітвы 1943 г. чыгуначнікі затрымалі выхад з рамонту 155 паравозаў.

Улічваючы страты ў складзе Мінскага падполля, ЦК КП(б)Б, Мінскі падпольны абком, Мінскі і Слуцкі міжрайкомы, Барысаўскі міжрайпартцэнтр, Дзяржынскі, Заслаўскі, Лагойскі, Мінскі, Рудзенскі, Смалявіцкі, Чэрвеньскі райкомы, камандаванне партызанскіх фарміраванняў, якія былі звязаны з мінскімі падпольшчыкамі, прынялі дадатковыя меры для актывізацыі Мінскага антыфадесантников Главного разведывательного управления Генштаба Красной Армии под командованием С.К.Вишневского. Она десантировалась в районе Минска в начале 1942 г. В ее состав входили радист М.Ф.Мельников, а с июля 1942 г. — курьер ЦК КП(б)Б Н.М.Бортник. Через активного участника минского антифашистского сопротивления П.Р.Ляховского и его жену десантники были связаны с Минским горкомом КП(б)Б. Горожане обеспечили их квартирами, поддельными документами, продовольственными карточками, питанием к рации. Они помогали собирать сведения о противнике, которые передавались по рации в Москву. В конце 1942 г. группа Вишневского и влившиеся в ее состав местные жители были выведены в партизанскую бригаду «Штурмовая».

Подполье сотрудничало и с группой разведчиков Наркомата госбезопасности СССР под командованием А.М.Гвоздева. Разведчикам была оказана материальная помощь, выделены члены подпольных групп для сбора необходимых военно-стратегических сведений. В начале апреля 1942 г. А.М.Гвоздев был арестован органами СД. Но ему удалось бежать и стать одним из руководителей партизанского движения на Минщине.

Сопротивление врагу ослаблялось недостаточным количеством взрывчатки, отсутствием тесной двухсторонней связи Минского горкома КП(б)Б с Минским подпольным обкомом КП(б)Б, Центральным и Белорусским штабами партизанского движения. Период с осени 1942 по осень 1943 гг. вошел в историю как время, когда Минское подполье осталось фактически без своего руководящего общегородского центра. Причиной этого явился арест И.К.Ковалева и его ближайших помощников Д.А.Короткевича, В.К.Никифорова, К.И.Хмелевского.

Командование партизанских отрядов и бригад, не желая терять связи с Минским подпольем, стало выходить на подпольные группы и организации на прямую через своих связных. С этой целью только отряды Слуцкой зоны создали 14 аген-

шысцкага руху. 29 верасня 1943 г. ЦК КП(б)Б зацвердзіў прапанову Мінскага падпольнага абкома аб стварэнні Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б другога складу (сакратары С.К.Ляшчэня, Г.М.Машкоў, І.П.Паромчык, члены С.А. Ваупшасаў, М.М.Ізюмскі, І.М.Родзін, А.Д.Сакевіч). Новы падпольны цэнтр базіраваўся ў партызанскай зоне пры спецатрадзе НКДБ СССР «Мясцовыя», які ажыццяўляў кіраўніцтва прапагандысцкай, дыверсійнай і разведвальнай дзейнасцю Мінскага падполля праз сваіх сувязных.

Вялікую разведвальную работу праводзіла ў Мінску група І.Х.Маркава (псеўданім — Пагодзін), цесна звязаная з Лагойскім падпольным райкомам КП(б)Б (сакратар І.М.Цімчук). Яна абапіралася на медыцынскіх работнікаў Я.У.Клумава, А.І.Загорскую, Л.С.Суравіцкую, В.С.Кароль, эканаміста В.І.Дашкевіча, шафёра А.А.Навасельцава, Э.І.Бумбіер, якая добра валодала нямецкай мовай, немца-антыфашыста Ганса Штрубэ, які працаваў сакратаром у канцылярыі Галоўнай дырэкцыі шляхоў зносін «Мінск». Апошні валодаў найкаштоўнейшымі ваенна-стратэгічнымі звесткамі аб рабоце чыгуначных станцый, якія праз дзяўчат-падпольшчыц З.А.Андрыянаву і З.А.Каранькову неадкладна перадаваліся ў Цэнтр (Масква). Група аказала важную дапамогу Стаўцы Вярхоўнага Галоўнакамандавання ў Маскве пры падрыхтоўцы гітлераўцамі аперацыі «Цытадэль». У красавіку—чэрвені 1943 г. Пагодзін паведаміў у Маскву даныя аб колькасці жывой сілы і баявой тэхнікі, якая прайшла праз станцыю Мінск у напрамку на Смаленск і Маскву. Члены яго групы дапамагалі савецкай авіяцыі наносіць удары па найбольш важных ваенных аб'ектах нямецкіх войскаў. Пагодзіным было перададзена ў Маскву 320 каштоўных данясенняў. У тэлеграме 27 кастрычніка1943 г. на імя І.М. Цімчука 1-ы сакратар ЦК КП(б)Б, начальнік Цэнтральнага штаба партызанскага руху П.К. Панамарэнка выказаў удзячнасць І.Х. Маркаву і

турно-оперативных групп на станкостроительном, вагоноремонтном заводах, радиозаводе, мясокомбинате, бирже труда. В помощь подпольному Минску весной 1943 г. из-под Витебска прибыла спецгруппа С.И.Казанцева, которая провела целый ряд агентурно-оперативных мероприятий, связанных с подготовкой покушения на генерального комиссара Беларуси Вильгельма Кубе. В 1943 г. активизировалась деятельность разведгрупп «Журналист», «Огнев», «Пикус», «Спартак». В апреле 1943 г. гитлеровский оккупационный режим провел в Минске карательную операцию «Волшебная флейта», в ответ на которую подпольщики организовали диверсии на вулканизационной фабрике, электростанциях, хлебозаводе, дважды выводили из строя оборудование на вагоноремонтном заводе. А в дни Курской битвы 1943 г. железнодорожники задержали выход из ремонта 155 паровозов.

Учитывая потери в составе Минского подполья, ЦК КП(б)Б, Минский подпольный обком, Минский и Слуцкий межрайкомы, Борисовский межрайпартцентр, Дзержинский, Заславльский, Логойский, Минский, Руденский, Смолевичский, Червенский райкомы, командование партизанских формирований, которые были связаны с минскими подпольщиками, приняли дополнительные меры для активизации минского антифашистского движения. 29 сентября 1943 г. ЦК КП(б)Б утвердил предложение Минского подпольного обкома о создании Минского подпольного горкома КП(б)Б второго состава (секретари С.К.Лещеня, Г.Н.Машков, И.П.Паромчик, члены С.А.Ваупшасов, М.Н.Изюмский, И.М.Родин, А.Д.Сакевич). Новый подпольный центр базировался в партизанской зоне при спецотряде НКГБ СССР «Местные», который осуществлял руководство пропагандистской, диверсионной и разведывательной деятельностью Минского подполья через своих связных.

Большую разведывательную работу проводила в Минске группа И.Х.Марко-

членам яго групы і папрасіў выслаць у адпаведныя органы матэрыялы для ўзнагароджвання падпольшчыкаў.

Цесную сувязь з падполлем падтрымлівала разведчыца Таццяна Баўэр, дачка венгерскага рэвалюцыянера Іштвана Баўэра, удзельніка рэвалюцыі 1919 г. ў Венгрыі. Яна дэсантавалася ў Мінск у жніўні 1942 г., легалізавалася пад прозвішчам Таццяны Клемантовіч. Праз некаторы час здабыла графік руху ваенных цягнікоў на ўсход, стварыла агентурную сетку сярод служачых ахоўнага паліцэйскага батальёна. Мела доступ да звестак аб тэрмінах правядзення аблаў у горадзе і паведамляла гэтыя вельмі важныя даныя падпольшчыкам і партызанскім сувязным. Многія члены падпольных груп і арганізацый дзякуючы Баўэр змаглі пазбегнуць арышту падчас карнай аперацыі «Чароўная флейта», пайшоўшы загадзя ў партызанскія атрады і брыгады. У адзін з дзён Т.Баўэр выкрала ў бургамістра Мінска В.І. Іваноўскага круглую пячатку, якая была з поспехам выкарыстана пры афармленні неабходных дакументаў. У 1944 г. Таццяна Баўэр загінула, ужо знаходзячыся ў партызанскім атрадзе, блакіраваным нямецка-фашысцкімі карнікамі. Гэта адбылося за некалькі дзён да вызвалення Мінска.

Сапраўдны гераізм і мужнасць пры выкананні складаных заданняў праявіў З.З.Гала. Ён забяспечваў падпольшчыкаў дакументамі для пражывання, аўсвайсамі, звесткамі аб змене каравулаў і г.д. Летам 1943 г. яму ўдалося раздабыць і перадаць у партызанскі атрад тэхнічныя даныя на нямецкі танк «Пантэра», звесткі паступілі ў Маскву. Прыкладна ў той жа час ён змог устанавіць кантакт з выкладчыкам разведшколы абвера ў Мінску Асмолавым. Праз некаторы час апошні быў перапраўлены ў партызанскую зону, дзе паведаміў прозвішчы нямецкіх агентаў, якія рыхтаваліся для закідкі ў савецкі тыл. З.З.Гала, праявіў стойкасць, апынуўшыся ў фашысцкіх засценках, і загінуў смерцю героя 23 лютага 1944 г.

Адну з падпольных груп узначальваў ураджэнец Мінска, выхаванец рабочага

ва (псевдоним «Погодин»), тесно связанная с Логойским подпольным райкомом КП(б)Б (секретарь И.М. Тимчук). Она опиралась на медицинских работников — Е.В.Клумова, Е.И.Загорскую, Л.С.Суровицкую, В.С.Король, экономиста В.И.Дашкевича, шофера А.А.Новосельцева, Э.И.Бумбиер, хорошо владевшую немецким языком, немца-антифашиста Г.Штрубе, работавшего секретарем в канцелярии Главной дирекции путей сообщения «Минск». Последний обладал ценнейшими военно-стратегическими сведениями о работе железнодорожных станций, которые через девушек-подпольщиц З.А.Андриянову, З.А.Коренькову незамедлительно передавались в Центр (Москва). Группа оказала важную помощь Ставке Верховного Главнокомандования в Москве при подготовке гитлеровцами операции «Цитадель». В апреле—июне 1943 г. Погодин сообщил в Москву данные о количестве живой силы и боевой техники, проследовавшей через станцию Минск в направлении на Смоленск и Москву. Члены его группы помогали советской авиации наносить удары по наиболее важным военным объектам немецких войск. Погодиным было передано в Москву 320 ценных донесений. В телеграмме 27 октября 1943 г. на имя И.М.Тимчука первый секретарь ЦК КП(б)Б, начальник Центрального штаба партизанского движения П.К.Пономаренко выразил благодарность И.Х.Маркову и членам его группы и попросил выслать в соответствующие органы материалы для награждения подпольщиков.

Тесную связь с подпольем поддерживала разведчица Татьяна Бауэр, дочь венгерского революционера Иштвана Бауэра, участника революции 1919 г. в Венгрии. Она десантировалась в Минск в августе 1942 г., легализовалась под фамилией Татьяны Клемантович. Через некоторое время добыла график движения военных поездов на восток, создала агентурную сеть среди служащих охранного полицейского батальона. Имела доступ к сведениям о сроках проведения облав

калектыву станкабудаўнічага завода імя Кірава В.Д. Шацько. Калі пачалася вайна, ён уладкаваўся стругальшчыкам у дэпо таварнай станцыі Мінск, дзе пачаў праводзіць актыўную дыверсійную дзейнасць. Вясной 1943 г. ён наладзіў сувязь з партызанскім атрадам імя Суворава брыгады «Народныя мсціўцы». Па заданні камандавання гэтага партызанскага фарміравання ён ажыццявіў шэраг дыверсій на чыгуначным транспарце (2 красавіка, 21 і 31 мая 1943 г.), якія нанеслі значны ўрон ворагу. Нямецкай агентуры ўдалося напасці на след мужнага чалавека і арыштаваць яго. В.Д. Шацько загінуў летам 1943 г.

Ваенная гісторыя Мінска будзе няпоўнай без аповеду пра яўрэйскае гета. За гэтым словам стаіць не толькі трагедыя тысяч людзей, але і іх разнастайная антыфашысцкая патрыятычная дзейнасць. Падпольшчыкі гета былі цесна звязаны з Мінскім гаркомам партыі (праз І.П.Казінца, І.К.Кавалёва, Х.М.Прусліну, М.Л.Гебелева і інш.), Ваенным саветам партызанскага руху (праз Казінца, Гебелева), з падпольным друкам (праз М.Л. Екельчыка, М.Б.Чыпчына, Ц.А.Трафімюка, Прусліну). Сярод стаяўшых перад імі задач былі падрыхтоўка і адыход у партызанскія атрады, збор разведвальных звестак, удзел у арганізацыі і правядзенні сабатажаў, аказанне эканамічнай і фінансавай дапамогі цэнтрам падпольнага і партызанскага руху і г.д.

З мэтай маскіроўкі палітыкі знішчэння фашысты праводзілі супраць яўрэйскага насельніцтва антычалавечыя па сваёй сутнасці правакацыі. Адна з іх мела месца ў студзені—сакавіку 1942 г. і ўвайшла ў гісторыю як «Мерапрыемства па прадухіленні паўстання сярод савецкіх ваеннапалонных і гета». Нічога падобнага сіламі супраціўлення не рыхтавалася і не планавалася. Падчас правакацыі ў гета толькі 2 сакавіка 1942 г. расстралялі 3412 чалавек. Было арыштавана больш чым 300 ваеннапалонных, якія падвергліся, як гаворыцца ў нямецкім дакуменце, «спецапрацоўцы супрацоўнікамі зондэркаманды».

в городе и сообщала эти очень важные данные подпольщикам и партизанским связным. Многие члены подпольных групп и организаций благодаря Бауэр смогли избежать ареста во время карательной операции «Волшебная флейта», уйдя заблаговременно в партизанские отряды и бригады. Татьяна Бауэр похитила у бургомистра Минска В.И.Ивановского круглую печать, которая была с успехом использована при оформлении необходимых документов. В 1944 г. Татьяна Бауэр погибла, будучи в партизанском отряде, блокированном немецко-фашистскими карателями. Это произошло за несколько дней до освобождения Минска.

Подлинный героизм и мужество при выполнении сложных заданий проявил З.З.Гало. Он обеспечивал подпольщиков документами для проживания, аусвайсами, сведениями о смене караулов и т.д. Летом 1943 г. ему удалось раздобыть и передать в партизанский отряд технические данные на немецкий танк «Пантера», сведения поступили в Москву. Примерно в тоже время он смог установить контакт с преподавателем разведшколы абвера в Минске Осмоловым. Через некоторое время последний был переправлен в партизанскую зону, где сообщил фамилии немецких агентов, готовившихся для заброски в советский тыл. З.З.Гало проявил стойкость, оказавшись в фашистских застенках, и погиб смертью героя 23.2.1944 г.

Одну из подпольных групп возглавлял уроженец Минска, воспитанник рабочего коллектива станкостроительного завода имени Кирова В.Д.Шатько. Когда началась война, он устроился строгальщиком в депо товарной станции Минск, где начал проводить активную диверсионную деятельность. Весной 1943 г. он установил связь с партизанским отрядом имени Суворова бригады «Народные мстители». По заданию командования этого партизанского формирования он осуществил ряд диверсий на железнодорожном транспорте (2 апреля, 21 мая и 31 мая 1943 г.). Проведенные с его учас-

У кастрычніку 1943 г. гісторыя мінскага гета заканчваецца. Частка яго апошніх вязняў у гэты перыяд гіне, а частка, па прыкладзе сваіх папярэднікаў, ідзе ў партызанскія атрады. Тыя, хто застаўся ў жывых, працягвлі барацьбу з ворагам у складзе партызанскіх фарміраванняў, іншых падпольных арганізацый.

тием и под его руководством диверсии нанесли значительный урон врагу. Немецкой агентуре удалось напасть на след мужественного человека и арестовать его. В.Д.Шатько погиб летом 1943 г.

Военная история Минска будет неполной без рассказа о еврейском гетто. За этим словом стоит не только трагедия тысяч людей, но и их разнообраз-

А.Р.Мазанік.
Е.Г.Мазаник.
E.G.Mazanik.

М.Б.Осіпава.
М.Б.Осипова.
M.B.Osipova.

Адметная падзея ў гісторыі Мінска і Вялікай Айчыннай вайны ў цэлым — замах на В.Кубэ 22 верасня 1943 г. Сярод дзеячаў нямецкага акупацыйнага рэжыму В.Кубэ займае адно з найбольш прыкметных месцаў. Гэта сапраўдны фашысцкі сатрап з усімі ўласцівымі яму рысамі характару, сродкамі дасягнення мэтаў. Удзельнікамі замаху сталі А.Р.Мазанік, М.Б.Осіпава, Н.В.Траян. Вось іх некаторыя біяграфічныя даныя. А.Р.Мазанік, 1914 г. нараджэння, беларуска, ураджэнка вёскі Паддзягцярня Пухавіцкага раёна. З сялян. Беспартыйная. Адукацыя пачатковая. Да вайны – афіцыянтка ў сталовай ЦК КП(б)Б. М.Б.Осіпава, 1908 г. нараджэння, беларуска, ураджэнка пасёлка Серкавіцы Талачынскага раёна. З рабочых. Член ВКП(б)Б з 1928 г. У 1940 г. скончыла Мінскі юрыдычны інстытут. Да

ная антифашистская патриотическая деятельность. Подпольщики гетто были тесно связаны с Минским горкомом партии (через И.П.Казинца, И.К.Ковалева, Х.М.Пруслину, М.Л.Гебелева и др.), Военным советом партизанского движения (через Казинца, Гебелева), с подпольной печатью (через М.Л.Екельчика, М.П.Чипчина, Д.А.Трофимюка, Пруслину). Среди стоявших перед ними задач были: подготовка и уход в партизанские отряды, сбор разведывательных сведений, участие в организации и проведении саботажей, оказание экономической и финансовой помощи центрам подпольного и партизанского движения и т.д.

С целью маскировки политики уничтожения фашисты проводили против еврейского населения античеловеческие

мая 1941 г. была членам Вярхоўнага суда БССР. Напярэдадні вайны – асістэнт юрыдычнага інстытута. Н.В.Траян, 1921 г. нараджэння, беларуска, ураджэнка г. Дрыса (сёння – г. Верхнядзвінск). З сям'і служачага. Напярэдадні вайны – студэнтка Мінскага медыцынскага інстытута.

Усе да здзяйснення патрыятычнага акту з'яўляліся ўдзельнікамі Мінскага падполля. Праўда, прыйшлі яны туды ў розны час. Гэта былі людзі з пэўнай школай жыцця, унутрана гатовыя да дзеянняў, якія звязаны з рызыкай і небяспекай. Псіхалагічныя асаблівасці іх характару можна лічыць галоўнай умовай паспяховага выканання задач, якія стаялі перад імі. Самы небяспечны ўчастак выпаў на долю Алены Мазанік. Дакументы архіва сведчаць, што яна прайшла яго адна, здолеўшы перахітрыць Кубэ і яго шматлікую ахову. Усе ўдзельнікі замаху на Кубэ адзначаны ўрадавымі ўзнагародамі. А.Р.Мазанік, М.Б.Осіпава, Н.В.Траян праз месяц пасля падзей удастоены высокага звання Героя Савецкага Саюза.

Дыверсійныя акты праводзіліся і супраць іншых высокапастаўленых асоб. 10 чэрвеня 1943 г. падпольшчыкі і партызаны арганізавалі засаду паміж Шацкам і Уздой, у якую трапілі і былі знішчаны прадстаўнікі гітлераўскага кіраўніцтва – абласны камісар Л.Эрэнлейтнер, урадавы інспектар Г.Клозе, начальнік абласной жандармерыі обер-лейтэнант К.Кала, а таксама нямецкія «гаспадарчыя кіраўнікі» Ф.Так, Ф.Шульц і Г.Беневіц.

У 1943 г. падпольшчыкамі пры ўдзеле партызан былі знішчаны асобы, якія працавалі ў складзе нямецкіх адміністрацыйных і ідэалагічных органаў: супрацоўнік СД Ф.Акінчыц, рэдактар «Беларускай газэты» У.Казлоўскі, бургамістр Мінска В.Іваноўскі і інш. Мінскія падпольшчыкі рыхтаваліся да ліквідацыі і пераемніка Кубэ – К. фон Готберга. Непасрэдна падрыхтоўкай да гэтай акцыі займаліся Н.П. Майсеева, М.П. Чыжэўская і Л.А. Чыжэўская. Ім удалося ўстанавіць, што на 30 кастрычніка 1943 г. ў Лошыцы намечана нарада нямецкіх чыноўнікаў з удзелам фон Готберга. Развед-

по своей сущности провокации. Одна из них имела место в январе — марте 1942 г. и вошла в историю как «Мероприятие по предотвращению восстания среди советских военнопленных и гетто». Ничего подобного силами сопротивления не готовилось и не планировалось. В ходе провокации в гетто только 2 марта 1942 г. расстреляли 3412 человек. Было арестовано более 300 военнопленных, подвергшихся, как говорится в немецком документе, «спецобработке сотрудниками зондеркоманды».

В октябре 1943 г. история минского гетто заканчивается. Часть его последних узников в этот период гибнет, а часть, следуя примеру своих предшественников, уходит в партизанские отряды. Оставшиеся в живых продолжали вести борьбу с врагом в составе партизанских формирований, других подпольных организаций.

Важное событие в истории Минска, Великой Отечественной войны в целом – покушение на В.Кубе 22 сентября 1943 г. Среди деятелей немецкого оккупационного режима В.Кубе занимает одно из наиболее видных мест. Это настоящий фашистский сатрап со всеми присущими ему чертами характера, средствами достижения целей. Участниками покушения стали Е.Г.Мазаник, М.Б.Осипова, Н.В.Троян. Вот их некоторые биографические данные. Е.Г.Мазаник, 1914 г. рождения, белоруска, уроженка деревни Поддегтярня Пуховичского района. Из крестьян. Беспартийная. Образование – начальное. До войны – официантка в столовой ЦК КП(б)Б. М.Б.Осипова, 1908 г. рождения, белоруска, уроженка поселка Серковицы Толочинского района. Из рабочих. Член ВКП(б)Б с 1928 г. В 1940 г. окончила Минский юридический институт. До мая 1941 г. была членом Верховного суда БССР. Накануне войны – ассистент юридического института. Н.В.Троян, 1921 г. рождения, белоруска, уроженка г. Дрисса (ныне – Верхнедвинск). Из семьи служащего. Накануне войны – студентка Минского медицинского института.

чыкі-прафесіяналы навучылі Н.П.Майсееву і Л.А.Чыжэўскую рабоце з выбуховай прыладай, якая была дастаўлена ў дом, дзе павінен быў спыніцца фон Готберг. Здарылася непрадбачанае: непраінфармаваная аб гэтай справе работніца выпадкова знайшла міну і далажыла аб ёй ахове. Аперацыя правалілася, а Н.П.Майсеева, М.П.Чыжэўская і Л.А.

Н.В.Траян.
Н.В.Троян.
N.V.Troyan.

Чыжэўская былі арыштаваны і 25 снежня 1943 г. пасля жорсткіх катаванняў пакараны смерцю.

Актыўная дзейнасць падпольшчыкаў дапамагала партызанскім падрыўнікам весці так званую «рэйкавую вайну» супраць нязваных прышэльцаў. Так, групе падрыўнікоў пад кіраўніцтвам А.С.Шорычава (партызанскі атрад імя Чапаева брыгады «Полымя») дзякуючы разведвальнай падтрымцы сувязных Мінскага падполля ўдалося ажыццявіць у верасні—снежні 1943 г. шэраг крушэнняў варожых цягнікоў у прыгарадах беларускай сталіцы. 26 верасня, напрыклад, гэтай групай пушчаны пад адхон эшалон з жывой сілай і тэхнікай ворага паміж станцыямі Мінск і Калядзічы. Пры гэтым пашкоджаны паравоз, знішчана 6 платформаў з танкамі і аўтамашынамі і 2 ва-

Все до совершения патриотического акта являлись участниками Минского подполья. Правда, пришли они туда в разное время. Это были люди с определенной школой жизни, внутренне готовые к действиям, сопряженным с риском и опасностями. Психологические особенности их характера можно считать главнейшим условием успешного выполнения стоявших перед ними задач. Самый опасный участок выпал на долю Елены Мазаник. Документы архива свидетельствуют, что она прошла его в одиночку, сумев перехитрить Кубе и его многочисленную охрану. Все участникн покушения на Кубе отмечены правительственными наградами. Е.Г.Мазаник, М.Б.Осипова, Н.В.Троян через месяц после событий удостоены высокого звания Героя Советского Союза.

Диверсионные акты совершались и протнв других высокопоставленных лиц. 10 июня 1943 г. подпольщики и партизаны организовали засаду между Шацком и Уздой, в которую попали и были уничтожены представители областного гитлеровского руководства – областной комиссар Л.Эренлейтнер, правительственный инспектор Г.Клозе, начальник областной жандармерии обер-лейтенант К.Калла, а также гнтлеровские «хозяйственные руководители» Ф.Так, Ф.Шульц и Г.Бенневиц.

В 1943 г. подпольщиками при участии партизан были ликвидированы лица, работавшие в составе немецких административных и идеологических органов: сотруднк СД Ф.Акинчиц, редактор «Беларусскай газэты» В.Козловский, бургомистр Минска В.Ивановскнй и др. Минские подпольщики готовились к ликвидацнн и преемнка Кубе – фон Готтберга. Непосредственной подготовкой к данной акции занимались Н.П.Моисеева, М.П. Чижевская и Л.А.Чижевская. Им удалось установить, что на 30 октября 1943 г. в Лошице намечено совещание немецких чиновников с участием Готтберга. Разведчикн-профессионалы обучилн Н.П.Моисееву и Л.А.Чижевскую работе со взрывным устройством, которое было

гоны з жывой сілай праціўніка. Шэраг смелых дыверсій праведзены падпольшчыкамі Мінска па заданні і пры ўдзеле партызан спецатрада С.А.Ваупшасава (Градава). Падпольная група Г.Н.Красніцкага пры падтрымцы з лесу летам 1943 г. арганізавала выбух на заводзе імя Мяснікова. У выніку праведзенай аперацыі былі знішчаны каштоўныя станкі, выйшаў са строю колавы цэх. З атрадам Ваупшасава звязаны выбух у афіцэрскай сталовай СД 6 верасня 1943 г. Вызначыліся дзве дзяўчыны — Капіталіна Гур'ева і Юлія Казлова, якія працавалі тут афіцыянткамі і былі членамі падпольнай групы К.Л.Матузава. У выніку дыверсіі знішчана 30 і цяжка паранена больш чым 50 гітлераўскіх ваеннаслужачых. Таксама па заданні С.А.Ваупшасава група інжынера К.І. Мурашкі здзейсніла ў снежні 1943 г. чатыры дыверсіі на аэрадроме.

Смяротна небяспечную барацьбу з ворагам вялі юнакі і дзяўчаты, што былі ўваходзілі ў склад падпольных груп, што былі створаны і дзейнічалі пад кіраўніцтвам Мінскага падпольнага гаркома КП(б)Б. У верасні 1942 г. загінуў у фашысцкіх засценках кіраўнік гарадской камсамольскай падпольнай арганізацыі С.А.Благаразумаў. Са снежня 1942 г. кіраўніцтва камсамольскімі маладзёжнымі падпольнымі групамі і арганізацыямі ўзяў на сябе Мінскі падпольны гарком ЛКСМБ, база якога знаходзілася ў партызанскай брыгадзе «Штурмавая» ў Заслаўскім раёне. У склад гаркома ўвайшлі М.Я.Нікалаеў, Б.Ф.Мярзлікін, У.М.Лебедзеў (сакратары), В.Ф. Верхаводзька (член гаркома). Пазней у групу гаркома ЛКСМБ былі ўведзены камсамольцы-падпольшчыкі Мікалай Кедышка, Паліна Кудраўцава, Парамон Кудраўцаў, Уладзімір Клюшка, Леанід Яраш і інш.

Асабліва вызначалася сярод маладых патрыётаў падпольная арганізацыя «Андруша», у склад якой уваходзілі рабочыя, студэнты, школьнікі, былыя ваеннаслужачыя. Яе дзейнасцю кіраваў штаб на чале з рабочым мінскага будаўнічага трэста М.А.Кедышка. Членамі штаба, акрамя кіраўніка, з'яўляліся студэнт БДУ В.В. Міх-

доставлено в дом, где должен был остановиться Готтберг. Случилось непредвиденное: непосвященная в это дело работница случайно обнаружила мину и доложила о ней охране. Операция провалилась, а Н.П.Моисеева, М.П. Чижевская и Л.А. Чижевская были арестованы и 25 декабря 1943 г. после жестоких пыток казнены.

Активная деятельность подпольщиков помогала партизанским подрывникам вести так называемую «рельсовую войну» против незванных пришельцев. Так, группе подрывников под руководством А.С.Шоричева (партизанский отряд имени Чапаева бригады «Пламя») благодаря разведывательной поддержке связных Минского подполья удалось осуществить в сентябре–декабре 1943 г. ряд крушений вражеских поездов в пригородах белорусской столицы. 26 сентября, например, этой группой пущен под откос эшелон с живой силой и техникой врага между станциями Минск и Колядичи. При этом поврежден паровоз, уничтожено 6 платформ с танками и автомашинами и 2 вагона с живой силой противника. Ряд смелых диверсий проведен подпольщиками Минска по заданию и при участии партизан спецотряда С.А.Ваупшасова (Градова). Подпольная группа Г.Н.Красницкого при поддержке из леса летом 1943 г. организовала взрыв на заводе имени Мясникова. В результате проведенной операции были уничтожены ценные станки, вышел из строя колесный цех. С отрядом Ваупшасова связан взрыв в офицерской столовой СД 6 сентября 1943 г. Отличились две девушки – Капитолина Гурьева и Юлия Козлова, которые работали здесь официантками и являлись членами подпольной группы К.Л.Матузова. В результате диверсии уничтожено 30 и тяжело ранено более 50 немецких военнослужащих. Также по заданию С.А.Ваупшасова группа инженера К.И.Мурашко совершила в декабре 1943 г. четыре диверсии на аэродроме.

Смертельно опасную борьбу с врагом вели юноши и девушки, входившие в состав подпольных групп, созданных и

невіч, рабочыя Л.У. Валадзько, Л.Л. Галавацкі, Л.А.Дамброўскі, П.П.Сіроцін, А.Л-.Тарлецкі, Л.М.Яраш. Штаб размяшчаўся ў доме, дзе жыла сям'я рабочага А.Я.Аўчарова (вуліца Магілёўская, д. 56а, кв. 2). Арганізацыя мела явачныя кватэры: Камсамольская, 18; Бондараўская, 22; Антонаўская, 9; Друкарская, 3; Чырваназорная, 34; Стадыённы завулак і інш. У складзе «Андрушы» дзейнічала дыверсійная група, якая знішчыла больш чым 50 акупантаў і іх памагатых. Яе кіраўнікамі з'яўляліся члены штаба Л.А.Дамброўскі і Л.М.Яраш. У лістападзе 1943 г. іх напаткала трагічная доля. Разам з Л.Ярашам была арыштавана і яго маці Кацярына Адамаўна. Не дабіўшыся неабходных паказанняў, гітлераўскія спецслужбы расстралялі Леаніда і яго маці. Загінуў ад рук карнікаў і Віктар Аўчароў. У няроўным баі паў смерцю героя Мікалай Кедышка. Многія члены арганізацыі былі вывезены ў канцлагеры Германіі.

Нягледзячы на жорсткія карныя меры фашыстаў, шэраг мінскіх падпольшчыкаў у 1943—1944 гг. папоўніўся новымі групамі і арганізацыямі. Патрыятычныя фарміраванні ўзніклі на хлебазаводзе «Аўтамат» (А.П.Буйчыкаў), мінскім радыёзаводзе і ў раёне вуліцы Грунтавая (П.Я. Кудраўцава), «Першыя» (В.І.Жукаў), «Суседзі» (М.М.Заяц), «Чацвёртыя» (А.В.Мяцёлкін), «Родныя» (Я.А.Фокін), у Кастрычніцкім раёне г. Мінска (А.С. Рыжанкоў), «Зубілкін» (В.І.Гудовіч), «Галя» (Л.Ф.Клюйко), «Тамара» (Я.А.Берастневіч), «Таццяна» (К.В.Гурло), «Роберт» (Р.А.Марчанка), «Юрый» (Э.С.Куцын), «Адам» (А.Н.Вялюжын, Б.С.Гуліс), у чыгуначным упраўленні па вуліцы Апанскага (І.П.Жураўскі), «Крылоў» (П.М.Гойчык), «Вырві вока» (Г.Д.Сасіна), «Мсціўцы» (С.В.Юрын, М.А.Ганцоў), па вуліцы Грушаўскай (У.К.Арцішэўскі), «Актыўныя» (Ф.А.Соцікаў), на Мінскай грабянёвай (галантарэйнай) фабрыцы, хлебазаводзе № 1, у гаруправе, Беларускім тэатры (У.К.Пуцыла), на мінскім чыгуначным вузле (К.М.Гур'ева), «Віктар» (В.В.Міхневіч), «Уладзімір» (У.П. Нядзельцаў), «Артур» (М.П.Філановіч).

действовавших под руководством Минского подпольного горкома партии. В сентябре 1942 г. погиб в фашистских застенках руководитель городской комсомольской подпольной организации С.А.Благоразумов. С декабря 1942 г. руководство комсомольскими молодежными подпольными группами и организациями взял на себя Минский подпольный горком ЛКСМБ, база которого находилась в партизанской бригаде «Штурмовая» в Заславском районе. В состав горкома вошли секретари Н.Я.Николаев, В.Ф. Мерзликин, В.М.Лебедев и член горкома В.Ф.Верховодько. Позднее в группу горкома ЛКСМБ были введены комсомольцы-подпольщики Николай Кедышко, Полина Кудрявцева, Парамон Кудрявцев, Владимир Клюшко, Леонид Ярош и др.

Особенно отличалась среди молодых патриотов подпольная организация «Андрюша», в состав которой входили рабочие, студенты, школьники, бывшие военнослужащие. Ее деятельностью руководил штаб во главе с рабочим минского строительного треста Н.А.Кедышко. Членами штаба кроме руководителя являлись студент БГУ В.В.Михневич, рабочие Л.В.Володько, Л.Л.Головацкий, Л.А. Домбровский, П.П.Сиротин. А.Л.Тарлецкий, Л.М. Ярош. Штаб располагался в доме, где жила семья рабочего А.Я.Овчарова (улица Могилевская, 56а, кв. 2). Организация имела явочные квартиры: Комсомольская, 18; Бондаревская, 22; Антоновская, 9; Типографская, 3; Краснозвездная, 34; Стадионный переулок и др. В составе «Андрюши» действовала диверсионная группа, которая истребила более 50 оккупантов и их пособников. Ее руководителями являлись члены штаба Л.А.Домбровский и Л.М.Ярош. В ноябре 1943 г. их постигла трагическая участь. Вместе с Л.Ярошем была арестована и его мать, Екатерина Адамовна. Не добившись необходимых показаний, гитлеровские спецслужбы расстреляли Леонида и его мать. Погиб от рук карателей и Виктор Овчаров. В неравном бою пал смертью героя Николай Кедышко.

У дні адступлення немцаў члены падпольных груп і арганізацый перашкаджалі ліквідацыі прамысловых і адміністрацыйных будынкаў, вывазу і знішчэнню нарабаванай захопнікамі маёмасці, харчавання.

Шырокая і шматгранная антыфашысцкая дзейнасць мінскіх падпольшчыкаў працягвалася з ліпеня 1941 г. па ліпень 1944 г. За час акупацыі ў горадзе дзейнічала 116 падпольных груп і арганізацый (6355 чалавек), існавала больш як 200 канспіратыўных кватэр. Мінскія падпольшчыкі правялі больш як 1500 баявых аперацый. На чале патрыятычнага руху з кастрычніка 1941 г. стаяў агульнагарадскі нелегальны цэнтр, ролю якога выконваў Мінскі падпольны гарком КП(б)Б. З кастрычніка 1941 па кастрычнік 1942 гг. у яго склад уваходзілі І.К.Кавалёў (сакратар), К.Д.Грыгор'еў (да мая 1942), В.С.Жудро, С.І.Заяц, І.П.Казінец, А.Л.Коцікаў, Дз.А.Караткевіч, В.К.Нікіфараў, У.С.Амельянюк, І.І.Рогаў, Г.М.Сямёнаў, К.І.Хмялеўскі — члены падпольнага гаркома КП(б)Б. Гарком быў створаны і дзейнічаў непасрэдна ў Мінску, выкарыстоўваючы сістэму явачных кватэр і выдзеленых для гэтай мэты сувязных.

З верасня—кастрычніка 1943 г. нелегальным супраціўленнем мінчан кіраваў Мінскі падпольны гарком КП(б)Б, які ўзначальваў С.К. Ляшчэня і які размяшчаўся ў лясной зоне на базе партызанскага атрада пад камандаваннем С.А.Ваупшасава.

У 1942 г. ў Мінску на беларускай мове выходзіў падпольны друкаваны орган — газета «Звязда». Падпольны гарком другога складу (С.К. Ляшчэня) выдаваў газету «Мінскі бальшавік».

У канцы 1942 г.—пачатку 1943 г. гітлераўскія захопнікі з дапамогай агентуры, сродкаў масавай інфармацыі распаўсюдзілі паклёпніцкія выдумкі супраць некаторых кіраўнікоў падполля. Гэтым яны хацелі скампраментаваць патрыётаў горада, адсекчы іх ад партызанскіх сіл. Інсінуацыі, на жаль, паверылі цэнтры партызанскага і падпольнага руху, якія Ряд членов организации был вывезен в концлагеря Германии.

Несмотря на жестокие карательные меры фашистов, состав минских подпольщиков в 1943—1944 гг. пополнился новыми группами и организациями. Патриотические формирования возникли на хлебозаводе «Автомат» (А.П.Буйчиков), на Минском радиозаводе и в районе улицы Грунтовая (П.Е.Кудрявцева), «Первые» (В.И.Жуков), «Соседи» (М.Н.Заяц), «Четвертые» (А.В.Метелкин), «Родные» (Е.А.Фокин), в Октябрьском районе г. Минска (А.С.Рыжанков), «Зубилкин» (В.И.Гудович), «Галя» (Л.Ф. Клюйко), «Тамара» (Я.А.Берестневич), «Татьяна» (К.В.Гурло), «Роберт» (Г.А. Марченко), «Юрий» (Э.С.Куций), «Адам» (А.Н.Велюжин, П.С.Гулис), в железнодорожном управлении по улице Опанского (И.П.Журавский), «Крылов» (П.М. Гойчик), «Вырви глаз» (Г.Д.Сасина), «Мстители» (С.В.Юрин, М.А.Гонцов), по улице Грушевской (В.К.Артишевский), «Активные» (Ф.А.Сотиков), на Минской гребеночной (галантерейной) фабрике, горуправе, хлебозаводе № 1, Белорусском театре (В.К.Пуцилло), на Минском железнодорожном узле (К.М.Гурьева), «Виктор» (В.В.Михневич), «Владимир» (В.П.Недельцев), «Артур» (Н.П.Филанович).

В дни отступления немцев члены подпольных групп и организаций препятствовали ликвидации промышленных и административных зданий, вывозу и уничтожению награбленного захватчиками имущества, продовольствия.

Широкая и многогранная антифашистская деятельность минских подпольщиков продолжалась с июля 1941 по июль 1944 гг. За время оккупации в городе действовало 116 подпольных групп и организаций (6355 человек), существовало более 200 конспиративных квартир. Минские подпольщики провели более 1500 боевых операций. Во главе патриотического движения с октября 1941 г. стоял общегородской нелегальный центр, роль которого выполнял Минский подпольный горком КП(б)Б. С октября 1941 по октябрь

знаходзіліся ў Маскве. Драматычным вынікам гэтага з'явіўся арышт у першы пасляваенны перыяд больш як 120 удзельнікаў антыфашысцкай барацьбы. 113 з іх да гэтага часу рэабілітаваны. Поўнае ачышчэнне завяршылася ў 1990 г. зняццем ярлыкоў з арганізатара і кіраўніка падполля І.К. Кавалёва.

Дзяржава высока ацаніла дзейнасць падполля, яго ўдзельнікаў. 26 чэрвеня 1974 г. Мінску прысвоена ганаровае званне «Горад-герой». За гераізм і мужнасць, праяўленыя ў барацьбе супраць нямецка-фашысцкіх акупантаў, У.С.Амельянюк, І.П.Казінец, Я.У.Клумаў, І.К.Кабушкін, М.А.Кедышка, А.Р.Мазанік, М.Б.Осіпава, Н.В.Траян удастоены звання Героя Савецкага Саюза, каля 600 чалавек узнагароджаны ордэнамі і медалямі СССР. Іменамі мінскіх падпольшчыкаў Л.Я. Адзінцова, У.С.Амельянюка, З.З.Гала, Н.Я. Герасіменкі, М.П.Дразда, В.С.Жудро, І.К.Кабушкіна, І.К.Кавалёва, І.П.Казінца, Дз.А.Караткевіча, М.К.Каржанеўскага, М.А.Кедышкі, Я.У.Клумава, А.М.Ляўкова, І.І.Матусевіча, Г.М.Сямёнава, К.І.Хмялеўскага, В.Д.Шацько, М.А.Шугаева названы вуліцы і плошчы Мінска. На месцах дзейнасці і гібелі ўдзельнікаў антыфашысцкага руху ўстаноўлены мемарыяльныя знакі.

4. ВЫЗВАЛЕННЕ

Восенню 1943 г. пачалося, а ў ліпені 1944 г. цалкам завяршылася вызваленне Беларусі і яе сталіцы горада Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Галоўныя падзеі разгарнуліся ў дні правядзення Беларускай наступальнай аперацыі. Не сталі ў баку ад іх і ўдзельнікі Мінскага антыфашысцкага супраціўлення. Да таго часу гарадскі падпольны цэнтр меў цесную сувязь з Вялікай зямлёй, буйнымі партызанскімі злучэннямі Мінскай, Баранавіцкай, Вілейскай і іншых абласцей. У новых умовах прыкметна актывізавалася дыверсійная, разведвальная і прапагандысцкая дзейнасць патрыятычна настроеных грамадзян.

Беларуская наступальная аперацыя і горад Мінск. Аперацыя пад кодавай на-

1942 гг. в его состав входили И.К.Ковалев (секретарь), К.Д.Григорьев (до мая 1942), В.С.Жудро, С.И.Заяц, И.П.Казинец, А.Л.Котиков, Д.А.Короткевич, В.К. Никифоров, В.С.Омельянюк, И.И.Рогов, Г.М.Семенов, К.И.Хмелевский — члены подпольного горкома КП(б)Б. Горком был создан и действовал непосредственно в Минске, используя систему явочных квартир и выделенных для этой цели связников.

С сентября—октября 1943 г. нелегальным сопротивлением минчан руководил Минский подпольный горком КП(б)Б, возглавляемый С.К.Лещеней и располагавшийся в лесной зоне на базе партизанского отряда под командованием С.А. Ваупшасова.

В 1942 г. в Минске на белорусском языке выходил подпольный печатный орган — газета «Звязда». Подпольный горком второго состава (С.К.Лещеня) издавал газету «Минский большевик».

В конце 1942 — начале 1943 г. гитлеровские захватчики с помощью агентуры, средств массовой информации распространили клеветнические измышления против некоторых руководителей подполья. Этим они хотели скомпрометировать патриотов города, отсечь их от партизанских сил. Инсинуации, к сожалению, поверили центры партизанского и подпольного движения, находившиеся в Москве. Драматическим результатом этого явился арест в первый послевоенный период более 120 участников антифашистской борьбы. 113 из них к настоящему времени реабилитированы. Полное очищение завершилось в 1990 г. снятием ярлыков с организатора и руководителя подполья И.К.Ковалева.

Государство высоко оценило деятельность подполья, его участников. 26 июня 1974 г. Минску присвоено почетное звание «Город-герой». За героизм и мужество, проявленные в борьбе против немецко-фашистских оккупантов, В.С. Омельянюк, И.П.Казинец, Е.В.Клумов, И.К.Кабушкин, Н.А.Кедышко, Е.Г.Мазаник, М.Б.Осипова, Н.В.Троян удостоены звания Героя Советского Союза,

звай «Баграціён» стала пераходзіць з планаў у рэальнасць 23 чэрвеня 1944 г. магутнымі і дружнымі баявымі дзеяннямі 1-га Прыбалтыйскага (камандуючы генерал арміі І.Х.Баграмян), 3-га Беларускага (генерал арміі І.Д.Чарняхоўскі) і 2-га Беларускага (генерал арміі Г.Ф. Захараў) франтоў. 24 чэрвеня да іх далучыліся войскі 1-га Беларускага фронту (камандуючы Маршал Савецкага Саюза К.К.Ракасоўскі). На левым крыле 1-га Беларускага фронту супраць нямецка-фашысцкіх захопнікаў выступіла 1-я Польская армія. Дзеянні франтоў каардынавалі Маршалы Савецкага Саюза А.М.Васілеўскі і Г.К.Жукаў. Важнейшымі задачамі аперацыі з'яўляліся вызваленне Беларусі, стварэнне базы для пераможнага перамяшчэння часцей Чырвонай Арміі па тэрыторыях заходняй Украіны, Прыбалтыкі, Усходняй Прусіі, Польшчы. Для Мінска як сталічнага горада і буйнога прамысловага цэнтра ствараліся ўмовы для хутчэйшага і паспяховага ачышчэння ад акупантаў. У 1944 г. больш чым 760 удзельнікаў Мінскага антыфашысцкага падполля мелі асобыя заданні не толькі ад партызанскіх фарміраванняў, падпольных партыйных органаў, але і ад армейскіх часцей. Атрыманыя звесткі былі ўлічаны ў планах пры падрыхтоўцы і ажыццяўленні Беларускай наступальнай аперацыі. Зварот ваенных і палітычных кіраўнікоў краіны да партызан і падпольшчыкаў Беларусі быў невыпадковым. Да моманту пачатку аперацыі «Баграціён» народныя мсціўцы рэспублікі кантралявалі да 108 тыс. кв. км са 184,7 тыс. кв. км тэрыторыі, акупіраванай ворагам. Больш як 38 тыс. кв. км складалі партызанскія зоны, дзе немцы з'яўляліся толькі для правядзення карных экспедыцый.

У 1944 г. лінія савецка-германскага фронту ў Беларусі праходзіла па рубяжы возера Нешчарда, на ўсход ад гарадоў Віцебск, Орша, Магілёў, Жлобін, па рацэ Прыпяць, на ўсход ад горада Ковель, утвараючы павернуты на ўсход выступ. Стратэгічна выгадны «беларускі балкон» утрымлівалі нямецкія правафланговыя злучэнні 16-й арміі групы армій «Поў-

около 600 человек награждены орденами и медалями СССР. Именами минских подпольщиков Л.Е.Одинцова, В.С.Омельянюка, З.З.Гало, Н.Е.Герасименко, Н.П.Дрозда, В.С.Жудро, И.К.Кабушкина, И.К.Ковалева, И.П.Казинца, Д.А.Короткевича, Н.К.Корженевского, Н.А.Кедышко, Е.В.Клумова, А.М.Левкова, И.И.Матусевича, Г.М.Семенова, К.И. Хмелевского, В.Д.Шатько, Н.А.Шугаева, названы улицы и площади Минска. На местах деятельности и гибели участников антифашистского движения установлены мемориальные знаки.

4. ОСВОБОЖДЕНИЕ

Осенью 1943 г. началось, а в июле 1944 г. полностью завершилось освобождение Беларуси и ее столицы города Минска от немецко-фашистских захватчиков. Главные события развернулись в дни проведения Белорусской наступательной операции. Не стояли в стороне от них и участники Минского антифашистского сопротивления. К тому времени городской подпольный центр имел тесную связь с Большой землей, крупными партизанскими соединениями Минской, Барановичской, Вилейской и других областей. В новых условиях заметно активизировалась диверсионная, разведывательная и пропагандистская деятельность патриотически настроенных горожан.

Белорусская наступательная операция и город Минск. Операция под кодовым названием «Багратион» стала переходить из планов в реальность 23 июня 1944 г. мощными и дружными боевыми действиями 1-го Прибалтийского (командующий генерал армии И.Х.Баграмян), 3-го Белорусского (генерал армии И.Д.Черняховский) и 2-го Белорусского (генерал армии Г.Ф.Захаров) фронтов. 24 июня к ним присоединились войска 1-го Белорусского фронта (командующий Маршал Советского Союза К.К.Рокоссовский). На левом крыле 1-го Белорусского фронта против немецко-фашистских захватчиков выступила 1-я Польская армия. Действия фронтов координировали Маршалы Советского

нач», група армій «Цэнтр» (3-я танкавая, 4-я і 2-я палявыя арміі) і левафланговыя злучэнні 4-й танкавай арміі групы армій «Паўночная Украіна». Увогуле немцы мелі на беларускім участку фронту 63 дывізіі і 3 пяхотныя брыгады (1200 тыс. чалавек), больш як 9500 гармат і мінамётаў, 900 танкаў і самаходных гармат, 1350 самалётаў. Германскае камандаванне да апошняга моманту не ведала, дзе савецкія войскі пачнуць чарговае наступленне.

І.Х.Баграмян.
И.Х.Баграмян.
I.Kh. Bagramyan.

Беларуская наступальная аперацыя вызначалася высокай кадравай, інжынерна-тэхнічнай, палітычнай і медыцынскай забяспечанасцю. У складзе чатырох франтоў налічвалася 2400 тыс. салдат і афіцэраў, аб'яднаных у 166 стралковых дывізій, 12 танкавых і механізаваных карпусоў, 7 умацаваных раёнаў і 21 брыгаду. Войскі мелі 36 400 гармат і мінамётаў, 5200 танкаў і самаходных гармат, 5300 баявых самалётаў. Пры падрыхтоўцы аперацыі Стаўка Вярхоўнага Галоўнага Камандавання ўлічвала асаблівасці абароны, адсутнасць у праціўніка дастатковых рэзерваў, недаацэнку немцамі вопыту Чырвонай Арміі па акружэнні і знішчэнні буйных груповак варожых сіл.

Союза А.М.Василевский и Г.К.Жуков. Важнейшими задачами операции являлись освобождение Беларуси, создание базы для победного продвижения частей Красной Армии по территориям западной Украины, Прибалтики, Восточной Пруссии, Польши. Для Минска как столичного города и крупного промышленного центра создавались условия для его скорейшего и успешного очищения от оккупантов. В 1944 г. более 760 участников Минского антифашистского подполья имели особые задания не только от партизанских формирований, подпольных партийных органов, но и от армейских частей. Поступившие сведения были учтены в планах при подготовке и осуществлеиии Белорусской наступательиой операции. Обращение военных и политических руководителей страиы к партизанам и подпольщикам Беларуси было не случайным. К моменту начала операции «Багратион» иародиые мстители нашей республики контролировали до 108 тыс. кв. км из 184,7 тыс. кв. км территории, оккупированной врагом. Свыше 38 тыс. кв. км составляли партизаиские зоны, где немцы появлялись только для проведения карательных экспедиций.

В 1944 г. линия советско-германского фронта в Беларуси проходила по рубежу озера Нещердо, восточнее городов Витебск, Орша, Могилев, Жлобин, по реке Припять, восточнее города Ковель, образуя обращенный на восток выступ.

Стратегически выгодиый «белорусский балкон» удерживали немецкие правофланговые соедииения 16-й армии группы армий «Север», группа армий «Центр» (3-я танковая, 4-я и 2-я полевые армии) и левофланговые соединения 4-й танковой армии группы армий «Северная Украина». В целом иемцы имели на белорусском участке фронта 63 дивизии и 3 пехотные бригады (1200 тыс. человек), свыше 9500 орудий и минометов, 900 танков и самоходных орудий, 1350 самолетов. Германское командование до последиего момента не знало, где советские войска начнут очередное наступление.

Наступленню франтоў папярэднічалі інтэнсіўная артылерыйская падрыхтоўка і магутны бомбавы ўдар далёкай і прыфрантавой авіяцыі. З мая па кастрычнік 1944 г. для падтрымкі франтоў авіяцыя далёкага дзеяння здзейсніла 16 065 самалёта-вылетаў, скінула 16 908 тон бомбаў. Важнейшай формай баявых дзеянняў франтоў з'яўлялася акружэнне буйных варожых груповак. Летам 1944 г. ўпершыню савецкае Вярхоўнае Галоўнае Камандаванне запланавала ў рамках аднаой аперацыі некалькі буйных акружэнняў праціўніка. Раней планавалася адно такое дзеянне (напрыклад, Сталінградская, Корсунь-Шаўчэнкаўская і іншыя бітвы Чырвонай Арміі).

Вырашаючы пастаўленыя задачы, войскі 1-га Прыбалтыйскага, 3-га Беларускага франтоў да 28 чэрвеня 1944 г. паспяхова правялі Віцебска-Аршанскую наступальную аперацыю, падчас якой былі акружаны і знішчаны пяць дывізій 3-й нямецкай танкавай арміі, вызвалены Віцебск, Орша, Лепель, іншыя гарады і сельскія населеныя пункты. Падраздзяленні 3-га Беларускага фронту прасунуліся на 80—150 км, што адкрывала дарогу для наступлення на Мінск. Чатыры арміі (3, 28, 48, 65-я), конна-механізаваная група, 16-ы паветраны флот, Дняпроўская ваенная флатылія, злучэнні далёкай авіяцыі 1-га Беларускага фронту ўдзельнічалі ў правядзенні Бабруйскай наступальнай аперацыі. Яна закончылася 29 чэрвеня 1944 г. вызваленнем Бабруйска і акружэннем 35-га армейскага і 4-га танкавага корпуса праціўніка. У баях пад Бабруйскам непрыяцель страціў 74 тыс. салдат і афіцэраў забітымі і палоннымі. Цалкам былі разгромлены дзевяць дывізій 9-й палявой арміі праціўніка. Арміі правага крыла 1-га Беларускага фронту глыбока ахапілі з поўдня 4-ю нямецкую армію. Важныя баі з прыцэлам на Мінск вялі і войскі 2-га Беларускага фронту. Яго баявыя дзеянні на Магілёўска-Мінскім напрамку не толькі скоўвалі сілы 4-й нямецкай арміі, але і забяспечвалі ўнутраныя флангі ўдарных груповак 3-га і 1-га Беларускага франтоў. На Ма-

Белорусскую наступательную операцию отличала высокая кадровая, инженерно-техническая, политическая и медицинская обеспеченность. В составе четырех фронтов насчитывалось 2400 тыс. солдат и офицеров, объединенных в 166 стрелковых дивизий, 12 танковых и механизированных корпусов, 7 укрепленных районов и 21 бригаду. Войска имели

Г.Ф.Захараў.
Г.Ф.Захаров.
G.F.Zakharov.

36 400 орудий и минометов, 5200 танков и самоходных орудий, 5300 боевых самолетов. При подготовке операции Ставка Верховного Главнокомандования учитывала особенности обороны, отсутствие у противника достаточных резервов, недооценку немцами опыта Красной Армии по окружению и уничтожению крупных группировок вражеских сил. Наступлению фронтов предшествовали интенсивная артиллерийская подготовка и мощный бомбовый удар дальней и прифронтовой авиации. С мая по сентябрь 1944 г. для поддержания фронтов авиация дальнего действия совершила 16 065 самолето-вылетов, сбросила 16 908 тонн бомб. Важнейшей формой боевых действий фронтов являлось окружение крупных вражеских группировок. Летом 1944 г. впервые Советское Верховное Главноко-

гілёўскім напрамку часцям Чырвонай Арміі процістаялі 8 пяхотных і 2 матарызаваныя дывізіі 4-й нямецкай арміі. Сам Магілёў быў апяразаны трыма абарончымі рубяжамі. І тым не менш 28 чэрвеня 1944 г. часці 49-й арміі ва ўзаемадзеянні з падраздзяленнямі 50-й арміі 2-га Беларускага фронту, пераадольваючы жорсткае супраціўленне ворага, узялі горад штурмам. Захопнікі страцілі каля 6 тыс. забітымі, больш як 3 тыс. палоннымі, у тым ліку камандзіра 12 пяхотнай дывізіі са сваім штабам і каменданта Магілёўскага ўмацаванага раёна.

К.К.Ракасоўскі.
К.К.Рокоссовский.
K.K.Rokossovsky.

Такім чынам, у канцы чэрвеня 1944 г. быў ідавочны поўны злом варожай абароны паміж Заходняй Дзвіной і Прыпяццю, ад Полацка да Азарыч, на фронце ў 520 км. Вызваленне «ключавых» пунктаў «беларускага балкона» – Віцебска, Оршы, Магілёва, Бабруйска – цалкам адкрывала дарогу на Мінск, па якой адкочваліся на захад да сцен беларускай сталіцы 4-я і часці 9-й нямецкіх армій групы армій «Цэнтр».

Сустрэча з Савецкай Арміяй. Мінскі напрамак, створаны намаганнямі ўсіх чатырох франтоў, у пачатку ліпеня 1944 г. заканчваўся фінішнай прамой, што азнамандование запланировало в рамках одной операции несколько крупных окружений противника. Ранее планировалось одно такое действие (например, Сталинградская, Корсунь-Шевченковская и другие сраженя Красной Армии).

Решая поставленные задачи, войска 1-го Прибалтийского, 3-го Белорусского фронтов к 28 июня 1944 г. успешно провели Витебско-Оршанскую наступательную операцию, в ходе которой были окружены и уничтожены 5 дивизий 3-й немецкой танковой армии, освобождены Витебск, Орша, Лепель и другие города и сельские населенные пункты. Подразделения 3-го Белорусского фронта продвинулись на 80—150 км, что открывало дорогу для наступления на Минск. Четыре армии (3, 28, 48, 65-я), конно-механизированная группа, 16-й воздушный флот, Днепровская военная флотилия, соединения дальней авиации 1-го Белорусского фронта участвовали в проведении Бобруйской наступательной операции. Она закончилась 29 июня 1944 г. освобождением Бобруйска и окружением 35-го армейского и 4-го танкового корпусов противника. В боях под Бобруйском неприятель потерял 74 тыс. солдат и офицеров убитыми и пленными. Полностью были разгромлены девять дивизий 9-й полевой армии противника. Армии правого крыла 1-го Белорусского фронта глубоко охватили с юга 4-ю немецкую армию. Важные бои с прицелом на Минск вели и войска 2-го Белорусского фронта. Его боевые действия на Могилевско-Минском направлении не только сковывали силы 4-й немецкой армии, но и обеспечивали внутренние фланги ударных группировок 3-го и 1-го Белорусских фронтов. На Могилевском направлении частям Красной Армии противостояли 8 пехотных и 2 моторизованные дивизии 4-й немецкой армии. Сам Могилев был опоясан тремя оборонительными рубежами. И тем не менее, 28 июня 1944 г. части 49-й армии во взаимодействии с подразделениями 50-й армии 2-го Белорусского фронта, преодолевая ожесточенное сопротивление врага, взяли город штурмом. Захват-

чала надыход апошніх баёў па вяртанні беларускай сталіцы. У Мінскай аперацыі, якая пачалася 29 чэрвеня 1944 г., удзельнічалі: 5-я (генерал-лейтэнант М.І.Крылоў), 11-я (генерал-палкоўнік К.М.Галіцкі), 31-я (генерал-лейтэнант В.В. Глаголеў), 5-я гвардзейская танкавая (маршал бранятанкавых войск П.А.Ротмістраў), 1-я паветраная (генерал-палкоўнік авіяцыі Ц.Ц.Хрукін) арміі, коннамеханізаваная група (генерал-лейтэнант М.С.Аслікоўскі), 2-і гвардзейскі Тацынскі танкавы корпус (генерал-маёр танкавых войск А.С.Бурдзейны) 3-га Беларускага фронту; 33-я (генерал-лейтэнант В.Дз.Кручонкін), 49-я (генерал-лейтэнант І.Ц.Грышын), 50-я (генерал-лейтэнант І.В.Болдзін), 4-я паветраная (генерал-палкоўнік авіяцыі К.А.Вяршынін) арміі 2-га Беларускага фронту; 3-я (генерал-палкоўнік А.В.Гарбатаў), 48-я (генерал-лейтэнант П.Л.Раманенка), 16-я паветраная (генерал-палкоўнік авіяцыі С.І.Рудэнка) арміі, конна-механізаваная група (генерал-лейтэнант І.А.Пліеў) 1-га Беларускага фронту.

І.Д.Чарняхоўскі.
И.Д.Черняховский.
I.D.Chernyakhovsky.

Акупанты, якія знаходзіліся ў Мінску, стараліся ўтрымаць горад рэшткамі 78, 250, 260-й пяхотных і 5-й танкавай

чики потеряли около 6 тыс. убитыми, более 3 тыс. пленными, в том числе командира 12 пехотной дивизии со своим штабом и коменданта Могилевского укрепленного района.

Таким образом, в конце июня 1944 г. налицо был полный слом вражеской обороны между Западной Двиной и Припятью, от Полоцка до Озаричей, на фронте в 520 км. Освобождение ключевых пунктов «белорусского балкона» — Витебска, Орши, Могилева, Бобруйска — полностью открывало дорогу на Минск, по которой откатывались на запад к стенам белорусской столицы 4-я и части 9-й немецких армий группы армий «Центр».

Встреча с Советской Армией. Минское направление, образованное усилиями всех 4 фронтов, в начале июля 1944 г. заканчивалось финишной прямой, означавшей наступление последних боев по возвращению белорусской столицы. В Минской операции, начавшейся 29 июня 1944 г., участвовали: 5-я (генерал-лейтенант Н.И.Крылов), 11-я (генерал-полковник К.Н.Галицкий), 31-я (генерал-лейтенант В.В.Глаголев), 5-я гвардейская танковая (маршал бронетанковых войск П.А.Ротмистров), 1-я воздушная (генерал-полковник авиации Т.Т.Хрюкин) армии, конно-механизированная группа (генерал-лейтенант Н.С.Осликовский), 2-й гвардейский Тацинский танковый корпус (генерал-майор танковых войск А.С.Бурдейный) 3-го Белорусского фронта; 33-я (генерал-лейтенант В.Д. Крюченкин), 49-я (генерал-лейтенант И.Т.Гришин), 50-я (генерал-лейтенант И.В.Болдин), 4-я воздушная (генерал-полковник авиации К.А.Вершинин) армии 2-го Белорусского фронта; 3-я (генерал-полковник А.В.Горбатов), 48-я (генерал-лейтенант П.Л.Романенко), 16-я воздушная (генерал-полковник авиации С.И.Руденко) армии, конно-механизированная группа (генерал-лейтенант И.А.Плиев) 1-го Белорусского фронта.

Находившиеся в Минске оккупанты старались удержать город остатками 78, 250, 260-й пехотных и 5-й танковой дивизий. К ним на помощь из Польши в

дывізій. Да іх на дапамогу з Польшчы ў спешным парадку былі перакінуты 24, 25 і 26-ы паліцэйскія палкі. Да 30 чэрвеня ў Мінску сабралася вялікая колькасць ваеннаслужачых разбітых нямецкіх дывізій. З гэтых рэшткаў камендантам горада былі створаны так званыя «надзвычайныя палкі» для абаронччых баёў. У цэлым у склад нямецкага гарнізона ў Мінску ўваходзілі 3 пяхотныя і 1 танкавая дывізіі, 3 палкі СС, асобныя спецыяльныя падраздзяленні. Многія факты сведчаць аб тым, што германскае камандаванне адводзіла беларускай сталіцы адно з ключавых месцаў у стратэгічных планах летняй кампаніі. Але яно, з ваеннага і маральна-псіхалагічнага пункту гледжання, было бездапаможным. Вайну з падпольшчыкамі акупацыйны рэжым працягваў да апошніх дзён свайго існавання. Яшчэ 10 чэрвеня 1944 г. спіс арыштаваных толькі дапаможнай крымінальнай паліцыяй налічваў 159 чалавек. Значная колькасць вязняў паступала ў турму па вуліцы Валадарскага, у канцлагер па вуліцы Шырокай, у Трасцянец. Напярэдадні вызвалення Мінска, актыўна ўдзельнічаючы ў падпольнай барацьбе, аддалі жыццё за Радзіму З.А.Андрыянава, Я.У.Афнагель, М.К.Ахрамовіч, Т.Галабурда, П.М.Гойчык, В.М.Дзявочка, В.Ф.Дзярыба, Э.І.Екіменка, Я.М.Зубковіч, Н.К.Ісачэнка, А.П.Манцывода, А.А.Манцывода, М.С.Махнач, П.П.Асядоўскі, Я.А.Пржаляскоўская і многія іншыя. Частка мінскіх падпольшчыкаў загінула ў баях супраць немцаў у складзе партызанскіх атрадаў пры падрыхтоўцы і ў ходзе правядзення Беларускай наступальнай аперацыі, гэта Г.Р.Буракоў, А.Л. Вярбіцкая, А.Г.Жалабковіч, Ф.М.Пшачэнка, І.С.Руткоўскі, Т.С.Сталярова, Я.В.Сушкова, К.П.Фалдзіна і інш.

Яшчэ 15 студзеня 1944 г. Мінскі падпольны гарком КП(б)Б накіраваў камандаванню партызанскіх атрадаў і брыгад Мінскага, Рудзенскага, Пухавіцкага, Заслаўскага, Чэрвеньскага і іншых раёнаў план перабудовы баявой і ідэалагічнай дзейнасці ў сувязі з набліжэннем лініі фронту да беларускай сталіцы. У даку-

спешном порядке были переброшены 24, 25 и 26-й полицейские полки. К 30 июня в Минске собралось немалое число военнослужащих разбитых немецких дивизий. Из этих остатков комендантом города были созданы так называемые «чрезвычайные полки» для оборонительных боев. В целом, в состав немецкого гарнизона в Минске входили 3 пехотные и 1 танковая дивизии, 3 полка СС, отдельные специальные подразделения. Многие факты свидетельствуют о том, что германское командование отводило белорусской столице одно из ключевых мест в стратегических планах летней кампании. Но оно, с военной и морально-психологической точек зрения, было беспомощным. Войну с подпольщиками оккупационный режим продолжал до последних дней своего существования. Еще 10 июня 1944 г. список арестованных только вспомогательной криминальной полицией насчитывал 159 человек. Значительное число узников продолжало поступать в тюрьму по улице Володарского, в концлагерь по улице Широкой, в Тростенец. В преддверии освобождения Минска, активно участвуя в подпольной борьбе, отдали жизнь за Родину З.А.Андрианова, Е.В.Афнагель, М.К.Ахрамович, Т.Галабурда, П.М.Гойчик, В.М.Девочко, О.Ф.Дерибо, Э.И.Екименко, Е.М.Зубкович, Н.К.Исаченко, А.П. Манцproperties Манциводо, А.А.Манциводо, Н.С.Мохнач, П.П.Оседовский, Е.А.Пржелясковская и многие другие. Часть минских подпольщиков погибла в боях против немцев в составе партизанских отрядов при подготовке и в ходе проведения Белорусской наступательной операции, это Г.Г.Бураков, А.Л.Вербицкая, А.Г.Желобкович, Ф.М.Пшеченко, И.С.Рутковский, Т.С.Столярова, Е.В.Сушкова, К.П.Фалдина и др.

Еще 15 января 1944 г. Минский подпольный горком КП(б)Б направил командованию партизанских отрядов и бригад Минского, Руденского, Пуховичского, Заславского, Червенского и других районов план перестройки боевой и идеологической деятельности в связи с

менце ўказвалася на неабходнасць прыняцця дадатковых мер па выратаванні насельніцтва горада ад знішчэння і вывазу ў нямецкую няволю, захаванні ад разбурэнняў фабрык і заводаў, адміністрацыйных будынкаў, аб'ектаў культуры. Падпольшчыкам прапаноўвалася паклапаціцца аб захаванні перш за ўсё такіх прадпрыемстваў, устаноў і будынкаў, як вагонарамонтны завод імя Мяснікова, станкабудаўнічы імя Варашылава, гарбарны завод «Бальшавік», радыёзавод, хлебазаводы № 1 і № 2, швейная фабрыка «Кастрычнік», ЦЭЦ-1 і ЦЭЦ-2, чыгуначны вузел, будынкі ЦК КП(б)Б, Дома ўрада, Дома Чырвонай Арміі, вакзала, тэатра оперы і балета, бібліятэкі імя Леніна і іншых. Гарком у перыяд падрыхтоўкі і правядзення аперацыі размяшчаўся недалёка ад Мінска, галоўным чынам у Рудзенскім раёне. Дзеля бяспекі яму даводзілася часта мяняць месца сваёй дыслакацыі, перабіраючыся ў лясы вакол вёсак Пясчанкі, Гарэлец, Ліпнікі і іншых населеных пунктаў. Але цяжкасці не перашкаджалі яму быць у курсе падзей падполля і паспяхова кіраваць яго баявой і прапагандысцкай дзейнасцю. Партызанскімі сувязнымі, падпольшчыкамі ў красавіку—маі 1944 г. з Мінска ў партызанскія атрады было выведзена больш чым 10 тыс. гараджан. Многія з іх уліліся ў рады народных мсціўцаў. Падпольшчыкі аказалі дапамогу савецкім вайсковым часцям у забеспячэнні іх картамі з важнейшымі аб'ектамі горада, складанне якіх пачалося яшчэ летам 1943 г.

Савецкія войскі, перш за ўсё танкавыя, імкліва з усіх бакоў падыходзілі да беларускай сталіцы, аддзяляючы Мінск ад 4-й нямецкай арміі. Яна апынулася на ўсход ад горада ў шчыльным кальцы акружэння часцямі Савецкай Арміі. Адказную задачу рашаў 2-і гвардзейскі Тацынскі танкавы корпус (камандзір генерал-маёр А.С.Бурдзейны) 31-й арміі (камандуючы В.В.Глаголеў). Яго 4-я танкавая брыгада (камандзір гвардыі палкоўнік А.А.Лосік), выбіўшы да 2 гадзін ночы 3 ліпеня немцаў з Уручча, уварвалася ў Мінск у раёне абсерваторыі. Пер-

приближением линии фронта к белорусской столице. В документе указывалось на необходимость принятия дополнительных мер по спасению населения города от истребления и угона в немецкую неволю, сохранению от разрушений фабрик и заводов, административных зданий, объектов культуры. Подпольщикам предлагалось позаботиться о сохранении прежде всего таких предприятий, учреждений и зданий, как вагоноремонтный завод имени Мясникова, станкостроительный имени Ворошилова, кожевенный завод «Большевик», радиозавод, хлебозаводы №1 и №2, швейная фабрика «Октябрь», ТЭЦ-1 и ТЭЦ-2, железнодорожный узел, здания ЦК КП(б)Б, Дома правительства, Дома Красной Армии, вокзала, театра оперы и балета, библиотеки имени Ленина и других. Горком в период подготовки и проведения операции размещался недалеко от Минска, главным образом в Руденском районе. По причине безопасности ему приходилось часто менять места своей дислокации, перебираясь в леса возле деревень Песчанки, Горелец, Липники и других населенных пунктов. Но трудности не мешали ему быть в курсе событий подполья и успешно руководить его боевой и пропагандистской деятельностью. Партизанскими связными, подпольщиками в апреле—мае 1944 г. из Минска в партизанские отряды было выведено более 10 тыс. горожан. Многие из них влились в ряды народных мстителей. Подпольщики оказали помощь советским воинским частям в обеспечении их картами с важнейшими объектами города, составление которых началось еще летом 1943 г.

Советские войска, прежде всего танковые, стремительно со всех сторон подходили к белорусской столице, отделяя Минск от 4-й немецкой армии. Она оказалась восточнее города в плотном кольце окружения воинскими частями Советской Армии. Ответственнейшую задачу решал 2-й гвардейский Тацинский танковый корпус (командир генерал-майор А.С.Бурдейный) 31-й армии (командующий В.В.Глаголев). Его 4-я тан-

шай з мэтай разведкі ўляцела на ўсіх парах у беларускую сталіцу браніраваная машына малодшага лейтэнанта Дзмітрыя Рыгоравіча Фролікава. Вёў танк, умела манеўруючы, вадзіцель старшы сяржант Павел Карпушаў; паражаў ворага наводчык старшы сяржант Уладзімір Зотаў; бездакорна выконвалі заданні радыст-кулямётчык Іван Касцюк і зараджаючы

Дз.Г.Фролікаў.
Д.Г.Фроликов.
D.G.Frolikov.

сяржант Васіль Касякін. У цэнтр горада, на плошчу Свабоды, прабіўся адным з першых баявы танк, механікам-вадзіцелем якога быў мінчанін В.Р.Бялькевіч. На подступах да Мінска і ў баі за яго воіны 4-й гвардзейскай танкавай брыгады знішчылі 15 танкаў, 4 стралковыя гарматы, 52 палявыя гарматы і мінамёты, 13 радыёстанцый, 12 кулямётаў і каля 3000 варожых салдат і афіцэраў. Брыгада ўзяла ў палон 1800 нямецкіх ваеннаслужачых, захапіла ў якасці трафеяў 22 гарматы, 200 аўтамашын, 38 складоў.

Імкліва і паспяхова дзейнічалі 25-я і 26-я гвардзейскія брыгады (камандзіры — палкоўнікі С.М.Булыгін і С.К.Несцераў) 2-га Тацынскага танкавага корпуса. Іх браніраваныя машыны да 7 гадзін раніцы фарсіравалі р. Свіслач, размініраваўшы мост у раёне тэатра оперы і бале-

ковая бригада (командир гвардии полковник О.А.Лосик), выбив к 2 часам ночи 3 июля немцев из Уручья, ворвалась в Минск в районе обсерватории. Первой с целью разведки влетела на всех парах в белорусскую столицу бронированная машина младшего лейтенанта Дмитрия Григорьевича Фроликова. Вел танк, умело маневрируя, водитель старший сержант Павел Карпушев, разил врага наводчик старший сержант Владимир Зотов, безотказно выполняли задания радист-пулеметчик Иван Костюк и заряжающий сержант Василий Косякин. В центр города, на площадь Свободы, пробился одним из первых боевой танк, механиком-водителем которого был минчанин В.Г.Белькевич. На подступах к Минску и в бою за него воины 4-й гвардейской танковой бригады уничтожили 15 танков, 4 стрелковых орудия, 52 полевых орудия и миномета, 13 радиостанций, 12 пулеметов и около 3000 вражеских солдат и офицеров. Бригада пленила 1800 немецких военнослужащих, захватила в качестве трофеев 22 орудия, 200 автомашин, 38 складов.

Стремительно и успешно действовали 25-я и 26-я гвардейские бригады (командиры — полковники С.М.Булыгин и С.К.Нестеров) 2-го Тацинского танкового корпуса. Их бронированные машины к 7 часам утра форсировали р. Свислочь, разминировав мост в районе театра оперы и балета, блокировали с юга железнодорожную станцию Товарную, чем отрезали пути отхода врагу, создали благоприятные условия для проникновения в центр Минска подразделений пехоты.

Утром 3 июля бои за северную и северо-восточную окраины Минска начали передовые отряды 5-й гвардейской танковой армии под командованием маршала бронетанковых войск П.А.Ротмистрова. Первыми ворвались в город танки 18-й гвардейской танковой бригады во главе с командиром гвардии полковником В.И.Есипенко. За ними в Минск вступили подразделения 3-го гвардейского танкового корпуса гене-

та, блакіравалі з поўдня чыгуначную станцыю Таварную, чым адрэзалі шляхі адыходу ворагу, стварылі спрыяльныя ўмовы для пранікнення ў цэнтр Мінска падраздзяленняў пяхоты.

Раніцай 3 ліпеня баі за паўночную і паўночна-ўсходнюю ўскраіны Мінска пачалі перадавыя атрады 5-й гвардзейскай танкавай арміі пад камандаваннем маршала бранятанкавых войск П.А.Ротмістрава. Першымі ўварваліся ў горад танкі 18-й гвардзейскай танкавай брыгады на чале з камандзірам гвардыі палкоўнікам В.І.Есіпенка. За імі ўступілі ў Мінск падраздзяленні 3-га гвардзейскага танкавага корпуса генерал-маёра І.А.Воўчанкі. У баях за беларускую сталіцу воіны 5-й гвардзейскай танкавай арміі знішчылі 53 варожыя танкі, больш як 100 салдат і афіцэраў.

У другой палове таго ж дня, абышоўшы горад з поўдня, у Мінск уступілі танкісты 1-га гвардзейскага Данскога танкавага корпуса пад камандаваннем генерал-лейтэнанта М.Ф.Панова 1-га Беларускага фронту. Прарваўшыся з баямі на паўднёва-ўсходнюю ўскраіну горада, яны аб'ядналіся з войскамі 3-га Беларускага фронту, замкнуўшы ў кальцы акружэння на ўсход ад Мінска 105-тысячную групоўку праціўніка.

3 ліпеня 1944 г. першыя чырвоныя флагі Перамогі былі ўзняты над Домам Чырвонай Арміі сяржантам 673-га стралковага палка А.М.Скібам, на пастаменце каля Дома ўрада – сяржантам А.Р.Ляпусціным.

Але барацьба за горад на гэтым не скончылася. Беларускай сталіцы пагражала 105-тысячная групоўка нямецкіх войскаў, якая апынулася ў мінскім «катле» і спрабавала прарвацца ў Мінск. Асноўную яе частку складалі салдаты і афіцэры 4-й і 9-й нямецкіх армій, якія ў 1941 г. ўдзельнічалі ў захопе беларускай сталіцы. 5 ліпеня 1944 г. Беларускі штаб партызанскага руху спецыяльнай радыёграмай загадаў 17 партызанскім брыгадам тэрмінова падцягнуцца да Мінска і разам з часцямі Савецкай арміі прыняць удзел у ліквідацыі мінскага «катла». Да 16 ліпеня 1944 г. беларускія партызаны, якія абаранялі Мінск ад магчымага паўторнага

рал-майора И.А.Вовченки. В боях за белорусскую столицу воины 5-й гвардейской танковой армии уничтожили 53 вражеских танка, свыше 100 солдат и офицеров.

Во второй половине того же дня, обойдя город с юга, в Минск вступили танкисты 1-го гвардейского Донского танкового корпуса под командованием генерал-лейтенанта М.Ф.Панова 1-го Белорусского фронта. Проскочив с боями на юго-восточную окраину города, они соединились с войсками 3-го Белорусского фронта, замкнув в кольце окружения восточнее Минска 105-тысячную группировку противника.

3 июля 1944 г. первые красные флаги Победы были водружены над Домом Красной Армии сержантом 673-го стрелкового полка А.Н.Скибо, на постаменте у Дома правительства — сержантом А.Г. Ляпустиным.

Но борьба за город на этом не закончилась. Белорусской столице угрожала 105-тысячная группировка немецких войск, которая оказалась в минском «котле» и пыталась прорваться в Минск. Основную ее часть составляли солдаты и офицеры 4-й и 9-й немецких армий, которые в 1941 г. участвовали в захвате белорусской столицы. 5 июля 1944 г. Белорусский штаб партизанского движения специальной радиограммой приказал 17 партизанским бригадам срочно подтянуться к Минску и вместе с частями Советской Армии принять участие в ликвидации минского «котла». К 16 июля 1944 г. белорусские партизаны, оборонявшие Минск от возможного повторного захвата, успешно провели более 15 крупных боевых операций. В ликвидации минского «котла» участвовали партизаны бригад: 2-й Минской, «Буревестник», имени Рокоссовского, «За Советскую Белоруссию», имени газеты «Правда», «Пламя», имени Щорса и др. На ряд партизанских отрядов были возложены охрана промышленных объектов города, правительственных учреждений, разминирование, вывод из города более 17 тыс. военнопленных. Совме-

захопу, паспяхова правялі больш як 15 буйных баявых аперацый. У ліквідацыі мінскага «катла» ўдзельнічалі партызаны брыгад: 2-й Мінскай, «Буравеснік», імя Ракасоўскага, «За Савецкую Беларусь», імя газеты «Правда», «Пламя», імя Шчорса і інш. На шэраг партызанскіх атрадаў былі ўскладзены ахова прамысловых аб'ектаў горада, урадавых устаноў, размініраванне, вывад з горада больш як 17 тыс. ваеннапалонных. Сумеснымі намаганнямі воінаў і партызан-падпольшчыкаў былі выратаваны ад разбурэння Дом урада, будынак ЦК КП(б)Б, Дом афіцэраў, тэатр оперы і балета, чыгуначны вузел і іншыя прамысловыя, культурныя і адміністрацыйныя будынкі. Толькі ў першыя дні пасля вызвалення горада ад немцаў сапёры знялі больш як 300 фугасаў і больш як 1000 мін і падобных да іх выбуховых прылад.

16 ліпеня 1944 г. ў Мінску на былым іпадроме ў гонар вызвалення беларускай сталіцы адбыўся мітынг працоўных горада і 30-тысячны партызанскі парад. Парад прымаў першы сакратар ЦК КП(б)Б, старшыня СНК БССР П.К.Панамарэнка, камандаваў парадам начальнік Беларускага штаба партызанскага руху П.З.Калінін. У святе мінчан прымалі ўдзел дэлегацыі Савецкай Арміі на чале з камандуючым 3-м Беларускім фронтам І.Д. Чарняхоўскім і жыхароў г. Горкага (цяпер Ніжні Ноўгарад), якія прывезлі ў беларускую сталіцу эшалон падарункаў. На мітынгу П.К.Панамарэнка ад імя ЦК КП(б)Б і ўрада рэспублікі павіншаваў гараджан, удзельнікаў партызанскага і падпольнага руху з вызваленнем сталіцы Беларусі і выказаў воінам Беларускіх франтоў сардэчную ўдзячнасць беларускага народа за пазбаўленне ад нямецка-фашысцкай акупацыі.

Першыя аднаўленчыя работы. Мінск у першыя дні пасля вызвалення ляжаў у руінах. Такімі выглядалі яго цэнтр, значная частка Савецкай вуліцы, універсітэцкі гарадок. З 332 прадпрыемстваў ацалелі 19. Акупанты знішчылі 79 школ і тэхнікумаў, 80% жылога фонду. Рабаванню падвергліся Карцінная галестными усилиями воинов и партизан-подпольщиков были спасены от разрушения Дом правительства, здание ЦК КП(б)Б, Дом офицеров, театр оперы и балета, железнодорожный узел и другие промышленные, культурные и административные здания. Только в первые дни после освобождения города от немцев саперы сняли более 300 фугасов и более 1000 мин и подобных им взрывных устройств.

16 июля 1944 г. в Минске на бывшем ипподроме в честь освобождения белорусской столицы состоялся митинг трудящихся города и 30-тысячный партизанский парад. Парад принимал первый секретарь ЦК КП(б)Б, председатель СНК БССР П.К.Пономаренко, командовал парадом начальник Белорусского штаба партизанского движения П.З.Калинин. В празднике минчан приняли участие делегации Советской Армии во главе с командующим 3-м Белорусским фронтом И.Д.Черняховским и жителей г. Горького (ныне Нижний Новгород), доставивших в белорусскую столицу эшелон с подарками. На митинге П.К. Пономаренко от имени ЦК КП(б)Б и правительства республики поздравил горожан, участников партизанского и подпольного движения с освобождением столицы Беларуси и выразил воинам Белорусских фронтов сердечную благодарность белорусского народа за избавление от немецко-фашистской оккупации.

Первые восстановительные работы. Минск в первые дни после освобождения лежал в руинах. Такими выглядели его центр, значительная часть Советской улицы, университетский городок. Из 332 предприятий уцелели 19. Оккупанты уничтожили 79 школ и техникумов, 80% жилого фонда. Разграблению подверглись Картинная галерея, филармония, Академия наук, Минская библиотека, Белгосуниверситет, театр оперы и балета, множество школ, музеев и т.д. Общий ущерб, нанесенный экономике и культуре города, составил 6 млрд. руб. (в ценах 1941 г.).

рэя, філармонія, Акадэмія навук, Мінская бібліятэка, Белдзяржуніверсітэт, тэатр оперы і балета, мноства школ, музеяў і г.д. Агульны ўрон, нанесены эканоміцы і культуры горада, склаў 6 млрд. руб. (у цэнах 1941 г.).

Такім убачыў пасляваенны Мінск старшыня Мінскага гарвыканкома К.І. Бударын: «Сюды (у Мінск – аўт.) я прыехаў 3 ліпеня з аператыўнай групай гаркома і абкома. Мы сустрэлі страшную забруджанасць Мінска: трупы людзей і коней, пажары. Насельніцтва ў цэнтральнай частцы горада амаль не было. На ўскраінах насельніцтва захавалася. Потым пачалі вяртацца людзі з сёлаў, з лясоў. Мы правялі першапачатковы перапіс. У нас атрымалася 103 тысячы чалавек. Безумоўна, калі б Чырвоная Армія прыйшла на дватры дні пазней, немцы б усіх угиалі...»

Захаваліся бальніцы, хлебазавод «Аўтамат», друкарня імя Сталіна, авіязавод,

Таким увидел Минск послевоенный председатель Минского горисполкома К.И.Бударин: «Сюда (в Минск – авт.) я приехал 3 июля с оперативной группой горкома и обкома. Мы встретили страшную загрязненность Минска: трупы людей и лошадей, пожары. Населения в центральной части города почти не было. На окраинах население сохранилось. Потом начали возвращаться люди из сел, из лесов. Мы провели первоначальную перепись. У нас получилось 103 тысячи человек. Конечно, если бы Красная Армия пришла на 2–3 дня позже, немцы бы всех угнали...»

Сохранились больницы, хлебозавод «Автомат», тнпография имени Сталина, авиазавод, мясокомбинат, кожевенный завод, галантерейная фабрика, ТЭЦ-2, 2 костела, несколько православиых церквей, водопровод, пивзавод, ликеро-водочный завод, театры, кроме еврейско-

Савецкі танк на вуліцы Мінска (раён сучаснай плошчы Незалежнасці). Ліпень 1944 г.
Советский танк на улице Минска (район современной площади Независимости). Июль 1944 г.
The Soviet tank on the street of Minsk (the area of the contemporary Independance Sqear). July 1944.

мясакамбінат, гарбарны завод, галантарэйная фабрыка, ЦЭЦ-2, два касцёлы, некалькі праваслаўных цэркваў, водаправод, піўзавод, лікёра-гарэлачны завод, тэатры, акрамя яўрэйскага, і іншыя прамысловыя, культурныя, сацыяльныя аб'екты горада.

Аднаўляўся даваенны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел Мінска ў складзе Сталінскага, Варашылаўскага, Кагановіцкага раёнаў. Кіруючыя органы на 70 і больш працэнтаў папаўняліся новымі людзьмі, галоўным чынам, з ліку ўдзельнікаў вайны, былых партызан, а таксама прыбываўшых з савецкага тылу работнікаў.

8 кастрычніка 1944 г. адбыўся першы масавы выхад гараджан на аднаўленне беларускай сталіцы. У спецыяльнай справаздачы аб гэтым адзначаецца: у першы дзень масавага выхаду на аднаўленчых работах працавалі 33 тыс. чалавек, з іх — 4050 неарганізаванага насельніцтва. Толькі за адзін дзень разабрана, ачышчана ад раствору і складзена ў штабелі 1 316 000 штук цаглін, выбрана цагельнага бою і паскладана ў штабелі 2056 кубічных метраў, разабрана і складзена ў штабелі бутавага каменю — 403 кубічныя метры, сабрана металу — 1065 тон.

XI сесія Мінскага гарадскога савета, якая адбылася ў жніўні 1945 г., зацвердзіла бюджэт горада на 1945 г. у суме 78 813 000 руб. Амаль 50% гэтых грошай накіроўвалася на аднаўленне і развіццё народнай адукацыі, аховы здароўя, на іншыя сацыяльна-культурныя патрэбы, 27% — у жыллёва-камунальную гаспадарку. Дадзеных выдаткаў было недастаткова для падтрымання патрэбных тэмпаў дасягнення даваенных эканамічных, культурных, духоўных паказчыкаў. Па хадайніцтве кіраўніцтва БССР саюзны ўрад выдзеліў у 1945 г. дадаткова на аднаўленне і развіццё Мінска 220 850 000 руб. Гэтыя сумы дазволілі ўжо ў першыя пасляваенныя гады пачаць стварэнне ў беларускай сталіцы аўтамабільнага, трактарнага заводаў, тонкасуконнага камбіната і іншых магутных прамысловых прадпрыемстваў.

Да 1945 г. ў Мінск вярнуліся калектывы тэатра оперы і балета, філармоніі,

го, и другие промышленные, культурные, социальные объекты города.

Восстанавливалось довоенное административно-территориальное деление Минска в составе Сталинского, Ворошиловского, Кагановичского районов. Руководящие органы на 70 и более процентов пополнялись новыми людьми, главным образом, из числа участников войны, бывших партизан, а также прибывавших из советского тыла работников.

8 октября 1944 г. состоялся первый массовый выход горожан на восстановление белорусской столицы. В специальном отчете об этом отмечается: в первый день массового выхода на восстановительных работах трудилось 33 тыс. человек, из них — 4050 неорганизованного населения. Только за один день разобрано, очищено от раствора и сложено в штабеля 1 316 000 штук кирпича, выбрано кирпичного боя и уложено в штабеля — 2056 кубических метров, разобрано и уложено в штабеля бутового камня — 403 кубических метра, собрано металла — 1065 тонн.

Состоявшаяся в августе 1945 г. XI сессия Минского городского совета утвердила бюджет города на 1945 г. в сумме 78 813 000 руб. Почти 50% этих денег направлялось на восстановление и развитие народного образования, здравоохранения, на другие социально-культурные нужды, 27% — в жилищно-коммунальное хозяйство. Данных расходов было недостаточно для поддержания нужных темпов достижения довоенных экономических, культурных, духовных показателей. По ходатайству руководства БССР союзное правительство выделило в 1945 г. дополнительно на восстановление и развитие Минска 220 850 000 руб. Данные суммы позволили уже в первые послевоенные годы начать создание в белорусской столице автомобильного, тракторного заводов, тонкосуконного комбината и других мощных промышленных предприятий.

К 1945 г. в Минск возвратились коллективы театра оперы и балета, филармонии, театра имени Я.Купалы. В Минс-

тэатра імя Я. Купалы. У Мінску адкрыўся музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны, пачалі функцыянаваць Белдзяржуніверсітэт, політэхнічны, педагагічны, медыцынскі, юрыдычны інстытуты.

У чэрвені 1945 г. Беларуская ССР стала адной з заснавальніц Арганізацыі Аб'яднаных Нацый за ўклад у разгром нямецка-фашысцкіх захопнікаў. Кіраўніцтва Мінска і Мінскай вобласці падрыхтавалі ў саюзны ўрад дакументы на прысваенне Мінску за мужнасць і гераізм, праяўленыя ў гады вайны, ганаровага звання «Горад-герой». Але ўзнагарода прыйшла значна пазней. 14 мая 1945 г. Мінск стаў горадам рэспубліканскага падпарадкавання.

ке открылся музей истории Великой Отечественной войны, начали функционировать Белгосуниверситет, политехнический, педагогический, медицинский, юридический институты.

В июне 1945 г. Белорусская ССР стала одной из учредительниц Организации Объединенных Наций за вклад в разгром немецко-фашистских захватчиков. Руководство Минска и Минской области подготовили в союзное правительство документы на присвоение Минску за мужество и героизм, проявленные в годы войны, почетного звания «Город-герой». Но награда пришла значительно позже. 14 мая 1945 г. Минск стал городом республиканского подчинения.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 4, воп. 21, спр. 18, 917, 983, 1523, 1637, 1829, 1885, 2146, 2306, 2321, 2406, 2469; воп. 33а, спр. 4, 35, 64, 697; воп. 51, спр. 59; ф. 4386, воп. 2, спр. 174, 253, 290, 306, 307, 312, 314, 315, 318, 327, 330, 331, 333, 343, 348, 350, 358, 359, 361, 362, 377б, 379, 381, 383, 387, 388, 390, 395, 396, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 428, 429.

Беларускі дзяржаўны архіў літаратуры і мастацтва. Ф. 211, воп. 1, спр. 69, 70, 79, 96.

Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці. Ф. 69, воп. 1, спр. 1040, 1470, 1531, 1552, 1620; ф. 164, воп. 1, спр. 536, 539, 540, 620, 623, 625, 638.

Газета «Звязда». 1939–41 гг.

Акалович Н. Десять дней в Минском УРе // В боях за Белоруссию. 2 изд. Мн., 1974.

Они защищали Минск. 2 изд. Мн., 1987.

Андрющенко Н.К. Народное ополчение Белоруссии. Мн., 1980.

Болдин И.В. Страницы жизни. М., 1961.

В непокоренном Минске: Документы и материалы о подпол. борьбе сов. патриотов в годы Великой Отеч. войны (июнь 1941–июль 1944). Мн., 1987.

Ваупшасов С.А. На тревожных перекрестках: Записки чекиста. 2 изд. М., 1974.

Всенародная борьба в Белоруссии против немецко-фашистских захватчиков в годы Великой Отечественной войны: Документы и материалы. Т. 1. Мн., 1983.

Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941–июль 1944): Документы и материалы. Т. 1. Мн., 1967.

Гальдер Ф. Военный дневник: Пер. с нем. Т. 3, кн. 1. М., 1971.

Генацыд у Другой сусветнай вайне. Мн., 2003.

Давыдова В.С. В битве за Отечество // Герои подполья. М., 1972.

Доморад К.И. Партийное подполье и партизанское движение в Минской области, 1941–1944. Мн., 1992.

Игнатенко И.М. Партийная организация города-героя Минска в годы Великой Отечественной войны // Вопр. истории КПСС. 1975. № 5.

Иовлев С. В боях под Минском // Военно-ист. журн. 1960. № 9.

История рабочего класса Белорусской ССР. Т. 3. Мн., 1985.

Каваленя А.А. Прагерманскія саюзы моладзі на Беларусі, 1941–1944: вытокі. Структура. Дзейнасць. Мн., 1999.

Лещеня С.К. С паролем горкома: Зап. секретаря Мин. подпол. горкома партии. 2 изд. Мн., 1988.

Мінскае антыфашысцкае падполле. Мн., 1995.

Минское партийное подполье // Подвиги их бессмертны. Мн., 1978.

Немецко-фашистский оккупационный режим (1941—1944 гг.). М., 1965.

Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками: Сб. материалов. Т. 2. М., 1988.

О партийном подполье в Минске в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941—июль 1944). Мн., 1961.

Олехнович Г.И. Трудящиеся Белоруссии — фронту. Мн., 1972.

Павлов Я.С. В суровом сорок первом. Мн., 1985.

Партийное подполье в Белоруссии, 1941—1944: Страницы воспоминаний. Минская область и Минск. Мн., 1984.

Паўлаў Я., Андрушчанка М. Год сорак першы. Абарона Мінска // Полымя. 1974. № 4.

Преступления немецко-фашистских оккупантов в Белоруссии: Сб. документов. Мн., 1963.

Преступные цели—преступные средства. Документы об оккупационной политике фашист. Германии на территории СССР (1941—1944 гг.). 2 изд. М., 1968.

Руссиянов И.Н. В боях рожденная. М., 1982.

Judenfrei! Свободно от евреев! История Минского гетто в документах. Мн., 1999.

С воссоединением Западной Белоруссии с БССР Минск перестал быть приграничным городом. Он стал политическим, экономическим и культурным центром объединенной Беларуси. Однако мирная жизнь города вскоре была прервана войной. Оборонительные бои за столицу Беларуси носили скоротечный, но весьма ожесточенный характер с превосходящими силами противника. В эти дни в небе над Минском выдающиеся подвиги совершили экипажи командиров 42-й дальнебомбардировочной авиадивизии капитанов Н.Ф. Гастелло, А.С. Маслова и ст. лейтенанта И.З.Пресайзена, направившие свои подбитые самолеты на скопление вражеских танков и техники.

Вечером 28 июня танки и мотопехота противника ворвались в Минск с северо-запада, со стороны Болотной станции. А 1 сентября 1941 г. Минск стал центром генерального округа «Беларусь» рейхскомиссариата «Остланд». Высшим органом гражданской оккупационной администрации в округе являлся генеральный комиссариат во главе с гауляйтером В. Кубе. В городе размещались также минские областной и городской комиссариаты, штаб командующего СС и полиции, которому были подчинены охранные войска СС, полиция порядка, служба безопасности (СД). Постоянный военный гарнизон в Минске насчитывал до 5 тыс. солдат и офицеров. В пригородах были сосредоточены крупные армейские резервы, пополнялись и переформировывались фронтовые части (численность их часто доходила до 50 — 60 тыс. человек). Кроме того, в городе находились главная дирекция имперских путей сообщения, учреждения центрального торгового общества (ЦТО) «Остланд», военно-строительные организации «Тодта», филиалы немецких промышленных и хозяйственных фирм «Борман», «Трибец», «Шляхтхоф», биржа труда, редакции оккупационных периодических изданий, радиостанции и др.

В начале июля 1941 г. распоряжением военно-полевого коменданта была создана Минская городская управа. В октябре 1941 г. из Праги в Минск прибыл И. Ермаченко, назначенный на должность руководителя «Белорусской народной самопомощи» (БНС), о создании которой официально было объявлено 22 октября. 22 июня 1943 г. была создана молодежная организация «Союз белорусской молодежи» (СБМ) с

целью объединения белорусской молодежи на антисоветской платформе. Руководящий штаб СБМ во главе с М. Ганько и Н. Абрамовой находился в Минске. В декабре 1943 г. преемник В. Кубе на посту генерального комиссара генерал-лейтенант полиции К. фон Готтберг разрешил создание Белорусской Центральной Рады (БЦР) — вспомогательного совещательного органа белорусской краевой администрации во главе с профессором Р. Островским.

Одновременно с городской управой в первых числах июля 1941 г. в Минске был создан еврейский совет (юденрат), на который возлагалась ответственность за поддержание порядка в Минском гетто. Всего в июле 1941 г. в Минском гетто оказалось около 80 тыс. евреев. В ноябре 1941 г. часть гетто была отгорожена и были созданы два зондергетто — № 1 и 2. Проживавшие в них ранее евреи были уничтожены, а их место заняли евреи, депортированные из Западной Европы.

Мирное население и военнопленные уничтожались и в специально созданных лагерях. В лагере для гражданского населения и военнопленных в урочище Дрозды летом — осенью 1941 г. было уничтожено более 10 тыс. человек. В крупном стационарном лагере (шталаг № 352 Масюковщина) за три года умерло от голода и инфекционных болезней свыше 80 тыс. советских военнопленных. Десятки тысяч человек погибли в лагере военнопленных в Уручье, в деревне Боровая, в парке Челюскинцев, в лагере на месте нынешнего бульвара Толбухина, в лагере по улице Широкой и др.

Лагерь смерти Тростенец по числу уничтоженных жертв был самым крупным на территории бывшего СССР и четвертым в Европе после Освенцима, Майданека и Треблинки. Всего по официальным данным в Тростенце погибло 206 500 человек, в том числе десятки тысяч евреев из Беларуси, Германии и других стран Европы.

С первых дней немецкой оккупации до возвращения частей Красной Армии в Минске успешно действовало разветвленное антифашистское подполье. В подпольные группы и организации, возникшие летом — осенью 1941 г., входили коренные минчане, бывшие советские военнослужащие, беженцы из западных районов Беларуси, узники гетто, военнопленные — коммунисты и беспартийные. Большой вклад в борьбу с врагом внесли подпольщики железнодорожного узла, плодоовощных баз, кирпичных заводов, медицинских учреждений, хлебозавода «Автомат», радиозавода, завода имени Ворошилова, пивзавода, мебельной фабрики, кожевенного завода, ТЭЦ - 2, гаража горуправы, фабрики имени Крупской, дрожжепаточного завода «Красная заря», территориальные подпольные группы по улицам Розы Люксембург, Карла Либкнехта, Уфимского, Старослободской, Старовиленской, Колхозной, в поселках Грушевский, Малая Серебрянка, в деревнях Александрово, Липки, Прилепы, на железнодорожной станции Колодищи.

Деятельность антифашистского сопротивления координировалась общегородским подпольным центром, роль которого с октября 1941 г. выполнял Минский подпольный горком Компартии Беларуси (руководитель И.К.Ковалев). Поскольку не все участники подполья обладали достаточным опытом нелегальной работы, не всегда строго соблюдали правила конспирации, гитлеровцам с помощью своей агентуры удалось нанести ряд чувствительных ударов по подполью. После крупного провала Минского подполья в сентябре 1942 г. руководство минским патриотическим сопротивлением взял на себя новый состав Минского подпольного горкома КП(б)Б, созданный в сентябре 1943 г. на базе партизанского отряда С.А. Ваупшасова.

Сотни документов свидетельствуют о разнообразии форм патриотической деятельности минского антифашистского подполья. Среди них — распространение антифашистских листовок, срыв мероприятий оккупационных властей, спасение от угона в немецкую неволю мирных граждан, террористическая деятельность, издание и распространение антифашистской подпольной печати, оказание помощи семьям

советских военнослужащих, проведение диверсий, сбор разведданных, выполнение специальных заданий. Участие минских подпольщиков в ликвидации немецкого генерального комиссара Беларуси В. Кубе вошло в историю второй мировой войны. Исполнительницы этого акта Е.Г. Мазаник, М.Б. Осипова, Н.В. Троян известны мировому сообществу.

За годы войны членами подпольных групп и организаций осуществлено более 1500 боевых операций. В Минском подполье действовало более 6000 человек. Минск был единственным городом на оккупированной территории, в котором в условиях подполья выходила антифашистская газета «Звязда». Благодаря подполью город стал одним из главных центров становления и развития партизанского движения в Беларуси. Уже к концу 1942 г. с помощью минских подпольщиков было создано более 20 партизанских отрядов и бригад. Из города к партизанам постоянно поступали оружие, медикаменты, соль, радиоаппаратура, одежда, взрывчатые вещества, деньги. Участники подполья совместно с партизанами и разведчиками предотвратили вывоз в Германию ценного промышленного оборудования, собрали важные сведения о минировании немцами ряда культурных объектов, пассажирской и товарной железнодорожных станций, мостов, городской электростанции, учреждений связи. Роль Минского подполья в освободительной борьбе народа Беларуси получила высокую оценку у государства и общественности. Минску присвоено почетное звание «Город-герой».

After Western Belarus had been united with the BSSR, Minsk ceased to be a frontier city. It became the leading political, economic and cultural centre of the united Belarus. But the peaceful life was suddenly broken by the war with the Germany's troops. The defensive warfare of the Red Army for the Belarusian capital was transient but very cruel as they were to fight against the superior forces of the enemy. In these days in the air over Minsk there were performed the feats of valour by the crews of 42nd long-range bomber aviation division led by the captains N.F.Gastello, A.S.Maslov and the senior lieutenant I.Z.Presaizen who directed their burning aircrafts at the concentration of the enemy's troops and machinery.

In the evening of June 28, the enemy tanks and motorized infantry rushed into Minsk from the North-East, where the Bolotnaya railway station was situated. And on the September 1, 1941 Minsk became the centre of the General district of Belarus of the «Ostland» Reichskommissariat. The supreme body of the civilian occupational administration in the district was the general commissariat headed by the gauleiter W.Kube. Here there were also located the Minsk region and city commissariats, the SS and police leader headquarters (SS and Polizeifьrer), social order police and security service (SD). The standing military garrison of Minsk numbered nearly 5,000 soldiers and offices. In the suburbs the major army reserves were concentrated, the front line units were supplied and re-formed here (sometimes their number reached 50,000 – 60,000 men). Besides, the chief direction of the imperial means of communication, the agencies of the central trade society «Ostland», the military construction organizations «Todta», branches of the German industrial and economic companies «Borman», «Tribetz», «Schlachthof», labour exchange, the editorial offices of the occupational periodicals, radio stations, etc were also located here.

Early in July, 1941 by the order of the martial commandant there was formed the city council (uprava). In October, 1941 I.Yermachenko came to Minsk from Prague as an appointed leader the «Belarusian people's self-assistance» (Belaruskaya narodnaya

samopomoshch), which creation was officially announced on October, 22. On the June, 22, 1943 there was formed the youth organization «The Belarusian Youth Union» (SBM) in order to unite the Belarusian young people on the anti-Soviet basis. The SBM headquarters, headed by M.Ganko and N.Abramova were situated in Minsk. On December, 1943 W.Kube's successor, holding the office of the general commissariat, the police lieutenant-general K. von Gottberg authorized the establishment of the Belarusian Central Rada (council), as an auxiliary deliberative body of the Belarusian regional administration. The Rada was headed by professor R.Ostrovsky.

Simultaneously with the formation of the city council, early in July, 1941, the Jewish council (Judenrat) was set up to keep order in Minsk ghetto. The number of Jews who found themselves in Minsk ghetto was about 80,000 people. In November 1941 a part of the ghetto was fenced off and there were formed 2 sonderghetto (special ghettos) – N1 and N2. The Jews, kept there before, were exterminated, and the Jews, deported from West Europe, took their place.

Mass killing of the civilians and the prisoners of war took place also in the special concentration camps. During the summer and autumn of 1941, more than 10,000 people were exterminated in such a camp in Drozdy. More than 80,000 Soviet prisoners of war died of hunger and different infectious diseases in a large stationary camp (shtalag N 352, Masyukovshchina). Tens thousands of people died or were killed in the war prisoners camp in Uruchie, village of Borovaya, Chelyuskintsy park, in the place of the present-day Tolbukhin boulevard, Shirokaya street and other places.

The death camp of Trostenets is known to be the greatest in the former USSR and the fourth in Europe after Osventsim, Maidanek and Treblinka for the number of victims. According to the official data, 206,500 people perished in Trostenets, including tens thousands of Jews from Belarus, Germany and other European countries.

From the first days of the German occupation and up to the liberation, the underground resistance movement was successfully operating in Minsk. A number of underground organizations were formed in the summer and autumn of 1941. They included native residents of Minsk, former Soviet servicemen, refugees from Western Belarus, ghetto prisoners and prisoners of war – communists and non-Party. A great contribution to the struggle against the enemy was made by undercover agents working at the railway stations, fruit and vegetables store-houses, brickworks, medical establishments, bread-baking plant «Automat», radio production plant, Voroshilov plant, brewery, furniture factory, tannery, heat and power plant N 2, city council garage, N.Krupskaya factory, yeast and treacle plant «Krasnaya zarya». The territorial underground groups along the streets of Roza Luxemburg, Karl Liebknecht, Ufimsky, Staroslobodskaya, Starovilenskaya, Kolkhoznaya, in the settlements of Grushevsky, Malaya Serebryanka, villages of Alexandrovo, Lipki Prilepy, at the Kolodishchi railway station also contributed greatly. The anti-fascist resistance was coordinated by the all-city underground centre – underground city committee of the Communist Party of Belarus at the head of I.K.Kovalev.

Due to the fact that the members of the underground organizations lacked the experience of illegal work, sometimes breaking the rules the conspiracy, the Hitlerite secret service managed to penetrate into the underground network and many of the fighters were arrested. After the great failure of Minsk underground movement in September 1942, the leadership of the patriotic resistance was vested to the Minsk underground city committee of the Communist Party of Belarus, formed in September 1943, on the basis of S.A.Vaupshasov guerrilla detachment.

Numerous documents testify to various forms of heroic struggle waged by anti-fascist underground groups. Among them should be mentioned the leaflets propagation, derangement of the occupational authorities' actions, rescue the citizens from deportation

to Germany, publication and propagation of the anti-fascist underground press, help provided to the Soviet servicemen families, diversions committed against enemy troops, providing the reconnaissance data, performing the special tasks. The assassination of W.Kube entered the World War II history and those, involved in this heroic deed (A.G.Mazanik, M.B.Osipova, N.V.Troyan) are widely known not only in Belarus, but also to the world community.

During the war the underground organizations members performed more than 1500 combat actions. The number of the Minsk underground exceeded 6,000 people. Minsk was the only occupied city publishing the anti-fascist underground newspaper «Zvyazda». Due to the underground the city became one of the main centers of the Belarusian guerilla movement formation and development. By the end of 1942, more than 20 guerilla detachments and brigades have been formed and anti-fascist groups permanently supplied them with armaments, drugs, salt, clothes, explosives, money and so on. They prevented the removal of industrial equipment to Germany and collected the important data on certain cultural objects, passenger and goods stations, bridges, city electric power station, communication service establishments being mined by the Germans. The contribution of the Minsk underground resistance movement to the struggle of liberation was highly appreciated by the state and people. Minsk was rewarded the honorary title «City- Hero».

Паўстаўшы з попелу
(1946-1990 гг.)

Восставший из пепла
(1946-1990 гг.)

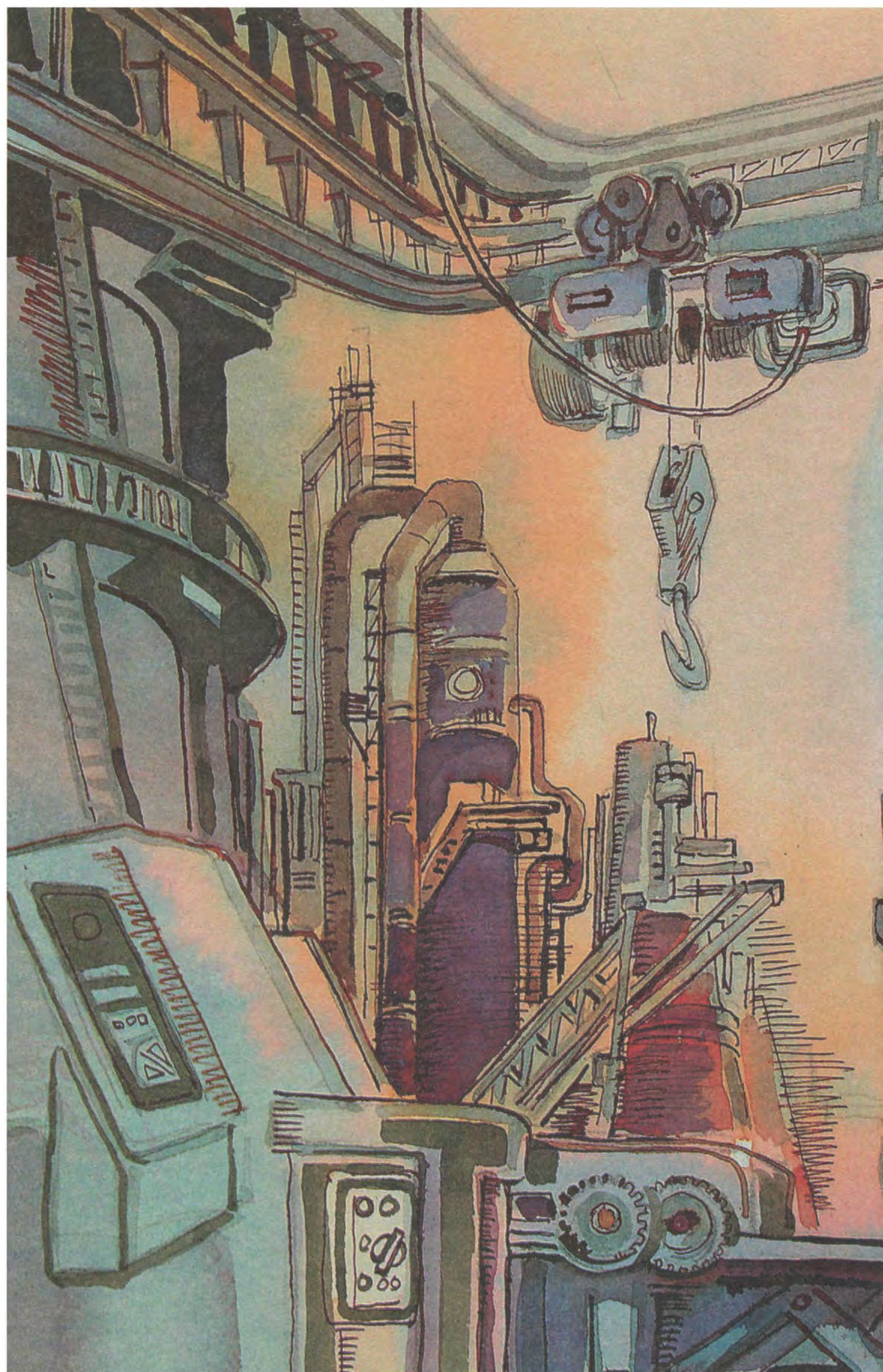

Раздзел VI

Паўстаўшы з попелу (1946–1990)

1. МІНСК – БУЙНЫ ІНДУСТРЫЯЛЬНЫ ЦЭНТР СССР

Асаблівасці аднаўлення прамысловасці. Пасля заканчэння Вялікай Айчыннай і другой сусветнай войнаў прамысловасць і гарадская гаспадарка Мінска сталі інтэнсіўна аднаўляцца. У верасні 1946 г. Вярхоўны Савет БССР прыняў Закон аб чацвёртым пяцігадовым плане аднаўлення і развіцця народнай гаспадаркі рэспублікі на 1945–1950 гг., адной з асноўных задач якога было аднаўленне і далейшае развіццё сталіцы Беларусі – Мінска. На гэтыя мэты ў цэнах таго часу выдзялялася нямала – 1,8 млрд. рублёў, але гэта было значна менш неабходных інвестыцый, таму што страты горада ў гады вайны склалі 6 млрд. рублёў.

Недахоп фінансавання кампенсаваўся намаганнямі мінчан па аднаўленні роднага горада, іх шчырай упэўненасцю ў лепшым будучым, верай у ідэалы сацыялізму. У першыя пасляваенныя гады большасць работ па разборцы гарадскіх руін ажыццяўлялася ўручную, іх тэмпы замаруджваліся з-за дэфіцыту электраэнергіі, інструментаў, будаўнічых матэрыялаў, рабочых рук. Па рашэнні Мінгарвыкан-

Раздел VI

Восставший из пепла (1946–1990)

1. МИНСК – КРУПНЫЙ ИНДУСТРИАЛЬНЫЙ ЦЕНТР СССР

Особенности восстановления промышленности. После окончания Великой Отечественной и второй мировой войн промышленность и городское хозяйство Минска стали интенсивно восстанавливаться. В сентябре 1946 г. Верховный Совет БССР принял Закон о четвертом пятилетнем плане восстановления и развития народного хозяйства республики на 1946–1950 гг., одной из основных задач которого было признано восстановление и дальнейшее развитие столицы Беларуси – Минска. На эти цели в ценах того времени выделялось немало – 1,8 млрд. рублей, но это было значительно меньше необходимых инвестиций, ибо потери города в годы войны составили 6 млрд. рублей.

Недостаток финансирования компенсировался усилиями минчан по восстановлению родного города, их уверенностью в лучшем будущем, верой в идеалы социализма. В первые послевоенные годы большинство работ по разборке городских руин осуществлялось вручную, их темпы замедлялись из-за дефицита элек-

кома рабочыя і служачыя штомесячна адпрацоўвалі на аднаўленні горада 30 гадзін, студэнты і школьнікі старэйшых класаў – 15 гадзін.

Першачарговая ўвага аддавалася аднаўленню энергамагутнасцей, станкабудаўнічых заводаў імя Кірава, імя Кастрычніцкай рэвалюцыі, металаапрацоўчых заводаў імя Чкалава і «Ударнік», а таксама тых вытворчасцей, якія працавалі на патрэбы арміі. Выпуск ваеннай прадукцыі хоць і не садзейнічаў задавальненню паўсядзённых патрэб горада і насельніцтва, але патрабаваў стварэння прамысловай інфраструктуры, якая з цягам часу стала базай для развіцця новых грамадзянскіх галін. Ужо ў 1946 г. ў Мінску працавала больш як 60 прамысловых прадпрыемстваў, а выпрацоўка электраэнергіі дасягнула даваеннага ўзроўню.

Зборка металаканструкцый у цэху шасі Мінскага аўтамабільнага завода. Верасень 1947 г.

Монтаж металлоконструкций в цехе шасси Минского автомобильного завода. Сентябрь 1947 г.

The metal constructions assembling at the chassis workshop of the Minsk automobile works. September 1947

У параўнанні з прадпрыемствамі энергетычнага і машынабудаўнічага комплексаў больш маруднымі тэмпамі аднаўляліся прадпрыемствы лёгкай і харчовай прамысловасці. Аказваў уплыў рэштка-

троэнергии, инструментов, строительных материалов, рабочих рук. По решению Мингорисполкома рабочие и служащие ежемесячно отрабатывали на восстановлении города 30 часов, студенты и учащиеся старших классов – 15 часов.

Первостепенное внимание уделялось восстановлению энергомощностей, станкостроительных заводов имени Кирова, имени Октябрьской революции, металлообрабатывающих заводов имени Чкалова и «Ударник», а также тех производств, которые работали на нужды армии. Выпуск военной продукции хотя и не способствовал удовлетворению повседневных потребностей города и населения, однако требовал создания промышленной инфраструктуры, которая с течением времени стала базой для развитня новых гражданских отраслей. Уже в 1946 г. в Минске работало более 60 промышленных предприятий, а выработка электроэнергии достигла довоенного уровня.

По сравнению с предприятиями энергетического и машиностроительного комплексов более медленными темпами восстанавливались предприятия легкой и пищевой промышленности. Сказывался остаточный принцип распределения средств и ресурсов. Тем не менее уже в 1946 г. стали давать продукцию кожзавод «Большевик», кожевенно-галантерейная фабрика имени Куйбышева, мясокомбинат, молокозавод и другие предприятия.

Восстановление промышленности Минска после Великой Отечественной войны в 1946—1950 гг. имело ряд характерных особенностей по сравнению с восстановительными работами в 1921—1925 гг. после окончания первой мировой и гражданской войн, иностранной военной интервенции. Если в начале 1920-х г. столица восстанавливала свою промышленность и городское хозяйство, опираясь исключительно на собственные возможности и скромный экономический потенциал еще не полностью территориально укрупненной тогдашней Беларуси, то во второй половине 1940-х г. ситуация была

вы прынцып размеркавання сродкаў і рэсурсаў. Тым не менш ужо ў 1946 г. сталі даваць прадукцыю гарбарны завод «Бальшавік», гарбарна-галантарэйная фабрыка імя Куйбышава, мясакамбінат, малаказавод і іншыя прадпрыемствы.

Аднаўленне прамысловасці Мінска пасля Вялікай Айчыннай вайны ў 1946—1950 гг. мела шэраг характэрных асаблівасцей у параўнанні з аднаўленчымі работамі ў 1921—1925 гг. пасля заканчэння першай сусветнай і грамадзянскай войнаў, замежнай ваеннай інтэрвенцыі. Калі ў пачатку 1920-х г. сталіца аднаўляла сваю прамысловасць і гарадскую гаспадарку, апіраючыся выключна на асабістыя магчымасці і сціплы эканамічны патэнцыял яшчэ не поўнасцю тэрытарыяльна ўзбуйненай тагачаснай Беларусі, то ў другой палове 1940-х г. сітуацыя была іншай. Матэрыяльная база аднаўлення горада стваралася на аснове цэнтралізаваных фінансавых і матэрыяльных рэсурсаў, якія выдзяляліся саюзным урадам, частковай рээвакуацыі абсталявання, сыравіны і матэрыялаў з усходніх абласцей СССР, актыўнай дапамогі многіх саюзных рэспублік, перш за ўсё Расійскай Федэрацыі.

Значную ролю адыгралі рэпарацыйныя пастаўкі з Германіі і яе саюзнікаў. Станкі, прамысловае абсталяванне, сыравіна, паліва, іншыя матэрыяльна-тэхнічныя каштоўнасці, якія наступалі ў рэспубліку ў адпаведнасці з рашэннямі Крымскай і Патсдамскай канферэнцый 1945 г., большай часткай заставаліся ў Мінску і садзейнічалі наладжванню гарадской прамысловай вытворчасці. Выкарыстоўвалася і праца нямецкіх ваеннапалонных.

Адметнай асаблівасцю аднаўленчых работ тых гадоў стала таксама адначасовае будаўніцтва ў Мінску новых буйных прамысловых прадпрыемстваў – трактарнага, аўтамабільнага, веласіпеднага заводаў, тонкасуконнага камбіната. Гэтым новабудоўлям у першую чаргу выдзяляліся рэсурсы, абсталяванне, будаўнічыя механізмы і рабочая сіла. Сваіх рабочых рук у горадзе не хапала, таму з падобных прамысловых прадпрыемстваў

иной. Материальная база восстановления города создавалась на основе централизованных финансовых и материальных ресурсов, выделяемых союзным правительством, частичной реэвакуации оборудования, сырья и материалов из восточных областей СССР, активной помощи многих союзных республик, прежде всего Российской Федерации.

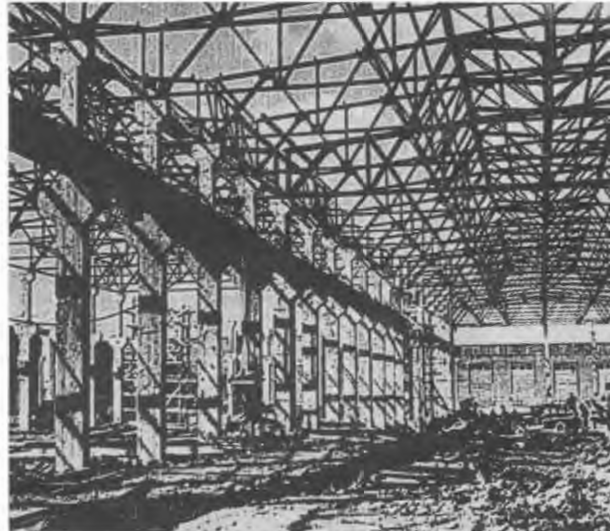

Будаўніцтва цэха №1 Мінскага трактарнага завода. 1947 г.

Строительство цеха №1 Минского тракторного завода. 1947 г.

The workshop N 1 of the Minsk tractor works construction. 1947.

Значительную роль сыграли репарационные поставки из Германии и ее союзников. Станки, промышленное оборудование, сырье, топливо, другие материально-технические ценности, поступавшие в республику в соответствии с решениями Крымской и Потсдамской конференций 1945 г., большей частью оставались в Минске и способствовали налаживанию городского промышленного производства. Использовался и труд немецких военнопленных.

Отличительной особенностью восстановительных работ тех лет стало также одновременное строительство в Минске новых крупных промышленных предприятий – тракторного, автомобильного, велосипедного заводов, тонко-

Савецкага Саюза прыбылі сотні спецыялістаў і кваліфікаваных рабочых, з многіх куткоў рэспублікі – тысячы мабілізаваных, у асноўным юнакоў і дзяўчат. Страты гарадскога насельніцтва ў гады вайны яшчэ доўгі час негатыўна адбіваліся на гаспадарчым жыцці горада.

На хвалі працоўнага энтузіязму мінчан першых пасляваенных гадоў праводзіліся розныя формы сацыялістычнага спаборніцтва, накіраванага на хутчэйшае аднаўленне разбуранай вайной народнай гаспадаркі горада. Пачаўся рух брыгад, участкаў, цэхаў, прадпрыемстваў за паляпшэнне тэхніка-эканамічных паказчыкаў, беражлівае расходванне матэрыялаў, сыравіны і паліва, лепшае выкарыстанне рэсурсаў вытворчасці, за хуткасныя метады работы, выпуск прадукцыі выдатнай якасці, высокую культуру вытворчасці, зніжэнне сабекошту прадукцыі і інш. Шырока вядомымі ў краіне сталі імёны мінскіх наватараў вытворчасці каменшчыкаў П.Дудко, Р.Булахава, штукатура А.Дзігілевіча, электразваршчыкаў трактарнага завода М.Антоніка, паравознага дэпо М.Клімянкова, фрэзероўшчы-

Аднаўленне жаночай сярэдняй школы №17 г. Мінска. 1946 г.

Восстановление женской средней школы №17 г. Минска. 1946 г.

The Minsk girls' secondary school № 17 reconstruction. 1946.

суконного комбината. Этим новостройкам в первую очередь выделялись ресурсы, оборудование, строительные механизмы и рабочая сила. Своих рабочих рук в городе не хватало, поэтому с родственных промышленных предприятий Советского Союза прибыли сотни специалистов и квалифицированных рабочих, со многих уголков республики – тысячи мобилизованных, в основном юношей и девушек. Потери городского населения в годы войны еще долгое время негативно сказывались на хозяйственной жизни города.

На волне трудового энтузиазма минчан первых послевоенных лет проводились различные формы социалистического соревнования, направленного на скорейшее восстановление разрушенного войной народного хозяйства города. Возникло движение бригад, участков, цехов, предприятий за улучшение технико-экономических показателей, бережливое расходование материалов, сырья и топлива, лучшее использование ресурсов производства, за скоростные методы работы, выпуск продукции отличного качества, высокую культуру производства, снижение себестоимости продукции и др. Широко известными в стране стали имена минских новаторов производства каменщиков П.Дудко, Г.Булахова, штукатура А.Дигилевича, электросварщиков тракторного завода М.Антоника, паровозного депо Н.Клименкова, фрезеровщиков тракторного завода С.Васильева, автомобильного завода Ю.Ракова, слесаря ремонтно-механического завода Г.Хмелевского, ткачихи тонкосуконного комбината А.Ворончук и многих других.

Темпы восстановления промышленности города с каждым годом нарастали, и в июне 1947 г. первую продукцию выпустил велозавод, в июле – тонкосуконный комбинат, в октябре – автомобильный завод. В том же году введен в строй радиозавод, станкостроительные заводы имени Кирова и имени Октябрьской революции начали выпуск своей основной продукции. Был восстановлен завод име-

каў трактарнага завода С.Васільева, аўтамабільнага завода Ю.Ракава, слесара рамонтна-механічнага завода Г.Хмялеўскага, ткачыхі тонкасуконнага камбіната А.Варанчук і многіх іншых.

Тэмпы аднаўлення прамысловасці горада з кожным годам нарасталі, і ў чэрвені 1947 г. першую прадукцыю выпусціў веласавод, у ліпені – тонкасуконны камбінат, у кастрычніку – аўтамабільны завод. У тым жа годзе ўведзены ў дзеянне радыёзавод, станкабудаўнічыя заводы імя Кірава і імя Кастрычніцкай рэвалюцыі пачалі выпуск сваёй асноўнай прадукцыі. Быў адноўлены завод імя Чкалава, пабудаваны новы інструментальны завод, які забяспечваў прамысловыя прадпрыемствы сталіцы разнастайным металаапрацоўчым інструментам.

Мінск, як і ўся рэспубліка, дасягнуў значных поспехаў у аднаўленні сваёй гаспадаркі. Ужо ў 1949 г. прамысловасць горада дасягнула даваеннага ўзроўню, а ў 1950 г. пераўзышла яго на 95%, у той час як у цэлым па СССР даваенны ўзровень прамысловай вытворчасці быў перавышаны на 73%, у БССР – на 15%. Каля 500 мінскіх прамысловых прадпрыемстваў і арцелей давалі 18,5% валавой прадукцыі прамысловасці рэспублікі. Пры гэтым прамысловасць беларускай сталіцы была адноўлена на больш высокім, чым да вайны, тэхнічным узроўні, аснашчана новай для таго часу тэхнікай і абсталяваннем.

Апераджальнымі тэмпамі развіваліся галіны, якія вызначалі тэхнічны прагрэс – машынабудаванне, прыборабудаванне, металаапрацоўка, вытворчасць электраэнергіі, на долю якіх у 1950 г. прыпадала амаль чвэрць усёй прадукцыі, дзве трэці асноўных фондаў і капіталаўкладанняў.

У пасляваенныя гады значна больш увагі ў горадзе стала ўдзяляцца вытворчасці будаўнічых матэрыялаў – цэглы, гіпсу, кафлі, піламатэрыялаў і г.д. За 1946—1950 гг. вытворчасць толькі цэглы ў Мінску павялічылася амаль у 24 разы і склала 20% рэспубліканскай вытворчасці.

Пераўзышлі даваенныя паказчыкі прадпрыемствы лёгкай і харчовай прамысловасці. Напрыклад, вытворчасць

ни Чкалова, построен новый инструментальный завод, который обеспечивал промышленные предприятия столицы разнообразным металлообрабатывающим инструментом.

Минск, как и вся республика, достиг значительных успехов в восстановлении своего хозяйства. Уже в 1949 г. промышленность города достигла довоенного уровня, а в 1950 г. превзошла его на 95%, в то время как в целом по СССР довоенный уровень промышленного производства был превзойден на 73%, а в БССР – на 15%. Около 500 минских промышленных предприятий и артелей давали 18,5% валовой продукции промышленности республики. При этом промышленность белорусской столицы была восстановлена на более высоком, чем до войны, техническом уровне, оснащена новой для того времени техникой и оборудованием.

Опережающими темпами развивались отрасли, определяющие технический прогресс, – машиностроение, приборостроение, металлообработка, производство электроэнергии, на долю которых в 1950 г. приходились почти четверть всей продукции, две трети основных фондов и капиталовложений.

В послевоенные годы значительно больше внимания в городе стало уделяться производству строительных материалов – кирпича, гипса, кафеля, пиломатериалов и т.д. За 1946—1950 гг. производство только кирпича в Минске увеличилось почти в 24 раза и составило 20% республиканского производства.

Превзошли довоенные показатели предприятия легкой и пищевой промышленности. Например, производство мяса в столице увеличилось более чем втрое, колбасных изделий – почти в 6 раз, хлеба и хлебобулочных изделий – в 2 раза. На полную мощность заработали кондитерская фабрика «Коммунарка», три хлебозавода, мясокомбинат, пивзавод «Беларусь», табачная фабрика, ликероводочный завод.

Особенностью промышленности послевоенного Минска было значительное

мяса ў сталіцы павялічылася больш чым у 3 разы, каўбасных вырабаў – амаль у 6 разоў, хлеба і хлебабулачных вырабаў – у 2 разы. На поўную магутнасць запрацавалі кандытарская фабрыка «Камунарка», 3 хлебазаводы, мясакамбінат, піўзавод «Беларусь», табачная фабрыка, лікёра-водачны завод.

Асаблівасцю прамысловасці пасляваеннага Мінска была значная колькасць дробных прадпрыемстваў мясцовай прамысловасці і спажывецкай кааперацыі – т.зв. прамысловых арцелей. Яны выпускалі драбіны для гужавога транспарту, разнастайны будаўнічы і шанцавы інструмент, лакі, фарбы, дахавую бляху, цвікі, пячное ліццё, алюмініевы і эмаліраваны посуд, галантарэю, трыкатажныя і швейныя вырабы і многае іншае. У наступныя гады частка з іх была ліквідавана, частка – далучана да больш буйных прамысловых прадпрыемстваў горада.

За першыя пасляваенныя гады значна павялічылася колькасць рабочых горада, адбылося іх масавае аднаўленне, у асноўным за кошт сельскай моладзі. У 1950 г. на прамысловых прадпрыемствах сталіцы налічвалася каля 137 тыс. рабочых і служачых і каля 5 тыс. інжынерна-тэхнічных работнікаў. Ужо ў першыя пасляваенныя гады Мінск стаў адным з буйнейшых індустрыяльных цэнтраў СССР, твар якога сталі вызначаць новыя зборачныя вытворчасці. Прадукцыя прадпрыемстваў сталіцы рэспублікі пастаўлялася ва ўсе куткі Савецкага Саюза і многія замежныя краіны.

Гарадская гаспадарка і транспарт. Адначасова аднаўлялася і рэканструявалася гарадская гаспадарка сталіцы і транспарт. У красавіку 1946 г. ўрад СССР выдзеліў дадаткова 86 млн. руб. на будаўніцтва горада, што было амаль у 2,5 раза больш, чым у 1945 г. У тым жа годзе маскоўскімі і мінскімі архітэктарамі быў распрацаваны план аднаўлення і рэканструкцыі Мінска.

У адпаведнасці з гэтым планам тэрыторыя горада пашыралася амаль удвая – да 13 тыс. гектараў. У першыя пасляваенныя гады Мінск рос у асноўным у паўд-

количество мелких предприятий местной промышленности и потребительской кооперации – так называемых промышленных артелей. Они выпускали телеги для гужевого транспорта, разнообразный строительный и шанцевый инструмент, лаки, краски, кровельное железо, гвозди, печное литье, алюминиевую и эмалированную посуду, галантерею, трикотажные и швейные изделия и многое другое. В последующие годы часть из них была упразднена, часть – присоединена к более крупным промышленным предприятиям города.

За первые послевоенные годы значительно возросла численность рабочих города, произошло их массовое обновление, в основном за счет сельской молодежи. В 1950 г. на промышленных предприятиях столицы насчитывалось около 137 тыс. рабочих и служащих и около 5 тыс. инженерно-технических работников. Уже в первые послевоенные годы Минск стал одним из крупнейших индустриальных центров СССР, лицо которого стали определять новые сборочные производства. Продукция предприятий столицы республики поставлялась во все уголки Советского Союза и многие зарубежные страны.

Городское хозяйство и транспорт. Одновременно восстанавливалось и реконструировалось городское хозяйство столицы и транспорт. В апреле 1946 г. правительство СССР выделило дополнительно 86 млн. руб. на строительство города, что было почти в 2,5 раза больше, чем в 1945 г. В том же году московскими и минскими архитекторами был разработан план восстановления и реконструкции Минска.

В соответствии с этим планом территория города расширялась почти вдвое – до 13 тыс. гектаров. В первые послевоенные годы Минск расширялся в основном в юго-западном направлении, где велось промышленное и особенно жилищно-бытовое строительство.

Главная магистраль столицы — Советская улица (ныне проспект Независимости) расширялась до 48 метров. Ее рас-

нёва-заходнім напрамку, дзе вялося прамысловае і асабліва жыллёва-бытавое будаўніцтва.

Галоўная магістраль сталіцы – Савецкая вуліца (зараз праспект Незалежнасці) дасягнула ў шырыню 48 метраў. Яе расчышчалі ад руін і развалін старых пабудоў і ўзводзілі новыя пяці- і шасціпавярховыя дамы, магазіны і адміністрацыйныя будынкі. Былі спраектаваны тры плошчы – Леніна, Цэнтральная і Перамогі. Цераз раку Свіслач быў пабудаваны новы мост. Многа ўвагі аддавалася добраўпарадкаванню горада. У першыя пасляваенныя гады з-за недахопу сродкаў асфальтаваліся ў асноўным толькі тратуары, а праезная частка была выбрукавана. Да 1950 г. было выбрукавана, заасфальтавана і асветлена каля 250 тыс. кв. м мінскіх вуліц.

Значныя работы праводзіліся па азеляненні Мінска. Рэканструяваліся і пашыраліся старыя паркі, сады, скверы, ствараліся новыя. Толькі ў 1950 г. былі разбіты новыя скверы на Усходняй вуліцы, плошчы 8 Сакавіка, каля тэатра оперы і балета. Зялёныя масівы сталіцы ўжо за 1946—1950 гг. ў 4 разы пераўзышлі даваенныя і дасягнулі 285 гектараў.

У добраўпарадкаванні горада ўдзельнічала ўсё насельніцтва – ад школьнікаў да пенсіянераў. У масавых суботніках, нядзельніках, у спаборніцтвах за лепшае азеляненне вуліцы, двара, сквера, плошчы адчувалася імкненне мінчан зрабіць свой горад зялёным, чыстым і ўтульным.

Значных намаганняў патрабавала аднаўленне Мінскага чыгуначнага вузла і гарадскога транспарту. З руін падымаліся вакзал, дэпо, вагонарамонтны завод, складскія памяшканні, іншыя станцыйныя пабудовы. З гарадскога транспарту прыярытэт аддаваўся трамваю. Ужо ў 1945 г. была здадзена ў эксплуатацыю першая трамвайная лінія, якая злучыла Прывакзальную плошчу з паркам Чэлюскінцаў. Праз чатыры гады ў Мінску налічвалася ўжо 7 трамвайных маршрутаў, а агульная працягласць трамвайных ліній перавысіла даваенны ўзровень. У 1952 г.

чищали от руин и развалин старых строений и возводили новые пяти- и шестиэтажные дома, магазины и административные здания. Были спроектированы три площади – Ленина, Центральная и Победы. Через реку Свислочь был построен новый мост. Много внимания уделялось благоустройству города. В первые послевоенные годы из-за нехватки

Мінчане на нядзельніку па расчыстцы горада ад руін. 1947 г.

Минчане на воскреснике по расчистке города от руин. 1947 г.

The Minsk residents participating in the voluntary Sunday work on clearing the city of the ruins. 1947

средств асфальтировались в основном только тротуары, а проезжая часть была вымощена булыжником. К 1950 г. было вымощено, заасфальтировано и осветлено около 250 тыс. кв. м минских улиц.

Значительные работы проводились по озеленению Минска. Реконструировались и расширялись старые парки, сады, скверы, создавались новые. Только в 1950 г. были разбиты новые скверы на Восточной улице, площади 8 Марта, у театра оперы и балета. Зеленые массивы столицы уже за 1946—1950 гг. в четыре раза превзошли довоенные и достигли 285 гектаров.

В благоустройстве города участвовало все население – от школьников до пенсионеров. В массовых субботниках,

па мінскіх вуліцах пайшлі першыя тралейбусы.

Яшчэ ў даваенныя гады Мінск славіўся чысцінёй сваёй пітной вады, якая па якасці саступала толькі горным крыніцам сталіцы Арменіі горада Ерэвана. У першыя пасляваенныя гады ў першую чаргу аднаўляліся старыя водазаборы, помпавыя станцыі, вулічная праводная сетка, будаваліся новыя водаправоды. У 1950 г. працягласць вулічнай водаправоднай сеткі значна перавысіла ўзровень 1940 г.

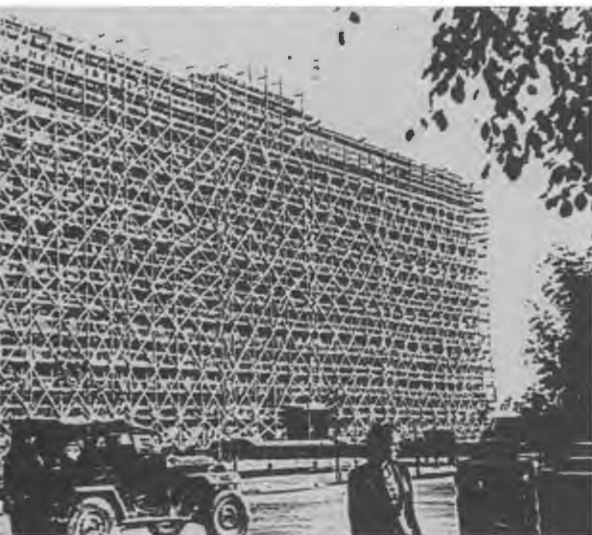

Аднаўленне будынка ЦК КПБ (зараз Рэзідэнцыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь). Чэрвень 1947 г.

Восстановление здания ЦК КПБ (ныне Резиденция Президента Республики Беларусь). Июнь 1947 г.

The Central Committee of the Communist Party of Belarus building reconstruction (at present it is the President of the Republic of Belarus residence). June 1947

Марудней аднаўлялася сфера паслуг горада – гандаль, грамадскае харчаванне, бытавое абслугоўванне. І хоць з года ў год раслі асігнаванні на развіццё сферы паслуг, адкрываліся новыя прамтаварныя і прадуктовыя магазіны, гандлёвыя ларкі, палаткі, рамонтныя майстэрні, павялічвалася колькасць рэстаранаў, кафэ, сталовых, буфетаў, чайных, закусачных, прадпрыемстваў сферы паслуг у Мінску ў першыя пасляваенныя гады не хапала.

воскресниках, в соревновании за лучшее озеленение улицы, двора, сквера, площади ащущалось стремление минчан сделать свой город зеленым, чистым и уютным.

Значительных усилий требовало восстановление Минского железнодорожного узла и городского транспорта. Из руин поднимались вокзал, депо, вагоноремонтный завод, складские помещения, другие станционные здания. Из городского транспорта приоритет отдавался трамваю. Уже в 1945 г. была сдана в эксплуатацню первая трамвайная линия, соединившая Привокзальную площадь с парком Челюскинцев. Спустя четыре года в Минске насчитывалось уже 7 трамвайных маршрутов, а общая протяженность трамвайных линий превысила довоенный уровень. В 1952 г. по минским улицам пошли первые троллейбусы.

Еще в довоенные годы Минск славился чистотой своей питьевой воды, которая по качеству уступала только горным источникам столицы Армении города Еревана. В первые послевоенные годы в первую очередь восстанавливались старые водозаборы, помповые станции, уличная водопроводная сеть, строились новые водопроводы. В 1950 г. протяженность уличной водопроводной сети значительно превзошла уровень 1940 г.

Медлениее восстанавливалась сфера услуг города – торговля, общественное питание, бытовое обслуживание. И хотя из года в год возрастали ассигнования на развитие сферы услуг, открывались новые промтоварные и продовольственные магазины, торговые ларьки, палатки, ремонтные мастерские, увеличивалось число ресторанов, кафе, столовых, буфетов, чайных, закусочных, предприятий сферы услуг в Минске в первые послевоенные годы не хватало. В 1950 г. по сравнению с 1945 г. число предприятий общественного питания в городе увеличилось в 1,5 раза, торговли – в 2,4 раза, а население столицы – в 3,5 раза.

Быт минчан, материальные и жилищные условия. В первые послевоенные годы бытовые условия жизни минчан оставались чрезвычайно сложными. Не

У 1950 г. ў параўнанні з 1945 г. колькасць прадпрыемстваў грамадскага харчавання ў горадзе павялічылася ў 1,5 раза, гандлю – у 2,4 раза, а насельніцтва сталіцы – у 3,5 раза.

Быт мінчан, матэрыяльныя і жыллёвыя ўмовы. У першыя пасляваенныя гады бытавыя ўмовы жыцця мінчан заставаліся надзвычай складанымі. Не хапала адзення, абутку, солі, газы, запалак, мыла. Інваліды вайны да ліпеня 1948 г. не мелі ніякіх ільгот. Картачная сістэма размеркавання прамысловых і прадуктовых тавараў, а таксама дзяржаўная дапамога некаторымі самымі неабходнымі прадметамі адзення і харчавання вастрыні праблемы ў цэлым не зніжалі.

Асабліва вострай была жыллёвая праблема. За гады вайны жыллёвы фонд горада катастрафічна скараціўся і ў 1945 г. складаў крыху больш за 400 тыс. кв. м на 90 тыс. жыхароў, гэта значыць менш чым 4,5 кв. м жылой плошчы на кожнага мінчаніна.

Між тым хуткае аднаўленне прадпрыемстваў, гарадской гаспадаркі і транспарту, новае прамысловае будаўніцтва выклікалі хуткі рост насельніцтва сталіцы. За першыя пяць пасляваенных гадоў колькасць жыхароў Мінска вырасла ў 3,5 раза і перавысіла 320 тыс. чалавек. Аднак рэшткавы прынцып размеркавання сродкаў і рэсурсаў адмоўна адбіваўся на жыллёвым будаўніцтве. За 1946–1950 гг. жыллёвы фонд горада павялічыўся толькі ў 2,7 раза і дасягнуў 1,1 млн. кв. м, што склала ўжо менш чым 3,5 кв. м жылля на кожнага жыхара сталіцы. Тысячы мінчан жылі ў падвальных памяшканнях, інтэрнатах, бараках часовага тыпу, у перанаселеных камунальных кватэрах, хлявах, рэштках руін.

Больш чым палова насельніцтва Мінска ў першыя пасляваенныя гады пражывала ў драўляных дамах аднапавярховай забудовы без звычайных бытавых выгод. Толькі ў тыя жылыя дамы, якія былі размешчаны непасрэдна ў горадзе, быў праведзены газ. Жыхары мінскіх прыгарадаў для прыгатавання ежы карысталіся карасінкамі, керагазамі, прымусамі, электхватало одежды, обуви, соли, керосина, спичек, мыла. Инвалиды войны до июля 1948 г. не имели никаких льгот. Карточная система распределения промышленных и продовольственных товаров, а также государственная помощь некоторыми самыми необходимыми предметами одежды и продовольствия остроты проблемы в целом не снижали.

Особенно острой была жилищная проблема. За годы войны жилищный фонд города катастрофически сократился и в 1945 г. составлял чуть более 400 тыс. кв. м на 90 тыс. жителей, т.е. менее 4,5 кв. м жилой площади на каждого минчанина.

Между тем быстрое восстановление предприятий, городского хозяйства и транспорта, новое промышленное строительство вызвали быстрый рост населения столицы. За первые пять послевоенных лет число жителей Минска возросло в 3,5 раза и превысило 320 тыс. человек. Однако остаточный принцип распределения средств и ресурсов тормозил жилищное строительство. За 1946—1950 гг. жилищный фонд города увеличился только в 2,7 раза и достиг 1,1 млн. кв. м, что составило уже менее 3,5 кв. м жилья на каждого жителя столицы. Тысячи минчан проживали в подвальных помещениях, общежитиях, бараках временного типа, в перенаселенных коммунальных квартирах, сараях, остатках руин.

Более половины населения Минска в первые послевоенные годы проживало в деревянных домах одноэтажной застройки без элементарных бытовых удобств. Лишь в те жилые дома, которые были расположены непосредственно в городе, был проведен газ. Жители минских пригородов для приготовления п7ищи пользовались керосинками, керогазами, примусами, электроплитками, в зимнее время – русскими печами. С 1950 г. в быт минчан стали входить холодильники.

До декабря 1947 г. сохранялась карточная система распределения промышленных и продовольственных товаров. Нормы потребления минчан были скромными: рабочие минских предприятий

рычнымі пліткамі, зімой – рускімі печамі. З 1950 г. ў быт мінчан сталі ўваходзіць халадзільнікі.

Да снежня 1947 г. захоўвалася картачная сістэма размеркавання прамысловых і прадуктовых тавараў. Нормы спажывання мінчан былі сціплымі: рабочыя мінскіх прадпрыемстваў атрымлівалі 500–700 г хлеба, служачыя – 400—500 г, утрыманцы і дзеці – 300 г. Прамысловыя тавары першай неабходнасці – мыла, абутак, валёнкі, целагрэйкі, шарсцяныя вырабы – адпускаліся па спецыяльных ордэрах. Частку тавараў звыш нарміраванага забеспячэння жыхары сталіцы маглі прыдбаць на калгасных рынках Мінска, але цэны на іх былі ў 3—5 разоў вышэй так званых «пайковых», г.зн. дзяржаўных.

Аднаўленне жылога дома ў цэнтры Мінска. 1946 г.

Восстановление жилого дома в центре Минска. 1946 г.

The dwelling house in the centre of Minsk reconstruction. 1946.

У 1945 г. ў горадзе быў адкрыты камерцыйны дзяржаўны гандаль прадуктовымі і прамысловымі таварамі, аднак у такіх магазінах цэны на тавары былі яшчэ вышэйшыя, чым на рынках. У параўнанні з адпускаемымі па картках цукар у камерцыйных магазінах каштаваў у 36 разоў, масла сметанковае – у 25, хлеб пшанічны – у 18 разоў даражэй. Аднак, нягледзячы на

получали 500–700 г хлеба, служащие – 400—500 г, иждивенцы и дети — 300 г. Промышленные товары первой необходимости – мыло, обувь, валенки, телогрейки, шерстяные изделия – отпускались по специальным ордерам. Часть товаров сверх нормированного обеспечения жители столицы могли приобрести на колхозных рынках Минска, но цены на них были в 3—5 раз выше так называемых «пайковых», т.е. государственных.

В 1945 г. в городе была открыта коммерческая государственная торговля продовольственными и промышленными товарами, однако в таких магазинах цены на товары были еще выше, чем на рынках. По сравнению с отпускаемыми по карточкам сахар в коммерческих магазинах стоил в 36 раз, масло сливочное – в 25, хлеб пшеничный – в 18 раз дороже. Однако, несмотря на это, рынки и коммерческая торговля были дополнительным источником обеспечения минчан продовольствием и промышленными товарами первой необходимости.

Важным подспорьем в улучшении питания населения города были в то время подсобные хозяйства. Для выращивания картофеля, овощей, зелени, фруктов предприятиям и учреждениям города отводились свободные земли близлежащих колхозов и совхозов.

В 1946 г. цены на товары, которые продавались по карточкам и в коммерческой торговле, были сближены путем повышения первых и снижения вторых. В результате разрыв между ними сократился в 2—2,5 раза. Одновременно повысилась зарплата рабочим, инженерно-техническим работникам и служащим минских предприятий и учреждений, пенсии и стипендии студентам вузов и техникумов, что в определенной мере смягчило ценовые диспропорции и облегчило быт минчан.

В декабре 1947 г. была отменена карточная система на продовольственные и промышленные товары и введена свободная торговля по единым государственным ценам. На основные продовольственные товары новые цены были либо

гэта, рынкі і камерцыйны гандаль былі дадатковай крыніцай забеспячэння мінчан харчаваннем і прамысловымі таварамі першай неабходнасці.

Важнай падтрымкай у паляпшэнні харчавання насельніцтва горада была ў той час дапаможная гаспадарка. Для вырошчвання бульбы, гароднiны, зялёніны, садавіны прадпрыемствам і ўстановам горада адводзіліся свабодныя землі сумежных калгасаў і саўгасаў.

У 1946 г. цэны на тавары, якія прадаваліся па картках і ў камерцыйным гандлі, былі зблiжаны шляхам павышэння першых і зніжэння другіх. У выніку разрыў паміж імі скараціўся ў 2—2,5 раза. Адначасова ўзрасла зарплата рабочых, інжынерна-тэхнічных работнікаў і служачых мінскіх прадпрыемстваў і ўстаноў, пенсіі і стыпендыі студэнтаў ВНУ і тэхнікумаў, што ў пэўнай ступені змякчыла цэнавыя дыспрапорцыі і палепшыла быт мінчан.

У снежні 1947 г. была адменена картачная сістэма на прадуктовыя і прамысловыя тавары і ўведзены вольны гандаль па адзіных дзяржаўных цэнах. На асноўныя прадуктовыя тавары новыя цэны былі ніжэйшыя або на ўзроўні пайковых, на прамысловыя тавары яны былі нязначна вышэйшыя за ранейшыя.

Аднача сова была праведзена грашовая рэформа, якая прадугледжвала выпуск новых грошай, выключэнне з грашовага абароту старых і іх абмен на новыя з разліку 10 старых рублёў на адзін новы. Поўнай кампенсацыі падлягалі тыя ўклады ў ашчадных касах, якія не перавышалі 3 тыс. рублёў.

Адмена картачнай сістэмы і грашовая рэформа 1947 г. спрыяльна адбіліся на пакупной здольнасці мінчан. У 1948 г. рознічны тавараабарот горада павялічыўся амаль на чвэрць. Насельніцтву сталіцы было прададзена значна больш хлеба і кандытарскіх вырабаў, рыбапрадуктаў, цукру, масла, тканіны, абутку, адзення і іншых тавараў.

У першыя пасляваенныя гады павышэнне матэрыяльнага дабрабыту мінчан адбывалася і ў выніку некаторага зніжэння цэн. У 1948, 1949 і 1950 гг. у выніку ниже, либо на уровне пайковых, на промышленные товары они были незначительно выше прежних.

Одновременно была проведена денежная реформа, которая предусматривала выпуск новых денег, изъятие из обращения старых и их обмен на новые из расчёта 10 старых рублей на один новый. Полной компенсации подлежали те вклады в сберегательных кассах, которые не превышали 3 тыс. рублей.

Отмена карточной системы и денежная реформа 1947 г. благоприятно сказались на покупательной способности минчан. В 1948 г. розничный товарооборот города увеличился почти на четверть. Населению столицы было продано значительно больше хлеба и кондитерских изделий, рыбопродуктов, сахара, масла, тканей, обуви, одежды и других товаров.

В первые послевоенные годы повышение материального достатка минчан происходило и за счет некоторого снижения цен. В 1948, 1949 и 1950 гг. в результате трех последовательных снижений цен они стали на 43% ниже уровня 1947 г.

Однако реальная заработная плата минчан в 1950 г. так и не достигла довоенного уровня. Причин несколько. Во-первых, несмотря на неоднократное снижение цен, они оставались значительно выше довоенных. Во-вторых, сохранялись введенные еще в годы войны налоги на холостяков, одиноких и малосемейных, которые взимались непосредственно с заработной платы. В-третьих, нелегким бременем на плечи горожан ложились ежегодные подписки на государственные займы на сумму не менее месячного оклада. И без того невысокая зарплата уменьшалась и не обеспечивала материальный достаток.

Ситуация в лучшую сторону стала меняться в 1950–1960-е гг., когда выросли реальные доходы минчан, улучшилось пенсионное обеспечение, ускоренными темпами развивались торговля и общественное питание.

Продолжалось снижение розничных цен. В 1951 г. было проведено четвертое

трох паслядоўных зніжэнняў цэн яны сталі на 43% ніжэйшыя за ўзровень 1947 г.

Аднак рэальная заработная плата мінчан у 1950 г. так і не дасягнула даваеннага ўзроўню. Прычын некалькі. Па-першае, нягледзячы на неаднаразовае зніжэнне цэн, яны заставаліся значна вышэйшымі за даваенныя. Па-другое, захоўваліся ўведзеныя яшчэ ў гады вайны падаткі на халасцякоў, адзінокіх і маласямейных, якія спаганяліся непасрэдна з заработнай платы. Па-трэцяе, нялёгкім цяжарам на плечы гараджан кладіся штогадовыя падпіскі на дзяржаўныя пазыкі на суму не меней за месячны заробак. І без таго невысокая зарплата змяншалася і не забяспечвала матэрыяльны дастатак.

Сітуацыя ў лепшы бок стала мяняцца ў 1950—1960-я г., калі выраслі рэальныя даходы мінчан, палепшылася пенсійнае забеспячэнне, паскоранымі тэмпамі развіваліся гандаль і грамадскае харчаванне.

Працягвалася зніжэнне рознічных цэн. У 1951 г. было праведзена чацвёртае за пасляваенныя гады масавае зніжэнне цэн. У 1956 г. былі зніжаны цэны на тканіны, дзіцячае адзенне, радыётавары; у 1957 г. – на свініну, птушку, вяндліну, кансервы, лекі, гадзіннікі; у 1958 г. – на тэлевізары, фотаапараты. На асобныя віды тавараў цэны зніжаліся і ў наступныя гады, але адначасова былі павышаны цэны на так званыя «прадметы раскошы» – дываны, аўтамабілі, матацыклы.

У далейшым масавае зніжэнне рознічных цэн было спынена, быў узяты курс на павышэнне даходаў нізкааплатных слаёў насельніцтва, што на практыцы прывяло да ўраўнілаўкі ў аплаце працы і падзення прэстыжу працы вучонага, інжынера, урача, настаўніка. Так, з 1953 па 1964 гг. зарплата рабочых горада павялічылася амаль на палову, работнікаў сацыяльнай сферы і служачых – толькі на трэць, а інжынерна-тэхнічных работнікаў – на чвэрць.

Павышэнню матэрыяльнага ўзроўню жыцця мінчан у гэтыя гады садзейнічала паніжэнне падатковага цяжару. Неаднаразова памяншаліся падаткі на рабочых і за послевоенные годы массовое снижение цен. В 1956 г. были снижены цены на ткани, детскую одежду, радиотовары; в 1957 г. – на свинину, птицу, копчености, консервы, лекарства, часы; в 1958 г. – на телевизоры, фотоаппараты. На отдельные виды товаров цены снижались и в последующие годы, но одновременно были повышены цены на так называемые «предметы роскоши» — ковры, автомобили, мотоциклы.

В дальнейшем массовое снижение розничных цен было прекращено, был взят курс на повышение доходов низкооплачиваемых слоев населения, что на практике привело к уравниловке в оплате труда и падению престижа труда ученого, инженера, врача, учителя. Так, с 1953 по 1964 гг. зарплата рабочих города увеличилась почти наполовину, работников социальной сферы и служащих – на треть, а инженерно-технических работников – на четверть.

Повышению материального уровня жизни минчан в эти годы способствовало снижение налогового бремени. Неоднократно уменьшались налоги на рабочих и служащих, получавших невысокую зарплату, были отменены налоги на холостяков и малосемейных. С 1957 г. прекратилась обязательная подписка на государственные займы, в предпраздничные и предвыходные дни без снижения зарплаты рабочий день был сокращен на 2 часа. В 1967 г. в Минске, как и во всей стране, была введена пятидневная рабочая неделя с двумя выходными днями при сохранении существующего уровня зарплаты.

Выросли доходы пенсионеров города. В 1956 г. был введен новый пенсионный закон, в соответствии с которым увеличились размеры пенсий и расширился круг пенсионеров. Если до принятия этого закона на выплату пенсий в городе расходовалось в год около 500 тыс. рублей, то после его введения – 1044 тыс. рублей. Минимальный размер пенсии был установлен в 30 руб., максимальный – 120 руб. Женщины уходили на пенсию в 55 лет, мужчины – в 60 лет. Для

служачых, якія атрымлівалі невысокую зарплату, былі адменены падаткі на халасцякоў і маласямейных. З 1957 г. спыніла існаванне абавязковая падпіска на дзяржаўныя пазыкі, у перадсвяточныя і перадвыхадныя дні без зніжэння зарплаты рабочы дзень быў скарочаны на 2 гадзіны. У 1967 г. ў Мінску, як і ва ўсёй краіне, быў уведзены пяцідзённы рабочы тыдзень з двума выхаднымі днямі пры захаванні ранейшага ўзроўню зарплаты.

Выраслі даходы пенсіянераў горада. У 1958 г. быў уведзены новы пенсіённы закон, у адпаведнасці з якім павялічыліся памеры пенсій і пашырыўся круг пенсіянераў. Калі да прыняцця гэтага закона на выплату пенсій у горадзе выдаткоўвалася за год каля 500 тыс. рублёў, то пасля яго ўвядзення – 1044 тыс. рублёў. Мінімальны памер пенсіі быў устаноўлены ў 30 рублёў, максімальны – 120 рублёў. Жанчыны выходзілі на пенсію ў 55 гадоў, мужчыны – у 60 гадоў. Для рабочых асобных прафесій былі прадугледжаны льготы.

У 1967 г. быў прыняты Указ Вярхоўнага Савета СССР «Аб далейшым паляпшэнні пенсіённага забеспячэння», пасля чаго яшчэ больш 20 тыс. мінскіх пенсіянераў сталі атрымліваць павышаныя або звычайныя пенсіі. Акрамя таго, былі павялічаны сродкі на ўтрыманне інвалідаў Вялікай Айчыннай вайны.

З ростам рэальных даходаў насельніцтва сталіцы рос і тавараабарот. У 1969 г. рознічны тавараабарот Мінска перавысіў 1 мільярд рублёў, у той час як у 1950 г. ён складаў усяго 137,8 млн. рублёў. За перыяд з 1950 г. па 1970 г. продаж мінчанам мяса і мясапрадуктаў узрос ў 11 разоў, тлушчаў – у 8, малака і малочных парадуктаў – у 15, рыбы – у 5, цукру – больш чым у 7 разоў. Шматразова павялічыўся таксама продаж жыхарам сталіцы пральных машын, тэлевізараў, матацыклаў, матаролераў, мэблі, адзення, абутку, посуду і іншых тавараў. У 1970 г. ў Мінску налічвалася ўжо больш як 12 тыс. уласных аўтамабіляў.

За гэтыя гады значна пашырылася сетка прадпрыемстваў гандлю і грамадскага

рабочих отдельных профессий были предусмотрены льготы.

В 1967 г. был принят Указ Верховного Совета СССР «О дальнейшем улучшении пенсионного обеспечения», после чего еще более 20 тыс. минских пенсионеров стали получать повышенные или обычные пенсии. Кроме того, были увеличены средства на содержание инвалидов Великой Отечественной войны.

С ростом реальных доходов населения столицы рос и товарооборот. В 1969 г. розничный товарооборот Минска превысил миллиард рублей, в то время как в 1950 г. он составил всего 137,8 млн. рублей. За период с 1950 г. по 1970 г. продажа минчанам мяса и мясопродуктов возросла в 11 раз, жиров – в 8, молока и молочных продуктов – в 15, рыбы – в 5, сахара – более чем в 7 раз. Многократно увеличились также продажа жителям столицы стиральных машин, телевизоров, мотоциклов, мотороллеров, мебели, одежды, обуви, посуды и других товаров. В 1970 г. в Минске насчитывалось уже более 12 тыс. личных автомобилей.

За эти годы значительно расширилась сеть предприятий торговли и общественного питания. В 1970 г. в Минске было около 1200 предприятий торговли, в том числе 650 магазинов. Среди них новые, современные: ЦУМ «Минск», «1000 мелочей», специализированные магазины «Дом мебели», «Дом обуви», «Кристалл», «Природа», «Синтетика», «Астра», «Счастье», «Ленок», гастроном «Столичный». В быт минчан прочно вошли магазины самообслуживания, магазины-автоматы, домовые кухни, продажа полуфабрикатов, столы заказов. С 1959 г. началась продажа товаров в кредит. К услугам 950 тыс. минчан работало 780 столовых, буфетов, кафе и ресторанов.

Набирало темпы и жилищное строительство. В июне 1955 г. по инициативе Н.С.Хрущева было принято постановление правительства СССР, а в ноябре – правительства БССР об ускорении жилищного строительства. Ставилась задача строить больше, быстрее и дешевле за

харчавання. У 1970 г. ў Мінску было каля 1200 прадпрыемстваў гандлю, у тым ліку 650 магазінаў. Сярод іх новыя, сучасныя: ЦУМ «Мінск», «1000 дробязей», спецыялізаваныя магазіны «Дом мэблі», «Дом абутку», «Крышталь», «Прырода», «Сінтэтыка», «Астра», «Шчасце», «Лянок», гастраном «Сталічны». У быт мінчан трывала ўвайшлі магазіны самаабслугоўвання, магазіны-аўтаматы, хатнія кухні, продаж паўфабрыкатаў, сталы заказаў. З 1959 г. пачаўся продаж тавараў у крэдыт. Да паслуг 950 тыс. мінчан працавала 780 сталовых, буфетаў, кафэ і рэстаранаў.

Набірала тэмпы і жыллёвае будаўніцтва. У чэрвені 1955 г. па ініцыятыве М.С.Хрушчова была прынята пастанова ўрада СССР, а ў лістападзе – урада БССР аб паскарэнні жыллёвага будаўніцтва. Ставілася задача будаваць больш, хутчэй і танней за кошт шырокага прымянення тыпавых праектаў дамоў з жалезабетону і панэльных блочных канструкцый, укаранення індустрыяльных метадаў будаўніцтва. У Мінску было вырашана будаваць у асноўным пяціпавярховыя дамы без ліфтаў, са спрошчаным інжынерным абсталяваннем, з добраўпарадкаванымі кватэрамі на адну сям'ю.

У горадзе за кароткі тэрмін былі пабудаваны два буйныя домабудаўнічыя камбінаты, што дазволіла перайсці да буйнапанэльнага і буйнаблочнага будавання жылых домоў. Павялічылася вытворчасць розных будматэрыялаў. Толькі ў 1958 г. вытворчасць цэглы ў Мінску ў параўнанні з 1950 г. павялічылася ў 2 разы, а жалезабетонных канструкцый – у 4 разы. Будаўнічыя арганізацыі сталіцы сталі лепш забяспечвацца тэхнікай, што дазволіла механізаваць земляныя работы на 80%, пагрузачна-разгрузачныя – на 54, малярныя – на 52%. У выніку тэмпы будаўніцтва жылля ў Мінску падвоіліся. У 1958 г. кожны дзень 22 сям'і мінчан засяляліся ў новыя кватэры.

З 1960 г. для Мінска стала характэрным будаўніцтва шматпавярховых жылых дамоў, што дазволіла больш рацыянальна выкарыстоўваць гарадскія землі, счет широкого применения типовых проектов домов из железобетона и панельных блочных конструкций, внедрения индустриальных методов строительства. В Минске было решено строить в основном пятиэтажные дома без лифтов, с упрощенным инженерным оборудованием, с благоустроенными квартирами на одну семью.

В городе за короткий срок были построены два крупных домостроительных комбината, что позволило перейти к крупнопанельному и крупноблочному строительству жилых домов. Увеличилось производство различных стройматериалов. Только в 1958 г. производство кирпича в Минске по сравнению с 1950 г. увеличилось в 2 раза, а железобетонных изделий – в 4 раза. Строительные организации столицы стали лучше обеспечиваться техникой, что позволило механизировать земляные работы на 80%, погрузочно-разгрузочные – на 54, малярные – на 52%. В результате темпы строительства жилья в Минске удвоились. В 1958 г. каждый день 22 семьи минчан вселялись в новые квартиры.

С 1960 г. для Минска стало характерно строительство жилых домов с повышенной этажностью, что позволило более рационально использовать городские земли, улучшать транспортное обслуживание, сократить расходы на строительство и улучшить планировку квартир.

В 1970-е г. Минск занимал одно из первых мест в СССР по темпам роста населения – до 55 тыс. человек в год. В последующие годы механический приток населения был ограничен. В 1990 г. в городе проживало 1,6 млн. человек, жилой фонд достиг почти 23 млн. кв. м, 98% которого было оборудовано центральным отоплением, водопроводом, газом, канализацией. 88% минчан проживало в отдельных квартирах. Однако жилья по-прежнему не хватало. В 1990 г. на учете нуждающихся в улучшении жилищных условий состояло более 100 тыс. семей минчан.

Здравоохранение. После освобождения Минска от немецко-фашистских захватчиков, учитывая его удобное гео-

паляпшаць транспартнае абслугоўванне, скараціць расходы на будаўніцтва і палепшыць планіроўку кватэр.

У 1970-я г. Мінск займаў адно з першых месцаў у СССР па тэмпах росту насельніцтва – да 55 тыс. чалавек за год. У наступныя гады механічны прыток насельніцтва быў абмежаваны. У 1990 г. ў горадзе пражывала 1,6 млн. чалавек, жыллёвы фонд дасягнуў амаль 23 млн. кв. м, 98% якога было абсталявана цэнтральным ацяпленнем, водаправодам, газам, каналізацыяй. 88% мінчан пражывала ў асобных кватэрах. Аднак жылля па-ранейшаму не хапала. У 1990 г. на ўліку маючых патрэбу ў паляпшэнні жыллёвых умоў стаяла больш чым 100 тыс. сем'яў мінчан.

Ахова здароўя. Пасля вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, улічваючы яго выгаднае геаграфічнае месцазнаходжанне, тут было вырашана размясціць шэраг буйных эвакашпіталяў, дзе праходзілі б рэабілітацыю афіцэры і салдаты Савецкай Арміі. Іх дзейнасць, а таксама растучая патрэба ў медыцынскім абслугоўванні горада прывялі да хуткага аднаўлення даваеннай сістэмы аховы здароўя. Ужо ў 1944—1945 гг. аднавілі сваю дзейнасць 3 гарадскія і абласная клінічныя бальніцы, а таксама шпіталь пры Беларускай чыгунцы. У 1946 г. быў адкрыты гарадскі радзільны дом.

Нягледзячы на пасляваенныя цяжкасці, з года ў год раслі асігнаванні на ахову здароўя. Калі ў 1946 г. расходы на гэтыя патрэбы складалі 18 млн. рублёў, то ў 1950 г. – 51 млн. рублёў. У 1950 г. ў Мінску дзейнічала ўжо 14 бальніц, 86 амбулаторый, паліклінік і кансультацый з навейшым медыцынскім абсталяваннем, у якіх працавала каля 1,5 тыс. урачоў.

Гэтых устаноў, аднак, ва ўмовах хуткага росту сталіцы БССР было яўна недастаткова, і ў далейшым удасканаленне сістэмы аховы здароўя Мінска ішло па некалькіх асноўных кірунках. Пашыралася колькасць буйных шматпрофільных лячэбна-прафілактычных устаноў. За 1950—1980-я г. былі адкрыты яшчэ 7 клінічных бальніц для дарослых пацыен-

графическое положение, здесь было решено разместить ряд крупных эвакогоспиталей, где бы проходили реабилитацию офицеры и солдаты Советской Армии. Их деятельность, а также растущая потребность в медицинском обслуживании возрождающегося города привели к быстрому восстановлению довоенной системы здравоохранения. Уже в 1944—1945 гг. возобновили свою деятельность 3 городские и областная клинические больницы, а также госпиталь при Белорусской железной дороге. В 1946 г. был открыт городской роддом.

Несмотря на послевоенные трудности, из года в год росли ассигнования на здравоохранение. Если в 1946 г. расходы на эти нужды составляли 18 млн. руб., то в 1950 г. – 51 млн. руб. В 1950 г. в Минске действовало уже 14 больниц, 86 амбулаторий, поликлиник и консультаций, оснащенных новейшим медицинским оборудованием, в которых трудились около 1,5 тыс. врачей.

Этих учреждений, однако, в условиях быстро растущей столицы БССР было явно недостаточно, и в дальнейшем усовершенствование системы здравоохранения Минска шло по нескольким основным направлениям. Расширялось число крупных многопрофильных лечебно-профилактических учреждений. За 1950—1980-е г. были открыты еще 7 клинических больниц для взрослых пациентов и 4 детские больницы. Кроме того, в Минске начали деятельность больницы скорой помощи, психиатрическая, 2 инфекционные, гинекологическая, а также патологии слуха, голоса и речи, которые в 1980-е г. одновременно могли принять более 15 тыс. больных. В столице была создана широкая сеть поликлиник, работавших по 26 медицинским специальностям. К концу 1980-х г. в Минске насчитывалось 35 взрослых, 26 детских, 16 стоматологических, 18 ведомственных поликлиник. Действовало в городе и 25 женских консультаций. На ряде предприятий и учреждений города существовало 300 здравпунктов. Имелось в городе и около 100 аптек.

таў і 4 дзіцячыя бальніцы. Акрамя таго, у Мінску пачалі дзейнічаць бальніцы хуткай дапамогі, псіхіятрычная, 2 інфекцыйныя, гінекалагічная, а таксама паталогіі слыху, голасу і органаў мовы, якія ў 1980-я г. адначасова маглі прыняць больш за 15 тыс. хворых. У сталіцы была створана шырокая сетка паліклінік, якія працавалі па 26 медыцынскіх спецыяльнасцях. Да канца 1980-х г. у Мінску налічвалася 35 дарослых, 26 дзіцячых, 16 стаматалагічных, 18 ведамасных паліклінік. Дзейнічалі ў горадзе і 25 жаночых кансультацый. На шэрагу прадпрыемстваў і установаў горада існавалі 300 медпунктаў. Мелася ў горадзе і каля 100 аптэк.

Сур'ёзная ўвага аддавалася масавым прафілактычным і мэтавым аглядам насельніцтва з мэтай выяўлення небяспечных захворванняў на ранніх стадыях. Гэта задача была ўскладзена на спецыяльна створаныя дыспансеры, якіх да 1990 г. ў Мінску было 17 (кардыялагічны, анкалагічны, супрацьтуберкулёзны, радыяцыйнай медыцыны і інш.). У цэлым жа рознага роду медыцынскімі аглядамі да 1979 г. было ахоплена да 40% мінчан.

Мінск і яго бліжэйшыя ваколіцы былі шырока вядомы сваімі рэабілітацыйнымі ўстановамі. У самім горадзе працавала касметалагічная і водагразелячэбніца. У прыгараднай зоне былі пабудаваны санаторыі «Баравое», «Крыніца», «Аксакаўшчына», «Астрашыцкі Гарадок». Для аздараўлення працоўных без адрыву ад вытворчасці існаваў 21 ведамасны санаторый-прафілакторый. У непасрэднай блізкасці ад Мінска знаходзіліся таксама 4 дамы адпачынку: «Беларусь», «Дружба», «Лагойскі» і «Тэатральны».

Узровень медыцынскага абслугоўвання ў Мінску быў дастаткова высокі і мог служыць прыкладам для іншых гарадоў Беларусі. Разам з тым існаваў і шэраг праблем, звязаных з недахопам месцаў у бальніцах горада і састарэлым абсталяваннем.

Асаблівасці Мінска індустрыяльнага. За параўнаўча кароткі пасляваенны перыяд Мінск ператварыўся ў адзін з буйнейшых гарадоў Еўропы. Калі да Вя-

Серьезное внимание уделялось массовым профилактическим и целевым осмотрам населения с целью выявления опасных заболеваний на ранних стадиях. Эта задача была возложена на специально созданные диспансеры, которых к 1990 г. в Минске было 17 (кардиологический, онкологический, противотуберкулезный, радиационной медицины и пр.) В целом же разного рода медицинскими осмотрами к 1979 г. было охвачено до 40% минчан.

Минск и его ближайшие окрестности были широко известны своими реабилитационными заведениями. В самом городе работала косметологическая и водогрязелечебница. В пригородной зоне были построены санатории «Боровое», «Криница», «Аксаковщина», «Острошицкий Городок». Для оздоровления трудящихся без отрыва от производства существовал 21 ведомственный санаторий-профилакторий. В непосредственной близости от Минска находились также 4 дома отдыха: «Беларусь», «Дружба», «Логойский» и «Театральный».

Уровень медицинского обслуживания в Минске был достаточно высоким и мог служить примером для других городов Беларуси. Вместе с тем, существовал и ряд проблем, связанных с нехваткой мест в больницах города и устаревшим оборудованием.

Особенности Минска индустриального. За сравнительно короткий послевоенный период Минск превратился в один из крупнейших городов Европы. Если до Великой Отечественной войны в городе проживало 270,4 тыс. человек, в 1945 г. – 80—90 тыс., то в 1990 г. – 1,6 млн. человек.

Основой такого роста Минска стало развитие промышленности, валовой объем которой в 1990 г. превысил довоенный уровень 1940 г. более чем в 94 раза.

Ведущей отраслью промышленности столицы стало машиностроение и металлообработка, которая давала две трети валовой продукции города. Именно эта отрасль заняла первое место в городе по стоимости основных производственных

лікай Айчыннай вайны ў горадзе пражывала 270,4 тыс. чалавек, у 1945 г. – 80—90 тыс., то ў 1990 г. – 1,6 млн. чалавек.

Асновай такога росту Мінска стала развіццё прамысловасці, валавы аб'ём якой у 1990 г. перавысіў даваенны ўзровень 1940 г. больш чым у 94 разы.

Вядучай галіной прамысловасці сталіцы стала машынабудаванне і металаапрацоўка, якая давала дзве трэці валавой прадукцыі горада. Менавіта гэта галіна заняла першае месца ў горадзе па кошце асноўных вытворчых фондаў, колькасці рабочых, інжынераў і служачых, тэмпах развіцця, канцэнтрацыі вытворчасці, выпуску новых відаў прадукцыі, узроўню тэхнічнай аснашчанасці. Да 1990 г. на прадпрыемствах галіны было ўстаноўлена больш чым 1,7 тыс. аўтаматычных, механізаваных і паточных ліній.

Адным з флагманаў машынабудавання горада стаў Мінскі аўтамабільны завод – галаўное прадпрыемства вытворчага аб'яднання «БелаўтаМАЗ» па выпуску вялікагрузных аўтамабіляў. Завод выпускаў бартавыя аўтамабілі, самазвалы, цягачы, лесавозы, прычэпы і паўпрычэпы. У 1990 г. прадукцыя завода экспартавалася больш чым у 50 краін свету.

Універсальнымі прапашнымі трактарамі «Беларусь» славілася вытворчае аб'яднанне «Мінскі трактарны завод». У 1990 г. ў Мінску выпушчана каля 16% агульнасаюзнай вытворчасці трактароў. На міжнародных выстаўках і кірмашах трактары «Беларусь» узнагароджаны 16 медалямі, у тым ліку 13 залатымі. У 1990 г. выпускалася больш за 20 мадэляў мінскіх трактароў рознага прызначэння: павышанай праходнасці, стромасхільных, для апрацоўкі бавоўніку, буракоў, на колавым і гусенічным ходу, якія агрэгатаваліся з амаль 200 навяснымі, паўнавяснымі і прычапнымі машынамі. Яны пастаўляліся ў 70 краін свету, у тым ліку ў ЗША, Канаду, Францыю, Чэхаславакію, Польшчу, Швецыю.

Значная ўдзельная вага ў машынабудаванні і металаапрацоўцы Мінска належала станкабудаўнічай і інструментальнай прамысловасці. Станкабудаўнічы

фондов, численности рабочих, инженеров и служащих, темпам развития, концентрации производства, выпуску новых видов продукции, уровню технической оснащенности. К 1990 г. на предприятиях отрасли было установлено более 1,7 тыс. автоматических, механизированных и поточных линий.

Одним из флагманов машиностроения города стал Минский автомобильный завод – головное предприятие производственного объединения «БелавтоМАЗ» по выпуску большегрузных автомобилей. Завод выпускал бортовые автомобили, самосвалы, тягачи, лесовозы, автопоезда с полуприцепом. В 1990 г. продукция завода экспортировалась более чем в 50 стран мира.

Универсальными пропашными тракторами «Беларусь» славилось производственное объединение «Минский тракторный завод». В 1990 г. в Минске выпущено около 16% общесоюзного производства тракторов. На международных выставках и ярмарках тракторы «Беларусь» удостоены 16 медалей, в том числе 13 золотых. В 1990 г. выпускалось более 20 моделей минских тракторов различного назначения: повышенной проходимости, крутосклонные, для возделывания хлопчатника, свеклы, на колесном и гусеничном ходу, которые агрегатировались почти с 200 навесными, полунавесными и прицепными машинами. Они поставлялись в 70 стран мира, в том числе в США, Канаду, Францию, Чехословакию, Польшу, Швецию.

Значительный удельный вес в машиностроении и металлообработке Минска принадлежал станкостроительной и инструментальной промышленности. Станкостроительный завод имени Октябрьской революции наладил выпуск продольных многооперационных фрезерно-расточных станков с числовым программным управлением и так называемых «обрабатывающих центров». Станкостроительный завод имени Кирова производил горизонтальные и вертикально-протяжные фрезерно-отрезные станки. «Заводом заводов» называли Минский завод автоматических

завод імя Кастрычніцкай рэвалюцыі наладзіў выпуск падоўжных шматаперацыйных фрэзерна-расточных станкоў з лічбавым праграмным кіраваннем і так званых «апрацоўчых цэнтраў». Станкабудаўнічы завод імя Кірава вырабляў гарызантальныя і вертыкальна-працяжныя фрэзерна-адразныя станкі. «Заводам заводаў» называлі Мінскі завод аўтаматычных ліній. Яго асноўная прадукцыя – сучасныя аўтаматычныя лініі металарэзных станкоў, якія ў шмат разоў павышалі прадукцыйнасць працы. Станкі, аўтаматычныя лініі і металарэзны інструмент мінскіх прадпрыемстваў пастаўляліся на ўсе прадпрыемствы СССР, у многія краіны Усходняй Еўропы, Азіі і Афрыкі. Прадпрыемствы сталіцы Беларусі выпускалі таксама матацыклы, веласіпеды, пагрузчыкі, снегаачышчальнікі, будаўнічыя машыны і механізмы, матора, падшыпнікі, электратэхнічныя і іншыя вырабы.

Аднак найбольшая ўдзельная вага ў машынабудаванні і металаапрацоўцы горада належала прыборабудаўніцтву і радыёэлектроннай прамысловасці. Вытворчыя аб'яднанні «Інтэграл», імя Леніна, «Гарызонт», «Агат», заводы «Прамсувязь», «Калібр», халадзільнікаў, гадзіннікавы ў 1990 г. выпускалі каля 7% каляровых тэлевізараў, каля 6% радыёпрыёмнікаў, больш як 19% наручных гадзіннікаў, больш як 10% халадзільнікаў ад агульнасаюзнай вытворчасці. Многія вырабы прыборабудавання і радыёэлектронікі знаходзіліся на ўзроўні лепшых айчынных і сусветных стандартаў і экспартаваліся ў дзесяткі замежных краін.

Пасля машынабудавання і металаапрацоўкі другое месца сярод вядучых галін індустрыі горада належала лёгкай прамысловасці. У 1990 г. яна давала каля 20% валавой прадукцыі прамысловасці сталіцы. Камвольны і тонкасуконны камбінаты, вытворчыя аб'яднанні імя Крупскай, «Камсамолка», «Прамень», «Прагрэс», «Бальшавік», «Мір» выраблялі шарсцяныя і баваўняныя тканіны, бялізну і верхні трыкатаж, адзенне, абутак, гарбарна-галантарэйныя і шчацінна-шчотачныя вы-

линий. Его основная продукция – современные автоматические линии металлорежущих станков, многократно повышающие производительность труда. Станки, автоматические линии и металлорежущий инструмент минских предприятий поставлялись на все предприятия СССР, во многие страны Восточной Европы, Азии и Африки. Предприятия столицы Беларуси выпускали также мотоциклы, велосипеды, погрузчики, снегоочистители, строительные машины и механизмы, моторы, подшипники, электротехнические и другие изделия.

Однако наибольший удельный вес в машиностроении и металлообработке города принадлежал приборостроению и радиоэлектронной промышленности. Производственные объединения «Интеграл», имени Ленина, «Горизонт», «Агат», заводы «Промсвязь», «Калибр», завод холодильников, часовой завод в 1990 г. производили около 7% цветных телевизоров, около 6% радиоприемников, более 19% наручных часов, свыше 10% холодильников общесоюзного производства. Многие изделия приборостроения и радиоэлектроники находились на уровне лучших отечественных и мировых стандартов и экспортировались в десятки зарубежных стран.

После машиностроения и металлообработки второе место среди ведущих отраслей индустрии города принадлежало легкой промышленности. В 1990 г. она давала около 20% валовой продукции промышленности столицы. Камвольный и тонкосуконный комбинаты, производственные объединения имени Крупской, «Комсомолка», «Луч», «Прогресс», «Большевик», «Мир» производили шерстяные и хлопчатобумажные ткани, бельевой и верхний трикотаж, одежду, обувь, кожгалантерейные и щетинно-щеточные изделия, игрушки. В 1990 г. в Минске насчитывалось более 20 предприятий и производств этой отрасли.

Почти 11% валовой продукции города давала пищевая промышленность. Сюда относились два мясокомбината, молочный комбинат, рыбоперерабатыва-

рабы, цацкі. У 1990 г. ў Мінску налічвалася больш чым 20 прадпрыемстваў і вытворчасцей гэтай галіны.

Амаль 11% валавой прадукцыі горада давала харчовая прамысловасць. Сюды адносіліся 2 мясакамбінаты, малочны камбінат, рыбаперапрацоўчае прадпрыемства, 3 хлебазаводы, 3 піўзаводы, маргарынавы завод, вытворчае аб'яднанне «Крышталь», завод шампанскіх він, тытунёвая фабрыка і іншыя. Каля 30% усяго аб'ёму вытворчасці галіны прыпадала на мясную прамысловасць, больш за 15% — на малочную і масласыраробную, каля 2% — рыбную, астатняе – на хлебапякарную, садоваагародніннную, лікёрагарэлачную і вінаробную, піваварную, дражджавую і тытунёвую.

Дрэвaапрацоўчая і цэлюлозна-папяровая прамысловасць горада спецыялізавалася галоўным чынам на вытворчасці мэблі, якая ў 1990 г. дасягнула 12% агульнарэспубліканскай вытворчасці. Буйнейшым сярод прадпрыемстваў галіны было вытворчае аб'яднанне «Мінскмэбля», на долю якога прыпадала больш за 70% валавой прадукцыі галіны горада. Дзейнічалі таксама шпалерная, більярдная фабрыкі і іншыя прадпрыемствы.

Хімічная прамысловасць сталіцы была прадстаўлена: заводамі лакафарбавым, пластмасавых вырабаў, медыцынскіх прэпаратаў. У паліграфічнай прамысловасці працавалі паліграфічны камбінат, фабрыка «Чырвоная зорка», што спецыялізаваліся на выпуску кніг і брашур, друкарні Дома друку, імя Ф.Скарыны, якія выпускалі газетна-часопісную прадукцыю, шэраг ведамасных і заводскіх друкарняў.

Высокімі тэмпамі развівалася будаўнічая індустрыя горада. Будаўніцтва прамысловых аб'ектаў ажыццяўляла вытворчае будаўніча-мантажнае аб'яднанне індустрыяльнага домабудавання. Менавіта гэта аб'яднанне вяло комплексную забудову гарадскіх мікраёнаў і жылых масіваў. У Мінску дзейнічаў першы ў СССР камбінат аб'ёмнага домабудавання магутнасцю каля 150 тыс. кв. м жылля за год. Высокі ўзровень індустрыялізаающее предприятие, три хлебозавода, три пивзавода, маргариновый завод, производственное объединение «Кристалл», завод шампанских вин, табачная фабрика и другие. Около 30% всего объема производства отрасли приходилось на мясную промышленность, более 15% — на молочную и маслосыродельную, около 2% – рыбную, остальное – на хлебопекарную, плодоовощную, ликеро-водочную и винодельческую, пивоваренную, дрожжевую и табачную.

Деревообрабатывающая и целлюлозно-бумажная промышленность города специализировалась главным образом на производстве мебели, которое в 1990 г. достигало 12% общереспубликанского производства. Крупнейшим среди предприятий отрасли было производственное объединение «Минскмебель», на долю которого приходилось более 70% валовой продукции отрасли города. Действовали также обойная, бильярдная фабрики и другие предприятия.

Химическая промышленность столицы была представлена четырьмя предприятиями: заводами лакокрасочным, пластмассовых изделий, медицинских препаратов и эндокринных препаратов. В полиграфической промышленности работали полиграфический комбинат, фабрика «Красная звезда», специализировавшиеся на выпуске книг и брошюр, типографии Дома печати, имени Ф.Скорины, которые выпускали газетно-журнальную продукцию, ряд ведомственных и заводских типографий.

Высокими темпами развивалась строительная индустрия города. Строительство промышленных объектов осуществляло производственное строительно-монтажное объединение индустриального домостроения. Именно это объединение вело комплексную застройку городских микрорайонов и жилых массивов. В Минске действовал первый в СССР комбинат объемного домостроения, мощностью около 150 тыс. кв. м жилья в год. Высокий уровень индустриализации во многом превратил строительство в процесс монтажа и сборки.

цыі ў значнай ступені ператварыў будаўніцтва ў працэс мантажу і зборкі.

У прамысловасці будаўнічых матэрыялаў горада ў 1990 г. налічвалася больш за 40 прадпрыемстваў і вытворчасцей. Вытворчыя аб'яднанні «Мінскжалезабетон», індустрыяльнага домабудаўніцтва, камбінаты будаўнічых матэрыялаў, сілікатных вырабаў, гіпсавы і фарфоравы заводы выпускалі зборны жалезабетон, сценавыя матэрыялы, цэглу, ячэістыя блокі, цеплаізаляцыйныя мінералаватныя пліты, рубероід, пенапласт, керамічную абліцовачную плітку, гіпс і гіпсавыя вырабы, аглапарыт, асфальтабетон і многае іншае.

Для Мінска індустрыяльнага характэрна развіццё ўсіх відаў знешняга і гарадскога транспарту. Ужо ў першыя пасляваенныя дзесяцігоддзі горад стаў адным з буйнейшых транспартных вузлоў СССР. Чыгуначны, аўтамабільны, паветраны, трубаправодны віды транспарту дастаўлялі ў сталіцу разнастайныя грузы і пасажыраў. З горада разыходзіліся чыгуначныя лініі на Маскву, Брэст, Вільнюс, Гомель. Электрыфікаваны чыгункі Мінск—Масква, участкі да Маладзечна, Асіповіч, Стоўбцаў, Оршы. Праз Мінск ішлі прамыя паязды з Масквы на Варшаву, Берлін, Прагу, прамыя бесперасадачныя вагоны ў Парыж, Вену, Прагу, Рым, Стакгольм.

Мінск стаў зручным для паветраных зносін. Два аэрапорты – «Мінск-1» і пабудаваны за 30 км ад горада новы сучасны аэрапорт «Мінск-2» абслугоўвалі ў 1990 г. каля 30 унутрырэспубліканскіх авіяліній, больш як 100 авіяліній, якія звязвалі горад са сталіцамі іншых саюзных рэспублік, многімі буйнымі гарадамі СССР, а таксама шэраг міжнародных авіяліній.

Жыхары горада карысталіся рознымі відамі гарадскога транспарту. У 1984 г. была здадзена ў эксплуатацыю першая лінія метрапалітэна працягласцю 16 км. Агульная працягласць трамвайных ліній, тралейбусных і аўтобусных маршрутаў перавысіла 1200 км. У любы куток сталіцы можна было дабрацца на таксі. Акра-

В промышленности строительных материалов города в 1990 г. насчитывалось более 40 предприятий и производств. Производственные объединения «Минскжелезобетон», индустриального домостроения, комбинаты строительных материалов, силикатных изделий, гипсовый и фарфоровый заводы выпускали сборный железобетон, стеновые материалы, кирпич, ячеистые блоки, теплоизоляционные минераловатные плиты, рубероид, пенопласт, керамическую облицовочную плитку, гипс и гипсовые изделия, аглопорит, асфальтобетон и многое другое.

Для Минска индустриального характерно развитие всех видов внешнего и городского транспорта. Уже в первые послевоенные десятилетия город стал одним из крупнейших транспортных узлов СССР. Железнодорожный, автомобильный, воздушный, трубопроводный виды транспорта доставляли в столицу разнообразные грузы и пассажиров. Из города расходились железнодорожные линии на Москву, Брест, Вильнюс, Гомель. Электрифицированы железная дорога Минск – Москва, железнодорожные участки до Молодечно, Осиповичей, Столбцов, Орши. Через Минск шли прямые поезда из Москвы на Варшаву, Берлин, Прагу, прямые беспересадочные вагоны в Париж, Вену, Прагу, Рим, Стокгольм.

Минск стал удобным для воздушных сообщений. Два аэропорта – «Минск-1» и построенный в 30 км от города новый современный аэропорт «Минск-2» обслуживали в 1990 г. около 30 внутриреспубликанских авиалиний, более 100 авиалиний, связывавших город со столицами других союзных республик, многими другими крупными городами СССР, а также ряд международных авиалиний.

Жители города пользовались различными видами городского транспорта. В 1984 г. была сдана в эксплуатацию первая линия метрополитена протяженностью 16 км. Общая протяженность трамвайных линий, троллейбусных и автобусных маршрутов превысила 1200 км.

мя транспартных мінчанам аказвалася таксама больш за 860 іншых відаў паслуг.

Гаспадарчая палітра сталіцы рэспублікі за 1945—1990 гг. стала досыць markdownрознабаковай. У горадзе атрымалі развіццё многія галіны прамысловасці. Аднак для Мінска было характэрна развіццё перш за ўсё зборачных вытворчасцей тых галін, якія вызначаюць навукова-тэхнічны прагрэс – аўтамабілебудавання, трактарабудавання, станкабудавання, прыборабудавання і радыёэлектроннай прамысловасці, значная частка прадукцыі якіх першапачаткова прызначалася на вываз у іншыя рэспублікі Савецкага Саюза і за мяжу.

Поспехі і супярэчнасці ў развіцці прамысловасці і гарадской гаспадаркі. За чатыры з паловай пасляваенныя дзесяцігоддзі Мінск стаў эканамічным цэнтрам Савецкай Беларусі і адным з буйнейшых індустрыяльных цэнтраў Савецкага Саюза. У 1990 г. ў горадзе налічваліся 54 вытворчыя і навукова-вытворчыя аб'яднанні, 162 прамысловыя прадпрыемствы на самастойным балансе. Яны давалі каля 26% агульнага аб'ёму прамысловай прадукцыі Беларусі. У Мінску была сканцэнтравана ўся рэспубліканская вытворчасць трактароў, матацыклаў, веласіпедаў, халадзільнікаў, радыёпрыёмнікаў, наручных гадзіннікаў, значная частка вытворчасці грузавых аўтамабіляў, станкоў, аўтаматычных ліній, электронных вылічальных машын, тэлевізараў, прыбораў і іншых відаў прамысловай прадукцыі. У горадзе атрымала развіццё вытворчасць тканін, абутку, швейных і трыкатажных вырабаў, прадуктовых тавараў, мелася таксама шырокая сетка прадпрыемстваў гандлю і бытавога абслугоўвання.

Сфарміраваны прамысловы комплекс сталіцы з кожным годам аказваў усё большы ўплыў на развіццё ўсёй народнай гаспадаркі рэспублікі. Многія мінскія прадпрыемствы былі галаўнымі прадпрыемствамі вытворчых і навукова-вытворчых аб'яднанняў у іншых гарадах Беларусі. Прадукцыя мінскіх заводаў машынабудавання і металаапрацоўкі, пры-

В любой уголок столицы можно было добраться на такси. Помимо транспортных минчанам оказывалось также более 860 других видов услуг.

Хозяйственная палитра столицы республики за 1945—1990 гг. стала достаточно разносторонней, в городе получили развитие многие отрасли промышленности. Однако, для Минска было характерно развитие прежде всего сборочных производств тех отраслей, которые определяют научно-технический прогресс, – автомобилестроения, тракторостроения, станкостроения, приборостроения и радиоэлектронной промышленности, значительная часть продукции которых изначально предназначалась для вывоза в другие союзные республики Советского Союза и за рубеж.

Успехи и противоречия в развитии промышленности и городского хозяйства. За послевоенные четыре с половиной десятилетия Минск стал экономическим центром Советской Белоруссии и одним из крупнейших индустриальных центров Советского Союза. В 1990 г. в городе насчитывались 54 производственных и научно-производственных объединения, 162 промышленных предприятия на самостоятельном балансе. Они давали около 26% общего объема промышленной продукции Беларуси. В Минске был сосредоточен выпуск всех производимых в республике тракторов, мотоциклов, велосипедов, холодильников, радиоприемников, наручных часов, значительная часть грузовых автомобилей, станков, автоматических линий, электронных вычислительных машин, телевизоров, приборов и других видов промышленной продукции. В городе получило развитие производство тканей, обуви, швейных и трикотажных изделий, продовольственных товаров, имелась также широкая сеть предприятий торговли и бытового обслуживания.

Сформировавшийся промышленный комплекс столицы оказывал возраставшее с каждым годом влияние на развитие всего народного хозяйства республики. Многие минские предприятия были головными предприятиями производ-

борабудавання і радыёэлектронікі выкарыстоўвалася пры тэхнічным пераўзбраенні прадпрыемстваў і асобных вытворчасцей у многіх галінах эканомікі рэспублікі. Сталічныя навукова-даследчыя, канструктарскія і праектныя арганізацыі праектавалі многія важныя прамысловыя аб'екты рэспублікі, распрацоўвалі новыя тэхналогіі вытворчасці, канструкцыі машын і абсталявання, прыборы і іншыя прамысловыя вырабы. Многія прадпрыемствы горада мелі агульнасаюзнае значэнне, каапераваліся з іншымі прадпрыемствамі Савецкага Саюза. Прамысловасць Мінска, як і ўсёй рэспублікі, сфарміравалася як адзін з буйнейшых зборачных цэхаў СССР. Разнастайная прадукцыя з мінскай маркай у вялікай колькасці пастаўлялася ва ўсе куткі Савецкага Саюза, экспартавалася больш чым у 80 краін Еўропы, Азіі, Афрыкі і Амерыкі, удастойвалася многіх залатых і сярэбраных медалёў на прэстыжных міжнародных выстаўках і кірмашах.

Яшчэ большай славай карысталіся лепшыя рабочыя горада. У СССР і далёка за яго межамі былі шырока вядомы Героі Сацыялістычнай Працы старшы машыніст ЦЭЦ-3 М.Працько, шліфавальшчык завода аўтаматычных ліній К.Саленік, настройшчыца «Інтэграла» Я.Салаўёва, слесар-інструментальшчык трактарнага завода Я.Клімчанка, кавальштампоўшчык гэтага ж завода Я.Шуляк, брыгадзір «Мінскпрамбуда» Л.Тозік, машыніст бульдозера будтрэста № 15 С.Місуноў, слесар-інструментальшчык ВА «Гарызонт» М.Баркун, брыгадзір будаўнікоў БУ-206 С.Акуліч, вагранщчык ВА «Мінскбудматэрыялы» М.Ільін, брыгадзір кавалёў трактарнага завода Ф.Самусеў і многія іншыя.

У 1945—1990 гг. горад дасягнуў бясспрэчных поспехаў у развіцці прамысловасці і гарадской гаспадаркі, але гэта развіццё ішло супярэчліва. З аднаго боку, непамерна вырас прамысловы патэнцыял, мінчане сваёй працай прымнажалі грамадскі набытак, паляпшаўся іх дабрабыт. З другога боку, гэтыя гады характарызаваліся нарастаннем цяжкасцей і супярэч-

ственных и научно-производственных объединений в других городах Беларуси. Продукция минских заводов машиностроения и металлообработки, приборостроения и радиоэлектроники использовалась при техническом перевооружении предприятий и отдельных производств во многих отраслях экономики республики. Столичные научно-исследовательские, конструкторские и проектные организации проектировали многие важные промышленные объекты республики, разрабатывали новые технологии производства, конструкции машин и оборудования, приборы и многие другие промышленные изделия. Многие предприятия города имели общесоюзное значение, кооперировались с другими предприятиями Советского Союза. Промышленность Минска, как и всей республики, сформировалась как один из крупнейших сборочных цехов СССР. Разнообразная продукция с минской маркой в большом количестве поставлялась во все уголки Советского Союза, экспортировалась более чем в 80 стран Европы, Азии, Африки и Америки, удостаивалась многих золотых и серебряных медалей на престижных международных выставках и ярмарках.

Еще большей славой пользовались лучшие рабочие города. В СССР и далеко за его пределами широкой известностью пользовались Герои Социалистического Труда старший машинист ТЭЦ-3 Н.Протько, шлифовальщик завода автоматических линий К.Саленик, настройщица «Интеграла» Я.Соловьева, слесарь-инструментальщик тракторного завода Е.Климченко, кузнец-штамповщик этого же завода Е.Шуляк, бригадир «Минскпромстроя» Л.Тозик, машинист бульдозера стройтреста №15 С.Мисунов, слесарь-инструментальщик ПО «Горизонт» Н.Баркун, бригадир строителей СУ-206 С.Акулич, вагранщик ПО «Минскстройматериалы» Н.Ильин, бригадир кузнецов тракторного завода Ф.Самусев и многие другие.

В 1945—1990 гг. город добился неоспоримых успехов в развитии промыш-

насцей у эканамічным і сацыяльным развіцці краіны, у тым ліку і горада Мінска. Існаваўшы гаспадарчы механізм з манаполіяй дзяржаўнай уласнасці, камандными метадамі кіравання, цэнтралізаваным планаваннем і размеркаваннем, жорсткай рэгламентацыяй дзейнасці прадпрыемстваў, асновы якога сфарміраваліся яшчэ ў гады першых пяцігодак і

ленности и городского хозяйства, но это развитие шло противоречиво. С одной стороны, неизмеримо вырос промышленный потенциал, минчане своим трудом приумножали общественное достояние, улучшалось их благосостояние. С другой стороны, эти годы характеризовались нарастанием трудностей и противоречий в экономическом и социальном развитии

Разбор руін па вуліцы Кастрычніцкай у Мінску. 1946 г.
Разбор руин по улице Октябрьской в Минске. 1946 г.
The ruins in Octyabrskaya street in Minsk being done up. 1946.

які захаваўся амаль без змен да канца 1980-х г., стрымліваў развіццё прадукцыйных сіл.

Сталі адставаць у сваім развіцці вытворчыя адносіны, што выяўлялася ў распыленні капіталаўкладанняў, вялікай колькасці незакончаных будаўніцтваў і нерэнтабельных прадпрыемстваў, неэфектыўным выкарыстанні прыродных багаццяў, сродкаў і рэсурсаў.

Негатыўны ўплыў на эканоміку аказвалі бюракратызацыя жыцця, прыярытэт палітыкі над эканомікай, «крызіс даверу» да камуністычных ідэалаў, нежаданне палітычнага кіраўніцтва краіны праводзіць радыкальныя эканамічныя рэформы.

Менавіта 1950-я г., гады так званай «хрушчоўскай адлігі», калі рабіліся спробы сацыяльнай пераарыентацыі эканомікі

страны, в том числе и города Минска. Существовавший хозяйственный механизм с монополией государственной собственности, командными методами управления, централизованным планированием и распределением, жесткой регламентацией деятельности предприятий, основы которого сформировались еще в годы первых пятилеток и который сохранился почти без изменений до конца 1980-х г., стал тормозить развитие производительных сил.

Стали отставать в своем развитии производственные отношения, что проявлялось в распылении капиталовложений, большом количестве незавершенных строительств и нерентабельных предприятий, неэффективном использовании природных богатств, средств и ресурсов.

і рэфармавання, няхай не заўсёды прадуманага і паслядоўнага, былі дастаткова паспяховым з эканамічнага пункту гледжання перыядам як для СССР у цэлым, так і для БССР і яе сталіцы ў прыватнасці. Аб'ём прамысловай вытворчасці ў горадзе за гэты перыяд вырас больш чым у 5 разоў, у той час як у рэспубліцы – у 3 разы, у СССР – у 2 разы. Гэты рост адбываўся не толькі з-за нарошчвання магутнасцей машынабудавання і металаапрацоўкі, але і за кошт галін, якія выпускалі тавары народнага спажывання, жыллёвага будаўніцтва, сацыяльнай сферы, г.зн. за кошт больш гарманічнага развіцця ўсяго народнагаспадарчага комплексу Мінска. Была забяспечана таварна-грашовая збалансаванасць, устойлівасць гарадскога бюджэта і грашовага абарачэння, зніжаліся цэны, спажыванне не нарміравалася, спыніў існаванне выпуск прымусовых пазык.

Прадукцыя Мінскага аўтамабільнага завода. Верасень 1950 г.

Продукция Минского автомобильного завода. Сентябрь 1950 г.

The Minsk automobile works production. September 1950.

У першай палове 1960-х г. эканамічная сітуацыя пагоршылася. У параўнанні з папярэднімі гадамі скараціліся тэмпы росту прадукцыйнасці працы ў прамысловасці і будаўніцтве, знізіліся фонда- і

Негативное влияние на экономику оказывали бюрократизация жизни, приоритет политики над экономикой, «кризис доверия» к коммунистическим идеалам, нежелание политического руководства страны проводить радикальные экономические реформы.

Именно 1950-е г., годы так называемой «хрущевской оттепели», когда предпринимались попытки социальной переориентации экономики и реформирования, пусть не всегда продуманного и последовательного, были достаточно успешным с экономической точки зрения периодом как для СССР в целом, так и для БССР и ее столицы в частности. Объем промышленного производства в городе за этот период возрос более чем в 5 раз, в то время как в республике – в 3 раза, в СССР – в 2 раза. Этот рост происходил не только из-за наращивания мощностей машиностроения и металлообработки, но и за счет отраслей, выпускающих товары народного потребления, жилищного строительства, социальной сферы, т.е. за счет более гармоничного развития всего народнохозяйственного комплекса Минска. Была обеспечена товарно-денежная сбалансированность, устойчивость городского бюджета и денежного обращения, снижались цены, потребление не нормировалось, прекратился выпуск принудительных займов.

В первой половине 1960-х г. экономическая ситуация ухудшилась. По сравнению с предыдущими годами сократились темпы роста производительности труда в промышленности и строительстве, снизились фондо- и капиталоотдача, рентабельность предприятий, упали доходы населения, сократился товарооборот, стала заметной инфляция. Хозяйственная реформа 1965 г., направленная на укрепление экономических методов управления, имела непродолжительный успех. Из-за многочисленных поправок, дополнений, корректировок уже в начале 1970-х г. она фактическн перестала действовать. Под лозунгом сохранения стабильности в советском обществе начался процесс консервации су-

капіталааддача, рэнтабельнасць прадпрыемстваў, даходы насельніцтва, скараціўся тавараабарот, стала відавочнай інфляцыя. Гаспадарчая рэформа 1965 г., накіраваная на ўмацаванне эканамічных метадаў кіравання, мела кароткатэрміновы поспех. З-за шматлікіх паправак, дапаўненняў, карэкціровак ужо ў пачатку 1970-х г. яна фактычна перастала дзейнічаць. Пад лозунгам захавання стабільнасці ў савецкім грамадстве пачаўся працэс кансервацыі існуючых парадкаў у эканамічным і палітычным жыцці.

1970—1985 гг. ўвайшлі ў гісторыю як перыяд «застою». Аднак, «застой» у эканамічным жыцці Мінска ніколі не быў поўным і абсалютным. Гэтыя гады для прамысловасці і гарадской гаспадаркі сталіцы былі гадамі супярэчлівымі: адкрываліся новыя прадпрыемствы, вытворчасці, цэхі і адначасова падалі тэмпы эканамічнага росту. Разам з перадавым узроўнем у прыборабудаванні, радыёэлектроннай і абароннай прамысловасці заставаліся ўстарэлыя станкі, абсталяванне і тэхналогіі ў іншых галінах горада. Быў дасягнуты безумоўны рост дабрабыту і рэальных даходаў мінчан і адначасова рос дэфіцыт многіх тавараў першай неабходнасці. Здаваліся ў эксплуатацыю сотні новых жылых дамоў, але жыллёвае пытанне працягвала заставацца для сотняў тысяч мінчан адным з найбольш вострых.

Аднак і пры гэтым эканамічныя паказчыкі Мінска заставаліся аднымі з самых высокіх у СССР. Калі ў 1971—1975 гг. сярэднегадавы прырост прадукцыі прамысловасці па СССР склаў 5,1%, у 1981—1985 гг. – 3,1%, у Беларусі – 10,4 і 5,4%, то ў Мінску – 11,1 і 5,9% адпаведна.

З 1985 г. краіна ўступіла ў перыяд радыкальных эканамічных і палітычных пераўтварэнняў. З мэтай пераадолення крызісных з'яў стаў праводзіцца курс на паскарэнне сацыяльна-эканамічнага развіцця, перабудову і галоснасць, актывізацыю чалавечага фактару. У чэрвені 1987 г. стала ажыццяўляцца так званая «радыкальная» эканамічная рэформа, якая не прывяла да пазітыўных змен у на-

ществующих порядков в экономической и политической жизни.

1970—1985 гг. вошли в историю как период «застоя». Однако, «застой» в экономической жизни Минска никогда не был полным и абсолютным. Эти годы для промышленности и городского хозяйства столицы были временем противоречивым: открывались новые предприятия,

Першы 40-тонны самазвал Мінскага аўтазавода. 1950 г.

Первый 40-тонный самосвал Минского автозавода. 1950 г.

The first dump-truck with 40 tons capacity produced by the Minsk automobile works. 1950.

производства, цеха и одновременно падали темпы экономического роста. Вместе с передовым уровнем в приборостроении, радиоэлектронной и оборонной промышленности сохранялись устаревшие станки, оборудование и технологии в других отраслях города. Был достигнут безусловный рост благосостояния и реальных доходов минчан, и одновременно рос дефицит многих товаров первой необходимости. Сдавались в эксплуатацию сотни новых жилых домов, но жилищный вопрос продолжал оставаться для сотен тысяч минчан одним из наиболее острых.

Однако и при этом экономические показатели Минска оставались одними из самых высоких в СССР. Если в 1971—1975 гг. среднегодовой прирост продук-

роднай гаспадарцы. Становішча ўскладніў пераход у 1988 г. саюзных рэспублік на рэспубліканскі або рэгіянальны дзяржразлік, што прывяло да разбурэння адзінай эканамічнай прасторы СССР, старых гаспадарчых сувязей.

У трэцім квартале 1988 г. пачаўся спад вытворчасці, які неўзабаве прыняў форму абвалу. У СССР пачаўся глыбокі эканамічны крызіс. Толькі за 1989—1991 гг. нацыянальны даход скараціўся на 33%.

Адметнай асаблівасцю Мінска індустрыяльнага стала тое, што крызісныя з'явы тут праявіліся значна пазней. Толькі ў 1991 г. ўпершыню адбылося абсалютнае падзенне прамысловай вытворчасці. Уплывала многае: і адзін з самых высокіх у СССР валавы ўнутраны прадукт на душу насельніцтва, і адукацыя жыхароў горада, кваліфікаваная і дысцыплінаваная рабочая сіла, блізкасць да традыцыйных саюзнага і еўрапейскага рынкаў, а самае галоўнае – высокая тэхнічная аснашчанасць мінскіх прамысловых прадпрыемстваў.

У ліпені 1990 г. палітычнае кіраўніцтва СССР прыняло рашэнне аб пераходзе да рынку. У гісторыі народнай гаспадаркі Мінска наступаў новы этап.

2. ЦЭНТР АДУКАЦЫІ, НАВУКІ І КУЛЬТУРЫ

Архітэктурнае аблічча сталіцы. Каласальныя разбурэнні Мінска ў гады Вялікай Айчыннай вайны ў значнай ступені ўскладнілі працэс яго пасляваеннага адраджэння. Практычна цалкам быў зруйнаваны цэнтр горада. Вельмі моцна пацярпелі і прыгарады, якія мелі драўляную аднапавярховую забудову, знішчаную пажарамі. Нягледзячы на гэта, да 1946 г. спецыялістамі з Белдзяржпраекта (М.Андросаў, Н.Трахтэнберг, К.Іваноў і інш.) пры ўдзеле ленінградскіх архітэктараў быў распрацаваны 10-гадовы генеральны план аднаўлення Мінска. Паводле яго прадугледжвалася стварэнне новага аблічча горада пры захаванні толькі самых ацалелых будынкаў (да 1/5 даваеннай забудовы). У праекце былі вызначаны і два асноўныя кірункі перспектыўнага развіцця

ции промышленности по СССР составил 5,1%, в 1981—1985 гг. – 3,1%, в Беларуси – 10,4 и 5,4%, то в Минске – 11,1 и 5,9% соответственно.

С 1985 г. страна вступила в период радикальных экономических и политических преобразований. С целью преодоления кризисных явлений стал проводиться курс на ускорение социально-экономического развития, перестройку и гласность, активизацию человеческого фактора. В июне 1987 г. стала осуществляться так называемая «радикальная» экономическая реформа, которая не привела к позитивным изменениям в народном хозяйстве. Положение усугубил переход в 1988 г. союзных республик на республиканский или региональный хозрасчет, что привело к разрушению единого экономического пространства СССР, старых хозяйственных связей.

В третьем квартале 1988 г. началось падение производства, вскоре принявшее форму обвала. В СССР разразился глубокий экономический кризис, только за 1989—1991 гг. национальный доход сократился на 33%.

Отличительной особенностью Минска индустриального стало то, что кризисные явления здесь проявились значительно позднее. Только в 1991 г. впервые произошло абсолютное падение промышленного производства. Сказывалось многое: и один из самых высоких в СССР валовой внутренний продукт на душу населения, и образованность жителей города, квалифицированная и дисциплинированная рабочая сила, близость к традиционным союзному и европейскому рынкам, а самое главное – высокая техническая оснащенность минских промышленных предприятий.

В июле 1990 г. политическое руководство СССР приняло решение о переходе к рынку. В истории народного хозяйства Минска наступал новый этап.

2. ЦЕНТР ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И КУЛЬТУРЫ

Архитектурный облик столицы. Колоссальные разрушения Минска в

Мінска. Траса Брэст—Масква абумовіла месцазнаходжанне парадных Савецкай і Пушкінскай вуліц (сучасны праспект Незалежнасці) з размяшчэннем тут асноўных адміністрацыйных і культурнаасветных аб'ектаў. А Магілёўская шаша, перайменаваная пазней у Партызанскі праспект, стала цэнтральнай воссю прамысловага раёна.

Адраджэнне цэнтра Мінска было даручана вялікаму творчаму калектыву архітэктараў і інжынераў з усяго СССР. Асаблівая ўвага аддавалася абнаўленню Савецкай вуліцы. Паводле праекта М.Паруснікава і М.Баршча да сярэдзіны 1950-х г. былі завершаны будаўнічыя работы на адрэзку ад плошчы Леніна (сучасная плошча Незалежнасці) да плошчы Перамогі. Вуліца была пашырана да 48 м, а замест знішчаных кварталаў узвялі 9 жылых і 4 адміністрацыйныя будынкі, а таксама гасцініцу «Мінск». Менавіта яны сталі лепшай праявай асноўных прынцыпаў «сталінскага ампіру», які ўключаў увесь спектр класічнага дэкору (пілястры, эркеры, балконы, руст, лепка), што надало цэнтральнай гарадской магістралі ўрачысты і святочны выгляд. Новае афармленне атрымаў і раён Прывакзальнай плошчы, дзе з'явіліся два вышынныя 11-павярховыя жылыя дамы, якія сталі своеасаблівай «брамай горада» (1947—1952). У стылі неакласіцызму былі забудаваны і іншыя навакольныя вуліцы (Кірава, Свярдлова, Маркса і г. д.).

У першае пасляваеннае дзесяцігоддзе і ў наступныя гады многія вуліцы перайменоўваліся ў гонар герояў Вялікай Айчыннай вайны (К.Заслонава, В.Харужай, М.Казея). Хуткі рост горада дазволіў ушанаваць памяць знакамітых гістарычных асоб (К.Каліноўскага), вядомых палітыкаў (Ф.Дзяржынскага, С.Прытыцкага), дзеячаў культуры і мастацтва (Я.Коласа, Я.Купалы).

Адроджаны цэнтр Мінска быў прыняты за аснову пры аднаўленчых работах у іншых населеных пунктах Беларусі. Разам з тым горадабудаўнічыя працэсы таго часу мелі і негатыўны бок. Сталіца БССР страціла большую частку гістарычнай

годы Великой Отечественной войны предельно осложнили процесс его послевоенного возрождения. Практически полностью был разрушен центр города. Сильно пострадали и пригороды, имевшие деревянную одноэтажную застройку, уничтоженную пожарами. Несмотря на это, к 1946 г. специалистами из Белгоспроекта (М. Андросов, Н. Трахтенберг, К. Иванов и др.) при участии ленинградских архитекторов был разработан 10-летний генеральный план восстановления Минска. Согласно ему предусматривалось создание нового облика города при сохранении лишь наиболее уцелевших зданий (до 1/5 довоенной застройки). В проекте были намечены и два основных направления перспективного развития Минска. Трасса Брест – Москва предопределила месторасположение парадных Советской и Пушкинской улиц (современный проспект Независимости) с размещением тут основных административных и культурно-просветительских объектов. А Могилевское шоссе, переименованное позднее в Партизанский проспект, стало центральной осью промышленного района.

Восстановление центра Минска было поручено большому творческому коллективу архитекторов и инженеров со всего СССР. Особое внимание уделялось обновлению Советской улицы. По проекту М. Парусникова и М. Барща до середины 1950-х г. были завершены строительные работы на отрезке от площади Ленина (современная площадь Независимости) до площади Победы. Улица была расширена до 48 м, а вместо уничтоженных кварталов возвели 9 жилых и 4 административных здания, а также гостиницу «Минск». Именно они стали лучшим воплощением основных принципов «сталинского ампира», включавшего весь спектр классического декора (пилястры, эркеры, балконы, руст, лепнина), что придало центральной городской магистрали торжественный и праздничный вид. Новое оформление получил и район Привокзальной площади, где появились два высотных 11-этажных

забудовы. Былі ўзарваны шэдэўры культавага дойлідства – езуіцкі калегіум і касцёл дамініканцаў на плошчы Свабоды, кляштар бенедыкцінак. Стварэнне Паркавай магістралі (праспект Пераможцаў) прывяло да знішчэння земляных умацаванняў дзяцінца 11 ст.

У 1954–1955 гг. у СССР быў прыняты шэраг законаў, паводле якіх перавага аддавалася тыпавому жалезабетоннаму будаўніцтву з падкрэсленым аскетызмам фасадаў і інтэр'ераў. Асабліва яскрава гэты працэс праявіўся ў забудове новых мікраараёнаў, што з канца 1950-х г. прыйшлі на змену старой квартальнай сістэме. Мікраараёны разглядаліся як самадастатковыя жылыя масівы з усёй неабходнай інфраструктурай. Першы з іх у Мінску быў створаны ў раёне вуліцы Валгаградскай. Пасля зацвярджэння ў 1965 г. новага генплана горада (Л. Гафо, Я. Заслаўскі і інш.) іх узвядзенне набыло масавы характар (Усход, Серабранка, Паўднёвы-Захад, Зялёны Луг).

У 1970–1980-я г. адбывалася і «ўшчыльненне» гістарычнага цэнтра Мінска. У выніку гэтага вышынная забудова з'явілася на праспекце Пераможцаў, вуліцах Горкага (сучасная вуліца Багдановіча), Захарава. Новае афармленне атрымала плошча Леніна (зараз Незалежнасці), дзе ўзведзеныя раней будынкі БДУ (1962) і гарвыканкома (1964) былі аб'яднаны ў адзіны ансамбль вышыннымі карпусамі Метрабуда (1984) і БДПІ (1988–1989). Велічныя гарадскія дамінанты з'явіліся і ў іншых раёнах сталіцы. Упрыгожаннем горада сталі 20-павярховы корпус інстытута «Белпраект» (1976–1982) і 22-павярховы будынак гасцініцы «Беларусь» (1987).

Значна павялічылася з канца 1960-х г. увага ўлад і да праблем архітэктурнай спадчыны Мінска. Пачалася рэстаўрацыя шэрагу помнікаў архітэктуры – у 1972–1979 гг. адноўлена Петра-Паўлаўская царква. Актывізацыі гэтага працэсу садзейнічала ўзяцце пад ахову дзяржавы ў 1979 г. раёна Верхняга горада, а таксама ўключэнне ў 1981 г. усяго гістарычнага цэнтра Мінска ў спіс помнікаў гісторыі і культу-

жилых дома, ставших своеобразными «воротами города» (1947–1952). В стиле неоклассицизма были застроены и другие близлежащие улицы (Кирова, Свердлова, Маркса и др.).

В первое послевоенное десятилетие и в последующие годы многие улицы переименовывались в честь героев Великой Отечественной войны (К.Заслонова, В.Хоружей, М.Казея). Быстрый рост города позволил увековечить память знаменитых исторических личностей (К.Калиновского), известных политиков (Ф.Державинского, С.Притыцкого), деятелей литературы и искусства (Я.Коласа, Я.Купалы).

Возрождённый центр Минска был принят за основу при восстановительных работах в остальных городах Беларуси. Вместе с тем градостроительные процессы того времени имели и негативную сторону. Столица БССР утратила большую часть исторической застройки. Были взорваны шедевры культового зодчества – иезуитский коллегиум и костел доминиканцев на площади Свободы, монастырь бенедиктинок. Создание Парковой магистрали (проспект Победителей) привело к уничтожению земляных укреплений детинца 11 в.

В 1954–1955 гг. в СССР был принят ряд законов, по которым преимущество отдавалось типовому железобетонному строительству с подчеркнутым аскетизмом фасадов и интерьеров. Особенно чётко данный процесс проявил себя в застройке новых микрорайонов, которые с конца 1950-х г. пришли на смену старой квартальной системе. Микрорайоны рассматривались как самодостаточные жилые массивы со всей необходимой инфраструктурой. Первый из них в Минске был создан в районе улицы Волгоградской. После утверждения в 1965 г. нового генплана города (Л. Гафо, Е. Заславский и др.) их возведение приняло массовый характер (Восток, Серебрянка, Юго-Запад, Зеленый Луг).

В 1970–1980 гг. происходило и «уплотнение» исторического центра Минска. В результате этого высотная застрой-

ры ўсесаюзнага значэння. Была распачата рэстаўрацыя Траецкага прадмесця, ажыццёўлены капітальны рамонт кляштараў бернардзінак і бернардзінцаў, Лошыцкай сядзібы, Кальварыйскага касцёла, царквы Марыі Магдалены. Усё гэта дазволіла захаваць адметныя шэдэўры айчыннага дойлідства і такім чынам унесці разнастайнасць у рацыяльную сучасную забудову.

У цэлым у пасляваенны перыяд гісторыі Мінска яго знешні выгляд зазнаў значныя змены. Адноўленая практычна нанава цэнтральная частка атрымала прадстаўнічае класічнае афармленне. Наступнае пашырэнне межаў горада садзейнічала фарміраванню сучаснага аблічча сталіцы БССР, з дамінаваннем тыпавой забудовы і наяўнасцю шэрагу эфектных дамінант.

Адукацыя і навука. Вайна практычна цалкам знішчыла сістэму адукацыі Мінска. Яе хуткаму аднаўленню перашкаджалі значныя разбурэнні, недахоп навучальнага абсталявання і выкладчыкаў. Нягледзячы на гэта, ужо ў 1944—1945 гг. у Мінску зноў пачалі працу 21 пачатковая і сярэдняя школы, 3 тэхнікумы, 8 вышэйшых навучальных устаноў (Белдзяржуніверсітэт, педагагічны, політэхнічны, медыцынскі, юрыдычны, народнай гаспадаркі, фізічнай культуры інстытуты і кансерваторыя). Нармалізацыі асветнай справы спрыяла завяршэнне да лета 1946 г. дэмабілізацыі студэнтаў і выкладчыкаў з арміі, перадача сталічным навучальным установам значнай колькасці літаратуры і абсталявання ўстановамі Масквы і Ленінграда, а таксама аднаўленне да 1949 г. матэрыяльнай базы. Пры гэтым рост колькасці навучальных месц доўгі час не паспяваў за павелічэннем колькасці жадаючых атрымаць адукацыю. У 1948 г. ў Мінску былі ўжо 34 школы, але 21 з іх працавала ў 3, а 10 нават у 4 змены з колькасцю вучняў у класах больш за 50. Не лепшая была справа і ў вышэйшых навучальных установах – у педагагічным інстытуце да канца 1950-х г. заняткі вяліся ў 3 змены і заканчваліся каля апоўначы.

ка появилась на проспекте Победителей, улицах Горького (современная улица Богдановича), Захарова. Новое оформление получила площадь Ленина (ныне Независимости), где возведенные ранее здания БГУ (1962) и горисполкома (1964) были объединены в единый ансамбль высотными корпусами Метростроя (1984) и БГПИ (1988—1989). Величественные городские доминанты появились и в других районах столицы. Украшением города стали 20-этажный корпус института «Белпроект» (1976—1982) и 22-этажное здание гостиницы «Беларусь» (1987).

Значительно возросло с конца 1960-х г. внимание властей и к проблемам архитектурного наследия Минска. Началась реставрация ряда памятников архитектуры – в 1972—1979 гг. была восстановлена Петро-Павловская церковь. Активизации этого процесса содействовало взятие под охрану государства в 1979 г. района Верхнего города, а также внесение в 1981 г. всего исторического центра Минска в число памятников истории и культуры всесоюзного значения. Была начата реставрация Троицкого предместья, осуществлен капитальный ремонт монастырей бернардинок и бернардинцев, Лошицкой усадьбы, Кальварийского костела, церкви Марии Магдалины. Все это позволило сохранить значимые шедевры отечественного зодчества и таким образом разнообразить рациональную современную застройку.

В целом в послевоенный период истории Минска его внешний вид претерпел значительные изменения. Восстановленная практически заново центральная часть получила представительное классическое оформление. Последующее расширение границ города привело к формированию современного облика столицы Беларуси, с преобладанием типовой застройки и наличием ряда эффектных доминант.

Образование и наука. Война практически полностью уничтожила систему образования Минска. Ее быстрому возрождению препятствовали значительные разрушения, нехватка учебного оборудова-

Разам з тым прыярытэтнае становішча сталіцы рэспублікі спрыяла паскарэнню працэсу развіцця сістэмы адукацыі. Калі ў 1955 г. ў Мінску налічвалася 59 сярэдніх школ, то ў 1990 г. іх стала 210 з колькасцю навучэнцаў больш за 200 тыс. Ужо ў 1980 г. была дасягнута ўсеагульная сярэдняя адукацыя ў дзённых навучальных установах, што прывяло да скарачэння вячэрніх школ працоўнай моладзі (з 28 у 1970 г. да 8 у 1990 г.).

Хуткімі тэмпамі развівалася ў сталіцы сетка сярэдніх спецыяльных вучылішчаў і тэхнікумаў. У 1979 г. ў Мінску былі 23 такія навучальныя ўстановы, якія забяспечвалі падрыхтоўку спецыялістаў па ўсіх асноўных кірунках народнай гаспадаркі (гандлёвы, энергетычны, фінансава-эканамічны тэхнікумы, медыцынскае, педагагічнае вучылішчы і інш.). Колькасць навучэнцаў дасягала 35 тыс. чалавек. Таксама ў канцы 1970-х г. у горадзе працавалі 32 прафесійна-тэхнічныя вучылішчы з 20,5 тыс. навучэнцаў. Асаблівая ўвага ў арганізацыі сярэдняга спецыяльнага навучання ўдзялялася культурнай і спартыўнай сферам. У Мінску аднавілі сваю працу харэаграфічнае (1944) і музычнае імя М. Глінкі (1945)

Святкаванне Дня савецкай моладзі ў Мінску. Чэрвень 1959 г.
Празднование Дня советской молодежи в Минске. Июнь 1959 г.
The Soviet Youth Day celebration in Minsk. June 1959.

ния и преподавателей. Несмотря на это, уже в 1944—1945 гг. в Минске вновь начали работу 21 начальная и средняя школы, 3 техникума, 8 высших учебных заведений (Белгосуниверситет, педагогический, политехнический, медицинский, юридический, народного хозяйства, физической культуры институты и консерватория). Нормализации просветительного дела содействовало завершение к лету 1946 г. демобилизации студентов и преподавателей из армии, передача столичным учебным заведениям значительного количества литературы и оборудования учреждениями Москвы и Ленинграда, а также восстановление к 1949 г. материальной базы. При этом рост числа учебных мест долгое время не успевал за увеличением количества желающих получить образование. В 1948 г. в Минске было уже 34 школы, но из них 21 работала в 3, а 10 даже в 4 смены с числом учеников в классах более 50. Не лучше обстояло дело и в высших учебных заведениях – в педагогическом институте до конца 1950-х г. занятия велись в 3 смены и заканчивались около полуночи.

Вместе с тем приоритетное положение столицы республики способствовало ус-

вучылішчы, былі адкрыты мастацкае вучылішча (1947), школа-інтэрнат па музычным і выяўленчым мастацтве (1962), культасветвучылішча (1975). Павялічылася колькасць спартыўных навучальных устаноў. У 1970-я г. ў горадзе працавалі 72 спартыўныя школы, у якіх заняткі па 35 відах спорту наведвала больш за 25 тыс. падлеткаў. У 1967 г. ў Мінску была заснавана школа вышэйшага спартыўнага майстэрства, дзе штогод займалася каля тысячы спартсменаў.

Сталічны статус Мінска прывёў да пашырэння тут колькасці вышэйшых навучальных устаноў, якія арыентаваліся на самыя значныя і перадавыя спецыяльнасці. Ужо ў 1945 г. тут распачалі сваю працу пераведзены з Гомеля лесатэхнічны інстытут (у 1961 г. пераўтвораны ў тэхналагічны інстытут), а таксама тэатральны інстытут (у 1953 г. рэарганізаваны ў тэатральна-мастацкі інстытут). У наступныя гады працэс развіцця вышэйшай адукацыі ў Мінску быў накіраваны на больш рацыянальную арганізацыю навучальнай справы. Так, у 1954 г. юрыдычны інстытут быў пераўтвораны ў факультэт БДУ. У той жа час шэраг факультэтаў сталічных вышэйшых навучальных устаноў сталі асновай для стварэння новых інстытутаў. У паўнапраўныя навучальныя ўстановы былі рэарганізаваны факультэты замежных моў педагагічнага інстытута (1948), механізацыі сельскай гаспадаркі (1954) і радыётэхнічны (1964) політэхнічнага інстытута. У 1975 г. факультэты бібліятэказнаўства і бібліяграфіі педагагічнага інстытута і культурна-асветнай работы тэатральна-мастацкага інстытута сталі асновай для арганізацыі Беларускага інстытута культуры. Акрамя гэтага, у Мінску дзейнічалі вышэйшыя партыйная школа і школа МУС, шэраг вайсковых навучальных устаноў (вышэйшае інжынернае зенітна-ракетнае вучылішча, вышэйшае ваенна-палітычнае вучылішча). Пры мінскіх палацах культуры працавалі таксама дзесяткі «народных універсітэтаў», якія адкрываліся ў сталіцы з 1960-х г. і мелі факультэты навукі і тэхнікі, літаратуры, тэатральнага і

корению процесса развития системы образования. Если в 1955 г. в Минске насчитывалось 59 средних школ, то к 1990 г. их стало 210 с числом учащихся более 200 тыс. Уже в 1980 г. было достигнуто всеобщее среднее образование в дневных учебных заведениях, что привело к сокращению вечерних школ рабочей молодежи (с 28 в 1970 г. до 8 в 1990 г.).

Быстрыми темпами развивалась в столице сеть средних специальных училищ и техникумов. В 1979 г. в Минске насчитывались 23 таких учебных заведения, обеспечивавших подготовку специалистов по всем основным направлениям народного хозяйства (торговый, энергетический, финансово-экономический техникумы, медицинское, педагогическое училища и пр.). Число учащихся достигало 35 тыс. человек. Также в конце 1970-х г. в городе работали 32 профессионально-технических училища с 20,5 тыс. учащихся. Особое внимание в организации среднего специального обучения уделялось культурной и спортивной сферам. В Минске возобновили свою деятельность хореографическое (1944) и музыкальное училище им. М.Глинки (1945), были открыты художественное училище (1947), школа-интернат по музыкальному и изобразительному искусству (1962), культпросветучилище (1975). Выросло и число спортивных учебных заведений. В 1970-е г. в городе работали 72 спортивные школы, в которых занятия по 35 видам спорта посещало более 25 тыс. подростков. В 1967 г. в Минске была основана школа высшего спортивного мастерства, где ежегодно занималось около тысячи спортсменов.

Столичный статус Минска привел к расширению тут числа высших учебных заведений с ориентацией на самые значимые и передовые специальности. Уже в 1945 г. здесь начали свою работу переведенный из Гомеля лесотехнический институт (в 1961 г. преобразован в технологический институт), а также театральный институт (в 1953 г. реорганизован в театрально-художественный институт). В последующие годы процесс

кінамастацтва. Штогод іх наведвала каля 10 тыс. слухачоў.

Вынікам развіцця сістэмы асветы ў Мінску ў пасляваенны перыяд стала ператварэнне сталіцы БССР у адзін з вядучых цэнтраў СССР па падрыхтоўцы высакакласных спецыялістаў. Пры гэтым вышэйшую ці сярэднюю спецыяльную адукацыю ў народнай гаспадарцы гара-

Святкаванне Дня савецкай моладзі ў Мінску. Чэрвень 1959 г.

Празднование Дня советской молодежи в Минске. Июнь 1959 г.

The Soviet Youth Day celebration in Minsk. June 1959.

да ў 1980-я г. мелі каля трэці ўсіх працоўных.

Такімі ж хуткімі тэмпамі ў пасляваенным Мінску развівалася і навука. Разбураная ў гады вайны матэрыяльная база была аднаўлена да канца 1940-х г. Навукова-тэхнічны персанал НДІ АН БССР папоўнілі вучоныя, якія прыехалі з розных рэгіёнаў краіны. Ужо ў 1944 г. функцыянавалі інстытуты гісторыі, эканомікі і сельскай гаспадаркі, у 1947 г. адрадзіўся інстытут механізацыі і электрыфікацыі сельскай гаспадаркі, а ў 1948 г. – інстытут тэарэтычнай медыцыны.

У 1957 г. быў прыняты новы статут АН БССР, паводле якога яна падзялялася на 5 аддзяленняў – грамадскіх, фізіка-тэхнічных, фізіка-матэматычных, біялагіч-

развития высшего образования в Минске был направлен на более рациональную организацию учебного процесса. Так, в 1954 г. юридический институт был реорганизован в факультет БГУ. В то же время ряд факультетов столичных высших учебных заведений стали основой для создания новых институтов. В полноправные учебные заведения были преобразованы факультеты иностранных языков педагогического института (1948), механизации сельского хозяйства (1954) и радиотехнический (1964) политехнического института. В 1975 г. факультеты библиотековедения и библиографии педагогического института и культурно-просветительной работы театрально-художественного института стали основой для организации Белорусского института культуры. Кроме этого, в Минске действовали высшие партийная школа и школа МВД, ряд военных учебных заведений (высшее инженерное зенитно-ракетное училище, высшее военно-политическое училище). При минских дворцах культуры работали десятки «народных университетов», которые открывались с 1960-х г. и имели факультеты науки и техники, литературы, театрального и киноискусства. Ежегодно их посещало около 10 тыс. слушателей.

Итогом развития системы просвещения в Минске в послевоенный период стало превращение столицы БССР в один из ведущих центров СССР по подготовке высококлассных специалистов. При этом высшее или среднее специальное образование в народном хозяйстве Минска в 1980-е г. имело около трети всех трудящихся.

Столь же быстрыми темпами в послевоенном Минске развивалась и наука. Разрушенная в годы войны материальная база была восстановлена к концу 1940-х г. Научно-технический персонал НИИ АН БССР пополнили ученые, присланные из разных регионов страны. Уже в 1944 г. стали функционировать институты истории, экономики и сельского хозяйства, в 1947 г. возобновил работу институт механизации и электрифика-

ных, хімічных і геалагічных навук. У іх склад ў 1958 г. ўваходзіла 16 НДІ з больш чым 100 аддзеламі і лабараторыямі. У цэлым у гэты час пад кіраўніцтвам 38 акадэмікаў і 28 членаў-карэспандэнтаў ў АН БССР распрацоўвалася 258 навуковых тэм па 68 кірунках.

Хуткае развіццё навукі і тэхнікі ў далейшым адбывалася пад уплывам новай хвалі НТР, што істотна паскорыла і пашырыла дзейнасць даследчых устаноў Мінска. У 1970-я г. ў сталіцы працавала больш за 40 НДІ, звыш 100 праектна-тэхналагічных арганізацый, каля 200 канструктарскіх бюро на прамысловых аб'ектах. Буйныя навуковыя цэнтры былі створаны пры Міністэрстве аховы здароўя і Міністэрстве сельскай гаспадаркі БССР, дзе дзейнічалі адпаведна 10 і 8 НДІ. Пры Дзяржплане БССР працаваў НДІ эканомікі і эканамічна-матэматычных метадаў планавання. Мелі ў Мінску свае даследчыя ўстановы і саюзныя міністэрствы – НДІ меліярацыі і воднай гаспадаркі, вытворчасці прадуктаў харчавання з бульбы, арганізацыі і тэхнікі кіравання.

У выніку за 1960—1975 гг. колькасць занятых у навуковай сферы Мінска вырасла ў 7,6 раза, у той час як колькасць рабочых і служачых павялічылася ў 2,2 раза. Усяго ж на 1000 занятых у народнай гаспадарцы горада ў 1970-я г. прыпадала 30 навуковых супрацоўнікаў. Пры гэтым больш за палову ўсіх вучоных было занята ў галіне тэхнічных і фізіка-матэматычных навук, што тлумачылася першачарговымі патрэбамі эканомікі.

Значны ўклад ў развіццё айчыннай навукі рабілі сталічныя навучальныя ўстановы, у якіх фундаментальнымі даследаваннямі займалася каля 70 кафедраў. Пры політэхнічным інстытуце быў створаны НДІ парашковай металургіі, пры Белдзяржуніверсітэце – НДІ прыкладных фізічных і фізіка-хімічных праблем. У 1970-я г. пачалі сваю дзейнасць навукова-вытворчыя аб'яднанні «БПІ – МТЗ», «БПІ – МАЗ», «РТІ – Інтэграл», якія ўмацоўвалі сувязі паміж навукай і прамысловасцю.

ции сельского хозяйства, а в 1948 г. – институт теоретической медицины.

В 1957 г. был принят новый устав АН БССР, по которому она делилась на 5 отделений – общественных, физико-технических, физико-математических, биологических, химических и геологических наук. В их состав в 1958 г. входило 16 НИИ с более чем 100 отделами и лабораториями. В целом в это время под руководством 38 академиков и 28 членов-корреспондентов в АН БССР разрабатывалось 258 научных тем по 68 направлениям.

Быстрое развитие науки и техники в дальнейшем ускорило и расширило деятельность научных учреждений Минска. В 1970-е г. в столице работало более 40 НИИ, свыше 100 проектно-технологических организаций, около 200 конструкторских бюро на промышленных объектах. Крупные исследовательские центры были созданы при Минздраве и Минсельхозе БССР, где действовало соответственно 10 и 8 НИИ. При Госплане БССР работал НИИ экономики и экономическо-математических методов планирования. Имели в Минске свои научные учреждения и союзные министерства – НИИ мелиорации и водного хозяйства, производства продуктов питания из картофеля, организации и техники управления.

В итоге, за 1960—1975 гг. численность занятых в научной сфере в Минске выросла в 7,6 раз, в то время как число рабочих и служащих увеличилось в 2,2 раза. Всего же на 1000 занятых в народном хозяйстве города в 1970-е г. приходилось 30 научных сотрудников. При этом более половины всех ученых было занято в области технических и физико-математических наук, что объяснялось первоочередными потребностями экономики.

Значительный вклад в развитие отечественной науки осуществили столичные учебные заведения, в которых фундаментальными исследованиями занималось до 70 кафедр. При политехническом институте был создан НИИ порошковой металлургии, при Белгосу-

Найбольш паспяхова ў Мінску вяліся даследаванні ў галіне вывучэння генетыкі, оптыкі, тэорыі элементарных часціц, матэматычнага забяспячэння ЭВМ, алгебраічнай геаметрыі, аўтаматызацыі вытворчасці, квантавай электронікі, комплекснага выкарыстання торфу. Шэраг адкрыццяў сталічных вучоных атрымаў міжнароднае прызнанне: ультрагукавы капілярны эфект (акадэмік Я.Канавалаў, 1972), з'ява рухомасці двайных сувязей ў спалучаных дыенавых злучэннях (акадэмік А.Ахрэм, 1975), з'ява стабілізацыі-лабілізацыі электронна-ўзбуджаных шмататамных малекул (акадэмік М.Барысевіч, прафесар Б.Непарэнт, 1978), бакавы зрух праменя пры адлюстраванні святла (акадэмік Ф.Фёдараў, 1980). Даследаванні прэзідэнта АН БССР члена-карэспандэнта АН СССР В.Купрэвіча ў галіне фізіялогіі раслін былі вядомы далёка за межамі Беларусі.

Хуткімі тэмпамі развіваліся гуманітарныя навукі. У гэты перыяд была створана цэласная канцэпцыя айчыннай гісторыі («Гісторыя Беларускай ССР» у 5 тамах, 1972—1975). Важнымі этапамі ў беларускай гістарыяграфіі сталі работы вучоных М. Біча, І. Ігнаценкі, М.Касцюка, І.Краўчанкі, І.Марчанкі, К.Шабуні і інш. Вялікая ўвага аддавалася вывучэнню фальклору і побыту. Пад кіраўніцтвам члена-карэспандэнта АН БССР В.Бандарчыка былі праведзены фундаментальныя даследаванні народнага адзення, жылля і абрадаў.

У цэлым у 1970-я г. ў час росквіту беларускай савецкай навукі ў Мінску ў навучальных і навуковых установах мелася каля 21 тыс. навуковых супрацоўнікаў, што складала 66% усіх навуковых кадраў рэспублікі. У сталіцы працавалі 468 дактароў (73,4%) і 15 437 кандыдатаў навук (61,4%). Мінск ў пасляваенны перыяд стаў сапраўдным навуковым цэнтрам Беларусі, вядомым распрацоўкамі сваіх вучоных ва ўсім свеце.

Літаратурнае жыццё. Пераход да мірнага жыцця адкрыў новыя гарызонты перад беларускай літаратурай. На жаль, шмат хто з таленавітых айчынных паэтаў

ниверситете – НИИ прикладных физических и физико-химических проблем. В 1970-е г. начали свою деятельность научно-производственные объединения «БПИ – МТЗ», «БПИ – МАЗ», «РТИ – Интеграл», укрепившие связи между наукой и производством.

Наиболее успешно в Минске велись исследования в области изучения генетики, оптики, теории элементарных частиц, математического обеспечения ЭВМ, алгебраической геометрии, автоматизации производства, квантовой электроники, комплексного использования торфа. Ряд открытий столичных ученых получили международное признание: ультразвуковой капиллярный эффект (академик Е.Коновалов, 1972), явление подвижности двойных связей в сопряженных диеновых соединениях (академик А.Ахрем, 1975), явление стабилизации-лабилизации электронно-возбужденных многоатомных молекул (академик Н.Борисевич, профессор Б.Непорент, 1978), боковой сдвиг луча при отражении света (академик Ф.Федоров, 1980). Исследования президента АН БССР члена-корреспондента АН СССР В.Купревича в области физиологии растений были известны далеко за пределами Беларуси.

Быстрыми темпами развивались и гуманитарные науки. В данный период была создана целостная концепция отечественной истории («История Белорусской ССР» в 5 томах, 1972—1975). Важными этапами в белорусской историографии стали работы столичных ученых М.Бича, И.Игнатенко, М.Костюка, И. Кравченко, И.Марченко, К.Шабуни и др. Большое внимание уделялось изучению фольклора и быта. Под руководством члена-корреспондента АН БССР В. Бондарчика были проведены фундаментальные исследования народной одежды, жилья и обрядов.

В целом в 1970-е г. в пик расцвета белорусской советской науки в Минске в научных и учебных заведениях работало около 21 тыс. научных сотрудников, что составляло 66% всех научных кадров рес-

і празаікаў загінуў на франтах вайны – з больш чым 90 літаратараў, прынятых у Саюз пісьменнікаў БССР за 1934–1941 гг., да 1945 г. ў жывых засталося 47. Разам з тым на гэты час сфарміравалася новае пакаленне пісьменнікаў (М.Лужанін, Я.Брыль, І.Мележ, І.Шамякін, А.Куляшоў, П.Панчанка, М.Танк, П.Броўка, В.Быкаў і інш.).

Мінск працягваў заставацца літаратурным цэнтрам Беларусі. Тут пражывала большая частка членаў Саюза пісьменнікаў БССР (у 1979 г. – 267 з 313). У сталіцы збіраліся і важныя нарады дзіцячых (1948, 1952, 1970) і пачынаючых пісьменнікаў (1948, 1953), крытыкаў (1983) і перакладчыкаў (1973). Вялікае значэнне мелі тэматычныя канферэнцыі пісьменнікаў, прысвечаныя распрацоўцы актуальных праблем. У 1983 г. на падобным мерапрыемстве разглядалася тэма Вялікай Айчыннай вайны. Рэгулярна праходзілі ў Мінску дэкады і дні літаратуры замежных краін, што пашырала ўяўленне грамадства аб жыцці ў розных рэгіёнах планеты. У сталіцы шырока адзначаліся юбілеі класікаў айчыннай літаратуры – 100-годдзе з дня нараджэння Цёткі (1976), Я.Купалы і Я.Коласа (1982), 500-годдзе М.Гусоўскага (1980).

Менавіта ў Мінску былі створаны шмат якія творы, што сталі класікай айчыннай літаратуры. Так, Я. Колас у пасляваенны перыяд сваёй творчай дзейнасці завяршыў тут шэраг сваіх вядомых твораў – паэму «Рыбакова хата» (1941–1947) і аўтабіяграфічную трылогію «На ростанях» (1921–1947). У Мінску створана і большасць лепшых айчынных твораў, прысвечаных мінулай вайне. З ранніх літаратурных шэдэўраў можна назваць раман-эпапею М. Лынькова «Векапомныя дні» (1948–1958). З 1978 г. ў сталіцы жыў вядомы беларускі пісьменнік В. Быкаў. Тут з-пад яго пяра выйшлі такія раманы і аповесці, як «Знак бяды» (1982), «Кар'ер» (1986), «Аблава» (1989). Не меншай папулярнасцю карысталіся і творы А. Адамовіча – дылогія «Партызаны» (1960–1963), «Хатынская аповесць» (1972).

публики. В столице трудилось 468 докторов (73,4%) и 15 437 кандидатов наук (61,4%). Минск в послевоенный период стал настоящим научным центром Беларуси, известным разработками своих ученых во всем мире.

Литературная жизнь. Переход к мирной жизни открыл новые горизонты перед белорусской литературой. К сожалению, многие талантливые отечественные поэты и прозаики погибли на фронтах войны – из более чем 90 литераторов, принятых в Союз писателей БССР за 1934–1941 гг., к 1945 г. в живых осталось 47. Вместе с тем к этому времени возмужало новое поколение писателей (М.Лужанин, Я.Брыль, И.Мележ, И.Шамякин, А.Кулешов, П.Панченко, М.Танк, П.Бровка, В.Быков и др.).

Минск продолжал оставаться литературным центром Беларуси. Здесь проживала большая часть членов Союза писателей БССР (в 1979 г. – 267 из 313). Тут же собирались важные совещания – детских (1948, 1952, 1970) и начинающих писателей (1948, 1953), критиков (1983) и переводчиков (1973). Большую роль играли тематические конференции писателей, посвященные разработке актуальных проблем. В 1983 г. на подобном мероприятии рассматривалась тема Великой Отечественной войны. Регулярно проходили в Минске декады и дни литературы зарубежных стран, что расширяло представление общества о жизни в разных регионах планеты. В столице широко отмечались юбилеи классиков отечественной литературы – 100-летие со дня рождения Тетки (1976), Я. Купалы и Я. Коласа (1982), 500-летие Н.Гусовского (1980).

Именно в Минске были созданы многие из литературных произведений, которые стали классикой отечественной литературы. Так, Я. Колас в послевоенный период своего творчества завершил здесь ряд известных работ – поэму «Рыбакова хата» (1941–1947) и автобиографическую трилогию «На росстанях» (1921–1954). В Минске было создано и большинство лучших отечественных

Мінск стаў родным горадам для знакамітага К.Крапівы. Сярод лепшых яго пасляваенных твораў вызначаюцца камедыі і драмы «З народам» (1948), «Пяюць жаваранкі» (1950), «Брама неўміручасці» (1973). Працягам літаратурнага пошуку ў стварэнні сатырычных твораў можна лічыць дзейнасць А. Макаёнка – камедыі «Выбачайце, калі ласка!» (1953), «Зацюканы апостал» (1969), «Трыбунал» (1970).

Не меншай папулярнасцю карысталіся і творы І. Шамякіна. Тэматыка яго кніг была досыць разнастайнай. Напрыклад, раман «Глыбокая плынь» (1947–1948) прысвечаны беларускім партызанам, а такія творы, як «Крыніцы» (1956), «Сэрца на далоні» (1963), «Атланты і карыятыды» (1974), узнімалі актуальныя пытанні пасляваеннай Беларусі.

Усё больш важнае месца ў айчыннай прозе сталі займаць творы гістарычнага плана. Доўгі час гэты жанр у БССР асацыіраваўся з імем У.Караткевіча, у літаратурнай творчасці якога багатае гістарычнае мінулае Беларусі ўпершыню знайшло сваё таленавітае адлюстраванне – «Сівая легенда» (1961), «Дзікае паляванне караля Стаха» (1964, «Каласы пад сярпом тваім» (1968), «Чорны замак Альшанскі» (1979) і інш.

Мінск з'яўляўся і паэтычнай сталіцай БССР. Менавіта тут жылі і працавалі лепшыя айчынныя паэты. Тэматыка іх твораў вызначалася філасофскай глыбінёю і лірычнасцю. Так, М.Танк выдаў шэраг паэтычных зборнікаў, высока адзначаных як крытыкамі, так і грамадствам – «Каб ведалі» (1948), «След бліскавіцы» (1957), «Нарачанскія сосны» (1972), «Прайсці праз вернасць» (1979). Жыў у Мінску і вядомы беларускі паэт П.Броўка, які напісаў тут паэму «Хлеб» (1946), а таксама паэтычныя зборнікі «У роднай хаце» (1946) і «Дарога жыцця» (1950). Зваротам да славутага мінулага Радзімы, народнага фальклору і прыгажосці беларускай прыроды былі адметны творы Н.Гілевіча – зборнікі «Неспакой» (1961), «Бальшак» (1965), «У добрай згодзе»

произведений, посвященных минувшей войне. Из ранних литературных шедевров можно назвать роман-эпопею М. Лынькова «Незабываемые дні» (1948–1958). С 1978 г. в столице жил известный белорусский писатель В. Быков. Здесь из-под его пера вышли такие романы и повести, как «Знак беды» (1982), «Карьер» (1986), «Облава» (1989). Не меньшей популярностью пользовались и произведения А. Адамовича – дилогия «Партизаны» (1960–1963), «Хатынская повесть» (1972).

Минск стал родным городом для знаменитого К.Крапивы. Среди лучших его послевоенных произведений выделяются комедии и драмы «С народом» (1948), «Поют жаворонки» (1950), «Врата бессмертия» (1973). Продолжением творческого поиска в создании сатирических произведений можно считать творчество А. Макаенка – комедии «Извините, пожалуйста» (1953), «Затюканый апостол» (1969), «Трибунал» (1970).

Не меньшей популярностью пользовались и произведения И.Шамякина. Тематика его книг при этом была довольно разнообразной. Так, роман «Глубокое течение» (1947–1948) посвящен белорусским партизанам, а такие его произведения, как «Криницы» (1956), «Сердце на ладони» (1963), «Атланты и кариатиды» (1974) поднимали насущные проблемы послевоенной Беларуси.

Все более важное место в отечественной прозе стали занимать произведения исторического плана. Долгое время этот жанр в БССР ассоциировался с именем В.Короткевича, в произведениях которого богатое историческое прошлое Беларуси впервые нашло свое талантливое отображение – «Седая легенда» (1961), «Дикая охота короля Стаха» (1964), «Колосья под серпом твоим» (1968), «Черный замок Ольшанский» (1979) и др.

Минск являлся и поэтической столицей БССР. Именно здесь творили лучшие отечественные поэты. Тематика их произведений выделялась своей философской глубиной и лиричностью. Так, М.Танк издал ряд поэтических сборни-

(1979), вершаваны раман «Родныя дзеці» (1985).

Вядомасць у краіне набылі паэмы А.Куляшова «Цунамі» (1968), «Далёка да акіяна» (1970), «Варшаўскі шлях» (1973), а таксама П.Панчанкі «Прысяга» (1949), «Пры святле маланкі» (1966) і інш.

Шырокай папулярызацыі айчыннай прозы і паэзіі спрыяла хуткае развіццё ў Мінску паліграфічнай базы. У пасляваенны перыяд значна ўзрасла колькасць сталічных выдавецтваў. У 1944 г. аднавіў сваю дзейнасць Дзяржвыд БССР (з 1963 выдавецтва «Беларусь»), былі арганізаваны выдавецкія цэнтры пры АН БССР (1947, з 1963 – выдавецтва «Навука і тэхніка») і БДУ (1954, з 1984 – выдавецтва «Універсітэцкае»). З'явіліся такія выдавецтвы, як «Народная асвета» (1951), «Звязда» (1960), «Вышэйшая школа» (1961), «Ураджай» (1961), «Беларуская энцыклапедыя» (1967), «Мастацкая літаратура» (1972), «Полымя» (1977) і «Юнацтва» (1981). Іх дзейнасць дала магчымасць больш поўна задаволіць патрэбы грамадства ў друкаванай прадукцыі – у 1980-я г. мінскімі выдавецтвамі штогод выпускалася больш за 3 тыс. найменняў кніг агульным тыражом звыш 50 млн. экзэмпляраў.

Істотную ролю ў літаратурным жыцці сталіцы адыгрывалі бібліятэкі. У канцы 1980-х г. у горадзе дзейнічала 16 ведамасных, 140 прафсаюзных, 30 гарадскіх (14 дзіцячых), 7 навукова-тэхнічных і 32 вытворчыя бібліятэкі з колькасцю кніг больш за 15 млн. экзэмпляраў. Акрамя гэтага, у Мінску меліся буйныя бібліятэчныя цэнтры, вядомыя далёка за межамі БССР – Дзяржаўная бібліятэка імя Леніна (7 млн. тамоў), акадэмічная Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Я.Коласа (3 млн. тамоў), бібліятэка БДУ (2 млн. тамоў). Рэгулярна ў памяшканнях бібліятэк працавалі тэматычныя выстаўкі, праводзіліся літаратурныя вечарыны і канферэнцыі чытачоў.

Літаратурнае жыццё Мінска ў пасляваенны перыяд атрымала новы імпульс для свайго развіцця. Больш разнастайнай

ков, высоко оцененных как критиками, так и обществом — «Чтобы знали» (1948), «След молнии» (1957), «Нарочанские сосны» (1972), «Пройти через верность» (1979). Работал в Минске и известный белорусский поэт П. Бровка, написавший здесь поэму «Хлеб» (1946), а также поэтические сборники «В родной хате» (1946), «Дорога жизни» (1950). Обращением к славному прошлому Родины, народному фольклору и красотам белорусской природы отличались произведения Н. Гилевича — сборники «Беспокойство» (1961), «Большак» (1965), «В добром согласии» (1979), роман в стихах «Родные дети» (1985).

Известность в стране получили поэмы А.Кулешова «Цунами» (1968), «Далеко до океана» (1970), «Варшавский шлях» (1973), а также П.Панченко «Присяга» (1949), «При свете молний» (1966) и др.

Широкой популяризации отечественной прозы и поэзии содействовало быстрое развитие в Минске полиграфической базы. В послевоенный период значительно возросло число столичных издательств. С 1944 г. возобновил свою деятельность Госиздат БССР (с 1963 издательство «Беларусь»), были организованы издательские центры при АН БССР (1947, с 1963 – «Навука і тэхніка») и БГУ (1954, с 1984 – «Университетское»). Появились такие издательства, как «Народная асвета» (1951), «Звязда» (1960), «Вышэйшая школа» (1961), «Ураджай» (1961), «Беларуская энцыклапедыя» (1967), «Мастацкая літаратура» (1972), «Полымя» (1977) и «Юнацтва» (1981). Их деятельность позволила более полно удовлетворить запросы общества в печатной продукции – в 1980-е г. минскими издательствами ежегодно выпускалось более 3 тыс. наименований книг общим тиражом свыше 50 млн. экземпляров.

Существенную роль в литературной жизни столицы играли библиотеки. К концу 1980-х г. в городе действовало 16 ведомственных, 140 профсоюзных, 30 городских (14 детских), 7 научно-технических и 32 производственные библио-

стала тэматыка айчынных твораў. Разам з тым гэты этап гісторыі беларускай літаратуры не быў цалкам бясклапотным. Не абышлі яго бокам рэпрэсіі канца 1940 – пачатку 1950-х г. Пісьменнікі былі вымушаны ўлічваць ідэалагічную «дакладнасць» сваіх твораў, а таксама жорсткія рамкі соцрэалізму. Усё гэта, аднак, не перашкодзіла ім стварыць сапраўдныя літаратурныя шэдэўры, дзякуючы якім чытачы ўсяго свету здолелі пазнаёміцца з гісторыяй Беларусі, прыгажосцю яе прыроды і багатымі народнымі традыцыямі.

Тэатр і музыка. Ужо ў 1944 г. ў вызвалены Мінск з эвакуацыі вярнуліся Беларускі дзяржаўны тэатр імя Я.Купалы і Дзяржаўны вялікі тэатр оперы і балета. Далейшая актывізацыя сталічнага тэатральнага жыцця праходзіла пасля пераводу сюды з Гродна Дзяржаўнага рускага драматычнага тэатра (1947), а таксама Дзяржаўнага тэатра лялек з Гомеля (1950). У наступныя гады быў узяты курс на стварэнне новых тэатральных калектываў. У 1956 г. пачаў сваю дзейнасць Беларускі тэатр юнага гледача, а ў 1971 г. – тэатр музычнай камедыі. Павялічылася колькасць тэатраў ў 1980-я г., калі ў Мінску адкрыліся тэатр-студыя кінаакцёра (1980), маладзёжны тэатр (1984), драматычны тэатр «Дзе-Я» і тэатр сатыры і гумару «Хрыстафор» (абодва ў 1987).

Айчынныя рэжысёры здолелі азнаёміць мінчан са значнай часткай сусветна вядомых літаратурных і музычных шэдэўраў. Вялікай папулярнасцю карысталіся творы У.Шэкспіра, Ф.Шылера, Б.Брэхта, В.Моцарта, Дж.Вердзі, І. Кальмана. Асобнае месца займалі творы рускіх аўтараў – А.Чэхава, М.Гогаля, М.Горкага, М.Булгакава, П.Чайкоўскага, М.Глінкі, С.Пракоф'ева, І.Дунаеўскага. Адметнай рысай тэатральнага жыцця Мінска сталі пастаноўкі твораў беларускіх пісьменнікаў і кампазітараў. На сцэнах горада выступалі такія вядомыя акцёры, як народныя артысты СССР З. Стома, М.Яроменка, Г.Глебаў, Г.Макарава, С.Станюта, Р.Янкоўскі, Л.Александроўская.

теки с числом книг, превышающим 15 млн. экземпляров. Кроме этого, в Минске имелись крупные библиотечные центры, известные далеко за пределами БССР – Государственная библиотека имени Ленина (7 млн. томов), академическая Центральная научная библиотека имени Я.Коласа (3 млн. томов), библиотека БГУ (2 млн. томов). Регулярно в помещениях минских библиотек работали тематические выставки, проводились литературные вечера и читательские конференции.

Литературная жизнь Минска в послевоенный период получила новый импульс к своему развитию. Более разнообразной стала тематика отечественных произведений. Вместе с тем данный этап развития белорусской литературы не был целиком безоблачным. Не обошли ее стороной репрессии конца 1940 — начала 1950-х г. Литераторы были вынуждены учитывать идеологическую «правильность» своих произведений, а также жесткие рамки соцреализма. Все это, однако, не помешало им создать настоящие литературные шедевры, благодаря которым читатели всего мира смогли познакомиться с историей Беларуси, очарованием ее природы и богатыми народными традициями.

Театр и музыка. Уже в 1944 г. в освобожденный Минск из эвакуации возвратились Белорусский государственный театр имени Я.Купалы, Государственный большой театр оперы и балета. Дальнейшая активизация столичной театральной жизни проходила после перевода сюда из Гродно Государственного русского драматического театра (1947), а также Государственного театра кукол из Гомеля (1950). В последующие годы был взят курс на создание новых театральных коллективов. В 1956 г. начал свою работу Белорусский театр юного зрителя, а в 1971 г. – театр музыкальной комедии. Увеличилось число театров в 1980-е г., когда в Минске открылись театр-студия киноактера (1980), молодежный театр (1984), драматический театр «Дзе-Я» и театр сатиры и юмора «Христофор» (оба в 1987).

Істотным дадаткам да дзейнасці сталічных тэатраў было актыўнае развіццё народнай самадзейнасці. У Мінску працавала каля 50 дамоў культуры, прафсаюзных і ведамасных клубаў. Безумоўным лідарам сярод іх з'яўляўся Палац культуры прафсаюзаў (1954), пры якім дзейнічаў народны тэатр, сімфанічны аркестр і харэаграфічны ансамбль. Буйным цэнтрам культуры і самадзейнасці стаў адноўлены Дом афіцэраў, на сцэне якога выступалі знакамітыя савецкія акцёры, музыканты і спевакі, а таксама замежныя артысты. У цэлым, народная самадзейнасць у сталіцы развівалася дастаткова хуткімі тэмпамі – у канцы 1970-х г. у горадзе дзейнічалі 403 дарослыя і 148 дзіцячых калектываў з 18 тыс. удзельнікаў. Толькі ў 1978 г. яны далі больш за 4 тыс. канцэртаў і тэатральных прадстаўленняў.

Важнай з'явай у культурным жыцці Мінска стаў пачатак у 1959 г. рэгулярнай працы гарадскога цырка. Штогод тут рыхтаваліся новыя цыркавыя тэатралізаваныя праграмы – у 1963 г. гэта была «Бахчысарайская легенда», у 1968 г. – «Квітней, родная Беларусь!», у 1972 г. – «Казка Блакітных гор». На жаль, з 1974 г. ў горадзе не існавала пастаяннага цыркавога калектыву, але з гастролямі тут выступалі славутыя савецкія і замежныя цыркавыя трупы.

Развіццю тэатральнага мастацтва шмат у чым спрыяла актывізацыя сталічнага музычнага жыцця, якое канцэнтравалася большай часткай вакол дзейнасці адроджанай кансерваторыі. Менавіта тут працавалі найбольш вядомыя беларускія кампазітары – яе першы пасляваенны рэктар М.Аладаў у 1947 г. стварыў сваю лепшую оперу «Андрэй Касценя», прысвечаную гераізму партызан. Не менш значнай была дзейнасць А. Багатырова. У 1946 г. кампазітар завяршыў працу над операй «Надзея Дурава» аб падзеях 1812 г. З'яўляючыся выдатным педагогам, ён падрыхтаваў цэлую плеяду кампазітараў, самы славуты з якіх Я.Глебаў – аўтар папулярных балетаў «Альпійская балада» (1967), «Тыль Уленшпі-

Отечественные режиссеры сумели ознакомить минчан со значительной частью всемирно известных литературных и музыкальных шедевров. Большой популярностью пользовались произведения В.Шекспира, Ф.Шиллера, Б.Брехта, В.Моцарта, Дж.Верди, И.Кальмана. Особое место занимали произведения русских авторов – А.Чехова, Н.Гоголя, М.Горького, М.Булгакова, П.Чайковского, М.Глинки, С.Прокофьева, И.Дунаевского. Отличительной чертой театральной жизни Минска стали постановки произведений белорусских писателей и композиторов. На сценах Минска выступали такие известные актеры, как народные артисты СССР З. Стомма, Н. Еременко, Г.Глебов, Г.Макарова, С. Станюта, Р. Янковский, Л. Александровская и др.

Существенным дополнением к деятельности минских театров являлось активное развитие народной самодеятельности. В Минске работало около 50 домов культуры, профсоюзных и ведомственных клубов. Безусловным лидером среди них был Дворец культуры профсоюзов (1954), при котором действовал народный театр, симфонический оркестр и хореографический ансамбль. Крупным центром культуры и самодеятельности стал восстановленный Дом офицеров, на сцене которого выступали знаменитые советские актеры, музыканты и певцы, а также зарубежные артисты.В целом народная самодеятельность в столице развивалась достаточно быстрыми темпами – в конце 1970-х г. в городе действовали 403 взрослых и 148 детских коллективов с 18 тыс. участников. Лишь в 1978 г. они дали более 4 тыс. концертов и театральных представлений.

Важным явлением в культурной жизни Минска стало начало в 1959 г. постоянной работы городского цирка. Ежегодно тут готовились новые цирковые театрализованные программы – в 1963 г. это была «Бахчисарайская легенда», в 1968 г. – «Цвети, родная Беларусь!», а в 1972 г. – «Сказка Голубых гор». К сожалению, с 1974 г. в нем не было постоянно-

гель» (1974). Яшчэ адным таленавітым вучнем А. Багатырова быў Ю. Семяняка, які стварыў оперы «Калючая ружа» (1960) і «Зорка Венера» (1970), а таксама стаў адным з заснавальнікаў беларускай аперэты – «Пяе «Жаваранак» (1971), «Паўлінка» (1973).

Адну са сваіх задач пасляваеннае пакаленне беларускіх кампазітараў бачыла ў распрацоўцы вобраза нацыянальнага героя. Адразу пасля завяршэння вайны былі напісаны першыя творы гістарычнага плана – «Машэка» Р. Пуксты (1945) і «Кастусь Каліноўскі» Дз.Лукаса (1947). У далейшым у гэтым кірунку плённа працаваў Дз.Смольскі – аўтар опер «Сівая легенда» (1978) і «Францыск Скарына» (1980).

Актуальным кірункам у развіцці беларускай пасляваеннай музыкі было адраджэнне народных традыцый і фальклору. Такія кампазітары, як І. Жыновіч і М. Чуркін, значную ўвагу аддавалі самабытнай нацыянальнай музыцы, выкарыстоўваючы яе дасягненні пры стварэнні сімфанічных твораў і п'ес для аркестраў народных інструментаў. Зборам і музычнай апрацоўкай беларускіх народных песень займаліся Р. Шырма і Г. Цітовіч.

Яшчэ адным флагманам айчыннай музыкі была Белдзяржфілармонія. Заслуга ў гэтым у першую чаргу належыць аднаму з заснавальнікаў беларускай опернай і сімфанічнай музыкі Я.Цікоцкаму, які ў пасляваенны перыяд напісаў оперу «Ганна Громава» (1970), 4 сімфоніі, шэраг уверцюр і рамансаў. Пры філармоніі дзейнічалі сімфанічны аркестр БССР, харавая капэла, народны аркестр, камерны хор і харэаграфічны ансамбль «Харошкі». Пад патранажам філармоніі ў 1967 г. ўпершыню адбыўся міжнародны музычны фестываль «Мінская вясна», які ў далейшым рэгулярна знаёміў мінчан з музыкай розных краін, эпох і жанраў. З 1974 г. штогадова праводзіцца і фестываль «Беларуская музычная восень», які ўключае да 300 канцэртаў і відовішчаў.

Значную папулярнасць у пасляваенны перыяд атрымала вакальная музыка.

го циркового коллектива, однако с гастролями тут выступали известные советские и зарубежные цирковые труппы.

Развитие театрального искусства во многом способствовало активизации столичной музыкальной жизни, которая концентрировалась большей частью вокруг деятельности возрожденной консерватории. Именно здесь работали наиболее известные минские композиторы – ее первый послевоенный ректор Н.Аладов в 1947 г. создал свою лучшую оперу «Андрей Костеня», посвященную героизму белорусских партизан. Не меньшую значимость представляла и деятельность А.Богатырева. В 1946 г. он закончил работу над оперой «Надежда Дурова» о событиях 1812 г. Являясь прекрасным педагогом, он подготовил целую плеяду композиторов, самый известный из которых Е.Глебов – автор популярных балетов «Альпийская баллада» (1967) и «Тиль Уленшпигель» (1974). Еще одним талантливым учеником А.Богатырева был Ю.Семеняка, создавший оперы «Колючая роза» (1960) и «Зорька Венера» (1970), а также ставший одним из основателей белорусской оперетты — «Поет «Жаворонок» (1971), «Павлинка» (1973).

Одной из своих задач послевоенное поколение белорусских композиторов видело в разработке образа национального героя. Уже в первые послевоенные годы были созданы произведения исторического плана — оперы «Машека» Г.Пукста (1945) и «Кастусь Калиновский» Д.Лукаса (1947). В дальнейшем в этом направлении работал Д.Смольский – автор опер «Седая легенда» (1978) и «Франциск Скорина» (1980).

Актуальным направлением в белорусской послевоенной музыке было возрождение народных традиций и фольклора. Такие композиторы, как И.Жинович и Н.Чуркин, значительное внимание уделяли самобытной национальной музыке, используя ее достижения при создании симфонических произведений и пьес для оркестров народных инструментов. Сбором и музыкальной обработкой белорус-

Адным з першых яе стваральнікаў у Беларусі быў У.Алоўнікаў, песні якога атрымалі ўсесаюзную вядомасць («Радзіма мая дарагая»). Нельга не адзначыць таксама дзейнасць мінскіх вакальна-інструментальных ансамбляў «Песняры» (У. Мулявін, 1969), «Верасы» (В. Раінчык, 1974). Яны прапагандавалі беларускую народную музыку («Касіў Ясь канюшыну», «Рэчанька», «Перапёлачка»). Такія ж песні, як «Жураўлі на Палессе ляцяць» І. Лучанка, «Явар і каліна» Ю. Семянякі, «Белая Русь» У. Мулявіна, «Шуміце, бярозы» Э. Ханка праславілі сталічныя ансамблі шырока за межамі Беларусі.

Жывапіс і скульптура. Сваё далейшае развіццё ў пасляваенным Мінску атрымала выяўленчае мастацтва. Пры гэтым мастакі ў першую чаргу выкарыстоўвалі назапашаны ў гады вайны эскізны матэрыял. Я.Зайцаў у сваіх першых пасляваенных карцінах паказаў сталіцу Беларусі ў гады вайны – «Мінск гарыць» (1945) і «Парад беларускіх партызан у 1944 г. ў Мінску» (1947). У падобнай манеры, урачыста і манументальна адлюстраваў сустрэчу мінчанамі воінаў-вызваліцеляў В. Волкаў у карціне «Мінск. 3 ліпеня 1944 г.» (1947—1955). Не страціла ваенная тэматыка сваёй актуальнасці і ў далейшым. Найбольшай вядомасцю карысталіся творы М.Савіцкага, якія вылучаліся глыбокім псіхалагізмам і філасофска-трагедыйнай афарбоўкай – «Партызаны» (1963), «Клятва» (1969), «Партызанская мадонна» (1978). У 1970—1980 гг. ім створаны цыкл з 16 карцін «Лічбы на сэрцы» пра злачынствы нямецкіх канцлагераў.

Творчы пошук быў накіраваны таксама на вывучэнне праблем сучаснасці з распрацоўкай тэмы маральных і эстэтычных ідэалаў савецкага грамадства. Сярод падобных работ вылучаліся карціны М. Савіцкага «Хлеб» (1962), «Ураджай» (1967), І. Стасевіча «Шахцёры Салігорска» (1963), Г. Вашчанкі «Нафтавікі Палесся» (1973), А. Шыбнёва «Калгасніцы» (1964), «Гарачыя дні» (1976). Павышаную цікавасць выклікаў і гістарычны

ских народных песен занимались Г.Ширма и Г.Цитович.

Еще одним флагманом отечественной музыки была Белгосфилармония. Заслуга в этом в первую очередь принадлежит одному из основателей отечественной оперной и симфонической музыки Е.Тикоцкому, который в послевоенный период создал оперу «Анна Громова» (1970), 4 симфонии, ряд увертюр и романсов. При филармонии действовали симфонический оркестр БССР, хоровая капелла, народный оркестр, камерный хор и хореографический ансамбль «Хорошки». Под патронажем филармонии в 1967 г. впервые состоялся международный музыкальный фестиваль «Минская весна», который знакомил минчан с музыкой разных стран, эпох и жанров. С 1974 г. ежегодно проводится и фестиваль «Белорусская музыкальная осень», который включает до 300 концертов и представлений.

Большой популярностью в послевоенный период пользовалась вокальная музыка. Одним из первых ее создателей в Беларуси был В.Оловников, песни которого получили всесоюзную известность («Радзіма мая дарагая»). Нельзя не отметить деятельность минских вокально-инструментальных ансамблей «Песняры» (В. Мулявин, 1969), «Верасы» (В. Раинчик, 1974), пропагандировавших белорусскую народную музыку («Косил Ясь клевер», «Реченька», «Перепелочка»). Такие песни, как «Журавли на Полесье летят» И.Лученка, «Явор и калина» Ю.Семеняко, «Белая Русь» В.Мулявина, «Шумите, березы» Э.Ханка прославили столичные ансамбли далеко за пределами Беларуси.

Живопись и скульптура. Свое дальнейшее развитие в послевоенном Минске получило изобразительное искусство. При этом художники в первую очередь использовали накопленный в годы войны эскизный материал. Е.Зайцев в своих первых послевоенных картинах показал столицу Беларуси в годы войны – «Минск горит» (1945) и «Парад белорусских партизан в 1944 г. в Минске» (1947). В схожей манере, торжественно и мону-

жанр. Над вобразам К. Каліноўскага працавалі Р. Кудрэвіч і А. Гугель (1958), Ф. Скарыны – П. Сергіевіч (1957), М. Багдановіча – У. Пасюкевіч (1983). Шмат увагі аддавалася вобразам сучаснікаў. Вядомым сталічным партрэтыстам быў І.Ахрэмчык, які дакладна перадаў індывідуальныя рысы і творчую натуру Е.Міровіча (1952) і М.Аладава (1961). Не менш папулярным заставаўся і пейзаж. Таленавітым аўтарам лірычных замалёвак беларускай прыроды, безумоўна, быў У.Кудрэвіч, сярод пасляваенных карцін якога вылучаліся «Вецер» (1945), «Бярозкі» (1948), «Беларускі пейзаж» (1949), «Жыта» (1956). Прыгажосць Беларусі стала тэмай эпічна-філасофскіх палотнаў В.Грамыкі – «Асенні мажор» (1973), «Полымя лістападу» (1977), а таксама серыі пейзажаў В.Цвіркі «На зямлі беларускай» (1967). Адраджэнне сталіцы БССР у сваіх карцінах увасобілі М.Данцыг – «Мой Мінск» (1967), «Мой горад старажытны, малады» (1972) і А.Мазалёў – «Ускраіна Мінска» (1959) і «Мінск. Плошча Перамогі» (1960).

У пасляваеннай скульптуры Мінска дамінаваў жанр партрэта. Сталічныя скульптары імкнуліся захаваць вобразы герояў мінулай вайны – свае цыклы бюстаў Герояў Савецкага Саюза працягвалі З.Азгур (К.Заслонаў, 1947) і А.Бембель (А. Матросаў, 1948). У наступныя гады сталі пераважаць выявы вядомых гістарычных асоб і дзеячаў айчыннай культуры. А.Глебаў стварыў партрэты Я.Купалы (1950), Ф.Скарыны (1954), З.Азгур – Цёткі (1947), К.Крапівы (1947), Міколы Гусоўскага (1980), А. Заспіц-кі – А.Міцкевіча (1957), С. Вакар – У.Караткевіча (1968), І. Міско – Я.Цікоцкага (1970) і Р. Шырмы (1978).

Дзякуючы развіццю мастацтва больш разнастайнай стала культурнае жыццё сталіцы. З 1951 г. тут праводзіліся Усебеларускія мастацкія выстаўкі. Адбыліся тэматычныя выстаўкі беларускага пейзажа (1951), мастакоў кіно (1961), беларускай акварэлі (1975), мастацкай спадчыны Гродна і Нясвіжа (1982). Арганізоўваліся выстаўкі, прысвечаныя 100-годментально отобразил встречу минчанами воинов-освободителей В.Волков в картине «Минск. 3 июля 1944 г.» (1947–1955). Не потеряла военная тематика своей актуальности и в дальнейшем. Наибольшей известностью тут пользовались работы М.Савицкого, отличавшиеся глубоким психологизмом и философско-трагедийной окраской – «Партизаны» (1963), «Клятва» (1969), «Партизанская мадонна» (1978). В 1970–1980-е г. им создан цикл из 16 картин «Цифры на сердце» о преступлениях немецких концлагерей.

Творческий поиск был направлен также на изучение проблем современности с разработкой темы моральных и эстетических идеалов советского общества. Среди подобных работ выделялись картины М.Савицкого «Хлеб» (1962), «Урожай» (1967), И.Стасевича «Шахтеры Солигорска» (1963), Г.Ващенко «Нефтяники Полесья» (1973), А.Шибнева «Колхозницы» (1964), «Горячие дни» (1976). Повышенный интерес вызывал и исторический жанр. Над образом К.Калиновского работали Р.Кудревич и А.Гугель (1958), Ф.Скорины – П.Сергиевич (1957), М.Богдановича – В.Пасюкевич (1983). Много внимания уделялось образам современников. Известным столичным портретистом был И.Ахремчик, тонко передавший индивидуальные черты и творческую натуру Е.Мировича (1952), Н.Аладова (1961). Не менее популярным оставался и пейзаж. Талантливым автором лирических зарисовок белорусской природы был В.Кудревич, среди послевоенных картин которого выделялись «Ветер» (1945), «Березки» (1948), «Белорусский пейзаж» (1949), «Жито» (1956). Красота Беларуси стала темой эпическо-философских полотен В. Громыко — «Осенний мажор» (1973), «Пламя листопада» (1977), а также серии пейзажей В.Цвирки «На земле белорусской» (1967). Возрождение столицы Беларуси в своих картинах запечатлели М.Данциг — «Мой Минск» (1967), «Мой город древний, молодой» (1972) и А.Мозолев — «Окраина Минска»

дзю Я. Купалы і Я. Коласа (1982), 90-годдзю М. Багдановіча (1981), 100-годдзю Я. Драздовіча (1988). Права на персанальныя выстаўкі атрымлівалі лепшыя прадстаўнікі айчыннага выяўленчага мастацтва. За 1954—1990-я г. ў Мінску адбылося каля 80 такіх выставак – У.Кудрэвіча (1954, 1980), Я.Зайцава (1959, 1979, 1988), В.Цвіркі (1963, 1983), З.Азгура (1971, 1988), М.Савіцкага (1974, 1987), А.Бембеля (1985), С.Вакара (1988) і інш.

Рэгулярна ў Мінску выстаўляліся калекцыі твораў мастацтва савецкіх рэспублік – «Мастацтва Літвы» (1974), «Творы украінскіх мастакоў» (1980), «Латышскі габелен» (1985). У горадзе праходзілі і выстаўкі экспанатаў Траццякоўскай галерэі (1965), Эрмітажа (1966, 1989), Аружэйнай палаты (1978), калекцый музеяў Польшчы (1977, 1989 гг.), ГДР (1975), ЗША (1976, 1988 гг.), Францыі (1981), Кітая (1984), Індыі (1987). Росту іх колькасці спрыяла адкрыццё ў 1973 г. сталічнага Палаца мастацтваў, выставачная плошча якога дасягала 20 тыс. кв. м.

Актыўны ўдзел прынялі мастакі ў эстэтычным упрыгожванні сталіцы. Арыгінальныя насценныя размалёўкі і мазаікі аздобілі фасады адметных будынкаў горада. Своеасаблівай «візітнай карткай» Мінска сталі размалёўкі А.Кішчанкі на тарцах жылых дамоў у мікрараёне Усход – «Горад-воін», «Горад-будаўнік», «Горад навукі» і «Горад культуры» (1979). Мазаічнае пано М. Данцыга эфектна вылучыла ў агульнай забудове кінатэатр «Партызан» (1966), а яго сумесная з Б. Няпомняшчым мазаіка – гасцініцу «Юбілейная» (1969).

Значную ролю ў афармленні горада адыгралі скульптары. Сярод мемарыялаў, створаных у гонар Вялікай Айчыннай вайны, – манумент Перамогі (1954) з гарэльефнымі кампазіцыямі А.Бембеля, С. Селіханава, З.Азгура і А.Глебава, а таксама комплекс «Мінск – Горад-герой» (1985). У горадзе з'явілася і вялікая колькасць помнікаў – С.Грыцаўцу, Ф.Дзяржынскаму (З.Азгур, абодва 1953), М. Казею (С.Селіханаў, 1959), Я.Коласу (З. (1959) и «Минск. Площадь Победы» (1960).

В послевоенной скульптуре Минска доминировал жанр портрета. Столичные скульпторы стремились запечатлеть образы героев прошедшей войны – продолжили свои циклы бюстов Героев Советского Союза З.Азгур (К.Заслонов, 1947) и А.Бембель (А.Матросов, 1948). В последующие годы стали преобладать портреты известных исторических личностей и деятелей отечественной культуры. А. Глебов создал портреты Я.Купалы (1950), Ф.Скорины (1954); З.Азгур – Тетки (1947), К.Крапивы (1949), Н. Гусовского (1980), А.Заспицкий – А. Мицкевича (1957), С.Вакар – В.Короткевича (1968), И.Миско – Е.Тикоцкого (1970) и Г.Ширмы (1978).

Благодаря развитию искусства более разнообразной стала культурная жизнь столицы. С 1951 г. здесь проводились Всебелорусские художественные выставки. Состоялись тематические выставки белорусского пейзажа (1951), художников кино (1961), белорусской акварели (1975), художественного наследия Гродно и Несвижа (1982). Организовывались выставки, посвященные 100-летию Я.Купалы и Я.Коласа (1982), 90-летию М.Богдановича (1981), 100-летию Я.Дроздовича (1988). Права на персональные выставки удостаивались лучшие представители отечественного изобразительного искусства. За 1954—1980-е г. в Минске состоялось около 80 таких выставок – В.Кудревича (1954, 1980), Е.Зайцева (1959, 1979, 1988), В.Цвирки (1963, 1983), З.Азгура (1971, 1988), М.Савицкого (1974, 1987), А.Бембеля (1985), С.Вакара (1988) и др.

Регулярно в Минске выставлялись собрания произведений искусства советских республик – «Искусство Литвы» (1974), «Произведения украинских художников» (1980), «Латышский гобелен» (1985). В городе проходили выставки экспонатов Третьяковской галереи (1965), Эрмитажа (1966, 1989), Оружейной палаты (1978), коллекций музеев Польши (1977, 1989), ГДР (1975), США

Азгур, Ю.Градаў, Л.Левін), Я.Купалу (А. Анікейчык, А.Заспіцкі, Л.Гумілеўскі, абодва 1972), М.Багдановічу (С.Вакар) і М.Горкаму (А.Заспіцкі, М.Рыжанкоў, І.Міско, абодва 1982).

Лепшыя прадстаўнікі айчыннага мастацтва прынялі ўдзел у афармленні першай лініі Мінскага метро. Выкарыстанне тэматычных мазаік, вітражоў, дэкаратыўных плітак і ўставак з літага шкла, арыгінальных свяцільнікаў прыдалі станцыям унікальны і ўрачысты выгляд (У. Стальмашонак, Ю. Багушэвіч, А. Кузняцоў, В. Мігаль, А. Анікейчык, С. Катовіч).

Сталічнае мастацтва ў пасляваенныя гады перажыло сапраўдны росквіт. Мінск стаў вядучым культурным цэнтрам рэспублікі, дзе жылі і працавалі найбольш вядомыя айчынныя мастакі і скульптары (338 з 423 членаў Саюза мастакоў БССР у 1979 г.), рэгулярна праходзілі буйныя выстаўкі і прэзентацыі.

Радыё, тэлебачанне і кінаіндустрыя. Радыёвяшчанне ў Мінску аднавілася ўжо ў ліпені 1944 г. У 1960-я г. пасля завяршэння будаўніцтва Дома радыё і дасягнення ўсеагульнай радыёфікацыі сталіцы з Мінска перадаваліся дзве рэспубліканскія праграмы. Сярод айчынных перадач, якія мелі культурна-мастацкі характар, можна адзначыць «На хвалі часу», «У абедзенны перапынак», «Спявай, душа сялянская». З канца 1940-х г. у эфір рэгулярна выходзіла праграма «Тэатр каля мікрафона», у якой акцёрамі мінскіх тэатраў праводзіліся інсцэніроўкі беларускіх літаратурных твораў.

Значнай падзеяй у культурным жыцці Мінска стаў пачатак 1 студзеня 1956 г. тэлевізійных трансляцый. Да 1972 г. тэлевізійных праграм стала 3, пачаўся пераход на каляровы стандарт вяшчання. З самага пачатку сваёй работы Рэспубліканская студыя рыхтавала ўласныя праграмы, а з 1981 г. Беларускае тэлебачанне стала выходзіць на асобным канале. Значная частка тэлепраграм была прысвечана тэме культуры і мастацтва – «У святле рампы», «Тэатральная гасціная», «Кінаафіша», «Літаратурная Беларусь», «Ліра». Рэгулярнымі былі тэле-

(1976, 1988), Франции (1981), Китая (1984), Индии (1987). Росту их числа способствовало открытие в 1973 г. столичного Дворца искусств, выставочная площадь которого достигала 20 тыс. кв. м.

Активное участие приняли художники в эстетическом украшении столицы. Оригинальные настенные росписи и мозаики украсили фасады значимых зданий города. Своеобразной «визитной карточкой» Минска стали росписи А.Кищенко на торцах жилых зданий в микрорайоне Восток – «Город-воин», «Город-строитель», «Город науки» и «Город культуры» (1979). Мозаичное панно М.Данцига эффектно выделило в общей застройке кинотеатр «Партизан» (1966), а его совместная с Б.Непомнящим мозаика – гостиницу «Юбилейная» (1969).

Значительную роль в оформлении города играли скульпторы. Среди мемориалов, созданных в честь Великой Отечественной войны – монумент Победы (1954) с горельефными композициями А.Бембеля, С.Селиханова, З.Азгура и А.Глебова, а также комплекс «Минск – Город-герой» (1985). В городе появилось большое число памятников – С.Грицевцу, Ф.Дзержинскому (З.Азгур, оба 1953), М.Казею (С.Селиханов, 1959), Я.Коласу (З.Азгур, Ю.Градов, Л.Левин), Я.Купале (А.Аникейчик, А.Заспицкий, Л.Гумилевский, оба 1972), М.Богдановичу (С.Вакар) и М. Горькому (А.Заспицкий, М.Рыженков, И.Миско, оба 1982).

Лучшие представители отечественного искусства приняли участие в оформлении первой линии Минского метро. Использование тематических мозаик, витражей, декоративных плиток и вставок из литого стекла, оригинальных светильников придали станциям уникальный и торжественный вид (В.Стельмашонок, Ю.Богушевич, А.Кузнецов, В.Мигаль, А.Аникейчик, С.Котович).

Столичное искусство в послевоенные годы переживало настоящий расцвет. Минск стал ведущим культурным центром республики, где жили и работали наиболее известные отечественные художники и скульпторы (338 из 423 чле-

вечарыны з удзелам беларускіх кампазітараў і пісьменнікаў.

Хуткімі тэмпамі развівалася сталічнае кінамастацтва. Ужо ў першае пасляваеннае дзесяцігоддзе «Беларусьфільм» выпусціў шэраг мастацкіх фільмаў («Канстанцін Заслонаў», «Паўлінка», «Хто смяецца апошнім»). Здымаліся яны на кінастудыях Кіева, Адэсы і Ленінграда, але неўзабаве база «Беларусьфільма» ў Мінску была адноўлена, і ў 1954 г. тут выйшаў першы каляровы фільм «Дзеці партызана». Дзейнасць вядомых айчынных кінарэжысёраў была шырока вядома за межамі рэспублікі (Л.Голуб, В.Тураў, М.Пташук), а такія фільмы, як «Альпійская балада», «Паланэз Агінскага», «Людзі на балоце», «Я, Францыск Скарына», атрымалі заслужанае прызнанне на міжнародных кінафестывалях.

Неад'емным элементам кінаіндустрыі была сетка сталічных кінатэатраў. У сярэдзіне 1950-х г. у Мінску дзейнічала 8 кінатэатраў і 33 перасоўныя кінаўстаноўкі. У далейшым іх будаўніцтва ішло паскоранымі тэмпамі – «Мір» (1959), «Ракета» (1960), «Камсамолец» (1962), «Беларусь» (1963), «Партызан» (1965). Паступова кінатэатры ператварыліся ў буйныя культурна-забаўляльныя комплексы – «Вільнюс», «Кастрычнік» (абодва ў 1975), «Масква» (1980). Усяго ў канцы 1980-х г. у сталіцы працавала 26 кінатэатраў.

Музеі. У верасні 1944 г. адчыніўся музей Вялікай Айчыннай вайны. У канцы 1980-х г. ён меў у сваіх фондах больш за 120 тыс. экспанатаў, найвялікшую цікавасць сярод якіх уяўлялі асабістыя рэчы салдат і афіцэраў, а таксама калекцыя зброі. Філіяламі гэтага музея сталі мемарыяльныя комплексы «Курган Славы» (1960) і «Хатынь» (1969).

У 1945 г. аднавіла сваю працу Дзяржаўная карцінная галерэя, пераўтвораная ў 1957 г. ў Мастацкі музей БССР. Яго зборы складаліся больш чым з 20 тыс. экспанатаў, у тым ліку прывезеных сюды з нясвіжскай калекцыі Радзівілаў. Акрамя абразоў і твораў айчынных мастакоў (І.Хруцкага, І.Аляшкевіча, Я.Драздовіча, нов Союза художников БССР в 1979 г.), регулярно проходили крупные выставки и презентации.

Радио, телевидение и киноиндустрия. Радиовещание в Минске возобновилось уже в июле 1944 г. В 1960-е г. после завершения строительства Дома радио и достижения всеобщей радиофикации столицы из Минска передавались две республиканские программы. Среди отечественных передач, имевших культурно-художественный характер, можно отметить «На волне времени», «В обеденный перерыв», «Пой, душа крестьянская». С конца 1940-х г. в эфир регулярно выходила программа «Театр у микрофона», в которой актерами минских театров проводились инсценировки белорусских литературных произведений.

Большим событием в культурной жизни Минска стало начало 1 января 1956 г. телевизионных трансляций. К 1972 г. телевизионных программ было 3, начался переход на цветной стандарт вещания. С самого начала своей работы Республиканская студия готовила собственные программы, а с 1981 г. Белорусское телевидение стало выходить на отдельном канале. Значительная часть телепрограмм была посвящена теме культуры и искусства – «В свете рампы», «Театральная гостинная», «Киноафиша», «Литературная Беларусь», «Лира». Регулярными были телевечера с участием белорусских композиторов и писателей.

Быстрыми темпами развивалось столичное киноискусство. Уже в первое послевоенное десятилетие «Беларусьфильм» выпустил ряд художественных фильмов («Константин Заслонов», «Павлинка», «Кто смеется последним»). Снимались они на киностудиях Киева, Одессы и Ленинграда, но вскоре база «Беларусьфильма» в Минске была восстановлена и в 1954 г. тут вышел первый цветной фильм «Дети партизана». Деятельность известных отечественных кинорежиссеров была широко известна за пределами республики (Л. Голуб, В. Туров, М. Пташук), а такие фильмы, как «Альпийская

А.Бембеля, З.Азгура) тут былі таксама прадстаўлены руская мастацкая школа (І.Рэпін, І.Айвазоўскі, І.Шышкін, М.Урубель, В.Сурыкаў) і творы заходнееўрапейскіх мастакоў.

Пашырэнне цікавасці да мінулага Беларусі, а таксама актыўныя навуковыя пошукі археолагаў, гісторыкаў і этнографаў дазволілі ў 1957 г. заснаваць Дзяржаўны музей БССР, які быў адкрыты для наведвальнікаў праз 10 гадоў. Буйнейшы ў Беларусі (250 тыс. экспанатаў), ён меў лепшыя ў рэспубліцы калекцыі першабытнага мастацтва, сярэдневяковай зброі і нумізматыкі.

Асобнае месца сярод музеяў горада займалі экспазіцыі, прысвечаныя гісторыі айчыннай прозы і паэзіі. У 1987 г. ў Траецкім прадмесці быў адкрыты Музей гісторыі беларускай літаратуры, сярод 12 тыс. экспанатаў якога знаходзіліся старадрукаваныя і рукапісныя кнігі 17–18 ст., унікальныя гравюры, карціны. У горадзе дзейнічала і некалькі «імянных» літаратурных музеяў – Я.Купалы (1944), Я.Коласа (1959) і П.Броўкі (1984). Іх фонды налічвалі дзесяткі тысяч экспанатаў, звязаных з жыццём і творчасцю вядомых літаратараў. Асобную каштоўнасць прадстаўлялі іх рукапісы і асабістыя рэчы. Гэтыя музеі мелі вялікія кніжныя фонды, фотаархівы, зборы жывапісу і скульптуры. У 1980-я г. былі запланаваны да адкрыцця музеі М.Багдановіча і В.Ваньковіча.

Цікавымі экспазіцыямі валодалі некаторыя з ведамасных музеяў. Унікальны музей быў створаны ў 1977 г. пры Інстытуце мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР. Тут захоўваліся больш за 800 жывапісных і 170 скульптурных шэдэўраў 16–19 ст., некалькі тысяч помнікаў прыкладнога мастацтва, а таксама старадрукі.

У 1985 г. быў створаны, бадай, самы арыгінальны музей Мінска – геалагічны музей пад адкрытым небам «Парк камянёў» у мікрараёне Уручча. Тут, на плошчы больш за 6 гектараў, было сабрана каля 2 тыс. валуноў, прывезеных з усёй Беларусі. Частка з іх стагоддзямі

баллада», «Полонез Огинского», «Люди на болоте», «Я, Франциск Скорина», получили заслуженное признание на международных кинофестивалях.

Неотъемлемым элементом киноиндустрии была сеть столичных кинотеатров. К середине 1950-х г. в Минске действовало 8 кинотеатров и 33 передвижные киноустановки. В дальнейшем их строительство шло ускоренными темпами – «Мир» (1959), «Ракета» (1960), «Комсомолец» (1962), «Беларусь» (1963), «Партизан» (1965). Постепенно кинотеатры превратились в крупные культурно-развлекательные комплексы – «Вильнюс», «Октябрь» (оба в 1975), «Москва» (1980). Всего в конце 1980-х г. в столице работало 26 кинотеатров.

Музеи. В сентябре 1944 г. открылся музей Великой Отечественной войны. К концу 1980-х г. он имел в своих фондах более 120 тыс. экспонатов, наибольший интерес из которых представляли личные вещи солдат и офицеров, а также коллекция оружия. Филиалами этого музея стали мемориальные комплексы «Курган Славы» (1960) и «Хатынь» (1969).

В 1945 г. возобновила свою деятельность Государственная картинная галерея, преобразованная в 1957 г. в Художественный музей БССР. Его собрания состояли из более 20 тыс. экспонатов, в том числе привезенных сюда из несвижской коллекции Радзивиллов. Кроме икон и произведений отечественных живописцев (И.Хруцкого, И.Алешкевича, Я. Дроздовича, А.Бембеля, З.Азгура) здесь были также представлены русская живописная школа (И.Репин, И.Айвазовский, И.Шишкин, М.Врубель, В.Суриков) и произведения западноевропейских художников.

Растущий интерес к прошлому Беларуси, а также активные научные поиски археологов, историков и этнографов позволили в 1957 г. основать Государственный музей БССР, открытый для посетителей через 10 лет. Крупнейший в Беларуси (250 тыс. экспонатов), он обладал лучшими в республике коллекциями

служыла для язычніцкіх рытуальных абрадаў.

Шэраг цікавых музейных комплексаў быў створаны ў наваколлі Мінска. У 1979 г. ў Раўбічах у будынку былога касцёла распачаў сваю працу Музей народнага мастацтва. Сярод найбольш каштоўных яго экспанатаў – шэдэўры разьбы па дрэве 16–18 ст., «залатыя вароты» з саломкі, ручнікі, габелены і кераміка. З 1976 г. пачаў ствараццa Беларускі музей народнай архітэктуры і побыту, у склад якога ўвайшлі помнікі драўлянага дойлідства (царква, млын, карчма), а таксама гарадзішча «Менка», дзе па адной з версій і ўзнік Мінск.

Спорт. У савецкім грамадстве развіццю спорту заўсёды ўдзялялася значная ўвага, бо лічылася, што фізічнае выхаванне з'яўляецца неад'емным кампанентам гарманічнага развіцця асобы. Менавіта таму яшчэ ў гады вайны 20 лістапада 1943 г. ў Маскве быў утвораны Камітэт па справах фізічнай культуры і спорту БССР, які павінен быў распачаць працу па аднаўленні айчыннага спорту. Дзякуючы прадпрынятым захадам ужо летам 1945 г. адбылася Усебеларуская спартакіяда (80 тыс. спартсменаў). Беларускія атлеты ўдзельнічалі і ў першых пасляваенных усесаюзных спаборніцтвах. Мінчанін Б.Бальшакоў заваяваў залатыя медалі ў канькабежным (1947, 1948) і веласіпедным (1947, 1949) спорце.

Хуткаму развіццю спорту ў Мінску садзейнічала ўзвядзенне шэрагу буйных спартыўных збудаванняў. У 1947–1954 гг. праводзілася рэканструкцыя стадыёна «Дынама», які быў разлічаны на 42,5 тыс. чалавек (пасля мадэрнізацыі ў пачатку 1980-х г. стаў умяшчаць 50 тыс.). Увесь комплекс заняў плошчу ў 12 гектараў. Тут меліся пляцоўкі для валейбола і баскетбола, тэнісныя корты. Штогод гэты галоўны спартыўны аб'ект Беларусі наведвала да 1,5 млн. балельшчыкаў. Прыстасоўваліся пад спорткомплексы і ўжо існуючыя будынкі. Так, у 1951–1956 гг. былы езуіцкі касцёл на плошчы Свабоды быў перабудаваны для патрэб спартыўнага таварыства «Спартак». Тут

первобытного искусства, средневекового оружия и нумизматики.

Особое место среди музеев города занимали экспозиции, посвященные истории отечественной прозы и поэзии. В 1987 г. в Троицком предместье был открыт Музей истории белорусской литературы, среди 12 тыс. экспонатов которого имелись старопечатные и рукописные книги 17–18 вв., уникальные гравюры, картины. В городе действовало и несколько «именных» литературных музеев – Я. Купалы (1944), Я. Коласа (1959) и П. Бровки (1984). Их фонды насчитывали десятки тысяч экспонатов, связанных с жизнью и творчеством известных литераторов. Особую ценность представляли их рукописи и личные вещи. Эти музеи обладали обширными книжными фондами, фотоархивами, собраниями живописи и скульптуры. В 1980-е г. были запланированы к открытию музеи М.Богдановича и В.Ваньковича.

Интересные экспозиции имели и некоторые из ведомственных музеев. Уникальный музей был создан в 1977 г. при Институте искусствоведения, этнографии и фольклора АН БССР. Здесь хранилось более 800 живописных и 170 скульптурных шедевров 16–19 вв., несколько тысяч памятников прикладного искусства, а также старопечатные книги.

В 1985 г. был создан самый оригинальный музей Минска – геологический музей под открытым небом «Парк камней» в микрорайоне Уручье. Здесь на площади более 6 гектаров было собрано около 2 тыс. валунов, привезенных со всей Беларуси. Часть из них веками служила для языческих ритуальных обрядов.

Ряд интересных музейных комплексов был создан в окрестностях Минска. В 1979 г. в Раубичах в здании бывшего костела начал свою работу Музей народного искусства. Среди наиболее ценных его экспонатов – шедевры резчиков по дереву 16–18 вв., «золотые ворота» из соломки, рушники, гобелены и керамика. С 1976 г. стал создаваться Белорус-

размясціліся 4 спартыўныя залы і стралковы цір.

У наступныя гады пашырэнне спартыўнай базы ў Мінску прыняло шырокамаштабны характар. У 1956–1957 гг. у раёне Паркавай магістралі (зараз праспект Пераможцаў) быў пабудаваны корпус «Працоўных рэзерваў» (зараз Дом фізкультуры). Побач з ім у 1966 г. ўзвялі Палац спорту на 4 тыс. месц. У 1967 г. пачаў сваю працу Рэспубліканскі воднаспартыўны камбінат з прапускной здольнасцю 2,5 тыс. чалавек за суткі. У 1970–1980 гг. здадзены ў эксплуатацыю такія вядомыя сталічныя спартыўныя збудаванні, як крыты каток «Юнацтва», Палац лёгкай атлетыкі ЧБВА, новы комплекс «Працоўных рэзерваў», Палац тэніса, Палац шахмат і шашак, яхтклуб. Значныя сродкі выдзяляліся на стварэнне ў наваколлі Мінска буйных спартыўных аб'ектаў па вядучых алімпійскіх відах спорту. З 1960 г. ў Ратамцы існаваў коннаспартыўны комплекс. Магутная лёгкаатлетычная база ў 1947 г. была заснавана ў Стайках, дзе адначасова магло трэніравацца да 860 спартсменаў па 24 спартыўных дысцыплінах. У 1974 г. спорткомплекс па зімовых відах спорту распачаў сваю працу ў Раўбічах. Усе спартыўныя аб'екты мелі добра развітую інфраструктуру і адпавядалі самым высокім міжнародным стандартам. Усяго ў 1970-я г. ў Мінску дзейнічалі 21 басейн, 19 лёгкаатлетычных стадыёнаў, 306 спортзалаў, 153 лыжныя базы, 141 стралковы цір, 114 футбольных палёў, 150 хакейных, 362 баскетбольныя і 668 валейбольных пляцовак.

Добрая матэрыяльна-спартыўная база Мінска не раз выкарыстоўвалася для арганізацыі спаборніцтваў самага высокага класа. Штогод тут праводзіўся адкрыты Кубак БССР па фехтаванні, міжнародныя спаборніцтвы па вольнай і класічнай барацьбе, боксе і лыжным спорце. У Мінску праходзілі чэмпіянаты свету і Еўропы па класічнай барацьбе, біятлоне, фехтаванні, самба, валейболе, мастацкай гімнастыцы.

Месцам напружаных спартыўных баталій быў стадыён «Дынама». Менавіта

ский музей народной архитектуры и быта, в состав которого вошли шедевры деревянного зодчества (церковь, мельница, корчма), а также городище «Менка», где по одной из версий и возник Минск.

Спорт. В советском обществе развитию спорта всегда уделялось значительное внимание, так как считалось, что физическое совершенствование является неотъемлемым компонентом гармоничного развития личности. Именно поэтому еще в годы войны 20 ноября 1943 г. в Москве был создан Комитет по делам физической культуры и спорта БССР, который должен был начать работу по возрождению отечественного спорта. Благодаря предпринятым мерам уже летом 1945 г. состоялась Всебелорусская спартакиада (80 тыс. спортсменов). Белорусские атлеты участвовали в первых послевоенных всесоюзных соревнованиях. Минчанин Б. Большаков завоевал золотые медали в конькобежном (1947, 1948) и велосипедном (1947, 1949) спорте.

Быстрому развитию спорта в Минске способствовало введение в строй ряда крупных спортивных сооружений. В 1947–1954 гг. проводилась реконструкция стадиона «Динамо». Стадион был рассчитан на 42,5 тыс. человек (после модернизации в начале 1980-х г. стал вмещать более 50 тыс.). Весь комплекс занял площадь в 12 гектаров. Здесь имелись площадки для волейбола и баскетбола, теннисные корты. Ежегодно этот главный спортивный объект Беларуси посещало до 1,5 млн. зрителей. Приспосабливались под спорткомплексы и уже существующие здания. Так, в 1951–1956 гг. иезуитский костел на площади Свободы был перестроен для нужд спортивного общества «Спартак». Здесь разместились 4 спортивных зала и стрелковый тир.

В последующие годы расширение спортивной базы в Минске приняло широкомасштабный характер. В 1956–1957 гг. в районе Парковой магистрали (ныне проспект Победителей) был построен корпус «Трудовых резервов» (теперь Дом физкультуры). Рядом с ним в 1966

тут гуляла галоўная футбольная каманда сталіцы «Спартак» (з 1962 – «Дынама»), якая ў 1982 г. стала чэмпіёнам СССР, а ў 1963 і 1983 гг. заваявала бронзавыя медалі. Сапраўднай падзеяй у гісторыі комплексу стала правядзенне на ім шэрагу папярэдніх і чвэрцьфінальных гульняў па футболе XXII Алімпіяды (1980). Тут рэгулярна праходзіў лёгкаатлетычны турнір памяці братоў Знаменскіх, а ў канцы 1970-х г. – матчы-сустрэчы зборных каманд СССР і ЗША па лёгкай атлетыцы.

Не менш значным у спартыўным жыцці Мінска быў Палац ЧБВА. У 1977 г. ў ім адбыўся чэмпіянат СССР па лёгкай атлетыцы. У яго сценах праводзілі свае хатнія матчы ў рамках чэмпіянату СССР мінскія каманды па баскетболе і гандболе. Гандбольны клуб СКА пад кіраўніцтвам С. Мірановіча ў 1981, 1984—1986, 1988—1990 гг. станавіўся чэмпіёнам краіны; у 1980—1982 гг. атрымліваў Кубак СССР; у 1983 і 1986 гг. выйграваў Кубак кубкаў; у 1987, 1989 і 1990 гг. заваёўваў Кубак еўрапейскіх чэмпіёнаў, а ў 1989 г. і Суперкубак.

У спартыўным жыцці БССР Мінск трывала займаў лідзіруючае месца. Гэта тлумачылася добрай вучэбна-матэрыяльнай базай і запрашэннем сюды лепшых савецкіх трэнераў. Ужо на першую Спартакіяду народаў СССР (1956) у складзе беларускай зборнай адправіліся 267 мінчан (з 350). Аб важнай ролі Мінска сведчыць і той факт, што перад Алімпійскімі гульнямі ў Манрэалі (1970) менавіта тут трэніраваліся савецкія зборныя па спартыўнай гімнастыцы, стралковым спорце, фехтаванні, вольнай і класічнай барацьбе, дзюдо, стральбе з лука, конным спорце. На гэтай алімпіядзе Мінск прадстаўлялі 17 спартсменаў, было заваявана 12 медалёў, з іх 5 залатых.

Цалкам правамоцным было і тое, што, зыходзячы з вынікаў чэмпіянатаў свету, Еўропы і алімпіяд, у 10-й пяцігодцы Мінск заняў 2-е пасля Масквы месца сярод гарадоў СССР (заваявана 28 залатых, 19 сярэбраных і 18 бронзавых медалёў). Паспяхова выступалі сталічныя спартсмены і ў далейшым. На VII і VIII г. был возведен Дворец спорта на 4 тыс. мест. В 1967 г. начал свою работу Республиканский водноспортивный комбинат с пропускной способностью 2,5 тыс. человек в сутки. В 1970—1980 гг. сданы в эксплуатацию такие известные столичные спортивные сооружения, как крытый каток «Юность», Дворец легкой атлетики КБВО, новый комплекс «Трудовых резервов», Дворец тенниса, Дворец шахмат и шашек, яхтклуб. Большие средства выделялись на создание в окрестностях Минска крупных спортивных объектов по ведущим олимпийским видам спорта. С 1960 г. в Ратомке существует конноспортивный комплекс. Мощная легкоатлетическая база еще в 1947 г. была основана в Стайках, где одновременно могло тренироваться до 860 спортсменов по 24 видам спорта. В 1974 г. спорткомплекс по зимним видам спорта начал свою работу в Раубичах. Все спортивные объекты имели хорошо развитую инфраструктуру и соответствовали самым высоким международным стандартам. Всего в 1970-е г. в Минске действовали 21 бассейн, 19 легкоатлетических стадионов, 306 спортзалов, 153 лыжные базы, 141 стрелковый тир, 114 футбольных полей, 150 хоккейных, 362 баскетбольные и 668 волейбольных площадок.

Хорошая материально-спортивная база Минска не раз использовалась для организации соревнований самого высокого класса. Ежегодно здесь проводился открытый Кубок БССР по фехтованию, международные соревнования по вольной и классической борьбе, боксу и лыжному спорту. В Минске проходили чемпионаты мира и Европы по классической борьбе, биатлону, фехтованию, самбо, волейболу, художественной гимнастике.

Местом напряженных спортивных баталий был стадион «Динамо». Именно здесь играла главная футбольная команда столицы «Спартак» (с 1962 – «Динамо»), которая в 1982 г. стала чемпионом СССР, а в 1963 и 1983 гг. завоевывала бронзовые медали. Настоящим событием в истории комплекса стало проведение здесь ряда предварительных

Спартакіядах народаў СССР (1979, 1983) Мінск заняў 1-е месца ў краіне. Атлеты, якія яго прадстаўлялі, у 1983 г. заваявалі 39 з 68 медалёў беларускай зборнай.

Падобныя стаиоўчыя вынікі шмат у чым тлумачыліся тым, што сталіца БССР стала адным з вядучых цэнтраў краіны па выхаванні таленавітай моладзі, дзе

Сустрэча генеральнага сакратара ААН Д.Хамаршэльда ў Мінскім аэрапорце. Чэрвень 1956 г.

Встреча Генерального секретаря ООН Д.Хаммаршельда в Минском аэропорту. Июнь 1956 г.

The meeting of the UN General Secretary D.Hammarshald at the Minsk airport. June 1956.

побач з мясцовымі ўраджэнцамі спартыўныя азы спасцігалі прадстаўнікі практычна ўсіх рэспублік СССР. У каицы 1970-х г. у Мінску пражывалі 9 алімпійскіх чэмпіёнаў, 33 чэмпіёны свету, а таксама 21 чэмпіён Еўропы. Сярод иайболыш вядомых спартсменаў, чыё жыццё было звязана з Мінскам, 4-разовыя алімпійскія чэмпіёны А.Бялова (фехтаванне), В.Корбут (спартыўная гімнастыка); 3-разовыя алімпійскія чэмпіёиы А.Мядведзь (вольная барацьба), У. Парфяновіч (грэбля), Т. Самусенка, В.Сідзяк (абодва ў фехтаванні), С.Багінская (спартыўиая гімнастыка); алімпійскія чэмпіёны І. Ядэшка (баскетбол), У.Камінскі (веласпорт), и четвертьфинальных игр по футболу XXII Олимпиады (1980). Здесь регулярно проходил легкоатлетический турнир памяти братьев Знаменских, а в конце 1970-х г. – матчи-встречи сборных команд СССР и США по легкой атлетике.

Не менее значимым в спортивной жизни Минска был Дворец КБВО. В 1977 г. здесь состоялся чемпионат СССР по легкой атлетике. В его стенах проводили свои домашние матчи в рамках чемпионата СССР минские команды по баскетболу и гандболу. Гандбольный клуб СКА под руководством С.Мироновича в 1981, 1984–1986, 1988–1990 гг. становился чемпионом страиы; в 1980–1982 гг. был обладателем Кубка СССР; в 1983 и 1986 гг. выигрывал Кубок кубков; в 1987, 1989 и 1990 гг. завоевывал Кубок европейских чемпионов, а в 1989 г. и Суперкубок.

В спортивной жизни БССР Минск прочно занимал лидирующее место. Это объяснялось хорошей учебно-материальной базой и приглашеиием сюда лучших советских тренеров. Уже на первую Спартакиаду народов СССР (1956) в составе белорусской сборной отправились 267 минчан (из 350). О важной роли Минска свидетельствует и тот факт, что перед XXI Олимпиадой в Монреале (1976) именно здесь тренировались советские сборные по спортнвной гимнастике, стрелковому спорту, фехтованию, вольной и классической борьбе, дзюдо, стрельбе из лука, конному спорту. На этой Олимпиаде Минск представляли 17 спортсменов, было завоевано 12 медалей, из них 5 золотых.

Вполне закономериым является и тот факт, что, исходя из результатов чемпионатов мира, Европы и Олимпиад, по итогам 10-й пятилетки Минск занял 2-е место после Москвы среди городов СССР (завоевано 28 золотых, 19 серебряных и 18 бронзовых медалей). Успешно выступали столичные спортсмены и в дальнейшем. На VII и VIII Спартакиадах народов СССР (1979, 1983) Мииск заиял 1-е место в стране. Представлявшие его атлеты в 1983 г. завоевали 39 из 68 медалей белорусской сборной.

А.Караваеў (класічная барацьба), Р. Клім (лёгкая атлетыка), В.Шарый (цяжкая атлетыка). Значных поспехаў таксама дасягнулі 8-разовая чэмпіёнка свету па шашках З. Голубева, 3-разовы чэмпіён свету ў канькабежным спорце І.Жалязоўскі, 2-разовы чэмпіён па біятлоне Ю.Калмакоў, шматразовая пераможца тэнісных турніраў «Вялікага шлема» Н.Зверава, неаднаразовая чэмпіёнка Еўропы ў бегу М.Іткіна і г. д.

Культурнае жыццё Мінска ў 1945—1990 гг. выйшла на якасна новы і больш высокі ўзровень развіцця. Менавіта ў гэты час сфарміравалася сучаснае аблічча сталіцы, пачалі дзейнічаць дзесяткі новых навучальных і навуковых устаноў, а айчынныя вучоныя, пісьменнікі, кампазітары, мастакі і спартсмены праслвавілі свой горад на ўсіх кантынентах зямнога шара.

3. ГРАМАДСКА-ПАЛІТЫЧНАЕ ЖЫЦЦЁ ГОРАДА

Аднаўленне грамадска-палітычнага жыцця сталіцы. Пасля вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў стала адраджацца грамадска-палітычнае жыццё сталіцы. Наладжвалася функцыянаванне партыйных і савецкіх органаў. Аднаўлялі сваю дзейнасць камсамол, прафсаюзы і іншыя грамадскія аб'яднанні.

У Мінску, як і па ўсёй краіне, ажыццяўляўся масавы прыём у члены партыі. Толькі за чатыры месяцы 1944 г. колькасць камуністаў у горадзе вырасла з 300 да 4000 чалавек. У 1948 г. гарадская партарганізацыя налічвала ўжо 15 404 чалавекі, што на 41% перавышала яе даваенную колькасць.

У верасні 1944 г. адбылася першая пасляваенная сесія Мінскага гарадскога савета дэпутатаў працоўных. 11 студзеня 1948 г. былі праведзены выбары ў мясцовыя саветы. Кадравы састаў органаў гарадской і раённых у горадзе ўлад у значнай ступені фарміраваўся з былых камандзіраў Чырвонай Арміі, партызанскіх фарміраванняў.

Столь положительные результаты во многом объяснялись тем, что столица БССР стала одним из ведущих центров страны по воспитанию талантливой молодежи, где наряду с местными уроженцами спортивные азы постигали представители практически всех республик СССР. К концу 1970-х г. в Минске проживали 9 олимпийских чемпионов, 33 чемпиона мира, а также 21 чемпион Европы. Среди наиболее известных спортсменов, чья жизнь была связана с Минском, необходимо отметить 4-кратных олимпийских чемпионов Е.Белову (фехтование), О.Корбут (спортивная гимнастика); 3-кратных олимпийских чемпионов А.Медведя (вольная борьба), В.Парфеновича (гребля), Т.Самусенко, В.Сидяка (оба в фехтовании), С.Богинскую (спортивная гимнастика); олимпийских чемпионов И.Едешко (баскетбол), В.Каминского (велоспорт), О.Караваева (классическая борьба), Р.Клима (легкая атлетика), В.Шария (тяжелая атлетика). Значительных успехов также достигли 8-кратная чемпионка мира по шашкам З.Голубева, 3-кратный чемпион мира в конькобежном спорте И.Железовский, 2-кратный чемпион мира по биатлону Ю.Колмаков, многократная победительница теннисных турниров «Большого шлема» Н.Зверева, неоднократная чемпионка Европы в беге М.Иткина и др.

Культурная жизнь Минска в 1945—1990 гг. вышла на качественно новый и более высокий уровень развития. Именно в это время сформировался современный облик столицы, стали действовать десятки новых учебных и научных учреждений, а отечественные ученые, писатели, композиторы, художники и спортсмены прославили свой город на всех континентах земного шара.

3. ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ ЖИЗНЬ ГОРОДА

Восстановление общественно-политической жизни столицы. После освобождения Минска от немецко-фашистских захватчиков стала возрождаться об-

Асноўнай праблемай у дзейнасці партыйных і савецкіх органаў у пасляваенныя гады было аднаўленне горада і адраджэнне грамадскага жыцця. На рашэнне гэтай праблемы мабілізоўвалася ўсё дарослае насельніцтва.

Адной з важнейшых задач, якія ставілі перад сабой гарком і раённыя камітэты партыі ў наладжванні грамадска-палітычнага жыцця горада, была арганізацыя ідэйна-палітычнага выхавання, адукацыі і асветы камуністаў і беспартыйных. З мэтай ідэйна-палітычнай падрыхтоўкі партыйных кіраўнікоў і савецкіх работнікаў быў створаны універсітэт марксізму-ленінізму, функцыянавалі спецыяльныя курсы. Для больш масавай прапаганды і агітацыі ў 1947 г. ў Мінску было заснавана Рэспубліканскае таварыства па распаўсюджванні палітычных і навуковых ведаў.

У Мінску, як і ва ўсёй рэспубліцы, фарміраваліся і лакальныя сістэмы марксісцка-ленінскай адукацыі. У гэтыя сістэмы ўваходзілі палітычныя школы, гурткі па вывучэнні гісторыі камуністычнай партыі, вячэрнія універсітэты марксізму-ленінізму, тэарэтычныя семінары для партыйнага і савецкага актыву, якія ствараліся пры райкомах партыі. На прадпрыемствах, ва ўстановах і ў арганізацыях функцыянавалі агітацыйныя калектывы.

Мірны час у грамадскай і індывідуальнай палітычнай свядомасці мінчан успрымаўся неадназначна. З аднаго боку — радасць ад перамогі, захавання жыцця, сустрэч з салдатамі, якія вярталіся з вайны, вязнямі фашысцкіх лагераў, людзьмі, якія былі адпраўлены на работы ў Германію, надзея на лепшую будучыню. Гэта радасць перажывалася эмацыянальна не толькі індывідуальна, у зносінах з роднымі, сябрамі, таварышамі па службе, але і праяўлялася на мітынгах, сходах, святочных урачыстасцях. З другога боку, многія мінчане перажывалі горыч ад страты блізкіх людзей, пакуты ад разрухі, расчараванне ад нязджзейсненых надзей.

У пачатку 1950-х г. функцыянаванне савецкай палітычнай сістэмы было поўщественно-политическая жизнь столицы. Налаживалось функционирование партийных и советских органов. Возобновляли свою деятельность комсомол, профсоюзы и другие общественные объединения.

В Минске, как и по всей стране, осуществлялся массовый прием в члены партии. Только за четыре месяца 1944 г. число коммунистов в городе выросло с 300 до 4000 человек. В 1948 г. городская парторганизация насчитывала уже 15 404 человека, что на 41% превышало ее довоенную численность.

В сентябре 1944 г. состоялась первая послевоенная сессия Минского городского совета депутатов трудящихся. 11 января 1948 г. были проведены выборы в местные советы. Кадровый состав органов городской и районных в городе властей в значительной степени формировался из бывших командиров Красной Армии, партизанских формирований.

Основной проблемой в деятельности партийных и советских органов в послевоенные годы было восстановление города и возрождение общественной жизни. На решение этой проблемы мобилизовывалось все взрослое население.

Одной из важнейших задач, которые ставили перед собой горком и районные комитеты партии в налаживании общественно-политической жизни города, была организация идейно-политического воспитания, образования и просвещения коммунистов и беспартийных. С целью идейно-политической подготовки партийных руководителей и советских работников был создан университет марксизма-ленинизма, функционировали специальные курсы. Для более массовой пропаганды и агитации в 1947 г. в Минске было учреждено Республиканское общество по распространению политических и научных знаний.

В Минске, как и во всей республике, формировались и локальные системы марксистско-ленинского образования. В эти системы входили политические школы, кружки по изучению истории коммунистической партии, вечерние

насцю аднаўлена, наладзілася і грамадска-палітычнае жыццё сталіцы.

Гарадскія і раённыя органы ўлады. У грамадска-палітычным жыцці сталіцы знаходзілі адлюстраванне працэсы, характэрныя для ўсёй краіны.

Палітычная і дзяржаўная ўлада ў Мінску ажыццяўлялася трыма палітыка-дзяржаўнымі інстытутамі: гарадскім камітэтам Камуністычнай партыі Беларусі, гарадскім саветам народных дэпутатаў і выканаўчым камітэтам гарсавета. Усе гэтыя інстытуты мелі тэрытарыяльныя падраздзяленні адпаведна тэрытарыяльна-адміністрацыйнаму падзелу сталіцы, якое мянялася з развіццём горада і ў пошуку аптымальнага кіравання яго інфраструктурай. Калі ў 1940-я г. ў Мінску мелася тры раёны: Варашылаўскі (з 2 лістапада 1961 г. Савецкі), Кагановіцкі (з 20 ліпеня 1957 г. Кастрычніцкі) і Сталінскі (з 2 лістапада 1961 г. Заводскі), то ў 1980-я г. налічвалася ўжо 9 раёнаў: Заводскі, Ленінскі, Маскоўскі, Кастрычніцкі, Партызанскі, Першамайскі, Савецкі, Фрунзенскі і Цэнтральны.

Галоўную ролю ў сацыяльна-палітычным жыцці Мінска адыгрывалі партыйныя органы на чале з гарадскім камітэтам партыі. У разглядаемы перыяд яго ўзначальвалі: В.І.Казлоў (1944—1948), Я.І.Бугаёў (1948), В.Я.Чарнышоў (1948—1950), К.Т.Мазураў (1950), І.Д Варвашэня (1950—1957), А.Д.Рудак (1957—1960), А.Б.Насілоўскі (1960—1962), Л.П.Мятліцкі (1965—1967), В.І.Шарапаў (1967—1972), М.М.Слюнькоў (1972—1974), В.А.Ляпёшкін (1974—1977), Г.Г. Барташэвіч (1977—1983), Г.С.Таразевіч (1983—1985), В.А.Пячэннікаў (1985—1986), В.Г.Галко (1986—1990), М.І.Місуна (1990—1991).

Кіраўніцтва гаркома і райкомаў распаўсюджвалася на ўсе бакі грамадскага жыцця горада. Шматаспектнасць іх дзейнасці знайшла сваё адлюстраванне і ў арганізацыйнай структуры. Апрача ўласна партыйных аддзелаў арганізацыйнага і агульнага ў іх меліся аддзелы прапаганды і агітацыі, прамыслова-транспартны, адміністрацыйных органаў, будаўніцтва

университеты марксизма-ленинизма, теоретические семинары для партийного и советского актива, создаваемые при райкомах партии. На предприятиях, учреждениях и в организациях функционировали агитационные коллективы.

Мирное время в общественном и индивидуальном политическом сознании минчан воспринималось неоднозначно. С одной стороны — радость от победы, сохранения жизни, встреч возвращающихся с войны солдат, узников фашистских лагерей, людей, угнанных на работы в Германию, надежды на лучшее будущее. Эта радость переживалась эмоционально не только индивидуально, в общении с родственниками, друзьями, сослуживцами, но и проявлялась на митингах, собраниях, праздничных торжествах. С другой стороны — многие минчане переживали горечь от потерь близких людей, страдания от разрухи, разочарование от несбывшихся надежд.

В начале 1950-х г. функционирование советской политической системы было полностью восстановлено, наладилась и общественно-политическая жизнь столицы.

Городские и районные органы власти. В общественно-политической жизни столицы находили отражение процессы, характерные для всей советской политической системы.

Политическая и государственная власть в Минске осуществлялась тремя политико-государственными институтами: городским комитетом Коммунистической партии Беларуси, городским советом народных депутатов и исполнительным комитетом горсовета. Все эти институты имели территориальные подразделения соответственно территориально-административному делению столицы, которое изменялось с развитием города и в поиске оптимального управления его инфраструктурой. Если в 1940-е г. в Минске имелись три района: Ворошиловский (со 2 ноября 1961 г. Советский), Кагановичский (с 20 июля 1957 г. Октябрьский) и Сталинский (со 2 ноября 1961 г. Заводской), то в 1980-е г.

і гарадской гаспадаркі, навукі і навучальных устаноў, гандлю і грамадскага харчавання. Вызначальная роля партыйных органаў у грамадска-палітычным жыцці горада была абумоўлена тым месцам, якое займала КПСС у палітычнай сістэме, яе магчымасцю кіраўніцтва ўсімі іншымі палітычнымі і грамадскімі інстытутамі, уплыву на падбор і расстаноўку

Група ўдзельнікаў семінара ААН «Сацыяльныя аспекты індустрыялізацыі» каля будынка Мінскага гарадскога Савета. Жнівень 1964 г.

Группа участников семинара ООН «Социальные аспекты индустриализации» у здания Минского городского Совета. Август 1964 г.

The group of the UN panel «Social aspects of industrialization» participants near the Minsk city council building. August 1964.

кадраў не толькі ў іх, але і ў народнагаспадарчых структурах.

У ідэйна-палітычным уздзеянні на свядомасць мінчан выкарыстоўваліся разнастайныя сродкі масавай інфармацыі: перыядычны друк, радыё, тэлебачанне. Так, побач з саюзнымі і рэспубліканскімі перыядычнымі выданнямі ў Мінску выходзілі газеты абласнога і мясцовага значэння «Мінская праўда», «Вячэрні Мінск», «Добры вечар».

Многія камуністы абавязаны былі весці палітычную і ідэйна-выхаваўчую работу, будучы кіраўнікамі розных рангаў, выконваючы грамадскія даручэнні ў

насчитывалось уже 9 районов: Заводской, Ленинский, Московский, Октябрьский, Партизанский, Первомайский, Советский, Фрунзенский и Центральный.

Главную роль в социально-политической жизни Минска играли партийные органы во главе с городским комитетом партии. В рассматриваемый период его возглавляли В.И. Козлов (1944–1948), Е.И.Бугаев (1948), В.Е.Чернышев (1948–1950), К.Т.Мазуров (1950), И.Д.Варвашеня (1950–1957), А.Д. Рудак (1957–1960), А.Б.Носиловский (1960–1962), Л.П.Метлицкий (1965–1967), В.И.Шарапов (1967–1972), Н.Н.Слюньков (1972–1974), В.А.Лепешкин (1974–1977), Г.Г.Бартошевич (1977–1983), Г.С.Таразевич (1983–1985), В.А.Печенников (1985–1986), В.Г.Галко (1986–1990), М.И. Мисуно (1990–1991).

Руководство горкома и райкомов партии распространялось на все стороны общественной жизни города. Многоаспектность их деятельности нашла свое отражение и в организационной структуре. Помимо собственно партийных отделов организационного и общего в них имелись отдел пропаганды и агитации, промышленно-транспортный, административных органов, строительства и городского хозяйства, науки и учебных заведений, торговли и общественного питания. Определяющая роль партийных органов в общественно-политической жизни города была обусловлена тем местом, которое занимала КПСС в политической системе, ее возможностью руководства всеми другими политическими и общественными институтами, влияния на подбор и расстановку кадров не только в них, но и в народнохозяйственных структурах.

В идейно-политическом воздействии на сознание и поведение минчан использовались различные средства массовой информации: периодическая печать, радио, телевидение. Так, наряду с союзными и республиканскими периодическими изданиями в Минске выходили газеты областного и местного значения «Мінская праўда», «Вечерний Минск», «Добры вечар».

іншых грамадскіх арганізацыях, выкладаючы грамадскія дысцыпліны ў навучальных установах, з'яўляючыся выхавацелямі ў інтэрнатах, прапагандыстамі, агітатарамі, лектарамі. Так, у 1960 г. ў горадзе налічвалася 17 355 агітатараў, якія былі аб'яднаны ў 853 агіткалектывы. Лектарамі партыйных камітэтаў, членамі гарадскога таварыства па распаўсюджванні палітычных і навуковых ведаў за 5 месяцаў гэтага года ў горадзе было прачытана больш як 4 тыс. лекцый.

Абсалютную большасць юнакоў і дзяўчат аб'ядноўваў у сваіх радах камсамол. Яму адводзілася значная роля ў мабілізацыі моладзі на рашэнне гаспадарчых, сацыяльных і культурных задач.

Партыйныя і камсамольскія органы ўсіх узроўняў, пачынаючы з гаркомаў і заканчваючы пярвічнымі арганізацыямі прадпрыемстваў і ўстаноў Мінска, імкнуліся залучыць моладзь у разнастайныя грамадскія рухі, у прыватнасці ў сацыялістычнае спаборніцтва за датэрміновае выкананне пяцігадовых планаў, за павышэнне прадукцыйнасці працы і якасці прадукцыі, эканомію і беражлівасць, тэхнічную творчасць. Юнакі і дзяўчаты прыцягваліся да грамадска-палітычнай дзейнасці, камсамольскай вучобы.

У 1960-я г. ў грамадскім жыцці Мінска прыкметна павысілася роля саветаў народных дэпутатаў. Было легітымізавана права запытаў дэпутатаў да кіраўнікоў выканаўчых органаў, устаноў, арганізацый і прадпрыемстваў, заканадаўча замацавана права недатыкальнасці дэпутатаў мясцовых саветаў.

Галоўную ролю ў арганізацыі і функцыянаванні савецкай улады ў сталіцы адыгрываў Мінскі гарадскі савет народных дэпутатаў. Ён выбіраўся на аснове ўсеагульнага, роўнага выбарчага права пры тайным галасаванні тэрмінам на 2,5 года. Дэпутатамі мясцовых саветаў маглі стаць грамадзяне, якія дасягнулі 18 гадоў. Выбары праходзілі на безальтэрнатыўнай аснове пры адабрэнні кандыдатаў у дэпутаты партыйнымі органамі. Так, у 1982 г. ў склад гарсавета было выбрана 500 дэпутатаў, у ліку якіх 62% рабочых, 49,9%

Многие коммунисты вели политическую и идейно-воспитательную работу, будучи руководителями различных рангов, выполняя общественные поручения в других общественных организациях, преподавая общественные дисциплины в учебных заведениях, являясь воспитателями в общежитиях, пропагандистами, агитаторами, лекторами. Так, в 1960 г. в городе насчитывалось 17 355 агитаторов, объединенных в 853 агитколлектива. Лекторами партийных комитетов, членами городского общества по распространению политических и научных знаний за 5 месяцев этого года в городе было прочитано свыше 4 тыс. лекций.

Абсолютное большинство юношей и девушек объединял в своих рядах комсомол. Ему отводилась значительная роль в мобилизации молодежи на решение выдвигаемых партией хозяйственных, социальных и культурных задач.

Партийные и комсомольские органы всех уровней, начиная с горкомов и заканчивая первичными организациями предприятий и учреждений Минска, стремились вовлечь молодежь в различные общественные движения, в частности в социалистическое соревнование за досрочное выполнение пятилетних планов, за повышение производительности труда и качество продукции, экономию и бережливость, техническое творчество. Юноши и девушки привлекались к общественно-политической деятельности, комсомольской учебе.

В 1960-е г. в общественной жизни Минска заметно повысилась роль советов народных депутатов. Было легитимизовано право запросов депутатов к руководителям исполнительных органов, учреждений, организаций и предприятий, законодательно закреплено право неприкосновенности депутатов местных советов.

Главную роль в организации и функционировании советской власти в столице играл Минский городской совет народных депутатов. Он избирался на основе всеобщего, равного избирательного права при тайном голосовании сроком на

жанчын, 44,4% членаў і кандыдатаў у члены КПСС, 26,4% членаў камсамола.

У паўнамоцтвы гарсавета і раённых саветаў народных дэпутатаў уваходзіла рашэнне ўсіх пытанняў сацыяльна-эканамічнага, грамадска-палітычнага і культурнага жыцця горада і яго раёнаў. На сесіях гарсавета зацвярджаліся планы сацыяльна-эканамічнага развіцця, мясцовы бюджэт і справаздачы аб яго рэалізацыі, разглядаліся праблемы і шляхі паляпшэння жыллёвага будаўніцтва, якасці медыцынскага, гандлёвага, культурнага, бытавога абслугоўвання жыхароў сталіцы, арганізацыі грамадскага харчавання, аховы грамадскага парадку, рэалізацыя наказаў выбаршчыкаў і іншыя пытанні. У іх ліку былі і пытанні грамадска-палітычнага характару, у прыватнасці наладжванне культурна-палітычнай, ідэйна-выхаваўчай работы з насельніцтвам.

Для кіраўніцтва канкрэтнымі бакамі гаспадарчага, сацыяльнага і культурнага будаўніцтва з дэпутатаў ствараліся пастаянныя камісіі. Так, у 1971 г. ў саветах горада функцыянавалі 126 пастаянных камісій, у якіх працавалі 2052 дэпутаты, што складала больш за 93% усіх дэпутатаў горада. Члены камісій удзельнічалі ў падрыхтоўцы да сесій саветаў 78 пытанняў. Пры гарсавеце ў 1971 г. працавалі 15 дэпутацкіх камісій. У 1982 г. іх было ўжо 19 (мандатная; планава-бюджэтная; па прамысловасці, траспарце і сувязі; па будаўніцтве; па народнай адукацыі; па культуры; па справах моладзі; па ахове здароўя і сацыяльным забеспячэнні; па гандлі і грамадскім харчаванні; па бытавым абслугоўванні насельніцтва; па жыллёвай гаспадарцы; па камунальнай гаспадарцы і добраўпарадкаванні; па сацыялістычнай законнасці і ахове грамадскага парадку; па ахове прыроды; па фізкультуры і спорце; па пытаннях працы і быту жанчын, ахове мацярынства і дзяцінства; па навуцы і ўкараненні навукова-тэхнічнага прагрэсу ў вытворчасць; па таварах народнага спажывання).

Многія дэпутаты падтрымлівалі трывалыя сувязі з выбаршчыкамі. Яны ажыццяўлялі прыём па асабістых пытаннях, 2,5 года. Депутатами местных советов могли стать граждане, достигшие возраста 18 лет. Выборы проходили на безальтернативной основе при одобрении кандидатов в депутаты партийными органами. Так, в 1982 г. в состав горсовета было избрано 500 депутатов, в числе которых 62% рабочих, 49,9% женщин, 44,4% членов и кандидатов в члены КПСС, 26,4% членов ВЛКСМ.

В полномочия горсовета и районных советов народных депутатов входило решение всех вопросов социально-экономической, общественно-политической и культурной жизни города и его районов. На сессиях горсовета утверждались планы социально-экономического развития, местный бюджет и отчеты о его реализации, рассматривались проблемы и пути улучшения жилищного строительства, качества медицинского, торгового, культурного, бытового обслуживания жителей столицы, организации общественного питания, охраны общественного порядка, реализация наказов избирателей и другие вопросы. В их числе были и вопросы общественно-политического характера, в частности, налаживания культурно-политической, идейно-воспитательной работы с населением.

Для руководства конкретными сторонами хозяйственного, социального и культурного строительства из депутатов создавались постоянные комиссии. Так, в 1971 г. в советах города функционировали 126 постоянных комиссий, в которых работали 2052 депутата, что составляло более 93% всех депутатов города. Члены комиссий участвовали в подготовке к сессиям советов 78 вопросов. При горсовете в 1971 г. работали 15 депутатских комиссий. В 1982 г. их было уже 19 (мандатная; планово-бюджетная; по промышленности; транспорту и связи; по строительству; по народному образованию; по культуре; по делам молодежи; по здравоохранению и социальному обеспечению; по торговле и общественному питанию; по бытовому обслуживанию населения; по жилищному хозяйству; по коммунальному хозяйству и

арганізоўвалі сустрэчы з імі ў розных аўдыторыях, правяралі скаргі, выконвалі іх наказы.

Асноўную арганізацыйную работу па рашэнні гарадскіх праблем, рэалізацыі рашэнняў гарсавета і райсаветаў праводзілі выканаўчыя камітэты, якія выбіраліся з ліку дэпутатаў на першых пасяджэннях савета кожнага склікання. Так, у 1982 г. гарвыканком складаўся са старшыні, першага намесніка, 6 намеснікаў старшыні, сакратара, 8 членаў. У выканкоме функцыянавалі 29 аддзелаў і ўпраўленняў. У перыяд з 1945 па 1990 гг. старшынямі Мінгарвыканкома былі К.І. Бударын (1944– жнівень 1945), І.П.Паромчык (жнівень 1945 – красавік 1946), К.Н.Длугашэўскі (красавік 1946 – студзень 1955), В.І.Шарапаў (сакавік 1955 – студзень 1967), М.В.Кавалёў (студзень 1967 – студзень 1977), Г.Г.Барташэвіч (студзень 1977 – чэрвень 1977), С.М.Лукашэвіч (чэрвень 1977 – студзень 1980), Г.С.Таразевіч (студзень 1980 – чэрвень 1983), В.А.Пячэннікаў (жнівень1983 – снежань 1985), В.І.Міхасёў (снежань 1985 – май 1990).

Выканкомы не толькі рэалізоўвалі рашэнні саветаў, але і ўплывалі на іх дзейнасць: склікалі сесіі, рыхтавалі пастановы, каардынавалі работу пастаянных камісій, выконвалі наказы выбаршчыкаў і аказвалі іншую разнастайную дапамогу ў рэалізацыі паўнамоцтваў дэпутатаў.

Грамадскае самакіраванне. У рашэнні сацыяльна-эканамічных і культурных праблем горада разам з партыйнымі і савецкімі органамі ўдзельнічаў вялікі атрад грамадскасці. Важнейшай формай масавай дзейнасці мінчан з'яўляўся ўдзел у рабоце органаў мясцовага самакіравання. Так, у 1964 г. ў Мінску налічвалася 5476 грамадскіх самадзейных арганізацый, якія аб'ядноўвалі 54 361 чалавека. У ліку гэтых арганізацый 12 пазаштатных аддзелаў выканкомаў саветаў, 26 грамадскіх саветаў пры аддзелах і ўпраўленнях выканкомаў, 2620 пазаштатных інспектараў і інструктараў. У горадзе дзейнічалі 133 дамавыя камітэты, 1 камітэт за камуністычны быт, 272 бацькоўскія камітэты ў школах і дашкольных ус-

благоустройству; по социалистической законности и охране общественного порядка; по охране природы; по физкультуре и спорту; по вопросам труда и быта женщин, охране материнства и детства; по науке и внедрению научно-технического прогресса в производство; по товарам народного потребления).

Многие депутаты поддерживали тесные связи с избирателями. Они осуществляли прием по личным вопросам, организовывали встречи с ними в различных аудиториях, проверяли жалобы, исполняли их наказы.

Основную организационную работу по решению городских проблем, реализации решений горсовета и райсоветов выполняли исполнительные комитеты, которые избирались из числа депутатов на первых заседаниях совета каждого созыва. Так, в 1982 г. горисполком состоял из председателя, первого заместителя, 6 заместителей председателя, секретаря, 8 членов. В исполкоме функционировали 29 отделов и управлений. В период с 1945 по 1990 гг. председателями Мингорисполкома были К.И. Бударин (1944 — август 1945), И.П. Паромчик (август 1945 — апрель 1946), К.Н. Длугошевский (апрель 1946 — январь 1955), В.И. Шарапов (март 1955 — январь 1968), М.В. Ковалев (январь 1968 — январь 1977), Г.Г. Бартошевич (январь 1977 — июнь 1977), С.М. Лукашевич (июнь 1977 — январь 1980), Г.С.Таразевич (январь 1980 — август 1983). В.А.Печенников (август 1983 — декабрь 1985), В.И. Михасев (декабрь 1985 — май 1990).

Исполкомы не только реализовывали решения советов, но и влияли на их деятельность: созывали их сессии, готовили постановления, координировали работу постоянных комиссий, выполняли наказы избирателей и оказывали иную разнообразную помощь в реализации полномочий депутатов.

Общественное самоуправление. В решении социально-экономических и культурных проблем города наряду с партийными и советскими органами участвовал большой отряд общественности.

тановах, 377 дабравольных дружын па ахове грамадскага парадку, 415 таварыскіх судоў, 2060 груп і пастоў садзейнічання партдзяржкантролю, 96 жаночых саветаў, 28 саветаў пры медыцынскіх установах і г.д.

Адным з кірункаў дзейнасці органаў грамадскага самакіравання была арганізацыя спаборніцтва за званне «дом камуністычнага быту». Жыхары такіх дамоў сур'ёзна ставіліся да гэтага спаборніцтва і наладжвалі патрэбны парадак на лесвічных клетках, у падвалах, двары. У такіх дамах фарміраваліся добрыя суседскія, калектывісцкія адносіны паміж жыхарамі.

Удзел мінчан у грамадска-палітычным жыцці горада. Найбольш распаўсюджанымі формамі ўдзелу мінчан у грамадска-палітычнай дзейнасці з'яўлялася рэалізацыя функцый кіраўнікоў і членаў кіраўніцкіх органаў грамадскіх арганізацый і аб'яднанняў, выкананне пастаянных і часовых грамадскіх даручэнняў, удзел у грамадска-палітычных мерапрыемствах (сходах, мітынгах, дэманстрацыях, выбарах дэпутатаў прадстаўнічых дзяржаўных органаў і г.д.).

Матывы ўдзелу мінчан у грамадска-палітычнай дзейнасці былі разнастайнымі. Большасць гараджан удзельнічала ў ёй у сілу патрэбы ў гэтай дзейнасці, свядома, добраахвотна, шчыра верыўшы ў тое, што яна прыносіць карысць грамадству. Матывамі з'яўляліся і сіла прыкладу, удзел паводле прынцыпу «так робяць многія – трэба і мне».

Значная колькасць грамадскіх актывістаў сумяшчалі грамадскую дзейнасць з выкананнем службовых абавязкаў. Паводле даных сацыялагічнага даследавання, праведзенага ў Мінску ў 1971–1972 гг., 6% мінчан займаліся грамадскай працай і ў вольны час.

Сацыялагічнае даследаванне, праведзенае ў канцы 1980-х г. у асяроддзі гарадскога насельніцтва рэспублікі, у т.л. жыхароў Мінска, паказала, што ўзровень грамадска-палітычнай актыўнасці гараджан у першую чаргу залежаў ад партыйнай прыналежнасці рэспандэнтаў. У той ці іншай ступені ў грамадскай рабоце

Важнейшей формой массовой общественной деятельности минчан являлось участие в работе органов местного самоуправления. Так, в 1964 г. в Минске насчитывалось 5476 общественных самодеятельных организаций, объединяющих 54 361 человека. В числе этих организаций 12 внештатных отделов исполкомов советов, 26 общественных советов при отделах и управлениях исполкомов, 2620 внештатных инспекторов и инструкторов. В городе насчитывались 133 домовых комитета, 1 комитет за коммунистический быт, 272 родительских комитета в школах и дошкольных учреждениях, 377 добровольных дружин по охране общественного порядка, 415 товарищеских судов, 2060 групп и постов содействия партгосконтролю, 96 женских советов, 28 советов при медицинских учреждениях и т.д.

Одним из направлений деятельности органов общественного самоуправления была организация соревнования за звание «дом коммунистического быта». Жильцы таких домов серьезно относились к соревнованию и налаживали должный порядок на лестничных клетках, в подвалах, во дворе. В таких домах формировались хорошие соседские, коллективистские отношения между жильцами.

Участие минчан в общественно-политической жизни города. Наиболее распространенными формами участия минчан в общественно-политической деятельности являлись реализация функций руководителей и членов руководящих органов общественных организаций и объединений, выполнение постоянных и временных общественных поручений, участие в общественно-политических мероприятиях (собраниях, митингах, демонстрациях, выборах депутатов представительных государственных органов и т.д.).

Мотивы участия минчан в общественно-политической деятельности были разнообразными. Большинство горожан участвовало в ней в силу потребности в этой деятельности, сознательно, добровольно, искренне веря в то, что она приносит

ўдзельнічалі каля 90% камуністаў. Крыху менш (каля 60%) прымала ўдзел у грамадска-палітычнай дзейнасці камсамольцаў.

У ліку найбольш значных фактараў, якія ўплывалі на грамадска-палітычную актыўнасць занятага насельніцтва горада, былі ўзровень адукацыі і сацыяльна-прафесійны статус. Чым яны былі вышэйшыя ў работнікаў, тым больш грамадскіх даручэнняў і больш значных з іх яны мелі.

Немалаважнае значэнне ў правядзенні вольнага часу займала чытанне газет і часопісаў, слуханне радыё і прагляд тэлеперадач грамадска-палітычнага характару з наступным абмеркаваннем у асяроддзі блізкіх, сяброў, калег па рабоце. Так, у 1971—1972 гг. у вольны час чыталі кнігі, газеты, часопісы 57,8% апытаных мінчан, 55,2% глядзелі тэлевізар.

Атэізм і рэлігійнае жыццё мінчан. Задавальненне рэлігійных патрэб жыхароў сталіцы адбывалася ў складаных умовах. З аднаго боку, Канстытуцыяй БССР дэкларавалася свабода сумлення, г.зн. права спавядаць любую рэлігію ці не спавядаць ніякай, адпраўляць рэлігійныя культы ці весці атэістычную прапаганду; з другога боку, рэлігійнае жыццё строга кантралявалася і рэгулявалася партыйнымі, камсамольскімі і савецкімі органамі. Вера ў Бога і выкананне рэлігійных абрадаў былі несумяшчальнымі з членствам у партыі і камсамоле, а разам з гэтым і з заняццем многіх пасад, на якія назначаліся асобы з партыйнымі і камсамольскімі білетамі.

Барацьба з рэлігіяй была адным з важных кірункаў ідэалагічнай і палітычнай работы камуністычнай партыі і камсамола. Для атэістычнай прапаганды выкарыстоўваліся розныя сродкі духоўнага ўздзеяння. Атэістычнае навучанне і выхаванне было арганізавана ў навучальных установах. Антырэлігійная тэматыка з'яўлялася абавязковай для ўсіх сродкаў масавай інфармацыі, асветна-прапагандысцкай дзейнасці таварыства «Веды». Так, у 1980 г. мінчанам было прачытана па атэістычнай тэматыцы 2925 лекцый.

пользу обществу. Мотивами являлись и сила примера, участие по принципу «так поступают многие – надо и мне».

Значительное число общественников совмещали общественную деятельность с выполнением служебных обязанностей. По данным социологического исследования, проведенного в г. Минске в 1971—1972 гг., 6% минчан занимались общественной работой и во время досуга.

Социологическое исследование, проведенное в конце 1980-х г. в среде городского населения республики, в т.ч. жителей Минска, показало, что уровень общественно-политической активности горожан в первую очередь зависел от партийной принадлежности респондентов. В той или иной степени в общественной работе участвовали около 90% коммунистов. Несколько меньше (около 60%) принимало участие в общественно-политической деятельности комсомольцев.

В числе наиболее значимых факторов, влияющих на общественно-политическую активность занятого населения города, были уровень образования и социально-профессиональный статус. Чем они были выше у работников, тем больше общественных поручений и более значимых из них они имели.

Немаловажное место в проведении свободного времени минчан занимало чтение общественно-политических газет и журналов, слушание радио и просмотр телепередач общественно-политического характера с последующим обсуждением в кругу родственников, друзей, коллег по работе. Так, в 1971—1972 гг. во время досуга читали книги, газеты и журналы 57, 8% опрошенных минчан, 55,2% смотрели телевизор.

Атеизм и религиозная жизнь минчан. Удовлетворение религиозных потребностей жителей столицы осуществлялось в сложных условиях. С одной стороны, Конституцией БССР декларировалась свобода совести, т.е. право исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, отправлять религиозные культы или вести атеистическую

Аднак значная частка гараджан так ці іначай праяўляла свае рэлігійныя пачуцці. Гэта выяўлялася ў святкаванні рэлігійных свят і адпраўленні рэлігійных абрадаў дома ці ў рэлігійных храмах. Найбольш распаўсюджана было святкаванне Раства Хрыстова (Каляды), Уваскрэсення Хрыстова (Вялікдзень), хрышчэнне нованароджаных. Так, у 1969 г. 17,5% народжаных дзяцей у Мінску былі хрышчаныя ў царкве. Праўда, вянчанняў і пахаванняў паводле рэлігійнага абраду працэнт быў нязначны (адпаведна 0,3% і 1%).

У Мінску захоўваліся некаторыя рэлігійныя храмы, існавалі рэлігійныя канфесіі. Так, у 1969 г. ў сталіцы знаходзіліся на рэгістрацыі і дзейнічалі дзве праваслаўныя царквы (Свята-Духаў кафедральны сабор і царква Аляксандра Неўскага), яўрэйская сінагога і малітоўны дом евангельскіх хрысціян-баптыстаў. У пачатку 1960-х г. на Кальварыйскіх могілках Мінска веруючымі-католікамі самавольна была пабудавана капліца, каля якой у дні рэлігійных свят адбываліся богаслужэнні. У 1969 г. на тэрыторыі Мінска і Мінскай вобласці дзейнічалі дзве незарэгістраваныя пратэстанцкія групы: «раскольнікаў» (каля 150 чалавек) і пяцідзесятнікаў (каля 100 чалавек).

Савецкія святы і абрады. У 1960-я г. актывізавалася ўкараненне ў грамадскае жыццё і быт мінчан савецкіх свят і абрадаў. Атэістычная прапаганда і выхаванне, рост матэрыяльнага дабрабыту, патрэба ва ўрачыстым афармленні важных падзей у сямейным, асабістым, грамадзянскім і грамадскім жыцці людзей садзейнічалі замацаванню новай абраднасці ў быце гараджан.

Найбольш урачыста і масава адзначаліся такія святы, як гадавіны Вялікай Кастрычніцкай рэвалюцыі (7 лістапада), Дзень міжнароднай салідарнасці працоўных (1 Мая), Дзень Перамогі (9 Мая).

Напярэдадні знамянальных дат Мінск набываў святочны выгляд, упрыгожваўся дзяржаўнымі флагамі, лозунгамі, транспарантамі, пано. Пераважным колерам святочнага афармлення быў чырвоны. На прадпрыемствах, ва ўстановах і

пропаганду; с другой стороны, религиозная жизнь строго контролировалась и регулировалась партийными, комсомольскими и советскими органами. Вера в Бога и отправление религиозных обрядов были несовместимы с членством в партии и комсомоле, а вместе с этим и с занятием многих должностей, на которые назначались лица с партийными и комсомольскими билетами.

Борьба с религией была одним из важных направлений идеологической и политической работы коммунистической партии и комсомола. Для атеистической пропаганды использовались различные средства духовного воздействия. Атеистическое обучение и воспитание было организовано в учебных заведениях. Антирелигиозная тематика была обязательной для всех средств массовой информации, деятельности общества «Знание». Так, в 1980 г. минчанам было прочитано по атеистической тематике 2925 лекций.

Однако значительная часть горожан так или иначе проявляла свои религиозные чувства. Это выражалось в праздновании религиозных праздников и совершении религиозных обрядов дома или в религиозных храмах. Наиболее распространено было празднование Рождества Христова, Воскресения Христова (Пасхи), крещение новорожденных. Так, в 1969 г. 17,5% родившихся детей в Минске были крещены в церкви. Правда, венчаний и погребений по религиозному обряду процент был незначительный (соответственно 0,3% и 1%).

В Минске сохранялись некоторые религиозные храмы, существовали религиозные конфессии. Так, в 1969 г. в столице состояли на регистрации и действовали две православные церкви (Свято-Духов кафедральный собор и церковь Александра Невского), еврейская синагога и молитвенный дом евангельских христиан-баптистов. В начале 1960-х г. на Кальварийском кладбище Минска верующими-католиками самовольно была сооружена часовня, возле которой в дни религиозных праздников происхо-

арганізацыях праходзілі ўрачыстыя вечары. У праграмы гэтых вечароў уключаліся даклады, з якімі перад работнікамі выступалі кіраўнікі працоўных калектываў ці партыйных камітэтаў, ушанаванні ветэранаў вайны і працы, узнагароджванні пераможцаў сацыялістычнага спаборніцтва, канцэрты мастацкай самадзейнасці і прафесійных артыстаў. У афіцыйным сцэнарыі святочных мерапрыемстваў былі мітынгі, дэманстрацыі, ваенныя парады, ускладанні вянкоў і жывых кветак да помніка У.І.Леніну, абеліска Перамогі, артылерыйскія салюты. Уражлівым мерапрыемствам у Мінску 9 Мая было масавае шэсце ветэранаў вайны па Ленінскім праспекце да помніка Перамогі. У святочныя дні ў гарадскіх парках і на плошчах арганізоўваліся культурна-забаўляльныя мерапрыемствы, народныя гулянні. Адзначаліся святы і ў хатніх умовах, у сям'і і з запрашэннем гасцей. Абавязковымі элементамі святочнай абраднасці былі віншаванні, якія рабіліся непасрэдна ці пры дапамозе паштовак, тэлеграм, па тэлефоне.

Папулярнымі святамі былі Дзень Савецкай Арміі і Ваенна-Марского флоту (23 лютага) і Міжнародны жаночы дзень (8 сакавіка).

У дзень памяці У.І.Леніна праводзіліся камуністычныя суботнікі па прыбіранні вуліц, паркаў і сквераў, тэрыторый і памяшканняў прадпрыемстваў і ўстаноў.

З асаблівай урачыстасцю праходзілі святкаванні, прысвечаныя гістарычным датам. 25—26 мая 1967 г. масавая ўрачыстасць была арганізавана з выпадку 900-годдзя Мінска. З вялікім эмацыянальным уздымам у 1974 г. адзначалася 30-годдзе вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў, напярэдадні якога 26 чэрвеня 1974 г. Мінску было прысвоена ганаровае званне «Горада-героя».

З 1986 г. ў сталіцы штогод стала адзначацца свята горада. Яно прымяркоўвалася да дня вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў (3 ліпеня). Арганізоўваліся святочныя ўрачыстасці ў суботу і нядзелю напярэдадні гэтага дня.

дили богослужения. В 1969 г. на территории Минска и Минской области действовали две незарегистрированные протестантские группы: «раскольников» (около 150 человек) и пятидесятников (около 100 человек).

Советские праздники и обряды. В 1960-х г. активизировалось внедрение в общественную жизнь минчан советских праздников и обрядов. Атеистическая пропаганда и воспитание, рост материального благосостояния, потребность в торжественном оформлении важных событий в семейной, личной, гражданской и общественной жизни людей способствовали закреплению новой обрядности в быту горожан.

Наиболее торжественно и массово отмечались такие праздники, как годовщины Великой Октябрьской социалистической революции (7 ноября), День международной солидарности трудящихся (1 Мая), День Победы (9 Мая).

Накануне знаменательных дней Минск приобретал праздничный вид, украшался государственными флагами, лозунгами, транспарантами, панно. Преобладающим цветом праздничного оформления был красный. На предприятиях, в учреждениях и организациях проходили торжественные вечера. В программы этих вечеров включались доклады, с которыми перед работниками выступали руководители трудовых коллективов или партийных комитетов, чествования ветеранов войны и труда, награждения победителей социалистического соревнования, концерты художественной самодеятельности и профессиональных артистов. В официальном сценарии праздничных мероприятий были митинги, демонстрации, военные парады, возложения венков и живых цветов к памятнику В.И.Ленина, обелиску Победы, артиллерийские салюты. Впечатляющим мероприятием в Минске 9 Мая было массовое шествие ветеранов войны по Ленинскому проспекту к памятнику Победы. В праздничные дни в городских парках и на площадях организовывались культурно-развлекательные мероприятия, народные гулянья.

Да свята сур'ёзна рыхтаваліся. Загадзя распрацоўваўся сцэнарый свята, прыводзіліся ў парадак вуліцы, паркі і скверы горада. Галоўным элементам свята быў мітынг на плошчы Перамогі. Працягвалася афіцыйная частка каля абеліска «Мінск – Горад-герой». Пасля гэтага святочныя мерапрыемствы праходзілі ў розных месцах сталіцы. Так, на праспекце Машэрава (зараз праспект Пераможцаў) дзейнічаў «кірмаш». Там не толькі гандлявалі рознымі таварамі, але праводзіліся латарэі, атракцыёны, розыгрышы, сваё майстэрства дэманстравалі рамеснікі. Непадалёк ад яго выступалі калектывы мастацкай самадзейнасці і прафесійныя артысты. У скверы імя Янкі Купалы ажыццяўляўся продаж твораў мастацтва, функцыянаваў кніжны базар, праходзілі спаборніцтвы па шахматах і шашках, іграў сімфанічны аркестр. У парку імя Горкага арганізоўваліся дзіцячыя забавы. На Камсамольскім возеры праходзіла воднаспартыўнае свята з элементамі тэатралізацыі, удзелам казачных персанажаў – Нептуна, дзядзькі Чарнамора з яго асілкамі і інш. Галоўным мерапрыемствам другога дня свята быў тэатралізаваны спартыўны паказ на стадыёне «Дынама». У дні свята праводзіліся народныя гулянні, забаўляльныя мерапрыемствы і ў маштабах раёнаў горада.

Самым улюбёным святам мінчан быў Новы год. На месцы працы звычайна арганізоўваліся пераднавагоднія вечары з ёлкай і казачнымі персанажамі, дзіцячыя навагоднія ранішнікі, а дома – святочная вячэра ў сям'і ці з запрашэннем гасцей. Многія ў пераднавагодні вечар наведвалі рэстараны, навагоднія балі ў дамах культуры і клубах. Адной з форм святочнага вольнага часу быў прагляд святочных тэлеперадач, асабліваў папулярнасцю сярод якіх карысталіся «навагоднія агеньчыкі».

Традыцыйным святам была таксама масленіца, ці праводзіны зімы. Арганізоўвалася гэтае свята ў гарадскіх парках. У цэнтры свята было тэатралізаванае прадстаўленне праводзін зімы і сустрэчы вясОтмечались праздники и в домашних условиях, в кругу семьи и с приглашением гостей. Обязательными элементами праздничной обрядности были поздравления, которые делались непосредственно или посредством почтовых открыток, телеграмм, по телефону.

Популярными праздниками были День Советской Армии и Военно-Морского флота (23 февраля) и Международный женский день (8 марта).

В День памяти В.И.Ленина проводились коммунистические субботники по уборке улиц, парков и скверов, территорий и помещений предприятий и учреждений.

С особой торжественностью проходили празднества, посвященные юбилейным историческим датам. 25—26 мая 1967 г. массовое празднество было организовано по случаю 900-летия Минска. С большим эмоциональным подъемом в 1974 г. отмечалось 30-летие освобождения Беларуси от немецко-фашистских захватчиков, накануне которого 26 июня 1974 г. Минску было присвоено почетное звание «Города-героя».

С 1986 г. в столице ежегодно стал отмечаться праздник города. Он приурочивался ко дню освобождения Минска от немецко-фацистских захватчиков (3 июля). Организовывались праздничные торжества в субботу и воскресенье накануне этого дня. К празднику серьезно готовились. Заранее разрабатывался сценарий праздника, приводились в порядок улицы, парки и скверы города. Главным элементом праздника был митинг на площади Победы. Продолжалась официальная часть возле обелиска «Минск – Город-герой». После этого праздничные мероприятия проходили в различных местах столицы. Так, на проспекте Машерова (сейчас проспект Победителей) действовал «кирмаш». Там не только продавались товары, но и проводились лотереи, аттракционы, розыгрыши, свое мастерство демонстрировали ремесленники. Недалеко от него выступали коллективы художественной самодеятельности и профессиональные артисты. В сквере

ны з адпаведнымі казачнымі персанажамі. У праграме былі розныя народныя гульні і рытуальнае спажыванне масленічных бліноў.

У быт мінчан укараняліся абрады, прысвечаныя этапным момантам у працоўным і грамадзянскім жыцці людзей. Урачысты характар надаваўся першаму дню вучобы ў школе (першы званок), прыёму ў акцябраты і піянеры, уступленню ў камсамол, заканчэнню школы (апошні званок і выпускны вечар), атрыманню першага пашпарта (пасвячэнне ў грамадзянства), праводзінам на службу ў Савецкую Армію, атрыманню першай зарплаты, пасвячэнню ў рабочыя (культурна-асветныя работнікі, студэнты і г.д.), працоўным юбілеям, праводзінам на пенсію.

Па-новаму, урачыста сталі праходзіць рэгістрацыі шлюбаў у органах ЗАГС. Асабліва папулярным было выкананне гэтых абрадаў у Мінскім палацы шлюбаў, які быў уведзены ў дзеянне ў 1965 г. Практыкаваліся і ўрачыстыя рэгістрацыі нованароджаных. Так, у 1982 г. ва ўрачыстых абставінах было зарэгістравана 95% шлюбаў і 75% нараджэння дзяцей.

Перабудова ў грамадска-палітычным жыцці Мінска. У 1980-я г. ў Беларусі, як і ва ўсёй савецкай краіне, адбываліся сацыяльна-эканамічныя і палітычныя змены, якія знайшлі сваё адлюстраванне і ў гісторыі Мінска. Прыйшоўшыя ў сталіцу разам з палітыкай перабудовы плюралізм думак, галоснасць, аслабленне партыйнага і дзяржаўнага рэгулявання палітычнай дзейнасці выклікалі масавае палітычнае ажыўленне. У Мінску пачалі ўзнікаць разнастайныя клубы і грамадскія аб'яднанні па інтарэсах як фармальнага характару, зарэгістраваныя пры творчых саюзах, камсамольскіх і інш. арганізацыях, так і на самадзейных, нефармальных пачатках. Аснову гэтых аб'яднанняў складалі маладыя людзі. Першапачаткова яны ў сваёй большасці групаваліся на аснове цікавасці да народных традыцый, гістарычных помнікаў, беларускай культуры і мовы, музычных кірункаў, відаў спорту, і іншых

имени Я.Купалы осуществлялась продажа произведений искусства, функционировал книжный базар, проходили соревнования по шахматам и шашкам, играл симфонический оркестр. В парке имени Горького организовывались детские развлечения. На Комсомольском озере проходил водноспортивный праздник с элементами театрализации, участием сказочных персонажей – Нептуна, дядьки Черномора с его богатырями и др. Главным мероприятием второго дня праздника было театрализованное спортивное представление на стадионе «Динамо». В дни праздника проводились народные гулянья, развлекательные мероприятия и в масштабах районов города.

Самым любимым праздником минчан был Новый год. На работе обычно организовывались предновогодние вечера с елкой и сказочными персонажами, детские новогодние утренники, а дома праздничный ужин в семейном кругу или с приглашением гостей. Многие в предновогодний вечер посещали рестораны, новогодние балы в домах культуры и клубах. Одной из форм праздничного досуга был просмотр праздничных телепередач, особой популярностью среди которых пользовались «новогодние огоньки».

Традиционным праздником была также масленица, или проводы зимы. Организовывалось это празднество в городских парках. В центре празднества было театрализованное представление проводов зимы и встречи весны с соответствующими сказочными персонажами. В программе были различные народные игры и ритуальное потребление масленичных блинов.

В быт минчан внедрялись обряды, посвященные этапным моментам в трудовой и гражданской жизни. Торжественный характер придавался первому дню учебы в школе (первый звонок), приему в октябрята и пионеры, вступлению в комсомол, окончанию школы (последний звонок и выпускной вечер), получению первого паспорта (посвящение в гражданство), проводам в Советскую Армию, получению первой зарплаты, по-

з'яў грамадскага жыцця. У 1986—1987 гг. у Мінску налічвалася 566 такіх аб'яднанняў з колькасцю ўдзельнікаў больш за 46 тыс. чалавек. Найбольшай актыўнасцю вызначаліся «Талака», «Альтэрнатыва», «Тутэйшыя», «Світанак», «Сучаснік», «Спадчына», «Нашчадкі».

Не стаялі ў баку ад абмеркавання вострых грамадскіх праблем мінчане ста-

Прэзідэнт СФРЮ І.Броз Ціта, Старшыня Вярхоўнага Савета СССР А.І.Мікаян, першы сакратар ЦК КПБ П.М.Машэраў сярод мінчан на Ленінскім праспекце сталіцы. Чэрвень 1965 г.

Президент СФРЮ И.Броз Тито, Председатель Верховного Совета СССР А.И.Микоян, первый секретарь ЦК КПБ П.М.Машеров среди минчан на Ленинском проспекте столицы. Июнь 1965 г.

The SFRYu president J.B. Tito, the USSR Supreme Soviet chairman A.I. Mikoyan, CC CPB secretary P.M. Masherov among the Minsk citizens in Lenin avenue. June 1965.

рэйшых пакаленняў. Іх дыскусіі, якія спачатку мелі кулуарны характар, неўзабаве перайшлі ў сродкі масавай інфармацыі.

Асаблівасцю дэмакратычнага руху ў рэспубліцы і яе сталіцы была арыентацыя на нацыянальна-дзяржаўнае развіццё, адраджэнне беларускай культуры і мовы, за што выступалі самадзейныя грамадскія аб'яднанні «Талака», «Мартыралог Беларусі» і створаны па іх ініцыятыве ў 1989 г. Беларускі народны фронт. Гэта выклікала негатыўную рэакцыю кіраўні-

священию в рабочие (культурно-просветительные работники, студенты и т.д.), трудовым юбилеям, проводам на пенсию.

По-новому, торжественно стали проходить регистрации бракосочетаний в органах ЗАГС. Особенно популярным было совершение этих обрядов в Минском дворце бракосочетаний, введенном в действие в 1965 г. Практиковалась и торжественная регистрация новорожденных. Так, в 1982 г. в торжественной обстановке было зарегистрировано 95% бракосочетаний и 75% рождений детей.

Перестройка в общественно-политической жизни Минска. В 1980-е г. в Беларуси, как и во всей советской стране, происходили социально-экономические и политические изменения, которые нашли свое отражение и в истории Минска. Пришедшие в столицу вместе с политикой перестройки плюрализм мнений, гласность, ослабление партийного и государственного регулирования политической деятельности, вызвали массовое политическое оживление. В Минске стали возникать разнообразные клубы и общественные объединения по интересам как формального характера, зарегистрированные при творческих союзах, комсомольских и других организациях, так и существовавшие на самодеятельных, неформальных началах. Основу этих объединений составляли молодые люди. Первоначально они в своем большинстве группировались на основе интереса к народным традициям, историческим памятникам, белорусской культуре и языку, музыкальным направлениям, видам спорта и другим явлениям общественной жизни. В 1986—1987 гг. В Минске насчитывалось 566 таких объединений с числом участников более 46 тыс. человек. Наибольшей активностью отличались «Талака», «Альтэрнатыва», «Тутэйшыя», «Світанак», «Современник», «Спадчына», «Нашчадкі».

Не стояли в стороне от обсуждения острых общественных проблем минчане старших поколений. Их дискуссии, первоначально носившие кулуарный характер, вскоре перекочевали в средства массовой информации.

цтва партыйных і савецкіх органаў, а таксама часткі гарадской грамадскасці, арыентаванай на захаванне асноў савецкай палітычнай сістэмы.

Палітычнае і ідэалагічнае супрацьборства ў Мінску ў другой палове 1980-х г. не абмяжоўвалася палемікай у сродках масавай інфармацыі, на сходах і з'ездах грамадскіх арганізацый і клубаў. Яно выяўлялася і ў масавых акцыях і дзеяннях, прысвечаных вырашэнню праблем, якія выклікалі шырокі грамадскі рэзананс. У ліку такіх праблем і акцый грамадскага рэагавання на іх рашэнне з'явілася праблема ліквідацыі наступстваў чарнобыльскай катастрофы і ўвекавечанне памяці ахвяр палітычных рэпрэсій.

У канцы 1980-х г. у Мінску пачаўся працэс фарміравання палітычных партый. У 1990 г. ў сталіцы апроч камуністычнай партыі дзейнічалі ўжо Дэмакратычная партыя Беларусі, Нацыянальна-дэмакратычная партыя Беларусі. Шэрагам палітычных дзеячаў і груповак вялася работа па стварэнні іншых партый.

Выбраны ўпершыню на альтэрнатыўнай аснове Вярхоўны Савет БССР на сесіі 27 чэрвеня ў 1990 г. прыняў Дэкларацыю аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай ССР. 25–26 жніўня 1991 г. нечарговая сесія Вярхоўнага Савета БССР прыняла закон «Аб наданні статуса канстытуцыйнага закона Дэкларацыі Вярхоўнага Савета БССР аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі».

У перыяд з 1945 г. па 1990 г. сталіца разам са сваёй краінай прайшла неаднaзначны і складаны па грамадска-палітычным характары шлях: ад аднаўлення савецкіх палітычных інстытутаў у пасляваенны час да пэўнага ўздыму палітычнай і грамадска-культурнай актыўнасці гараджан у 1960–1970-я г. У канцы гэтага перыяду шэраг аб'ектыўных і суб'ектыўных фактараў прывёў да ўтварэння Беларускай суверэннай дзяржавы, сталіцай якой па праву стаў Мінск.

Особенностью демократического движения в республике и ее столице была его ориентация на национально-государственное возрождение, развитие белорусской культуры и языка, за что выступали самодеятельные общественные объединения «Талака», «Мартиролог Беларуси» и созданный по их инициативе в 1989 г. Белорусский народный фронт.

Это вызывало негативную реакцию руководства партийных и советских органов, а также части городской общественности, ориентированной на сохранение основ советской политической системы.

Политическое противоборство в Минске во второй половине 1980-х г. не ограничивалось полемикой в средствах массовой информации, на собраниях и съездах общественных организаций и клубов. Оно выражалось и в массовых акциях и действиях, посвященных решению проблем, вызывавших широкий общественный резонанс. В числе таких проблем и акций общественного реагирования на их решение явилась проблема ликвидации последствий чернобыльской катастрофы и увековечивание памяти жертв политических репрессий.

В конце 1980-х г. в Минске начался процесс формирования политических партий. В 1989–1990 гг. в столице помимо коммунистической партии действовали уже Демократическая партия Беларуси и Национально-демократическая партия Беларуси. Рядом политических деятелей и группировок велась работа по созданию и других партий.

Избранный впервые на альтернативной основе Верховный Совет БССР на своей сессии 27 июля 1990 г. принял Декларацию о государственном суверенитете Белорусской ССР. 25–26 августа 1991 г. внеочередная сессия Верховного Совета БССР приняла закон «О придании статуса конституционного закона Декларации Верховного Совета БССР о государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики».

В период с 1945 г. по 1990 г. столица вместе со своей страной прошли сложный

4. МІНСК У МІЖДЗЯРЖАЎНЫМ СУПРАЦОЎНІЦТВЕ

Пасля другой сусветнай вайны міжнародныя сувязі Мінска вызначаліся не толькі яго геаграфічным становішчам, але і фарміраваннем прынцыпова новага прамысловага і культурнага патэнцыялу, новымі геапалітычнымі рэаліямі на Еўрапейскім кантыненце і ў свеце. Утварэнне дружалюбных СССР сацыялістычных краін, рост нацыянальна-вызваленчага руху ў свеце і пашырэнне кантактаў з краінамі, якія сталі на шлях самастойнага развіцця, еўрапейская эканамічная інтэграцыя спрыялі ператварэнню Мінска ў адзін са значных цэнтраў эканамічнага, палітычнага, культурнага супрацоўніцтва розных краін і народаў.

Дапамога ААН. Германскія рэпарацыі. Адразу пасля вайны міжнародныя сувязі Мінска, гаспадарка якога была разбурана на 80%, вызначаліся адносінамі «донар – рэцыпіент». Страты Мінска склалі 6 млрд. руб. з сумы ў 75 млрд. руб., у якую былі ацэнены страты Беларусі ў цэлым. Аднаўленне Мінска фінансавалася ў асноўным з саюзнага бюджэту. Значная частка абсталявання, сыравіны, тавараў пад гэта фінансаванне паступіла за кошт рэпарацый з Германіі, якія накіроўваліся ў СССР у адпаведнасці з ялцінскімі і патсдамскімі дамоўленасцямі ўдзельнікаў антыгітлераўскай кааліцыі. Значную дапамогу матэрыяльнымі і людскімі рэсурсамі аказвалі Мінску рэспублікі СССР. Вельмі істотнай была дапамога Мінску, якую аказала Арганізацыя Аб'яднаных Нацый па лініі ЮНРРА (абрэвіятура ад англ. Адміністрацыя дапамогі і аднаўлення Аб'яднаных Нацый).

У верасні 1945 г. ЮНРРА выдзеліла Беларусі 61 млн. долараў. Гэта складала 5,8 долара на аднаго жыхара рэспублікі. Дапамога паступала ў 1945—1947 гг. Амаль палову ў вартасным выражэнні складалі харчовыя тавары: мяса, малочныя прадукты, тлушчы, алей і інш. Каля 55% харчовых тавараў і прадметаў народ-

по общественно-политическому характеру путь: от восстановления советских политических институтов в послевоенное время к определенному подъему политической и общественную-культурной активности горожан 1960—1970-е г. В конце этого периода ряд факторов объективного и субъективного характера привели к образованию Белорусского суверенного государства, столицей которого по праву стал Минск.

4. МИНСК В МЕЖГОСУДАРСТВЕННОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ

После второй мировой войны международные связи Минска определялись не только его географическим положением, но и формированием принципиально нового промышленного и культурного потенциала, новыми геополитическими реалиями на Европейском континенте и в мире. Создание дружественных СССР социалистических стран, рост национально-освободительного движения в мире и расширение контактов со странами, ставшими на путь самостоятельного развития, европейская экономическая интеграция способствовали превращению Минска в один из значительных центров экономического, политического, культурного сотрудничества различных стран и народов.

Помощь ООН. Германские репарации. Сразу после войны международные связи Минска, хозяйство которого было разрушено на 80%, определялись отношениями «донор – реципиент». Потери Минска составили 6 млрд. руб. из суммы в 75 млрд. руб., в которую были оценены потери Беларуси в целом. Восстановление Минска финансировалось в основном из союзного бюджета. Значительная часть оборудования, сырья, товаров под это финансирование поступила за счет репараций из Германии, которые направлялись в СССР в соответствии с ялтинскими и потсдамскими договоренностями участников антигитлеровской коалиции. Значительную помощь материальными и людскими ресур-

нага спажывання пасгупала ў крамы. Сродкі ад іх рэалізацыі выкарыстоўваліся для аднаўлення гаспадаркі. 45% прадуктаў і нехарчовых тавараў пасгупала ў распараджэнне мясцовых саветаў. Яны бясплатна перадаваліся бальніцам, школам, дзіцячым дамам, шпіталям, сіротам, інвалідам, іншым сацыяльным аб'ектам і найбольш пацярпелым катэгорыям насельніцтва.

сами оказывали Минску республики СССР. Весьма существенной была помощь Минску, оказанная Организацией Объединенных Наций по линии ЮНРРА (аббревиатура от англ. Администрация помощи и восстановления Объединенных Наций).

В сентябре 1945 г. ЮНРРА выделила Беларуси 61 млн. долларов. Это составляло примерно 5,8 доллара на одного жителя республики. Помощь поступала в 1945—1947 гг. Почти половину в стоимостном выражении составляли продовольственные товары: мясо, молочные продукты, жиры, растительное масло и др. Около 55% продовольственных товаров и предметов народного потребления реализовывалось через магазины. Средства от их продажи использовались для восстановления хозяйства. 45% продуктов и непродовольственных товаров поступало в распоряжение местных советов. Они бесплатно передавались больницам, школам, детским домам, госпиталям, сиротам, инвалидам, другим социальным объектам и наиболее потерпевшим категориям населения.

Кроме продуктов и товаров народного потребления БССР получала по линии ЮНРРА оборудование для электро-

Генеральны сакратар ААН У Тан у час наведвання Хатыні. Ліпень 1970 г.
Генеральный секретарь ООН У Тан во время посещения Хатыни. Июль 1970 г.
UN General Secretary U Thant while visiting the Khatyn. July 1970.

Акрамя прадуктаў і тавараў народнага спажывання БССР атрымлівала па лініі ЮНРРА абсталяванне для электрастанцый, цагельиых заводаў, медыцынскіх устаноў. Пастаўляліся таксама трактары, бульдозеры, грузавікі для расчысткі пасляваенных руін, лакаматывы, лекі і г.д.

Вялікае значэнне для аднаўлення Мінска мела выкарыстанне германскіх рэпарацый. Савецкі ўрад справядліва вырашыў аднаўляць і будаваць новыя прамысловыя аб'екты ў Мінску і БССР у першую чаргу за кошт рэпарацыйных паставак. Гэта было рацыянальна як з пункту гледжання эканомікі, бо скарачаліся магчымыя перавозкі з Германіі ў глыб СССР, не трэба было дэманціраваць і вяртаць эвакуіраванае ў пачатку вайны абсталяванне з усходніх рэгіёнаў, дзе яно

стала часткай вытворчасці, так і з пункту гледжання справядлівай кампенсацыі за тыя разбурэнні, якія перанесла беларуская зямля.

Рэпарацыйныя пастаўкі з Германіі прамысловага абсталявання, сыравіны і матэрыялаў, харчовых прадуктаў, спажывецкіх тавараў сталі ў другой палове 1940 – пачатку 1950-х г. важнай формай міждзяржаўных сувязей Мінска, спрыялі не толькі яго аднаўленню, але і пабудове прынцыпова новай структуры прамысловасці.

На Мінскі трактарны завод першыя станкі з Германіі прыбылі 5 кастрычніка 1945 г., а першую прадукцыю трактарны завод выпусціў у 1950 г. Мінскі веласіпедны завод прыняў першыя рэпарацыйныя пастаўкі 14 снежня 1945 г. Да ліпеня 1946 г. завод атрымаў абсталяванне на суму 7,2 млн. руб., у тым ліку 204 фрэзерныя станкі, 523 металарэжучыя, 201 такарны, 133 рэвальверныя, 108 механічных прэсаў і г.д. Да кастрычніка 1947 г. велазавод, як і аўтамабільны, атрымаў каля тысячы вагонаў рэпарацыйных паставак на суму 12,5 млн. руб. У 1947 г., калі прадпрыемства здадзена ў эксплуатацыю, яно выпусціла больш за 6,5 тыс. веласіпедаў.

Усяго на 1 студзеня 1947 г. ў Мінск з Германіі прыбыло 5666 вагонаў з абсталяваннем на суму каля 115 млн. руб., якое атрымалі 150 прадпрыемстваў і арганізацый беларускай сталіцы. За час асноўных рэпарацыйных паставак з Германіі ў БССР Мінск атрымаў па кошце амаль 40% гэтых паставак.

Рэпарацыйнае абсталяванне, сыравіну і матэрыялы атрымлівалі не толькі гіганты машынабудавання, але практычна ўсе прамысловыя прадпрыемствы Мінска, якія аднаўляліся ці нанова будаваліся.

У адпаведнасці з рашэннямі ялцінскай і патсдамскай канферэнцый, у аднаўленні разбуранай фашыстамі гаспадаркі прымалі ўдзел нямецкія ваеннапалонныя. Так, у будаўніцтве аўтамабільнага і трактарнага заводаў удзельнічалі 7500 ваеннапалонных, завода імя Кіра-

станций, кирпичных заводов, медицинских учреждений. Поставлялись также тракторы, бульдозеры, грузовики для расчистки послевоенных руин, локомотивы, лекарства и т.д.

Большое значение для восстановления Минска имело использование германских репараций. Советское правительство справедливо решило строить новые промышленные объекты в Минске и БССР в первую очередь за счет репарационных поставок. Это было рационально как с точки зрения экономики, так как сокращались возможные перевозки из Германии в глубь СССР, не нужно было демонтировать и возвращать эвакуированное в начале войны оборудование из восточных регионов, где оно стало частью производства, так и с точки зрения справедливой компенсации за те разрушения, которые перенесла белорусская земля.

Репарационные поставки из Германии промышленного оборудования, сырья и материалов, пищевых продуктов, потребительских товаров стали во второй половине 1940 — начале 1950-х г. важной формой межгосударственных связей Минска, содействовали не только его восстановлению, но и построению принципиально новой структуры промышленности.

На Минский тракторный завод первые станки из Германии прибыли 5 октября 1945 г., а первую продукцию тракторный завод выпустил в 1950 г. Минский велосипедный завод принял первые репарационные поставки 14 декабря 1945 г. До июля 1946 г. завод получил оборудования на сумму 7,2 млн. руб., в том числе 204 фрезерных станка, 523 металлорежущих, 201 токарный, 133 револьверных, 108 механических прессов и т.д. До октября 1947 г. велозавод, как и автомобильный, получил около тысячи вагонов репарационных поставок на сумму 12,5 млн. руб. В 1947 г., когда предприятие вступило в строй, оно выпустило более 6,5 тыс. велосипедов.

Всего на 1 января 1947 г. в Минск из Германии прибыло 5666 вагонов с обору-

ва – 1200. Працавалі ваеннапалонныя і на будоўлях праспекта Незалежнасці (у той час называўся Савецкім), на прадпрыемствах, якія аднаўляліся і нанова будаваліся.

Інтэнсіўнае прамысловае развіццё Мінска спрыяла таму, што ўжо ў першым квартале 1949 г. быў дасягнуты даваенны ўзровень прамысловай вытворчасці. У цэлым жа тэмпы прыросту валавой прамысловай прадукцыі па сталіцы рэспублікі значна апераджалі тэмпы прыросту па БССР у цэлым.

Тэмпы росту валавой прадукцыі прамысловасці па БССР і г. Мінску ў % да 1940 г.

	1940 г.	1945 г.	1950 г.	1955 г.
БССР	100	20	115	237
г. Мінск	100	24	195	570

Да канца 1950 г. сталіца Беларусі амаль падвоіла прамысловую вытворчасць у параўнанні з даваеннай, а ў 1955 г., калі на поўную моц запрацавалі новыя прадпрыемствы, створаныя з выкарыстаннем рэпарацыйных паставак, даваенны ўзровень быў перасягнуты ў 5,7 раза. Па тэмпах прамысловага росту г. Мінск апераджаў усе беларускія вобласці, стаўшы з мая 1946 г. горадам рэспубліканскага падпарадкавання.

У 1950 г. ўдзельная вага Мінска ў рэспубліканскай вытворчасці станкоў склала 50%, швейнай прадукцыі – 50,9%, скуранога абутку – 48%, будаўнічых матэрыялаў – 40%, металаапрацоўчай прамысловасці – 16,8%, харчовай– 18,7%. Удзельная вага машынабудавання і металаапрацоўкі ў агульным аб'ёме вытворчасці Мінска павялічылася з 15,4% у 1950 г. да 46% у 1955 г. Прадукцыя машынабудаўнічых заводаў Мінска вывозілася не толькі ў іншыя рэспублікі СССР, але экспартавалася ў іншыя краіны, у тым ліку ў Заходнюю Еўропу.

У 1955 г. ў Мінску працавалі 384 з 8470 прадпрыемстваў БССР, альбо 4,5%. Разам з тым удзельная вага валавой прадукцыі прамысловасці Мінска ў рэспубліканскай вытворчасці склала 26,4%.

дованием на сумму около 115 млн. руб., которое получили 150 предприятий и организаций белорусской столицы. За время основных репарационных поставок из Германии в БССР Минск получил по стоимости почти 40% этих поставок.

Репарационное оборудование, сырье и материалы получали не только гиганты машиностроения, но и практически все восстанавливавшиеся и заново строившиеся промышленные предприятия Минска.

В соответствии с решениями ялтинской и потсдамской конференций, в восстановлении разрушенного фашистами хозяйства принимали участие немецкие военнопленные. Так, в возведении автомобильного и тракторного заводов участвовали 7500 военнопленных, завода имени Кирова – 1200. Работали военнопленные и на стройках проспекта Независимости (в то время назывался Советским), на восстанавливавшихся и строившихся предприятиях.

Интенсивное промышленное развитие Минска содействовало тому, что уже в первом квартале 1949 г. был достигнут довоенный уровень промышленного производства. В целом же темпы прироста валовой промышленной продукции по столице республики значительно опережали темпы прироста по БССР в целом.

Темпы роста валовой продукции промышленности по БССР и г. Минску в % к 1940 г.

	1940 г.	1945 г.	1950 г.	1955 г.
БССР	100	20	115	237
г. Минск	100	24	195	570

До конца 1950 г. столица Беларуси почти удвоила промышленное производство по сравнению с довоенным, а в 1955 г., когда на полную мощность заработали новые предприятия, созданные с использованием репарационных поставок, довоенный уровень был превзойден в 5,7 раза. По темпам промышленного роста г. Минск опережал все белорусские области, став с мая 1946 г. городом республиканского подчинения.

Колькасць рабочых і служачых у народнай гаспадарцы Мінска вырасла з 55,1 тыс. чалавек у 1945 г. (у 1940 – 123,3 тыс. чалавек) да 204,3 тыс. чалавек у 1955 г., альбо да 16% ад колькасці па БССР.

Тэмпы аднаўлення і развіцця гаспадаркі ўражваюць сваімі маштабамі. Кардынальна змяняецца структура вытворчасці: машынабудаванне становіцца вядучай галіной, актыўна развіваецца высокатэхналагічная ваенная вытворчасць. Гэтыя працэсы патрабавалі інтэнсіўнага прыцягнення спецыялістаў высокай кваліфікацыі, развіцця навукі, адукацыі, культуры. Мінск становіцца значным еўрапейскім горадам.

Эканамічныя сувязі Мінска з замежнымі краінамі. У 1950-я г. 20 ст. адбываецца шырокі выхад на міжнародны рынак прамысловай прадукцыі мінскіх прадпрыемстваў. Эканамічныя сувязі Мінска вызначаліся і рэгуляваліся з Масквы. Міністэрствам знешнеэканамічных сувязей СССР выдзяляліся экспартныя і імпартныя квоты на пастаўку прадукцыі за межы Саюза і атрыманне імпартных тавараў.

Развіццю знешнеэканамічных сувязей Мінска спрыяла стварэнне ў 1952 г. беларускага аддзялення Усесаюзнай гандлёвай палаты, якое ў 1972 г. было пераўтворана ў Гандлёва-прамысловую палату БССР. Было таксама створана Мінскае аддзяленне палаты. Гэта фармальна недзяржаўная арганізацыя ўваходзіла ў сістэму гандлёва-прамысловай палаты СССР і падпарадкоўвалася ў сваёй дзейнасці дзяржаўным органам. Гандлёва-прамысловая палата Беларусі садзейнічала арганізацыі ў Мінску міжнародных выставак, а таксама арганізацыі беларускіх раздзелаў на міжнародных кірмашах і савецкіх выстаўках за мяжой.

Толькі ў 1972—1978 гг. Гандлёва-прамысловай палатай БССР у Мінску было арганізавана 49 замежных і міжнародных спецыялізаваных выставак, у якіх прынялі ўдзел 600 фірм і арганізацый з 22 краін свету. З канца 1970-х г. гандлёва-прамысловая палата падтрымлівала дзелавыя сувязі амаль з 500 замежнымі

В 1950 г. удельный вес Минска в республиканском производстве станков составил 50%, швейной продукции – 50,9%, кожаной обуви – 48%, строительных материалов – 40%, металлообрабатывающей промышленности – 16,8%, пищевой – 18,7%. Удельный вес машиностроения и металлообработки в общем объеме производства Минска увеличился с 15,4% в 1950 г. до 46% в 1955 г. Продукция машиностроительных заводов Минска вывозилась не только в другие республики СССР, но и экспортировалась в другие страны, в том числе в Западную Европу.

В 1955 г. в Минске работали 384 из 8470 предприятий БССР, или 4,5%. Вместе с тем удельный вес валовой продукции промышленности Минска в республиканском производстве составил 26,4%. Число рабочих и служащих в народном хозяйстве Минска возросло с 55,1 тыс. человек в 1945 г. (в 1940 – 123,3 тыс. человек) до 204,3 тыс. человек в 1955 г., или до 16% от численности по БССР.

Темпы восстановления и развития хозяйства поражают своими масштабами. Кардинально изменяется структура производства: машиностроение становится ведущей отраслью, активно развивается высокотехнологическое военное производство. Эти процессы потребовали интенсивного привлечения специалистов высокой квалификации, развития науки, образования, культуры. Минск становится значительным европейским городом.

Экономические связи Минска с зарубежными странами. В 1950-е г. происходит широкий выход на международный рынок продукции минских предприятий. Экономические связи Минска определялись и регулировались из Москвы. Министерством внешнеэкономических связей СССР выделялись экспортные и импортные квоты на поставку продукции за рубеж и получение импортных товаров.

Развитию внешнеэкономических связей Минска содействовало создание в 1952 г. белорусского отделения Всесо-

фірмамі і аб'яднаннямі 23 краін свету. За асобы ўклад у развіццё міжнароднага супрацоўніцтва Гандлёва-прамысловая палата Беларусі была ўдастоена міжнароднай прэміі «Залаты Меркурый». Гэтай жа прэміяй былі адзначаны найбольш актыўныя ўдзельнікі міжнароднага супрацоўніцтва сярод мінскіх прадпрыемстваў, такія як аўтамабільны, трактарны, маторны заводы, аб'яднанне вылічальнай тэхнікі.

Асноўнымі экспарцёрамі прамысловай прадукцыі сталі найбольш буйныя мінскія прадпрыемствы. Найперш – гэта Мінскі трактарны завод. Пастаўкі сваёй прадукцыі на экспарт завод пачаў з 1955 г. У 1956 г. МТЗ адправіў у замежныя краіны 506 трактароў, у 1957 – 1010, у 1958 – больш за 1800. У гэтым жа 1958 г. завод выпусціў больш за 30 тыс. трактароў. На 1 лістапада 1958 г. больш за 4700 трактароў «Беларусь» працавала ўжо больш чым у 30 краінах. У 1961 г. Мінскі трактарны завод павялічыў вытворчасць экспартнай прадукцыі ў параўнанні з 1958 г. ў 4,5 раза. Трактары «Беларусь» пастаўляліся ўжо больш чым у 40 краін свету.

У 1958 г., пасля вывучэння рэкламацый, умоў эксплуатацыі трактароў у розных кліматычных зонах і на розных глебах за мяжой, на МТЗ былі праведзены буйныя арганізацыйна-тэхнічныя мерапрыемствы па павышэнні якасці экспартных трактароў: мадэрнізаваны і пашыраны ўчастак вытворчасці такіх трактароў, створана спецыяльная кантрольна-абкатачная група АТК па выпрабаванні і прыёмцы экспартных трактароў, перагледжана сістэма аплаты рабочых, занятых вырабам экспартнай прадукцыі, уведзены карты-пашпарты зборкі экспартных рухавікоў і трактароў.

У 1958 г. завод перайшоў на выпуск больш дасканалай мадэлі трактара – МТЗ–5Л з павялічанай магутнасцю рухавіка, большым дыяпазонам хуткасцей, павышаным дарожным прасветам і іншымі перавагамі ў параўнанні з ранейшай прадукцыяй, аднак пры нязменным кошце трактароў, што павышала іх канкурэнтаздольнасць на сусветным рынку.

юзной торговой палаты, которое в 1972 г. было преобразовано в Торгово-промышленную палату БССР. Было также создано Минское отделение палаты. Эта формально негосударственная организация входила в систему Торгово-промышленной палаты СССР и подчинялась в своей деятельности государственным органам. Торгово-промышленная палата Беларуси содействовала организации в Минске международных выставок, а также организации белорусских разделов на международных ярмарках и советских выставках за рубежом.

Только в 1972—1978 гг. Торгово-промышленной палатой БССР в Минске было организовано 49 зарубежных и международных специализированных выставок, в которых приняли участие 600 фирм и организаций из 22 стран мира. С конца 1970-х г. торгово-промышленная палата поддерживала деловые связи почти с 500 зарубежными фирмами и объединениями 23 стран мира. За особый вклад в развитие международного сотрудничества Торгово-промышленная палата Беларуси была удостоена международной премии «Золотой Меркурий». Этой же премией были отмечены наиболее активные участники международного сотрудничества среди минских предприятий, такие как автомобильный, тракторный, моторный заводы, объединение вычислительной техники.

Основными экспортерами промышленной продукции стали наиболее крупные минские предприятия. Прежде всего – это Минский тракторный завод. Поставки своей продукции на экспорт завод начал с 1955 г. В 1956 г. МТЗ отправил в зарубежные страны 506 тракторов, в 1957 – 1010, в 1958 – более 1800. В том же 1958 г. завод выпустил более 30 тыс. тракторов. На 1 ноября 1958 г. более 4700 тракторов «Беларусь» работали уже более чем в 30 странах. В 1961 г. Минский тракторный завод увеличил производство экспортной продукции по сравнению с 1958 г. в 4,5 раза. Тракторы «Беларусь» поставлялись уже более чем в 40 стран мира.

За межамі СССР трактары пастаўляліся ў асноўным у сацыялістычныя краіны: Польшчу, Балгарыю, ГДР, Венгрыю, Румынію і інш. Так, у 1969 г. ў Балгарыі працавалі 15 тыс. трактароў «Беларусь», альбо кожны шосты трактар у гэтай краіне.

Беларускія трактары карысталіся попытам таксама і ў капіталістычных краі-

Прэзідэнт ЗША Р.Ніксан на прыёме ў кіраўніка кампартыі Беларусі П.Машэрава. 1 ліпеня 1974 г.

Президент США Р.Никсон на приеме у руководителя компартии Беларуси П.Машерова. 1 июля 1974 г.

The USA president R. Nickson during a reception by the Belarusian Communist Party leader P. Masherov. July 1, 1974.

нах. У 1956 г. з 506 трактароў, адгружаных на экспарт, 209 купілі капіталістычныя краіны, у 1957 г. са 1010 – 271, у 1958 г. з 1800 – 900. Адной з першых капіталістычных краін трактары «Беларусь» стала купляць Грэцыя: у 1957 г. ў Грэцыю было экспартавана 54 трактары, у 1958–147. Пастаўляліся трактары таксама ў Францыю, Канаду, Фінляндыю, ЗША, Швецыю, Егіпет, Індыю і іншыя краіны. Усяго ў 1980 г. трактары «Беларусь» экспартаваліся ў 70 краін свету. У 1995 г. заводам упершыню ў свеце быў выпушчаны 3-мільённы трактар і 500-тысячны экспартны трактар, аднак геа-

В 1958 г., после изучения рекламаций, условий эксплуатации тракторов в разных климатических зонах и на разных почвах за рубежом, на МТЗ были проведены крупные организационно-технические мероприятия по повышению качества экспортных тракторов: модернизирован и расширен участок производства таких тракторов, создана специальная контрольно-обкаточная группа ОТК по испытанию и приемке экспортных тракторов, пересмотрена система оплаты рабочих, занятых производством экспортной продукции, введены карты-паспорта сборки экспортных двигателей и тракторов.

В 1958 г. завод перешел на выпуск более совершенной модели трактора – МТЗ-5Л с увеличенной мощностью двигателя, большим диапазоном скоростей, повышенным дорожным просветом и другими преимуществами по сравнению с прежней продукцией, однако при неизменной стоимости тракторов, что повышало их конкурентоспособность на мировом рынке.

За рубеж тракторы поставлялись в основном в социалистические страны: Польшу, Болгарию, ГДР, Венгрию, Румынию и др. Так, в 1969 г. в Болгарии работали 15 тыс. тракторов «Беларусь», или каждый шестой трактор в этой стране.

Белорусские тракторы пользовались спросом также и в капиталнстических странах. В 1956 г. из 506 тракторов, отгруженных на экспорт, 209 закупили капиталистическне страны; в 1957 г. из 1010 – 271, в 1958 г. из 1800 – 900. Одной из первых капиталистических стран тракторы «Беларусь» стала покупать Греция: в 1957 г. в Грецию было экспортировано 54 трактора, в 1958 – 147. Поставлялись тракторы также во Францию, Канаду, Финляндию, США, Швецию, Египет, Индию и другие страны. Всего в 1980 г. тракторы «Беларусь» экспортировались в 70 стран мира. В 1995 г. заводом впервые в мире был выпущен 3-миллионный трактор и 500-тысячный экспортный трактор, однако география экспорта несколько сузилась – до 60 стран.

графія экспарту некалькі звузілася – да 60 краін. У 1998 г. завод вырабляў 44 мадэлі трактарнай тэхнікі.

Мінскі трактарны завод займае першае месца сярод беларускіх прадпрыемстваў па колькасці атрыманых узнагарод на міжнародных выстаўках. Ужо ў 1963 г. 10 трактароў МТЗ-50 былі накіраваны на выстаўкі і кірмашы ў Познань, Будапешт, Дамаск, Вену, Салонікі, Лейпцыг, Брно, Бамака, Хельсінкі, Карачы; яшчэ 3 трактары МТЗ-52– у Таронта, Бары, Брно. З тых часоў прадукцыя завода пастаянна дэманстравалася на міжнародных выстаўках. Да сярэдзіны 1990-х г. трактары «Беларусь» на міжнародных кірмашах і выстаўках атрымалі 27 медалёў, у тым ліку 24 залатыя.

Яшчэ адным волатам індустрыі, прадукцыя якога больш чым на 90% ішла ў іншыя рэспублікі і за межы СССР, быў Мінскі аўтамабільны завод. З 1954 па 1960 гг. продаж мінскіх аўтасамазвалаў за межы СССР павялічыўся больш чым у 2 разы. У 1963 г. мінскія грузавікі працавалі ў 35 краінах свету.

У 1965 г. з 22 000 вырабленых аўтамабіляў на экспарт было адпраўлена 3335 у 33 краіны свету, у тым ліку ў Аб'яднаную Арабскую Рэспубліку – 1010, на Кубу– 440, у В'етнам – 332, Гану – 227, Афганістан – 177, Балгарыю – 156 і г.д. Балгарыя была адной з першых краін, якая стала купляць беларускія самазвалы ў пачатку 1960-х г., і не было ніводнай буйной будоўлі ў Балгарыіі, дзе б не працавалі беларускія МАЗы. У 1965—1978 гг. у Балгарыю было экспартавана 5,5 тыс. аўтамабіляў Мінскага аўтазавода. Яны выкарыстоўваліся пры ўзвядзенні прамысловых аб'ектаў у Крэмікаўцах, Бургасе, Плоўдзіве, Стара-Загоры, у гарнякоў у Радопах.

У 1958 г. на Сусветнай прамысловай выстаўцы ў Бруселі аўтамабіль МАЗ-530 атрымаў Гран-пры. У 1970 г. МАЗ-516 на Лейпцыгскім і ў 1985 г. МАЗ-5432 на Плоўдзіўскім кірмашах былі адзначаны залатымі медалямі. У 1994 г. МАЗ удастоены Залатой Зоркі «Арка Еўропы». Прадукцыя аўтазавода ў 1980 г. экспар-

В 1998 г. завод производил 44 модели тракторной техники.

Минский тракторный завод занимает первое место среди белорусских предприятий по числу полученных наград на международных выставках. Уже в 1963 г. 10 тракторов МТЗ-50 были направлены на выставки и ярмарки в Познань, Будапешт, Дамаск, Вену, Солоники, Лейпциг, Брно, Бомако, Хельсинки, Карачи; еще 3 трактора МТЗ-52 – в Торонто, Бари, Брно. С того времени продукция завода постоянно демонстрировалась на международных выставках. До середины 90-х г. 20 ст. тракторы «Беларусь» на международных ярмарках и выставках получили 27 медалей, в том числе 24 золотые.

Еще одним гигантом индустрии, продукция которого более чем на 90% шла в другие республики и за границу, был Минский автомобильный завод. С 1954 по 1960 гг. продажа минских автосамосвалов за границу увеличилась более чем в 2 раза. В 1963 г. минские грузовики работали в 35 странах.

В 1965 г. из 22 000 произведенных автомобилей на экспорт было отправлено 3335 в 33 страны мира, в том числе в Объединенную Арабскую Республику – 1010, на Кубу – 440, во Вьетнам – 332, Гану – 227, Афганистан – 117, Болгарию – 156 и т. д. Болгария была одной из первых стран, которая стала покупать белорусские самосвалы в начале 1960-х г., и не было ни одной крупной стройки в Болгарии, где бы не работали белорусские МАЗы. В 1965—1978 гг. в Болгарию было экспортировано 5,5 тыс. автомобилей Минского автозавода. Они использовались при возведении промышленных объектов в Кремиковцах, Бургасе, Пловдиве, Стара-Загоре, у горняков в Родопах.

В 1958 г. на Всемирной промышленной выставке в Брюсселе автомобиль МАЗ-530 получил Гран-при. В 1970 г. МАЗ-516 на Лейпцигской и в 1985 г. МАЗ-5432 на Пловдивской ярмарках были отмечены золотыми медалями. В 1994 г. МАЗ был удостоен Золотой Звез-

тавалася ў 52 краіны, у сярэдзіне 1990-х г. – амаль у 80 краін свету.

Шырокім попытам за межамі СССР карысталася прадукцыя іншых машынабудаўнічых мінскіх прадпрыемстваў, прадпрыемстваў па вырабе тавараў народнага спажывання. У 1980 г. мінскія вытворцы экспартавалі прадукцыю ў шмат краін: маторны завод – у 52 краіны, электратэхнічны завод імя Казлова – у 28, рысорны – у 26, падшыпнікавы – у 23, «Ударнік» – у 21, прыборабудаўнічы імя Леніна – у 20, інструментальны – у 19, электрамантажных вырабаў – у 18, веласіпедны – у 16, станкабудаўнічыя імя Кірава і імя Кастрычніцкай рэвалюцыі – кожны ў 15, заводы «Гарызонт» і гадзіннікавы – у 13, электронных вылічальных машын – у 12, завод аўтаматычных ліній – у 7, «Камунарка» – у 4, «Прамсувязь» – у 3, камвольны камбінат – у 2.

Прадукцыя мінскіх прадпрыемстваў экспартавалася ва ўсе краіны Савета Эканамічнай Узаемадапамогі (СЭУ), у цэлым у сацыялістычныя краіны пастаўлялася прыкладна 2/3 экспарту. Каля 1/5 прадукцыі паступала ў развітыя краіны, астатняя – у краіны, якія сталі на шлях развіцця.

Многія вырабы адзначаліся ўзнагародамі на сусветных выстаўках і кірмашах. Залаты медаль у Бруселі ў 1956 г. атрымала радыёла «Дружба» вытворчасці мінскага прыборабудаўнічага завода імя Леніна. На Сусветнай прамысловай выстаўцы ў Бруселі 1958 г. быў прысуджаны залаты медаль трактару МТЗ-7М, радыёпрыёмніку «Дружба» Мінскага радыёзавода.

Вялікую колькасць залатых медалёў атрымалі вырабы мінскіх прадпрыемстваў на галоўным эканамічным форуме тагачасных сацыялістычных краін – Лейпцыгскім кірмашы: у 1969 г. залатым медалём была адзначана аўтаматычная лінія ЛМ-274 мінскага завода аўтаматычных ліній, у 1971 г. – трансфарматары ТБСЗ-0,063; ТБСЗ-0,1; ТБСЗ-0,4 мінскага электратэхнічнага завода імя Казлова; у 1974 г. – аэрадромны снегаачышчальнік Д-902 завода «Ударнік», гарызантальна-пра-

ды «Арка Европы». Продукция автозавода в 1980 г. экспортировалась в 52 страны, в середине 1990-х г. – почти в 80 стран мира.

Большим спросом за границей СССР пользовалась продукция других машиностроительных минских предприятий, предприятий по выпуску товаров народного потребления. В 1980 г. минские производители экспортировали продукцию во множество стран: моторный завод – в 52 страны, электротехнический завод имени Козлова – в 28, рессорный – в 26, подшипниковый – в 23, «Ударник» – в 21, приборостроительный имени Ленина – в 20, инструментальный – в 19, электромонтажных изделий – в 18, велосипедный – в 16, станкостроительные имени Кирова и имени Октябрьской революции – каждый в 15, заводы «Горизонт» и часовой – в 13, электронных вычислительных машин – в 12, завод автоматических линий – в 7, «Коммунарка» – в 4, «Промсвязь» – в 3, комвольный комбинат – в 2.

Продукция минских предприятий экспортировалась во все страны Совета Экономической Взаимопомощи (СЭВ), в целом в социалистические страны поставлялось приблизительно 2/3 экспорта. Около 1/5 продукции поступало в развитые страны, остальная – в развивающиеся страны.

Многие изделия отмечались наградами на всемирных выставках и ярмарках. Золотую медаль в Брюсселе в 1956 г. получила радиола «Дружба» производства минского приборостроительного завода имени Ленина. На Всемирной промышленной выставке в Брюсселе 1958 г. была присуждена золотая медаль трактору МТЗ-7М, радиоприемнику «Дружба» Минского радиозавода.

Большое число золотых медалей получили изделия минских предприятий на главном экономическом форуме социалистических стран – Лейпцигской ярмарке: в 1969 г. золотой медалью была отмечена автоматическая линия ЛМ-274 минского завода автоматических линий, в 1971 г. – трансформаторы ТБСЗ-0,063; ТБСЗ-0,1; ТБСЗ-0,4 минского

цяжны станок 7Б56 станкабудаўнічага завода імя Кірава, жаночы гадзіннік «Прамень-1816» гадзіннікавага завода, тканіна «Злата» для жаночага паліто вытворчасці Мінскага камвольнага камбіната. У 1975 г. залаты медаль Лейпцыгскага кірмашу атрымаў асцылограф СПП1-65 мінскага прыборабудаўнічага завода імя Леніна; у 1977 г. – халадзільнік М-12. У 1973 г. ў Брацілаве наборы шакаладных цукерак «Асенні букет» і «Беларускі сувенір» атрымалі залаты і бронзавы медалі на конкурсе кандытарскіх вырабаў сацыялістычных краін.

Прамысловая прадукцыя, якая выраблялася на шэрагу мінскіх прадпрыемстваў, была даволі якаснай і запатрабаванай на сусветным рынку.

Міжнароднае палітычнае супрацоўніцтва. Пасля другой сусветнай вайны Мінск стаў на тэрыторыі былога СССР адным з найбольш значных цэнтраў не толькі эканамічнага, але і палітычнага міжнароднага супрацоўніцтва, палітычных форумаў і сустрэч. Гэтаму паспрыялі статус БССР як адной з заснавальніц ААН, а таксама аўтарытэт, які набыла рэспубліка ў барацьбе з фашызмам.

У 1945–1990 гг. Мінск наведалі дэлегацыі многіх краін. Найчасцей сюды прыязджалі альбо праездам спыняліся партыйныя і ўрадавыя дэлегацыі сацыялістычных краін – Польшчы, Балгарыі, Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі, Чэхаславакіі і інш.

Першая польская дэлегацыя на чале з прэзідэнтам Дзяржаўнага Народнага Савета Польскай Народнай Рэспублікі Б.Берутам наведала Мінск яшчэ да заканчэння вайны – 25 красавіка 1945 г. З таго часу штогод Мінск наведвалі дэлегацыі з Польшчы: партыйныя, урадавыя, дэлегацыі працоўных калектываў, мастацкія ансамблі. Напрыклад, 28 студзеня 1948 г. ў Мінску была дэлегацыя, якую ўзначальваў прэм'ер-міністр Польшчы Ю.Цыранкевіч. У 1958 г. мінчане сустракалі партыйна-ўрадавую дэлегацыю на чале з В.Гамулкам, у 1963 – дэлегацыю кіраўнікоў мясцовых органаў улады.

электротехнического завода имени Козлова; в 1974 г. – аэродромный снегоочиститель Д-902 завода «Ударник», горизонтально-протяжной станок 7Б56 станкостроительного завода имени Кирова, женские часы «Луч-1816» часового завода, женская пальтовая ткань «Злата» производства Минского камвольного комбината. В 1975 г. золотую медаль Лейпцигской ярмарки получил асциллограф СППИ-65 Минского приборостроительного завода им. Ленина; в 1977 г. – холодильник М-12. В 1973 г. в Братиславе наборы шоколадных конфет «Осенний букет» и «Белорусский сувенир» получили соответственно золотую и бронзовую медали на конкурсе кондитерских изделий социалистических стран.

Промышленная продукция, которая производилась на ряде минских предприятий, была достаточно качественной и востребованной на мировом рынке.

Международное политическое сотрудничество. После второй мировой войны Минск стал на территории бывшего СССР одним из наиболее значительных центров не только экономического, но и политического международного сотрудничества, политических форумов и встреч. Этому содействовали статус БССР как одной из основательниц ООН, а также авторитет, который приобрела республика в борьбе с фашизмом.

В 1945—1990 гг. Минск посетили делегации многих стран. Чаще сюда приезжали либо проездом останавливались партийные и правительственные делегации социалистических стран – Польши, Болгарии, Германской Демократической Республики, Чехословакии и др.

Первая польская делегация во главе с президентом Государственного Народного Совета Польской Народной Республики Б.Берутом посетила Минск еще до окончания войны – 25 апреля 1945 г. С того времени ежегодно Минск посещали делегации из Польши: партийные, правительственные, делегации трудовых коллективов, художественные ансамбли. Например, 28 января 1948 г. в Минске была делегация, которую возглавлял пре-

Мінск наведвалі кіраўнікі розных дзяржаў, вядомыя ў свой час дзеячы: генеральны сакратар ААН Даг Хамаршэльд (1956), кароль Афганістаиа Мухамед Захір Шах (1957), прэзідэнт Дэмакратычнай Рэспублікі В'етнам Хо Шы Мін (1957), генеральны сакратар кампартыі Францыі Марыс Тарэз (1962), прэзідэнт Югаславіі Іосіп Броз Ціта (1965), кіраўнік кампартыі і ўрада Манголіі Ю.Цэдэнбал (1965), першы сакратар кампартыі Чэхаславакіі Антанін Новатны (1965), кіраўнік кампартыі і дзяржавы Германскай Дэмакратычнай Рэспублікі Вальтэр Ульбрыхт (1966), генеральны сакратар ААН У Тан (1970), кіраўнік кампартыі і дзяржавы Кубы Ф.Кастра Рус (1972), прэзідэнт Францыі Ж.Пампіду (1973), прэзідэнт ЗША Р.Ніксан (1974), кіраўнік кампартыі Польшчы Э.Герак (1975), кіраўнік кампартыі і дзяржавы Балгарыі Тодар Жыўкаў (1961 і 1976), прэзідэнт Фінляндыі У.Калева Кеканен (1977), кіраўнік адміністрацыі Эфіопіі М.Хайле Марыям (1982), прэм'ер-міністр Індыі Р.Гандзі (1985), генеральны сакратар ААН Х.Перэс дэ Куэльяр (1987), прэзі-

Мінскія трактаразаводцы сустракаюць хлебам-соллю прэзідэнта Фінляндыі У.Калева Кеканена ў час яго візіту ў Мінск у маі 1977 г.

Минские тракторозаводцы встречают хлебом-солью президента Финляндии У.Калево Кекконена во время его визита в Минск в мае 1977 г.

The workers of the Minsk tractor plant greet with bread and salt the president of Finland U.Kaleva Kekkonen while his visiting Minsk in May 1977.

мьер-министр Польши Ю. Циранкевич. В 1958 г. минчане встречали партийно-правительственную делегацию во главе с В. Гомулкой, в 1963 г. – делегацию руководителей местных органов власти.

Минск посетили руководители различных государств, известные в свое время деятели: генеральный секретарь ООН Д.Хаммаршельд (1956), король Афганистана М.Захир Шах (1957), президент демократической Республики Вьетнам Хо Ши Мин (1957), генеральный секретарь компартии Франции М.Торез (1962), президент Югославии И.Броз Тито (1965), руководитель компартии и правительства Монголии Ю.Цеденбал (1965), первый секретарь компартии Чехословакии А.Новотный (1965), руководитель компартии и государства Германской Демократической Республики В.Ульбрихт (1966), генеральный секретарь ООН У Тан (1970), первый секретарь ЦК Компартии Кубы Ф.Кастро Рус (1972), президент Франции Ж.Помпиду (1973), президент США Р.Никсон (1974), руководитель компартии и государства Польши Э.Герек (1975), руководитель

дэнт Анголы Ж.Эдуарду душ Сантуш (1988) і іншыя.

Найбольш плённымі на міжнародныя форумы сталі для Мінска 1970–1980-я г. У Мінску 11–12 ліпеня 1972 г. адбылася сустрэча прадстаўнікоў 12 краін свету пад дэвізам «Няхай ніколі не паўторыцца трагедыя Хатыні, Лідзіцы, Арадура, Хірасімы, Сангмі». Удзельнікі сустрэчы, сярод якіх былі ветэраны вайны, удзельнікі міжнароднага руху за абарону міру, прынялі зварот з заклікам захаваць мір на зямлі і развіваць міжнароднае супрацоўніцтва.

У маі 1975 г. ў Мінску адбылася Міжнародная сустрэча прыхільнікаў міру, прысвечаная 30-годдзю перамогі над фашызмам. Прысутнічала 35 дэлегацый ад еўрапейскіх краін, Дэмакратычнай Рэспублікі В'етнам, Манголіі, Кубы, Сусветнага Савета Міру, Міжнароднай дэмакратычнай федэрацыі жанчын і іншых міжнародных арганізацый – усяго 140 удзельнікаў. На форуме выступілі першы сакратар ЦК кампартыі Беларусі П.Машэраў, генеральны сакратар Сусветнага Савета Міру Р.Чандра, сакратар Міжнароднай дэмакратычнай федэрацыі жанчын Х. Кампусана і іншыя вядомыя дзеячы. Была прынята заява да народаў свету аб захаванні міру і бяспекі ў Еўропе і ва ўсім свеце. Удзельнікі форуму заклалі Алею міру.

У жніўні 1975 г., у межах Міжнароднага года жанчыны, Мінск прыняў удзельніц Міжнароднай сустрэчы жанчын, якая праходзіла пад дэвізам «Жанчыны ў барацьбе супраць фашызму, за трывалы і справядлівы мір на ўсёй зямлі». У Мінск прыехалі ўдзельніцы другой сусветнай вайны, руху Супраціўлення, былыя вязні канцлагераў, прадстаўніцы 6 міжнародных і нацыянальных жаночых арганізацый з 27 краін. Жанчыны абмеркавалі свае задачы ў барацьбе за мір, супраць пагрозы вайны і адраджэння фашызму.

У маі 1978 г. ў Мінску праходзіў Кангрэс Міжнароднай федэрацыі змагароў супраціўлення, на якім прадстаўнікі 29 краін, у тым ліку В'етнама, Чылі, Мазамбіка, Анголы, Уругвая, прадстаўнікі Сус-

компартии и государства Болгарии Т. Живков (1961 и 1976), президент Финляндии У.Калево Кекконен (1977), руководитель администрации Эфиопии М.Хайле Мариам (1982), премьер-министр Индии Р.Ганди (1985), генеральный секретарь ООН Х. Перес де Куэльяр (1987), президент Анголы Ж.Эдуарду душ Сантуш (1988) и др.

Наиболее богатыми на международные форумы стали для Минска 1970–1980-е г. В Минске 11–12 июля 1972 г. состоялась встреча представителей 12 стран мира под девизом «Пусть никогда не повторится трагедия Хатыни, Лидице, Орадура, Хиросимы, Сонгми». Участники встречи, среди которых были ветераны войны, участники международного движения в защиту мира, приняли обращение с призывом сохранить мир на земле и развивать международное сотрудничество.

В мае 1975 г. в Минске состоялась Международная встреча сторонников мира, посвященная 30-летию победы над фашизмом. Присутствовало 35 делегаций от европейских стран, Демократической Республики Вьетнам, Монголии, Кубы, Всемирного Совета Мира, Международной демократической федерации женщин и других международных организаций – всего 140 участников. На форуме выступили первый секретарь ЦК Компартии Беларуси П. Машеров, генеральный секретарь Всемирного Совета Мира Р. Чандра, секретарь Международной демократической федерации женщин Х. Кампусана и другие известные деятели. Было принято заявление к народам мира с призывом сохранить мир и безопасность в Европе и во всем мире. Участники форума заложили Аллею мира.

В августе 1975 г., в рамках Международного года женщины, Минск принял участниц Международной встречи женщин, которая проходила под девизом «Женщины в борьбе против фашизма, за прочный и справедливый мир на всей земле». В Минск приехали участницы второй мировой войны, движения Сопротивления, бывшие узники концлаге-

ветнай федэрацыі ветэранаў вайны, Міжнароднага камітэта вязняў канцлагераў і іншых арганізацый пацвердзілі сваю рашучасць адстойваць мір, заклікалі забараніць нейтронную бомбу, выступілі супраць неанацызму.

Да шэрагу найбольш значных антываенных мерапрыемстваў належаў Марш прыхільнікаў міру, якія прыбылі ў Мінск у ліпені 1982 г. Сталіца Беларусі стала завяршальным этапам на шляху ўдзельнікаў маршу, які пачаўся ў Хельсінкі, прайшоў праз Выбарг, Ленінград, Калінін, Маскву і Смаленск. Па вуліцах Мінска прайшлі ўдзельнікі маршу, адбыліся іх сустрэчы з працоўнымі калектывамі горада пад лозунгамі: «Не – ядзернай зброі!», «За раззбраенне і мір!». Марш завяршыўся антываенным мітынгам з удзелам мінчан, які адбыўся ў парку імя Горкага.

Усе гэтыя міжнародныя форумы мелі на мэце ўмацаванне пазіцый СССР і сацыялістычнай садружнасці ў пасляваенным супрацьстаянні дзвюх ідэалагічна варожых сістэм – сацыялістычнай і капіталістычнай. Для сталіцы Беларусі яны мелі значэнне ў сэнсе сусветнай папулярызацыі г. Мінска як сталіцы рэспублікі, што зрабіла важкі ўклад у барацьбу з фашызмам, як значнага прамысловага, навуковага і культурнага цэнтра.

Гарады-пабрацімы. Адным з важных кірункаў замежных сувязей Мінска стаў пабрацімскі рух. Пабрацімскія сувязі разглядаліся кіраўніцтвам СССР як магчымасць пашыраць ідэалагічны ўплыў у свеце, «знаёміць насельніцтва замежных гарадоў з поспехамі камуністычнага будаўніцтва ў СССР, з жыццём і працаю савецкіх людзей, для тлумачэння ўнутранай і знешняй палітыкі Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы» . Заходнія партнёры ў сваю чаргу імкнуліся да адпаведнага ўплыву на сваю карысць. Разам з тым аб'ектыўна супрацоўніцтва гарадоў-пабрацімаў спрыяла развіццю дружбы, узаемаразумення паміж народамі, узаемнаму азнаямленню з гісторыяй, культурай, дасягненнямі ў эканоміцы, сацыяльнай сферы, спорце і г.д.

рей, представительницы 6 международных и национальных женских организаций из 27 стран. Женщины обсудили свои задачи в борьбе за мир, против угрозы войны и возрождения фашизма.

В мае 1978 г. в Минске проходил Конгресс Международной федерации борцов сопротивления, на котором представители 29 стран, в том числе Вьетнама, Чили, Мозамбика, Анголы, Уругвая, представители Всемирной федерации ветеранов войны, Международного комитета узников концлагерей и других организаций подтвердили свою решимость отстаивать мир, призвали запретить нейтронную бомбу, выступили против неонацизма.

К ряду наиболее значительных антивоенных мероприятий принадлежал Марш сторонников мира, которые прибыли в Минск в июле 1982 г. Столица Беларуси стала завершающим этапом на пути участников марша, который начался в Хельсинки, прошел через Выборг, Ленинград, Калинин, Москву и Смоленск. Участники марша прошли по улицам Минска, состоялись их встречи с трудовыми коллективами города под лозунгами: «Нет – ядерной бомбе!», «За разоружение и мир!». Марш завершился антивоенным митингом с участием минчан, который состоялся в парке имени Горького.

Все эти международные форумы имели целью укрепление идеологических позиций СССР и социалистического содружества в послевоенном противостоянии двух идеологически враждебных систем – социалистической и капиталистической. Для столицы Беларуси они имели значение в смысле международной популяризации Минска как столицы республики, которая внесла весомый вклад в борьбу с фашизмом, как значительного промышленного, научного и культурного центра.

Города-побратимы. Одним из важных направлений зарубежных связей Минска стало побратимское движение. Побратимские связи рассматривались руководством СССР как возможность расширять идеологическое влияние в

Гарады-пабрацімы Мінска ў 1950–1980-я г.

Горад	Краіна	Год устанаўлення сувязей
Нотынгем	Вяліка-брытанія	1957
Сендай	Японія	1973
Бангалор	Індыя	1973
Ліён	Францыя	1976
Луанда	Ангола	1976
Мерыда	Мексіка	1979
Дэтройт	ЗША	1983

З Нотынгемам, Сендаем, Ліёнам сувязі былі ўстаноўлены па ініцыятыве мясцовых таварыстваў дружбы з СССР. Кантакты з Бангалорам пачаліся з прапановы, зробленай дэлегацыяй Беларускага таварыства дружбы і культурнай сувязі з замежнымі краінамі падчас яе паездкі ў Індыю. Пабрацімскія сувязі са сталіцай Анголы Луандай сталі наладжвацца ў адпаведнасці з рэкамендацыямі ЦК КПСС і ЦК КПБ у адрас Мінгарвыканкома пасля наведвання Савецкага Саюза прэзідэнтам Анголы А.Нета. У кастрычніку 1979 г. ў час знаходжання ў Мінску дэлегацыі мексіканскага штата Юкатан было падпісана пагадненне аб дружбе паміж Мінскам і цэнтрам гэтага штата – горадам Мерыда. У ліпені 1983 г. ў час паездкі ў ЗША у складзе дэлегацыі Саюза савецкіх таварыстваў дружбы тагачаснага старшыні Мінгарвыканкома Г.Таразевіча было падпісана пагадненне аб дружалюбных сувязях паміж Мінскам і Дэтройтам.

Першым горадам–пабрацімам Мінска стаў у 1957 г. англійскі горад Нотынгем. Гарады абменьваліся інфармацыяй, дэлегацыямі грамадскасці, мастацкімі, спартыўнымі калектывамі, турыстычнымі групамі. Так, у 1964 і 1967 гг. Мінск і Нотынгем абмяняліся прафсаюзнымі дэлегацыямі. Гэтыя дэлегацыі наведалі прамысловыя прадпрыемствы, медыцынскія ўстановы, школы.

Прадстаўнікі Мінгарвыканкома і грамадскасці Мінска прымалі ўдзел у штогадовых Нотынгемскіх фестывалях. Дэмире, «знакомить население зарубежных городов с успехами коммунистического строительства в СССР, с жизнью и трудом советских людей, для разъяснения внутренней и внешней политики Коммунистической партии и Советского государства». Западные партнеры в свою очередь стремились к соответствующему влиянию в свою пользу. Вместе с тем объективно сотрудничество городов-побратимов содействовало развитию дружбы, взаимопонимания между народами, взаимному ознакомлению с историей, культурой, достижениями в экономике, социальной сфере, спорте и т.д.

Города-побратимы Минска в 1950–1980-е г.

Город	Страна	Год установления связей
Ноттингем	Велико-британия	1957
Сендай	Япония	1973
Бангалор	Индия	1973
Лион	Франция	1976
Луанда	Ангола	1976
Мерида	Мексика	1979
Детройт	США	1983

С Ноттингемом, Сендаем, Лионом связи были установлены по инициативе местных обществ дружбы с СССР. Контакты с Бангалором начались с предложения, сделанного делегацией Белорусского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами во время ее поездки в Индию. Побратимские связи со столицей Анголы Луандой стали налаживаться в соответствии с рекомендациями ЦК КПСС и ЦК КПБ в адрес Мингорисполкома после посещения Советского Союза президентом Анголы А.Нето. В октябре 1979 г. во время нахождения в Минске делегации мексиканского штата Юкатан было подписано соглашение о дружбе между Минском и центром этого штата – городом Мерида. В июле 1983 г. во время поездки в США в составе делегации Союза советских обществ дружбы бывшего в то время председателем Мингорисполкома Г.Таразевича было подписано согла-

манстраваліся фотавыстаўкі, прысвечаныя Мінску, мастацкія творы, узоры прамысловай прадукцыі мінскіх прадпрыемстваў. У 1975 г. ў фестывалі прынялі ўдзел ансамбль Беларускай дзяржаўнай філармоніі «Харошкі» і фальклорны ансамбль Палаца культуры Белсаўпрофа «Вясёлка». Наведванне Мінска прадстаўнічымі дэлегацыямі Нотынгема ў 1974 і 1975 гг. зрабіла на гасцей вялікае ўражанне. У 1975 г., калі Беларусь святкавала 30-годдзе перамогі над фашызмам, члены нотынгемскай дэлегацыі – удзельнікі вайны – прайшлі па Мінску ў калоне ветэранаў. У 1979 г., у межах гарадскога фестывалю, адбыўся Дзень Мінска ў Нотынгеме.

З канца 1979 г. адносіны паміж Мінскам і Нотынгемам ускладніліся. У студзені 1980 г. гарадскі савет Нотынгема прыняў рашэнне «часова спыніць любы від дзейнасці ў рамках пабрацімскіх сувязей з Мінскам». У чэрвені 1984 г., калі большасць у гарадскім савеце атрымалі лейбарысты, савет вырашыў аднавіць дружалюбныя сувязі з Мінскам, якія паспяхова развіваліся ў далейшым.

Дынамічна развіваліся з 1973 г. пабрацімскія сувязі Мінска з японскім горадам Сендай, цэнтрам прэфектуры Міягі. Мінск і Сендай абменьваліся дэлегацыямі, выстаўкамі фотаздымкаў, дзіцячых малюнкаў і дробных вырабаў. У 1984 г. ў Мінску прайшлі Дні Сендая, у 1985 г. – Дні Мінска ў Сендаі. У Мастацкім музеі дэманстраваліся японскія кімано, падараваныя Мінску ў 1984 г. Дэлегацыя метрапалітэна Сендая вывучала вопыт будаўніцтва Мінскага метро, а мінская дэлегацыя – працу смеццеперапрацоўчага завода ў Сендаі.

З канца 1960-х г. рабіліся спробы ўстанавіць дружалюбныя сувязі паміж Мінскам і Ліёнам, другім па велічыні горадам Францыі, цэнтрам дэпартамента Рона. Мінск імкнуўся наладзіць сувязі з Ліёнам, улічваючы прыкладна аднолькавую колькасць насельніцтва, агульныя асноўныя віды прамысловасці, патрыятычныя традыцыі (Ліён быў цэнтрам французскага Супраціўлення). 13 мая 1976 г. было шение о дружественных связях между Минском и Детройтом.

Первым городом-побратимом Минска стал в 1957 г. английский город Ноттингем. Города обменивались информацией, делегациями общественности, художественными, спортивными коллективами, туристическими группами. Так, в 1964 и 1967 гг. Минск и Ноттингем обменялись профсоюзными делегациями. Эти делегации посетили промышленные предприятия, медицинские учреждения, школы.

Представители Мингорисполкома и общественности Минска принимали участие в ежегодных Ноттингемских фестивалях. Демонстрировались фотовыставки, посвященные Минску, художественные произведения, образцы промышленной продукции минских предприятий. В 1975 г. в фестивале приняли участие ансамбль Белорусской государственной филармонии «Хорошки» и фольклорный ансамбль Дворца культуры Белсовпрофа «Радуга». Посещение Минска представительными делегациями Ноттингема в 1974 и 1975 гг. произвело на гостей большое впечатление. В 1975 г., когда Беларусь праздновала 30-летие победы над фашизмом, члены ноттингемской делегации – участники войны – прошли по Минску в колонне ветеранов. В 1979 г., в рамках городского фестиваля, прошел день Минска в Ноттингеме.

С конца 1979 г. отношения между Минском и Ноттингемом усложнились. В январе 1980 г. городской совет Ноттингема принял решение «временно прекратить любой вид деятельности в рамках побратимских связей с Минском». В июне 1984 г., когда большинство в городском совете получили лейбористы, совет решил восстановить дружественные связи с Минском, которые успешно развивались в дальнейшем.

Динамично развивались с 1973 г. побратимские связи Минска с японским городом Сендай, центром префектуры Мияги. Минск и Сендай обменивались делегациями, выставками фотоснимков, детских рисунков и поделок. В 1984 г. в Минске прошли Дни Сендая, в 1985 г. –

падпісана бестэрміновае Пагадненне аб дружалюбных сувязях паміж Мінскам і Ліёнам, і гэтыя сувязі паспяхова развіваліся. З Мінска ў Ліён былі адпраўлены выстаўкі дзіцячага малюнка і прыкладнога мастацтва. У 1984 г. ў Мінску адбыліся мерапрыемствы, прысвечаныя Году французскай мовы. У школах Мінска прайшлі стажыроўку ліцэісты з Ліёна. Адбываўся таксама рэгулярны абмен муніцыпальнымі, маладзёжнымі, спартыўнымі дэлегацыямі, турыстычнымі групамі.

Дружалюбныя кантакты з Луандай пачаліся з 1976 г., аднак Пагадненне аб дружалюбных сувязях было падпісана толькі ў 1982 г. ў час знаходжання дэлегацыі Луанды ў Мінску. У 1983 г. адбыўся першы афіцыйны візіт дэлегацыі Мінска ў Луанду. У ходзе гэтага візіту былі ўзгоднены планы супрацоўніцтва, у тым ліку падрыхтоўка з 1984 г. ў мінскіх тэхнічных вучылішчах рабочых кадраў для Луанды. У верасні 1983 г. ў адрас правінцыяльнага народнага сходу Луанды быў накіраваны груз школьна-пісьмовых прылад, сабраных школьнікамі Мінска для школьнікаў Луанды ў ходзе агульнагарадскога мерапрыемства «Ангольскаму сябру – мой падарунак». Таксама гарадскія службы Мінска, па просьбе гарадскіх улад Луанды, аказвалі дапамогу ў арганізацыі гарадской гаспадаркі.

Развіваліся дружалюбныя сувязі Мінска з Бангалорам, Мерыдай, Дэтройтам. Гарадскія органы кіравання абменьваліся віншаваннямі з нагоды знамянальных дат, інфармацыйнымі матэрыяламі, літаратурай, выстаўкамі, афіцыйнымі і турыстычнымі дэлегацыямі.

У цэлым наладжванне і развіццё пабрацімскіх сувязей спрыяла культурнаму, турыстычнаму, эканамічнаму абмену Мінска з рознымі краінамі свету, папулярызацыі дасягненняў яго жыхароў і Беларусі ў цэлым.

Культурнае і навукова-тэхнічнае супрацоўніцтва. У значнай меры культурнае супрацоўніцтва ажыццяўлялася праз пабрацімскія сувязі, аднак яно было больш шырокім. Традыцыйнай формаю

Дни Минска в Сендае. В Художественном музее демонстрировались японские кимоно, подаренные Минску в 1984 г. Делегация метрополитена Сендая изучала опыт строительства Минского метро, а минская делегация – работу мусороперерабатывающего завода в Сендае.

С конца 1960-х г. предпринимались попытки установить дружественные связи между Минском и Лионом, вторым по величине городом Франции, центром департамента Рона. Минск стремился наладить связи с Лионом, учитывая примерно одинаковую численность населения, общие основные виды промышленности, патриотические традиции (Лион был центром французского Сопротивления). 13 мая 1976 г. было подписано бессрочное Соглашение о дружественных связях между Минском и Лионом, и эти связи успешно развивались. Из Минска в Лион были отправлены выставки детского рисунка и прикладного искусства. В 1984 г. в Минске состоялись мероприятия, посвященные Году французского языка. В школах Минска прошли стажировку лицеисты из Лиона. Происходил также регулярный обмен муниципальными, молодежными, спортивными делегациями, туристическими группами.

Дружественные контакты с Луандой начались в 1976 г., однако Соглашение о дружественных связях было подписано только в 1982 г. во время нахождения делегации Луанды в Минске. В 1983 г. состоялся первый официальный визит делегации Минска в Луанду. В ходе этого визита были согласованы планы сотрудничества, в том числе подготовка с 1984 г. в минских технических училищах рабочих кадров для Луанды. В сентябре 1983 г. в адрес провинциального народного собрания Луанды был направлен груз школьно-письменных принадлежностей, собранных школьниками Минска для школьников Луанды в ходе общегородского мероприятия «Ангольскому другу – мой подарок». Также городские службы Минска, по просьбе городских властей Луанды, оказывали помощь в организации городского хозяйства.

культурнага абмену ў савецкія часы былі Дні культуры. Так, у 1958 г. Мінск стаў цэнтрам Дзён польскай культуры ў Беларусі, у 1962 г. – Дзён чэхаславацкай культуры, 1963 г. – Дзён венгерскай культуры, 1965 г.– Дэкады балгарскай культуры, 1966 г. – Дзён мангольскай культуры. У наступныя гады такія мерапрыемствы праходзілі рэгулярна.

У 1946—1985 гг. за межамі СССР былі надрукаваны 342 кнігі 55 беларускіх пісьменнікаў, большасць з якіх былі мінчанамі. Напярэдадні 100-годдзя з дня нараджэння Я.Купалы і Я.Коласа была праведзена значная праца па перакладзе твораў беларускіх класікаў на замежныя мовы і папулярызацыі іх спадчыны ва ўсім свеце.

Наладжвалася супрацоўніцтва паміж мастацкімі калектывамі. Адпаведныя дагаворы былі заключаны паміж Дзяржаўным тэатрам оперы і балета БССР і опернымі тэатрамі ў Вроцлаве і Лодзі, тэатрам імя Я. Купалы і Славенскім народным тэатрам г. Марыбор.

У Мінску наладжваліся мастацкія выстаўкі: сучаснай італьянскай графікі (1957), фінскай графікі (1970), сучаснага жывапісу Югаславіі (1973—1974), шэдэўраў жывапісу з калекцыі А.Хамера (ЗША, 1974), польскага жывапісу з калекцый Варшавы і Кракава (1974), шэдэўраў Дрэздэнскай карціннай галерэі (1975), заходнееўрапейскага і амерыканскага жывапісу з музеяў ЗША (1976), польскага партрэта 17—18 ст. (1977), шэдэўраў заходнееўрапейскага жывапісу 17—18 ст. са збору Нацыянальнай галерэі ў Празе (1979), «К.Кольвіц і нямецкая графіка яе часу» з музея Альтэнбурга (ГДР, 1979), народнага мастацтва Ніжняй Аўстрыі (1981) і інш.

Навукова-тэхнічнае супрацоўніцтва ажыццяўлялася галоўным чынам з сацыялістычнымі краінамі ў межах Савета Эканамічнай Узаемадапамогі (СЭУ). На другой сесіі СЭУ, якая адбылася ў Сафіі ў 1949 г., сацыялістычным краінам было рэкамендавана заключыць двухбаковыя дагаворы аб навукова-тэхнічным супрацоўніцтве, паклаўшы ў ас-

Развивались дружественные связи Минска с Бангалором, Меридой, Детройтом. Городские органы управления обменивались поздравлениями по случаю знаменательных дат, информационными материалами, литературой, выставками, официальными и туристическими делегациями.

В целом налаживание и развитие побратимских связей содействовало культурному, туристическому, экономическому обмену Минска с разными странами мира, популяризации достижений его жителей и Беларуси в целом.

Культурное и научно-техническое сотрудничество. В значительной мере культурное сотрудничество осуществлялось через побратимские связи, вместе с тем оно было более широким. Традиционной формой культурного обмена в советское время были Дни культуры. Так, в 1958 г. Минск стал центром Дней польской культуры в Беларуси, в 1962 г. – Дней чехословацкой культуры, 1963 г. – Дней венгерской культуры, 1965 г. – Декады болгарской культуры, 1966 г. – Дней монгольской культуры. В последующие годы такие мероприятия проходили регулярно.

В 1946—1985 гг. за пределами СССР были напечатаны 342 книги 55 белорусских писателей, большинство из которых были минчанами. Накануне 100-летия со дня рождения Я.Купалы и Я.Коласа была проведена значительная работа по переводу произведений белорусских классиков на иностранные языки и популяризации их наследия во всем мире.

Налаживалось сотрудничество между художественными коллективами. Соответствующие договоры были заключены между Государственным театром оперы и балета БССР и оперными театрами во Вроцлаве и Лодзи, театром им. Я.Купалы и Словенским народным театром г. Марибор.

В Минске были организованы художественные выставки: современной итальянской графики (1957), финской графики (1970), современной живописи Югославии (1973—1974), шедевров живописи из коллекции А.Хаммера (США,

но́ву прынцып бясплатнага абмену навукова-тэхнічнай дакументацыяй, ліцэнзіямі і вытворчым вопытам. У выніку атрымалі шырокае распаўсюджанне такія формы супрацоўніцтва, як узаемная тэхнічная дапамога ў будаўніцтве прадпрыемстваў, абмен перадавым вытворчым вопытам, навукова-тэхнічнай дакументацыяй, спецыялістамі, павышэнне кваліфікацыі рабочых.

У рэчышчы гэтых дамоўленасцей Мінскі аддзел Цэнтральнага НДІ «Праектстальканструкцыя» прыняў удзел у распрацоўцы цэха халоднай пракаткі ліста для балгарскага Крэмікаўскага металургічнага камбіната. На роднасныя прадпрыемствы Балгарыі камплекты дакументацыі адправілі і іншыя мінскія прадпрыемствы: аўтазавод паслаў рабочыя чарцяжы вузлоў і дэталяў аўтамабіля МАЗ-500, Мінскі станкабудаўнічы завод імя Кастрычніцкай рэвалюцыі – поўную дакументацыю на падоўжана-фрэзерны станок, мінскі завод аўтаматычных ліній – на агрэгатныя станкі і аўтаматычныя лініі. Трактарабудаўнікі перадалі балгарскім калегам дакументацыю і рабочыя чарцяжы для наладжвання выпуску трактара МТЗ-50, трактара для апрацоўкі вінаграднікаў – Т-54В, трактарнага прычэпа і іншых сельгасмашын. Спецыялісты Мінскай скургалантарэйнай фабрыкі перадалі балгарскаму вытворчаму аб'яднанню «Леда» матэрыялы аб новым спосабе зваркі вырабаў токам высокай частаты.

Заводы абменьваліся групамі рабочых, якія асвойвалі новыя прыёмы працы. Так, у лістападзе–снежні 1960 г. група польскіх інжынераў і рабочых трактарнага завода «Урсус» вывучала вопыт работы на МТЗ. У кастрычніку 1977 г. на Мінскім трактарным заводзе працавала міжнародная школа-семінар перадавога вопыту слесараў-зборшчыкаў прадпрыемстваў трактарнага і сельскагаспадарчага машынабудавання сацыялістычных краін.

Шырокім быў рух пародненых прадпрыемстваў. Напрыклад, Мінскі пад-

1974), польской живописи из коллекций Варшавы и Кракова (1974), шедевров Дрезденской картинной галереи (1975), западноевропейской и американской живописи из музеев США (1976), польского портрета 17—18 вв. (1977), шедевров западноевропейской живописи 17—18 вв. из собрания Национальной галереи в Праге (1979), «К. Кольвиц и немецкая графика ее времени» из музея Альтенбурга (ГДР, 1979), народного искусства Нижней Австрии (1981) и др.

Научно-техническое сотрудничество осуществлялось главным образом с социалистическими странами в рамках Совета Экономической Взаимопомощи (СЭВ). На второй сессии СЭВ, которая состоялась в Софии в 1949 г., социалистическим странам было рекомендовано заключить двусторонние договоры о научно-техническом сотрудничестве, положив в основу принцип бесплатного обмена научно-технической документацией, лицензиями и производственным опытом. В результате получили широкое распространение такие формы сотрудничества, как взаимная техническая помощь в строительстве предприятий, обмен передовым производственным опытом, научно-технической документацией, специалистами, повышение квалификации рабочих.

В русле этих договоренностей Минский отдел Центрального НИИ «Проектстальконструкция» принял участие в разработке цеха холодной прокатки листа для болгарского Кремиковского металлургического комбината. На родственные предприятия Болгарии комплекты документации отправили и другие минские предприятия: автозавод послал рабочие чертежи узлов и деталей автомобиля МАЗ-500, Минский станкостроительный завод имени Октябрьской революции – полную документацию на продольно-фрезерный станок, Минский завод автоматических линий – на агрегатные станки и автоматические линии. Тракторостроители передали болгарским коллегам документацию и рабочие чертежи для налаживания выпуска

шыпнікавы завод супрацоўнічаў з чэхаславацкімі заводамі ў гарадах Брно і Прэшаве, трактарны завод– з трактарнымі заводамі «Урсус» (Польшча) і Карлаўскім балгарскім трактарным заводам.

З ростам навуковага патэнцыялу беларускай сталіцы пашыраліся міжнародныя сувязі вышэйшых навучальных установ і Акадэміі навук Беларусі. Беларускі дзяржаўны універсітэт супрацоўнічаў з універсітэтамі Іены, Сафіі, Кракава, Любляны, Камагуэя; Беларускі політэхнічны інстытут – з тэхнічнымі вышэйшымі навучальнымі ўстановамі Браціславы, Ільменаў, Беластока; Беларускі тэхналагічны інстытут – з Варшаўскай сельскагаспадарчай акадэміяй;

Ліцэісты з французскага горада Ліёна – пабрацімa Мінска – каля экспазіцыі, прысвечанай подзвігам лётчыкаў палка «Нармандыя–Нёман» у Беларускім дзяржаўным музеі гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. Красавік 1979 г.

Лицеисты из французского города Лиона – побратима Минска – возле экспозиции, посвященной подвигам летчиков полка «Нормандия–Неман» в Белорусском государственном музее истории Великой Отечественной войны. Апрель 1979 г.

The pupils of the lycee from the French city Lion, the twin city of Minsk, are near the exposition devoted to the «Normandia – Neman» regiment pilots heroic deeds at the Belarusian History of the Great Patriotic War State Museum. April 1979.

трактора МТЗ-50, трактора для обработки виноградников – Т-54В, тракторного прицепа и других сельхозмашин. Специалисты Минской кожгалантерейной фабрики передали болгарскому производственному объединению «Леда» материалы о новом способе сварки изделий током высокой частоты.

Заводы обменивались группами рабочих, которые осваивали новые приемы труда. Так, в ноябре–декабре 1960 г. группа польских инженеров и рабочих тракторного завода «Урсус» изучала опыт работы на МТЗ. В октябре 1977 г. на Минском тракторном заводе работала международная школа-семинар передового опыта слесарей-сборщиков предприятий тракторного и сельскохозяйственного машиностроения социалистических стран.

Широкнм было движение породненных предпрнятий. Например, Минский подшипниковый завод сотрудничал с чехословацкими заводами в городах Брно и Прешове, тракторный завод – с тракторными заводами «Урсус» (Польша) и Карловским болгарским тракторным заводом.

С ростом научного потенциала белорусской столицы расширялись международные связи высших учебных заведений и Академии наук Беларуси. Белорусский государственный университет сотрудничал с университетами Йены, Софии, Кракова, Любляны, Камагуэя; Белорусский политехнический институт – с техническими высшими учебными заведениями Братиславы, Ильменау, Белостока; Белорусский технологический институт – с Варшавской сельскохозяйственной академией; Минский педагогический институт иностранных языков – с Салфордским университетом.

В 1985 г. 23 инстнтута Академии наук БССР и 90 научно-исследовательских учреждений стран – членов СЭВ, а также Югославии, Бельгии, Финляндии, Франции, Швеции проводили совместные исследования по 59 проблемам и темам. С 1974 г. при Институте тепло- и массообмена АН БССР действовал Международ-

Мінскі педагагічны інстытут замежных моў – з Салфардскім універсітэтам.

У 1985 г. 23 інстытуты Акадэміі навук БССР і 90 навукова-даследчых устаноў краін – членаў СЭУ, а таксама Югаславіі, Бельгіі, Фінляндыі, Францыі, Швецыі праводзілі сумесныя даследаванні па 59 праблемах і тэмах. З 1974 г. пры Інстытуце цепла- і масаабмену АН БССР дзейнічаў Міжнародны цэнтр акадэмій навук сацыялістычных краін па павышэнні кваліфікацыі маладых вучоных па праблеме «Цепла- і масаабмен».

Турызм. У пасляваенныя гады Мінск стаў значным цэнтрам турызму, у тым ліку транзітнага. Аднак гэта адбылося не адразу, таму што горад быў амаль поўнасцю разбураны, і турызм тут набыў спецыфічныя асаблівасці. Замежныя госці знаёміліся ў сталіцы Беларусі не з помнікамі старажытнасці, а з гераічнай барацьбой мінчан і жыхароў Беларусі з нямецкімі захопнікамі, з працоўнымі калектывамі прадпрыемстваў, удзельнічалі ў антываенных мітынгах, сяброўскіх сустрэчах, культурных і спартыўных мерапрыемствах. Заахвочваўся турыстычны абмен паміж прадпрыемствамі.

Прафсаюзныя камітэты трактарнага, аўтамабільнага, падшыпнікавага, гадзіннікавага, станкабудаўнічага завода імя Кірава, завода аўтаматычных ліній, камвольнага камбіната і іншыя ўстанаўлівалі прамыя сувязі з прадпрыемствамі сацыялістычных краін і абменьваліся групамі супрацоўнікаў, спартыўнымі, мастацкімі калектывамі, а па сутнасці – турыстычнымі дэлегацыямі. Так, падшыпнікавы завод супрацоўнічаў і абменьваўся турыстычнымі групамі з чэхаславацкімі падшыпнікавымі заводамі ў гарадах Брно і Прэшаве, трактарны – з варшаўскім трактарным заводам «Урсус», аўтамабільны – з аўтамабільнымі заводамі Варшавы і Любліна.

Турыстычныя групы, якія выязджалі з Мінска, знаёміліся з перадавымі прыёмамі працы на роднасных прадпрыемствах. Напрыклад, у 1965 г. турыстычная група работнікаў швейных атэлье Мінска

ный центр академий наук социалистических стран по повышению квалификации молодых ученых по проблеме «Тепло- и массообмен».

Туризм. В послевоенные годы Минск стал значительным центром туризма, в том числе транзитного. Однако это произошло не сразу, потому что город был почти полностью разрушен, и туризм тут приобрел специфические особенности. Зарубежные гости знакомились в столице Беларуси не с памятниками старины, а с героической борьбой минчан и жителей Беларуси с немецкими захватчиками, с трудовыми коллективами предприятий, участвовали в антивоенных митингах, дружеских встречах, культурных и спортивных мероприятиях. Поощрялся туристический обмен между предприятиями.

Профсоюзные комитеты тракторного, автомобильного, подшипникового, часового, станкостроительного завода имени Кирова, завода автоматических линий, камвольного комбината и другие устанавливали прямые связи с предприятиями социалистических стран и обменивались группами сотрудников, спортивными, художественными коллективами, а по сути – туристическими делегациями. Так, подшипниковый завод сотрудничал и обменивался туристическими группами с чехословацкими подшипниковыми заводами в городах Брно и Прешове, тракторный – с варшавским тракторным заводом «Урсус», автомобильный – с автомобильными заводами Варшавы и Люблина.

Туристические группы, которые выезжали из Минска, знакомились с передовыми приемами труда на родственных предприятиях. Например, в 1965 г. туристическая группа работников швейных ателье Минска (31 человек) была в ГДР и ЧССР. Группа посетила фабрику «Фестис» в Лейпциге по пошиву мужских костюмов, где переняла опыт ремонта мужских сорочек. Участники туристической поездки организовали позднее в Минске 17 приемных пунктов по ремонту сорочек. Был также использован опыт моделирования детской и женской одеж-

(31 чалавек) была ў ГДР і ЧССР. Група наведала фабрыку «Фэсціс» у Лейпцыгу па пашыве мужчынскіх касцюмаў, дзе пераняла вопыт рамонту мужчынскіх кашуль. Удзельнікі турыстычнай паездкі арганізавалі пазней у Мінску 17 прыёмных пунктаў па рамонце кашуль. Быў таксама выкарыстаны вопыт мадэліравання дзіцячага і жаночага адзення, запазычаны ў Чэхаславакіі. У гэтым жа годзе група турыстаў з абутковага прадпрыемства «Прамень» пасля паездкі ў Венгрыю і Чэхаславакію і наведвання абутковых прадпрыемстваў удасканаліла канструкцыю абутку свайго прадпрыемства.

У Мінск з турыстычнымі мэтамі прыязджалі цягнікі дружбы, дэлегацыі рабочых з капіталістычных краін, групы прафсаюзных, грамадскіх дзеячаў. Акрамя азнаямляльных ставіліся і палітычныя мэты ідэалагічнага ўздзеяння на гэтых патэнцыяльных саюзнікаў у ідэалагічным супрацьстаянні з заходнім светам. У 1956 г. Мінск наведалі дэлегацыі прафсаюза фінскіх будаўнікоў і работнікаў асветы Чылі. Першы цягнік дружбы прыбыў у Мінск з ГДР у 1959 г. Яго ўдзельнікамі былі 359 настаўнікаў і выхавацеляў школ. З таго часу такія цягнікі рэгулярна праходзілі праз Мінск. У 1960 г. з Мінскам азнаёміліся прафсаюзныя дзеячы Бельгіі, Балгарыі, Галандыі, Люксембурга, Францыі, Югаславіі, турыстычныя групы з ЗША і Італіі.

У 1970-я г., асабліва з «пацяпленнем» у міжнародных адносінах і падпісаннем у 1975 г. Хельсінкскіх пагадненняў, значна павялічылася колькасць турыстаў, якія прыязджалі ў Мінск альбо следавалі праз яго транзітам. У сувязі з гэтым Мінгарвыканком распрацаваў у 1976 г. «Мерапрыемствы па паляпшэнні абслугоўвання замежных турыстаў». У іх прадугледжвалася адрамантаваць гасцініцу «Мінск», у якой размяшчалі замежных турыстаў; стварыць курсы па навучанні персаналу замежным мовам, правілам абслугоўвання замежных грамадзян, вызначыць бальніцы па аказанні профільнай медыцынскай дапамогі, маршруты экскурсій па го-

ды, заимствованный в Чехословакии. В этом же году группа туристов с обувного предприятия «Луч» после поездки в Венгрию и Чехословакию и посещения обувных предприятий усовершенствовала конструкцию обуви своего предприятия.

В Минск с туристическими целями приезжали поезда дружбы, делегации рабочих из капиталистических стран, группы профсоюзных, общественных деятелей. Кроме ознакомительных ставились и политические цели идеологического воздействия на этих потенциальных союзников в идеологическом противостоянии с западным миром. В 1956 г. Минск посетили делегации профсоюза финских строителей и работников просвещения Чили. Первый поезд дружбы прибыл в Минск из ГДР в 1959 г. Его участниками были 359 учителей и воспитателей школ. С того времени такие поезда регулярно проходили через Минск. В 1960 г. с Минском ознакомились профсоюзные деятели Бельгии, Болгарии, Голландии, Люксембурга, Франции, Югославии, туристические группы из США и Италии.

В 1970-е г., особенно с «потеплением» в международных отношениях и подписанием в 1975 г. Хельсинкских соглашений, значительно увеличилось число туристов, которые приезжали в Минск либо следовали через него транзитом. В связи с этим Мингорисполком разработал в 1976 г. «Мероприятия по улучшению обслуживания иностранных туристов». В них предусматривалось отремонтировать гостиницу «Минск», в которой размещали иностранных туристов, создать курсы по обучению персонала иностранным языкам, правилам обслуживания иностранных граждан; определить больницы для оказания профильной медицинской помощи, маршруты экскурсий по городу и отремонтировать на них дороги, бордюры, тротуары, уличные фонари, фасады домов. Для иностранных туристов предусматривалось выделить лучшие автобусы и автомобили, а к управлению ими привлечь лучших водителей-передовиков, которые не имели нарушений правил дорожного движе-

радзе і адрамантаваць на іх дарогі, бардзюры, тратуары, вулічныя ліхтары, фасады дамоў. Для замежных турыстаў прадугледжвалася выдзеліць лепшыя аўтобусы і аўтамабілі, а кіраванне імі дазволіць лепшым вадзіцелям-перадавікам, якія не мелі парушэнняў правілаў дарожнага руху. Былі вызначаны 13 школ і 20 дашкольных устаноў для наведвання замежнымі турыстамі, ў якіх прадугледжвалася падрыхтаваць выстаўкі («Мінск – Горад-герой», «Мір вачамі дзяцей», «Ад значка ГТА – да алімпійскага медаля», «Мастацтва БССР» і інш. – на выбар), канцэртныя праграмы мастацкай самадзейнасці, сувеніры – дробныя вырабы вучняў для замежных турыстаў. Праграма наведвання замежнымі турыстамі беларускай сталіцы прадугледжвала таксама іх сустрэчы з дэпутатамі раённых саветаў. У 1979 г. ў такіх сустрэчах прынялі ўдзел больш за 500 турыстаў з Англіі, Заходняй Германіі, Францыі, Польшчы, Балгарыі, Чэхаславакіі і ГДР. Гэтыя мерапрыемствы сведчылі аб клопаце мінскіх гарадскіх улад пра найлепшы прыём гасцей, імкненне ўмацаваць прэстыж сталіцы Беларусі, пакінуць аб ёй добрыя ўспаміны.

Вялікую колькасць замежных турыстаў прыняў Мінск летам 1980 г., калі ён стаў адным з пяці гарадоў СССР, разам з Масквой, Ленінградам, Кіевам і Талінам, дзе праходзілі спаборніцтвы XXII Алімпійскіх гульняў. Быў рэканструяваны стадыён «Дынама», на якім адбыліся адборачныя гульні па футболе. У Мінск прыехалі каля 15 тыс. удзельнікаў, гасцей Алімпіяды і замежных турыстаў.

Колькасць турыстаў, якія наведвалі Мінск, паступова павялічвалася. Калі ў 1958 г. ў Мінску пабывалі крыху больш за 4 тыс. турыстаў з 25 краін, то ў 1977—1982 гг. Мінскае бюро падарожжаў і экскурсій абслужыла каля 34 тыс. замежных турыстаў. Праз турыстычныя зносіны замежныя грамадзяне знаёміліся з гісторыяй, жыхарамі беларускай сталіцы, з яе прадпрыемствамі і культурнымі ўстановамі, што спрыяла дружалюбным адносінам і чалавечым сувязям.

ния. Были определены 13 школ и 20 дошкольных учреждений для посещения иностранными туристами, в которых предусматривалось подготовить выставки («Минск – Город-герой», «Мир глазами детей», «От значка ГТО – к олимпийской медали», «Искусство БССР» и др. – на выбор), концертные программы художественной самодеятельности, сувениры-поделки учеников для иностранных туристов. Программа посещения иностранными туристами белорусской столицы предусматривала также их встречи с депутатами районных советов. В 1979 г. в таких встречах приняли участие более 500 туристов из Англии, Западной Германии, Франции, Польши, Болгарии, Чехословакии и ГДР. Эти мероприятия свидетельствовали о заботе минских городских властей о наилучшем приеме гостей, стремлении укрепить престиж столицы Беларуси, сохранить о ней хорошие воспоминания.

Большое число иностранных туристов Минск принял летом 1980 г., когда он стал одним из пяти городов СССР, вместе с Москвой, Ленинградом, Киевом и Таллинном, где проходили соревнования XXII Олимпийских игр. Был реконструирован стадион «Динамо», на котором состоялись отборочные игры по футболу. В Минск приехали около 15 тыс. участников, гостей Олимпиады и иностранных туристов.

Число туристов, которые посещали Минск, постепенно увеличивалось. Если в 1958 г. в Минске побывали несколько более 4 тыс. туристов из 25 стран, то в 1977—1982 гг. Минское бюро путешествий и экскурсий обслужило около 34 тыс. иностранных туристов. В ходе туристических поездок иностранные граждане знакомились с историей, жителями белорусской столицы, с ее предприятиями и культурными учреждениями, что содействовало развитию дружественных отношений и человеческих связей.

После второй мировой войны в 1945—1950 гг. Минск стал известным европейским городом, который установил

Пасля другой сусветнай вайны ў 1945—1950 гг. Мінск стаў адметным еўрапейскім горадам, які наладзіў і паспяхова развіваў шматбаковыя сувязі па-за межамі СССР. Выкарыстанне рэпарацыйных паставак з Германіі ў перыяд пасляваеннага аднаўлення народнай гаспадаркі стала своеасаблівай формай замежных сувязей і спрыяла хуткаму стварэнню высокатэхналагічнай па тым часе прамысловасці горада. У 1950—1980-я г. мінскія прадпрыемствы мелі дзесяткі партнёраў амаль у 100 краінах свету. Мінск стаў горадам, дзе праходзілі важныя міжнародныя палітычныя форумы і сустрэчы, развівалася культурнае і навукова-тэхнічнае супрацоўніцтва, ажыццяўляўся турыстычны абмен. Гуманітарнае супрацоўніцтва ў значнай ступені адбывалася ў рэчышчы пабрацімскага руху. Гарадамі-пабрацімамі Мінска сталі Нотынгем, Сендай, Бангалор, Ліён, Луанда, Мерыда, Дэтройт. Удзел мінчан у міждзяржаўным супрацоўніцтве, пабрацімскім руху спрыяў росту даверу, узаемаразумення паміж народамі, узаемнаму азнаямленню з гісторыяй, культурай, дасягненнямі ў эканоміцы і сацыяльнай сферы.

и успешно развивал многосторонние связи за пределами СССР. Использование репарационных поставок из Германии в период послевоенного восстановления народного хозяйства стало своеобразной формой зарубежных связей и содействовало быстрому созданию высокотехнологичной по тому времени промышленности города. В 1950—1980-е г. минские предприятия имели десятки партнеров почти в 100 странах мира. Минск стал городом, где проходили важные международные политические форумы и встречи, развивалось культурное и научно-техническое сотрудничество, осуществлялся туристический обмен. Гуманитарное сотрудничество в значительной степени осуществлялось в русле побратимских связей. Городами-побратимами Минска стали Ноттингем, Сендай, Бангалор, Лион, Луанда, Мерида, Детройт. Участие минчан в межгосударственном сотрудничестве, побратимском движении содействовало росту доверия, взаимопонимания между народами, взаимному ознакомлению с историей, культурой, достижениями в экономике и социальной сфере.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Дзяржаўны архіў Мінскай вобласці. Ф. 6, воп. 3, спр. 288, 867, 1325, 1421, 1586, 1687, 1859, 2056, 2146; воп. 8, спр. 31; воп. 9, спр. 1, 32; воп. 12, спр. 1; воп. 22, спр. 57; воп. 24, спр. 13; воп. 28, спр. 32; ф. 69, воп. 1, спр. 43, 195, 291, 1085, 1089, 1479, 1537; воп. 3, спр. 288, 1859; ф. 322, воп. 3, спр. 93; воп. 4, спр. 171; ф. 2253, воп. 1, спр. 1; ф. 2312, воп. 1, спр. 1, 682; ф. 2313, воп. 1, спр. 250, 561, 681; воп. 2, спр. 97; ф. 2363, воп. 1, спр. 2247; ф. 3341, воп. 1, спр. 87, 1268; ф. 3527, воп. 1, спр. 3, 12; ф. 3528, воп. 1, спр. 3, 13, 44, 61, 92; воп. 2, спр. 151, 152, 175, 225; воп. 3, спр. 1, 8; ф. 3606, воп. 1, спр. 11, 25.

Текущий архив отдела зарубежных связей Мингорисполкома.

Абрасимов П. Минск: Историко-экон. очерк. Мн., 1956.

Академия наук Белорусской ССР. Мн., 1989.

Анісковіч У. Паўстаў з руінаў // Бел. мінуўшчына. 1995. № 5.

Белорусские олимпийцы. Мн., 1978.

Белорусский государственный музей истории Великой Отечественной войны. Мн., 1987.

Белорусский государственный технологический институт. Мн., 1996.

Белорусский государственный университет имени В.И.Ленина. Мн., 1982.

Белорусский ордена трудового Красного Знамени институт физической культуры. Мн., 1987.

Белорусский ордена Трудового Красного Знамени политехнический институт. Мн., 1974.

Белявина В.Н. Исследование культуры населения города Минска // Планирование социального развития городов. Мн., 1975.

Воинов А.А. История архитектуры Белоруссии. Т. 2. 2 изд. Мн., 1987.

Войтович С.Д. БССР в борьбе за мир и сотрудничество между народами (1945—1965 гг.). Мн., 1968.

Гаворыць і паказвае Беларусь. Мн., 1975.

Герасімовіч П. Адноўлены з руінаў // Мастацтва Беларусі. 1985. № 4.

Гісторыя беларускага тэатра. Т. 3., кн. 1—2. Мн., 1987.

Гісторыя беларускай савецкай літаратуры, 1941—1980. Мн., 1983.

Гісторыя беларускай савецкай музыкі. Мн., 1971.

Гісторыя кінамастацтва Беларусі. Т. 1. Мн., 2001.

Гніламедаў У. Ад даўніны да сучаснасці. Мн., 2001.

Гужалоўскі А. Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі—у пошуку вытокаў // Бел. гіст. часоп. 1995. № 5.

Дробов Л.Н. Живопись Советской Белоруссии. Мн., 1979.

Жучкевич В.А. Улицы помнят. Мн., 1979.

Комплексный план экономического и социального развития Минска на 1976—1980 гг. Мн., 1978.

Кулинкович К.А. Развитие физической культуры и спорта в БССР. Мн., 1969.

Купрэвіч В.Ф. Акадэмія навук Беларускай ССР. Мн., 1958.

Майскі А., Траяноўскі А. Ахова здароўя, фізічная культура і спорт Беларусі. Мн., 1968.

Мельцер Д.Б. Белоруссия и Болгария: Дружба вечная, нерушимая. Мн., 1981.

Мінск // Беларуская энцыклапедыя. Мн., 2000. Т. 10.

Минск и его окрестности. Мн., 1979.

Музей старажытнабеларускай культуры. Мн., 1998.

Народное хозяйство Белорусской ССР: Стат. сб. М., 1957.

Народное хозяйство СССР в 1958 г.: Стат. сб. М., 1959.

Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 2. Мн., 1995.

Наука Беларуси в XX столетии. Мн., 2001.

Памятники Минска. / Авт.-сост. В.П.Шамов. Мн., 1990.

Садовский Е. Минск: Справ.-путеводитель. Мн., 1956.

Сасим А.М. Промышленность Беларуси в XX столетии. Мн., 2001.

Толстой В.С. Братское сотрудничество белорусского и польского народов. Мн., 1996.

Физическая культура и спорт Белоруссии. Мн., 1988.

Филимонов С.Д. Архитектура общественных зданий Белоруссии. Мн., 1985.

Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Т. 5. Мн., 1999.

Этнические процессы и образ жизни: (На материалах исслед. населения городов БССР). Мн., 1980.

Сразу после войны значительную помощь материальными и людскими ресурсами оказали Минску республики СССР. Восстановление города финансировалось в основном из союзного бюджета. Вместе с тем часть оборудования, сырья, товаров поступала за счет репараций из Германии, которые направлялись в СССР в соответствии с ялтинскими и потсдамскими договоренностями участников антигитлеровской коалиции.

Развитие Минска индустриального определяли машиностроение, приборостроение, радиоэлектроника, многие изделия которых находились на уровне лучших отечественных и мировых стандартов. Промышленный комплекс столицы Бе-

ларуси стал одним из крупнейших сборочных цехов СССР. Его продукция поставлялась более чем в 80 стран мира, удостаивалась многих золотых и серебряных медалей на самых престижных международных ярмарках и выставках в США, Канаде, Германии, Чехословакии, Польше, Венгрии и многих других странах.

Одновременно восстанавливались городское хозяйство и транспорт. В 1952 г. по минским улицам пошли первые троллейбусы, в 1984 г. сдана в эксплуатацию первая линия метро. Реконструировались и расширялись старые парки, сады, скверы, создавались новые.

В 1945 – 1990 гг. значительно улучшились быт минчан, их материальные и жилищные условия. Особенно острой для минчан была жилищная проблема. В 1950 г. на каждого жителя города приходилось менее 3,5 кв. м жилья, а в 1990 г. – более 14 кв. м.

Активно развивалось здравоохранение. К концу 1980-х г. в столице насчитывалось 35 взрослых, 26 детских, 16 стоматологических, 18 ведомственных поликлиник, 25 женских консультаций, 300 здравпунктов и 21 санаторий-профилакторий на предприятиях и учреждениях, 100 аптек, 17 диспансеров, косметологическая и водогрязелечебница. В пригородной зоне построены восемь санаториев и домов отдыха.

Быстрое развитие послевоенного Минска благоприятно сказалось на сфере образования, науки и культуры. К 1990 г. в городе насчитывалось 310 средних школ, 23 техникума, 32 ПТУ, 17 вузов. В столице работало более 40 НИИ, свыше 100 проектно-технологических организаций, около 200 конструкторских бюро. Деятельность многих минских ученых получила международное признание (А.Ахрем, Н.Борисевич, В.Купревич, Ф.Федоров). В городе было сконцентрировано две трети научных кадров республики.

В столице проживало большинство членов Союза писателей БССР (в 1979 г. – 267 из 313). Здесь свои лучшие произведения создали Я.Колас, М.Лыньков, Я.Брыль, В.Быков, П.Бровка, А.Кулешов, П.Панченко, В.Короткевич, И.Мележ, М.Танк, И.Шамякин. В городе имелось более 200 библиотек.

Центрами театральной жизни послевоенного Минска стали Белорусский театр им. Я.Купалы и Большой театр оперы и балета, Русский драматический театр, Театр кукол, Театр юного зрителя, Театр музыкальной комедии. На их сценах ставились всемирно известные литературные и музыкальные произведения в исполнении знаменитых актеров: народных артистов СССР Л.Александровской, Н.Еременко, Г.Глебова, Г.Макаровой, С.Станюты, З.Стоммы, Р.Янковского. Активизировалась и деятельность отечественных композиторов (Н.Аладов, А.Богатырев, Е.Глебов, Д.Смольский, Ю.Семеняко, Е.Тикоцкий, Г.Цитович, Г.Ширма). В Минске насчитывалось 50 Домов культуры, профсоюзных и ведомственных клубов, действовали 403 взрослых и 148 детских коллективов. Широкой популярностью в Советском Союзе пользовались выступления ансамблей «Песняры», «Верасы».

В 1979 г. в Минске проживало 338 из 423 членов Союза художников БССР. В их творчестве нашли отражение военная тематика (В.Волков, Е.Зайцев, М.Савицкий), исторический жанр, лирические пейзажи (В.Громыко, В.Кудревич, В.Цвирка). Общесоюзное признание получили работы минских скульпторов – З.Азгура, А.Аникейчика, А.Бембеля, С.Вакара, А.Заспицкого.

В 1960-е г. столица была полностью радиофицирована. 1 января 1956 г. начались телевизионные трансляции, в 1981 г. на отдельном канале стало выходить Белорусское телевидение. За пределами республики была широко известна деятельность ряда отечественных кинорежиссеров (Л.Голуб, В.Туров), а такие фильмы, как «Альпийская баллада», «Полонез Огинского», «Люди на болоте», «Я, Франциск Скорина» получили признание на международных кинофестивалях.

Значительное развитие в послевоенный период получило в Минске музейное дело. В 1944 г. в городе стал действовать музей Великой Отечественной войны (120 тыс. экспонатов). По существу заново были созданы экспозиции Художественного и Государственного музеев. Особый интерес представляют столичные литературные музеи М.Богдановича, Я.Коласа, Я.Купалы, П.Бровки.

Впечатляющие масштабы в послевоенном Минске приняло развитие спорта и физической культуры. Созданные крупные спортивные объекты (стадион «Динамо», Дворец спорта, комплекс «Трудовые резервы») вместе с тренировочными базами в Ратомке, Стайках, Раубичах соответствовали высшим международным стандартам.

В конце 1970-х г. в Минске проживали 9 олимпийских чемпионов, 33 чемпиона мира, 21 чемпион Европы (Е.Белова, С.Багинская, И.Железовский, О.Корбут, А.Медведь, Т.Самусенко, Н.Зверева, Р.Клим и др.).

Сразу же после освобождения Минска от немецко-фашистских оккупантов стала возрождаться общественно-политическая жизнь. Возобновили свою деятельность партийные и советские органы, комсомольские, профсоюзные и другие общественные организации.

В сентябре 1944 г. состоялась первая послевоенная сессия Минского городского совета депутатов трудящихся. Местная власть в Минске была подчинена республиканским и союзным органам и осуществлялась тремя политико-государственными институтами: городским комитетом Компартии Беларуси, городским советом народных депутатов и исполнительным комитетом горсовета. Они имели территориальные подразделения. Если в 1950 г. в Минске имелись 3 района, то в 1990 г. – 9.

С середины 1950-х г. в общественно-политической жизни Минска повысилась роль советов народных депутатов. В полномочия горсовета и районных советов входило решение вопросов социально-экономической, общественно-политической и культурной жизни. На сессиях советов утверждались планы социально-экономического развития города и районов Минска, городской и районные бюджеты, обсуждались пути улучшения жилищного строительства, сферы быта, культуры, образования.

Для руководства различными направлениями жизни города из депутатов создавались постоянные комиссии. В 1971 г. в советах города действовали 126 депутатских комиссий, в которых работали 2052 депутата. Но основную работу по решению городских проблем выполняли 29 отделов и 7 управлений Мингорисполкома.

Определенное развитие получило общественное самоуправление. Среди его органов – 12 внештатных отделов советов, 26 общественных советов, 133 домовых комитета, 272 родительских комитета, около 400 добровольных народных дружин по охране общественного порядка, 415 товарищеских судов, 2060 групп и постов народного контроля и др.

В условиях распространения атеизма верующие минчане свои религиозные обряды исполняли в двух православных церквах, одной синагоге, молитвенных домах христиан-баптистов.

Наиболее торжественно и массово минчане отмечали Новый год, годовщины Октябрьской революции (7 ноября), 1 Мая, День Победы (9 мая). С 1986 г. стал отмечаться праздник города (3 июля).

Большой резонанс в общественно-политической жизни Минска второй половины 1980-х г. вызвали реформы, связанные с политикой перестройки.

После второй мировой войны значительно возросла роль Минска как столицы Беларуси в межгосударственном сотрудничестве СССР. На международные связи Минска влияло не только его географическое положение, но и формирование прин-

ципиально нового промышленного и культурного потенциала, новые геополитические реалии на Европейском континенте и в мире.

В 1950 – 1980-е г. Минск стал городом, где проходили важные международные политические форумы и встречи, прежде всего антивоенного содержания. Этому способствовали статус БССР как одного из основателей ООН, а также авторитет, который приобрела Беларусь в борьбе с фашизмом. Минск посетили руководители многих международных организаций, в том числе ООН, главы государств и политических партий.

Плодотворно развивалось культурное и научно-техническое сотрудничество предприятий и учреждений Минска с зарубежными партнерами, осуществлялся туристический обмен. Городами-побратимами Минска в 1957 – 1983 гг. стали Ноттингем, Сендай, Бангалор, Лион, Детройт, Луанда и др. Участие минчан в межгосударственном сотрудничестве и движении городов-побратимов способствовало росту доверия, взаимопонимания между народами, взаимному ознакомлению с историей, культурой, достижениями в экономике и социальной сфере.

Immediately after the war the USSR republics greatly supported Minsk with the material and human resources. The reconstruction of the city was financed chiefly from the Union budget. Apart from this, a part of the equipment, raw materials, goods, received by the city were founded from the German reparations paid to the USSR in accordance with the Yalta and Potsdam agreements of the anti-Hitler coalition.

The city's industrial development was defined by the machine-building, instrument-making, radio electronics production. Many of the products corresponded the best national and world standards. The industrial complex of the Belarusian capital became one of the USSR major assembly shops. Its products were exported to more than 80 countries of the world, and awarded with many gold and silver medals at the most prestigious international fairs and exhibitions in the USA, Canada, Germany, Czechoslovakia, Poland, Hungary and many other countries.

Simultaneously the municipal services and public transport were being restored. In 1952 the first trolley buses ran along the streets, in 1984 the first Metro line was put into operation. The old parks, gardens, squares were reconstructed and the new ones were laid out.

In 1945 – 1990 the residents' life, material standing and housing were considerably improved. Housing was the most urgent problem, as in 1950 there was less than 3.5 square metres of dwelling space per person and in 1990 – more than 14 square metres.

Public health service was being actively developed. By the end of the 1980s in the capital there were 35 adult, 26 children, 16 stomatological, and 18 departmental polyclinics, 25 maternity wealth clinics, 300 aid posts, 21 sanatoriums and health centers, 100 chemist's shops, 17 dispensaries, a cosmetology clinic, water- and mud-cures. 8 sanatoriums and rest homes have been constructed in the suburbs.

The city's rapid progress in the post-war period influenced favourably the development of education, science and culture. By 1990 in the city there were 310 secondary schools, 23 technical schools, 32 vocational training schools, 17 higher educational institutions. There functioned more than 40 research institutions, over 100 planning and technological centres, about 200 design offices. Many scholars won the world recognition (A.Akhrem, M.Borisevich, V.Kuprevich, F.Fedorov). Two thirds of the Republic scientific manpower were concentrated in the city.

The majority of the Belarusian Writers' Union members resided in Minsk (in 1979 – they were 267 out of 313). In this city there were created the best works by Ya.Kolas, M.Lynkov, Ya.Bryl, V.Bykov, P.Brovka, A.Kuleshov, P.Panchenko, V.Korotkevich, I.Melezh, M.Tank, I.Shamyakin. 200 libraries functioned in the city.

The Ya.Kupala Theatre, and the Bolshoi Opera and Ballet Theatre, the Russian Drama Theatre, the Puppet Theatre, the Young Spectator Theatre, the Musical Comedy Theatre became the centre of the theatrical life. They staged the world-known literary and musical plays, performed by the famous actors: the People's Artists of the USSR L.Aleksandrovskaya, N.Yeremenko, G.Glebov, G.Makarova, S.Stanyata, Z.Stoma, R.Yankovsky. There were prolific years for the Belarusian composers (N.Aladov, A.Bogatyrev, E.Glebov, D.Smolsky, Yu.Semenyaka, E.Tikotsky, G.Tsitovich, G.Shirma). In Minsk there were 50 Houses of culture, trade-union and departmental clubs, 403 adult and 148 children amateur groups. The pop-groups «Pesnyary» and «Verasy» enjoyed the Union-wide popularity.

In 1979 338 out of 423 members of the Belarusian Artists Union lived in Minsk. In their creative work were reflected the war themes (V.Volkov, E.Zaitsev, M.Savitsky), a historic genre, the lyric landscapes (V.Gromyko, V.Kudrevich, V.Tsvirka). The all-Union recognition received the works, created by Minsk sculptors Z.Azgur, A.Anikeichik, A.Bembel, S.Vakar, A.Zaspitsky.

In the 1960s the entire capital was fully wired for receiving broadcast programs on the radio. On January 1, 1956 there started the TV broadcasting, and in 1981 on a separate channel there appeared the Belarusian TV. Widely known outside the Republic were the Belarussian film directors (L.Golub, V.Turov) and such films as «The alpine ballade», «Oginsky polonaise», «People on the marsh», «Me, Francis Skaryna» came to be recognized at the international film festivals.

Museum management came to be further developed in the after-war period in Minsk. In 1944 in the city was opened the Museum of the Great Patriotic War (120,000 exhibits). In fact the Arts and State Museums expositions and repositories have been created anew. Of particular interest are the city literary museums to M.Bogdanovich, Ya.Kolas, Ya.Kupala, P.Brovka.

The sports and physical culture development acquired impressive dimensions in after-war Minsk. The sport facilities, constructed in the city and its suburbs (a stadium «Dynamo», Palace of Sports, «Labour reserves» complex) along with the training bases in Ratomka, Staiki, Raubichi, met the high international standards.

At the end of the 1970s 9 Olympic champions, 33 world champions, 21 Europe champions (E.Belova, S.Baginskaya, I.Zhelezovskiy, O.Korbut, A.Medved', T.Samusenko, N.Zvereva, R.Klim and others) lived in Minsk.

Immediately after Minsk was liberated from the fascist invaders, its socio-political life started to revive. The party and Soviet bodies, the Komsomol, trade union and other social organizations renewed their activity.

In September 1944 there was held the first after-war session of the Minsk city Council of People's deputies. The local authority was submitted to the Republican and Union bodies and was executed by 3 political and state institutions: the City Council of the Belarusian Communist Party, the City Council of the People's Deputies and its Executive Committee. They had the territorial subdivision. In 1950 in Minsk there were 3 districts, and in 1990 their number rose up to 9.

The mid–1950s was marked by the increase of the role of people's deputies councils (Soviets). The city and district Soviets were empowered to solve the socio-economic, socio-political and cultural problems. Their sessions approved the socio-economic development plans of the city and its districts, city and district budgets, discussed the ways of the housing construction, consumer services, culture and education improvement.

The regular deputy commissions were established to manage the different spheres of the city life. In 1971 in the city Soviets there worked 126 commissions, comprising 2052 deputies. Yet the major work to solve the city problems was done by 29 departments and 7 boards of Minsk City Executive Committee.

A certain progress was made on the development of public self-government at that time. It should be mentioned here 12 voluntary stuff departments, 26 public councils, 133 housing committees, 272 parents committees, about 400 voluntary popular brigades on the maintenance of the public order, 415 Public courts, 2060 groups and posts of the public control etc.

In the atmosphere of atheism the believers of Minsk performed their religious rites at 2 Orthodox churches, 1 synagogue, 15 pray houses of the Christian Baptists.

The most solemn celebrations were those of the New Year, October revolution (November 7), May 1, Victory Day (May 9). Since 1986 the city day (July 3) was annually celebrated.

The reforms of the perestroika period aroused great response in the socio-political life of Minsk, bringing the new phenomena into it.

After the World War II the role of Minsk as the Belarusian capital increased greatly in the USSR international cooperation. The international relations of Minsk were greatly influenced not only by its geographic position, but also by its absolutely new industrial and cultural potential and new geopolitical situation on the European continent and in the world.

In 1950 – 1980s Minsk became a city where the most important international political forums and meetings were held, those of the antiwar character being in the first place. This was determined by the BSSR status as one of the UNO founders, as well as the world recognition, acquired for its struggle with the fascism. Minsk was visited by many international organizations leaders, including UNO, and by the leaders of the states and political parties.

The cultural, scientific and technological cooperation of the city's enterprises and establishments with the foreign partners was developing fruitfully, so was the tourist delegations exchange. Nottingham, Syondai, Bangalore, Lion, Detroit, Luanda etc. became the twin-cities of Minsk. The participation of Minsk citizens in the inter-state cooperation and twin-cities movement contributed to greater confidence and mutual understanding between peoples, facilitated their learning each other's history, culture, economic and social achievements.

Мінск — сталіца Рэспублікі Беларусь

Минск — столица Республики Беларусь

БЕЛАРУСЬ

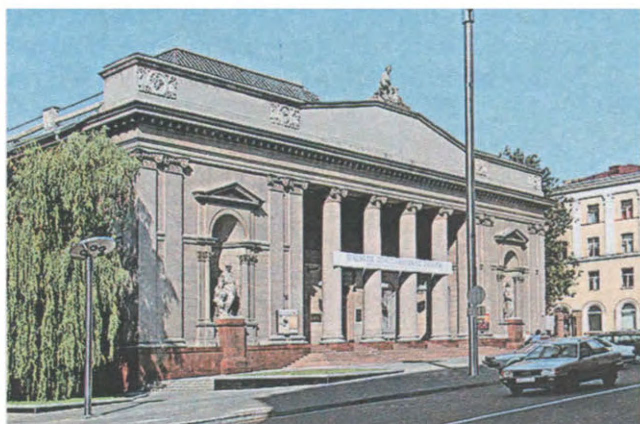

Раздзел VII

Мінск – сталіца Рэспублікі Беларусь

1. АСАБЛІВАСЦІ ГАРАДСКОЙ УЛАДЫ Ў МІНСКУ

Палітычнае жыццё. Пачатак 1990-х г. стаў эпахальным у гісторыі Беларусі і яе сталіцы. 27 ліпеня 1990 г. Вярхоўным Саветам БССР прынята Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, а 25 жніўня 1991 г. Дэкларацыі нададзены статус канстытуцыйнага акта. Перабудова грамадска-палітычных адносін у СССР садзейнічала стварэнню грамадскіх рухаў і палітычных партый у саюзных рэспубліках. Ужо ў канцы 1980-х г. у Беларусі, у тым ліку і ў Мінску, дзейнічалі шмат розных грамадскіх аб'яднанняў. З 1990-х г. пачаўся працэс ператварэння іх у масавыя рухі. Гэтаму садзейнічаў закон СССР «Аб грамадскіх аб'яднаннях», які набыў сілу ў канцы 1990 г. і афіцыйна адкрыў эпоху шматпартыйнасці. У 1994 г. Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь быў прыняты закон «Аб палітычных партыях».

У канцы 1994 г. ўжо дзейнічалі 28 палітычных партый і 7 грамадскіх рухаў, штаб-кватэры якіх знаходзіліся ў Мінску.

Цяпер у Беларусі налічваецца 17 партый, кіруючыя органы якіх працуюць

Раздел VII

Минск – столица Республики Беларусь

1. ОСОБЕННОСТИ ГОРОДСКОЙ ВЛАСТИ В МИНСКЕ

Политическая жизнь. Начало 1990-х г. стало эпохальным в истории Беларуси и ее столицы. 27 июля 1990 г. Верховным Советом БССР принята Декларация о государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики, а 25 августа 1991 г. Декларации придан статус конституционного акта. Перестройка общественно-политических отношений в СССР содействовала созданию общественных движений и политических партий в союзных республиках. Уже в конце 1980-х г. в Беларуси, в том числе и в Минске, действовало много разного рода общественных объединений. С 1990-х г. начался процесс превращения их в массовые движения. Этому содействовал вступивший в силу в конце 1990 г. закон СССР «Об общественных объединениях», который официально открыл эпоху многопартийности. В 1994 г. Верховным Советом Республики Беларусь был принят закон «О политических партиях».

В конце 1994 г. уже действовали 28 политических партий и 7 общественных движений, штаб-квартиры которых находились в Минске.

у Мінску. У сталіцы таксама знаходзяцца кіруючыя органы рэспубліканскіх грамадскіх аб'яднанняў – Федэрацыі прафсаюзаў беларускай (да 1990 г. – Беларускі рэспубліканскі савет прафсаюзаў), Беларускага кангрэса дэмакратычных прафсаюзаў. У 2001 г. створана Мінскае гарадское аб'яднанне прафсаюзаў, у 2002 г. – Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі. З 1990 г. дзейнічае міжнародная арганізацыя «Згуртаванне беларусаў свету «Бацькаўшчына» і інш.

Сучасны статус Мінска. У Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь вызначаецца статус горада Мінска як сталіцы Рэспублікі Беларусь, як галоўнага адміністрацыйнага цэнтра краіны.

Мінск – месца размяшчэння афіцыйнай дзяржаўнай рэзідэнцыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, Савета Міністраў (Урада), Нацыянальнага сходу, Нацыянальнага банка і іншых цэнтральных дзяржаўных органаў, а таксама дыпламатычных прадстаўніцтваў, консульскіх устаноў замежных дзяржаў і прадстаўніцтваў міжнародных арганізацый у Рэспубліцы Беларусь.

Пад статусам Мінска як сталіцы Рэспублікі Беларусь разумеецца прававое становішча горада, абумоўленае ўстаноўленымі законам асаблівасцямі паўнамоцтваў і абавязкаў рэспубліканскіх органаў дзяржаўнай улады і органаў гарадской улады ў сувязі з ажыццяўленнем ім ролі сталіцы. Статус Мінска, асаблівасці мясцовага кіравання і самакіравання вызначаюцца законамі «Аб мясцовым кіраванні і самакіраванні ў Рэспубліцы Беларусь» (1999), «Аб статусе сталіцы Рэспублікі Беларусь – горада Мінска» (ад 12 ліпеня 2000) і Статутам горада Мінска, зацверджаным 26 чэрвеня 2001 г. на сесіі Мінскага гарадскога савета дэпутатаў.

Статут горада Мінска – нарматыўны прававы дакумент, які вызначае асноўныя кірункі дзейнасці Мінскага гарадскога выканаўчага камітэта і Мінскага гарадскога савета дэпутатаў, а таксама парадак іх узаемадзеяння. Ён таксама вызначае асноўныя кірункі дзейнасці адміністрацый раёнаў, органаў тэрытарыяльнага са-

Ныне в Беларуси насчитывается 17 партий, руководящие органы которых работают в Минске. В столице также находятся руководящие органы республиканских общественных объединений – Федерации профсоюзов белорусской (до 1990 г. – Белорусский республиканский совет профсоюзов), Белорусского конгресса демократических профсоюзов. В 2001 г. создано Минское городское объединение профсоюзов, в 2002 г. – Белорусский республиканский союз молодежи. С 1990 г. действует международная организация «Объединение белорусов мира «Бацькаўшчына» («Отечество») и др.

Современный статус Минска. В Конституции Республики Беларусь определяется статус города Минска как столицы Республики Беларусь, как главного административного центра страны.

Минск – место размещения официальной государственной резиденции Президента Республики Беларусь, Совета Министров (Правительства), Национального собрания, Национального банка и других центральных государственных органов, а также дипломатических представительств, консульских учреждений иностранных государств и представительств международных организаций в Республике Беларусь.

Под статусом Минска как столицы Республики Беларусь понимается правовое положение города, обусловленное установленными законом особенностями полномочий и обязанностей республиканских органов государственной власти и органов городской власти в связи с осуществлением им роли столицы. Статус Минска, особенности местного управления и самоуправления определяются законами «О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь» (1999), «О статусе столицы Республики Беларусь – города Минска» (от 12 июля 2000) и Уставом города Минска, утвержденным 26 июня 2001 г. на сессии Минского городского совета депутатов.

Устав города Минска – нормативный правовой документ, который определя-

макіравання горада, асаблівасці іх фарміравання і паўнамоцтваў.

Як вынікае з заканадаўства і Статута горада Мінска, Мінскія гарвыканком і гарадскі савет дэпутатаў забяспечваюць выкананне горадам наступных асноўных сталічных функцый:

– эфектыўную дзейнасць і ўзаемадзеянне гарадскіх органаў прадстаўнічай, выканаўчай і судовай улад паміж сабой, а таксама іх узаемадзеянне з рэспубліканскімі органамі, прадстаўніцтвамі замежных дзяржаў і міжнародных арганізацый, размешчаных у горадзе, з гарадамі-пабрацімамі;

– набліжэнне ўзроўню і якасці жыцця гараджан да стандартаў еўрапейскіх сталіц;

– дасягненне высокіх стандартаў сацыяльнага камфорту, развіццё Мінска як здаровага, экалагічна чыстага горада ў рамках сусветнага руху «Гарады здароўя», фарміраванне прывабных архітэктурных ансамбляў і ландшафтна-рэкрэацыйных зон;

– павышэнне канкурэнтных магчымасцей Мінска сярод іншых сталіц і буйнейшых гарадоў свету, ператварэнне яго ў горад высокіх тэхналогій з устойлівым, дынамічным і гарманічным развіццём;

– развіццё горада як цэнтра ўнутрыдзяржаўных і міжнародных камунікацый, эфектыўнае выкарыстанне пераваг яго геапалітычнага становішча як сталіцы суверэннай дзяржавы, размешчанай у цэнтры Еўропы;

– стварэнне належных умоў у горадзе для ажыццяўлення дзейнасці Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь, Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Урада Рэспублікі Беларусь, вышэйшых судовых, ваенных, навуковых і іншых дзяржаўных органаў і арганізацый, а таксама дыпламатычных прадстаўніцтваў, консульскіх устаноў і прадстаўніцтваў міжнародных арганізацый у Рэспубліцы Беларусь;

– стварэнне неабходных умоў для арганізацыі і правядзення агульнадзяржаўных і міжнародных мерапрыемстваў;

– забеспячэнне камунальных, транспартных, медыцынскіх і іншых паслуг

ет основные направления деятельности Минского городского исполнительного комитета и Минского городского совета депутатов, а также порядок их взаимодействия. Он же определяет основные направления деятельности администраций районов, органов территориального самоуправления города, особенности их формирования и полномочий.

Как вытекает из законодательства и Устава города Минска, Минские горисполком и городской совет депутатов обеспечивают выполнение городом следующих основных столичных функций:

– эффективную деятельность и взаимодействие городских органов представительной, исполнительной и судебной властей между собой, а также их взаимодействие с республиканскими органами, представительствами зарубежных государств и международных организаций, расположенными в городе, с городами-побратимами;

– приближение уровня и качества жизни горожан к стандартам европейских столиц;

– достижение высоких стандартов социального комфорта, развитие Минска как здорового, экологически чистого города в рамках всемирного движения «Города здоровья», формирование привлекательных архитектурных ансамблей и ландшафтно-рекреационных зон;

– повышение конкурентных возможностей Минска среди других столиц и крупнейших городов мира, превращение его в город высоких технологий с устойчивым, динамичным и гармоничным развитием;

– развитие города как центра внутригосударственных и международных коммуникаций, эффективное использование преимуществ его геополитического положения как столицы суверенного государства, расположенного в центре Европы;

– создание надлежащих условий в городе для осуществления деятельности Президента Республики Беларусь, Национального собрания Республики Беларусь, Правительства Республики Беларусь, высших судебных, военных, научных

ФОРМИРОВАНИЕ ТЕРРИТОРИИ

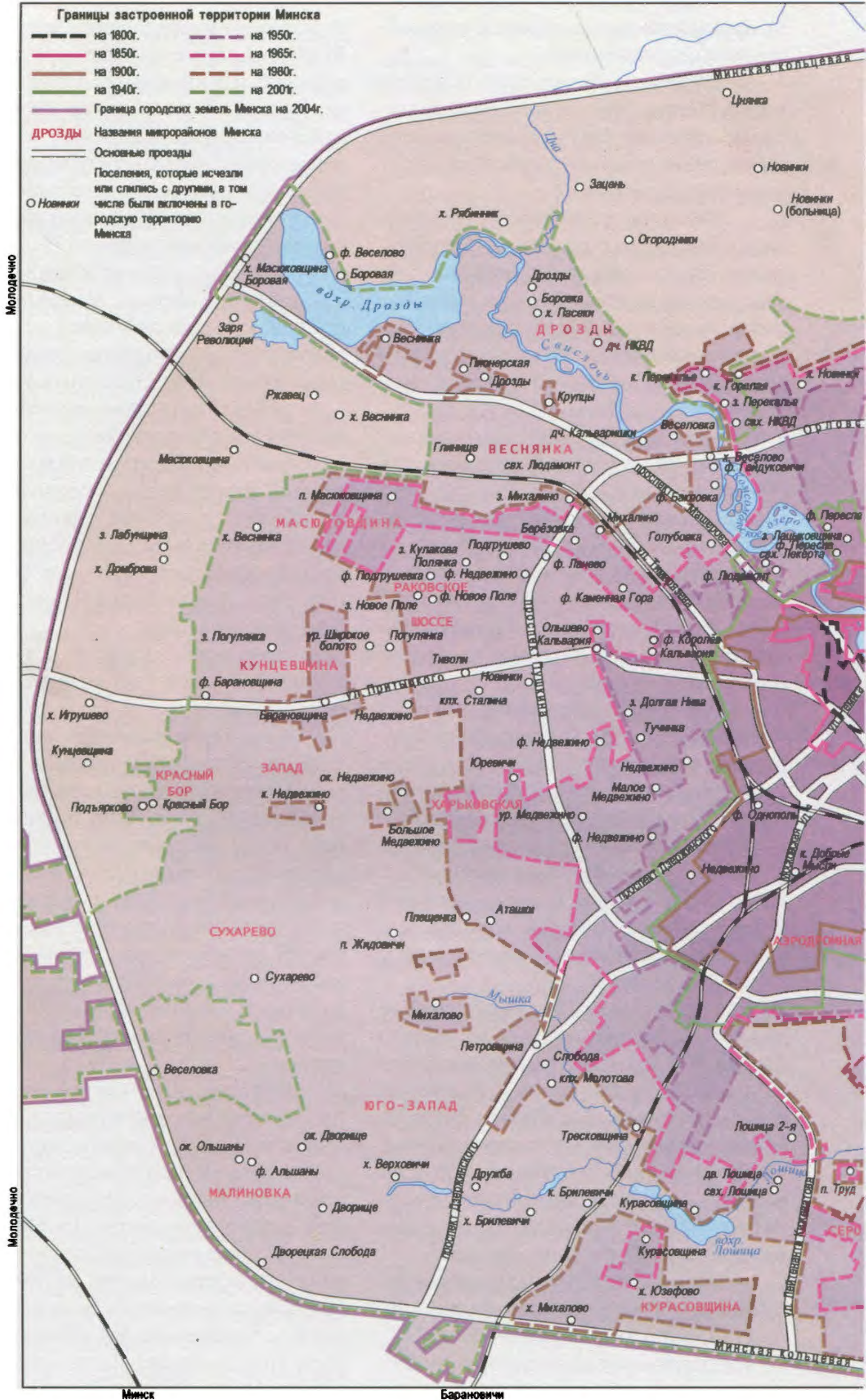

ГОРОДА **МИНСКА** (1800–2004гг.)

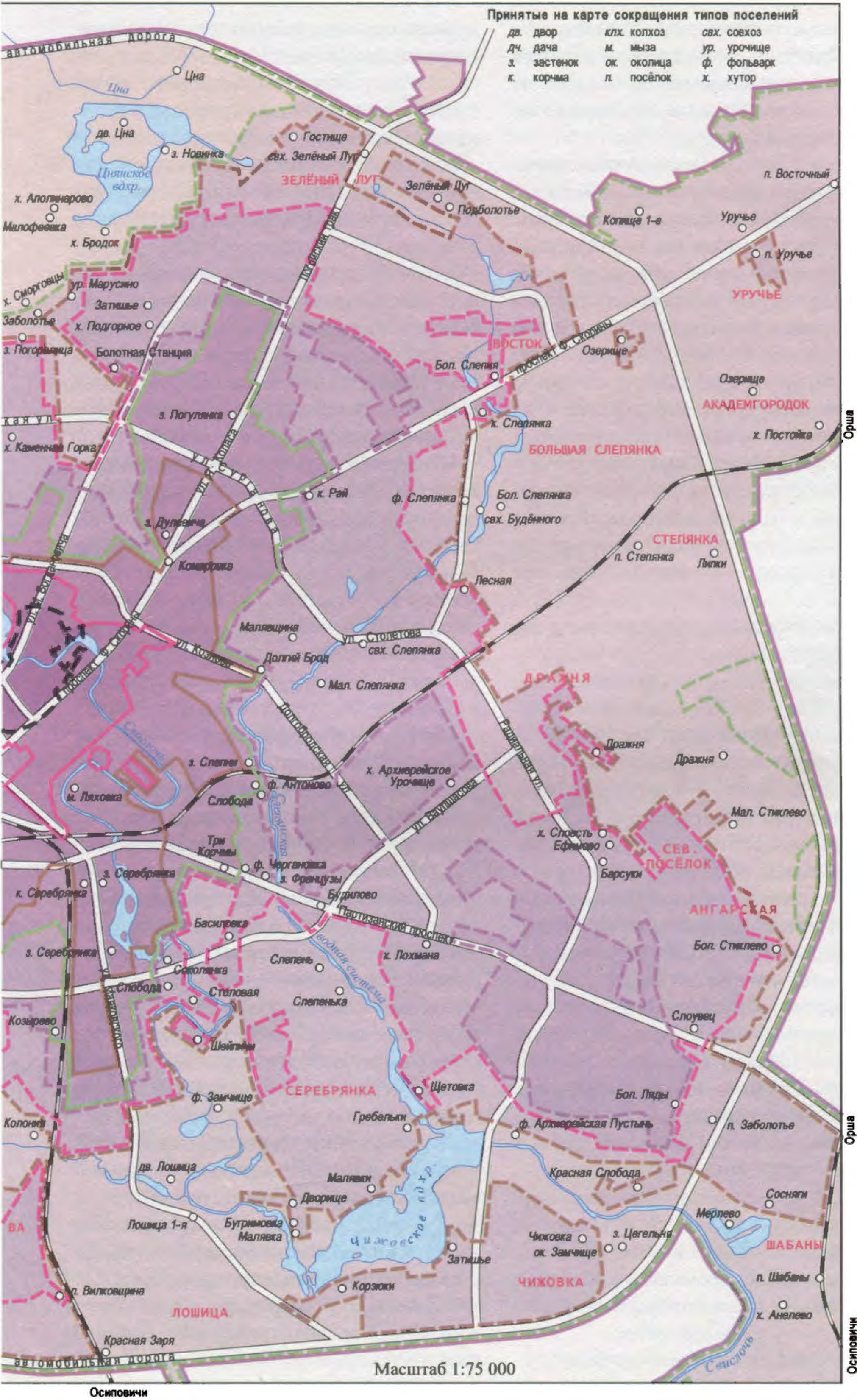

дзяржаўным органам, дыпламатычным прадстаўніцтвам, консульскім установам і прадстаўніцтвам міжнародных арганізацый, размешчаным на тэрыторыі сталіцы Беларусі і інш.

У сваю чаргу дзяржава аказвае гораду Мінску матэрыяльную і фінансавую падтрымку шляхам вылучэння асобным радком у рэспубліканскім бюджэце расходаў, прадастаўлення субвенцый і субсідый, перадачы ў камунальную ўласнасць горада маёмасці, неабходнай для ажыццяўлення функцый сталіцы Рэспублікі Беларусь і інш.

Гарадская прадстаўнічая ўлада. Вышэйшым прадстаўнічым органам улады і асноўным звяном сістэмы самакіравання горада з'яўляецца гарадскі савет дэпутатаў. Яго складаюць дэпутаты, абраныя грамадзянамі горада на аснове прамога выбарчага права пры тайным галасаванні тэрмінам на 4 гады.

Да кампетэнцыі гарадскога савета дэпутатаў адносяцца:

– зацвярджэнне стратэгічнага плана, прагнозаў і праграм сацыяльна-эканамічнага развіцця горада;

– зацвярджэнне і змяненне Статута горада;

– зацвярджэнне бюджэта горада і справаздача аб яго выкананні, унясенне пры неабходнасці змен у яго;

– зацвярджэнне генеральнага плана развіцця горада, планаў землеўпарадкавання яго тэрыторыі і праекта планіроўкі прыгараднай тэрыторыі (зоны);

– рашэнне ў адпаведнасці з заканадаўствам пытанняў адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу горада;

– устанаўленне мясцовых падаткаў, збораў і пошлін, а таксама тарыфаў па аплаце бытавых, камунальных, транспартных і іншых паслуг, калі гэта не ўстанаўліваецца вышэйстаячымі дзяржаўнымі органамі;

– вызваленне юрыдычных і фізічных асоб ад абкладання іх мясцовымі падаткамі, ад збораў і пошлін або ўстанаўленне парадку такога вызвалення;

– назначэнне мясцовых рэферэндумаў, вынясенне праекта нарматыўнага

и иных государственных органов и организаций, а также дипломатических представительств, консульских учреждений и представительств международных организаций в Республике Беларусь;

– создание необходимых условий для организации и проведения общегосударственных и международных мероприятий;

– предоставление коммунальных, транспортных, медицинских и иных услуг государственным органам, дипломатическим представительствам, консульским учреждениям и представительствам международных организаций, расположенным на территории столицы Беларуси и др.

В свою очередь государство оказывает городу Минску материальную и финансовую поддержку путем выделения отдельной строкой в республиканском бюджете расходов, предоставления субвенций и субсидий, передачи в коммунальную собственность города имущества, необходимого для осуществления функций столицы Республики Беларусь и др.

Городская представительная власть. Высшим представительным органом власти и основным звеном системы самоуправления города является городской совет депутатов. Его составляют депутаты, избранные гражданами города на основе прямого избирательного права при тайном голосовании сроком на 4 года.

К компетенции городского совета депутатов относится:

– утверждение стратегического плана, прогнозов и программ социально-экономического развития города;

– утверждение и изменение Устава города;

– утверждение бюджета города и отчета о его исполнении, внесение при необходимости изменений в него;

– утверждение генерального плана развития города, планов землеустройства его территории и проекта планировки пригородной территории (зоны);

– решение в соответствии с законодательством вопросов административно-территориального деления города;

прававога акта на публічнае абмеркаванне насельніцтвам горада і іншыя пытанні дзейнасці сталіцы.

Савет ажыццяўляе сваю дзейнасць праз сесіі, пастаянныя і часовыя камісіі, іншыя органы, а таксама шляхам рэалізацыі дэпутатамі сваіх паўнамоцтваў. Паводле рашэння сесіі савет выступае ініцыятарам унясення змяненняў і дапаўненняў у заканадаўчыя акты, а таксама ўносіць прапановы пры распрацоўцы дзяржаўных праграм і планаў падрыхтоўкі праектаў нарматыўных прававых актаў Рэспублікі Беларусь.

Сесія выбірае са складу дэпутатаў прэзідыум гарадскога Савета (пастаянна дзеючы орган) і яго старшыню. З снежня 1996 г. гэту пасаду займае Уладзімір Міхайлавіч Папкоўскі. У сакавіку 2003 г. праводзіліся апошнія выбары ў Мінскі гарадскі савет. Па 55 выбарчых акругах былі абраны 54 дэпутаты.

Пастаянныя камісіі выбіраюцца на сесіі савета з ліку дэпутатаў для папярэдняга разгляду і падрыхтоўкі пытанняў, якія адносяцца да кампетэнцыі савета, а таксама арганізацыі выканання яго рашэнняў. Рэкамендацыі пастаянных камісій разглядаюцца адпаведнымі дзяржаўнымі органамі, арганізацыямі, органамі тэрытарыяльнага грамадскага самакіравання. Аб выніках разгляду рэкамендацый і прынятых мерах паведамляецца камісіі ў месячны тэрмін.

Гарадская выканаўчая ўлада. Выканаўчым і распарадчым органам Мінска з'яўляецца Мінскі гарадскі выканаўчы камітэт, які ўзначальвае старшыня. З сакавіка 2000 г. на гэтай пасадзе працуе Міхаіл Якаўлевіч Паўлаў. У 1991–1995 гг. старшынёй быў Аляксандр Міхайлавіч Герасіменка, у 1995–2000 гг. – Уладзімір Васільевіч Ярмошын.

Старшыня камітэта – вышэйшая гарадская пасада і кіраўнік выканаўчай улады на тэрыторыі горада. У цяперашні час ён назначаецца на пасаду Прэзідэнтам Беларусі і зацвярджаецца гарадскім саветам. Паводле закона «Аб статусе сталіцы Рэспублікі Беларусь – горада Мінска» (артыкул 11), старшыня Мінска-

– установление местных налогов, сборов и пошлин, а также тарифов по оплате бытовых, коммунальных, транспортных и иных услуг, если это не устанавливается вышестоящими государственными органами;

– освобождение юридических и физических лиц от взимания местных налогов, сборов и пошлин или установление порядка такого освобождения;

– назначение местных референдумов, вынесение проекта нормативного правового акта на публичное обсуждение населением города и другие вопросы деятельности столицы.

Совет осуществляет свою деятельность через сессии, постоянные и временные комиссии, другие органы, а также путем реализации депутатами своих полномочий. По решению сессии совет выступает инициатором внесения изменений и дополнений в законодательные акты, а также вносит предложения при разработке государственных программ и планов подготовки проектов нормативных правовых актов Республики Беларусь.

Сессия избирает из состава депутатов президиум городского совета (постоянно действующий орган) и его председателя. С декабря 1996 г. эту должность занимает Владимир Михайлович Папковский. В марте 2003 г. проводились последние выборы в Минский горсовет. По 55 избирательным округам были избраны 54 депутата.

Постоянные комиссии избираются на сессии совета из числа депутатов для предварительного рассмотрения и подготовки вопросов, которые относятся к компетенции совета, а также организации выполнения его решений. Рекомендации постоянных комиссий подлежат рассмотрению соответствующими государственными органами, организациями, органами территориального общественного самоуправления. О результатах рассмотрения рекомендаций и принятых мерах сообщается комиссии в месячный срок.

Городская исполнительная власть. Исполнительным и распорядительным

га гарадскога выканаўчага камітэта па пасадзе прыраўноўваецца да міністра Рэспублікі Беларусь і ўваходзіць у склад Савета Міністраў Рэспублікі Беларусь. На яго распаўсюджваюцца гарантыі прававой і сацыяльнай абароны як члена ўрада.

Старшыня камітэта ўзначальвае калектыўны орган выканаўчай улады – гарадскі

Рэзідэнцыя Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь.
Резиденция Президента Республики Беларусь.
The residence of the President of the Republic of Belarus.

выканком, членамі якога иазначаюцца кіраўнікі асиоўных гарадскіх служб.

Адміністрацыю гарадскога выканкома складаюць старшыия, яго иамеснікі і кіраўнік справамі. Цяпер у старшыні камітэта 5 намеснікаў, якія курыруюць розныя сферы гарадскога жыцця.

Арганізацыйная структура горада не з'яўляецца застылай. Толькі ў 1992–2005 гг. яна змянялася некалькі разоў, прыстасоўваючы органы кіравання для вырашэння гарадскіх задач, якія змяняліся.

Тэрыторыя сталіцы падзелена иа 9 адміністрацыйна-тэрытарыяльных раёнаў: Заводскі, Леніискі, Маскоўскі, Кастрычніцкі, Партызанскі, Першамайскі, Савецкі, Фрунзенскі, Цэнтральны. Раёны не маюць прадстаўнічых оргаиаў улады (скасаваны ў 1996), а выканаўчым

органом Минска является Минский городской исполнительный комитет, который возглавляет председатель. С марта 2000 г. в этой должности работает Михаил Яковлевич Павлов. В 1991–1995 гг. председателем был Александр Михайлович Герасименко, в 1995–2000 гг. – Владимир Васильевич Ермошин.

Председатель комитета – высшее должностное лицо и глава исполнительной власти на территории города. В настоящее время он назначается на должность Президентом Беларуси и утверждается городским советом. Согласно закону «О статусе столицы Республики Беларусь – города Минска» (статья 11), председатель Миского городского исполиительного комитета по должиости приравнивается к министру Республики Беларусь и входит в состав Совета Министров Республики Беларусь. На него распростраияются гарантии правовой и социальной защиты как члеиа правительства.

Председатель комитета возглавляет коллективный орган исполиительиой власти – городской исполком, членами которого назначаются руководители основных городских служб.

Администрацию городского исполкома составляют председатель, его заместители и управляющий делами. В настоящее время у председателя комитета пять заместителей, которые курируют различиые сферы городской жизни.

Организациоиаая структура города ие является застывшей. Только в 1992–2005 гг. она менялась несколько раз, приспосабливая органы управления для решеиия изменяющихся городских задач.

Территория столицы разделена иа 9 административно-территориальных районов: Заводской, Ленинский, Московский, Октябрьский, Партизаиский, Первомайский, Советский, Фрунзенский, Центральиый. Районы не имеют представительных органов власти (они упразднены в 1996), а исполнительным органом в них является администрация района. Глава администрации района назначается председателем Минского го-

органам у іх з'яўляецца адміністрацыя раёна. Кіраўнік адміністрацыі раёна назначаецца старшынёй Мінскага гарадскога выканкома па ўзгадненні з Прэзідэнтам Беларусі.

У адпаведнасці са сваёй кампетэнцыяй Мінскі гарадскі выканком выконвае наступныя абавязкі:

– распрацоўвае на аснове навуковага аналізу і прагназавання стратэгію ўстойлівага развіцця горада і кіравання ім;

– распрацоўвае і накіроўвае на зацвярджэнне савету праекты стратэгічнага плана, гадавых і перспектыўных прагнозаў і праграм сацыяльна-эканамічнага развіцця горада, забяспечвае іх выкананне;

– распрацоўвае і накіроўвае на зацвярджэнне савету праект бюджэта горада, прымае меры па яго выкананні і робіць справаздачу аб яго выкананні;

– арганізуе атрыманне даходаў бюджэту горада і іх выкарыстанне па мэтавым прызначэнні;

– садзейнічае стварэнню на тэрыторыі горада арганізацый розных форм уласнасці;

– удзельнічае ў адпаведнасці з заканадаўствам у вызначэнні рэкламнай палітыкі ў горадзе, клапоціцца аб тым, каб рэклама, у тым ліку знадворная, была добрасумленнай, праўдзівай, этычнай, даступнай для ўспрымання і не была накіравана на шкоду жыхарам горада;

– забяспечвае законнасць і грамадскую бяспеку на тэрыторыі горада;

– плануе і ажыццяўляе ў адпаведнасці з заканадаўствам мерапрыемствы ў галіне аховы навакольнага асяроддзя, ажыццяўляе кантроль за захаваннем экалагічных нарматываў;

– ажыццяўляе на тэрыторыі горада дзяржаўны кантроль за выкарыстаннем і аховай зямель, нетраў, водных рэсурсаў, лясоў, расліннага і жывёльнага свету, а таксама кантроль па ахове атмасфернага паветра;

– распрацоўвае і накіроўвае на зацвярджэнне савету праект Статута горада і ўносіць змены ў яго;

– распрацоўвае на навуковай аснове сістэму кіравання горадам і пастаянна

родского исполкома по согласованию с Президентом Беларуси.

В соответствии со своей компетенцией Минский городской исполком выполняет следующие обязанности:

– разрабатывает на основе научного анализа и прогнозирования стратегию устойчивого развития города и управления им;

– разрабатывает и представляет на утверждение совету проекты стратегического плана, годовых и перспективных прогнозов и программ социально-экономического развития города, обеспечивает их выполнение;

– разрабатывает и представляет на утверждение совету проект бюджета города, принимает меры по его исполнению и предоставляет отчет о его выполнении;

– организует получение доходов бюджета города и их использование по целевому назначению;

– содействует созданию на территории города организаций различных форм собственности;

– участвует в соответствии с законодательством в определении рекламной политики в городе, заботясь, чтобы реклама, в том числе наружная, была добросовестной, достоверной, этичной, доступной для восприятия и не направленной во вред жителям города;

– обеспечивает законность и общественную безопасность на территории города;

– планирует и осуществляет в соответствии с законодательством мероприятия в области охраны окружающей среды, осуществляет контроль за соблюдением экологических нормативов;

– осуществляет на территории города государственный контроль за использованием и охраной земель, недр, водных ресурсов, лесов, растительного и животного мира, а также за охраной атмосферного воздуха;

– разрабатывает и представляет на утверждение совету проект Устава города и изменения в него;

– разрабатывает на научной основе систему управления городом и постоян-

ўдасканальвае яе, для чаго стварае адпаведную патрабаванням часу арганізацыйную структуру, якая садзейнічае эфектыўнай дзейнасці гарадской выканаўчай улады;

– накіроўвае, каардынуе і кантралюе работу адміністрацый раёнаў, садзейнічае іх дзейнасці;

– вырашае ўскладзеныя на яго заканадаўствам задачы па арганізацыі выбараў і рэферэндумаў, а таксама абмеркаванню іншых важнейшых пытанняў гарадскога і рэспубліканскага значэння;

– забяспечвае інфармаванне насельніцтва пра важнейшыя падзеі сацыяльна-эканамічнага і грамадска-палітычнага жыцця горада, у галіне аховы навакольнага асяроддзя і інш.

Такім чынам, выканаўчы камітэт забяспечвае эканамічнае, сацыяльнае і культурнае развіццё горада, паляпшэнне экалогіі гарадскога асяроддзя, зыходзячы з агульнадзяржаўных інтарэсаў і яго статуса як сталіцы, а таксама запатрабаванняў насельніцтва горада. У сваёй дзейнасці ён падначалены і падкантрольны Прэзідэнту Рэспублікі Беларусь і Савету Міністраў Рэспублікі Беларусь па пытаннях, якія адносяцца да кампетэнцыі ўрада, а таксама адказны перад гарадскім саветам дэпутатаў па пытаннях, якія адносяцца да яго кампетэнцыі.

Гарадское самакіраванне. Кіраванне горадам у адпаведнасці з яго Статутам ажыццяўляюць не толькі выканаўчы і прадстаўнічыя органы, але і насельніцтва. Формамі такога кіравання з'яўляюцца тэрытарыяльнае грамадскае самакіраванне, гарадскі і раённы ў горадзе рэферэндумы, мясцовыя сходы жыхароў.

На гарадскі і раённыя рэферэндумы могуць выносіцца пытанні, якія маюць важнае значэнне для насельніцтва горада, раёна і знаходзяцца ў кампетэнцыі савета, выканаўчага камітэта і адміністрацыі адпаведнага раёна горада. Рашэнне аб назначэнні гарадскога або раённага рэферэндуму прымаецца гарадскім саветам дэпутатаў.

Рашэнні, якія прыняты ў выніку гарадскога і раённага рэферэндуму, абавяз-

но совершенствует ее, для чего создает соответствующую требованиям времени организационную структуру, которая способствует эффективной деятельности городской исполнительной власти;

– направляет, координирует и контролирует работу администраций районов, содействует их деятельности;

– решает возложенные на него законодательством задачи по организации выборов и референдумов, а также обсуждению других важнейших вопросов городского и республиканского значения;

– обеспечивает информирование населения о важнейших событиях социально-экономической и общественно-политической жизни города, в области охраны окружающей среды и др.

Таким образом, исполнительный комитет обеспечивает экономическое, социальное, культурное развитие города, улучшение экологии городской среды, исходя из общегосударственных интересов и его статуса как столицы, а также потребностей населения города. В своей деятельности он подотчетен и подконтролен Президенту Республики Беларусь и Совету Министров Республики Беларусь по вопросам, входящим в компетенцию Правительства, а также ответствен перед городским советом депутатов по вопросам, относящимся к его компетенции.

Городское самоуправление. Управление городом в соответствии с его Уставом осуществляют не только исполнительный и представительный органы, но и население. Формами такого управления являются территориальное общественное самоуправление, городской и районный в городе референдумы, местные собрания жителей.

На городской и районные референдумы могут выноситься вопросы, которые имеют важное значение для населения города, района и находятся в компетенции совета, исполнительного комитета и администрации соответствующего района города. Решение о назначении городского или районного референдума принимается городским советом депутатов.

ковыя для выканання ўсімі органамі гарадскога кіравання і самакіравання, арганізацыямі, размешчанымі адпаведна на тэрыторыі горада або раёна, а таксама грамадзянамі.

Мясцовыя сходы жыхароў горада, у тым ліку сходы ўпаўнаважаных, з'яўляюцца формай прамога ўдзелу жыхароў горада, а таксама раёна, мікраёна, квартала, вуліцы і іншых частак у кіраванні справамі горада. Яны правамоцныя, калі ў іх прымаюць удзел не меней 25% жыхароў, якія дасягнулі 18 гадоў і пастаянна жывуць на адпаведнай тэрыторыі, або ўдзельнічаюць не меней як $^{2}/_{3}$ упаўнаважаных.

Мясцовыя сходы склікаюцца па меры неабходнасці Саветам, выканаўчым камітэтам, адміністрацыяй раёна горада або органамі тэрытарыяльнага грамадскага самакіравання. Яны таксама могуць склікацца па ініцыятыве не меней як 10% жыхароў, якія пастаянна жывуць на адпаведнай тэрыторыі.

Удзельнікі сходу маюць права абмяркоўваць пытанні рэспубліканскага і гарадскога значэння, уносіць па іх прапановы або прымаць рэкамендацыі, устанаўліваць і скасоўваць органы тэрытарыяльнага грамадскага самакіравання, удзельнічаць у папярэднім абмеркаванні і падрыхтоўцы праектаў рашэнняў органаў гарадскога кіравання і самакіравання па найбольш важных пытаннях арганізацыі жыцця горада, ацэньваць дзейнасць органа гарадскога кіравання і самакіравання, вырашаць іншыя пытанні.

Жыхары горада, якія дасягнулі 18 гадоў, у колькасці 3000 чалавек маюць права на правятворчую ініцыятыву па пытаннях гарадскога значэння. Праекты рашэння, унесеныя імі ў савет, падлягаюць абавязковаму разгляду на адкрытым пасяджэнні савета з удзелам прадстаўнікоў жыхароў, а выніку разгляду – апублікаванню ў сродках масавай інфармацыі.

Формы ўдзелу мінчан ў дзяржаўных і грамадскіх справах прадугледжаны Статутам горада (арт. 33–40). Акрамя таго, у ім адзначаецца, што гарадское самакіра-

Решения, принятые в результате городского и районного референдума, обязательны для исполнения всеми органами городского управления и самоуправления, организациями, расположенными соответственно на территории города или района, а также гражданами.

Местные собрания жителей города, в том числе собрания уполномоченных, являются формой прямого участия жителей города, а также района, микрорайона, квартала, улицы и иных его частей в управлении делами города. Они правомочны, если в них принимают участие не менее 25% жителей, достигших 18 лет и постоянно проживающих на соответствующей территории, или не менее $^{2}/_{3}$ уполномоченных.

Местные собрания созываются по мере необходимости советом, исполнительным комитетом, администрацией района города или органами территориального общественного самоуправления. Они также могут созываться по инициативе не менее 10% жителей, постоянно проживающих на соответствующей территории.

Участники собрания вправе обсуждать вопросы республиканского и городского значения, вносить по ним предложения или принимать рекомендации, учреждать и упразднять органы территориального общественного самоуправления, участвовать в предварительном обсуждении и подготовке проектов решений органов городского управления и самоуправления по наиболее важным вопросам организации жизни города, оценивать деятельность органов городского управления и самоуправления, решать иные вопросы.

Жители города, достигшие 18 лет, в количестве 3000 человек имеют право на правотворческую инициативу по вопросам городского значения. Проекты решений, внесенные ими в совет, подлежат обязательному рассмотрению на открытом заседании совета с участием представителей жителей, а результаты рассмотрения – опубликованию в средствах массовой информации.

ванне можа ажыццяўляцца і ў іншых формах, якія не супярэчаць заканадаўству, што дае прастор для творчай ініцыятывы гараджан.

Гарадская сімволіка. У адпаведнасці з законам «Аб статусе сталіцы Рэспублікі Беларусь – горада Мінска» горад Мінск атрымаў права мець свае афіцыйныя сімвалы: герб, сцяг і гімн. Рашэннем Мінскага гарадскога Савета дэпутатаў ад 27 сакавіка 2001 г. зацверджана гарадская сімволіка і палажэнне аб гербе і сцягу горада Мінска. Герб горада Мінска ўяўляе сабой барочны шчыт, у блакітным полі якога знаходзіцца выява Божай Маці на сярэбраным воблаку ў чырвона-сінім адзенні, два ангелы і два херувімы. Сцяг горада Мінска ўяўляе сабой прамавугольнае палотнішча блакітнага колеру ў адносінах шырыні да даўжыні 2 : 3, у цэнтры на пярэднім баку палотнішча змешчана выява гербавай эмблемы горада. Шырыня выявы гербавай эмблемы павінна складаць $^{2}/_{5}$ даўжыні палотнішча сцяга. Эталон сцяга горада Мінска выкананы з тканіны і пастаянна захоўваецца ў Мінскім гарадскім выканкоме. Там жа захоўваецца і эталон каляровай і графічнай выявы герба горада. Гімнам горада Мінска стала «Песня пра Мінск» (словы Ігната Панкевіча, музыка Уладзіміра Алоўнікава), якая была зацверджана рашэннем Мінскага гарадскога савета дэпутатаў ад 24 кастрычніка 2001 г.

У артыкуле 5 Статута горада вызначаны Дзень горада Мінска як агульнагарадское свята, якое адзначаецца штогод у другую суботу верасня.

Паводле артыкула 6 Статута горада Мінска гарадскі выканаўчы камітэт за асаблівыя заслугі ў развіцці эканомікі, сацыяльнай сферы, навукі і культуры горада грамадзяніну Рэспублікі Беларусь, а таксама замежнаму грамадзяніну за выдатны ўклад у развіццё горада можа прысвойваць званне «Ганаровы грамадзянін горада Мінска». Сярод нашых сучаснікаў 10 ганаровых грамадзян сталіцы. У апошнія гады ганаровымі грамадзянамі Мінска сталі былы кіраўнік Мінскага аўтамабільнага завода Міхаіл Лаўры-

Формы участия минчан в государственных и общественных делах предусмотрены Уставом города (ст. 33–40). Кроме того, в нем отмечается, что городское самоуправление может осуществляться и в иных формах, не противоречащих законодательству, что дает простор для творческой инициативы горожан.

Городская символика. В соответствии с законом «О статусе столицы Республики Беларусь – города Минска» город Минск получил право иметь свои официальные символы: герб, флаг и гимн. Решением Минского городского совета депутатов от 27 марта 2001 г. утверждена городская символика и положения о гербе и флаге города Минска. Герб города Минска представляет собой барочный щит, в голубом поле которого находится изображение Божьей Матери на серебряном облаке в красно-синих одеждах, два ангела и два херувима. Флаг города Минска представляет собой прямоугольное полотнище голубого цвета в соотношениях ширины к длине 2:3, в центре передней стороны полотнища помещено изображение гербовой эмблемы города. Ширина изображения гербовой эмблемы должна составлять 2/5 длины полотнища флага. Эталон флага города Минска выполнен из ткани и постоянно хранится в Минском городском исполкоме. Там же хранится и эталон цветного и графического изображения герба города. Гимном города Минска стала «Песня пра Мінск» (слова Игната Панкевича, музыка Владимира Оловникова), которая была утверждена решением Минского городского совета депутатов 24 октября 2001 г.

В статье 5 Устава города определен День города Минска как общегородской праздник, который отмечается ежегодно во вторую субботу сентября.

Согласно статьи 6 Устава города Минска городской исполнительный комитет за особые заслуги в развитии экономики, социальной сферы, науки и культуры города гражданину Республики Беларусь, а также иностранному гражданину за вы-

новіч, будаўнік Віктар Міцкевіч і кампазітар Ігар Лучанок (1999), народны артыст СССР Расціслаў Янкоўскі (2000), народны мастак СССР Міхаіл Савіцкі (2001), вучоны-фізік, лаўрэат Нобелеўскай прэміі Жарэс Алфёраў (2002), мітрапаліт Мінскі і Слуцкі Філарэт (2003).

2. САЦЫЯЛЬНА-ЭКАНАМІЧНАЕ РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ СТАЛІЦЫ

Прамысловы крызіс і яго пераадоленне. Мінск з'яўляецца самым буйным прамысловым цэнтрам Рэспублікі Беларусь. У сталіцы выпрабляецца больш за 20% прамысловай прадукцыі і больш за палову прадукцыі машынабудавання краіны.

У 1991–1995 гг. Мінск, як і ўся краіна, перажыў эканамічны крызіс, што прывяло да скарачэння прамысловай вытворчасці. Крызіс быў выкліканы як зменамі ўмоў дзяржаўнага існавання і разрывам ранейшых гаспадарчых сувязей з рэгіёнамі былога СССР, так і зменамі ўмоў гаспадарання, пачаткам выкарыстання рыначных механізмаў. Асноўнымі праявамі крызісу ў прамысловасці сталі спад вытворчасці, скарачэнне інвестыцый у асноўны капітал, падзенне заработнай платы, няпоўная занятасць насельніцтва і прастоі прадпрыемстваў, скарачэнне працоўных месц. Разам з тым асноўныя паказчыкі спаду ў прамысловасці Мінска былі меншыя, чым па Беларусі ў цэлым. У 1995 г. выпуск прамысловай прадукцыі тут у параўнанні з 1990 г. паменшыўся на 25% (па Беларусі – на 39%). Найбольш пацярпелі буйныя прадпрыемствы, якія атрымлівалі сыравіну і камплектуючыя з усяго былога СССР і вывозілі значную частку прадукцыі за межы Беларусі: аўтамабільны, трактарны, матацыклетны і веласіпедны заводы, вытворчае аб'яднанне «Гарызонт», станкабудаўнічыя прадпрыемствы і інш.

19–20 кастрычніка 1996 г. на Усебеларускім народным сходзе ў Мінску была прынята дзяржаўная праграма «Ас-

дающийся вклад в развитие города может присваивать звание «Почетный гражданин города Минска». Среди наших современников 10 почетных граждан столицы. В последние годы почетными гражданами Минска стали бывший руководитель Минского автомобильного завода Михаил Лавринович, строитель Виктор Мицкевич и композитор Игорь Лученок (1999), народный артист СССР Ростислав Янковский (2000), народный художник СССР Михаил Савицкий (2001), ученый-физик, лауреат Нобелевской премии Жорес Алферов (2002), митрополит Минский и Слуцкий Филарет (2003).

2. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ БЕЛОРУССКОЙ СТОЛИЦЫ

Промышленный кризис и его преодоление. Минск является самым крупным промышленным центром Республики Беларусь. В столице производится более 20% промышленной продукции и более половины продукции машиностроения страны.

В 1991–1995 гг. Минск, как и вся страна, пережил экономический кризис, который привел к сокращению промышленного производства. Кризис был вызван как переменами условий государственного существования и разрывом ранее существовавших хозяйственных связей с регионами бывшего СССР, так и переменами условий хозяйствования, началом использования рыночных механизмов. Основными проявлениями кризиса в промышленности стали спад производства, сокращение инвестиций в основной капитал, падение заработной платы, неполная занятость населения и простои предприятий, сокращение рабочих мест. Вместе с тем, основные показатели спада в промышленности Минска были меньше, чем по Беларуси в целом. В 1995 г. выпуск промышленной продукции по сравнению с 1990 г. уменьшился на 25% (по Беларуси – на 39%). Больше всего пострадали крупные предприятия, которые получали сырье и комплектую-

ноўныя кірункі сацыяльна-эканамічнага развіцця Рэспублікі Беларусь на 1996–2000 гг.», у адпаведнасці з якой прадугледжвалася спыніць спад вытворчасці ў прамысловасці і дасягнуць у 2000 г. ўзроўню передкрызіснага 1990 г. па асноўных эканамічных паказчыках. У Мінску, як і ва ўсёй краіне, з 1996 г. пачынаецца паступовы выхад з крызісу, адзначаецца прырост выпуску прамысловай прадукцыі.

У 2000 г. Мінск па выпуску прамысловай прадукцыі не толькі дасягнуў узроўню перадкрызіснага 1990 г., але і перавысіў яго на 39% (па Беларусі ў цэлым эканамічны ўзровень 1990 г. быў перасягнуты на 1%). У 2002 г. выпуск прамысловай прадукцыі ў Мінску ў параўнанні з 1990 г. павялічыўся ў 2,7 раза (па Беларусі – на 19%). Пры гэтым вытворчасць у лясной, дрэваапрацоўчай і цэлюлозна-папяровай прамысловасці Мінска ў 2003 г. да ўзроўню 1990 г. павялічылася ў 8,8 раза, хімічнай і нафтахімічнай прамысловасці – у 7,9 раза, харчовай – у 2,7 раза, электраэнергетыцы – у 2,4 раза, прамысловасці будаўнічых матэрыялаў – у 2,1

Дом урада Рэспублікі Беларусь.

Дом правительства Республики Беларусь.

The House of Government of the Republic of Belarus.

Будынак Канстытуцыйнага суда Рэспублікі Беларусь.

Здание Конституционного суда Республики Беларусь.

The building of the Constitutional Court of the Republic of Belarus.

щие со всего бывшего СССР и вывозили значительную часть продукции за пределы Беларуси: автомобильный, тракторный, мотоциклетный и велосипедный заводы, производственное объединение «Горизонт», станкостроительные предприятия и другие.

19–20 октября 1996 г. на Всебелорусском народном съезде в Минске была принята государственная программа «Основные направления социально-экономического развития Республики Беларусь на 1996–2000 гг.», в соответствии с которой предусматривалось остановить спад производства в промышленности и достигнуть в 2000 г. уровня предкризисного 1990 г. по основным экономическим показателям. В Минске, как и во всей стране, с 1996 г. начинается постепенный выход из кризиса, отмечается прирост выпуска промышленной продукции.

В 2000 г. Минск по выпуску промышленной продукции не только достиг уровня предкризисного 1990 г., но и превысил его на 39% (по Беларуси в целом экономический уровень 1990 г. был пре-

раза, у машынабудаванні і металаапрацоўцы – у 1,7 раза, лёгкай прамысловасці – на 3,2%.

У 2003 г. ў Мінску было выпушчана 100% усіх беларускіх трактароў, халадзільнікаў і веласіпедаў, 96% грузавых аўтамабіляў, 55% тэлевізараў, 51% пральных машын, 33% папярос і цыгарэт, 33% гарэлкі і лікёрагарэлачных вырабаў, 33% кандытарскіх вырабаў, 32% мінеральнай вады, 31% зборных жалезабетонных канструкцый, 30% шпалераў.

У 2004 г. на трактарным заводзе было выраблена больш за 33 тыс. трактароў розных тыпаў, большая частка якіх прададзена за мяжу. Мінскі трактарны завод уваходзіць у дзесятку буйнейшых сусветных вытворцаў трактароў.

Адбыліся змены ў выпуску прамысловымі прадпрыемствамі Мінска асобных відаў прадукцыі. Так, у 2003 г. ў параўнанні з 1990 г., вытворчасць грузавых аўтамабіляў скарацілася амаль у 2 разы, тэлевізараў – у 3 разы, трактароў – у 4 разы, скуранога абутку – у 6,4 раза, наручных гадзіннікаў – у 6,7 раза, матацыклаў – у 7 разоў, тканін – у 10 разоў.

Адначасова ў 1990–2003 гг. у 2,6 раза павялічылася штогадовая вытворчасць масла, у 2,2 раза – вытворчасць керамічных плітак і мінеральнай вады, у 1,4 раза –піламатэрыялаў, у 1,2 раза – халадзільнікаў і маразільнікаў. Таксама павялічылася вытворчасць піва, гарэлкі і лікёрагарэлачных вырабаў, безалкагольных напіткаў.

У 2003 г. доля машынабудавання і металаапрацоўкі ў прамысловым комплексе Мінска, у параўнанні з 1990 г., знізілася з 70 да 55%, але гэта галіна паранейшаму засталася на першым месцы ў структуры прамысловасці сталіцы.

Другое места займае харчовая прамысловасць, доля якой у 2003 г. склала 12,4%. Доля электраэнергетыкі, якая нагогул адсутнічала ў статыстычнай справаздачы па развіцці індустрыі Мінска ў 1990 г., у 2003 г. склала 11%, і гэта галіна заняла трэцяе месца.

У другой палове 1990-х г. у структуры прамысловасці Мінска значна павязойден на 1%). В 2003 г. выпуск промышленной продукции в Минске по сравнению с 1990 г. увеличился 2,7 раза (по Беларуси на 19%). При этом производство в лесной, деревообрабатывающей и целлюлозно-бумажной промышленности Минска в 2003 г. к уровню 1990 г. увеличилось в 8,8 раза, химической и нефтехимической – в 7,9 раза, пищевой – в 2,7 раза, электроэнергетике – в 2,4 раза, промышленности строительных материалов – в 2,1 раза, в машиностроении и металлообработке – в 1,7 раза, легкой промышленности – на 3,2%.

В 2003 г. в Минске было выпущено 100% всех белорусских тракторов, холодильников и велосипедов, 95% грузовых автомобилей, 51% стиральных машин, 55% телевизоров, 33% папирос и сигарет, 33% водки и ликероводочных изделий, 32% минеральной воды, 31% сборных железобетонных конструкций, 30% обоев.

В 2004 г. на тракторном заводе было произведено более 33 тыс. тракторов разных типов, большая часть которых продана за рубеж. Минский тракторный завод входит в десятку крупнейших мировых производителей тракторов.

Произошли перемены в выпуске промышленными предприятиями Минска отдельных видов продукции. Так, в 2003 г. по сравнению с 1990 г. производство грузовых автомобилей сократилось в 2 раза, телевизоров – в 3 раза, тракторов – в 4 раза, кожаной обуви – в 6,4 раза, наручных часов –в 6,7 раза, мотоциклов – в 7 раз, ткани – в 10 раз.

Одновременно в 1990–2003 гг. в 2,6 раза увеличилось ежегодное производство масла, в 2,2 раза производство керамической плитки и минеральной воды, в 1,4 раза – пиломатериалов, в 1,2 раза – холодильников и морозильников. Также увеличилось производство пива, водки и ликероводочных изделий, безалкогольных напитков.

В 2003 г. доля машиностроения и металлообработки в промышленном комплексе Минска по сравнению с 1990 г. снизилась с 70 до 55%, но эта отрасль по-пре-

лічылася доля вытворчасці будаўнічых матэрыялаў, што было звязана з вялікімі аб'ёмамі будаўніча-мантажных работ, у тым ліку жыллёвым будаўніцтвам, а таксама з капітальным рамонтам дзеючых будынкаў. Калі ў 1990 г. вытворчасць будаўнічых матэрыялаў у структуры індустрыі Мінска складала 2%, то ў 1995 г. ўжо 5%, а ў 2003 г.– 6% і выйшла на чацвёртае месца. За апошняе дзесяцігоддзе значна знізілася вытворчасць у лёгкай прамысловасці, яе доля скарацілася з 15% у 1990 г. да 4,5% у 2003 г. З другога месца ў 1990 г. лёгкая прамысловасць перамясцілася ў 2003 г. на пятае. На шостае месца ў 2003 г. ў структуры прамысловасці Мінска выйшла хімічная і нафтахімічная прамысловасць, якая павялічыла сваю долю ў параўнанні з 1990 г. у 3,6 раза (з 1% да 3,6%). Таксама за гэты перыяд у 2,2 раза вырасла доля лясной, дрэваапрацоўчай і цэлюлозна-папяровай прамысловасці (з 1,4% да 3,1%), у 3,3 раза – паліграфічнай (з 0,6% да 2,0%). Астатнія галіны складаюць у структуы прамысловасці Мінска менш за 2%. У 2003 г. аб'ём прамысловай прадукцыі ў параўнанні з 2002 г. вырас на 9,9%, а выпуск тавараў народнага спажывання – на 9,2%.

З пераходам да рыначных адносін скарацілася вытворчасць на гігантах машынабудавання, але адначасова ўзнікла мноства прыватных і акцыянерных прадпрыемстваў, у тым ліку з удзелам замежнага капіталу. Так, калі ў 1995 г. ў Мінску налічвалася 647 прамысловых прадпрыемстваў (з улікам малых і сумесных прадпрыемстваў), то ў 2003 г. іх колькасць павялічылася ў 5,3 раза і склала 3430 прадпрыемстваў, з якіх 41% – дзяржаўныя, 56% – прыватныя, 2,9% – з'яўляюцца замежнай уласнасцю.

Прамысловасць сталіцы Беларусі здолела ў цэлым выйсці з крызісу 1991–1995 гг., палепшыліся яе фінансавыя паказчыкі, у шэрагу галін павялічыўся аб'ём вытворчасці. Адбыліся таксама змены ў галіновай структуры прамысловага комплексу Мінска. Аднак па-ранейшаму вострымі застаюцца праблемы мадэрнізацыі асноўных фондаў прамысловых прадпрыем-жнему осталась на первом месте в структуре промышленности столицы.

Второе место занимает пищевая промышленность, доля которой в 2003 г. составила 12,4%. Доля электроэнергетики, которая вообще отсутствовала в статистическом отчете по развитию индустрии Минска в 1990 г., в 2003 г. составила 11%, и эта отрасль заняла третье место.

Во второй половине 1990-х г. в структуре промышленности Минска значительно увеличилась доля производства строительных материалов, что было связано с большими объемами строительно-монтажных работ, в том числе жилищного строительства, а также с капитальным ремонтом действующих зданий. Если в 1990 г. производство строительных материалов в структуре индустрии Минска составляло 2%, то в 1995 г. – уже 5%, а в 2003 г. – 6%, и вышло на четвертое место. За последнее десятилетие значительно снизилось производство в легкой промышленности, ее доля сократилась с 15% в 1990 г. до 4,5% в 2003 г. Со второго места в 1990 г. легкая промышленность переместилась в 2003 г. на пятое. На шестое место в 2003 г. в структуре промышленности Минска вышла химическая и нефтехимическая промышленность, которая увеличила свою долю по сравнению с 1990 г. в 3,6 раза (с 1% до 3,6%). Также за этот период в 2,2 раза возросла доля лесной, деревообрабатывающей и целлюлозно-бумажной промышленности (с 1,4% до 3,1%), в 3,3 раза – полиграфической (с 0,6% до 2,0%). Остальные отрасли составляют в структуре промышленности Минска меньше 2%. В 2003 г. объем промышленной продукции по сравнению с 2002 г. вырос на 9,9%, а выпуск товаров народного потребления – на 9,2%.

С переходом на рыночные отношения сократилось производство продукции на гигантах машиностроения, но одновременно возникло множество частных и акционерных предприятий, в том числе с участием иностранного капитала. Так, если в 1995 г. в Минске насчитывалось 647 промышленных предприятий с уче-

стваў, выпуску канкурэнтаздольнай на сусветным рынку прадукцыі, значнай колькасці нерэнтабельных прадпрыемстваў.

Вытворчыя занятку насельніцтва. Занятасць насельніцтва сталіцы непасрэдна залежыць ад развіцця гарадской гаспадаркі, у першую чаргу прамысловасці. Прамысловы крызіс першай паловы 1990-х г. і пераход да рыначных адносін прывялі да скарачэння вытворчасці, што выклікала скарачэнне рабочых месцаў. У горадзе з'явіліся беспрацоўныя. Іх колькасць магла быць яшчэ большая, калі б заводы па ініцыятыве адміністрацыі не перайшлі на няпоўны рабочы тыдзень. Так, у 2001 г. колькасць работнікаў у горадзе, якія працавалі няпоўны рабочы час, склала 48 900 чалавек, з іх 41 100 – у прамысловасці і 3000 – у будаўніцтве. Асноўныя прычыны – незагружанасць прамысловасці, адсутнасць неабходнага попыту на выпускаемую прадукцыю, нізкая рэнтабельнасць і недахоп або адсутнасць інвестыцый, капіталаўкладанняў у прамысловасць. Аднак заводы халадзільнікаў, трактарны і аўтамабільны паспяхова знаходзяць рынкі збыту сваёй прадукцыі.

Найбольшая колькасць рабочых занята ў машынабудаванні і металаапрацоўцы. Шмат рабочых працуе ў такіх галінах прамысловасці, як будаўнічых матэрыялаў, лёгкай і харчовай. Будаўніцтва, якое ніколі не спыняецца ў сталіцы, дае працу вялікай колькасці рабочых.

Тым часам працоўныя рэсурсы сталіцы значна павялічваюцца: з 1 117 100 чалавек у 1995 г. да 1 203 100 – у 2001 г. З іх у эканоміцы ў 2001 г. было занята 899 900 чалавек, што на 7900 больш, чым у 1990 г. і на 7400 больш, чым у 1995 г. У размеркаванні занятага насельніцтва па галінах гаспадаркі ў 1990–2001 гг. адбыліся істотныя змены, якія адбываюцца і ў дзяржавах з развітой рыначнай эканомікай. Назіраецца скарачэнне колькасці занятых у вытворчай сферы: у прамысловасці з 345 900 чалавек да 265 700 і ў будаўніцтве з 113 700 да 83 300. Тлумачыцца гэта не толькі скарачэннем вытворчасці ў названом малых и совместных предприятий, то в 2003 г. их число увеличилось в 5,3 раза и составило 3430 предприятий, из которых 41% – государственные, 56% – частные, 2,9% являются иностранной собственностью.

Промышленность столицы Беларуси смогла в целом преодолеть кризис 1991–1995 гг., улучшились ее финансовые показатели, в ряде отраслей увеличился объем производства. Произошли также изменения в отраслевой структуре промышленного комплекса Минска. Однако по-прежнему острыми остаются проблемы модернизации основных фондов промышленных предприятий, выпуска конкурентоспособной на мировом рынке продукции, значительного числа нерентабельных предприятий.

Производственные занятия населения. Занятость населения столицы непосредственно зависит от развития городского хозяйства, в первую очередь промышленности. Промышленный кризис в первой половине 1990-х г. и переход к рыночным отношениям привели к сокращению производства, что вызвало сокращение рабочих мест. В городе появились безработные. Их число могло быть еще больше, если бы заводы по инициативе администрации не перешли на неполную рабочую неделю. Так, в 2001 г. число трудящихся в городе, которые работали неполное рабочее время, составляло 48 900 человек, из них 41 100 – в промышленности и 3000 – в строительстве. Основные причины – незагруженность промышленности, отсутствие необходимого спроса на выпускаемую продукцию, низкая рентабельность и недостаточное количество или отсутствие инвестиций, капиталовложений в промышленность. Однако заводы холодильников, тракторный и автомобильный успешно находят рынки сбыта своей продукции.

Самое большое число рабочих занято в машиностроении и металлообработке. Много рабочих работает в таких отраслях промышленности, как строительных материалов, легкой и пищевой. Строительство, которое никогда не ос-

ных галінах гаспадаркі, але і далейшай механізацыяй вытворчых працэсаў. Пасля распаду Савецкага Саюза скарацілася колькасць занятых у навуцы і ў навуковым абслугоўванні. Колькасць занятых у навуцы скарацілася больш, чым у 2 разы: з 76 600 да 31 000 чалавек. Свабодныя працоўныя аказаліся больш запатрабаванымі ў тых галінах гаспадаркі, якія звязаны з абслугоўваннем насельніцтва. Так, у гандлі і грамадскім харчаванні колькасць занятых вырасла з 61 500 у 1990 г. да 439 700 у 2001 г. Развіццё рыначных адносін прывяло да павелічэння колькасці банкаўскіх, страхавых і іншых фінансавых работнікаў за гэты час з 4800 да 19 800. Агульная колькасць фінансавых работнікаў павялічылася ў 4 разы. Гэта галіна гаспадаркі развівалася ў апошняе дзесяцігоддзе найбольш хуткімі тэмпамі. Аднак у агульнай масе занятых на працы мінчан фінансавыя работнікі нават у 2001 г. складалі толькі 2,2%. Для параўнання у адукацыі было занята 10,3% працоўных, у гандлі і грамадскім харчаванні – 15,5%, у будаўніцтве – 9,3%, а ў прамысловасці – 29,5%. Такім чынам, сёння кожны трэці мінчанін працуе на прамысловым прадпрыемстве, кожны дзевяты або на будаўніцтве, або ў сферы адукацыі. Работнікі жыллёва-камунальнай гаспадаркі і невытворчых відаў бытавога абслугоўвання насельніцтва складаюць 5% ад агульнай колькасці працуючых, а работнікі транспарту – 6,8%. У 2004 г. найбольш запатрабаванымі былі кіраўнікі сярэдняга звяна, міліцыянеры, урачы і будаўнікі.

Адбыліся змены і ў сацыяльным складзе працоўных. Калі ў 1995 г. рабочыя складалі 57,9%, а служачыя – 42,1%, дык у 2001 г. рабочых было 51,8, а служачых –48,2%. Значна вырас узровень адукацыі працоўных. Калі ў 1995 г. работнікі з вышэйшай адукацыяй складалі 26,1%, дык у 2001 г. – 31,7%. За гэты час колькасць спецыялістаў з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй павялічылася з 16,3% да 21,1%, пры гэтым колькасць рабочых з сярэдняй і няпоўнай сярэдняй адукацыяй знізілася з 55,6% да 47,2%. Сёння ў га-

танавливается в столице, дает работу большому количеству рабочих.

Тем временем трудовые ресурсы столицы значительно увеличиваются: с 1 117 100 человек в 1995 г. до 1 203 100 человек в 2001 г. Из них в экономике в 2001 г. было занято 899 900 человек, что на 7 900 больше, чем в 1990 г. и на 7 400 больше, чем в 1995 г. В распределении работающего населения по отраслям хозяйства в 1990–2001 гг. произошли существенные изменения, которые наблюдаются и в государствах с развитой рыночной экономикой. Идет сокращение числа работающих в производственной сфере: в промышленности – с 345 900 до 265 700 человек и в строительстве – с 113 700 до 83 300. Объясняется это не только сокращением производства в названных отраслях хозяйства, но и дальнейшей механизацией производственных процессов. После распада Советского Союза сократилось число работающих в науке и научном обслуживании. Число занятых в науке сократилось более чем в 2 раза – с 76 600 до 31 000 человек. Свободные работники оказались больше востребованными в тех отраслях хозяйства, которые связаны с обслуживанием населения. Так, в торговле и общественном питании число работающих возросло с 61 500 человек в 1990 г. до 439 700 в 2001 г. Развитие рыночных отношений привело к увеличению числа банковских, страховых и других финансовых работников за это время с 4 800 до 19 800. Общая численность финансовых работников увеличилась в 4 раза. Эта отрасль хозяйства развивалась в последнее десятилетие наиболее быстрыми темпами. Однако в общей массе занятых на работе минчан финансовые работники даже в 2001 г. составляли только 2,2%. Для сравнения: в образовании было занято 10,3% населения, в торговле и общественном питании – 15,5%, в строительстве – 9,3%, а в промышленности – 29,5%. Таким образом, сегодня каждый третий минчанин работает на промышленном производстве, каждый девятый или в строительстве, или в сфере образования. Работни-

радской гаспадарцы працуе кожны трэці спецыяліст, які мае вышэйшую адукацыю, і кожны пяты спецыяліст з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй.

Самы высокі ўзровень беспрацоўя ў сталіцы быў у 1996 г., калі ў службе занятасці зарэгістравалася 21 000 беспрацоўных. У 2001 г. колькасць беспрацоўных панізілася да 13 700 чалавек (з іх 7600 чалавек – з сярэдняй адукацыяй), а па стану на 1 красавіка 2004 г. беспрацоўных было 14,5 тыс., што складала 1,5% ад усяго працаздольнага насельніцтва горада. За 2004 г. было створана 11 тыс. рабочых месц, у выніку чаго колькасць вакансій на працаўладкаванне перавысіла колькасць беспрацоўных. У 2005 г. беспрацоўе склала менш за 1%

Адносна невысокі ўзровень беспрацоўя ў Мінску можна растлумачыць развіццём малога прадпрымальніцтва. У канцы 2001 г. налічвалася 14 309 прыватных прадпрыемстваў, на якіх працавала 122 400 чалавек. Было зарэгістравана як прыватных прадпрымальнікаў 25 400 чалавек, якія складалі 2,8% ад усіх занятых у гаспадарцы.

Самая высокая месячная зарплата за ліпень 2003 г. была ў работнікаў банкаў – 616 тыс. рублёў і ў работнікаў кіраўніцтва – 476 тыс., нашмат ніжэй у настаўнікаў – 243 тыс. рублёў. Сярэдняя зарплата ў Мінску ў ліпені 2003 г. складала 316 тыс. рублёў.

Па падліках работнікаў падатковых органаў, у Беларусі каля 200 асоб маюць гадавы даход звыш мільёна долараў. Большасць з іх жыве ў сталіцы. Зарэгістраваны самы высокі прыбытак мінчаніна за 2003 г. – 664,2 млн. руб., памер падатку з якога склаў 96,2 млн. руб.

Узровень жыцця насельніцтва. Узровень жыцця людзей залежыць у першую чаргу ад выробленай і прададзенай прадукцыі, ад колькасці тых людзей, якія працуюць. Паводле даных статыстыкі, колькасць пенсіянераў у Мінску з 1995 г. па 2001 г. павялічылася з 323 000 да 361 500 чалавек, з іх па ўзросце адпаведна з 221 400 – да 252 800 чалавек. Іх адносны працэнт да ўсяго насельніцтва невысокі

ки жилищно-коммунального хозяйства и непроизводственных видов бытового обслуживания населения составляют 5% от общей численности работающих, а работники транспорта – 6,8%. Наибольшим спросом в 2004 г. пользовались руководители среднего звена, милиционеры, врачи и строители.

Произошли изменения и в социальном составе работающих. Если в 1995 г. рабочие составляли 57,9%, а служащие – 42,1%, то в 2001 г. рабочих было 51,8%, а служащих – 48,2%. Значительно вырос уровень образования работающих. Если в 1995 г. работники с высшим образованием составляли 26,1%, то в 2001 г. – 31,7%. За это время число специалистов со средним специальным образованием увеличилось с 16,3% до 21,1%, при этом численность рабочих со средним и неполным средним образованием сократилась с 55,6% до 47,2%. На сегодняшний день в городском хозяйстве каждый третий работающий специалист имеет высшее образование, а каждый пятый – среднее специальное.

Самый высокий уровень безработных в столице был в 1996 г., когда в службе занятости было зарегистрировано 21 000 человек. В 2001 г. число безработных снизилось до 13 700 человек (из них 7600 человек со средним образованием), а по состоянию на 1 апреля 2004 г. безработных числилось 14,5 тыс., что составляло 1,5% от всего трудоспособного населения города. За 2004 г. было создано 11 тыс. рабочих мест, в результате чего количество вакансий на трудоустройство превысило количество безработных. В 2005 г. безработица составила менее 1%.

Относительно невысокий уровень безработицы в Минске объясняется развитием малого предпринимательства. В конце 2001 г. насчитывалось 14 309 частных предприятий, на которых работало 122 400 человек. Было зарегистрировано 25 400 частных предпринимателей, которые составили 2,8% от всех занятых в хозяйстве.

Самая высокая месячная зарплата за июль 2003 г. была у работников банков –

(16% у 2004), калі параўноўваць з вясковым насельніцтвам. Апрача таго, некаторыя пенсіянеры працягваюць працаваць.

Пенсіянеры ў снежні 2001 г. атрымлівалі пенсію ў сярэднім 70 тыс. рублёў. У той час у сталіцы сярэдняя зарплата ў галіне адукацыі была 125–146 тыс. рублёў. Аб узроўні жыцця мінчан у 2001 г. сведчаць такія лічбы: у горадзе 20,6% сем'яў мелі прыбытак па 70–90 тыс. рублёў, а 16,4% сем'яў – па 110–130 тыс. рублёў у месяц на кожнага члена сям'і. Сярэдні памер працоўнай пенсіі ў снежні 2004 г. складаў каля 190 тыс. руб.

За перыяд з 1995 г. па 2001 г. адбыліся невялікія змены ў харчаванні мінчан: спажыванне хлеба за год на аднаго чалавека павялічылася з 92,3 кг да 93,7 кг, мяса і мясапрадуктаў – з 64,3 кг да 70,4 кг, рыбы і рыбапрадуктаў – з 11,7 кг да 17,4 кг, садавіны і ягад – з 49 кг да 56 кг, пры гэтым знізілася спажыванне малака і малочных прадуктаў з 320,3 кг да 311,4 кг, цукру і кандытарскіх вырабаў з 28,1 кг да 25,9 кг, яек – з 237 штук да 217 штук. Усе гэтыя статыстычныя дадзеныя не могуць адлюстроўваць рэальны ўзровень жыцця мінчан, бо яны ўлічваюць толькі тыя прадукты, якія прададзены ў Мінску і ўлічаны. У сталіцы шмат прадуктаў набываюць прыезджыя з сельскіх раёнаў, а частка прадуктаў, якая прадаецца на рынках і каля рынкаў, ніколі не ўлічваецца статыстыкай. Рэальны ўзровень жыцця мінчан, абапіраючыся на статыстычныя даныя, можна вызначыць толькі прыблізна.

На мяжы 20 і 21 ст. у жыцці гараджан сталіцы доля спажывання прадуктаў харчавання, атрыманых ад асабістых падсобных гаспадарак, у агульным аб'ёме спажывання знізілася па ўсіх відах прадуктаў. Аднак пры гэтым у 2001 г. асабістыя падсобныя гаспадаркі мінчан давалі бульбы 53,6%, гародніны – 43,8%, садавіны і ягад – 29,9%. З 1995 г. да 2001 г. вытворчасць мяса і мясапрадуктаў у падсобных гаспадарках гараджан скарацілася з 10% да 4,4%, малака і малочных прадуктаў з 5,6% да 3,4. Многія жыхары сталіцы ў сувязі з гарадскім будаўніцтвам пазбавіліся сваіх прысядзібных участкаў і ім да-616 тыс. рублей и у работников управления – 476 тыс. рублей, намного меньше у учителей – 243 тыс. рублей. Средняя зарплата в Минске в июле 2003 г. составила 316 тыс. рублей.

Согласно подсчетам работников налоговых органов, в Беларуси около 200 лиц имеют годовой доход больше миллиона долларов. Большинство их живет в столице. Зарегистрирован самый высокий доход минчанина за 2003 г. – 664,2 млн. руб., размер налога с которого составил 96, 2 млн. руб.

Уровень жизни населения. Уровень жизни людей зависит в первую очередь от изготовленной и проданной продукции, от количества тех людей, которые работают. По данным статистики, число пенсионеров в Минске с 1995 г. по 2001 г. увеличилось с 323 000 до 361 500 человек, из них по возрасту соответственно с 221 400 до 252 800 человек. Их относительный процент ко всему населению невысокий (16% в 2004), если сравнивать с сельским населением. Кроме того, некоторые пенсионеры продолжают работать.

Пенсионеры в декабре 2001 г. получали пенсию в среднем 70 тыс. рублей. В это же время в столице средняя зарплата в области образования была 125–146 тыс. рублей. Об уровне жизни минчан в 2001 г. свидетельствуют такие цифры: в городе 20,6% семей имели доход по 70–90 тыс. рублей, а 16,4% семей – по 110–130 тыс. руб. в месяц на каждого члена семьи. Средний размер трудовой пенсии в декабре 2004 г. составлял около 190 тыс. руб.

За период с 1995 г. по 2001 г. произошли небольшие перемены в питании минчан: потребление хлеба за год на одного человека увеличилось с 92,3 до 93,7 кг, мяса и мясопродуктов – с 64,3 до 70,4 кг, рыбы и рыбопродуктов – с 11,7 до 17,4 кг, фруктов и ягод – с 49 до 56 кг, при этом снизилось потребление молока и молочных продуктов с 320,3 до 311,4 кг, сахара и кондитерских изделий – с 28,1 до 25,9 кг, яиц – с 237 до 217 штук. Все эти статистические данные не могут отобразить реальный уровень жизни мин-

вялося перасяліцца ў гарадскія кватэры шматпавярховых дамоў. Іншыя пенсіянеры па старасці вымушаны былі адмовіцца ад сваіх летнікаў за горадам.

Камунальная гаспадарка і праблемы абслугоўвання насельніцтва. Жыллё. У Мінску пастаянна будуецца жыллё. У апошнія гады будаўніцтва кватэр вядзецца дзяржаўнымі прадпрыемствамі за кошт фінансавання дзяржавай, арэнднымі прадпрыемствамі, акцыянернымі таварыствамі і ўладальнікамі будучых кватэр, аб'яднаных у жыллёва-будаўнічыя кааператывы (ЖБК). У сталіцы ў 2004 г. налічвалася 890 ЖБК. У 1990 г. ў Мінску было здадзена ў эксплуатацыю 14 300 кватэр агульнай плошчай 838 000 кв. м, але ў 1995 г. гэты паказчык панізіўся больш чым у два разы: адпаведна да 4800 кватэр і 295 000 кв. м. З 1996 г. тэмпы будаўніцтва жылля значна павялічваюцца. У 2004 г. ў эксплуатацыю здадзена 746 000 кв. м жылля.

У апошнія гады больш за 9000 сямей штогод селяцца ў новыя кватэры, але перадкрызіснага паказчыка 1990 г. дасягнуць пакуль не ўдалося. У сярэднім на аднаго жыхара сталіцы прыпадае 18,4 кв. м жылой плошчы. У 2003 г. нарматыў плошчы на аднаго жыхара павялічаны з 15 да 20 кв. м.

Жыллёвы фонд сталіцы пастаянна расце: ён павялічыўся з 25 002 600 кв. м у канцы 1990 г. да 31 313 100 кв. м у канцы 2000 г. У гарадской чарзе на паляпшэнне жыллёвых умоў стаяць каля 122 тыс. сем'яў. З 1992 г. ў Мінску праводзіцца прыватызацыя дзяржаўных кватэр, найбольшы размах якой назіраўся ў 1995–1999 гг. У 1999 г. было прыватызавана 52 700 кватэр. З сярэдзіны 1990-х г. існуе ўстойлівы рынак жылля: кватэру можна беспярашкодна прадаць і купіць. З канца 2000 г. цэны на нерухомасць рэзка выраслі, за тры гады амаль у два разы. Так, калі ў 2000 г. аднапакаёвую кватэру ў цагляным доме можна было набыць за 9–10 тыс. долараў, дык у студзені 2004 г. – за 17–20 тыс. долараў. У студзені 2004 г. двухпакаёвая кватэра каштавала ад 21 да 30 тыс. долараў,

чан, потому что они учитывают только те продукты, которые были проданы и учтены в Минске. В столице много продуктов приобретают приезжие из сельских районов, а часть продуктов, которая продается на рынках и около рынков, не учитывается статистикой. Реальный уровень жизни минчан, опираясь на статистические данные, можно выявить только приблизительно.

На рубеже 20 и 21 вв. в жизни жителей столицы доля потребления продуктов питания, полученных от личных подсобных хозяйств, в общем объеме потребления снизилась по всем видам продуктов. Однако еще в 2001 г. личные подсобные хозяйства минчан давали картофеля 53,6%, овощей – 43,8%, фруктов и ягод – 29,9%. С 1995 г. по 2001 г. производство мяса и мясопродуктов в подсобных хозяйствах горожан сократилось с 10% до 4,4%, молока и молочных продуктов – с 5,6% до 3,4%. Многие жители столицы в связи с городским строительством лишились своих приусадебных участков и им пришлось переселиться в городские квартиры многоэтажных домов. Другие пенсионеры из-за возраста вынуждены были отказаться от своих летних дач за городом.

Коммунальное хозяйство и проблемы обслуживания населения. Жилье. В Минске постоянно строится жилье. В последние годы строительство квартир ведется государственными предприятиями за счет финансирования государством, арендными предприятиями, акционерными товариществами и владельцами будущих квартир, объединенными в жилищно-строительные кооперативы (ЖСК). В столице насчитывалось 890 ЖСК. В 1990 г. в Минске было сдано в эксплуатацию 14 300 квартир общей площадью 838 000 кв. м, но в 1995 г. этот показатель снизился больше чем в 2 раза соответственно до 4800 квартир и 295 000 кв. м. С 1996 г. темпы строительства жилья значительно увеличиваются. В 2004 г. в эксплуатацию сдано 746 000 кв. м жилья.

В последнее время более 9000 семей ежегодно заселяются в новые квартиры,

трохпакаёвая – ад 26 да 75 тыс., 4–6-пакаёвая – ад 28 да 180 тыс. долараў.

Жылыя дамы (дзяржаўныя і кааператыўныя) абслугоўваюцца 125 жыллёва-эксплуатацыйнымі службамі (ЖЭСамі), якія падпарадкаваны 10 ЖРЭА. Бухгалтэрыі ЖЭСаў кожнаму кватэранаймальніку налічваюць штомесячна плату за жыллё, за ваду, каналізацыю, цяпленне і іншыя камунальныя паслугі (апрача расходу электраэнергіі) і выпісваюць паведамленне-квітанцыю. Кватэранаймальнік, атрымаўшы яе, пераводзіць названую суму ў ашчадным банку або на пошце на рахунак ЖЭСа як плату за камунальныя паслугі.

14 ліпеня 2003 г. Савет Міністраў адобрыў канцэпцыю развіцця жыллёва-камунальнай гаспадаркі да 2015 г. Будуць уводзіцца страхаванне кватэр, падаткі на нерухомасць, а жыхары шматкватэрных дамоў будуць аб'яднаны ў таварыствы ўласнікаў кватэр.

Гандаль. Развіццё рыначных адносін прывяло да значнага пашырэння гандлю, пры гэтым шырыўся як прыватны, так і кааператыўны і дзяржаўны гандаль. Былыя цэнтры дзяржаўнага гандлю сталіцы – ГУМ, ЦУМ і універмаг «Беларусь»,

Дэпутаты Мінскага гарадскога савета. 2004 г.
Депутаты Минского городского совета. 2004 г.
The Minsk city Soviet deputes. 2004.

но предкризисного показателя 1990 г. достичь пока не удалось. В среднем на одного жителя столицы приходится 18,4 кв. м жилой площади. В 2003 г. норматив площади на одного жителя увеличен с 15 до 20 кв. м.

Жилищный фонд столицы постоянно растет: он увеличился с 25 002 600 кв. м в конце 1990 г. до 31 313 100 в конце 2000 г. В городской очереди на улучшение жилищных условий стоят около 122 тыс. семей. С 1992 г. в Минске проводится приватизация государственных квартир. Наибольший размах приватизации жилья наблюдался в 1995–1999 гг. В 1999 г. было приватизировано 52 700 квартир. С середины 1990-х г. существует устойчивый рынок жилья: квартиру можно беспрепятственно продать и купить. С конца 2000 г. цены на недвижимость резко возросли, за три года почти в 2 раза. Так, если в 2000 г. однокомнатную квартиру в кирпичном доме можно было приобрести за 9–10 тыс. долларов, то в январе 2004 г. – за 17–20 тыс. долларов. В январе 2004 г. двухкомнатная квартира стоила от 21 до 30 тыс. долларов, трехкомнатная – от 26 до 75 тыс., 4–6-комнатная – от 28 до 180 тыс. долларов.

як і раней, прыцягваюць да сябе пакупнікоў. Аднак цяпер у іх стала больш канкурэнтаў. Такімі з'яўляюцца магазіны «Алімп», «Камароўскі», гандлёвыя дамы «На Нямізе», «Гарызонт», гандлёвыя цэнтры «Еўропа», «Імпульс», «Радзівілаўскі». Больш стала і рынкаў. Усяго ў Мінску ў 2004 г. было каля 2000 магазінаў.

У 1960–1980-х г. самым буйным рынкам быў «Камароўскі» (прадуктовы), пасля яго другое месца трывала ўтрымліваў універсальны рынак «Чэрвеньскі». Напрыканцы 20 ст. яны саступілі свае месцы іншым рынкам. У сярэдзіне 1990-х г. пачаў працаваць рынак «Ждановічы», з 2001 г. – «Ракаўскі кірмаш». У 2002 г. да іх дабавіўся універсальны рынак «Свелта», які знаходзіцца ў Серабранцы, а ў 2004 г. – гандлёвы комплекс «Аэрадромны». Для тых, хто хоча заняцца рамонтам кватэры, адкрыты Цэнтральны рынак будаўнічых матэрыялаў ва Уруччы. На ім можна набыць фарбы, санітарна-тэхнічнае абсталяванне і іншыя будаўнічыя матэрыялы. Аўтамашыны прадаюцца на аўтарынку «Малінаўка». Для зручнасці гараджан у сталіцы ў кожным раёне адкрыта некалькі міні-рынкаў: «Серабранка», «Уручча», «Чыжоўка» і інш. З восені 2004 г. вядзецца рэканструкцыя Чэрвеньскага, Чыжоўскага і Курасоўшчынскага рынкаў, якая павінна закончыцца ў 2006 г.

Паміж уваходамі ў станцыю метро «Партызанская» ў 2002 г. прадпрымальнікі адкрылі буйны магазін «Падземны горад».

Апрача буйных магазінаў і рынкаў вядуць дробны рознічны гандаль кіёскі. Некаторыя размешчаны на прыпынках гарадскога транспарту. У апошні час у сталіцы ўзяты курс на будаўніцтва супермаркетаў і гіпермаркетаў. У 2005 г. адкрыты першы, вядзецца будаўніцтва 4 гіпермаркетаў, на перспектыву ўхвалена яшчэ 9 праектаў. Пашырэнню гандлю сталіцы будзе спрыяць рэканструкцыя плошчы Незалежнасці, будаўніцтва «Падземнага горада» пад якой пачалося ў 2002 г..

У 1990 г. ў сталіцы налічвалася 1899 магазінаў і палатак і 1615 прадпрыем-

Жилые дома (государственные и кооперативные) обслуживаются 125 ЖЭСами (жилищно-эксплуатационными службами), которые подчинены 10 ЖРЭО. Бухгалтерии ЖЭСов каждому квартиросъемщику начисляют ежемесячно плату за жилье, воду, канализацию, топление и другие коммунальные услуги (кроме расхода электроэнергии) и выписывают уведомление-квитанцию. Квартиросъемщик, получив ее, переводит указанную сумму в сберегательном банке или на почте на счет ЖЭСа как плату за коммунальные услуги.

14 июля 2003 г. Совет Министров одобрил концепцию развития жилищно-коммунального хозяйства до 2015 г. Будут вводится страхование квартир, налоги на недвижимость, а жители многоквартирных домов будут объединены в общества владельцев квартир.

Торговля. Развитие рыночных отношений привело к значительному расширению торговли, при этом расширялась как частная, так и кооперативная и государственная торговля. Бывшие центры государственной торговли столицы – ГУМ, ЦУМ и универмаг «Беларусь» – привлекают к себе покупателей, как и раньше. Однако теперь у них появилось больше конкурентов. Таковыми являются магазины «Олимп», «Комаровский», торговые дома «На Немиге», «Горизонт», торговые центры «Европа», «Импульс», «Радзивилловский». Больше появилось и рынков. Всего в Минске в 2004 г. было около 2000 магазинов.

В 1960–1980-х г. самым крупным рынком был «Комаровский» (продовольственный), после него второе место надежно занимал универсальный рынок «Червеньский». В конце 20 в. они уступили свои места другим рынкам. В середине 1990-х г. начал работать рынок «Ждановичи», с 2001 г. – «Раковский кирмаш». В 2002 г. начал действовать универсальный рынок «Свелта» который находится в Серебрянке, а в 2004 г. – торговый комплекс «Аэродромный». Для тех, кто хочет заняться ремонтом квартиры, открыт Центральный рынок стро-

стваў грамадскага харчавання, а ў 2001 г. іх стала адпаведна 3342 і 1254. Колькасць дзяржаўных прадпрыемстваў грамадскага харчавання за гэты час знізілася з 1601 да 718, а прыватных прадпрыемстваў грамадскага харчавання павялічылася з 14 да 510. З 1995 г. ў сталіцы існуюць прадпрыемствы грамадскага харчавання, якія належаць замежным грамадзянам. У 2001

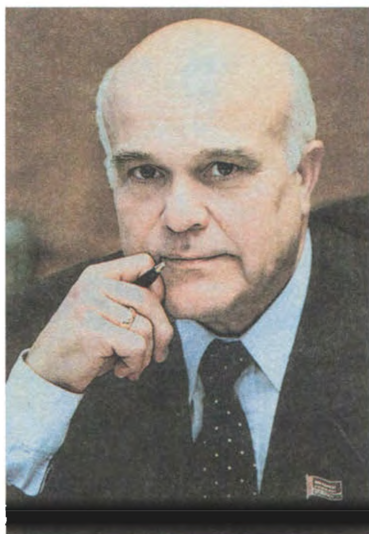

У.М.Папкоўскі.
В.М.Папковский.
V.M.Papkovsky.

г. іх налічвалася 26. За гэты перыяд агульная колькасць пасадачных месц у сталовых, рэстаранах, кафэ і барах знізілася з 158 000 да 108 800, што тлумачыцца зніжэннем у параўнанні з савецкім часам агульнага матэрыяльнага ўзроўню большасці насельніцтва і скарачэннем колькасці танных сталовых. Увогуле, у гандлі прыватны сектар паступова пашыраецца, а дзяржаўны саступае яму месца.

Паводле статыстычных даных апошніх гадоў, назіраецца скарачэнне продажу спажывецкіх тавараў доўгага карыстання ў параўнанні з іх продажам у 1990 г. Толькі колькасць прададзеных халадзільнікаў, веласіпедаў ды пральных машын застаецца прыблізна на адным узроўні. Аб зменах, якія адбываюцца па асартыменце продажу прадуктаў харчавання, можна меркаваць па табліцы.

ительных материалов в Уручье. Там можно приобрести краски, санитарно-техническое оборудование и другие строительные материалы. Автомашины продаются на авторынке «Малиновка». Для удобства горожан в столице в каждом районе открыты мини-рынки: «Серебрянка», «Уручье», «Чижовка» и др. С осени 2004 г. ведется реконструкция Червеньского, Чижовского, Курасовщинского рынков, которая должна завершиться в 2006 г.

Между входами на станцию метро «Партизанская» в 2002 г. предприниматели открыли крупный магазин «Подземный город».

Кроме крупных магазннов и рынков, ведут мелкую розничную торговлю киоски. Некоторые размещены на остановках городского транспорта. В последнее время в столице взят курс на строительство супермаркетов и гипермаркетов. В 2005 г. открыт первый, ведется строительство 4 гипермаркетов, в перспективе одобрено еще 9 проектов. Расширению торговли столицы будет способствовать реконструкция площади Независимости, строительство «Подземного города» под которой началось в 2002 г.

В 1990 г. в столице насчитывалось 1899 магазинов и палаток и 1615 предприятий общественного питания, а в 2001 г. их стало соответственно 3342 и 1254. Количество государственных предприятий общественного питания за это время снизилось с 1601 до 718, а частных предприятий общественного питания увеличилось с 14 до 510. С 1995 г. в столице существуют предприятия общественного питания, которые принадлежат иностранным гражданам. В 2001 г. их насчитывалось 26. За этот период общее количество посадочных мест в столовых, ресторанах, кафе и барах снизилось с 158 000 до 108 800, что объясняется снижением в сравненин с советским временем общего материального уровня большинства населения и сокращением числа дешевых столовых. Вообще, в торговле частный сектор постепенно расширяется, а государственный уступает ему место.

Продаж прадуктаў харчавання прадпрыемствамі гандлю, уключаючы грамадскае харчаванне (тысяч тон)

Від тавараў	1990 г.	1995 г.	2000 г.	2004 г.
Мяса	118	30	45	43
Масла	13	7	8	6
Сыр	10	4	7	6
Алей	6	2	2,2	5
Цукар	48	17	25	27
Яйкі (млн. штук)	350	189	205	169
Бульба	103	15	35	11

У 2003 г. рознічны тавараабарот сталіцы ў параўнанні з 2002 г. павялічыўся на 11%.

Гарадскі бюджэт складваецца з адлічэнняў ад нацыянальнага бюджэту на ўтрыманне сталічных органаў, прыбытку ад падаткаў і збораў, а таксама ад прыбыткаў камунальнай гаспадаркі. Доля расходаў на фінансаванне народнай гаспадаркі вырасла з 36% у 1996 г. да 44% у 2001 г., а расходы на сацыяльна-культурныя патрэбы за гэты час скараціліся з 54% да 47%. З агульнай сумы расходаў на фінансаванне народнай гаспадаркі (транспарт і жыллёва-камунальная гаспадарка) паступае 90%. Амаль пятую частку ўсіх расходаў гарадскога бюджэту складаюць датацыі на ўтрыманне гарадскога і прыгараднага транспарту. Прыкладна столькі ж датацый атрымлівае жыллёва-камунальная гаспадарка. Амаль палова сродкаў бюджэту горада расходуецца на фінансаванне сацыяльнай сферы: адукацыю, ахову здароўя, фізічную культуру і сацыяльнае забеспячэнне.

Банкі. Грашовую палітыку дзяржавы вызначае Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь. Захаваннем грошай, крэдытаваннем прадпрыемстваў і арганізацый і грашовымі аперацыямі займаюцца камерцыйныя банкі. Кіраўнічыя структуры гэтых устаноў знаходзяцца ў Мінску. У 2003 г. іх колькасць дасягнула 30. Некаторыя з іх у перыяд з 1991 па 2004 г. абанкруціліся («БелБалтыябанк») або аб'ядналіся (Ашчадны банк і «Беларусьбанк», «Тэхнабанк» і «Гандлёва-Прамыс-

По статистическим данным последних лет, наблюдается сокращение продажи потребительских товаров продолжительного пользования по сравнению с их продажей в 1990 г. Только количество проданных холодильников, велосипедов и стиральных машин остается приблизительно на одном уровне. Об происходящих изменениях в ассортименте продажи продуктов питания можно судить по таблице.

Продажа продуктов питания предприятиями торговли, включая общественное питание (тысяч тонн)

Вид товаров	1990 г.	1995 г.	2000 г.	2004 г.
Мясо	118	30	45	43
Масло	13	7	8	6
Сыр	10	4	7	6
Растительное масло	6	2	2,2	5
Сахар	48	17	25	27
Яйца (млн. штук)	350	189	205	169
Картофель	103	15	35	11

В 2003 г. розничный товарооборот столицы по сравнению с 2002 г. увеличился на 11%.

Городской бюджет состоит из отчислений от национального бюджета на содержание столичных учреждений, прибыли от налогов и сборов, а также от прибыли коммунального хозяйства. Роль расходов на финансирование народного хозяйства города возросла с 36% в 1996 г. до 44% в 2001 г., а расходы на социально-культурные нужды за это время сократились с 54% до 47%. Из общей суммы расходов 90% идет на финансирование народного хозяйства (транспорта и жилищно-коммунального хозяйства). Почти пятую часть всех расходов городского бюджета составляют дотации на содержание городского и пригородного транспорта. Примерно столько же получает дотаций жилищно-коммунальное хозяйство. Почти половина средств бюджета города расходуется на финансирование социальной сферы: образование,

ловы банк»). Пяць камерцыйных банкаў («Ашчадны банк «Беларусбанк», «Белзнешэканомбанк», «Белаграпрамбанк», «Белпрамбудбанк», «Беларускі банк развіцця і рэканструкцыі «Белінвестбанк») з'яўляюцца па сутнасці дзяржаўнымі, бо кантрольны пакет акцый належыць дзяржаве. Дзяржава мае долю акцый у адкрытых акцыянерных таварыствах «Прыёрбанк» і «Белгазпрамбанк». Ва ўсе названыя банкі ўрад прызначае сваіх прадстаўнікоў для ўдзелу ў кіраванні імі. Камерцыйныя банкі актыўна ствараліся ў 1991–1994 гг. у Мінску як адкрытыя (радзей закрытыя) акцыянерныя таварыствы. Найбольшую колькасць сваіх філіялаў маюць Ашчадны банк «Беларусбанк» (са 152 у сталіцы 12) і «Белаграпрамбанк» (са 132 у сталіцы 7). У Мінску знаходзіцца некалькі банкаў з замежнымі статутнымі капіталамі. Такімі з'яўляюцца «Замежны банк «Масква–Мінск», «Міжнародны рэзервовы банк», «Астанаэксімбанк», «Славўнафтабанк», «Банк міжнароднага гандлю і інвестыцый», «Міжнародны банк эканамічнага супрацоўніцтва», «Прыёрбанк», «Беларуска-Швейцарскі банк «Белсвісбанк» і іншыя. Па рэйтынгу першае месца сярод камер-

здравоохранение, физическую культуру и социальное обеспеченне.

Банки. Денежную политику государства определяет Национальный банк Республнки Беларусь. Сохранением денег, кредитованием предприятнй и организаций и денежными операциями занимаются коммерческие банки. Управленческие структуры этих заведений находятся в Минске. В 2003 г. их число достигло 30. Некоторые из них в период с 1991 г. по 2004 г. обанкротнлись («БелБалтнябанк») или объединились (Сберегательный банк и «Беларусбанк», «Технобанк» и «Торгово-Промышленный банк»). Пять коммерческих банков («Сберегательный банк «Беларусбанк», «Белвнешэкономбанк», «Белагропромбанк», «Белпромстройбанк», «Белорусский банк развития и реконструкции «Белинвестбанк») являются по существу государственными, так как контрольный пакет акций принадлежит государству. Государство имеет долю акцнй в акционерных товариществах «Приорбанк» и «Белгазпромбанк». Во все названные банки правительство назначает своих представителей для участия в управлении ими. Коммерческие банки ак-

Жылыя дамы і плошча перад Камароўскім рынкам па вул. В.Харужай у Мінску.
Жилые дома и площадь перед Комаровским рынком по ул. В.Хоружей в Минске.
The dwelling houses and the central market «Komarovsky» on the Khoruzhaya street in Minsk.

цыйных банкаў належыць «Прыёрбанку», а сярод дзяржаўных – «Беларусбанку» і «Белпрамбудбанку».

Транспарт. Утульнасць і зручнасць жыцця любога горада залежаць ад стану яго камунікацый, ад чысціні вады і паветра, грамадскага парадку і добраўпарадкавання. У наш час на першае месца выходзіць чысціня вады і паветра, а таксама транспарт. Насельніцтва мінскага мегаполіса карыстаецца ўсімі сучаснымі відамі транспарту. У буйныя гарады Беларусі і замежжа можна хутка даляцець самалётамі. Мінск мае два аэрапорты: Мінск-1 па вуліцы Чкалава і Нацыянальны аэрапорт Мінск-2 (за 35 км ад Мінска ў Смалявіцкім раёне). Нацыянальны аэрапорт звязвае сталіцу з многімі краінамі свету. Для зручнасці пасажыраў, якія хочуць лятаць самалётамі, у цэнтры сталіцы працуе некалькі кас, якія прадаюць білеты на авіярэйсы. З аўтавакзала «Цэнтральны», які знаходзіцца побач з цэнтральным чыгуначным вакзалам, у Нацыянальны аэрапорт Мінск-2 ходзіць рэйсавы аўтобус.

Для паслуг мінчан і гасцей сталіцы 30 снежня 2000 г. здадзены ў эксплуатацыю новы будынак цэнтральнага чыгуначнага вакзала, які пабудаваны на месцы даваеннага Віленскага вакзала. Цэнтральны чыгуначны вакзал – пяціпавярховы будынак (адзін паверх пад зямлёй), які знаходзіцца на Прывакзальнай (Паўночнай) плошчы. Чыгуначныя лініі ад яго расходзяцца ў чатырох напрамках: на Брэст, Вільнюс, Гомель, Смаленск. Праз чыгуначную станцыю Мінск – Пасажырскі ідуць прамыя цягнікі з Масквы на Варшаву, Берлін, Прагу, Калінінград, прамыя вагоны ў Парыж, Вену, Рым і г.д. З гэтай жа станцыі ў 84 рэйсы кожны дзень адпраўляюцца прыгарадныя электрацягнікі (электрычкі) на Баранавічы, Асіповічы, Оршу, Маладзечна. У летнія дні іх бывае нават больш. У межах горада для зручнасці пасажыраў знаходзіцца яшчэ некалькі чыгуначных станцый і прыстанкаў: Мінск Усходні, Мінск Паўднёвы, Сцяпянка, Радыятарны, Трактарны, Масюкоўшчына, Кура-

тивно создавались в 1991–1994 гг. в Минске как открытые (реже закрытые) акционерные общества. Наибольшее количество своих филиалов имеют Сберегательный банк «Беларусбанк» (из 152 в столице 12) и «Белагропромбанк» (из 132 в столице 7). В Минске находится несколько банков с иностранными уставными капиталами. Таковыми являются «Иностранный банк «Москва–Минск», «Белгазпромбанк», «Международный резервный банк», «Астанаэксимбанк», «Славнефтебанк», «Банк международной торговли и инвестиций», «Международный банк экономического сотрудничества», «Приорбанк», «Белорусско-Швейцарский банк «Белсвисбанк» и другие. По рейтингу первое место среди коммерческих банков принадлежит «Приорбанку», а среди государственных – «Беларусбанку» и «Белпромстройбанку».

Транспорт. Уют и удобство жизни любого города зависят от состояния его коммуникаций, от чистоты воды и воздуха, общественного порядка и благоустроенности. В наше время на первое место выходит чистота воды и воздуха, а также транспорт. Население минского мегаполиса пользуется всеми современными видами транспорта. В крупные города Беларуси и зарубежья можно быстро долететь самолетами. Минск имеет два аэропорта: Минск-1 по улице Чкалова и Национальный аэропорт Минск-2 (в 35 км от Минска в Смолевичском районе). Национальный аэропорт связывает нашу столицу со многими странами мира. Для удобства пассажиров, желающих летать самолетами, в центре столицы работает несколько касс, которые продают билеты на авиарейсы. С автовокзала «Центральный», который находится рядом с центральным железнодорожным вокзалом, в Национальный аэропорт Минск-2 ходит рейсовый автобус.

К услугам минчан и гостей столицы 30 декабря 2000 г. сдано в эксплуатацию новое здание центрального железнодорожного вокзала, который построен на месте довоенного Виленского вокзала.

соўшчына, Таварная, Інстытут культуры, Лошыца і інш.

У сярэднім штодзённа ад чыгуначнага вакзала адыходзяць каля 50 пасажырскіх цягнікоў далёкіх шляхоў зносін, чыгуначны вакзал адпраўляе каля 66 тыс. пасажыраў. Столькі ж іх і прымае. Улетку гэтая лічба часам узрастае да 100 тыс. пасажыраў.

Аўтобусы ў Мінску ходзяць з 1924 г. У 2003 г. працягласць аўтобусных маршрутных ліній складала каля 2300 км. За суткі аўтобусамі ў межах горада перавозіцца каля 1 млн. чалавек. Мінск звязаны з многімі беларускімі гарадамі і сельскімі населенымі пунктамі аўтобуснымі маршрутамі. Прыгарадныя аўтобусы адпраўляюцца ў рэйсы з аўтавакзалаў «Маскоўскі», «Усходні», «Цэнтральны», «Паўднёва-Заходні», «Аўтазаводскі».

Аўтавакзал «Усходні» працуе з 15 жніўня 1983 г. Ён ужо адсвяткаваў сваё 20-годдзе. Ад яго перонаў штодзённа адыходзяць аўтобусы міжгародніх і міжнародных маршрутаў.

Аўтавакзал «Маскоўскі» – самы вялікі і малады – здадзены ў эксплуатацыю 19 жніўня 1999 г. Ён здольны прымаць і адпраўляць штодзённа 5500 чалавек. Аўтобусы ад гэтай станцыі адпраўляюцца ў прыгарадныя, міжгароднія і міжнародныя рэйсы.

Мінск як сталіца Беларусі з'яўляецца цэнтрам адліку аўтамабільных дарог. 3 ліпеня 1998 г. на Кастрычніцкай плошчы адкрыты знак адліку кіламетражу аўтамабільных дарог Рэспублікі Беларусь (знак «Пачатак дарог Беларусі»). Аўтары яго – архітэктар А.Сардараў, скульптар А.Фінскі, мастак В.Завядзееў. Тады ж быў адкрыты яшчэ адзін знак «Пачатак дарог Беларусі» на Мінскім паштамце. На знаках указана адлегласць да беларускіх гарадоў і сталіц еўрапейскіх дзяржаў.

Дарожная гаспадарка сталіцы пастаянна расце. У 1990 г. агульная працягласць вуліц, праездаў і набярэжных склала 812 км, а ў 2001 г. – 1023 км, з іх 876 км з удасканаленым пакрыццём. Вуліцы, набярэжныя асвятляюцца 63 289 ліхтарамі.

Центральный железнодорожный вокзал – пятиэтажное здание (один этаж под землей), построенное на Привокзальной (Северной) площади. Железнодорожные линии от него расходятся в четырех направлениях: на Брест, Вильнюс, Гомель, Смоленск. Через железнодорожную станцию Минск–Пассажирский идут прямые поезда из Москвы на Варшаву, Берлин, Прагу, Калининград, прямые вагоны в Париж, Вену, Рим и т.д. С этой же станции в 84 рейса каждый день отправляются пригородные электропоезда на Барановичи, Осиповичи, Оршу, Молодечно. В летние дни их бывает даже больше. В городе для удобства пассажиров находится еще несколько железнодорожных станций и полустанков: Минск Восточный, Минск Южный, Степянка, Радиаторный, Тракторный, Масюковщина, Курасовщина, Товарная, Институт культуры, Лошица и другие.

В среднем ежедневно от железнодорожного вокзала отходит около 50 пассажирских поездов дальнего сообщения. Ежедневно железнодорожный вокзал отправляет около 66 тыс. пассажиров. Столько же и принимает. Летом эта цифра иногда возрастает до 100 тыс. пассажиров.

Автобусы в Минске ходят с 1924 г. В 2003 г. протяженность автобусных маршрутных линий составляла около 2300 км. За сутки городскими автобусами перевозится около 1 млн. человек. Минск связан со многими белорусскими городами и сельскими населенными пунктами автобусными маршрутами. Пригородные автобусы отправляются в рейсы с автовокзалов «Московский», «Восточный», «Центральный», «Юго-Западный», «Автозаводской».

Автовокзал «Восточный» работает с 15 августа 1983 г. Он уже отпраздновал своё 20-летие. От его перронов ежедневно отходят автобусы междугородных и международных маршрутов.

Автовокзал «Московский» – самый большой и молодой – сдан в эксплуатацию 19 августа 1999 г. Он способен принимать и отправлять ежедневно 5500 че-

Хоць Мінск кампактны горад, але каб праехаць праз яго ў адным напрамку спатрэбіцца больш за гадзіну часу. Для больш хуткага перамяшчэння транспарту і пасажыраў на гарадскіх камунікацыях сталіцы пабудаваны 76 мастоў і пуцеправодаў (транспартных развязак).

Колькасць аўтобусаў вырасла з 4823 у 1990 г. да 9851 у 2001 г., што дало магчымасць павялічыць за гэты час колькасць унутрыгарадскіх маршрутаў з 127 да 168. У выніку даўжыня гарадскіх аўтобусных маршрутаў павялічылася з 1616 км у 1990 г. да 2256 км у 2001 г. Аднак пры гэтым назіраецца і іншая тэндэнцыя: колькасць пасажыраў, якія перавозяцца аўтобусамі ў горадзе, прыкметна скарачаецца: у 1990 г. перавезена 575,8 млн. чалавек, у 1997 г. – 229,3 млн. чалавек, а ў 2001 г. – 347,5 млн. чалавек.

Трамваем мінчане карыстаюцца з 1929 г. Некалі ён адыгрываў значную ролю ў перавозцы жыхароў Мінска. Цяпер, па меры развіцця тралейбуснага транспарту, яго роля ў агульным аб'ёме перавозак пасажыраў знізілася. Сёння ў Мінску існуе 8 трамвайных маршрутаў, якія звязваюць мікраараёны Зялёны Луг і Серабранка з цэнтральным чыгуначным вакзалам і Камсамольскім возерам. Трамваямі Мінска распараджаецца дзяржаўнае прадпрыемства – Мінскае трамвайнае дэпо, якое знаходзіцца па вуліцы Батанічнай. Дэпо мела ў 1990 г. 225 пасажырскіх вагонаў і перавозіла за год больш за 111 млн. пасажыраў. Працягласць трамвайных ліній у 1990–1997 гг. складала 65,2 км, а з 1998 г. – 62,4 км (выведзена з эксплуатацыі трамвайная лінія на Партызанскім праспекце). Колькасць пасажырскіх трамвайных вагонаў паступова зніжаецца: у 1997–2000 гг. іх было 158, а ў 2001 г. – 152. Аднак колькасць перавезеных трамваямі пасажыраў за апошні час павялічваецца. За 1997 г. было перавезена 47,3 млн. чалавек, а ў 2001 г. – 72,6 млн. чалавек. У апошнія гады на вуліцах Мінска з'явіліся новыя камфартабельныя падоўжаныя здвоеныя трамваі. Яны прыцягваюць увагу пасажарыў, бо імі карыстацца зручней, чым тралейбусамі, таму павя-

ловек. Автобусы от этой станции отправляются в пригородные, междугородные и международные рейсы.

Минск как столица Беларуси является центром отсчета автомобильных дорог. С июля 1998 г. на Октябрьской площади открыт знак отсчета километража автомобильных дорог Республики Беларусь (знак «Начало дорог Беларуси»). Авторы его – архитектор А.Сардаров, скульптор А.Финский, художник В.Заведеев. Тогда же был открыт еще один знак «Начало дорог Беларуси» на Минском почтамте. На знаках указано расстояние до белорусских городов и столиц европейских государств.

Дорожное хозяйство столицы постоянно растет. В 1990 г. общая протяженность улиц, проездов и набережных составила 812 км, а в 2001 г. –1023 км, из них 876 км с усовершенствованным покрытием. Улицы, набережные освещаются 63 289 фонарями. Несмотря на то, что Минск компактный город, чтобы проехать через него в одном направлении понадобится более часа времени. Для удобства перемещения на городских коммуникациях имеется 76 мостов и путепроводов (транспортных развязок).

Число автобусов возросло с 4823 в 1990 г. до 9851 в 2001 г., что дало возможность увеличить за это время количество внутригородских маршрутов с 127 до 168. В итоге протяженность городских автобусных маршрутов увеличилась с 1616 км в 1990 г. до 2256 км в 2001 г. Однако при этом наблюдается и другая тенденция: количество пассажиров, перевозимых автобусами в городе, заметно сокращается. В 1990 г. перевезено 575,8 млн. человек, в 1997 г. – 229,3 млн., а в 2001 г. – 347,5 млн. человек.

Трамваем минчане пользуются с 1929 г. Когда-то он играл значительную роль в перевозке жителей Минска. Теперь, по мере развития троллейбусного транспорта, его роль в общем объеме перевозок пассажиров снизилась. Сегодня в Минске существует 8 трамвайных маршрутов, которые связывают микрорайоны Зеленый Луг и Серебрянка с центральным

лічыліся перавозкі пасажыраў гэтым відам транспарту.

Тралейбусы прыкметна пацяснілі трамваі і паспяхова з імі канкурыруюць. На вуліцах Мінска тралейбусы з'явіліся ў 1952 г. Цяпер у сталіцы дзейнічае каля 60 тралейбусных маршрутаў, якія абслугоўваюць 1004 тралейбусы. Яны размеркаваны паміж 4 тралейбуснымі дэпо. У 1990 г. тралейбусаў было некалькі больш – 1073. Агульная працягласць тралейбусных ліній з 1990 г. да 2001 г. павялічылася нязначна: з 476 да 500,1 км. За гэты час колькасць пасажыраў, якія перавозяцца за год, знізілася з 477,1 млн. пасажыраў да 334,1 млн.

Для зручнасці гараджан у сціслыя тэрміны былі пабудаваны разваротныя кольцы тралейбусаў па вуліцах Дружная і Гарадскі Вал. Праектуюцца разваротныя кольцы тралейбусаў на плошчы Свабоды, каля аўтастанцыі «Маскоўская» і ў Лошыцы. Плануецца скараціць маршруты з Масюкоўшчыны, з Паўднёвага Захаду, з Вяснянкі да плошчы Свабоды, а таксама адкрыць тралейбусны маршрут Лошыца – аўтастанцыя «Маскоўская».

Важнае значэнне для развіцця гарадскога транспарту мела тое, што ў Мінску ў 1999 г. наладзілі вытворчасць аўтобусаў на Мінскім аўтамабільным заводзе, а ў 1999–2000 гг. – тралейбусаў і трамваяў на вытворчым аб'яднанні «Белкамунмаш». У 2003 г. на аўтамабільным заводзе было зроблена каля 500 аўтобусаў. Вырабляюцца аўтобусы «МАЗ-105» асабліва вялікага класа ўмяшчальнасцю больш за 160 пасажыраў. У жніўні 2004 г. новы турыстычны аўтобус «МАЗ-251» на 8-й Маскоўскай міжнароднай выстаўцы «Матор-шоу-2004» стаў пераможцам ў дзвюх намінацыях. У тым жа годзе на аўтамабільным заводзе зроблены нізкападлогавы тралейбус.

У 2002 г. на вуліцах Мінска сталі з'яўляцца маршрутныя таксі. У 2003 г. яны пацяснілі легкавыя таксі і сталі часткова канкурэнтамі аўтобусаў і тралейбусаў. Да паслуг мінчан і гасцей сталіцы ў 2003 г. працавала звыш 2 тыс. таксі і каля 1 тыс. маршрутных таксі.

железнодорожным вокзалом и с Комсомольским озером. Трамваями Минска распоряжается государственное предприятие – Минское трамвайное депо, которое находится на улице Ботанической. Депо имело в 1990 г. 225 пассажирских вагонов и перевозило в год более 111 млн. пассажиров. Протяженность трамвайных линий в 1990–1997 гг. составляла 65,2 км, а с 1998 г. – 62,4 км (выведена из эксплуатации трамвайная линия на Партизанском проспекте). Количество пассажирских трамвайных вагонов постепенно снижается: в 1997–2000 гг. их было 158, а в 2001 г. – 152. Однако число перевезенных трамваями пассажиров за последнее время увеличивается. За 1997 г. было перевезено 47,3 млн. человек, а в 2001 г. – 72,6 млн. человек. В последние годы на улицах Минска появились новые комфортабельные удлиненные сдвоенные трамваи. Они привлекают внимание пассажиров тем, что более удобны, чем троллейбусы, поэтому увеличились перевозки пассажиров этим видом транспорта.

Троллейбусы заметно потеснили трамваи и успешно с ними конкурируют. На улицах Минска тралейбусы появились в 1952 г. Ныне в столице действует около 60 троллейбусных маршрутов, которые обслуживают 1004 троллейбуса. Они распределены между 4 троллейбусными депо. В 1990 г. троллейбусов было несколько больше – 1073. Общая протяженность троллейбусных линий с 1990 г. по 2001 г. увеличилась незначительно – с 476 до 500,1 км. За это время число пассажиров, перевозимых за год, снизилось с 477,1 до 334,1 млн. человек.

Для удобства горожан в короткие сроки были построены разворотные кольца троллейбусов на улицах Дружная и Городской Вал. Проектируются разворотные кольца троллейбусов на площади Свободы, около автостанции «Московская» и в Лошице. Планируется сократить маршруты из Масюковщины, Юго-Запада, Веснянки до площади Свободы, а также открыть троллейбус-

З 1984 г. ў Мінску дзейнічае метрапалітэн. Працягласць яго падземнай чыгункі тады складала 10,6 км (ад станцыі «Інстытут культуры» да станцыі «Маскоўская»), праз 2 гады была здадзена ў эксплуатацыю станцыя «Усход». Мінск – адзіны на Беларусі горад, які мае метро. У 1990 г. пушчаны ўчастак 2-й лініі ад станцыі «Фрунзенская» да станцыі «Трактарны завод». На гэтай лініі праз 5 гадоў здадзены ў эксплуатацыю станцыі «Маладзёжная» і «Пушкінская», пазней – «Партызанская», «Аўтазаводская» (1997) і «Магілёўская» (2001). Цяпер дзейнічаюць дзве лініі метрапалітэна: Маскоўская (9 станцый) і Аўтазаводская (14 станцый), якія перасякаюцца на Цэнтральнай плошчы. Будаўніцтва абедзвюх ліній працягваецца на ўсход, паўднёвы захад і паўночны захад. Працягласць падземнай чыгункі павялічылася з 15,7 км у 1990 г. да 30 км у 2003 г., а колькасць пасажырскіх вагонаў метрапалітэна – з 112 у 1990 г. да 176 у 2001 г. Перавозка пасажыраў за год за той жа час павялічылася з 101,6 млн. чалавек да 270,2 млн. У 2005 г. здадзены ў эксплуатацыю апошні ўчастак 2-й лініі ад станцыі «Пушкінская» да станцыі «Каменная Горка» працягласцю 3,8 км з трыма станцыямі. Запланавана да 2030 г. пабудаваць 3-ю лінію метрапалітэна, якая звяжа мікрараён Серабранка з плошчай Бангалор і будзе перасякаць 1-ю і 2-ю лініі пад Прывакзальнай і Юбілейнай плошчамі. Намячаецца будаўніцтва 4-й лініі метрапалітэна, якая пройдзе з Зялёнага Луга на Курасоўшчыну.

Метрапалітэн і маршрутнае таксі прыкметна разгрузілі грамадскі транспарт і значна палепшылі транспартнае абслугоўванне гараджан і гасцей сталіцы.

Гарадскі транспарт у Мінску звязвае не толькі жыллёвыя мікраараёны сталіцы з вакзаламі, з буйнымі прадпрыемствамі, але і з буйнымі рынкамі і універмагамі.

Сувязь. Мінская гарадская тэлефонная станцыя складаецца з некалькіх АТС. З уводам у эксплуатацыю новых электронных АТС з'явіліся новыя магчымасці расшырыць і палепшыць тэлефонную су-

ный маршрут Лошица – автостанция «Московская».

Важное значение для развития городского транспорта имело то, что в Минске в 1999 г. наладили производство автобусов на Минском автомобильном заводе, а в 1999–2000 гг. – троллейбусов и трамваев на производственном объединении «Белкоммунмаш». В 2003 г. на автомобильном заводе было изготовлено около 500 автобусов. Налажен выпуск автобусов МАЗ-105 особенно большого класса вместимостью свыше 160 пассажиров. В августе 2004 г. новый туристический автобус «МАЗ-251» на 8-й Московской международной автомобильной выставке «Мотор-шоу-2004» стал победителем в двух номинациях. В том же году на автомобильном заводе изготовлен низкопольный троллейбус.

В 2002 г. на улицах Минска стали появляться маршрутные такси. В 2003 г. они потеснили легковые такси и стали частично конкурировать с автобусами и троллейбусами. К услугам минчан и гостей столицы в 2003 г. работало более 2 тыс. такси и около 1 тыс. маршрутных такси.

С 1984 г. в Минске действует метрополитен. Протяженность его подземной железной дороги тогда составляла 10,6 км (от станции «Институт культуры» до станции «Московская»), через 2 года была сдана в эксплуатацию станция «Восток». Минск – единственный город в Беларуси, где есть метро. В 1990 г. пущен 2-й участок линии от станции «Фрунзенская» до станции «Тракторный завод». На этой линии через 5 лет были сданы в эксплуатацию станции «Молодежная» и «Пушкинская», а еще позже – «Партизанская», «Автозаводская» (1997) и «Могилевская» (2001). Теперь действуют две линии метрополитена – «Московская» (9 станций) и «Автозаводская» (14 станций), которые пересекаются на Центральной площади. Строительство обеих линий продолжается на восток, юго-запад и северо-запад. Протяженность подземной железной дороги увеличилась с 15,7 км в 1990 г. до 30 км в 2003 г., а количество пассажирских вагонов мет-

вязь сталіцы, павялічыць колькасць нумароў гарадской тэлефоннай станцыі. З 2002 г. на Мінскай ГТС вядуцца работы па аптымізацыі тэлефоннай сеткі, што прывядзе да яе далейшага развіцця. Колькасць тэлефонных апаратаў у Мінску паводле звестак Міністэрства сувязі ў 2004 г дасягнула 700 тыс., што складала 42 тэлефонныя апараты на 100 жыхароў (для параўнання ў 1995 г. было 31 на 100, цяпер па Беларусі 32 – на 100 жыхароў).

У сталіцы створана валаконна-аптычная кабельная сетка працягласцю каля 50 км. Яна дазволіла забяспечыць тэлефонную сувязь 55 тыс. абанентаў. Тэлефонную сувязь у Мінску ажыццяўляе кампанія «Белтэлеком». У горадзе развіваецца сотавая тэлефонная сувязь. Кампаніі «МТС», «Velcom», «Belcel», «BeST» – прадстаўляюць стандарты сувязі, якія існуюць у свеце.

Мабільныя тэлефоны актыўна ўвайшлі ў побыт мінчан з 2000 г. Паводле даных Міністэрства сувязі, у Беларусі сотавай сувяззю ў канцы 2004 г. карысталіся каля 2 млн. абанентаў. Кожны пяты мінчанін мае мабільны тэлефон.

У сталіцы працуюць 30 кампаній – правайдэраў, якія прадастаўляюць паслугі доступу ў Інтэрнет. Такім чынам, Мінск з'яўляецца галоўным вузлом нацыянальнай і міжнароднай тэлекамунікацыйных сетак.

У рабоце пошты і тэлеграфа назіраецца адваротны працэс. За 1991–2003 гг. скараціліся паслугі пошты: менш адпраўляецца пасылак, пісем і бандэроляў, менш выпісваецца газет і часопісаў, а таму і аддзяленняў сувязі ў горадзе стала менш на 19 адзінак. У 2001 г. іх было 104. Дзейнасць беларускай пошты рэгулюецца законам «Аб паштовай сувязі», які ўступіў у дзеянне 6 студзеня 2004 г.

Бытавое абслугоўванне. З павелічэннем гарадскога насельніцтва і пашырэннем рыначных адносін пашырылася бытавое абслугоўванне мінчан. Павялічылася колькасць атэлье і майстэрняў з 849 у 1990 г. да 1377 у 2001 г., з іх цырульняў з 173 – да 212, лазняў і душавых – з 40 да 80, майстэрняў па рамонце бытарополитена – со 112 в 1990 г. до 176 в 2001 г. Перевозка пассажиров за год за то же время увеличилась с 101,6 до 270,2 млн. человек. В 2005 г. сдан в эксплуатацию последний участок 2-й линии от станции «Пушкинская» до станции «Каменная Горка» протяженностью 3,8 км с тремя станциями. Запланировано до 2030 г. построить 3-ю линию метрополитена, которая свяжет микрорайон Серебрянка с площадью Бангалор и будет пересекать 1-ю и 2-ю линию под Привокзальной и Юбилейной площадями. Намечается строительство 4-й линии метрополитена, которая пройдет из Зеленого Луга в Курасовщину.

Метрополитен и маршрутное такси заметно разгрузили общественный транспорт и значительно улучшили транспортное обслуживание горожан и гостей столицы.

Городской транспорт в Минске связывает не только жилые микрорайоны столицы с вокзалами, крупными предприятиями, но и с крупными рынками и универмагами.

Связь. Минская городская телефонная станция состоит из нескольких АТС. С вводом в эксплуатацию новых электронных АТС появились новые возможности расширить и улучшить телефонную связь столицы, увеличить количество номеров городской телефонной станции. С 2002 г. на Минской ГТС ведутся работы по оптимизации телефонной сети, что приведет к ее дальнейшему развитию. Количество телефонных аппаратов в Минске, по сведениям Министерства связи, в 2004 г. достигло 700 тыс., что составило 42 телефонных аппарата на 100 жителей (для сравнения: в 1995 г. было 31 на 100, а теперь по Беларуси – 32 на 100 жителей).

В столице создана волоконно-оптическая кабельная сеть протяженностью около 50 км. Она позволила связать 55 тыс. абонентов. Телефонную связь в Минске осуществляет кампания «Белтелеком». В городе развивается сотовая телефонная связь. Кампании «МТС», «Velcom», «Belcel», «BeST» представля-

вых машын і прыбораў – з 99 да 166. Як правіла, большасць майстэрняў размяшчаецца ў буйных Дамах быту, якія ёсць у кожным раёне.

У апошнія гады ў некалькі разоў павялічылася колькасць станцый тэхнічнага абслугоўвання аўтамашын і аўтазаправачных станцый. У 2001 г. было 368 станцый тэхнічнага абслугоўвання транспартных сродкаў па заказах насельніцтва, што ў 10 разоў больш, чым у 1990 г.

Стан аховы здароўя, фізічнай культуры і спорту. Стан здароўя гараджан на мяжы 20 і 21 ст. залежыць ад навакольнага асяроддзя, якасці спажываемых прадуктаў харчавання, вады, умоў працы і медыцынскага абслугоўвання.

Якасць медыцынскага абслугоўвання залежыць ад наяўнасці медыцынскага персаналу, дыягнастычнага абсталявання, даступнасці бальнічнага і амбулаторнага лячэння. Аб стане аховы здароўя ў сталіцы сведчаць статыстычныя даныя: колькасць урачоў і сярэдняга медыцынскага персаналу на 10 тыс. насельніцтва кожны год узрастае: ад 68 урачоў і 138 чалавек сярэднемедыцынскага персаналу ў 1990 г. да 79 і 141 адпаведна ў 2001 г. За гэты час колькасць бальніц павялічылася з 37 да 41, але пры гэтым агульная колькасць бальнічных ложкаў скарацілася з 22 330 да 21 734. Камітэт па ахове здароўя гарадскога выканкома лічыць, што многія хворыя могуць лячыцца амбулаторна. Таму штогод расла колькасць амбулаторна-паліклінічных устаноў (уключаючы адпаведныя аддзяленні бальніц): з 114 у 1990 г. да 295 у 2001 г. У выніку магчымасць наведвання гэтых устаноў за адну змену павялічылася з 40 997 да 55 207 чалавек.

На працягу 1980–2000 гг. паліклінікі перасяляліся з невялікіх трохпавярховых будынкаў у сяміпавярховыя. Новыя паліклінікі забяспечваюцца навейшым дыягнастычным абсталяваннем.

Асноўная нагрузка пры амбулаторным лячэнні хворых кладзецца на ўчастковых тэрапеўтаў. Іх у 2001 г. сталіца мела 3210, аднак амаль у кожнай паліклініцы іх не хапае. Хоць на пачатку 21 ст. ў сталіцы працавала 13 528 урачоў, 1718 фельча-

ют стандарты связи, существующие в мире.

Мобильные телефоны активно вошли в быт минчан с 2000 г. По данным Министерства связи, в Беларуси сотовой связью в конце 2004 г. пользовалось около 2 млн. абонентов. Каждый пятый минчанин имеет мобильный телефон.

В столице работают 30 кампаний-провайдеров, которые предоставляют услуги доступа в Интернет. Таким образом, Минск является главным узлом национальной и международной телекоммуникационных сетей.

В работе почты и телеграфа наблюдается обратный процесс. За 1991–2003 гг. сократились услуги почты: меньше отправляется посылок, писем и бандеролей, меньше выписывается газет и журналов, поэтому количество отделений связи в городе стало меньше на 19 единиц. В 2001 г. их было 104. Деятельность белорусской почты регулируется законом «О почтовой связи», который вступил в действие 6 января 2004 г.

Бытовое обслуживание. С увеличением городского населения и расширением рыночных отношений расширилось бытовое обслуживание минчан. Увеличилось количество ателье и мастерских с 849 в 1990 г. до 1377 в 2001 г., из них парикмахерских – с 173 до 212, бань и душевых с 40 до 80, мастерских по ремонту бытовых машин и приборов – с 99 до 166. Как правило, большинство мастерских размещается в крупных Домах быта, которые есть в каждом районе.

За последние годы в несколько раз увеличилось количество станций технического обслуживания автомашин и автозаправочных станций. В 2001 г. было 368 станций технического обслуживания транспортных средств по заказам населения, что в 10 раз больше, чем в 1990 г.

Состояние здравоохранения, физической культуры и спорта. Состояние здоровья горожан на рубеже 20 и 21 вв. зависит от окружающей среды, качества употребляемых продуктов питания, воды, условий труда и медицинского обслуживания.

раў, 15 972 медыцынскія сястры, паказчык захворванняў не зніжаецца, а расце. Так, у 1995 г. ў параўнанні з 1990 г. колькасць хворых на інфекцыйныя, нервовыя і хваробы сістэмы кровазвароту павялічылася ў 2 разы, а на псіхічныя расстройствы і венерычныя хваробы – у 3 разы. Становішча з захворваннямі па выніках 2001 г. стала яшчэ горшым. Колькасць

Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь.

Национальный художественный музей Республики Беларусь.

The National Art Muzeum of the Republic of Belarus.

хворых, якім упершыню ставіцца дыягназ, павялічылася з 1990 г. да 2001 г. на хваробы з новаўтварэннямі ад 9782 – да 17 823, органаў кровазвароту ад 11 775 да 33 893, мочапалавой сістэмы ад 22 891 да 74 410. Пік на выяўленне многіх захворванняў быў у 1995 г.

У выніку павелічэння захворванняў і недаступнасці навейшых сучасных лекаў павялічылася і смяротнасць сярод гарадскога насельніцтва. Каэфіцыент смяротнасці (колькасць памерлых на 1000 чалавек) павысіўся з 6,6 у 1990 г. да 9,4 у 2001 г. Працягласць жыцця пакуль што па горадзе застаецца на адным узроўні – 71,1 года (пры гэтым мужчын 65–66 гадоў, жанчын 76 гадоў). У Мінску жыве каля 180 чалавек, якім ужо больш за 100 гадоў. Мінчан-

Качество медицинского обслуживания зависит от наличия медицинского персонала, диагностического оборудования, доступности больничного и амбулаторного лечения. О состоянии здравоохранения в столице свидетельствуют статистические данные. Число врачей и среднего медицинского персонала на 10 тыс. населения каждый год возрастает: от 68 врачей и 138 человек среднего медицинского персонала в 1990 г. до 79 и 141 соответственно в 2001 г. За это время количество больниц увеличилось с 37 до 41, но при этом общее количество больничных коек сократилось с 22 330 до 21 734. Комитет по здравоохранению городского исполкома считает, что многие больные могут лечиться амбулаторно. Для этого ежегодно увеличивалось количество амбулаторно-поликлинических учреждений (включая соответствующие отделения больниц): с 114 в 1990 г. до 295 в 2001 г. В итоге число людей, имеющих возможность посещать эти заведения в одну смену увеличилось с 40 997 до 55 207 человек.

На протяжении 1980–2000 гг. поликлиники переселялись из небольших трехэтажных зданий в семиэтажные. Новые полнклиники обеспечиваются новейшим диагностическим оборудованием.

Основная нагрузка при амбулаторном лечении больных ложится на участковых терапевтов. Их в 2001 г. в столице было 3210 человек, однако почти в каждой поликлинике таких специалистов не хватает. Несмотря иа то, что на начало 21 в. в столице работало 13 528 врачей, 1718 фельдшеров, 15 972 медицинские сестры, показатель заболеваний не снижается, а возрастает. Так, в 1995 г. по сравнению с 1990 г. число больиых инфекционными, иервными заболеваниями и заболеваниями системы кровообращения увеличилось в 2 раза, а психическими и венерическими заболеваниями – в 3 раза. По итогам 2001 г. положение с заболеваниями стало еще плачевнее. С 1990 г. до 2001 г. число больных, которым впервые ставится диагноз на заболевания с новообразоваииями увеличилось с 9782 до 17 823, органов кровообращения – с

ка Ганна Барысевіч (нарадзілася на хутары Буда ля Чэрвеня ў 1888) у маі 2004 г. адзначыла сваё 116-годдзе.

Павелічэнне колькасці захворванняў вымусіла беларускі ўрад прыняць Дзяржаўную праграму ўмацавання матэрыяльна-тэхнічнай базы ўстаноў аховы здароўя Рэспублікі Беларусь на 2000–2002 гг. і на перыяд да 2005 г. Яе выкананне прыкметна палепшыла становішча.

У развіцці горада і жыцця мінчан важнае дзяржаўнае значэнне мае ажыццяўленне канцэпцыі і комплекснай гарадской праграмы «Мінск – здаровы чысты горад», якая разлічана на 2001–2005 гг. Адным з важных кірункаў гэтай работы стала санітарна-прафілактычнае папярэджанне інфекцыйных захворванняў, недапушчэнне эпідэмій, прапаганда здаровага ладу жыцця. Ажыццяўляецца гарадская комплексная праграма «Прафілактыка траўматызму на 2000–2005 гг.».

Вялікае значэнне ў захаванні здароўя мае фізічна актыўны спосаб жыцця. На жаль, сярод мінчан рэгулярна займаюцца фізкультурай і спортам толькі 22,1% мужчын і 12,0% жанчын; 49,6% падлеткаў і маладых людзей і 8,8% пенсіянераў. Паляпшэнне эканамічных умоў насельніцтва і развіццё фізічнай культуры ў сталіцы змогуць палепшыць здароўе мінчан. У Мінску для заняткаў фізічнай культурай створаны досыць спрыяльныя ўмовы. У сталіцы налічваецца каля 3500 спартыўных збудаванняў, у тым ліку 18 стадыёнаў з трыбунамі на 1,5 тыс. месц і болей, 57 плавальных басейнаў, 141 стралковы цір, 5 збудаванняў са штучным лёдам, 646 спартыўных залаў і 150 футбольных палёў. Найбольш буйныя спартыўныя збудаванні: стадыён «Дынама» і Палац воднага спорту, рэканструкцыя якога завяршаецца. Палац воднага спорту пабудаваны ў 1960-х г. і з'яўляецца адным з буйнейшых у Еўропе. У горадзе створаны спрыяльныя ўмовы для развіцця летняга і зімовага спорту. Для паслуг мінчан футбольны манеж на 5000 гледачоў (пабудаваны ў 2003 г.), невялікія стадыёны, а таксама 4 лядовыя палацы, апошні з якіх пабудаваны ў 1998 г.

11 775 до 33 893, мочеполовой системы – с 22 891 до 74 410. Пик на выявление многих заболеваний пришелся на 1995 г.

В результате увеличения заболеваний и недоступности новейших современных лекарств возросла и смертность среди городского населения. Коэффициент смертности (число умерших на 1000 человек) возрос с 6,6 в 1990 г. до 9,4 в 2001 г. Продолжительность жизни по городу остается пока на одном уровне – 71,1 года (при этом мужчин 65–66 лет, женщин 76 лет). В Минске проживает около 180 человек, которым более 100 лет. Минчанка Анна Борисевич (родилась на хуторе Буда возле Червеня в 1888) отметила в мае 2004 г. свое 116-летие.

Увеличение заболеваемости вынудило белорусское правительство принять «Государственную программу усиления материально-технической базы учреждений здравоохранения Республики Беларусь на 2000–2002 гг. и на период до 2005 г.» Ее выполнение заметно улучшило положение.

В развитии города и улучшении жизни минчан важное государственное значение имеет осуществление концепции и комплексной программы «Минск – здоровый чистый город», которая рассчитана на 2001–2005 гг. Одним из важных направлений этой работы стало санитарно-профилактическое предупреждение инфекционных заболеваний, недопущение эпидемий, пропаганда здорового образа жизни. Осуществляется городская комплексная программа «Профилактика травматизма на 2000–2005 гг.».

Большое значение в сохранении здоровья имеет физически активный образ жизни. К сожалению, среди минчан регулярно занимаются физкультурой и спортом только 22,1% мужчин и 12,0% женщин, 49,6% подростков и молодых людей и 8,8% пенсионеров. Улучшение экономических условий населения и развитие физической культуры в столице смогут укрепить здоровье минчан. В Минске для занятий физической культурой созданы достаточно благоприятные условия. В столице насчитывается

У ліпені 2003 г. на пасяджэнні Мінскага гарвыканкома зацверджаны план мерапрыемстваў па рамонце і добраўпарадкаванні стадыёнаў, у першую чаргу «Трактар», «Тарпеда», «Лакаматыў» і іншых.

Навакольнае асяроддзе. Мінск са жніўня 2003 г. займае 0,147% тэрыторыі сучаснай Беларусі (плошча 305,47 кв. км), на якой пражывае 1712,6 тыс. чалавек, што складае 17,2% ад колькасці ўсяго насельніцтва краіны (кожны пяты жыхар нашай краіны). Такой шчыльнасці насельніцтва не мае ні адна сталіца былых саюзных рэспублік СССР. Аднак шырокія двары і шырокія вуліцы даюць магчымасць свабоднага руху паветра. Пры такой шчыльнасці важнае значэнне маюць зялёныя насаджэнні, паркі, зоны адпачынку, вадасховішчы.

Гарадскія вуліцы Мінска разгружае Мінская кальцавая аўтамабільная дарога даўжынёй 56,2 км. Пасля рэканструкцыі, якая закончылася 7 лістапада 2002 г., яна мае 6 палос руху. За суткі па ёй праязджае ў сярэднім 40–50 тыс. аўтамабіляў. У 2003 г. прынята рашэнне прадоўжыць добраўпарадкаванне кальцавой аўтадарогі. Праводзіцца ўладкаванне яе пешаходнымі пераходамі, шумаахоўнымі збудаваннямі, ліхтарамі, комплекснае добраўпарадкаванне прылеглай тэрыторыі, каб яна адпавядала міжнароднаму ўзроўню. На ўчастках інтэнсіўнага руху транспарту па краях і ў самым палатне дарогі і каля раздзельных палос устаноўлены святлоадбівальнікі. Кальцавая аўтамабільная дарога мае для сталіцы вялікае санітарнае значэнне, пазбаўляючы горад ад лішняга шуму і забруджвання паветра.

У сталіцы шмат паркаў. Паркі культуры і адпачынку (агульнай плошчай 173,2 га) знаходзяцца ў падпарадкаванні унітарнага прадпрыемства «Мінскзялёнбуд». Самы старадаўні Цэнтральны дзіцячы парк імя М.Горкага (плошчай 22 га), якому ў 2000 г. споўнілася 200 гадоў. Значна большы за яго і маладзейшы парк імя Чэлюскінцаў (плошча каля 60 га). У пасляваенны час Архірэйскі лес каля шарыкападшыпнікавага і маторнага заводаў

около 3500 спортивных сооружений, в том числе 18 стадионов с трибунами на 1,5 тыс. мест и более, 57 плавательных бассейнов, 141 стрелковый тир, 5 сооружений с искусственным льдом, 646 спортивных залов и 150 футбольных полей. Наиболее крупные спортивные сооружения – стадион «Динамо» и Дворец водного спорта, реконструкция которого завершается. Дворец водного спорта построен в 1960-е г. и является одним из крупнейших в Европе. В городе созданы благоприятные условия для развития летнего и зимнего видов спорта. К услугам минчан футбольный манеж на 5000 зрителей (построен в 2003), небольшие стадионы, а также 4 ледовых дворца, последний из которых построен в 1998 г.

В июле 2003 г. на заседании Минского горисполкома утвержден план мероприятий по ремонту и обустройству стадионов, в первую очередь «Трактор», «Торпедо», «Локомотив» и других.

Окружающая среда. Минск с августа 2003 г. занимает 0,147% территории Беларуси (площадь 305, 47 кв. км), на которой проживают 1 712,6 тыс. человек, что составляет 17,2% от численности всего населения страны (каждый пятый житель). Такой плотности населения не имеет ни одна столица бывших союзных республик СССР. Однако широкие дворы и улицы дают возможность свободному движению воздуха. При такой плотности важное значение имеют зеленые насаждения, парки, зоны отдыха, водохранилища.

Городские улицы Минска разгружает Минская кольцевая автомобильная дорога длиной 56,2 км. После реконструкции, которая завершилась 7 ноября 2002 г., она имеет 6 полос движения. За сутки по ней проезжают в среднем 40–50 тыс. автомобилей. В 2003 г. принято решение продолжить благоустройство кольцевой автодороги. Проводится обустройство ее пешеходными переходами, шумозащитными сооружениями, фонарями, комплексное благоустройство прилегающей территории, чтобы она соот-

стаў лесапаркам, які пазней атрымаў назву імя 50-годдзя Кастрычніка. Ён мае плошчу 92 га. У верасні 2003 г. закладзены новы парк 21 стагоддзя ў раёне вуліцы Філімонава, Барысаўскага тракта і праспекта Незалежнасці. Яго плошча будзе 80 га. Апрача гэтага Мінск упрыгожваюць яшчэ каля 20 паркаў і сквераў. Найбольш вядомыя паркі: Лошыцкі,

ветствовала международному уровню. На участках интенсивного движения транспорта по краям н на самом полотне дороги и около разделительных полос установлены светоотражатели. Кольцевая автомобильная дорога имеет для столицы большое санитарное значение, избавляя город от лишнего шума и загрязнения воздуха.

Літаратурны музей М.Багдановіча ў Мінску.
Литературный музей М.Богдановича в Минске.
The Literary Muzeum of M. Bogdanovich in Minsk.

Сучасныя беларускія часопісы.
Современные белорусские журналы.
Contemporary Byelorussian magazines.

Дружбы народаў, Севастопальскі, Кіеўскі, Купалаўскі, Перамогі, імя 60-годдзя ўтварэння СССР, «Курасоўшчына» (30-годдзя Перамогі), «Уручча», імя Н.Грэкавай і іншыя. Дробныя скверы раскіданы па ўсім горадзе. Агульная плошча зялёных насаджэнняў у 2000 г. складала 5805,7 га, а на аднаго мінчаніна прыпадала 34,3 кв. м.

2004 год у сталіцы быў аб'яўлены годам кветак, што садзейнічала далейшаму азеляненню горада і паляпшэню яго знешняга выгляду. У акцыі прымалі ўдзел прадпрыемствы ўсіх форм уласнасці. Было высаджана больш за 2 млн. кветак і каля 3,5 тыс. дрэў.

Зялёныя зоны адпачынку захоўваюцца каля гарадскіх вадасховішчаў Цнянскага, Чыжоўскага, Камсамольскага возе-

В столице много парков. Парки культуры и отдыха (общей площадью 173,2 га) находятся в подчинении унитарного предприятия «Минскзеленстрой». Самый стародавний Центральный детский парк имени М.Горького (площадью 22 га), которому в 2000 г. исполнилось 200 лет. Значительио больше и моложе парк имени Челюскинцев (площадь около 60 га). В послевоенное время Архиерейский лес около шарикоподшипникового и моторного заводов стал лесопарком, который позже получил название парк имени 50-летия Октября. Он занимает площадь 92 га. В сентябре 2003 г. заложен новый парк 21 века в районе улицы Филимонова, Борисовского тракта и проспекта Независимости. Его площадь будет 80 га. Кроме этого, Минск украша-

ра, «Дразды», каля гарадскога канала і ўздоўж ракі Свіслач.

Мінск забяспечвае вадой вытворчае аб'яднанне «Мінскводаканал», якое падае ачышчаную ваду з Вілейска-Мінскай воднай сістэмы і з артэзіянскіх свідравін. Доля пітной вады, падаваемай з падземных крыніц, у агульнай колькасці складае 60%. У сярэднім на бытавыя патрэбы расходуецца да 700 тыс. кубаметраў за суткі, або 292 літры на аднаго чалавека (без лічыльніка) і 200–256 літраў на чалавека ў суткі па лічыльніку. Лічыльнікі вады вымушаюць карыстальнікаў вады эканоміць яе, што вядзе да зніжэння спажывання вады ў цэлым па горадзе. Спажыванне вады зніжаецца прыкладна на 7% за год.

Піць водаправодную ваду ў Мінску можна без папярэдняй ачысткі. Якасць пітной вады з падземных крыніц поўнасцю адпавядае ўсім стандартам. Уся пітная вада праходзіць неабходную ачыстку і абясшкоджваецца. Жыхары Маскоўскага і Фрунзенскага раёнаў забяспечваюцца вадой з паверхневага вадазбору, а Кастрычніцкага раёна – з падземных крыніц і паверхневага вадазбору. У астатніх шасці раёнах сталіцы вада ў кватэры паступае па гарадскім водаправодзе з падземных свідравін.

Для зручнасці гараджан у 2003 г. да Дня горада ў кожным раёне сталіцы пабудаваны штучныя крыніцы, з якіх жыхары сталіцы бяруць чыстую пітную ваду з артэзіянскіх свідравін. У Ленінскім раёне такая крыніца зроблена каля вуліцы Малініна, у Партызанскім раёне – на вуліцы Даўгабродскай, у Савецкім раёне – на скрыжаванні праспекта Незалежнасці і вуліцы Філімонава і г.д. З 1998 г. ачышчальныя збудаванні даюць магчымасць скідваць у прыродныя вадаёмы выкарыстаную ваду, цалкам ачышчаную па ўстаноўленых нормах.

Змены ў абліччы сталіцы. Межы горада Мінска неаднаразова змяняліся. У канцы ліпеня 2003 г. Прэзідэнт А.Лукашэнка падпісаў Указ «Аб змяненні граніц горада Мінска і Мінскага раёна». У гарадскую мяжу былі ўключаны размеш-

ют еще около 20 парков и скверов. Наиболее известные парки: Лошицкий, Севастопольский, Дружбы народов, Киевский, Купаловский, Победы, имени 60-летия образования СССР, «Курасовщина» (30-летия Победы), «Уручье», имени Н.Грековой и др. Мелкие скверы разбросаны по всему городу. Общая площадь зеленых насаждений в 2000 г. составила 5 805,7 га, а на одного минчанина приходилось 34,3 кв. м.

2004 год в столице объявлен годом цветов, что содействовало дальнейшему озеленению города и улучшению его внешнего вида. В акции приняли участие предприятия всех форм собственности. Было высажено более 2 млн. цветов и около 3,5 тыс. деревьев.

Зеленые зоны отдыха сохраняются около городских водохранилищ Цнянского, Чижовского, Комсомольского озера, «Дрозды», около городского канала и вдоль реки Свислочь.

Минск обеспечивает водой производственное объединение «Минскводоканал», которое подает очищенную воду из Вилейско-Минской водной системы и из артезианских скважин. Доля питьевой воды из подземных источников в общем количестве составляет 60%. В среднем на бытовые нужды расходуется до 700 тыс. кубометров воды в сутки, или 292 литра на одного человека (без счетчика) и 200–256 литров на человека в сутки по счетчику. Счетчики воды вынуждают пользователей воды экономить ее, что ведет к снижению потребления воды в целом по городу. Потребление воды снижается приблизительно на 7% в год.

Пить водопроводную воду в Минске можно без предварительной очистки. Качество питьевой воды из подземных источников полностью соответствует всем стандартам. Вся питьевая вода проходит необходимую очистку и обеззараживается. Жители Московского и Фрунзенского районов обеспечиваются водой из поверхностного водосбора, а Октябрьского района – из подземных источников и поверхностного водосбора. В остальных шести районах столицы вода в

чаныя ў межах Мінскай кальцавой аўтамабільнай дарогі землі Мінскага раёна агульнай плошчай 3867 га (38,67 кв. км) з населенымі пунктамі Зара Рэвалюцыі, Кунцаўшчына, Масюкоўшчына, Ржавец, Зацень, Цнянка і Навінкі. Пасёлак Сцяпянка быў уключаны ў склад горада ў 1988 г. Са жніўня 2003 г. Мінск займае тэрыторыю плошчай 305,47 кв. км.

У Мінску вядзецца будаўніцтва жылля і аб'ектаў сацыяльна-культурнага прызначэння. У ліпені 2003 г. архітэктурны савет пры старшыні Камітэта па архітэктуры, горадабудаўніцтве і землеўпарадкаванні Мінскага гарвыканкома разгледзеў экскізныя рашэнні забудовы праспекта Дзяржынскага, вуліц Маякоўскага і Прытыцкага. Новае аблічча набудуць тэрыторыі ад вуліцы Нямігі да Мінскай аўтамабільнай кальцавой дарогі. Тут вырастуць мікрараёны, сучасныя гандлёвыя комплексы, гіпермаркет. Старыя будынкі будуць знесены, а фасады многіх дамоў будуць мадэрнізаваны.

На пачатку трэцяга тысячагоддзя актыўна вядзецца рэканструкцыя плошчы Незалежнасці. Тут будуецца падземны горад, дзе размесцяцца магазіны і рэстараны. На працягу 2003–2004 гг. абноўлены праспект Ф.Скарыны (з 2005 г. праспект Незалежнасці), праведзена рэканструкцыя плошчы Перамогі і Манумента Перамогі – помніка Савецкай Арміі і партызанам. Праведзены рамонт плошчы Якуба Коласа і рэканструкцыя вуліцы Аранскай.

З 2001 г. на праспекце Назалежнасці праводзілася эстэтычная падсветка дамоў, затым пачалася падсветка фасадаў дамоў і на іншых цэнтральных вуліцах горада.

Пачынаючы з 1996 г. ў Мінску набываюць новы выгляд пешаходныя дарожкі праспектаў і вуліц, плошчаў Кастрычніцкай, Свабоды, Прывакзальнай, Веры Харужай. Яны выкладзены бетоннай (каменнай) пліткай. Маштэнне пешаходных дарожак і плошчаў у беларускай сталіцы набыло шырокі размах. Яно аказала ўплыў на замену асфальтавых і бетонных пакрыццяў тратуараў на плітачныя і ў іншых бела-

квартиры поступает по городскому водопроводу из подземных скважин.

Для удобства горожан в 2003 г. ко Дню города в каждом районе столицы построены искусственные источники, из которых жители столицы берут чистую питьевую воду из артезианских скважин. В Ленинском районе такой источник сделан около улицы Малинина, в Партизанском районе на улице Долгобродской, в Советском районе на пересечении проспекта Независимости и улицы Филимонова и т.д. С 1998 г. очистительные сооружения дают возможность сбрасывать в природные водоемы использованную воду, полностью очищенную по установленным нормам.

Изменения в облике столицы. Границы города Минска неоднократно изменялись. В конце июля 2003 г. Президент А.Лукашенко подписал указ «Об изменении границ города Минска и Минского района». В городскую черту были включены размещенные в пределах Минской кольцевой автомобильной дороги земли Минского района общей площадью 3867 гектаров (38,67 кв. км) с населенными пунктами Заря Революции, Кунцевщина, Масюковщина, Ржавец, Затень, Цнянка и Новинки. Поселок Степянка был включен в состав города в 1988 г. С августа 2003 г. Минск занимает территорию площадью 305,47 кв. км.

В Минске ведется строительство жилья и объектов социально-культурного назначения. В июле 2003 г. архитектурный совет при председателе Комитета по архитектуре, градостроительству и землеустройству Минского горисполкома рассмотрел эскизные решения застройки проспекта Дзержинского, улиц Маяковского и Притыцкого. Новый облик приобретут территории от улицы Немига до Минской автомобильной кольцевой дороги. Тут вырастут микрорайоны, современные торговые комплексы, гипермаркет. Старые постройки будут снесены, а фасады многих домов модернизированы.

С начала третьего тысячелетия активно ведется реконструкция площади Независимости. Здесь строится подземный

рускіх гарадах. На знешні выгляд Мінска паўплывала будаўніцтва новых сучасных прыгожых крытых аўтобусных і тралейбусных прыпынкаў.

У апошнія гады вядзецца будаўніцтва толькі шматпавярховых дамоў ад 9 да 20 паверхаў. Яны будуюцца на свабодных месцах праспекта Ракасоўскага, вуліцы Філімонава і на месцы знесеных старых

Аўтавакзал «Усходні» ў Мінску.
Автовокзал «Восточный» в Минске.
Bus station building «Vostochny» in Minsk.

дамоў па вуліцы Маякоўскага. У горадзе ёсць некалькі вышынных дамоў, але самы высокі з іх – 24-павярховы будынак «Дома моды» на вуліцы Мельнікайтэ, пабудаваны на пачатку 1980-х г. У апошні час архітэктарамі ўзяты курс на будаўніцтва цагляиых дамоў, што дае магчымасць разнастаіць іх знешні выгляд і рабіць кватэры больш утульнымі.

Змяніўся выгляд пад'ездаў шматпавярховых дамоў. У горадзе налічваецца каля 18 000 пад'ездаў. У 2003 г. амаль усе яны зачынены дзвярамі з кодавымі замкамі і абсталяваны дамафонамі.

Гарадскія ўлады Мінска шмат увагі ўдзяляюць знешняму абліччу дзяржаўных устаноў і грамадскіх будынкаў. Асаблівая ўвага аддаецца рэканструкцыі і касметычнаму рамонту будынкаў. У выніку гэтага добраўпарадкавання беларуская

город, где разместятся магазины и рестораны. На протяжении 2003–2004 гг. обновлен проспект Ф.Скорины (с 2005 г. проспект Независимости), проведена реконструкция площади Победы и монумента Победы – памятника Советской Армии и партизанам. Проведен ремонт площади Якуба Коласа и реконструкция улицы Оранской.

С 2001 г. на проспекте Независимости проводилась эстетическая подсветка домов, потом началась подсветка фасадов домов и на других центральных улицах города.

Начиная с 1996 г. в Минске приобретают новый вид пешеходные дорожки проспектов и улиц, площадей Октябрьской, Свободы, Привокзальной, Веры Хоружей. Они выложены бетонной (каменной) плиткой. Мощение пешеходных дорожек и площадей в белорусской столице приобрело широкий размах. По примеру Минска асфальтовые и бетонные покрытия тротуаров в других белорусских городах начали меняться на плиточные. На внешний облик Минска повлияло строительство новых современных красивых крытых автобусных и троллейбусных остановок.

В последние годы ведется строительство только многоэтажных домов от 9 до 20 этажей. Они возводятся на свободных местах проспекта Рокоссовского, улицы Филимонова и на месте снесенных старых домов по улице Маяковского. В городе есть несколько высотных домов, но самый высокий из них – 24-этажное здание «Дома моды» на улице Мельникайте, построенное в начале 1980-х г. В последиее время архитекторами взят курс на строительство кирпичных домов, что дает возможность разнообразить внешиий вид домов и делать квартиры более уютными.

Изменилось состояние подъездов многоэтажных домов. В городе насчитывается 18 000 подъездов. В 2003 г. почти все они закрыты дверями с кодовыми замками и обустроены домофонами.

Городские власти Минска много внимания уделяют внешнему облику государственных и общественных зданий. Особое внимание уделяется реконструк-

сталіца набывае выгляд сучаснага еўрапейскага горада.

У 1991–2004 гг. у Мінску будаваліся шматпавярховыя жылыя дамы ў мікрараёнах Малінаўка, Сухарава, Лошыца, Красны Бор, на вуліцы Маякоўскага, праспекце Ракасоўскага, Лагойскім тракце. Мікрараён Сляпянка забудаваны невялікімі катэджамі.

Каб лёгка было знайсці неабходны дом і кватэру, на панэльных дамах размяшчаюцца нумарныя знакі, напісаныя яркай фарбай на светлым фоне.

У бліжэйшыя гады будзе весціся будаўніцтва ў раёне вуліц Варанянскага, Жукоўскага, Авакяна, дзе шмат старых аднапавярховых і двухпавярховых дамоў. Паводле плана рэканструкцыі на іх месцы стануць сучасныя сяміпавярховыя дамы. Цяпер тут сярэдняя шчыльнасць насельніцтва складае 67 чалавек на 1 кв. км, а па новым плане гэты паказчык складзе 400 чалавек.

Зацверджана канцэпцыя забудовы праспекта Дзяржынскага, даўжыня якога 7 км. На ім будуць пабудаваны 9-, 10-, 12-, 15-павярховыя жылыя дамы, адміністрацыйныя будынкі, аб'екты грамадскага прызначэння і аўтастаянкі.

Па вуліцы Алібегава пачынаецца будаўніцтва жылых дамоў па новай тэхналогіі. У іх міжпакаёвыя перагародкі не будуць нясучымі канструкцыямі і кожны будучы ўладальнік зможа запраектаваць пакоі, як захоча. Магчыма двухузроўневае размяшчэнне пакояў. Павялічваюцца плошчы кватэр: аднапакаёвай з 17 да 24, кухні з 8,8 да 11,6 кв. м. Пашыраюцца лоджыі і лесвічныя пралёты. У дамах, пабудаваных у 2003 г., няма балконаў. Замест іх – зашклёныя лоджыі. Для жыхароў гэта стварае пэўныя зручнасці – дадатковая плошча, дадатковае халоднае памяшканне.

Мінскім гарвыканкомам прынята праграма па комплексным добраўпарадкаванні дваровых тэрыторый сталіцы на 2003–2006 гг. У горадзе іх больш за 6 тыс. У 2003 г., напрыклад, адрамантавана 205 двароў. На гэтыя мэты з гарадскога бюджэту зрасходавана больш за 7

ции и косметическому ремонту зданий. В результате этого благоустройства белорусская столица приобретает вид современного европейского города.

В 1991–2004 гг. в Минске строились многоэтажные жилые дома в микрорайонах Малиновка, Сухарево, Лошица, Красный Бор, на улице Маяковского, проспекте Рокоссовского и Логойском тракте. Микрорайон Слепянка застроен небольшими коттеджами.

Чтобы было легко найти необходимый дом и квартиру, на панельных домах размещаются номерные знаки, написанные яркой краской на светлом фоне.

В ближайшие годы будет вестись строительство в районе улиц Воронянского, Жуковского, Авакяна, где много старых одноэтажных и двухэтажных домов. По плану реконструкции на их месте вырастут современные семиэтажные дома. Теперь здесь средняя плотность населения составляет 67 человек на 1 кв. км, а по новому плану этот показатель составит 400 человек.

Утверждена концепция застройки проспекта Дзержинского, длина которого 7 км. На нем будут возведены 9-, 10-, 12-, 15-этажные жилые дома, административные здания, объекты общественного назначения и автостоянки.

По улице Алибегова начинается строительство жилых домов по новой технологии. В них межкомнатные перегородки не будут несущими конструкциями, и каждый будущий владелец сможет спроектировать комнаты, как захочет. Возможно двухуровневое размещение комнат. Увеличиваются площади квартир: однокомнатной – с 17 до 24 кв. м, кухни – с 8,8 до 11,6 кв. м. Расширяются лоджии и лестничные пролеты. В домах, построенных в 2003 г., нет балконов. Вместо них застекленные лоджии. Для жителей это создает определенные удобства – дополнительные площадь и холодное помещение.

Минским горисполкомом принята программа по комплексному благоустройству дворовых территорий столицы на 2003–2006 гг. Их в городе более 6 тыс. В 2003 г., например, отремонтировано 205

млрд. руб. У 2004 г. капітальна адрамантавана 277 двароў.

Абнаўляецца і будуецца Мінск. Пашыраецца і прыгажэе. Расце ўвышыню і глыбіню. Мінск на паверхні зямлі, Мінск пад зямлёй і Мінск на вышыні птушынага палёту – такая сучасная сталіца Беларусі.

3. НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЕ РАЗВІЦЦЁ СТАЛІЦЫ

Праблемы нацыянальнага развіцця. У 1980-я г. ЦК КПБ правёў шэраг мерапрыемстваў па пашырэнні ўжывання беларускай мовы ў дзяржаўных установах. Прыклад у гэтым паказвала сталіца. Мінскі гарком КПБ склаў «План мерапрыемстваў па пашырэнні сферы ўжывання беларускай мовы, далейшаму развіццю нацыянальна-рускага двухмоўя». Кантроль за выкананнем намечаных мерапрыемстваў ускладваўся на ідэалагічную камісію Мінскага гаркома КПБ. У адпаведнасці з рашэннем Міністэрства асветы БССР, планавалася з верасня 1989 г. ўвесці выкладанне беларускай мовы ва ўсіх агульнаадукацыйных школах горада з першага класа.

Для ўзняцця прэстыжу беларускай мовы Міністэрства асветы ўвосень 1987 г. ўтварыла рэдакцыю часопіса «Беларуская мова і літаратура ў школе», які выдаецца са студзеня 1988 г., а з 1993 г. выходзіць пад назвай «Роднае слова». 27 чэрвеня 1989 г. арганізавана Таварыства беларускай мовы імя Ф.Скарыны (ТБМ). Вярхоўны Савет БССР 26 студзеня 1990 г. прыняў закон «Аб мовах у Беларускай ССР». У законе абвяшчалася дзяржаўнасць беларускай мовы, адзначалася, што ёй забяспечваюцца ўсебаковае развіццё і функцыянаванне ва ўсіх сферах грамадскага жыцця і пры гэтым дзяржава клапоціцца аб свабодным развіцці і ўжыванні ўсіх нацыянальных моў, якімі карыстаецца насельніцтва Беларусі.

З канца 1980-х г. было шмат зроблена для нацыянальнага адраджэння. Пачалі выходзіць беларускія часопісы: літаратурныя для моладзі «Крыніца», «Першацвет», мастацкі «Мастацтва Беларусі»,

дворов. На эти цели из городского бюджета выделено более 7 млрд. рублей. В 2004 г. капитально отремонтировано 277 дворов.

Обновляется и строится Минск. Расширяется и хорошеет. Растет в высоту и глубину. Минск на поверхности земли, Минск под землей и Минск с высоты птичьего полета – такова современная столица Беларуси.

3. НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ СТОЛИЦЫ

Проблемы национального развития. В 1980-е г. ЦК КПБ провел ряд мероприятий по расширению использования белорусского языка в государственных учреждениях. Пример в этом показывала столица. Минский горком КПБ составил «План мероприятий по расширению сферы употребления белорусского языка, дальнейшему развитию национально-русского двуязычия». Контроль за исполнением намеченных мероприятий возлагался на идеологическую комиссию Минского горкома КПБ. В соответствии с решением Министерства просвещения БССР, предполагалось с сентября 1989 г. ввести изучение белорусского языка во всех общеобразовательных школах города с первого класса.

Для поднятия престижа белорусского языка Министерство просвещения осенью 1987 г. учредило журнал «Беларуская мова і літаратура ў школе», который издается с января 1988 г., а с 1993 г. выходит под названием «Роднае слова». 27 июня 1989 г. организовано Общество белорусского языка имени Ф.Скорины. 26 января 1990 г. Верховный Совет БССР принял закон «О языках в Белорусской ССР». В законе отмечалось, что белорусскому языку обеспечивается всестороннее развитие и функционирование во всех сферах общественной жизни, при этом государство заботится о свободном развитии и употреблении всех национальных языков, на которых разговаривает население Беларуси.

С конца 1980-х г. было много сделано для национального возрождения. Нача-

гістарычныя «Спадчына», «Беларуская мінуўшчына», «Беларускі гістарычны часопіс», грамадска-палітычны «Беларуская думка», жаночыя «Гаспадыня», «Алеся», газеты «Культура», «Наша ніва», «Краязнаўчая газета» і «Раніца».

З мэтай аднаўлення нацыянальных назваў вуліц і плошчаў пры Мінскім гарвыканкоме ў канцы 1980-х г. была створана Тапанімічная камісія, у склад якой увайшлі вучоныя і спецыялісты ў розных сферах. Палажэнне аб Тапанімічнай камісіі было распрацавана і зацверджана рашэннем Мінскага гарвыканкома ад 9 снежня 1991 г. У той жа дзень плошча каля Дома ўрада атрымала назву плошчы Незалежнасці, вуліца Максіма Горкага перайменавана ў Максіма Багдановіча, Ленінскі праспект – праспект Ф.Скарыны (з 2005 г. праспект Незалежнасці).

На працягу дзесяці гадоў у Мінску былі перайменаваны 22 вуліцы. Найбольшая колькасць перайменаванняў адбылася ў 1993, 1997 і 1998 гг. Новыя назвы атрымалі вуліцы па прозвішчах вядомых удзельнікаў антыфашысцкага падполля (І.Кавалёў), партызанскага руху (Р.Мачульскі), удзельніка апошніх баёў у Берліне 1945 г. (Т.Лук'яновіч), заслужаных будаўнікоў (А.Громаў, Л.Чайлытка). У 1993 г. былі вернуты гістарычныя назвы вуліц 18–19 ст.: вуліца Астроўскага зноў стала Ракаўскай, Урыцкага – Гарадскі Вал, Апанскага – Кальварыйская, частка вуліцы Рэспубліканскай (ад вуліцы Нямігі да вуліцы Сухой) атрымала назву Раманаўская Слабада. У сувязі з 600-годдзем пасялення татар на землях Беларусі вуліца Вілейская ў 1997 г. атрымала назву Татарская. У тым жа годзе на карце горада з'явілася Брэст-Літоўская вуліца (ранейшы праезд станцыя Таварная). На месцы праезда ў канцы 19 – пачатку 20 ст. знаходзіўся Маскоўска-Брэсцкі вакзал.

У Мінску захоўваецца старая тапаніміка падчас новага будаўніцтва. Дзякуючы гэтаму сёння ў горадзе існуюць мікрараёны Серабранка, Зялёны Луг, Уручча, Шабаны, Курасоўшчына, Сухарава, Чыжоўка, Малінаўка, Кунцаўшчы-

ли выходить белорусские журналы: литературные для молодежи «Крыніца», «Першацвет», художественный «Мастацтва Беларусі», исторические «Спадчына», «Беларуская мінуўшчына», «Беларускі гістарычны часопіс», общественно-политический «Беларуская думка», женские «Гаспадыня», «Алеся»,

Тэатралізаванае прадстаўленне ў час святкавання 930-годдзя Мінска.

Театрализованное представление во время празднования 930-летия Минска.

The dramatized performance on occasion of 930th anniversary of Minsk celebration.

газеты «Культура», «Наша ніва», «Краязнаўчая газета», «Раніца».

С целью обновления национальных названий улиц и площадей при Минском горисполкоме в конце 1980-х г. была создана Топонимическая комиссия, в состав которой вошли ученые и специалисты разных сфер деятельности. Положение о Топонимической комиссии было разработано и утверждено решением Минского горисполкома от 9 декабря 1991 г. В тот же день площадь около Дома правительства получила название площадь Независимости, а улица Максима Горького переименована в улицу Максима Богдановича, Ленинский проспект – проспект Ф.Скорины (с 2005 г. проспект Независимости).

на, Лошыца, Дражня, Дразды, Масюкоўшчына, якія атрымалі назвы былых вёсак на гэтай тэрыторыі.

На пачатку 1990-х г. у станаўленні нацыянальнай свядомасці беларусаў значную ролю адыграла творчая інтэлігенцыя сталіцы, якая групавалася вакол Дома літаратара і Палаца мастацтваў. У Доме літаратара рэгулярна праводзіліся літаратурныя вечары, а ў Палацы мастацтваў – выстаўкі беларускіх мастакоў. На вечарах выступалі вядомыя пісьменнікі.

У канцы 1980 – пачатку 1990–х г. у сталіцы адрадзіліся народныя святы – Каляды, Масленіца, Гуканне вясны, Купалле. Для адраджэння летняга народнага свята Купалле шмат зрабілі рэдакцыя часопіса «Беларуская мова і літаратура ў школе» і мінскі культурна-асветны клуб «Спадчына», якія сумеснымі намаганнямі з Упраўленнем культуры Мінскага гарвыканкома ў канцы 1980-х г. адрадзілі гэтае нацыянальнае свята ў многіх раёнах беларускай сталіцы.

Вялікі ўклад у абуджэнне нацыянальнай свядомасці беларусаў зрабілі газеты «Літаратура і мастацтва», «Культура», «Голас Радзімы», «Наша слова», часопісы: «Полымя», «Беларуская мінуўшчына», «Роднае слова», «Беларускі гістарычны часопіс» і інш.

Нацыянальна-культурнае развіццё беларускага народа прадаўжаецца. Аб гэтым сведчыць нанава адбудаваная гарадская ратуша на плошчы Свабоды, гадзіннік якой з 14 верасня 2003 г. пачаў адлічваць час жыцця беларускай сталіцы. За аснову праекта ратушы былі ўзяты праект з архіва і малюнкі мінскага архітэктара Ф.Крамера, зробленыя на мяжы 18–19 ст. Кожную гадзіну перад боем курантаў гучыць мелодыя песні «Квітней, мой Мінск, пад небам жураўліным...» Ігара Лучанка на словы Пімена Панчанкі. Урад і Мінскі гарвыканком у адпаведнасці з Указам Прэзідэнта «Аб развіцці гістарычнага цэнтра г. Мінска» (2004) распрацавалі комплексную праграму рэканструкцыі, рэстаўрацыі, аднаўлення і добраўпарадкавання гістрачнага цэнтра Мінска на 2004–2010 гг.

На протяжении десяти лет в Минске были переименованы 22 улицы. Наибольшее количество переименований произошло в 1993, 1997 и 1998 гг. Новые названия получили улицы по фамилиям участников антифашистского подполья (И.Ковалёв), партизанского движения (Р.Мачульский), участника последних боев в Берлине в 1945 г. (Т.Лукьянович), заслуженных строителей (А.Громов, Л.Чайлытко). В 1993 г. были возвращены исторические названия улицам 18–19 вв.: улица Островского снова стала Раковской, Урицкого – Городской Вал, Опанского – Кальварийская, часть улицы Республиканской (от улицы Немига до улицы Сухой) получила название Романовская Слобода. В связи с 600-летием поселения татар на землях Беларуси в 1997 г. улица Вилейская получила название Татарская. В том же году на карте города появилась Брест-Литовская улица (раньше – проезд станция Товарная). На месте проезда в конце 19 – начале 20 в. находился Московско-Брестский вокзал.

Во время нового строительства в Минске сохраняется старая топонимика. Благодаря этому в городе сегодня имеются микрорайоны Серебрянка, Зеленый Луг, Уручье, Шабаны, Курасовщина, Сухарево, Чижовка, Малиновка, Кунцевщина, Лошица, Дражня, Дрозды, Масюковщина, которые получили названия бывших деревень, размещавшихся на этой территории.

В начале 1990-х г. в становлении национального самосознания белорусов большую роль сыграла творческая интеллигенция столицы, которая группировалась вокруг Дома литератора и Дворца искусств. В Доме литератора регулярно проводились литературные вечера, а во Дворце искусств – выставки белорусских художников. На вечерах выступали известные писатели.

В конце 1980 – начале 1990-х г. в столице возродились народные праздники – Коляды, Масленица, Встреча весны, Купалье. Для возрождения летнего народного праздника Купалье много сделали редакция журнала «Беларуская

Удасканаленне сістэмы адукацыі. Развіццё навукі. Развіццё навукі і сучаснай вытворчасці, перадавыя тэхналогіі, імклівая камп'ютэрызацыя, змены сацыяльных умоў грамадства прад'яўляюць да чалавека, яго адукаванасці, інтэлектуальнай і творчай дзейнасці высокія патрабаванні. У сувязі з гэтым узнікла неабходнасць рэформы беларускай школы.

Рэформа беларускай адукацыі праводзіцца на аснове дзяржаўных дакументаў: распараджэння Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «Аб падрыхтоўцы і правядзенні ў Рэспубліцы Беларусь рэформы агульнаадукацыйнай школы» (1996) і пастановы Кабінета Міністраў «Аб Канцэпцыі рэформы агульнаадукацыйнай школы ў Рэспубліцы Беларусь» (ад 21 жніўня 1996). Стан, мэты, задачы і шляхі рэформы адукацыі падрабязна разгледжаны і абмеркаваны на I з'ездзе настаўнікаў Беларусі, які праходзіў 3–4 кастрычніка 1997 г. ў Мінску. У сталіцы ў 1995 і ў 2001 г. праходзілі з'езды настаўнікаў Беларусі, на якіх падводзіліся вынікі работы беларускай школы. 3 мая 2002 г. было зацверджана Палажэнне аб нагрудным знаку «Выдатнік адукацыі».

У жніўні 2003 г. праведзены гарадскі конкурс педагогаў «Сталічны настаўнік – сталічнай адукацыі». Лепшым настаўнікам г. Мінска прызнаны настаўнік гісторыі гімназіі № 171 Пётр Мяланіч. Ён прызнаны «Настаўнікам года» і ўдастоены высокага звання «Мінчанін года». У верасні 2004 г. такое ганаровае званне па выніках конкурсу атрымаў дырэктар сярэдняй школы № 113 Анатоль Мураўёў.

Распачатая перабудова адукацыі вызначыла месца і ролю педагагічнага друку. Пачалі выдавацца часопісы «Роднае слова» (з 1988 г. да 1993 г. выходзіў пад назвай «Беларуская мова і літаратура ў школе»), «Пралеска» (з 1991), «Пачатковая школа» (з 1992), «Адукацыя і выхаванне» (з 1992), «Беларускі гістарычны часопіс» (з 1993). Для дзяцей друкаваліся часопісы «Вясёлка» і «Бярозка».

У 1995 г. ў сувязі са стварэннем вытворчага аб'яднання-выдавецтва «Адукацыя і выхаванне» стала выходзіць серыя мова і літаратура ў школе» и минский культурно-просветительный клуб «Спадчына», которые совместными усилиями с Управлением культуры Минского горисполкома в конце 1980-х г. возродили этот национальный праздник во многих районах белорусской столицы.

Огромный вклад в пробуждение национального самосознания белорусов внесли газеты «Літаратура і мастацтва», «Культура», «Голас Радзімы», «Наша слова», журналы «Полымя», «Беларуская мінуўшчына», «Роднае слова», «Беларускі гістарычны часопіс» и др.

Национально-культурное развитие белорусского народа продолжается. Об этом свидетельствует вновь отстроенная городская ратуша на площади Свободы, часы которой с 14 сентября 2003 г. начали отсчитывать время жизни белорусской столицы. В основу проекта ратуши легли архивные проект и рисунки минского архитектора Ф.Крамера, сделанные на рубеже 18–19 вв. Каждый час перед боем курантов звучит мелодия песни «Цвети, мой Минск, под небом журавлиным...» Игоря Лученка на слова Пимена Панченко. Правительство и Минский горисполком в соответствии с Указом Президента «О развитии исторического центра г. Минска» (2004) разработали комплексную программу реконструкции, реставрации, возрождения и благоустройства исторического центра Минска на 2004–2010 гг.

Усовершенствование системы образования. Развитие науки. Развитие науки и современного производства, передовые технологии, стремительная компьютеризация, изменения социальных условий общества предъявляют к человеку, его образованности, интеллектуальной и творческой деятельности высокие требования. В связи с этим возникла необходимость реформы белорусской школы.

Реформа белорусского образования проводится на основе государственных документов: распоряжения Президента Республики Беларусь «О подготовке и проведении в Республике Беларусь реформы общеобразовательной школы»

часопісаў «У дапамогу педагогу». Цяпер гэтая серыя налічвае 21 выданне. З 2001 г. выдаецца часопіс «Минская школа», разлічаны на сталічных настаўнікаў.

Рэформа школы ўступіла ў завяршальную фазу. У 1998 г. ў школах Мінска вучыць дзяцей пачалі з 6 гадоў. З 1 верасня 2002 г. агульнаадукацыйныя школы Беларусі пачалі пераводзіцца на 12-гадовую адукацыю па новых навучальных праграмах. З верасня 2004 г. 12-гадовая сярэдняя школа мае 3 ступені навучання: пачатковая (1–4-я класы), базавая (5–10-я класы), сярэдняя (11–12-я профільныя класы). Профільнае навучанне ў сталіцы пачало шырока ажыццяўляцца з 2004 г. па адным з 9 профіляў: фізіка-матэматычны, філалагічны, мастацка-эстэтычны, хіміка-біялагічны, гісторыка-грамадазнаўчы, прыродазнаўча-геаграфічны, інфарматыка-матэматычны, фізкультурна-спартыўны і тэхналагічны. У верасні 2002 г. былі ўведзены 5-дзённы рабочы тыдзень для школьнікаў і новая ацэнка ведаў па 10-бальнай сістэме, з увядзеннем 5-узроўневай шкалы для яе прымянення.

Рэформа школы прадугледжвае вучэбную разгрузку вучняў, дыферэнцыяцыю навучання, выкарыстанне ў навучальным працэсе камп'ютэра і новых методык навучання, дэмакратызацыю і гуманізацыю навучальнага і выхаваўчага працэсу.

Вялікая ўвага аддаецца паляпшэнню дзейнасці дашкольных устаноў выхавання. Распрацавана і ажыццяўляецца дзяржаўная праграма дашкольнага нацыянальнага выхавання і навучання (прэзідэнцкая праграма «Дзеці Беларусі»). У 1990–1995 гг. павялічылася колькасць дзіцячых устаноў, якія працуюць на беларускай мове. У 1993 г. яны складалі 68,6%. У сувязі з тым, што нараджальнасць за апошнія гады рэзка знізілася, колькасць дзіцячых садоў па рэспубліцы значна скарацiлiся. Аднак у Мінску нязначна: калі ў 1990 г. ў Мінску іх налічвалася 506, дык у 2001 г. – 430.

У 1990-я г. ў сістэме сярэдняй адукацыі ўзніклі новыя навучальныя устано-

(1996) и постановления Кабинета Министров Республики Беларусь «О Концепции реформы общеобразовательной школы в республике Беларусь» (от 21 августа 1996). Положение, цели, задачи и пути реформы образования подробно рассмотрены и обсуждены на I съезде учителей Беларуси, который проходил 3–4 октября 1997 г. в Минске. В столице в 1995 и в 2001 гг. проходили съезды учителей, на которых подводились итоги работы белорусской школы. 3 мая 2002 г. было утверждено Положение о нагрудном знаке «Отличник образования».

В августе 2003 г. проведен городской конкурс педагогов «Столичный учитель – столичному образованию». Лучшим учителем г. Минска признан учитель истории гимназии № 171 Петр Меланич. Он признан «Учителем года» и одновременно удостоен высокого звания «Минчанин года». В сентябре 2004 г. такое почетное звание по итогам конкурса получил директор средней школы № 113 Анатолий Муравьев.

Начатая перестройка образования определила и роль педагогической печати. Начали издаваться журналы «Роднае слова» (с 1988 до 1993 гг. выходил под названием «Беларуская мова і літаратура ў школе»), «Пралеска» (с 1991), «Пачатковая школа» (с 1992), «Адукацыя і выхаванне» (с 1992), «Беларускі гістарычны часопіс» (с 1993). Для детей издавались журналы «Вясёлка» и «Бярозка».

В 1995 г. в связи с образованием производственного объединения-издательства «Адукацыя і выхаванне» стали выходить журналы серии «В помощь педагогу». Теперь эта серия насчитывает 21 издание. С 2001 г. издается журнал «Минская школа», который рассчитан на столичных учителей.

Реформа школы вступила в завершающую фазу. В 1998 г. в школах Минска учить детей начали с 6 лет. С 1 сентября 2002 г. общеобразовательные школы Беларуси начали переводиться на 12-летнее образование по новым учебным программам. С сентября 2004 г. 12-летняя средняя школа имеет 3 ступени обуче-

вы – гімназіі і ліцэі. Гімназіі ствараліся на базе сярэдніх школ, дзе былі для таго неабходныя ўмовы. Калі ў 1990/1991 навучальным годзе ў Мінску адкрыліся першыя чатыры нацыянальныя гімназіі, то ў 2001/2002 навучальным годзе ў сталіцы працавалі 22 гімназіі, у якіх вучылася 23 439 гімназістаў. Усяго ў сярэдніх школах сталіцы вучылася 235 098 вучняў. У 1990-я г. сталі ствараіца ліцэі пры вышэйшых навучальных установах. Быў адкрыты ліцэй пры БДУ. З 1990/1991 да 2001/2002 навучальнага года іх колькасць вырасла ад аднаго да пяці. У іх займалася 1940 вучняў. Праз ліцэі ажыццяўляецца інтэграцыя агульнай, сярэдняй і вышэйшай адукацыі са спалучэннем профільнай падрыхтоўкі па спецыяльнасцях.

У сувязі з новым жыллёвым будаўніцтвам і пашырэннем сталіцы колькасць сярэдніх агульнаадукацыйных школ (у тым ліку гімназій і ліцэяў) павялічылася з 212 у 1990 г. да 251 у 2002 г. З павелічэннем колькасці школ павялічылася з 15 011 да 29 852 колькасць настаўнікаў. Але колькасць вучняў знізілася: з 238 608 на 1 верасня 1990 г. да 235 095 на 1 верасня 2001 г. За кошт павелічэння колькасці школ вучні сталіцы атрымалі больш спрыяльныя ўмовы для навучання: паменшылася напаўняльнасць вучнямі класаў і стала больш настаўнікаў. Спрыяльныя ўмовы садзейнічалі лепшай паспяховасці вучняў. Апрача дзённых у Мінску працуюць 8 вячэрніх (зменных) школ, у якіх на 1 верасня 2002 г. вучыўся 3061 вучань.

Мінскія школьнікі прымаюць удзел у міжнародных алімпіядах па прадметах. У 2003 г. 14-гадовы Сяргей Жыгалка атрымаў медаль чэмпіёна свету па шахматах сярод юніёраў, а 9-гадовая Насця Кашчышына на Сусветным чэмпіянаце выканальніцкіх відаў мастацтва атрымала 2 залатыя і 2 бронзавыя медалі. Школьнік Георгій Цісецкі атрымаў некалькі міжнародных прэмій за свае літаратурныя творы. У ліпені 2004 г. на міжнароднай алімпіядзе па фізіцы выпускнік сярэдняй школы № 51 Аляксандр Міхалычаў стаў абсалютным пераможцам. У тым жа годзе

ния: начальная (1–4-е классы), базовая (5–10-е классы), средняя (11–12-е профильные классы). Профильное обучение в столице начало широко осуществляться с 2004 г. по одному из 9 профилей: физико-математическому, филологическому, художественно-эстетическому, химико-биологическому, историко-обществоведческому, естественно-географическому, информатико-математическому, физкультурно-спортивному, технологическому. В сентябре 2002 г. была введена 5-дневная рабочая неделя для школьников и новая оценка знаний по 10-балльной системе с введением 5-уровневой шкалы для ее применения.

Реформа школы предусматривает учебную разгрузку учеников, дифференциацию обучения, использование в учебном процессе компьютера и новых методик обучения, демократизацию и гуманизацию учебного и воспитательного процесса.

Большое внимание уделяется улучшению деятельности дошкольных учреждений воспитания. Разработана и осуществляется государственная программа дошкольного национального воспитания и обучения (президентская программа «Дети Беларуси»). В 1990–1995 гг. увеличилось число детских учреждений, которые работают на белорусском языке. В 1993 г. они составляли 68,6%. В связи с тем, что рождаемость за последние годы резко снизилась, число детских садов по республике значительно сократилось, однако в Минске незначительно: если в 1990 г. их насчитывалось 506, то в 2001 г. – 430.

В 1990-е г. в системе среднего образования возникли новые учебные заведения – гимназии и лицеи. Гимназии образовывались на базе средних школ, где были для этого необходимые условия. Если в 1990/1991 учебном году в Минске открылись первые 4 национальные гимназии, то в 2001/2002 учебном году в столице уже работали 22 гимназии, в которых учились 23 439 гимназистов. Всего в средних школах столицы училось 235 098 учеников. В 1990-е г. стали от-

дзе на рэспубліканскай алімпіядзе сталічныя школьнікі сталі пераможцамі па 9 прадметах з 14. Выпускнікі ліцэя БДУ у 2004 г. прывезлі медалі з міжнароднай алімпіяды па матэматыцы ў Грэцыі: Уладзімір Кокараў – сярэбраны, а Павел Іржэўскі і Аляксандр Тарасюк – бронзавыя.

З усіх школ у адну змену займаюцца толькі 70 школ, што складае 29%. У дзве і тры змены вучні вучацца ў 171 школе. Аднак у першую змену ў 2001/2002 навучальным годзе вучылася 81,9% ад усіх школьнікаў. У Мінску дзейнічаюць 8 недзяржаўных агульнаадукацыйных школ, у якіх у 2001/2002 навучальным годзе вучыліся 844 школьнікі, з якімі вялі заняткі 278 педагогаў. Дазваляецца навучанне дзяцей нанятымі педагогамі і бацькамі, пасля такія вучні здаюць экзамены экстэрнам.

На 1 верасня 2002 г. ў Мінску на беларускай мове працавалі 4 гімназіі і 5 – на беларускай і рускай мовах. У 2003/2004 навучальным годзе ў школах Мінска вучылася 221 116 чалавек, з іх 14 144 – пабеларуску, што складае 6,4% ад усіх школьнікаў сталіцы. Сёння ва ўсіх школах краіны гісторыя Беларусі і геаграфія Беларусі выкладаюцца толькі на беларускай мове. Справаводства ў многіх школах таксама вядзецца на беларускай мове.

У школах Мінска вялікая ўвага аддаецца патрыятычнаму выхаванню. Для гэта выкарыстоўваюцца заняткі па краязнаўстве. Робяцца крокі па ўвядзенні ў школах Мінска курса мінсказнаўства. У школах ствараюцца музеі, вучні і настаўнікі займаюцца краязнаўствам. Вучні ўдзельнічаюць у гарадскім конкурсе «Беларусь і свет». У школах Мінска вядзецца спецыяльны курс «Я – мінчанін», а ў некаторых – факультатыўныя заняткі «Слаўныя дзеячы Беларусі». Першы ўрок 1 верасня 2003 г. быў прысвечаны роднаму гораду.

Атрымаўшы выхадны ў суботу, сталічныя школьнікі могуць наведаць музеі, Рэспубліканскі цэнтр тэхнічнай творчасці вучняў, Рэспубліканскі экалагічны

крываться лицеи при высших учебных заведениях. Был открыт лицей при БГУ. С 1990/1991 до 2001/2002 учебного года их число возросло от одного до пяти. В них занималось 1940 учеников. В лицее осуществляется интеграция общего среднего и высшего образования с сочетанием профильной подготовки по специальностям.

В связи с новым жилищным строительством и расширением столицы количество средних общеобразовательных школ (в том числе гимназий и лицеев) увеличилось с 212 в 1990 г. до 251 в 2002 г. С увеличением числа школ увеличилось с 15 011 до 29 852 число учителей. Но число учеников снизилось с 238 608 на 1 сентября 1990 г. до 235 095 на 1 сентября 2001 г. За счет увеличения числа школ ученики столицы получили более благоприятные условия для обучения: уменьшилась наполняемость классов и увеличилось количество учителей. Благоприятные условия способствовали лучшей успеваемости учеников. Кроме дневных в Минске работают 8 вечерних (сменных) школ, в которых на 1 сентября 2002 г. учился 3061 ученик.

Минские школьники принимают участие в международных олимпиадах по предметам. В 2003 г. 14-летний Сергей Жигалко получил медаль чемпиона мира по шахматам среди юниоров, а 9-летняя Настя Кощишина на Всемирном чемпионате исполнительских видов искусств завоевала 2 золотые и 2 бронзовые медали. Школьник Георгий Тисецкий получил несколько международных премий за свои литературные произведения. В июле 2004 г. на международной олимпиаде по физике выпускник средней школы № 51 Александр Михалычев стал абсолютным победителем. В этом же году на республиканской олимпиаде столичные школьники стали победителями по 9 предметам из 14. Выпускники лицея БГУ в 2004 г. привезли медали с международной олимпиады по математике в Греции: Владимир Кокарев – серебряную, а Павел Иржевский и Александр Тарасюк – бронзовые.

цэнтр дзяцей і юнацтва, Нацыянальны цэнтр мастацкай творчасці дзяцей і моладзі, Палац дзяцей і юнацтва.

Настаўнікі горада маюць добрыя ўмовы для павышэння свайго педагагічнага майстэрства. Для іх паслуг Рэспубліканская навукова-педагагічная бібліятэка, бібліятэка і кабінеты па прадметах гарадскога інстытута павышэння кваліфікацыі.

Выступленне Генеральнага сакратара ААН Б.Бутрас-Галі ў Акадэміі навук у час візіту ў Беларусь. 7 красавіка 1994 г.

Выступление Генерального секретаря ООН Б.Бутрос-Гали в Академии наук во время визита в Беларусь. 7 апреля 1994 г.

The UN General Secretary B.Butros-Gali speaking at the Academy of Sciences during his visit to Belarus. April 7, 1994.

Для настаўнікаў арганізуюцца курсы ў Мінскім гарадскім інстытуце павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кіруючых работнікаў і спецыялістаў адукацыі і ў Акадэміі паслядыпломнай адукацыі.

Сярэднюю спецыяльную адукацыю ў сталіцы можна атрымаць у каледжах, тэхнікумах і вучылішчах. Спецыяльная адукацыя ўдасканальваецца з улікам сучасных патрабаванняў да спецыялістаў народнай гаспадаркі. Сярэднія спецыяльныя навучальныя ўстановы (ССНУ) Мінска рыхтуюць спецыялістаў для ўсёй краіны, у тым ліку і для сталіцы. У чатырох каледжах па стане на 2001/2002 навучальны год сярэднюю і адначасова спецыяльную адукацыю атрымлівалі 1633

Из всех школ в одну смену занимаются только 70 школ, что составляет 29%. В две и три смены ученики занимаются в 171 школе. Однако в первую смену в 2001/2002 учебном году занималось 81,9% всех школьников. В Минске действуют 8 негосударственных общеобразовательных школ, где в 2001/2002 учебном году обучались 844 школьника, с которыми вели занятия 278 педагогов. Разрешается обучение детей нанятыми педагогами и родителями, после такие ученики сдают экзамены экстерном.

На 1 сентября 2002 г. в Минске на белорусском языке работали 4 гимназии и 5 – на белорусском и русском языках. В 2003/2004 учебном году в школах Минска обучалось 221 116 человек, из них 14 144 – по-белорусски, что составляло 6,4% от всех школьников столицы. Сегодня во всех школах республики история Беларуси и география Беларуси изучаются только на белорусском языке. Делопроизводство во многих школах также ведется на белорусском языке.

В школах Минска большое внимание уделяется патриотическому воспита-

навучэнцы. Першы каледж у Мінску працуе з 1 верасня 1995 г. Каледж – новая навучальная ўстанова, якая дае навучэнцам паглыбленую сярэднюю спецыяльную адукацыю, інтэграваную з агульнай сярэдняй і вышэйшай з арыентацыяй на канкрэтную галіну прафесійнай дзейнасці.

У Мінску вясной 1991 г. дзейнічалі 26 дзяржаўных ССНУ, у якіх вучыліся 2974 навучэнцы. У 1995 г. іх колькасць скарацілася да 23 і застаецца такой і зараз. У той жа час адкрыліся 3 недзяржаўныя ССНУ. У верасні 2001 г. ў дзяржаўных установах атрымлівалі спецыяльную адукацыю 3497 навучэнцаў, а ў чатырох недзяржаўных ССНУ – 5015. Колькасць навучэнцаў дзяржаўных ССНУ на 10 тыс. чалавек гарадскога насельніцтва вырасла за 10 гадоў са 181 – у 1991 г. да 202 – у 2001 г. Навучанне ў ССНУ вядзецца на дзённым, вячэрнім і завочным аддзяленнях. З 1991 г. створаны шэраг вучэбна-навуковых аб'яднанняў паміж ССНУ і ВНУ, што дазваляе выпускнікам ССНУ атрымаць вышэйшую адукацыю па адпаведнай спецыяльнасці за скарочаныя тэрміны.

Спецыялістаў рабочага класа рыхтуюць прафесійна-тэхнічныя вучылішчы. Іх колькасць у сталіцы павялічылася з 34 у 1990 г. да 36 у 1997 г., а затым пачала памяншацца, і ў 2004 г. іх засталося 27 (у тым ліку 8 каледжаў і 5 ліцэяў). Выпуск кваліфікаваных рабочых штогод змяняецца. У 1990 г. было падрыхтавана 12,1 тыс. спецыялістаў, у 1999 г. – 8,3 тыс., у 2001 г. – 9,4 тыс. У 2004 г. ў прафесійна-тэхнічных вучылішчах было 18 500 навучэнцаў. Неабходнасць у тых або іншых спецыялістах вагаецца, што звязана з развіццём ці спадам прамысловасці сталіцы. З верасня 2004 г. навучанне вядзецца па 13 новых спецыяльнасцях, а закрыта па 10. У вольны час навучэнцы і педагогі ССНУ наведваюць Рэспубліканскі дом навучэнцаў і работнікаў устаноў прафесійнай адукацыі.

Імклівае развіццё навукі закранула беларускія ВНУ. У выніку многія з іх змянілі свае назвы і статус, пашырылі свой профіль і выпуск спецыялістаў па

нию. Для этого используются занятия по краеведению. Делаются шаги по введению в школах Минска курса минсковедения. В школах открываются музеи, ученики и учителя занимаются краеведением. Ученики участвуют в городском конкурсе «Беларусь и мир». В школах Минска ведется специальный курс «Я – минчанин», а в некоторых –факультативные занятия «Славные деятели Беларуси». Первый урок 1 сентября 2003 г. был посвящен родному городу.

Получив выходной в субботу, столичные школьники могут посетить музеи, Республиканский центр технического творчества учащихся, Республиканский экологический центр детей и юношества, Национальный центр художественного творчества детей и молодежи, Дворец детей и юношества.

Учителям города предоставлены хорошие условия для повышения своего педагогического мастерства. К их услугам Республиканская научно-педагогическая библиотека, библиотека и кабинеты по предметам городского института повышения квалификации. Для учителей организуются курсы в Минском городском институте повышения квалификации и переподготовки руководящих работников и специалистов образования и в Академии последипломного образования.

Среднее специальное образование в столице можно получить в колледжах, техникумах и училищах. Специальное образование совершенствуется с учетом современных требований к специалистам народного хозяйства. Средние специальные учебные заведения (ССУЗы) Минска готовят специалистов для всей страны, в том числе и для столицы. В четырех колледжах по состоянию на 2001/2002 учебный год среднее и одновременно специальное образование получали 1633 учащихся. Первый колледж в Минске работает с 1 сентября 1995 г. Колледж – новое учебное заведение в Беларуси, которое дает учащимся углубленное среднее специальное образование, интегрированное с общим и высшим об-

новых сучасных прафесіях: праграміст, менеджэр, эколаг і інш. Большасць беларускіх інстытутаў паступова атрымалі статус універсітэтаў. Аднак гэта замена не была простай зменай шыльды на будынку. Змяняліся навучальныя праграмы, уводзіліся новыя дысцыпліны для вывучэння студэнтамі. Як і раней, сярод усіх ВНУ краіны першае месца належыць Беларускаму дзяржаўнаму універсітэту, які ў 2001 г. адзначыў сваю 80-ю гадавіну.

З 1996 г. ў БДУ адбыліся істотныя змены ва ўсіх сферах універсітэцкага жыцця, пачынаючы ад абнаўлення асноўных фондаў, інтэнсіфікацыі навучальнага працэсу і заканчваючы добраўпарадкаваннем тэрыторыі універсітэцкага гарадка. У 1999 г. БДУ атрымаў статус вядучага нацыянальнага універсітэта. Былі створаны новыя факультэты: эканамічны, філасофіі і сацыяльных навук, менеджменту і нерухомай маёмасці, факультэт кіравання і сацыяльных тэхналогій. У 1997 г. ў БДУ адбыўся першы выпуск магістраў. Сёння БДУ – буйны вучэбна-навукова-вытворчы і гаспадарчы комплекс, у структуры якога 20 факультэтаў, 5 інстытутаў, 150 кафедраў, 144 навукова-даследчыя лабараторыі, 24 навуковыя цэнтры, 11 навучальных устаноў, 9 вытворчых прадпрыемстваў.

Аб якасці падрыхтоўкі беларускіх студэнтаў сведчыць іх удзел у міжнароднай студэнцкай матэматычнай алімпіядзе ў 2003 г. ў Румыніі, дзе студэнты БДУ сталі пераможцамі. Яны заваявалі 10 медалёў, з якіх 8 залатых. У 2004 г. каманда студэнтаў-праграмістаў БДУ на міжнароднай студэнцкай алімпіядзе па інфарматыцы ў Празе заняла трэцяе месца.

У апошнія гады змянілі свой статус наступныя ВНУ сталіцы: Мінскі інстытут замежных моў ператвораны ў Беларускі лінгвістычны універсітэт, Мінскі інстытут культуры – у Беларускі універсітэт культуры і мастацтваў, Беларускі інстытут народнай гаспадаркі – у Беларускі дзяржаўны эканамічны універсітэт, Беларускі радыётэхнічны інстытут – у Беларускі дзяржаўны універсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі, Мінскі разованием, с ориентацией на конкретную отрасль профессиональной деятельности.

В Минске весной 1991 г. действовало 26 государственных ССУЗов, в которых обучались 2974 учащихся. В 1995 г. их число сократилось до 23 и остается таким и сейчас. В то же время открылись 3 негосударственных ССУЗа. В сентябре 2001 г. в государственных заведениях получали специальное образование 34 597 учащихся, а в четырех негосударственных ССУЗах – 5015. Число учащихся государственных ССУЗов на 10 тыс. человек городского населения выросло за 10 лет со 181 в 1991 г. до 202 в 2001 г. Обучение в ССУЗах ведется на дневном, вечернем и заочном отделениях.

С 1991 г. образован ряд учебно-научных объединений между ССУЗами и вузами, что позволяет выпускникам ССУЗов получить высшее образование по соответствующей специальности в сокращенный срок.

Специалистов рабочего класса готовят профессионально-технические училища. Их количество в столице увеличилось с 34 в 1990 г. до 36 в 1997 г., а затем начало снижаться и в 2004 г. их осталось 27 (в том числе 8 колледжей и 6 лицеев). Выпуск квалифицированных рабочих ежегодно изменяется. В 1990 г. было подготовлено 12,1 тыс. специалистов, в 1999 г. – 8,3 тыс., в 2001 г. – 9,4 тыс. В 2004 г. в профессионально-технических училищах обучались 18 500 учащихся. Необходимость в тех или иных специалистах колеблется, что связано с развитием или спадом промышленности столицы. С сентября 2004 г. обучение ведется по 13 новым специальностям, а по 10 прекращено. В свободное время учащиеся и педагоги ССУЗов посещают Республиканский дом учащихся и работников учреждений профессионального образования.

Стремительное развитие науки затронуло белорусские вузы. В результате многие из них сменили свои названия и статус, расширили профиль и выпуск

педагагічны інстытут – у Беларускі дзяржаўны педагагічны універсітэт імя М.Танка. Статус універсітэта набылі медыцынскі і тэхналагічны інстытуты. Беларускі інстытут механізацыі сельскай гаспадаркі ператураны ў Беларускі аграрны тэхнічны універсітэт, Беларускі політэхнічны інстытут – у Беларускі нацыянальны тэхнічны універсітэт, Беларускі тэатральна-мастацкі інстытут – у Беларускую акадэмію мастацтваў, Беларуская кансерваторыя – у Беларускую акадэмію музыкі, Беларускі інстытут фізічнай культуры – ва Універсітэт фізічнага выхавання і спорту і інш. У 1991 г. створана Акадэмія кіравання пры Савеце Міністраў (цяпер пры Прэзідэнце) Рэспублікі Беларусь, у 1992 г. – Акадэмія МУС (на базе Мінскай вышэйшай школы міліцыі), у 1995 г. – Ваенная акадэмія Міністэрства абароны (на базе Мінскага зенітна-ракетнага вучылішча). У Мінску ў 1992 г. заснавана Вышэйшае пажарна-тэхнічнае вучылішча МУС, а са стварэннем у 1998 г. Міністэрства па надзвычайных сітуацыях перападпарадкавана яму (цяпер яно называецца Камандна-інжынерны інстытут).

Колькасць дзяржаўных ВНУ у Мінску павялічылася з 14 на пачатку 1991 г. да 22 на пачатку 2002 г. Адпаведна павялічылася і колькасць студэнтаў у сталічных ВНУ з 99 492 да 133 324, а колькасць студэнтаў на 10 тыс. мінчан за гэты час узрасла з 605 да 778.

Конкурс на ўступных экзаменах у дзяржаўныя ВНУ вырас з 1,7 чалавека ў 1995 г. на адно месца да 2,3 – у 2001 г. Найбольш высокі конкурс назіраўся на факультэтах, якія рыхтуюць кадры для прамысловасці і будаўніцтва.

На пачатак 2001/2002 навучальнага года ў сталіцы з 22 дзяржаўных ВНУ было 10 універсітэтаў і 7 акадэмій. У дзяржаўных ВНУ на платнай аснове ў гэты час вучылася 46 958 студэнтаў, з іх 40 380 – за ўласны кошт і 6578 – за кошт прадпрыемстваў і арганізацый. У 1995/1996 навучальным годзе ў 16 недзяржаўных ВНУ займаліся 21 034 студэнты (было прынята на першы курс 9499 чалавек). На 1 верасня 2001 г. колькасць специалистов по новым современным профессиям: программист, менеджер, эколог и др. Большинство белорусских институтов постепенно получили статус университетов. Однако это было не простой заменой вывески на здании. Изменялись учебные программы, вводились новые дисциплины для изучения студентами. Как и раньше, среди вузов страны первое место принадлежит Белорусскому государственному университету, который в 2001 г. отметил свой 80-летний юбилей.

С 1996 г. в БГУ произошли существенные изменения во всех сферах университетской жизни, начиная с обновления основных фондов, интенсификации учебного процесса и заканчивая благоустройством территории университетского городка. В 1999 г. БГУ получил статус национального ведущего университета. Были созданы новые факультеты: экономический, философии и социальных наук, факультет управления и социальных технологий. В 1997 г. в БГУ осуществлен первый выпуск магистров. Сегодня БГУ – крупный учебно-научный, производственный и хозяйственный комплекс, в структуре которого 20 факультетов, 5 институтов, 150 кафедр, 144 научно-исследовательские лаборатории, 24 научных центра, 11 учебных заведений, 9 производственных предприятий.

О качестве подготовки белорусских студентов свидетельствует их участие в международной студенческой математической олимпиаде в 2003 г. в Румынии, где студенты БГУ стали победителями. Они завоевали 10 медалей, из них 8 золотых. В 2004 г. команда студентов-программистов БГУ на международной студенческой олимпиаде по информатике в Праге заняла третье место.

В последние годы сменили свой статус следующие вузы столицы: Минский институт иностранных языков преобразован в Белорусский лингвистический университет, Минский институт культуры – в Белорусский университет культуры и искусств, Белорусский институт народного хозяйства – в Белорусский

недзяржаўных ВНУ сталіцы скарацілася да 11, аднак колькасць студэнтаў вырасла да 36 444 чалавек. Большасць ВНУ знаходзіцца ў Мінску. У верасні 2004 г. на Беларусі працавалі 45 дзяржаўных і 9 недзяржаўных ВНУ. Усяго ў сталіцы рыхтуюць спецыялістаў 31 ВНУ. Ва ўсіх ВНУ выкладчыкамі і студэнтамі вядзецца мэтанакіраваная навукова-даследчая работа.

Значныя дасягненні ёсць у акадэмічнай навуцы, якая прадстаўлена Нацыянальнай акадэміяй навук Беларусі. З 1991 г. важнейшай праблемай для Акадэміі навук Беларусі стала барацьба за збераджэнне яе інтэлектуальнага патэнцыялу. З 1991 па 1998 г. агульная колькасць працуючых у АН Беларусі зменшылася на 6,5 тыс. чалавек, у тым ліку кандыдатаў навук на 600 чалавек. Калі ў 1990 г. кандыдацкія дысертацыі абаранілі 178 супрацоўнікаў, то ў 1997 г. – 48. Доследна-канструктарская база скарацілася ў 5 разоў. Урад, Нацыянальны сход і Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь прымалі захады, каб палепшыць становішча акадэмічнай навукі.

Асноўныя намаганні вучоных Акадэміі навук былі накіраваны на распрацоўку новых тэхналогій, развіццё навукаёмістых галін эканомікі, зніжэнне матэрыяльных затрат і энергаёмістасці прадукцыі. Былі створаны доследныя ўзоры абсталявання і новыя тэхналогіі, атрыманы новыя матэрыялы для выкарыстання ў прамысловасці, новыя валокны, якія можна выкарыстоўваць у медыцыне, электроніцы і тэхніцы, створаны дыягнастычныя апараты і інш. Значныя поспехі дасягнуты ў грамадазнаўчых, сельскагаспадарчых навуках, мовазнаўстве.

У складзе Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі знаходзілася 6 аддзяленняў. У 2002 г. да іх дабавілася аддзяленне аграрных навук, якое з 1992 г. мела статус Акадэміі аграрных навук Рэспублікі Беларусь. У канцы 2004 г. ў Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі працавалі 93 акадэмікі і 127 членаў-карэспандэнтаў.

У новых эканамічных умовах беларуская сярэдняя і вышэйшая школы государственный экономический университет, Белорусский радиотехнический институт – в Белорусский государственный университет информатики и радиоэлектроники, Минский педагогический институт – в Белорусский государственный педагогический университет имени М.Танка. Статус университета приобрели медицинский и технологический институты. Белорусский институт механизации сельского хозяйства преобразован в Белорусский аграрный технический университет, Белорусский политехнический институт – в Белорусский национальный технический университет, Белорусский театрально-художественный институт – в Белорусскую академию искусств, Белорусская консерватория – в Белорусскую академию музыки, Белорусский институт физической культуры – в Университет физического воспитания и спорта и др.

В 1991 г. создана Академия управления при Совете Министров (теперь – при Президенте), в 1992 г. – Академия МВД (на базе Минской высшей школы милиции), в 1995 г. – Военная академия Министерства обороны (на базе Минского зенитно-ракетного училища). В Минске в 1992 г. основано Высшее пожарно-техническое училище МВД, а после образования в 1998 г. Министерства по чрезвычайным ситуациям подчинено ему (ныне называется Командно-инженерный институт).

Число государственных вузов в Минске увеличилось с 14 на начало 1991 г. до 22 на начало 2002 г. Соответственно увеличилось и число студентов в столичных вузах с 99 492 в 1991 г. до 133 324 в 2002 г., а число студентов на 10 тыс. минчан за это время возросло с 605 до 778 человек.

Конкурс на вступительных экзаменах в государственные вузы вырос с 1,7 человека в 1995 г. на одно место до 2,3 в 2001 г. Самый высокий конкурс за эти годы был на факультетах, которые готовят кадры для промышленности и строительства.

На начало 2001/2002 учебного года в столице из 22 государственных вузов

зрабілі значны крок у сваім развіцці. Універсітэцкая навука развівалася пераважна ў кірунку ўдасканалення навучальнага працэсу і забеспячэння студэнтаў вучэбнымі данаможнікамі і падручнікамі. Акадэмія навук скіравала свае намаганні на фундаментальныя навуковыя даследванні і на распрацоўку новых тэхналогій, якія можна выкарыстаць у прамысловасці і іншых галінах гаспадаркі.

Генеральны дырэктар ЮНЕСКА Ф.Маёр і прэм'ер-міністр Беларусі С.Лінг падпісваюць мемарандум аб супрацоўніцтве паміж Рэспублікай Беларусь і ЮНЕСКА. Мінск. Верасень 1998 г.

Генеральный директор ЮНЕСКО Ф.Майор и премьер-министр Беларуси С.Линг подписывают меморандум о сотрудничестве между Республикой Беларусь и ЮНЕСКО. Минск. Сентябрь 1998 г.

The UNESCO Director-General F.Mayor and the Belarusian Prime-Minister S.Ling are signing the memorandum on cooperation of the Republic of Belarus and the UNESCO. Minsk. September 1998.

Стан нацыянальнай культуры. Мінск як сталіца Беларусі з'яўляецца буйным цэнтрам нацыянальнай культуры. Тут знаходзяцца кіруючыя органы арганізацый творчай інтэлігенцыі Беларусі, такіх як Саюз пісьменнікаў, Саюз мастакоў, Саюз архітэктараў, Саюз кампазітараў, Саюз кінематаграфістаў, Саюз тэатральных дзеячаў, Саюз журналістаў і

было 10 университетов и 7 академий. В государственных вузах на платной основе в это время обучалось 46 985 студентов, из них 40 380 – за собственный счет и 6 578 – за счет предприятий и организаций. В 1995/1996 учебном году в 16 негосударственных вузах занимались 21 034 студента (было принято на первый курс 9 499 человек). На 1 сентября 2001 г. число негосударственных вузов столицы сократилось до 11, однако число студентов выросло до 36 444 человек. В сентябре 2004 г. в Беларуси работало 45 государственных и 9 негосударственных вузов. Всего в столице готовит специалистов 31 вуз. Во всех вузах преподавателями и студентами ведется целенаправленная научно-исследовательская работа.

Значительные достижения имеются и в академической науке, которая представлена Национальной академией наук Беларуси. С 1991 г. важнейшей проблемой для Академии наук Беларуси стала борьба за сохранение ее интеллектуального потенциала. С 1991 по 1998 г. общее число работающих в Академии наук уменьшилось на 6,5 тыс. человек, в том числе кандидатов наук на 600 человек. Если в 1990 г. кандидатские диссертации защитили 178 сотрудников, то в 1997 г. – 48. Опытно-конструкторская база сократилась в 5 раз. Правительство, Национальное собрание и Президент Республики Беларусь предпринимали меры по улучшению положения академической науки.

Основные усилия ученых Академии наук были направлены на разработку новых технологий, развитие наукоемких отраслей экономики, снижение материальных затрат и энергоемкости продукции. Были созданы опытные образцы оборудования, получены новые материалы для использования в промышленности, новые волокна, которые можно использовать в медицине, электронике и технике, созданы диагностические аппараты и др. Значительные успехи достигнуты в общественных, сельскохозяйственных науках, языкознании.

В составе Национальной академии наук Беларуси было 6 отделений. В 2002

іншыя. Гэтыя арганізацыі ўплываюць на развіццё культуры Беларусі і ў першую чаргу Мінска, бо найбольш вядомыя пісьменнікі, мастакі, кампазітары і артысты жывуць у сталіцы.

Выдаюцца зборнікі прозы, паэзіі, публіцыстыкі, драматычных твораў. Уклад у развіццё кніжнай справы на Беларусі ўносіць недзяржаўнае выдавецтва – «Беларускі кнігазбор», якое было заснавана ў 1996 г. На канец 2003 г. гэтым выдавецтвам выдадзена 26 серыйных і 233 пазасерыйныя кнігі.

Дзяржаўнае выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі» працягвае выдаваць неабходную шырокім колам чытачоў даведачную беларускамоўную літаратуру. У апошнія гады праз кнігарні на полкі бібліятэк трапілі такія унікальныя энцыклапедычныя даведнікі, як «Беларусь» (1995), «Рэлігія і царква на Беларусі» (2001), двухтомная «Тэатральная Беларусь» (2002–2003). З 1993 г. па 2003 г. выйшла 6 тамоў «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі». У 1996–2004 гг. выдадзена 18-томная «Беларуская Энцыклапедыя».

У сувязі са скарачэннем попыту на некаторыя кнігі і эканамічнымі цяжкасцямі ў 2002 г. было праведзена аб'яднанне дзяржаўных выдавецтваў: «Полымя», «Беларусь», «Ураджай» – у выдавецтва «Беларусь», «Юнацтва» далучана да выдавецтва «Мастацкая літаратура», «Універсітэцкае» – да выдавецтва «Вышэйшая школа».

У Мінску ўсе рэдакцыі вядучых рэспубліканскіх газет з 1997 г. знаходзяцца ў Доме прэсы. Пераважная колькасць цэнтральных часопісаў і газет друкуецца ў Беларускім Доме друку. У сталіцы выдаюцца газеты рознага ўзроўню і накіраванасці: рэспубліканскія, абласныя, гарадскія, маладзёжныя, дзіцячыя, сямейныя, галіновыя, шматтыражныя, незалежныя. Старэйшыя газеты «Звязда» і «Советская Белоруссия» («Беларусь сегодня») – самыя папулярныя ў народзе. Яны маюць сваё кола чытачоў. У кастрычніку 1990 г. пачала выходзіць «Народная газета», з 1991 г. – газета «Рэспуб-

г. к ним добавилось отделение аграрных наук, которое с 1992 г. имело статус Академии аграрных наук Республики Беларусь. В конце 2004 г. в Национальной академии наук Беларуси работали 93 академика и 127 членов-корреспондентов.

В новых экономических условиях белорусская средняя и высшая школы сделали значительный шаг в своем развитии. Университетская наука развивалась преимущественно в направлении усовершенствования учебного процесса и обеспечения студентов учебными пособиями и учебниками. Академия наук направила свои усилия на фундаментальные научные исследования и на разработку новых технологий, которые можно применить в промышленности и других отраслях хозяйства.

Состояние национальной культуры. Минск как столица Беларуси является крупным центром национальной культуры. Тут находятся руководящие структуры организаций творческой интеллигенции Беларуси, таких как Союз писателей, Союз художников, Союз архитекторов, Союз композиторов, Союз кинематографистов, Союз театральных деятелей, Союз журналистов и др. Эти организации влияют на развитие культуры Беларуси и в первую очередь Минска, потому что наиболее известные писатели, художники, композиторы и артисты живут в столице.

Издаются сборники прозы, поэзии, публицистики, драматических произведений. Вклад в развитие книжного дела в Беларуси вносит негосударственное издательство «Беларускі кнігазбор», основанное в 1996 г. На конец 2003 г. оно выпустило 26 серийных и 233 несерийные книги.

Государственное издательство «Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі» продолжает издавать необходимую широкому кругу читателей справочную белорусскоязычную литературу. В последние годы через книжные магазины на полки библиотек попали такие уникальные энциклопедические справочники, как «Беларусь» (1995), «Рэлі-

ліка». З сярэдзіны 1990-х г. друкуюцца незалежныя газеты: «Белорусская деловая газета», «Беларуская газета» і інш.

Гарадская газета «Вячэрні Мінск» у 1991 г. перарэгістравана калектывам рэдакцыі як незалежная газета. У 1990 г. Мінскі гарадскі савет народных дэпутатаў заснаваў гарадскую газету «Добры вечар». Яна выдавалася да 18 жніўня 1995 г. на беларускай і рускай мовах, шырока асвятляла жыццё горада Мінска, друкавала матэрыялы па гісторыі Беларусі, нарысы пра славутых землякоў, тэматычную старонку «Малавядомы Мінск».

Некалькі гадоў гарадскія ўлады не мелі сваёй гарадской газеты. У красавіку 2001 г. Мінскі гарадскі выканком і Мінскі гарадскі савет заснавалі газету «Минский курьер». Такую назву газета атрымала невыпадкова. Калі на пачатку 20 ст. Мінск быў губернскім горадам, тут таксама выдавалася газета «Минский курьер».

Кнігі, часопісы і газеты захоўваюцца для сучаснікаў і нашчадкаў у кнігасховішчах бібліятэк. На пачатку 21 ст. ў Мінску па колькасці кніг да буйных бібліятэк адносіліся Нацыянальная бібліятэка Беларусі, Фундаментальная бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай АН Беларусі, Прэзідэнцкая бібліятэка (у Доме ўрада), Бібліятэка БДУ, Цэнтральная гарадская бібліятэка імя Янкі Купалы і Абласная бібліятэка імя А.С.Пушкіна, якой 26 снежня 2000 г. споўнілася 100 гадоў. Усяго ў Мінску ў 2004 г. налічваліся 602 бібліятэкі. 15 верасня 2002 г. ўпершыню на Беларусі адзначаўся Дзень бібліятэк. У гэты дзень Нацыянальная бібліятэка Беларусі адзначыла сваё 80-годдзе. Будынак, у якім яна цяпер знаходзіцца, састарэў і не можа змясціць усё багацце назапашаных кніг, а таму ў кастрычніку 2002 г. пачалося будаўніцтва новага на праспекце Незалежнасці. Грошы на будаўніцтва выдаткаваны з дзяржаўнай казны і сабралі мінчане.

Месцам адпачынку мінчан з'яўляюцца не толькі паркі, але і Цэнтральны батанічны сад Нацыянальнай АН Беларусі, гія і царква на Беларусі» (2001), двухтомная «Тэатральная Беларусь» (2002–2003). С 1993 г. по 2003 г. вышло 6 томов «Энцыклапедыі гісторыі Беларусі». В 1996–2004 гг. издана 18-томная «Беларуская Энцыклапедыя».

В связи с экономическими трудностями и сокращением спроса на некоторые книги в 2002 г. произошло объединение государственных издательств: «Полымя», «Урожай» и «Беларусь» в издательство «Беларусь», «Юнацтва» было присоединено к издательству «Мастацкая літаратура», «Універсітэцкае» к издательству «Вышэйшая школа».

В Минске все редакции ведущих республиканских газет с 1997 г. находятся в Доме прессы. Преобладающее количество центральных журналов и газет печатается в Белорусском Доме печати. В столице издаются газеты разного уровня и направленности: республиканские, областные, городские, молодежные, детские, семейные, отраслевые, многотиражные, независимые. Газеты «Звязда» и «Советская Белоруссия» («Беларусь сегодня») – самые популярные в народе. Они имеют свой круг читателей. В октябре 1990 г. начала выходить «Народная газета», с 1991 г. – газета «Рэспубліка». С середины 1990-х г. печатаются независимые газеты: «Белорусская деловая газета», «Беларуская газета» и др.

Городская газета «Вечерний Минск» в 1991 г. перерегистрирована коллективом редакции как независимая газета. В 1990 г. Минский городской совет народных депутатов основал городскую газету «Добрый вечер». Она издавалась до 18 августа 1995 г. на белорусском и русском языках, широко освещала жизнь города Минска, печатала материалы по истории Беларуси, зарисовки о знаменитых земляках, тематическую страницу «Малоизвестный Минск».

Несколько лет городские власти не имели своей газеты. В апреле 2001 г. Минский городской исполком и Минский городской совет основали газету «Минский курьер». Такое название газета получила не случайно. Когда в нача-

які прымыкае да парку імя Чэлюскінцаў. З аднаго боку, Цэнтральны батанічны сад – навуковая база Інстытута батанікі, а з другога – унікальнае, прывабнае, утульнае месца адпачынку гараджан і гасцей сталіцы.

Улетку мінчане могуць бавіць вольны час каля вадаёмаў Заслаўскага, Вяча, Воўкавіцкага вадасховішчаў, якія ў прыгарадзе сталіцы, і ў самім горадзе – каля Камсамольскага возера, Цнянскага і Чыжоўскага вадасховішчаў.

На беразе ракі Пціч, непадалёк ад Воўкавіцкага вадасховішча, паміж вёскамі Строчыцы і Азярцо, на плошчы больш за 100 га ў маляўнічай мясцовасці размясціўся нацыянальны скансэн – Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту. Першых наведвальнікаў ён прыняў у 1988 г. Наведвальнікі гэтага унікальнага музея могуць азнаёміцца з тым, як жылі сяляне Цэнтральнай Беларусі, Падняпроўя і Паазер'я ў канцы 19 – пачатку 20 ст.

У беларускай сталіцы з удзелам пасольстваў суседніх дзяржаў пастаўлены помнікі класікам літаратуры: рускай – А.Пушкіну (1999, аўтар Ю.Арэхаў), украінскай – Т.Шаўчэнку (2002, У.Ліпоўскі), польскай – А.Міцкевічу (2003, А.Заспіцкі і А.Фінскі.). У 2004–2005 гг. ў канцы Партызанскага праспекта пабудаваны помнік «Беларусь партызанская» (аўтар В. Занковіч).

У 1993 г. ў Мінску заснаваны Музей ваеннай гісторыі Рэспублікі Беларусь. Пазней былі створаны Музей гісторыі медыцыны (1999) і Музей тэатральнага і музычнага мастацтва (2003). У межах горада, ва Уруччы, знаходзіцца унікальны музей – Парк камянёў (эксперыментальная база ледавіковых валуноў пры Інстытуце геалагічных навук Нацыянальнай АН Беларусі). Ён займае плошчу каля 6 га. Працуе музей сувязі, ствараецца гарадскі музей фотаапаратаў. У сталіцы працуюць 25 дзяржаўных музеяў.

Рэдкую калекцыю народных інструментаў сабраў і размясціў у «Беларускай хатцы» (1982) заслужаны дзеяч мастацтваў Беларусі, народны музыка і майстра Уладзімір Пузыня, які па малюнках і

ле 20 в. Минск был губернским городом, здесь также издавалась газета «Минский курьер».

Книги, журналы и газеты сохраняются для современников и потомков в книгохранилищах библиотек. В начале 21 в. в Минске к крупным по числу книг библиотекам относились Национальная библиотека Беларуси, Фундаментальная библиотека имени Якуба Коласа Национальной АН Беларуси, Президентская библиотека (в Доме правительства), Библиотека БГУ, Центральная городская библиотека имени Янки Купалы, Областная библиотека имени А.С.Пушкина, которой 26 декабря 2000 г. исполнилось 100 лет. Всего в Минске в 2004 г. насчитывались 602 библиотеки. 15 сентября 2002 г. впервые в Беларуси отмечался День библиотек. В этот день Национальная библиотека Беларуси отметила свое 80-летие. Здание, в котором она теперь размещается, состарилось и не может вместить все богатство накопленных книг. Поэтому в октябре 2002 г. началось строительство нового здания библиотеки на проспекте Независимости. Деньги на строительство были выделены из государственной казны и собраны минчанами.

Местом отдыха минчан являются не только парки, но и Центральный ботанический сад Национальной АН Беларуси, который примыкает к парку имени Челюскинцев. С одной стороны, Центральный ботанический сад – научная база Института ботаники, а с другой – уникальное, привлекательное, уютное место отдыха горожан и гостей столицы.

Летом минчане могут проводить свободное время в пригороде на берегах водоемов Заславского, Вяча, Волковичского водохранилищ и в городе – около Комсомольского озера, Цнянского и Чижовского водохранилищ.

На берегу реки Птичь, недалеко от Волковичского водохранилища, между деревнями Строчицы и Озерцо, на площади около 100 га в живописном месте разместился национальный скансен – Белорусский государственный музей

музейных экспанатах зрабіў некалькі даўніх інструментаў: жалейку, дуду, сурму, ліру, хорум, удасканаліў беларускія цымбалы.

З калектываў мастацкай самадзейнасці заслугоўваюць увагі ансамблі «Пінская шляхта» (са студэнтаў і выкладчыкаў БДУ), «Ярыца» (са студэнтаў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага універсітэта імя М. Танка). Вялікім поспехам карыстаецца ў моладзі ансамбль «Стары Ольса», у рэпертуары якога беларускія песні і музыка 17–18 ст. Прапагандай аўтэнтычнага фальклору займаецца эстрадны самадзейны ансамбль «Ліцьвіны».

У 1990-я г. працягвалася дзейнасць папулярных творчых калектываў, сярод якіх Беларуская акадэмічная харавая капэла імя Р.Шырмы, «Песняры» і «Харошкі», якія працуюць пры Беларускай дзяржаўнай філармоніі. Карыстаецца папулярнасцю ў мінчан, у краіне і за яе межамі славуты Беларускі акадэмічны народны хор імя Г.Цітовіча, які узначальвае М.Дрынеўскі. Кіраўнікі гэтых мастацкіх калектываў Уладзімір Мулявін, Валянціна Гаявая, Міхаіл Дрынеўскі шмат зрабілі ў прапагандзе беларускай народнай песні, музыкі і танца. Прадаўжалася шматгадовая творчая дзейнасць кампазітараў Анатоля Багатырова, Ігара Лучанка, Леаніда Захлеўнага, Уладзіміра Будніка і інш. Для адраджэння і захоўвання беларускага фальклору дзейнічае ансамбль «Бяседа», пры Беларускай дзяржаўнай філармоніі створаны Дзяржаўны ансамбль народнай музыкі «Свята», ансамбль народнай песні «Купалінка».

У 2002 г. ў сталіцы праведзены масавыя святы «Мінскі гармонік», «Мінскія каляды», «Масленіца», «Не стареют душой ветераны», фестываль нацыянальных культур «Яднанне». У Мінску пры Доме мастацкай самадзейнасці дзейнічае ансамбль «Мінскі гармонік». 30 мая 2004 г. ў Лошыцкім парку адбылося этнаграфічнае свята «Лошыцкі фэст».

Культурна-асветніцкую работу сярод моладзі, школьнікаў і дарослых у сталіцы вядуць 11 дамоў культуры, 9 пала-

народной архитектуры и быта. Первых посетителей он принял в 1988 г. Посетители этого уникального музея могут ознакомиться с тем, как жили крестьяне Центральной Беларуси, Поднепровья и Поозерья в конце 19 – начале 20 в.

В белорусской столице с участием посольств соседних государств поставлены памятники классикам литературы: русской – А.Пушкину (1999, автор Ю.Орехов), украинской – Т.Шевченко (2002, В.Липовский), польской – А.Мицкевичу (2003, А.Заспицкий и А.Финский). В 2004–2005 гг. в конце Партизанского проспекта сооружен памятник «Беларусь партизанская» (автор В.Занкович).

В 1993 г. в Минске основан Музей военной истории Республики Беларусь, в 1999 г. создан Музей истории медицины, в 2003 г. – Музей театрального и музыкального искусства. В пределах города, в Уручье, находится уникальный музей – Парк камней (экспериментальная база ледниковых валунов при Институте геологических наук Национальной АН Беларуси). Он занимает площадь около 6 га. Работает музей связи, создается городской музей фотоаппаратов. В столице действуют 25 государственных музеев.

Редкую коллекцию народных инструментов разместил в «Беларускай хатцы» (1982) заслуженный деятель искусств Беларуси, народный музыкант и мастер Владимир Пузыня, который по рисункам и музейным экспонатам сделал несколько древних инструментов – жалейку, дуду, сурьму, лиру, хорум, усовершенствовал белорусские цимбалы.

Из коллективов художественной самодеятельности заслуживают внимания ансамбли «Пинская шляхта» (из студентов и преподавателей БГУ), «Ярица» (из студентов Белорусского государственного педагогического университета имени М.Танка). Большим успехом у молодежи пользуется ансамбль «Стары Ольса», в репертуаре которого белорусские песни и музыка 17–18 вв. Пропагандой аутентичного фольклора занимается эстрадный самодеятельный ансамбль «Литвины».

цаў культуры. У 2000 г. да іх дабавіўся Палац рэспублікі. У ім дзве залы: вялікая на 2500 месц і малая на 454 месцы. Буйным пасля Палаца рэспублікі з'яўляецца Палац культуры Мінскага аўтазавода, які мае 1034 месцы. Самым вялікім відовішчным будынкам сталіцы з'яўляецца Палац спорту, які можа прыняць 5000 гледачоў. Нядаўна былі пабудаваны яшчэ 2 буйныя ўстановы культурнага прызначэння: у 1997 г. Дом журналістаў і ў 1999 г. новы Дом настаўніка (цяпер гэта будынак Акадэміі паслядыпломнай адукацыі).

Таленавітыя школьнікі Мінска (ва ўзросце ад 6 да 15 гадоў) могуць наведваць дзіцячыя школы мастацтваў, якіх у горадзе 24, з іх 18 – музычныя. У адпаведнасці з «Праграмай развіцця культуры г.Мінска» ў 1999 г. ва ўсіх музычных школах горада адкрыты падрыхтоўчыя аддзяленні. У школах мастацтваў вучацца больш за 20 000 школьнікаў.

У галіне жывапісу і графікі працавалі многія мастакі. 20 мая 2003 г. на праспекце Ракасоўскага адкрылася Мінская гарадская мастацкая галерэя твораў Леаніда Шчамялёва, які падарыў гарадскому выканкому 60 карцін.

Працягвалася і развівалася тэатральнае жыццё. Некалькі п'ес напісалі мінскія драматургі Алесь Петрашкевіч, Аляксей Дудараў, Андрэй Курэйчык, Сяргей Кавалёў і інш. Спектаклі па п'есах гэтых аўтараў ставяцца на сцэнах беларускіх тэатраў. У Мінску працуюць 7 тэатраў, якія падпарадкаваны Міністэрству культуры. З іх самыя маладзейшыя – Дзяржаўны тэатр беларускай драматургіі і Дзяржаўны маладзёжны тэатр эстрады – арыентуюцца на маладых гледачоў. У падпарадкаванні Упраўлення культуры Мінскага гарвыканкома знаходзяцца 4 тэатры: Беларускі дзяржаўны музычны тэатр, Беларускі дзяржаўны тэатр лялек, Дзяржаўны маладзёжны тэатр Беларусі (1984), Мінскі дзяржаўны новы тэатр (раней тэатр «Дзе – я?»). У 2004 г. адкрыты тэатр Беларускай арміі і Сучасны мастацкі тэатр. Беларускі паэтычны тэатр аднаго акцёра «Зьніч» арганізавала

В 1990-е г. продолжалась деятельность популярных творческих коллективов,в числе которых Белорусская академическая хоровая капелла имени Г.Ширмы, «Песняры» и «Хорошки», которые работают при Белорусской государственной филармонии. Пользуется популярностью у минчан, в стране и за ее пределами известный Белорусский академический народный хор имени Г.Цитовича, который возглавляет М.Дриневский. Руководители этих художественных коллективов – Владимир Мулявин, Валентина Гаевая, Михаил Дриневский сделали очень многое в пропаганде белорусской народной песни, музыки и танца. В это время продолжалась многолетняя творческая деятельность композиторов Анатолия Богатырева, Игоря Лученка, Леонида Захлевного, Владимира Будника и др. Для возрождения и сбережения белорусского фольклора действует ансамбль «Бяседа», при Белорусской государственной филармонии создан государственный ансамбль народной музыки «Свята» и ансамбль народной песни «Купалінка».

В 2002 г. в столице были проведены массовые праздники «Минская гармонь», «Минские коляды», «Масленица», «Не стареют душой ветераны», фестиваль национальных культур «Единение». В Минске, при Доме художественной самодеятельности действует ансамбль «Мінскі гармонік»». В Лошицком парке 30 мая 2004 г. состоялся этнографический праздник «Лошыцкі фэст».

Культурно-просветительскую работу среди молодежи, школьников и взрослых в столице ведут 11 домов культуры, 9 дворцов культуры. В 2000 г. к ним прибавился Дворец республики. В нем 2 зала: большой – на 2500 мест и малый – на 454 места. Крупным после Дворца республики является Дворец культуры Минского автозавода, имеющий 1034 места. Самым большим зрелищным зданием столицы является Дворец спорта, который может принять 5000 зрителей. Недавно были построены еще 2 крупных здания культурного назначения: в 1997 г. Дом жур-

актрыса Галіна Дзягілева. Усяго ў Мінску працуюць 15 прафесійных тэатраў, таксама радуюць гледачоў сваімі пастаноўкамі 8 народных тэатраў, сярод якіх вылучаюцца тэатр пантамімы «Рух» і шоў-тэатр «Мы».

На сцэне тэатра Я.Купалы працавалі вядомыя далёка за межамі рэспублікі акцёры – народныя артысты СССР Стэфанія Станюта, Мікалай Яроменка і народная артыстка Беларусі Лілія Давідовіч. Цяпер на купалаўскай сцэне галоўныя ролі ў многіх спектаклях выконвае таленавітая актрыса Святлана Зелянкоўская. У 2002 г. яна паспяхова дэбютавала на Нацыянальнай кінастудыі «Беларусьфільм» у галоўнай ролі мастацкага кінафільма «Анастасія Слуцкая».

У 1992 г. на базе Дзяржаўнага акадэмічнага Вялікага тэатра оперы і балета былі створаны Нацыянальны акадэмічны тэатр оперы і Нацыянальны акадэмічны тэатр балета. Вялікім поспехам у гледачоў карыстаецца опера «Князь Наваградскі» беларускага кампазітара Аляксандра Бандарэнкі, пастаноўку якога ажыццявіў рэжысёр Сямён Штэйн.

Галоўны балетмайстар Беларускага дзяржаўнага музычнага тэатра Ніна Дзьячэнка стварыла ў 1992 г. харэаграфічны калектыў, які змог ставіць самастойныя балетныя спектаклі.

Шырока вядомы ў Беларусі Дзяржаўны канцэртны аркестр Беларусі пад кіраўніцтвам Міхаіла Фінберга, які створаны ў 1987 г.

Дасягненні беларускай кінематаграфіі апошніх гадоў звязаны з такімі кінарэжысёрамі, як народны артыст Беларусі і СССР Віктар Тураў і народны артыст Беларусі Міхаіл Пташук. Студыя дакументальных фільмаў «Летапіс» у 2003–2004 гг. выпусціла новыя фільмы, прысвечаныя ваеннай тэматыцы.

Новае развіццё атрымала Беларускае тэлебачанне. У 2001 г. створана сталічнае тэлебачанне (СТБ), якое асвятляе жыццё мінчан і разлічана на жыхароў Мінска. 25 чэрвеня 2002 г. пачаў сваю работу другі нацыянальны тэлеканал. Ён утвораны як закрытае акцыянернае таварыства. 18 каналистов, в 1999 г. новый Дом учителя (теперь это здание Академии последипломного образования).

Талантливые школьники Минска (в возрасте от 6 до 15 лет) могут посещать детские школы искусств. Их в городе 24, из них 18 – музыкальные. В соответствии с «Программой развития культуры г. Минска» в 1999 г. во всех музыкальных школах города открыты подготовительные отделения. В школах искусств занимается более 20 тыс. школьников.

В области живописи и графики работали многие художники. 20 мая 2003 г. на проспекте Рокоссовского открылась Минская городская художественная галерея работ Леонида Щемелева, который подарил городскому исполкому 60 картин.

Продолжалась и развивалась театральная жизнь. Несколько пьес написали минские драматурги Алесь Петрашкевич, Алексей Дударев, Андрей Курейчик, Сергей Ковалев и др. Спектакли по пьесам этих авторов ставятся в белорусских театрах. Ныне в Минске работает 7 театров, которые подчинены Министерству культуры. Из них самые молодые – Государственный театр белорусской драматургии и Государственный молодежный театр эстрады – ориентируются на молодого зрителя. В подчинении Управления культуры Минского горисполкома находятся 4 театра: Белорусский государственный музыкальный театр, Белорусский государственный театр кукол, Государственный молодежный театр Беларуси, Минский государственный новый тетр (бывший театр «Дзе – я?»). В 2004 г. открылись театр Белорусской армии и Современный художественный театр. Белорусский поэтический театр одного актера «Зьніч» организовала актриса Галина Дягилева. В Минске действуют 15 профессиональных театров, также радуют зрителей своими постановками 8 народных театров, среди которых выделяются своей спецификой театр пантомимы «Рух» и шоу-театр «Мы».

На сцене театра Я.Купалы работали известные за пределами республики актеры – народные артисты СССР Стефа-

стрычніка 2003 г. на экранах з'явіўся тэлеканал «Лад» з мэтай умацавання сям'і, выхавання дзяцей і моладзі, прапаганды нацыянальнай культуры і лепшых традыцый мінулага. Цяпер у сталіцы працуюць 5 беларускіх тэлеканалаў.

Беларускае радыё працуе на доўгіх, сярэдніх і ўльтракароткіх хвалях. З 1 сакавіка 2004 г. пачала працаваць радыёстанцыя «Радыё-Мінск». Яе заснавальнікам выступіў Мінскі гарвыканком. Аснову сутачнага радыёвяшчання складаюць музычныя і інфармацыйныя перадачы.

У Мінску дзейнічаюць два інфармацыйныя агенцтвы: дзяржаўнае – Беларускае тэлеграфнае агенцтва (БЕЛТА, з 1931 г.) і прыватнае – Беларускае прыватнае агенцтва навін (БелаПАН, з 1991 г.).

У апошнія гады развіццё тэлебачання, тэатральнай справы, павелічэнне колькасці канцэртных аб'яднанняў і калектываў пацяснілі дзейнасць унітарнага прадпрыемства «Кінавідэапракат», якое распараджаецца 16 кінатэатрамі горада (раней было 20). Вядзецца рэканструкцыя кінатэатра «Партызан», у якім размесціцца Дом кіно. Кошт білетаў у кінатэатры ў параўнанні з коштам білетаў на спектаклі ў драматычныя тэатры даволі высокі, што прымушае многіх мінчан абмяжоўвацца тэлевізарам, дзе можна выбраць тэлеперадачу або тэлефільм. Апрача беларускай у Мінску развіваецца культура і іншых народаў Беларусі: руская, польская, яўрэйская, татарская, цыганская, украінская.

Адраджэнне рэлігійнага жыцця сталіцы. Палітыка беларускай дзяржавы ў адносінах да вернікаў знайшла сваё адлюстраванне ў законе «Аб свабодзе веравызнанняў і рэлігійных арганізацый», які быў прыняты Вярхоўным Саветам Рэспублікі Беларусь у снежні 1992 г. Закон даваў права стварэння і дзейнасці рэлігійных абшчын і ў той жа час гарантаваў аддзяленне школы ад царквы і даваў магчымасць бацькам выхоўваць сваіх дзяцей у адпаведнасці з уласнымі схільнасцямі да рэлігіі. Царкоўнаслужыцелі і святары атрымалі права на сацыяльнае забеспячэнне і страхаванне нараўне з

ния Станюта, Николай Еременко и народная артистка Беларуси Лилия Давидович. Теперь на купаловской сцене главные роли во многих спектаклях исполняет талантливая актриса Светлана Зеленковская. В 2002 г. ее дебют успешно прошел на Национальной киностудии «Беларусьфильм» в главной роли художественного фильма «Анастасия Слуцкая».

В 1992 г. на базе Государственного академического Большого театра оперы и балета были созданы: Национальный академический театр оперы и Национальный академический театр балета. Большой популярностью у слушателей пользуется опера «Князь Новоградский» белорусского композитора Александра Бондаренко, постановку которой осуществил режиссер Семён Штейн.

Главный балетмейстер Белорусского государственного музыкального театра Нина Дьяченко создала в 1992 г. хореографический коллектив, который смог ставить самостоятельные балетные спектакли.

Широко известен Государственный концертный оркестр Беларуси под управлением Михаила Финберга, который был создан в 1987 г.

Достижения белорусской кинематографии последних лет связаны с именами таких кинорежиссеров, как народный артист Беларуси и СССР Виктор Туров и народный артист Беларуси Михаил Пташук. Студия документальных фильмов «Летапіс» в 2003–2004 гг. выпустила новые фильмы, посвященные военной тематике.

Новое развитие получило Белорусское телевидение. В 2001 г. создано столичное телевидение, которое освещает жизнь минчан и рассчитано на жителей Минска. 25 июня 2002 г. начал свою работу второй национальный телеканал. Он создан как закрытое акционерное общество. 18 октября 2003 г. на экранах появился телеканал «Лад» с целью укрепления семьи, воспитания детей и молодежи, пропаганды национальной культуры и лучших традиций прошлого. Теперь

рабочымі і служачымі дзяржаўных і грамадскіх арганізацый, прадпрыемстваў і ўстаноў.

Улічваючы нацыянальныя і рэлігійныя традыцыі беларускага народа, 19 снежня 1991 г. Вярхоўны Савет прыняў закон «Аб святочных днях у Рэспубліцы Беларусь». У 1991 г. ўрадам Беларусі дні святкавання Каляд па праваслаўным і каталіцкім каляндарах аб'яўлены нерабочымі днямі. У тым жа годзе 16 красавіка ў Мінску ўпершыню афіцыйна адзначалася Радаўніца з удзелам кіраўнікоў урада.

Абуджэнне масавай палітычнай актыўнасці насельніцтва ў канцы 1980 – пачатку 1990-х г. вяло да змен у свядомасці людзей, што ў сваю чаргу прывяло да павелічэння колькасці вернікаў і да адраджэння рэлігійных абшчын розных канфесій. У першую чаргу гэта тычылася традыцыйных рэлігій: праваслаўя, каталіцызму, пратэстантызму, іудаізму і ісламу. Знайшлі сваіх прыхільнікаў і новыя канфесіі, якіх раней у Беларусі не было. У Мінску зарэгістраваны абшчыны амаль што ўсіх рэлігійных плыней, якія цяпер існуюць у Беларусі.

Па колькасці зарэгістраваных абшчын (прыходаў) і колькасці вернікаў першае месца займае праваслаўная царква. На пачатак 2004 г. Беларуская праваслаўная царква ў Мінску мела 30 прыходаў. У іх распараджэнні знаходзяцца 14 дзеючых храмаў, з якіх – 4 помнікі. Будуецца 11 храмаў.

Адраджэнне праваслаўнай царквы ў Беларусі вядзецца пад кіраўніцтвам і з благаславення мітрапаліта Мінскага і Слуцкага (з 1989 г. Патрыяршага экзарха ўсяе Беларусі) Філарэта. Адроджаны многія манастыры і епіскапскія кафедры, утворана Біблейская камісія, якая займаецца перакладам на беларускую мову Новага Запавету, заснавана першая ў Беларусі праваслаўная Мінская духоўная акадэмія (1996).

У Мінску працуюць 4 праваслаўныя выдавецтвы. Выдаюцца альманах «Вестник Белорусского Экзархата», часопісы в столице работают 5 белорусских телеканалов.

Белорусское радио работает на длинных, средних и ультракоротких волнах. С 1 марта 2004 г. начала работу радиостанция «Радио-Минск». Ее основателем выступил Минский горисполком. Основу суточного радиовещания составляют музыкальные и информационные передачи.

В Минске действуют два информационных агентства: государственное – Белорусское телеграфное агентство (БЕЛТА, с 1931 г.) и частное – Белорусское частное агентство новостей (БелаПАН, с 1991 г.).

В последние годы развитие телевидения, театрального дела, увеличение количества концертных объединений и коллективов потеснили деятельность унитарного предприятия «Киновидеопрокат», которое теперь распоряжается 16 кинотеатрами (было 20) города. Ведется реконструкция кинотеатра «Партизан», в котором будет Дом кино. Стоимость билетов в кинотеатры по сравнению со стоимостью билетов на спектакли в драматические театры довольно высокая, что заставляет многих минчан ограничиваться просмотром телевизора, где можно выбрать телепередачу или телефильм. Кроме белорусской в Минске развивается культура и других народов Беларуси: русская, польская, еврейская, татарская, цыганская, украинская.

Возрождение религиозной жизни столицы. Политика белорусского государства в отношении верующих нашла свое отражение в законе «О свободе вероисповеданий и религиозных организаций», который был принят Верховным Советом Республики Беларусь в декабре 1992 г. Закон предоставлял право организации и деятельности религиозных общин и в то же время гарантировал отделение школы от церкви и давал возможность родителям воспитывать своих детей в соответствии с личными склонностями к религии. Работники религиозных организаций и священнослужители получили право на социальное

«Минские Епархиальные Ведомости», «Праваслаўе», выходзіць газета «Царкоўнае слова». Свяшчэннаслужыцелі разам з журналістамі Беларускага радыё і тэлебачання рыхтуюць радыё і тэлеперадачы аб праваслаўі.

У Мінску дзейнічаюць 5 брацтваў (з іх 2 брацтвы ўрачоў) і 11 сястрынстваў, якія займаюцца рэлігійна-дабрачыннай дзейнасцю і распаўсюджваннем царкоўнай літаратуры.

Беларускі экзархат вядзе актыўную дзейнасць па ўсёй краіне, у тым ліку і ў Мінску. Створаны новыя прыходы, адрамантаваны старыя цэрквы, пабудаваны і будуюцца новыя. У 1990 г. была адноўлена Свята-Марыі-Магдалінінская царква (на вуліцы Кісялёва) і побач з ёй у 1993 г. пастаўлены помнік у гонар 200-годдзя Мінскай епархіі. Асабліва важнае значэнне для горада мела аднаўленне 7 снежня 1991 г. Свята-Петра-Паўлаўскай (Свята-Кацярынінскай) царквы, якая была пабудавана ў 1611–1613 гг. і закрыта ў 1945 г. Яна знаходзіцца на скрыжаванні вуліц Няміга і Ракаўская. Гэты храм, які заўсёды быў праваслаўным, атрымаў статус сабора. Пропаведзі і богаслужэнні ў ім вядуцца на рускай і беларускай мовах. Тут рыхтуецца да друку газета «Царкоўнае слова». У дні святкавання 200-годдзя Мінскай епархіі ў 1993 г. ў храм урачыста ўнесены абраз Трох віленскіх пакутнікаў Антонія, Іаана і Яўстафія. У Мінскім Свята-Духаўскім саборы знаходзяцца мошчы святой Сафіі Слуцкай.

Узводзяцца капліцы-помнікі, мемарыяльныя комплексы і цэрквы-помнікі ў гонар падзей, якія адбыліся ў другой палове 20 ст. У Траецкім прадмесці, на востраве Мужнасці і смутку на р. Свіслач, у 1995–1996 гг. пабудавана мемарыяльная капліца-помнік «Сынам Айчыны, што загінулі за яе межамі».

Будуецца храмавы комплекс памяці ахвяр Чарнобыльскай катастрофы на вуліцы Прытыцкага. Аўтарамі гэтага праекта з'яўляюцца архітэктар Мікалай Дзятко і настаяцель храма, член Саюза архітэктараў Беларусі Ігар Карастылёў. Комплекс будзе складацца з кафедральнага сабора ў гонар обеспечение и страхование наравне с рабочими и служащими государственных и общественных организаций, предприятий и заведений.

Учитывая национальные и религиозные традиции белорусского народа, 19 декабря 1991 г. Верховный Совет принял закон «О праздничных днях в Республике Беларусь». В 1991 г. правительством Беларуси дни празднования Коляд по православному и католическому календарям объявлены нерабочими днями. В том же году в Минске впервые официально отмечалась Радуница с участием руководителей правительства.

Пробуждение массовой политической активности населения в конце 1980 – начале 1990-х г. вело к изменениям в сознании людей, что в свою очередь привело к увеличению числа верующих и к возрождению религиозных общин разных конфессий. В первую очередь это касалось традиционных религий: православия, католицизма, протестантизма, иудаизма и ислама. Нашли своих сторонников и новые конфессии, которых раньше в Беларуси не существовало. В Минске зарегистрированы общины почти всех религиозных течений, которые теперь существуют в Беларуси.

По числу зарегистрированных общин (приходов) и числу верующих первое место занимает православная церковь. На начало 2004 г. Белорусская православная церковь в Минске имела 30 приходов. В их распоряжении находятся 14 действующих храмов, из которых – 4 памятника. Строится 11 храмов.

Возрождение православной церкви в Беларуси ведется под руководством и с благословения митрополита Минского и Слуцкого (с 1989 г. Патриаршего экзарха всея Беларуси) Филарета. Возрождены многие монастыри и епископские кафедры, создана Библейская комиссия, которая занимается переводом на белорусский язык Нового Завета, основана первая в Беларуси православная Минская духовная академия (1996).

В Минске работают 4 православных издательства. Издаются альманах «Вест-

абраза Маці Божай «Усіх смуткуючых Радасць», Свята-Ефрасіннеўскай царквы, вучэбных карпусоў, майстэрні, царкоўнай крамы, крытай крыніцы. Першы будаўнічы камень у падмурак храма закладзены 26 красавіка 1991 г. У ліпені 1991 г. месца закладкі храма наведаў Свяцейшы Патрыярх Маскоўскі і ўсяе Русі Аляксій II,

Свята-Духаўскі кафедральны сабор у Мінску.
Свято-Духовский кафедральный собор в Минске.
The Holy Ghost Cathedral chirch in Minsk.

які перадаў у дар прыходу абраз Маці Божай «Усіх смуткуючых Радасць».

19 мая 2002 г. на Барысаўскім тракце адбылося ўрачыстае адкрыццё Дома міласэрнасці, які пабудаваны на дзяржаўныя грошы, ахвяраванні вернікаў, беларускіх прадпрымальнікаў і нямецкіх дабрачынных арганізацый. Дом міласэрнасці – гэта цэлы комплекс, які складаецца з дамавой царквы ў імя праведніка Іова Шматпакутнага, гасцініцы, амбулаторыі, майстэрні. У ім могуць праходзіць рэабілітацыю каля 100 чалавек – інваліды і дзеці-сіроты.

У 2004 г. пабудавана Свята-Троіцкая драўляная царква шатровага тыпу на вуліцы Каліноўскага, каля Усходніх могілак. Побач з ёй у тым жа годзе пачалося будаўніцтва царквы-помніка ў імя Усіх

ник Белорусского Экзархата», журналы «Минские Епархиальные Ведомости», «Праваслаўе», выходит газета «Царкоўнае слова». Священнослужители вместе с журналистами Белорусского радио и телевидения готовят радио- и телепередачи о православии.

В Минске действуют 5 братств (из них 2 братства врачей) и 11 сестринств, которые занимаются религиозно-благотворительной деятельностью и распространением церковной литературы.

Белорусский экзархат ведет активную деятельность по всей стране, в том числе и в Минске. Созданы новые приходы, отремонтированы старые церкви, построены и строятся новые. В 1990 г. была воссоздана Свято-Марии-Магдалининская церковь (на улице Киселева) и рядом с ней в 1993 г. поставлен памятник в честь 200-летия Минской епархии. Особенно важное значение для города имело возобновление 7 декабря 1991 г. Свято-Петро-Павловской (Свято-Екатерининской) церкви, которая была построена в 1611–1613 гг. н закрыта в 1945 г. Она стоит на перекрестке улиц Немига и Раковская. Этот храм, который всегда был православным, получил статус собора. Проповеди и богослужения в нем ведутся на русском и белорусском языках. Тут готовится к печати газета «Царкоўнае слова». В дни празднования 200-летия Минской епархни в этот храм торжественно внесли икону Трех виленских мучеников Антония, Иоанна и Евстафия. В Минском Свято-Духовском кафедральном соборе находятся мощи святой Софии Слуцкой.

Возводятся часовни-памятники, мемориальные комплексы и церкви-памятники в честь событий, которые происходили во второй половине 20 в. В Троицком предместье на острове Мужества и печали на р. Свислочь в 1995–1996 гг. построена мемориальная часовня-памятннк «Сыновьям Отечества, погибшим за его пределами».

Строится храмовый комплекс памяти жертв Чернобыльской катастрофы на улице Притыцкого. Авторами этого про-

святых у памяць аб бязвінна забітых у Айчыне нашай.

У Мінску існуе канфесіянальная група старaабраднікаў, якія адносяцца да праваслаўнага веравызнання. На тэрыторыі Беларусі яны жывуць з 17 ст. і на працягу вякоў захавалі своеасаблівасць у побыце, культуры, абрадах і вераваннях. З 34

Петрапаўлаўская (Кацярынінская) царква ў Мінску.

Петропавловская (Екатерининская) церковь в Минске.

The SS. Peter and Paul's (S. Katherine's) church in Minsk.

стараабрадніцкіх абшчын Беларусі ў Мінску зарэгістраваны 4.

Другое месца па колькасці вернікаў займае Рымска-каталіцкі касцёл, які ў сталіцы налічвае 11 парафій (у Беларусі іх 434). У Мінску дзейнічаюць 5 касцёлаў. Яны адносяцца да Мінскага дэканата, які ўваходзіць у склад Мінска-Магілёўскай архіепархіі-мітраполіі (архідыяцэзіі). Яе ўзначальвае кардынал Казімір Свёнтак.

Касцёл святых Сымона і Алены (Чырвоны касцёл) быў закрыты пасля вайны і аднавіў сваю дзейнасць 21 лістапада 1990 г. Пасля вяртання ў 1989 г. будынка вернікам тут зроблены капітальны рамонт, змайстраваны новыя вітражы і люстры з медзі. Пры касцёле быў створаны

екта являются архитектор Николай Дятко и настоятель храма, член Союза архитекторов Беларуси Игорь Коростылёв. Комплекс будет состоять из кафедрального собора в честь иконы Божьей Матери «Всех скорбящих Радость», Свято-Евфросиниевской церкви, учебных корпусов, мастерских, церковного магазина, крытого источника. Первый строительный камень в фундамент заложен 26 апреля 1991 г. В июне 1991 г. место закладки храма посетил Святейший Патриарх Московский и всея Руси Алексий II, который передал в дар приходу икону Божьей Матери «Всех скорбящих Радость».

19 мая 2002 г. на Борисовском тракте произошло торжественное открытие Дома милосердия, построенного на государственные деньги и на пожертвования верующих, белорусских предпринимателей и немецких благотворительных организаций. Дом милосердия – это целый комплекс, состоящий из домовой церкви в честь праведника Иова Многострадального, гостиницы, амбулатории, мастерской. В нем могут проходить реабилитацию около 100 человек – инвалиды и дети-сироты.

В 2004 г. построена деревянная Свято-Троицкая церковь шатрового типа на улице Калиновского, около Восточного кладбища. Рядом с ней в том же году начато строительство церкви-памятника имени Всех святых в память о безвинно убиенных в Отечестве нашем.

В Минске существует конфессиональная группа старообрядцев, которые относятся к православному вероисповеданию. На территории Беларуси они живут с 17 в. и на протяжении веков сохранили своеобразие в быту, культуре, обрядах и верованиях. Из 34 старообрядческих общин Беларуси в Минске зарегистрированы 4.

На втором месте по числу верующих стоит Римско-католический костел, который насчитывает в Беларуси 434 парафии, а в столице 11. В Минске действуют 5 костелов. Они относятся к Минскому деканату, который входит в состав Минско-Могилевской архиепархии-

тэатр аднаго акцёра «Зьніч» і грамадская бібліятэка Адама Міцкевіча (1998). Адно з цокальных памяшканняў выкарыстоўваецца грэка-католікамі як царква для богаслужэння. Каля касцёла ў 1996 г. пастаўлена скульптурная кампазіцыя «Архангел Міхаіл перамагае дракона» (скульптар Ігар Голубеў). Побач з касцёлам 24 верасня 2000 г. адкрыты памятны знак «Звон Нагасакі».

Важнае значэнне для католікаў мела адкрыццё пасля трохгадовай рэстаўрацыі кафедральнага касцёла Найсвяцейшай Дзевы Марыі на плошчы Свабоды. Яго паўторнае асвячэнне адбылося 21 кастрычніка 1997 г.

З 1910 г. касцёлы ў Мінску не будаваліся. Толькі ў 2003 г. за некалькі месяцаў паўстала капліца Святога Яна Хрысціцеля на вуліцы Пляханава, урачыстае асвячэнне якой адбылося 24 чэрвеня таго ж года.

Дзеля прапаганды хрысціянскай маралі ў 1993–2002 гг. кожную нядзелю па Беларускім радыё з касцёла св. Сымона і Алены вялася трансляцыя імшы. Перадача называлася «Голас душы». Пад такой жа назвай на беларускай, польскай і рускай мовах выходзіць штотыднёвая газета. З сакавіка 2003 г. радыёперадача вядзецца з кафедральнага касцёла Найсвяцейшай Дзевы Марыі. Каталіцкае выдавецтва «Pro Christo» у Мінску выдае на беларускай мове часопісы «Ave Maria», «Наша вера».

Грэка-католікі стварылі ў Мінску дзве суполкі. Яны вядуць свае набажэнствы паводле грэчаскага абраду ў касцёлах. У 1990–1995 гг. выходзіў часопіс «Унія», цяпер выдаецца газета «Царква».

У Мінску налічваецца больш за 70 абшчын розных пратэстанцкіх кірункаў. Найбольш шматлікім па колькасці зарэгістраваных абшчын з'яўляецца Саюз хрысціян веры евангельскай (пяцідзесятнікі) – іх 20 (усяго ў Беларусі 494 абшчыны). Сваё богаслужэнне пяцідзесятнікі вядуць у трох цэрквах (па рэспубліцы іх 328). Цэнтральны рэлігійны комплекс пяцідзесятнікаў знаходзіцца на вуліцы Гурскага. У яго ўваходзіць царква

митрополии (архидиацезии). Ее возглавляет кардинал Казимир Свентак.

Костел святых Сымона и Алены (Красный костел) был закрыт после войны и возобновил свою деятельность 21 ноября 1990 г. После возвращения в 1989 г. здания верующим тут сделан капитальный ремонт, созданы новые витражи и люстры из меди. При костеле был создан театр одного актера «Зьніч» и общественная библиотека Адама Мицкевича (1998). Одно из цокольных помещений используется греко-католиками как церковь для богослужения. Около костела в 1996 г. поставлена скульптурная композиция «Архангел Михаил побеждает дракона» (скульптор Игорь Голубев). Рядом с костелом 24 сентября 2000 г. открыт памятный знак «Колокол Нагасаки».

Важное значение для католиков имело открытие после трехлетней реставрации кафедрального костела Найсвятейшей Девы Марии (площадь Свободы). Его повторное освещение состоялось 21 октября 1997 г.

С 1910 г. костелы в Минске не строились. Только в 2003 г. за несколько месяцев была воздвигнута часовня Святого Иоанна Крестителя на улице Плеханова, торжественное освещение которой состоялось 24 июня того же года.

Для пропаганды христианской морали с 11 сентября 1993 г. по 31 декабря 2002 г. каждую неделю по Белорусскому радио из костела св. Сымона и Алены велась трансляция обедни. Передача называлась «Голос души». Под таким же названием на белорусском, польском и русском языках выходит еженедельная газета. С марта 2003 г. радиопередача ведется из кафедрального костела Найсвятейшей Девы Марии. Католическое издательство «Pro Christo» в Минске издает на белорусском языке журналы «Ave Maria», «Наша вера».

Греко-католики создали в Минске две общины. Они ведут свои богослужения по греческому обряду в костелах. В 1990–1995 гг. выходил журнал «Унія», ныне издают газету «Царква».

«Благадаць» (1997). У жніўні 2003 г. вернікі Саюза хрысціян веры евангельскай адзначылі 450-годдзе Рэфармацыі ў Беларусі.

Хрысціяне веры евангельскай стварылі выдавецкую ўстанову «Ковчег спасения», якая рыхтуе і выпускае ў свет хрысціянскія часопісы («Благодать», жаночы «Надежда для тебя», маладзёжны «Твоё поколение»). Яны арганізавалі 6 місій, з іх адна дзейнічае ў сталіцы. Рэлігійную адукацыю пяцідзесятнікі могуць атрымаць у Біблейскім каледжы і Тэалагічным інстытуце, якія знаходзяцца ў Мінску.

Да пяцідзесятнікаў блізкія па абраднасці Саюз евангельскіх хрысціян-баптыстаў. У Мінску яны ўтварылі 20 абшчын і маюць 4 царквы (па Беларусі 270 абшчын).

У сталіцы Беларусі знаходзяцца рэлігійныя цэнтры амаль што ўсіх рэлігійных плыняў. Тут яны праводзяць свае з'езды і сходы. Саюз евангельскіх хрысціян-баптыстаў уваходзіць у Сусветны саюз баптыстаў. Ён адкрыў у Мінску некалькі навучальных устаноў, якія размешчаны ў двух буйных царкоўных комплексах. У Цэнтральны комплекс уваходзяць царква «Галгофа», біблейская школа і інш. У другім комплексе размясціліся царква «Свет Евангелия», Біблейскі інстытут, багаслоўская семінарыя, нядзельная школа і місія «Славянскае евангельскае таварыства».

Баптысты займаюцца асветнай, дабрачыннай і місіянерскай дзейнасцю. Выдаюць часопісы «Крыніца жыцця» (1994), «Христианская культура», дзіцячы «Криничка». Працуюць 14 місій, з якіх 11 знаходзяцца ў Мінску.

Рэлігійнае аб'яднанне хрысціян поўнага Евангелля налічвае ў сталіцы 11 абшчын.

Адвентысты сёмага дня аб'яднаны ў Мінску ў 4 абшчыны. Яны маюць свой будынак – царкву на вуліцы Васняцова.

Астатнія рэлігійныя плыні, як хрысціянскія, так і нехрысціянскія – нешматлікія па колькасці вернікаў і абшчын. У Мінску кальвіністы зарэгістравалі 2 аб-

В Минске насчитывается более 70 общин разных протестантских направлений. Наиболее многочисленным по числу зарегистрированных общин является Союз христиан веры евангельской (пятидесятники) – их 20 (всего в Беларуси 494). Свое богослужение пятидесятники ведут в трех церквах (по республике их 328). Центральный религиозный комплекс пятидесятников находится на улице Гурского. В него входит церковь «Благодать» (1997). В августе 2003 г. верующие Союза христиан веры евангельской отметили 450-летие Реформации в Беларуси.

Христиане веры евангельской создали издательское учреждение «Ковчег спасения», которое готовит и выпускает в свет христианские журналы «Благодать», женский «Надежда для тебя», молодежный «Твое поколение». Они организовали 6 миссий, из которых одна действует в столице. Религиозное образование пятидесятники могут получить в Библейском колледже и Теологическом институте, которые находятся в Минске.

Близок к пятидесятникам по обрядности Союз евангельских христиан-баптистов. В Минске они создали 20 общин и имеют 4 церкви (по Беларуси 270 общин).

В столице Беларуси находятся религиозные центры почти всех религиозных течений. Тут они проводят свои съезды и собрания. Союз евангельских христиан-баптистов входит во Всемирный союз баптистов. Он открыл в Минске несколько учебных заведений, которые находятся в двух крупных церковных комплексах. В Центральный комплекс входят церковь «Голгофа», библейская школа и др. Во втором комплексе разместились церковь «Свет Евангелия», Библейский институт, богословская семинария, воскресная школа и миссия «Славянское евангельское общество».

Баптисты занимаются просветительной, благотворительной и миссионерской деятельностью, издают журналы «Крыніца жыцця», «Христианская куль-

шчыны, вернікі Царквы Хрыстовай – 2, лютэране – 3, мусульмане – 3, мармоны – 3. Хрысціяне Новаапостальскай царквы, вернікі Армянскай апостальскай царквы, сведкі Іеговы, крышнаіты і бахаі маюць па адной абшчыне. Новаапостальская царква ў Беларусі пачала распаўсюджвацца ў пачатку 1990-х г.

Асабліва трэба адзначыць татараў-мусульман, якія выкарыстоўваюць у рэлігійнай практыцы кітабы – старажытныя кнігі, якія напісаны арабскай вяззю на старабеларускай мове. Мусульмане штоквартальна выдаюць па-беларуску бюлетэні «Байрам» («Свята», з 1991), «Жыццё татарскае», а таксама – газету «Жизнь» на беларускай, рускай і арабскай мовах. У «Байраме» на працягу 11 гадоў друкаваўся «Каран» на беларускай мове. Сваё богаслужэнне мусульмане вядуць па-беларуску. У Беларусі ў 1994 г. ўпершыню створаны самастойны муфтыят.

У 1997 г. мусульмане адзначылі 600-годдзе з'яўлення татараў на беларускіх землях. Тады ж упершыню прагучаў Гімн беларускіх татараў (словы Якуба Якубоўскага, музыка Дзінары Мазітавай). У Мінску знаходзяцца на ўліку 3 мусульманскія абшчыны. У лютым 2004 г. пачалося будаўніцтва мячэці на вуліцы Грыбаедава, дзе некалі былі мусульманскія могілкі. Мінская мячэць будзе не толькі памяшканнем для малітваў, але ў ёй размесцяцца музей, бібліятэка, 2 вучэбныя класы, зала для сходаў.

Іудзеі Беларусі размежаваліся на тры аб'яднанні: Іудзейскае рэлігійнае аб'яднанне, Аб'яднанне іудзейскіх рэлігійных абшчын, Рэлігійнае аб'яднанне абшчын прагрэсіўнага іудаізму. Сярод іудзеяў вылучаюцца дзве групы – артадоксы і прагрэсісты. Артадоксы прытрымліваюцца ўсіх старых яўрэйскіх абрадаў і звычаяў, а прагрэсісты спалучаюць сучасныя традыцыі са старымі рэлігійнымі звычаямі. Іудзеі-артадоксы стварылі ў сталіцы 3 абшчыны, іудзеі-прагрэсісты – 2. У Мінску яўрэі адкрылі Вышэйшы завочны іудзейскі рэлігійны ешыбот (вучылішча) і Вышэйшы духоўны каледж Іудзейскага рэлігійнага аб'яднання. Артура», детский «Криничка». Работают 14 миссий, 11 из которых находятся в Минске.

Религиозное объединение христиан полного Евангелия насчитывает в столице 11 общин.

Адвентисты седьмого дня объединены в Минске в 4 общины. Они имею свое здание – церковь на улице Васнецова.

Остальные религиозные течения, как христианские, так и нехристианские, немногочисленны по числу верующих и общин. В Минске кальвинисты зарегистрировали 2 общины, верующие церкви Христовой – 2, лютеране – 3, мусульмане – 3, мормоны – 3. Христиане Новоапостольской церкви, верующие Армянской апостольской церкви, свидетели Иеговы, кришнаиты и бахаи имеют по одной общине. Новоапостольская церковь в Беларуси начала распространяться в начале 1990-х г.

Особенно необходимо отметить татар-мусульман, которые используют в религиозной практике китабы – старинные книги, написанные арабской вязью на старобелорусском языке. Мусульмане издают на белорусском языке бюллетени «Байрам» («Свята», с 1991), «Жыццё татарскае», а также газету «Жизнь», которая выходит на русском, белорусском и арабском языках. В «Байраме» на протяжении 11 лет на белорусском языке печатался Коран. Мусульмане ведут свое богослужение по-белорусски. В Беларуси в 1994 г. впервые создан самостоятельный муфтиат.

В 1997 г. мусульмане отметили 600-летие появления татар на белорусских землях. Тогда же впервые прозвучал Гимн белорусских татар (слова Якуба Якубовского, музыка Динары Мазитовой). В Минске зарегистрированы 3 мусульманские общины. В феврале 2004 г. здесь началось строительство мечети на улице Грибоедова, где когда-то было мусульманское кладбище. Минская мечеть будет не только помещением для молитв, в ней разместятся музей, библиотека, 2 учебных класса, зал для собраний.

ганізацыя «Адраджэнне іудаізму» займаецца дабрачыннай дзейнасцю. З 1992 г. ў Мінску выдаецца на рускай мове газета «Авив» («Вясна»). Агульнымі намаганнямі яўрэяў пабудаваны Мінскі яўрэйскі абшчынны дом. Яго ўрачыстае адкрыццё адбылося 12 красавіка 2002 г. У ім размясціліся яўрэйскія бібліятэка, дабрачынны фонд, школа і офісы яўрэйскіх грамадскіх арганізацый. У сярэдняй школе № 132 вывучаецца іўрыт. Яго таксама вывучаюць дарослыя яўрэі і іх дзеці ў нядзельных школах, якія існуюць пры сінагогах і некаторых сярэдніх школах.

На 1 студзеня 2004 г. ў Мінску зарэгістравана 131 рэлігійная абшчына, у якіх багаслужэнне вядуць 200 святароў. За 1994–2000 гг. колькасць абшчын павялічылася ў 7,7 раза (самы высокі паказчык у Беларусі). У сталіцы дзейнічаюць 27 рэлігійных плыней і згуртаванняў, налічваецца 30 культавых будынкаў, з іх 14 праваслаўных храмаў, 5 касцёлаў, 2 сінагогі, 3 царквы хрысціян веры евангельскай, 4 царквы хрысціян-баптыстаў, царква адвентыстаў сёмага дня, храм Новаапостальскай царквы. Апрача таго, цяпер у Мінску будуюцца 11 праваслаўных комплексаў і цэркваў, дом для састарэлых хрысціян-баптыстаў, мячэць.

Дзейнасць рэлігійных абшчын і аб'яднанняў рэгламентуе новы закон «Аб свабодзе сумлення і рэлігійных арганізацыях», які быў прыняты Палатай прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь 27 чэрвеня 2002 г. У Мінску, як і ва ўсёй Беларусі, дзякуючы талерантным адносінам у грамадстве захоўваецца міжканфесіянальная стабільнасць і верацярпімасць да іншых рэлігій.

4. МІЖНАРОДНЫЯ СУВЯЗІ МІНСКА – СТАЛІЦЫ СУВЕРЭННАЙ ДЗЯРЖАВЫ

Міжнародныя сувязі на дзяржаўным узроўні. У 1990-я г. Мінск стаў сталіцай суверэннай дзяржавы, дзе адбываліся найбольш значныя падзеі ў сферы міжнароднага супрацоўніцтва, размясці-

Иудеи Беларуси разделились на три объединения: Иудейское религиозное объединение, Объединение иудейских религиозных общин, Религиозное объединение общин прогрессивного иудаизма. Среди евреев выделяются две группы – ортодоксы и прогрессисты. Ортодоксы придерживаются всех старых еврейских обрядов и обычаев, а прогрессисты сочетают современные традиции со старыми религиозными обычаями. Иудеи-ортодоксы создали в столице 3 общины, иудеи-прогрессисты – 2. В Минске евреи открыли Высший заочный иудейский религиозный иешибот (училище) и Высший духовный колледж Иудейского религиозного объединения. Организация «Возрождение иудаизма» занимается благотворительной деятельностью. С 1992 г. в Минске издается на русском языке газета «Авив» («Весна»). Общими усилиями евреев построен Минский еврейский общинный дом. Его торжественное открытие состоялось 12 апреля 2002 г. В нем разместились еврейская библиотека, благотворительный фонд, школа и офисы еврейских общественных организаций. В средней школе № 132 изучается иврит. Его также изучают взрослые и дети в воскресных школах, которые существуют при синагогах и некоторых средних школах.

На 1 января 2004 г. в Минске зарегистрирована 131 религиозная община, в которых богослужение ведут 200 священнослужителей. За 1994–2000 гг. число общин увеличилось в 7,7 раза (самый высокий показатель в Беларуси). В столице действуют 27 религиозных течений и объединений, насчитывается 30 культовых зданий, из них 14 православных храмов, 5 костелов, 2 синагоги, 3 церкви христиан веры евангельской, 4 церкви христиан-баптистов, церковь адвентистов седьмого дня, храм Новоапостольской церкви. Кроме того, теперь в Минске строятся 11 православных комплексов и церквей, дом для престарелых христиан-баптистов, мечеть. Деятельность религиозных общин и объединений теперь регламентирует новый закон «О

ліся пасольствы замежных краін і прадстаўніцтвы міжнародных арганізацый, заключаліся міждзяржаўныя дагаворы і пагадненні, адбываліся міжнародныя форумы.

Рэспубліка Беларусь у лютым 2005 г. мела дыпламатычныя адносіны са 160 краінамі свету. У Мінску знаходзіліся дыпламатычныя прадстаўніцтвы 36 краін,

свободе совести и религиозных организациях», принятый Палатой представителей Национального собрания Республики Беларусь 27 июня 2002 г. В Минске, как и во всей Беларуси, благодаря толерантным отношениям в обществе сохраняется межконфессиональная стабильность и веротерпимость к другим религиям.

Прэс-канферэнцыя кіраўнікоў дзяржаў СНД. Мінск. 1 чэрвеня 2001 г.
Пресс-конференция глав государств СНГ. Минск. 1 июня 2001 г.
The CIS states leaders press conference. Minsk. June 1, 2001.

а таксама 10 консульстваў і 12 прадстаўніцтваў міжнародных арганізацый, 82 паслы былі акрэдытаваны па сумяшчальніцтву.

9 верасня 1992 г. ў Мінску адкрылася прадстаўніцтва ААН. З 1993 г. дзейнічае Аддзяленне Праграмы развіцця ААН (ПРААН) для аказання тэхнічнай дапамогі Беларусі, кансультацыйнага і тэхнічнага садзейнічання ў галіне рыначных пераўтварэнняў. Было таксама адкрыта аддзяленне Дзіцячага фонду ААН (ЮНІСЕФ) для ажыццяўлення праграмы па абароне мацярынства і дзяцінства. У 1995 г. ў сталіцы Беларусі размясцілася прадстаўніцтва Упраўлення Вярхоўнага камісара ААН па бежанцах, у 1996 г. – пастаяннае прадстаўніцтва Міжнароднай арганізацыі па міграцыі. З 27 лютага 1998 г. ў Мінску дзейнічае кансультацыйна-назіральная

4. МЕЖДУНАРОДНЫЕ СВЯЗИ МИНСКА – СТОЛИЦЫ СУВЕРЕННОГО ГОСУДАРСТВА

Международные связи на государственном уровне. В 1990-х г. Минск стал столицей суверенного государства, где происходили наиболее значительные события в сфере международного сотрудничества, разместились посольства зарубежных стран и представительства международных организаций, заключались межгосударственные договоры и соглашения, проходили международные форумы.

Республика Беларусь в феврале 2005 г. имела дипломатические отношения со 160 странами мира. В Минске находились дипломатические представительства 36 стран, а также 10 консульств и 12

група АБСЕ. У Мінску размешчаны таксама прадстаўніцтвы Сусветнага банка і Еўрапейскага банка рэканструкцыі і развіцця, Міжнароднай фінансавай карпарацыі, Міжнароднага валютнага фонду, Міжнароднага навукова-тэхнічнага цэнтра, Міжнароднай федэрацыі таварыстваў Чырвонага Крыжа і інш.

У 1991 – пачатку 2000-х г. Мінск наведалі вядомыя палітычныя дзеячы, кіраўнікі дзяржаў і міжнародных арганізацый: прэзідэнты Фінляндыі М.Койвіста (май 1992), Румыніі І.Іліеску (ліпень 1992), Еўрапарламента Э.Клепша (ліпень 1992), генеральны сакратар НАТО М.Вернер (лістапад 1992), прэзідэнты Польшчы Л.Валенса (ліпень 1993) і ЗША Б.Клінтан (студзень 1994), генеральны сакратар ААН Б.Бутрас Галі (красавік 1994), прэзідэнт Расіі Б.Ельцын (люты 1995), прэм'ер Дзяржсавета Кітая Лі Пэн (чэрвень 1995), генеральны сакратар АБСЕ Д.Арагон (лістапад 1996), прэзідэнт В'етнама Чан Дык Лыонг (жнівень 1998), генеральны дырэктар ЮНЕСКА Ф. Маёр (верасень 1998), прэзідэнты Украіны Л.Кучма (снежань 1998), Казахстана Н.Назарбаеў (май 2000), Малдовы П.Лучынскі (чэрвень 2000), прэм'ер-міністр В'етнама Фан Ван Кхай (верасень 2000), прэзідэнт Расіі У.Пуцін (снежань 2000), старшыня Кітайскай Народнай Рэспублікі Ц.Цзэмінь (ліпень 2001), прэзідэнт Арменіі Р.Качаран (чэрвень 2002), генеральны сакратар АБСЕ Я.Кубіш (лістапад 2002) і інш. 31 мая –1 чэрвеня 2001 г. кіраўнікі 5 дзяржаў: Беларусі – А.Лукашэнка, Казахстана – Н.Назарбаеў, Кыргызстана – А.Акаеў, Расіі – У.Пуцін, Таджыкістана – Э.Рахмонаў правялі ў Мінску першае пасяджэнне Міждзяржаўнага савета Еўразійскай эканамічнай супольнасці (ЕўрАзЭС) і прынялі статутныя дакументы новай арганізацыі.

Як і ў папярэднія гады, у 1991–пачатку 2000-х г. Мінск прымаў удзельнікаў антываенных мерапрыемстваў, міжнародных форумаў. Так, у верасні 1993 г. праз беларускую сталіцу прайшоў Хрысціянскі марш Міру Берлін–Масква. У ліпені 1994

представительств международных организаций, 82 посла были аккредитованы по совместительству.

9 сентября 1992 г. в Минске открылось представительство ООН. С 1993 г. действует Отделение Программы развития ООН (ПРООН) для оказания технической помощи Беларуси, консультативного и технического содействия в сфере рыночных преобразований. Было также открыто отделение Детского фонда ООН (ЮНИСЕФ) для осуществления программы по защите материнства и детства. В 1995 г. в столице Беларуси разместилось представительство Управления Верховного комиссара ООН по беженцам, в 1996 г. – постоянное представительство Международной организации по миграции. С 27 февраля 1998 г. в Минске действует консультативно-наблюдательная группа ОБСЕ. В Минске размещены также представительства Всемирного банка и Европейского банка реконструкции и развития, Международной финансовой корпорации, Международного валютного фонда, Международного научно-технического центра, Международной федерации обществ Красного Креста и др.

В 1991 – начале 2000-х г. Минск посетили известные политические деятели – руководители государств и международных организаций: президенты Финляндии М.Койвисто (май 1992), Румынии И.Илиеску (июль 1992), Европарламента Э.Клепша (июль 1992), генеральный секретарь НАТО М.Вернер (ноябрь 1992), президенты Польши Л.Валенса (июль 1993) и США Б.Клинтон (январь 1994), генеральный секретарь ООН Б.Бутрос Гали (апрель 1994), президент России Б.Ельцин (февраль 1995), премьер Госсовета Китая Ли Пэн (июнь 1995), генеральный секретарь ОБСЕ Д.Арагон (ноябрь 1996), президент Вьетнама Чан Дык Лыонг (август 1998), генеральный директор ЮНЕСКО Ф.Майор (сентябрь 1998), президенты Украины Л.Кучма (декабрь 1998), Казахстана Н.Назарбаев (май 2000), Молдовы П.Лучинский (июнь 2000), премьер-министр

г. ў Мінску адбыліся мерапрыемствы па святкаванні 50-годдзя вызвалення ад нямецка-фашысцскіх захопнікаў з запрашэннем ветэранаў і гасцей з краін СНД і іншых краін свету. На ўрачыстасцях прысутнічалі дэлегацыі гарадоў-пабрацімаў Мінска: Бона (ФРГ), Ліёна (Францыя), Лодзі (Польшча), Нотынгема (Вялікабрытанія), Чанчуня (Кітай); ветэраны 1-й Польскай пяхотнай дывізіі імя Т.Касцюшкі, авіяпалка «Нармандыя–Нёман» і інш. У 2005 г. ўрачыста адзначана 60-годдзе Перамогі ў Вялікай Айчыннай вайне. Летам 1995 г. мінчане сустракалі міжнародны марш «За бяз'ядзерны свет–1995». У кастрычніку 1999 г. ў Мінску адбыўся I кангрэс моладзэі краін СНД.

Мінск стаў цэнтрам правядзення шэрагу канферэнцый з удзелам прадстаўнікоў дзяржаўных структур, палітыкаў і навукоўцаў па актуальных пытаннях дзяржаўнага і міжнароднага развіцця. Так, у красавіку 1997 г. ў Мінску па ініцыятыве Беларусі прайшла Міжнародная канферэнцыя па ўстойлівым развіцці краін з пераходнай эканомікай. У лістападзэ 1999 г. ў сталіцы Беларусі адбылася дру-

Прэс-канферэнцыя пры адкрыцці місіі АБСЕ у Мінску. 1998 г.

Пресс-конференция при открытии миссии ОБСЕ в Минске. 1998 г.

A press conference while opening the OSCE mission in Minsk. 1998.

Вьетнама Фан Ван Кхай (сентябрь 2000), президент России В.Путин (декабрь 2000), председатель Китайской Народной Республики Ц.Цзeминь (июль 2001), президент Армении Р.Кочарян (июнь 2002), генеральный секретарь ОБСЕ Я. Кубиш (ноябрь 2002) и др. 31 мая – 1 июня 2001 г. главы 5 государств: Беларуси – А.Лукашенко, Казахстана – Н.Назарбаев, Кыргызстана – А.Акаев, России – В.Путин, Таджикистана – Э.Рахмонов провели в Минске первое заседание Межгосударственного совета Евразийского экономического сообщества (ЕврАзЭС) и приняли уставные документы новой организации.

Как и в предыдущие годы, в 1990 – начале 2000-х г. Минск принимал участников антивоенных мероприятий, международных форумов. Так, в сентябре 1993 г. через белорусскую столицу прошел Христианский марш Мира Берлин–Москва. В июле 1994 г. в Минске состоялись мероприятия по празднованию 50-летия освобождения от немецко-фашистских захватчиков с приглашением ветеранов и гостей из стран СНГ и других стран мира. На торжествах присутствовали делегации городов-побратимов Минска: Бонна (ФРГ), Лиона (Франция), Лодзи (Польша), Ноттингема (Великобритания), Чанчуня (Китай); ветераны 1-й Польской пехотной дивизии имени Т.Костюшко, авиаполка «Нормандия–Неман» и др. В 2005 г. торжественно отпраздновано 60-летие Победы в Великой Отечественной войне. Летом 1995 г. минчане встречали международный марш «За безъядерный мир – 1995». В октябре 1999 г. в Минске состоялся I конгресс молодежи стран СНГ.

Минск стал центром проведения ряда конференций с участием представителей государственных структур, политиков и ученых по актуальным вопросам государственного и международного развития. Так, в апреле 1997 г. в Минске по инициативе Беларуси прошла Международная конференция по устойчивому развитию стран с переходной экономикой. В ноябре 1999 г. в столице Беларуси

гая Міжнародная канферэнцыя па замежных інвестыцыях, у якой прынялі ўдзел прадстаўнікі 32 дзяржаў. 27–28 жніўня 2001 г. ў Мінску прайшла навукова-практычная канферэнцыя, прысвечаная 10-годдзю ўтварэння СНД.

Мінск – сталіца СНД. У снежні 1991 г. па рашэнні кіраўнікоў краін Садружнасці Незалежных Дзяржаў Мінск стаў афіцыйным месцам знаходжання каардынуючых органаў Садружнасці і такім чынам набыў статус сталіцы СНД. У Мінску праходзілі пасяджэнні Савета кіраўнікоў дзяржаў – удзельніц Садружнасці: Азербайджана, Арменіі, Беларусі, Казахстана, Кыргізстана, Малдовы, Расійскай Федэрацыі, Таджыкістана, Туркменіі, Узбекістана, Украіны, Грузіі (член СНД з 1993). 30 снежня 1991 г. кіраўнікі 11 краін – членаў СНД абмеркавалі ў Мінску фінансава-эканамічныя і ваенна-стратэгічныя пытанні дзейнасці Сажружнасці. 14 лютага 1992 г. кіраўнікі дзяр-

состоялась вторая Международная конференция по иностранным инвестициям, в которой приняли участие представители 32 государств. 27–28 августа 2001 г. в Минске прошла научно-практическая конференция, посвященная 10-летию создания СНГ.

Минск – столица СНГ. В декабре 1991 г. по решению руководителей стран Содружества Независимых Государств Минск стал официальным местом нахождения координирующих органов Содружества и таким образом приобрел статус столицы СНГ. В Минске проходили заседания Совета глав государств – участников Содружества: Азербайджана, Армении, Беларуси, Казахстана, Кыргызстана, Молдовы, Российской Федерации, Таджикистана, Туркмении, Узбекистана, Украины, Грузии (член СНГ с 1993). 30 декабря 1991 г. руководители 11 стран – членов СНГ обсудили в Минске финансово-экономические и военно-

Першае пасяджэнне Міждзяржаўнага савета Еўразійскай эканамічнай супольнасці. Мінск. 31 мая 2001 г.

Первое заседание Межгосударственного совета Евразийского экономического сообщества. Минск. 31 мая 2001 г.

The birst conference of the Antergovernmental Council of the Europe-Asian economic association. Minsk. May 31, 2001.

жаў СНД падпісалі ў Мінску дэкларацыю аб прытрымліванні прынцыпаў супрацоўніцтва ў рамках Садружнасці Незалежных Дзяржаў, нагадненне аб узгодненасці дзеянняў у правядзенні эканамічных рэформ, пагадненне аб вяртанні культурных і гістарычных каштоўнасцей дзяржавам іх паходжання. 22 студзеня 1993 г. на пасяджэнні Савета кіраўнікоў дзяржаў СНД у Мінску быў абмеркаваны і прыняты Статут СНД. Сустрэчы прэзідэнтаў краін СНД у Мінску адбыліся таксама 16 красавіка 1994 г., 26 мая 1995 г., 30 лістапада–1 снежня 2000 г., 31 мая – 1 чэрвеня 2001 г. Усяго ў 1991–2003 гг. у Мінску прайшло 7 пасяджэнняў Савета кіраўнікоў дзяржаў СНД. Рэгулярна ў сталіцы СНД адбываюцца пасяджэнні кіраўнікоў урадаў, міністэрстваў і ведамстваў краін Садружнасці.

З 1993 г., у адпаведнасці са Статутам, у Мінску размяшчаўся Выканаўчы сакратарыят СНД. У красавіку 1999 г. замест яго, па рашэнні Савета кіраўнікоў дзяржаў аб удасканаленні і рэфармаванні органаў Садружнасці, быў створаны Выканаўчы камітэт СНД – пастаянна дзею-

Міжнародная навукова-практычная канферэнцыя «Стратэгія развіцця мегаполісаў і буйных гарадоў». Мінск, 2003 г.

Международная научно-практическая конференция «Стратегия развития мегаполисов и крупных городов». Минск, 2003 г.

International scientific-practical conference «Strategy of development megapolyses and large cityes». Minsk, 2003.

стратегические вопросы деятельности Содружества. 14 февраля 1992 г. руководители государств СНГ подписали в Минске декларацию о соблюдении принципов сотрудничества в рамках Содружества Независимых Государств, соглашение о согласованности действий в проведении экономических реформ, соглашение о возвращении культурных и исторических ценностей государствам их происхождения. 22 января 1993 г. на заседании Совета глав государств СНГ в Минске был обсужден и принят Устав СНГ. Встречи президентов стран СНГ в Минске состоялись также 16 апреля 1994 г., 26 мая 1995 г., 30 ноября – 1 декабря 2000 г., 31 мая – 1 июня 2001 г. Всего в 1991–2003 гг. в Минске прошло 7 заседаний Совета глав государств СНГ. Регулярно в столице СНГ проходят заседания руководителей правительств, министерств и ведомств стран Содружества.

С 1993 г., в соответствии с Уставом, в Минске размещался Исполнительный секретариат СНГ. В апреле 1999 г. вместо него, по решению Совета глав государств об усовершенствовании и рефор-

чы адміністрацыйны і каардынуючы орган СНД, які забяспечвае арганізацыю работы Савета кіраўнікоў дзяржаў, Савета кіраўнікоў урадаў, Савета міністраў замежных спраў, Эканамічнага савета і іншых органаў Садружнасці. Выканаўчы камітэт стаў правапераемнікам працаваўшых раней Выканаўчага сакратарыята і міждзяржаўнага эканамічнага камітэта Эканамічнага саюза, які знаходзіўся ў Маскве. Выканаўчы камітэт СНД размясціўся ў Мінску, а таксама мае аддзяленне ў Маскве. Гэты міжнародны орган распрацоўвае праекты дакументаў, садзейнічае рэалізацыі сумесных праграм, арганізуе дзейнасць больш як 20 органаў галіновага супрацоўніцтва. У Выканаўчым камітэце СНД пастаянна праходзяць пасяджэнні экспертных камісій, занятых падрыхтоўкай актаў Садружнасці.

Акрамя Выканаўчага камітэта, у Мінску таксама знаходзіцца Эканамічны суд СНД, які быў створаны ў 1994 г. Эканамічны суд разглядае справы аб тлумачэнні актаў Садружнасці, прызнанні і забеспячэнні сацыяльна-эканамічных правоў грамадзян, пражываючых на тэрыторыі дзяржаў СНД, спрэчкі аб невыкананні ці неналежным выкананні ўзятых эканамічных абавязацельстваў.

Такім чынам, пасля абвяшчэння незалежнасці Беларусі Мінск стаў цэнтрам міжнароднага супрацоўніцтва краіны, цэнтрам СНД на постсавецкай прасторы.

Эканамічнае супрацоўніцтва. Эканоміка г. Мінска мае даволі значную экспартную арыентацыю. На экспарт вывозіцца да 48,2% выраблenaй у сталіцы Беларусі прадукцыі, завозіцца сыравіна, энергарэсурсы, камплектуючыя дэталі. На Мінск таксама прыпадае ў сярэднім трэцяя частка знешнегандлёвага абароту краіны (гл. табл.1).

У 1991–1995 гг. Рэспубліка Беларусь перажывала крызіс і спад вытворчасці, што ў поўнай меры назіралася і ў сталіцы дзяржавы. Гэта выклікала спад у экспартна-імпартнай дзейнасці, найбольшы ў 1993 г. Калі ў 1990 г. толькі з краінамі па-за межамі СССР (без уліку саюзных рэспублік) гандлёвы абарот Мінска складаў

мнрованин органов Содружества, был создан Исполнительный комитет СНГ – постоянно действующий административный и координирующнй орган, который обеспечивает организацию работы Совета глав государств, Совета глав правнтельств, Совета мнннстров ннострапных дел, Экономического совета и других органов Содружества. Исполнн-

Прэзідэнт ЗША Б.Клінтан у час сустрэчы ў Акадэміі навук. 15 студзеня 1994 г.

Президент США Б.Клинтон во время встречи в Академии наук. 15 января 1994 г.

The USA prezident B.Clinton during the meeting at the Academy of Sciences. January 15, 1994.

тельный комитет стал правопреемннком работавших ранее Исполнительного секретариата и межгосударственного экономнческого комитета Экономического союза, который находился в Москве. Исполнительный комитет СНГ разместился в Минске, а также имеет отделение в Москве. Этот международный орган разрабатывает проекты документов, содействует реализации совместных программ, организует деятельность более чем 20 органов отраслевого сотрудничества. В Исполнительном комитете СНГ постоянно проходят заседания экспертных комиссий, занятых подготовкой актов Содружества.

Кроме Исполнительного комитета в Минске также находится Экономический суд СНГ, который был создан в 1994 г.

2790,9 млн. дол. ЗША, то ў 1993 г. абарот з усімі краінамі (з улікам СНД і «далёкага замежжа») – 807,9 млн. дол., альбо ў 3,5 раза менш (гл. табл. 1). Гэта было звязана як з агульным скарачэннем вытворчасці, так і з абвальным падзеннем курса рубля, павелічэннем бартэрных аперацый, некантралюемага вывазу. Так, калі ў 1990 г. афіцыйны сярэднеўзважаны курс долара быў роўны 0,58 рубля, то ў 1993 г. – 3160 рублёў. За гэты час таксама рэзка скарачаецца доля Мінска ў знешнегандлёвым абароце краіны, у экспарце і імпарце Беларусі. У 1992–1993 гг. знешнегандлёвы абарот Мінска быў найменшы за ўсе гады незалежнасці.

З 1994 г. пачынаецца паступовы і даволі значны рост (у доларавым выра-

Экономический суд рассматривает дела о толковании актов Содружества, признании и обеспечении социально-экономических прав граждан, проживающих на территории государств СНГ; споры о неисполнении либо ненадлежащем исполнении взятых экономических обязательств.

Таким образом, после провозглашения независимости Беларуси Минск стал центром международного сотрудничества страны, центром СНГ на постсоветском пространстве.

Экономическое сотрудничество. Экономика г. Минска имеет довольно значительную экспортную ориентацию. В настоящее время на экспорт вывозится до 48,2% произведенной в столице

Таблица 1[1]

Соотношение основных показателей внешней торговли Республики Беларусь и г. Минска в 1990–2004 гг.

Регион	Год	Внешнеторговый оборот, млн. дол.	Оборот в %	Экспорт, млн. дол.	Экспорт в %	Импорт, млн. дол.	Импорт в %	Сальдо, млн. дол.	Сальдо в %
Беларусь	1990*	11543,3	100	3052,1	100	8491,2	100	-5439,1	100
Минск		2790,9	24	1125,9	37	1665,0	20	-539,1	10
Беларусь	1993	4508,8	100	1970,1	100	2538,7	100	-568,6	
Минск		807,9	18	435,1	22	372,8	15	62,3	
Беларусь	1995	10367,0	100	4803,0	100	5564,0	100	-761,0	100
Минск		2307,6	22	838,1	17,4	1469,5	26,4	-631,4	83,0
Беларусь	2000	15972,6	100	7326,4	100	8646,2	100	-1319,8	100
Минск		5977,9	37	2430,8	33	3547,1	41	-1116,3	85
Беларусь	2002	17113,2	100	8020,0	100	9092,3	100	-1071,4	100
Минск		6915,4	40	2810,5	35	4104,9	45	-1294,4	121
Беларусь	2003	21503,6	100	9945,6	100	11558,0	100	-1612,4	100
Минск		8365,6	39	3295,4	33	5070,2	44	-1774,8	110
Беларусь	2004	30097,2	100	13751,7	100	16345,5	100	-2593,8	100
Минск		11822,6	39	4183,3	30	7639,3	47	-3456,0	133

*Внешняя торговля со странами за пределами СССР.

[1]Таблицы составлены автором на основе статистических ежегодников и тематических сборников, изданных Министерством статистики и анализа Республики Беларусь, данных, представленных Минским городским управлением статистики и соответствующими отделами Мингорисполкома.

жэнні) паказчыкаў знешняга гандлю сталіцы Беларусі. Не ў апошнюю чаргу такая тэндэнцыя была звязана з памяншэннем інфляцыі і тэмпаў падзення курсу беларускага рубля, які восенню 1994 г. атрымаў статус нацыянальнай валюты. У другой палове 1990-х г. у краіне быў спынены спад вытворчасці і пачалася паступовая стабілізацыя. Знешнегандлёвы абарот Мінска ў 1993–2002 гг. павялічыўся ў 14,6 раза (пры росце знешнегандлёвага абароту Беларусі ў 6,7 раза). На сталіцу Беларусі ў 2004 г. прыпадала больш за 40% знешнегандлёвага абароту краіны, у тым ліку 30% экспарту і 47% імпарту.

Тэмпы росту імпарту ў доларавым выражэнні ў 1993–2004 гг. апярэджвалі тэмпы росту экспарту: імпарт павялічыўся ў 20,5 раза, экспарт – у 9,6 раза. Пры гэтым доля імпарту Мінска ў імпарце Беларусі за 1993–2004 гг. вырасла ў 3,1 раза, доля экспарту – у 1,4 раза. За гэты перыяд рэзка павялічылася і адмоўнае знешнегандлёвае сальда, якое дасягнула ў 2004 г. 3456 млн. дол. Прамысловы сектар сталіцы Беларусі ў цэлым забяспечвае станоўчае сальда, аднак у Мінску дзейнічаюць суб'екты гаспадарання, створаныя міністэрствамі і ведамствамі, а таксама прадстаўніцтвы замежных фірм, якія імпартуюць прадукцыю, сыравіну і матэрыялы не толькі для прадпрыемстваў горада, але і краіны ў цэлым, пры гэтым некаторыя з іх з'яўляюцца так званымі «чыстымі імпарцёрамі» («Белаграінгандаль», «Белая Русь», канцэрн «Беллегпрам» і інш.). Кошт імпартуемай імі прадукцыі залічваецца ў гандлёвы баланс Мінска і значна павялічвае адмоўнае знешнегандлёвае сальда горада.

У 2004 г. суб'екты гаспадарання сталіцы гандлявалі са 165 краінамі свету. Па велічыні тавараабароту з Мінскам бясспрэчным лідэрам з'яўляецца Расія. Доля Расіі ў знешнегандлёвым абароце беларускай сталіцы ў 1992–2004 гг. вагалася ў межах 51–68%. За гэтыя гады гандлёвы абарот Мінска з Расіяй павялічыўся ў 17 разоў і дасягнуў у 2004 г. 7663 млн. дол. Доля іншых краін СНД рэзка знізілася: з 37% у 1992 г. да 5–6% у 2001–2004 гг.

Беларуси продукции, завозится сырье, энергоресурсы, комплектующие детали. На Минск также приходится в среднем третья часть внешнеторгового оборота страны (см. табл.1).

В 1991–1995 гг. Республика Беларусь переживала кризис и спад производства, что в полной мере наблюдалось и в столице государства. Все это вызвало спад в экспортно-импортной деятельности, наиболее в 1993 г. Если в 1990 г. только со странами вне СССР торговый оборот Минска составлял 2790,9 млн. дол. США, то в 1993 г. оборот со всеми странами (с учетом СНГ и «дальнего зарубежья») – 807,9 млн. дол., или в 3,5 раза меньше (см. табл. 1). Это было связано как с общим сокращением производства, так и с обвальным падением курса рубля, увеличением бартерных операций, неконтролируемого вывоза. Так, если в 1990 г. официальный средневзвешенный курс доллара был равным 0,58 руб., то в 1993 г. – 3160 руб. За это время также резко сокращается доля Минска во внешнеторговом обороте страны, в экспорте и импорте Беларуси. В 1992–1993 гг. внешнеторговый оборот Минска был наименьшим за все годы независимости.

С 1994 г. начинается постепенный и довольно значительный рост показателей внешней торговли столицы Беларуси. Не в последнюю очередь такая тенденция была связана с уменьшением инфляции и темпов падения курса белорусского рубля, который осенью 1994 г. получил статус национальной валюты. Во второй половине 1990-х г. в стране был остановлен спад производства и началась постепенная стабилизация. Внешнеторговый оборот Минска в 1993–2004 гг. увеличился в 14,6 раза (при росте внешнеторгового оборота Беларуси в 6,7 раза). На столицу Беларуси в 2004 г. приходилось около 40% внешнеторгового оборота страны, в том числе 30% экспорта и 47% импорта.

Темпы роста импорта в долларовом выражении в 1993–2004 гг. опережали темпы роста экспорта: импорт возрос в 20,5 раза, экспорт – в 9,6 раза. При этом

Доля ў тавараабароце Мінска краін «далёкага замежжа» адначасова рэзка ўзрасла: з 7% у 1992 г. да 29–33% у апошнія гады, а па кошце тавараабарот Мінска з краінамі па-за СНД у 1992–2004 гг. павялічыўся ў 62,5 раза.

Доля Расіі ў экспарце Мінска вагалася ў межах 50–71%, у імпарце – 40–72%. У 1992–2004 гг. экспарт у Расію павялічыўся амаль у 14, імпарт – у 19 разоў. За той жа час у 46,5 раза павялічыўся экспарт Мінска ў краіны па-за СНД, а яго доля ў экспарце сталіцы вырасла з 8 да больш чым 30%. Прырост імпарту з краін па-за СНД адбываўся больш хуткімі тэмпамі, чым прырост імпарту з Расіі. Адмоўнае знешнегандлёвае сальда Мінска павялічвалася ў 1992–2000 гг. найперш за кошт гэтых краін. Аднак у 2000–2004 гг. рэзка ўзрасло адмоўнае сальда ў гандлі з Расіяй. У 2004 г. адмоўным было таксама сальда з Германіяй (-435,8 млн. дол.), Італіяй (-134,7 млн. дол.), ЗША (-109,5 млн. дол.), Польшчай (-111 млн. дол.) і некаторымі іншымі краінамі. Станоўчае сальда склалася з Вялікабрытаніяй (255,7 млн. дол.), Нідэрландамі (161,3 млн. дол.), Латвіяй (92,2 млн. дол.), Літвой (63,4 млн. дол.) і інш.

Другое месца пасля Расіі па велічыні тавараабароту з Мінскам трывала займае Германія, трэцяе – Украіна. За апошнія гады, за кошт павелічэння экспарту ў гэту краіну, на 4-е месца выйшла Вялікабрытанія. У дзесятку асноўных знешнегандлёвых партнёраў Мінска па выніках 2004 г. таксама ўвайшлі Польшча, Нідэрланды, Латвія, Італія, Літва, ЗША.

У гандлі з Расіяй, Германіяй, Італіяй, Польшчай, Швецыяй, Францыяй, ЗША імпарт Мінска значна перавышае экспарт. У гандлі з Латвіяй, Вялікабрытаніяй, Літвой, апошнім часам з Нідэрландамі экспарт істотна пераважае над імпартам, прычым у значнай ступені гэта экспарт нафты і прадуктаў нафтаперапрацоўкі.

Лідэрамі сярод больш чым 130 мінскіх прамысловых прадпрыемстваў-экспарцёраў з'яўляюцца трактарны, аўтамабільны, маторны, падшыпнікавы заводы, завод халадзільнікаў «Атлант», «Кера-

доля импорта Минска в импорте Беларуси за 1993–2004 гг. возросла в 3,1, доля экспорта – в 1,4 раза. За этот период резко возросло и отрицательное внешнеторговое сальдо, которое достигло в 2004 г. 3456 млн. дол. Промышленный сектор столицы Беларуси в целом обеспечивает положительное сальдо, однако в Минске действуют субъекты хозяйствования, созданные министерствами и ведомствами, а также представительства зарубежных фирм, которые импортируют продукцию, сырье и материалы не только для предприятий города, но и страны в целом. При этом некоторые из них являются так называемыми «чистыми импортерами» («Белагроинторг», «Белая Русь», концерн «Беллегпром» и др.). Стоимость импортируемой ими продукции засчитывается в торговый баланс Минска и значительно увеличивает отрицательное внешнеторговое сальдо города.

В 2004 г. субъекты хозяйствования столицы торговали со 165 странами мира. По величине товарооборота с Минском бесспорным лидером является Россия. Доля России во внешнеторговом обороте белорусской столицы в 1992–2004 гг. колебалась в пределах 51–68%. За эти годы торговый оборот Минска с Россией увеличился в 17 раз и достиг в 2004 г. 7663 млн. дол. Доля других стран СНГ резко снизилась: с 37% в 1992 г. до 5–6% в 2001–2004 гг. Доля в товарообороте Минска стран «дальнего зарубежья» одновременно резко возросла: с 7% в 1992 г. до 29–33% в последние годы, а по стоимости товарооборот Минска со странами вне СНГ в 1992–2004 гг. увеличился в 62,5 раза.

Доля России в экспорте Минска колебалась в пределах 50–71%, в импорте – 40–72%. В 1992–2004 гг. экспорт в Россию увеличился почти в 14, импорт – в 19 раз. За то же время в 46,5 раза увеличился экспорт Минска в страны вне СНГ, а его доля в экспорте столицы возросла с 8 до более чем 30%. Прирост импорта из стран вне СНГ происходил более быстрыми темпами, чем прирост импорта из России. Отрицательное внешнеторговое

мін», «Інтэграл», «Гарызонт», фабрыкі «Мілавіца», «Камунарка», «Элема» і многія інш. У 1995 г. Мінскі трактарны завод першы ў свеце выпусціў 3-мільённы трактар і 500-тысячны экспартны трактар. Зараз на МТЗ выпрацоўваецца больш за 50 мадэляў і 250–300 мадыфікацый трактарнай тэхнікі, якая экспартуецца больш чым у 100 краін свету. У Расіі, Польшчы, Украіне Мінскі трактарны завод мае свае зборачныя вытворчасці. Для павышэння канкурэнтаздольнасці прадукцыі завод па вытворчасці тэлевізараў «Гарызонт» перайшоў на выкарыстанне толькі імпартных камплектуючых вядучых замежных вытворцаў, што дазволіла ў 2004 г. павялічыць экспарт на 83% і стаць у гэтым годзе адным з лідэраў па тэмпах росту экспарту сярод мінскіх прамысловых прадпрыемстваў.

Некаторыя прадпрыемствы былі мадэрнізаваны з выкарыстаннем імпартнага абсталявання і сталі пастаўляць на міжнародны рынак, у тым ліку ў развітыя краіны, канкурэнтаздольную прадукцыю. Так, японскае абсталяванне атрымаў завод халадзільнікаў, італьянскія лініі былі сальдо Минска увеличивалось в 1992–2000 гг. прежде всего за счет этих стран. Однако в 2000–2004 гг. резко возросло отрицательное сальдо в торговле с Россией. В 2004 г. отрицательным было также сальдо с Германией (-435,8 млн. дол.), Италией (-134,7 млн. дол.), США (-109,5 млн. дол.), Польшей (-111 млн. дол.) и некоторыми другими странами. Положительное сальдо сложилось с Великобританией (255,7 млн. дол.), Нидерландами (161,3 млн. дол.), Латвией (92,2 млн. дол.), Литвой (63,4 млн. дол.) и др.

Второе место после России по величине товарооборота с Минском прочно занимает Германия, третье – Украина. В последние годы за счет увеличения экспорта в эту страну на четвертое место вышла Великобритания. В десятку основных внешнеторговых партнеров Минска по итогам 2004 г. также вошли Польша, Нидерланды, Латвия, Италия, Литва, США.

В торговле с Россией, Германией, Италией, Польшей, Швецией, Францией, США импорт Минска значительно превышает экспорт. В торговле с Латви-

Таблица 2

Товарооборот и экспорт г. Минска со странами, которые входили в 2004 г. в десятку его основных внешнеторговых партнеров (в млн. дол.)

Страна	Товарооборот						Экспорт					
	1999	2000	2001	2002	2003	2004	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Россия	2490	3551,7	3753,8	4296,5	5225,4	7663	1391,2	1413,5	1562,6	1535,4	1849,2	2430,1
Германия	467,6	358	335,8	422,3	473,5	635	70,4	80,9	76,3	116,8	109,1	99,6
Украина	297,6	314	235,3	219,1	310,2	496,1	116,9	165,6	131,7	96,9	131,1	204,9
Великобритания	46,2	50,4	96,7	223,6	303,3	358,7	14,8	14,1	75,5	195,5	272,4	307,2
Польша	126	114,9	86,3	116,5	196,8	277	29,7	33,9	24,6	32,7	63,3	83
Нидерланды	36,9	47,8	67,5	114,6	165,2	265,3	6,1	19,4	39,4	81,2	126,4	213,3
Латвия	102,1	157,6	219,5	238,4	209,3	181,8	82,3	138,7	196,8	212,5	177,7	137
Италия	106,4	110,1	98,1	150,5	166,8	178	10,8	19,2	20,8	50,8	34,1	21,6
Литва	76,2	131,6	99,9	91,1	100,8	141,6	52,1	109,8	80	65,2	69,3	102,5
США	76,5	80,1	62,7	63,4	95,5	135,7	6,2	4,9	3,3	6,3	8,1	13,1

ўстаноўлены на прадпрыемстве «Керамін», нямецкія тэхналогіі сталі выкарыстоўваць «Мілавіца» і «Элема».

Структура экспарту Мінска, як і краіны ў цэлым, характарызуецца вывазам у асноўным тавараў канчатковага цыкла вытворчасці – прамысловай прадукцыі. Распад СССР негатыўна паўплываў на экспартныя магчымасці найбуйнейшых прадпрыемстваў сталіцы: амаль на ўсіх экспарт да 1992 г. скараціўся. Разам з тым у 1992–2004 гг. ішло яго нарошчванне. За гэты час значна павялічыўся ў натуральным выглядзе экспарт грузавых аўтамабіляў (у 19 разоў), тэлевізараў (у 9 разоў), халадзільнікаў і маразільнікаў (у 3 разы), трактароў (у 2,4 раза), матацыклаў (у 2 разы) З 1998 г. актыўна ўзрос экспарт нафтапрадуктаў.

Расійскі крызіс 1998 г. адмоўна адбіўся на ўмовах экспарту беларускіх тавараў у гэту краіну. У 1999 г. ў адносінах з асноўным гандлёвым партнёрам Беларусі ўзнікла тэндэнцыя росту імпартных і зніжэння экспартных цэн, што выклікала эфект «разаральнага экспарту». Па асноўных таварных групах, за выключэннем трактароў, назіраўся апераджальны рост экспарту ў натуральным выглядзе ў параўнанні з коштам. Так, у 1996–1999 гг. пры росце колькасці экспарту ў Расію халадзільнікаў на 5% яго кошт скараціўся на 26%, і толькі ў 2000 г. цэны на халадзільнікі амаль дасягнулі ўзроўню 1996 г. На тэлевізары цэны найбольш знізіліся ў 2000 г.: пры росце фізічнага аб'ёму экспарту ў 1996–2000 гг. у 2,6 раза яго кошт павялічыўся ў 2 разы. Па грузавых аўтамабілях у 1996–1999 гг. фізічны аб'ём экспарту павялічыўся ў 1,9 раза, а кошт экспарту адначасова зменшыўся ў 1,6 раза.

У таварнай структуры экспарту беларускай сталіцы першае месца традыцыйна займаюць транспартныя сродкі, другое – машыны і абсталяванне, трэцяе – мінеральныя прадукты (у 2003 г. адпаведна 25, 21 і 19% ад кошту экспарту ў доларах). Значную вагу ў экспарце Беларусі, у тым ліку г. Мінска, набывае экспарт нафтапрадуктаў. Калі ў 2002 г. мінскія суб'екты гаспадарання экспартавалі нафтапрадуктаў на суму 530,1 млн.

ей, Великобританией, Литвой, в последнее время с Нидерландами экспорт существенно преобладает над импортом, причем в основном это экспорт нефти и продуктов нефтепереработки.

Лидерами среди более чем 130 минских промышленных предприятий-экспортеров являются тракторный, автомобильный, моторный, подшипниковый заводы, завод холодильников «Атлант», «Керамин», «Горизонт», фабрики «Милавица», «Коммунарка», «Элема» и многие другие. В 1995 г. Минский тракторный завод первым в мире выпустил 3-миллионный трактор. В настоящее время на МТЗ изготавливается более 50 моделей и 250–300 модификаций тракторной техники, которая экспортируется в более чем 100 стран мира. В России, Польше, Украине Минский тракторный завод имеет свое сборочное производство. Для повышения конкурентоспособности продукции завод по производству телевизоров «Горизонт» перешел на использование только импортных комплектующих ведущих зарубежных производителей, что позволило в 2004 г. увеличить экспорт на 83% и стать в этом году одним из лидеров по темпам роста экспорта среди минских промышленных предприятий.

Некоторые предприятия были модернизированы с использованием импортного оборудования и стали поставлять на международный рынок, в том числе в развитые страны, конкурентоспособную продукцию. Так, японское оборудование приобрел завод холодильников, итальянские линии были установлены на предприятии «Керамин», немецкие технологии стали использовать «Милавица» и «Элема».

Структура экспорта Минска, как и страны в целом, характеризуется вывозом в основном товаров конечного цикла производства – промышленной продукции. Распад СССР негативно повлиял на экспортные возможности крупнейших предприятий столицы: почти на всех экспорт до 1992 г. сократился. Вместе с тем в 1992–2004 гг. шло его наращивание. За это время значительно увеличился в натуральном виде экспорт грузовых

дол., то ў 2004 г. – на 770,7 млн. дол. У 2004 г. найбольшым па кошце быў таксама экспарт трактароў – 525,0 млн. дол., халадзільнікаў і маразільнікаў – 315,1 млн. дол., грузавых аўтамабіляў – 270,1 млн. Недастаткова развіты экспарт паслуг г. Мінска, на які ў 2002 г. прыпадала толькі каля 10%.

У імпарце Мінска лідзіруючыя пазіцыі займаюць машыны і абсталяванне, мінеральныя прадукты, чорныя, каляровыя металы і вырабы з іх, прадукцыя хімічнай прамысловасці (у 2003 г. адпаведна 21,4, 19,0, 13,8 і 13,7%). Значнае месца ў імпарце беларускай сталіцы займаюць таксама харчовыя тавары і сыравіна для іх вытворчасці (марожаная рыба, сокі, алей, цукар і г.д.), спажывецкія тавары, транспартныя сродкі. У 2004 г. тавары вытворча-тэхнічнага прызначэння склалі 82,6% імпарту горада, спажывецкія тавары – 16,5%. Найбольшым па кошце быў імпарт сырой нафты – 1216,9 млн. дол., чорных металаў і вырабаў з іх – 834,9 млн. дол., частак і абсталявання аўтамабіляў – 165,6 млн. дол., рухавікоў унутранага згарання – 143,7 млн. дол.

Важным і перспектыўным кірункам міжнароднага эканамічнага супрацоўніцтва Мінска з'яўляецца стварэнне сумесных і замежных прадпрыемстваў (СП і ЗП). Больш за палову такіх прадпрыемстваў, зарэгістраваных у Рэспубліцы Беларусь, дзейнічаюць у Мінску, на іх прыцягнуты інвестыцыі больш чым з 60 краін свету. Калі ў 1991 г. ў Мінску былі зарэгістраваны 175 сумесных прадпрыемстваў (замежных не было), прычым фактычна працавалі толькі 63 прадпрыемствы, то на 1 студзеня 2005 г. было зарэгістравана 2917 такіх прадпрыемстваў, у тым ліку 1276 сумесных і 1639 замежных прадпрыемтваў. Сярод краін, якія стварылі на 1 студзеня 2005 г. ў Мінску такія прадпрыемствы, лідзіруюць ЗША (506), Расія (411), Германія (279), Літва (229), Вялікабрытанія (181), Польшча (179), Латвія (166), Кіпр (131), Італія (98), Чэхія (66).

Пераважная колькасць СП і ЗП сканцэнтравана ў сферах высокадаходных відаў дзейнасці, якія не патрабуюць буйных капіталаўкладанняў: пасрэдніцкія і

автомобилей (в 19 раз), телевизоров (в 9 раз), холодильников и морозильников (в 3 раза), тракторов (в 2,4 раза), мотоциклов (в 2 раза). С 1988 г. активно возрастал экспорт нефтепродуктов.

Российский кризис 1998 г. отрицательно сказался на условиях экспорта белорусских товаров в эту страну. В 1999 г. в отношениях с основным торговым партнером Беларуси возникла тенденция роста импортных и снижения экспортных цен, что вызвало эффект «разорительного экспорта». По основным товарным группам, за исключением тракторов, наблюдался опережающий рост экспорта в натуральном виде по сравнению со стоимостью. Так, в 1996–1999 гг. при росте количества экспорта в Россию холодильников на 5%, его стоимость сократилась на 26%, и только в 2000 г. цены на холодильники почти достигли уровня 1996 г. На телевизоры цены наиболее снизились в 2000 г.: при росте физического объема экспорта в 1996–2000 гг. в 2,6 раза его стоимость увеличилась только в 2 раза. По грузовым автомобилям в 1996–1999 гг. физический объем экспорта увеличился в 1,9 раза, а стоимость экспорта одновременно уменьшилась в 1,6 раза.

В товарной структуре экспорта белорусской столицы первое место традиционно занимают транспортные средства, второе – машины и оборудование, третье – минеральные продукты (в 2003 г. соответственно 25, 21 и 19% от стоимости экспорта в долларах). Значительный вес в экспорте Беларуси, в том числе и Минска, приобретает экспорт нефтепродуктов. Если в 2002 г. минские субъекты хозяйствования экспортировали нефтепродуктов на сумму 530,1 млн. дол., то в 2004 г. – на 770,7 млн. дол. В 2004 г. наибольшим по стоимости был также экспорт тракторов – 525,0 млн. дол., холодильников и морозильников – 315,1 млн. дол., грузовых автомобилей – 270,1 млн. дол. Недостаточно развит экспорт услуг г. Минска, на который приходится только около 10% экспорта.

В импорте Минска лидирующие позиции занимают машины и оборудование, минеральные продукты, черные,

кансультацыйныя паслугі, гандаль, грамадскае харчаванне. У 2000 г. 48% прадпрыемстваў з замежнымі інвестыцыямі займаліся аптовым і рознічным гандлем, 27% – вытворчасцю машын і абсталявання, хімічных і харчовых прадуктаў, вырабаў з драўніны, астатнія займаліся паслугамі. Сярэдняя рэнтабельнасць СП Мінска ў 2000 г. была на ўзроўні 35%. Найбольш буйнымі экспарцёрамі прадукцыі з'яўляюцца СП «Лукойл–Беларусь», «Цэйс–Белома» і ЗП «Ітэра-Бел», «Слаўнафтапрадукт», «Новыя ўсходнія інвестыцыі». Найбольш значныя імпарцёры – СП «Мабільная лічбавая сувязь», «Унібокс», «Сен», а таксама ЗП «Ксорэкс-Сэрвіс» і «Белтрансфер-Мед». Сярод найбольш буйных прадпрыемстваў-вытворцаў Мінска з доляй замежнага капіталу – СП «Тытунь-Інвест», «ЛеГранд», «Отыка», «Чаўляр», «Беліта». Яны імпартуюць сыравіну і матэрыялы для ўласнай вытворчасці і экспартуюць да паловы гатовай прадукцыі.

Развіццю міжнародных эканамічных сувязей Мінска ў значнай ступені садзейнічала стварэнне ў сакавіку 1998 г. свабоднай эканамічнай зоны (СЭЗ) «Мінск». Агульная плошча зоны – 14 кв. км, з іх 8 – прамысловыя зоны г. Мінска, астатняя тэрыторыя – свабодныя пляцветные металлы и изделия из них, продукция химической промышленности (в 2003 г. соответственно 21,4, 19,0, 13,8 и 13,7%). Значительное место в импорте белорусской столицы занимают также пищевые товары и сырье для их производства (мороженая рыба, соки, растительное масло, сахар и т.д.), потребительские товары, транспортные средства.

Важным и перспективным направлением международного экономического сотрудничества Минска является создание совместных и иностранных предприятий (СП и ИП). Более половины таких предприятий, зарегистрированных в Республике Беларусь, действуют в Минске, на них привлечены инвестиции более 60 стран мира. Если в 1991 г. в Минске были зарегистрированы 175 совместных предприятий (иностранных не было), причем фактически работали только 63 предприятия, то на 1 января 2005 г. было зарегистрировано 2917 таких предприятий, в том числе 1276 совместных и 1639 иностранных. Среди стран, создавших на 2002 г. в Минске такие предприятия, лидируют США (506), Россия (411), Германия (279), Литва (229), Великобритания (181), Польша (179), Латвия (166), Кипр (131), Италия (98), Чехия (66).

Таблица 3

Экспорт важнейших видов продукции предприятиями г. Минска

Продукция, тыс. штук	1990*	1992	1995	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Трактора	21,7	12,0	45,1	20,8	23,7	20,1	22,2	24,4	29,3	28,7
Грузовые автомобили	3,7	0,9	7,1	9,3	11,1	8,3	10,8	9,2	10,9	16,9
Холодильники и морозильники бытовые	365,6	264,8	625,0	459,1	626,7	594,5	644,4	705,7	769,9	793,2
Телевизоры	112,1	47,2	55,3	94,2	166,8	204,6	280,9	253,5	288,1	436,2
Мотоциклы	5,6	8,6	50,8	20,3	21,7	34,0	16,6	12,8	24,3	16,9
Велосипеды		382,3	122,9	258,9	337,6	373,5	513,6	505,9	494,8	316,6
Нефтепродукты, тыс. т.				870,5	1268,6	2057,4	3068,0	3481,8	3562,9	3314,2

*За пределы СССР

цоўкі ў раёне аэрапорта «Мінск», якія прапануюцца для ўкладання капіталу. Рэзідэнтам зоны прадастаўлены мытныя і падатковыя льготы. Калі ў год стварэння зоны ў ёй было зарэгістравана 9 рэзідэнтаў і толькі 2 з іх прыступілі да працы, то па выніках 2004 г. – 87 рэальна працуючых рэзідэнтаў. СЭЗ «Мінск» прадаставіла ў 2004 г. больш за 5,5 тыс. працоўных месц. У гандлёвым абароце пераважае імпарт, асноўнай часткай якога з'яўляецца абсталяванне, прывезенае для вытворчай дзейнасці. Структура выпускаемай прадукцыі даволі разнастайная – гэта вытворчасць вадагрэйных ацяпляльных агрэгатаў, гандлёвага халадзільнага абсталявання, медыцынскіх інструментаў, сокаў, упаковачнай і паліграфічнай прадукцыі і інш.

Падагульняючы вынікі міжнароднага эканамічнага супрацоўніцтва сталіцы суверэннай Беларусі, неабходна адзначыць яго спад у 1991–1993 гг. і імклівае развіццё ў 1994–2004 гг., перавагу расійскага вектара, павелічэнне ў знешнегандлёвым абароце долі краін па-за СНД, вялікую значнасць знешнеэканамічнай дзейнасці для паспяховага функцыянавання прамысловага комплексу Мінска і краіны ў цэлым.

Навуковыя сувязі. 1990-я–пачатак 2000-х г. сталі новым этапам у міжнародным супрацоўніцтве навуковых устаноў сталіцы Беларусі. Нацыянальная акадэмія навук Беларусі (НАН Беларусі), асноўныя падраздзяленні якой знаходзяцца ў Мінску, падтрымлівае цесныя сувязі з Расійскай акадэміяй навук, 26 вышэйшымі навучальнымі ўстановамі і навуковымі арганізацыямі Расійскай Федэрацыі, з акадэміямі навук краін СНД, іншых краін свету. З 1998 г. выконваюцца міждзяржаўныя праграмы Саюза Беларусі і Расіі «Лазерныя тэхналогіі 21 стагоддзя», «Суперкамп'ютэр». З акадэміямі навук і іншымі арганізацыямі краін СНД НАН Беларусі супрацоўнічае больш чым па 70 сумесных праектах. Заключаны двухбаковыя дагаворы з акадэміямі навук Украіны, Арменіі, Казахстана і інш. Адным з прыкладаў беларуска-ўкраінскага супрацоўніцтва стала Міжнародная навуковая канферэнцыя «Беларусь–Украіна:

Преобладающее число СП и ИП сконцентрировано в сферах высокодоходных видов деятельности, которые не требуют крупных капиталовложений: посреднические и консультативные услуги, торговля, общественное питание. В 2000 г. 48% предприятий с иностранными инвестициями занимались оптовой и розничной торговлей, 27% – производством машин и оборудования, химических и пищевых продуктов, изделий из древесины, остальные занимались услугами. Средняя рентабельность СП Минска в 2000 г. была на уровне 35%. Наиболее крупными экспортерами продукции являются СП «Лукойл–Белоруссия», «Цейс–Беломо» и ИП «Итэра-Бел», «Славнефтепродукт», «Новые восточные инвестиции». Наиболее значительные импортеры – СП «Мобильная цифровая связь», «Унибокс», «Сен», а также ИП «Ксорекс-Сервис» и «БелтрансферМед». Среди наиболее крупных предприятий-производителей Минска с долей иностранного капитала – СП «Табак-Инвест», «ЛеГранд», «Отико», «Чевляр», «Белита». Они импортируют сырье и материалы для собственного производства и экспортируют до половины готовой продукции.

Развитию международных экономических связей Минска в значительной степени содействовало создание в марте 1998 г. свободной экономической зоны (СЭЗ) «Минск». Общая площадь зоны – 14 кв. км, из них 8 – промышленные зоны г. Минска, остальная территория – свободные площадки в районе аэропорта «Минск», которые предлагаются для вложения капитала. Резидентам зоны предоставлены таможенные и налоговые льготы. Если в год создания зоны в ней было зарегистрировано 9 резидентов и только 2 из них приступили к работе, то по итогам 2004 г. – 87 реально работающих резидентов. СЭЗ «Минск» предоставила в 2004 г. более 5,5 тыс. рабочих мест. В торговом обороте преобладает импорт, основной частью которого является оборудование, ввозимое для производственной деятельности. Структура выпускаемой продукции довольно разнообразная – это производство водонагреватель-

гістарычны вопыт узаемаадносін», якая адбылася ў сакавіку 2003 г. ў Інстытуце гісторыі НАН Беларусі.

З 1993 г. НАН Беларусі актыўна ўдзельнічае ў дзейнасці Міжнароднай асацыяцыі акадэмій навук (МААН), створанай у Кіеве на ўстаноўчым сходзе з удзелам афіцыйных дэлегацый акадэмій навук Азербайджана, Арменіі, Беларусі, В'етнама, Грузіі, Казахстана, Малдовы, Расіі, Таджыкістана, Туркменістана, Узбекістана і Украіны. Мэтаю створанай асацыяцыі стала аднаўленне, захаванне і развіццё ў новых умовах навуковага супрацоўніцтва вучоных акадэмій, якія ўвайшлі ў асацыяцыю. У межах МААН вучоныя на безвалютнай аснове абменьваюцца навуковай перыёдыкай і кніжнымі выданнямі, сумесна праводзяць міжнародныя навуковыя канферэнцыі, ажыццяўляюць дзейнасць навуковых саветаў па важнейшых напрамках фундаментальных даследаванняў, сумесна выкарыстоўваюць унікальныя навуковыя аб'екты і г.д. У 1993 г. НАН Беларусі таксама была прынята ў Міжнародны савет навуковых саюзаў (ICSU), які аб'ядноўвае акадэміі навук 95 краін і створаны дзеля развіцця навукі і абароны правоў і свабод вучоных.

У 1990-я г. значна пашырылася супрацоўніцтва з замежнымі краінамі навукова-даследчых арганізацый і вышэйшых навучальных устаноў Мінска, якое ажыццяўлялася больш чым з 70 краінамі свету, у тым ліку з Аўстрыяй, Балгарыяй, Бельгіяй, В'етнамам, Вялікабрытаніяй, Германіяй, ЗША, Ізраілем, Індыяй, Кітаем, Польшчай, Славеніяй, Францыяй, Югаславіяй, Японіяй і інш. Так, Беларускі дзяржаўны універсітэт і іншыя вышэйшыя навучальныя ўстановы Мінска выконвалі каля 30 міжнародных навуковых праграм. Беларускі дзяржаўны эканамічны універсітэт абменьваецца студэнтамі і выкладчыкамі з Сарбонскім універсітэтам Францыі і штогод група студэнтаў факультэта міжнародных эканамічных адносін атрымлівае дыпломы Сарбоны. Беларускі дзяржаўны універсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі мае дзелавыя сувязі з навучальнымі ўстановамі 15 замежных краін.

ных отопительных агрегатов, торгового холодильного оборудования, медицинских инструментов, соков, упаковочной и полиграфической продукции и др.

Обобщая результаты международного экономического сотрудничества столицы суверенной Беларуси, необходимо отметить его спад в 1991–1993 гг. и стремительное развитие в 1994–2004 гг., преобладание российского вектора, увеличение во внешнеторговом обороте доли стран вне СНГ, большое значение внешнеэкономической деятельности для успешного функционирования промышленного комплекса Минска и страны в целом.

Научные связи. 1990-е – начало 2000-х г. стали новым этапом в международном сотрудничестве научных учреждений столицы Беларуси. Национальная академия наук Беларуси (НАН Беларуси), основные подразделения которой находятся в Минске, поддерживает тесные связи с Российской академией наук, 26 высшими учебными заведениями и научными организациями Российской Федерации, с академиями наук стран СНГ, других стран мира. С 1998 г. выполняются межгосударственные программы Союза Беларуси и России «Лазерные технологии 21 века», «Суперкомпьютер». С академиями наук и другими организациями стран СНГ НАН Беларуси сотрудничает более чем по 70 совместным проектам. Заключены двусторонние договоры с академиями наук Украины, Армении, Казахстана и др. Одним из примеров белорусско-украинского сотрудничества стала Международная научная конференция «Беларусь – Украина: исторический опыт взаимоотношений», которая состоялась в марте 2003 г. в Институте истории НАН Беларуси.

С 1993 г. НАН Беларуси активно участвует в деятельности Международной ассоциации академий наук (МААН), созданной в Киеве на учредительном собрании с участием официальных делегаций академий наук Азербайджана, Армении, Беларуси, Вьетнама, Грузии, Казахстана, Молдовы, России, Таджикистана, Туркменистана, Узбекистана и Украины. Целью созданной ассоциации стало восстановление, сохранение и развитие в но-

У 1993 г. пры Мінгарвыканкоме быў створаны і ажыццяўляе шырокае міжнароднае супрацоўніцтва Мінскі навукова-даследчы інстытут сацыяльна-эканамічных і палітычных праблем (МНДІСЭПП). Адметнымі падзеямі сталі праведзеныя гэтым інстытутам міжнародныя навукова-практычныя канферэнцыі, у тым ліку 23–24 мая 2002 г.– «Устойлівае развіццё сучасных буйных гарадоў: тэорыя, вопыт, праблемы», 9–10 кастрычніка 2003 г. – «Сучасныя стратэгіі развіцця мегаполісаў і буйных гарадоў», 7–8 кастрычніка 2004 г. – «Стратэгічнае планаванне і кіраванне развіццём гарадоў». На канферэнцыях з дакладамі выступілі старшыня Мінгарвыканкома М.Паўлаў, старшыня Мінгарсавета У.Папкоўскі, дырэктар МНДІСЭПП, член-карэспандэнт НАН Беларусі У.Бабкоў, іншыя прадстаўнікі мінскіх гарадскіх улад, вядомыя навукоўцы Беларусі, а таксама госці з Масквы, Берліна, Кіева, Вільнюса, Рыгі, Астаны, Санкт-Пецярбурга, Нотынгема і іншых гарадоў, вучоныя з розных краін свету.

Значная колькасць праектаў выконваецца вучонымі Мінска па праграмах, якія падтрымліваюць ЮНЕСКА і МАГАТЭ. Так, у 1999 г. на міжакадэмічным узроўні выконваліся 265 праектаў з замежнымі навуковымі ўстановамі.

Культурнае супрацоўніцтва. Нягледзячы на эканамічныя цяжкасці, пашыралася культурнае супрацоўніцтва Мінска з еўрапейскімі і іншымі краінамі свету. Падтрымліваліся традыцыі культурнага ўзаемадзеяння з суседзямі, краінамі СНД і найперш з Расіяй. У адпаведнасці з рашэннем Савета дзяржаў Садружнасці 30–31 мая 1996 г. ў Мінску быў праведзены І Кангрэс дзеячаў культуры дзяржаў–удзельніц Садружнасці, у якім прынялі ўдзел больш за 120 прадстаўнікоў усіх дзяржаў СНД, міжнародных арганізацый. Удзельнікі кангрэса адзначылі неабходнасць захаваць і развіваць культурныя сувязі дзяржаў Садружнасці.

У снежні 1997 г. ў Мінску і іншых гарадах Беларусі прайшлі Дні рускай літаратуры, у снежні 2001 г. – Дні культуры Расіі. У той жа час 11 лістапада ў Нацыянальнай бібліятэцы Расійскай Федэрацыі ў Санкт-Пецярбургу адбылася канвых условиях научного сотрудничества ученых академий, вошедших в ассоциацию. В рамках МААН ученые на безвалютной основе обмениваются научной периодикой и книжными изданиями, совместно проводят международные научные конференции, осуществляют деятельность научных советов по важнейшим направлениям фундаментальных исследований, совместно используют уникальные научные объекты и т.д. В 1993 г. НАН Беларуси также была принята в Международный совет научных союзов (ICSU), который объединяет академии наук 95 стран и создан для развития науки и защиты прав и свобод ученых.

В 1990-е г. значительно расширилось сотрудничество с зарубежными странами научно-исследовательских организаций и высших учебных заведений Минска, которое осуществлялось более чем с 70 странами мира, в том числе с Австрией, Болгарией, Бельгией, Вьетнамом, Великобританией, Германией, США, Израилем, Индией, Китаем, Польшей, Словенией, Францией, Югославией, Японией и др. Так, Белорусский государственный университет и другие высшие учебные заведения Минска выполняли около 30 международных научных программ. Белорусский государственный экономический университет обменивается студентами и преподавателями с Сорбоннским университетом Франции, и ежегодно группа студентов факультета международных экономических отношений получает дипломы Сорбонны. Белорусский государственный универитет информатики и радиоэлектроники имеет деловые связи с учебными заведениями 15 зарубежных стран.

В 1993 г. при Мингорисполкоме был создан и осуществляет широкое международное сотрудничество Минский научно-исследовательский институт социально-экономических и политических проблем (МНИИСЭПП). Заметными событиями стали проведенные этим институтом международные научно-практические конференции, в том числе 23–24 мая 2002 г. – «Устойчивое развитие современных крупных городов: теория, опыт, проблемы», 9–10 октября 2003 г. –

ферэнцыя на тэму «Санкт-Пецярбург і беларуская культура». У 2001 г. ў Маскве 16–21 студзеня прайшлі Дні культуры Рэспублікі Беларусь, 23–25 мая – Дні Мінска, на якіх былі шырока прадстаўлены дасягненні дзеячаў культуры сталіцы. Традыцыйным і папулярным стала правядзенне ў Мінску фестываляў «Беларуская музычная восень», «Мінская вясна», на якія прыязджаюць замежныя госці. 10-годдзе ў 2003 г. адзначыў Мінскі міжнародны кінафестываль «Лістапад». Пяты раз у яго межах адбыўся фестываль дзіцячага кіно «Лістападзік».

Калектывы мінскіх тэатраў оперы, балета, імя Я. Купалы, рускага імя М. Горкага, аркестр пад кіраўніцтвам М.Фінберга, Дзяржаўны народны хор Беларусі і ансамбль народнага танца, ансамблі «Песняры», «Беларускія песняры», «Сябры», «Харошкі», «Палац», «Троіца», народныя фальклорныя калектывы «Неруш», «Тутэйшая шляхта» і іншыя выязджаюць на гастролі і маюць папулярнасць у замежных краінах. Папулярнымі за межамі Беларусі сталі мастацкія фільмы «У жніўні сорак чацвёртага...», «Анастасія Слуцкая», знятыя на кінастудыі «Беларусьфільм» у Мінску. На гэтай жа кінастудыі здымаецца нямала расійскіх фільмаў.

Вялікае значэнне для вывучэння і папулярызацыі культурнай спадчыны беларускага народа мела стварэнне 21 мая 1991 г. Міжнароднай асацыяцыі беларусістаў (МАБ). МАБ аб'яднала каля 600 беларусістаў, у тым ліку амаль 200 з 24 замежных краін. Быў выбраны выканаўчы орган МАБ – Міжнародны камітэт беларусістаў. 25–27 мая 1991 г. ў Мінску адбыўся I Міжнародны кангрэс беларусістаў, 16–18 мая 1995 г. – II Міжнародны кангрэс. III Міжнародны кангрэс беларусістаў прайшоў у Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі ў дзве сесіі. Тэмай кангрэса стала «Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый». Першая сесія сабралася 22–25 мая 2000 г., у ёй прынялі ўдзел 270 вучоных, пісьменнікаў, грамадскіх дзеячаў з 11 краін. 5–6 снежня 2000 г. адбылася другая сесія, на якой прысутнічала 300 дэлегатаў з 15 краін. У 2005 г. ў Мінску адбыўся IV Міжнародны кангрэс беларусістаў.

«Современные стратегии развития мегаполисов и крупных городов», 7–8 октября 2004 г. – «Стратегическое планирование и управление развитием городов». На конференциях с докладами выступили председатель Мингорисполкома М.Павлов, председатель Мингорсовета В.Папковский, директор МНИИСЭПП, член-корреспондент НАН Беларуси В.Бобков, другие представители минских городских властей, известные ученые Беларуси, а также гости из Москвы, Берлина, Киева, Вильнюса, Риги, Астаны, Санкт-Петербурга, Ноттингема и других городов, ученые из различных стран мира.

Значительное число проектов выполняется учеными Минска по программам, которые поддерживаются ЮНЕСКО и МАГАТЭ. Так, в 1999 г. на межакадемическом уровне выполнялись 265 проектов с зарубежными научными учреждениями.

Культурное сотрудничество. Несмотря на экономические трудности, расширялось культурное сотрудничество Минска с европейскими и другими странами мира. Поддерживались традиции культурного взаимодействия с соседями, странами СНГ и прежде всего с Россией. В соответствии с решением Совета глав государств Содружества 30–31 мая 1996 г. в Минске был проведен I Конгресс деятелей культуры государств – участников Содружества, в котором приняли участие более 120 представителей всех государств СНГ, международных организаций. Участники конгресса отметили необходимость сохранить и развивать культурные связи государств Содружества.

В декабре 1997 г. в Минске и других городах Беларуси прошли Дни русской литературы, в декабре 2001 г. – Дни культуры России. В то же время 11 ноября в Национальной библиотеке Российской Федерации в Санкт-Петербурге состоялась конференция на тему «Санкт-Петербург и белорусская культура». В 2001 г. в Москве 16–21 января прошли Дни культуры Республики Беларусь, 23–25 мая – Дни Минска, на которых были широко представлены достижения деятелей культуры столицы. Традиционным и популярным стало проведение в Минске

Такім чынам, навуковыя і культурныя сувязі Мінска, нягледзячы на эканамічныя цяжкасці, не перарываліся ў межах СНД і атрымалі новыя магчымасці выхаду на сусветны ўзровень.

Турызм. Зручнае геаграфічнае становішча Мінска спрыяе развіццю турызму, які з'яўляецца адной з найбольш папулярных форм правядзення адпачынку, пашырэння культурных сувязяў, а таксама даходнай і перспектыўнай галіной гаспадаркі. У цэлым турызм у г. Мінску мае пакуль ярка акрэслены выязны характар, прычым суадносіны паміж колькасцю турыстаў, якія выехалі за межы Беларусі, і колькасцю замежных турыстаў, якія наведалі Мінск, павялічваецца на карысць першых. Так, калі ў 1995 г. з Мінска выехалі за межы краіны 23 496 чалавек (з іх 2845 у краіны СНД), то прыехала амаль у два разы меней – толькі 12 240 чалавек (з іх 11 тыс. з краін СНД). У 2003 г. з Мінска выехалі ў замежныя краіны 301 886 чалавек (163 015 – у краіны СНД, у асноўным у Расію), наведалі Мінск 42 219 замежных турыстаў (3985 чал. з краін СНД, у асноўным з Расіі). Такім чынам, колькасць турыстаў, якія выехалі, павя-

фестивалей «Белорусская музыкальная осень», «Минская весна», на которые приезжают зарубежные гости. 10-летие в 2003 г. отметил Минский международный кинофестиваль «Листопад». В пятый раз в его рамках состоялся фестиваль детского кино «Листопадик».

Коллективы минских театров оперы, балета, имени Я.Купалы, русского имени М.Горького, оркестр под руководством М.Финберга, Государственный народный хор Беларуси и ансамбль народного танца, ансамбли «Песняры», «Белорусские песняры», «Сябры», «Хорошки», «Палац», «Троица», народные фольклорные коллективы «Неруш», «Тутэйшая шляхта» и другие выезжают на гастроли и популярны в зарубежных странах. Популярными за пределами Беларуси стали художественные фильмы «В августе сорок четвертого...», «Анастасия Слуцкая», снятые на киностудии «Беларусьфильм» в Минске. На этой же киностудии снимается немало российских фильмов.

Большое значение для изучения и популяризации культурного наследия белорусского народа имело создание 21 мая 1991 г. Международной ассоциации

Дэлегацыя Мінгарвыканкома на сцэне Пекінскай оперы пасля спектакля ў час візіту ў горад-пабрацім Пекін у 2003 г.

Делегация Мингорисполкома на сцене Пекинской оперы после спектакля во время визита в город-побратим Пекин в 2003 г.

The Minsk city council delegation on the arena of the Beijing opera after the performance during their visit to the twin city Beijing in 2003.

лічылася ў 1995–2003 гг. у 12,8 раза; колькасць тых, што прыехалі ў Мінск – толькі ў 3,4 раза. Для размяшчэння турыстаў у Мінску ў 2003 г. было 28 атэляў умяшчальнасцю 4968 ложка-месцаў, аднак іх загружанасць у тым жа годзе складала толькі 44%.

Найбольш папулярнымі краінамі па-за СНД, у якія выязджаюць турысты з Мінска, з'яўляюцца Польшча, Турцыя, Чэхія, Балгарыя, Егіпет, Літва, Францыя (у 2003 г. іх наведалі адпаведна 64 700, 14 871, 13 563, 8925, 5967, 5369 і 4978 чалавек). Прыязджаюць у Мінск з-за межаў СНД, найчасцей жыхары Літвы, Латвіі, Італіі, Германіі, ЗША, Вялікабрытаніі (у 2003 г. адпаведна 7276, 5295, 3643, 3393, 3093 і 2799 чалавек). У цэлым у другой палове 1990-х–2003 гг. турысты з краін па-за СНД складалі больш за 90% замежных турыстаў, якія наведалі Мінск.

Сярэдні тэрмін знаходжання ў Мінску замежных турыстаў – 3,5 – 4 дні. Сукупны даход ад наведвання турыстамі сферы гандлю, харчавання, культурна-забаўляльных устаноў г. Мінска дасягае 7–7,5 млн. дол. за год. Каля 11 млн. дол. складаюць гасцінічныя паслугі, якія прадастаўляюцца турыстам. На канец 2002 г. ў Мінску працавалі 243 турыстычныя арганізацыі, з якіх на прыёме турыстаў спецыялізаваліся толькі 9, на прыёме і адпраўцы – 51, астатнія – на адпраўцы.

У цэлым развіццё турызму становіцца ўсё больш перспектыўным. Яго пашырэнню спрыяюць развіццё ў Мінску турыстычнай сэрвіснай інфраструктуры, рэстаўрацыя помнікаў гісторыі і культуры, актывізацыя выставачнай дзейнасці, большая ўвага гарадскіх улад.

Супрацоўніцтва з гарадамі-пабрацімамі. У 1990-я г. падвоілася колькасць гарадоў, з якімі Мінск наладзіў пабрацімскія сувязі. Да гарадоў-пабрацімаў Мінска далучыліся Чанчунь, Лодзь, Бон, Эйндхавен, Алматы, Душанбэ, Кішынёў, Пекін (гл. табліцу). Пабрацімскія сувязі з Нотынгемам, Сендаем, Ліёнам вытрымалі выпрабаванне часам, развіваліся найбольш стабільна і ў новых умовах. Разам з тым па сутнасці спыніліся сувязі

белорусистов (МАБ). МАБ объединила около 600 белорусистов, в том числе почти 200 из 24 зарубежных стран. Был избран исполнительный орган МАБ – Международный комитет белорусистов. 25–27 мая 1991 г. в Минске состоялся I Международный конгресс белорусистов, 16–18 мая 1995 г. – II Международный конгресс. III Международный конгресс белорусистов прошел в Национальной академии наук Беларуси в две сессии. Темой конгресса стала «Белорусская культура в диалоге цивилизаций». Первая сессия собралась 22–25 мая 2000 г., в ней приняли участие 270 ученых, писателей, общественных деятелей из 11 стран. 5–6 декабря 2000 г. состоялась вторая сессия, на которой присутствовали 300 делегатов из 15 стран. В 2005 г. в Минске состоялся IV Международный конгресс белорусистов.

Таким образом, научные и культурные связи Минска, несмотря на экономические трудности, не прерывлись в рамках СНГ и получили новые возможности выхода на мировой уровень.

Туризм. Удобное географическое положение Минска способствует развитию туризма, который является одной из наиболее популярных форм проведения отдыха, расширения культурных связей, а также доходной и перспективной отраслью хозяйства. В целом туризм в г. Минске имеет пока ярко выраженный выездной характер, причем соотношение между числом туристов, выехавших за пределы Беларуси, и числом иностранных туристов, посетивших Минск, увеличивается в пользу первых. Так, если в 1995 г. из Минска выехали за пределы страны 23 496 человек (из них 2845 в страны СНГ), то въехало почти в два раза меньше – только 12 240 человек (из них 11 тыс. из стран СНГ). В 2003 г. из Минска выехали в зарубежные страны 301 886 человек (163 015 чел. в страны СНГ, в основном в Россию), посетили Минск 42 219 иностранных туристов (3985 чел. из стран СНГ). Таким образом, количество туристов, которые выехали, в 1995–2003 г. увеличилось в 12,8 раза; количество тех, что приехали в Минск –только в 3,4 раза. Для размещения туристов в Минске в 2003 г. было 28

з некаторымі былымі пабрацімамі Мінска, такімі як Луанда, Мерыда, Бангалор, Дэтройт, як з-за іх аддаленасці, так і па прычыне слабай развітасці адносін яшчэ з часоў СССР.

На супрацоўніцтва з гарадамі-пабрацімамі ў пачатку 1990-х г. наклалі адбітак абставіны, выкліканыя эканамічным крызісам, а таксама катастрофай на Чарнобыльскай АЭС. З-за фінансавых цяжкасцей паменшылася колькасць узаемных візітаў, абменаў дэлегацыямі, праграм супрацоўніцтва. Разам з тым з боку насельніцтва గарадоў-пабрацімаў і іх гарадскіх улад узніклі такія новыя формы ўзаемадзеяння, як гуманітарная дапамога, дапамога ў развіцці рынычных адносін і знешнеэканамічных сувязей. Як і раней, перадаваўся вопыт вядзення гарадской гаспадаркі і добраўпарадкавання гарадоў, ажыццяўлялася супрацоўніцтва ў галіне культуры, адукацыі, спорту.

Найбольш актыўна развіваліся сувязі з англійскім Нотынгемам, які стаў першым горадам-пабрацімам Мінска. У 1993 г., пад час наведвання Мінска дэлегацыяй Нотынгема, былі вызначаны кірункі супрацоўніцтва са сталіцай суверэннай Беларусі. Важным кірункам стала супрацоўніцтва з Нотынгемам у фарміраванні рыначнай эканомікі. Так, у 1993 г. быў распрацаваны сумесны праект «Дапамога мясцовых улад у развіцці прадпрымальніцтва і гандлёвых сетак». У 1994 г., пад час візіту афіцыйнай дэлегацыі Мінска ў Нотынгем, былі абмеркаваны пытанні будаўніцтва Мінскага аптовага рынку. 30 лістапада 1994 г. Мінгарвыканкомам, адміністрацыяй Нотынгема і фірмай «K° and Internatinal LTD» быў падпісаны пратакол аб намерах, які прадугледжваў рэалізацыю праекта стварэння «Гандлёвага дома», мэта якога – прадстаўляць англійскія тавары на беларускім рынку і беларускія тавары ў Вялікабрытаніі. Англійскі бок удзельнічаў у падрыхтоўцы адпаведных спецыялістаў. У жніўні 1996 г., пад час візіту ў Мінск дэлегацыі Нотынгема на чале з лордам-мэрам Б.Паркерам, быў урачыста адкрыты Мінскі аптовы рынак.

Практычна кожны візіт у Нотынгем суправаджаўся перайманнем карыснага гостиниц вместительностью 4968 койко-мест, однако их загруженность в том же году составляла только 44%.

Наиболее популярными странами вне СНГ, в которые выезжают туристы из Минска, являются Польша, Турция, Чехия, Болгария, Египет, Литва, Франция (в 2003 г. их посетили соответственно 64 700, 14 871, 13 563, 8925, 5967, 5369 и 4978 человек). В Минск из-за пределов СНГ приезжают чаще всего жители Литвы, Латвии, Италии, Германии, США, Великобритании (в 2003 г. соответственно 7276, 5295, 3643, 3393, 3093 и 2799 человек). В целом во второй половине 1990-х – 2003 гг. туристы из стран вне СНГ составляли более 90% иностранных туристов, посетивших Минск.

Средний срок нахождения в Минске зиностранных туристов – 3,5 – 4 дня. Совокупный доход от посещения туристами сферы торговли, питания, культурно-развлекательных учреждений г. Минска достигает 7–7,5 млн. дол. в год. Около 11 млн. дол. составляют гостиничные услуги, предоставляемые туристам. На конец 2002 г. в Минске работали 243 туристические организации, из которых на приеме туристов специализировались только 9, на приеме и отправке – 51, остальные – на отправке.

В целом развитие туризма становится все более перспективным. Его расширению будут содействовать развитие в Минске туристической сервисной инфраструктуры, реставрация памятников истории и культуры, активизация выставочной деятельности, большее внимание городских властей.

Сотрудничество с городами-побратимами. В 1990-е г. удвоилось количество городов, с которыми Минск установил побратимские связи. К городам-побратимам Минска присоединились Чанчунь, Лодзь, Бонн, Эйндховен, Алматы, Душанбе, Кишинев, Пекин. Побратимские связи с Ноттингемом, Сендаем, Лионом выдержали испытание временем, развивались наиболее стабильно и в новых условиях. Вместе с тем по сути прервались связи с некоторыми бывшими побратимами Минска, такими как Луанда, Мерида, Бангалор, Детройт, как

вопыту горада-пабраціма. Так, у 2000 г. для мінскіх спецыялістаў у галіне экалогіі і абароны навакольнага асяроддзя ў Нотынгеме быў арганізаваны семінар на тэму «Выкарыстанне водных рэсурсаў і ахова навакольнага асяроддзя». Адбыліся паездкі на прадпрыемствы па ачыстцы вады, перапрацоўцы смецця, спальванні цвёрдых бытавых адыходаў. Спецыялісты

Прыём у мэрыі Пекіна дэлегацыі Мінгарвыканкома ў час візіту ў горад-пабрацім у кастрычніку – лістападзе 2003 г.

Прием в мэрии Пекина делегации Мингорисполкома во время визита в город-побратим в октябре – ноябре 2003 г.

The reception of the Minsk city council delegation at the Beijing city administration during their visit to the twin city in October – November 2003.

«Мінсказелянбуда» азнаёміліся ў Нотынгеме з вопытам вертыкальнага азелянення, стварэння газонаў, вырошчвання невядомых мінчанам дэкаратыўных дрэў і кустоў, які быў выкарыстаны ў Мінску. Працягвалася супрацоўніцтва з Нотынгемам у галіне вышэйшай і сярэдняй адукацыі, культуры, аховы здароўя.

Жыхары Нотынгема праводзілі дабрачынныя акцыі. Так, у 1992 г. ў Мінск з Нотынгема прыйшоў груз гуманітарнай дапамогі, нотынгемскае аддзяленне арганізацыі «Дзеці Чарнобыля» забяспечыла месячнае лячэнне і адпачынак дзецям з Мінска і Беларусі. У 2002 г. Мінскі гарадскі анкалагічны дыспансэр атрымаў

из-за их отдаленности, так и по причине слабой развитости отношений еще со времен СССР.

На сотрудничество с городами-побратимами в начале 1990-х г. наложили отпечаток обстоятельства, вызванные экономическим кризисом, а также катастрофой на Чернобыльскай АЭС. Из-за финансовых трудностей уменьшилось количество взаимных визитов, обменов делегациями, программ сотрудничества. Вместе с тем со стороны населения городов-побратимов и их городских властей возникли такие новые формы взаимодействия, как гуманитарная помощь, помощь в развитии рыночных отношений и внешнеэкономических связей. Как и раньше, передавался опыт ведения городского хозяйства и благоустройства городов, осуществлялось сотрудничество в области культуры, образования, спорта.

Наиболее активно развивались связи с английским Ноттингемом, который стал первым городом-побратимом Минска. В 1993 г., во время посещения Минска делегацией Ноттингема, были определены направления сотрудничества со столицей суверенной Беларуси. Важным направлением стало сотрудничество с Ноттингемом в формировании рыночной экономики. Так, в 1993 г. был разработан совместный проект «Помощь местных властей в развитии предпринимательства и торговых сетей». В 1994 г., во время визита официальной делегации Минска в Ноттингем, были обсуждены вопросы строительства Минского оптового рынка. 30 ноября 1994 г. Мингорисполкомом, администрацией Ноттингема и фирмой «K° and Internatinal LTD» был подписан протокол о намерениях, который предусматривал реализацию проекта создания «Торгового дома», цель которого – представлять английские товары на белорусском рынке и белорусские товары в Великобритании. Английская сторона участвовала в подготовке соответствующих специалистов. В августе 1996 г., во время визита в Минск делегации Ноттингема во главе с лордом-мэром Б.Паркером, был торжественно открыт Минский оптовый рынок.

у падарунак ад нотынгемцаў дзве аперацыйныя лямпы коштам 20 тыс. фунтаў стэрлінгаў. У тым жа годзе была аказана дапамога дзецям-сіротам у правядзенні рамонту мінскай школы-інтэрната № 8 на сродкі жыхароў Нотынгема і рукамі 23 нотынгемскіх валанцёраў. Па ініцыятыве брытанскага боку школе-інтэрнату №8 было прысвоена імя г. Нотынгема. Лорд–мэр Д.Вільсан пад час візіту ў Мінск у чэрвені 2002 г. пацвердзіў намер гарадскога савета Нотынгема і надалей аказваць дапамогу Мінску ў ліквідацыі наступстваў чарнобыльскай катастрофы і падтрымцы дзяцей-сірот.

Нягледзячы на вялікую адлегласць не перапыняліся дружалюбныя адносіны Мінска з японскім горадам-пабрацімам Сендай. Пастаянна ажыццяўляўся абмен муніцыпальнымі, спартыўнымі, прафсаюзнымі дэлегацыямі, паездкамі творчых калектываў, выстаўкамі-конкурсамі дзіцячых малюнкаў, фотавыстаўкамі, вопытам вядзення гарадской гаспадаркі. З 1990 г. спартыўныя каманды Мінска сталі прымаць удзел у штогадовым Сендайскім паўмарафоне, расходы на ўдзел у якім узяў на сябе горад-пабрацім.

Японцы, якія самі перажылі ядзерную бамбардзіроўку, блізка да сэрца прынялі катастрофу на ЧАЭС і яе наступствы. У 1991 г. гарадскі савет Сендая перадаў Мінскаму гарадскому дыягнастычнаму цэнтру абсталяванне на суму каля 400 тыс. дол. ЗША. Была таксама дастаўлена партыя медыцынскіх прэпаратаў у 2-ю Мінскую клінічную бальніцу, аказана фінансавая дапамога для набыцця хірургічных інструментаў для 8-й дзіцячай паліклінікі і шэрагу клінік горада. У Сендаі, за кошт яго муніцыпалітэта, прайшлі стажыроўку 10 мінскіх урачоў.

У 1997 г., па просьбе японскага боку, дэлегацыя Мінска перадала гарадскому савету Сендая ўзоры вырабаў мінскіх прадпрыемстваў для экспанавання на пастаянна дзеючай выстаўцы, прысвечанай гарадам-пабрацімам Сендая. З 1998 г. на адным з маршрутаў Сендая працуе аўтобус з відамі і сімволікай Мінска. У Мінску з нагоды 30-годдзя ўстанаўлення пабрацімскіх сувязяў з Сендаем рашэннем Мінгарвыканкома ад 7 верасня 2001 г.

Практически каждый визит в Нottингем сопровождался усвоением полезного опыта города-побратима. Так, в 2000 г. для минских специалистов в области экологии и охраны окружающей среды в Ноттингеме был организован семинар на тему «Использование водных ресурсов и охрана окружающей среды». Состоялись поездки на предприятия по очистке воды, переработке мусора, сжиганию твердых бытовых отходов. Специалисты «Минскзеленстроя» ознакомились в Ноттингеме с опытом вертикального озеленения, создания газонов, выращивания неизвестных минчанам декоративных деревьев и кустарников, который был применен в Минске. Продолжалось сотрудничество с Ноттингемом в области высшего и среднего образования, культуры, здравоохранения.

Жители Ноттингема проводили благотворительные акции. Так, в 1992 г. в Минск из Ноттингема прибыл груз гуманитарной помощи, а ноттингемское отделение организации «Дети Чернобыля» обеспечило месячное лечение и отдых детям из Минска и Беларуси. В 2002 г. Минский городской онкологический диспансер получил в подарок от ноттингемцев две операционные лампы стоимостью 20 тыс. фунтов стерлингов. В том же году была оказана памощь детям-сиротам в проведении ремонта минской школы-интерната № 8 на средства жителей Ноттингема и руками 23 ноттингемских волонтеров. По инициативе британской стороны школе-интернату № 8 было присвоено имя г. Ноттингема. Лорд-мэр Д.Вильсон во время визита в Минск в июне 2002 г. подтвердил намерение городского совета Ноттингема и в дальнейшем оказывать помощь Минску в ликвидации последствий чернобыльской катастрофы и поддержке детей-сирот.

Несмотря на большую отдаленность, не прерывались дружественные отношения Минска с японским городом-побратимом Сендай. Постоянно осуществлялся обмен муниципальными, спортивными, профсоюзными делегациями, поездками творческих коллективов,

скверу каля Беларускага дзяржаўнага музычнага тэатра па вуліцы Мяснікова была прысвоена назва «Сквер імя горада-пабраціма Сендая». У ліпені 2002 г. афіцыйная дэлегацыя Сендая на чале з мэрам горада Х.Фудзіі ад імя жыхароў горада падаравала жыхарам Мінска «Гадзіннік дружбы» з памятнымі тэкставымі надпісамі, які быў устаноўлены ў скверы імя Сендая. 3 ліпеня 2002 г. ў Мінскім палацы дзяцей і моладзі адбыўся японскі традыцыйны фестываль «Танабата», а таксама прайшло ўзнагароджванне пераможцаў конкурсу «Японія вачыма дзяцей».

Важным кірункам супрацоўніцтва з Сендаем з'яўляецца абмен вопытам вядзення гарадской гаспадаркі. Так, пад час наведвання Сендая ў лістападзе 2001 г. мінская дэлегацыя азнаёмілася са структурай і арганізацыяй работы чыгуначнага выставками-конкурсами детских рисунков, фотовыставками, опытом ведения городского хозяйства. С 1990 г. спортивные команды Минска стали принимать участие в ежегодном Сендайском полумарафоне, расходы на участие в котором взял на себя город-побратим.

Японцы, которые сами пережили ядерную бомбардировку, близко к сердцу приняли катастрофу на ЧАЭС и ее последствия. В 1991 г. городской совет Сендая передал Минскому городскому диагностическому центру оборудование на сумму около 400 тыс. дол. США. Была также доставлена партия медицинских препаратов во 2-ю Минскую клиническую больницу, оказана финансовая помощь для приобретения хирургических инструментов для 8-й детской поликлиники и ряда клиник города. В Сендае, за

Гарады – пабрацімы Мінска

Горад	Краіна	Год усталявання пабрацімскіх сувязей	Кірункі ўзаемаадносін
Нотынгем	Вялікабрытанія	1957	Ахова здароўя, адукацыя, культура, спорт, дабрачыннасць
Бангалор	Індыя	1973	Сувязі спыніліся
Ліён	Францыя	1976	Культура, спорт, турызм
Луанда	Ангола	1976	Сувязі спыніліся
Мерыда	Мексіка	1979	Сувязі спыніліся
Дэтройт	ЗША	1983	Сувязі спыніліся
Сендай	Японія	1973	Спорт, турызм, культура, ахова здароўя, дабрачыннасць
Чанчунь	Кітай	1992	Культура, эканоміка
Лодзь	Польшча	1992	Спорт, турызм, сацыяльная абарона, ахова здароўя
Бон	Германія	1993	Маладзёжная палітыка, культура, сацыяльная абарона, адукацыя
Эйндхавен	Нідэрланды	1994	Экалогія, ахова здароўя, адукацыя
Пекін	Кітай	1996	Эканоміка
Алматы	Казахстан	1998	Эканоміка
Душанбе	Таджыкістан	1998	Эканоміка
Кішынёў	Малдова	2000	Эканоміка

вакзала ў Сендаі, вывучыла вопыт работы японцаў у нанясенні разметкі чыгуначных платформ і сістэму сэрвіснага абслугоўвання на вакзале. Гэты вопыт быў улічаны пры будаўніцтве і арганізацыі дзейнасці новага чыгуначнага вакзала ў Мінску.

Пабрацімскія сувязі Мінска з французскім Ліёнам, як і ў папярэднія гады, развіваліся хвалепадобна: знізілася іх актыўнасць у пачатку 1990 г., але з 1994 г. сувязі ажывіліся. У ліпені 1994 г. дэлегацыя Ліёна прыняла ўдзел у святкаванні 50-годдзя вызвалення Мінска ад нямецка-фашысцскіх захопнікаў, а ў верасні таго ж года дэлегацыя Мінска наведала Ліён у сувязі з 50-годдзем яго вызвалення ад фашыстаў. З выбраннем у 1995 г. мэрам Ліёна былога прэм'ер-міністра Францыі Р.Бара намецілася тэндэнцыя ажыўлення і ўмацавання сувязей паміж Мінскам і Ліёнам.

У ліпені 1997 г. дэлегацыя Ліёна прыняла ўдзел у святкаванні 930-годдзя Мінска. У снежні таго ж года дэлегацыя Мінска прыняла ўдзел у рабоце I Форума мэраў гарадоў–пабрацімаў Ліёна, які праходзіў пад час штогадовага каляднага кірмашу. У сакавіку 2000 г. дэлегацыя Мінска прыняла ўдзел у Міжнародным Ліёнскім кірмашы. У ходзе візіту адбыўся Дзень Мінска, пад час якога былі прадэманстраваны дасягненні сталіцы Беларусі ў знешнеэканамічнай, навукова-тэхнічнай галінах, у сферы культуры і адукацыі. Праграма ўключала конкурсы і віктарыны, канцэрт фальклорна-этнаграфічнага ансамбля БДУ «Неруш», дэгустацыю блюд беларускай кухні.

Важнае значэнне для развіцця пабрацімскіх сувязей з Ліёнам меў афіцыйны візіт дэлегацыі Мінска ў Ліён на чале са старшынёю Мінгарвыканкома М. Паўлавым 6–8 снежня 2000 г. У ходзе візіту адбылася сустрэча М.Паўлава з Р.Барам. Дэлегацыя азнаёмілася з найноўшымі дасягненнямі святлотэхнічных фірм Францыі па мастацкай падсветцы, ілюмінацыі і комплексным вырашэнні праблемы асвятлення горада. Была дасягнута дамоўленасць аб супрацоўніцтве ў рэалізацыі праекта па мастацкім асвятленні гарадскіх аб'ектаў і помнікаў архітэктуры Мінска. Таксама бакі дамовіліся аб узаемным абсчет его муниципалитета, прошли стажировку 10 минских врачей.

В 1997 г., по просьбе японской стороны, делегация Минска передала городскому совету Сендая образцы изделий минских предприятий для экспонирования на постоянно действующей выставке, посвященной городам-побратимам Сендая. С 1998 г. на одном из маршрутов Сендая работает автобус с видами и символикой Минска. В Минске по случаю 30-летия установления побратимских связей с Сендаем решением Мингорисполкома от 7 сентября 2001 г. скверу около Белорусского государственного музыкального театра по улице Мясникова было присвоено название «Сквер имени города-побратима Сендая». В июле 2002 г. официальная делегация Сендая во главе с мэром города Х.Фудзии от имени жителей города подарила жителям Минска «Часы дружбы» с памятными текстовыми надписями, которые были установлены в сквере имени Сендая. 3 июля 2002 г. в Минском дворце детей и молодежи состоялся японскй традиционный фестиваль «Танабата», а также прошло награждение победителей конкурса «Япония глазами детей».

Важным направлением сотрудничества с Сендаем является обмен опытом ведения городского хозяйства. Так, во время посещения Сендая в ноябре 2001 г. минская делегация ознакомилась со структурой и организацией работы железнодорожного вокзала в Сендае, изучила опыт работы японцев в нанесении разметки железнодорожных платформ и систему сервисного обслуживания на вокзале. Этот опыт был учтен при строительстве и организации работы нового железнодорожного вокзала в Минске.

Побратимские связи Минска с французским Лионом, как и в прежние годы, развивались волнообразно: снизилась их активность в начале 1990-х г., однако с 1994 г. связи оживились. В июле 1994 г. делегация Лиона приняла участие в праздновании 50-летия освобождения Минска от немецко-фашистских захватчиков, а в сентябре того же года делегация Минска посетила Лион в связи с

мене навучэнцамі, правядзенні алімпіяд па рускай і французкай мовах для моладзі двух гарадоў, арганізацыі спаборніцтваў паміж спартыўнымі школамі Мінска і спартклубамі Ліёна. Быў вывучаны вопыт водазабеспячэння і ачысткі вады ў Ліёне.

Пагадненне аб устанаўленні пабрацімскіх адносін паміж Мінскам і кітайскім горадам Чанчунь было падпісана 18 мая 1992 г. Двухбаковыя кантакты

Альбом, прысвечаны 30-годдзю ўстанаўлення пабрацімскіх сувязей паміж Мінскам і японскім горадам Сендай, выдадзены ў Японіі.

Альбом, посвященный 30-летию установления побратимских связей между Минском и японским городом Сендай, изданный в Японии.

The issued in Japan album dedicated to the 30th anniversary of the Minsk and Japan city Sendai relations establishing.

стрымлівала вялікая адлегласць Чанчуня ад Мінска, з-за гэтага ні адзін раз адмяняліся запланаваныя двухбаковыя візіты. Разам з тым абодвума бакамі вывучаюцца магчымасці развіцця эканамічнага супрацоўніцтва. Першым рэальным вынікам стала адкрыццё ў Мінску з удзелам дэлегацыі г. Чанчуня ў сакавіку 1998 г. рэстарана кітайскай кухні «Чуньмінь». У 2000 г. з кіраўнікамі такіх буйных мінскіх прадпрыемстваў, як «Гарызонт», «Планар», Гандлёвы дом «Ждановічы», дэлегацыя Чанчуня правяла дзелавыя перагаворы; з факультэтам міжнародных адносін БДУ было абмеркавана развіццё супрацоўніцтва ў галіне адукацыі.

50-летием его освобождения от фашистов. С избранием в 1995 г. мэром Лиона бывшего премьер-министра Франции Р.Барра наметилась тенденция оживления и укрепления связей между Минском и Лионом.

В июле 1997 г. делегация Лиона приняла участие в праздновании 930-летия Минска. В декабре того же года делегация Минска участвовала в работе I Форума мэров городов-побратимов Лиона, проходившего во время ежегодной рождественской ярмарки. В марте 2000 г. делегация Минска приняла участие в Международной Лионской ярмарке. В ходе визита состоялся День Минска, во время которого были продемонстрированы достижения столицы Беларуси во внешнеэкономической и научно-технической областях, в сфере культуры и образования. Программа включала конкурсы и викторины, концерт фольклорно-этнографического ансамбля БГУ «Неруш», дегустацию блюд белорусской кухни.

Важное значение для развития побратимских связей с Лионом имел официальный визит делегации Минска в Лион во главе с председателем Мингорисполкома М.Павловым 6–8 декабря 2000 г. В ходе визита состоялась встреча М.Павлова с Р.Барром. Делегация ознакомилась с новейшими достижениями светотехнических фирм Франции по художественной подсветке, иллюминации и комплексному решению проблемы освещения города. Была достигнута договоренность о сотрудничестве в реализации проекта по художественному освещению городских объектов и памятников архитектуры Минска. Стороны также договорились о взаимном обмене учащимися, проведении олимпиад по русскому и французскому языкам для молодежи двух городов, организации соревнований между спортивными школами Минска и спортклубами Лиона. Был также изучен опыт водообеспечения и очистки воды в Лионе.

Соглашение об установлении побратимских отношений между Минском и китайским городом Чанчунь было подписано 18 мая 1992 г. Двусторонние кон-

Пагадненне аб дружалюбных сувязях паміж Мінскам і Лоддзю таксама было падпісана ў 1992 г. Кантакты развіваліся на ўзроўні абменаў дэлегацыямі мэрый гарадоў, іх структурных падраздзяленняў, прадпрыемстваў. Праходзілі сустрэчы журналістаў і абмен інфармацыяй аб розных баках гарадскога жыцця, абменьваліся таксама мастацкімі калектывамі. Каманда дзяцей-інвалідаў г. Мінска ўдзельнічала ў міжнародных спаборніцтвах па плаванні сярод дзяцей-інвалідаў, якія штогод праходзяць у Лодзі. 10–14 снежня 2002 г. ў Мінску адбыўся фестываль польскіх фільмаў «Лодзінская кінашкола». Праграма супрацоўніцтва паміж Мінскам і Лоддзю прадугледжвае актывізацыю двухбаковых кантактаў у сферах эканомікі, культуры, спорту, СМІ, сацыяльнай абароны насельніцтва і маладзёжнага абмену.

Нямецкі горад Бон, які стаў пабрацімам Мінска ў 1993 г., аказаў Мінску значную дабрачынную дапамогу: у 1996 г. нямецкі бок перадаў Мінску медыцынскае абсталяванне і медыкаменты на суму каля 32 тыс. нямецкіх марак, у 2000 г. – дыягнастычнае абсталяванне на суму каля 35 тыс. марак, у 2002 г. з Бона паступіла каля 25 тыс. еўра для клінікі ў пасёлку Аксакаўшчына і паліклінік Фрунзенскага раёна г. Мінска. Мінск і Бон супрацоўнічаюць таксама ў галінах культуры, маладзёжнай палітыкі. У 1998 г. пад час свята «Бонскае лета» ў «Тыдні Мінска» прынялі ўдзел мастацкія калектывы «Харошкі», «Палац», «Джазкласік бэнд», якія з поспехам прадставілі культуру беларускай сталіцы. У верасні 1998 г. ў Боне знаходзілася група спецыялістаў па справах моладзі г. Мінска, была намечана праграма супрацоўніцтва ў галіне маладзёжнай палітыкі. Да 2002 г. паміж Мінскам і Бонам праведзена 13 маладзёжных абменаў, 14 сустрэч спецыялістаў па справах моладзі, 5 семінараў па пытаннях маладзёжнай палітыкі.

Пагадненне аб супрацоўніцтве ў межах пабрацімскіх сувязей паміж Мінскам і Эйндхавенам (Каралеўства Нідэрланды) было падпісана ў 1994 г. Спачатку кантакты развіваліся галоўным чынам у экалагічнай сферы. Пад час наведвання Мінска дэлегацыяй Эйндхавена ў чэрвені

такты сдерживала большая отдаленность Чанчуня от Минска, из-за этого не раз отменялись запланированные двусторонние визиты. Вместе с тем обеими сторонами изучаются возможности развития экономического сотрудничества. Первым реальным результатом стало открытие в Минске с участием делегации г. Чанчуня в марте 1998 г. ресторана китайской кухни «Чуньминь». В 2000 г. с руководителями таких крупных минских предприятий, как «Горизонт», «Планар», Торговый дом «Ждановичи», делегация Чанчуня провела деловые переговоры; с факультетом международных отношений БГУ было обсуждено развитие сотрудничества в сфере образования.

Соглашение о дружественных связях между Минском и Лодзью также было подписано в 1992 г. Контакты развивались на уровне обменов делегациями мэрий городов, их структурных подразделений, предприятий. Проходили встречи журналистов и обмен информацией о различных сторонах городской жизни, обменивались также художественными коллективами. Команда детей-инвалидов г. Минска участвовала в международных соревнованих по плаванию среди детей-инвалидов, которые ежегодно проходят в Лодзи. 10–14 декабря 2002 г. в Минске состоялся фестиваль польских фильмов «Лодзинская киношкола». Программа сотрудничества между Минском и Лодзью предусматривала активизацию двусторонних контактов в сферах экономики, культуры, спорта, СМИ, социальной защиты населения и молодежного обмена.

Немецкий город Бонн, который стал побратимом Минска в 1993 г., оказал Минску значительную благотворительную помощь: в 1996 г. немецкая сторона передала Минску медицинское оборудование и медикаменты на сумму около 32 тыс. нем. марок, в 2000 г. – диагностичское оборудование на сумму около 35 тыс. марок, в 2002 г. из Бонна поступило около 25 тыс. евро для клиники в поселке Аксаковщина и поликлиник Фрунзенского района г. Минска. Минск и Бонн сотрудничают также в области

2001 г. былі абмеркаваны і намечаны перспектывы супрацоўніцтва паміж гарадамі ў галіне аховы здароўя (паміж псіханеўралагічным цэнтрам для дзяцей і падлеткаў, інтэрнатам № 3 г. Мінска і псіхіятрычнай бальніцай Де Гротз Беек Эйндховена), сельскай гаспадаркі (БАТУ і 10 сельскагаспадарчымі фірмамі Эйндхавена), адукацыі, спорту, культуры. Мінскія ўлады вывучылі вопыт Эйндхавена па

Урачыстае адкрыццё ў скверы імя Сендая гадзінніка дружбы, падараванага Мінску сендайскім муніцыпалітэтам з нагоды 30-годдзя ўстанаўлення пабрацімскіх сувязей.

Торжественное открытие в сквере имени Сендая часов дружбы, подаренных Минску сендайским муниципалитетом по случаю 30-летия установления побратимских связей.

The official opening in the Sendai Square of the friendship clock presented to Minsk by the Sendai city administration on occasion of the 30th anniversary of the twin city relations.

прафілактыцы правапарушэнняў сярод падлеткаў і моладзі.

У другой палове 1990-х г. былі заключаны пагадненні аб супрацоўніцтве з Пекінам, Алматы, Душанбе і Кішынёвам. Асноўным кірункам супрацоўніцтва з гэтымі гарадамі стала эканоміка. У 2000–2001 гг. толькі з прадстаўнікамі Пекіна праведзена 11 сустрэч і перагавораў. Пад час візіту дэлегацыі Пекіна ў Мінск 31 ліпеня 2002 г. старшыня Мінгарвыканкома М.Паўлаў і намеснік мэра Пекіна

культуры, молодежной политики. В 1998 г. во время праздника «Боннское лето» в «Неделе Минска» приняли участие художественные коллективы «Хорошки», «Палац», «Джаз-классик бэнд», которые с успехом представили культуру белорусской столицы. В сентябре 1998 г. в Бонне находилась группа специалистов по делам молодежи г. Минска, была намечена программа сотрудничества в сфере молодежной политики. К 2002 г. между Минском и Бонном было проведено 13 молодежных обменов, 14 встреч специалистов по делам молодежи, 5 семинаров по вопросам молодежной политики.

Соглашение о сотрудничестве в рамках побратимских связей между Минском и Эйндховеном (Королевство Нидерланды) было подписано в 1994 г. Сначала контакты развивались главным образом в экологической сфере. Во время посещения Минска делегацией Эйндховена в июне 2001 г. были обсуждены и намечены перспективы сотрудничества между городами в области здравоохранения (между психоневрологическим центром для детей и подростков, интернатом № 3 г. Минска и психиатрической больницей Де Гротз Беек Эйндховена), сельского хозяйства (БАТУ и 10 сельскохозяйственными фирмами Эйндховена), образования, спорта, культуры. Минские власти изучили опыт Эйндховена по профилактике правонарушений среди подростков и молодежи.

Во второй половине 1990-х г. были заключены соглашения о сотрудничестве с Пекином, Алматы (позднее Астана), Душанбе и Кишиневом. Основным направлением сотрудничества с этими городами стала экономика. В 2000–2001 гг. только с представителями Пекина было проведено 11 встреч и переговоров. Во время визита делегации Пекина в Минск 31 июля 2002 г. председатель Мингорисполкома М.Павлов и заместитель мэра Пекина Ч.Хунсян подписали «Соглашение между Минским городским исполнительным комитетом и Народным правительством г. Пекина о дружественных связях и сотрудниче-

Ч.Хунсян падпісалі «Пагадненне паміж Мінскім гарадскім выканаўчым камітэтам і Народным урадам г. Пекіна аб дружалюбных сувязях і супрацоўніцтве ў гандлёва-эканамічнай, навукова-тэхнічнай і культурнай галінах». Гасцей з Пекіна найбольш зацікавілі перспектывы супрацоўніцтва з НВА «Інтэграл», заводам імя Вавілава, канцэрнам «Белрэсурсы». Пад час абменаў візітамі са сталіцамі дзяржаў СНД – Алматы (пазней Астана), Душанбе і Кішынёвам узаемна вывучаліся заканадаўства ў галіне эканомікі, магчымасці супрацоўніцтва, пашырэння гандлю, адкрыцця сумесных і замежных прадпрыемстваў.

У цэлым супрацоўніцтва з гарадамі-пабрацімамі Мінска развіваецца даволі паспяхова. Яно ахоплівае асноўныя сферы гарадскога жыцця і мае значныя перспектывы.

Такім чынам, міжнародныя сувязі Мінска, які стаў сталіцай суверэннай дзяржавы – Рэспублікі Беларусь, пастаянна развіваліся. У Мінску праходзілі перагаворы і заключаліся пагадненні з кіраўнікамі дзяржаў і міжнародных арганізацый. Мінск стаў сталіцай СНД, у ім размясціліся замежныя пасольствы і прадстаўніцтвы. Пашыраюцца эканамічныя, навуковыя, культурныя, турыстычныя сувязі з замежнымі партнёрамі, найперш з гарадамі-пабрацімамі.

стве в торгово-экономической, научно-технической и культурной областях». Гостей из Пекина наиболее заинтересовали перспективы сотрудничества с НПО «Интеграл» заводом имени Вавилова, концерном «Белресурсы». Во время обменов визитами со столицами государств СНГ – Алматы, Душанбе и Кишиневом взаимно изучалось законодательство в сфере экономики, возможности сотрудничества, расширения торговли, открытия совместных и иностранных предприятий. В целом сотрудничество с городами-побратимами Минска развивается довольно успешно. Оно охватывает основные сферы городской жизни и имеет значительные перспективы.

Таким образом, международные связи Минска, который стал столицей суверенного государства – Республики Беларусь, постоянно развивались. В Минске проходили переговоры и заключались соглашения с главами государств и руководителями международных организаций. Минск стал столицей СНГ, в нем разместились иностранные посольства и представительства. Расширяются экономические, научные, культурные, туристические связи с зарубежными партнерами и прежде всего с городами-побратимами.

КРЫНІЦЫ І ЛІТАРАТУРА

ИСТОЧНИКИ И ЛИТЕРАТУРА

Внешняя торговля Республики Беларусь за 1995–1997 гг.: Стат. сб. Мн., 1998.

Внешняя торговля Республики Беларусь, 1995–2000: Стат. сб. Мн., 2001.

Внешняя торговля Республики Беларусь: Стат. сб. Мн., 2002.

Тое ж. Мн., 2003.

Тое ж. Мн., 2004.

Данные Службы государственного протокола Министерства иностранных дел Республики Беларусь на 1.02.2005 г.

Концепция и комплексная городская программа «Минск–здоровый чистый город». Мн., 2003.

Концепция и организационная структура управления городом Минском в современных условиях. Мн., 2002.

Краткий статистический ежегодник Республики Беларусь, 1992. Мн., 1992.

Кураш В.И. Отчет управления культуры Мингорисполкома о ходе выполнения «Программы развития культуры г. Минска на 1999–2005 гг.» в 2002 г. [Рукопись].

Минск в цифрах: Стат. справ. Мн., 2001.

Тое ж. Мн., 2002.

Народное хозяйство Республики Беларусь в 1993 г.: Стат. ежегодник. Мн., 1994.
Об итогах внешней торговли г.Минска за 2001 г.: Текущий архив Мингорисполкома.
Об итогах внешней торговли г.Минска за 2002 г.: Текущий архив Мингорисполкома.
Об итогах внешней торговли г. Минска за 2004 г.: Текущий архив Мингорисполкома.
Проект стратегического плана устойчивого развития г. Минска на период до 2020 г. Мн., 2002.
Регионы Республики Беларусь: Стат. сб. Мн., 2002.
Тое ж. Мн., 2004.
Статистический ежегодник Республики Беларусь, 2002. Мн., 2002.
Тое ж, 2003. Мн., 2003.
Статистический ежегодник, 2002. Мн., 2002.
Тое ж, 2003. Мн., 2003.
Тое ж, 2004. Мн., 2004.
Столичная школа: Справ.-информ. материалы. Мн., 2003.
Текущие материалы Минского городского комитета статистики.
Текущий архив отдела международных связей Мингорисполкома.
Устав города Минска. Мн., 2003.
Учреждения культуры г.Минска, 2002 [Рукопись].
Барыс Г.П. Адраджэнне рэлігійнага жыцця ў Беларусі ў 1988–2003 гг. // Бел. гіст. часоп. 2004. № 5.
Беларусь: Партр. на фоне перамен. Мн., 1998.
Белорусская деловая газета. 2003. 3 марта.
Бобков В.А., Кузнецов Н.В., Осмоловский В.П. Политические партии Беларуси. Мн., 1997.
Бущик Г.П. Внешнеторговая деятельность Республики Беларусь в условиях становления государственности // Государственность на Беларуси: генезис и перспективы: Сб. материалов респ. научно-практ. конф., 30 янв. 2002 г. Ч.2. Брест, 2002.
Яго ж. Прамысловасць Мінска ў 1991–2002 гг. // Бел. гіст. часоп. 2004. № 3.
Гісторыя Беларусі ў кантэксце еўрапейскай цывілізацыі: Дапам. Мн., 2003.
Гісторыя Беларусі: Курс лекций.Ч. 2. XIX–XX стст. Мн., 2002.
Гісторыя Беларусі: Вуч. дапам. Ч. 2. Люты 1917–2000 гг. 2 выд. Мн., 2000.
Гурко А.В. Конфессиональная ситуация в Республике Беларусь. Мн., 2001.
Деловой Минск. Приглашение к партнерству. Кат.-справ. 2002. Мн., 2002.
З падзей 2001 г. //Бел. гіст. часоп. 2002. № 1.
З падзей 2002 г. // Там жа. 2003. № 1.
З падзей 2003 г. // Там жа. № 2, 4.
Завальнюк У. Каталіцкі касцел у Беларусі ў XX ст. // Бел. гіст. часоп.. 2000. № 4.
Звязда. 2003. 11 лістап.
Иллюстрированная хронология истории Беларуси. 3 изд. Мн., 2002.
Ілюстраваная храналогія гісторыі Беларусі. Ч. 2. Мн., 1997.
Кулагін А.М. Каталіцкія храмы на Беларусі: Энцыкл. давед. Мн., 2001.
Яго ж. Праваслаўныя храмы на Беларусі: Энцыкл. давед. Мн., 2001.
Лыч Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. Мн., 1996.
Минск: Ист. очерк. Мн., 1994.
Мир и Беларусь. Мн., 2003.
Нарысы гісторыі Беларусі. Ч. 2. Мн., 1995.
Наука Беларуси в XX столетии. Мн., 2001.
Основные показатели работы клубных учреждений г. Минска на период до 2002 г. Мн., 2002.
Приходы и монастыри Белорусской Православной Церкви: Справ. Мн., 2001.
Проблемы внешнеэкономической деятельности предприятий г.Минска. Мн., 2001.
Проблемы городской консолидации. Мн., 2003.
Рэлігія і царква на Беларусі: Энцыкл. давед. Мн., 2001.
Сачанка А. Педагагічны друк і рэформа школы // Бел. гіст. часоп. 2000. № 1.
Содружество Независимых Государств: Портр. на фоне перемен. Мн., 1996.
Содружество Независимых Государств: Десять лет спустя. Мн., 2001.
Туризм в городе Минске: состояние и перспективы. Мн., 2003.
Тэатральная Беларусь: Энцыкл..давед. Т. 1–2. Мн., 2002–03.

Устойчивое развитие современных крупных городов: теория, опыт, проблемы: Материалы Междунар. науч.-практ. конф., 23–24 мая 2002 г. Мн., 2002.

Церкви и приходы Минска. 2 изд. Мн., 2001.

Шумский Н.Н. Содружество Независимых Государств: проблемы и перспективы развития. Мн., 2001.

27 июля 1990 г. сессия Верховного Совета БССР приняла Декларацию о государственном суверенитете Белорусской ССР. На сессии Верховного Совета БССР 19 сентября 1991 г. государство получило новое наименование – Республика Беларусь.

2 марта 1994 г. Верховный Совет проголосовал за президентскую форму правления в Беларуси. 15 марта 1994 г. была принята Конституция Республики Беларусь. 20-я статья Конституции гласит: «Столица Республики Беларусь – город Минск. Статус города Минска определяется законом».

Статус современного Минска, особенности местного управления и самоуправления определены законами «О местном управлении и самоуправлении в Республике Беларусь» (1993), «О статусе столицы Республики Беларусь – города Минска» (2000) и Уставом города Минска, утвержденным на сессии Минского городского Совета депутатов 26 июня 2001 г.

Деятельность городской администрации Минска и администрации районов города осуществляется в соответствии с Конституцией Республики Беларусь (статьи 117–124). Минский городской исполнительный комитет возглавляет председатель, которого назначает Президент Республики Беларусь с согласия Минского городского Совета депутатов. За время независимости Беларуси столицей управляли Александр Герасименко (1991–1995), Владимир Ермошин (1995–2000), Михаил Павлов (с марта 2000).

Минск имеет 9 административно-территориальных районов: Заводской, Ленинский, Московский, Октябрьский, Партизанский, Первомайский, Советский, Фрунзенский, Центральный.

Высшим представительным органом власти города Минска является Минский городской Совет депутатов. Ныне он состоит из 54 депутатов.

Сессия городского Совета депутатов избирает президиум городского Совета (постоянно действующий орган), председателя президиума городского Совета, принимает основные решения о жизнедеятельности города, распределяет его бюджет. Председателем президиума городского Совета депутатов с 1996 г. является Владимир Папковский.

Город Минск имеет официальные символы – герб, флаг и гимн. Решением Минского городского Совета депутатов от 27 марта 2001 г. утверждена городская символика и положения о гербе и флаге города Минска. Гимном Минска, утвержденным 24 октября 2001 г. решением Минского городского Совета депутатов, стала «Песня о Минске» (слова Игната Панкевича, музыка Владимира Оловникова).

В Минске ежегодно проводится праздник города. В 2002 г. он перенесен с 3 июля на вторую субботу сентября.

События общественно-политического значения во многом влияли на социально-экономическое и культурное развитие города.

Минск – крупный индустриальный центр. Здесь выпускается более 20% промышленной продукции и свыше половины продукции машиностроения Беларуси. В 1999–2000 гг. на минском автозаводе было налажено производство автобусов, на заводе «Белкоммунмаш» – троллейбусов и трамваев. Это дало возможность обновлять транспортный парк города отечественными машинами. Городской транспорт связывает жилые микрорайоны города с центром, вокзалами, рынками.

Промышленность столицы представлена такими отраслями, как тракторо- и приборостроение, радиоэлектроника, легкая и пищевая, стройматериалов и др.

В Минске теперь работают 30 государственных и коммерческих банков с отечественным и зарубежным капиталом. Осуществляют деятельность несколько специализированных рынков: «Комаровский» (продуктовый), «Ждановичи», «Раковский», «Червенский», «Свелта» (смешанные), «Малиновка» (автомобильный), Центральный рынок строительных материалов (Уручье) и др.

Экономика Минска имеет довольно значительную экспортную ориентацию; на экспорт вывозится около 60% произведенной продукции, а импортируются сырье, энергоресурсы, комплектующие детали. На город приходится более 40% внешнеторгового оборота Беларуси. Субъекты хозяйствования столицы торгуют со 150 странами мира.

Важное значение в жизни горожан имеет осуществление комплексной программы «Минск – здоровый чистый город», которая рассчитана на 2001–2005 гг. В рамках этой программы проводится профилактика инфекционных заболеваний и пропаганда здорового образа жизни.

Минск занимает территорию в 305,47 кв. км (0,147% площади страны), на которой проживает свыше 1700 тыс. человек (17,2% от числа жителей Беларуси). Такой плотности населения не имеет ни одна столица бывших республик СССР.

Темпы строительства жилья в Минске довольно высокие. Если в 1995 г. годовой ввод жилья упал до 295 тыс. кв. м общей площади, то в 2003 г. он превысил 580 тыс. кв. м, а в 2005 г. – 800 тыс. кв. м. Теперь в среднем на одного жителя столицы приходится 18,4 кв. м. площади. В 2003 г. с 15 до 20 кв. м увеличен норматив площади на одного жителя. В последние годы более 7 тыс. семей ежегодно вселяются в новые квартиры.

Город Минск является центром национального возрождения, науки, образования и культуры. Здесь работают Национальная академия наук Беларуси и 22 государственных высших учебных заведения, среди которых 12 университетов и 5 академий. Кроме того, обучение ведут 9 негосударственных высших учебных заведений. Среднее специальное образование в столице можно получить в техникумах, колледжах, училищах. В Минске появились новые типы средних учебных заведений – гимназии и лицеи.

В городе ныне имеются 602 библиотеки, самая большая по количеству книг – Национальная библиотека Беларуси. Работают 25 музеев, 15 театров (из них 4 подчинены горисполкому), 38 клубных учреждений, 16 кинотеатров. Среди клубных учреждений – 11 домов и 9 дворцов культуры. Самый крупный из них – Дворец Республики (введен в действие в 2000).

С изменением отношения государства к религии оживилась деятельность различных религиозных общин. Теперь в столице действуют 30 православных, 11 католических, 2 униатские, 4 старообрядческие общины. Христиане веры евангельской имеют 20 общин, евангельские христиане-баптисты – 20, христиане полного Евангелия – 11, адвентисты – 4, мормоны – 3, нехристианские религиозные объединения (мусульмане, иудеи, кришнаиты, бахаи) – по 1–3 общины. Наибольшее число храмов имеют христианские объединения: православные – 14, католические – 5, христиане-баптисты – 4, христиане веры евангельской – 3.

В Минске как столице суверенного государства размещены дипломатические представительства 35 стран, а также 7 консульств и 12 представительств международных организаций, 81 посол аккредитован по совместительству.

В декабре 1991 г. Минск по решению глав государств СНГ стал местом нахождения координирующих органов Содружества и, таким образом, приобрел статус столицы СНГ. Здесь находятся Исполнительный комитет и Экономический суд СНГ.

Сотрудничество научных и образовательных учреждений Минска осуществляется более чем с 70 странами мира. Развиваются культурные и туристические связи

с зарубежными партнерами, сотрудничество с городами-побратимами Минска: Ноттингемом (Великобритания), Сендаем (Япония), Лионом (Франция), Пекином, Чанчунем (Китай), Лодзью (Польша), Бонном (ФРГ), Эйндховеном (Нидерланды), Алматы (позднее Астана, Казахстан), Душанбе (Таджикистан), Кишиневом (Молдова).

On July 27, 1990 the BSSR Supreme Soviet session adopted the Declaration of the state sovereignty of the BSSR. At the BSSR Supreme Soviet session on September 19, 1991 the state acquired a new name – «Republic of Belarus».

On March 2, 1994 the Supreme Soviet voted for the presidential form of government in Belarus. On March 15, 1994 there was adopted the Constitution of the Republic of Belarus. The article 20 of the Constitution states: «The capital of the Republic of Belarus is Minsk. The status of the city is defined by the law».

The present status of Minsk, the local administration and self-governments peculiarities are determined by the laws «On the local administration and self-governments in the Republic of Belarus» (1993), «On the status of the capital of the Republic of Belarus – the city of Minsk» (2000) and by the Statute of the city of Minsk approved at the Minsk city Soviet of deputies session on June 26, 2001.

The work of the Minsk city administration and the city districts administration is performed in accordance with the Constitution of the Republic of Belarus (articles 117 – 124). The Minsk city executive committee is led by a chairman, appointed by the President of the Republic of Belarus in agreement with the Minsk City Soviet of Deputies. During the period of Belarusian independence the capital was governed by Aleksandr Gerasimenko (1991 –1995), Vladimir Ermoshin (1995 – 2000), Mikhail Pavlov (since March 2000).

Minsk is divided into 9 administrative and territorial districts: Zavodskoy, Leninsky, Moskovsky, Oktyabrsky, Partiazansky, Pervomaisky, Sovetsky, Frunzensky, Tsentralny.

The highest representative authority of Minsk is the City Council of the Deputies. At present it is composed of 54 deputies. During the sessions the City Council elects its presidium (regular body), the chairman of the presidium, makes the principal decisions on the city life, distributes its budget. The chairman of the presidium of the City Council since 1996 is Vladimir Papkovsky.

The city of Minsk has its official symbols – an emblem, a flag and an anthem. The City Council, by the decision of March 27, 2001, approved these symbols and the regulations on the city emblem and flag of Minsk. As an anthem, there was taken «The song of Minsk» (text by Ignat Pankevich, music by Vladimir Olovnikov) and it was approved by the decision of the City Council on October 24, 2001.

Minsk holds its city festivals annually. In 2002 the second Saturday of July was fixed as a day of its celebration instead of the 3rd of July.

The socio-political events greatly influenced the socio-economic and cultural development of the city.

Minsk is a large industrial city. Over 20% of the industrial output and more than a half of the Belarusian machine-building production are produced here. In 1999–2000 the city's automobile plant started a bus production, and the «Belkommunmash» – the production of the trolley-buses and trams. The urban transport got an opportunity to be modernized with the locally produced vehicles. The city's public transport ties the dwelling districts of the city with its centre, stations, and markets.

The industry of the Belarusian capital is represented by such branches as tractor-building, instrument-making, radio electronics, light and food industry, building materials production etc.

In Minsk now operate 30 state and commercial banks, dealing with the national and foreign capital. There are some specialized markets: «Komarovsky» (food), «Zhdanovichi»,

«Rakovsky», «Chervensky», «Svelta» (mixed trade), «Malinovka» (cars), Central market of the building materials (Uruchie) and others.

The economy of Minsk to a considerable extent is oriented to the export: about 60% of the goods produced and the raw materials, power resources, spare parts are exported to the other countries. The city carries out 40% of the total foreign trade of Belarus. The business transactors of the Belarusian capital trade with 150 countries of the world.

The complex programme «Minsk is a healthy clean city» (2001 – 2005) plays quite an important role in the life of its residents. Within the framework of this programme, the preventive measures against the infectious diseases and healthy way of life propaganda are carried out.

At present Minsk occupies the area of 305.47 square kilometers (0.147% of the country's area), and its population is 1,700 thousands of people (17.2% of the total number of population of Belarus). The city's population density is the highest, compared to the former USSR capitals.

The construction rates are rather high in Minsk. If in 1995 the annual housing commissioning fell to 295,000 square metres of the dwelling space, in 2003 it exceeded 580,000 square metres, in 2005 – 800,000 sguare metres. Today the average dwelling space in Minsk is 18.4 square metres per one person. In 2003 there was increased the dwelling space standard from 15 to 20 square metres. During the last years over 7,000 families move annually into new flats.

The city of Minsk is the centre of national rebirth, science, education and culture. The National Academy of Sciences and 22 state higher educational establishments, including 12 universities and 5 academies are the main research centres. Besides, there are 9 non-state (commercial) higher educational establishments. Secondary professional education in the capital is provided by the technical schools, colleges, vocational training schools. In Minsk there appeared new kinds of the educational establishments – the gymnasiums and lyceums.

There are 602 libraries in the city now, the largest one being the National library of Belarus. There are 25 museums, 15 theatres (4 of them are submitted and supported by the City Council), 38 club establishments, and 16 cinemas. The club establishments include 11 Houses and 9 Palaces of culture, the largest one being the Palace of the Republic (brought into operation in 2000).

Since the state has changed its attitude to the religion, different religious communities became more active. 30 Orthodox, 11 Catholic, 2 Uniate, 4 of old believers communities function in Minsk now. The Evangelical Christians have 20 communities, the Evangelical Christian Baptists – 20, the Gospel believers – 11, the Adventists – 4, the Mormons –3, non-Christian religious associations (Muslims, Judaists, Krishnaits, Bahaists) – from 1 to 3 communities. The largest number of the churches belong to: the Orthodox Church (14), the Catholic Church (5), the Christian Baptists (4), the Christians of the Evangelical Faith (3).

Foreign countries have their diplomatic offices in Minsk, the capital of a sovereign state. There are 35 embassies, 7 consulates and 12 offices of the international organizations, 81 ambassadors have been accredited pluralistically.

In December 1991 the CIS states leaders agreed on Minsk as a place where the coordinating CIS bodies had to be based. Thus the city acquired the capital status of the CIS. The CIS Executive Committee and the Economic Court are located in Minsk.

The city's scientific and educational institutions cooperate with their counterparts in more than 70 states. The capital strengthens cultural and tourist relations with the foreign partners and develop cooperation with the twin-cities of Minsk: Nottingham (Great Britain), Syondai (Japan), Lion (France), Beijing, Changchun (China), Lodz (Poland), Bonn (FRG), Eindhoven (the Netherlands), Almaty (later on Astana, Kazakhstan), Dyushambe (Tajikistan), Kishinev (Moldova).

Перспектывы Мінска

Перспективы Минска

Раздзел VIII

Перспектывы Мінска

1. СТРАТЭГІЧНЫЯ ПРЫЯРЫТЭТЫ

Мінск сёння – сучасны горад, які дынамічна развіваецца. Крэда гарадскіх улад: галоўная каштоўнасць горада – яго жыхары, галоўная стратэгічная мэта – ператварэнне Мінска ў сучасны еўрапейскі горад.

У гэтай сувязі для практычнага вырашэння гарадскія ўлады ставяць такія важныя сацыяльныя, эканамічныя і тэхнічныя задачы, як набліжэнне ўзроўню і якасці жыцця гараджан да стандартаў еўрапейскіх сталіц, аднаўленне моцнага генафонду, развіццё Мінска як здаровага, экалагічна чыстага горада з багатым духоўным асяроддзем, фарміраванне прывабных архітэктурных ансамбляў і ландшафтна-рэкрэацыйных зон, забеспячэнне энергетычнай бяспекі сталіцы і інш.

Стратэгічныя прыярытэты ўстойлівага развіцця Мінска грунтуюцца на трох галоўных прынцыпах.

Першы прынцып – збалансаванасць эканомікі і экалогіі, калі людзі ў выніку сваёй вытворчай і іншай дзейнасці перастаюць разбураць асяроддзе свайго існавання, калі яны збалансавана вырашаюць

Раздел VIII

Перспективы Минска

1. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПРИОРИТЕТЫ

Минск сегодня – современный, динамично развивающийся город. Кредо городских властей: главная ценность города – его жители; главная стратегическая цель – превращение Минска в современный европейский город.

В этой связи для практического решения городские власти выдвигают такие важные социальные, экономические и технические задачи, как приближение уровня и качества жизни горожан к стандартам европейских столиц, воссоздание сильного генофонда, развитие Минска как здорового, экологически чистого города с богатой духовной сферой, формирование привлекательных архитектурных ансамблей и ландшафтно-рекреационных зон, обеспечение энергетической безопасности столицы и др.

Стратегические приоритеты устойчивого развития Минска базируются на трех основных принципах.

Первый принцип – сбалансированность экономики и экологии, когда люди в результате своей производственной и иной деятельности перестают разрушать среду обитания, когда они сбалансиро-

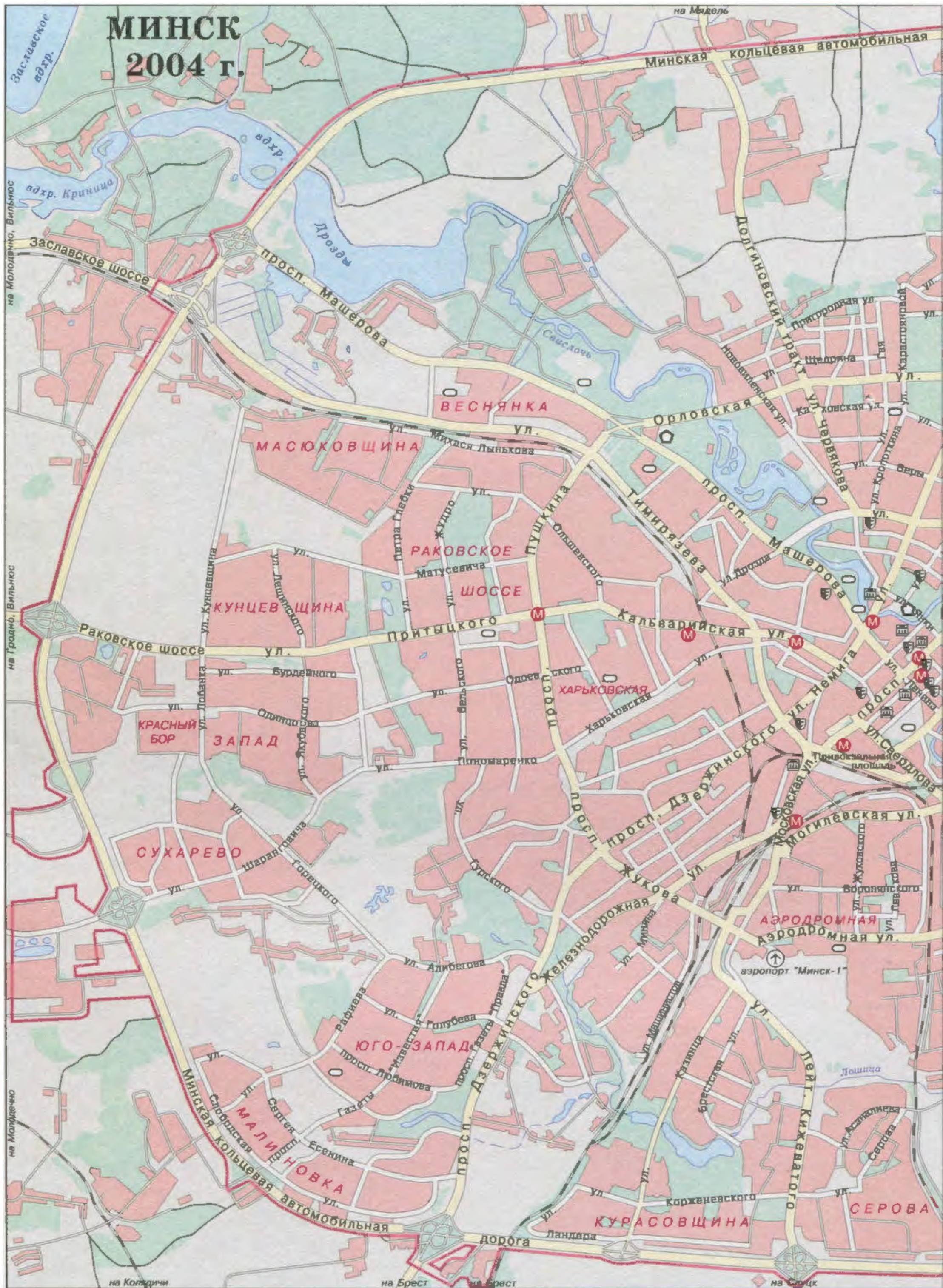
МИНСК
2004 г.
Заславское вдхр.
вдхр. Криница
вдхр. Дрозды
Заславское шоссе
просп. Машерова
Минская кольцевая автомобильная дорога
Долгиновский тракт
ВЕСНЯНКА
МАСЮКОВЩИНА
ул. Орловская
просп. Машерова
ул. Тимирязева
ул. Пушкина
ул. Червякова
РАКОВСКОЕ ШОССЕ
КУНЦЕВЩИНА
Раковское шоссе
ул. Притыцкого
Кальварийская ул.
ХАРЬКОВСКАЯ
Харьковская
КРАСНЫЙ БОР
ЗАПАД
ул. Немига
просп. Дзержинского
СУХАРЕВО
Могилевская ул.
ул. Жукова
АЭРОДРОМНАЯ
Аэродромная ул.
аэропорт "Минск-1"
ЮГО-ЗАПАД
МАЛИНОВКА
КУРАСОВЩИНА
СЕРОВА
ул. Лейт. Кижеватого
на Брест
на Слуцк
на Колодищи
на Гродно, Вильнюс
на Молодечно
на Мядель

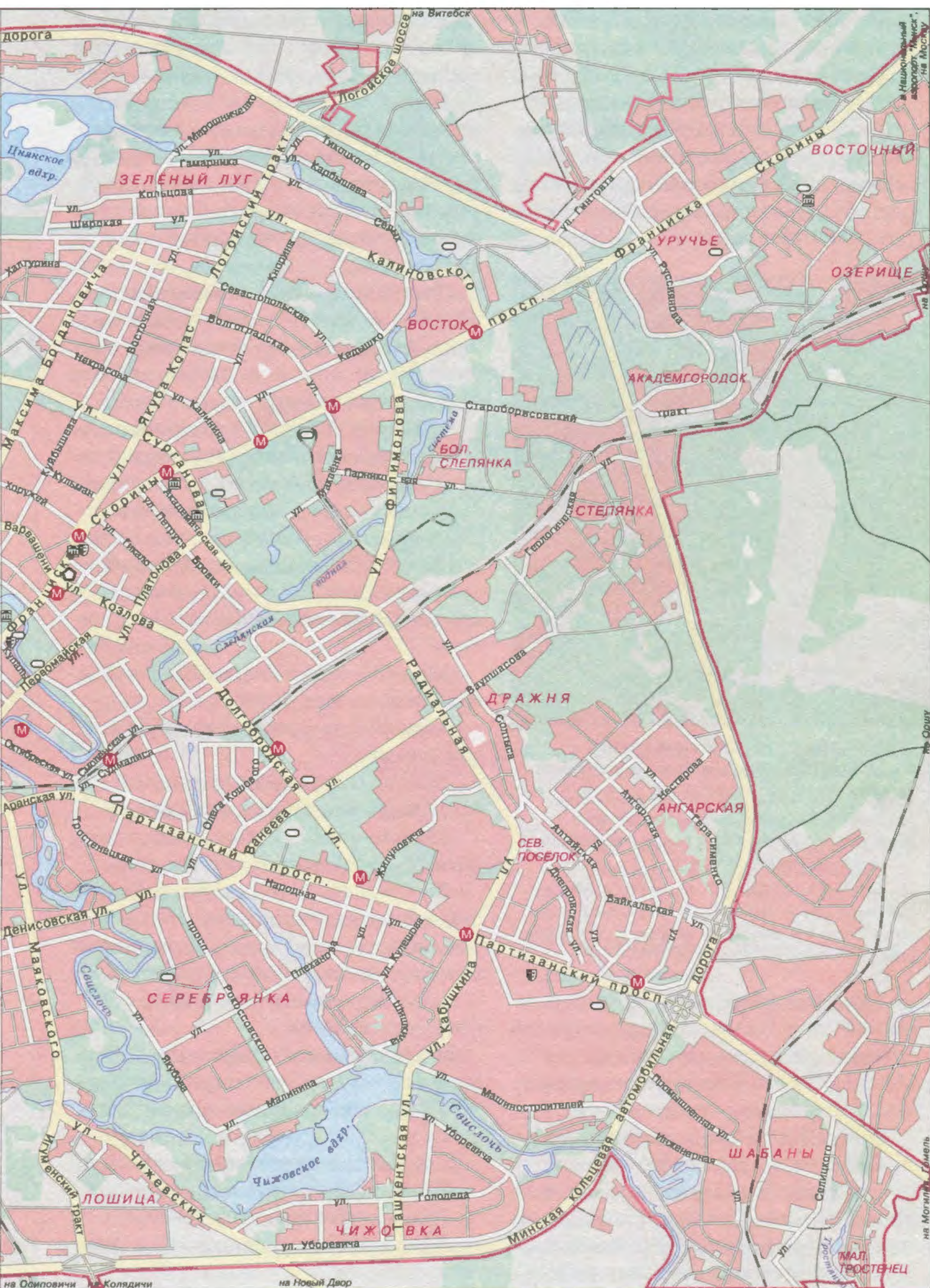

на Витебск
дорога
Логойское шоссе
Цнянское вдхр.
ЗЕЛЕНЫЙ ЛУГ
ВОСТОЧНЫЙ
УРУЧЬЕ
ОЗЕРИЩЕ
ВОСТОК
АКАДЕМГОРОДОК
БОЛ. СЛЕПЯНКА
СТЕПЯНКА
ДРАЖНЯ
АНГАРСКАЯ
СЕВ. ПОСЕЛОК
СЕРЕБРЯНКА
ЛОШИЦА
ЧИЖОВКА
ШАБАНЫ
МАЛ. ТРОСТЕНЕЦ
Чижовское вдхр.
Свислочь
просп. Франциска Скорины
Партизанский просп.
Минская кольцевая автомобильная дорога
Логойский тракт
ул. Якуба Колас
ул. Максима Богдановича
ул. Филимонова
Радиальная
ул. Долгобродская
ул. Калиновского
Староборисовский тракт
ул. Сурганова
ул. Платонова
ул. Козлова
ул. Ванеева
ул. Кабушкина
Ташкентская ул.
ул. Чижевских
Игуменский тракт
ул. Маяковского
Денисовская ул.
ул. Уборевича
на Москву
на Оршу
на Могилев, Гомель
на Осиповичи
на Колядичи
на Новый Двор

эканамічныя задачы і праблемы захавання спрыяльнага асяроддзя, прыродарэсурснага патэнцыялу.

Другі прынцып – збалансаванасць эканамічнай і сацыяльнай сфер, якія бяруцца ў іх чалавечым вымярэнні, г.зн. забеспячэнне максімальнага выкарыстання ў інтарэсах насельніцтва тых рэсурсаў, якія дае эканамічнае развіццё.

Забудова Мінска ў раёне вуліц Няміга – Багдановіча. На пярэднім плане гістарычная забудова Верхняга горада.

Застройка Минска в районе улиц Немига Богдановича. На переднем плане историческая застройка Верхнего города.

The building up of Minsk in the areas of Nemiga and Bogdanovich streets. In the foreground of the plan there is a historical building up of the Upper Town.

Трэці прынцып – гэта комплекснае вырашэнне не толькі бягучых задач, але і задач на перспектыву, звязаных з арыентацыяй не толькі на тых, што жывуць цяпер, але і на будучыя пакаленні.

З улікам спецыфікі эканомікі краіны і горада, сацыяльнай структуры, менталітэту насельніцтва, месцазнаходжання Мінска, яго геапалітычнага становішча ў свеце і ў Еўропе, тэорыі і практыкі кіравання беларуская сталіца прымае стратэгію развіцця, якая раскрываецца формулай: «5 гарадоў у адным»:

Мінск – горад здароўя і высокіх сацыяльных стандартаў;

ванно решают экономические задачи и проблемы сохранения благоприятной среды, природоресурсного потенциала.

Второй принцип – сбалансированность экономической и социальной сфер, взятых в их человеческом измерении, т.е. обеспечение максимального использования в интересах населения тех ресурсов, которые дает экономическое развитие.

Третий принцип – это комплексное решение не только текущих задач, но и задач на перспективу, связанных с ориентацией не только на ныне живущих граждан, но и на будущие поколения.

С учетом специфики экономики страны и города, социальной структуры, менталитета населения, месторасположения Минска, его геополитического положения в мире и Европе, теории и практики управления белорусская столица принимает стратегию развития, которая раскрывается формулой «5 городов в одном»:

Минск – город здоровья и высоких социальных стандартов;

Минск – город знаний и наукоемких технологий;

Минск – город, привлекательный для предпринимательства и инвестиций;

Минск – город, развивающий демократию с широким участием граждан.

Каждый из содержащихся в этой формуле приоритетов городского развития можно конкретизировать по следующим основным направлениям.

1. Город здоровья и высоких социальных стандартов

Формирование здорового образа жизни и развитие физической культуры

Улучшение медицинского обслуживания

Создание здоровой социальной среды

Развитие общественного транспорта

Решение жилищной проблемы

Улучшение жилищно-коммунального обслуживания

Развитие торговли и услуг

Оздоровление городской экологии

2. Город знаний и наукоемких технологий

Мінск – горад ведаў і навукаёмістых тэхналогій;

Мінск – цэнтр міжнародных камунікацый;

Мінск – горад, прывабны для прадпрымальніцтва і інвестыцый;

Мінск – горад, які развівае дэмакратыю з шырокім удзелам грамадзян.

Кожны з прыярытэтаў гарадскога развіцця, якія змяшчаюцца ў гэтай формуле, можна канкрэтызаваць па наступных асноўных кірунках.

1. Горад здароўя і высокіх сацыяльных стандартаў

Фарміраванне здаровага ладу жыцця і развіццё фізічнай культуры

Паляпшэнне медыцынскага абслугоўвання

Стварэнне здаровага сацыяльнага асяроддзя

Развіццё грамадскага транспарту

Вырашэнне жыллёвай праблемы

Паляпшэнне жыллёва-камунальнага абслугоўвання

Развіццё гандлю і паслуг

Аздараўленне гарадской экалогіі

2. Горад ведаў і навукаёмістых тэхналогій

Развіццё адукацыі

Развіццё навукі і інавацыйнай дзейнасці

Стварэнне сучаснай інфармацыйнай інфраструктуры

Рэструктурызацыя прамысловага комплексу, тэхналагічная мадэрнізацыя прамысловасці, будаўніцтва і энергетыкі

Стымуляванне знешнеэканамічнай дзейнасці

3. Горад – цэнтр міжнародных камунікацый

Развіццё культурнага комплексу

Развіццё турызму

Развіццё кірмашова-выставачнай і рэкламна-выдавецкай дзейнасці

Развіццё гарадскіх СМІ

Развіццё знешніх транспартных функцый

4. Горад, прывабны для прадпрымальніцтва і інвестыцый

Стварэнне спрыяльнага падатковага клімату

Развитие образования

Развитие науки и инновационной деятельности

Создание современной информационной нифраструктуры

Реструктуризация промышленного комплекса, технологическая модернизация промышленности, строительства и энергетики

Від на забудову Мінска ў раёне вуліцы Ванеева – Партызанскага праспекта.

Вид на застройку Минска в районе улицы Ванеева – Партизанского проспекта.

A view of the Minsk building up in the area of Vaneev street and Partizansky avenue.

Стимулирование внешнеэкономической деятельности

3. Город – центр международных коммуникаций

Развитие культурного комплекса

Развитие туризма

Развитие ярмарочно-выставочной и рекламно-издательской деятельности

Развитие городских СМИ

Развитие внешних транспортных функций

4. Город, привлекательный для предпринимательства и инвестиций

Создание благоприятного налогового климата

Создание благоприятных условий для предпринимательства и инвестиций

Стварэнне спрыяльных умоў для прадпрымальніцтва і інвестыцый

Развіццё свабоднай эканамічнай зоны «Мінск»

Прыватызацыя і фарміраванне рынку нерухомасці

Развіццё зямельных адносін

5. Горад, які развівае дэмакратыю з шырокім удзелам грамадзян

Забудова мікрараёна Вяснянка. Від з боку водна-зялёнага дыяметра горада.

Застройка микрорайона Веснянка. Вид со стороны водно-зеленого диаметра города.

A building up of Vesnyanka micro district. A view from the water – ground diameter of the city.

Развіццё самакіравання ў гарадскім жыцці

Пашырэнне форм і метадаў узаемадзеяння гарадскіх органаў улады і жыхароў Мінска

Фарміраванне партнёрскіх адносін гарадской улады і суб'ектаў гаспадарання

Пашырэнне функцый Мінска як сталіцы Рэспублікі Беларусь

Забяспечыць высокую якасць жыцця цяперашніх і будучых пакаленняў гараджан – гэта мэтавая ўстаноўка закладзена ў Стратэгічны план устойлівага развіцця Мінска (прыняты гарадскім Саветам дэпутатаў у 2005 г.) як галоўны кірунак развіцця – «Мінск – горад здароўя і высокіх сацыяльных стандартаў». У ад-

Развитие свободной экономической зоны «Минск»

Приватизация и формирование рынка недвижимости

Развитие земельных отношений

5. Город, развивающий демократию с широким участием граждан

Развитие самоуправленческих начал в городской жизни

Расширение форм и методов взаимодействия городских органов власти и жителей Минска

Формирование партнерских отношений органов городской власти и субъектов хозяйствования

Расширение функций Минска как столицы Республики Беларусь.

Обеспечить высокое качество жизни нынешних и будущих поколений горожан – эта целевая установка заложена в Стратегический план устойчнвого развития Минска (принятый городским Советом депутатов в 2005 г.) как главное направление развития – «Минск – город здоровья и высоких социальных стандартов». В соответствии с этим направлением, в частности, в рамках международного движения «Города здоровья» разработана, утверждена и реализуется концепция и программа «Минск – здоровый чистый город». Программа включает комплекс конкретных кратко- и долгосрочных мероприятий по повышению качества городской природной среды, коммунальной экологии и озеленению, градостроительной экологической политике, экологической грамотности жителей города, культуре здоровья и профилактике заболеваний, созданию здоровой социальной среды.

Именно в рамках реализации этой программы ведется очистка главной водной артерии Минска – реки Свислочь. Проведена реконструкция Минской кольцевой дороги. Ведется активная реконструкция других городских автомобильных дорог. Строятся современные автомобильные развязки. Реконструкция дорог ценна не только тем, что ведет к созданию более благоприятных условий для движения автомобильного транспорта. Она также способствует улучше-

паведнасці з гэтым кірункам, у прыватнасці, у рамках міжнароднага руху «Гарады здароўя» распрацавана, зацверджана і рэалізуецца канцэпцыя і праграма «Мінск – здаровы чысты горад». Праграма ўключае комплекс канкрэтных кароткa- і доўгатэрміновых мерапрыемстваў па павышэнні якасці гарадскога прыроднага асяроддзя; камунальнай экалогіі і азеляненні; горадабудаўнічай экалагічнай палітыцы; экалагічнай пісьменнасці жыхароў горада; культуры здароўя і прафілактыцы захворванняў; стварэнні здаровага сацыяльнага асяроддзя.

Менавіта ў рамках рэалізацыі гэтай праграмы вядзецца ачыстка галоўнай воднай артэрыі Мінска – ракі Свіслач. Праведзена рэканструкцыя Мінскай кальцавой аўтадарогі. Вядзецца актыўная рэканструкцыя іншых гарадскіх аўтамабільных дарог. Будуюцца сучасныя аўтамабільныя развязкі. Рэканструкцыя дарог каштоўная не толькі тым, што вядзе да стварэння больш спрыяльных умоў для руху аўтамабільнага транспарту. Яна таксама спрые паляпшэнню якасці атмасфернага паветра ў горадзе. А гэтая экалагічная праблема для Мінска сёння з'яўляецца самай вострай. Больш за 70% забруджвання паветранага басейна горада звязана з выкідамі ад аўтамабільнага транспарту.

З мэтай павышэння стандартаў жыцця вядзецца добраўпарадкаванне і эстэтызацыя гарадскога асяроддзя. Разгорнута рэалізацыя цэлага шэрагу флагманскіх для горада праектаў:

– стварэнне зоны водна-зялёнага ансамбля аздараўлення і спорту ўздоўж ракі Свіслач;

– рэканструкцыя Батаніčнага саду Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, гарадскіх паркаў і сквераў;

– будаўніцтва новых і рэканструкцыя старых спартыўных аб'ектаў;

– будаўніцтва новага будынка Нацыянальнай бібліятэкі;

– будаўніцтва гандлёва-грамадскага цэнтра на плошчы Незалежнасці;

– будаўніцтва бізнес-цэнтраў, гасцініц міжнароднага класа, гіпермаркетаў.

нию качества атмосферного воздуха в городе. А эта экологическая проблема для Минска сейчас является самой острой. Ведь более 70% загрязнения воздушного бассейна города связано с выбросами от автомобильного транспорта.

С целью повышения стандартов жизни ведется благоустройство и эстетизация городской среды. Развернута реализация целого ряда флагманских для города проектов:

Забудова мікраpаёна па вуліцы Дразда. Від з боку водна-зялёнага дыяметра горада.

Застройка микрорайона по улице Дрозда. Вид со стороны водно-зеленого диаметра города.

The micro district building up in the Drozd street. A view from the water – ground diameter of the city.

— создание зоны водно-зеленого ансамбля оздоровления и спорта вдоль реки Свислочь;

— реконструкция Ботанического сада Национальной академии наук Беларуси, городских парков и скверов;

— строительство новых и реконструкция старых спортивных объектов;

— строительство нового здания Национальной библиотеки;

— строительство торгово-общественного центра на площади Независимости;

— строительство бизнес-центров, гостиниц международного класса, гипермаркетов.

Пабудаваны новы чыгуначны вакзал і практычна завершана рэканструкцыя прылеглай да яго тэрыторыі, уключаючы Прывакзальиую плошчу – своеасаблівую візітную картку Мінска і ўсёй Беларусі.

У апошнія гады асаблівая ўвага аддаецца далейшаму азеляненню горада. На вуліцах і плошчах стала прыкметиа больш кветак. А задача стаіць такая: Мінск – горад кветак.

Бізнес-цэнтр «XXI стагоддзе» і гандлёвы цэнтр «Дэкорум».

Бизнес-центр «XXI век» и торговый центр «Декорум».

A business centre «XXI century» and shopping centre «Decorum».

У 2003 г. Прэзідэнтам Беларусі зацверджаны Генеральны план развіцця горада Мінска да 2030 г. Ён, у прыватнасці, прадугледжвае значны тэрытарыяльны рост горада. Ужо на самым першым этапе рэалізацыі новага Генеральнага плана пры пашырэнні тэрыторыі горада да кальцавой дарогі яго плошча вырасла з 266 да 305 кв. км пры колькасці насельніцтва 1 млн. 740 тыс. чалавек. У перспектыве плошча Мінска павінна скласці 418 кв. км.

Да гэтага падштурхоўвае рост колькасці маладых сем'яў. Ужо сёння штогадовы ўвод жылля наблізіўся да 800 тыс. кв. м за год. На бліжэйшы час запланавана павелічэнне гэтага паказчыка да 1 млн.

Построен новый железнодорожный вокзал и практически завершена реконструкция прилегающей к нему территории, включая Привокзальную площадь – своеобразную визитную карточку Минска и всей Беларуси.

В последние годы особое внимание уделяется дальнейшему озеленению города. На улицах и площадях столицы стало заметно больше цветов. А задача стоит такая: Минск – город цветов.

В 2003 г. Президентом Беларуси утвержден Генеральный план развития города Минска до 2030 г. Он, в частности, предусматривает значительный территориальный рост города. Уже на самом первом этапе реализации нового Генерального плана при расширении территории города до кольцевой дороги его площадь выросла с 266 до 305 кв. км при численности населения 1 млн. 740 тыс. человек. В перспективе площадь Минска должна составить 418 кв. км.

К этому подталкивает рост числа молодых семей. Уже сегодня ежегодный ввод жилья приблизился к 800 тыс. кв. м. На ближайшее время запланировано увеличение этого показателя до 1 млн. кв. м в год. Одновременно ставится задача повышения комфортности проживания. В 2003 г. норматив общей жилой площади, приходящейся на одного жителя, увеличен с 15 до 20 кв. м с доведением его в перспективе до 25 кв. м.

Важнейшая задача, схожая для всех мегаполисов и крупных городов, – обеспечение комфортности передвижения населения в рамках городской и пригородной территории. Проезд в городском общественном транспорте – один из самых дешевых в городах СНГ. Тем не менее, находятся средства для модернизации автобусного, троллейбусного и трамвайного парков. Не прерывается в перспективе плановое развитие сети метрополитена. Особое внимание будет уделяться развитию метро и в дальнейшем. Обсуждается вопрос о развитии сети современного трамвая, строительстве трамвайного скоростного полукольца.

кв. м. Адначасова ставіцца мэта павышэння камфортнасці пражывання. У 2003 г. нарматыў агульнай жылой плошчы, якая прыпадае на аднаго жыхара, павялічаны з 15 да 20 кв. м з давядзеннем яго ў перспектыве да 25 кв. м.

Важнейшая задача, якая з'яўляецца падобнай для ўсіх мегаполісаў і буйных гарадоў, – забеспячэнне камфортнасці перамяшчэння насельніцтва ў рамках гарадской і прыгараднай тэрыторыі. Праезд у гарадскім грамадскім транспарце – адзін з самых танных у гарадах СНД. Тым не менш, знаходзяцца сродкі для мадэрнізацыі аўтобуснага, тралейбуснага і трамвайнага парка. Не перарываецца ў перспектыве планавае развіццё сеткі метрапалітэна. Асаблівая ўвага будзе аддавацца развіццю метро і ў далейшым. Абмяркоўваецца пытанне аб развіцці сеткі сучаснага трамвая, будаўніцтве трамвайнага скараснога паўкальца.

Другі стратэгічны кірунак устойлівага развіцця Мінска: «Горад ведаў і навукаёмістых тэхналогій». Гісторыя распарадзілася так, што ў савецкую эпоху горад ператварыўся ў «зборачны цэх» Савецкага Саюза. Але адначасова Мінск стаў адным з самых насычаных навуковымі і адукацыйнымі ўстановамі гарадоў Усходняй і Цэнтральнай Еўропы. Вылучэнне такога важнейшага стратэгічнага прыярытэту гарадскога развіцця звязана з цэлым шэрагам фактараў: традыцыйна высокім узроўнем школьнай адукацыі; тым, што ў Мінску знаходзяцца вядучыя вышэйшыя навучальныя ўстановы краіны; наяўнасцю тут Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і тым, што ў Мінску знаходзяцца галоўныя навуковыя сілы краіны. Важнай вяхой на шляху ператварэння Мінска ў горад ведаў і навукаёмістых тэхналогій павінна стаць рэалізацыя праграмы развіцця сталічнай адукацыі на перыяд да 2010 г.

У адпаведнасці са Стратэгічным планам мяркуецца, што навукаёмістыя галіны стануць своеасаблівымі пунктамі росту эканомікі горада, з якімі будзе звязана павышэнне канкурэнтаздольнасці іншых галін прамысловасці і сферы па-

Второе стратегическое направление устойчивого развития Минска: «Город знаний и наукоемких технологий». История распорядилась так, что в советскую эпоху город превратился в «сборочный цех» Советского Союза. Но одновременно Минск стал одним из самых насыщенных научными и образовательными учреждениями городов Восточной

Від на забудову мікрараёна Усход з боку праспекта Незалежнасці.

Вид на застройку микрорайона Восток со стороны проспекта Независимости.

A view of the micro district «Vostok» building up from the Independence avenue.

и Центральной Европы. Выдвижение такого важнейшего стратегического приоритета городского развития связано с целым рядом факторов: традиционно высоким уровнем школьного образования; тем, что в Минске находятся ведущие высшие учебные заведения страны; наличием здесь Национальной академии наук Беларуси и тем, что в Минске находятся основные научные силы страны. Важной вехой на пути превращения Минска в город знаний и наукоемких технологий должна стать реализация программы развития столичного образования на период до 2010 г.

В соответствии со стратегическим планом предполагается, что наукоемкие отрасли станут своеобразными точками

слуг. У сувязі з гэтым распрацоўваюцца і рэалізуюцца на практыцы разнастайныя меры падтрымкі тэхнапаркаў і тэхнаполісаў, інавацыйных інкубатараў, тых інвестыцыйных праектаў, якія прадугледжваюць стварэнне вытворчасці на падставе навукаёмістых тэхналогій.

Прыярытэтиымі кірункамі развіцця вытворчага комплексу Мінска бачацца такія галіны, як мікраэлектроніка, прыборабудаванне, дакладнае машыиабудаванне, прамысловасць інфармацыйных тэхналогій, уключаючы інфармацыйнаінтэлектуальныя сістэмы, вылічальная і тэлекамунікацыйная тэхніка, сродкі сувязі.

Комплекс разнастайных мер па развіцці інфармацыйнай інфраструктуры, актыўным укаранеині інфармацыйна-камунікацыйных тзхналогій у кіраўніцтва, вытворчасць, арганізацыю паўсядзённага гарадскога жыцця прадстаўлена ў прагграме «Электронны Мінск».

Трэці стратэгічны кірунак развіцця Мінска: «Горад – цэнтр міжиародиых камунікацый». Гэта звязана з тым, што для

Схема размяшчэння архітэктурна-гістарычных помнікаў у ядры цэнтра г. Мінска.
Схема размещения архитектурно-исторических памятников в ядре центра г. Минска.
A scheme of the architectural and historical monuments in the centre of the city of Minsk.

роста экономики города, с которыми будет связано повышение конкурентоспособности остальных отраслей промышленности и сферы услуг. В этой связи разрабатываются и реализуются на практике разнообразные меры поддержки технопарков и технополисов, инновационных инкубаторов, тех инвестиционных проектов, которые предусматривают создание производства на основе наукоемких технологий.

Приоритетными направлениями развития производственного комплекса Минска видятся такие отрасли, как микроэлектроника, приборостроение, точное машиностроение, промышленность информационных технологий, включая информационно-интеллектуальные системы, вычислительная и телекоммуникационная техника, средства связи.

Комплекс разнообразных мер по развитию информационной инфраструктуры, активному виедрению иифомационно-коммуникативных технологий в управление, производство, организацию повседневной городской жизни пред-

Мінска характэрна не толькі выгаднае геаграфічнае і геапалітычнае становішча. Гэта своеасаблівае «культурнае скрыжаванне», горад, дзе сустракаюцца дзве культуры, дзве канфесіі – праваслаўе і каталіцызм. І, што асабліва важна, існуе ўстойлівая сацыякультурная і міжканфесіянальная сітуацыя. Тым самым ствараюцца спрыяльныя ўмовы для абмену навуковымі ідэямі, тэхналогіямі, поспехамі ў сферы адукацыі.

Гарадскія ўлады беражліва ставяцца да культурных традыцый, гісторыі Мінска. Вядзецца актыўная рэканструкцыя гістарычнага цэнтра горада. На сваім ранейшым месцы з'явілася Мінская ратуша, якая была разбурана ў 1850-я г. Ратуша – прамы напамін пра тое, што ў 1499 г. наш горад атрымаў магдэбургскае права.

Развіццю Мінска як цэнтра міжнародных камунікацый будзе спрыяць мадэрнізацыя і давядзенне да еўрапейскіх стандартаў транспартных шляхоў, якія праходзяць праз Мінск – аўтамабільных, чыгуначных, паветраных.

Чацвёрты стратэгічны кірунак: «Горад, прывабны для прадпрымальніцтва і інвестыцый» прадугледжвае развіццё сучаснай фінансавай інфраструктуры, фарміраванне спрыяльнага падатковага мікраклімату, роўныя ўмовы для суб'ектаў розных форм уласнасці, фарміраванне рынку нерухомасці і зямлі, развіццё свабоднай эканамічнай зоны «Мінск». Новае будаўніцтва і рэканструкцыя вядуцца ў Мінску ў асноўным на грошы інвестараў.

Сёння цэнтр Мінска ўяўляе сабой жылы і адміністрацыйна-прамысловы арэал. У будучым гэта недапушчальна. Цэнтр горада не можа быць шматфункцыянальным. Неабходна змяніць яго сацыяльна-эканамічны профіль. Выцесніць прамысловыя і экалагічна нездаровыя аб'екты, ператварыць яго ў гандлёва-сэрвісны цэнтр з высокай шчыльнасцю канкурыруючых эканамічных суб'ектаў.

Уся прастора ад чыгуначнага вакзала да плошчы Калініна стане зонай інтэнсіўнага сэрвісу, гандлю, бізнесу. Аналагічнымі зонамі павінны стаць вуліца Нямі-

ставлен в программе «Электронный Минск».

Третье стратегическое направление развития Минска: «Город – центр международных коммуникаций». Связано это с тем, что для Минска характерно не только выгодное географическое и геополитическое положение. Это своеобразный «культурный перекресток», город, где встречаются две культуры, две религии – православие и католицизм. И, что особенно важно, существует устойчивая социокультурная и межконфессиональная ситуация. Тем самым создаются благоприятные условия для обмена научными идеями, технологиями в сфере образования.

Городские власти бережно относятся к культурным традициям, истории Минска. Ведется активная реконструкция исторического центра города. На своем прежнем месте появилась Минская ратуша, разрушенная в 1850 г. Ратуша – прямое напоминание о том, что уже в 1499 г. наш город получил магдебургское право.

Развитию Минска как центра международных коммуникаций будет способствовать модернизация и доведение до европейских стандартов проходящих через Минск транспортных путей – автомобильных, железнодорожных, воздушных.

Четвертое стратегическое направление: «Город, привлекательный для предпринимательства и инвестиций» предполагает развитие современной финансовой инфраструктуры, формирование благоприятного налогового микроклимата, равные условия для субъектов различных форм собственности, формирование рынка недвижимости и земли, развитие свободной экономической зоны «Минск». Новое строительство и реконструкция ведутся в Минске в основном на деньги инвесторов.

Сегодня центр Минска представляет собой жилой и административно-промышленный ареал. В будущем это недопустимо, центр города не может быть многофункциональным. Необходимо изменить его социально-экономический

га, вуліца К.Маркса і іншыя цэнтральныя магістралі горада. Гэта адна з мер па стымуляванні развіцця цэнтра горада, стварэнні новых працоўных месцаў, новых падаткаплацельшчыкаў, ператварэнні цэнтра горада з пасіўнага элемента гарадскога жыцця ў актыўны арэал, які развіваецца.

Выкананне гэтых і іншых буйных праектаў патрабуе сур'езных унутраных і знешніх інвестыцый. Плануючы канкрэтныя крокі па вырашэнні гарадскіх задач, гарадская ўлада зыходзіць з таго, што ў працэсе канкурэнцыі за інвестыцыі на першы план выходзіць наяўнасць у рэгіёне сучаснай інфраструктуры, добрых дзелавых партнёраў, укараняльных цэнтраў, агульная культура бізнесу і дастаткова мяккі падатковы рэжым.

Від на забудову часткі Верхняга горада з боку Палаца Рэспублікі.

Вид на застройку части Верхнего города со стороны Дворца Республики.

A view of the regenerated building up of the Upper Town from the Palace of the Republic side.

Пяты стратэгічны кірунак устойлівага развіцця Мінска: «Горад, які развівае дэмакратыю з шырокім удзелам грамадзян». Ён павінен фарміраваць адпаведныя правілы гарадскога жыцця, метады кіравання, метады работы ўлады з насельніцтвам, прадпрыемствамі і арганізацыямі, выкананне функцый сталіцы дзяржавы. Гэта патрабуе ад улад горада ўзмац-

профиль, вытеснить промышленные и экологически неЗдоровые объекты, превратить его в торгово-сервисный центр с высокой плотностью конкурирующих субъектов.

Все пространство от железнодорожного вокзала до площади Калинина станет зоной интенсивного сервиса, торговли, бизнеса. Аналогичными зонами должны стать улица Немига, улица К.Маркса и другие центральные магистрали города. Это одна из мер по стимулированию развития центра города, созданию новых рабочих мест, новых налогоплательщиков, превращению центра города из пассивного элемента городской жизни в активный, развивающийся ареал.

Выполнение этих и других крупных проектов требует серьезных внутренних и внешних инвестиций. Планируя конкретные шаги по решению общегородских задач, городская власть исходит из того, что в процессе конкуренции за инвестиции на первый план выходит наличие у региона современной инфраструктуры, подходящих деловых партнеров, внедренческих центров, общая культура бизнеса и достаточно мягкий налоговый режим.

Пятое стратегическое направление устойчивого развития Минска: «Город, развивающий демократию с широким участием граждан». Она призвана формировать соответствующие правила городской жизни, методы управления, методы работы властей с населением, предприятиями и организациями, выполнение функций столицы государства. Данная составляющая требует от властей города усиления коммуникации с каждым его жителем, компетентности, владения методами менеджмента и маркетинга. Это ведет к изменению в характере административных задач, переходу от «управления порядком» классического типа к «управлению услугами». В результате этих изменений коммунальная работа станет еще сложнее и потребует использования всех инструментов менеджмента.

Более широкие возможности для проявления социальной инициативы от-

нення камунікацыі з кожным яго жыхаром, кампетэнтнасці, валодання метадамі менеджменту і маркетынгу, што вядзе да змянення ў характары адміністрацыйных задач, пераходу ад «кіравання нарадкам» класічнага тыпу да «кіравання паслугамі». У выніку такіх змен камунальная работа стане яшчэ больш складанай і будзе патрабаваць выкарыстання ўсіх інструментаў менеджменту.

Больш шырокія магчымасці для праяўлення сацыяльнай ініцыятывы адкрыліся з 12 ліпеня 2000 г., калі Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь прыняў закон «Аб статусе сталіцы Рэспублікі Беларусь – горада Мінска». Статут горада, зацверджаны Мінскім гарадскім Саветам дэпутатаў у 2001 г., вызначыў паўнамоцтвы і функцыі прадстаўнічых і выканаўчых органаў мясцовай улады, формы гарадскога самакіравання і асноўныя пункты прыкладання сіл гараджан.

Ведучы размову пра сучаснае і будучае месца Мінска сярод еўрапейскіх гарадоў, патрэбна адзначыць, па-першае, тое, што ён як горад-сталіца, размешчаны геаграфічна ў самым цэнтры Еўропы, не можа не ўплываць на дынаміку жыццядзейнасці іншых еўрапейскіх гарадоў і ў той жа час адчувае іх уплыў на сваім развіцці.

Па-другое, Мінск – важны гістарычны, навуковы, культурна-адукацыйны і адміністрацыйна-палітычны цэнтр Еўропы. І таму яго паўнакроўнае функцыянаванне можа не толькі ўзбагаціць еўрапейскае жыццё, але таксама зрабіць яго больш устойлівым.

Па-трэцяе, важна мець на ўвазе, што, Мінск, як кожны буйны горад, а тым больш горад-сталіца, здольны выступаць ініцыятарам і паскаральнікам прагрэсіўных сацыяльна-эканамічных пераўтварэнняў у нашай краіне.

Нарэшце, Мінск – горад сваёй строгай прыгажосці, талерантных, ветлівых людзей. Гэта горад, скіраваны ў будучыню. І ствараць гэту будучыню запрашаюцца ўсе гараджане: бізнесмены, кіраўнікі органаў улады, навукоўцы, дыпламаты, рабочыя, студэнты, школьнікі.

крылись с 12 июля 2000 г., когда Национальным собранием Республики Беларусь был принят закон «О статусе столицы Республики Беларусь – города Минска». Утвержденный Минским городским Советом депутатов в 2001 г. Устав города определил полномочия и функции представительных и исполнительных органов местной власти, формы го-

Забудова Верхняга горада ўздоўж вуліцы Гарадскі Вал. Злева – сучасная жылая забудова і гандлёвы цэнтр па вуліцы Няміга.

Застройка Верхнего города вдоль улицы Городской Вал. Слева – современная жилая застройка и торговый центр по улице Немига.

The Upper Town building up along the Gorodskoy Val street. On the left there is a modern residence area and a shopping centre in Nemiga street.

родского самоуправления и основные точки приложения сил горожан.

Говоря о нынешнем и будущем месте Минска среди европейских городов, следует отметить, во-первых, то, что он как город-столица, расположенный географически в самом центре Европы, не может не влиять на динамику жизнедеятельности других европейских городов и в то же время испытывает их влияние на своем развитии.

Во-вторых, Минск – важный исторический, научный, культурно-образовательный и административно-политический центр Европы. И потому его полно-

2. ГОРАДАБУДАЎНІЧЫЯ ПЕРСПЕКТЫВЫ БЕЛАРУСКАЙ СТАЛІЦЫ

У 2003 г. новы Генеральны план горада Мінска з перспектывай развіцця да 2030 г. зацверджаны Указам Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь. Што ж новага ўносіць гэты дакумент?

Від на гістарычную забудову Траецкага прадмесця ў раёне вуліцы Багдановіча і плошчы Свабоды.

Вид на историческую застройку Троицкого предместья в районе улицы Богдановича и площади Свободы.

A view of the historical building up of the Trinity Suburb in the area of Bogdanovich street and Liberty Square.

Адпаведна новай канцэпцыі палітыка гарадскіх улад накіравана на стварэнне шырокай палітры ўмоў для жыцця насельніцтва, дзейнасці інвестараў, юрыдычных і фізічных асоб. Развіццё сталіцы вызначаюць такія галоўныя кірункі, як тэрытарыяльны рост горада, жыллёвая палітыка, палітыка абнаўлення вытворчых тэрыторый, комплекснае развіццё цэнтральнага ядра горада і іншых грамадскіх тэрыторый рэспубліканскага і агульнагарадскога значэння, палітыка выкарыстання і развіцця ландшафтна-рэкрэацыйных тэрыторый, развіццё сістэмы і сеткі ўстаноў гарадскога абслугоўвання (аб'екты

кровное функционирование способно не только обогатить европейскую жизнь, но также сделать ее более устойчивой.

В-третьих, важно иметь в виду то, что Минск, как всякий крупный город, а тем более город-столица, способен выступать инициатором и ускорителем прогрессивных социально-экономических преобразований в нашей стране.

Наконец, Минск – город своей строгой красоты, толерантных, приветливых людей. Это город, устремленный в будущее. И создавать это будущее приглашаются все горожане: бизнесмены, руководители органов власти, ученые, дипломаты, рабочие, студенты, школьники.

2. ГРАДОСТРОИТЕЛЬНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ БЕЛОРУССКОЙ СТОЛИЦЫ

В 2003 г. новый Генеральный план города Минска с перспективой развития до 2030 г. утвержден Указом Президента Республики Беларусь. Что же нового вносит этот документ ?

Согласно новой концепции политика городских властей направлена на создание широкой палитры условий для жизни населения, деятельности инвесторов, юридических и физических лиц. Развитие столицы определяют такие главные направления, как территориальный рост города, жилищная политика, политика обновления производственных территорий, комплексное развитие центрального ядра города и других общественных территорий республиканского и общегородского значения, политика использования и развития ландшафтно-рекреационных территорий, развитие системы и сети учреждений городского обслуживания (объекты торговли, культурного, бытового, спортивного, коммунального и других видов обслуживания), транспортное обслуживание, развитие элементов и систем инженерной инфраструктуры, обеспечение санитарной очистки города, гражданского обслуживания и защиты населения и городских территорий от чрезвычайных обстоятельств. Генеральный план разрабатывался с учетом глав-

гандлю, культурнага, бытавога, спартыўнага, камунальнага і іншых відаў абслугоўвання), транспартнага абслугоўвання, развіцця элементаў і сістэм інжынернай інфраструктуры, забеспячэння санітарнай ачысткі горада, грамадзянскага абслугоўвання і аховы насельніцтва і гарадскіх тэрыторый ад надзвычайных абставін. Генеральны план распрацоўваўся з улікам галоўных стратэгічных прыярытэтаў горада. Галоўнае ў ім – чалавек і яго патрэбнасці.

План прадугледжвае дыферэнцыраваны падыход да арганізацыі жылля: шмат-, двух- і аднапавярховае, катэджнае, элітнае (камфартабельнае) з абсталяванымі месцамі для часовай і пастаяннай паркоўкі аўтамабіляў. Такі падыход да арганізацыі гарадскіх умоў і землекарыстання дазваляе рэалізоўваць дыферэнцыраванае падаткаабкладанне, што важна як для гараджан, так і для папаўнення гарадскога бюджэту.

Горад адчувае дэфіцыт жылля, які павінна паступова ліквідаваць спецыяльная гарадская жыллёвая праграма (у дапаўненне да свабоднага рынку жылля). Паводле гэтай праграмы, сем'і, якія маюць патрэбу ў паляпшэнні жыллёвых умоў, могуць ствараць жыллёвыя кааператывы і атрымліваць ільготнае крэдытаванне са сродкаў бюджэту.

Цікавай з'яўляецца ідэя тэрытарыяльнага росту Мінска, паводле якой галоўныя праспекты ўсіх раёнаў складаюць структурна-кампазіцыйны каркас горада – цэнтральнае ядро, ад якога разыходзяцца «прамяні». У структуры горада прадугледжаны чатыры асноўныя тыпы функцыянальных зон: грамадскія тэрыторыі і цэнтры, жылыя, вытворча-складскія і рэкрэацыйна-ландшафтныя тэрыторыі.

Распрацаваны і ўкараняецца новы падыход да формаў функцыянальнага выкарыстання тэрыторый. Кожны інвестар можа вызначыць магчымасць стварэння на дадзенай тэрыторыі аб'ектаў канкрэтнага функцыянальнага кірунку і змяненняў у іх выкарыстанні ў будучым. У раёнах індывідуальнай забудовы гэтыя пытанні

ных стратегических приоритетов города. Главное в нем – человек и его потребности.

Планом предусмотрен дифференцированный подход к организации жилья: много-, двух- и одноэтажное, коттеджное, элитное (комфортабельное) с обустроенными местами для временной и постоянной парковки автомобилей. Такой подход к организации городских условий и землепользования позволяет реализовать дифференцированное налогообложение, что важно как для горожан, так и для наполнения городского бюджета.

Город испытывает дефицит жилья, который должна постепенно ликвидировать городская жилищная программа (в дополнение к свободному рынку жилья). По этой программе семьи, нуждающиеся в улучшении жилищных условий, могут организовывать жилищные кооперативы и получать льготное кредитование из средств бюджета.

Интересна идея территориального роста Минска, согласно которой главные проспекты всех районов составляют структурно-композиционный каркас города – центральное ядро с расходящимися «лучами». В структуре города предусмотрены четыре основных типа функциональных зон: общественные территории и центры, жилые, производственно-складские и рекреационно-ландшафтные территории.

Разработан и внедряется новый подход к формам функционального использования территорий. Каждый инвестор может определить возможности создания на данной территории объектов конкретного функционального назначения и изменений в их использовании в будущем. В районах индивидуальной застройки эти вопросы проработаны для каждого квартала, а для отдельных групп земельных участков внутри кварталов и более подробно.

В отдельную категорию выделены регулирующие городские системы, основная функция которых – создание характерных особенностей проживания на

прапрацаваны для кожнага квартала, а для асобных груп зямельных участкаў унутры кварталаў і больш падрабязна.

У асобую катэгорыю вылучаны рэгулюючыя гарадскія сістэмы, асноўная функцыя якіх – стварэнне характэрных асаблівасцей пражывання на кожнай гарадской тэрыторыі. Да іх адносяцца вулічна-дарожныя сеткі і сістэмы масавага пасажырскага транспарту, сістэмы інжынернай інфраструктуры і інш.

Від на гістарычную забудову Траецкага прадмесця з боку вуліцы Старажоўскай.

Вид на историческую застройку Троицкого предместья со стороны улицы Сторожевской.

A view of the historical building up of the Trinity Suburb from Storozhevskaya street.

У горадзе распрацавана і ўхвалена палітыка рацыянальнага вырашэння экалагічных праблем пры забудове гарадской тэрыторыі, сфарміравана мадэль экалагічнай аховы гарадскіх тэрыторый. На падставе аналізу экалагічных умоў больш выразна сфармуляваны палітыка і патрабаванні да рашэння экалагічных праблем.

Генеральны план прадугледжвае тэрытарыяльны рост горада і яго выхад на прыгарадныя землі Мінскага адміністрацыйнага раёна. З ліпеня 2003 г. ўсе землі ўнутры Мінскай кальцавой аўтамабільнай дарогі перайшлі пад кіраванне ўлад сталіцы. У наступныя гады тэрыторыя Мінска амаль па ўсіх напрамках вый-

каждой городской территории. К ним относятся улично-дорожные сети и системы массового пассажирского транспорта, системы инженерной инфраструктуры и др.

В городе разработана и одобрена политика рационального решения экологических проблем при застройке городской территории, сформирована модель экологической защиты городских территорий. На основании анализа экологических условий более четко сформулированы политика и требования к решению экологических проблем.

Генеральный план предусматривает территориальный рост города и его выход на пригородные земли Минского административного района. С июля 2003 г. все земли внутри Минской кольцевой автомобильной дороги перешли под управление властей столицы. В последующие годы территория Минска почти по всем направлениям выйдет за пределы кольцевой магистрали, прежде всего в районах выходов из города главных проспектов. Там вырастут новые жилые районы Минска.

Внимание властей архитекторы сосредоточивают прежде всего на каркасе города – на его главных проспектах. Проспекты Минска имеют различный уровень своих архитектурных решений. Проспект Независимости (ранее Ф.Скорины), на протяжении многих десятков лет являясь главной парадной улицей города, имеет застройку с великолепно организованными ансамблями зданий, особенно в центральной части города. Вместе с тем работы по композиционному оформлению отдельных участков проспекта в районе Уручья будут продолжаться, в результате чего должен сложиться парадный въезд в город со стороны Москвы.

Выразительное ансамблевое решение получила первая половина проспекта Победителей (ранее Машерова). На четной его стороне разместятся городские парки, комплексы развлечений, выставок, спортивные объекты. Предусматривается также создание вдоль проспекта

дзе за межы кальцавой магістралі, перш за ўсё ў раёнах выхаду з горада галоўных праспектаў. Там вырастуць новыя жылыя раёны Мінска.

Увагу ўлад архітэктары засяроджваюць перш за ўсё на каркасе горада – на яго галоўных праспектах. Праспекты Мінска маюць розны ўзровень сваіх архітэктурных вырашэнняў. Праспект Незалежнасці (раней Ф.Скарыны), які на працягу многіх дзесяткаў гадоў з'яўляецца галоўнай парадлай вуліцай горада, мае забудову з вельмі добра арганізаванымі ансамблямі будынкаў, асабліва ў цэнтральнай частцы горада. Разам з тым работы па камцазіцыйным афармленні асобных участкаў праспекта ў раёне Уручча будуць працягвацца, у выніку чаго павінен скласціся парадны ўезд у горад з боку Масквы.

Выразнае ансамблевае вырашэнне атрымала першая палова праспекта Пераможцаў (раней Машэрава). На цотным яго баку будуць размешчаны гарадскія паркі, забаўляльныя і выставачныя комплексы, спартыўныя аб'екты. Прадугледжваецца таксама стварэнне ўздоўж праспекта маршрутаў воднага транспарту. Гэта яшчэ больш узбагаціць цудоўны водна-зялёны дыяметр беларускай сталіцы.

Іншыя праспекты каркаса горада менш адпавядаюць у сваей забудове сталічным патрабаванням, хоць і на іх знаходзяцца вартыя ўвагі аб'екты і комплексы будынкаў. У 2003 г. УП «Мінскпраект» для павышэння архітэктурных якасцей распрацавана канцэпцыя забудовы праспектаў Дзяржынскага і Прытыцкага, а таксама вуліцы Маякоўскага, у прыватнасці стварэнне новых архітэктурных ансамбляў, сістэмы змешанай забудовы з размяшчэннем жылля, офісаў, аб'ектаў гандлю, абслугоўвання, забаўляльных аб'ектаў, фарміраванне плошчаў, бульвараў, паркаў. Праспект Дзяржынскага сфарміруе паўнацэнны сталічны выхад на Брэст. Лінію метро па трасе гэтага праспекта плануецца ўвесці ў эксплуатацыю да 2010–2012 гг. Вуліца Кальварыйская і праспект Прытыцкага

маршрутов водного транспорта. Это еще больше обогатит прекрасный водно-зеленый диаметр белорусской столицы.

Другие проспекты каркаса города меньше отвечают в своей застройке столичным требованиям, хотя и на них расположены достойные внимания объекты и комплексы зданий. В 2003 г. УП «Минскпроект» для повышения архитектурных

Забудова Верхняга горада і Траецкага прадмесця.

Застройка Верхнего города и Троицкого предместья.

The Upper Town and The Trinity Suburb building up.

качеств застройки разработана концепция застройки проспектов Дзержинского и Притыцкого, а также улицы Маяковского, в частности создание новых архитектурных ансамблей, системы смешанной застройки с размещением жилья, офисов, объектов торговли, обслуживания, развлечений, формирование площадей, бульваров, парков. Проспект Дзержинского сформирует полноценный выход на Брест. Линию метро по трассе этого проспекта планируется ввести в эксплуатацию к 2010–2012 гг. Улица Кальварийская и проспект Притыцкого должны создать столичный выход на Гродно и Вильнюс. По этому направлению линия метрополитена должна быть введена в действие уже в 2005 г. Один из выходов в южном

тыцкага павінны стварыць сталічны выхад на Гродна і Вільнюс. Па гэтым напрамку лінія метрапалітэна навінна быць уведзена ў дзеянне ўжо ў 2005 г. Адзін з выхадаў у паўднёвым напрамку на Калядзічы афармяць вуліцы Маякоўскага і Ігуменскі тракт, які зараз будуецца. Распрацоўваюцца рашэнні, якія прадаўжаюць тралейбусную лінію з вуліцы

Будынак банка па вуліцы Мяснікова.
Здание банка по улице Мясникова.
The bank building in Myasnikov street.

Маякоўскага на Ігуменскі тракт. Праект прадугледжвае прадоўжыць водна-зялёны дыяметр Мінска ў паўднёвай частцы сталіцы з рэарганізацыяй тэрыторыі ўздоўж рэк Свіслач і Лошыца і стварэннем на іх ансамбляў паркаў і сквераў ад вуліцы Аранскай да Чыжоўскага вадасховішча. Уздоўж названых магістралей будуць размешчаны аб'екты грамадскага прызначэння і месцы прыкладання працы.

Сваё абнаўленне ў перспектыве атрымае і Партызанскі праспект, пачынаючы ад вуліцы Аранскай да станцыі метро «Магілёўская». Плануецца рэканструкцыя асобных будынкаў, іх надбудова ці перапрафіляванне, паляпшэнне ансамблевых якасцей забудовы.

На перасячэнні адзначаных магістралей з другім магістральным кальцом Мінска праектуецца далейшае развіццё ці

направлении на Колядичи оформят улица Маяковского и строящийся Игуменский тракт. Уже разрабатываются решения, продлевающие троллейбусную линию с улицы Маяковского на Игуменский тракт. Проектом предусматривается продлить водно-зеленый диаметр Минска в южной части столицы с реорганизацией территории вдоль рек Свислочь и Лошица и созданием на них ансамблей парков и скверов от улицы Аранской до Чижовского водохранилища. Вдоль названных магистралей будут размещены объекты общественного назначения и места приложения труда.

Свое обновление в перспективе получит и Партизанский проспект, начиная от улицы Аранской до станции метро «Могилевская». Намечается реконструкция отдельных зданий, их надстройка или перепрофилирование, улучшение ансамблевых качеств застройки.

На пересечении указанных магистралей со вторым транспортным кольцом Минска проектируется дальнейшее развитие или создание полноценных центров планировочных и административных районов города с акцентирующими зданиями в 20—30 этажей.

Наряду с решением проблем главных проспектов Минска продолжается формирование жилых районов города: Зеленый луг, Восток, Серебрянка, Уручье, Кунцевщина, Малиновка, Сухарево и др., а также строительство отдельных оригинальных жилых и административных комплексов и зданий на территории реконструируемых кварталов.

На решение проблем обеспечения жильем с одновременным повышением архитектурного качества городской застройки направлена задача реконструкции кварталов сложившейся застройки. Намечено создать и отработать программы, разработать проекты и организационные технологии реконструкции сложившихся жилых кварталов в районах Восток–1, Золотая Горка, кварталов вдоль улиц К.Черного и Орловской. Опыт реконструкции этих кварталов затем будет распространен и на другие застроенные территории.

стварэнне паўнавартасных цэнтраў планіровачных і адміністрацыйных раёнаў горада з акцэнтуючымі будынкамі ў 20—30 паверхаў.

Поруч з рашэннем праблем галоўных праспектаў Мінска працягваецца фарміраванне жылых раёнаў горада: Зялёны луг, Усход, Серабранка, Уручча, Кунцаўшчына, Малінаўка, Сухарава і інш., а таксама будаўніцтва асобных арыгінальных жылых і адміністрацыйных комплексаў і будынкаў на тэрыторыях тых кварталаў, якія рэканструююцца.

На рашэнне праблем забеспячэння жыллём з адначасовым павышэннем архітэктурнай якасці гарадской забудовы накіравана задача рэканструкцыі кварталаў забудовы, якая склалася гістарычна. Намечана стварыць і адпрацаваць праграмы, распрацаваць праекты і арганізацыйныя тэхналогіі рэканструкцыі жылых кварталаў у раёнах Усход-1, Залатая Горка, кварталаў уздоўж вуліц К.Чорнага і Арлоўскай. Вопыт рэканструкцыі гэтых кварталаў затым будзе распаўсюджаны і на іншыя забудаваныя тэрыторыі.

Пад пільнай увагай гарадскіх улад знаходзяцца не толькі праспекты і жылыя раёны, але і вытворча-складскія раёны горада. Генеральным планам прадугледжана ажыццяўленне рэканструкцыі прамысловых тэрыторый з мэтай павышэння эфектыўнасці іх выкарыстання. Плануецца рэструктурызацыя дзейнасці некаторых прадпрыемстваў. Па Магілёўскай шашы распрацоўваюцца канкрэтныя праектныя прапановы па арганізацыі тэхнапарка для прадпрыемстваў, якія выкарыстоўваюць навукаёмістыя тэхналогіі. Зроблены першыя праектныя прапрацоўкі па ўпарадкаванні вытворчых тэрыторый у раёне вуліц Захарава—Платонава.

Гораду Мінску больш за 900 гадоў. Гарадскія ўлады і гараджане ашчадна ставяцца да сваёй гісторыка-культурнай спадчыны. Міністэрствам культуры Рэспублікі Беларусь створаны збор помнікаў гісторыка-культурнай спадчыны, большая частка якіх размешчана ў

Под пристальным вниманием городских властей находятся не только проспекты и жилые районы, но и производственно-складские районы города. Генеральным планом предусмотрено осуществление реконструкции промышленных территорий с целью повышения эффективности их использования. Планируется реструктуризация деятельности неко-

Будынак Цэнтральнага банка Рэспублікі Беларусь з вячэрняй падсветкай фасадаў.

Здание Центрального банка Республики Беларусь с вечерней подсветкой фасадов.

The Central Bank of the Republic of Belarus building illuminated from beneath in the evening.

торых предприятий. По Могилевскому шоссе разрабатываются конкретные проектные предложения по организации технопарка для предприятий, использующих наукоемкие технологии. Сделаны первые проектные проработки по упорядочению производственных территорий в районе улиц Захарова – Платонова.

Городу Минску более 900 лет. Городские власти и горожане бережно относятся к своему историко-культурному наследию. Министерством культуры Республики Беларусь составлен свод памятников историко-культурного наследия, большая часть которых расположена в центральном ядре города. Разработаны охранные зоны памятников истории и архитектуры Минска.

цэнтры горада. Распрацаваны ахоўныя зоны помнікаў гісторыі і архітэктуры Мінска.

У гарадскім цэнтры выдзелены пяць ахоўных зон, якія ахопліваюць Траецкае прадмесце, Ракаўскае прадмесце, Верхні горад, Новае места, Ахоўныя аб'екты даваеннай забудовы. Кожная з гэтых зон нясе на сабе каларыт свайго

Забудова праспекта Незалежнасці. Дзяржаўны універсальны магазін – ГУМ.

Застройка проспекта Независимости. Государственный универсальный магазин – ГУМ.

Independence Avenue building up. In the centre there is a State Department Store (GUM).

часу. Усе ахоўныя зоны помнікаў гісторыка-культурнай спадчыны сфарміраваліся вакол былога Мінскага замчышча. Сёння гэта раён вуліцы Нямігі, плошчы 8 Сакавіка, плошчы Свабоды. Рэстаўрацыя гэтых зон часткова выканана, рэстаўрацыя іншых аб'ектаў будзе нрацягвацца.

Паводле Геннлана працягваюць фарміравацца буйныя гарадскія раённыя гандлёвыя цэнтры. Зацверджана праграма размяшчэння і будаўніцтва супермаркетаў. Арганізаваны і працягваюць забудоўвацца буйныя рынкі рознага тыпу (прадуктовыя, прамысловых тавараў, аўтамабільныя, будаўнічых матэрыялаў і інш.). Будзе працягвацца развіццё зоны цэнт-

В городском центре выделены пять охранных зон, охватывающих Троицкое предместье, Раковское предместье, Верхний город, Новое место, Охраняемые объекты довоенной застройки. Каждая из этих зон несет на себе колорит своего времени. Все охраняемые зоны памятников историко-культурного наследия сформировались вокруг бывшего Минского замчища. Сегодня это район улицы Немиги, площади 8 Марта, площади Свободы. Реставрация этих зон частично выполнена, реставрация других объектов продолжится.

Согласно Генплану продолжают формироваться крупные городские районные торговые центры. Утверждена программа размещения и строительства супермаркетов. Организованы и продолжают застраиваться крупные рынки разного типа (продуктовые, промтоварные, автомобильные, строительных материалов и др.). Продолжится развитие зоны центрального Комаровского рынка, реконструированного в 2003 г.

У границы города, на входах основных проспектов со стороны Молодечно и Логойска, размещены комплексная торговая зона «Ждановичи» и оптовые рынки «АкваБел», «ЭкспоБел», расширение и обустройство которых продолжается. Планами реконструкции намечено использовать все первые этажи зданий на главных проспектах города для размещения различных объектов развлечений, культуры и обслуживания – интернет-клубов, магазинов, кафе, ресторанов, развлекательных объектов и т.д.

Для обеспечения населения свежими продуктами в каждом из 9 административных районов города созданы и обустраиваются коммерческие мини-рынки, на которых могут продавать свои овощи и другие продукты жители города и пригорода.

В столице функционирует множество объектов культуры и спорта, сеть которых продолжает развиваться. Предусмотрены территории и выполнены проектные проработки для развития Белорусского государственного университета,

ральнага Камароўскага рынку, які рэканструяваўся ў 2003 г.

У межах горада, на ўваходах асноўных праспектаў з боку Маладзечна і Лагойска, размешчаны комплексная гандлёвая зона «Ждановічы» і аптовыя рынкі «АкваБел» і «ЭкспаБел», пашырэнне і ўпарадкаванне якіх працягваецца. Планамі рэканструкцыі вызначана выкарыстаць усе першыя паверхі будынкаў на галоўных праспектах горада для размяшчэння розных забаўляльных аб'ектаў, аб'ектаў культуры і абслугоўвання – інтэрнет-клубаў, магазінаў, кавярняў, рэстаранаў і інш.

Для забеспячэння насельніцтва свежымі прадуктамі ў кожным з 9 адміністрацыйных раёнаў горада створаны і ўпарадкоўваюцца камерцыйныя міні-рынкі, на якіх сваёй гароднінай і іншымі прадуктамі могуць гандляваць жыхары горада і прыгарадаў.

У сталіцы функцыянуе шмат аб'ектаў культуры, сетка якіх працягвае пашырацца. Прадугледжаны тэрыторыі і выкананы праектныя распрацоўкі для развіцця Беларускага дзяржаўнага універсітэта, Медыцынскага дзяржаўнага інстытута. Працягваецца будаўніцтва аб'ектаў Акадэміі фізічнай культуры і спорту.

У 2003 г. здадзены ў эксплуатацыю крыты манеж на праспекце Пераможцаў, вядзецца рэканструкцыя водна-спартыўнага комплексу на вуліцы Сурганава, абнаўляюцца стадыёны «Дынама» і «Трактар».

У апошнія дзесяцігоддзі пачаў актыўна выкарыстоўвацца падземны ўзровень горада. Гістарычна Мінск развіваўся як кампактны горад. Асабліва грунтоўна забудавана яго цэнтральная зона. Але менавіта ў цэнтры горада ўзнікае вялікая патрэбнасць у размяшчэнні аб'ектаў гандлю, харчавання, культуры. Архітэктары прапанавалі пашырыць функцыі падземных пешаходных пераходаў за кошт уключэння ў іх асобных відаў аб'ектаў гандлю.

Сёння распачата будаўніцтва комплекснага падземнага грамадска-гандлё-

Медицинского государственного института. Продолжается строительство зданий и других объектов Академии физической культуры и спорта. В 2003 г. сдан в эксплуатацию крытый футбольный манеж на проспекте Победителей, реконструируется водно-спортивный комплекс на улице Сурганова, обновляются стадионы «Динамо» и «Трактор».

Дом мадэлей і гандлёвы цэнтр па вуліцы Няміга.

Дом моделей и торговый центр по улице Немига.

The House of Models and a shopping centre in Nemiga street.

В последние десятилетия начал активно использоваться подземный уровень города. Исторически Минск развивался как компактный город. Особенно основательно застроена его центральная зона. Но именно в центре города возникает большая потребность в размещении объектов торговли, питания, культуры. Архитекторы предложили расширить функции подземных пешеходных переходов за счет включения в них отдельных видов объектов торговли.

Сегодня начато строительство комплексного подземного общественно-торгового центра – «Столица» на одной из главных городских площадей – площади Независимости, где будут размещены торговые улицы с торговыми залами и подсобными

вага цэнтра «Сталіца» на адной з галоўных плошчаў горада – плошчы Незалежнасці, дзе будуць размешчаны гандлёвыя вуліцы з гандлёвымі заламі і дапаможнымі памяшканнямі, кавярні, рэстараны, бары, кінатэатр, боўлінг, більярдны клуб, зал гульнявых аўтаматаў і буфеты. Ніжні ўзровень цэнтра будзе выкарыстаны для тэхнічных памяшканняў. Прадугледжана будаўніцтва паркінга на 500 месцаў.

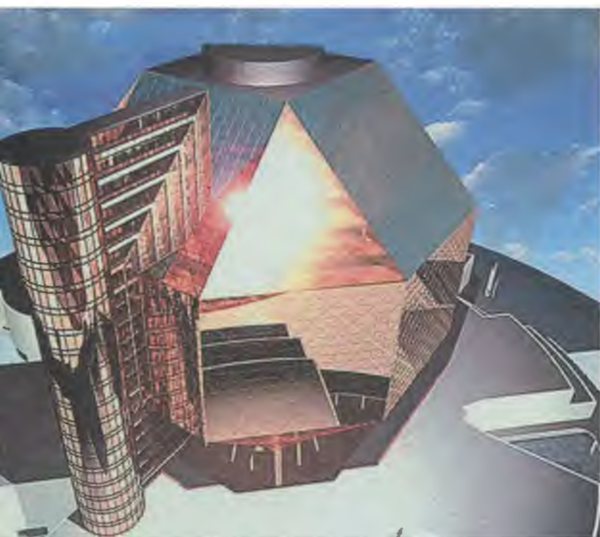

Макет новага будынка Нацыянальн бібліятэкі Беларусі.

Макет нового здания Национальной библиотеки Беларуси.

The Belarusian National Library new building model.

Тры пераходы, абсталяваныя эскалатарамі і ліфтамі, звяжуць падземны цэнтр «Сталіца» з прылеглымі да яго вуліцамі, станцыяй метрапалітэна, а праз яе – з падземнымі пераходамі цэнтральнага чыгуначнага вакзала Мінска. Такім чынам сфарміруецца адзіны магутны цэнтр прыцягнення гарадскога і прыгараднага насельніцтва. Сама ж плошча стане пешаходнай зонай.

Сёння ў горадзе функцыянуюць дзве лініі метро з 20 станцыямі. Лініі метро пастаянна папаўняюцца новымі станцыямі. У будучым запланавана будаўніцтва новых ліній.

помещениями, кафе, рестораны, бары, кинотеатр, боулинг, бильярдный клуб, зал игровых автоматов и буфеты. Нижний уровень центра будет использован для технических помещений. Предусмотрено строительство паркинга на 500 мест.

Три перехода, оборудованные эскалаторами и лифтами, свяжут подземный центр «Столица» с прилегающими улицами, станцией метрополитена, а через нее – с подземными переходами центрального железнодорожного вокзала Минска. Таким образом сформируется единый мощный центр притяжения городского и пригородного населения. Сама же площадь станет пешеходной зоной.

Сегодня в городе функционируют две линии метро с 20 станциями. Линии метро постоянно пополняются новыми станциями. В будущем запланировано строительство новых линий.

Постоянный рост в городе автотранспорта потребовал строительства многоэтажных паркингов, гаражей, автостоянок, заправок, центров технического обслуживания автомобилей и других объектов автосервиса. Сеть этих объектов предусмотрена новым Генпланом.

Минские архитекторы создали интересную концепцию парка в районе строящейся Национальной библиотеки. По функциональному назначению это прежде всего парк отдыха и развлечений, однако его близость к библиотеке накладывает отпечаток на тематическую направленность. Образовательная функция станет его главной темой.

Путешествие по парку задумано, как путешествие во времени по эпохам и континентам. В парке планируется сформировать объекты не только тематического содержания, но и объекты коммерческого обслуживания: кафе, пункты проката, аттракционы. Объекты питания формируются как клубы-кафе, как бы вырванные из разных эпох и призванные внести в парк элемент не только развлекательный, но и познавательный.

В образовательно-развлекательной части парка предполагается открыть клуб-кафе «Машина времени», участок

Пастаянны рост аўтатранспарту ў горадзе патрабуе будаўніцтва шматпавярховых паркінгаў, гаражоў, аўтастаянак, заправак, цэнтраў тэхнічнага абслугоўвання аўтамабіляў і іншых аб'ектаў аўтасэрвісу. Сетка гэтых аб'ектаў прадугледжана новым Генпланам.

Мінскія архітэктары стварылі цікавую канцэпцыю парку ў раёне будаўніцтва Нацыянальнай бібліятэкі. Па функцыянальным прызначэнні гэта перш за ўсё парк адпачынку і забаў, аднак яго блізкасць да бібліятэкі накладае адбітак на тэматычную накіраванасць. Адукацыйная функцыя стане яго галоўнай мэтай.

Падарожжа па парку задумана, як вандраванне па часах, эпохах і кантынентах. У парку плануецца сфарміраваць аб'екты не толькі тэматычнага зместу, але і аб'екты камерцыйнага абслугоўвання: кавярні, пункты пракату, атракцыёны. Аб'екты харчавання фарміруюцца як клубы-кавярні, якія як бы вырваны з розных эпох і прызваны ўнесці ў парк элемент не толькі забаўляльны, але і пазнавальны.

У адукацыйна-забаўляльнай частцы парку мяркуецца адкрыць клуб-кавярню «Машына часу», участак Фламандскага ландшафту з дзвюма кавярнямі «Фландрыя» і «Ветраны млын», «Сад усходняй паэзіі» і ўчастак рэгулярнага парку французскага рэнесансу. Запраектавана стварэнне «Казачна-былiннай краіны» з крапаснoй сцяной, «Кутка сярэдневяковай эпохі», у якім будзе пабудаваны замкавы комплекс, а таксама зона «Беларуская спадчына». Упрыгожаннем парку стануць элементы Слянянскай воднай сістэмы з лодачнай станцыяй, элінгамі і маяком.

Тэрыторыю парку аб'яднае маляўнічая пешаходная алея, якая, нібы павуціна, звяжа ўсе функцыянальныя зоны і збудаванні. Кампазіцыя парку пабудавана на чаргаванні «актыўных» урбанізаваных тэрыторый са спакойнымі ландшафтна-рэкрэацыйнымі прасторамі. Цікавым аб'ектам стане і транспартны мост цераз праспект Незалежнасці з убу-

Фламандского ландшафта с двумя кафе «Фландрия» и «Ветряная мельница», «Сад восточной поэзии» и участок регулярного парка французского ренессанса. Запроектировано создание «Сказочно-былинной страны» с крепостной стеной, «Уголка средневековой эпохи», в котором будут построены замковый комплекс, а также зона «Белорусское насле-

Будаўніцтва Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі ў раёне мікрараёна Усход-1.

Строительство Национальной библиотеки Беларуси в районе микрорайона Восток-1.

The Belarusian National Library new building construction in the micro district «Vostok-1».

дие». Украшением парка станут элементы Слепянской водной системы с лодочной станцией, эллингами и маяком.

Территорию парка объединит живописная пешеходная аллея, которая, подобно паутине, свяжет все функциональные зоны и сооружения. Композиция парка построена на чередовании «активных» урбанизированных территорий со спокойными ландшафтно-рекреационными пространствами. Интересным объектом станет и транспортный мост через проспект Независимости со встроенными под ним объектами – барами, ресторанами, боулингом, клубными и служебными помещениями.

Для зданий, доминирующих в объемно-пространственном решении и компо-

даванымі пад ім аб'ектамі – барамі, рэстаранамі, боўлінгам, клубнымі і службовымі памяшканиямі.

Па будынках, што дамінуюць у аб'ёмна-пpacторавым вырашэнні і кампазіцыях вуліц і плошчаў, складаюцца планы мерапрыемстваў па прывядзенні ў адпаведны стан вонкавага рэкламна-светлавога афармлення і фасадаў аб'ектаў, якія

зициях улиц и площадей, составляются планы мероприятий по приведению в надлежащее состояние наружного рекламно-светового оформления и фасадов объектов, утверждаемые Мингорисполкомом. Только в 2002 г. в такой план мероприятий были внесены 325 объектов сферы торговли и обслуживания.

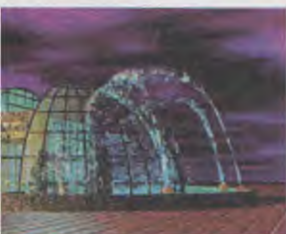

Плошча Незалежнасці – фрагменты праектных прапаноў падземнага цэнтра «Сталіца».

Площадь Независимости – фрагменты проектных предложений подземного центра «Столица».

Independence Square: some suggested project fragments of the underground centre «The capital».

Гасцініца «Беларусь».

Гостиница «Беларусь».

Hotel «Belarus».

зацвярджаюцца Мінгарвыканкомам. Толькі ў 2002 г. ў такі план мерапрыемстваў былі ўнесены 325 аб'ектаў гандлю і абслугоўвання.

У апошнія гады асаблівая ўвага стала звяртацца на ўспрыманне гарадскіх будынкаў, вуліц і плошчаў у вячэрні і начны час. Была праведзена комплексная работа, накіраваная на павышэнне эстэтычных характарыстык забудовы ў розны час сутак і складзена праграма «Мінск – светлы горад».

Распрацаваны і эксперыментальна анрабаваны прыёмы падсвечвання будынкаў у цёмны час сутак. У першую чаргу было вырашана рэалізаваць задумы дызайнераў па падсвечванні будын-

В последние годы стало обращаться особое внимание на восприятие городских зданий, улиц и площадей в вечернее и ночное время. Была проведена комплексная работа, направленная на повышение эстетических характеристик застройки в разное время суток и составлена программа «Минск – светлый город». Разработаны и экспериментально опробированы приемы подсветки зданий в темное время суток. В первую очередь было решено реализовать замыслы дизайнеров по подсветке зданий, расположенных в центральной части столицы, имеющей наибольшую значимость в социальном, архитектурном и историко-культурном отношении. Такая работа была начата в 2001 г., в

каў, што знаходзяцца ў цэнтральнай частцы сталіцы, якая мае найвялікшую значнасць у сацыяльных, архітэктурных і гісторыка-культурных адносінах. Такая работа была распачата ў 2001 г., на працягу якога былі падсвечаны 125 будынкаў. Эфект ад падсвечвання ў паляпшэнні эстэтычнага ўспрымання гарадской прасторы ў вячэрні час пераўзышоў усе спадзяванні. Станоўчыя водгукі як спецыялістаў, так і жыхароў і гасцей сталіцы натхнілі архітэктараў і гарадскія ўлады на працяг работ.

3. ЗАПРАШЭННЕ Ў МІНСК

Мінск – перспектыўны цэнтр турызму. У 2003 г. Мінгарвыканкомам была зацверджана канцэпцыя і праграма развіцця ўнутранага і ўязнога турызму. Пры яе распрацоўцы гарадскія ўлады зыходзілі з таго, што цэлы шэраг фактараў спрыяе актывізацыі турыстычнай галіны ў Беларусі і яе сталіцы.

Па-першае, турызм у Рэспубліцы Беларусь атрымаў прызнанне з боку дзяржавы ў якасці адной з перспектыўных галін. У 2000 г. Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь зацвердзіў Нацыянальную праграму развіцця турызму Рэспублікі Беларусь на 2001—2005 гг.

Па-другое, актыўнае аднаўленне гістарычных кварталаў і культурных помнікаў, рэканструкцыя паркаў і іншых зон адпачынку, эстэтызацыя гарадскога асяроддзя, развіццё забаўляльнай індустрыі, гасцінічнага комплексу, усёй сферы паслуг, рэалізацыя шэрагу флагманскіх праектаў, праграмы «Мінск—светлы горад», якія праводзяцца ў наш час, аб'ектыўна ўзнімаюць шансы Мінска ў канкурэнцыі з еўрапейскімі культурнымі цэнтрамі. Гэтаму спрыяе і аднаўленне гарадской ратушы, стварэнне музея Мінска. Экалагічная прывабнасць беларускай сталіцы ўзрастае з рэалізацыяй праграмы «Мінск – здаровы, чысты горад».

Па-трэцяе, найважнейшым рэсурсам беларускай сталіцы ў галіне турызму з'яўляецца яе эканамічна-геаграфічнае становішча, сталічны статус, дамінаванне ў

течение которого были подсвечены 125 зданий. Эффект от подсветки на улучшение эстетического восприятия городского пространства в вечернее время превзошел все ожидания. Хорошие отзывы как специалистов, так и жителей и гостей столицы вдохновили архитекторов и городские власти на продолжение работ.

3. ПРИГЛАШЕНИЕ В МИНСК

Минск – перспективный центр туризма. В 2003 г. Мингорисполкомом утверждена концепция и программа развития внутреннего и въездного туризма. Разрабатывая ее, городские власти исходили из того, что целый ряд факторов способствует активизации туристской отрасли в Беларуси и ее столице.

Во-первых, туризм в Республике Беларусь получил признание со стороны государства в качестве одной из перспективных отраслей. В 2000 г. Совет Министров Республики Беларусь утвердил Национальную программу развития туризма Республики Беларусь на 2001 – 2005 гг.

Во-вторых, активное восстановление исторических кварталов и культурных памятников, реконструкция парков и других зон отдыха, эстетизация городской среды, развитие индустрии развлечений, гостиничного комплекса, всей сферы услуг, реализация ряда флагманских проектов, программы «Минск – светлый город» объективно повышают шансы Минска в конкуренции с европейскими культурными центрами. Этому служит и восстановление городской ратуши, создание музея Минска. Экологическая привлекательность белорусской столицы повысится с реализацией программы «Минск – здоровый чистый город».

В-третьих, важнейшим ресурсом белорусской столицы в сфере туризма является ее экономико-географическое положение, столичный статус, доминирование в политической и экономической жизни республики, расположение в пределах трансъевропейского коммуникационного коридора Париж – Берлин – Варшава – Брест – Минск – Москва, а также транспортных коммуникаций Варшава –

палітычным і эканамічным жыцці рэспублікі, размяшчэнне ў межах транс'еўрапейскага камунікацыйнага калідора Парыж—Берлін—Варшава—Брэст—Мінск—Масква, а таксама транспартных камунікацый Варшава—Вільнюс—Мінск—Санкт-Пецярбург і Санкт-Пецярбург—Мінск—Кіеў. Развіццю турызму будзе спрыяць мадэрнізацыя і давядзенне да еўрапейскіх стандартаў транспартных шляхоў, якія праходзяць праз Мінск, – аўтамабільных, чыгуначных, паветраных.

Многія пасажыры, якія праязджаюць праз Мінск, робяць тут перасадку і маюць вольны час, які можна выкарыстаць для знаёмства з горадам. У гэтай сувязі асаблівае значэнне надаецца развіццю турыстычнага сэрвісу на цэнтральных транспартных вузлах сталіцы, у першую чаргу на чыгуначным вакзале.

У наш час лідзіруючым сегментам сталічнага турыстычнага рынку з'яўляецца дзелавы турызм. Каля 80% усіх візітаў у Мінск іншаземцы і грамадзяне Беларусі робяць з тымі ці іншымі дзелавымі мэтамі. Гэта дзелавыя, камерцыйныя кантакты, перагаворы, удзел у канферэнцыях, кангрэсах, сімпозіумах,

Станцыя метро «Магілёўская».
Станция метро «Могилевская».
A Metro station «Mogilevskaya».

Станцыя метро «Трактарны завод».
Станция метро «Тракторный завод».
A Metro station «The tractor works».

Вильнюс – Минск – Санкт-Петербург и Санкт-Петербург – Минск – Киев. Развитию туризма будет способствовать модернизация и доведение до европейских стандартов проходящих через Минск транспортных путей: автомобильных, железнодорожных, воздушных.

Многие пассажиры, проезжающие через Минск, делают здесь пересадку и имеют свободное время, которое может быть использовано для знакомства с городом. В этой связи особое значение придается развитию туристского сервиса на центральных транспортных узлах столицы, в первую очередь на железнодорожном вокзале.

В настоящее время лидирующим сегментом столичного туристского рынка является деловой туризм. Около 80% всех визитов в Минск иностранцы и граждане Беларуси совершают с теми или иными деловыми целями. Это деловые, коммерческие контакты, переговоры, участие в конгрессах, конференциях, симпозиумах, международных торговых выставках и ярмарках.

Развитию в белорусской столице научного и образовательного туризма способствует расположение здесь Нацио-

міжнародных гандлёвых выстаўках і кірмашах.

Развіццю ў беларускай сталіцы навуковага і адукацыйнага турызму спрыяе знаходжанне тут Нацыянальнай акадэміі навук, адукацыйных цэнтраў. Яго далейшаму развіццю будзе садзейнічаць будаўніцтва новага фундаментальнага будынка Нацыянальнай бібліятэкі. Адным з перспектыўных кірункаў навуковага турызму становіцца штогадовае правядзенне па лініі Мінгарвыканкома міжнародных навукова-практычных канферэнцый, прысвечаных праблемам развіцця мегаполісаў і буйных гарадоў.

У Мінску існуюць добрыя магчымасці і для развіцця іншых відаў турызму: культурна-пазнавальнага, ваенна-гістарычнага, настальгічнага, рэлігійнага, транзітнага і рэкрэацыйнага.

Культурна- і ваенна-гістарычныя помнікі. На аснове культурна-гістарычных каштоўнасцей, якія існуюць у горадзе, ствараюцца турысцкія зоны «Верхні горад», што ўключае Траецкае прадмесце з помнікамі культавай, сядзібнай і грамадзянскай архітэктуры 17, 18, 19 і пач.

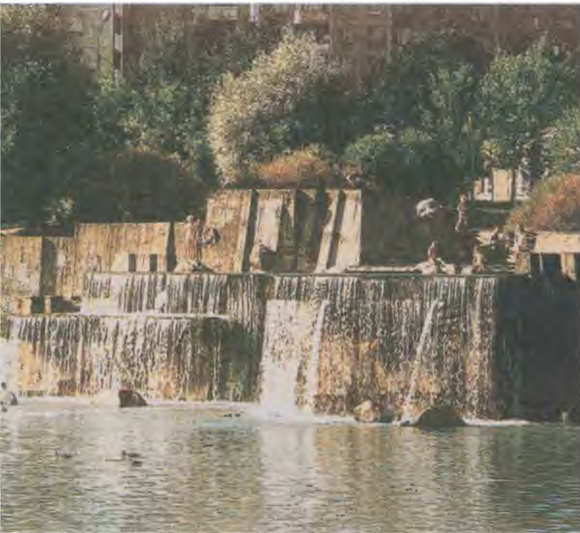

Водны каскад Сляпянскай водна-зялёнай сістэмы ў раёне вуліцы Карбышава.

Водный каскад Слепянской водно-зеленой системы в районе улицы Карбышева.

A water cascade of the Slepyanka water and verdure system in the area of Karbyshev street.

Паўкальцо Лошыцкай водна-зялёнай сістэмы ў раёне вуліцы Казінца.

Полукольцо Лошицкой водно-зеленой системы в районе улицы Казинца.

The Loshitsa water and verdure system semi-ring in the area of Kazinets street.

нальной академии наук, крупных образовательных центров. Его дальнейшему развитию будет способствовать строительство нового фундаментального здания Национальной библиотеки. Однны из перспективных направлений научного туризма становится ежегодное проведение по инициативе Мингорисполкома международных научно-практических конференций, посвященных проблемам развития мегаполисов и крупных городов.

В Минске существуют хорошие возможности и для развития других видов туризма: культурно-познавательного, военно-исторического, ностальгического, религиозного, транзитного и рекреационного.

Культурно- и военно-исторические памятники. На основе культурно-исторических ценностей, имеющихся в городе, создаются туристские зоны «Верхний город», включая Троицкое предместье с памятниками культовой, усадебной и гражданской архитектуры 17, 18, 19 и начала 20 в. и «Лошицкий усадебно-парковый комплекс», туристские маршруты «Музеи Минска», «Минск театраль-

20 ст., а таксама «Лошыцкі сядзібна-паркавы комплекс», турысцкія маршруты «Музеі Мінска», «Мінск тэатральны», «Мінск археалагічны», «Помнікі забудовы горада 18 – пач. 20 ст.» (грамадзянская і прамысловая архітэктура, сядзібная забудова). Улюбёным месцам адпачынку мінчан і гасцей сталіцы з'яўляюцца паркі, скверы, бульвары, асабліва паркавая зона старога горада – Губернатарскі сад (сёння Цэнтральны дзіцячы парк), Аляксандраўскі сквер з самым старым у горадзе фантанам (насупраць рэзідэнцыі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь), Міхайлаўскі сквер (паміж вуліцамі Кірава і Ленінградскай).

Турысцкі маршрут «Музеі Мінска» ўключае больш 20 музеяў. Да найбольш вядомых адносяцца Нацыянальны музей гісторыі і культуры, Нацыянальны мастацкі музей, Музей старажытнабеларускай культуры, Музей народнай архітэктуры і побыту, Архіў-музей літаратуры і мастацтва, Музей гісторыі беларускай літаратуры, літаратурныя музеі Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча і Петруся Броўкі, Музей З.І.Азгура, Музей сучаснага выяўленчага мастацтва, Музей сучаснай беларускай скульптуры

ный», «Минск археологический», «Памятники застройки города 18 – начала 20 в. (гражданская и промышленная архитектура, усадебная застройка)». Любимым местом отдыха минчан и гостей столицы являются парки, скверы, бульвары, особенно парковая зона старого города – Губернаторский сад (ныне Центральный детский парк), Александровский сквер с самым старым в городе фонтаном (напротив резиденции Президента Республики Беларусь), Михайловский сквер (между улицами Кирова и Ленинградской).

Туристский маршрут «Музеи Минска» включает более 20 музеев. К наиболее известным относятся Национальный музей истории и культуры, Национальный художественный музей, Музей старобелорусской культуры, Музей народной архитектуры и быта, Архив-музей литературы и искусства, Музей истории белорусской литературы, литературные музеи Янки Купалы, Якуба Коласа, Максима Богдановича и Петруся Бровки, Музей З.И.Азгура, Музей современного изобразительного искусства, Музей современной белорусской скульптуры им. Андрея Бембеля, Музей исто-

Кветкавае афармленне вуліц горада, сквераў і дваровых тэрыторый.
Цветочное оформление улиц города, скверов и дворовых территорий.
The parks and the courtyards flower mounting up.

імя Андрэя Бембеля, Музей гісторыі тэатральнай і музычнай культуры, Музей прыроды і экалогіі і інш.

«Мінск тэтральны» ўключае Нацыянальны акадэмічны тэатр оперы і Нацыянальны акадэмічны тэатр балета, Нацыянальны акадэмічны тэатр імя Я.Купалы, Рускі драматычны тэатр імя М.Горкага, Тэатр музычнай камедыі, філармонію,

рии театральной и музыкальной культуры, Музей природы и экологии и др.

«Минск театральный» включает Национальный академический театр оперы и Национальный академический театр балета, Национальный академический театр им. Я.Купалы, Русский драматический театр им. М.Горького, Театр музыкальной комедии, филармонию, Театр

Від на Палац Рэспублікі са сквера каля тэатра імя Янкі Купалы.

Вид на Дворец Республики со сквера у театра имени Янки Купалы

The view of the Palace of Republic from the public garden near the Yanka Kupala theatre.

Помнік А.С.Пушкіну каля гасцініцы «Беларусь».

Памятник А.С.Пушкину у гостиницы «Беларусь».

The statue of A.S.Pushkin by the hotel «Belarus».

Тэатр лялек, Тэатр юнага гледача – усяго 11 прафесійных тэатраў.

На ўсходняй ускраіне Мінска паміж мікрараёнам Уручча і Акадэмгарадком знаходзіцца Парк ледавіковых валуноў. Яго уиікальнасць у тым, што геалагічиая экспазіцыя з валуноў размешчана на маштабнай рэльефнай карце Беларусі.

Цікавасць Мінск можа выклікаць у выхадцаў з Беларусі і іх нашчадкаў, якія жывуць цяпер у іншых краінах, у першую чаргу ў Расіі, Украіне, Літве, Латвіі, Польшчы, Ізраілі, ЗША, Канадзе, і хочуць ведаць свае культуриа-гістарычиыя карані, імкнуцца знайсці родзічаў, убачыць родныя мясціны.

Перспектывы рэлігійиага турызму звязаиы з наведваинем праваслаўных і

кукол, Театр юного зрителя – всего 11 профессиональных театров.

На восточной окраине Минска между микрорайоиом Уручье и Академгородком находится Парк ледниковых валунов. Его уиикальиость в том, что геологическая экспозиция из валуиов размещена на масштабной рельефной карте Беларуси.

Особый интерес Минск может вызвать у выходцев из Беларуси и их потомков, проживающих сейчас в других странах, в первую очередь в России, Украине, Литве, Польше, Израиле, США, Каиаде и желающих узнать свои культурно-исторические корни, стремящихся иайти родствеиников, увидеть родные места.

каталіцкіх храмаў, іншых рэлігійных святынь, размешчаных на тэрыторыі Мінска і сталічнага рэгіёна.

Так, турысцкі маршрут «Праваслаўныя храмы Мінска» ўключае Свята-Духаў кафедральны сабор (помнік архітэктуры віленскага барока 2-й пал. 17 ст.), царкву св. роўнаапостальнай Марыі Магдалены (помнік архітэктуры позняга класіцызму, пабудавана ў 1847), Свята-Аляксандра-Неўскую царкву (помнік архітэктуры рэтраспектыўна-рускага стылю, 1898), Свята-Петра-Паўлаўскі сабор (спалучае элементы архітэктуры рэнесансу і барока, 1613), храмавы комплекс у гонар абраза Божай Маці «Усіх смуткуючых радасць» у памяць аб ахвярах Чарнобыльскай катастрофы, царкву ў гонар абраза Божай Маці «Спагнанне загінуўшых» (заснавана на стылізацыі форм старажытнарускага царкоўнага дойлідства, 1998), мемарыяльную капліцу-помнік «Сынам Айчыны, загінуўшым за яе межамі» ў Траецкім прадмесці на Востраве мужнасці і смутку (Востраве слёз, 1996, архітэктура заснавана на стылізацыі форм

Помнік беларускаму пісьменніку Якубу Коласу.

Памятник белорусскому писателю Якубу Коласу.

The statue of the writer Yakub Kolas in the square named after him.

Жылыя дамы на праспекце Незалежнасці.

Жилые дома на проспекте Независимости.

The dwelling houses in Independence Avenue.

Перспективы религиозного туризма связаны с посещением православных и католических храмов, других религиозных святынь, расположенных на территории Минска и столичного региона.

Так, туристский маршрут «Православные храмы Минска» включает Свято-Духов кафедральный собор (памятник архитектуры виленского барокко 2-й половины 17 в.), церковь святой равноапостольной Марии Магдалины (памятник архитектуры позднего классицизма, построена в 1847), Свято-Александро-Невскую церковь (памятник архитектуры ретроспективно-русского стиля, 1898), Свято-Петро-Павловский собор (сочетает элементы архитектуры ренессанса и барокко, 1613), храмовый комплекс в честь иконы Божьей Матери «Всех скорбящих радость» в память о жертвах Чернобыльской катастрофы, церковь в честь иконы Божьей Матери «Взыскание погибших» (основана на стилизации форм древнерусского церковного зодчества, 1998), мемориальную часовню-памятник «Сынам Отечества, погибшим за его пределами» в Троицком предместье на

старажытнарускага царкоўнага дойлідства), Свята-Пакроўскую царкву, аднаўленую ў 1993 г. на тым месцы, дзе, паводле падання, у маёнтку Крупцы ў 1612 г. адбылося цудоўнае з'яўленне ў мясцовай крыніцы абраза Божай Маці, іншыя праваслаўныя храмы.

Найбольш вядомыя помнікі турыстычнага маршруту «Каталіцкія храмы і манастыры Мінска»: кафедральны касцёл Прасвятой Дзевы Марыі (помнік архітэктуры барока 2-й пал. 17—пач. 18 ст., набудаваны на тым месцы, дзе знаходзілася першая ў горадзе каталіцкая святыня, заснаваная каралём польскім і вялікім князем ВКЛ Ягайлам у канцы 14 ст.), касцёл Святога Іосіфа і манастыр бернардзінцаў (помнік архітэктуры позняга барока, заснаваны ў 1624, рэканструяваны і адноўлены ў сярэдзіне 19), касцёл святых Сымона і Алены (Чырвоны касцёл, помнік архітэктуры неараманскага стылю, так званага «надрэйнскага рамантызму», 1908—1910), касцёл Святой Тройцы (Траецкі Залатагорскі касцёл святога Роха, помнік архітэктуры рэтраспектыўна-гатычнага стылю, 1861—1864), касцёл Узвіжання Святога Крыжа (помнік архітэктуры стылю ампір, 1830).

Турысцкі маршрут «Яўрэйскія месцы ў г. Мінску» ўключае будынкі былых сінагог па вуліцы Валадарскага і ў Траецкім прадмесці (Дом прыроды), будынак таварыства кантаністаў (аптэка па вуліцы Я.Купалы ў Траецкім прадмесці), будынак былой іешывы (рэстаран «Ракаўскі бровар»), памятны камень на месцы мінскага гета (сквер каля кінатэатра «Беларусь»), Чорны абеліск і мемарыял на месцы так званай «Мінскай ямы», Алею Праведнікаў (побач з мемарыялам), іншыя памятныя знакі ў месцах масавых расстрэлаў вязняў гета. Развіццю міжнародных маршрутаў па тэме «Халакост» будзе спрыяць стварэнне на ўскраіне Мінска мемарыяльнага комплексу «Трасцянец».

Шырокія магчымасці адкрываюцца ў Мінску для тых груп турыстаў, якія цікавяцца самабытнай народнай культурай,

Острове мужества и скорби (Острове слез, 1996, архитектура основана на стилизации форм древнерусского церковного зодчества), Свято-Покровскую церковь, восстановленную в 1993 г. на том месте, где, по преданию, в имении Крупцы в 1612 г. произошло чудесное явление в местной кринице иконы Божьей матери, другие православные храмы.

Фантан і скульптурная група ў скверы Янкі Купалы.

Фонтан и скульптурная группа в сквере Янки Купалы.

A fountain and a sculptural group in the Yanka Kupala park.

Наиболее известные памятники туристского маршрута «Католические храмы и монастыри Минска»: кафедральный костел Пресвятой Девы Марии (памятник архитектуры барокко 2-й половины 17 – начала 18 в., построен на том месте, где находилась первая в городе католическая святыня, основанная королем Ягайло в конце 14 в.), костел святого Иосифа и монастырь бернардинцев (памятник архитектуры позднего барокко, основан в 1624, реконструирован и восстановлен в середине 19), костел святых Симеона и Елены (Красиый костел, памятник архитектуры неороманского стиля,так называемый «надрейнский романтизм», 1908—1910), костел Святой Троицы (Троицкий Золотогорский костел

нацыянальнымі абрадамі і традыцыямі, песенным і танцавальным фальклорам, прадметамі народных промыслаў і паўсядзённым жыццём іншых народаў. У горадзе і сталічным рэгіёне зберагліся традыцыі вытворчасці вырабаў народных промыслаў, таму ў перспектыве мяркуецца стварэнне сеткі выставак-продажаў аўтэнтычных сувеніраў і вырабаў народных майстроў, адкрыццё рамесных майстэрняў, якія змогуць наведваць турысты.

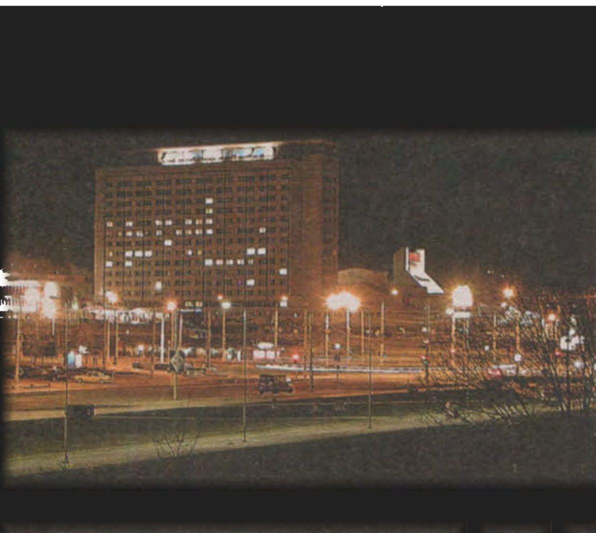

Плошча Прытыцкага ноччу.
Площадь Притыцкого ночью.
A hotel, a shopping centre and the cinema «Aurora» in Pritytsky Avenue at night.

Насычаным і цікавым для турыстаў з'яўляецца каляндар культурнага жыцця беларускай сталіцы. У горадзе перыядычна праводзяцца фестывалі і міжнародныя конкурсы. Частка з іх – на закрытых і адкрытых пляцоўках у культурна-турыстычных зонах горада. Важная падзея ў культурным жыцці горада – святкаванне Дня Мінска, якое адбываецца штогод у другую суботу верасня. Будаўніцтва і рэканструкцыя спартыўных аб'ектаў ствараюць спрыяльныя ўмовы для правядзення буйных міжнародных спартыўных спаборніцтваў.

Ацэньваючы турысцкія магчымасці Мінска, варта прыняць пад увагу патэн-

святого Роха, памятник архитектуры ретроспективно-готического стиля, 1861—1864), костел Воздвижения Святого Креста (памятник архитектуры стиля ампир, 1830).

Туристский маршрут «Еврейские места в городе Минске» включает здания бывших синагог по улице Володарского и в Троицком предместье (Дом природы), здание бывшей иешивы (ресторан «Раковский бровар»), памятный камень на месте минского гетто (сквер у кинотеатра «Беларусь»), Черный обелиск и мемориал на месте так называемой «Минской ямы», Аллею Праведников (рядом с мемориалом), другие памятные знаки в местах массовых расстрелов узников гетто. Развитию международных маршрутов по теме «Холокост» будет способствовать создание на окраине Минска мемориального комплекса «Тростенец».

Широкие возможности открываются в Минске для тех туристов, кого интересуют самобытная народная культура, национальные обряды и традиции, песенный и танцевальный фольклор, предметы народных промыслов и повседневная жизнь других народов. В самом городе и столичном регионе сохранились традиции производства изделий народных промыслов, поэтому в перспективе предполагается организация сети выставок-продаж аутентичных сувениров и изделий народных мастеров, открытие ремесленных мастерских, которые смогут посещать туристы.

Насыщенным и интересным для туристов является календарь культурной жизни белорусской столицы. В городе периодически проводятся фестивали и международные конкурсы. Часть из них – на закрытых и открытых площадках в культурно-туристских зонах города. Важное событие в культурной жизни города – празднование Дня Минска, которое проводится ежегодно во вто́рую субботу сентября. Строительство и реконструкция спортивных объектов создают благоприятные условия для проведения крупных международных спортивных соревнований.

цыял усяго сталічнага рэгіёна. Месцамі знаходжання найбольш каштоўных гістарычных аб'ектаў і помнікаў архітэктуры з'яўляюцца дзяржаўныя гісторыка-культурныя запаведнікі «Заслаўе» і«Нясвіж», Беларускі дзяржаўны музей народнай архітэктуры і побыту «Менка» (Строчыцы), музейна-вытворчы комплекс «Дудуткі», Купалаўскія мемарыяльныя запаведнікі «Вязынка» і «Якімаўшчына», Коласаўскі заказнік у вёсцы Мікалаеўшчына і інш.

Гісторыка-культурны запаведнік «Заслаўе» размешчаны за 20 км ад сталіцы. Паводле padання, кіеўскі князь Уладзімір Святаславіч заснаваў яго ў 10 ст. для сваёй жонкі Рагнеды і сына Ізяслава. Тут знаходзяцца рэшткі замка і замкавых умацаванняў першай і самой старэйшай фартыфікацыйнай сістэмы Беларусі, якая адносіцца да 11—17 ст., Спаса-Праабражэнская царква (16 ст.), касцёл Дзевы Марыі (18 ст.), гісторыка-культурны заnаведнік, які ўключае паравы млын 19 ст., дом завозніка, старадаўні свіран і кузню.

Будынак архітэктурнага факультэта Беларускага нацыянальнага тэхнічнага універсітэта.

Здание архитектурного факультета Белорусского национального технического университета.

The Architectural Faculty, Belarusian National Engineering University.

Будынак праектнага інстытута «Белпраект».

Здание проектного института «Белпроект».

A building ofthe planning institute «Belproject».

Оценивая туристские возможности Минска, следует принимать во внимание потенциал всего столичного региона. Местами расположения наиболее ценных исторнческих объектов и памятников архитектуры являются государственные историко-культурные заповедники «Заславль» и «Несвиж», Белорусский государственный музей народной архитектуры и быта «Менка» (Строчицы), музейно-производственный комплекс «Дудутки», Купаловские мемориальные заповедники «Вязынка», «Якимовщина», Коласовский заказник (деревня Николаевщина) и др.

Историко-культурный заповедник «Заславль» расположен в 20 км от столицы. По преданию, киевский князь Владимир Святославич основал его в 10 в. для своей жены Рогнеды и сына Изяслава. Здесь находятся остатки замка и замковых укреплений первой и самой старой фортификационной системы Беларуси, относящейся к 11 – 17 вв., Спасо-Преображенская церковь (16 в.), костел

Другі гісторыка-культурны запаведнік – «Нясвіж» знаходзіцца за 100 км ад Мінска па Брэсцкай шашы. У яго склад уваходзяць вядомыя архітэктурныя помнікі: Нясвіжскі палац (16—18 ст.) – рэзідэнцыя магнатаў Радзівілаў і касцёл езуітаў (1584—1593), пабудаваны ў стылі «беларускага барока».

Плошча Перамогі.
Площадь Победы.
The Victory Square.

Дом афіцэраў на Кастрычніцкай плошчы ў Мінску.
Дом офицеров на Октябрьской площади в Минске.
The House of Officers on the Oktyabrskaya Square in Minsk.

Мінск – не толькі цэнтр гісторыка-культурных помнікаў, але і месца знамянальных рэвалюцыйных і буйных ваенна-гістарычных падзей. Тут размешчаны Дом-музей Першага з'езда Расійскай сацыял-дэмакратычнай рабочай партыі (1898) – Камуністычнай партыі Савецкага Саюза.

У Мінску шмат номнікаў, якія звязаны з падзеямі другой сусветнай вайны. У 1954 г. ў самым цэнтры горада на плошчы Перамогі быў устаноўлены манумент Перамогі вышыней 38 метраў, увенчаны ордэнам Перамогі. Чатыры рэльефы, якія ўпрыгожваюць пастамент манумента, расказваюць пра гераічныя подзвігі воінаў і партызан.

8 мая 1985 г. ў гонар 40-годдзя Перамогі быў адкрыты архітэктурна-скульптурны комплекс «Мінск – горад-герой».

Девы Марии (18 в.), историко-культурный заповедник, включающий паровую мельницу 19 в., дом завозника, старинный амбар и кузницу.

Второй историко-культурный заповедник – Несвиж находится в 100 км от Минска по Брестскому шоссе. В его состав входят известные архитектурные памятники: Несвижский дворец (16 – 18 вв.) – резиденция магнатов Радзивиллов и костел иезуитов (1584 – 1593), построенный в стиле «белорусского барокко».

Минск – не только центр историко-культурных памятников, но и место знаменательных революционных и крупных военно-исторических событий. Здесь расположен Дом-музей Первого съезда Российской социал-демократической рабочей нартии (1898) – впоследствии Коммунистической партии Советского Союза.

В Минске много памятников, связанных с событиями второй мировой войны. В 1954 г. в самом центре города на площади Победы был установлен Монумент Победы. Памятник высотой в 38 м увенчан орденом Победы. Четыре рельефа, украшающие постамент монумента,

Сам абеліск выкананы ў форме сцяга. Справа ад абеліска размешчана бронзавая скульптура жанчыны – Маці-Радзімы – сімвал Перамогі і Славы. Яе левая рука пераможна ўзнята ўгору.

На 21-м кіламетры шашы Мінск—Масква знаходзіцца архітэктурна-скульнтурны комплекс «Курган Славы». Ён быў адкрыты ў 1969 г. Курган насыпаны пры ўдзеле больш як мільёна людзей. На яго вяршыні ўстаноўлены чатыры штыкі, якія сімвалізуюць баявое братэрства воінаў трох Беларускіх і 1-га Прыбалтыйскага франтоў, што прымалі ўдзел у вызваленні Беларусі ў 1944 г.

За 54 км ад Мінска па Віцебскай шашы знаходзіцца мемарыяльны комплекс «Хатынь», створаны ў памяць аб 149 жыхарах аднайменнай вёскі, якія былі жывымі спалены гітлераўцамі 22 сакавіка 1943 г. Мемарыял «Хатынь» – гэта знак вечнай намяці пра кожнага беларуса, што загінуў у гады другой сусветнай вайны.

Багацейшую калекцыю экспанатаў, якія расказваюць пра гісторыю партызанскага руху і баявых дзеянняў Савецкай Арміі на тэрыторыі Беларусі, змяшчае Беларускі дзяржаўны музей гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. На надставе гістарычных мясцін і номнікаў Вялікай Айчыннай вайны ў Мінску і сталічным рэгіёне аднаўляюцца ваенна-гістарычныя маршруты: «Абарона Мінска летам 1941 г. Месцы абарончых баеў 64-й, 100-й, 108-й стралковых дывізій» (найбольш цікавыя яго аб'екты – доўгачасовыя агнявыя пункты Мінскага ўмацаванага раёна), «Памятныя месцы Мінскага патрыятычнага надполля», «Архітэктурна-скульптурныя комплексы, наркі, музеі, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне», «Вайсковыя могілкі», «Партызанскія зямлянкі. Месцы базіравання партызанскіх атрадаў і брыгад».

Аб'екты адпачынку і забаўляльныя аб'екты. Арганізацыя паўсядзённага адпачынку мінчан і жыхароў беларускай сталіцы ў значнай меры вызначаецца наяўнасцю водна-зялёнага дыяметра

рассказывают о героических подвигах воинов и партизан.

8 мая 1985 г. в честь 40-летия Победы был открыт архитектурно-скульптурный комплекс «Минск – город-герой». Сам обелиск выполнен в форме знамени. Справа от обелиска расположена бронзовая скульптура женщины – Матери-Родины – символ Победы и

Адміністрацыйны будынак і кавярня на перакрыжаванні вуліц Варвашэні і Багдановіча.

Административное здание и кафе на пересечении улиц Варвашени и Богдановича.

An official building and a cafe at the intersection of Varvashenya and Bogdanovich streets.

Славы. Ее левая рука нобедно поднята вверх.

На 21-м километре шоссе Минск – Москва находится архитектурно-скульптурный комплекс «Курган Славы». Он был открыт в 1969 г. Курган насыпан при участии свыше миллиона человек. На его вершине установлены четыре штыка, символизирующие боевое братство воинов трех Белорусских и 1-го Прибалтийского фронтов, принимавших участие в освобождении Беларуси в 1944 г.

В 54 км от Минска по Витебскому шоссе находится мемориальный комплекс «Хатынь». Он создан в память о 149 жителях одноименной деревушки, заживо сожженных гитлеровцами 22 марта

уздоўж ракі Свіслач з прылеглымі да яе паркамі і лесапаркамі, сажалкамі і вадасховішчамі.

Функцыянальна зона водна-зялёнага дыяметра ўключае 3 сектары: паўночна-заходні (вадасховішча Дразды, Камсамольскае возера, парк Перамогі) – зона аздараўляльнага і купальна-пляжнага адпачынку, воднага спорту; цэнтральны

Жыхары сталіцы бачаць свой горад Мінск накіраваным у будучыню.

Жители столицы видят свой город Минск устремленным в будущее.

The residents of the capital see their city Minsk as rushing in future.

(паркі імя Янкі Купалы і Максіма Горкага) – зона прагулачнага адпачынку і экскурсійнага абслугоўвання; паўднёва-ўсходні (Чыжоўскае вадасховішча, парк 900-годдзя Мінска) – зона аздараўленчага адпачынку.

За межамі Беларусі добра вядомы Батанічны сад Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Ён быў створаны ў 1932 г. і займае плошчу больш за 80 га. Калекцыя яго раслін – адна з багацейшых у Еўропе. Батанічны сад з'яўляецца не толькі буйным навукова-даследчым цэнтрам, але і

1943 г. Мемориал «Хатынь» — это знак вечной памяти о каждом белорусе, погибшем в годы второй мировой войны.

Богатейшую коллекцию экспонатов, которые рассказывают об истории партизанского движения и боевых действиях Советской Армии на территории Беларуси, содержит Белорусский государственный музей истории Великой Отечественной войны. На основе исторических мест и памятников Великой Отечественной войны в Минске и столичном регионе воссоздаются военно-исторические маршруты: «Оборона Минска летом 1941 г. Места оборонительных боев 64-й, 100-й и 108-й стрелковых дивизий» (наиболее интересные его объекты – доты Минского укрепленного района), «Памятные места Минского патриотического подполья», «Архитектурно-скульптурные комплексы, парки, музеи, посвященные Великой Отечественной войне», «Военные кладбища», «Партизанские землянки. Места базирования партизанских отрядов и бригад».

Объекты отдыха и развлечений. Организация повседневного отдыха минчан и гостей белорусской столицы в значительной мере определяется наличием водно-зеленого диаметра вдоль р. Свислочь с прилегающими к ней парками и лесопарками, прудами и водохранилищами.

Функционально зона водно-зеленого диаметра включает три сектора: северо-западный (водохранилища Дрозды, Комсомольское озеро, парк Победы) – зона оздоровительного и купально-пляжного отдыха, водного спорта; центральный (парки имени Янки Купалы и Максима Горького) – зона прогулочного отдыха и экскурсионного обслуживания; юго-восточный (Чижовское водохранилище, парк 900-летия Минска) – зона оздоровительного отдыха.

За пределами Беларуси хорошо известен Ботанический сад Национальной академии наук Беларуси. Он был создан в 1932 г. и занимает площадь более 80 га. Коллекция его растений – одна из богатейших в Европе. Ботанический сад является не только крупным научно-иссле-

ўлюбёным месцам адпачынку мінчан і гасцей беларускай сталіцы.

Да 200 тыс. адпачываючых здольна прыняць аднначасова сетка прыгарадных вадасховішчаў, якія знаходзяцца ў радыусе 30 км ад Мінска. Развіццю ўпарадкавання зон адпачынку і турызму, якія існуюць у межах водна-зялёнага дыяметра г. Мінска («Мінскае мора», «Ждановічы», «Чыжоўскае вадасховішча», вадасховішча «Пціч», «Белая дача» і інш.), надаецца і будзе надавацца ў далейшым асаблівая ўвага. У прыватнасці, мяркуецца больш эфектыўна выкарыстоўваць сістэму рэк, каналаў і вадаёмаў для катання на лодках, яхтынга, байдарачнага турызму, рыбалоўства, купання і іншых відаў актыўнага адпачынку.

Складаючай часткай прыгараднай зоны адпачынку з'яўляюцца вядомыя спартыўна-аздараўленчыя комплексы «Раўбічы» і «Стайкі». Асабліва вядомы першы з іх, які пабудаваны для правядзення лыжных спаборніцтваў і ўжо тры разы прымаў удзельнікаў чэмпіянатаў свету па біятлоне.

Для зручнасці гасцей горада ў Мінску і яго наваколлі ствараецца сучасны гасці-

Аэрапорт Мінск-2.
Аэропорт Минск-2.
Airport Minsk-2.

довательским центром, но и любимым местом отдыха минчан и гостей белорусской столицы.

До 200 тыс. отдыхающих способна принять одновременно сеть пригородных водохранилищ, находящихся в радиусе 30 км от Минска. Развитию и обустройству зон отдыха и туризма, которые существуют в пределах водно-зеленого диаметра города Минска («Минское море», «Ждановичи», «Чижовское водохранилище», водохранилище «Птичь», «Белая дача» и др.), уделяется и будет уделяться впредь особое внимание. В частности, предполагается более эффективно использовать систему рек, каналов и водоемов для катания на лодках, яхтинга, байдарочного туризма, рыболовства, купания и других видов активного отдыха.

Составной частью пригородной зоны отдыха являются известные спортивно-оздоровительные комплексы «Раубичи» и «Стайки». Особенно известен первый из них, который построен для проведения лыжных соревнований и уже три раза принимал участников чемпионатов мира по биатлону.

Для удобства гостей города в Минске и его окрестностях создается современный

Чыгуначны вакзал у Мінску.
Железнодорожный вокзал в Минске.
The Railway Station in Minsk.

нічны комплекс. Ён будзе ўключаць атэлі 3—5-га класа, пансіянаты, матэлі і кемпінгі, размешчаныя ўздоўж сталічнай кальцавой аўтадарогі і на дарогах, што вядуць да горада. Арыгінальныя гасцініцы будуць створаны ў рэканструяваных старадаўніх будынках і аб'ектах народнай архітэктуры. Завяршэнне рэстаўрацыі сядзібнага дома ў Лошыцкім сядзібна-паркавым комплексе з размяшчэннем тут гасцініцы дазволіць стварыць узор такога турыстычнага аб'екта.

гостиничный комплекс. Он будет включать отели 3—5-го класса, пансионаты, мотели и кемпинги, расположенные вдоль столичной кольцевой автодороги и на дорогах, ведущих к городу. Оригинальные гостиницы будут создаваться в реконструированных старинных зданиях и объектах народной архитектуры. Завершение реставрации усадебного дома в Лошицком усадебно-парковом комплексе с размещением здесь гостиницы позволит создать образец такого туристического объекта.

ЛІТАРАТУРА

ЛИТЕРАТУРА

Аладов В.Н. В единении—сила // Архитектура и стр-во Белоруссии. 2003. № 2.

Бобков В.А. Концептуальные основы стратегического плана устойчивого развития Минска // Современные стратегии развития мегаполисов и крупных городов. Мн., 2003.

Ворота столицы // Архитектура и стр-во Белоруссии. 2003. № 1.

Гаухфельд М.Л. Работы УП «Минскпроект» по реализации Генплана Минска // Современные стратегии развития мегаполисов и крупных городов. Мн., 2003.

25 лет ОАО «Минскпроект» // Архитектура и стр-во Белоруссии. 2002. № 5.

2003: Год благоустройства // Там жа. 2003. № 1.

Заславский Е.Л. Свобода творчества и преемственность // Там жа. 2002. № 3.

Коллонтай А.Н. Новый генеральный план города Минска // Там жа. 2003. № 1.

Крамаренко В.В. Национальная библиотека Беларуси: архитектурное решение // Там жа. 2002. № 6.

Павлов М.Я. Стратегия устойчивого развития Минска—наши практические ориентиры // Современные стратегии развития мегаполисов и крупных городов. Мн., 2003.

Полищук В.П. Двадцатая станция Минского метрополитена // Архитектура и стр-во Белоруссии. 2002. № 1.

Полянская Г.В. Мы рассказали об архитектурной школе красиво и по-деловому // Там жа. 2002. № 5.

Телепнева О.В. Новые станции Минского метро // Там жа. № 1.

Традициям Белпроекта—жить ! // Там жа. 2003. № 1.

Туризм в городе Минске: состояние и перспективы. Мн., 2003.

Универсальный рынок «Ждановичи»: Интервью О.В.Хартановича // Архитектура и стр-во Белоруссии. 2002. № 3.

Футбольный манеж // Там жа. 2003. № 1.

Чадович А.И. Минск: преемственность и новации // Там жа.

Его же. Мы делаем все, чтобы Минск стал еще краше // Там жа. 2003. № 6.

Чадович А.И., Носов-Беляков О.В. Государственный градостроительный кадастр Минска: подходы к формированию // Там жа. № 2.

Юртин Б.О. Формирование ландшафта Минска // Современные стратегии развития мегаполисов и крупных городов. Мн., 2003.

Главные направления перспективного развития Минска разрабатываются на глубокой научной основе с учетом исторического прошлого, традиций, месторасположения города, менталитета жителей, мирового опыта развития современных городов. Стратегическими приоритетами развития Минска определены следующие:

город здоровья и высоких социальных стандартов;

город знаний и наукоемких технологий;

город – центр международных коммуникаций;

город, привлекательный для развития бизнеса и инвестиций;

город, развивающий демократию с широким участием граждан.

Во главу стратегических приоритетов поставлена социальная составляющая: качество жизни нынешних и будущих поколений горожан. Это значит: крепкое здоровье, высокая зарплата, хорошая квартира, чистая городская среда, высокая культура и т.п.

Политика градостроительного развития тоже направлена на создание благоприятных условий для жизни населения, деятельности бизнеса, обновления производственных территорий, развития ландшафтно-рекреационных территорий, строительства архитектурных ансамблей, украшающих город. Новое развитие получат городские парки, бульвары, площади, комплексы развлечений, выставки, офисы, объекты спорта, культуры. Будут формироваться крупные городские и районные торговые центры, возводиться многоэтажные паркинги, гаражи, автостоянки, центры технического обслуживания автомобилей.

Более выразительное ансамблевое решение уже в близкой перспективе получат главные проспекты столицы – Независимости и Победителей. Продолжится реставрация памятников историко-культурного наследия, сформировавшихся в основном вокруг бывшего Минского замчища. Это район улицы Немиги, площади 8 Марта, площади Свободы. Программа «Минск – светлый город» должна реализовать замыслы дизайнеров по подсветке зданий в темное время суток.

Минск – перспективный центр туризма. И в этом отношении ведется активная реконструкция исторической части города. Интерес гостей белорусской столицы, несомненно, вызовут минские театры и музеи, находящиеся здесь религиозные святыни, зоны отдыха в пригородах Минска.

Для развития туристического бизнеса, для удобства гостей города в Минске и его окрестностях развивается инфраструктура услуг, создается современный гостиничный комплекс, который включает отели 3 – 5-го класса. Конечно, это начало, но городские власти намерены быстро и качественно поправить дела в развитии туризма.

Все это отражает главную идею развития Минска в третьем тысячелетии, которая состоит в том, что самая великая ценность города – человек, а основная цель эффективного управления – превращение Минска в современный европейский город с высоким качеством жизни и городской среды. Эта идея реализуется системой городского управления и самоуправления, в основе которой четко просматривается поворот социально-экономической и производственной системы города к конкретным индивидуальным потребностям его жителей, создание гуманистической городской инфраструктуры, т.е. обращение внимания городских властей к каждой семье, каждому минчанину, их проблемам и заботам.

Являясь столицей государства, Минск узаконил свое право на определенную самостоятельность и независимость в проведении кратко- и долгосрочной коммунальной, социальной, экономической и управленческой политики. Это дает городским властям возможность управлять Минском системно, активно и целенаправленно.

The guidelines for the city's further development are worked out on a profound scientific basis, considering the history, traditions, geographical position, national mentality, the world's experience of the contemporary urban development. The strategic priorities are the following:

The city of healthy people and high social standards;

The city of knowledge and high technologies;

The city as a centre of international communications,

The city attractive for business development and investments;

The city of the developing democracy with active citizens participation.

The social component is regarded as a top priority: high quality of life for present and future generations. That implies good health, high wages, clean urban environment, high culture etc.

The town-planning policy is also aimed at the favourable conditions for people's life and business activity, the renovation of the industrial territories, landscape, recreational areas development, construction of the architectural ensembles decorating the city. A the city parks, boulevards, squares, entertainment centres, exhibitions, offices, sports and cultural objects will acquire a new look. Large city and district shopping centers, many-storeyed parkings, garages, car-service centres will be constructed.

A more expressive appearance will be given to the main city avenues and prospects. The restoration of the historical and cultural monuments round the former Minsk castle (old settlement) will be continued. This is the area of the Nemiga street, the 8th of March square, and the Svaboda square. According to the "Minsk is a Lighted City" program, the designers' idea of illuminating the buildings from beneath at nighttime has to be embodied.

Minsk is a promising tourist centre and an intensive reconstruction of the historic part of the city has been undertaken. The city's theatres and museums, sacred places, rest zones in the suburbs will surely stimulate the visitors' interest.

To develop the tourist business, to make the city comfortable for its guests, in Minsk and its suburbs there is being constructed the hotel network, able to satisfy the requirements of 3rd – 5th stars. Of course, it is only the beginning, but the municipal authorities are intent on improving the tourist business situation in a short time and on a high professional level.

All this illustrates the principal idea of how Minsk is going to developed in the 3rd millennium, the core of which is that human being is the highest value and the main purpose of the effective government. This will help to turn Minsk into a modern European city with high standards of living and environment. This idea is being tackled by the city administration and self-government aiming the socio-economic and productive system of the city at the particular individual demands of the citizens and a humanistic urban infrastructure formation, i.e. the municipal authorities taking care of every family, every person with all their problems and troubles.

As the capital of the state, Minsk is entitled to pursue the independent long- and short-term communal, social, economic and management policy. All this contributes to a systemic and effective government of the city.

ЗМЕСТ

СОДЕРЖАНИЕ

Кіраўнік часовага навуковага калектыву
акадэмік Нацыянальнай акадэміі
навук Беларусі М.П.Касцюк

Аўтары:
У.А.Бабкоў, Я.І.Бараноўскі, С.В.Барыс, Ю.М.Бохан, І.М.Браім, Г.П.Бушчык,
В.І.Галубовіч, М.П.Касцюк, А.М.Літвін, А.В.Носаў-Белякоў, І.М.Раманава,
А.У.Рубанаў, А.Ф.Самусік, І.І.Сацукевіч, С.М.Хоміч, Г.В.Штыхаў, З.В.Шыбека.

Аўтарскі калектыў выказвае падзяку У.П.Асмалоўскаму, С.В.Зуевай, Э.А.Карніловічу, Т.С.Скрыпчанка за падрыхтоўку кнігі да выдання

Навукова-папулярнае выданне

ГІСТОРЫЯ МІНСКА

Рэдактар *Л.У.Языковіч*
Мастацкі рэдактар *П.Я.Кухто*
Тэхнічны рэдактар *Н.М.Шэвель*
Картографы: *В.Ф.Надзененка, Г.Р.Шыкунова*
Карэктары: *Л.А.Варабей, К.М.Гарадзейчык, І.І.Касабуцкая, В.А.Кульбіцкая, В.М.Чудакова*
Аператары камп'ютэрнага набору: *Р.У.Дзявочка, Н.М.Зубкевіч, Н.У.Мітраховіч, Н.А.Стасевіч, Т.М.Саленік*
Камп'ютэрная падрыхтоўка арыгінала-макета: *І.М.Кузьмянкова, М.Э.Малярэвіч, А.Л.Шалканайцава*

Падпісана да друку 12.12.2005. Фармат 70×108 $^1/_{16}$. Гарнітура Пецярбург.
Папера афсетная. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 60,90. Ум. фарб.-адб. 85,61.
Ул.-выд. арк. 70,50. Тыраж 3000. Заказ 3197.

Рэспубліканскае унітарнае прадпрыемства «Выдавецтва «Беларуская Энцыклапедыя» імя Петруся Броўкі» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь. ЛИ №02330/0056830 ад 02.03.2004 г. Рэспубліка Беларусь. 220072, г. Мінск, вул. Акадэмічная, 15а.

Надрукавана з арыгінала-макета заказчыка ў Адкрытым акцыянерным таварыстве «Паліграфкамбінат імя Я.Коласа». Рэспубліка Беларусь.
220600, Мінск, вул. Чырвоная, 23.

Г 51 **Гісторыя** Мінска / Маст. У.М.Жук, Г.Г.Паплаўскі. — Мн.: БелЭН, 2006. — 696 с.: іл.

ISBN 985-11-0344-6.

Кніга прысвечана гісторыі сталіцы Рэспублікі Беларусь г. Мінска ад сівой даўніны да нашых дзён. Яна апавядае аб узнікненні горада, яго развіцці ў часы ранняга сярэдневякоўя, у складзе Вялікага княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай і Расійскай імперыі, як сталіцы БССР і суверэннай Рэспублікі Беларусь. Асаблівая ўвага ўдзяляецца гісторыі горада ў гады Вялікай Айчыннай вайны. Кніга дае грунтоўнае ўяўленне аб эканамічным, сацыяльна-культурным і горадабудаўнічым развіцці Мінска, зменах яго адміністрацыйнага і палітычнага статуса, традыцыях самакіравання, паўсядзённым жыцці горада, блізкіх і далёкіх перспектывах беларускай сталіцы.

УДК 908 (476—25)
ББК 26.89 (4 Беи)

Планъ Губернскаго города Минска. во немъ обитателей Христ…

…всехъ состояний 1691 душа мужескаго, и 1658 …

Евреевъ 1682 1598

Татаръ 46 49

…ясненіе номеровъ

16 Униятскіе церкви.

17 Домъ Маріанитовъ

18 Еврейскіе школы

19 Городовой Магистратъ

20 Три Обывательскіе дома на площади выстроенные.

21 Каменные старые домы славками.

22 Татарская мечеть.

23 Улица Татарская

24 фольварокъ и мельница базиліановъ

25 Мельница парафіальнаго костіола.

26 Обывательскіе дворы съ огородами.

27 Земляной обрушевшейся валъ.

28 Городскія мельницы.

29 Архивъ гродскаго суда.

30 Жидовское кладбище.

ISBN 985-11-0344-6